מחשבת ישראל · ראשונים · מורה נבוכים

מורה נבוכים - קפח

רבי משה בן מימון

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מורה נבוכים - קפח

רבי משה בן מימון

מקור הטקסט: אור ברסלב

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מורה-נבוכים-קפח/

הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

חלק ראשון 6
הקדמת הרב קאפח 6
פתיחה 28
הקדמה 32
צוואת מאמר זה 41
הקדמה 44
פרק [א] 48
פרק [ב] 52
פרק [ג] 57
פרק [ד] 59
פרק [ה] 61
פרק [ו] 65
פרק [ז] 65
פרק [ח] 67
פרק [ט] 69
פרק [י] 71
פרק [יא] 74
פרק [יב] 76
פרק [יג] 78
פרק [יד] 80
פרק [טו] 80
פרק [טז] 82
פרק [יז] 84
פרק [יח] 85
פרק [יט] 88
פרק [כ] 90
פרק [כא] 91
פרק [כב] 96
פרק [כג] 98
פרק [כד] 100
פרק [כה] 101
פרק [כו] 103
פרק [כז] 105
פרק [כח] 107
פרק [כט] 111
פרק [ל] 112
פרק [לא] 115
פרק [לב] 118
פרק [לג] 122
פרק [לד] 124
פרק [לה] 133
פרק [לו] 136
פרק [לז] 141
פרק [לח] 144
פרק [לט] 146
פרק [מ] 149
פרק [מא] 151
פרק [מב] 153
פרק [מג] 155
פרק [מד] 158
פרק [מה] 159
פרק [מו] 161
פרק [מז] 171
פרק [מח] 173
פרק [מט] 176
פרק [נ] 180
פרק [נא] 182
פרק [נב] 186
פרק [נג] 192
פרק [נד] 198
פרק [נה] 205
פרק [נו] 208

פרק [נז] 211
פרק [נח] 214
פרק [נט] 220
פרק [ס] 228
פרק [סא] 233
פרק [סב] 237
פרק [סג] 241
פרק [סד] 246
פרק [סה] 249
פרק [סו] 253
פרק [סז] 255
פרק [סח] 257
פרק [סט] 262
פרק [ע] 268
פרק [עא] 275
פרק [עב] 286
פרק [עג] 298
פרק [עד] 310
פרק [עה] 319
פרק [עו] 324
חלק שני 329
הקדמה 329
פרק [א] 341
פרק [ב] 351
הקדמה 353
פרק [ג] 354
פרק [ד] 355
פרק [ה] 361
פרק [ו] 363
פרק [ז] 369
פרק [ח] 370
פרק [ט] 372
פרק [י] 374
פרק [יא] 379
פרק [יב] 384
פרק [יג] 389
פרק [יד] 397
פרק [טו] 401
פרק [טז] 405
פרק [יז] 407
פרק [יח] 412
פרק [יט] 416
פרק [כ] 426
פרק [כא] 429
פרק [כב] 432
פרק [כג] 437
פרק [כד] 439
פרק [כה] 445
פרק [כו] 449
פרק [כז] 451
פרק [כח] 453
פרק [כט] 457
פרק [ל] 471
פרק [לא] 484
פרק [לב] 485
פרק [לג] 490
פרק [לד] 494
פרק [לה] 495
פרק [לו] 498
פרק [לז] 503
פרק [לח] 506
פרק [לט] 510
פרק [מ] 513
פרק [מא] 517

פרק [מב] 521
פרק [מג] 524
פרק [מד] 527
פרק [מה] 529
פרק [מו] 537
פרק [מז] 541
פרק [מח] 544
חלק שלישי 547
הקדמה 547
פרק [א] 550
פרק [ג] 557
פרק [ד] 558
פרק [ה] 560
פרק [ו] 562
פרק [ז] 563
פרק [ח] 566
פרק [ט] 575
פרק [י] 576
פרק [יא] 580
פרק [יב] 581
פרק [יג] 590
פרק [יד] 599
פרק [טו] 603
פרק [טז] 605
פרק [יז] 609
פרק [יח] 622
פרק [יט] 625
פרק [כא] 632
פרק [כב] 634
פרק [כג] 640
פרק [כד] 648
פרק [כה] 654
פרק [כו] 660
פרק [כז] 664
פרק [כח] 667
פרק [כט] 669
פרק [ל] 679
פרק [לא] 682
פרק [לב] 683
פרק [לג] 692
פרק [לד] 695
פרק [לה] 696
פרק [לו] 701
פרק [לז] 703
פרק [לח] 714
פרק [לט] 714
פרק [מ] 720
פרק [מא] 723
פרק [מב] 735
פרק [מג] 737
פרק [מד] 742
פרק [מה] 742
פרק [מו] 751
פרק [מז] 765
פרק [מח] 771
פרק [מט] 776
פרק [נ] 788
פרק [נא] 794
פרק [נג] 810
פרק [נד] 812

חלק ראשון

הקדמת הרב קאפח

אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה (ישעיה לה ה)
העם ההלכים בחשך ראו אור גדול ישבי בארץ צלמות אור נגה עליהם (שם ט א)
דברים אחדים
ברוך אתה ה' א-להי וא-להי אבותי, א-להי אברהם יצחק וישראל עבדיך, שהחייתני וקיימתני והגעתני עד כה למלא רצונו חפצו כספו וכמהו של רבנו הגדול הרמב"ם, אשר אוה כל שארית ימיו להריק מכלי אל כלי את ספריו הערביים, ולהלבישם מחלצות השפה העברית החביבה עליו, כמו שכתב בתשובה לחכמי צור ביחס לספר המצוות:
"וניחמתי מאד על שחברתיו בלשון ערבי מפני שהכל צריכים לקרותו ואני מצפה עתה להעתיק אותו ללשון הקדום בעזרת ש-די".
כל שכן וקל וחומר הספר הקדוש הזה שבו אצורה גנוזה נשמתה של היהדות, מהותה של דת משה וישראל, שכל אדם מישראל חייב ללמדו ולשננו כדי שיוכל לפחות ל"סור מרע", ויזכה הזוכה להגיע ל"ועשה טוב", שבודאי הייתה משאת נפשו של רבנו לתרגמן ללשון הקדש כדי להטיב עד כמה שאפשר ליותר ויותר בני אדם. להציל נפשות רבות מרחף במרחבי התהו המחשבתי, ולהביאם אל מרבצי הדעת והתבונה, למלטם מן ההעדר ולהנחותם אל היש, ומן האפסות אל המציאות, כי רבים רבים הם אשר עסקו בפרטים ושכחו את עיקר העיקרים, ויש אשר אמנם פנו אל דרך הקדש אך שקעו את ימיהם בדיונים ובפלפולים בהמצאות אשר מי יודע אם יארעו אי פעם, והזניחו את יסוד היסודות וצמוד החכמות ידיעת ה' ברוך הוא כמו שפתח רבנו את ספרו הגדול משנה תורה:
"יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא ימצאו אלא מאמתת המצאו... הוא שהנביא אומר וה' אלהים אמת".
כי בלעדי ידיעת היסוד הגדול הזה כפי היכולת, עלול האדם להיות חיצוני שומר מצוות בלי שירגיש בכך, אשר לדעת רבנו עצם עשיית אותן המצות באיברים החיצוניים ללא ידיעת המצווה בהן וללא ידיעת מהותן ומטרתן אינן אלא כפי הגדרת רבנו בח"ג פנ"א:
"כמי שחופר גומה בקרקע וכמי שחוטב עצים ביער".
ושמא כדאי להביא את פירושו במס' נדה ספ"ו:

"א"ר יהושע עד שאתם מתקנין את השוטות באו ותקנו את הפקחות".
ופירש שם רבנו:
"ועניין דברי ר' יהושע שהוא אומר במקום שנדבר ונדון בטועות נדון בשאינן טועות היאך דיניהן, כאלו רומז שסוג זה של דיון שאנחנו בו קשה מאד ודיניו מרובין, ואין אנו יכולים להגיע לתכלית החלוקים הרבים שאפשרות מציאותן קרובה, ולמה לנו להניח הנחות שאפשרותן רחוקה כגון זו שתראה בין השמשות דוקא וביום ידוע ומסוים, וזה רחוק שיארע, ואם נתעסק בדיון במה יהיה הדין בזה יתרחב הדבר ונטרד מלעסוק בנחוץ יותר".
והדברים ברורים שר' יהושע מזהיר אותנו לבל נרבה לעסוק בהמצאות פלפוליות לשמן, כי אינן אלא הטרדת זמן יקר שחייבים היינו למצותו בידיעת "מה יעשה ישראל" כלומר בידיעת האסור והמותר המציאותי, וביסוד היסודות אשר עליו צוה דוד לשלמה בנו- "דע את א-להי אביך ועבדהו" (דה"א כח ט).
ועקבי הוא רבנו לגישתו זו, במסכת נדרים פ"ב מ"א במחלוקת ת"ק ור' יהודה היאך היא שטת בית שמאי כתב רבנו:
"וכיון שדברי ר' יהודה הם בשם בית שמאי ודברי בית שמאי דחוים לא אכפת לנו אמרו איך שאמרו".
בימינו היו דוחים גישה זו בשצף קצף [ ] "עמארצות" והמיושבים היו אומרים "בעל ביתיות", ואלו רבנו הגדול לא כן עמו, יודע הוא היטב את היקף החומר העצום שעל האדם מישראל ללמוד כדי לדעת את מצוות ה' אלהיו אשר על כך נצטוינו:
"ולמדתם אתם ושמרתם לעשותם" (דברים ה א).
למידה הבאה לידי שמירה למידה הדרושה לחיי יום יום, לבל יהיה האדם בור המדמה להיות ירא חטא. יודע הוא רבנו רוחב הקף ההכנות במדעים הלמודיים שחייב אדם ללמוד כדי שיהא בו הכח והיכולת לחדור לעומק הדברים שהוא חייב לדעתם שהם "יסוד היסודות ועמוד החכמות לדעת את ה'".
וכך מדגיש הרמב"ם יסוד זה בכל מקום מאז שחר עלומיו, ואם אפשר לומר מאז הכירו את בוראו ועד אחרית ימיו, וכך כתב כבר בתחלת פירושו למשנה סוף מסכת ברכות:
"כי חשוב אצלי להסביר יסוד מהיסודות יותר מכל דבר אחר שאני מלמד".
ועד אחרית ימיו בחברו ספרו זה וכפי שאכתוב לקמן. כלום מסוגלים אנו לחדור לעומק דבריו אלה שהוא חוזר עליהן גם בפתיחתו לספרו הגדול "משנה תורה", דומה שכולנו קוראים אותן כמלהג לחש לסגולה ולא יותר. ומכאן באה התקפתו העזה של רבנו על

אותם המתקדשים והמטהרים, הלוך וטפוף ילכו, האומרים אל תגש בי כי קדשתיך, אשר נדמה להם שהם יודעים לישא וליתן במלחמתה של תורה, ולמה לי לומר מלים משלי, אביא לשון רבנו כלשונו ודיי.

וז"ל בפתיחתו למאמרו הנפלא מאמר תחית המתים:

"וכאשר נחלצנו לכך [לחבר ספר משנה תורה] ראינו שאין מן הצדק שנגש למה שרצינו לבאר ולקרב פרטי הדינים [דיני התורה הלכותיה ומשפטיה] ואניח יסודותיו מוזנחים לא אבארם ולא אדריך לאמתתם. ובפרט כאשר מצאנו אחד המדמים שהוא חכם ושהוא מחכמי ישראל באמת ושהוא יודע דרך הלכה וישא ויתן במלחמתה של תורה מנעוריו לפי דמיונו, והוא מסופק האם ה' גוף בעל עין ויד ורגל ומעים כפי שנאמר במקראות, או שאינו גוף. אבל אחדים ממי שמצאתי מאנשי ארץ מסוימת החליטו שהוא גוף, וחשבו לכופר מי שאומר היפך זה, וקראוהו מין ואפיקורוס, ותפשו דרשות ברכות כפשטיהם, וכדומה לזה שמעתי על מקצת מי שלא ראיתיו. וכאשר ידענו את אלה המפסידים מאד, ושהם מסופקים, והם מדמים שהם \חכמי ישראל, והם היותר סכלים בבני אדם ויותר תועים מן הבהמות, וכבר נתמלאו מחותיהם פלאות והזיות ודמיונות נפסדות כנערים וכנשים, ראינו שכן ראוי שנבאר בחבוריה ההלכתיים יסודות הדת על דרך ההודעה לא על דרך הלמידות, כי הלמידות על אותן היסודות דרוש לה בקיאות במדעים רבים שאין חכמי התורה יודעים מהם מאומה כמו שבארנו במורה [ח"א פרק לד שם סקר המדעים ההכשרתיים שחייב אדם ללמוד בטרם יעסוק במדעי הא-לוהות, ראה שם ובהערה]. ולפיכך העדפנו שיהו הדברים האמתיים מקובלים אצל הכל לא פחות מזה, ולפיכך הזכרנו בהקדמת חבור המשנה יסודות... כלומר מה שקשור ביחוד, ובעולם הבא, עם שאר היסודות. וכך עשינו גם בחבור הגדול הנקרא משנה תורה... והזכרנו כל הכללים הדתיים והמשפטיים, מתוך מטרה שיהו אותם הנקראים תלמידי חכמים או גאונים או איך שתרצה לקרוא אותם, בונים את פרטי הדינים על יסודות משפטיים... וכל זה נבנה על יסודות דתיים. ולא ישליכו ידיעת ה' אחרי גום, אלא ישימו שאיפתם הגדולה והשתדלותם במה שיביאם לשלמות ויקרבם לבוראם".

ראה שם מהדורתי. ולפיכך תקנו לנו אנשי כנסת הגדולה [לפי שטת רבנו בהלכות תפלה פ"א הל' ד] בברכת אמת ויציב:

"אשרי איש אשר ישמע אל מצוותיך".

העשייה המופשטת באברים החיצוניים עדיין אינה הכל, לא זכה ל"אשרי" מפי אנשי כנסת הגדולה אלא מי ששומע אל המצוות. מי שחש אותן באדמיותו, או כלשון התורה

"בצלם א-להים" אשר בו, וכפי שהגדיר רבנו את הדבר היטב בחבורו בהלכות אסורי ביאה [פרק יד הל' ג]:
"שאין צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצות אלו ויודען".
וברור כי כוונתו ב"בעל החכמה" מי שידע את ה' והכיר את בוראו ידיעה אמתית כפי שנתבארה בפרק אחרון מספר זה, וזוככה וטוהרה בח"א פרקים נ-סט. והכוונה במלת "ויודען" למה שתומצת בח"ג פרק נא. ויתכן שיאמר אדם [ ] אין בדעתו שהוא גוף ולא כח בגוף, ואין לו צורך בלמידת ספר זה, ידע כי אינו אלא מרמה את עצמו, כי במקום הגוף או כח בגוף יבוא אותו המוצר הכוזב שבסוף פרק ס מחלק א.
וכמה תמציתיים וקולעים הם דבריו של מרן הגראי"ה קוק זצ"ל על תפישתו המחשבתית של רבנו במאמרו ב"הארץ" ערב פסח התרצ"ה. ולא אמנע מלהביא כאן שורותים מדבריו:
"רבנו משה בן מימון חי וקיים, הוא היה חי את חייו הנפלאים והקדושים בזמנו, והוא חי חיי אמת. חיים נצחיים בנשמתו האחדותית בגנזי מרומים, וחי עם עמו ועם כל טהורי הלב והרוח ביצירותיו הנשגבות המאירות את מחשכי הדורות לעולמים".
וסיים מאמרו:
"זהו הרמב"ם וזה כחו הנפלא, כחו לאלהיו, אשר אהבו ואשר ידעו ואשר עבדו באמת בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו, ומכחה של אהבה תמימה ומושלמת זו הופיעו כל הגדולות והנפלאות, אשר האיר על ידם את מחשכינו באישיותו הכבירה ובספרותו העומדת לנס עולם".
עלינו איפוא לעמוד על רגלנו להודות ולהלל ליוצר המאורות אשר ברא את המאור הגדול הזה להאיר לדורות. כי להקות להקות הטוענים את המחשבה עמדו לה ליהדות, וכל אחד מנסה להלעיטנו מחשבותיו - הזיותיו. אך איש מהם לא נסה להראותינו את ידו החזקה וזרועו הנטויה בחכמתה המעשית של תורת ישראל, איש מהם לא נסה להראותינו את שלמות יכולתו ביתר המדעים הניתנים למשישה ולבחינה מעשית, מדברים הם גדולות בשטחים שהסופיסטיקה יכולה למצוא בהם ידיה ורגליה, בקרקע רכה ואבקית שכל מדרך כף רגל ואף של קלניתא עשוי להטביע בה רשומו, הקץ לדברי רוח. רבנו הגדול הוא היחידי אשר נטה ידו החזקה והעלה את כל פניני בראשית מנבכי ים הספרות ההלכית היהודית, חרזה בחוט של זהב ותלאה בצואר היהדות הוא ספרו היד החזקה. וזו היא הערובה ליכולתו הכבירה, רבנו הוא היחידי אשר הראה כי לו עשר ידות ביתר המדעים ההכשרתיים וזו היא הערובה ליכולתו השפוטית ולצדק

שיקוליו במדעי הרוח. ספרו זה של רבנו הוא בית היוצר לשכלול השכל האנושי ולטביעת דעת האדם במטבע תורת ישראל והאמונה היהודית, ואם כדברי רבנו בפירושו למסכת חגיגה פ"ב מ"א:

"כל שלא חס על כבוד קונו, הכוונה בזה מי שלא חס על שכלו, כי השכל הוא כבוד ה'", הרי אפשר לומר כי ספר זה "ערש הכבוד". ואם גופו של רבנו הגדול נעדר מאתנו זה מאות בשנים הרי רוחו ועטו חיים וקיימים לעולמי עד, ולא אמנע מלהביא כאן דברי הפילוסוף הנודע אבי נצר אלפאראבי במאמרו "פצוץ אלחכם" וז"ל מתורגם:

"אל תחשוב כי העט כלי דומם, והלוח שטח שטוח, והכתב כיור מרוקם. אלא העט מלאך רוחני והלוח מלאך רוחני, והכתב ציור האמתיות. והרי העט מקבל את העניינים שבדבר ומפקידם בלוח על ידי הכתיבה הרוחנית, ואז יצא המשפט מן העט והסכום מן הלוח... ומהם ישוט אל המלאכים אשר בשמים, ואחר כך שופע אל המלאכים אשר בארץ, ואז ימצא הסכום במציאות".

עלינו איפוא לעתד את עצמנו להיות המלאכים אשר בארץ, כדי שישפיעו עלינו המלאכים אשר בשמים אותו השפע המתהווה מציור האמתיות אשר צייר רבנו על ידי האותיות שחקק בדפי הניר.

ואסיים כאן באמרת אמת של האדמו"ר ר' פנחס מקוריץ זצ"ל כפי שהובא בספר חכם הרזים עמ' סו, שם סופר כי בנו רצה פעם להשאיל ספר מורה הנבוכים, ושאל לאביו ולא רצה להשאיל את הספר הנ"ל ואמר לו:

"ספרים של הרמב"ם כשהם בבית מביאים יראת ה' לאדם",

מי חכם ויבן כמה אמתית וקולעת היא אמרה זו.

רבים תעו טעו בהבנת דברי רבנו בתחילת הקדמתו לספר זה בתארו שהספר נכתב לאדם דתי שלם באמונתו שכבר עיין במדעי הפילוסופיא ונבוך בפשטי עניינים . ודמו שלא נכתב ספר זה אלא לנבוכים, דמו כי מה שכתב רבנו שם "ועיין במדעי הפילוסופיא וידע עניניהם" שזה לגריעותא, ואף גדולים שגו ברואה, או שהשגו מתוך מטרה מגמתית. ואיני צריך לומר שאלו ראו דבריו במאמר תחית המתים שהבאתי לעיל היו נפקחים עיניהם, או היו נמנעים מלהשגות [ ] את אחרים, אלא אף אלו שמו לב למשל שנשא בחלק השלישי פרק נא, לא היו אומרים מה שאמרו אם מתעייה או מהתעיה. וכך הם הלכי מחשבתו של רבנו בכל אמריו בהקדמתו למשנה ובפירושו למשנה ראשונה של פרק חלק בסנהדרין, ובהלכות יסודי התורה, ובעשרות מקומות פזורים ברחבי תורתו. ולא הייתי צריך להזכיר את זאת אלמלי שכבר נכתב בספרים.

ויורשה לו להוסיף כאן הערה כללית. יש שרבנו מבאר עניין נבואי מסוים או פסוק נבואי כל שהוא, שהכוונה בכך ל"מציאות" תיאורתית מסוימת שהייתה בעתה אמת מוחלטת, ולאחר שאותה המציאות התערערה במשך הזמן, מה יהא על כל אותו הביאור, כגון באור המרכבה שראה יחזקאל, נראה, גם בלי שנחדור לעומק תפישות מסוימות של רבנו על מהויות מסוימות כלליות ובלתי כלליות שאין המקום לבארן, יכולים אנו לומר, אף אם מה שנאמר נדמה לנו בלתי תואם את המציאות, הרי עצם הפנית מחשבתנו באותם המקראות לאפיקים מסוימים דיינו, לבל נכשל חלילה בהגשמה מודעת או בלתי מודעת על ידי הנחת התארים וכדומה, ומבחינה זו נוכל לומר לפשטנים גם לכם חשוב מה שלא אמר יותר ממה שאמר, כי בהודיעו אותך שזה משל ולאיזו פסגה מגיע המשל דיינו, ועל כך חייבים אנו לו תודה. וכיוצא בזה הוא טיפולו בכל אותה המערכת האסטרונומית עם "הגלגלים" וכדומה שהייתה בזמנה מציאות שהוכחה.

זמן כתיבת הספר

אשר לקביעת זמן כתיבתו של ספר מורה הנבוכים, חייב אני לשחזר ימי חיי רבנו וסדר כתיבתו. רבנו נולד בשנת דתתצ"ח ארבעת אלפים ושמונה מאות ותשעים ושמונה ליצירה, שהיא שנת אתמ"ט אלף וארבע מאות וארבעים ותשע לשטרות. ואין אמת בדברי המקדימים שנת לידתו לשנת דתתצ"ה, ובודאי גם לא בדברי המקדימים לשנת דתתצ"ג, ותאריכים אלה בנוים על תהו. ובהיותו כבן עשרים ושלש שנים כלומר בשנת דתתקכ"א ליצירה היא שנת אתע"ב לשטרות החל בכתיבת פירושו למשנה, וסיים אותו בשנת דתתקכ"ח היא שנת אתע"ט לשטרות בהיותו בן שלשים שנה, כמו שכתב בסוף פירושו לסדר טהרות וכפי שכתבתי שם במהדורתם [באותה שנה לפני אלפים שנה הוכרז סיום בנין המקדש, ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה לצאת... ויבן הבית רמ"א ו א), והם יצאו בשנת בתמ"ח הרי בתתקכ"ח]. תאריך זה מופיע בכל כתבי היד וגם בנדפס, ומאד תמוה הדבר שכל כותבי תולדות רבנו התעלמו מדבריו הוא ונזקקו למקורות מפוקפקים. ויש שאף העיזו להציב זיוף למה שכתב בסוף פירושו למשנה והציעו לזייף במקום "בן שלשים" "בן שלשים ושלש שנים". וכעבור שמונה שנים כלומר בשנת דתתקל"ו ליצירה היא שנת אתפ"ג לשטרות אנו מוצאים את רבנו באמצע כתיבת ספרו הגדול היד החזקה, שכך כתב בהלכות שמטה ויובל פ"י הל' ד:

"שנה זו שהיא שנת אלף ומאה ושבע לחרבן, שהיא שנת שמנים ושבעה ואלף וארבע מאות למניין שטרות, שהיא שנת שש ושלשים ותשע מאות וארבעת אלפים ליצירה".

והרי הוא אז בן שלושים ושמונה שנים. ויש להניח שכל תכנית חיבורו היד החזקה הייתה ערוכה לפניו מראש כפי שדרכו ומנהגו לעשות וכפי שכתב בהקדמתו למשנה "וכאשר תיארתי לעצמי עניינים אלו נחלצתי לכתוב החבור שיזמתי" ראה שם מהדורתי עמ' מח, כי אין מדרכו של רבנו לגשת לעבודה ללא תכנית מפורטת וערוכה מראש כאותו אדריכל המשרטט לפניו את כל תכנית מפעלו לפרטי פרטיו. ולפיכך יש להניח שכל החומר היה מאוסף ומגובש פחות או יותר, וכבר קבע לעצמו סדר ספריו והלכותיו לפרטי פרטיהן והחל בסידורו ועריכתו הסופית על הסדר, [ ] כפי שהוא עצמו פירט לנו תכניתו לבנין היד החזקה בהקדמתו לספר המצות, שחברו כעין אלפון לחבורו הגדול, ראה מהדורתי האחרונה עמ' א-ד, שם התוה תכניתו בארוכה ובפרטות, ואם כן אם נניח כפי שצריך להניח שהחל בו מיד לאחר סיום פירוש המשנה, לאחר מתן שנה אחת שהוא זמן סביר לאישיותו של רבנו לכתיבת ספר המצות, יוצא אפוא שהחל בכתיבת חיבורו משנה תורה בהיותו כבן שלשים ושתים, ואם כתיבת מחצית הספר כלומר עד הלכות שמטה ויובל נמשכה כשבע שנים תן לו עוד שבע שנים אחרות למחצית השניה, נמצא אם כן שסיים את ספרו היד החזקה בהיות בגיל למעלה מארבעים וחמש שנים. ובמשך שאר ימי חייו התמיד להכניס בו תקונים ושפורים הוסיף וגרע, שנה וחזר ושנה כדרכו וכמדתו שהאמת ורק האמת לבדה היא האמת בעיניו והיא נר לרגליו.

נראין הדברים כי כשכבר הגיע רבנו לספר השמיני הוא ספר עבודה עדין לא הוציא החוצה אף ספר מספרי משנה תורה, ורק אז גבר עליו לחצם של תלמידיו ומעריציו ישרי הלבב טהורי המחשבה השואפים בערגה לכל מוצא פיו ושותים בצמא את דבריו ושלא הייתה להם יותר סבלנות לחכות עד לגמר המפעל ובקשו ממנו שימסור להם כבר את הספרים המוכנים, והוא בחסדו נעתר לבקשתם, ואז כתב את ההקדמה ומסר להם את החלקים הראשונים, שכך אנו מוצאים שההקדמה נכתבה כשנה אחת לאחר הספר השביעי, וכך כתב בהקדמתו:

"ועד זמן זה שהיא שנה שמינית אחר מאה ואלף לחרבן הבית, והיא שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלשים ושבע לבריאת עולם"

דתתקל"ז. לי נדמה כי כל אותם חשבונות המולדות והתקופות כלומר מהלכי הירח והשמש שבהלכות קדוש החדש מפרק ששי והלאה ואשר אין להם שייכות ישירה לעצם ההלכות והדינים שנפרטו בחמשת הפרקים הראשונים של הלכות קדוש החדש, לא נועדו מלכתחילה להיכנס שם, וכל הלכות קדוש החדש הייתה רק חמשת הפרקים

הראשונים בלבד, כי אז היה עדין בדעתו לחבר חבור מיוחד באותם העניינים , כלומר בכל תורת האסטרונומיא, כמו שכתב בפירושו למשנה ראש השנה פ"ב מ"ז:
"ואבאר לך בחבור מיוחד עניין העבור הזה שבידינו ומה היא המטרה בו בראיות ברורות".
ראה שם מהדורתי והע' . אך במשך הזמן חזר בו מיזמה זו מפני שראה שכבר נכתבו חבורים רבים וטובים בתורה זו ואין לו מה להוסיף כמו שכתב כאן בספר זה חלק ב פ"ב, ואותם הדברים המעטים השייכים לנו כיהודים אין בהם כדי ספר, לפיכך החליט לספח אותם ארבעה עשר הפרקים להלכות קדוש החדש, ודבר זה עשה שנתים לאחר שגמר את ספר זרעים שהוא הספר השביעי, ושנה אחת לאחר שכתב את הקדמת כל החבור, שכך כתב בהלכות קדוש החדש פי"ד הל' טז:
"משנה זו שהיא שנת יז ממחזור רס, שהיא שנת תתקל"ח וארבעת אלפים ליצירה, שהיא שנת תפ"ט ואלף לשטרות, שהיא שנת ק"ט ואלף לחרבן בית שני".
לאחר סיום ספר משנה תורה מן המסד ועד הטפחות החל לגבש את ספרו הקדוש הזה, וכחמש שנים נמשך חיבורו ליטושו ודיוקו, כי אע"פ שכל ספרי רבנו קב ונקי, סדורים ובנוים בדיקנות מרובה, הרי בספר זה דייק כפל כפלים כמו שכתב בסוף הקדמתו לספר זה ד"ה צוואת מאמר זה. ונסתיים חבור המורה בסביבות שנת את"ק לשטרות דתתקמ"ט ליצירה בהיותו כבן חמישים ואחת שנה. שהרי בראשית שנת אתק"ב לשטרות דתתקנ"א ליצירה כאשר כתב את מאמרו החשוב מאמר תחית המתים, מדבר הוא על ספר מורה הנבוכים כעל ספר ידוע ואף הביא ממנו מובאות רבות, ראה מהדורתי שם ציינתי כל המובאות שהובאו מספר זה. ומאחרי גיל חמשים ושלש עד סוף ימיו נלחץ מאד תחת עול הצבור ועול המלכות בטפול בחוליהם כפי שפירט במכתבו לר"ש טיבון וכידוע לכל.
הדברים ידועים שכבר קדמו לרבנו הרבה ספרי מחשבה בישראל ומהם ודאי שאינם ידועים לנו כיום. מן הידועים ספרי רס"ג כלומר הנבחר באמונות ובדעות והקדמותיו ופירושיו למקרא [ ] שכולם מקשה אחת של מחשבה מעמיקה והשקפת עולם, וכן ספרי ר' שלמה בן גבירול ופיוטיו, יהודה הלוי ושיריו, רבנו בחיי בן בקודה, ר' נתנאל ברבי פיומי ועוד. ואע"פ שאפשר למצוא פה ושם זהות רעיונית בספרי רבנו עם הספרים שקדמוהו, הרי יתכן באמת שהושפע מהם או הסכים להם באותם רעיונות, ויתכן כי לא מניה ולא מקצתיה אלא אתרמויי אתרמי כמקובל ששני נביאים מתנבאים בעניין אחד.
לא כן רבנו סעדיה גאון שהשפעתו על רבנו הייתה עצומה מאד מכוונים שונים, כי בבית משפחת רבנו כלומר בבית ר' מימון העריצו מאד את רס"ג ותורתו כמו שכתבתי במבואי

לספר הנבחר באמונות ובדעות של רס"ג, והשפעתו על רבנו הייתה גדולה מעברים שונים ומבחינות שונות, יש שרבנו אמץ רעיונות רס"ג ואף האריך הרחיב בהם ובססם, ויש שתקף אותם בחריפות רבה כפי שהדגמתי במבואי שם ולא אחזור עליהם כאן ויש ובדברי רס"ג ועצם טיפולו בנושא מסוים עורר את רבנו לעסוק באותו נושא כפי דרכו שיטתו ומדתו הוא, ועל הרבה מהם ציינתי בהערותיי לספר זה, וכל זה בלי להזכיר את רס"ג בשמו אף פעם אחת, אלא או בציון סתמי "אחד הגאונים" או "מי שקדמני" וכיוצא, בבחינת "הכל יודעים" כדאיתא ביבמות צו ב, ופעמים תוקף רבנו את מי שפירש כך בלי לרמוז שום רמז.

תוך כדי טיפולי בספר זה, לא פעם נראית זהות רעיונית בעניין מסוים בין רבנו ופילון אלכסנדרוני במאמריו השונים על הבריאה, הנבואה, תפישת הא-להות, עיקרי היהדות, פעמים תחלת הרעיון ולא המסקנא, ופעמים המסקנא ולא הדרך המובילה אליה. ובלבי ספק רב אם ראה רבנו ספרי פילון, כי אלה כתובים ביונית, ורבנו לא ידע שפה זו, ואף לא תורגמו ספרי פילון לערבית כספרי הפילוסופים היונים, לכן נראה לי כי אותם דמויי זהות אינם אלא מקריים, כיון שהמטרה לשניהם אחידה להסביר מקראות התורה ומסורת חז"ל שפשטיהם לכאורה נגד המושכל, וכיון שהחומר הנדון הוא אחיד, והמטרה שאליה צריכים להגיע היא כמעט אחידה, אין זה פלא שאי שם באמצע הדרך מוצאים אנו מפגשי רעיונות, גם בלי התדברות.

מהדורתי

לנוסח המקור השתמשתי בעיקר במהדורת ד"ר ישכר יואל הוצאת יונוביץ ירושלם תרצ"א, שהיא מיוסדת ע"פ מהדורתו של הד"ר שלמה בן אליעזר מונק, פריס - . ולאחר עיון מקיף במהדורה זו והשואה עם כמה וכמה כתבי יד תימן, נוכחתי לדעת כי שינוים רבים יש בין נוסח תימן לנוסח מהדורה זו, רוב השינויים הם בלתי חשובים לעצם העניין, אך כמה מהם חשובים ואפילו חשובים מאוד, כנראה שאותו הנוסח שנשלח לפרובנצא לחכמי לוניל ואשר ממנו תרגם ר"ש הוא שנתפשט באירופא, ואלו הנוסח שיצא לתימן היה שונה מעט ואף מדוייק יותר. ולפיכך נוס' הר"ש תואמת כמעט את נוסה מונק על כל שגיאותיו, אזכיר כאן אחת לדוגמא, בח"ג פכ"ב דן רבנו על ספר איוב והביא מחלוקת חז"ל אם הוא מעשה שהיה או שאינו אלא משל, ובפרק שאחריו כאשר בא להסביר שטות איוב וחבריו פתח "כאשר הונחה זו פרשת איוב או כאשר אירעה" וכוונתו לפי אחת משתי ההנחת שנחלקו בהן חז"ל. בנוסח מונק נפלה טעות במקור

במקום "או למא גרת" או כאשר אירעה, נכתב "אול מא ג'רת" בתחלה כאשר אירעה. וכך תרגם ר"ש:

"כאשר הונח זה העניין של איוב תחילת מה שאירע"

ואין זה אלא שבוש באותו כתב היד של המקור שנשלח לפרובנצא. ומכאן ברור כי רבנו לא הגיה אותו הטופס שנשלח לר"ש ולא הייתה לו אפשרות וזמן לעסוק בכך, אלא כמנהגו מסר לאחד מתלמידיו להגיהו, וקרוב בעיני הדבר כי המגיה היה הבחור יהושע בן אחותו שהיה מצוי לפניו בכל עת והעתיק מפיו הרבה תשובות לשואלים, ורבנו רק אישר ואימת שהוגה מספרו, כי [ ] שגיאות כאלה לא יתכן שרבנו ראה אותה ואלו הנוסח שהגיע לתימן מסורת בידינו מאבותינו שחכמי תימן בזמנו שלחו לא פעם לבלר תלמיד חכמים להעתיק להם ספרי הרמב"ם ולהגיהם הטב הטב, ולפיכך הגהתי את המקור על פי כמה כתבי יד מתימן, אך כיון שראיתי שהם כולם זהים כמעט בכל, פרט לשנויים קלים הסתפקתי בציון נוס' שלשה מהם בלבד, אע"פ שבדקתי כשבעה כתבי יד. עצם העמוד הנחתי בעיקר נוסחת מונק, ונוס' כתבי היד הצגתי למטה בשולים, ובמקרים שנראית נוסחת מונק משובשת הנחתי בעמוד את הנוסח הנכון לדעתי, ואלו נוס' מונק הצגתי למטה בשולים בסימן אות מ. ועתה לשלשת כתבי היד מתימן שרשמתי את נוסחותיהם:

א) כתב יד חשוב מאד, חסר מתיחלת חלק א עד פרק כ, וחסר מסוף החלק השלישי מפרק מח והלאה, ואלה הושלמו בכתב יד מאוחר, כ"י זה נכתב בתימן לפי הערכתי בסוף המאה הראשונה לאלף השישי, כתוב בכתב נאה מאד. ראשי הפרקים מקושטים בצבעים שונים אדום צהוב וירוק נאים מאד, צבעים שהופקו בתימן בזמנים ההם מאבנים, וצבע זה היה נקרא "חסן", את כתב היד הכרתי בתימן ואף היה בהם עד שנת תרצ"ז. הוא היה רכוש יורשי ר' יוסף ב"ר סאלם אלבדיחי, (עליהם ראה ספרי הליכות תימן עכו) וכאשר החילותי להכין את המקור ולהגיהו הצטערתי מאד על שאין בידי אותו כ"י חביב ואשר למדתי בו פעמים רבות עוד לפני סבי זצ"ל, באחד הימים התקשרתי עם ידידי הרב ד"ר מאיר בניהו נ"י ושאלתיו שמא יש בידו כ"י מתימן, ושמחתי לשמוע מפיו תשובה חיוביות וברצון נענה לבקשתי להשאילני הספר לשם הגהה והשואה, וכאשר הלכתי לקבלו אורו עיני כשראיתיו, הלא זה הוא אשר חיפשתי זמן רב, ואשר כה אויתי למצוא אותו, מתברר שהוא רכש אותו מידי מוכר ספרים. הספר נשאר בידי עד גמר העבודה, ועל כך גם ברוך יהיה. נוסחותיו במדה שלא הכנסתים בעמוד הובאו בציון ב.

ב) כתב יד שני הוא של הרה"ג סעדיה ב"ר יחיא צדוק הי"ו שכתבו בעצמו בתימן לפני כחמישים שנה בהשגחתו של סבי זצ"ל, הוא נכתב על פי כתב יד עתיק. והגיהו ודייקו פעמים רבות. לרבות גם בשעת הלמוד לפני סבי זצ"ל. דכירנא כד הוינא טליא כאשר היו באים בכל מוצאי שבת לאחר תפלת ערבית כחמשה עשר תלמידים מובחרים ללמוד מורה הנבוכים, ור' סעדיה היה בין הלומדים כשספר זה לפניו, ועתה זכיתי שיהא שוב ספר זה לפני, וברוך יהיה על כך. נוסחת ספר זה הובאה בציון ס.

ג) כתב יד לא שלם החביב עלי מאד, זהו כתב ידי אני אשר כתבתיו בשנת התר"צ בהיותי כבן שתים עשרה שנה, בהשגחתו ובפיקוחו המתמיד של סבי, ולעתים קרובות כאשר עייפתי והפסקתי מלכתוב לקח את הדף והמשיך לכתוב כדי לעודדני, ולפיכך יש בו כמה וכמה דפים שבאמצע הדף כמה שורות בכתב יד"ק של סבי זצ"ל, את הספר העתקתי מתוך כתב-יד עתיק מאד שהיה בבית הכנסת "אלשיך" ואשר מראהו וצורתו חקוקים בזיכרוני עד היום. עצם הכתב לא היה מעשה לבלר אומן, אך כנראה שהיה תלמיד חכמים כי הוא היה מדויק להפליא. כאשר הובאו ספרי לארץ עם העלייה הגדולה מתימן נגנב ממחסני התאחדות התימנים ארגז אחד מספרי וכתב יד זה היה בתוכו, ולאחר שנואשתי למצוא דבר, והנה בשנת תש"כ בערך הודיעני אחד מידידי שהוא ראה כתב ידי אצל פלוני אלמוני והוא מוכן להחזירו לי תמורת תשלום, הסכמתי לכך וכעבור זמן הביאו אלי עם עוד שני ספרים משלי שהייתה עליהן חתימתו של סבי, ושלמתי תמורתן רמב"ם חדש שלם הוצאת ווילנא מהדורת פרדס. נוסח כתב יד זה הבאתי בשנויי הנוס' בסימן ק.

במהדורת ר' יששכר יואל הובאו בסוף חלופי נוסחאות מכמה כתבי יד, אני לא ראיתי צורך לרשום נוסחותיהם במהדורתי זו מפני שרובן זהות עם אחד מכתבי היד שהשתמשתי בהם, ובמידה שאינם זהים עם אחד מכתבי היד הרי אינם משנים מאומה לעצם העניין, וכדי שלא להטריד את הקורא יותר על המידה נמנעתי מלהביאן כאן והרוצה יעיין עליהם שם.

תרגומים קודמים

ובטרם אומר מלים אחדות על תרגומי אומר דברים אחדים על תרגומי קודמי, ויתכן שיהו בדברי אלה דברים שלא הייתי צריך לאומרם, ונאלצתי להאריך בהם ולאומרם כדי לסלק מעל רבנו לזות שפתים שכבר טפלו עליו אחרים שהיה "מפוזר" באי אלה דברים ופעל בלי שימת לב, דברים שאין בהם אמת כלל. ונוסף על כך כדי להסביר את מניעי לכל העבודה הגדולה הלזו אשר הטלתי על שכמי.

לתרגום ר' שמואל ב"ר יהודה אבן טיבון. נראה לי כי ר' שמואל לא עסק במחשבה - פילוסופיא בראשית ימיו, והתמסר בעיקר ללמודי הרפואה שזה היה מקצועו כפי שהוא נקרא "הרופא" ובתואר זה מזכירים אותו כל הראשונים שהזכירוהו, ראה לדוגמא קרית ספר לר' מנחם המאירי במאמר ב ח"ב, ואף השפה הערבית למד רק מזקיקותו ללמוד ספרי הרפואה שהרציניים שבהם היו כתובים בערבית כגון ספרי ר' יצחק ישראלי גדול הרופאים בעולם בזמנו, ועד אחרון באותן הדורות רבנו ז"ל שגם הוא כתב ספריו הרפואיים בערבית. אך לא הייתה לו שפה זו שפת דבור שגורה כלל, כמו שכתב בהקדמת תרגומו לספר זה:

"וכל שכן בלשון הערבית שידיעתי בה מעוטה כי לא גדלתי בין אנשיה ובארצותיה ולא באתי עד תכונותיה".

ואף על פי כן גברו עליו הפצרותיהם של חכמי לוניל ובראשם החסיד ר' יהונתן הכהן שואפי החכמה והתבונה השותים בצמא כל טיפה הנוטפת מדליו של רבנו הגדול, ואז נעתר להם לגשת אל המלאכה בסומכו על כך שמה שלא ידע יעיין בספרים שתרגם אביו [אשר אנו יודעים כמה כבד ולא בהיר תרגומו] וכך כתב שם:

"ונשענתי על שני דברים האחד מהם שאעיין בכל מלה מסופקת בספרים שהעתיק אבי המעתיקים אבא מורי ז"ל ובספרי דקדוק הלשון הערבי ובספרי הערב הנמצאים אתי, והאחר שאם ישאר לי שום ספק אשלחנו אל הרב הגדול המחבר".

ואז כתב את אשר עם לבבו כלומר על הרעיון לתרגם את הספר לעברית ושלח בשורתו לרבנו, בצירוף שאלות אחדות על מקומות טעות או בלתי מובנים לו במורה, רבנו הגדול שמח מאד על הרעיון אשר זהו כמהו כספו מאייו לתרגם את ספריו הערביים לעברית וליהדם גם בלבושם החיצוני, ובטרם יכיר רבנו את יכולת האיש ושגרת לשונו מיהר לכתוב לו דברי שיר הלל ושבח תוך התפלאות על כך שאדם היושב בארץ העלגים יודע שפה שאינה שפת המקום. ואחרי שכבר שמע רבנו דברי הלל ושבח מפי רבים על אביו ר' יהודה אבן טיבון אשר ספרו לו שתרגם הרבה מספרי החכמה מערבית לעברית, ואשר משמע מלשון רבנו שלא ראה כלל תרגומיו של ר' יהודה לא לחובות הלבבות ולא יתר תרגומיו, וידיעותיו ובקיאותו של זה ידועים לרבנו רק מפי השמועה כמו שכתב בתשובתו המפורסמת לר' שמואל וז"ל:

"כל כתבי התלמיד החשוב היקר המשכיל המבין, נזר התלמידים, צבי החכמים כבוד החכם ר' שמואל בן החכם ר' יהודה אבן טיבון הספרדי זצ"ל, ומקודם שנים שמענו שמע השר הנכבד החכם כה"ר יהודה אביך זצ"ל והודענו ברוב חכמותיו וצחות לשונו

בלשון הגרי ולשון עברי מפי אנשים חכמים וידועים מאנשי עיר... גם הוא ספר לי אודות החכם הנכבד אביך זצ"ל והודיע לי כל הספרים שהעתיק מספרי הדקדוק ומספרי החכמות, ולא ידעתי שהניח בן, וכיון שהגיעו אלי כתביך [ ] בלשון העברי ולשון הערבי והבנתי ענייניך ויופי ציורך וראיתי המקומות שנסתפקו לך במאמרנו הנכבד מורה הנבוכים, והמקומות אשר הרגשת בהן בשיבוש הסופר, אמרתי אז כאשר אמר בעל השיר הקדמוני, לו את אבותיו ידעו אז אמרו, היא מעלת האב לבן נוסעת".

אם כן ברור אפוא כי איגרתו זו של רבנו נכתבה רק מפי השמועה על אביו ומהתרשמותו ממכתבי ר"ש בעברית ובערבית ומהם למד על שליטתו אך טרם ראה לא תרגומי הבן ולא את תרגומי האב. ואע"פ שנראה לכאורה מסוף אותה האיגרת שכבר ראה מקצת תרגומו למורה, כבר הוכיח הפרופ' י. זנה במאמרו בתרביץ שנה י ובסכומו שם עמ' . שאיגרת זו אינה אלא צירוף של כמה אגרות שנשלחו מאת רבנו אל ר"ש בתקופות שונות, וסוף האיגרת נכתבה בתקופה יותר מאוחרת.

נראין הדברים כי במשך הזמן עסק ר"ש בתרגום החלקים הראשונים של המורה, לא אעסוק כאן בקביעת תאריכים כי אין זה מענייני וכבר טפל בכך הפרופ' י. זנה שם. וכשהיה בידו חלק הגון שיכול להראותו לדוגמא שלחו אל רבנו בצירוף שאלות נוספות מהם שאלות תרגומיות כלומר היאך ראוי לתרגם פה והיאך ראוי שם, ומהן שאלות לבירור ולפירוש מה שלא הבין. נראה לי כי כאשר הגיעה הדוגמא לידי רבנו נוכח לדעת כי לא זו הדרך ולא זו העיר, הספר אשר היה נקרא במתק שפתים ובקלות, נהפך כי נהמא אקושא בחניכי. תחלה עכב רבנו את תשובתו זמן רב כי הדוגמא הפיגה את התלהבותו ושככה אותה, ורבות הסס היאך לענות ומה לענות, והוכחה לכך כי זמן רב נמשך עד אשר השיב ולא שמחלתו גרמה לכך, ומחלתו שמשה עלה להתנצלות, כי גם בימי מחלתו נהג להשיב לשואליו בכך שהקריא את דברי תשובתו לבן אחותו וזה כותב מפיו על הספר ובדיו, ורבנו רק חתם שמו בשולי האיגרת. שכך כתב ר"ש בשנים שלשה מקומות שאינו זוכר אם שאל לרבנו על אותו דבר, משמע שעבר זמן רב עד שהשיבו רבנו. ולקמן אעתיק מובאות אלה, וכאשר סוף סוף החליט רבנו לענות ענה כלאחר יד וכרוצה לצאת ידי חובת הנימוס בלבד, וכל מה שנדמה שהביע קורת רוח מן התרגום אינם חורגים מגינוני נימוס גרידא. כאשר הגיעו התשובות לידי ר"ש לא ידע פשר הדבר וחשב כי רבנו טיפוס של "המלומד המפוזר" שלא תפש ולא ידע את השאלה וענה שלא "בדרי דאוני", או כפי שאומרים שלא לעניין, והנני מביא קטעים שבהן הגיב ר"ש על תשובות רבנו לפי מספרי הקטעים כפי שפורסמו ע"י י. זנה בתרביץ שם.

"ח) ואני לא שאלתיו על זה, אמנם שאלתי על אמרו הרחוקה שבהקדמות והוא לא זכר הקרובות וצריכין עדיין אנחנו למודעי.
ט) וזה מורה על טהרת [צ"ל טרדת] לבבו והתפזר רעיוניו.
כו) ואני לא שאלתיו על חסרון, ואני שאלתיו על דבר אחר.
כז) וכמדומה לי שטרדת לבבו העלים ממנו...
לא) והארכתי בשאלה מאד וביארתי כל ספקותי וקושיותי וראיתי הרב לא ענה על אחת מהן איני יודע אם מנעתו טרדתו אם לא ראה הכתב שהייתה בו זאת השאלה כי איני זוכר אם הייתה עם יתר השאלות... ועדין אנו צריכין לשאול שנית.
לב) מה שאמר הרב ששאלתיו לפרש בפרק טו איני זוכר ששאלתי מעולם והפרק הזה כולו מובן, ואפשר שחליף הפרק ההוא הרב מפני טרדתו".
לי נראה ברור כי הר"ש שגה בדמותו שרבנו מפוזר ואינו יודע את אשר הוא עושה חלילה חלילה, וכבר ידוע ומפורסם כי רבנו היה איש הסדר והריקנות המופתית. איש אשר לא יאמר מלה אלא לאחר שחשב עליה שבע פעמים, ואינו מניח קולמוסו על הניר אלא לאחר שהסכימה עמו רוח הקדש.
איני יודע אם ראה רבנו את תרגום ר"ש בשלמות, אף על פי שהדבר אפשרי בדוחק, כי ר"ש סיים תרגומו בסוף שנת דתתקס"ד ובטבת דתתקס"ה נפטר רבנו, כלומר חדשים אחדים לאחר שסיים ר"ש את מלאכת התרגום, ובתנאי הכתיבה הלבלרות והעתקת ספרים של אותם הימים ואף תנאי המשלוח מארץ לארץ ספק גדול אם הספיק לראותו.
וכפי שאמרתי בראשית דברי בעניין זה נראה כי כאשר תרגם ר"ש ספר זה טרם עסק בפילוסופיא אך עיין במידה מסוימת באי אלה ספרים בנושא זה כמו שכתב בהקדמתו:
"ועוד ידעתי חסרוני הגדול בהבנת דברי הספר הנכבד הזה מאמר מורה הנבוכים ועניניו, מפני שרובם עניינים עמוקים מאד והוא כולל חכמות רבות ורמות, מעיני רוב אנשי עמנו אשר בגבולנו זה נעלמות, ואולי מעיני כולם מפני שאינם מתעסקים בהם ואינם נמצאות אתם, ומעט מזער פקחתי עין בקצתם כי היו אתי קצת ספריהם בלשון ערבי אשר אני יודע בו מעט, והעירני לבבי ללמוד מהם כיכלתי הקצרה".
ולפיכך באו בתרגומו הרבה אי הבנות כפי שהעירותי על כמה מהן בהערותיי, מעט מאותן אי ההבנות נגרמו בשל אי ידיעת השפה ורובן בשל אי ידיעת העניין. אך בכל אופן לא היה זר לענייני הנדונים ולא היו חדשה מפתיעה בשבילו. זאת ועוד, ר"ש השתדל והתאמץ לרדת לעומק הדברים ככל יכולתו באותה תקופה, ובהחלט לא נהג בקלישות ובקלילות כפי שעשה ר"י חריזי וכפי שאכתוב לקמן, ולשבחו של ר"ש ייאמר

כי במשך הזמן כנראה נכנס יותר ויותר לשטח זה ועסק ברצינות יתר במקצוע זה ולפיכך תקן רבות בתרגומו כמו שכתב בפירוש המלות הזרות, אשר כתבו זמן רב לאחר שגמר תרגומו כפי שכתב בפתיחתו שם, שכתבו לאחר שראה תרגומו של ר"י חריזי. ואלו בספרו "מאמר יקוו" או "יקוו המים" ניכר שכבר רכש לו ידיעה רחבה במקצוע זה. תקוני ר"ש נעשו בשני מישורים, בתרגומי מלים שהחליף במלים אחרות, וגם בתקוני הבנת משפטים שונים, וכפי הנראה מן הדוגמאות שהביא שם הרי מה שנמצא בידינו היום ונפוץ בכל גבול ישראל היא המהדורה שלאחר התקונים, אך אין בידינו הוכחה שזו היא דוקא האחרונה.

לאחר שגמר ר"ש את תרגומו ובודאי לאחר פטירת רבנו נתפשט תרגומו זה במהירות הבזק לארצות שונות בכל רחבי העולם היהודי שאינו דובר ערבית, וחכמי ישראל באמת, ישרי הלב והדעת, כבכורה בתאנה בראשיתה בלעוהו, ואנשי השוא בילעוהו, כמו שנאמר צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם. כמו שכתב ר"ש בפירוש המלות הזרות אשר לו:

"והנני מודיע קצת המלות שהחלפתים בספר אחר אשר פשטה בארץ".

הגיעה ההעתקה גם לידי החרזן ר' יהודה תריזי, וכאשר ראה את כובד סגנונו ולשונו של הר"ש החליט לקלל את המשא, וכתב כי חכמי פרובנצא אלצוהו לכך. יתכן שבאמת פנו אליו חכמי פרובנצא כלומר חכמי לוניל, ואף יתכן כי אלה פנו אליו לאחר רמז דק מאת רבנו כאשר הגיעוהו דוגמאות מתרגום ר"ש וראה כובד התרגום רמז לר' יונתן הכהן מלוניל על התרשמותו מתרגום ר"ש ואלה חכו עד גמר מלאכת התרגום, וכאשר נוכחו לדעת את כבדו ועמקו בעוד הערת רבנו מרחפת באויר תודעתם החליטו לפנות לרי"ח כמ"ש בפתיחת הספר:

"הייתה עלי ידי רבותי קצת אצילי פרובנצה וחכמיה להעתיק להם ספר מורה הנבוכים... אף כי הקדימני איש נבון ומשכיל להעתיקו אף על פי שנתכוון בו להסתירו בדבריו ולהעמיקו".

תלה כאלו ר"ש בכוונה תחלה הכביד את תרגומו כדי להסתירו ולהליטו בפני ההמון, ועל זה חרה בו אפו של ר"ש ויכתוב עליו מרורות. ולקמן אביא דבריו נגד רי"ח שכנראה אין בהן הגזמה. נראה כי רי"ח לא היה ת"ח לא רק במקצוע זה כלומר המחשבה והפילוסופיא אלא אף תלמוד והלכות לא למד, ואף מה שהיה ביכולתו להבין לא נסה כלל לרדת לחקר הדברים שהוא עוסק בהן ולהבינן כפי יכולתו, אלא נהג בתרגומיו בקלישות ובקלילות כאלו הייתה זו איגרת שלומים שהעיקר בה שהשולח חי וכל היתר

פטומי מילי רי"ח תרגם גם את הקדמת רבנו למשנה וגם את פירושו לסדר זרעים עד סוף מסכת תרומות ובמהדורתי העירותי עליו רבות ואזכיר כאן אחדות לדוגמא עד כמה לא שת לבו כלל לעניין המתגלגל תחת אצבעותיו ולא ידע מה הוא כי לא למד, וטעה אפילו בדברים הפשוטים, במסכת ברכות לעניין חולה שראה קרי לאונסו שאינו טעון טבילה לתפלה בזמן אותה התקנה, ורי"ח תרגם שם את המלה הערבית "אחתלם" במקום "וראה לאונסו" [ ] "חולה נכאב". ולקמן ח"ג פ"ח הע' תרגמה נכונה כפי שראה בר"ש. וראה גם כלאים פ"ה מ"ה. במסכת תרומות פ"ט מ"ז:

"שתלי תרומה שנטמאו ושתלן טהרו מלטמא"

והדברים פשוטים לכל בר בירב שאע"פ שגזרו חז"ל שיהו גדולי תרומה תרומה, לא גזרו על גדולי תרומה טמאה שיהו טמאין, וכך כתב רבנו בפירושו שם. ורי"ח שאפילו את המשנה לא למד ולא נסה לעבור עליה נתחלפה לו תיבת "טאהר" בתיבת "ט'אהר" שנדמה לו שיש נקודה על אות טית, ולפיכך תרגם במקום "טהור" "הדבר הצומח מהן נגלה ונראה לעין". וראה שם מהדורתי הע' . וראה עוד שם פ"י מ"ח.

ולפני שאביא דוגמאות מתרגומו לספר זה, אומר את אשר נראה לי בדבר שנחלקו בו מעיינים שונים, יש סוברים כי רי"ח לא נזקק כלל למקור הערבי אלא לקח את תרגום ר"ש ועיבד אותו, או כפי שרגילים לומר "ערך אותו", כדרך שעשה בתרגום ר"ש למאמר תחית המתים וכפי שכתבתי במבואי למהדורתי שם. אחרים סבורים שהוא תרגם מחדש מן המקור הערבי. ולדעתי כולם צדקו יחדו, לפני רי"ח היה גם המקור הערבי וגם תרגום ר"ש ומשניהם יחד הרכיב את תרגומו, וראיה לדבר כלומר שעיין במקור הערבי הם טעויות שלא יכלו לבוא לו על ידי תרגום ר"ש אלא ע"י אי ידיעת העניין וטעות במלה הערבית, כגון ח"א פנ"א תיבת "אלג'ז" בטול החלקיק, נתחלף לו הזין בנון ודמה "אלג'ן" ותרגם "בטול השדים", ולעומת זאת מטבעות לשון רבים רבים העביר אליו מתרגום ר"ש, ובמקרים רבים אפשר לומר עליו כי את הנכון שבתרגום ר"ש החליף בלא נכון, ואת הלא נכון בתרגום ר"ש אמץ לעצמו וספחו לתרגומו. ועתה אביא דברים אחדים משבושיו בספר זה.

ח"א פל"ח בבאור שפחה חרופה כתב:

"שפחה שיצאה מרשות האדון לרשות הבעל"

ותרגום זה מראה לא רק שלא שם לב למלים שלפניו, אלא גם שלא למד תלמוד ולא ידע מה היא "שפחה חרופה".

שם פמ"ו "ומאדה' אלכלאם" "וחומר הדבור" כתב "וכח ההגיון" והוא לגמרי נעדר הגיון בין מבחינת המלים שבמקור ובין מבחינת העניין.
שם פע"ג סוף ההקדמה הראשונה "אלאכואן" ההוויה, נתחלפה לו על ידי זבוב שהטיל רעי על הכף בתיבת "אלאכ'ואן" ותרגם "האחים".
שם בהקדמה הששית "לאן אלעדם" כי ההעדר, דלת "אלעדם" נתחלפה לו באות צדי ותרגם "כי העצם" וכל זה גרמה תלישותו המחולטת מן העניין.
שם בהקדמה השמינית "עלי מא יתוהם" כפי שמדמים, והכוונה כפי שמדמים ההמון שכסא הכבוד גוף, תרגם רי"ת:
"אבל גוף כסא הכבוד, אבל גוף מי שיעלה בלב".
ושגיאות כאלה למאות זרועות בכל תרגומו חוץ מבלבולות קטנות שהן חמורות כשלעצמן, ונעשו קטנות ביחס לחמורות מהן, זרועות בכל קטע ובכל משפט.
ולמה לי להאריך אביא כאן דברי ר"ש ואענה אחריו אמן, וז"ל בפתיחתו לפירוש המלות הזרות:
"שכבר הקדימני לחבר כיוצא בכוונתי המשורר ר' יהודה אבן אלחריזי אשר העתיק המאמר הזה אחרי והקדים להעתקתו שני שערים, השער האחד שער לבאר בו המלות, מלאהו הבלים וטעיות ומכשולים, והאחד שער אמר שיודיע בו כוונת כל פרק ופרק מפרקי המאמר הנכבד, כלו נאצות ומכשולות ואבני נגף... אך ראיתי להודיעו להציל העיוורים המעיינים מן המכשול אשר נתן לפניהם המשורר הנזכר בשער הנאצות אשר לו... והוא בסכלותו התפאר לחבר שער יודיע בו כוונת כל פרק ופרק... וסכלותו ומעט הבנתו עניני המאמר הצילהו משתיהם כי לא הבין כוונת אחד מהם ונשארה נסתרת כבתחילה... ואני לא מצד שנאה וקנאה אומר באמת שהשער ההוא כולו מלא מכשולים, כאשר השער אשר לפניו רובו הבלים וקצתו כזבים טעיות ומכשולים לפני סכלים ומשכילים כי יאמינו לו בפירוש המלות הערביות כל שכן עם שמעם עליו שהוא בקי בשתי הלשונות בעברית ובערבית כי כן הוא, וראוי הוא להעתקת הדברים המובנים בספרי השירים וספרי הלשון ודברי הימים שאלו הן מלאכתו ואומנותו. ואולם הרס להעתיק ספר כולל חכמות עמוקות אשר לא פקח עין בדבר מהם וגם שכלו אינו כדאי להבינם מעצמו על כן לא ידע בהם מאומה גם במלות נקלות מאד שגה בהעתקתו למאמר [ ] הזה... גם במלים העבריות שגה מאד בדברים שאפילו התינוקות לא היו שוגים בהם... וכדי לגלות ערות ההעתקה ההיא... לבלתי הכשל בהם התרתי לעצמי לפרסם סכלות חברי... ולענוש המהביל על חטאו אשר חטא ברב זצ"ל... וכו'".

והרוצה יעיין עליו שם.
בין השיבושים שבמהדורת רי"ח, שהרכיב בחלק א שני הפרקים כו-כז לפרק אחד, עד שדמה מי שטעה כי לא רבנו חלק את הספר לפרקים אלא ר"ש אבן טיבון ואינו אמת, כי רבנו עצמו חלק ספרו לפרקים והניח שורה ריקה בין כל פרק ופרק וכתב בה "פצל" פרק. ור"ש רק מספר את הפרקים ומעתיק ספר שהגיע לידי ר"ש בתחילה שכח להניח ריוח בין הפרקים כו-כז. והוא שגרם לכל הבלבולת, ואחריו טעה רי"ח. וכשהגיע לר"ש הנוסח המוגה על פי כתב-יד רבנו תקן כראוי.
אשר לתרגומי, הרי אחר שלמדתי את הספר כמה פעמים, ואף עוד לפני סבי בהיותי עול ימים שמעתי הסבריו בעת שלמד לבחירי תלמידיו בזמן שלמדוהו לפניו במקורו בערבית ופירשו להם מפיו ככל הדרוש. גם בעת שהעתקתיו לעצמי לא פעם שאלתיו לפשר עניין זה או אחר, ואף כעת חזרתי עליו לא פעם, ואחר שבירורתי לעצמי את הנוסח הנכון של המקור כפי הנ"ל תרגמתי את כולו ללא שום הזדקקות לתרגומים הקודמים כדי שלא אושפע מהבנתם ולא אוכל להבין את אשר אני מסוגל להבין באופן חפשי. בתרגומי השתדלתי לדייק ככל יכלתי הדלה, לבל חלילה אהפוך את הצלילים לצללים, ואת החרס לחרש, ובמקום שנראה לי שרבנו רומז משהו ביני חיטי השתדלתי מאד שאותו הרמז לא ייטשטש ולא ייעלם אלא ישתקף באותה המדה שהוא מופיע במקור. ולאחר שסיימתי את התרגום שוב עברתי עליו בצמידות למקור לשם בחינה ובדיקה, ואחר כך עברתי עליו ללא צמידות למקור להוכח אם ניתן לקריאה ללא מעצורים וקשיים במבנה המשפטים, כי לפעמים כאשר המתרגם קורא את תרגומו בצמידות למקור, והרי משפטי המקור סדורים במחשבתו אינו עשוי להרגיש את הקושי שבתרגום, לפיכך עברתי עליו ללא הקשר עם המקור, וכל מקום שהרגשתי קשיים כל שהם ושאפשר לתקנם בשופי שוב עיינתי במקור ותיקנתי ככל האפשר, ורק לאחר מכן השויתי תרגומי עם תרגומי קודמי ר' שמואל ב"ר יהודה אבן טיבון ור' יהודה אלחריזי. וכל מקום שמצאתי שוני בהבנת דברי רבנו עיינתי ובדקתי שוב במקור ואשר ראיתי לתקן תיקנתי, ובכל מקום שהדברים שקולים אפשר כדברי ואפשר כדברי ר"ש הבאתי את דברי ר"ש בהערותיי. ולעתים אף מצאתי בר"ש בטוי יותר נאה משלי בטלתי את שלי והכנסתי את של ר"ש, כי כל מטרתי להגיש את דברי רבנו לפני הקורא באופן הנכון והמדויק ביותר. ולא אמנע מלומר שוב את התרשמותי, כי הר"ש התאמץ בכל לבו נפשו ומאודו לרדת לעומק דברי רבנו ולדייק בהן ולבטותן ככל יכולתו, לא כן ריי"ח כפי שכבר כתבתי, והשוואת תרגומו למקור ולתרגומי גרמה לי לא מעט אי נחת רוח.

בהערותיי השתדלתי לצמצם ככל האפשר, במקום שנראה לי שיש צורך להסביר דברי רבנו הסברתי בקצרה, במקום שדברי רבנו במקום אחר עשוים להוסיף הסבר לדבריו כאן הבאתי דבריו כלשונו. וכל הערותיי אינם אלא מבחינה מקומית בלבד. נמנעתי בהחלט מלהרחיב בעצם השטה או ההשקפה שהביא רבנו כדי שלא לתת מקום לנלוזי הלב להתמקם בו. ולא אחת נאבקתי עם עצמי אם לכתוב בביאור דברי רבנו וכוונתו את אשר נראה לי כפי שאני חושב, או נדמה לי כפי שאפשר שיחשבו אחרים, או לא לכתוב, יש שנמנעתי מחמת שנדמה לי שיש בדבר משום כבוד אלקים הסתר דבר, ובאלה לא היה לי צער על ההעלם. אך יש ונמנעתי מפני שהזדקרה לנגד עיני בכל כערותה רוחם הדלוחה ונפשם העבשה של אותם אשר עליהם נאמר "המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו" העלולים להוציא דברי מפשוטם ולהסיטם ממה [ ] שכוונתי בהם, וכמו שכתב רבנו במאמר תחיית המתים, שיש שאדם מדייק להביע דבר במלים הבהירות, ודווקא מאותה הבהירות מדייקים ההפך המוחלט מכוונת המחבר, ע"ש, ועל זה נצטערתי רבות.

ואחזור לענייניי. אם כי עברתי כמעט על כל מפרשי המורה, אלה שנדפסו עם המורה על הדף בהוצאה הידועה, ואלה שנדפסו לבדם או שהם בכ"י כגון ר"י כספי, נרבוני, מורה המורה, גבעת המורה, ר' יחיא טביב (הרז"ה) וכדומה, ועד אחרון ר' יהודה אבן שמואל. [וכאן אעיר כי קריאת פירושו של נרבוני גרמה לי צער לא מעט. נראה שהוא היה בעל דעות חורגות מן המסור והמקובל באומה, ואף בדברים יסודיים כגון האמונה בתחיית המתים וכדומה, ולא היה אכפת לי אם היה מבטא את כפירותיו והזיותיו בתור דעות שלו, הנו ככל הפקפקנים הספקנים והכפרנים שבעולם, אך מצער הדבר שהוא מנסה להשחיל את דעותיו כאלו רבנו חלילה סבור כך, ולפעמים נדמה כי ביודעין הוא מנסה להתעות את הקורא, ויש להיזהר בו].

ובהערותיי יש שנטיתי פעם לזה ופעם לאחר, ופעם לא זה ולא זה, מחמת שנראה לי כי התרגום הבלתי מדויק הוא שגרם לפירושם, ואם ימצא הקורא כי מה שכתבתי הם דברי המפרש פלוני ידע שאינו גנוב אתי אלא לקוח בהיתר מפני שעברתי על כולם עד כמה שידי מגעת, כן הרביתי לציין לדברי רבנו ממקום למקום בספר זה עצמו, כי יש ודבר אחד פירשו רבנו בכמה מקומות בכוונה תחלה כדי להסוות ולהסתיר את כוונתו ועם קירוב המקומות שבהם דבר על עניין מסוים אפשר אולי להבין מה שרצה, לפיכך במקומות אלה נמנעתי מלפרש וציינתי ליתר המקומות בלבד מתוך נאמנות לצוואתו לא לפרש בדבריו מה שאינו צפוי ונראה לעין בלתי מזוינת. כן ציינתי מקורות והשוואות

למקורות אחרים, למקרא, ולדברי חז"ל, ולספרות הפילוסופית היונית והערבית ואשר חלק מהם כבר צוינו על ידי קודמי. במקומות שרבנו הושפע או חולק על רס"ג ציינתי את הדבר, כי כפי שכבר אמרתי רס"ג היה נוטע אשל המחשבה בישראל, וכל אלה שבאו אחריו לרבות רבנו אינם אלא תלמידיו הניזונים מפירותיו, ויש שנטלו מהם וזרעו ונטעו ויעשו לעצמם פרי תנובה. ויש שבהרבה עלתה ידם על ידו כגון רבנו, אך אלמלא רס"ג יתכן ולא היינו זוכים לכל הקף העניינים שטפל בהם רבנו.

בהערותיי ציינתי פעמים רבות אפשרויות שונות של תרגום. כפי שכבר העירותי במקום אחר לא הוספתי אפשרויות תרגום אלה כדי להטריד את הקורא במטר מלים, אלא מתוך הניסיון למדתי לדעת כי יש שהמתרגם בוחר את המלה המתאימה ביותר והמדויקת ביותר לדעתו, והנה בא מעיין שאינו יודע שפת המקור ותולה באותה המלה דיוקים ודקדוקים שאין לשון המקור סובלם, ואלו עלתה על לבו של המתרגם שדווקא משום שבחר אותה המלה ידייקו ממנה ויתלו במחבר מה שלא עלתה על לבו לא היה כותבה והיה מעדיף מלה אחרת שהיא פחות מדויקת לדעתו, ובלבד שלא יתלו במחבר דברים שאין להם בסיס במקור, ואף בזאת מי לידו יתקע כף שלא ידייקו מן האחרונה דיוקים יותר רחוקים מבראשונה, ובשל זאת ציינתי בהערותיי את האפשרויות השונות של תרגום מלה מסוימת או משפט מסוים לשם מניעת דיוקים בלתי נכונים, כדי שהתרגומים השונים יגינו זה על זה בדרך של גומלין.

למהדורתי זו הוספתי מפתחות שונים שיש בהם לדעתי כדי להקל על המעיין, מפתח למקרא, ללשונות חז"ל, שמות, שרשים, עניינים, וכדומה.

בדעתי היה לספח כאן רשימה גדולה של מלים ערביות ומונחים פילוסופיים שבהם השתמש רבנו, ושלא תמיד בהוראה אחת, ושיהא כעין פירוש המלות הזרות שעשה ר"ש, אלא אף בצירוף מקומן ומיון הוראותיהם השונות, ואשר יש שהשתמש רבנו במלה אחת במקומות שונים בארבע הוראות שונות. ואשר ר"ש ואין צ"ל ריי"ח טרפום וערבבום ככל העולה על דל שפתם ללא שום הבחנה, אך כאשר ראיתי שהרשימה גדלה מאד ואינה עניין לאגביות אלא לחוברת מיוחדת נחמתי ממחשבתי והנחתיה לעת מצא. [ ]

ואיני רשאי לסיים בלי להפטיר בשבח אכסניא של תורה הוא ניהו "מוסד הרב קוק" בראשות ד"ר יצחק רפאל נ"י והמנהל ר' זאב בלומנצוויג נ"י אשר לא חשכו כל מאמץ בהוצאתם לאור של כל ספרי רבנו הגדול במקורם בערבית ובתרגומי, תחלה כל פירוש רבנו לששה סדרי המשנה, והן עתה ספר המצוות, איגרת תימן, מאמר תחית המתים, ועוד. ואחרון אחרון חביב ספר זה אשר כתבו רבנו לעת זקנתו ושקע בו תמצית חייו, ולא

מעט עמל ומחשבה השקיעו גם בהידורם ניאוים ושיפורם החיצוני ועליהם תבוא ברכת טוב, והאל הטוב ירחיב גבולם ויזכו לעשות כהנה וכהנה מתוך הרווחה ושלות הנפש.
בשם ה' אל עולם
בהיות שאתה, התלמיד היקר ר' יוסף ש"צ ב"ר יהודה נ"ע, כאשר עמדת לפני ובאת מקצווי הארץ ללמוד אצלי, גדלה מעלתך בעיני לעוצם להיטותך ללמודים. ולפי מה שראיתי בשיריך גודל תשוקתך לדברים העיוניים, והיה זה מאז הגיעוני איגרותיך ומליצותיך מאלכסנדריה, בטרם אבחן רמתך השכלית ואמרתי ושמא תשוקתו גדולה מהשגתו.
וכאשר הסדרת לפני מה שכבר למדת ממדעי התכונה, ומה שכבר ידעת מן המדעים מדברים ההכרחיים להיות מצע לפניהם , הוספתי בך אהבה לטוב תבונתך ומהירות תפישתך, וראיתי כי תשוקתך ללמודים גדולה מאוד, והנחתיך להכשיר את עצמך בהם ביודעי את תכליתך. וכאשר הסדרת לפני מה שכבר למדת ממלאכת ההגיון, נקשרה תקוותי בך, וראיתיך ראוי לגלות לך סודות ספרי הנבואה, עד שתדע מהם מה שראוי שידעוהו השלמים.
והחילותי לרמוז לך רמזים ולהעיר לך הערות , וראיתי שאתה דורש ממני עוד ועוד, ואילצתני לבאר לך דברים מן העניינים האלוהיים, ושאודיעך הנחות ה"מתכלמין" הללו, והאם אותם הדרכים הוכחתים, ואם לאו מאיזו אומנות הם . וראיתיך שכבר קלטת משהו מהם מזולתי , ואתה נבון, והחלו בלבך היסוסים, ונפשך הנכבדה דורשת ממך למצוא דברי חפץ , ולא [ג] חדלתי לדחותך מכך ולצוות עליך לקחת את הדברים בהדרגה. מטרתי שיושג לך האמת בדרכיו, לא שיבוא הנכון בדרך מקרה. ולא נמנעתי בעתות פגישותינו, כאשר נזכר פסוק או לשון מלשונות חכמים שיש בו הערה על עניין מופלא - מלבאר לך אותו. וכאשר גזר ה' על הפרידה, ופנית לאשר פנית, עוררו בי אותם הפגישות יוזמה שכבר שככה בי, ועוררני העדרך לחבור מאמר זה אשר חיברתיו לך ולדומיך - ומעטים הם! ועשיתיו פרקים מחולקים, וכל מה שייכתב ממנו יגיע אליך ראשון ראשון באשר תהיה, ואתה שלום. [ד]
הערות:
הערת המתרגם: ברור כי פתיחה זו באה בעקבות האמור באברהם אבינו "ויקרא שם בשם ה' אל עולם" בראשית כא, לג. לרמוז כי פעולתו בספר זה היא המשך קריאתו של אברהם לפרסם אמיתת יחוד ה' בעולם. ולא רק כאן פתח רבנו בפסוק זה, אלא כך הוא נוהג בכל ספריו, וכך פתח את פירושו למשנה, וכך בספרו משנה תורה, וספר המצות,

ועוד. ולהבנת פסוק זה ראה לקמן חלק ג פרק כט. וראיתי מי שדימה שזו השפעה ערבית, ואינו נכון, כי אין הערבים פותחים "באסם אללה רב אלעאלמין", אלא "באסם אללה אלרחמן אלרחים".

הערת המתרגם: הר"ש שינה קטע זה ללא צורך.

הערת המתרגם: הכוונה ממקום רחוק, כי ר' יוסף בא מעיר סיבטה שבצפון אפריקה. והכוונה כאשר בא למעשה ועמד לפניו, ולא כדברי האפודי שפירש כאשר זמם לבוא. וראייתו אינה מאומה, כי מה שכתב רבנו "והיה זה מאז הגיעוני", מוסב על "ולפי מה שראיתי בשיריך", ולא על תחילת הדבור.

הערת המתרגם: "חרץ". ור"ש "זריזותך" ואינו נכון, ונתחלפה לו בעברית "חרוץ".

הערת המתרגם: "מקאמאת" משא או תוכחה או דברי מסורת וקבלה הנאמרים ברבים, וכמנהגם שדברי מליצה הנשלחים לאדם גדול קוראים אותם בפני הרבים. ויתכן שהיה צריך לתרגם "משאותיך". ובר"ש "וחרוזיך" וכך הוא בשימוש ההמון, ואין זה הכרחי.

הערת המתרגם: והר"ש הניח המלה כערבית "ציורך", והוא אפשרי.

הערת המתרגם: אז כאשר שלחת איגרותיך ושיריך.

הערת המתרגם: הכוונה: הודעתני במכתב מה שכבר הספקת ללמוד. והר"ש "וכאשר קראת עמי מה שקראת" והשמיט את המלה "קד" שכבר, ולא נכון לעשות כן.

הערת המתרגם: המכשירים את האדם לקראת המדעים האלוהיים.

הערת המתרגם: ר"ש השמיט כפילות זו, כמנהגו, וכבר העירותי על כך פעמים רבות בפירוש רבנו למסכת אבות.

הערת המתרגם: כת פילוסופית מוסלמית, שתורתם נקראת "עלם אלכלאם" מעין "מדעי הרוח" מדע שאינו מעשי, מיסודו של עלי אבו אלחסן אלאשערי. וכל תורתו מבוססת על ההיקש וההשוואה הויכוחיים, בניגוד ל"מועתזלים" שתורתם מבוססת על ההכרעות השכליות, וספרים רבים חיברו אנשי כת זו, שמעטים מהם קיימים כיום.

הערת המתרגם: כלומר, ההנחות של המותכלמין שיתבארו לקמן בפרקים עא, עב, עג, עה, אם הם דרכי הוכחה או אמנות הטעיה ברוב דברים.

הערת המתרגם: חוששני שהכוונה על רס"ג בספרו האמונות והדעות בשני המאמרים הראשונים, ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: "בדתך" ובמונק "בד'תך". והכוונה: מכרסמים בלבו תמיהות. ובר"ש "כבר דפקתך הבהלה".

הערת המתרגם: קהלת יב, י. ובפירושו לסנהדרין פ"י מ"א פירש פסוק זה למצוא דרך האמת ורעיון הצדק. ראה שם מהדורתי עמ' רג. [ג]

פתיחה

הודיעני דרך זו אלך כי אליך נשאתי נפשי .
אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם .
הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי .
מאמר זה מטרתו הראשונית ביאור עניני שמות שנאמרו בספרי הנבואה.
מאותן השמות שמות משותפים, והבינום הסכלים לפי אחד העניינים אשר עליהם נאמר אותו השם המשותף.
ומהם מושאלים והבינו גם אותם לפי העניין הראשון אשר הושאלו ממנו.
ומהם מסופקים פעמים אפשר לחשוב בהם שנאמרו מתוך אי הקפדה, ופעמים אפשר לחשוב בהם שהם משותפים.
ואין הכוונה במאמר זה להבין את כולם להמון ולא למתחילים בעיון, ולא ללמד מי שלא עיין אלא בידיעת התורה, כלומר: דיניה, כי מטרת* כל המאמר הזה, וכל שהוא מסוגו, הוא ידיעת התורה באמת.
אלא מטרת המאמר הזה להעיר לאדם דתי, שכבר נקבע בלבו והושג בדעתו אמיתת תורתנו, והוא שלם בדתו ומידותיו, ועיין במדעי הפילוסופים וידע ענייניהם , ומשכו השכל האנושי והדריכו להעמידו במעונו , ועמדו בפניו פשטי התורה, ומה שלא הצליח להבינו, או שהבין אותו מענייני השמות המשותפים או המושאלים או המסופקים , וישאר במבוכה והיסוס;
- או שיימשך אחר שכלו ויעזוב מה שידע מאותם השמות, ויחשוב שעזב יסודות התורה;
- או שיעמוד כפי מה שהבין מהם ולא ימשך אחר שכלו, ונמצא שפנה אחור משכלו ופירש ממנו, ויחשוב עם זאת שהוא הביא על עצמו נזק [ה] והפסד בדתו, וישאר עם אותם הדעות הדמיוניות תוך הרגשת צער ומועקה, ולא חדל להיות בכאב לב ומבוכה גדולה.
וכלל מאמר זה עניין אחר, והוא ביאור משלים סתומים מאוד שנאמרו בספרי הנביאים, ולא נתפרש שהם משל, אלא ייראה לסכל ולפתי שהם כפשטם ואין להם עניין נסתר.
וכאשר יתבונן בהם החכם באמת, ויבינם כפשטם, תהיה לו בכך מבוכה גדולה.
וכאשר נבאר לו אותו המשל, או נעירהו שהוא משל, ימצא הדרך הנכון וינצל מאותה המבוכה.
ולפיכך קראתי מאמר זה מורה הנבוכים. ואיני אומר שמאמר זה מיישב כל הספקות למי שמבינו, אבל אני אומר שהוא מיישב רוב הספקות והחמורות שבהן.

ואל ידרוש ממני הנבון, ואל יתלה תקוותיו שבכל מקום שאזכיר עניין מסוים שאני אשלימנו, או אם התחלתי לבאר עניין משל מן המשלים שאני אסיים כל מה שנאמר באותו המשל, כי דבר זה אי אפשר לשום משכיל לעשותו בלשונו למי שהוא מדבר עמו , כל שכן לקובעו בספר, כדי שלא יהיה מטרה לכל סכל שחושבים עליו שהוא חכם, שיירה חצי סכלותו כלפיו.

וכבר בארנו בחיבורינו בהלכה כללים מסוג זה והעירונו על עניינים רבים. והזכרנו בהם כי מעשה בראשית הם מדעי הטבע , ומעשה מרכבה הם מדעי האלוהות , ובארנו אמרם ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו, מוסרין לו ראשי הפרקים , ולכן אל תבקש ממני כאן אלא ראשי הפרקים. ואפילו אותם ראשי הפרקים אינם במאמר זה לפי סדר, ולא ברציפות, אלא מפוזרים ומעורבים בעניינים אחרים ממה שאני חושב לבאר. כי מטרתי שיהו מושגי האמת נוצצים מתוכם ושוב נעלמים, כדי שלא יהא נגד המטרה האלוהית, אשר לא יתכן לעשות נגדו, שעשה את מושגי האמת השייכים להשגתו נסתרים מהמון בני אדם, אמר סוד ה' ליריאיו .

ודע, כי גם עניני הטבע אי אפשר ללמד בפירוש מקצת תחילותיהם כפי שהם. וכבר ידעת אמרם ז"ל ולא במעשה בראשית בשניים. ואם יבאר אדם כל אותם הדברים בספר, נמצא שכבר דרש לאלפי בני אדם. ולפיכך נאמרו גם עניינים אלה בספרי הנבואה במשלים, וגם חכמים ז"ל דברו בהם בחידות ומשלים, נהייה בעקבות כתבי הקדש. לפי שהם דברים שיש בינם לבין מדעי האלוהות [ו] קשר גדול, וגם הם סודות מסודות המדע האלוהי.

ואל תחשוב שאותם הסודות הגדולים ידועים עד סופם ותכליתם לאחד מבני אדם, לא! אלא פעמים נוצץ לנו האמת עד שנחשבהו יום, ומיד יעלימוהו החומרים וההרגלים עד שנשוב בלילה אטום, קרוב למה שהיינו בו בתחילה.

והרי אנו דומין למי שהבריק לו הברק פעם אחר פעם והוא בלילה אפל מאוד.

יש ממנו מי שיברק לו הברק פעם אחר פעם, עד שכאלו הוא ביאור תמידי בלי הפסק, ויהיה הלילה אצלו כיום. וזו היא מעלת גדול הנביאים, אשר נאמר לו ואתה פה עמוד עמדי , ונאמר בו כי קרן עור פניו וכו' .

ומהם מי שהבריק לו פעם אחת בכל לילו, והיא מעלת מי שנאמר בהם ויתנבאו ולא יספו.

ומהם מי שיהיה בין הברקה להברקה הפסקות גדולות או קטנות .

ומהם מי שלא הגיע למעלה שתואר אפלתו בברק, אלא בגוף מבהיק או כיוצא בו מן האבנים ודומיהן, שהם מאירים בחשכת הלילה. ואף גם אותו האור המועט הזורח עלינו אינו תמידי, אלא נוצץ ונעלם, כאלו הוא להט החרב המתהפכת .

ולפי המצבים האלה משתנים מעלות השלמים. אבל אותם שלא ראו אור אף פעם אלא הם מגששים באפלתם והם אשר נאמר בהם:

לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו ,

ונעלם מהם האמת לגמרי על אף עוצם בהירותו כמו שאמר בהם:

ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ,

והם המון עמי הארץ, אין מקום להזכירם כאן במאמר זה.

ודע, כי כאשר ירצה אחד השלמים כפי מעלת שלמותו, לומר דבר ממה שהבין מן הסודות הללו, בין בפיו בין בקולמוסו, לא יוכל לבאר ואפילו כדי השגתו ביאור שלם באופן מסודר, כדרך שהוא עושה בשאר המדעים אשר לימודם ידוע. אלא יארע לו בלמדו לזולתו כפי שאירע לו בלמדו לעצמו, כלומר: שיהא הדבר מופיע וצץ ושוב נעלם, כאלו טבע הדבר הזה ריבויו ומיעוטו כך הוא.

ולפיכך כאשר רוצה כל חכם אלוהי "רבאני" משיג האמת ללמד דבר מן הסוג הזה, אינו מדבר בו כי אם במשלים וחידות. והרבו המשלים ועשאום שונים במין ואף בסוג .

וברובם עשו שיהא העניין שהמטרה הבנתו בתחילת המשל או באמצעיתו או בסופו, אם לא ימצא משל התואם את העניין המכוון מתחילתו ועד סופו. והניחו את העניין שרצו ללמדו למי שמוכשר לדעת אותו, ואף על פי שהוא עניין אחד מסוים מפוזר במשלים רבים מרוחקים .

ויותר עמוק מזה שיהא המשל האחד עצמו [ז] משל לכמה עניינים: מתאים תחילת המשל לעניין, ומתאים סופו לעניין אחר. יש שהוא כולו משל לשני עניינים קרובים מאותו סוג מדע. עד שאפילו מי שרוצה ללמד בלי משל ולא חידה, יהיה בדבריו מן העמקות והקיצור עד כדי שיהא כמו המשל והחידה . כאלו המלומדים והחכמים מונהגים אל העניין הזה על ידי הרצון האלוהי, כדרך שהם מונהגים על ידי מצביהם הטבעיים .

הלא תראה כי ה' יתעלה זכרו, כאשר רצה להביאנו לידי שלמות ותקינות מצבי חברתנו במצותיו המעשיות , אשר לא יתכן זה אלא לאחר מושגים מושכלים, תחילתן השגתו יתעלה כפי יכולתנו , אשר לא יתכן דבר זה כי אם במדע האלוהי, ולא יושג אותו המדע האלוהי אלא לאחר מדעי הטבע, כי מדע הטבע תוחם את המדע האלוהי, וקודם לו

בזמן הלמוד, כפי שנתבאר למי שעיין בכך . ולפיכך עשה יתעלה פתיחת ספרו במעשה בראשית שהוא מדע הטבע כמו שביארנו .
ומחמת גודל הדבר ורוממותו, ומחמת חוסר יכולתנו להשיג הדברים הגדולים כפי שהם, נאמרו לנו הדברים העמוקים, אשר הוזקקה החכמה האלוהית להודיענו אותם, במשלים וחידות ובדברים סתומים מאוד. כמו שאמרו ז"ל להגיד כוח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר, לפיכך סתם לך הכתוב בראשית ברא אלוהים וכו' . הנה העירוך כי הדברים האלה האמורים סתומות , וכבר ידעת דבר שלמה:
רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו .
ועשה את הדבור בכל זה בשמות המשותפים, כדי שיבינום ההמון לפי עניין שהוא כדי הבנתם וחולשת דעתם, ויבינם השלם שכבר למד באופן אחר.
וכבר אז הבטחנו בפירוש המשנה שאנו נבאר עניינים מופלאים ב"ספר הנבואה" וב"ספר התיאום", והוא ספר אשר הבטחנו שנבאר בו עניינים הקשים שבכל הדרשות אשר פשטיהן נוגדים מאוד את האמת מחוץ לכל מושכל והם כולם משלים. וכאשר החילותי זה שנים מספר באותם הספרים וחיברתי בהם חלק, לא ישר בעיני מה שהתחלתי לבאר באותה הדרך , לפי שראיתי שאם אבאר במשלים ואסתיר מה שראוי להסתיר, הרי לא יצאנו מן ההנחה הראשונה, וכאלו החלפנו דבר בדבר ממין אחד . ואם אבאר מה שצריך לבאר, הנה לא יתאים הדבר להמון בני אדם , והרי אין [ח] כוונתנו אלא לבאר עניני הדרשות ופשטי הנבואה להמון.
וראיתי עוד, שאותם הדרשות כאשר רואה אותן הסכל מציבור הרבנים, לא יקשה לו מהם מאומה, כי אין הסכל הפתי הריק מידיעת טבע המציאות מרחיק את הנמנעות. וכאשר יראה אותן שלם מעולה לא ימלט מאחד משני דברים:
- או שיפרשם כפשוטם ותהיה לו מחשבה רעה על האומר ויחשבהו לסכל, ואין בכך הרס ליסודות האמונה .
- או שיחשוב שיש להן סוד הרי זה ניצול ודן את האומר לזכות, בין שנתבאר לו סוד אותו הדבר או שלא נתבאר.
אבל עניין הנבואה וביאור דרגותיה וביאור משלי ספריה, הרי במאמר זה יתבאר באופן אחר של ביאור . ובגלל עניינים אלו הנחתי מלחבר אותם שני הספרים כפי שהיו , והסתפקתי בהזכרת יסודות האמונה וכמה כללים במושגי האמת בקצור ורמז הקרוב לביאור, כפי שהזכרנו בחיבור הדינים הגדול משנה תורה .

אבל מאמר זה הרי דברי בו עם מי שנתפלסף, כפי שהזכרתי, ולמד מדעים אמיתיים והוא מאמין בדברים התורתיים, נבוך בענייניהם, אשר גורמי המבוכה בהם השמות המסופקים והמשלים.
ויש שאביא פרקים במאמר זה שלא יהא בהם הזכרת שם משותף,
אלא יהיה אותו הפרק הצעה לזולתו,
או יהיה אותו הפרק הערה על עניין מענייני שם משותף שלא רציתי להזכיר בפירוש אותו השם באותו המקום,
או יהא הפרק מבאר משל מן המשלים,
או מעיר על פרשה מסוימת שהיא משל.
או שיהיה הפרק כולל עניינים מופלאים שאפשר שיבינו בהם הפך האמת, מחמת שתוף שמות,
או מחמת הבנת המשל כאלו הוא הנמשל, או הבנת הנמשל כאלו הוא משל.
חלק ראשון

הקדמה

והואיל והזכרתי את המשלים נקדים הקדמה, והיא זו.
דע, כי מפתח הבנת כל מה שאמרו הנביאים ע"ה וידיעת אמיתותו, הוא הבנת המשלים ועניניהם וביאור לשונותיהם , כבר ידעת אמרו יתעלה:
וביד הנביאים אדמה ,
וידעת אמרו:
חוד חידה ומשול משל ,
וידעת כי מחמת ריבוי שימוש הנביאים במשלים אמר הנביא:
המה אומרים לי הלא ממשל משלים הוא .
וכבר ידעת מה שפתח בו שלמה:
להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם .
אמרו במדרש:
למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה, לבאר שהיו מימיה עמוקים וצוננים, ולא היה אדם יכול לשתות מהן.
מה עשה פקח אחד? ספק חבל בחבל ומשיחה למשיחה, ודלה ושתה.
כך היה שלמה ממשל למשל ומדבר לדבר עד שעמד על דברי [ט] תורה ,

זה לשונם. ואיני חושב שידמה אחד מבעלי הדעות השלמות שדברי תורה הרמוז עליהן כאן, אשר בקש עצות להבנתם על ידי הבנת עניני המשלים, הם דיני עשיית הסוכה והלולב * ודין ארבעה שומרים, אלא הכוונה כאן הבנת העמוקות בלי ספק. ושם אמרו רבנן:

אמרי, זה שהוא מאבד סלע או מרגלית בתוך ביתו, עד שהוא מדליק פתילה באיסר מוצא את המרגלית. כך המשל הזה אינו כלום, ועל ידי המשל אתה רואה את דברי תורה .

גם זה לשונם. התבונן ביאורם ז"ל, שסתרי דברי תורה הם המרגלית, ופשטו של כל משל אינו כלום. והיאך דמו מסתרי העניין המשול בפשט המשל למי שאבדה לו מרגלית בביתו, והוא בית אפל ובו חפצים רבים, שאותה המרגלית מצויה אלא שאינו רואה אותה ואינו יודעה, והרי כאילו היא מחוץ לרשותו, כיון שנמנעה אפשרות התועלת בה עד שידליק את הנר כפי שהזכיר, אשר כמוהו הבנת עניין המשל.

אמר החכם:

תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו ,

ושמע ביאור עניין זה אשר הזכיר. "משכיות" הם הפיתוחים המרושתים, כלומר: שיש בהם מקומות מחוררים, שחוריהם דקים מאוד כמו מעשה הצורפים, ונקראו כך מפני שהראות עוברת בהם. תרגום וישקף - ואסתכי. אמר, כי כמו תפוח זהב בתוך רשת של כסף, אשר חוריה דקים מאוד, הוא הדבר הדבור על אפניו .

התבונן כמה נפלא הוא הדבר הזה בתיאור המשל המחוכם! לפי שהוא אומר כי הדבר שהוא בעל שני פנים, כלומר: שיש לו פשט וסוד, ראוי שיהא פשטו נאה ככסף, וראוי שיהא תוכו יותר נאה מפשטו, עד שיהא תוכו ביחס לפשטו כזהב לגבי הכסף; וראוי שיהא בפשטו מה שיורה למתבונן על מה שיש בתוכו, כמו התפוח הזהב הזה, שכוסה ברשת של כסף שנקביה דקים מאוד, אשר כאשר רואים אותו מרחוק או בלי התבוננות מעמיקה, אפשר לחשוב בו שהוא תפוח כסף, וכאשר יתבונן בו היטב בעל עין חדה, יתברר לו מה שיש בתוכו, וידע שהוא זהב.

וכך הם משלי הנביאים ע"ה, פשטיהם חכמה מועילה בענייניים רבים, מכללם תיקון מצבי החברה האנושית כפי שנראה מפשטי משלי ודברים הדומים לכך, ותוכן חכמה מועילה בהשגת הדעות האמיתיות כפי אמיתותן.

ודע כי המשלים הנבואיים יש בהם שני דרכים:

- מהם משלים שכל מלה שבאותו המשל כוללת עניין,

- ומהם אשר כל המשל מורה על כל העניין הנמשל, ויבואו באותו המשל מלים רבות מאוד שאין כל מלה מהן מוסיפה דבר באותו העניין הנמשל, אלא נאמרו ליפות המשל והסדרת הדברים בו, או כדי להוסיף בהסתרת העניין הנמשל. ויהיה סדר הדברים כפי מה שראוי לפשט אותו המשל, והבן זה היטב.

והנה לדוגמת הסוג הראשון מן המשלים הנבואיים, אמרו:

והנה סולם מצב ארצה וכו' ,

הרי אמרו סלם מורה על עניין מסוים,

ואמרו מצב ארצה מורה על עניין שני,

ואמרו וראשו מגיע השמימה מורה על עניין שלישי,

ואמרו והנה מלאכי אלוהים מורה על עניין רביעי, [י]

ואמרו עולים מורה על עניין חמישי,

ואמרו ויורדים מורה על עניין ששי,

ואמרו והנה ה' נצב עליו מורה על עניין שביעי.

נמצא שכל מלה האמורה במשל זה היא לעניין נוסף בתוך הכללות הנמשלת .

אבל דוגמת הסוג השני מן המשלים הנבואיים הוא אמרו:

כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי, וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב, עובר בשוק אצל פנה ודרך ביתה יצעד, בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה, והנה אשה לקראתו, שית זונה ונצורת לב, הומיה היא וסוררת וגו', פעם בחוץ פעם ברחובות וגו', והחזיקה בו וגו', זבחי שלמים עלי וגו', על כן יצאתי לקראתך וגו', מרבדים רבדתי וגו', נפתי משכבי וגו', לכה נרוה דודים וגו', כי אין האיש בביתו וגו', צרור הכסף וגו', הטתו ברוב לקחה בחלק שפתיה תדיחנו ,

עניין הכללות הזו היא האזהרה מלהימשך אחר תענוגות הגופות ותאוותיהן, ודימה את החומר, שהוא סיבת כל התאוות הגופניות הללו באשה זונה והיא גם אשת איש. ועל משל זה בנה את כל ספרו.

ונבאר בכמה פרקים מן המאמר הזה את חכמתו בדמותו את החומר לאשת איש זונה , ונבאר היאך סיים ספרו זה בשבח האישה אם לא הייתה זונה, אלא מצטמצמת בתיקון ביתה ומצב בעלה. וכל המעצורים הללו העוצרים את האדם מלהגיע לשלמותו הסופית, וכל מגרעת שתהיה באדם, וכל עברה, אינם באים לו אלא מחמת החומר בלבד, כמו שנבאר במאמר זה .

והנה סיכום זה הוא המובן מכל המשל הזה, כלומר: שלא יהא האדם נמשך אחר בהמיותו בלבד, כלומר: חומרו, כי חומר האדם הנוכחי הוא חומר שאר בעלי חיים הנוכחי .

וכיון שכבר ביארתי לך את זה וגליתי לך סוד משל זה, אל תטריד את מחשבתך לומר ומה עניין אמרו "זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי", ואיזה עניין נכלל באומרו "מרבדים רבדתי ערשי", ואיזה עניין נוסף על הכללות הזו באומרו "כי אין האיש בביתו", וכך כל שאר מה שנאמר בפרשה זו, כי כל זה המשך לשון לפי פשט המשל, כיון שהמצבים האלה שהזכיר הם סוג מצב הזונים, וכך הדיבורים האלה וכיוצא בהם הם מסוג דברי הנואפים זה עם זה.

והבן ממני את זה היטב כי הוא יסוד גדול וחשוב במה שאני רוצה לבאר, וכאשר תמצאני באחד מפרקי מאמר זה מבאר עניין אחד המשלים, והעירותיך על כללות הנמשל מה היא, אל תחקור אחר כל פרטי העניינים שנאמרו באותו המשל ותרצה למצוא להן תיאום עם העניין הנמשל, מפני שזה יובילך לאחד משני דברים:

- או שיטה אותך מן העניין המכוון במשל,

- או שיחייב אותך לבאר דברים שאין להן ביאור, ולא נאמרו כדי לבארן. ותביא אותך התחייבות זו לכגון אותם ההזיות המרובות שהוזים ומחברים בהן רוב כתות העולם בזמננו זה, מפני שכל אחד מהם רוצה להמציא איזה עניין לדברים שלא נתכוון בהם אומרם למאומה ממה שחושבים הם .

אלא לעולם תהיה מטרתך ברוב המשלים ידיעת הכללות אשר ידיעתה היא המכוון, ויספיק לך במקצת דברים שתבין מדברי שפרשה פלונית משל, ואף על פי שלא אבאר שום דבר נוסף. כי כאשר תדע שהיא משל, יתבאר לך מיד לאיזה דבר היא משל, כמי שמסלק דבר החוצץ בין הראות והנראה * . [יא]

הערות:

הערת המתרגם: תהלים קמג, ח. וכוונת רבנו בפסוק זה: למדני דעת, כלומר: סלק המעצורים מלפני כדי שאוכל להעמיק בדרך זו אשר אני הולך בה, כי השגתך משאת נפשי. ולא כדברי אפודי ושם טוב ואברבנאל.

הערת המתרגם: משלי ח, ד. אישים ובני אדם האמורים כאן הם המשכילים בעלי הדעת והתבונה, ולהם רבנו קורא ועימהם רבנו מדבר, ולא עם בעלי החיים הולכי על שתים.

הערת המתרגם: שם כב, יז. וכוונת רבנו ע"פ פירוש חז"ל בחגיגה טו, ב. שאע"פ שיביא בספרו זה דעות מלומדים וחכמים שונים אך לבך תשית לדעתי.

הערת המתרגם: "שמות" כולל שמות עצם, ושמות תואר, ואף שמות פעולה, וכפי שיפורט לקמן.
הערת המתרגם: פעמים אפשר לחשוב שנאמרו בהשאלה דרך אי הקפדה, ופעמים אפשר לחשוב שהם משותפים לשני מובנים. כגון "חי" לאדם, ולירק המחובר, ולבלתי מבושל.
הערת המתרגם: כיון שאמר "בידיעת התורה", בא מיד לפרש לצמצם ולהגביל על איזה מקצוע בתורה כוונתו עתה, כי "ידיעת התורה" בסתם ובאופן החלטי היא גם ידיעת נשמת התורה, ולאנשיה דווקא נכתב ספר זה. ורי"ח בלבל קטע זה.
* . לפי ס. כי אין מטרת.
הערת המתרגם: "אעתקאדה" - דעה שנתגבשה אצלו וסוכמה מתוך חקירה וידיעה בסיסית, ואינה סתם אמונה, כפי שתרגם הר"ש. וכבר הגדיר היטב מלה זו רס"ג בהקדמתו לספרו האמונות ודעות, ראה שם מהדורתי עמ' יא הערה . וראה לקמן בחלק זה פרק נ. ובספר המצות עשה א, כתב "נעתקד" ובריש הלכות יסודי התורה תרגמה "לידע".
הערת המתרגם: כי מי שאינו שלם בדתו לא יטרידהו מאומה, יתהלך במישרים.
הערת המתרגם: במעון השכל.
הערת המתרגם: "עאקתה" עצרוהו, עמדו בפניו. והר"ש "הציקוהו" ולא דק.
הערת המתרגם: כלומר: או שלא הצליח להבינו כלל, או שהבינו שלא במובנו הרצוי שם אלא במובן אחר שאינו עניין לשם. והר"ש לא הבין דברי רבנו, ואף הטעה את הרי"ח.
הערת המתרגם: "דהשה" תימהון העוצר את האדם מלהחליט לכאן או לכאן, תהייה. ובר"ש "בהלה".
הערת המתרגם: כפי הבנתו שאינה נכונה, וכפי שרבנו קורא אותם להלן "הדעות הדמיוניות". ולדוגמא בראותו מונחי הגשמה במושגי האלוהות, והרי השכל מחייב שאין להגשים כלפי מעלה, ואינו יודע ביאור לאותם המונחים, והרי הוא במבוכה אם ילך אחר שכלו ויחשוב שהוא נגד יסודות התורה כפי שהבינם [ה] בטעות, או ידחה את המושכל וילך אחר מה שהבין כדי שלא יקצץ בנטיעותיו הדמיוניות.
הערת המתרגם: "ד'אהל" תרגמתי אמנם "פתי", אם כי הוראתה המדויקת, שכחה, העלמה, אי ידיעה, בורות, ואינה מגרעת יצירתית כפתיות. ובר"ש "נבהל". וראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: אפשר לתרגם מסלק כל הקושיות, או דוחה כל הקושיים.

הערת המתרגם: "יחאורה" משוחח עמו, נושא ונותן.
הערת המתרגם: "יט'ן בה", וברי"ח "החושב" ואינו נכון. כי בזה הנחשב בעיני הדומים לו שהוא חכם הסכנה גדולה יותר, שהוא מטמטם את עיני אחרים וטח את לבותם מהשכיל.
הערת המתרגם: הכוונה על פירוש המשנה ומשנה תורה, שהם ספרים המיועדים להלכה ולתורת עשיית המצוות הנקרא "פקה" ועניני מחשבה נאמרו בהם באגב.
הערת המתרגם: בפירוש המשנה חגיגה פ"ב מ"א שהם מכנים במעשה בראשית למדעי הטבע והמחקר בראשית הבריאה. ובהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה י' וביאור כל אלו הדברים שבפרק שלישי ורביעי הוא הנקרא מעשה בראשית.
הערת המתרגם: בחגיגה שם כתב: וכוונתם במעשה מרכבה המדע האלוהי, והוא הדיבור על כללות המציאות ועל מציאות הבורא ודעתו ותאריו וחיוב הנמצאים ממנו, והמלאכים והנפש והשכל הנצמד לאדם ומה שאחרי המות. ובהלכות יסודי התורה פ"ב הלכה יא: וביאור כל העיקרים שבשני פרקים אלו הוא הנקרא מעשה מרכבה.
הערת המתרגם: חגיגה יג א.
הערת המתרגם: תרגום מילולי "האמתיות" וכ"ה בר"ש.
הערת המתרגם: כלומר: שמטבע הדברים לא יתכן ואי אפשר לנהוג אחרת, כי בעניינים אלה כשהאדם מבטא מושג מסוים, מצטייר בלב השומע באופן שונה מכפי שהוא בלב המשמיע, ואם כן כל כמה שתבאר ותרחיב, עדין רמז ומשל הוא. וכמו שביאר רבנו לקמן ד"ה ודע כי כאשר.
הערת המתרגם: להשגת מציאותו יתעלה.
הערת המתרגם: תהלים כה יד. ופירושו כי סוד ידיעת ה' והשגתו אינה אלא ליראיו.
הערת המתרגם: כלומר: ראשי הפרקים של עיקריהם ויסודותיהם כפי אמתת מציאותם.
הערת המתרגם: חגיגה פ"ב מ"א. ומענינת מאוד ההבנה שהבין רבנו בצעירותו לשון זה "ולא במעשה בראשית בשנים" ראה שם מהדורתי ובהערות.
הערת המתרגם: "אקתפאא" - לנהות, ללכת [ו] בעקבות, חיקוי.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "מופיע" כרי"ח.
הערת המתרגם: הרגלי תענוגיו והנאותיו של אדם הם גורמים גדולים בהעלמת האור, וראה לקמן סוף פרק לא הגורם הרביעי.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: באפלה מוחלטת קרוב למצב.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "במעט הפרש" וראה הערה .

הערת המתרגם: דברים ה כח. וראה לקמן פרק יג. והכוונה שנשאר ברציפות ההשגה, וראה גם ח"ג פרק נא, והלכות יסודי התורה פ"ז הלכה ו.
הערת המתרגם: שמות לד כט. ור"ש הוסיף כאן משלו "ויש מי שיהיה לו בין ברק וברק הפרש רב, והיא מדרגת רוב הנביאים" ודרכו לנהוג בדברי רבנו כבתוך שלו, כפי שהעירותי בפירוש המשנה אבות.
הערת המתרגם: במדבר יא כה. והיא מעלת רוח הקדש, וראה לקמן ח"ב פרק מה. ודלא כרס"ג. ראה במדבר שם מהדורתי.
הערת המתרגם: תרגום מלולי מדוייק "מנוחות רבות או מעטות".
הערת המתרגם: בר"ש ורי"ח "עליו" ואינו נכון, כי הכוונה על ההברקות הרעיוניות וההשראה שאדם מרגיש לעתים בעסקו במושכלות ומבין בהם יותר מבזמנים אחרים.
הערת המתרגם: בראשית ג כד. ורמז חשוב מאוד רמז רבנו בתקעו פסוק זה כאן. וראה לקמן ח"א פרק מט ולשון רבה שהביא רבנו שם מתהפכים פעמים אנשים פעמים נשים פעמים רוחות פעמים מלאכים.
הערת המתרגם: תהלים פב ה.
הערת המתרגם: איוב לז כא.
הערת המתרגם: נקד: למד פתוחה מם דגושה נעה.
הערת המתרגם: נקד למד קמוצה מם רפויה נחה.
הערת המתרגם: מלה ערבית נרדפת למלת "אלהי", כי בערבית "אללה" או "רב" שמות ה'. ולא ידעתי לה תרגום לכן הנחתיה כמו שהיא. ור"ש ורי"ח תרגמו "רבני" וראה אפודי ושם טוב ואברבנאל שטעו לפרש "אלהי" יודע פילוסופיא, "רבני" - יודע תלמוד.
הערת המתרגם: לא רק במין המשלים כאשר שניהם ממבט פעולה אחת, אלא אף בסוג וממבטים שונים, וכפי שפירש האפודי, שהאחד דמה את החומר הראשון לאשה זונה בשל קבלו הצורות, והשני בלבנת הספיר בשל היותו חסר צורה.
הערת המתרגם: כלומר, שברובם הנמשל הוא רק בחלק של המשל והשאר פטומי מילי.
הערת המתרגם: כלומר, [ז] שפעמים לא רכזו את כל הנמשל במשל אחד אלא מפוזר במשלים שונים.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם מן העמקות והקצור מה שמשמש במקום המשל והחידה.
הערת המתרגם: כמו שהטבע מושך את האדם ומכריחו לעשות פעולות, אף שבמחשבתו אינו רוצה אותם, כגון אדם מוכרח לישון על אף שהוא מעדיף לעיין בדברי חכמה. כך האדם מוכרח לדבר במשל, אם כי היה מעדיף לבטא את מחשבותיו ביתר בהירות, אילו היו בנמצא מלים התואמות את המשתרטט במח והנארג בלב.

הערת המתרגם: מצות שבין אדם לחברו העוסקות בקיום סדרי החברה והמדינה, וכפי שיתבאר בדברי רבנו בחלק ג בטעמי המצוות. וכוונת רבנו כנראה שאין אותן המצוות יכולות למלא את ייעודן כפי הבנת רבנו, כי אם לאחר שיגובשו לאדם מושגים מושכלים על מהותן ותכליתן וידיעת רוממות המצווה בהן.
הערת המתרגם: לדעת להכיר ולהשיג את המצווה, ושהוא מצוי כדי שנשמור את מצותו.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק לד.
הערת המתרגם: לעיל הערה .
הערת המתרגם: ראה מדרש שני כתובים, בתי מדרשות ד.
הערת המתרגם: "סתומות" מונח לדברים העמוקים וכלשון חז"ל בחגיגה כב ב "ומה סתומות שלכם כך" והר"ש שלא רצה להסמיך לשון נקבה לזכר הוסיף משלו "סודות סתומות" ולא הועיל כלום כי גם הסוד זכר.
הערת המתרגם: קהלת ז כד. וראה לקמן ח"א פרק לד.
הערת המתרגם: סנהדרין פ"י מ"א: ואני עתיד לחבר חיבור אאסוף בו כל הדרשות הנמצאות בתלמוד וזולתו, ואבארם ואסבירם הסבר מתאים לאמת, ואביא ראיות לכל זה מדבריהם, ואגלה מה מהם כפשטו, ומה מהם משל, ומה מהם אירע בחלום והזכירוהו בלשון פשוט כאלו אירע בהקיץ. ובאותו החיבור אבאר לך דעות רבות, ושם אבאר כל הדברים אשר הבאתי לך מהם בדברי אלה דוגמאות מעטות, כדי שתקיש עליהן. ע"ש. עוד שם ביסוד השביעי: ולכן אניחהו למקומו או בספר ביאורי הדרשות שהבטחתי בו, או בספר הנבואה שהתחלתי לחברו. ע"ש.
הערת המתרגם: ואנחנו לא נדע באיזו דרך או שיטה החל. כי עד כמה שידוע לי לא נשתייר מאומה מזה.
הערת המתרגם: משל במשל ורמז ברמז. ופעמים שיטה זו אף גורמת לשבושים ולהטעיה.
הערת המתרגם: כי אינם מבינים מושכל, ואולי אף יטענו שיש בדברי סטיה מן הדרך.
הערת המתרגם: "ג'מהור" קהל רב, [ח] ציבור גדול. ונמנעתי מלתרגם "המון", כדי שלא תתחלף במושג הנפוץ "המוני" שאינו מלומד, וכאן מדבר רבנו באותם היודעים דיני סוכה ולולב ואולי ארבעה שומרים, ובאחת יסכלו ויבערו כידוע. וראה הגדרתו הבהירה של רבנו שהגדיר סוג חכמים אלה בספרונו "מאמר תחית המתים" מהדורתי עמ' עא, ד"ה וכאשר נחלצנו. ובפירושו למשנה סנהדרין מהדורתי עם הערבית עמ' רא: והכת הזו דורשין וכו'.

הערת המתרגם: "אלגבי" תרגומה מדוייק "הפתי" ובר"ש "הנמהר" וענינן אחד.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "חכם".
הערת המתרגם: אם יחשוב שפלוני אמר דברי סכלות, ואינו נוטה מדעותיו במושכלות אחריו, אבל יש בכך משום חושד בכשרים. אבל אם יחשוב כן בספרי הנביאים יש בכך הרס ליסודות הדת.
הערת המתרגם: כלומר: דרך אגב תוך הרצאת הדברים ברעיון ובמטרה המרכזית שהיא ידיעת ה', ולא כל משל ונבואה כיחידה נפרדת כפי שהתחיל בספר הנבואה.
הערת המתרגם: באותה תבנית ותכנית שהתחלתי.
הערת המתרגם: כוונתו בעיקר על ארבעת הפרקים הראשונים בהלכות יסודי התורה, וששת הפרקים האחרונים בהלכות תשובה. אם כי ישנם הערות ורמזים מפוזרים בכל רחבי היד החזקה.
הערת המתרגם: יתכן שהייתי צריך לתרגם "שעסק בפילוסופיא".
הערת המתרגם: כולל מטבע לשון, שטת סגנון ובנין, ואף בטויי מלים.
הערת המתרגם: הושע יב יא. ופירושו אודיעם דברי על ידי דימוי ומשל וחידה.
הערת המתרגם: יחזקאל יז ב.
הערת המתרגם: שם כא ה.
הערת המתרגם: משלי א ו. והשוה דברי רבנו בהקדמתו למשנה ד"ה "והרביעי דרשות" מהדורתי עם הערבית עמ' לה-לו, והעברית עמ' כ. ובכלל דבריו שם כתב: ואין לאדם לעשות עם הלימוד וההשתדלות בעסק התורה, אלא לכוון את לבו לה' ויתפלל אליו ויתחנן שיחנהו דעת ויעזרהו ויגלה לו הסודות הכמוסים בכתבי הקדש. כמו שמצאנו דוד ע"ה עשה כן והוא אמרו גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך (תהלים קיט ח). [ט]
הערת המתרגם: דרשת ר' חנינה בשיר השירים רבה א, ח. ובשנוים. ור"ש הוסיף מעט שנוים משלו.
* ושמא דרך אגב מרמז רבנו נגד פילון ופמליתו כל בעלי האליגוריא הרואים במצות המעשיות רק רמזים לענייניים מסטיים.
הערת המתרגם: שיר השירים רבה שם.
הערת המתרגם: תרגמתי "מרגלית" כלשון המדרש, אבל בתרגום מלולי "פנינה".
הערת המתרגם: משלי כה יא.
הערת המתרגם: מעשה רשת ושבכה.
הערת המתרגם: פיליגרין.

הערת המתרגם: בראשית כו ח. ובכל מקום מתרגם אנקלוס כן כל השקפה בין כשהיא ביחס לאדם ובין כשהיא מתיחסת אל ה'.
הערת המתרגם: "וג'היה" שני אפניו, והכוונה המשל והנמשל משובצים היטב. והנה מפרש רבנו אפניו כפל אופן או כפל פנים כדעת רבנו יונה. ובספר המצות לאוין קעט, ובפירש המשנה מקואות פ"ד מ"ג נראה כהבנת בני אדם דברים מדוייקים.
הערת המתרגם: הבנוי בחכמה. והעדפתי לתרגם כן בלשון הדומה לערבית וכמנהג רס"ג בכל מקום, ובר"ש "המתוקן".
הערת המתרגם: בר"ש "נגלה ונסתר" וממנו העתיק רד"ק במכלולו שרש אפן.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: מדוקדקת.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "שתום העין" כפירוש רבנו ורס"ג.
הערת המתרגם: הכוונה לספר משלי. ובר"ש "משליהם" וטעות הוא.
הערת המתרגם: בראשית כח יב.
הערת המתרגם: בחלום [י] יעקב שים לב לדברי רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ז הלכה ג. ולקמן ח"א פרק טו וכא, וח"ב פרק י. תאם את דבריו, ואין צורך למה שכתב הר' גבעת המורה בזה.
הערת המתרגם: משלי ז ו-כא.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק יז, ח"ג פרק ח.
הערת המתרגם: משלי לא י-לא.
הערת המתרגם: ח"ג פרק ח, ופרק יב.
הערת המתרגם: בתרגום מלולי "הקרוב" והכוונה הנוכחי, המצוי. הבשר ודם, וכנגדן "הרחוק" הם היסודות, וראה מלות ההגיון של רבנו שער ט.
הערת המתרגם: הערה חשובה זו ראוי לזכרה תמיד, שלא כדעת הסוברים שרשאים אנו לדייק מדברי המחבר אף מה שלא עלה על דעתו. וכבר דברו בזה רבים ואין צורך להאריך בעניין זה כאן.
* . וכעין הא דאמור רבנן "אי לאו דדלאי לך חספא, מי משכחת מרגניתא תותיה" ראה יבמות צב ב, בבא מציעא יז ב, ומכות כא ב, וראה תוספות בבא מציעא שם ד"ה אי לאו [יא] שטפלו בביאור והסבר פשט המשל.

צוואת מאמר זה

אם תרצה להשיג כל מה שנאמר בו, עד שלא יישמט לך ממנו מאומה, תאם פרקיו זה עם זה , ואל תהיה מטרתך בכל פרק להבין כללות עניינו בלבד, אלא גם הבנת כל מלה

שנאמרה בו דרך אגב ואף על פי שאינה מעניין הפרק. כי מאמר זה לא נאמרו בו הדברים איך שנזדמן, אלא בדקדוק רב ובמשנה דיוק וזהירות מגרימת טעות בהבנת דבר קשה, ואין דבר שנאמר בו שלא במקומו, אלא כדי לבאר עניין מסוים במקומו. ואל תעיין בו בקלישות כי אז תזיקני ולא תועיל לעצמך, אלא צריך אתה ללמוד כל מה שצריך ללמוד, ועיין בו תמיד, והוא יבאר לך רוב הדברים הקשים שבתורה שהם קשים לכל משכיל.
והנני משביע בה' יתעלה את כל מי שקרא מאמרי זה, שלא יפרש בו אף מלה אחת, ולא יבאר לזולתו ממנו אלא מה שהוא מפורש בדברי מי שקדמני מחכמי תורתנו המפורסמים. אבל מה שיבין הוא ממנו ממה שלא אמרו זולתי מן המפורסמים שלנו - אל יבארהו לזולתו. ואל יתפרץ להשיב, כי אפשר שמה שהבין מדברי הפך מה שרציתי, ויזיקני תחת רצוני להועיל לו, ויהיה משלם רעה תחת טובה .
אלא יתבונן בו כל מי שבא לידו -
אם הרוה צימאונו ואפילו בדבר אחד מכל מה שקשה לו - יודה לה' ויסתפק במה שהבין; ואם לא ימצא בו מאומה שיועיל לו כלל - יחשבהו כאלו לא נכתב.
ואם נתגלה לו בו שיבוש לפי מחשבתו, ימציא לו הסבר וידין לכף זכות, ואפילו על ידי הסבר רחוק, כפי שנצטווינו אפילו כלפי המונינו, כל שכן כלפי חכמינו ונושאי תורתנו המשתדלים ללמדנו את האמת כפי השגתם.
ואני יודע שכל מתחיל מבני אדם אשר אין בידו מאומה מדברי העיון, שהוא ישיג תועלת במקצת פרקי מאמר זה.
אבל השלם מבני אדם, הדתי הנבוך כפי שהזכרתי , הוא ישיג תועלת בכל פרקיו, וכמה גדול חשקו בו וכמה ערב הוא לאוזניו.
אבל המבולבלים, אשר כבר נתטנפו מוחותיהם בדעות הבלתי נכונות ובדרכים המטעים, ויחשבו אותם מדעים אמיתיים, ומדמים שהם בעלי עיון ואין להם ידיעה כלל בשום דבר הנקרא מדע באמת - הם יירתעו מפרקים רבים ממנו, ומה מאוד יקשו עליהם, כי לא יבינו להם עניין, ועוד כי מהם יתגלה פסולת הסיגים שבידם, שהם סגולתם ורכושם המיועד לאידם.
והאל יתעלה יודע, שאני לא חדלתי לירוא הרבה מאוד מלכתוב את הדברים שרציתי לכתוב במאמר זה, מפני שהם עניינים עמוקים לא נכתב בהם כלל ספר באומה בזמני הגלות הללו במה שבידינו ממה שנתחבר בהם , והיאך אתחיל אני תחלה לכתוב בהם.
אך נשענתי על שתי הקדמות:
האחת אמרם בכגון [יב] עניין זה עת לעשות לה' וכו' .

והשנית אמרם וכל מעשיך יהיו לשם שמים .
על שתי הקדמות אלה נשענתי במה שכתבתי במקצת פרקי מאמר זה.
כללו של דבר: אני הגבר אשר אם נסגר סביבו הדבר, וצר לו המעבר, ולא אמצא עצה ללמד אמת שהוכח אלא על ידי כך שיתאים למעולה אחד ולא יתאים לעשרת אלפים סכלים, הריני מעדיף לאמרו בשבילו, ולא אחוש לגינוי אותם ההמון המרובים, ואטפל בהצלת אותו הנעלה היחיד ממה שנלכד בו ואורהו במבוכתו עד שיגיע לשלמות וירווח לו.
הערות:
הערת המתרגם: תאם וצרף והשוה כל הדברים שנאמרו ונרמזו באותו עניין ומסביבו בכל פרקי הספר. כי יש עניינים שפוזרו בכמה וכמה פרקים מרוחקים, ופעמים נאמרו מלים אחדות בפרק מסוים כאלו דרך אגב, ועם הצירוף ישלם הבניין.
הערת המתרגם: הכוונה שלא תלמד בו ברפרוף וקלישות, כי אתה עלול להזיק למחבר בתלותך בו דברי הבל ומחשבות שווא שראית בדמיונך כאלו אמר. ולעצמך ודאי שלא תועיל. ואפשר היה לתרגם "ואל תלמדנו בהשערותיך", ור"ל אל תבוא ללמוד בדעות קדומות עקומות ועקושות ותיאנס דברי המחבר כדמיונך. ובר"ש "ואל תרדפהו בזממיך". וברי"ח "ואל תרבה לדקדק עליו בסברותיך".
הערת המתרגם: על דרך הכתוב - תהלים לח כא.
הערת המתרגם: "ט'נונה" מחשבותיו הבלתי נכונות, השערותיו, דמיונותיו. ואין בעברית מלה אחת התואמת אותה.
הערת המתרגם: והוי דן את כל האדם לכף זכות, אבות פ"א מ"ו, וראה פירוש רבנו שם מהדורתי. שם האריך לחלק בין שלשה סוגי בני אדם. ות"ח בקל וחומר.
הערת המתרגם: לעיל, בתחילת מבוא זה.
הערת המתרגם: אפשר: המעותד לצרותיהם.
הערת המתרגם: כלומר: בחבורים המצוים בידינו היום, כי יתכן שהיו באומה ספרים מסוג זה של המורה אלא שאבדו. וכוונת רבנו על ספרו זה ברמתו עמקותו היקפו ומטרותיו, וצודק הוא בכך על אף שהיו בזמנו האמונות ודעות של רס"ג, חובות הלבבות של רבנו בחיי, הכוזרי של ר"י הלוי, [יב] וכ"ש אם נצרף להם מקור חיים לרשב"ג.
הערת המתרגם: תהלים קיט קכו. וראה ברכות פ"ט מ"ז ופירוש רבנו שם. ולעניין ההיתר אף באסור תורה ראה בתשובת רבנו (מהד' בלאו) סי' רנו.

הערת המתרגם: אבות פ"ב מט"ו. וראה בפרק החמישי מן הפרקים שהקדים רבנו לאבות.
הערת המתרגם: הר"ש שינה "ימצא" כדי להמשיך הכינוי בנסתר, ולא רציתי לשנות סגנון רבנו.
הערת המתרגם: דייק רבנו לכתוב "אלכ'לק" הברואים, כי אין אלה מסוג "אדם" אלא מסוג חי הולך על שתים.

הקדמה

סיבות הסתירות או הניגודים המצוים באחד הספרים או באחד החבורים, היא אחת משבע סיבות.
הסיבה הראשונה היא, שאותו המחבר אסף דברי כמה אנשים, והם בעלי סברות שונות, והשמיט שם הבעלים ולא ייחס כל דבר לאומרו, אז ימצאו באותו החבור סתירות או ניגודים, מפני שאחד משני הדברים דעתו של אדם מסוים והדבר השני דעת אדם אחר .
והסיבה השנית מפני שבעל אותו הספר הייתה לו סברא מסוימת וחזר בו ממנה, ונכתבו דבריו הראשונים והשניים .
והסיבה השלישית מפני שאין כל אותם הדברים כפשטן, אלא מקצתן כפשטן ומקצתן משל, ויש לו תוך. או שהיו שני הדברים אשר פשטיהן נגדיים משלים, וכאשר מבינים אותם כפשטן יהיו סותרים או נגדיים .
והסיבה הרביעית שיש בהם תנאי מסוים שלא נתבאר בהם במקומם מחמת צורך כל שהוא, או שהיו שני הנושאים שונים, והאחד מהן לא נתבאר במקומו , ואז תיראה בהם סתירה ואין שם סתירה.
והסיבה החמישית הצורך ללמד ולהבין , כגון שהיה שם עניין מסוים עמוק וקשה להבינו, והוזקק להזכירו או להביאו כהקדמה בביאור עניין אשר קל להבינו שראוי להקדימו [יג] בלימוד לפני אותו הראשון, לפי שמתחילים תמיד בקל יותר. ויצטרך המלמד לנהוג בקלישות בהסברת אותו העניין הראשון באיזה אופן שיהיה ובעיון קלוש, ולא יעסוק בדקדוק אמיתתו, אלא יניחהו לפי תפישת השומע, עד שיסביר מה שהוא רוצה שיבינו עתה, ואחר כך ידייק באותו העניין העמוק ויבאר אמונתו במקום הראוי לו .
הסיבה השישית עומק הסתירה, שאינה נראית אלא לאחר הקדמות מרובות, וכל דבר שצריך לגילויו הקדמות מרובות הרי הוא יותר נעלם. וייעלם הדבר מן המחבר, ויחשוב שאין סתירה בין שני הדברים הראשונים. וכאשר מעיינים בכל דבר מהם, ומצרפים

לו הקדמה נכונה, והוסקה המסקנה החיובית, וכך נעשה בכל מסקנה, מצרפים אליה הקדמה נכונה ותוסק מכך מסקנתה, יסתיים הדבר לאחר מספר היקשים אל הסתירה שבין שתי התוצאות הסופיות או הניגודים. וכדומה לזה הוא הנעלם מן החכמים המחברים .

אבל אם תהיינה הסתירות גלויות בשני הדברים הראשונים, אלא שהוא שכח את הראשונה בשעה שכתב את השניה במקום אחר בחבורו - הרי זו מגרעת גדולה מאוד, ואין להביא את זה בחשבון מי שצריך להתחשב בדבריו .

והסיבה השביעית הכרת הדברים בעניינים עמוקים מאוד, שצריך להסתיר מקצת ענייניהם ולגלות מקצתן. ופעמים גורם הדוחק בדבר מסוים להמשיך את הדברים בו לפי הנחת הקדמה מסוימת, ויגרום הדוחק במקום אחר להמשיך הדברים בו לפי הנחת הקדמה הסותרת לראשונה. וצריך שלא ירגיש ההמון כלל את מקום הסתירה שביניהם . ויש שמערים המחבר להסתיר את הדבר בכל אופן.

והנה הסתירות המצויות במשנה ובבריתות הם לפי הסיבה הראשונה, כפי שתמצאם תמיד אומרים קשיא רישא אסיפא ומשיבים רישא ר' פלוני וסיפא ר' פלוני, וכן תמצאם אומרים ראה רבי דבריו של ר' פלוני בכך וכך וסתם לן כותיה וראה דבריו של ר' פלוני בכך וכך וסתם לן כותיה. והרבה תמצאם אומרים סתמא מני ר' פלוני היא, מתניתין מני ר' פלוני היא, וזה הרבה מלמנות.

אבל הסתירות או השוני המצוים בתלמוד הם כפי הסיבה הראשונה והשניה, כפי שתמצאם תמיד אומרים בכך וכך סבר לה כר' פלוני ובכך וכך סבר לה כר' פלוני וכן אומרים סבר לה כותיה בחדא ופליג עליה בחדא, ואומרים תרי אמוראי אליבא דר' פלוני וכל הסוג הזה הוא ממין הסיבה הראשונה. אבל לפי הסיבה השניה הוא אמרם בפירוש הדר ביה רב מההיא, הדר ביה רבא מההיא, וחוקרים אי זה משני הדברים הוא האחרון, וכך אמרם מהדורא קמא דרב אשי אמר לן כך וכך ומהדורא בתרא אמר לן כך וכך .

אבל הסתירות או הניגודים הנראים בפשטי הדברים במקצת מקומות בכל ספרי הנבואה, הרי הם לפי הסיבה השלישית והרביעית. ואל [יד] העניין הזה הייתה מטרת כל הקדמה זו.

וכבר ידעת כמה רב אמרם ז"ל: כתוב אחד אומר כך וכתוב אחד אומר כך, ומעמידים נקודת הסתירה, ואחר כך מבארים שהדבר חסר תנאי, או שהנושא שונה. כגון אמרם: שלמה, לא דייך שדבריך סותרין דברי אביך, אלא שהן סותרין זה את זה וכו' .

וזה הרבה בדברי חכמים ז"ל, אלא שעל הרוב מתעניינים הם בדברים נבואיים הקשורים בדינים או במוסר , ואנחנו אין מטרתנו אלא להעיר על פסוקים שיש בהם סתירות לפי הפשט בהשקפות ובדעות . ויתבאר מזה מעט במקצת פרקי מאמר זה, לפי שגם העניין הזה מסתרי תורה.

אבל אם נמצא בספרי הנביאים סתירות כפי הסיבה השביעית , יש בזה מקום עיון וחקירה, וראוי שלא למהר להחליט בכך.

אבל השנוים שיש בספרי הפילוסופים האמיתיים, מהם הם לפי הסיבה החמישית.

אבל הסתירות המצויות ברוב ספרי המחברים והמפרשים זולת מי שהזכרנו, הם לפי הסיבה השישית. וכך ימצא במדרשות ובהגדות סתירות גדולות כפי הסיבה הזו, ולפיכך אומרים אין מקשין בהגדה . ומצוי בהם גם סתירות כפי הסיבה השביעית.

אבל מה שימצא במאמר זה מן השנוים, הם כפי הסיבה החמישית והשביעית . דע את זה ודייק בו וזכרהו היטב, כדי שלא תהיה נבוך במקצת פרקיו.

ואחרי הקדמות אלו אחל בהבאת השמות אשר צריך להעיר על אמיתת עניינן המכוון בכל מקום כפי העניין, ויהיה זה מפתח להיכנס למקומות אשר ננעלו בפניהם השערים, וכאשר יפתחו אותם השערים ויכנס לאותם המקומות, ינוחו בהם הנפשות, ויתענגו העיניים, וישליו הגופות מעמלם ויגיעם. [טו]

הערות:

הערת המתרגם: בספר "מלות ההגיון" שער ד, הגדיר רבנו "תנאקץ'", כסתירה בין שני משפטים שהאחד בעל הקף כללי והשני בעל הקף חלקי. כגון: כל אדם חי - לא כל אדם חי, שהשני סתירה לראשון אבל איננו נגד, כי גם במשמע השני יש עוד אדם חי. או: לא אדם אחד מעופף - אחדים מבני אדם מעופפים. ע"ש.

הערת המתרגם: שם הגדיר רבנו "תצ'אד" - ניגוד, ובתרגום ר"ש הפך, התנגדות בין שני משפטים שכל אחד מהם בעל הקף כללי כגון: כל אדם חי - אין אף אדם אחד חי. שהמשפט השני נגד הראשון לגמרי.

הערת המתרגם: כלומר: והמחבר - המלקט אין לו דעה עצמית, ואין לו הוא הכרעה אישית, ופעמים אף אם ירד לעומק הדברים הנלקטים.

הערת המתרגם: כלומר, שהמחבר בעל ידיעה עצמית והכרעה מקורית, אלא שחזר בו בהתחדש לו רעיון אחר, או על בסיס ראיות שלא נתן לבו להן מקודם, או אף דיוק מעמיק יותר באותן הראיות עצמן.

הערת המתרגם: כעין אותה סתירה לכאורה שמסרו חז"ל ביבמות מט ב, שאמר מנשה לישעיה: משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי, ואת אמרת ואראה את ה' יושב על כסא. משה רבך אמר מי כה' אלוהינו בכל קראנו אליו, ואת אמרת דרשו ה' בהימצאו. ששני הדברים גם יחד משל.

הערת המתרגם: כגון האמור בתחילת ספרא בשבע מדות שדרש הלל הזקן לפני בני בתירא: כתוב אחד אומר ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו, וכתוב אחד אומר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד... הכריע כי שכן עליו הענן. אמור מעתה כל זמן שהיה הענן שם לא היה משה נכנס, נסתלק הענן היה נכנס ומדבר עמו.

הערת המתרגם: כגון האמור בשבת ל, ב. כתיב אל תען כסיל כאולתו, וכתיב ענה כסיל כאולתו, לא קשיא: הא בדברי תורה הא במילי דעלמא. הרי הנושאים שבהם מדובר שונים.

הערת המתרגם: להבין לאחרים. לגרום שיבינו. מעין "משכיל" לפי פי' רס"ג ראה תהלים לב א [יג] מהדורתי.

הערת המתרגם: דברי רבנו די ברורים, כי מטרת המורה לבאר את הדבר הקשה, והזכירו תחילה בביאור קלוש, כגון שרצה לבאר המושג "נפש" לכל היקפו, והזכירו בהסבר קלוש ובמושגיו הראשוניים בלבד, ועבר לבאר "רוח" או "נשמה" בהרחבה, כדי שיהו מצע לפני ביאורו המושלם והמקיף של נפש שהוא הדבר הקשה. וכיון שלא הושלם ביאורו באותו המקום, אלא במקום אחר, יבוא מי שראה את הסיום לחשוב שיש סתירה בין הביאור הראשון לאחרון. ולדוגמא קלה ראה לקמן ח"א פרק י"ג הערה , או מה שכתב בח"א פרק לב, שלא דק שם במונח "עקל" - שכל, ובמקומו יתבאר יתברר ויתלבן. והארכתי, לפי שראיתי מפרשים שטעו בהבנת דברי רבנו.

הערת המתרגם: הקש והשוואה.

הערת המתרגם: כך תרגם גם ר"ש. ואפשר לתרגם "וכיוצא בזה הוא העובר על החכמים המחברים". והוא כגון שתי הקדמות שהניחו וקבעו ה"מתכלמין" והם:

א) האלוה אינו גוף.

ב) האלוה חי נע.

לכאורה שתי הנחות פשוטות. אולם כל נע מתחלק, וכל מתחלק הוא גוף, הרי סתירה לאחר בחינת התוצאות.

הערת המתרגם: וסוג זה של פרשנים ומחברים רבים מאוד מאוד, ומפני הכבוד לא אזכיר דוגמאות.

הערת המתרגם: שאם ירגישו את מקום הסתירה שבהם עלולים להבין את הכוונה בטרם עת, או ללא ההקדמות הלימודיות הדרושות. ולדוגמא, ראה לקמן בח"ג פרק יג בשם "חכמי ישראל" ושם בפרק כה הפכה ממש בשם חכמינו.
הערת המתרגם: ומן הסוג הזה הם [יד] כל הסתירות המצויות בדברי רבנו בין המהדורות השונות של פירוש המשנה ובין פירוש המשנה לחיבורו, ואף בחבור עצמו בין כתבי יד השונים.
הערת המתרגם: שבת ל, א. ראה שם.
הערת המתרגם: מצוי הרבה.
הערת המתרגם: במדות ודרך ארץ.
הערת המתרגם: בעוד שבאמת אין סתירה למי שמבין תוכן דבריהם.
הערת המתרגם: כלומר, האם הניחו הנביאים סתירות בכוונה תחלה כדי להסתיר את הכוונה האמיתית מן ההמון.
הערת המתרגם: מן הפילוסופים. וכנראה כוונתו לאפלטון וארסטו. ולהוציא את ה"מתכלמין" ה"אשעריה".
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: מרובות.
הערת המתרגם: איני יודע מקורו.
הערת המתרגם: ולפיכך צווה לתאם ולהשוות כל האמור בעניין מסוים שבכל פרקי הספר. ובכ"י ב.ס.ק. החמישית והשישית והשביעית.
הערת המתרגם: לפי כ"י ב.ס.ק. ותונחה על פיו, או: ונהג על פיו.
הערת המתרגם: ויכנס מי שיצליח להיכנס. [טו]
חלק ראשון
פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים

פרק [א]

צלם ודמות
כבר חשבו * בני אדם כי "צלם" בלשון העברי מורה על תבנית הדבר ותוארו, והביאם הדבר לידי הגשמה מוחלטת. לפי שנאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו , וחשבו * כי ה' כצורת אדם, כלומר: תבניתו ותארו, וחייבו הגשמה מוחלטת והאמינו בכך, ונראה להם שאם יעזבו דעה זו יכחישו את הכתוב, ואף יהיה בכך העדר האלוה אם לא יהיה גוף בעל פנים ויד כמותם בתבנית ובתואר, אלא שהוא יותר גדול ובהיר לפי דמיונם , וגם החומר שלו אינו דם ובשר . זהו תכלית מה שנראה להם שהוא רוממות ביחס לה'.

אבל מה שצריך להיאמר בשלילת הגשמות וקביעת האחדות האמיתית, אשר אין לה אמיתות כי אם בהרחקת הגשמות תדע הוכחת כל זה מן המאמר הזה , ואין ההערה כאן בפרק זה אלא על ביאור עניין צלם ודמות.

ואומר כי הצורה המפורסמת אצל ההמון, אשר היא תבנית הדבר ותארו, שמה המיוחד לה בלשון העברי תאר. אמר:

יפה תאר ויפה מראה ,

מה תארו

כתאר בני המלך .

ואמר בצורה האומנותית:

יתארהו בשרד... ובמחוגה יתארהו .

ואלה שמות שאינם נאמרים על ה' יתעלה כלל חלילה וחס.

אבל צלם נאמר הוא על הצורה הטבעית, כלומר: על העניין אשר בו נהיה הדבר ונעשה [יז] מה שהוא , והיא אמיתתו מחמת היותו אותו המצוי, אשר אותו העניין באדם הוא אשר בו תהיה ההשגה האנושית.

ובגלל ההשגה השכלית הזו נאמר בו בצלם אלוהים ברא אותו , ולפיכך נאמר צלמם תבזה , כי הביזיון שייך לנפש, שהיא הצורה המינית , לא לתבנית האברים ותוארן.

וכך אני אומר כי הטעם שנקראו הפסלים "צלמים", מפני שהמבוקש מהם עניינם שהם חושבים בהם לא תבניתם ותוארם.

וכך אני אומר בצלמי טחוריכם , לפי שהיה הרצוי מהם עניין סילוק מכת הטחורים, לא תבנית הטחורים. ואם לא יהא אפשר לפרש צלמי טחוריכם וצלמים כי אם מחמת התבנית והתואר, הרי יהיה "צלם" שם משותף או מסופק, ייאמר על הצורה המינית, ועל הצורה האומנותית, וכל הדומה לה מתבניות הגופים הטבעיים ותואריהם. ותהיה הכוונה באמרו "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" - הצורה המינית, שהיא ההשגה השכלית לא התבנית והתואר.

הנה בארנו לך ההבדל בין צלם ותאר, ובארנו עניין צלם.

אבל דמות הוא שם מן 'דמה' , והוא גם דימוי בעניין, כי אמרו:

דמיתי לקאת מדבר

אין הדבר שהוא דמה לכנפיה ונוצתה, אלא דמה אבלו לאבלה. וכך:

כל עץ בגן אלוהים לא דמה אליו ביפיו

דימוי בעניין היופי.

חמת למו כדמות חמת נחש ,

דמיונו כאריה יכסוף לטרוף -
כולם דימוי בעניין, לא בתבנית ובתואר. וכך נאמר:
דמות הכסא, דמות כסא -
דימוי בעניין העליונות והרוממות לא בריבועו ועוביו ואורך רגליו כפי שחושבים המסכנים. וכך:
דמות החיות .
וכאשר ייחד האדם בעניין מופלא מאוד, שבו מה שאין בשום דבר בכל המציאות מתחת גלגל הירח, והיא ההשגה השכלית אשר אין בו שימוש חוש ולא יד ולא כתף , לפיכך דימהו בהשגת ה' שאינה בכלים. ואף על פי שאין דימוי לפי האמת אלא רק במחשבה ראשונה .
ונאמר באדם מחמת העניין הזה, כלומר: מחמת השכל האלוהי הנצמד בו, שהוא בצלם אלוהים ובדמותו, לא שה' יתעלה גוף שיהיה אם כן בעל תבנית. [יח]
הערות:
.ישעיה כו ב. וכוונת רבנו בפסוק זה כפי שהקדים בתחילת מבוא זה, שהספר נכתב לאדם דתי - צדיק, שלם בדתו ומידותיו - שומר אמונים, אלא שעיין במדעים ונבוך ולכן בא רבנו לפתוח לפניו שערי הבינה. וראה לקמן ח"ג פרק ז. ובהלכות איסורי ביאה פי"ד הלכה ג באר איזה נקרא צדיק גמור.
* ."ט'ן" מחשבה בלתי נכונה, דמיון.
הערת המתרגם: "שכל" תבנית, מרובע ועגול ארוך וקצר ויתר התבניות, ובר"ש "תמונה" וברי"ח "עניין הדבר וצורתו" ואינו מאומה.
הערת המתרגם: "תכ'טיט" מראהו הכללי ואף וחוטם וכיוצא וכמו שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ח.
הערת המתרגם: בראשית א כו.
הערת המתרגם: "פלזמהם" יותר נכון היה לתרגם "והגיעו למסקנת".
הערת המתרגם: נדמה שכוונתו גם נגד ספר "שעור קומה" כפי שכתב בתשובותיו (מהד' בלאו) סי' קיז שאבודו מצווה רבה, ושם אלוהים אחרים לא תזכירו, ע"ש. וראה בפירוש המשנה סנהדרין פ"י מ"א ביסוד השביעי מהדורתי הערה . ובידי דף מספר קדום וז"ל: ואמרו שנמצא בגניזת בית רבנו שגונזים בו בלויי הספרים במחסן שבבית מדרשו ספר ובו נוסח שעור קומה שנזכר בפרק חלק הוא ופירושו וזה לשונו, זהו שעור קומה, וכו' וכאן בא נוסח שעור קומה שהיה בידי רבנו, וכן דברים קשים מאוד נגד הספר המחברו והמאמינו. ומסיים וה' אלוהים אמת אין לו דמות ולא ערך ולא רוחב ולא אורך שנאמר

ואל מי תדמיון אל, ואל מי תדמיוני ואשוה, יתעלה וישתבח ויתרומם... ע"כ. ויש להעיר כי נוסח שעור קומה שהיה בידי רבנו כפי שהוא בדף זה מקוצר מאוד, ולא כפי שנדפס בספר רזיאל (אמשטרדם תסא) לד ב. ובספר מרכבה שלמה (ירושלים תרפא) לו א והלאה. ולעומת זאת ידועה תשובת רבנו סעדיה גאון, אשר השיב לשואל בקשר לספר זה, שאם כוונת המחבר לאור הנברא המתגלה לנביאים בחזונם הרי אין בכך כלום.

הערת המתרגם: ראה גם לקמן חלק א פרק מו.

הערת המתרגם: לקמן חלק ב פרק א.

הערת המתרגם: בראשית לט ו.

הערת המתרגם: שמואל א כח יד.

הערת המתרגם: שופטים ה יח.

הערת המתרגם: ישעיה מד יג.

הערת המתרגם: "תג'והר" נעשה "ג'והר" והוראתה מציאות עצמית. יש, והפכה "ערץ" מקרה. ור"ש "נתעצם" כוונתו נעשה עצם מצוי, ותרגומו מלולי מדויק, אלא שנמנעתי [יז] מכך פן לא יובן.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "ונעשה אשר הוא".

הערת המתרגם: בראשית א כז. וכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ח: נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל, והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו, ועל צורה זו נאמר בתורה נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, כלומר: שתהא לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם, כמו המלאכים שהם צורה בלא גולם, עד שידמה להן. ואינו אומר על צורה זו הניכרת לעיניים, שהיא הפה והחוטם והלסתות ושאר רושם הגוף שזו תואר שמה. ואינה הנפש המצויה לכל, נפש חיה שבה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר, אלא הדעה שהיא צורת הנפש, ובצורת הנפש הכתוב מדבר בצלמנו כדמותנו. ע"ש. והן הן הדברים האמורים כאן.

הערת המתרגם: תהלים עג כ.

הערת המתרגם: האדמיות שבו, הצורה המבדילה אותו מיתר בעלי החיים.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק לו. שכל כוונת מעשי הפסלים למשוך ולהוריד על ידם את השפע העליון. וכוח משיכת השפע הוא הצלם שהם מדמים בהם.

הערת המתרגם: שמואל א, ו ה.

הערת המתרגם: דומה לו באופן מציאותי מוחשי בתבניתו ותארו וכדומה.

הערת המתרגם: תהלים קב ז. וכך תרגם גם רס"ג, וכבר דמיתי לקאת המדברי בבדידותו ונעשתי ככוס החרבות בשוממותו. ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: יחזקאל לא ח.
הערת המתרגם: תהלים נח ה. והכוונה שהם בעלי לשון הרע בכוונה להזיק.
הערת המתרגם: שם יז יב. והכוונה שהם אכזרים לא ירחמו.
הערת המתרגם: יחזקאל א כו.
הערת המתרגם: ראה לקמן פרק ט.
הערת המתרגם: יחזקאל א יג. וראה לקמן ח"ג פרק ז. שהנמשל התנועה.
הערת המתרגם: כתב מתחת גלגל הירח, כפי שיטתו שהגלגלים והכוכבים בעלי דעה הם, וכפי שכתב לקמן ח"ב פרק ה, ובהלכות יסודי התורה פ"ג הלכה ט.
הערת המתרגם: "לא ג'ארחה ולא ג'אנחה" מלים בעלות צלצול דומה, המהוות אמרה ידועה בערבית לשלילת סיוע או עזרה, והוראת הראשונה אבר כיד ורגל, והשניה בכל הגוף. ומחמת הדחק תרגמתי כן.
הערת המתרגם: תרגמתי בכולן דימוי ולא דמיון כדי להבדיל מתרגום "כ'יאל" שהוא הכוח המדמה. ועל השגת ה' ראה לקמן ח"א פרק סח.
הערת המתרגם: ה' יודע, האדם יודע. והאדם קולט במחשבה ראשונה את הידיעה באופן כללי. ולהדגמת קליטת "מחשבה ראשונה" ראה רס"ג בהקדמתו לספרו הנבחר באמונות ובדעות קטע ג, מהדורתי עמ' ח והלאה. וראה במיוחד דברי הפילוסוף הנודע אבי נצר אלפאראבי במאמרו "מקאלה פי מעאני אלעקל" קטע . [יח]

פרק [ב]

הקשה לי אדם מלומד לפני שנים קושיא מופלאה, ראוי להתבונן בקושיא ותשובתנו בתירוצה, ולפני שאזכיר את הקושיא ותירוצה אומר, כבר ידע כל עברי כי שם אלהים משותף לה' ולמלאכים ולדיינים מנהיגי המדינות , וכבר ביאר אנקלוס הגר ע"ה - ונכון הוא מה שבאר - כי אמרו:
והייתם כאלהים יודעי טוב ורע
הכוונה בו העניין האחרון, אמר ותהון כרברבין . ואחר הצעת שתוף שם זה נזכיר את הקושיא.
אמר המקשה
נראה מפשט הכתוב כי הכוונה הראשונה באדם, שיהיה כשאר בעלי חיים ללא שכל וללא תבונה, ולא יבדיל בין טוב לרע. וכאשר הימרה, הביא לו מריו את השלמות העצומה המיוחדת לאדם, והיא שיהא לו כוח ההבחנה המצוי בנו, שהוא נכבד מכל העניינים המצויים בנו, ובו מהותנו . והנה זה תימה, שיהא עונשו על מריו, לתת לו

שלמות שלא הייתה לו, והוא השכל. ואין זה אלא כדברי האומר שאחד מבני אדם המרה והרבה לפשוע, ואז נלקח ונעשה כוכב בשמים.
זו הייתה כוונת הקושיא וענינה, ואם כי לא הייתה בנוסח זה. והט אזנך לעניני * תשובתנו אנו.
אמרנו: אתה המעיין בתחילת מחשבתו ורעיונו, ומי שדימה שיבין ספר שהוא הכשרת הראשונים והאחרונים בעברו עליו במקצת העתים הפנוים מן המשתה והתשמיש, כמו שהוא עובר על אחד מספרי קורות הזמן או על אחד השירים , תן דעתך והתבונן, כי אין הדבר כפי שחשבת בעיון ראשון, אלא כפי שיתברר לאחר התבוננות בדברים הללו.
והוא, שהשכל אשר השפיע ה' לאדם, שהוא שלמותו הסופית, הוא אשר ניתן לאדם לפני מריו, ועליו נאמר בו שהוא בצלם אלוהים ובדמותו , ובגללו דובר עמו ונצטווה כמו שנאמר:
ויצו ה' אלוהים וכו' ,
כי לא יהיה הצווי לבהמות, ולא למי שאין לו שכל.
כי בשכל יבדיל בין האמת והשקר, וזה היה מצוי בו בשלמותו ותמותו.
אבל הטוב והרע הוא במפורסמות לא במושכלות. לפי שאין אומרים השמים כדוריים טוב, והארץ שטוחה רע, אלא אומרים אמת ושקר , וכך בלשוננו [יט] אומרים על הנכון והשווא - אמת ושקר, ועל הנאות והמגונה - טוב ורע.
ובשכל ידע האדם האמת מן השקר, וכך הוא הדבר בכל העניינים המושכלים. וכיון שהיה בשלמות מצביו ותמימותן, והוא עם תכונותיו ומושכליו אשר בו נאמר מחמתן ותחסרהו מעט מאלוהים, לא היה לו כח שמתעסק במפורסמות כלל, ולא השיגן, עד שאפילו היותר מפורסמת במידות לגנאי, והיא גילוי הערווה, לא היה זה רע בעיניו ולא הרגיש את גנותו .
וכאשר חטא ונטה אחרי תאוותם הדמיוניות ותענוגות חושיו הגופניים כמו שאמר:
כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעיניים
נענש שנשללה ממנו אותה ההשגה השכלית, ולפיכך המרה את הצווי אשר מחמת שכלו נצטווה בו, ונקנית לו השגת המפורסמות ושקע בהבחנת הרע והטוב , ואז ידע ערך מה שהפסיד ומה שנתערטל ממנו ובאיזה מצב הוא נמצא. ולפיכך נאמר:
והייתם כאלהים יודעי טוב ורע
ולא אמר 'יודעי שקר ואמת' או 'משיגי שקר ואמת', ואין בדברים ההכרחיים טוב ורע כלל אלא שקר ואמת, והתבונן אמרו:

ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם ,
ולא אמר ותפקחנה עיני שניהם ויראו, כי את אשר ראה בתחילה הוא אשר ראה בסוף, ולא היה שם ערפל נגד הראות שנתבהר, אלא נעשת לו תכונה אחרת שבה הוא משיג גנות מה שלא היה משיג גנותו מקודם.
ודע כי המלה הזו, כלומר: פקח אינה נאמרת בשום פנים כי אם על עניין פקיחת רעיון, לא על חידוש חוש הראות ,
ויפקח אלוהים את עיניה ,
אז תפקחנה עיני עורים ,
פקוח אזנים ולא ישמע ,
כעין אמרו:
אשר עינים להם לראות ולא ראו .
אבל אמרו על אדם:
משנה פניו ותשלחהו
הרי ביאורו ופירושו כאשר שינה פנייתו גורש, כי 'פנים' שם נגזר מן 'פנה', לפי שהאדם בפניו הוא פונה לדבר הרצוי לו. אמר: כי כאשר שינה פנייתו, ופנה כלפי הדבר אשר כבר קדם אליו הצווי שלא יפנה אליו, גורש מגן עדן . וזה הוא העונש שהוא כנגד החטא, מידה כנגד מידה . לפי שהותר לו לאכול מן הערב ולהתענג בנחת ובשלוה, וכאשר נעשה תאוותן, והלך אחרי תענוגותיו ודמיונותיו כפי שאמרנו, ואכל ממה שהוזהר שלא לאוכלו - נמנע מן הכל, ונתחייב לאכול הגרוע שבמאכלים, אשר לא היו לו מקודם מזון, ודווקא אחרי יגיעה ועמל. כמו שאמר:
וקוץ ודרדר תצמיח לך וכו' בזעת אפך וכו' ,
ובאר ואמר:
וישלחהו ה' אלוהים מגן עדן לעבד את [כ] האדמה ,
והשוהו לבהמות במזונותיו ורוב מצביו, כמו שאמר:
ואכלת את עשב השדה ,
ואמר מבאר לפרשה זו:
אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו .
ישתבח בעל הרצון אשר לא תושג תכליתו וחכמתו . [כא]
הערות:
הערת המתרגם: כל יודע עברית.

הערת המתרגם: גם בהלכות יסודי התורה פ"ב הלכה ז מנה רבנו "אלוהים" בין עשר מעלות המלאכים.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פ"ו: וכבר ידעת כי אלוהים שם הדיינים עד האלוהים יבא דבר שניהם.
הערת המתרגם: ורס"ג מוסיף שגם הנכבדים נקראים אלוהים וכך תרגם ויראו בני האלוהים "בני אלאשראף" ראה לקמן בחלק זה פרק י"ד הערה .
הערת המתרגם: בראשית ג ה. ורס"ג פירשו מלאכים, ראה פירושי רס"ג מהדורתי שם הערה .
הערת המתרגם: כן היא בכל נוס' תרגום אונקלוס שבידנו: כרברבין.
הערת המתרגם: אחר שהצענו שתוף שם זה שהוא גם שם הדיינים אשר אין תפקידם לעסוק במושכלות אלא להבחין בין טוב לרע. ושמא לזה רמזו חז"ל במועד קטן יז א למערתא דחסידי ולא קבלוה, למערתא דדייני וקבלוה.
הערת המתרגם: ראה לעיל פ"א הערה .
הערת המתרגם: "מסך" תפשוהו הרימהו ועשאוהו כוכב. וי"נ "מסך"' וכנראה כך היה לפני הר"ש שתרגם "ולפיכך שינוי ברייתו לטוב" ואין נוס' זה נכון.
* . לפי כ"י ס.ק. ושמע עומק תשובתנו.
הערת המתרגם: הכוונה לספר התורה. וראה לקמן חלק ג פרק יג ד"ה וכאשר תתבונן.
הערת המתרגם: דרך אגב - שים לב ליחסו של הרמב"ם לשירים ולשרים.
הערת המתרגם: "תת'בת" התיישבות בדבר. מחשבה רצינית מעמיקה.
הערת המתרגם: ראה לקמן חלק ג פרק כז.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק א.
הערת המתרגם: בראשית ב טז.
הערת המתרגם: בר"ש "המגונה והנאה" ולא דק.
הערת המתרגם: "אלמשהוראת" דברים או עניינים שנתקבלו אצל בני אדם שהם טובים או רעים, אם כי מדת הטוב או הרע שבהן משתנה במושגי בני אדם ממדינה למדינה ומעם לעם. וראה דברי רבנו ב"מלות ההגיון" שער ח וכוונת רבנו שם בהזכירו גלוי עריות מסוג "המפורסמות" על הרגשת עוצם הזרות שבדבר ומיעוטו אצל העמים השונים, אשר ביהדות גלוי עריות נבלה ושפלות בשפל התחתיות ואפילו בלי צווי התורה, ואצל עמים אחרים זרותה פחותה בהרבה, ואף יש עמים המסתכלים על הדבר בשוויון נפש, ודברי רבנו זהים שם וכאן. (בסוף הספר הבאתי את המקור הערבי הידוע לנו עם תרגום).
הערת המתרגם: אמת שהשמים כדוריים ושקר שהארץ שטוחה. [יט]

הערת המתרגם: "פטרתה" התכונה והאופי הטבעי של האדם. וראה בפרק השמיני מפרקי ההקדמה לאבות מהדורתי הערה . ושם תרגם הר"ש "ביצירה" וכאן תרגם "מחשבתו" ושני התרגומים בלתי נכונים. וכבר ראיתי מי שהעיר נגד תרגומי שם, ובעקבות הערתו שבתי וראה בכל הקף מובני מלה זו לשם בירור האמת ונוכחתי שצדקתי בתרגומי.

הערת המתרגם: תהלים ח ו. ושם פירש רס"ג אלוהים - מלאכים. וכך נראית הבנת דברי רבנו כאן.

הערת המתרגם: כח רגשני חושני הפונה אל התאוותנות.

הערת המתרגם: ההליכה ערום.

הערת המתרגם: כי שימושו באברים אלה היה ככל כורח טבעי ללא להט התחושנות מחמת שקיעתו ושגייתו במושכלות ובעולם המחשבה.

הערת המתרגם: בראשית ג ו.

הערת המתרגם: בר"ש "בהתגנות ובהתנאות", ונדמה שלא הבין דברי רבנו.

הערת המתרגם: בראשית ג ה.

הערת המתרגם: שם ג ז.

הערת המתרגם: ואף בתלמוד משתמשים לחידוש חוש הראות "פתח" ולא "פקח" ראה גטין כג א.

הערת המתרגם: בראשית כא יט.

הערת המתרגם: ישעיה לה ה.

הערת המתרגם: שם מב כ.

הערת המתרגם: יחזקאל יב ב. כלומר: שיש להם חוש הראות אבל לא ראו, כך גם אדם ואשתו הביטו על מה שלא היו מביטים מקודם.

הערת המתרגם: איוב יד כ.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם: מגמת פניו.

הערת המתרגם: ראה בראשית רבה פרשה טז א: ר' סימון פתח תתקפהו לנצח ויהלך משנה פניו ותשלחהו, 'תוקף' שנתן הקב"ה לאדם הראשון, 'לנצח' לעולם היה, 'ויהלך' - כיון שהניח דעתו של הקב"ה והלך אחר דעתו של נחש, 'משנה פניו ותשלחהו'. וראה שם פרשה כא ד.

הערת המתרגם: ראה סוטה פ"ט מ"ז. ופירוש רבנו שם. וגמרא שבת קה ב. נדרים לב א. סנהדרין צ, א.

הערת המתרגם: מכל אשר יערב לו מפירות הגן - מכל עץ הגן אכל תאכל.

הערת המתרגם: ע"י גירושו טרידתו טרדתו. ולקמן ח"ג פרק יב כתב רבנו: וכל שאתה רואה מקושי הדבר הזה וכבדו עלינו, הוא מחמת המותרות ודרישת הבלתי הכרחי, נעשה קשה אפילו מציאת ההכרחי.
הערת המתרגם: בראשית ג יח-יט.
הערת המתרגם: שם ג כג. [כ]
הערת המתרגם: שם ג יח.
הערת המתרגם: תהלים מט יג. ופירושו אדם אשר העדיף שלא ללין, להישאר בתדירות ביקרו, שהוא שכלו הרי הוא כבהמה. והשוה דברי רבנו לקמן ח"ג פרק יח. ובפרקי הקדמתו לאבות פרק ה.
הערת המתרגם: תכלית הרצון וחכמתו.

פרק [ג]

חושבים כי עניין תמונה ותבנית בלשון העברי אחד, ואינו כן.
כי תבנית הוא שם נגזר מן 'בנה', ועניינו בנין הדבר ותכניתו, כלומר: תבניתו כגון הריבוע והעיגול והשילוש וזולתן מן התבניות , אמר:
את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו .
ואמר:
כתבניתם אשר אתה מראה בהר ,
תבנית כל צפור ,
תבנית יד ,
תבנית האולם ,
כל אלה תכנית, ולפיכך אין העברית מניחה מלים אלו בתיאורים הקשורים בה' כלל.
אבל תמונה הוא שם הנאמר על שלשה עניינים באופן מסופק , והוא, שהיא נאמרת על צורת הדבר הנראית בחושים מחוץ למחשבה, * כלומר: תבניתו ותכניתו. והוא אמרו:
ועשיתם פסל תמונת כל וכו' ,
כי לא ראיתם כל תמונה .
ונאמרת על הצורה הדמיונית של אדם הנשארת בדמיון אחרי העדרו מכנגד החושים. והוא אמרו:
בשעפים מחזיונות לילה וכו' ,
וסוף הלשון יעמוד:
ולא אכיר מראהו תמונה לנגד עיני ,

כלומר: דמיון לנגד עיני בשינה. ונאמרת על העניין האמיתי הנישג בשכל. ולפי העניין הזה השלישי נאמרת בו יתעלה תמונה, אמר:
ותמונת ה' יביט ,
עניינו ופירושו ואמיתת ה' ישיג .
הערות:
הערת המתרגם: "יט'ן" בני אדם חושבים מחשבה שאינה נכונה. וגרם להם טעות זו תרגום אנקלוס בדברים ד טז פסל תמונת כל סמל תבנית זכר - דמות כל צורה דמות דכר. תרגם שתיהן במלה אחת "דמות".
הערת המתרגם: בר"ש 'העברית'. ואני זכרתיו בעקבות המשנה שפעמים נוקבתו (סנהדרין פ"ו ז) ופעמים זוכרתו (נגעים פ"י א). ואף רוב שימוש חז"ל בלשון זכר.
הערת המתרגם: כלומר: שתבנית אינה נאמרת כלל על תכונת הדבר אלא על תכניתו, ואף אותם התכנים שנראו במראה הנבואה הרי הם שייכים לתבנית בלבד, ולא לתכונת הדבר. ואין הבדל אם התבנית הושגה בחוש או בנבואה.
הערת המתרגם: שמות כה ט.
הערת המתרגם: שם כה מ.
הערת המתרגם: דברים ד יז.
הערת המתרגם: יחזקאל ח ג.
הערת המתרגם: דברי הימים א כח יא.
הערת המתרגם: כלומר: שברוב המקומות שנאמר בהן, הוא מסופק לאיזו הוראה נאמר, וצריך להכריעו לפי עניינו.
* . כלומר: במציאות הממשית.
הערת המתרגם: דברים ד כה.
הערת המתרגם: שם ד טו.
הערת המתרגם: של אדם שראית אי פעם וכבר עבר מלפניך, וכאשר אתה זוכרו עומדת תמונתו לנגד עיני רוחך בדמיונך ללא השתתפות השכל, בממדיו ומראהו ותכונותיו.
הערת המתרגם: איוב ד יג.
הערת המתרגם: שם ד טז.
הערת המתרגם: במדבר יב ח.
הערת המתרגם: שים לבך לדברי רבנו לקמן ח"א פ"ה. ובהלכות יסודי התורה פ"ז ו כתב: ותמונת ה' יביט כלומר: שאין שם משל אלא רואה הדבר על בוריו, ע"ש. והגבלת המונח "על בוריו" ראה לקמן ח"א פרק לז. [כא]

חלק ראשון

פרק [ד]

דע כי ראה והביט וחזה שלשת הלשונות הללו נאמרים על ראיית העין, והושאלו שלשתן להשגת השכל. והנה דבר זה במלת ראה מפורסם אצל הכל, אמר:

וירא והנה באר [כא] בשדה

וזו ראיית עין. ואמר:

ולבי ראה הרבה חכמה ודעת

וזו השגה שכלית. ועל פי השאלה זו הוא כל לשון ראיה האמורה בה' יתעלה כגון אמרו:

ראיתי את ה' ,

וירא אליו ה' ,

וירא אלוהים כי טוב ,

הראני נא את כבודך ,

ויראו את אלוהי ישראל ,

כל זה השגה שכלית לא ראיית עין כלל, כי לא יראו העיניים כי אם גוף , ומצד אחד , ורק מקצת מקריו, כלומר: מראות הגוף ותבניתו וכדומה לכך , וגם הוא יתעלה אינו משיג בכלים כמו שיתבאר.

וכן הביט נאמרת על ההבטה בעין על הדבר:

אל תביט אחריך ,

ותבט אשתו מאחריו ,

ונבט לארץ .

והושאלה להפניית המחשבה ובואה להתבונן בדבר כדי להשיגו, והוא אמרו:

לא הביט און ביעקב

כי אין האון נראה בעין. וכן אמרו:

והביטו אחרי משה

אמרו חכמים ז"ל שנכלל בו גם עניין זה, ושבא להודיע על היותם עוקבים אחר פעולותיו ודבריו ומתבוננים בהם .

ומן העניין הזה נאמר:

הבט נא השמימה

כי זה היה במראה הנבואה .

ועל דרך השאלה זו הוא כל לשון הבטה האמור בה' יתעלה:

מהביט אל האלוהים ,
ותמונת ה' יביט ,
והביט אל עמל לא תוכל .
וכן חזה נאמרת על ראיית העין:
ותחז בציון עינינו .
והושאלה להשגת הלב:
אשר חזה על יהודה וירושלם
היה דבר ה' אל אברם במחזה ,
ועל דרך השאלה זו נאמר:
ויחזו את האלוהים ,
דע זאת. [כב]
הערות:
.בפרק ג תמונה ותבנית החל לבאר מאי דסליק מניה. וכאן החל בראשון ראשון, וכדאיתה בנדרים ג א. [כא]
הערת המתרגם: בראשית כט ב.
הערת המתרגם: קהלת א טז.
הערת המתרגם: בשני הכיוונים מה' כלפי הנבראים ומהנבראים כלפי ה' וכפי ההדגמה דלקמן.
הערת המתרגם: מלכים א כב יט.
הערת המתרגם: בראשית יח א.
הערת המתרגם: שם א י.
הערת המתרגם: שמות לג יח. וראה לקמן ח"א פנ"ד ופס"ד. וח"ג פי"ג. והלכות יסודי התורה פ"א הלכה י. ופרקי הקדמת אבות פ"ז.
הערת המתרגם: שמות כד י. וראה לקמן פ"ה, וח"ב פכ"ו, וח"ג פ"ד. וראה רס"ג הנבחר באמונות ודעות מ"ב פי"ב.
הערת המתרגם: לסיבת הגבלת ראיית העיניים לגוף בלבד. ראה רס"ג באמונות ודעות מאמר ב פרק יב מהדורתי ובהערה. ואיני סבור שרבנו כרופא יסכים להגדרתו.
הערת המתרגם: הצד אשר מול העיניים וכנגדן בלבד, ולא יתר עבריו.
הערת המתרגם: אבל אפיו ותכונותיו וכדומה אינן רואות, וראה שמואל א, טז ז.
הערת המתרגם: בראשית יט יז.
הערת המתרגם: שם יט כו.

הערת המתרגם: ישעיה ה ל. והכוונה לפי פשט המשל הנשוא שם.
הערת המתרגם: במדבר כג כא. וכתרגום אנקלוס ויונתן שהוא מוסב על בלעם. ודלא כרס"ג ורמב"ן ועוד שהסבו אותו כלפי ה'.
הערת המתרגם: שמות לג ח.
הערת המתרגם: ראה קדושין לג ב. ר' אמי ור' יצחק נפחא חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח... מאן דאמר לשבח אמר חזקיה... נשיא עובר עומד מלפניו מלא עיניו ואינו יושב עד שישב במקומו שנאמר והביטו אחרי משה עד באו האהלה. ומפרש רבנו שטעם המצווה ומטרתה היא ההשתכלות בדרכי משה ומידותיו. וראה גם תנחומא פרשת כי תשא. שמות רבה פ' נא. וראה סנהדרין קי א. וראה דברי רבנו בהקדמתו לאבות פ"ד: וכל מה שיאמר או יעשה בוחנים אותו.
הערת המתרגם: בראשית טו ה.
הערת המתרגם: וכ"כ לקמן ח"ב פרק מו.
הערת המתרגם: שמות ג ו.
הערת המתרגם: במדבר יב ה.
הערת המתרגם: חבקוק א יג. ופירושו גלוים לפניך מעשה העמל וכרגיל אינך מניח להם להמשיך אלא נפרע מהם ומדוע וכו'. וראה לקמן ח"א פרק מח.
הערת המתרגם: מיכה ד יא.
הערת המתרגם: ישעיה א א.
הערת המתרגם: בראשית טו א.
הערת המתרגם: שמות כד יא. ולערך השגתם ראה לקמן פרק ה. [כב]

פרק [ה]

כאשר בא ראש הפילוסופים לחקור ולהביא ראיות בדברים עמוקים מאוד, אמר בהתנצלותו דברים שעניינם שאין ראוי למעיין בספריו לייחס לו במה שחקר עליו חוצפה או גסות והתפרצות לדבר במה שאין לו בו ידיעה, אלא ראוי שייחס את הדבר ללהיטותו והשתדלותו למצוא ולהשיג דעות נכונות כפי יכולת האדם.
וכך נאמר אנו, שאין ראוי לאדם [כב] להתפרץ לעניין הגדול והנכבד הזה בהשערה ראשונה בלי שיכשיר את עצמו בחכמות ובמדעים, ויטהר את מידותיו ככל הראוי, וירסן תאוותיו ותשוקותיו הדמיוניות. וכאשר ילמד הקדמות אמיתיות נכונות וידע אותם, וידע חוקי הדיון והלמידות, וידע דרכי ההישמרות משיבושי המחשבה , אז ייגש לחקור בעניין הזה.

ואל יחליט בסברא ראשונה שתיראה לו, ואל ישלח מחשבותיו בהתחלה וישליטם כלפי השגת הבורא, אלא יבוש וייעצר ויעמוד עד אשר יתקדם לאט לאט .

ועל עניין זה נאמר:

ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלוהים ,

נוסף למה שמורה עליו הפשט על יראתו מהביט אל האור הנגלה, לא שה' ישיגוהו העיניים, יתעלה מכל מגרעת לעילא לעילא. ונשתבח ע"ה בכך, והשפיע עליו יתעלה מנעמו וטובו מה שהביא לידי כך שנאמר בו בסוף:

ותמונת ה' יביט

ואמרו חכמים ז"ל כי זה גמול על שהסתיר פניו בתחילה מהביט אל האלוהים .

אבל אצילי בני ישראל פרצו ושלחו מחשבתם, והשיגו אלא שהייתה השגה בלתי שלמה, ולפיכך נאמר בהם:

ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו וכו'

ולא אמר ויראו את אלוהי ישראל בלבד, כי סדר הדברים אינו אלא בקפידה עליהם בראייתם, לא בתיאור היאך ראו. וכיון שלא בא אלא להקפיד עליהם על אופן השגתם, אשר כללה מן הגשמיות מה שכללה, גרמה לכך התפרצותם לפני שלמותם, ונתחייבו הכליה, ונתפלל עליהם עליו השלום והאריך להם עד שנשרפו בתבערה . ונדב ואביהוא נשרפו באהל מועד כפי שנאמר בקבלה האמיתית .

וכיון שהדבר כן ביחס לאלו כל שכן ביחס אלינו השפלים, ומי שיותר למטה ממנו, שראוי לו להתכוון ולהתעסק בהשלמת ההצעות וידיעת ההקדמות המטהרות את ההשגה מטומאתה שהן הטעויות, ואז ייגש לפני המעמד הקדוש האלוהי:

וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו, פן יפרץ בהם ה' .

וכבר ציווה שלמה בהישמרות הגדולה כאשר חושב האדם להגיע לדרגה זו, ואמר בהזהירו במשלו:

שמור רגלך [כג] כאשר תלך אל בית האלוהים .

ואחזור להשלים מה שהתחלתי לבאר, ואומר, כי אצילי בני ישראל עם מה שאירע להם מן המכשולות בהשגתם, נתבלבלו מחמת כך גם מעשיהם, ונטו כלפי הדברים הגופניים מחמת שבוש ההשגה, ולפיכך אמר:

ויחזו את האלוהים ויאכלו וישתו .

אבל המשך הדיבור, והוא אמרו:

ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכו' -

יתבאר במקצת מפרקי מאמר זה .

וכל הכוונה אשר היא מטרתנו, היא שכל ראיה או חזיה או הבטה שנאמרו בעניין זה, היא השגה שכלית לא ראיית עין. לפי שאינו יתעלה מציאות שתשיגהו הראות.
ואם ירצה אחד ממעוטי ההשגה שלא להגיע לדרגה זו שאנו רוצים לעלות אליה, ועשה את כל הלשונות הללו שנאמרו בעניין זה מורים על השגות חושיים לאורות נבראים, מלאכים או זולתם, אין נזק בכך . [כד]
הערות:
.אריסטו בספר "על השמים והעולם" ספר ב פרק י.
הערת המתרגם: באותם מדעים שרבנו מפרש שהם "מעשה בראשית".
הערת המתרגם: "אעתקאדאת" - דעות. ובר"ש כדרכו "אמונות". וכבר ציינתי לא פעם על הגדרתו [כב] המדויקת של רס"ג למונח זה בהקדמתו לאמונות ודעות מהדורתי עמ' יא הערה .
הערת המתרגם: מדעי האלוהות. או כלשון חז"ל לפי פירוש רבנו "מעשה מרכבה".
הערת המתרגם: תפישות ו"הבנות" ראשונות שנדמה לו לאדם שהבין בראשית עיונו וכניסתו לתחום מדע זה.
הערת המתרגם: בר"ש "ויזקק" ותרגום נאה הוא.
הערת המתרגם: "ויקתל" ואפשר לתרגם "וישכך" ובר"ש תרגום מלולי "וימית".
הערת המתרגם: כי אלה הם המסכים הגדולים החוצצים בין האדם לבין ידיעת ה', ועוצרים את התעלותו המחשבתית, שים לב לדברי רבנו לקמן בפרקים לב-לד. ובפרקי הקדמתו לאבות פ"ז.
הערת המתרגם: כללים ויסודות המבוססים על מחקר מקיף וחודר כעין בפתיחת חלק ב.
הערת המתרגם: "אלקיאס" כולל כל דרכי הדין, הקש וקל וחומר וגזרה שווה ולמידת דבר מדבר וכיוצא. ובר"ש "ההיקש".
הערת המתרגם: "אלד'הן" - המחשבה, ההבנה, שלא יתחלף בדמיון, ובר"ש "השכל" וטעות הוא, כי אין השכל מטעה.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: יתרומם.
הערת המתרגם: ורק כשתהיה עלייתו של אדם בסולם המחשבה בהדרגה ובאופן יסודי לאחר הכנה ועתוד יכול להגיע להישג כל שהוא.
הערת המתרגם: שמות ג ו. כלומר: שעצר את עצמו ורסן את מחשבותיו לבלתי דהור הלאה שלא בשלבים הראויים למדע זה. ועל ידי שצעד ונתעלה באיטיות ובשטחיות זכה לותמונת ה' יביט, אחרת אפשר רק להגיע לאן שהגיעו אצילי בני ישראל.
הערת המתרגם: במדבר יב ח. וראה לעיל פ"נ הערה .

הערת המתרגם: ראה ברכות ז א, ותנחומא שמות יט: בשכר 'ויסתר משה פניו' זכה לקלסתר פנים, בשכר 'כי ירא' זכה לוייראו מגשת אליו, בשכר 'מהביט' זכה לותמונת ה' יביט.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "הרסו" וכלשון הכתוב פן יהרסו אל ה' לראות.

הערת המתרגם: שמות כד י. וראה לקמן פרק כח. והשוה ח"ב פרק כו. וח"ג פרק ד.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "בבקורת" ובר"ש "לדקדק" ולא דק.

הערת המתרגם: למתוח ביקורת עליהם על מהות השגתם.

הערת המתרגם: איני יודע היכן נתפלל עליהם משה. כי תפלתו האמורה בשמות לב לג ועתה אם תשא חטאתם על מעשה העגל היא אמורה.

הערת המתרגם: במדבר יא א, ותפילת משה שם היא לאחר השרפה. והשוה דברי רבנו בפירושו לאבות פ"ה מ"ג מהדורתי ושם הערה ויש לתקן כמו כאן.

הערת המתרגם: ויקרא י א-ב.

הערת המתרגם: תנחומא בהעלותך טז, ויקרא רבה סוף פרשה כ.

הערת המתרגם: שהגיעו לרמה כל שהיא במושכלות.

הערת המתרגם: שמות יט כב. וכבר האריך הרחיב ר' אברהם בן רבנו בפירוש פסוק זה, והכרח הבנתו ברוח תפישתו של רבנו בפירושו [כג] לשמות שם. עיין שם כי הם מסייעים להרחבת הבנת דברי רבנו כאן.

הערת המתרגם: קהלת ד יז. וראה לקמן פרק לב.

הערת המתרגם: שמות כד יא. ורבנו מפרש שמחמת התרופפות מגעם עם המושכלות באמת או אף ניתוק מגע זה לגמרי שקעו במה ששקע אדם הראשון לאחר החטא. כי חוק הוא במציאות האדם אם מלאה החרבה: אם מלאה זו חרבה זו, ואם מלאה זו חרבה זו.

הערת המתרגם: כבר ציינתי לעיל כי הכוונה לקמן ח"א פרק כח, וח"ב פרק כו. וח"ג פרק ד.

הערת המתרגם: "מוג'ודא" יישות, דבר המצוי בעין, ולפיכך תרגמתי "מציאות" להבדיל מן "מוג'וד" מצוי.

הערת המתרגם: לרמה מחשבתית זו לזכך את 'ראה' 'חזה' ו'הביט' לפשטם, ולערטלם מן החושים, וליחסם לפעולות חושיות. אלא שהם לאור נברא הרשות בידו. ונראה שכוונת רבנו בהערה זו לרס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ב פרק ח ופרק י. ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: אין הפסד באמונה, כיון שאין הגשמה כלפי מעלה. אלא שאנו מרוממים ומעלים את המשיג, והוא הוריד את המושג.

פרק [ו]

איש ואישה
שני שמות, הונחו תחלה לגבר ולאישה . ואחר כך הושאלו לכל זכר ונקבה משאר מיני בעלי חיים. אמר:
מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו
כאלו אמר זכר ונקבה. ואחר כך הושאל שם 'אישה' לכל דבר מתוכן ומעותד להיות מקביל לדבר אחר , אמר:
חמש היריעות תהיינה חוברות אישה אל אחותה .
הנה נתבאר לך כי גם 'אחות' ו'אח' נאמרים בשיתוף על דרך ההשאלה, כמו איש ואישה. [כד]
הערות:
.ברור שהכוונה למין האדם, ור"ש אף הוסיף "מבני אדם".
הערת המתרגם: בראשית ז ב.
הערת המתרגם: וזוהי מטרת הפרק. וראה לעיל בסוף המבוא "בדמותו את החומר לאשת איש זונה". וראה לקמן ח"א פרק יז. ח"ג פרק ח, ופרק יב.
הערת המתרגם: שמות כו ג.
הערת המתרגם: כנראה רומז למרכבה ביחזקאל א ט, וכג, אישה אל אחותה. וראה לקמן ח"ג פרקים א-ז.

פרק [ז]

ילד
העניין המובן ממלה זו ידוע והיא ההולדה:
וילדו לו בנים .
ואחר כך הושאל לשון זה להמצאת הדברים הטבעיים:
בטרם הרים ילדו
והושאל גם לעניין הצמחת האדמה מה שהיא מצמיחה, דימוי ללידה:
והולידה והצמיחה .
והושאל גם למאורעות הזמן, כאלו הם עניינים שנולדו:
כי לא תדע מה ילד יום .
והושאל זה גם לחידושי המחשבות, ומה שמחייבים מן הסברות והשיטות כמו שאמר:
וילד שקר ,

ומזה נאמר:
ובילדי נכרים ישפיקו ,
הולכים [כד] בהשקפותיהם , כמו שאמר יונתן בן עוזיאל ע"ה בתרגומו:
ובנימוסי עממיא אזלין .
והנה לפי העניין הזה, מי שלמד אדם איזה דבר, ואצל לו השקפה - כאלו ילד אותו האדם, מפני שהוא בעל אותה ההשקפה . ובעניין זה נקראו תלמידי הנביאים 'בני הנביאים' כמו שנבאר בשיתוף שמות בן . ולפי השאלה זו נאמר באדם:
ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו .
וכבר קדם לך עניין צלם אדם ודמותו מה הם.
נמצא שכל אותם בנים שקדמו לו, לא הושגה להם הצורה האנושית באמת, אשר היא צלם האדם ודמותו האמור עליה בצלם אלוהים ובדמותו.
אבל שת, כיון שלמדו והבינו והגיע לשלמות האנושית, נאמר בו ויולד בדמותו כצלמו.
וכבר ידעת שכל מי שלא הושגה לו הצורה הזו אשר בארנו ענינה, שאינו אדם אלא בעל חי בצורת אדם ותבניתו , אלא שיש לו יכולת למיני הנזקים והמצאת הרעות, מה שאין לשאר בעלי החיים . כי המחשבה והסברא שהייתה מעותדת לו להשגת השלמות - אשר לא הושגה - משתמש בה במיני התחבולות המביאות לרעות והמצאת הנזקים, וכאלו הוא דבר הדומה לאדם או חיקויו. וכך היו וולדי אדם אשר קדמו לשת.
ואמרו במדרש : כל אותן מאה ושלשים שנה שהיה אדם נזוף בהן, היה מוליד רוחות, כלומר: שדים , וכאשר נרצה הוליד דומה לו, כלומר: בדמותו כצלמו. והוא אמרו ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו . [כה]
הערות:
הערת המתרגם: דברים כא טו. ואיני יודע למה היה רבנו צריך להרחיק נדוד עד חומש דברים, ויש בתחילת התורה.
הערת המתרגם: תהלים צ ב.
הערת המתרגם: ישעיה נה י.
הערת המתרגם: משלי כז א.
הערת המתרגם: תהלים ז טו. וראה טיאיטיטוס מהד' סימון . [כד]
הערת המתרגם: ישעיה ב ו.
הערת המתרגם: "יג'תזיון באראיהם" וכפי שתרגמתי וכתרגום יונתן, ובר"ש "יספיק להם בדעותם" ואינו נכון, וטעה מפני שנתחלפה לו בתיבת "יתג'יזון" ואחריו נמשך רי"ח.
הערת המתרגם: וראה גם לקמן ח"ב פרק יא.

הערת המתרגם: וכדברי חז"ל: כל המלמד בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו. סנהדרין יט ב. וראה שם צט כ.
הערת המתרגם: מלכים ב, ב ג. ב ה. ב טו. ב יז. ד א. ו א. וכן כתב רבנו בספר המצוות עשה יא. ושם הביא לשון ספרי דברים ו ז ושננתם לבניך אלו תלמידיך. וכן כתב בהלכות תלמוד תורה פ"א ב.
הערת המתרגם: לא כתב רבנו שתופי שם "בן" במקום אחד, אבל פיזרן, כאן בפרק זה, ויתכן גם בח"ג פכ"ב בני האלוהים, ופנ"ד בני אמי. וראה פירוש רס"ג לתהלים ב ז מהדורתי ובהערות שם.
הערת המתרגם: בראשית ה ג.
הערת המתרגם: לעיל פרק א.
הערת המתרגם: לשת.
הערת המתרגם: וכתב רבנו בפירושו למשנה בבא קמא פ"ד מ"ג: ואל יקשה בעיניך דבר זה, ואל תתמה עליו, כמו שלא תתמה על שחיטת בעלי חיים אף על פי שלא עשו שום רע, לפי שמי שלא נשלמו בו התכונות האנושיות אינו אדם באמת, ואין תכליתו אלא לאדם. ע"ש. וראה גם בהקדמה לפירוש המשנה זרעים מהדורתי עמ' מא ד"ה וכאשר.
הערת המתרגם: ורשה פי' רבנו לאבות פ"ה מי"ג.
הערת המתרגם: "פכרה" וכן תרגם רבנו לקמן בחלק זה פמ"ז ובר"ש "השכל" וטעות הוא.
הערת המתרגם: האדם הזה שלא הגיע לשלמות.
הערת המתרגם: ראה ערובין יח ב. ובראשית רבה סוף פרשה כ, ופ' כד ו. והאמור בש"ס שם "דחזא לאונסיה" אונס היצר התאוותני וכפיית הקישוי, ולא לעצם קיום המין. וקיום המין אינו בתשמיש בלבד, אלא גם בהמשך לימודו וחינוכו שיהא ממין האדם. וראה גם רס"ג בספרו הנבחר באמונות ובדעות מאמר עשירי, מהדורתי עמ' שו, כאשר דיבר נגד המפריזים בהולדת ולדות בלי לדאוג לחינוכם "ואיזו טובה תהיה בגדולם אם לא הייתה שם חכמה ולמוד".
הערת המתרגם: לפנינו איתא להדיא "רוחין ושדין וליליין", ויתכן כי בדורות הראשונים היו מין אחד, ובדורותינו מינים הרבה.

פרק [ח]

מקום

שם זה עיקר הנחתו למקום הפרטי והכללי . וגם בו התרחבה השפה ועשאתו שם לדרגת האדם ומעלתו, כלומר: לשלמותו בדבר מסוים. עד שאומרים פלוני במקום פלוני [כה] בדבר פלוני, וכבר ידעת ריבוי שימוש בעלי הלשון בזה, באומרם ממלא מקום אבותיו : והיה ממלא מקום אבותיו בחכמה או ביראה .

ואמרם:

ועדיין מחלוקת במקומה עומדת

כלומר: בדרגתה.

ועל דרך השאלה זו נאמר:

ברוך כבוד ה' ממקומו

כלומר: כפי מעלתו ורוממות כבודו במציאות. וכן כל היכן שנזכר 'מקום' כלפי ה', אין הכוונה בו אלא מעלת מציאותו יתעלה, אשר אין לה משל ולא דימוי כמו שיתבאר .

ודע, כי כל שם אשר נבאר לך שיתופו במאמר זה אין הכוונה בכך ההערה למה שהזכרנו באותו הפרק בלבד, אלא אנו פותחים שער ומעירים אותך על עניני אותו השם שיועילו כפי מטרתנו, לא כפי מטרת העוסקים בלשון בעלי שפה מסוימת .

ואתה התבונן בספרי הנבואה וזולתם מחבורי בעלי החכמה, ובחון את כל השמות השימושיים בהן, ובאר כל שם משותף כפי אחד מענייניו המתאים לו לפי אותו הדבור .

והנני אומר דברים אלו מפתח למאמר זה וזולתו. למשל, מה שבארנו כאן מעניין מקום באמרו:

ברוך כבוד ה' ממקומו ,

תדע כי עניין זה עצמו הוא עניין 'מקום', באומרו:

הנה מקום אתי -

דרגת עיון והשקפת שכל, לא השקפת עין. נוסף על המקום מן ההר שמדובר בו אשר בו הייתה ההתייחדות והשגת השלמות. [כו]

הערות:

.הפרטי הוא המקום המצומצם שאדם יושב בו או מניח עליו את הכלי, והכללי המרחב כולו. וכך כתב אריסטו בפיזיקה ספר ד פרק ב. וכתב רבנו בהקדמתו למשנה, בחלוקת עניני סדר טהרות, מהדורתי עמ' לג: ופן יחשוב אדם שקריאת כל הסדר 'סדר טהרות', ומסכתא אחת ממנו 'טהרות' אינו נכון, לא! אין זה בלתי נכון אצל בעלי ההגיון, כי יש שהפרט נקרא בשם הכלל. ע"כ. וכיוצא בזה כתב [כה] ב"מלות ההגיון" שער יג, והביא לדוגמא מלת "כוכב" שהוא שם כללי לכל כוכב, והוא שם פרטי לכוכב הלכת "כוכב", והוא הנקרא אצל הראב"ע "כותב".

הערת המתרגם: יוד חרוקה והמם בשווא נח. כלומר: במקומו של פלוני. וכפי שמדגים רבנו והולך. וראיתי מי שניקד בית שוויה ומם קמוצה, ואינו נכון.
הערת המתרגם: כגון הוריות יא ב.
הערת המתרגם: ראה כתובות קג ב.
הערת המתרגם: מקואות פ"ד מ"א.
הערת המתרגם: יחזקאל ג יב. כלומר: ללא ציור הגדרה או תפישה כל שהיא, כי כל תפישה צמצום היא מחמת התופש.
הערת המתרגם: בר"ש "חלקו", וטעות הוא שטעה בשני מובני "חט"', כי כל המציאות כולה חלקו.
הערת המתרגם: יתכן שהייתי צריך לתרגם "דומה" או "ערך" ומשום מה נמנעתי מכך, ומכל מקום הכוונה אין משלו.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נו. ולעניין מקום ראה גם "מעון" לקמן ח"א פרק ע.
הערת המתרגם: וחזר רבנו על הערה זו לקמן תחילת פרק י, כלומר: לא מילון ולא מכלול ולא ספר שורשים בא רבנו לחבר, אלא מבוא ושערים לתבונה.
הערת המתרגם: לפי הנושא הנדון, לפי עניינו.
הערת המתרגם: שמות לג כא. והשוה לקמן פרק טו ופרק טז.
הערת המתרגם: ראה פסחים נד ח: ומערה שעמד בה משה. וצורך היה לה להיברא בערב שבת.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "ההתבודדות", והכוונה שנתייחד ונתבודד משה עם עצמו מחוץ לעולמם של יתר בני אדם, אשר המציאות או ההמצאות ביניהם מונעת את השלמות. וכדלקמן ח"ג פרק לג ופרק נא. [כו]

פרק [ט]

כסא
עיקר הנחתו בלשון שהוא שם הכסא, וכיון שלא היו יושבים על הכסא כי אם בעלי הרוממות והגדולה כגון המלכים, ונעשה הכסא דבר מצוי המורה על כבוד מי שנעשה בשבילו ורוממותו ורום מעלתו, לפיכך נקרא המקדש 'כסא', בגלל הוראתו על גדולת מי שנגלה בו והשרה שכינתו ויקרו עליו. לכך אמר:
כסא כבוד מרום מראשון וכו' .
ובגלל עניין זה נקראו השמים כסא, מפני שהם מורים אצל מי שיודען ומתבונן בהם על גדולת ממציאם ומניעם ומנהיג העולם השפל בשפע טובם , לכך אמר:

כה אמר ה' השמים כסאי וכו' , [כו]
אמר שהם מורים על מציאותי וגדולתי ויכלתי, כהוראת הכסא על גדולת מי שראוי לו . זהו אשר ראוי שיסברו אנשי האמת, לא שיש שם גוף שהאל מתרומם עליו יתעלה לעילא לעילא, כי יתברר לך שהוא יתעלה אינו גוף, והיאך יהיה לו מקום או תנוחה על גוף?! אלא הדבר כפי שהעירונו, שכל מקום שכבדו ה' וייחדו באורו וזהרו, כגון המקדש או השמים נקרא כסא.
אבל מה שהתרחבה בו השפה באמרו:
כי יד על כס יה ,
הוא תיאור גדולתו ורוממותו, אשר אין ראוי שתעלה בדמיונך דבר מחוץ לעצמותו, ולא שום נברא מברואיו, עד שיהא יתעלה מצוי בלי כסא ומצוי עם כסא . זוהי כפירה בלי ספק, וכבר ביאר ואמר: אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור , משמע שהוא דבר בלתי נפרד ממנו. ולפיכך הכוונה בכסא כאן ובכל הדומה לו - רוממותו וגדולתו שאינם דבר מחוץ לעצמותו, כמו שיתבאר במקצת פרקי מאמר זה . [כז]
הערות:
הערת המתרגם: "כאן" בעבר, בימי קדם. כי בימי רבנו בערי אירופה הכל יושבים על הכיסאות, וחדל הכסא לשמש מושג דרגה או מעלה רוחנית. וכמו שכתב בהלכות תפלה פרק יא הלכה ה: ובערי אדום יושבים בה על הכיסאות. וראה לקמן ח"א פרק סט, מטרת הרוממות על הכסא.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: מי שראוי לו. וכך תרגם ר"ש.
הערת המתרגם: על דרך הכתוב: ויהי בצאת הכוהנים מן הקדש והענן מלא את בית ה', מלכים א ח י.
הערת המתרגם: ירמיה יז יב. ופירושו כנראה כסא כבוד נקרא כן, על ידי שרוממו הראשון, כלומר: ה', על דרך הכתוב אני ראשון.
הערת המתרגם: מוסב על תנועת הגלגלים וסיבוב המאורות, וכפי שיבאר לקמן חלק ב [כו] פרק ה. ובר"ש "השפעה טובה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ישעיה סו א.
הערת המתרגם: בר"ש "הכסא שהוא מוכן לגדול שהוא ראוי לו" ולא דק.
הערת המתרגם: לקמן חלק ב פרק א.
הערת המתרגם: "מכאן" יתכן כי רצוי היה לתרגם "מושב".
הערת המתרגם: וכמו שהקדים רבנו, למי שיודען וכפי שהוא יודען בהתאם לכך הם כסא.

הערת המתרגם: שמות יז טז. וראה גם לקמן ח"א פרק כח.
הערת המתרגם: לשבועה ולאלה ולקיום כל דבר.
הערת המתרגם: בדמיונך.
הערת המתרגם: ואפילו לא אור נברא, כי האור הנברא הוא ביחס אלינו, ולא ביחס אליו יתעלה.
הערת המתרגם: איכה ה יט.
הערת המתרגם: כלומר: הוראת נצחיותו מורה על שהוא בלתי נברא. וראה לקמן ח"ב פרק כו.
הערת המתרגם: לקמן פרק נג והלאה, כלומר: שגם מה שאנו אומרים גדולה ורוממות אינם כהבנתנו אותם ביחס לבני אדם שהם דבר מחוץ לעצמותם, ושם דובר על כל התארים באופן כללי. [כז]
חלק ראשון

פרק [י]

כבר קדם לנו כי כאשר אנו מזכירים במאמר זה שם מן השמות הללו המשותפים שאין כוונתנו להזכיר כל עניין שנאמר עליו אותו השם, כי אין מאמר זה בענייני לשון, אלא נזכיר מאותם העניינים מה שאנחנו צריכים לו לענייננו לא יותר.
ומזה ירד ועלה, הירידה והעלייה שני שמות מונחים בלשון העברי לנחיתה ולסליקה , וכאשר נעתק הגוף ממקום מסוים למקום נמוך ממנו, אומרים 'ירד', וכאשר נעתק ממקום מסוים אל מקום גבוה מאותו המקום אומרים 'עלה'.
ואחר כך הושאלו שני שמות הללו לרוממות ולגדולה, עד שאם הושפלה מעלת האדם אומרים ירד, ואם רמה מעלתו בגדולה אומרים עלה, אמר יתעלה:
הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד וכו' ,
ואמר:
ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ ,
ואמר:
ויגדל ה' את שלמה למעלה ,
וכבר ידעת ריבוי שימושם -
מעלין בקודש ולא מורידין .

ועל דרך זו אומרים גם בשפלות המחשבה. וכאשר האדם פונה במחשבתו כלפי דבר פחות מאוד אומרים שהוא ירד, וכן אם פנה במחשבתו כלפי דבר נעלה ונכבד אומרים עלה.

ולפי שאנחנו, מקהלות בני האדם, בשפל השפלים במקום ובמעלת המציאות ביחס לסובב אותנו , והוא יתעלה נעלה על כל, [כז] נעלה באמיתת מציאות וגדולה ורוממות, לא עליונות מקום, ורצה יתעלה במה שרצה להגיע מדע מאתו ושפע נבואה על אחדים ממנו, אז קרא ניחת החזון על הנביא, או השראת השכינה במקום מסוים - 'ירידה'; וקרא הסתלקות אותו המצב הנבואי מן האדם, או סילוק השכינה מן המקום - 'עליה'.

אם כן כל ירידה ועליה שתמצאם מיוחסים לבורא יתעלה, אין הכוונה בהם אלא עניין זה. וכן אם חלה מכה על אומה או על אקלים כפי רצונו המוקדם, אשר מקדימים ספרי הנבואה לפני תיאור אותה המכה, שאותם האנשים פקד ה' מעשיהם, ואחר כך הביא עליהם את העונש, הרי הוא מכנה גם את העניין הזה בירידה. מפני שהאדם קל מכדי שיפקדו מעשיו ויוענש עליהם אלמלי הרצון.

וכבר נתבאר זה בספרי הנבואה, ונאמר:

מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו וכו' ,

רומז לעניין זה, ולפיכך כנה את זה בירידה אמר:

הבה נרדה ונבלה שם שפתם ,

וירד ה' לראות

ארדה נא ואראה ,

וכל העניין הוא חלות העונש באנשי העולם השפל. אבל העניין הראשון, כלומר: עניין החזון וההיעלות, רבים הם:

וירדתי ודברתי עמך ,

וירד ה' על הר סיני ,

ירד ה' לעיני כל העם ,

ויעל מעליו אלוהים ,

ויעל אלוהים מעל אברהם .

אבל אמרו:

ומשה עלה אל האלוהים

הרי הוא מן העניין השלישי, נוסף על היותו גם עלה אל ראש ההר אשר חנה עליו האור הנברא.

לא שה' יתעלה יש לו מקום שעולים אליו או יורדים ממנו, יתעלה מדמיונות הסכלים לעילא לעילא.

הערות:

הערת המתרגם: הר"ש הוסיף: ירד עלה, כבר. ואין צורך לכך.

הערת המתרגם: לעיל פרק ח.

הערת המתרגם: לנושא שאנו מטפלים בו והוא הרמת מסך מסוים משערי אולם התבונה.

הערת המתרגם: בר"ש "בלשון העברי ועניינן ידוע".

הערת המתרגם: דברים כח מג.

הערת המתרגם: שם כה ח.

הערת המתרגם: דברי הימים א כט כה.

הערת המתרגם: שקלים פ"ו מ"ג. ברכות כח א. מנחות צט ב.

הערת המתרגם: "אנחטאט אלנט'ר" תרגום מלולי "נמיכות העיון". וברור שאין כאן עניין של עיון ומחקר, אלא של מחשבה כללית, ולפיכך העדפתי לתרגם כן.

הערת המתרגם: שהארץ למטה מן הכל לפי תפישה זו, וראה יסודי התורה פ"ג הלכה י.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק עב. ובהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה יב: בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו, ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו, ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים... וייירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו, כשיעריך עצמו לאחד [כז] מהגופות הקדושים הגדולים... וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלימה ריק וחסר. ע"ש. ובשל כך העדפתי לתרגם כן. אם כי אפשר היה לתרגם "לגלגל המקיף", שגם הוא נקרא "אלפלך אלמחיט".

הערת המתרגם: כלומר: גם מה שאנו אומרים "רצה", אינו הרצון שאנו מסוגלים להבין, ולפיכך הוסיף רצה באותו סוג של רצון שבו הוא רוצה, ושאין בנו כוח לתארו לעצמנו.

הערת המתרגם: תרגמתי בלשון רבנו בהלכות תשובה פ"נ הלכה ח "מדע שמגיע" שהוא תרגום נכון ומדויק מבחינת המלים כאן והעניין, ובר"ש "הגיע חכמה" ואינו נכון, וגם אין נכון לתרגם "ידיעה" כפי הצעת המעיר בתרגום רי"ח.

הערת המתרגם: "אקלים" מלה שהוכנסה לערבית משפה זרה, והוראתה ארץ או מחוז המוגדר בשם בפני עצמו, וכיון שכבר הוכנסה לשימוש גם בעברית הנחתיה כמות שהיא.

הערת המתרגם: בר"ש "הקדום", ולעצם ביאור משפט זה עיין היטב בדברי רבנו על ההשגחה לקמן ח"ג פרק יז ופרק נא, כי כל המפרשים לדעתי לא פירשו נכון.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "שיבוקרו".

הערת המתרגם: תהלים ח ה.
הערת המתרגם: בראשית יא ז.
הערת המתרגם: שם יא ה.
הערת המתרגם: שם יח כא.
הערת המתרגם: אפשר לכתוב תחולת.
הערת המתרגם: "אלתשריף" יש בה גם הוראת היעלות וסילוק, סילוק הנבואה. ובר"ש "הנבואה והכבוד הרבה" ואינו נכון כאן, כי הכוונה לאמור להלן ויעל מעליו וכדומה.
הערת המתרגם: במדבר יא יז.
הערת המתרגם: שמות יט כ.
הערת המתרגם: שם יט יא.
הערת המתרגם: בראשית לה יג.
הערת המתרגם: שם יז כב.
הערת המתרגם: שמות יט ג.
הערת המתרגם: חלות הנבואה בשיא רמתה. ואע"פ ששאר ימיו של משה רבנו היו תוך השראה מתמדת של נבואה, כמו שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ז הלכה ו "לפיכך פירש מן האישה לעולם ומן הדומה לו, ונקשרה דעתו לצור העולמים, ולא נסתלק מעליו ההוד לעולם, וקרן עור פניו ונתקדש כמלאכים" - בכל זאת היו זמנים של קלישות ההשראה, וראה לקמן חלק ב פרק לו. [כח]

פרק [יא]

ישיבה
עיקר הנחת שם זה בלשוננו לישיבה :
ועלי הכהן ישב על הכסא .
וכיון שהאדם היושב מונח ויציב באופן יציבותו ותנוחתו המושלם ביותר, הושאל זה לכל מצב יציב בתנוחה שאינה משתנית. אמר בהבטחת ירושלם בקיום וביציבות כשהיא ברום [כח] המעלות:
וראמה וישבה תחתיה ,
ואמר:
מושיבי עקרת הבית
עניינו מניח לה ומיצבה.
ולפי העניין הזה האחרון נאמר עליו יתעלה:

אתה ה' לעולם תשב ,
היושבי בשמים ,
יושב בשמים ,
היציב אשר לא ישתנה בשום אופן מאופני השנוי, לא שנוי עצמי , ואין לו מצב מסוים זולת עצמותו שאז ישתנה בו, וגם אין יחסו לזולת משתנה, כי אין יחס בינו לבין הזולת שישתנה באותו היחס כמו שיתבאר . וכאן יחליט על היותו בלתי משתנה כלל ולא בשום פנים, כמו שבאר ואמר כי אני ה' לא שניתי , שום שנוי כלל.
ועל עניין זה מכנים בישיבה בכל מקום שיוחסה לו יתעלה. ומה שמיחסים אותה לשמים ברוב המקומות, מפני שהשמים הם שאין בהם שינוי ולא התחלפות, כלומר: שאין פריטיה משתנים כפי שמשתנים פריטי ההווים ונפסדים שבארץ . וכן אם יוחס יתעלה אותו היחס האמור בשיתוף אל מיני הנמצאים ההווים ונפסדים, נאמר גם על כך 'יושב'. לפי שאותם המינים תמידיים וסדורים ויציבים במציאות כמציאות פריטי השמים, אמר:
היושב על חוג הארץ ,
הקיים היציב על הקף הארץ, כלומר: תדירותה , רומז לדברים המתהווים בה בתדירות . ואמר:
ה' למבול ישב ,
כלומר: שבעת שינוי מצב הארץ והפסדה אין לפניו יתעלה שנוי יחס, אלא יחסו אליהם כשהם הווים או נפסדים יחס שווה קיים ועומד, כי אותו היחס למיני ההווים לא לפריטיהם.
התבונן בכל לשון ישיבה שתמצא כלפי ה' תמצאנה בעניין זה.
הערות:
הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "לישיבת האדם על המקום", ואין זה מטרת רבנו כאן.
הערת המתרגם: שמואל א א ט. [כח]
הערת המתרגם: זכריה יד י.
הערת המתרגם: תהלים קיג ט.
הערת המתרגם: הקיום והיציבות.
הערת המתרגם: איכה ה יט. וראה לעיל פרק ט.
הערת המתרגם: תהלים קכג א.
הערת המתרגם: שם ב ד.

הערת המתרגם: "אלת'אבת" ובר"ש "הנצחי העומד" ואין זה עניין לכאן כי המדובר כאן על העדר השנוי וההשתנות, לא שנוי מהותי ולא שנוי התפעלות, אלא יציבות איתנית, אם אפשר לומר כך. ואין לזה כל שייכות עם נצח.
הערת המתרגם: הוויה או הפסד, ראה במבוא לחלק ב ההקדמה הרביעית.
הערת המתרגם: מהות כמות או איכות.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרקים נב-נו.
הערת המתרגם: "יכמל" - אמירה שלמה והחלטית, שלא שייך בו שנוי. ונדמה לי כי "יחליט" יותר מתאימה כאן. ובר"ש "ישלם".
הערת המתרגם: מלאכי ג ד.
הערת המתרגם: את הישיבה.
הערת המתרגם: שבארץ המינים קיימים ויציבים, ואילו הפרטים משתנים. מין האדם קיים, ואילו פרטיו אינם יציבים. ראובן מת וכלה, ושמעון נוצר נולד וגדל. מין הברזל קיים, ואלו פרטיו, גוש ברזל זה, מחליד ונרקב ונהפך לעפר, וגוש ברזל אחר מוּצָא מן האדמה. וכך בעצים וכדומה. ואלו עצמי השמים יציבים גם פרטיהם לפי השקפה זו וכדלקמן ח"א פרק עב. וח"ב פ"ב ופ"ד.
הערת המתרגם: ישעיה מ כב.
הערת המתרגם: חוג - הקף, סבוב.
הערת המתרגם: "דורהא" הכוונה דברים ההווים ונפסדים בתדירות: זה בא בעקבותיו של זה, וחוזר חלילה, כך שמינה קיים ויציב. ותרגמתי כן, כי לא מצאתי מלה מתאימה. ובר"ש "חללתה רומז לענייני ההווים בחללה". וראיתי מי שהגיה "חלילתה רומז לענייני ההווים בה חלילה" ותיקון נאה הוא. ורי"ח שיבש ובלבל כי לא ידע מהו.
הערת המתרגם: תהלים כט י.

פרק [יב]

קימה
שם משותף. ואחד מענייניו העמידה שהיא כנגד ישיבה ,
ולא קם ולא זע ממנו .
ויש בו גם עניין יציבות הדבר וקיומו:
יקם ה' את דברו ,
ויקם שדה עפרון ,
וקם הבית אשר בעיר ,

וקמה בידך ממלכת ישראל .
ובעניין זה נאמר כל לשון קימה כלפי ה' יתעלה:
עתה אקום יאמר ה' ,
ר"ל עתה אקיים פקודתי והבטחתי ואיומי.
אתה תקום תרחם ציון
תקיים מה שהבטחת בו מן הרחמים. וכיון שהמסכים לעשות דבר מסוים מתעורר [ל] הוא לעשותו בקימה, לכך נאמר בכל מי שנתעורר לאיזה דבר שהוא קם:
כי הקים בני את עבדי עלי .
והושאל עניין זה להפעלת פקודת ה' על אנשים שנתחייבו בעונש להשמידם:
וקמתי על בית ירבעם ,
וקם על בית מרעים .
ואפשר שיהא אמרו 'עתה אקום' מן העניין הזה. וכן 'תקום תרחם ציון' , כלומר: תקום על אויביה.
ומן העניין הזה נאמרו פסוקים רבים, לא שיש שם קימה או ישיבה חלילה. אמרו ע"ה אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה , כי עמד פְּעָמִים נאמר במקום קם.
הערות:
הערת המתרגם: תנועת העמידה.
הערת המתרגם: תנועת הישיבה.
הערת המתרגם: אסתר ה ט. ופירושו בעת שהיה יושב לא עמד מפניו ואפילו לא זע מעט דרך הדור.
הערת המתרגם: שמואל א א כג.
הערת המתרגם: בראשית כג יז.
הערת המתרגם: ויקרא כה ל.
הערת המתרגם: שמואל א כד כא.
הערת המתרגם: תהלים יב ו. ישעיה לג י.
הערת המתרגם: תהלים קב יד.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: שהמחליט.
הערת המתרגם: וברי"ח "שנתעורר לעשות רע" ושבוש הוא.
הערת המתרגם: שמואל א כב ח.
הערת המתרגם: וברי"ש "לעבור גזרת" ואנו ברור.
הערת המתרגם: עמוס ז ט.

הערת המתרגם: ישעיה לא ב.
הערת המתרגם: חגיגה טו א. וכנוסח הזה כתב רבנו בפירוש לסנהדרין פ"י מ"א ד"ה והיסוד השלישי. וראה יסודי התורה פ"א הלכה יא, שם כתב "וכיון שנתברר שאינו גוף וגוייה, יתברר שלא יארע לו אחד ממאורעות הגופות, לא חיבור ולא פירוד, לא מקום ולא מידה, לא עלייה ולא ירידה, לא ימין ולא שמאל, לא פנים ולא אחור, לא ישיבה ולא עמידה". ולפנינו בגמ' חסר "ולא עמידה".

פרק [יג]

עמידה
שם משותף, יהיה בעניין הקימה וההתייצבות:
בעמדו לפני פרעה ,
אם יעמד משה ושמואל ,
והוא עומד עליהם .
ויהיה בעניין החידלון וההפסק:
כי עמדו לא ענו עוד ,
ותעמד מלדת .
ויהיה בעניין היציבות והקיום:
למען יעמדו ימים רבים ,
ויכלת עמוד ,
עמד טעמו בו
נתקיים ונשאר ולא נשתנה,
וצדקתו עומדת לעד *
קיימת ונשארת.
וכל עמידה שנאמרה בה' יתעלה היא מן העניין הזה האחרון:
ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים
יתקיימו סיבותיו כלומר: מסובביו , ויתבאר זה כשאזכיר שתוף רגל .
ומן העניין הזה אמרו לו יתעלה:
ואתה פה עמד עמדי ,
אנכי עמד בין ה' וביניכם .
הערות:
הערת המתרגם: בר"ש "עמידת האדם".

הערת המתרגם: בראשית מא מו.
הערת המתרגם: ירמיה טו א. ופירושו אם יקומו מקברותיהם ויעמדו.
הערת המתרגם: בראשית יח ח. ואף על פי שזה היה במחזה, כדלקמן ח"ב פרק מב, כבר נשתמשו בה חז"ל לעמידה ממש, כדאיתא בקדושין לב ב.
הערת המתרגם: איוב לב טז. הפסיקו וחדלו מלדבר.
הערת המתרגם: בראשית כט לה.
הערת המתרגם: ירמיה לב יד, יתקיימו זמן רב.
הערת המתרגם: שמות יח כג, תוכל להחזיק מעמד.
הערת המתרגם: ירמיה מח יא.
* תהלים קיא ג.
הערת המתרגם: זכריה יד ד.
הערת המתרגם: הסיבות והגורמים שיתפתחו בעולם כאלו באופן טבעי, כדי שיתאספו כל הגוים למלחמה למען יתקיימו מסובביו.
הערת המתרגם: הדברים והמטרות אשר כל אותן הסיבות והגורמים והסכסוכים והמלחמות אמצעיים טפלים להם, והם פרסום אלוהותו יתעלה בעולם על ידי גאולת ישראל פרקונה וניצחונה.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק כח.
הערת המתרגם: דברים ה כח. וכבר פירשו חז"ל פסוק זה שלא בעמידה ממש, כדאיתא בשבת פג א. וראה לעיל בתחילת המבוא ד"ה ודע. ולקמן ח"ג פרק נא. ובהלכות יסודי התורה פ"ז הלכה ו: כל הנביאים אין מתנבאים בכל עת שירצו, משה רבנו אינו כן, אלא כל זמן שיחפוץ רוח הקדש לובשתו, ונבואה שורה עליו, ואינו צריך לכוון דעתו ולהזדמן לה, שהרי הוא מכוון ומזומן ועומד כמלאכי השרת. לפיכך מתנבא בכל עת, שנאמר עמדו ואשמעה מה יצווה ה' לכם (במדבר ט ח), ובזה הבטיחו האל, שנאמר ואתה פה עמד עמדי.
הערת המתרגם: דברים ה ה. והשוה ודייק דברי רבנו לקמן ח"ב תחילת פרק לג. ובפירושו למשנה סנהדרין פ"י מ"א היסוד השביעי: שנדע שהוא אביהם של כל הנביאים שקדמו לפניו והבאים אחריו, הכל הם למטה ממנו במעלה, והוא בחיר ה' מכל המין האנושי אשר השיג ממנו יתעלה, יותר ממה שהשיג וישיג כל אדם שנמצא ושימצא, ושהוא עליו השלום הגיע לתכלית הרוממות מעל האנושיות, עד שהשיג המעלה המלאכית ונעשה במעלת המלאכים. [ל]

פרק [יד]

שתוף אדם
הוא שם אדם הראשון, נגזר כפי שנתבאר בכתוב שהוא נגזר מן אדמה .
ויהיה שם המין:
לא ידון רוחי באדם ,
מי יודע רוח בני האדם ,
ומותר האדם מן הבהמה אין .
ויהיה שם להמון, כלומר: פשוטי העם בלעדי היחידים:
גם בני אדם גם בני איש .
ומן העניין הזה השלישי:
ויראו בני האלוהים את בנות האדם ,
אכן כאדם תמותון .
הערות:
הערת המתרגם: בראשית ב ז. ופסוק זה בתיאור השני של יצירת אדם, וראה לשון רבנו לקמן ח"ב פרק ל. ובמאכלות אסורות פ"ב הלכה ג הוא שם המין.
הערת המתרגם: בראשית ו ג. ופירושו כמו שכתב רס"ג ראה פירושי רס"ג מהדורתי שם.
הערת המתרגם: קהלת ג כא.
הערת המתרגם: שם ג יט.
הערת המתרגם: תהלים מט ג. ורבנו מפרש בני אדם ההמונים, בני איש - יחידי סגולה, ודלא כרס"ג ראה פירושו שם מהדורתי ובאמו"ד מאמר ב פ"ג.
הערת המתרגם: בראשית ו ב. וכפירוש רס"ג כי בני האלוהים - הנכבדים ובנות האדם - פשוטי העם. ראה פירושו שם מהדורתי. ובפרושו לאיוב א תקף בחריפות את האומר שהם מלאכים. ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: תהלים פב ז. וראה לקמן ח"ג פרק ח.

פרק [טו]

ניצב או יצב
ואף על פי שנשתנו שני השורשים הרי העניין אחד כפי שידעת בכל שימושיהם , וזה שם משותף, יש שהוא בעניין העמידה וההתייצבות:
ותתצב אחותו מרחוק ,
יתיצבו מלכי ארץ ,

יצאו נצבים .
ויהיה בעניין הקיום והתדירות:
דברך ניצב בשמים
כלומר: יציב וקיים, וכל מה שנאמר מן השם הזה כלפי הבורא הרי הוא מן העניין הזה:
והנה ה' ניצב עליו
קיים ותמידי עליו, כלומר: על הסולם אשר קצהו האחד בשמים וקצהו השני בארץ, ובו מטפס ועולה כל מי שעולה, עד שישיג מי שעליו בהחלט, כיון שהוא יציב וקיים על ראש הסולם . ופשוט הוא כי אמרו כאן 'עליו' הוא לפי המשל הזה האמור .
ומלאכי אלוהים הנביאים אשר בהם נאמר בפירוש:
וישלח מלאך ,
ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים .
וכמה מחוכם אמרו 'עולים ויורדים': העלייה לפני הירידה, כי אחר העלייה וההגעה למעלות מסוימות בסולם תהיה הירידה במה שנאצל עליו מן המצווה להנהגת אנשי הארץ ולימודם אשר על זה מכנה ירידה כמו שבארנו .
ואחזור לענייננו: כי 'ניצב עליו' - [לא] יציב תמידי וקיים, לא שהיא עמידת גוף.
ומן העניין הזה:
ונצבת על הצור .
הנה נתבאר לך כי ניצב ועמד עניינם אחד בעניין זה, וכבר אמר:
הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב .
הערות:
הערת המתרגם: השוה לשון רבנו בפירושו למשנה תרומות פ"א מ"א. וכלאים פ"ב מ"ג.
הערת המתרגם: "תצאריפהמא" נטיות והטיות הפעלים.
הערת המתרגם: שמות ב ד.
הערת המתרגם: תהלים ב ב.
הערת המתרגם: במדבר טז כז.
הערת המתרגם: תהלים קיט פט.
הערת המתרגם: בראשית כח יג.
הערת המתרגם: בבחינת קרוב ה' לכל קוראיו באמת. הקריאה האמיתית ההשגתית שהיא הייתה קריאתו של אברהם אבינו.
הערת המתרגם: "שישיג מי שעליו" ובר"ש "הנה ה' ניצב עליו" ושבוש הוא כי זה לשון הכתוב.

הערת המתרגם: על דרך כנויי המשל.
הערת המתרגם: ראה הלכות יסודי התורה פ"ז הלכה ג. וראה לקמן ח"ב פ"י ולעיל במבוא. וכבר שאל ר' חסראי הלוי לרבנו על סתירה זו, והשיב רבנו: ומה שהקשית ואמרת על פירוש עולים ויורדים, שבח"א ממאמרנו הנכבד ספר מורה הנבוכים פט"ו פירשנו אותו על הנביאים, ובח"ב פ"י פירשנוהו על היסודות וכו' ע"ש. ולא העתקתיו כאן, כי התרגום כבד ומלא אי בהירות, ונראה לי ברור שבלבולים רבים נכנסו בו, ולא עוד אלא שלא נזכרה הסתירה מהלכות יסודי התורה. ואם השואל לא ידעה, מדוע לא הזכירה רבנו?
הערת המתרגם: במדבר כ טז. וכ"כ לקמן ח"ב פרק ו ופרק מב.
הערת המתרגם: שופטים ב א.
הערת המתרגם: "במא תלקי מן אלאמר" לדעתי קריאת אלף "אלאמר" בפתח רחב "מד" המצווה, המפקד. ובר"ש "במה שפגש מן העניין" והוא קרא את האלף "פתח" והמם נחה. ותרגם "תלקי" פגישה כאחת מהוראותיה שאינה מתאימה כאן. ורי"ח "במה שיורוהו מן השמים" תרגם את העניין כך שאין לדעת היאך קרא וכיצד הבין.
הערת המתרגם: כלומר: שירידתם אינה [לא] מהותית בהם אלא צמצום לצורך העלאת אחרים.
הערת המתרגם: לעיל פרק י.
הערת המתרגם: שמות לג כא. ופירושו שישאר איתן ויציב בהשגתו את מקור הכל, וראה בפרק דלקמן.
הערת המתרגם: שמות יז ו.

פרק [טז]

צור
שם משותף, הוא שם ההר: והכית בצור . והוא שם אבן קשה, כגון החלמיש:
חרבות צורים .
והוא שם המחצב אשר ממנו חוצבים אבני המתכות :
הביטו אל צור חצבתם .
ומן העניין הזה האחרון הושאל שם זה ליסוד כל דבר ומוצאו, ולפיכך אמר אחר אמרו הביטו אל צור חצבתם -
הביטו אל אברהם אביכם וכו' ,

כאלו פירש כי הצור אשר חוצבתם ממנו, הוא אברהם אביכם, ולכן לכו בעקבותיו ויהיה דתכם דתו, והתנהגו במידותיו. כי טבע המתכת הכרחי שיהא מצוי בדבר שנחצב ממנו. ועל פי העניין הזה האחרון נקרא ה' יתעלה צור כי הוא המוצא והסיבה העושה לכל מה שזולתו , ונאמר:

הצור תמים פעלו ,

צור ילדך תשי ,

צורם מכרם ,

ואין צור כאלהינו ,

צור עולמים ,

ונצבת על הצור

הסמך והתבסס על הבנת היותו יתעלה המקור, כי הוא המבוא אשר תגיע ממנו אליו כמו שבארנו באמרו לו:

הנה מקום אתי .

הערות:

הערת המתרגם: שמות יז ו.

הערת המתרגם: יהושע ה ב.

הערת המתרגם: "אלמעאדן" ובר"ש "אבני המקורים" וברי"ח "האבנים" ושניהם לא דברו נכונה.

הערת המתרגם: ישעיה נא א.

הערת המתרגם: שם נא ב.

הערת המתרגם: "ודינוא בדינה" ובר"ש "והאמינו בתורתו" ולא דק.

הערת המתרגם: בר"ש "כי טבע המקור ראוי שיהא נמצא כמה שיחצב ממנו" ולא דק. והכוונה כי היסוד המתכתי הכרחי שיהא נמצא באבנים ובעפר שמהן הוצא, אחרת לא הייתה יוצאת מתכת, כך אנו בני אברהם הכרחי שימצאו בנו תכונותיו מידותיו דתו והנהגותיו.

הערת המתרגם: השוה פירוש רס"ג לכנוי ה' במלת "צור" בתהלים יח מהדורתי עמ' פב.

הערת המתרגם: צדי קמוצה, מקור מוצא ומבוע.

הערת המתרגם: וכל מושג זה בהרחבה ראה לקמן ח"א פרק סח.

הערת המתרגם: דברים לב ד.

הערת המתרגם: שם לב יח.

הערת המתרגם: שם לב ל.

הערת המתרגם: שמואל א ב ב.
הערת המתרגם: ישעיה כו ד.
הערת המתרגם: שמות לג כא. וראה בפרק הקודם.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: בו.
הערת המתרגם: לעיל פרק ח.
הערת המתרגם: שמות לג כא.
חלק ראשון

פרק [יז]

אל תחשוב כי מדעי האלוהות בלבד הם שאנו שומרים עליהם מפני ההמון, אלא אף רוב מדעי הטבע , וכבר נכפל לך אמרינו :
ולא במעשה בראשית בשנים .
ואין זה אצל אנשי התורה בלבד, אלא גם אצל הפילוסופים וחכמי האומות אשר מעולם, היו מסתירים הדברים במעשה בראשית ומדברים בו בחידות.
ואפלטון וכל מי שקדמו, היה קורא את החומר 'הנקבה' והיה קורא את הצורה 'הזכר' .
ואתה יודע כי ראשית כל הנמצאים ההווים נפסדים שלשה:
החומר
והצורה
וההעדר המיוחד אשר הוא צמוד לחומר לעולם. ואלמלי צמידות ההעדר אליו לא הושגה לו צורה.
ומבחינה זו נעשה ההעדר מכלל הראשיות, וכאשר הושגה הצורה יבטל אותו ההעדר, כלומר: העדר אותה הצורה שהושגה, ויצמד לו העדר אחר, וכך לעולם, כמו שנתבאר במדעי הטבע .
ואם אלה אשר אין עליהם שום הפסד, אם יבארו היו שואלים שמות ומשתמשים במשלים בלמוד, כל שכן שחייבים אנחנו, קהל אנשי התורה, שלא נאמר בפירוש דבר שיקשה על ההמון להבינו , או שידמו לעצמם אמיתת הדברים הפך הדבר הנדרש מאתנו .
דע גם את זה.
הערות:
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: נזהרים בהם.

הערת המתרגם: ברור שהכוונה על מערכות השמים והיסודות וכל המורכב מהן. וכמו שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה י.
הערת המתרגם: לעיל במבוא ספר זה.
הערת המתרגם: חגיגה פ"ב מ"א.
הערת המתרגם: בספר טימיאוס דף צד. וראה אריסטו, פיזיקה ספר א פ"ח.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק ו הערה .
הערת המתרגם: אפשר לתרגם ה"תחילות", וביאור דברי רבנו כי העדר הצורה הצמוד לחומר הוא הגורם לו לנוע לקראת קבלת צורה, ולולי ההעדר לא היה החומר נע, והוא עצמו ללא הצורה אינו מצוי, גם הצורה כשל עצמה אי אפשר לה להמצא ללא החומר הנושאה. וכפי שכתב רבנו גם בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ז. ואפשר גם לנסח כך: החומר, והשאיפה לקבלת הצורה כדי לצאת אל הפעל, והצורה. ושים לב "ראשית" אך לא סיבה, כי אין ההעדר יכול להיות סיבה. וראה גם אבי נצר במאמרו "פצוץ אלחכם" עמ' ד"ה "כל מא לם יכון".
הערת המתרגם: פיזיקה לארסטו ספר א פ"ו ופ"ז.
הערת המתרגם: חכמי אומות העולם והפילוסופים.
הערת המתרגם: הפסד באמונתם ובדתם, ואין ההמון יכול לצאת לכפירה על ידי הבנה מוטעית כל שהיא, כי הלא אין להם תורה.
הערת המתרגם: מדברים בשמות מושאלים.
הערת המתרגם: ועלול לגרום טעות למי שהוא.
הערת המתרגם: אם הנוסח הזה נכון, שמא נכון יותר לתרגם "הרצוי בנו", כלומר: שהתורה והאמונה היהודית דורשת ממנו ורוצה שנהיה בדעה מסויימת. ובר"ש "חלוף העניין שנרצה בו" ולא דק לדעתי.

פרק [יח]

קרב ונגע וניגש
שלשה שמות הללו, כלומר: קריבה ונגיעה ונגישה, יש שהם עניין המגע וההתקרבות במקום, ויש שהם עניין התחברות הידיעה במודע, כלומר: נדמה לקרבת גוף לגוף.
עניין קריבה הראשון והוא ההתקרבות במקום:
כאשר קרב אל המחנה ,
ופרעה הקריב .
והנגיעה ענינה הראשון מגע גוף בגוף:

ותגע לרגליו ,
ויגע על פי .
ועניין נגישה הראשון גישת אדם אל אדם ותנועתו כלפיו:
ויגש אליו יהודה .
והעניין השני של שלשה שמות הללו הוא הגעת ידיעה ומגע השגה, לא מגע מקום.
מן הנגיעה נאמר בעניין הגעת הידיעה:
כי נגע אל השמים משפטה ,
ומן הקריבה נאמר:
והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי
כאלו יאמר תודיעוני אותו, הרי שהיא משמשת בידיעת מודע.
ומן הנגישה נאמר:
ויגש אברהם ויאמר
והוא היה במצב החזון והתרדמה הנבואית כמו שיתבאר :
יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני .
אם כן כל לשון קריבה או נגישה שתמצא שנאמרו בספרי הנבואה בין ה' יתעלה ובין אחד מן הנבראים, הם כולם מן העניין הזה האחרון, כי אין ה' יתעלה גוף כמו שיתבאר לך במאמר זה , ואין הוא יתעלה נוגע ולא קרב בדבר, ולא שום דבר מכל הדברים יקרב לו או יגע בו חלילה. כי בהסתלק הגשמות יסתלק המקום, ותבטל כל קריבה ומגע או ריחוק או חיבור או פירוד או מישוש או סמיכות.
ואיני חושב שיהא לך ספק או פקפוק באמרו:
קרוב ה' לכל קוראיו ,
קרבת אלוהים [לג] יחפצון ,
קרבת אלוהים לי טוב ,
- שכל אלו קרבת ידיעה, כלומר: השגה מדעית, לא קרבת מקום.
וכן אמרו:
קרובים אליו ,
קרב אתה ושמע ,
ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו .
אלא אם כן תרצה לפרש מה שנאמר במשה 'ונגש', שהוא יקרב אל המקום מן ההר אשר שרתה בו השכינה, כלומר: כבוד ה', הרשות בידך.

אך תפוש את הכלל, שאין הבדל בין שיהיה האדם במרכז הארץ או במרומי הגלגל התשיעי - אלו היה הדבר אפשרי - הרי אינו רחוק מה' כאן ולא קרוב אליו שם . אלא הקרבה אליו יתעלה היא בהשגתו , והריחוק ממנו למי שסכל בכך . והבדלי הקריבה והריחוק מבחינה זו הבדלים גדולים מאוד , ואבאר באחד מפרקי מאמר זה היאך הוא ההבדל בהשגה.

אבל אמרו:

גע בהרים ויעשנו

רוצה בו הגע פקודתך אליהם על דרך המשל. כמו שאמר:

וגע על עצמו

כלומר: תן את מכתך בו. וכך הנגיעה וכל מה שהוטה ממנה, הבינהו בכל מקום לפי עניינו: שפעמים ענינה מגע גוף בגוף, ופעמים הגעת ידיעה והשגת דבר מסוים, וכאלו המשיג את הדבר שלא היה ידוע לו לפני כן כבר קרב לדבר שהיה רחוק ממנו.

והבן זה.

הערות:

הערת המתרגם: כעין השכל במושכל. ובר"ש "המדע בידוע". והכוונה שידיעת האדם תשיג מן אמיתת מה שהיא שואפת לדעת ככל שהיא יכולה.

הערת המתרגם: שמות לב יט.

הערת המתרגם: שם יד י.

הערת המתרגם: שם ד כה. ופירושו הגיעה הדם לרגליו, כמו שכתב הר"א שם בשם אביו.

הערת המתרגם: ישעיה ו ז. וכבר שאל רבי חסדאי הלוי לרבנו מדוע הביא פסוק זה והרי הוא במראה הנבואה, והשיב: ומה ששאלת על פסוק ויגע על פי, ואמרת מה שנעלם מן הידיעה היאך ויגע נגיעת גוף בגוף. עיין שם. ולא העתקתיו כי יש לי בו פקפוקים רבים, ואיני יודע אם התרגום הכבד גרם לכך או שחלו בו ידים.

הערת המתרגם: בראשית מד יח.

הערת המתרגם: העדפתי לתרגם "הגעה" כלשון רבנו בהלכות תשובה פ"ג הלכה ח. ובר"ש "הדבק מדע".

הערת המתרגם: ירמיה נא ט.

הערת המתרגם: דברים א יז.

הערת המתרגם: בראשית יח כג.

הערת המתרגם: כלומר: ואין שם תנועת גוף וגישת מקום, אלא התרוממות מחשבה וגישת השגה במאבקה להשגת הצדק האלוהי.

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק כא וח"ב פרק מא.
הערת המתרגם: ישעיה כט יג.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "ובין נברא כל שהוא".
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק א.
הערת המתרגם: אפשר גם: משוש.
הערת המתרגם: תהלים קמה יח.
הערת המתרגם: ישעיה נח ב.
הערת המתרגם: תהלים עג כח.
הערת המתרגם: דברים ד ז.
הערת המתרגם: שם ה כד.
הערת המתרגם: שמות כד ב. ולפי זה אינו צווי אלא ספור ההבדל בין רמת השגתו של משה לרמת השגת אהרן ובניו והזקנים.
הערת המתרגם: לפי שיטת הקדמונים הוא הגלגל החיצון המניע את הכל תנועה יומית, וראה בהלכות יסודי התורה פ"ג הלכה א, ולקמן ח"ב פרק ט.
הערת המתרגם: במעמקי האדמה.
הערת המתרגם: במרומי השמים. וכעניין: אם אסק שמים שם אתה ואציעה שאול הנך, תהלים קלט ח.
הערת המתרגם: ולתורת טיהור המחשבה להשגת אמת ראה לקמן ח"א פרק נט ופרק ס.
הערת המתרגם: למי שסכל ולא השיג ידיעת ה'.
הערת המתרגם: שמא כדאי היה לתרגם: ויתרונות הקריבה והריחוק זה על זה מבחינה זו הם יתרונות גדולים מאוד. והכוונה שיתרונות חכמי בני אדם זה על זה הם גדולים מאוד.
הערת המתרגם: לקמן פרק נט ופרק ס.
הערת המתרגם: תהלים קמד ה. ופירוש זה הוא בעקבות רס"ג, ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: איוב ב ה. וכל העניין נתבאר לקמן ח"ג פרק כב.
הערת המתרגם: נטיות הפעלים לסוגיהם. ובר"ש "ומה ששמשו ממנו בלשון". [לג]

פרק [יט]

מלא
שם זה משותף, משתמשים בו בעלי הלשון לגוף הנתון בגוף אחר וממלאהו:
ותמלא כדה ,
מלא העומר לאחד ,

וזה הרבה.
ומשתמשים בו לעניין תום זמן מסוים מוגדר והשלמתו:
וימלאו ימיה ,
וימלאו לו ארבעים יום .
ומשמש בעניין השלמות בדבר נעלה והתכליתיות בו :
ומלא ברכת ה' ,
מלא אותם חכמת לב ,
וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת .
ומן העניין הזה נאמר:
מלא כל הארץ כבודו ,
עניינו כל הארץ מעידה על שלמותו כלומר: מורה עליו . וכן אמרו:
וכבוד ה' מלא את המשכן .
וכל לשון מליאה שתמצאנה מיוחסת לה' היא מן העניין הזה, לא שיש שם גוף ממלא מקום. אלא אם כן תרצה לעשות כבוד ה' האור הנברא הנקרא כבוד בכל מקום, והוא אשר מלא את המשכן אין הזק בכך. [לד]
הערות:
הערת המתרגם: בראשית כד טז.
הערת המתרגם: כן הוא בכל כ"י ובר"ש, ואין פסוק כן, וברור שרבנו כתב בעל פה, וכבר העירותי רבות בפירוש המשנה על כיוצא זה. וצ"ל: מלא העומר ממנו, שמות טז לב, או: מלא העומר מן, שם טז לג.
הערת המתרגם: בראשית כה כד.
הערת המתרגם: שם נ, ג.
הערת המתרגם: כלומר: השלם בתכלית.
הערת המתרגם: דברים לג כג.
הערת המתרגם: שמות לה לה.
הערת המתרגם: מלכים א ז יד.
הערת המתרגם: ישעיה ו ג.
הערת המתרגם: וראה לקמן ח"א פרק סד. וראה גם ח"ג פרק נב.
הערת המתרגם: שמות מ לד. וקצת קשה להבינו כאן, ונראה שכוונתו כי עצם העבודה בבית הזה מורה על מציאות האלוה.

הערת המתרגם: וכן פירשו רבנו לקמן ח"א פרק סד. וכן פירשו ר' אברהם בן רבנו: וכבוד ה' רומז על אור השכינה. [לד]

פרק [כ]

רם
הוא שם משותף לעניין רום המקום, ולעניין רום המעלה, כלומר: הרוממות והכבוד והעוז . אמר:
ותרם התבה מעל הארץ ,
זה מן העניין הראשון.
ואמר:
הרימותי בחור מעם ,
יען אשר הרימותיך מן העפר ,
יען אשר הרימותיך מתוך העם ,
מן העניין השני. וכל לשון הרמה שנאמרה בה' הוא מן העניין הזה השני:
רומה על השמים אלוהים .
וכן
נשא
יהיה בעניין רום המקום, ובעניין רום המעלה ויתרון החשיבות :
וישאו את שברם על חמוריהם
מן העניין הראשון, וכמוהו רבים בעניין המשא והסבילה מפני שהרימו מן המקום.
ומן העניין השני:
ותנשא מלכותו ,
וינטלם וינשאם ,
ומדוע תתנשאו .
וכל לשון נשיאה שנאמרה ביחס לה' יתעלה הוא מן העניין הזה האחרון:
הנשא שופט הארץ ,
כה אמר רם ונשא ,
רוממות וגדולה ועוז
לא רום מקום.
ושמא יקשה לך אומרי רוממות מעלה וגדולה ועוז, ותאמר היאך אתה עושה עניינים רבים מעניין אחד, יתבאר לך כי ה' יתעלה אצל בעלי ההכרה השלמים לא יתואר

בתארים רבים, ושכל התארים האלה המרובים המורים על הגדולה והעוז והיכולת והשלמות והטוב וזולתן - כולם חוזרים לעניין אחד, ואותו העניין הוא עצמותו לא מאומה מחוץ לעצמות. ויבואוך פרקים בשמות ובתארים .

וכל הכוונה בפרק זה היא כי 'רם ונשא' אין עניינם ומובנם רום מקום אלא רוממות מעלה.

הערות:

הערת המתרגם: תרגמתי "עזה" עוז, בעקבות רס"ג בכל מקום. ובר"ש "והיקר".

הערת המתרגם: בראשית ז יז, ושם ותרם מעל הארץ. וראה לעיל יט הערה .

הערת המתרגם: תהלים פט כ.

הערת המתרגם: מלכים א טז ב. וכ"ה בכל כ"י תימן ובהוצ' מונק "מתוך העפר".

הערת המתרגם: שם יד ז.

הערת המתרגם: תהלים נז ו.

הערת המתרגם: בר"ש "ויתרון החלק" ולא דק. וראה לעיל פרק ח הערה .

הערת המתרגם: בראשית מב כו.

הערת המתרגם: "נקל" תרגמתי "סבילה" בעקבות רס"ג ורבנו בכל מקום. ובר"ש "וההעתקה" ולא דק.

הערת המתרגם: במדבר כד ז.

הערת המתרגם: ישעיה סג ט.

הערת המתרגם: במדבר טז ג.

הערת המתרגם: תהלים צד ב.

הערת המתרגם: ישעיה נז טו.

הערת המתרגם: ראה לעיל הערה . ובר"ש כאן "ורוממות".

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נח.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם: ההשגה.

הערת המתרגם: עצם מציאותו יתעלה שאין בו ריבוי ולא שניות, הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה.

הערת המתרגם: לקמן ח"א מפרק נא עד פרק סח.

פרק [כא]

עבר

עניינו הראשון הוא עניין ה"עבור" בערבית , והוא היעתקות גוף במקום, והדגמה להנחה הראשונה לתנועת החי במרחק מסוים באופן ישר :
והוא עבר לפניהם ,
עבור לפני העם ,
וזה הרבה.
ואחר כך הושאל להתפשטות הקולות באוויר:
ויעבירו קול במחנה ,
אשר אנכי שומע מעבירים עם ה' .
ואחר כך הושאל לחלות האור והשכינה שרואים אותם הנביאים במראה הנבואה, אמר:
והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה ,
והיה זה במראה הנבואה, כי בתחילת הפרשה אמר:
ותרדמה נפלה על אברם וכו' .
ועל פי [לה] השאלה זו נאמר:
ועברתי בארץ מצרים ,
וכל הדומה לזה.
וכבר הושאל גם למי שעושה פעולה מסוימת והפליג בה ועבר את גבולו, אמר:
וכגבר עברו יין .
וכבר הושאל גם למי שהחטיא מטרה מסוימת ונתכוון למטרה אחרת ותכלית אחרת:
והוא ירה החצי להעבירו .
ועל פי השאלה זו הוא לדעתי אמרו:
ויעבר ה' על פניו ,
ויהיה הכינוי במלת 'פניו' מוסב עליו יתעלה, וכך הסבו חכמים 'פניו' האמורים כאן אליו יתעלה. ואף על פי שהזכירו את זה דרך אגב באגדות שאין זה מקומן, אלא שיש בהן חיזוק לשטתנו. ויהיה 'פניו' הכינוי להקב"ה.
וביאור הדבר לפי דעתי וכפי שנראה לי, שמשה ע"ה בקש השגה מסוימת והיא אשר כנה אותה בראיית פנים באמרו:
ופני לא יראו ,
והובטחה לו השגה למטה ממה שביקש, והיא אשר כינה אותה בראיית אחור באמרו:
וראית את אחורי ,
וכבר העירותי על עניין זה במשנה תורה .

אמר כאן כי ה' יתעלה הסתיר ממנו אותה ההשגה אשר כינה אותה 'פנים', והעביר אותו לעניין אחר כלומר: לידיעת הפעולות המיוחסות לו יתעלה אשר חושבים בהם שהם תארים רבים כמו שנבאר .

ואמרי 'הסתיר ממנו', כוונתי בכך שאותה ההשגה נעלמת ונמנעת בטבעה , וכל אדם שלם כאשר יתחבר שכלו במה שבטבעו להשיג, ויחשוב על השגה אחרת מאחרי זו, יש שתשתבש השגתו או יאבד, כמו שיתבאר באחד מפרקי מאמר זה , אלא אם כן ילווה אליו סיוע אלוהי.

כמו שאמר:

ושכותי כפי עליך עד עברי .

אבל התרגום הלך כפי שיטתו בעניינים אלה, והיא, שכל דבר שהוא מוצא אותו מיוחס לה', ויש בו הגשמה או ספיחי הגשמה, מפרשו כאלו הושמט אשר היחס אליו, ועושה אותו היחס לדבר מסוים נספח לה', אלא שהושמט. אמר במה שנאמר:

והנה ה' ניצב עליו - יקרא דה' מעתד עלווהי ,

ואמר בפסוק:

יצף ה' ביני ובינך - יסך מימרא דה'.

ועל דרך זו נמשך פירושו ע"ה. וכך עשה באמרו:

ויעבר ה' על פניו ואעבר ה' שכינתיה על אפוהי וקרא.

ונמצא שהדבר אשר עבר לדעתו נברא בלי ספק, ועשה כינוי 'פניו' מוסב אל משה רבנו, ויהיה פירוש 'על פניו' - לפניו כמו שנאמר:

ותעבר המנחה על פניו .

וגם זה ביאור נאה ומתקבל. וממה שמחזק פירוש אונקלוס הגר ז"ל מאמר הכתוב:

והיה בעבור כבודי .

הנה באר כי אשר יעבור, הוא דבר המיוחס לו יתעלה, לא עצמותו יתרומם שמו. ועל אותו הכבוד אמר: 'עד עברי', 'ויעבר ה' על פניו'. [לו]

ואם צריך על כל פנים לפרש שיש נספח מושמט כדרך שעושה אונקלוס תמיד, הנה פעמים שהוא עושה אותו המושמט 'יקרא', ופעמים עושהו 'שכינה', ופעמים עושהו 'מימרא', בהתאם לכל מקום, הרי גם אנחנו נעשה הנספח המושמט כאן 'קול', ויהיה העניין ויעבר קול ה' על פניו ויקרא. וכבר בארנו שימוש הלשון לקול עברה:

ויעבירו קול במחנה ,

ויהיה הקול הוא אשר קרא. ואל יהא רחוק בעיניך שהקריאה תתייחס לקול, כי במלים אלו עצמן בא הביטוי על דבריו יתעלה למשה, אמר:

וישמע את הקול מדבר אליו ,
וכמו שייחס את הדיבור לקול, כך ייחס כאן את הקריאה לקול. וכבר נאמר בדומה לזה בפירוש, כלומר: יחוס האמירה והקריאה לקול, אמר:
קול אומר קרא ואמר מה אקרא ,
ויהיה הפירוש לפי הסבר זה כך: ויעבור קול מאת ה' לפניו ואז קרא ה' ה' . ויהיה כפל ה' לקריאה לפי שהוא יתעלה הנקרא , כמו:
משה משה
אברהם אברהם
וגם זה פירוש נאה מאוד.
ואל תתמה על היות עניין זה הקשה שהשגתו עמוקה מבוארים בו ביאורים רבים, כיון שאין זה מזיק לפי העניין שאנחנו בו, ורשאי אתה לבחור איזו דעה שתרצה.
או שיהא אותו המעמד הגדול כולו מראה נבואה בלי ספק, והשאיפה כולה השגות שכליות, אשר ביקש, ואשר נמנע ממנו, ואשר השיג, הכל שכלי ואין בו חוש כמו שבארנו תחלה.
או שהייתה שם עם זאת השגת חוש הראות, אבל לדבר נברא אשר בראייתו תהיה שלמות ההשגה השכלית, כמו שביאר אונקלוס.
כל זה אם לא הייתה אותה השגת הראות גם היא במראה הנבואה כמו שנאמר באברהם: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר .
או יהא עם זאת גם השגת חוש אוזן, ויהיה הקול הוא אשר עבר על פניו, אשר גם הוא נברא בלי ספק.
בחר לך איזו דעה שתרצה, כי כל המטרה שלא תחשוב כי אמרו כאן 'ויעבר' כמו: עבר לפני העם , כי ה' יתהדר ויתרומם אינו גוף, ולא תתכן בו תנועה, ולכן אי אפשר לומר שהוא עבר כפי ההנחה הראשונה בלשון.
הערות:
הערת המתרגם: השרש "עבר" בעברית ובערבית הוראה אחת להן, וכפי שמפרש רבנו והולך. ובר"ש הושמטו ארבע תיבות הללו.
הערת המתרגם: סתמה לנוכח, באופן ישר, וכאשר היא לצדדים הוסיף לה הכתוב ביאור: שטה מעליו ועבר, משלי ד טו.
הערת המתרגם: בראשית לג ג.
הערת המתרגם: שמות יז ה.
הערת המתרגם: שם לו ו.

הערת המתרגם: שמואל א ב כד. וכן תרגם יונתן מעבירים - דרננין. וראה פרש"י בשבת נה ב ד"ה והא כתיב.
הערת המתרגם: שהאור הנברא - השכינה שורה חלה וחונה במקום מסוים לפי המחזה. והעדפתי לתרגם "חלות" בדומה לערבית, כדרך רבנו ורס"ג בכל מקום.
הערת המתרגם: בראשית טו יז.
הערת המתרגם: שם טו יב. ובבראשית רבה פ' יז ו, ומד יט: תרדמות נבואה. והשוה לקמן ח"ב פרק מה.
הערת המתרגם: שמות יב יב. וכן תרגם רס"ג ונגליתי, והכוונה חלות המכה במצרים והפעלת העונש.
הערת המתרגם: ירמיה כג ט. והוו עברו כמו וו בנו בעור, ופירושו שהאדם הזה עבר גבול יכלתו בשתיית היין.
הערת המתרגם: שמואל א כ לו.
הערת המתרגם: שמות לד ו. ופירושו העביר את "פניו" מהשגתו של משה, וכדלקמן.
הערת המתרגם: כנראה שכוונתו לאמור בראש השנה יז ב: מלמד שנתעטף כשליח צבור והראה למשה סדר תפלה. והובא ביסודי התורה פ"א הלכה ט.
הערת המתרגם: כנוי הנסתר שבוו.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט, וכבר העירותי רבות בפירוש רבנו למשנה אבות כי דרך הר"ש להשמיט מה שנריה לו כפול.
הערת המתרגם: שמות לג כג.
הערת המתרגם: שם.
הערת המתרגם: הלכות יסודי התורה פ"א הלכה י. וראה גם בהקדמתו לפירושו לאבות פרק שביעי (מהדורתי עמ' שצה).
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: העלים.
הערת המתרגם: בר"ש תקן כאמור לעיל "בראיית פנים" ולא דק.
הערת המתרגם: כלומר: קשר הפעולות אליו יתעלה והפעלתן על ידי הרצון המופשט.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק לח ופרק נד.
הערת המתרגם: ופירוש ממנו מחמת היותו "אדם" שכל מחובר או צמוד לגוף, וכמו שכתב בפרקי הקדמתו לאבות פ"ז.
הערת המתרגם: אשר בטבעו להשיג.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק לב.

הערת המתרגם: שמות לג כב. ופירושו עד עבור "פני" אשר אין בטבע האדם להשיג, וניצול שלא נשתבש במה שבטבעו להשיג.
הערת המתרגם: דוגמאות מסוג זה ראה רס"ג באמונות ודעות מאמר ב פ"ו. ובספר הרקמה לר"י אבן גנאח שער כה.
הערת המתרגם: בראשית כח יג.
הערת המתרגם: הלמד קמוצה דגושה, ופירושה למעלה מעליו.
הערת המתרגם: בראשית לא מט.
הערת המתרגם: שמות לד ו.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם נכחו, במעמדו.
הערת המתרגם: ברעשית לב כב.
הערת המתרגם: שמות לג כב.
הערת המתרגם: ופירושו ויעבר כבוד ה'. ואם תאמר הרי לכאורה והיה בעבור כבודי סותר את הפירוש הראשון של רבנו, ראה לקמן ח"א פרק סד כי כבוד לעתים אמיתת מציאותו יתעלה.
הערת המתרגם: לעיל בתחילת פרק זה.
הערת המתרגם: שמות לו ו.
הערת המתרגם: במדבר ז פט.
הערת המתרגם: ישעיה מ, ו.
הערת המתרגם: ועבר הרי כמו הלך, וראה לקמן ח"א פרק כד.
הערת המתרגם: בין כך ובין כך למניין המידות נחשבין אחד, וכמו שכתב בתשובה מהדורת י. בלאו סי' רמז.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: הקרוא.
הערת המתרגם: שמות ג ד.
הערת המתרגם: בראשית כב יא. והזכיר שני אלה לדוגמא בלבד, ורבים כיוצא בהם.
הערת המתרגם: בראשית טו יז.
הערת המתרגם: שמות יז ה. [לו]

פרק [כב]

בא
הביאה בלשון העברי הונחה לביאת החי, כלומר: אתיותו למקום מסוים, או על אחד אחר :

בא אחיך במרמה .
והיא מונחת גם לכניסת החי למקום מסוים:
ויבא יוסף הביתה ,
כי תבואו אל הארץ .
והושאל שם זה לחלות הדבר אשר אינו גוף כלל:
כי יבוא דברך וכבדנוך ,
מאשר יבואו עליך .
עד שהושאל להעדר :
ויבא רע ,
ויבא אפל .
ועל דרך [לז] השאלה זו אשר הושאל למה שאינו גוף כלל הושאל גם לבורא יתהדר ויתרומם, או לחלות פקודתו או להשראת שכינתו.
ועל דרך השאלה זו נאמר:
הנה אנכי בא אליך בעב הענן ,
כי ה' אלוהי ישראל בא בו ,
וכל הדומה לכך עניינו השראת שכינה.
ובא ה' אלוהי כל קדושים עמך
חלות פקודתו או קיום ייעודיו אשר הבטיח בהם על ידי נביאיו, והוא אמרו 'כל קדושים עמך', כאלו אמר ובא דבר ה' אלוהי על ידי כל קדושים עמך, מדבר עם ישראל.
הערות:
הערת המתרגם: "אעני אקבאלה" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: ברור כי תיבת "עלי" שבמקור משמשת למקום "ולשכ'ץ", ואלו היה פירושו כפי שהבין הר"ש שתרגם "או אל איש אחד" היה צריך להיות במקור "או אלי" נוסף על כך הרי הביאה אל איש אחר היא ביאה אל מקום אחד, לכך נראה לי ברור, כי כוונת רבנו שהיא כנוי לתשמיש כמו ויבא אליה ותהר לו, ותרגמתי "שכ'ץ" "אחד" ולא "איש" כי היא משמשת לאיש ולאישה ואף לכל פרט מן הדומם. ולא הדגים רבנו את זאת.
הערת המתרגם: בראשית כז לה.
הערת המתרגם: שם מג כו. השף אנקלוס מבחין ביניהם שכל ביאה ממקום למקום מתרגם "אחא" וכל כניסה מתרגם "על" ודווקא שתי אלה שהזכיר רבנו כאן תרגם כניסה "על" כי הוא מפרש בא אחיך - נכנס לחדרי. ולא התחשב רבנו בתרגומו כאן.

הערת המתרגם: שמות יב כה.
הערת המתרגם: שופטים יג יז.
הערת המתרגם: ישעיה מז יג.
הערת המתרגם: כי הרע אינו מציאות מסוימת אלא העדר. וראה לקמן ח"ג פרק י ופרק יב, עיין שם הטב.
הערת המתרגם: איוב ל כו.
הערת המתרגם: שם.
הערת המתרגם: שמות יט ט.
הערת המתרגם: יחזקאל מד ב.
הערת המתרגם: זכריה יד ה. [לז]
חלק ראשון

פרק [כג]

היציאה כנגד הביאה
משמש שם זה ליציאת גוף ממקום שהיה מונח בו למקום אחר, יהיה אותו הגוף חי או בלתי חי:
הם יצאו את העיר ,
כי תצא אש .
והושאל להופעת דבר שאינו גוף כלל:
הדבר יצא מפי המלך ,
כי יצא דבר המלכה ,
כלומר: התפשטות הדבר .
כי מציון תצא תורה ,
וכן:
השמש יצא על הארץ
כלומר: הופעת האור.
ועל דרך השאלה זו כל לשון יציאה שנאמרה ביחס לו יתעלה:
הנה ה' יוצא ממקומו
הופעת פקודתו הנסתרת עתה מאתנו, כלומר: הויית מה שיהיה אחר שלא היה, כי כל הווה מלפניו יתעלה מתייחס לדברו.
בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם ,

מתוך דימוי לפעולות היוצאות מאת המלכים, אשר האמצעים שלהם להפעלת רצונם הוא הדיבור, והוא יתעלה בלתי זקוק לאמצעים לפעול בהם, אלא פעלו ברצונו המוחלט בלבד, נמצא שגם דבור אין כלל כמו שיתבאר .

וכיון שהושאל להופעת פעולה מפעולותיו יציאה כמו שבארנו ואמר:

הנה ה' יוצא ממקומו ,

הושאלה להסתלקות אותה הפעולה שגם היא כפי הרצון שיבה, ואמר:

אלך אשובה אל מקומי ,

העניין סילוק השכינה אשר הייתה בינינו מאתנו, אשר בעקבותיה העדר ההשגחה עלינו, כמו שאמר באיומיו:

והסתרתי פני מהם והיה לאכל ,

כי אם נעדרה ההשגחה יופקר ויהיה מטרה לכל מה שעלול לארע ולקרות, ויהיה טובו ורעתו כפי המקרה. וכמה קשה איום זה, ועליו כנה באמרו:

אלך אשובה אל מקומי . [לח]

הערות:

.בראשית מד ד.

הערת המתרגם: שמות כב ה.

הערת המתרגם: אסתר ז ח.

הערת המתרגם: שם א יז.

הערת המתרגם: פרסום הדבר והפצתו, ובר"ש "עבור המצווה". וברי"ח "קיום מצות המלך" ושבושים הם.

הערת המתרגם: ישעיה ב ג.

הערת המתרגם: בראשית יט כג. והוסיף רבנו "הופעת האור" כי השמש עצמו אין שייך בו לא כניסה ולא יציאה זולתי באגדה.

הערת המתרגם: ישעיה כו כא.

הערת המתרגם: וכן תרגם רס"ג, כי ה' יוציא פקודה משמיו להעניש מקצת אנשי הארץ על חטאיהם. ופסוק זה מסוג המשפטים שיש בהם מלה נסתרת. וראה לעיל פרק כא הערה .

הערת המתרגם: תהלים לג ו. וראה ראב"ע בבראשית א ג: על דרך משל מלך ומשרתיו.

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק סה ופרק סט. ועל הביטוי "רצון" ראה לעיל פ"י והערה .

הערת המתרגם: הושע ה טו.

הערת המתרגם: דברים לא יז. וכל המושג הזה בא בהרחבה לקמן ח"ג סוף פרק יז ופרק נא, התבונן חזור והתבונן בהם שם.

פרק [כד]

ההליכה
גם היא מכלל השמות המונחים לתנועות מיוחדות מתנועות החי:
ויעקב הלך לדרכו ,
וזה הרבה.
ויש שהושאל שם זה להתפשטות הגופים שהם יותר עדינים מגוף החי:
והמים היו הלוך וחסור ,
ותהלך אש ארצה .
וכן הושאל להפצת דבר מסוים [לח] והופעתו, ואף על פי שאינו גוף כלל, אמר:
קולה כנחש ילך .
וכך אמרו:
קול ה' אלוהים מתהלך בגן ,
הקול הוא האמור עליו שהוא היה מתהלך .
ועל דרך השאלה זו, כל לשון הליכה שנאמרה בה' יתעלה, כלומר: שהיא הושאלה למה שאינו גוף, או להפצת הפקודה, או לסילוק ההשגחה אשר דומה לכך בחי הפנייה מן הדבר, אשר זה בחי נעשה על ידי ההליכה.
וכדרך שכינה את סילוק ההשגחה בהסתרת פנים באמרו:
ואנכי הסתר אסתיר פני
כך כנה אותה בהליכה שהיא כעניין הפנייה מן הדבר, אמר:
אלך אשובה אל מקומי .
אבל אומרו:
ויחר אף ה' בם וילך ,
יש בו שני העניינים יחד, כלומר: עניין סילוק ההשגחה שמכנים אותה בפנייה מן הדבר , ועניין הפצת הפקודה והתפשטותה והופעתה, כלומר: החרון, אף הוא אשר הלך ונתפשט אליהם, ולפיכך נעשת מצורעת כשלג.
וכן הושאל לשון הליכה להתנהגות בדרך הטובה בלי תנועת גוף כלל, אמר:
והלכת בדרכיו ,
אחרי ה' אלהיכם תלכו ,

לכו ונלכה באור ה' . [לט]
הערות:
.לומר: להליכה מכוונת ומחושבת מראש ללכת אל... או ללכת מ..., לא סתם עקירה וסילוק ממקום למקום.
הערת המתרגם: בראשית לב ב.
הערת המתרגם: שם ח ה.
הערת המתרגם: שמות ט כג.
הערת המתרגם: ירמיה מו כב. ודמה אד מצרים לנחש כי הוא מזיק וממית.
הערת המתרגם: בראשית ג ח. וכן פירש רס"ג.
הערת המתרגם: והנה זה חזון שנוסף בו גם חוש שמע לדבר נברא. וראה לעיל סוף פרק כא.
הערת המתרגם: בר"ש "אשר דומה לו בבלתי בעלי חיים" ושבוש הוא.
הערת המתרגם: כלומר: פניית בעל חי כולל האדם מן הדבר.
הערת המתרגם: דברים לא יח, וכדלעיל סוף פרק כג.
הערת המתרגם: הושע ה טו.
הערת המתרגם: במדבר יב ט.
הערת המתרגם: וכן פירש רס"ג בתרגומו, ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: והפנייה עצמה כונתה בהליכה. ובר"ש "הסתלק ההשגחה המכונה בהליכה" ולא היה צריך לשנות.
הערת המתרגם: דברים כח ט. וראה הלכות דעות פ"א הלכה ה-ו ולקמן ח"א פרק נד.
הערת המתרגם: דברים יג ה. וראה לקמן ח"א פרק לח.
הערת המתרגם: ישעיה ב ה.

פרק [כה]

שכן
ידוע כי עניין פעל זה החניה :
והוא שוכן באלוני ממרא ,
ויהי בשכן ישראל ,
וזהו הידוע המפורסם, ועניין שכן הוא התמדת החונה במקום מסוים באותו המקום, כי בהמשך חניית החי במקום בין שהיה כללי או פרטי אומרים עליו שהוא שכן באותו המקום, ואף על פי שהוא נע בו בלי ספק .

והושאל זה למה שאינו חי, ואף לכל דבר שהתמיד ודבק בדבר אחר, אומרים גם בו לשון שכינה, ואפילו לא היה אותו הדבר אשר דבק דבר זה בו מקום, וגם הדבר לא היה בעל חי, אמר:

תשכן עליו עננה ,

ואיו ספק כי אין העננה בעל חי, ולא היום גוף כלל, אלא הוא חלק של זמן.

ובדרך השאלה זו הושאל לה' יתעלה, כלומר: להתמדת שכינתו או השגחתו באיזה מקום שהתמידה בו, או לכל דבר שהתמידה בו ההשגחה.

ונאמר:

וישכן כבוד ה' ,

ושכנתי בתוך בני ישראל ,

ורצון שכני סנה .

וכל מה שנאמר מן הפועל הזה מיוחס לה' הוא בעניין התמדת שכינתו - כלומר: האור הנברא - במקום, או התמדת ההשגחה בדבר מסוים, כל מקום כפי עניינו. [לט]

הערות:

.בר"ש "זאת המלה היא התמדת העומד במקום אחד" ואין צורך לכל זה.

הערת המתרגם: בראשית יד יג.

הערת המתרגם: שם לה כב.

הערת המתרגם: יותר נכון לתרגם "השכינה" ונמנעתי שלא תתחלף במושג השכינה, אם כי העניין אחד.

הערת המתרגם: הר"ש השמיט "במקום מסוים", כמנהגו להשמיט מה שנראה לו מיותר.

הערת המתרגם: כגון ויהי בשכן ישראל, שמדובר על ארץ מסוימת.

הערת המתרגם: כגון והוא שכן באלוני ממרא, שמדובר על חווה מוגדרת. וראה גם לעיל תחילת פרק ח.

הערת המתרגם: בר"ש הוסף כאן "והוא שוכן באלוני ממרץ ויהי בשכון ישראל" וכנראה שהיו הערה בשולים לפירוש כללי או פרטי, והלבלרים הכניסוה פנימה.

הערת המתרגם: כלומר: ולא רק למה שאינו חי אבל יש בו ממש, אלא אף למה שאין בו ממש "עננה" ועל מה שאין בו ממש "היום". ובר"ש "אבל לכל עניין" ולא דק.

הערת המתרגם: איוב ג ה.

הערת המתרגם: שמות כד טז.

הערת המתרגם: שם כט מה.

הערת המתרגם: דברים לג טז. והנה הראשון והשלישי שכינה, והשני השגחה. [לט]

פרק [כו]

כבר ידעת אמירתם הכוללת לכל מיני הביאורים שיש להם קשר בעניין זה, והוא אמרם "דברה תורה כלשון בני אדם" . עניינו, שכל מה שאפשר לכל בני אדם להבינו ולהשכילו במחשבה ראשונה הוא אשר נעשה ראוי כלפי ה' יתעלה, ולפיכך תיארוהו בתארים המורים על גשמות, כדי להורות עליו שהוא יתעלה מצוי, כי אין ההמון משיג בעיון ראשון מציאות אלא לגוף דווקא, ואשר אינו גוף או מצוי בגוף אינו מצוי אצלם.
וכן כל דבר שהוא שלמות אצלנו, יוחס לו יתעלה, להורות עליו שהוא שלם בכל אופני השלמות ולא יבואהו חסרון כלל. לפיכך כל מה שההמון מבין שהוא חסרון או העדר לא יתואר בו, ולכן לא יתואר באכילה ולא בשתיה ולא בשינה ולא בחולי ולא בעוול ולא במה שדומה לכך. וכל מה שחושבים ההמון שהוא שלמות, יתואר בה, ואף על פי שאין אותו דבר שלמות אלא ביחס אלינו, אבל כלפיו יתעלה כל אותן שאנו חושבים אותן שלמות הם תכלית החסרון. אלא שאלו דימו לעצמם העדר אותה השלמות האנושית ממנו יתעלה, היה הדבר לדעתם חסרון כלפיו.
ואתה יודע כי התנועה היא משלמות החי והכרחית לו בשלמותו . שכשם שהוא זקוק לאכילה ושתיה כדי למלא מה שנתפרד, כך הוא זקוק לתנועה להשיג את המתאים לו ולהתרחק מן הנגדי לו . ואין הבדל בין אם יתואר יתעלה באכילה ושתיה, או אם יתואר בתנועה. אלא שלפי לשון בני אדם, כלומר: הדמיון ההמוני, הרי האכילה והשתיה אצלם מגרעת כלפי ה', והתנועה אינה מגרעת כלפיו, ואף על פי שגם התנועה לא הזקיק לה כי אם הצורך. וכבר הוכח כי כל נע הוא בעל גוף מתחלק בלי ספק. ויתבאר שאינו יתעלה בעל גוף ואם כן לא תמצא לו התנועה, ולא יתואר גם בשכינה , כי לא יתואר בשכינה אלא מי שדרכו לנוע.
נמצא שכל השמות הללו המורים על כל מיני התנועות של בעלי החיים, תואר בהם יתעלה כפי האופן שאמרנו, כמו שמתארים אותו בחיים , כי התנועה מקרה הכרחי לחי, ואין ספק כי עם סילוק הגשמות יסתלקו כל אלה: כלומר: ירד, ועלה, והלך, ונצב, ועמד, וסבב , וישב, ושכן, ויצא, ובא, ועבר, וכל הדומה לכך.
והאריכות [מ] בעניין זה מיותרת , אלא מפני שהורגלו בו מוחות ההמון ולפיכך ראוי לבארו לאותם שרוצים להביא עצמם לשלמות האנושית, ולסלק מהם הדמיונות הללו שקדמו להם בגיל הנערות, במעט הרחבה כפי שעשינו. [מא]
הערות:

.ברכות לא ב. יבמות עא א. כתובות מז א. נדרים ג א, גטין מא ב. קדושין יז ב. בבא מציעא לא ב, צד ב. עבודה זרה כז א. סנהדרין נו א, סד ב, עה ב, צ ב. מכות ב א. זבחים קח א. כרתות יא א. ערכין ג א. נדה לב ב, מד א. וראה לקמן ח"א פל"ג ופמ"ו. ואמרם בנדרים שם דאיכא דלית ליה דברה וכ' הו? בדינים. ובעניין זה לכ"ע אית דברה וכו'.

הערת המתרגם: שיש במשמעו כבוד הדור ורוממות כלפי ה'.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "חיובי", והכוונה שבלעדי זה היאך נסביר להמון מציאות ה' גדולתו ורוממותו.

הערת המתרגם: כלומר: בעיונם הפשוט ותפישתם המציאותית, אשר אינה מכירה זולת הגופים עד אשר יתרומם מי שיתרומם מהם ויגיע לדרגה שמעבר לזו.

הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "או העדר כלל".

הערת המתרגם: שלמותו של החי נעשת תמה וכללית על ידי התנועה כי בלעדיה לא יתכן קיומו.

הערת המתרגם: מה שמתפרד וכולה מתאי הגוף ראשון ראשון ומה שיוצא ומתאדה מן הנוזלים שבו.

הערת המתרגם: מזונו ומקומות החמימים התואמים לטבעו.

הערת המתרגם: ממה שמזיקו.

הערת המתרגם: אין החי זקוק לה אלא לצרכיו, שה' נעלה ומרומם מכל המושגים הללו.

הערת המתרגם: בפיזיקה לארסטו ספר ו פ"ד וספר ח פ"ה.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "עצם" ובר"ש "גשם" והוא אפשרי. וברי"ח "גבול" ואינו נכון כאן. וראה לקמן בהקדמת ח"ב ההקדמה השביעית.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק א ופרק ב.

הערת המתרגם: שנח ושכן.

הערת המתרגם: כדי לסבר מציאותו בשיא השלמות בתפישת ההמון.

הערת המתרגם: כמו שאנו אומרים שהוא חי, וברור שאין אנו יכולים לתאר אלא החיים הגופניים והוא מרומם ונעלה מכך, וראה יסודי התורה פ"ב הלכה י.

הערת המתרגם: כל המונחים האמורים כאן כבר ייחד רבנו את הדבור על כל אחד מהן, פרט למונח "סבב". ונראה שרצה לפרש וה' סביב לעמו, תהלים קכה ב. וכבר נאמרה על נברא שאינו גוף "חנה מלאך ה' סביב ליראיו" תהלים לד ח. [מ] אף ונגה לו סביב, יחזקאל א כז.

הערת המתרגם: אפילו מה שהערכנו בביאור שתופי השמות והפעלים מיותר, ובאו רק כדי להעלות ולרומם את הלומד בהדרגה. וכיוצא בזה כתב ביסה"ת פ"א הלכה ח: אם

כן מהו זה שכתוב בתורה ותחת רגליו, כתובים באצבע אלוהים, יד ה', עיני ה', אזני ה', וכיוצא בדברים האלו, הכל לפי דעתן של בני אדם שאינן מכירין אלא הגופות ודברה תורה כלשון בני אדם. [מא]

פרק [כז]

אנקלוס הגר שלם מאוד בלשון העברית והארמית, וכבר נתן דעתו לסילוק הגשמות, וכל תואר שמתאר הכתוב המביא לידי גשמות מבארו כפי עניינו, וכל שהוא מוצא מן השמות הללו, המורים על מין ממיני התנועה, עושה עניין התנועה התגלות והופעת אור נברא, כלומר: שכינה, או השגחה.

וכך תרגם:

ירד ה' - יתגלי ה',

וירד ה' - ואתגלי ה'

ולא אמר ונחת ה'.

ארדה נא ואראה - אתגלי כען ואדון,

וזה נמשך בתרגומו. אלא שתרגם:

אנכי ארד עמך מצרימה - אנא אחות עמך למצרים,

וזו נקודה נפלאה מאוד מורה על שלמות האדון הזה וטוב ביאורו והבנתו את העניינים כפי שהן , ואף פתח לנו בתרגומו זה עניין גדול מענייני הנבואה, והוא, שבתחילת פרשה זו אמר:

ויאמר אלוהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב וכו' ויאמר אנכי האל וכו' אנכי ארד עמך מצרימה.

וכיון שציין בתחילת הלשון שזה היה במראות הלילה, לא היה מוזר בעיני אנקלוס לספר הלשון שנאמר במראות הלילה כלשונו, והוא הנכון, לפי שזה תיאור מה שנאמר לו, לא תיאור מעשה שהיה, כמו:

וירד ה' על הר סיני

שהוא תיאור מה שאירע בעניינים המציאותיים, ולפיכך כינה אותו בהתגלות, ושלל ממנו מה שמורה על תנועה. והעניינים החזוניים, כלומר: סיפור מה שנאמר לו, הניחו כפי שהוא, וזה נפלא.

ומכאן תתעורר שיש הבדל גדול בין מה שנאמר בו בחלום או במראות הלילה, ובין מה שנאמר בו במחזה ובמראה, ובין מה שנאמר בו בסתם "ויהי דבר ה' אלי לאמר" או "ויאמר ה' אלי" .

ואפשר עוד לדעתי שאנקלוס פירש אלוהים [מא] האמור כאן מלאך , ולפיכך לא הרחיק מלומר בו אנא אחות עמך למצרים. ואל יהא מוזר בעיניך היותו סובר שאלוהים כאן מלאך, והוא אומר לו "אנכי האל אלוהי אביך", כי הדיבור הזה יהיה בלשון זה גם על ידי מלאך. הלא תראה אמרו:

ויאמר אלי מלאך האלוהים בחלום יעקב, ואומר הנני ,

ובסוף ספור דבורו עמו:

אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר .

ואין ספק שיעקב נדר לה' לא למלאך, אלא שזה נוהג בדברי הנביאים כלומר: לומר את הדברים שאומר להם המלאך בשם ה' בלשון דבור ה' להם, והם כולם בהשמטת הנספח , כאלו אומר אנכי שלוח אלוהי אביך, אנכי שלוח האל הנגלה עליך בבית אל, וכדומה לזה. ויבאו בנבואה ומעלותיה ובמלאכים דברים רבים בהתאם למטרת מאמר זה. [מב]

הערות:

.אפשר לתרגם: בקי.

הערת המתרגם: "אלכתאב" תרגום מלולי: הספר.

הערת המתרגם: שמות יט יא.

הערת המתרגם: שם יט כ.

הערת המתרגם: בראשית יח כא. והואיל ומטרת רבנו תרגום תיבת ארדה, כתב ההמשך במה"ק "ואחזי", כי לא תרגם אנקלוס ואחזי אלא "אתגלי כען ואדון" ונתחלף לו בתרגום יונתן שתרגם "ואחמי".

הערת המתרגם: נוהג כללי בכל תרגומו.

הערת המתרגם: בראשית מו ד.

הערת המתרגם: תרגמתי אמנם "האדון", אך אפשר לתרגם גם "הרב" "האיש", וכשימוש חז"ל איש שוכו, איש יבנה, איש ירושלם, רבו של אותו המקום. ואין צורך למה שחשב האברבנאל שכתב רבנו כן מפני שהוא בן קלונימוס בן אחות טיטוס.

הערת המתרגם: ראה אברבנאל שהביא קושיות הרמב"ן בפירושו לבראשית מו א, שהקשה על דברי רבנו כאן ולקמן פרק מח. והאריך לפרקם אחת לאחת. ואם כי דבריו כולם נכוחים למבין, נראה שרבנו רמז לתירוץ כללי, באמרו בראשית פרק זה שאנקלוס בקי בשפה הארמית. וכוונתו שכל מונח המורה בשפה הארמית רק במשמעו הפשוט, הטהו אנקלוס והשיאו מפשוטו, וכל מונח כגון "ויאמר" "ומליל" שהוא משמש גם בשפה הארמית להשאלות שונות ולמושגים מופשטים, הניחו כמו שהוא כיון שהשאלתו בארמית כהשאלתו בעברית, וכמו שכתב לקמן ח"א פרק מח בתרגום וירא

- וחזא. וכדומה לזה עשה רס"ג בתרגומיו למקרא וכמו שכתב בספרו האמונות ודעות מאמר שני פרק יב, ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: בתרגום מלולי "הדמיוניים" ואם כי לדעת רבנו יש מבוא גדול לפעולת המדמה בנבואה ובפרט בראשיתה, כמו שכתב לקמן ח"ב פמ"א, העדפתי לתרגם "חזוניים" כדי למנוע טעויות ושבושים.
הערת המתרגם: על פרטי דרגות הנבואה ראה לקמן ח"ב [מא] פרק מה.
הערת המתרגם: כי שם "אלוהים" משותף גם למלאכים כדלעיל פרק ב. ובהלכות יסודי התורה פ"ב הלכה ז היא הדרגה השביעית מדרגות המלאכים.
הערת המתרגם: שהשליח מדבר בלשון שולחו.
הערת המתרגם: בראשית לא יא.
הערת המתרגם: שם לא יג.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כא הערה .
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרקים לב-לו.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק מט, וח"ב פרק ו ופרק ז, וח"ג פרקים א-ז.

פרק [כח]

רגל
שם משותף, הוא שם הרגל :
רגל תחת רגל .
וייאמר עוד בעניין ההליכה אחרי מישהו:
צא אתה וכל העם אשר ברגליך -
עניינו: ההולכים אחריך.
וייאמר גם בעניין הסיבתיות:
ויברך ה' אותך לרגלי -
בגללי. כלומר: בעבורך. כי הדבר אשר הוא בעבור משהוא, הרי אותו המשהו הוא סבת הדבר. וזה שמושי מאוד:
לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים .
והנה אמרו:
ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים -
רוצה בו קיום הסיבות שלו , כלומר: הנפלאות שיתגלו אז באותו המקום אשר הוא יתעלה סבתן, כלומר: העושה אותן. ואל פירוש זה כוון יונתן בן עוזיאל ע"ה, אמר:

ויתגלי בגבורתיה ביומא ההוא על טור זיתיא.
וכך מתרגם כל אבר פעולה והליכה גבורתיה, כי כולם המטרה בהם הפעולות המופעלות על ידי רצונו.
אבל אמרו:
ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר
הרי פירוש אנקלוס בו, כפי שכבר ידעת, שהוא עשה כינוי רגליו מוסב על הכסא ואמר: ותחות כורסי יקריה.
והבן והתפלא על התרחקות אנקלוס מן הגשמות ומכל מה שמביא לכך, ואפילו בדרך רחוקה, לפי שלא אמר "ותחות כורסיה", לפי שאם ייחס לו את הכסא, כפי [מב] העניין המובן תחלה, היה משמע שהוא נח על גוף, ויחייב גשמות. לפיכך ייחס את הכסא ליקריה, כלומר: לשכינה, שהיא אור נברא. וכך אמר בתרגום:
כי יד על כס יה ,
אמר:
מן קדם דחילא דשכינתיה על כורסי יקרא.
וכך תמצא בלשון כל האומה 'כסא הכבוד'.
וכבר חרגנו ממטרת הפרק לדבר שיתבאר בפרקים אחרים , ואחזור למטרת הפרק.
אבל ביאור אנקלוס כבר ידעתו, אלא שתכלית הדברים שהוא שלל את הגשמות, ולא באר לנו מה הוא אשר השיגו, ולא מה הכוונה במשל הזה . וכך בכל מקום אינו נוגע בעניין זה אלא לשלילת הגשמות בלבד, כי שלילת הגשמות דבר שהוכח, הכרחי באמונה , ולפיכך החליט בו ופירש על פיו, אבל ביאור עניין המשל הוא דבר שבהנחה אפשר שכך היא המטרה או דבר אחר. ועוד, שהם דברים נעלמים מאוד, ואין הבנתם מיסודות הדת , ולא השגתן קלה להמון, ולפיכך לא עסק בעניין זה.
אבל אנחנו לפי מטרת המאמר, אי אפשר לי שלא אבאר בו דבר. ואומר, כי אמרו "תחת רגליו", רוצה בכך בסיבתו ובגללו, כמו שביארנו. ואשר השיגו הוא אמיתת החומר הראשון אשר הוא מאתו יתעלה, והוא סיבת מציאותו * . והתבונן אמרו:
כמעשה לבנת הספיר.
ואילו הייתה הכוונה המראה, היה אומר כלבנת הספיר. הוסיף מעשה, לפי שהחומר, כפי שידעת, מקבל תמיד נפעל מבחינת עצמותו, ואין לו פעולה אלא במקרה; כמו שהצורה פועלת לעולם בעצמותה, נפעלת במקרה. כמו שנתבאר בספרי הטבע , ולפיכך אמר עליו כמעשה. אבל לבנת הספיר הוא ביטוי לדבר השקוף, לא על המראה הלבן, כי מראה הספיר אינו מראה לבן אלא שקוף בלבד, והשקוף אינו מראה, כפי שהוכח בספרי

הטבע . לפי שאלו היה גוון, לא היה מראה כל הגוונים מאחוריו ונראים בו . וכיון שהגוף השקוף נעדר כל הגונים, לפיכך מקבל כל הגונים חליפות. וזה דומה לחומר הראשון אשר הוא מבחינת אמתתו * נעדר כל הצורות, ולפיכך מקבל הוא כל הצורות חליפות. והייתה השגתם, אם כן, החומר הראשון ויחסו אל ה', כיון שהוא ראשית ברואיו מחויבי ההוויה וההפסד, והוא יוצרו.

ויבואו עוד דברים בעניין זה .

ודע כי צריך אתה לכמו הביאור הזה, אפילו לפי ביאור אנקלוס שאמר ותחות כורסי יקריה, כלומר: שהחומר הראשון והוא גם באמת תחת השמים הנקראים כסא כמו שקדם .

ואשר העירני לביאור הנפלא הזה, והמצאת העניין הזה, הוא מאמר שמצאתיו לר' אליעזר בן הורקנוס, עתיד אתה לשמעו באחד מפרקי מאמר זה , וכל המטרה של כל נבון היא שלילת הגשמות מה' יתעלה, והנחת כל אותן ההשגות שכליות לא חושיות, הבן זה והתבונן בו. [מג]

הערות:

.בר"ש "לרגל בעלי חיים", ואין צורך לכך.

הערת המתרגם: שמות כא כד.

הערת המתרגם: "אלתבע" ותרגמתי כן בעקבות רס"ג בכל מקום.

הערת המתרגם: שמות יא ח.

הערת המתרגם: בראשית ל, ל. וכן תרגם רס"ג שם "בסבבי". כלומר: טובתך באה כדי להטיב לי. וראה לקמן ח"א פרק מג.

הערת המתרגם: שם לג יד.

הערת המתרגם: זכריה יד ד.

הערת המתרגם: קיום הסיבות הגורמות לאותן התופעות הפלאיות שיתרחשו אז באותו המקום, והסיבות הן גאולת ישראל ותשועתו. וראה לעיל פרק יג.

הערת המתרגם: בר"ש "ואיתגלי" וטעות הוא.

הערת המתרגם: אבר פעולה - היד, ואבר הליכה - הרגל. ובר"ש "כל מעשה מגע והעתק" וגמגום הוא.

הערת המתרגם: שמות כד י. ור"ל שבפסוק זה אי אפשר לפי מחשבה ראשונה לפרש רגל - סיבתיות, אם כי בסוף יחזור רבנו לכך.

הערת המתרגם: כתב כן, אף על פי שעד כה לא הזכיר תרגום אנקלוס לפסוק זה, לא לעיל פרק ה ולא במקום אחר. וכוונתו שכל אדם מישראל המקיים חובתו לשנות פרשת השבוע שנים מקרא ואחד תרגום, יודע ודאי תרגום אנקלוס.

הערת המתרגם: רגל-יו, כנוי הנסתר מוסב על הכסא. כלומר: ותחת רגלי הכסא. ואם נדבר במלים מגושמות, הרי כל כסא עומד על רגלים. ואע"פ שתרגם "ותחות כורסי", פירושו תחת רגליו של כסא, וכיון שגם הכסא מסמל ומגדיר מקום, לפיכך הוסב הכסא ליקר. והדברים ברורים ואין צורך לבלבולת של ר"מ נרבוני. [מב] ולא להתעלמותו של אפודי מתיבת "כנוי".

הערת המתרגם: הוראתו הראשונית של כסא, וכדלעיל פרק ט.

הערת המתרגם: שמות יז טז.

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק סד ופרק ע.

הערת המתרגם: שאמר אנקלוס.

הערת המתרגם: לבנת הספיר.

הערת המתרגם: כלומר: שאין הבורא גוף וגוייה כבר הוכח בבירור, ודבר זה הכרחי באמונה, כי הפכו כפירה מוחלטת.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "משוער".

הערת המתרגם: ואף אם לא נדע מה נמשל בלבנת הספיר, אין בדבר הרס האמונה.

הערת המתרגם: מטרת ספר זה, שהוא גם ביאור משלי הנבואות וכתבי הקדש.

* על ידי מה שאנו מכנים הרצון המוחלט. ולא חלילה על דרך החיוב כשיטת ארסטו, ואף לא כשיטת אפלטון ובעלי עצי הלבנון.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרק ח.

הערת המתרגם: פיזיקה לאריסטו ספר א פ"ט.

הערת המתרגם: אריסטו, על הנפש ספר ב פ"ז.

הערת המתרגם: שנראה גוונו כמראה שמאחריו.

* אך לא במציאות, כי אין במציאות חומר ללא צורה וכמו שכתב רבנו גם בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ז.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרק כו.

הערת המתרגם: ח"ב פרק יג ופרק יט.

הערת המתרגם: לעיל פרק ט.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב תחילת פרק כו. [מג]

פרק [כט]

עצב
שם משותף, הוא שם הכאב והצער:
בעצב תלדי בנים .
והוא שם הכעס,
ולא עצבו אביו מימיו -
לא הרגיזו.
כי נעצב אל דוד -
רגז בגללו.
והוא שם המרי והמרד:
מרו ועצבו את רוח קדשו ,
יעציבוהו בישימון ,
אם דרך עצב בי ,
כל היום דברי יעצבו .
ועל דרך העניין השני או השלישי נאמר:
ויתעצב אל לבו .
אם כפי העניין השני, הרי ביאורו שה' התאנף בהם לרוע מעשיהם. אבל אמרו "אל לבו", וכן אמרו בפרשת נח:
ויאמר ה' אל לבו -
שמע עניינו: והוא, שהעניין אשר אומרים עליו באדם שהוא אמר בלבו , או אמר אל לבו, הוא העניין שאין האדם מבטא אותו ולא אומרו לזולתו. וכך כל עניין שרצה אותו ה', ולא אמרו לנביא באותו הזמן אשר בוצעה בו אותה הפעולה בהתאם לרצון, אומרים עליו "ויאמר ה' אל לבו", דומה למצב זה שבאדם, על דרך דברה תורה כלשון בני אדם , וזה ברור ופשוט.
וכיון שבמרי דור המבול לא נתבאר בתורה שליחת שליחים אליהם באותו הזמן, ולא הזהרתם, ולא האיום עליהם בכיליון, נאמר בהם כי ה' התעצב עליהם בלבו.
וכך רצונו שלא יהא מבול, לא אמר אז לנביא לך והודיעם בכך, ולפיכך נאמר אל לבו.
אבל ביאור "ויתעצב אל לבו, לפי העניין השלישי יהיה פירושו וימרה האדם את רצון ה' בו, כי לב נקרא גם הרצון, כמו שנבאר בשתוף שם לב . [מד]
הערות:

.בראשית ג טז.
הערת המתרגם: מלכים א א ו.
הערת המתרגם: שמואל א כ לד.
הערת המתרגם: ישעיה סג י.
הערת המתרגם: תהלים עח מ.
הערת המתרגם: שם קלט כד.
הערת המתרגם: שם נו ו.
הערת המתרגם: בראשית ו ו.
הערת המתרגם: שם ח כא.
הערת המתרגם: כגון: ויאמר עשו בלבו בראשית כז מא. ויאמר המן בלבו, אסתר ו ו.
הערת המתרגם: אין פסוק כן, אבל יש "דברתי אני עם לבי", קהלת א טז. ובכל הדומה לזה ראה גם לקמן בחלק זה פרק סה.
הערת המתרגם: ראה לעיל ריש פרק כו.
הערת המתרגם: אבל בדברי חכמים נאמר: "מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח אותם ואמר להם דברים קשים כלפידים" סנהדרין קח ב. וראה גם בראשית רבה פרשה לא ג. "שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו" (עמוס ה י) דהוה אמר להון, רקים אתם, מניחים מי שקולו שובר ארזים ומשתחווים לעץ יבש". שלא הייתה זו שליחות, ונח מיזמתו הוא הוכיחן, וכך כל קודמיו. וראה גם לקמן ח"א פרק סג.
הערת המתרגם: ובמתן תורה הודיע למשה את העבר, ונכתב לאחר פרשת המבול, בחינת "אלא שנכתב במקומו" חולין פ"ז מ"ו.
הערת המתרגם: בו - באדם, שה' רצה שיהא האדם פרוש ובעל משמעת והוא שקע בתאוותנות. ובר"ש השמיט תיבת "בו".
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק לט. [מד]
חלק ראשון

פרק [ל]

אכל
מלה זו, הנחתה הראשונה בלשון לאכילת החי מה שאוכל מן המזון, וזה מה שאין צורך להביא לו דוגמא. וכן כלל הלשון במושג אכילה שני עניינים:
העניין האחד הוא אבדן הדבר הנאכל וכיליונו, כלומר: הפסד צורתו תיחלה .

והעניין השני גידול החי במה שאוכל מן המזון, והתמדת קיומו בו, והמשכיות מציאותו, ותקינות כל כוחות הגוף בה.
והנה כפי העניין האחד הושאל לשון אכילה לכל אבדן ולכל השמדה ובכלל לכל עקירת צורה:
ואכלה אתכם ארץ אויביכם ,
ארץ אוכלת יושביה ,
חרב תאכלו ,
תאכל חרב ,
ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה ,
אש אוכלה הוא ,
כלומר: ישמיד המורדים בו כהשמדת האש [מד] למה שהיא משתלטת עליו, וזה הרבה.
ולפי העניין האחרון הושאל לשון אכילה למדע וללמוד, ובכלל להשגות השכליות אשר בהם יתמיד קיום הצורה האנושית באופן היותר שלם , כקיום הגוף במזון במצבו הטוב ביותר:
לכו שברו ואכלו
שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ,
אכול דבש הרבות לא טוב ,
אכל בני דבש כי טוב ונופת מתוק על חכך כן דעה חכמה לנפשך ,
וגם שימוש זה רב בדברי חכמים, כלומר: שמכנים את הלמוד באכילה:
תא אכלו בשרא שמינא בי רבא ,
ואמרו:
כל אכילה ושתיה האמורה בספר זה, אינה אלא חכמה ,
ובמקצת נוסחאות "תורה" .
וכן הרבה הם קוראים את החכמה מים:
הוי כל צמא לכו למים .
ולפי שנתרבה השימוש הזה בלשון, ונתפשט עד שנעשה כאלו הוא ההנחה הראשונה, השתמשו גם במלים רעב וצמא להעדר הלמוד וההשגה:
והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי ה' ,
צמאה נפשי לאלהים לאל חי ,
וזה הרבה.
ותרגם יונתן בן עזיאל עליו השלום:

ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה ,
אמר:
ותקבלון אולפן חדת בחדוא מבחירי צדקא,
התבונן ביאורו מים שהוא המדע שיושג באותם הימים , ועשה "מעיני" כמו:
מעיני העדה
כלומר: הנבחרים והם החכמים, לפיכך אמר "מבחירי צדקא", כי הצדק הוא הישועה האמיתית . ראה היאך ביאר כל מלה בפסוק זה לעניין המדע והלמוד, והבן זה. [מה]
הערות:
הערת המתרגם: "לחט'ת" תרגום מדויק "סקר" ונמנעתי מכך פן לא יובן. ובר"ש "ראה הלשון" וגם זה טוב.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט כדרכו להשמיט מה שנראה לו כפל מיותר.
הערת המתרגם: כלומר: מובן ראשון בהוראה ראשונה של אכילה.
הערת המתרגם: האחד שבהנחה הראשונה. ובר"ש "הראשון" ולא דק.
הערת המתרגם: ויקרא כו לח.
הערת המתרגם: במדבר יג לב.
הערת המתרגם: ישעיה א כ.
הערת המתרגם: שמואל ב ב כו.
הערת המתרגם: במדבר יא א.
הערת המתרגם: דברים ד כד. [מד]
הערת המתרגם: גידול והתפתחות והמשכת קיום.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק ז, ולקמן פרק סח.
הערת המתרגם: ישעיה נה א.
הערת המתרגם: שם נה ב.
הערת המתרגם: משלי כה כז.
הערת המתרגם: שם כד יג-יד.
הערת המתרגם: בבא בתרא כב א.
הערת המתרגם: קהלת רבה פרשה ג פיסקה' טו לפסוק וגם כל האדם שיאכל ושתה. וטעות הוא באפודי ואברבנאל, שחשבו שדרשה זו נאמרה על משלי.
הערת המתרגם: לפנינו איתא: בתורה ומעשים טובים הכתוב מדבר.
הערת המתרגם: ישעיה נה א. וכך פורש בבבא קמא יז א, פב א. עבודה זרה ה ב.
הערת המתרגם: "ופשא" נתרחב, נתפשט, נפוץ. ובר"ש "ונגלה".

הערת המתרגם: עמוס ח יא.
הערת המתרגם: תהלים מב ג.
הערת המתרגם: ישעיה יב ג.
הערת המתרגם: וכן כתב בהלכות מלכים פי"ב הלכה ה: "ובאותו הזמן... לא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד לפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם".
הערת המתרגם: במדבר טו כד.
הערת המתרגם: תשועת נפש האדם ורוחו מים התאוות והסכלות. וראה הערה . [מה]

פרק [לא]

דע, כי לשכל האנושי מושגים אשר בכוחו וטבעו להשיגן.
ויש במציאות נמצאים ודברים אשר אין בטבעו להשיגן כלל, ולא בסיבה, אלא שערי השגתן נעולים בפניו.
ויש במציאות דברים שהם נישגים באופן מסוים וייעלמו יתר מצביהם .
ואין היותו משיג, מחייב שישיג כל דבר. כמו שיש לחושים השגות ואין בכוחם להשיגן בכל מרחק שהוא, וכך יתר הכוחות הגופניים. לפי שאם, דרך משל, היה האדם חזק כדי לשאת שני ככרים, הרי אינו חזק כדי לשאת עשרה.
ויתרונות בני אדם זה על זה בהשגות הללו החושיות, ויתר הכוחות הגופניים, ברורים וידועים לכל בני אדם , אלא שיש לו גבול, ואין הדבר נמשך עד איזה מרחק שיהיה [מה] ואיזה שעור שיהיה.
וכך הוא הדין עצמו בהשגות השכליות האנושיות: יתרונות בני המין האנושי בהם זה על זה בהבדלים עצומים, וגם זה פשוט וברור מאוד לאנשי החכמה, עד שיש עניין מסוים שמחדש האדם מעיונו הוא, ואדם אחר לא יוכל להבין אותו העניין כלל, ואפילו תסביר לו בכל אופני הסבר ובכל משל ובמשך זמן רב - לא יכנס בדעתו כלל, אלא ירחק שכלו מלהבינו. וגם הבדלים הללו אינם ללא גבול, אלא יש לשכל האנושי גבול בלי ספק, שאצלו הוא נעצר.
והנה יש דברים שיתברר לאדם מניעת השגתם, ולא ימצא את עצמו משתוקק לידיעתם, מחמת הרגשתו שהדבר נמנע ושאין לו שער להיכנס בו ולהגיע אליהן:
- כגון אי ידיעתנו מספר כוכבי השמים, והאם הם מספר זוגי או פרד,
- וכגון אי ידיעתנו מספר מיני בעלי החיים והמתכות והצמחים וכל הדומה לכך.

ויש שם דברים שהאדם מרגיש תשוקתו גדולה להשגתן והשלטת שכלו על דרישת אמתתן, והחקירה בהן מצויה בכל כת מבעלי העיון בבני אדם ובכל זמן.
ובאותם הדברים מתרבות ההשקפות ותארע המחלוקת בין החוקרים, וימצאו השיבושים, מחמת שאיפת השכל להשיג אותם הדברים, כלומר: התשוקה אליהן, והיות כל אחד חושב שהוא כבר מצא דרך לדעת בו אמיתת הדברים. ואין בכוח השכל האנושי להביא על כך הוכחה, לפי שכל דבר שנודעה אמיתתו בהוכחה, אין בו מחלוקת ולא ויכוחים ולא התנצחויות, זולתי מצד סכל המתעקש עיקשות הנקראת העיקשות המופתית . כדרך שתמצא אנשים שהתעקשו נגד כדוריות הארץ והיות הגלגל עגול * וכיוצא בכך, אלה אין להביאם בחשבון בעניין זה.
ודברים אלה, אשר אירעה בהם מבוכה זו, רבים מאוד בעניינים האלוהיים, ומעטים בעניינים הטבעיים, ונעדרים בעניינים הלמודיים.
אמר אלאסכנדר אלאפרודיסי, כי גורמי המחלוקות בעניינים שלשה:
האחד אהבת ההתנשאות והניצוח המטים את האדם מהשיג את האמת כפי שהוא;
והשני עדינות הדבר המושג כשלעצמו ועמקו וקושי השגתו;
והשלישי סכלות המשיג וקוצר יכולתו להשיג מה שאפשר להשיג.
כך אמר אלאסכנדר.
ובזמננו גורם רביעי שלא הזכירו, מפני שלא היה אצלם, והוא ההרגל והחינוך, לפי שיש לאדם בטבעו אהבה להרגלו ונטייה כלפיו, עד שהנך רואה אנשי הכפרים, כפי שהם מן הנוול והעדר התענוגות ודחקות המזון, מתעבים את הכרכים ואינם נהנים בתענוגותיהם, ומעדיפים המצבים הגרועים שהורגלו בהם, על המצבים התקינים שלא הורגלו להם. ואין נפשם נינוחה במגורי הארמונות, ולא בלבישת המשי, ולא בהתעדנות במרחץ ובשמנים ומיני הבושם.
כך יארע לאדם בהשקפות אשר הורגל להם ונתחנך בהם, שהוא מחבבן ומגן עליהם, ומתרחק מזולתן, וגם [מו] גורם זה מעוור את האדם מהשגת האמת ויטה כלפי הרגליו. כמו שאירע להמון בגשמות ובעניינים אלוהיים רבים, כפי שנבאר . כל זה מחמת ההרגל והחינוך על לשונות שהכל מודים בקדושתן ואמיתתן, אשר פשטיהן מורים על גשמות ועל דמיונות בלתי נכונות, אבל נאמרו על דרך המשל והחידה. ונעשה הדבר בגלל סיבות שאזכיר .
ואל תחשוב כי זה שאמרנו על קוצר השכל האנושי והיות לו גבול שהוא נעצר אצלו, הוא דבר שנאמר על פי התורה . אלא הוא דבר שכבר אמרוהו הפילוסופים, והשיגוהו

השגה נכונה בלי שום קשר עם דת או השקפה , והוא דבר נכון, לא יסתפק בו אלא מי שסכל במה שכבר הוכח מן העניינים.
והקדמנו פרק זה הצעה למה שיבוא אחריו. [מז]
הערות:
הערת המתרגם: דברים נמצאים.
הערת המתרגם: נכון יותר לתרגם "ולא על ידי סיבה". אפשר לפרש שלא רק באופן ישיר אינן ניתנים להשגה, אלא אף על ידי מסובביהן. ויתכן שכוונתו שיש במציאות דברים שאין ביכולת האדם להשיגן אפילו על ידי נבואה, כעין המושגים המכונים בראיית פנים, אשר נעלמו אפילו ממשה. והקרשקש לא פירש נכונה.
הערת המתרגם: כלומר, יכול להשיגם מבחינה מסוימת, ואלו כללות אמיתת מציאותן אינן בהישג יד שליטתו.
הערת המתרגם: "קנטאר" תרגמתי "ככר" בעקבות רס"ג בתרגומו לכיכר הנחושת, אם כי ה"קנטאר" אין אנו יודעים מה היה משקלו אז. וראה פירושי רס"ג מהדורתי שמות לח כט הערה , וברור שכאן לא חשוב כלל להגדירו.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם וידועים אצל כל אדם.
הערת המתרגם: כגון הראות והריח [מה] שהם מוגבלים עד מרחק מסוים.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: לא תחדור בו מחשבתו כלל. וכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה יג: "ועניני ארבעה פרקים אלו שבחמש מצות האלו הם שחכמים הראשונים קוראים אותם פרדס... ואע"פ שגדולי ישראל היו, לא כולם היה בהם כוח לידע ולהשיג כל הדברים על בוריין".
הערת המתרגם: אפשר: ויתרונות.
הערת המתרגם: אפשר "נפשו משתוקקת". והדברים ברורים שיש מושגים שאף אם יופיעו אי פעם במחשבה, הרי הרגשות אי היכולת להשיגן בולמתן מיד.
הערת המתרגם: ראה בראשית טו ה.
הערת המתרגם: מיני בעלי החיים או מיני המתכות או מיני הצמחים.
הערת המתרגם: במציאות.
הערת המתרגם: כלומר: וכל כתות בעלי העיון בכל עם ושבט חוקרים בהם ומעיינים בהם. והאפודי נשתבש בקריאת משפט זה בגלל גמגום התרגום.
הערת המתרגם: כלומר: עקשנות עקשנית נגד הוכחה ברורה.
* .יתכן שאפשר לתרגם "מסתובב" אם כי דרך רחוקה היא.

הערת המתרגם: אלכסנדרוס מאפרודיסיה, ראש בית המדרש לפילוסופיה באתונה בשנת - לסה"נ היה גדול המפרשים של אריסטו בימים ההם. עסק רבות במחקר השכל ובענייני השכל הפועל. והחוקר אבן סינא העריצו מאוד. ודבריו האמורים כאן וגם תוספת הדבר הרביעי שהוסיף רבנו, הביאם רבנו בסוף ספרו על הקצרת מהדורת ז. מונטנר עמ' , הוצ' מוסד הרב קוק ירושלם תשכ"ה. עיין שם.

הערת המתרגם: תרגמתי "שעת'" מנוול, כפי שהעירותי לקמן ח"ג פרק מה הערה , ראה שם. ובר"ש "ממיעוט רחיצת ראשם וגופם".

הערת המתרגם: "אסתיחאש" ושמא יותר נכון לתרגם: וחש זרות בזולתן. [מו]

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק מז.

הערת המתרגם: מקראות והגדות חז"ל.

הערת המתרגם: ראה ראב"ד בהשגה להלכות תשובה פ"ג הלכה ז. ותשובת רבנו לקמן סוף פרק לו.

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק מו. וכיוצא בזה כתב רבנו בפירושו לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' רג "כי איך יתאימו מיני המזון קלי הכמות ממוצעי האיכות לאדם שכבר הורגל למיני המזון הרעים והכבדים, הלא רק יזיקוהו וישנאם, הנך רואה דבר אותם שהורגלו באכילת הבצלים והשומים והדגים, על המן מה הוא, ונפשנו קצה בלחם הקלקל. ע"ש. ולעצם העניין בהרגלים הטבעיים ראה כתובות דף קי ב. והלכות אישות פי"ג הלכה יח.

הערת המתרגם: כלומר: לא מפני ומשום שהתורה מנעה את האדם מלרחף במחשבתו אל מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור.

הערת המתרגם: בר"ש: בלי נטות אל דעת ואל סברה. [מז]

פרק [לב]

דע אתה המעיין במאמרי, כי יארע בהשגות השכליות, מחמת שיש להן קשר עם החומר , דבר הדומה למה שיארע להשגות החושיות.

והוא: כאשר אתה רואה בעיניך, אתה משיג מה שיש בכוח ראייתך להשיגו, ואם תאמץ את עיניך ותתחזק להביט ותדחוק את עצמך לראות למרחק רב יותר ממרחק שיש בכוחך לראות, או אם תסתכל בכתב דק מאוד או כיור דק שאין בכוחך להשיגו, ואמצת ראייתך לראותו כפי דיוקו, הרי לא רק שתיחלש ראייתך מלראות אותו שאין לך יכולת עליו

בלבד, אלא תיחלש גם ממה שיש בכוחך להשיגו, ותכהה ראייתך ולא תראה מה שהיית יכול להשיג לפני ההבטה המוגברת והמאומצת .
וכך ימצא את עצמו כל מעיין במדע מסוים בעת ההתבוננות, כי אם יפליג בהתבוננות ויאמץ כל מחשבתו - יתטמטם ולא יבין אז אפילו מה שדרכו להבינו, כי מצב כל הכוחות הגופניים בעניין זה מצב אחיד .
וכדומה לזה יארע לך בהשגות השכליות, והוא, שאם אתה תתיישב בדבר שיש עליו כדמות קושיא , ולא תרמה את עצמך לסבור שהוכח בדבר [מז] שלא הוכח , ואל תמהר לדחות ולהחליט בהכחשת כל מה שלא הוכח הפכו , ואל תחשוב להשיג מה שאינך יכול להשיגו. רק אז תהיה בשלמות האנושית, ותהיה בדרגת ר' עקיבה ע"ה, אשר נכנס בשלום ויצא בשלום בעת הסתכלותו בעניינים האלה האלוהיים.
ואם תחשוב להשיג למעלה מהשגתך, או תמהר להכחיש את הדברים אשר לא הוכח הפכן, או שהם אפשריים ואפילו אפשרות רחוקה, תהיה כאלישע-אחר . ואין זה רק שלא תהיה שלם, אלא תהיה גרוע מכל גרוע, ויארע לך אז התגברות הדמיונות והנטייה כלפי המגרעות והמידות המגונות ומעשה הרע מחמת טרדת השכל וכביון אורו , כפי שיארע בראייה כמה מיני דמיונות כוזבים כאשר ייחלש הרוח הרואה בחולים , ובאותם המתאמצים להסתכל בדברים הנוצצים או בדברים הדקים.
ועל עניין זה נאמר:
דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאתו ,
וכך הביאוהו חכמים ז"ל משל על אלישע-אחר . וכמה נפלא המשל הזה לפי שדימה את הלימוד באכילה כפי שאמרנו , והזכיר את הערב שבמאכלים והוא הדבש. והדבש בטבעו כאשר מרבים ממנו מעורר את הבטן ומקיא, וכאלו אומר כי טבע ההשגה הזו, עם כל רוממותה וחשיבותה ומה שיש בה מן השלמות, אם לא יעמוד בה האדם אצל גבולו וינהג בה בזהירות - תיהפך למגרעת, כמו אוכל הדבש אשר אם אכל במידה הרי ניזון ונהנה, ואם הוסיף אבד הכל. לא אמר פן "תשבענו וקצת בו" אלא אמר "והקאתו".
ולעניין זה רמז גם באמרו:
אכול דבש הרבות לא טוב וכו' ,
ואליו רמז באמרו:
ואל תתחכם יותר למה תשומם ,
ואל זה רמז באמרו:
שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלוהים וכו'

ואל זה רמז דוד באמרו:
לא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני ,
ועל עניין זה נתכוונו באמרם:
במופלא ממך אל תדרוש ובמכסה ממך אל תחקור במה שהרשית דרוש ואין לך עסק בנפלאות
כלומר: שלא תוליך את שכלך אלא במה שאפשר לאדם להשיגו.
אבל הדבר אשר אין בטבע האדם להשיגו הרי העסק בו מזיק מאוד כמו שבארנו . ועל זה נתכוונו באמרם כל המסתכל בארבעה דברים וכו' והשלימו אותו הלשון באמרם:
כל שלא חס על כבוד קונו ,
רמז למה שבארנו, שלא יתפרץ האדם לעיין בדמיונות הנפסדות , וכאשר תיוולד לו קושיא, או שלא הוכח לו הדבר המבוקש, אל ידחהו ויעזבהו וימהר להכחישו, אלא יתיישב ויחוס על כבוד קונו ויחדל ויעמוד. וזה דבר שכבר נתברר.
ואין הכוונה בלשונות אלו שאמרום הנביאים והחכמים ז"ל נעילת שערי העיון לגמרי, והשבתת השכל מלהשיג מה שאפשר להשיג, כמו שמדמים הסכלים והבטלנים האוהבים לעשות חסרונם ופתיותם שלמות וחכמה, ושלמות זולתם וידיעותיו חסרון ויציאה מן הדת. שמים חשך [מח] לאור ואור לחושך .
אלא כל המטרה להודיע שיש לשכל האנושי גבול שהוא נעצר אצלו . ואל יקשו עליך ביטויים שנאמרו בשכל בפרק זה וזולתו, כי המטרה לזרז על העניין המכוון, לא בירור מהות השכל. ולדיוק דבר זה פרקים אחרים. [מט]
הערות:
הערת המתרגם: החומר - הגוף מהווה כאן שתי מגרעות - תרתי לריעותא. האחת בהיותינו שכל בגוף אין בכוחנו להשיג מה שיכול להשיג השכל הנבדל. וכמו שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"א הלכה י בעניין בקשת משה הראני נא את כבודך: והשיבו ב"ה שאין כח בדעת האדם החי שהוא מחובר מגוף ונפש להשיג אמיתת דבר זה על בוריו, ע"ש. נוסף על כך כאשר האדם משחרר את שכלו למרחבים שאינן בגבול הישגו ונוחל אכזבה מרה הרי אז החומר נמצא בכל תקפו ועם התרופפות הסכרים והמעצורים השכליים או אף הריסתם לגמרי על ידי האכזבה משלח הוא את כוחותיו ללא רסן, ולכך אמרו באלישע "נפק אשכח זונה תבעה" ואין פריקת כל רסן מצטמצמת במה שיש לו בו הנאה אלא אף בשנאה עוורת לכל מה שיש בו ריח של מחשבה "עקר פוגלא ממישרא בשבתא" ראה חגיגה טו א. והאברבנאל האריך הרחיב כאן ללא צורך.

הערת המתרגם: השוה רבנו בחיי בחובות הלבבות שער היחוד פ"י.
הערת המתרגם: ישתתק, יחדל מלפעול.
הערת המתרגם: אפשר: מה שביכולתו.
הערת המתרגם: כלומר: והמחשבה אחת מכוחות הגוף, ולקמן ידבר בהשגת השכל.
הערת המתרגם: בר"ש "שאתה אם תעמוד על הספק" ואין הלשון ברור. וכוונת רבנו אם יזדמן לפניך דבר שיש עליו כעין קושיא כגון עניין חידוש העולם, וכפי שיבוא בארוכה לקמן בתחילת חלק ב.
הערת המתרגם: אפשר: [מז] לחשוב.
הערת המתרגם: כלומר: אל תמהר בדבר שלא הוכח, כגון הדעה בקדמות העולם, ותחשוב שכאלו כבר הוכח.
הערת המתרגם: ואף בדברים שנדמה לך שלא הוכחו אל תמהר להכחישן מחמת כך, ושוב כגון הדעה על חידוש העולם, כי כל זמן שלא הוכח הפכו הרי המסורת קיימת. ובמקרה זה הרי כמו שכתב רס"ג לא יתכן שיוכח הפכו כי בעל העיסה מעיד על עיסתו.
הערת המתרגם: כאשר תהיה יציב איתן על יסודות אלה.
הערת המתרגם: חגיגה יד ב.
הערת המתרגם: שם.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: כתב רבנו "הרוח הרואה" ולא "הכוח הרואה" כי המדובר כאן על רוח ויכולת ההבחנה, כי בחולי הקדחת והחום הממושך וכדומה שהוזים ונדמה להם שהם רואים יצורים שאינם במציאות אינו מחמת חולשת כח הראייה אלא מחמת חולשת הרוח הרואה.
הערת המתרגם: אפשר: הזוהרים.
הערת המתרגם: משלי כה טז.
הערת המתרגם: לפנינו בחגיגה יד ב דרשו פסוק זה על בן זומא. ושמא בנוס' רבנו היה אחרי קצץ בנטיעות.
הערת המתרגם: לעיל פרק לא.
הערת המתרגם: משלי כה כז.
הערת המתרגם: קהלת ז טז.
הערת המתרגם: שם ד יז.
הערת המתרגם: תהלים קלא א.
הערת המתרגם: חגיגה יג א, בשם בן סירא.

הערת המתרגם: אפשר: שלא תשוטט בשכלך.
הערת המתרגם: לעיל בתחילת הפרק.
הערת המתרגם: חגיגה פ"ב מ"א.
הערת המתרגם: בדמיונו הנפסד במקום השכל הבריא, ובריאותו מתבטאת גם בדעתו להיעצר בגבול הישגו.
הערת המתרגם: וכתב רבנו בפירושו לחגיגה שם: הכוונה בזה מי שלא חס על שכלו, כי השכל הוא כבוד ה'. וכיון שאינו יודע [מח] ערך הדבר הזה שניתן לו הרי הוא מופקר בידי תאוותיו ונעשה כבהמה, ע"ש.
הערת המתרגם: על דרך הכתוב - ישעיה ה כ.
הערת המתרגם: בכל העניין הזה השוה רס"ג בהקדמה לאמונות ודעות פרק ו, ראה שם מהדורתי עמ' כג.
הערת המתרגם: אל תבקר, אל תדקדק דקדוק של בקורת.
הערת המתרגם: אפשר: להנחות. [מט]

פרק [לג]

דע כי ההתחלה במדע זה מזיק מאוד כלומר: מדעי האלוהות, וכן ביאור עניני המשלים הנבואיים וההערה על ההשאלות המשומשות במשאות אשר ספרי הנבואה מלאים מהם, אלא ראוי לחנך את הקטנים ולהניח מוגבלי ההבנה כפי יכולת השגתם.
ומי שנראה שלם ההבנה מעותד לדרגה הנעלה הזו, דרגת העיון ההוכחתי והלמידויות השכליות האמיתיות, יש להרימו לאט לאט עד אשר יגיע לשלמותו, או על ידי מעורר אשר יעירהו או מעצמו.
אבל אם יתחיל במדע הזה האלוהי, לא רק שיגרום בלבולים בלבד בדעותיו, אלא אף כפירה מוחלטת , והרי הוא דומה לדעתי כמי שמזין את הנער היונק בלחם חטה ובשר ושתיית יין שהוא ימיתהו בלי ספק, לא מפני שהם מאכלים רעים ובלתי טבעיים לאדם, אלא בשל חולשת הניזון בהם מכדי לעכלם כדי שתושג בהם התועלת.
כך אלו ההשקפות הנכונות, לא העלימום ודברו בהם בחידות, והערים כל חכם ללמד אותם שלא בפירוש בכל אופני ההערמה, מפני שיש בהם דבר רע נסתר, או מפני שהם סותרים יסודות הדת כפי שחושבים הכסילים אשר דמו שכבר הגיעו לדרגת העיון , אלא העלימום מחמת אי יכולת השכל בהתחלות לקבלם, ודברו בהם ברמזים כדי שיבינום השלמים, ולפיכך נקראו סודות וסתרי תורה כפי שנבאר .

וזוהי הסיבה שהתורה דברה כלשון בני אדם כמו שבארנו , והטעם מפני שהיא מוצעת שיתחילו בה וילמדוה הנערים והנשים וכלל האדם, ואין ביכולתם להבין הדברים כפי אמתם, ולפיכך הסתפקו להם בהאמנת כל השקפה נכונה שראוי לאמתה , ובכל תיאוריה המיישבת את הדעת כלפי מציאותה , לא כפי אמיתת מהותה.

וכאשר מגיע האדם לשלמות ונמסרו לו סתרי תורה, אם מזולתו, ואם מעצמו כאשר יעירהו דבר על דבר, יגיע לדרגה שיתאמתו לו אותן הדעות האמיתיות בדרכי האימות הנכונים, או בהוכחה במה שההוכחה אפשרית בו, או בראיות חזקות במה שאפשר בו דבר זה, וכן ישכיל אותם הדברים שהיו אצלו דמיונות ומשלים כפי אמתם ויבין מהותם.

וכבר נכפל לך כמה פעמים בדברנו אמרם ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו [מט] אז מוסרין לו ראשי פרקים , ולפיכך אין ראוי לפתוח לשום אדם בעניין זה אלא כפי יכולת קיבולו ובשני תנאים אלה:

האחד שיהא חכם כלומר: שכבר הושגו לו המדעים אשר בהם נלמדים הקדמות העיון , והשני שיהא מבין ובעל תפישה וטבעים זכים תופש את העניין ברמז קל , והוא עניין אמרם מבין מדעתו.

והנני מבאר לך סיבות מניעת למוד ההמון בדרכי העיון האמיתיים והבאתם להשכלת מהות העניינים כפי שהם, ושזה דבר חיובי הכרחי שלא יהיה אלא כך , בפרק שאחר זה, ואומר. [נ]

הערות:

הערת המתרגם: כלומר: שיפתח האדם ראשית לימודיו ותחילת השכלתו במדע זה, וראה לקמן הערה .

הערת המתרגם: "אלכיטאבה" המשא והחזון הנבואי. ובר"ש "הספור" ורי"ח "מליצה" ולא דקו.

הערת המתרגם: אפשר "כפי ערך". והכוונה לחנך את הקטנים ולהגדיל את מנת ידיעתם כפי רמת קיבולם, ולהניח את המוגבלים כפי יכולת קיבולם.

הערת המתרגם: בר"ש "בטול לגמרי" ולא דק.

הערת המתרגם: למרבית הצער כאלה הם הרבה "חכמים", בפרט אם מונה לאיזה תפקיד ע"י קבוצת חש"ו נדמה לו שהוא חכם מופלא ורב רבנן באמת.

הערת המתרגם: בר"ש "וגלו בהם מעט" ולא דק.

הערת המתרגם: לקמן פרק לד.

הערת המתרגם: לעיל פרק כו, וראה לקמן ח"א פרק מז.

הערת המתרגם: כלומר: התורה היה די בשבילה שמסרה את ההשקפות הנכונות במסורת, כגון ה' אחד, העולם מחודש, יש נבואה, וכדומה.
הערת המתרגם: מוסב על ההשקפה, כלומר: שמסרה את ההשקפות בצורה ובאופן המתקבלים על דעת הכל, אם כי רוב וכמעט כל המלים שנמסרו בהן מושאלות.
הערת המתרגם: "חג'ה" הוכחה, ראיה איתנה. וברפש "טענה" ולא דק.
הערת המתרגם: ראה לעיל בתחילת ההקדמה.
הערת המתרגם: חגיגה פ"ב מ"א.
הערת המתרגם: שם יג א. [מט]
הערת המתרגם: על סוגי המדעים שצריך להקדים לפני למוד הפילוסופיא ומדעי האלוהות ראה בפרק דלקמן הערה .
הערת המתרגם: "פטנא" ובר"ש ורי"ח "משכיל" ונכון הוא.
הערת המתרגם: וזה לשון רבנו בהקדמתו לאבות תחילת פרק שמיני, מהדורתי עמ' שצו: כגון שהיה מזגו נוטה אל היובש יותר ותהיה מהות מוחו זכה מעטת הלחיות הרי אדם זה יקל עליו הזכרנות והבנת העניינים יותר מאודם בעל מרה לבנה.
הערת המתרגם: בר"ש "והתחיל עמהם" ולא דק.
הערת המתרגם: להקדים במדעים הקלים שאפשר לכל להבינם, וכמו שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד סוף הלכה יג. [נ]
חלק ראשון

פרק [לד]

הסיבות המונעות את פתיחת הלמודים בענייני האלוהות ולהעיר על מה שצריך להעיר עליו ולהגיש את זה להמון חמש סיבות.
הסיבה הראשונה, קושי הדבר כשלעצמו ועדינותו ועמקו, אמר:
רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו ,
ונאמר:
והחכמה מאין תמצא .
ואין ראוי להתחיל את הלמודים ביותר קשה ועמוק להבנה , ומן המשלים הידועים באומתנו דימוי הלמוד למים ובארו ע"ה במשל זה כמה עניינים , מכללן שהיודע לשחות יוציא פנינים מקרקעית הים, ומי שאינו יודע לשחות יטבע , ולפיכך לא ייגש לשחות אלא מי שהורגל בלמודה.

והסיבה השניה, קוצר דעת כל בני אדם בראשיתם , לפי שלא ניתנה לאדם שלמותו הסופית מראש, אלא השלמות מצויה בו בכוח, ובראשיתו נעדרת ממנו בפועל, ועיר פרא אדם יולד .

וכל אדם שיש לו דבר מסוים בכוח אינו חיובי בהכרח שיצא אותו הדבר אל הפעל, אלא אפשר שיישאר במגרעותיו, אם מחמת מעצורים ואם מחוסר הכשרה שתוציא אותו הכוח אל הפעל, ובפירוש נאמר:

לא רבים יחכמו ,

ואמרו ז"ל:

ראיתי בני עליה והם מועטים ,

כי המעצורים בעד השלמות רבים מאוד והמטרידים ממנה עצומים, ומתי תושג הכוננות המוחלטת והפנאי להכשרה כדי שיצא מה שבאותו אדם בכוח אל הפעל.

והסיבה השלישית אריכות המצעים , כי יש לאדם בטבעו חשק לחקירת התכליות, אלא שעל הרוב הוא נלאה או דוחה את המצעים. ודע כי אלו הושגה תכלית מסוימת בלי המצעים הקודמים לה כי או לא היו אלה מצעים, אלא היו נעשים הטרדה ומיותרים בהחלט. וכל אדם אפילו הפתי ביותר אם תעירהו כמו שמעירים את הישן ותאמר לו האם אינך משתוקק עתה לדעת את השמים [נ] הללו כמה מספרם, והיאך תבניתם, ומה יש בהם , ומה הם המלאכים , והיאך נברא העולם בכללותו , ומה היא תכליתו כפי סידורו זה עם זה , ומה היא הנפש, והיאך התהוותה בגוף, והאם נפש האדם תיפרד, ואם תיפרד היאך ובמה ואל מה , וכיוצא בחקירות אלה, הוא יאמר לך כן בלי ספק, וישתוקק לידיעת דברים הללו כפי אמתחן השתוקקות טבעית, אלא שהוא ירצה לשכך את תשוקתו זו והשגת ידיעת כל אלה במלה אחת או בשתי מלים שתאמרם לו , אבל אם תחייבהו להתבטל מעסקיו שבוע ימים כדי שיבין את כל זה לא יאות לכך , אלא יסתפק בדמיונות כוזבים שנפשו נינוחת בהם, וידחה את הדבר אם תאמר לו שיש דברים הצריכים הקדמות רבות וזמן רב לחקור עליהם.

ואתה יודע שכל הדברים הללו קשורים זה בזה, לפי שאין במציאות כי אם ה' יתעלה וכל ברואיו, והם כל מה שנכלל במציאות בלעדיו , ואין שם דרך להשיגו אלא על ידי מעשיו והם המורים על מציאותו , ועל מה שצריך לסבור בו , כלומר: מה לחייב לו ומה לשלול ממנו, ולכן חובה בהחלט להתבונן בכל המציאות כפי שהיא , כדי שניקח מכל דבר ודבר הקדמות אמיתיות נכונות שיועילו לנו במחקרינו האלוהיים, יש הקדמות הנלקחות מטבע המספרים , ומסגולות התבניות ההנדסיות נלמד מהן לדברים שנשלול

ממנו יתעלה, ותורנו שלילתן על כמה עניינים, אבל עניני התכונה הגלגלית ומדעי הטבע איני חושב שיהא לך ספק בכך שהם עניינים הכרחיים להכרת יחס העולם להנהגת ה' היאך היא באמת, לא באופן דמיוני. ויש שם דברים עיוניים רבים שאף על פי שאין לקחת מהן הקדמות למדע זה אבל הם מכשירים את המחשבה, ותושג לאדם תכונה היאך ללמוד ולדעת האמת בדברים שהם ממשיים בשבילו, ומסלקים הערבוביא המצויה ברוב מחשבות המעיינים שמתחלפים להם דברים המקריים בעצמיים ומה שיצא מחמת כך מן הדעות הנפסדות, נוסף על הבנת אותם העניינים כפי שהם , ואף על פי שאינם יסוד למדע האלוהות, ולא יבצר שיש בהם תועליות אחרות בדברים המובילים למדע זה, והרי הכרחי למי שירצה להגיע אל השלמות האנושית להכשיר את עצמו תחלה במלאכת ההגיון ואחר כן במקצועות ההכשרתיים כפי הסדר, ואחר כך במדעי הטבע, ואחר כך במדעי האלוהות . [נא]

ומוצאים אנו רבים שנעצר שכלם באחד המדעים האלה, ואף אם לא קהו שכליהם יש שהפסיקם המות כשהם במקצת המצעים. ואלו לא ניתנה לנו השקפה בדרך האמונה כלל ולא הודרכנו במאומה בדרך המשל , אלא נזקקים היינו לתבונה השלמה בגבולות העצמיים, ובאימות כל מה שצריך לאמתו בהוכחה, וזה לא יתכן כי אם לאחר המצעים הללו הארוכים, היה דבר זה גורם למות כל בני האדם בטרם ידעו אם יש שם אלוה לעולם או שאין שם אלוה , כל שכן שיחייב לו חכמה או ישלול ממנו מגרעת, ולא היה ניצול כלל מן האבדון הזה אלא אחד מעיר ושנים ממשפחה . אבל היחידים והם השרידים אשר ה' קורא לא תושג להם השלמות אשר היא התכלית כי אם לאחר המצעים, וכבר באר שלמה כי הצורך למצעים הכרחי, ושאי אפשר להגיע אל החכמה האמיתית אלא לאחר הכשרה, אמר:

אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וחילים יגבר ויתרון הכשר חכמה ,

ואמר:

שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך .

וכאן הכרח אחר לידיעת המצעים, והוא, שהאדם נולדים לו ספקות רבים בעת החקירה במהירות, ויבין גם את הקושיות במהירות כלומר: סתירת דבר מסוים, כי זה דומה להריסה בבנין, אבל העמדת הדברים והתרת הספקות לא יתכן אלא בהקדמות מרובות הנלמדות באותם המצעים, ויהיה המעיין ללא מצע כמי שהולך ברגליו להגיע למקום מסוים ונפל בדרכו לתוך בור עמוק שאין לו עצה לצאת ממנו עד שימות, ואלו היה נעדר ההילוך וישב במקומו היה יותר טוב לו, וכבר הרבה שלמה במשלי בתיאור מצב

העצלנים וקוצר ידם , וכל זה משל לעצלה מדרישת המדעים, ואמר בתשוקת המשתוקק להשיג את התכליות ואינו פועל להשיג את המצעים המביאים [נב] לאותם התכליות אלא משחוקק בלבד, אמר:

תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות, כל היום התאוה תאוה וצדיק יתן ולא יחשך , אמר כי הסיבה שתשוקתו תמיתנו מפני שלא פעל ועשה במה שמשכך אותה התשוקה, אלא מרבה להתאוות ולא יותר, ותולה תקוותיו במה שאין לו כלים להשיגו, ואלו הניח את התשוקה הזו היה טוב לו, והתבונן סוף המשל לפי שהוא מבאר את תחילתו והוא אמרו וצדיק יתן ולא יחשך, ואין צדיק מקביל לעצל אלא כפי מה שבארנו והרי הוא אומר כי איש הצדק מבני אדם הנותן לכל דבר את הראוי לו ייתן כל זמנו ללמודים, ואינו חושך מזמנו מאומה למה שזולת זה, כאלו יאמר וצדיק ייתן ימיו לחכמה ולא יחשך מהם, כעין אמרו:

אל תתן לנשים חילך ,

ורוב החכמים כלומר: המפורסמים בחכמה נגועים במחלה זו כלומר: דרישת התכליות והדיון בהם בלי עיון במצעיהם, ומהם מי שהביאתו הסכלות או בקשת השררה לזלזל באותן המצעים אשר אין ביכולתו להשיגן, או שמתעצל ללמדן, וידמה להראות שהם מזיקים או בלתי מועילים. ועם ההתבוננות האמת ברור וגלוי.

והסיבה הרביעית ההכנות הטבעיות, והוא, כבר נתבאר ואף הוכח כי המעלות המדותיות הם מצעים למעלות ההגיוניות , ולא יתכן שיושגו הגיוניות אמיתיות כלומר: מושכלות שלמות כי אם לאדם בעל מדות מוכשרות מאוד, אדם נוח ומיושב .

ויש בני אדם רבים שיש בהם מתחילת הווייתם תכונה מזגית שאי אפשר עמה להיות שלם כלל, כגון מי שהוא בטבע חם לבב מאוד וחזק הרי אינו פלט מן הכעס ואפילו יכשיר את עצמו ככל האפשר. וכמי שמזג האשכים שלו חם ולח חזקי הבניה ואברי הזרע מרבים להוליד זרע הנה זה רחוק שיהיה פרוש ואפילו יכשיר את עצמו ככל האפשר.

וכן תמצא בבני אדם אנשים בעלי פעלתנות וחירוף נפש ותנועותיהם פזיזות מאוד בלתי מסודרות מורים על לקוי הרכבה ורוע מזג ואי אפשר להביאם בחשבון .

הנה אלה לא תמצא בהם שלמות לעולם, והטפול בהם עם מצבים כאלה סכלות מוחלטת מן המטפל, לפי שהמדע הזה כפי שידעת אינו מדע רפואה ולא מדע הנדסה * , ולא כל אדם מעותד לו מצד האופנים שכבר אמרנו, ולפיכך אי אפשר בלי שיקדמו המצעים המדוחיים, עד שיהא האדם בתכלית התקינות והשלמות,

כי תועבת ה' נלוז ואת ישרים סודו .
ולפיכך מרוחק למודו לבחורים, ואף אי אפשר להם לקבלו מחמת המית טבעיהם וטרדת מחשבותיהם בלבת הגדילה, עד אשר תשוך אותה הלבה המביכה, ויושגו להם הנחת והשקיטה, ויכנעו לבותיהם, ויהיו ענוים מצד מזגם, ואז ירוממו את עצמם לדרגה זו והיא השגתו יתעלה, כלומר: המדע האלוהי אשר מכנים אותו במעשה מרכבה, אמר:
קרוב ה' לנשברי לב ,
ואמר:
מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח וכו' ,
ולפיכך אמרו בתלמוד על אמרם מוסרים לו ראשי הפרקים, אמרו:
אין מוסרין ראשי הפרקים אלא לאב בית דין [נג] והוא שלבו דואג בקרבו ,
והכוונה בכך שפלות הרוח והענווה וישוב הדעת המופלג נוסף על החכמה. ושם אמרו:
אין מוסרין סתרי תורה אלא ליועץ וחכם חרשים ונבון לחש ,
ואלה דברים שההכנה הטבעית הכרחית בהם, הלא יודע אתה כי יש בבני אדם חלושי מחשבה מאוד אף על פי שהוא מבין יותר מכל אדם, ומהם מי שיש לו מחשבה נכונה וכושר הנהגה בענייני המדיניים והוא הנקרא יועץ, אבל אינו יכול להבין מושכל ואפילו קרוב למושכלות הראשוניים , אלא יהיה פתי מאוד אין עצה בו,
למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין .
ויש בבני אדם בעל הבנה זכה בטבעו השולט בנסתרי העניינים בדברי הסבר קצרים מחוכמים והוא הנקרא נבון לחש, אלא שלא עסק ולא הושגו לו המדעים. ואשר הושגו לו המדעים בפועל הוא הנקרא חכם חרשים, אמרו כיון שמדבר נעשו הכל כחרשים .
התבונן היאך התנה בלשון הכתוב שלמות האדם בהנהגות המדיניות ובמדעים העיוניים עם טבע זך ותבונה ויכולת הסבר לומר את העניינים ברמז ואז מוסרין לו סתרי תורה.
ושם אמרו:
אמר ליה ר' יוחנן לר' אלעזר תא לגמרך מעשה מרכבה אמר ליה אכתי לא קשאי ,
כלומר: טרם זקנתי ועד כה אני מרגיש המית הטבע ופעילות הנעורים. שים לב היאך התנו גם הגיל נוסף על אותן המעלות, והיאך יתכן עם כל אלה לעסוק בעניין זה עם כל המון בני אדם טף ונשים.
והסיבה החמישית ההתעסקות בצרכי הגוף שהיא השלמות הראשונית , ובפרט אם נוספה לכך ההתעסקות בנישואין ובבנים, וכל שכן אם נוסף לכך דרישה למותרות במאכלים שהם נעשים תכונה מושרשת בהתאם לנוהג ולהרגלים הרעים, עד שאפילו האדם השלם כפי שהזכרנו, אם רבו התעסקויותיו בדברים אלו ההכרחיים וכל שכן

כשאינם הכרחיים ונתחזקה תשוקתו להם יחלשו בו התשוקות העיוניות וידעכו , ויהיה למודו בהם ברישול ורפיון וחוסר חשק, ועל ידי כך לא ישיג מה שיש בכוחו להשיג, או ישיג השגה משובשת ומבולבלת מן ההשגה וקוצר היכולת .

הנה על פי כל הסיבות הללו נעשו כל הדברים הללו מתאימים ליחידים נבחרים מאוד. לא להמון, ולפיכך מעלימים אותם מן המתחיל ומונעים מלהתעסק בהם, כמו שמונעים את הנער הקטן מלאכול מיני המזון הגסים והרמת דברים הכבדים. [נד]

הערות:

הערת המתרגם: והמונעות מלהעיר.

הערת המתרגם: קהלת ז כד. וכבר פירש רבנו פסוק זה לעיל בהקדמה על מעשה בראשית. ויתכן כי תחילת הפסוק רחוק מה שהיה - במעשה בראשית. ועמוק עמוק מי ימצאנו - במעשה מרכבה.

הערת המתרגם: איוב כח יב. וראה לקמן ח"ג תחילת פרק נד.

הערת המתרגם: ראה לעיל בסוף ההקדמה ד"ה והסיבה החמישית.

הערת המתרגם: "מלתנא", ובר"ש "בתורתנו" ולא דק.

הערת המתרגם: ראה לעיל סוף פרק ל.

הערת המתרגם: ראה בבא קמא יז א, פב ב. וראה יל"ש ח"ב תפ.

הערת המתרגם: שמא רומז רבנו לאגדה דר' יוחנן על ההיא קרטליתא, בבא בתרא עד א.

הערת המתרגם: בראשית כניסתם ללמודים להשכלה ולמדע.

הערת המתרגם: איוב יא יב.

הערת המתרגם: כגון מחלות וכדומה, או דעות קדומות עקומות ועקושות.

הערת המתרגם: איוב לב ט.

הערת המתרגם: סוכה מה ב. סנהדרין צז ב.

הערת המתרגם: ההשתחררות מאמונות ההבל ומרדיפת התאוותנות.

הערת המתרגם: ההקדמות וההצעות הדרושות לאדם כדי להכינו לקראת מדעי האלוהות.

הערת המתרגם: "אבלד" איננו הנבער מדעת, [נ] אלא אדם שמצד טבעו ותולדתו אינו מסוגל לתפש דברים עמוקים.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרקים ד-יא.

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק מט.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק יט.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרקים יג-יד.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרק ח. והלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ח-ט.
הערת המתרגם: ומחמת בטלנות זו של בני אדם, כאשר רואים אדם גדול אינם מיחסים את חכמתו וידיעותיו לעמל רב ושקידה ונדוד שינה וותור על תענוגות וכעין דברי הראב"ד בתשובתו להרז"ה "כמה ישינות עוררתי מעיני וכמה מאכלות הסרחתי שלא אכלתי אותם בעתם על עסק התורה" אלא מיחסים את הדבר לאיזה פלא, כאותה ההגדה שרקמו סביב אישיותו של רבנו שהובאה בשלשלת הקבלה, ומשם לסדר הדורות, ומשם לספר רמב"ם של הגרי"ל הכהן מימון עמ' טו.
הערת המתרגם: אפשר: לא יעשה כן.
הערת המתרגם: אפשר: שדעתו נחה.
הערת המתרגם: אשר מנה לעיל, השמים המלאכים, העולם בכלל, הנפש.
הערת המתרגם: כל מה שיש במציאות חוץ ממנו הוא ברא אותו.
הערת המתרגם: וכך בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה יב.
הערת המתרגם: כלומר: היאך צריכה להיות תפישת מושג האלוהות בתודעת האדם.
הערת המתרגם: שלא נעקם את המציאות כפי רצוננו כדי שלא תהא בה סתירה לדעותנו הקדומות כדרך שעשו ה"מתכלמין". וראה אפלטון בספרו תיאיטיטוס מהדורת סימון עמ' "אין אנו עבדים לסברות אלא הסברות משרתות אותנו".
הערת המתרגם: איני יודע אם כוונת רבנו לספר "שער המספר וסגולותיו" המיוחס להראב"ע, או לכיוצא בו. ושמא כוונת רבנו לתורת אסכולת פותאגורס כפי שרמזה גם ארסטו בספרו מטפיזיקה ספר א פרק ה.
הערת המתרגם: ראה לקמן הערה .
הערת המתרגם: אפשר "העצמיים" הפך המקריים, והכוונה כדי לדעת להבדיל בין העצם למקרה במדע זה.
הערת המתרגם: כלומר: שידיעת מדע מסוים כשל עצמו הרי הוא התקדמות גדולה.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק ה. ומעניינים כאן דרישותיו המרובות של רבנו, כמסקנת אבי נצר אלפאראבי, הגיון, מקצועות הכשרתיים, טבע, ולקמן גם כושר המידות, בעוד שבהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה יג הסתפק בידיעת הוויות דאביי ורבא, וז"ל: [נא] ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כרסו לחם ובשר, ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצות, ואע"פ שדברים אלו דבר קטן קראו אותן חכמים שהרי אמרו דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הוויות דאביי ורבא, אע"פ כן ראויין הן להקדימן שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה, ועוד שהם הטובה

הגדולה שהשפיע הקב"ה לישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא, ואפשר שידעם הכל קטן וגדול איש ואישה בעל לב רחב ובעל לב קצר. ע"ש. ויתכן מפני שידיעת תלמוד וראשונים כוללים הכל. ואף חכמי העמים לא דרשו את כולן. והנני מעתיק כאן לשון אבי נצר אלפאראבי במאמרו בעניין זה: המדע אשר צריך להתחיל בו לפני למוד הפילוסופיא, הרי תלמידי אפלאטון סבורים שהוא מדע ההנדסה, ומביאים ראיה לכך מדברי אפלאטון לפי שהוא כתב על שער בית מדרשו "מי שאינו מהנדס אל יכנס אצלנו" והטעם כי ההוכחה המשומשת בהנדסה היא ההוכחה היותר ברורה. ואנשי אתופרסטס סוברים שיש להתחיל בתיקון המידות, כי מי שלא התקין מידותיו הנפשיות אי אפשר לו ללמוד מדע אמתי והראיה לכך דברי אפלאטון שאמר "מי שאינו זך וישר אל יגע בזך וישר" ואבוקראט אמר "כי הגופות שאינן זכות כל מה שתזון אותן תוסיף להן רעה". אבל בואתיס איש צידון סובר שיש להתחיל במדעי הטבע לפי שהם יותר ידועים וקלים ללמוד לדעתו. אבל אנרוניקס תלמידו סבור שיש להתחיל במדע ההגיון, לפי שהוא הכלי שבו נבחן האמת מן השקר בכל הדברים. ואין ראוי לדחות אף אחת מן הדעות הללו, אלא ראוי תחלה לפני למוד הפילוסופיא לתקן מדות הנפש התאוותנית... וזה יהיה בתיקון המידות לא בדברים בלבד אלא גם בפועל, ואחר כך תיקון הנפש ההגיונית כי בה תבין דרך האמת אשר בכך תהיה בטוח משגיאות ומלהיכשל בשווא, וזה לא יתכן כי אם בהכשרה בחכמת ההוכחה, וההוכחה שני סוגים, יש הנדסי ויש הגיוני, ולפיכך ראוי להתחיל בלמודי ההנדסה ככל הדרוש להכשרה בהוכחה ההנדסית, ויכשיר עצמו אחר כך במדע ההגיון.

הערת המתרגם: אפשר: המסורת.

הערת המתרגם: המשלים וההשאלות הנבואיים.

הערת המתרגם: והן הן דברי רס"ג בהקדמתו לספרו האמונות והדעות פרק ו, ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: "חכם" חכמות, ובר"ש "דבר" או "דין" ולא דק.

הערת המתרגם: על דרך הכתוב = ירמיה ג יד.

הערת המתרגם: בר"ש "האחרים" וטעות הוא.

הערת המתרגם: על דרך הכתוב = יואל ג ה. ושגור הוא בפי רבנו, גם בהקדמת משנה תורה ואגרת תימן, ואגרתו לר"י בן יהודה.

הערת המתרגם: קהלת י י. ומפרש רבנו פסוק זה כמו שפירשו רס"ג אם קהה הברזל - הגרזן שמבקעים בו העצים. והוא לא פנים קלקל - לא השחיזו וחדדו לפני כן. וחילים

יגבר - ירבה להכות על העץ ולא יצליח לבקע מאומה. ויתרון הכשר חכמה - חידוד מוקדם של הברזל.

הערת המתרגם: משלי יט כ.

הערת המתרגם: אפשר: אוזלת [נב] ידם.

הערת המתרגם: משלי כא כה-כו.

הערת המתרגם: תרגמתי כן, ולא "הצדיק" כי לא מדובר כאן על צדיק הפך רשע, אלא על איש השיקול הצודק והמאוזן.

הערת המתרגם: משלי לא ג. וברור שכוונת רבנו בפסוק זה שלא ייתן האדם את זמנו וישקיע את עתותיו בצרכי החומר ודרישותיו הבלתי מוגבלות, כי זו היא האישה האמורה במשלי, וכמו שבאר לעיל בסוף ההקדמה. ובהלכות דעות פ"ד הלכה יט. והלכות מלכים פ"ג הלכה ו הזכיר רבנו פסוק זה כפשוטו.

הערת המתרגם: כלומר: לא החכמים באמת, אלא אותם הידועים בצבור כי חכמים המה, שהם אמה וזקנם אמה וכובעם אמה וכו'.

הערת המתרגם: בר"ש "הדבריות".

הערת המתרגם: לעניינים אלה ייחד רבנו את שמונת הפרקים שהקדים לאבות, ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: בר"ש "ירא חטא" וטעות הוא, כי יכול ויכול הוא להיות ירא חטא, אך לא פרוש.

הערת המתרגם: בר"ש "קולות והמיה" ושבוש הוא.

הערת המתרגם: לקוי אורגני, לקוי טבעי.

הערת המתרגם: אין אפילו לחשוב שיכולים להיכנס ללמוד המדעים כל שכן למניע לידי שלמות. ובר"ש "אי אפשר שיפורש" ושבוש הוא.

הערת המתרגם: תרגום מלולי: לא תיראה.

* . מעניינת מאוד הערכתו של רבנו את מנת המשכל הדרושה לשני מקצועות אלו.

הערת המתרגם: משלי ג לב.

הערת המתרגם: בלתי רצוי. וראה מדות לארסטו ספר א פ"ג.

הערת המתרגם: תהלים לד יט.

הערת המתרגם: ישעיה נז טו.

הערת המתרגם: חגיגה יג א. [נג]

הערת המתרגם: ע"פ ישעיה ג ג.

הערת המתרגם: אפשר "סברא", ובר"ש "עצה" והכוונה שהוא בעל תפישה קלה אלא שהבנתו שטחית מאוד ואין ביכולתו לרדת לעומק הדברים.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק נא, ובהקדמת תבות פרק ב.
הערת המתרגם: משלי יז טז. ולכך הביא פסוק זה גם בפירושו לראש השנה פ"ב מ"ז.
הערת המתרגם: בר"ש "להעלים" וטעות הוא כי לא הבין העניין.
הערת המתרגם: לא עסק בלמודים.
הערת המתרגם: חגיגה יד א. ולסוגי בני האדם הללו וכשרונותיהם השונים ראה גם משלו של סוקרטיס בשיחת אפלטון בספרו תיאיטיטוס מהדורת רות עמ' והלאה.
הערת המתרגם: שם יג א.
הערת המתרגם: וראה לקמן ח"ג פרק כז. ובהקדמתו לפירוש אבות פרק חמישי.
הערת המתרגם: אפשר: באשה. מעין "רחיים בצווארו ויעסוק בתורה" קדושין כט ב.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרק ח.
הערת המתרגם: מוהל המורכב ממעט ידיעה ומעט בלבולת שהיא תמצית הבטלנות.
[נד]

פרק [לה]

אל תחשוב שכל מה שהצענו בפרקים הללו שקדמו על גודל הדבר וסודיותו וריחוק השגתו ושחסים עליו מפני ההמון, ששלילת הגשמות ושלילת ההתפעלויות נכלל בתוך זה.
אין הדבר כן, אלא כשם שצריך לחנך את הקטנים ולפרסם בהמון כי ה' יתהדר ויתרומם אחד, [נד] ושאין ראוי לעבוד זולתו, כך צריך לשנן להם כי ה' אינו גוף, ואין דמיון בינו לבין ברואיו כלל בשום דבר מן הדברים, ושאין מציאותו כעין מציאותם, ולא חייו כמו חיי החי מהם, ולא ידיעתו כמו ידיעת כל מי שיש לו ידיעה מהם .
ושאין השוני בינו לבינם בריבוי ומיעוט בלבד , אלא במין המציאות, כלומר: שצריך לאמת אצל הכל שאין ידיעתנו וידיעתו או יכולתנו ויכולתו שונים בריבוי ומיעוט וחוזק וחולשה וכל הדומה לכך, כי החזק והחלש דומים במינם בהכרח וכוללתם הגדרה מסוימת אחידה, וכך כל יחס לא יהא אלא בין שני דברים שהם תחת מין אחד.
וכבר נתבאר גם זה במדעי הטבע . אלא כל מה שמתייחס אליו יתעלה שונה מתארינו מכל צד עד שאינם מתאחדים בשום הגדרה כלל. וכן מציאותו ומציאות כל שזולתו נאמרת עליהם אמנם מציאות בשיתוף השם כמו שאבאר , כשעור הזה יספיק לקטנים

ולהמון לקבוע במחשבתם שיש שם מצוי שלם שאינו גוף ולא כח בגוף הוא האלוה, ולא ישיגהו שום אופן מאופני החסרון, ולפיכך לא תשיגהו התפעלות כלל .

אבל הדיבור בתארים, ואיך לשלול אותם ממנו ומה עניין התארים המיוחסים לו , וכן הדבור על בריאתו מה שברא ועל אופן הנהגתו את העולם, והיאך השגחתו במה שזולתו , ועניין רצונו והשגתו , וידיעתו בכל מה שהוא יודעו , וכן עניין הנבואה וכיצד מעלותיה , ומה עניין שמותיו שמורים בהם על אחד אף על פי שהם שמות רבים , כל אלו דברים עמוקים והם סתרי תורה באמת, והם הסודות הנזכרים תמיד בספרי הנביאים ובדברי חכמים ז"ל, ואלה הם הדברים אשר אין ראוי לדבר בהם אלא בראשי הפרקים כפי שהזכרנו ורק עם האדם שקדם תיאורו .

אבל שלילת הגשמות וסילוק הדימוי וההתפעלויות ממנו הוא דבר שראוי לפרשו ולבארו לכל אדם כראוי לו, ולשננו לקטנים ולנשים ולפתאים ולחסרי התבונה כמו שמשננים להם שהוא אחד ושהוא קדמון ושאין לעבוד זולתו, לפי שאין יחוד כי אם בשלילת הגשמות , כי הגוף אינו אחד אלא מורכב מחומר וצורה שנים מוגדרים, והוא גם מתחלק וסובל את החלוקה.

וכאשר יקבלו את זה ויורגלו בו ויתחנכו עליו, וגדלו, ונבוכו בפסוקי [נה] ספרי הנבואה אז יבוארו להם ענייניהם , יפתחו להם בביאורם ויעירום על שתופי השמות והשאלותיהם אשר נכללו במאמר זה, כדי שתושג להם שלמות הדעה הנכונה באחדות ה' ובאמיתת הספרים הנבואיים.

ומי שקהה שכלו מלהבין ביאורי הכתובים ומלהבין את השוויון בשמות על אף השוני בעניין, ייאמר לו, לשון זה מבינים ביאורו אנשי המדע, אך אתה תדע כי ה' יתהדר ויתרומם אינו גוף ולא יתפעל, כי ההתפעלות שנוי והוא יתעלה לא ישיגהו שנוי, ולא ידמה לשום דבר מכל שזולתו, ולא תכללהו עם שום דבר מהם שום הגדרה מן ההגדרות כלל, ושדברי הנבואה הללו אמת ויש להם ביאור, ולעמוד עמו בשיעור זה .

ואין ראוי להניח שום אדם באמונת הגשמות או האמנת מאורע ממאורעות הגופים, אלא כמו שמניחים על האמנת העדר האלוה או השיתוף עמו או עבודת זולתו. [נו]

הערות:

הערת המתרגם: נזהרים בו מלגלותו להמון. ובר"ש "והיותו נמנע".

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק נה.

הערת המתרגם: "יקלדוא" [נד] למסור להם פעם אחר פעם, להלעיטם, להחדיר למוחם. ואינה סתם מסירה והגדה, ולפיכך העדפתי "לשנן".

הערת המתרגם: ראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ב הלכה י.
הערת המתרגם: כלומר: אין השוני בכך שאצלו יתעלה כל דבר מאלה במידה מרובה ועצומה ואצל הנבראים במידה זעומה, אלא עצם המושג שונה לחלוטין, ורק ביטאנו כך מפני שאין לנו מלים אחרות.
הערת המתרגם: ראה אריסטו בפיזיקה ספר ז פ"ד. כי כל השואה ודימוי נכנסים תחת הכמות והאיכות. וראה אבי נצר במאמרו "אלמסאיל אלפלספיה".
הערת המתרגם: מכל הבחינות.
הערת המתרגם: אין שום אחידות או זהות או מפגש מושגים.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרקים נב, נו, נז.
הערת המתרגם: כלומר: למוד במושגים כלליים כאלה מספיק להם, ואין להיכנס לפרטים ולחדור אפילו מעט לעומק המושגים כי לא יבינום ואף יזיק להם.
הערת המתרגם: בר"ש "בישוב דעותיהם". ולא דק לדעתי, כי המדובר כאן הוא להחדיר להם האמונה ולהכניס בלבותם. וכבר חשבתי לתרגם "להחדיר לתודעתם".
הערת המתרגם: ולמטרה זו ייחד רבנו חמשת היסודות הראשונים משלש עשרה היסודות שקבע בפירושו למשנה סנהדרין פ"י מ"א, ראה מהדורתי עמ' רי-ריא. שכל אותן שלש עשרה היסודות מיועדים לשינון להמון בית ישראל.
הערת המתרגם: ממנו יתעלה.
הערת המתרגם: שידובר בהם לקמן ח"א פרקים נ-ס.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרקים יג-כח.
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרקים טז-כד.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק סח, וח"ג פרק יג. ולפי כ"י ב.ס.ק. צריך לתרגם במקום "והשגתו" רצונו וחפצו.
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרקים יט-כג.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרקים לב-מח.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרקים סא-ע. ובהלכות דעות פ"א הלכה ז "ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכנויין... להודיע שהן דרכים טובים וישרים וכו'.
הערת המתרגם: לעיל פרק לד.
הערת המתרגם: שאין לדמותו להשוותו לשום דבר מברואיו. ונמנעתי מלתרגם "דמיון" שלא יתחלף בכוח הדמיון "כ'יאל".
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .

הערת המתרגם: מדובר בבני אדם המוגבלים בטבעם, שאינם מסוגלים לחדור לעומקו של דבר.
הערת המתרגם: כלומר: לא די בכך שתשנן לו שהוא אחד, שכל זמן שלא סילקת ממנו יתעלה את הגשמות בתודעת השומע עדין [נה] אינו אחד.
הערת המתרגם: "ואנהצ'ו", והכוונה להעלותם ולהרימם לאט לאט בסולם המחשבה.
ולא מצאתי מילה מתאימה.
הערת המתרגם: כלומר: שיהו בעיניהם ספרי הנבואה אמת מוחלטת ללא שום פקפוק כאשר יתורצו להם מה שלא היו מבינים בהם.
הערת המתרגם: "נבא" רתיעה ואי סבילת קבול. ותרגמתי כן כי במלה ערבית זו משתמשים גם לקהיון שנים בגלל רתיעתן מלסבול דבר הנלעס בהן.
הערת המתרגם: ראה הערה .
הערת המתרגם: כלומר: שאם תניחהו להאמין הגשמות הרי זה כמי שמניחו לעבוד עבודה זרה. [נז]
חלק ראשון

פרק [לו]

עתיד אני לבאר לך, כאשר אדבר על התארים, באיזה אופן נאמר בה' שרצוי לפניו דבר פלוני, או מכעיסו ומחרה אפו, אשר באותו העניין אומרים באחדים מבני אדם כי ה' רצה להם או חרה בהם או כעס, ואין עניין זה מטרת פרק זה, אלא מטרתו מה שאומר בו.
דע, כי כאשר תתבונן בכל התורה וכל ספרי הנביאים לא תמצא לשון חרון אף, ולא לשון כעס, ולא לשון קנאה, כי אם בעבודה זרה דווקא . ולא תמצא שנקרא אויב ה', או צר, או שונא, אלא עובד עבודה זרה דווקא. אמר:
ועבדתם אלוהים אחרים וכו' וחרה אף ה' בכם ,
פן יחרה אף ה' ,
להכעיסו במעשה ידיכם ,
הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם וכו' ,
כי אל קנא וכו' ,
מדוע הכעיסוני בפסיליהם ,
מכעס בניו ובנותיו ,
כי אש קדחה באפי ,
נוקם הוא לצריו ומשלם הוא לאויביו ,

ומשלם לשנאיו ,
עד הורישו את אויביו ,
אשר שנא ה' אלהיך
כי כל תועבת ה' אשר שנא ,
ואלה רבו מלמנות, אלא שאם תתחקה עליו * בכל הספרים תמצאהו.
ולא באה בספרי הנבואה כל ההדגשה הגדולה הזו, אלא מפני שזו סברא בטלה הקשורה בו יתעלה, כלומר: עבודת עבודה זרה.
כי מי שקבע בדעתו שראובן עומד, בזמן שהוא היה בו יושב, אין סטייתו מן האמת, כסטיית מי שקבע בדעתו כי האש מתחת לאוויר, או המים מתחת לארץ או שהארץ שטוחה, וכיוצא בכך .
ואין סטיית [נו] זה השני מן האמת, כסטיית מי שהוא בדעה שהשמש מן האש או שהגלגל חצי עגול וכדומה לכך.
ואין סטיית זה השלישי מן האמת, כסטיית מי שהוא בדעה שהמלאכים אוכלים ושותים וכיוצא בכך .
ואין סטיית זה הרביעי מן האמת, כסטיית מי שמחייב בדעתו עבודת דבר זולת ה', כי כל מה שהכסילות והכפירה קשורים בדבר גדול, כלומר: במי שיש לו מעלה נעלה במציאות, הם יותר חמורים מאשר כשהם קשורים במה שמעלתו למטה מזה.
וכוונתי במלת כפירה, קביעת דעה על דבר הפך מכפי שהוא * .
וכוונתי בכסילות, כסל במה שאפשר לדעת אותם. כי אין כסל מי שסכל תשבורת שיפוע ה"אסטואנה", או שסכל עגילות השמש, ככסל מי שסכל אם ה' מצוי או שאין לעולם אלוה.
ואין כפירת מי שחשב כי שיפוע ה"אסטואנה" חציה או שהשמש עגולה, ככפירת מי שחשב שה' יותר על אחד.
ואתה יודע שכל מי שעבד עבודה זרה, לא עבדה מתוך הנחה שאין אלוה זולתה, ולא דימה אדם מעולם בדורות שעברו, ולא ידמה מן העתידים, שהצורה שהוא עושה מן המתכות או מן האבנים והעצים, אותה הצורה בראה את השמים והארץ והיא המנהיגה אותם. ולא עבדום אלא על דרך שהם דמות לדבר שהוא אמצעי בינינו לבין ה', כמו שביאר ואמר:
מי לא יראך מלך הגוים וכו'
ואמר:
ובכל מקום מקטר מגש לשמי וכו'

רומז על הסיבה הראשונה לדעתם. וכבר בארנו את זה בחבורנו הגדול , וזה ממה שאין מתווכח בו אף אחד מאנשי תורתנו.
אלא שעם היות אותם הכופרים סוברים מציאות ה', הואיל וקשורה כפירתם במה ששיך אליו יתעלה בלבד, כלומר: העבודה והרוממות כמו שאמר:
ועבדתם את ה' וכו'
כדי שתיקבע מציאותו בתודעת ההמון , וחשבו כי זה שייך לזולתו, והיה זה גורם להעדר מציאותו יתעלה מתודעת ההמון, לפי שאין ההמון מכיר אלא פעולות הפולחן, לא עניינם ולא אמיתת הנעבד בהם , לכן היה זה שהביא לכך שנתחייבו כליה.
כמו שאמר הכתוב:
לא תחיה כל נשמה ,
וביאר את הטעם, שהוא עקירת ההשקפה הבטלה הזו, כדי שלא יתקלקלו בה אחרים.
כמו שאמר:
למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות וכו' ,
וקראם אויבים ושונאים וצרים, ואמר כי העושה כן מקנא ומכעיס ומעלה חמה .
והיאך יהיה מצב מי שקשורה כפירתו בעצמותו יתעלה, והוא בדעתו הפך מכפי שהוא, כלומר: שאינו לדעתו מצוי, או שלדעתו הוא שנים, או שסבור שהוא גוף, או שהוא לדעתו בעל התפעלויות, או שמיחס לו איזו מגרעת שהיא, הנה זה בלי ספק יותר חמור מעובד עבודה זרה על דעת שהיא אמצעי או מטיבה או מרעה לפי דמיונו.
ואתה דע שכל זמן שתהא בדעתך גשמות [נז] או מאורע ממאורעות הגוף, הנך מקנא ומכעיס וקודח אש חמה ושונא ואויב וצר יותר חמור מעובד עבודה זרה בהרבה.
ואם יעלה בדעתך שיש ללמד זכות על מאמיני הגשמות, בשל היותו מחונך כך, או מחמת סכלותו וקוצר השגתו, כך ראוי לך להיות בדעה בעובד עבודה זרה, מפני שאינו עובד אלא מחמת סכלות או חינוך, מנהג אבותיהם בידיהם .
ואם תאמר כי פשטי הכתובים הפילום בשיבושים אלו, כך תדע שעובד עבודה זרה לא הביאוהו לעבדה כי אם דמיונות ומושגים גרועים . נמצא שאין התנצלות למי שאינו סומך על בעלי העיון האמיתיים אם היה קצר יכולת עיונית.
ואיני חושב לכופר מי שלא הוכח לו שלילת הגשמות, אך חושב אני לכופר מי שאינו קובע בדעתו שלילתה, ובפרט עם מציאות תרגום אנקלוס ותרגום יונתן בן עזיאל עליהם השלום, אשר הרחיקו את הגשמות תכלית ההרחקה .
וזו היא מטרת הפרק. [נח]
הערות:

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נד והלאה.
הערת המתרגם: "ירצ'יה" שמא נכון יותר לתרגם "שנוח לפניו" בעקבות רס"ג שתרגם בכל מקום ניחח - מרצ'י.
הערת המתרגם: אפשר גם: מרוצה מהם.
הערת המתרגם: על קטע זה שואלים כמעט כל מפרשי רבנו, הלא כתוב ויחר אף ה' במשה, ויחר אף ה' בם וילך, ועוד, ואלה אינן בע"ז, וכל אחד מתפתל בתחבולות לתרץ, ועד אחרון ר' אבן שמואל מתרץ במחי יד שדברי רבנו אמורים בחרון על אומה שלמה ולא על יחידים. וכשאני לעצמי כל התירוצים לא מצאו מסילות בלבבי, והקושיא היא כל כך פשוטה עד שלא יתכן שהיא קושיא, אלא שאיני יודע היאך אינה קושיא.
הערת המתרגם: דברים יא טז-יז.
הערת המתרגם: שם ו טו.
הערת המתרגם: שם לא כט.
הערת המתרגם: שם לב כא.
הערת המתרגם: שם ו טו.
הערת המתרגם: ירמיה ח יט.
הערת המתרגם: דברים לב יט.
הערת המתרגם: שם לב כב.
הערת המתרגם: נחום א ב. וצ"ל נוקם ה' לצריו ונוטר הוא לאויביו.
הערת המתרגם: דברים ז י.
הערת המתרגם: במדבר לב כא.
הערת המתרגם: דברים טז כב.
הערת המתרגם: שם יב לא.
* . אפשר גם: תעקוב אחריו. וגם במקור כך מתרגמות שתי הנוסחות.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק עב.
הערת המתרגם: בעוד [נו] שהיא מן הגוף החמישי לדעת ארסטו, וראה לקמן ח"א פע"ב. וראה רס"ג באמונות ודעות מאמר א השיטה השמינית.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פמ"ט.
הערת המתרגם: "מתמכנה" נכבדה, ובר"ש "חזקה".
* . אפשר גם: סבירת דבר שלא כפי שהוא. ודין הוא סקבא דרובהון דמתקרן חכימי, ואוף כזעיר פון דכולהון.
הערת המתרגם: קונוס, עגול רחב מלמטה וצר מלמעלה.

הערת המתרגם: שיפוע האסטואנה לגבי הגליל השלם הוא חציה, בעוד שאינו בצמת אלא כשלישה.
הערת המתרגם: "טין" דמה, חשב מחשבה בלתי נכונה.
הערת המתרגם: ירמיה י ז.
הערת המתרגם: מלאכי א יא.
הערת המתרגם: הלכות עבודה זרה פ"א הלכה א: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול... אמרו הואיל והאלוהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשתמשים לפניו ראוים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד, וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו... התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחם ולפארם בדברים ולהשתחוות למולם כדי להשיג רצון הבורא בדעתם הרעה... לא שהן אומרין שאין שם אלוה אלא כוכב זה". ע"ש. וראה גם פירוש רבנו למשנה מגלה פ"ד מ"ז.
הערת המתרגם: "מעתקדין" מכירים ויודעים.
הערת המתרגם: שמות כג כה.
הערת המתרגם: כלומר: שכל עצם העבודה כדי להשריש בתודעת ההמון מציאות ה', שאינם מסוגלים להבין את הקרבה המחשבתית והעבודה שבלב. וראה לקמן ח"ג פרק נא.
הערת המתרגם: שהיא ההתקרבות האמיתית לפני ה'.
הערת המתרגם: דברים כ טז.
הערת המתרגם: שם כ יח.
הערת המתרגם: ראה לעיל בתחילת פרק זה.
הערת המתרגם: ראה ישעיה נ יא. ואולי גם יחזקאל כד ז.
הערת המתרגם: העדפתי לתרגם כן שהוא התרגום המדוייק [נז] וכלשון רבנו בהלכות יסודי התורה פ"א הלכה ז. וברי"ש "ולא עניו מענייני הגשם".
הערת המתרגם: חולין יג ב.
הערת המתרגם: נראה כי שתי התנצלויות שוא הללו אשר דחה רבנו כאן, שהאחת חינוך והרגל והשניה הבנה מוטעית בפשטי הכתובים, לא נכתבו אלא כתשובה להשגת הראב"ד בהלכות תשובה פ"ג הלכה ו: "א"א ולמה קרא לזה (האומר שהוא גוף ובעל תמונה) מין, וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזו המחשבה לפי מה שראו במקראות, ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות".
הערת המתרגם: על ידי מחקר והשגה עצמית.

הערת המתרגם: כלומר: ואין עוד מה להתבלבל בפשטי המקראות. [נח]

פרק [לז]

פנים
שם משותף , ורוב שיתופו הוא על דרך ההשאלה .
הוא שם הפנים של כל חי:
ונהפכו כל פנים לירקון ,
מדוע פניכם רעים ,
וזה הרבה.
והוא שם החרון:
ופניה לא היו לה עוד ,
וכפי עניין זה שימש הרבה בעניין חרון ה' וכעסו:
פני ה' חלקם ,
פני ה' בעושי רע ,
פני ילכו והניחותי לך ,
ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו ,
וזה הרבה.
והוא גם שם נוכחות האדם ומעמדו :
על פני כל אחיו נפל ,
ועל פני כל העם אכבד ,
עניינו בנוכחותם.
אם לא על פניך יברכך ,
בנוכחותך ובמציאותך.
ועל פי העניין הזה נאמר:
ודבר ה' אל משה פנים אל פנים ,
כלומר: לנוכח בלי אמצעי, כעניין שנאמר:
לכה נתראה פנים ,
וכמו שנאמר:
פנים בפנים דבר ה' עמכם ,
ובאר במקום אחר ואמר:
קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול ,

וכינה את זה פנים בפנים, כך אמרו "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים" כינוי על אמרו באופן הדבור:
וישמע את הקול מדבר אליו ,
הנה נתבאר לך, כי שמיעת הקול בלי אמצעות מלאך, מכנים אותו "פנים בפנים".
ומן [נח] העניין הזה:
ופני לא יראו ,
אמיתת מציאותי כפי שהיא לא תושג.
ופנים הוא גם כנוי מקום , שעליו אומרים בערבית "אמאמך" או "בין ידיך" והרבה משתמשים לפי עניין זה כלפי ה' יתעלה,
לפני ה' .
וכן לפי העניין הזה הוא "ופני לא יראו" .
בביאור אנקלוס אמר ודקדמי לא יתחזון, רומז שיש שם גם נבראים עצומים אי אפשר לאדם להשיגן כפי שהן, והם השכלים הנבדלים , ויוחסו לה' מפני שהם נכחו ולפניו תמיד, בשל חוזק ההשגחה בהם תמיד . אבל הדבר שהושג לדעתו, כלומר: לדעת אנקלוס כפי אמתתו, הם דברים שהם למטה מאלה בדירוג המציאות , כלומר: עצם החומר והצורה. ועליהם אמר:
ותחזי ית דבתראי,
כלומר: הנמצאים אשר כאילו אני פונה מהם, והם לאחורי על דרך המשל, בגלל ריחוקם ממציאותו יתעלה .
ועוד תשמע ביאורי במה שבקש משה רבנו ע"ה .
ופנים גם פעל זמן בעניין לפני, או בטרם :
לפנים בישראל ,
לפנים הארץ יסדת .
ופנים גם שם ההדירה וההשגחה:
לא תשא פני דל ,
ונשוא פנים ,
אשר לא ישא פנים ,
וזה הרבה.
ועל פי עניין זה נאמר גם:
ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום ,
כלומר: התלוות ההשגחה אלינו . [נט]

הערות:
הערת המתרגם: על חלוקת סוגי השם המשותף, ראה מלות ההגיון לרבנו שער יג (מהד' רות עמ') שם מנה ששה חלקים. וראה גם במלון שעשיתי לפירוש רס"ג לתהלים מהדורתי עמ' שמא.
הערת המתרגם: כלומר: השימוש בו על דרך ההשאלה לכל סוגיה, יותר מן השמוש בו בהוראתו הראשונית, כלומר: שם הפנים של החי.
הערת המתרגם: ירמיה ל, ו.
הערת המתרגם: בראשית מ, ז.
הערת המתרגם: שמואל א, א יח.
הערת המתרגם: איכה ד טז.
הערת המתרגם: תהלים לד יז.
הערת המתרגם: שמות לג יד, ונחלקו הראשונים בזו אם היא רצון או רוגז, ואף באנקלוס ורס"ג יש שתי נוס', ראה פירושי רס"ג מהדורתי שם הערה . ולפנינו גם אנקלוס וגם רס"ג מפרשים רצון.
הערת המתרגם: ויקרא כ, ה.
הערת המתרגם: הכוונה בהימצאו שם, בהיותו מצוי.
הערת המתרגם: בראשית כה יח.
הערת המתרגם: ויקרא י, ג.
הערת המתרגם: איוב א יא. ושים לב למושג השטן כפי שנתבאר לקמן ח"ג פרק כב, אז תבין את האמור כאן.
הערת המתרגם: שמות לג יא. וראה לקמן ח"ב סוף פרק מה, והלכות יסודי התורה פ"ז הלכה ו. ושים לב לפירושו למשנה סנהדרין פ"י מ"א היסוד השביעי.
הערת המתרגם: מלכים ב, יד ח.
הערת המתרגם: דברים ה, ד.
הערת המתרגם: שם יד, יב.
הערת המתרגם: במדבר ז, פט.
הערת המתרגם: כלומר: מה שנתכנה בשמיעת הקול, וכדלעיל פרק כב, אחרת אין לך מלאך גדול מזה. [נח] וראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ז הלכה ו.
הערת המתרגם: שמות לג כג. וכדלעיל פרק כא ולקמן פרק נד. וראה בהלכות יסודי התורה פ"ו הלכה י. ובהקדמת רבנו לפירוש אבות פרק ז.
הערת המתרגם: תאר הפעל של המקום, כלומר: "זה מונח לפני פלוני".

הערת המתרגם: הוראת שני מונחים אלה בערבית, לפניו, נכחו. ואפשר היה לתרגם "לפניך או נכחך". ור"ש תרגם את הראשונה "לפניך" והשניה "בין ידיך" שהוא אמנם תרגום מלולי אך אין לו שום משמעות בעברית ותפל מבלי טעם.
הערת המתרגם: בהוצ' מונק צויין לבראשית יח כב: "ואברהם עודנו עמד לפני ה'". ואיני יודע למה הוזקק לציין פסוק של מעמד חזוני ומצב נבואי דוקא, וברור כי לא לזה כוונת רבנו, אלא על כל "לפני ה'" שבמקרא, והם עשרות רבות: כגון "ואכלת לפני ה' אלהיך", דברים יד כג, שהוא בכל ירושלם. ודומה לו "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים", ויקרא כג מ, ומפורש להדיא בירושלמי סוכה פ"נ הלכה יא, וראש השנה פ"ר הלכה ג. ותימה על החולקים על רבנו שפירש פסוק זה על כל ירושלם ולא ראו את הירושלמי.
הערת המתרגם: כפי אמתתן. והשוה רס"ג מאמר ב פרק יב.
הערת המתרגם: שאינם מורכבים מחומר וצורה. וראה לקמן ח"ב פרק ד.
הערת המתרגם: ראה הערה .
הערת המתרגם: ובזעיר אנפין ראה לקמן ח"ג פרק נא.
הערת המתרגם: בדירוג המעלות בכל המציאות. וראה לקמן ח"ג פרק יז.
הערת המתרגם: וראה פרק דלקמן בסמוך.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נד, כלומר: פירוש שונה מפירוש אנקלוס. וראה גם לעיל פרק כא, ובהלכות יסודי התורה פ"א הלכה י, ובהקדמה לפירוש אבות פרק ז.
הערת המתרגם: תואר הפעל של הזמן. וראה לקמן ח"ב פרק יג ופרק ל.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט, כדרכו להשמיט כל מה שנראה לו כפול ומיותר.
הערת המתרגם: רות ד ז.
הערת המתרגם: תהלים קב כו.
הערת המתרגם: "אלרעאיה" כמו: ולא תהדר פני גדול. ובר"ש "ההזהר".
הערת המתרגם: ויקרא יט טו.
הערת המתרגם: ישעיה ג, ג.
הערת המתרגם: דברים י, יז.
הערת המתרגם: במדבר ו, כו.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרק נא. [נט]

פרק [לח]

אחור
שם משותף, הוא שם הגב :

אחורי המשכן ,
ותצא החנית מאחריו ,
והוא גם פעל זמן בעניין אחרי:
ואחריו לא קם כמוהו ,
אחר הדברים האלה ,
וזה הרבה.
ויהיה בעניין ההמשכות וההליכה בעקבות בהתנהגות במנהגות מי שהוא:
אחרי ה' אלהיכם תלכו , [נט]
אחרי ה' ילכו ,
כלומר: ההליכה במשמעתו וההמשכות בעקבות פעליו ולנהוג בדרכיו,
הלך אחרי צו .
ולפי העניין הזה נאמר:
וראית את אחורי ,
תשיג מה שנמשך אחרי ונתדמה לי ונעשה חיובי בהתאם לרצוני , כלומר: כל ברואי, כמו שאבאר במקצת פרקי מאמר זה . [ס]
הערות:
הערת המתרגם: האחוריים והגב של כל דבר.
הערת המתרגם: שמות כו יב.
הערת המתרגם: שמואל ב, ב כג.
הערת המתרגם: תאר הפעל של הזמן. ובר"ש "כלי הזמן".
הערת המתרגם: מלכים ב, כג כה.
הערת המתרגם: בראשית טו א.
הערת המתרגם: דברים יג ה. וכפי דרש חז"ל בסוטה יד א: אלא להלך אחר מידותיו של הקב"ה. וראה הלכות דעות פ"א הלכה ה. וספר המצוות עשה ה ועשה ח. וראה לעיל כד. וראה גם תיאיטיטוס לאפלטון מהדורת סימון עמ' , ולקמן [נט] האריך רבנו הרבה בעניין זה.
הערת המתרגם: הושע יא י.
הערת המתרגם: שם ה יא.
הערת המתרגם: שמות לג כג. וראה לעיל פרק לז, ומה שצוין בהערה .
הערת המתרגם: כלומר: תוצאה של רצוני, סוג אותו "רצון" שכתוצאה ממנו היה העולם, ולא חיוב ממציאותו יתעלה כשיטת ארסטו.

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נד. וראה גם לעיל פרק כא. [ס]

פרק [לט]

לב
שם משותף, הוא שם הלב, כלומר: האבר אשר בו מוצא חיות כל בעל לב,
ויתקעם בלב אבשלום .
וכיון שהאבר הזה באמצע הגוף הושאל לאמצע כל דבר:
עד לב השמים ,
לבת אש .
והוא גם שם המחשבה:
לא לבי הלך
כלומר: הייתי נוכח במחשבתי כאשר אירע כך וכך.
ומן העניין הזה:
ולא תתורו אחרי לבבכם
כלומר: אחרי מחשבותיכם ,
אשר לבבו פונה היום
מחשבתו סרה.
והוא שם הדעה :
כל שארית ישראל לב אחד להמליך את דוד
כלומר: בדעה אחת, וכן אמרו:
ואוילים בחסר לב ימותו
כלומר: בחוסר דעת , וכן אמרו:
לא יחרף לבבי מימי
עניינו לא נטתה דעתי ולא סרה מן הדבר הזה, כי תחילת הלשון:
בצדקתי החזקתי ולא ארפה לא יחרף לבבי מימי.
ומעניין יחרף לדעתי אמרו:
שפחה נחרפת לאיש
דומה לערבי "מנחרפה" , כלומר: נטתה מקנין העבדות לקנין האישות .
והוא שם הרצון:
ונתתי לכם רועים כלבי ,
היש את לבבך ישר כאשר לבבי

כלומר: רצונך ביושר כרצוני. ויש שהושאל לה' כפי העניין הזה:
כאשר בלבבי ובנפשי יעשה
עניינו יעשה כפי רצוני,
והיו עיני ולבי שם כל הימים
השגחתי ורצוני.
והוא שם השכל:
ואיש נבוב ילבב ,
שכיל, וכן:
לב חכם לימינו
שכלו בדברים השלמים, וזה הרבה.
וכפי העניין הזה הושאל לה' בכל מקום, כלומר: שהוא מורה על השכל, זולתי במקומות בודדים שיש שהוא מורה בו על הרצון , כל מקום כפי עניינו. וכן:
והשבות אל לבבך , [ס]
ולא ישיב אל לבו ,
וכל הדומה לכך, הכל התבוננות שכלית.
כמו שאמר:
ולא נתן ה' לכם לב לדעת ,
כמו:
אתה הראת לדעת .
אבל אמרו:
ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ,
הרי פירושו לדעתי בכל כוחות לבך, כלומר: כל כוחות הגוף, כי מוצא הכל מן הלב, והכוונה שתשים תכלית כל מעשיך השגתו כמו שבארנו בפירוש המשנה ובמשנה תורה . [סא]
הערות:
הערת המתרגם: "מבדא" מקור מבוע ומוצא. וראה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר ו פרק ג. ובר"ש "התחילת החי" ולא דק.
הערת המתרגם: שמואל ב, יח יד.
הערת המתרגם: "וסט" בין הוראותיה השונות גם אמצע וגם תוך, ואם כי תרגמתי אמצע, נראה לי כי התרגום הנכון כאן הוא "תוך" ולא אמצע.
הערת המתרגם: דברים ד יא.

הערת המתרגם: שמות ג ב. וכן פירשו כמה מן הראשונים, אבל רס"ג פירש שלהבת עצומה. ורבנו רומז על חדירתו המחשבתית של משה רבנו באותה שעה לתוכיות המושג.

הערת המתרגם: מלכים ב, ה כו.

הערת המתרגם: במדבר טו לט.

הערת המתרגם: יתכן שהייתי צריך לתרגם "אחרי הרהוריכם". וכלשון רבנו בהלכות עבודה זרה פ"ב הלכה ג, ע"ש. אך העדפתי לתרגם מחשבה, כהגדרת רבנו לקמן בחלק זה פרק מז.

הערת המתרגם: דברים כט יז.

הערת המתרגם: "ראי" השקפה וסברה. ותרגמתי "דעה" שלא בדקדוק, אבל קרוב לעניין האמור כאן, ובר"ש "עצה", ואינו נכון כאן לדעתי. ורס"ג מתרגם "טעם" ראי, כמו טוב טעם ודעת למדני, תהלים קיט טו.

הערת המתרגם: דברי הימים א, יב לט.

הערת המתרגם: משלי י, כא. וכפירוש רס"ג שחוסר דעתם הוא שממיתם.

הערת המתרגם: איוב כז ו. ורס"ג פירשה חולשה ומורך, וכתב שהיא מלה בודדת.

הערת המתרגם: ויקרא יט כ.

הערת המתרגם: תרגומה המלולי "נטויה".

הערת המתרגם: דיוק ענינה ראה בהלכות אסורי ביאה פ"ג הלכה יג.

הערת המתרגם: ירמיה ג טו, וכבר שאל האפודי על פסוק זה כאן, כי הלא מושאל הוא כלפי ה'?

הערת המתרגם: מלכים ב, י טו.

הערת המתרגם: שמואל א, ב לה.

הערת המתרגם: מלכים א, ט ג. וראה לקמן פרק מד. והלכות בית הבחירה פ"ז הלכה ה.

הערת המתרגם: איוב יא יב.

הערת המתרגם: קהלת י, ב.

הערת המתרגם: בר"ש "אלא הזר" והוא כך.

הערת המתרגם: ראה לעיל סוף פרק כט שענינן רצון. [ס]

הערת המתרגם: דברים ד, לט.

הערת המתרגם: ישעיה מד, יט.

הערת המתרגם: דברים כט, ג.

הערת המתרגם: שם ד, לה. והנה הראת עניין הוראה, ופירושו אתה מצווה לחקור, כדי להשכיל כי ה' הוא האלוהים. וכדלקמן ח"ב פרק לג, וח"ג פרק לב, ופרק נא.
הערת המתרגם: דברים ו, ה.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: בהקדמה לפירוש אבות פרק ה.
הערת המתרגם: הלכות יסודי התורה פ"ב הלכה ב. והלכות דעות פ"ג הלכה ב. ובמשנה ברכות פ"ט מ"ה פירשו בשני יצריך, והשוה פירוש רבנו לקמן ח"ג פרק כב. [סא]
חלק ראשון

פרק [מ]

רוח
שם משותף.
הוא שם האויר כלומר: היסוד מארבעת היסודות:
ורוח אלוהים מרחפת .
והוא גם שם הרוח המנשבת:
ורוח הקדים נשא את הארבה ,
רוח ים ,
וזה הרבה.
והוא גם שם הרוח החיוני :
רוח הולך ולא ישוב ,
אשר בו רוח חיים .
והוא גם שם הדבר הנשאר מן האדם לאחר המות אשר לא ישיגהו הכיליון :
והרוח תשוב אל האלוהים אשר נתנה .
והוא גם שם השמע השכלי האלוהי הנאצל על הנביאים, ואז מתנבאים על ידו, כמו שנבאר לך כאשר נדבר על הנבואה במה שראוי להזכיר במאמר זה:
ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ,
ויהי כנוח עליהם הרוח ,
רוח ה' דבר בי ,
וזה הרבה.
והוא גם שם הכוונה והרצון:
כל רוחו יוציא כסיל

כוונתו ורצונו, ודומה לו:
ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע ,
אמר: יתפרדו כוונותיו וייעלמו תחבולותיו, וכמוהו:
מי תכן את רוח ה' ואיש עצתו יודיענו ,
אמר: מי הוא אשר יודע סדירות רצונו או משיג הנהגתו את המציאות היאך היא, שיודיע לנו אותה , כמו שנבאר בפרקים שיבואו בהנהגה .
נמצא שכל רוח האמורה כלפי ה' היא כפי העניין החמישי, ומקצתן כפי העניין האחרון שהוא הרצון כמו שבארנו, ויש לפרש כל מקום כפי מה שמורה עליו אותו הדבור .
הערות:
.בראשית א ב. וכפי שבאר לקמן ח"ב פרק ל.
הערת המתרגם: שמות י יג.
הערת המתרגם: שם י יט.
הערת המתרגם: הנשמה. וראה הקדמת רבנו לפירוש אבות פרק א.
הערת המתרגם: תהלים עח לט. ובמאמר תחית המתים (מהדורתי קטע ח) פירשו רבנו מבחינה טבעית ואין זה מכחיש נס תחית המתים.
הערת המתרגם: בראשית ז טו.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק ע. ובהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ח-ט. והלכות תשובה פ"ח הלכה ג.
הערת המתרגם: קהלת יב ז.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק לב והלאה.
הערת המתרגם: במדבר יא יז.
הערת המתרגם: שם יא כה.
הערת המתרגם: שמואל ב, כג ב.
הערת המתרגם: משלי כט יא.
הערת המתרגם: ישעיה יט ג.
הערת המתרגם: שם מ יג. והנה לפירוש רבנו הטעם המפסיק הוא בתיבת תכן. ולדעת רס"ג לפי פירושו במשלי כה יא צורת קריאה זו כפירה היא, והטעם המפסיק צריך להיות בתיבת רוח. וז"ל: והסוג השלישי שתפסיק בין המלים אשר אם יתחברו ישבשו את העניין... כגון מי תכן את רוח ה', אם תחבר ארבע מלים לבד והחמישית לבדה, יהיה מי תכן את רוח שאלה, והתשובה ה', ויהיה זה נכון, אבל המחבר שתים לבד ושלש לבד

יהיה מי תכן את רוח ה', מי ברא רוח ה', ותהיה זו כפירה, ע"ש מהדורתי. וכעין פירוש רס"ג תרגם יונתן.
הערת המתרגם: כלומר: הסיבה אשר בעבורה "רצה שיהא סדר המציאות כפי שהיא מכל הבחינות, דירוג העליונים והתחתונים, ודירוג היסודות, וכדומה.
הערת המתרגם: איני יודע אם לפני רבנו הייתה עין "יודיענו" ברויה, או שכתב דבריו כפירוש.
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרקים יח-כו.
הערת המתרגם: כל מקום למד מעניינו. [סא]

פרק [מא]

נפש
שם משותף. הוא שם הנפש החיונית הכוללת כל בעל תחושה :
אשר בו נפש חיה .
והוא גם שם הדם:
לא תאכל הנפש עם הבשר .
והוא גם שם הנפש ההוגה כלומר: צורת האדם :
חי ה' אשר עשה לנו את הנפש הזאת .
והוא שם הדבר הנשאר מן האדם אחר המות :
והייתה נפש אדני צרורה בצרור החיים .
והוא שם הרצון:
לאסר שריו בנפשו ,
כלומר: ברצונו, וכמוהו:
ואל תתנהו בנפש אויביו
כלומר: אל תמסרהו לרצונם, וכמוהו לדעתי:
אם יש את נפשכם לקבר את מתי ,
כלומר: אם היה זה מדעתכם וברצונכם. וכמוהו:
אם יעמד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה ,
עניינו אין לי חפץ בהם, כלומר: איני רוצה בקיומם. וכל זיכרון נפש שנאמרה ביחס אליו יתעלה היא עניין הרצון כפי שקדם לנו באמרו:
כאשר בלבבי ובנפשי יעשה ,
עניינו בחפצי ורצוני. ועל פי העניין הזה יהיה פירוש:

ותקצר נפשו בעמל ישראל
חדל רצונו לענות את ישראל.
ופסוק זה לא תרגמו יונתן בן עזיאל כלל , מפני שהוא הבינו כפי העניין הראשון וראה על ידי כך התפעלות, ולפיכך נמנע מלתרגמו, אבל אם יובן כפי העניין הזה האחרון, יהיה הפירוש פשוט מאוד, לפי שכבר קדמו הדברים כי השגחתו יתעלה נתרוקנה מהם עד שאבדו, ושוועו ולא הושיעם, וכאשר שבו היטב והושפלו מאוד ושלט בהם האויב, ריחמם וחדל רצונו מלהמשיך בעינוים והשפלתם.
דע זה כי נפלא הוא, ותהיה ה-בית שבאמרו בעמל ישראל, במקום מן, וכאלו אמר 'מן עמל גבראל'. וכבר מנו מזה בעלי הלשון הרבה:
והנותר בבשר ובלחם ,
נשאר בשנים ,
בגר ובאזרח הארץ ,
ורבים הם.
הערות:
הערת המתרגם: והיא אשר פירט רבנו סוגי כחותיה בהקדמתו לפירוש אבות פרק ראשון.
הערת המתרגם: בראשית א ל.
הערת המתרגם: דברים יב כג. וראה רס"ג באמונות ודעות מהדורתי מאמר ו פרק א.
הערת המתרגם: בר"ש: המדברת.
הערת המתרגם: צורתו האדמית, האנושית, וראה לעיל פרק א. ועליה כתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ח נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל. ע"ש. והוא כח הכשרון העתוד וההכנה לרכישת הנפש הנשארת לאחר המות האמורה לקמן, וכמו שכתב שם בהמשך ההלכה.
הערת המתרגם: ירמיה לח טז, וראה גם אבי נצר במאמרו "פי מעאני אלעקל" קטע .
הערת המתרגם: כלומר: השכל הנרכש. ההשגה המקשרת - המדבקת את האדם בידיעת מי שאמר והיה העולם, וכמו שכתב בהלכות יסודי התורה שם. ובהלכות תשובה פ"ח הלכה ג. ובפירושו לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' רד-רה.
הערת המתרגם: שמואל א, כה כט.
הערת המתרגם: תהלים קה כב.
הערת המתרגם: שם מא ג. ובר"ש: אל תתנני בנפש צרי. תהלים כז יב.
הערת המתרגם: בראשית כג ח.

הערת המתרגם: ירמיה טו א.
הערת המתרגם: לעיל פרק לט.
הערת המתרגם: שמואל א, ב לה.
הערת המתרגם: שופטים י טז.
הערת המתרגם: כלומר: אותו הרצון או הגזרה לענותם, קצר חדל ופסק.
הערת המתרגם: וכך הוא בכל כ"י העתיקים נוסח תימן אין תרגום לארבע תיבות הללו. ובנדפסים הוכנס תרגום זה "ועקת נפשיה בעמל ישראל" ומעשה שוטים הוא ואין לחפש לו תירוצים ומצוה למחקו.
הערת המתרגם: כלומר: החיות, ובהשאלה, וכדלקמן ח"א פרק מו.
הערת המתרגם: ראה קטע מהקדמת רס"ג לפירושו לתורה, בפירושי רס"ג מהדורתי עמ' קסא.
הערת המתרגם: ויקרא ח לב. וראה פירושי רס"ג מהדורתי, שמות לח ח.
הערת המתרגם: ויקרא כה נב.
הערת המתרגם: שמות יב יט, ובר"ש הושמט. [סב]

פרק [מב]

חי
שם הגדל המרגיש , כל רמש אשר הוא חי .
והוא שם ההרפאות ממחלה כבדה מאוד: [סב]
ויחי מחליו ,
במחנה עד חיותם ,
וכן:
בשר חי .
וכן -
מות
שם המיתה.
ושם החולי הכבד:
וימת לבו בקרבו והוא היה לאבן ,
כלומר: כובד חוליו, ולפיכך ביאר בבן הצרפית:
ויהי חוליו חזק מאוד עד אשר לא נותרה בו נשמה ,

כי אלו אמר "וימת" היה מתפרש שהיה חולי כבד קרוב למות, כמו נבל כאשר שמע את הדברים. וכבר אמר אחד הספרדים שנעצרה נשימתו עד שלא הורגשה לו נשימה כלל, כדרך שיארע למקצת המעולפים ובהיחנק הרחם עד שלא יודע אם הוא מת או חי, וימשך הספק הזה יום ואף יומיים .

וכבר הרבו להשתמש בשם זה גם לעניין רכישת חכמה:

ויהיו חיים לנפשך

כי מוצאי מצא חיים ,

כי חיים הם למוצאיהם ,

וזה הרבה, ועל פי זה קרא את הדעות הנכונות חיים, והדעות הנפסדות מות, אמר יתעלה: ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וכו' ,

הנה ביאר כי הטוב הוא חיים, והרע הוא מוות, ופירשם. וכך אני מבאר אמרו יתעלה למען תחיון , כעניין מה שנאמר בפירוש המקובל באמרו למען ייטב לך וכו' , ומחמת נפוצות שימוש זה בלשון אמרו:

צדיקים אפילו במיתתם קרואים חיים ורשעים אפילו בחייהם קרואים מתים .

דע זאת. [סג]

הערות:

.בר"ש "הצומח" ולא דק, כי "נמו" הגדילה והפריה, ולא עצם ה"צמיחה" ושמא משתמש הוא ב"צמיחה" לעצם הגדילה.

הערת המתרגם: יתכן שהיה צריך לתרגם "ובעל תחושה".

הערת המתרגם: בראשית ט ג. [סב]

הערת המתרגם: ישעיה לח ט.

הערת המתרגם: יהושע ה ח.

הערת המתרגם: ויקרא יג י.

הערת המתרגם: שמואל א, כה לז.

הערת המתרגם: מלכים א, יז יז. כלומר: שמת ממש, שהרי נאמר אחריו "ולהמית את בני" "להמית את בנה". ואינו דומה לאמור בדניאל י יז ונשמה לא נותרה בי, כי שם לא נזכר מות כלל. ואין מקום להפלגת הנרבוני וזולתו. ולא להבלי אלפכאר בתשובתו לרד"ק, ולא להשערות שייער.

הערת המתרגם: כלומר: היה יכול הדוחק לדחוק ולפרש אם כי אין הנכון כן לדעת רבנו גם בבן השונמית שנאמר בו "וימת" מלכים ב, ד כ. וכבר האריך בזה ר' אברהם בן שלמה בפירושו למלכים, והביא גם דברי רס"ג.

הערת המתרגם: אף שאיני יודע מי מחכמי ספרד שקדמו לרבנו פירש כן, הרי ברור שלא צדקו אותם הטוענים שרבנו הוא בעל הפירוש הזה, אלא שרצה להסתתר מאחורי מי שהוא.

א) משום שאין זו מדתו ודרכו של רבנו שאין עליו אלא אימת שמים בלבד ואינו חושש כלל למה יאמרו הבריות, ובפרט אותם שהם כדמות בני אדם בעיני רבנו.

ב) כבר מצאנו פירוש זה נפוץ וידוע בצרפת ובערי פרובנצה, ואמנם כמאה שנה לאחר תקופת רבנו, אך ברור לי שלא בהשפעת מורה הנבוכים אלא ממקור אחר, שכן הובא בשיטה מקובצת לבבא מציעא קיד ב "דלא מת ממש אלא נתעלף" בשם תלמיד הר"ף שהיה תלמיד רבנו יחיאל מפאריש.

הערת המתרגם: "אלמסיבותין" ובהוצ' מונק "אלמסכותין" ונוס' זו גרמה לר"ש לטעות ולתרגם "חולי חלי השתוק", ואין צורך לכך אף לפי נוסחא זו.

הערת המתרגם: ד"ר ז. מונטנר מתרגם סוג עלפון זה בשם "היסטיריה" ראה פרקי משה עמודים , , , . וכנראה שזה מיוחד לנשים, וראה גם פירוש המשנה מהדורתי כפורים פ"ח מ"ד. גיטין פ"ג מ"א.

הערת המתרגם: ופעמים אף יותר, ראה ארח לחיים עמ' .

הערת המתרגם: משלי ג כב.

הערת המתרגם: שם ח לה.

הערת המתרגם: שם ד כב.

הערת המתרגם: דברים ל טו. וראה בהלכות תשובה פ"ה הלכה ג. ופירוש המשנה ברכות פ"ט מ"ז. והקדמת אבות פ"ח.

הערת המתרגם: דברים ה ל. בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו למען תחיון וטוב לכם והארכתם ימים. ונראה שאין הכוונה לדברים ח א.

הערת המתרגם: שם כב ז. וכפי פירוש חז"ל בקדושין לט ב, חולין קמב א. למען ייטב לך לעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימיך לעולם שכולו ארוך. וראה לקמן ח"ג פרק כז.

הערת המתרגם: ברכות יח א-ב. וראה לעיל פרק ל. [סג]

פרק [מג]

כנף

שם משותף ורוב שיתופו על דרך ההשאלה .

והונח תחלה לכנף החי המעופף:

כל צפור כנף אשר תעוף בשמים .

ואחר כך הושאל לקצוות הבגדים ופינותיהם:
על ארבע כנפות כסותך .
והושאל גם לאפסי הישוב שבארץ וקצוותיה הרחוקים [סג] ממקומותינו :
לאחוז בכנפות הארץ ,
מכנף הארץ זמירות שמענו .
ואמר אבן גנאח שהוא נאמר גם בעניין ההסתר דומה לערבי שאומרים "כנפת אלשי" עניינו הסתרתיך ואמר בפירוש:
ולא יכנף עוד מוריך ולא יסתר ממך מאירך ולא יעלם,
וזה פירוש נאה. ומזה לדעתי:
ולא יגלה כנף אביו ,
לא יגלה סתר אביו. וכן:
ופרשת כנפיך על אמתך ,
פירושו לדעתי פרוש סתרך על אמתך. * ועל פי העניין הזה, לדעתי, הושאל כנף לבורא יתעלה, וכן למלאכים, כי המלאכים אינם בעלי גופות לפי השקפתנו כמו שאבאר , והנה אמרו:
אשר באת לחסות תחת כנפיו
פירושו אשר באת לחסות תחת סתרו, וכן כל כנף שנאמר במלאכים עניינו 'סתר', התבונן נא אמרו:
בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו
שסבת מציאותו כלומר: המלאך נסתר ונעלם מאוד והוא פניו .
וכן הדברים אשר הוא סיבתם כלומר: המלאך, שהם רגליו כמו שבארנו בשיתוף רגל גם הם נסתרים, לפי שפעולות השכלים נסתרים, לא ייוודעו עקבותיהם כי אם לאחר הכשרה , וזה מחמת שתי סיבות, מצדם ומצדנו, כלומר: חולשת השגתנו, וקושי השגת הנבדל כפי אמתתו.
אבל אמרו "ובשתים יעופף" - אבאר בפרק מיוחד לאיזה עניין יוחסה תנועת התעופה למלאכים. [סד]
הערות:
.כלומר: שהוא משמש במקרא בהשאלותיו השונות יותר מאשר בהנחה המקורית.
הערת המתרגם: דברים ד יז. ובר"ש מוסיף לפני פסוק זה: כל צפור כל כנף, בראשית ז יד.
הערת המתרגם: דברים כב יב.

הערת המתרגם: הוסיף רבנו [סג] "ממקומותינו" לומר שהמושג "קצוי" הוא יחסי, וכל מקום הוא "קצוי תבל" ביחס למרוחק ממנו, אין מזרח ואין מערב.
הערת המתרגם: איוב לח יג.
הערת המתרגם: ישעיה כד טז.
הערת המתרגם: ר' יונה, או מרינוס, בספר השרשים שרש "כנף" וראה גם בספר הרקמה שער ו. ובשום מקום לא הזכיר רבנו את "אבן גנאח" כי אם כאן, בשתופי "כנף" כי תרגום כנף - גנאח, לומר שהנה עוד השאלה אם כי לא בעברית שכנף שם אדם. וזה כעין מילי דבדיחותא בעקבות חז"ל שמזכירים מכל בעלי אותה השמועה מי ששמו דומה לשמועתו, ראה בבא בתרא כב ב נדבך בר אשיאן. סוכה מח ב אמר רב עינא - דכתיב ושאבתם מים. זבחים ט א אמר ר' מני - הכא נמי מן. פסחים לא א מדר' נתן - שנאמר ונתן. יומא סט ב רב גדל - שגדלו. שם עג ב שמואל ב"ר יצחק - אברהם יצחק, ושם פא א א"ר שזבי - בלע שזפין. חולין פ א רב אחא בריה דרב איקא - מינא דאקו. ערובין לד ב רמי ליה - רמי בר חמא. שם סב א בר גיורי - ששוכרין מן הגוי. עבודה זרה י ב קטיעא בר שלום - יקטענה - מלכותא קטיעתא. במדרש הגדול תחילת פ' שמות בן אבשלום - אלמלי רדה דוד את אבשלום. ורבים כאלה. וראה רשימתי בסיני, חוברת סיון תשכ"ה עמ' קנט.
הערת המתרגם: ישעיה ל כ.
הערת המתרגם: "מנירך" מאירך. כן היא הנוס' בכל כ"י, ומפרש הוא מוריך מלשון מאור. אך לפנינו בספר השרשים "מטרך" גשמיך, וכתב שם שהוא מן "המורה לצדקה". וגיר' רבנו לפי זה תמוהה אם היא נכונה, ונראה שצריך להגיה "מטרך". ובכל אופן אינו כפי' רס"ג לשון הוראה והדרכה. ובר"ש "מוריך" ובכך כנף הסתיר והעלים את הפירוש.
הערת המתרגם: דברים כג א.
הערת המתרגם: רות ג ט.
* וכך תרגם רס"ג ראה שם חמש מגלות מהדורתי עמ' קמז.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק מט.
הערת המתרגם: רות ב יב.
הערת המתרגם: ישעיה ו ב.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק לז "פנים" אמתת מציאות הדבר.
הערת המתרגם: לעיל פרק כח.
הערת המתרגם: "את'רהא" ובר"ש "ענינם" וברי"ח "אותותם" ורש"ט "רשומם".

הערת המתרגם: הכשרה ולמוד היאך לעקוב ולחקור, ועל מה צריך להתעכב. וראה גם לקמן ח"ב פרק יג.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק מט. [סד]

פרק [מד]

עין
שם משותף. הוא שם מעין המים :
על עין המים במדבר
והוא שם העין הרואה:
עין תחת עין .
והוא שם ההשגחה, אמר על ירמיה:
קחנו ועיניך שים עליו ,
עניינו שים השגחתך [סד] בו. ולפי השאלה זו נאמר כלפי ה' בכל מקום:
והיו עיני ולבי שם כל הימים ,
השגחתי ורצוני כפי שהקדמנו .
תמיד עיני ה' אלהיך בה ,
השגחתו עליה,
עיני ה' המה משוטטות .
השגחתו כוללת גם כל מה שבארץ כפי שאזכיר בפרקים שיבואו בהשגחה .
אבל אם נצמדה לעיניים מלת ראיה או חזיה כגון:
פקח עיניך וראה ,
עיניו יחזו ,
עניין אלה כולם ההשגה השכלית לא השגה חושית , כי כל תחושה התפעלות והתרשמות כפי שידעת, והוא יתעלה פועל לא מתפעל כמו שאבאר . [סה]
הערות:
.הוצרך רבנו להקדים מעין המים להוציא ממה שחושבים כי הנחתו הראשונית לעין הרואה, לומר שאין לו הנחה ראשונית והשאלות, אלא שם משותף הוא.
הערת המתרגם: בראשית טז ז.
הערת המתרגם: שמות כא כד. [סד]
הערת המתרגם: ירמיה לט יב.
הערת המתרגם: מלכים א, ט ג.

הערת המתרגם: לעיל פרק לט.
הערת המתרגם: דברים יא יב. וכן תרגם רס"ג "ענאיה" השגחה. וכך תרגם רס"ג ואשימה עיני עליו, בבראשית מד כא.
הערת המתרגם: זכריה ד י. וכן העתיק לקמן פרק מו. וצ"ל משוטטים.
הערת המתרגם: שלא כדעת האומרים עזב ה' את הארץ. וראה פירוש רבנו לסנהדרין פ"י מ"א היסוד העשירי, מהדורתי עמ' רטז. וראה לקמן ח"ג פרק יט, וראה תרגום רס"ג ופירושו לאיוב כב פסוקים יב-טו מהדורתי, בתיאור אליפז שטת בעלי הקדמות.
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרק יז והלאה.
הערת המתרגם: מלכים ב, יט טז. וצ"ל פקח ה'.
הערת המתרגם: תהלים יא ד.
הערת המתרגם: ביטוי זה בא לקרב לתפישתנו הבנת העניין, כי הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה. וראה לעיל פרק ד. ולקמן פרקים מה-מו.
הערת המתרגם: בר"ש "הרגשית" "הרגשה".
הערת המתרגם: בר"ש הושמט כדרכו להשמיט כל שנראה לו כפל מיותר.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נה. [סה]

פרק [מה]

שמע
מלה משותפת , תהיה בעניין השמיעה, ותהיה בעניין הקבלה .
בעניין השמיעה:
לא ישמע על פיך ,
והקול נשמע בית פרעה ,
וזה הרבה.
וכמוהו בריבוי גם שמע בעניין הקבלה :
ולא שמעו אל משה ,
אם ישמעו ויעבדו ,
ולכם הנשמע ,
ולא ישמע את דבריך .
ותהיה בעניין הידיעה וההכרה:
גוי אשר לא תשמע לשונו
פירושו לא תדע דבריו.

וכל מלת שמיעה שנאמרה כלפי ה', אם היה פשט הכתוב שהיא מן העניין הראשון, הרי היא ביטוי להשגה והיא מן העניין השלישי :

וישמע ה' ,

בשמעו את תלונותיכם ,

כל זה השגת ידיעה.

ואם היה פשט הכתוב שהיא מן העניין השני, היא ביטוי על היותו יתעלה ענה לתפלת המתפלל או לא ענה לתפלתו:

שמוע אשמע צעקתו ,

ושמעתי כי חנון אני ,

הטה ה' אזנך ושמע ,

ולא שמע ה' בקולכם ולא האזין אליכם

גם כי תרבו תפלה אינני שומע ,

כי אינני שומע אותך ,

ואלה רבים.

ויבואך מן המושאלות והדומות הללו מה שירוה צמאונך ויבאר ספקותיך, ויתבררו לך עניני כולם עד שלא יישאר ספק בשום דבר מהם.

הערות:

הערת המתרגם: שוב כמו "עין" אף זו אין הנחתה הראשונית לשמע אזן.

הערת המתרגם: ציות והשמעות לדברים.

הערת המתרגם: שמות כג יג.

הערת המתרגם: בראשית מה טז.

הערת המתרגם: שמות ו ט.

הערת המתרגם: איוב לו יא.

הערת המתרגם: נחמיה יג כז.

הערת המתרגם: יהושע א יח.

הערת המתרגם: דברים כח כט. וראה גם במלון תרגומי רס"ג לתהלים מהדורתי עמ' שנד. שם חלק "שמע" בתרגומו לששה מובנים:

א) שמיעה ואלה רבים מאוד ואין צורך להדגימן.

ב) קבלה כגון לכו בנים שמעו לי, תהלים לב יד.

ג) בשורה טובה כגון תשמעיני ששון ושמחה, שם נא י.

ד) ענייה ומענה כגון כי אתה אלוהים שמעת לנדרי, שם סא ו.

ה) ידיעה כגון שפת לא ידעתי אשמע, שם פא ו.
ו) בשורה רעה, משמועה רעה לא ייירא, שם קיב ז.
הערת המתרגם: מה שאנו קוראים ידיעה.
הערת המתרגם: במדבר יא א.
הערת המתרגם: שמות טז ז.
הערת המתרגם: שם כב כב.
הערת המתרגם: שם כב כו.
הערת המתרגם: מלכים ב, יט טז.
הערת המתרגם: דברים אמה.
הערת המתרגם: ישעיה א טו. וכך גם בהלכות תשובה ז ז.
הערת המתרגם: ירמיה ז טז.
הערת המתרגם: לאו דווקא בענייני "שמע", אלא באופן כללי מלים המושאלות כלפי ה', או אף דומות למושאלות, כי משפט אחד לכולם כל שיש במשמעה הגשמה, התפעלות או התרשמות. [סה]
חלק ראשון

פרק [מו]

כבר הזכרנו באחד מפרקי מאמר זה, כי הבדל גדול בין ההערה וההדרכה על מציאות הדבר, לבין בירור אמיתת מהותו ועצמותו.
והוא, שההדרכה על מציאות הדבר תהיה אפילו באמצעות מקריו , ואפילו בפעולותיו, ואפילו בדברים רחוקים מאוד ממנו, שיש בינו לבין זולתו.
המשל בזה, אם רצית להודיע מלך של ארץ מסוימת לאחד מבני ארצו שאינו יודעו, הרי יתכן שתהיה הודעתך אותו והערתך על מציאותו בדרכים רבים:
מהם שתאמר הוא האדם הארוך אשר מראהו לבן ושיבה זרקה בו נמצא שהודעתו במקריו .
ואפשר שתאמר הוא אשר תראה סביבו קהל רב מבני אדם רוכבים והולכי רגל וחרבות שלופות סביבו ודגלים נשאים מעליו ובחצוצרות תוקעים לפניו.
או הוא השוכן בארמון אשר בעיר פלונית שבארץ הזו.
או הוא אשר צווה לבנות את החומה הזו.
או לעשות את הגשר הזה, וכיוצא בכך מפעולותיו ויחסו לזולתו.

ופעמים תורה על מציאותו בדברים שהם יותר נעלמים מאלה, כגון אם ישאלך אדם: היש למדינה הזו מלך, ותאמר לו כן בלי ספק. ומה הראיה על כך? תאמר לו שהשולחני הזה, כפי שאתה רואהו אדם חלש בעל גוף קטן, ולפניו הכמות הגדולה הזו מן הדינרים, והאדם השני הזה, בעל הגוף הגדול והחזק העני, עומד לפניו ומבקש ממנו שיתנדב לו גרה אחת. ולא נתן, ואף גער בו ודחהו מעליו בדברים. ואלמלי מורא המלך, היה הורגו מיד, או דוחפו ולוקח ממון שברשותו. הנה זו הוכחה שיש מלך למדינה זו.

נמצא שהוכחת את מציאותו בתקינות מצב המדינה, אשר סיבתן מורא המלך והחשש מעונשו . ואין בכל מה שהדגמנו בו מה שמורה על עצם המלך ואמיתת עצמותו מצד היותו מלך.

כך אירע בהודעת ה' יתהדר ויתרומם להמון בכל ספרי הנביאים וגם בתורה, כאשר הביא אותנו הצורך להורות ולהדריך את כולם על מציאותו יתעלה, וכי לו השלמויות כולן, כלומר: שאינו רק מצוי בלבד, כמו שהארץ מצויה והשמים מצוים, אלא מצוי, חי, יודע , יכול, פועל, ושאר מה שראוי להאמין במציאותו ויתבאר זה.

לפיכך הודרכו המחשבות על שהוא מצוי - בדימויי הגשמות; ושהוא חי - בדימויי התנועה. כי לא יבין ההמון דבר שמציאותו ודאית אמת שאין בו פקפוק כי אם הגוף, וכל שאינו גוף, אלא שהוא בגוף, הרי הוא מצוי, אלא שהוא גרוע במציאות מן הגוף, מחמת שהוא זקוק במציאותו לגוף. אבל מה שאינו גוף וגם לא בגוף, אינו דבר מצוי כלל בשום אופן בראשית עיונו של אדם , ובפרט בדמיונו .

וכן לא ישכיל ההמון מעניין החיות זולת [סו] התנועה, וכל שאינו בעל תנועה רצונית מקומית אינו חי, ואף על פי שאין התנועה מעצמות החי אלא מקרה חיובי לו. וכן ההשגה הידועה אצלנו היא בחושים, כלומר: השמע והראות. וכן אין אנו יודעים ומבינים העברת העניין מלב כל אחד ממנו ללב אדם אחר אלא על ידי הדיבור, והוא הקול שמחתכים אותו השפתיים והלשון ויתר כלי הדבור .

וכאשר הודרכו מחשבותינו גם על היותו יתעלה משיג, ושיש עניינים מגיעים מאתו אל הנביאים שיביאום אלינו, תארוהו לנו שהוא שומע ורואה, עניינו שהוא משיג את הדברים הללו הנראים ונשמעים ויודע אותם.

וכן תארו לנו שהוא מדבר, עניינו שמגיעים עניינים מאתו יתעלה אל הנביאים, וזהו עניין הנבואה, ועוד יתבאר זה בתכלית הביאור .

ולפי שאין אנו מבינים המצאתנו את זולתינו כי אם בעשותנו אותו בפועל , לפיכך תיארוהו שהוא עושה .

וכך גם כיון שאין ההמון מכיר דבר חי כי אם בעל נפש, תארוהו לנו גם שהוא בעל נפש, ואם כי שם נפש משותף כמו שנתבאר העניין שהוא חי.

וכיון שאין כל הפעולות הללו נישגים בנו כי אם בכלים גופניים, לפיכך הושאלו לו כל אותם הכלים אשר בהם תהיה התנועה המקומית, כלומר: הרגלים וכפותיהן ;

והכלים אשר בהן יהיה השמע והראות והריח, והם האוזן והעין והאף;

והכלים אשר בהן יהיה הדבור וחומר הדבור והם הפה והלשון והקול ;

והכלים אשר בהן יעשה העושה האנושי כל מה שיעשה, והם הידיים והאצבעות והכף והזרוע.

כללו של דבר, שהוא יתעלה מכל חסרון, הושאלו לו הכלים הגופניים להורות בהן על מעשיו, והושאלו לו אותם המעשים להורות בהן על שלמות מה שאינו עצם אותה הפעולה .

המשל בזה, הושאלו לו העין והאוזן והיד והפה והלשון, להורות בהן על הראיה והשמע והמעשה והדבור, והושאלו לו הראיה והשמע, להורות על ההשגה באופן כללי. ולפיכך תמצא הלשון העברי משתמש בהשגת חוש מסוים במקום השגת חוש אחר, אמר:

ראו דבר ה' ,

במקום שמעו, כי המטרה השיגו עניין דבריו , וכן:

ראה ריח בני ,

כאלו אמר הריח ריח בני, כי המטרה השגת ריחו. ועל פי זה נאמר:

וכל העם ראים את הקולות ,

עם היות אותו המעמד גם מראה נבואה כפי שהדבר ידוע ומפורסם באומה . [סז]

והושאלו לו המעשה והדבור להורות בהם על שפע מסוים השופע מאתו כמו שיתבאר .

נמצא שכל כלי גופני שתמצא בכל ספרי הנבואה הוא או כלי תנועה מקומית להורות על החיות, או כלי תחושה להורות על ההשגה, או כלי פעולה להורות על המעשה, או כלי דבור להורות על שפע השכלים על הנביאים כמו שיתבאר . ונמצא תדריך כל אותן ההשאלות לקבוע אצלנו שיש שם מצוי חי עושה לכל מה שזולתו וגם משיג מעשיו .

ונבאר כאשר נעסוק בשלילת התארים, היאך מוסב כל זה לעניין אחד, והוא עצמו יתעלה בלבד, לפי שאין מטרת פרק זה כי אם לבאר עניני הכלים הגופניים הללו המיוחסים לו, יתרומם על כל חסרון, ושהם כולם להורות על פעולות אותם הכלים אשר אותם הפעולות שלמות אצלנו , כדי להורות על היותו שלם בכל אופני השלמות .

כמו שהעירו לנו באמרם:

דברה תורה כלשון בני אדם .

אבל כלי התנועה המקומית המיוחסים לו יתעלה הם כגון אמרו:
הדום רגלי ,
ואת מקום כפות רגלי .
אבל כלי הפעולה המיוחסים לו:
יד ה ,
באצבע אלוהים ,
מעשה אצבעותיך ,
ותשת עלי כפך ,
וזרוע ה' על מי נגלתה ,
ימינך ה' .
אבל כלי הדבור המיוחסים לו:
פי ה' דבר ,
ויפתח שפתיו עמך ,
קול ה' בכוח ,
ולשונו כאש אוכלת .
אבל כלי התחושה המיוחסים לו:
עיניו יחזו עפעפי יבחנו בני אדם ,
עיני ה' משוטטות ,
הטה ה' אזנך ושמע ,
קדחתם באפי .
ולא הושאל לו מן האברים הפנימים, כי אם הלב, מפני שהוא שם משותף והוא גם שם השכל, והוא מוצא חיי החי. כי אמרו:
המו מעי לו ,
המון מעיך ,
הכוונה גם בהם על הלב , כי 'מעי' שם הנאמר באופן כללי ופרטי, והרי הוא שם המעיים בפרט והוא שם כל אבר פנימי בכלל , ונמצא שהוא גם שם הלב, והראיה לכך אמרו:
ותורתך בתוך מעי ,
כאלו אמר בתוך לבי, ולפיכך אמר בפסוק זה המו מעי, המון מעיך, ולשון המיה לא נאמר אלא בלב מכל שאר האברים:
הומה לי לבי .
וכן לא הושאל לו הכתף, מפני שהוא כלי משא בידוע , וגם לפי שפוגע בו הדבר הנשוא.

וכל שכן שלא הושאלו לו כלי ההזנה, כי באלו גילוי החסרון בעיון ראשון .
ודין כל האברים באמת שווה, החיצונים מהם והפנימים, כולם כלים לפעולות הנפש השונות , מהם כלים הכרחיים לקיום האדם זמן מסוים, כגון כל האברים הפנימים ; ומהם כלים הכרחיים לקיום המין, כאברי הזרע;
ומהם כלים לתקינות מצב האדם ושלמות מעשיו כגון הידיים והרגלים והעיניים, כולם לשלמות התנועה והמעשה וההשגה, הכרח התנועה לחי היא להשגת הנאות [סח] ולהתרחק מהפכו. והכרח החושים - להבחין בין המתאים להפכו. וצורך האדם לפעולות המעשיות, לתכנן מזונותיו ומלבושיו ומדורו כי זה הכרחי לטבעו, כלומר: שהוא זקוק לתכנן את הראוי לו . ויש שימצאו מקצת הפעולות גם למקצת בעלי החיים, מפני שהוא זקוק לאותה העשייה .
ואיני סבור שיסתפק אדם בכך שה' יתעלה בלתי זקוק למאומה להמשך מציאותו ולא לתקון מצבו, אם כן אין לו כלים , כלומר: שאינו גוף. אלא מעשיו בעצמו לא בכלים, והכוחות בלי ספק מכלל הכלים , נמצא שאינו בעל כוח, כלומר: שיהא בו עניין זולת עצמותו, בו הוא עושה או יודע או רוצה , כי התארים אינם אלא כוחות בעלי שמות שונים לא יותר, ואין זה מטרת הפרק.
וכבר אמרו ז"ל מאמר כללי המסלק כל מה שנדמה בכל התארים הללו הגשמיים שמזכירים הנביאים, והוא מאמר המוכיח לך כי החכמים ז"ל לא עלתה על דעתם הגשמה בשום אופן, ולא היה אצלם דבר שאפשר לדמותו או לטעות בו, ולפיכך תמצאם בכל התלמוד והמדרשות משתמשים באותם הפשטים הנבואיים, מחמת ידיעתם שזה דבר בטוח שלא יביא לידי ספק, ואין לחוש בו לטעות כלל, אלא הכל על דרך המשל והדרכת המחשבה שיש מצוי, וכאשר הונח המשל, לפי שהמשילוהו יתעלה למלך המצווה ומזהיר ומעניש וגומל אנשי מדינתו, ולו שמשים ומשרתים המוציאים לפועל את פקודותיו ועושים לו מה שרצונו לעשות, המשיכו גם הם כלומר: החכמים, כפי אותו המשל בכל מקום, ומדברים כפי מה שמתחייב מן המשל הזה מן הדיבור והמענה והמשא ומתן בדבר, וכל כיוצא בזה מפעולות המלכים, והם בכל זה בשאננות ובביטחון שלא יגרום דבר זה טעות ולא ספק , ואותו המאמר הכללי אשר העירונו עליו הוא אמרם בבראשית רבה :
גדול כחן של נביאים שהם מדמין את הצורה ליוצרה, שנאמר ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם .

הנה ביארו בפירוש כי כל אותן הצורות שמשיגים כל הנביאים במראה הנבואה, הם צורות ברואות, ה' בוראם והוא הנכון, כי כל צורה מדומה היא ברואה . וכמה נפלא אמרם "גדול כחן", כאלו הם ע"ה היה חמור בעיניהם עניין זה, לפי שכך אומרים תמיד בכל דבר חמור שנאמר או שנעשה שיש בפשטו זרות, , כמו שאמרו: ר' פלוני עבד עובדא במוק ביחידי, ובלילה אמר ר' פלוני כמה רב גובריה דעביד ביחידאה . ורב גובריה הוא 'גדול כחו', וכאלו הם אומרים, כמה חמור מה שהוזקקו [סט] הנביאים לעשות, במה שהם מורים על עצמותו יתעלה בדברים הנבראים שהוא בראם , והבן את זה היטב.

הנה בארו וברורו על עצמם ניקיונם מלהאמין בגשמות, ושכל תאר ותבנית הנראים במראה הנבואה הם דברים נבראים, אלא שדימו את הצורה ליוצרה, כמו שאמרו ז"ל בפירוש.

וכל הרוצה לחשוב עליהם רע אחר האמרות הללו מתוך רשעות , ולהשפיל את מי שלא ראה ולא ידע את מעמדו , אין עליהם ז"ל נזק בכך. [ע]

הערות:

הערת המתרגם: לעיל פרק לג.

הערת המתרגם: "ארשאד" כאשר אנו רוצים להחדיר ללב השומע ולקבוע בתודעתו מציאות דבר מסוים. ולא מצאתי מלה מקבילה בעברית, ולפיכך תרגמתיה כאן בשתי מלים. ובר"ש "ההישרה" וברי"ח "הוראת המורה".

הערת המתרגם: לבן או שחור וכדומה כדלקמן.

הערת המתרגם: "נסב" דברים המתיחסים אליו כדלקמן הוא שצוה לבנות חומה פלונית, וכדומה. ובר"ש "ביחסים".

הערת המתרגם: "אקלים" מלה זרה שהוכנסה לערבית, והוראתה חבל ארץ.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם: ושערו מלבין.

הערת המתרגם: והשוה גם "מלות ההגיון" לרבנו שער עשירי.

הערת המתרגם: בר"ש "היה מתחיל בהריגתו".

הערת המתרגם: כעין "אלמלי מוראה איש את רעהו חיים בלעו" אבות פ"ג מ"ב.

הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .

הערת המתרגם: בר"ש "חכם".

הערת המתרגם: "יעתקד" להיות בדעה, לקבוע בתודעתנו. ומשום מה תרגמתי "להאמין" אף שאינה מדוייקת.

הערת המתרגם: להלן בפרק זה.

הערת המתרגם: כגון החלק החש מחלקי הנפש, כח התחושה שבכל הגוף. וראה לקמן הקדמת ח"ב הקדמה יא-יב.
הערת המתרגם: ואפילו לא כח בגוף. ובר"ש הוסיף מלת "כח" אע"פ שאינה צריכה, כי מה שאנו משתמשים ב"כח" לתכונות ותכנים מסוימים שבאדם באה מתרגום הערבית "קוה".
הערת המתרגם: כלומר: בראשית כניסת האדם לעולם המחקר והחשיבה, עולם השפיטה השכלית, בטרם ישתחרר מהדיקותו ואדיקותו בדימוים המציאותיים המגושמים. וראה לקמן ח"א פרק מט.
הערת המתרגם: שהוא מוגבל להקלטות [סו] רשמים מציאותיים בלבד, אם כי עלול הוא להרכיב מהם מה שאינו במציאות, אך לעולם הרכבותיו מהם ובהם. וראה הקדמת רבנו לפירושו לאבות פ"א.
הערת המתרגם: כלומר: הנע כרצונו וכחפצו ממקום למקום.
הערת המתרגם: כלומר: שהתנועה מקרה חיובי לחי, אחרת במה מתבטאת חיותו. ובר"ש ורי"ח "דבק בו" וטעו בהבנת "לאזמא" ודמו "מלאזמא".
הערת המתרגם: כלומר: כאשר אדם מסביר את רעיונותיו ומחשבותיו לחברו אינו יכול לעשותם אלא באמצעות הדבור.
הערת המתרגם: הגרון החיך והשיניים.
הערת המתרגם: תרגמתי "מגיעים" בעקבות רבנו בהלכות תשובה פ"ג הלכה ח.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרקים לב-מח.
הערת המתרגם: כלומר: שאין אנו יכולים לתאר לעצמנו שאנו יכולים להמציא חפץ או כלי, כי אם על ידי עשייה בפועל.
הערת המתרגם: בר"ש "בנגיעה" ולא דק.
הערת המתרגם: אם כי לפניו עצם הרצון שאין בכוח השגתנו לדעת היאך הוא, בו היא העשייה והמעבר מן האין אל היש, ומן ההעדר אל ההוויה המציאותית.
הערת המתרגם: לעיל פרק מא. ובר"ש "שיתבאר" וט"ס הוא. וכל קטע זה נמצא בכל כתבי היד העתיקים, ואין אמת בפי האומר שהוא תוספת מאוחרת.
הערת המתרגם: כלומר: מבחינתנו אנו, ביחס אלינו.
הערת המתרגם: יתכן שכל "כלי" "כלים" האמורים בעניין זה צריך הייתי לתרגם "אבר" "אברים".
הערת המתרגם: להלן מפרט רבנו את כולן אחת אחת.

הערת המתרגם: הפה והלשון והגרון והחיך והשיניים כלי הדבור, והקול חומר הדבור. שאותו מגוונים ומחתכים הכלים השונים.
הערת המתרגם: כלומר: הידיים והאצבעות וכו' הושאלו לו כדי להחדיר לתודעתנו שהוא עושה, עצם מושג העשייה השתמשנו בו כדי להחדיר לתודעתנו שהכל נמצא מעצם מציאותו מחיוב מציאותו, אם כי הנמצא עצמו אינו מחויב המציאות, ולא בא מונח העשייה להורות על עצם עשייה. ובר"ש אין התרגום ברור לדעתי.
הערת המתרגם: בר"ש "לראיה" ולא דק.
הערת המתרגם: ירמיה ב לא.
הערת המתרגם: כלומר: שגם שמעו היא מן העניין השלישי, וכדלעיל פרק מה.
הערת המתרגם: בראשית כז כז.
הערת המתרגם: שמות כ יח.
הערת המתרגם: בר"ש "המאמר" וטעות הוא.
הערת המתרגם: סווג הקולות במעמד הר סיני ראה לקמן ח"ב פרק לג.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק יב.
הערת המתרגם: ביחס לה'. [סז]
הערת המתרגם: בר"ש "המשוש".
הערת המתרגם: שכל מעשה הברואים גלוים וצפוים לפניו.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק כג.
הערת המתרגם: מחמת זקיקותנו להם בדי למלא עת החסר לנו.
הערת המתרגם: בר"ש "בעבור שנודה" וטעות הוא.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כו ופרק לג.
הערת המתרגם: ברכות לא ב. וראה בהלכות יסודי התורה פ"א הלכה ט.
הערת המתרגם: ישעיה סו א.
הערת המתרגם: יחזקאל מג ז.
הערת המתרגם: שמות ט ג.
הערת המתרגם: שם לא יח.
הערת המתרגם: תהלים ח ד.
הערת המתרגם: שם קלט ג
הערת המתרגם: ישעיה נג א.
הערת המתרגם: שמות טו ו.
הערת המתרגם: ישעיה א כ.

הערת המתרגם: איוב יא ה.
הערת המתרגם: תהלים כט ד.
הערת המתרגם: ישעיה ל כז.
הערת המתרגם: תהלים יא ד.
הערת המתרגם: זכריה ד י. ורצה לעיל פרק מד הערה .
הערת המתרגם: מלכים ב, יט טז.
הערת המתרגם: ירמיה יז ד.
הערת המתרגם: ראה לעיל סוף פרק כט, ופרק לט.
הערת המתרגם: המקור אשר ממנו מתפשטת חיות כל חי. ובר"ש "התחילת". וראה גם רס"ג באמונות ודעות מהדורתי במאמר הששי פרק ג.
הערת המתרגם: ירמיה לא יט.
הערת המתרגם: ישעיה סג טו.
הערת המתרגם: כי ההמיה שייכה רק ללב וכדלקמן.
הערת המתרגם: הכוונה על המעיים הדקין.
הערת המתרגם: על שם המשמש לכלל וגם לחלק מסוים מן הכלל, ראה לעיל פרק ח והערה שם.
הערת המתרגם: תהלים מ ט. וראה פירוש רס"ג מהדורתי שם, ואמונות ודעות מהדורותי מאמר ב פ"י.
הערת המתרגם: ירמיה ד יט.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: אבר סבילה.
הערת המתרגם: באופן רגיל וטבעי, כעניין שנאמר: בכתף ישאו. במדבר ז ט.
הערת המתרגם: כי הזקיקות לצורך זה והפעילות בו חרפת האדם. וראה לקמן ח"ג פרק ח.
הערת המתרגם: ראה הקדמת רבנו לפירוש אבות פ"א.
הערת המתרגם: כלי העכול ותעלות המזון שהם גורמי קיומו במשך ימי חייו.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם : המתאים.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם : [סח] לעתד.
הערת המתרגם: שאין האדם יכול להלך ערום בלי לבוש כאחד חיות השדה ולגור בכפים ובנקיקי הסלעים, ולא לאכול קורמי דאגמא ללא עתוד תכון תיקון וטגון.

הערת המתרגם: כגון העכביש בארגו את הקורים, וה"בונה" שבונה לתולדותיו תאי רביה בני כמה קומות, וכן הדבורים והצרעין, וכדומה. וראה הקדמת רבנו למשנה סדר זרעים ד"ה וכאשר ידענו, מהדורתי עמ' מא.
הערת המתרגם: לא יעלה על הדעת שיהא למי שהוא ספק בדבר זה כלומר: שאין הקב"ה זקוק ונצרך למאומה.
הערת המתרגם: "ימד" לשמש ולהיות חומר ומקור להתמדת והמשכת קיומו, כמיני המזון לאדם, ולא לתקון מצבו כהכנת הלבוש והמדור לנו.
הערת המתרגם: אברים.
הערת המתרגם: הכוונה תכונות ועיתודים שבאדם בכוח, וראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: וראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ב הלכה י.
הערת המתרגם: כלומר: ההגשמה לא הייתה בעיניהם דבר שאפשר שיעלה על הדמיון התועה או השוגה, כי זוהי עבודה זרה מוחלטת, וכמו שכתב לעיל בסוף פרק לו, וראה שם בהערה.
הערת המתרגם: כדי להחדיר למחשבה.
הערת המתרגם: כאשר הונח המשל והתקבל אצל הכל להמשיל את הקב"ה למלך, לא נמנעו ולא הססו למצות את המשל עד סופו, עם כל הגשמויות והגסויות שבו.
הערת המתרגם: הנביאים.
הערת המתרגם: כי אף הפתי ביותר אינו עלול לטעות בהגשמה.
הערת המתרגם: פרשה כז א.
הערת המתרגם: יחזקאל א כו. וראה ראש השנה כד ב, בדרש לא תעשון אותי. וראה לקמן ח"ג סוף פרק ב, ופרק ה.
הערת המתרגם: ועצם הדבר שהרואה אותה בעיני רוחו, ואפילו בדרגה הגבוהה של הנבואה, עדיין הרוח החוזה שבו שכל בגוף, ואם כן לא יתכן ואין בכחו לדמיין בלתי ברוא, ולו בדימוי המופשט ביותר.
הערת המתרגם: בר"ש "גנות" וכנראה שראה פרש"י, ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: יבמות קד א. ושם איתא "כיחידאה" וכ"ה בכא ק. [סט] ואף נוס' זו "ביחידאה" אפשר לפרשה. אך אין זה המקום.
הערת המתרגם: מחלוקת גדולה אירעה בין מפרשי רבנו על הבנתו מאמר חז"ל זה. ראה נרבוני, כספי, אפודי, שם טוב, אברבנאל. ואת אשר הבינותי כבר כתבתי.
הערת המתרגם: כלומר: הרוצה מתוך רשעותו וכוונתו הרעה להבזות את החכמים ולחשוד בהם שהאמינו בגשמות, הרי אינו מזיק להם במאומה בחשד זה, ורק מזיק

לעצמו. וכתב רבנו "מתוך רשעות" כי אחרי אמירה ברורה כזו לא ייתכן שאדם יחשוב כן על חז"ל מתוך תום, או תמימות.
הערת המתרגם: רמת חז"ל המחשבתית והמוסרית. [ע]

פרק [מז]

כבר אמרנו כמה פעמים שכל מה שמדמים אותו ההמון מגרעת, או שאי אפשר לתארו כלפי ה', לא הושאל לו יתעלה בספרי הנבואה, אף על פי שמשפטו כמשפט הדברים אשר הושאלו לו. לפי שאותם אשר תואר בהם נראה בהם שהם שלמות מסוימת, או אפשר לדמות כך.
ולכן ראוי לפי הנחה זו, שנבאר מדוע הושאל לו יתעלה השמע והראות והריח, ולא הושאל לו הטעם והמישוש , ומשפט רוממותו יתעלה מכל חמשת החושים שווה , וכל החושים מגרעת מבחינת ההשגה , ואפילו למי שאינו משיג אלא על ידם , מפני שהם מתפעלים ומתרשמים מתפסקים ונכאבים כשאר האברים.
ועניין מה שאנו אומרים שהוא יתעלה רואה כלומר: משיג הנראים , ושומע משיג הנשמעים, כך היו מתארים אותו בטעם ובמשוש, ולבאר בו שהוא משיג הנטעמים והנמששים, כי משפט השגת כולם שווה. ואם נשלל ממנו השגת אחד מהם, ראוי לשלול השגת כולם, כלומר: חמשת החושים, ואם חייבנו לו השגת אחד מהם כלומר: השגת מה שמשיג חוש מהם, ראוי שישיג כל חמשת מושגיהם. ומצאנו ספרינו אומרים:
וירא ה' ,
וישמע ה' ,
וירח ה' ,
ואינם אומרים 'ויטעם ה'', ולא אמרו 'וימשש ה''.
והטעם לכך, מה שכבר הונח בדמיון כל אדם, שאין ה' נפגש עם הגופות במפגש גוף בגוף שהרי אינם רואים אותו, ושני החושים הללו כלומר: הטעם והמשוש, אין תחושתם מושגת כי אם על ידי מגע. אבל חוש הראות והשמע והריח, תחושתם מושגת כאשר אותם הגופים נושאי אותן האיכויות רחוקים מהם. ולפיכך נעשה זה מתקבל על דעת ההמון.
ועוד, כי המטרה והכוונה בהשאלת חושים אלה לו, כדי להורות על השגתו מעשינו, והשמע והראות מספיקים לכך, כלומר: שהוא משיג בהם כל מה שיעשה הזולת, או יאמר אותו .
כמו שאמרו על דרך הגערה והאזהרה אגב תוכחת:

דע מה [ע] למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת .
ואתה יודע כי באמת משפט הכל משפט אחד, וכי מאותה הבחינה שנשללה ממנו השגת המשוש והטעם מאותה הבחינה עצמה ישללו הראות והשמע והריח, כי הכל מושגים גופניים והתפעלויות ומצבים משתנים, אלא שמקצתם ניכרת מגרעתם, ומקצתם חושבים בהם שלמות, כמו שניכרת מגרעת הדמיון ואינה ניכרת מגרעת המחשבה וההתבוננות, ולפיכך לא הושאל לו רעיון שהוא הדמיון , והושאלו מחשבה ותבונה שהם "אלפכרה ואלפהם" ונאמר:
אשר חשב ה' ,
ובתבונתו נטה שמים .
וכך הדבר נוהג גם בהשגות הפנימיות, כפי שהוא נוהג בהשגות החושיות הגלויות, שמקצתן הושאל ומקצתן לא הושאל.
וכל זה כלשון בני אדם , מה שחשבו בו שלמות תואר בו, ומה שמגרעתו ניכרת לא תואר בו. אבל באמת אין לו תאר עצמי אמתי נוסף על עצמותו כפי שיוכח . [עא]
הערות:
הערת המתרגם: לעיל פרקים כו, מו.
הערת המתרגם: כי גם הם שלמות מסוימת מבחינתנו אנו.
הערת המתרגם: שהוא יתעלה מרומם ונעלה מכל דימוי של השגת חוש כל שהוא.
הערת המתרגם: ההשגה השכלית.
הערת המתרגם: האדם.
הערת המתרגם: "מתאת'רה" ובר"ש הושמט, כדרכו להשמיט כל מה שנדמה לו כפילות מיותרת.
הערת המתרגם: כלומר שאין השגתם תדירית ורצופה, שכל זמן שהאיכות המפיחה ריח דרך משל מצויה, הריח קיים, והוא נפסק בהעדרו, וכן כל היתר.
הערת המתרגם: שיש שהם חולים ופעולתם נפסקת על אף מציאות האיכות המפעילה אותם.
הערת המתרגם: לעיל פ"ד.
הערת המתרגם: לעיל פרק מה.
הערת המתרגם: בראשית ו ה. כט לא. שמות ג ד. ישעיה נט טו.
הערת המתרגם: במדבר יא א. כא ג. דברים א לד. ה כה. ט יט. י י. כו ז. מלכים ב, יג ד. דברי הימים ב, ל כ.
הערת המתרגם: בראשית ח כא.

הערת המתרגם: נקבע בלבו של כל אדם וחדר לתודעתו.
הערת המתרגם: הנעשה בראיה והנאמר בשמיעה.
הערת המתרגם: אבות [ע] פ"ב מ"א.
הערת המתרגם: בר"ש "הרעיון והדמיון" ולא דק.
הערת המתרגם: וכבר שאלו המפרשים, והרי כתוב 'אם לא כאשר דמיתי' (ישעיה יד כד) 'אם לא כאשר דמיתי' (במדבר לג נו). ותירץ האפודי שאלה פעל יוצא, כאשר דמיתי בידי הנביאים, כעין וביד הנביאים אדמה. והאברבנאל הבדיל בין עצם הדמיון לבין הפעולה.
הערת המתרגם: בר"ש "ההשתכלות וההתבוננות" ושיבוש הוא. והראב"ע בפירושו לשמות לא ג מתרגם "תכ'ייל" דעת. "פכרה" תבונה. "חכמה" חכמה. וברור שאין כן דעת רבנו.
הערת המתרגם: על דרך הכתוב - ירמיה מט כ.
הערת המתרגם: שם י יב.
הערת המתרגם: דברה תורה כלשון בני אדם, ראה לעיל פרק כו. וראה גם בהלכות יסודי התורה פרק א הלכה ט.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נ. [עא]
חלק ראשון

פרק [מח]

כל מה שנאמר מעניין השמע ביחס לה' יתעלה, תמצא שאנקלוס הגר נזהר בו ופרש עניינו על הגעת אותו הדבר אליו יתעלה, או שהוא השיגו . ואם היה בקשר לתפילה, מתרגם עניינו שהוא קבל או לא קבל.
ואומר תמיד בתרגום:
שמע ה' * - שמיע קדם ה',
ובקשר לתפילה תרגם:
שמוע אשמע צעקתו - קבלא אקבל,
וזה כללי בתרגומו, לא נטה ממנו באף אחד מן המקומות.
אבל כל ראיה שנאמרה ביחס אליו יתעלה, הרי אנקלוס גוון בכך גוון מפליא , לא נתבררה לי כוונתו ומטרתו, לפי שבמקומות מתרגם:
וירא ה', וחזא ה';
ובמקומות מתרגמו:
וגלי קדם ה'.

והנה, מה שהוא מתרגם 'וחזא ה'', מוכח בבירור כי 'חזא' בלשון הארמי משותף, ושהוא מורה על עניין השגת השכל, כמו שמורה על השגת החושים. ומי יתן ואדע כיון שהדבר כך לדעתו, מדוע הוא מתרחק במקצתן ותרגמן 'וגלי קדם ה''.

וכאשר התבוננתי במה שמצאתי מנוסחי התרגום עם מה ששמעתי בזמן הלימוד , מצאתי כי כאשר הוא מוצא את הראייה קשורה בעוול, או נזק, או פשע, מתרגמו 'גלי קדם ה'', אין ספק כי 'חזא' באותו הלשון משמש להשגה והנחת הדבר שהושג כפי שהושג כמות שהוא . ולפיכך אם מצא שהראייה קשורה בעוול, אינו [עא] אומר 'וחזא' אלא 'וגלי קדם ה''.

ומצאתי כל ראייה מיוחסת לה' בכל התורה תרגמה 'וחזא' פרט לאלה שאבאר לך:

כי ראה ה' את עניי ארי גלי קדם ה' עולבני

כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך ארי גלי קדמי,

על אף שהמדבר מלאך לא יחס לו ההשגה המורה על הנחת הדבר כיון שהוא עוול.

וירא אלוהים את בני ישראל וגלי קדם ה' שעבודא דבני ישראל,

ראה ראיתי את עני עמי מגלא גלי קדמי ית שעבודא דעמי,

וגם ראיתי את הלחץ ואף גלי קדמי דחקא,

וכי ראה את ענים וארי גלי קדמוהי שעבודהון,

ראיתי את העם הזה גלי קדמי עמא הדין,

כי ענינו ראיתי מרים, כמו וירא אלוהים את בני ישראל אשר עניינו ראה ענוים.

וירא ה' וינאץ וגלי קדם ה',

כי יראה כי אזלת יד ארי גלי קדמוהי,

וגם זה מצב של עוול להם והתגברות אויב, וכל זה הנו נמשך על דרך הכתוב :

והביט אל עמל לא תוכל ,

ולפיכך כל שעבוד וכל מרי מתרגמו גלי קדמוהי, או גלי קדמי.

אלא שנסתר לי הביאור הנאה והחשוב הזה, אשר אין בו ספק, בשלשה מקומות שהיו ראוים לפי השיטה הזו שיתרגמם 'וגלי קדם ה'', ומצאנו אותם בנוסחאות 'וחזא ה'', והם אלה:

וירא ה' כי רבה רעת האדם ,

וירא אלוהים את הארץ והנה נשחתה ,

וירא ה' כי שנואה לאה ,

והקרוב לדעתי כי זה טעות שנפלה בהעתקות, כי אין בידינו כתב ידו של אנקלוס בזה כדי שנאמר שמא יש לו בהן איזה ביאור.

אבל מה שתרגם:
אלוהים יראה לו השה - קדם ה' גלי אמרא,
כדי שלא יהא משמע מכך כי ה' עתה יבקשהו וימציאהו . או יתכן כי מוזר באותו הלשון שתהא השגתו קשורה בבעל חי שאינו מדבר.
וראוי לחקור היטב על הנוסח הנכון בזה, ואם ימצאו מקומות אלו כפי שאמרנו - איני יודע כוונתו בכך . [עב]
הערות:
הערת המתרגם: איני מבין כוונת רבנו בשתי הגדרות הללו "הגיע אותו הדבר אליו" או "השיגו" ולא ראיתי מן המפרשים שדבר בכך.
* . בראשית כא יז.
הערת המתרגם: שמות כב כב. וראה גם לעיל פרק מה.
הערת המתרגם: ברי"ח "נהפך בה אנקלוס הגר מצד אל צד הפוך מופלא" שיא האקרובטיה.
הערת המתרגם: כלומר: מה שזכור לו מלימודי הילדות, כי בזמן רבנו נהגו ללמד לילד מקרא עם תרגום אנקלוס כפי שהיה נהוג בתימן עד ימינו, שלא התפשטה שם השפעת הקראות, שהם היו הראשונים שבטלו את התרגום, כיון שהוא מבוסס על תורה שבע"פ. וראה גם סדור רב עמרם גאון בסדר שחרית לשבת עמ' כט בשם רב נטרונאי גאון.
הערת המתרגם: בר"ש "גוזרת ההשגה".
הערת המתרגם: כלומר: שמלת "חזא" מורה על השגת הדבר וידיעתו עם [עא] ההשלמה להניחו כפי המצב שהוא נשא בו, מבלי להתנגד לו או לסלוד ממנו.
הערת המתרגם: בראשית כט לב. וצ"ל בעניי.
הערת המתרגם: שם לא יב.
הערת המתרגם: שמות ב כה.
הערת המתרגם: שם ג ז.
הערת המתרגם: שם ג ט.
הערת המתרגם: שמות ד לא.
הערת המתרגם: שם לב ט.
הערת המתרגם: דברים לב יט.
הערת המתרגם: שם לב לו.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: "ובכל זה הלך תוך שמירה על". וברי"ח נשבש התרגום, והמעיר שם שבש עוד יותר.

הערת המתרגם: חבקוק א יג.
הערת המתרגם: בראשית ו ה.
הערת המתרגם: שם ו יב.
הערת המתרגם: שם כט לא.
הערת המתרגם: וכעין אמרם ביבמות כב א: לאו מר בריה דרבנא חתים עליהו.
הערת המתרגם: בראשית כב ח.
הערת המתרגם: וכבר השבתי כי "מטלבה" מוסב על אברהם "ואיג'אדה" מוסב על השה. וכך צריך לתרגם: כי ה' ישמע עתה בקשתו וימציא אותו. והנכון כפי שתרגמתי בעמוד.
הערת המתרגם: ועל זה כנראה רמזו חז"ל באבות פ"ה מ"ו ויש אומרין אף אילו של אברהם אבינו נברא בין השמשות. וראה לקמן ח"ג פרק יז בעניין השגחת ה' על בעלי החיים לפי שטת רבנו.
הערת המתרגם: של הקב"ה. וראה אפודי שהרכיב מושג השגה וידיעה במושג השגחה. וכתב "כי אלו יאמר כן היה נראה שהש"י ישגיח בפרטי בעלי חיים בלתי מדברים, וזה שקר" וכוונתו בהתאם למושגי ההשגחה כפי שביאר רבנו לקמן ח"ג פרק כ. ולי נראה שכל עצם ההקשר בין שני מושגים אלה אינו אלא בלבולת. כי השגחת ה' על יודעיו למצוא ככר לחם לקיומם, אינה השגחה על גרגר החטה, שתעבור כל אותם הגלגולים כדי שתכנס לבטנו של החסיד, כדי שיווצרו ממנה חמרי מזון שיסייעו לחסיד לחשוב במושכלות בדעה צלולה, והדברים פשוטים.
הערת המתרגם: ראה אברבנאל שהביא נסיון של הרמב"ן לתרץ באופן אחר ודחה דבריו. ושמא מקור רעיון רבנו כאן בתרגום רס"ג לאיוב לה יג. ראה שם מהדורתי. [עב]

פרק [מט]

גם המלאכים אינם בעלי גוף, אלא הם שכלים נבדלים מחומר , אבל הם פעולים וה' בראם [עב] כמו שיתבאר .
ובבראשית רבה אמרו:
להט החרב המתהפכת על שם משרתיו אש לוהט , 'המתהפכת' - שהם מתהפכים: פעמים אנשים פעמים נשים, פעמים רוחות פעמים מלאכים.
הנה בארו בלשון זה שאינם בעלי חומר, ואין להם תואר גשמי קבוע מחוץ למחשבה , אלא כל זה במראה הנבואה וכפי פעולת הכוח המדמה, כפי שנזכיר בעניין אמיתת הנבואה .

אבל אמרם פעמים נשים, שהנביאים פעמים רואים את המלאכים במראה הנבואה צורת נשים, רומז לדברי זכריה ע"ה:
והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם וכו' .
וכבר ידעת כי השגת המנוקה מן החומר, המעורטל מן הגשמיות לגמרי קשה מאוד על האדם, זולתי לאחר הכשרה ממושכת , ובפרט אצל מי שאינו מבחין בין מושכל לדמיון, ורוב הסתמכויותיו על השגת הדמיון בלבד, ויהיה אצלו כל מה שהמדמה מדמהו מצוי או אפשרי המציאות, ומה שאינו נתפש ברשת הדמיון, הוא אצלו נעדר ונמנע המציאות. הרי האנשים הללו, והם רוב המעיינים, לא יתאמת להם עניין לעולם ולא יתברר להם ספק .
גם מחמת קושי זה דברו ספרי הנביאים בלשונות שאפשר להבין מפשוטם גשמות המלאכים ותנועותיהם, ושהם צורת אדם, ושהם מצווים מאת ה' מפעילים פקודותיו ועושים את רצונו במצותו, כל זה כדי להדריך את המחשבה על מציאותם, ושהם חיים שלמים כמו שבארנו במה שכלפי ה' . אלא שאילו השאירו את הדבר בהם כפי דמיון זה, כי אז הייתה נדמית אמיתתם ועצמותם לעצמות ה' בדמיון ההמון. כי גם כך נאמרו בה' לשונות שמראים פשטיהם שהוא גוף חי בעל תנועה כצורת אדם.
לפיכך הודרכה המחשבה לכך שמעלת מציאותם למטה ממעלת ה', במה שעירבו בתארם משהו מתוארי בעלי החיים שאינם מדברים, כדי שיהא המובן מכך כי מציאות הבורא יותר שלמה ממציאותם, כמו שהאדם יותר שלם מבעלי החיים שאינם מדברים. ולא צירפו להם מתארי בעלי החיים את הפנים כי אם הכנפים, כי אין לתאר תעופה ללא כנפיים, כמו שאין לתאר הליכה ללא רגלים. כי כוחות הללו אין לתאר מציאותם כי אם באלה הנושאים להם בהחלט.
ונבחרה תנועת התעופה, להורות על היותם חיים, כיון שהיא היותר שלמה בתנועה המקומית של בעלי החיים הבלתי מדברים והיותר נכבדה. והאדם חושב אותה שלמות גדולה, [עג] עד שהאדם מתאווה לעוף כדי להקל עליו הבריחה מכל מה שמזיקו, וילך לקראת מה שמתאים לו במהירות, ואפילו היה רחוק. לפיכך יוחסה להם תנועה זו.
ועוד, מפני שהעוף נגלה ונעלם, ומתקרב ושוב מתרחק בזמן מועט, וכל אלה מצבים שראוי שכך תהיה דעתנו על המלאכים כמו שיתבאר .
ולא יחסו השלמות הזו המדומה, כלומר: תנועת התעופה, לה' כלל, מפני שהיא תנועת בעל חי בלתי מדבר.
ואל תטעה במה שנאמר:

וירכב על כרוב ויעף ,
כי הכרוב הוא אשר עף, והכוונה באותו המשל: מהירות חלות אותו הדבר.
כמו שאמר:
הנה ה' רוכב על עב קל ובא מצרים ,
כלומר: מהירות חלות המפגע ההוא בהם.
וכן אל יטעך מה שתמצא ביחזקאל בלבד בעניין פני שור ופני אריה ופני נשר וכף רגל עגל , כי לזה הם ביאור אחר ואני עתיד להשמיעך אותו . ולא עוד שאינו אלא תיאור החיות , ויתבארו עניינים אלו ברמזים מספיקים כאשר נעיר עליהם.
אבל תנועת התעופה מצויה היא במקרא בכל מקום, ולא תתכן כי אם בכנפיים, לפיכך הונחו להם הכנפיים להדריך על מצב מציאותם, לא לאמיתת מהותם.
ודע שכל נע תנועה מהירה מאוד, מתואר בתעופה, להורות על מהירות התנועה, אמר:
כאשר ידאה הנשר ,
כי הנשר מהיר תעופה וטיסה מכל העופות, ולפיכך ממשלים בו.
עוד דע כי הכנפיים הם סיבות התעופה, ולפיכך נעשו הכנפיים הנראים כפי מספר סיבות תנועת הנע , ואין זה מטרת הפרק. [עד]
הערות:
הערת המתרגם: וכן כתב בהלכות יסודי התורה פ"ב הלכה ג-ד: ומהן ברואים צורה בלא גולם כלל והם המלאכים, שהמלאכים אינם גוף וגויה אלא צורות נפרדות זו מזו. ומהו זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש [עב] ובעל כנפיים? הכל במראה הנבואה ודרך חידה, לומר שאינו גוף.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק ב, ופרק ו.
הערת המתרגם: פרשה כא, יג.
הערת המתרגם: בראשית ג כד. וראה רמזו של רבנו לפסוק זה לעיל בהקדמה סוף ד"ה ודע שהדברים הטבעיים.
הערת המתרגם: תהלים קד ד. ושים לב לפירוש מלאכים אלה לקמן ח"ב פ"ו.
הערת המתרגם: בר"ש ורי"ח "חוץ לשכל" ושיבוש הוא, כי אין "ד'הן" שכל, ואינו אלא ההרגשה התפישתית של מחשבת האדם. ותרגמתי "מחשבה" קרוב לנכון. והכוונה שרק בחזון האדם מצטייר המלאך המופשט בגוף כל שהוא, כי אין תפישת האדם מסוגלת לתפוש אחרת, בעוד שבמציאות הממשית אינו גוף.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק טז והלאה.
הערת המתרגם: זכריה ה ט.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "הנקי" ותרגמתי כן לשם הבהרת יתר לדעתי.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרק מו הערה - .
הערת המתרגם: כלומר: שאינם מבחינים בין שפיטת השכל לבין חזות הדמיון, ואף לא ירדו לעומק שש ההבחנות של מה שנקרא בפי ההמון "שכל" או "דעה", וכפי שכתב אבי נצר אלפאראבי במאמרו בענייני השכל.
הערת המתרגם: ברור שכוונת רבנו על ה"מתכלמין" וכמו שכתב בהקדמתו לאבות פרק א. וראה גם לקמן פרק עג הקדמה עשירית.
הערת המתרגם: לא יושג להם עניין כפי אמתתו ודיוקו.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: קושי.
הערת המתרגם: שאין האדם הפשוט בראשית עיונו מסוגל להבין ולצייר את הרוחני המופשט תוך צמצום הגשמות עד ההכרחי להיותו שכל בגוף.
הערת המתרגם: להחדיר לתודעה את מציאותם.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "ביחס לה" והכוונה ביחס לביטוים האמורים כלפי ה', לעיל פרק מו.
הערת המתרגם: "בוג'ה" הר"ש והרי"ח הבינוה לגמרי, כלל, בשום פנים. וכך היא באמת ההבנה הפשוטה. אך נדמה לי כוונת רבנו, שלא דימו פני המלאך לפני העוף, כגון המקור וכדומה, וכדלקמן. אם כי מזכיר הוא לקמן כף רגל עגל. ולפיכך תרגמתי כפי שנדמה לי, ויתכן שכאן צדקו הר"ש והרי"ח בתרגומם.
הערת המתרגם: הכנפיים והרגלים נושאי התעופה וההליכה.
הערת המתרגם: להדריך ולהחדיר לתודעה.
הערת המתרגם: בתנועת החי ממקום למקום.
הערת המתרגם: כעניין שנאמר: מי יתן לי אבר כיונה אעופה. [עג] תהלים נה ז.
הערת המתרגם: בעת מעופו וטוסו.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק מב.
הערת המתרגם: תהלים יח יא.
הערת המתרגם: וכן פירש רס"ג, ראה פירושו שם מהדורתי עמ' עח.
הערת המתרגם: ישעיה יט א.
הערת המתרגם: יחזקאל א י.
הערת המתרגם: שם א ז.
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרק א ביאר שכל הפנים הללו הם פני אדם, וראה שם בהערה.

הערת המתרגם: כלומר: ואינו תיאור המלאכים. שאינם גוף אלא שכל נבדל. אלא תיאור החיות, וראה לקמן ח"ג פרק ב, לאיזה עניין נמשלו ככף רגל עגל.
הערת המתרגם: דברים כח מט.
הערת המתרגם: שהם ארבע כנפיים כמספר תנועות כל בעל תנועה. וראה לקמן ח"ב סוף פרק י. וח"ג פרק ב. [עד]

פרק [נ]

דע אתה המעיין במאמרי זה, כי הדעה אינו העניין הנאמר בפה, אלא העניין שהצטייר בנפש כאשר מאמתים אותו שהוא כך כפי שהצטייר.
אם אתה מאותם שמספיק להם * מן ההשקפות הנכונות, או שחושבים שהם נכונות , בכך שתאמר אותם בפיך בלי שתשכיל אותם ותבינם, כל שכן שתחקור בהם על הנכון, הרי זה קל מאוד, כפי שאתה [עד] מוצא רבים מן הפתאים תופסים דעות שאינם מבינים להם עניין כלל.
אבל אם אתה ממי שנשאו לבו להתרומם למעלה הנעלה הזו, מעלת העיון , ושיתברר לך באמת שה' אחד אחדות אמיתית, עד שלא ימצא לו הרכבה כלל ולא השערת חלוקה בשום פנים ואופן , אם כן דע שאין לו יתעלה תואר עצמי כלל , ולא בשום מצב ועניין. ושכשם שנמנע היותו גוף, כך נמנע היותו בעל תואר עצמי.
אבל מי שסבור שהוא אחד בעל תארים מספר, הרי הוא אומר שהוא אחד בפיו, וסבור במחשבתו שהוא רבים, וזה כעין מה שאומרים הנוצרים הוא אחד, אלא שהוא שלשה, והשלשה אחד . כך דברי האומר הוא אחד, אלא שהוא בעל תארים מספר, והוא ותאריו אחד, עם סילוק הגשמות וקביעת הפשטות המוחלטת. כאלו מטרתנו וחקירתנו אינם אלא היאך לומר, לא היאך לקבוע בלבנו.
ואין קביעת דעה כי אם לאחר השכלה , כי קביעת הדעה היא אימות מה שהושכל , שהוא גם מחוץ למחשבה כפי שהושכל במחשבה .
ואם הושג עם דעה זו שלא יתכן הפך הדעה הזו כלל, ולא ימצא במחשבה מקום לדחיית דעה זו ולא השערת אפשרות הפכה, יהיה זה נכון.
וכאשר תתפשט מן התאוות וההרגלים , ואתה בעל תבונה, ותתבונן במה שאומר בפרקים אלו אשר יבואו בשלילת התארים, יתאמת לך הדבר בהכרח, ואז תהיה ממי שמשכיל יחוד השם, לא ממי שאומרו בפיו ואינו מבין לו עניין, ויהיה מכלל אשר נאמר בהם:

קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם .
אלא ראוי שיהיה האדם מכלל משכילי האמת ומשיגיו, ואף על פי שאינו אומרו בפיו, כמו שנצטוו החסידים ונאמר להם:
אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה . [עה]
הערות:
הערת המתרגם: "אעתקאד" כאן מגדיר רבנו מושג זה היטב, ובהחלט אין לתרגמו "אמונה", כי אמונה היא השקפה התפושה בידי האדם במסורת וללא ידיעה יסודית, ולפיכך תרגמתי בכל מקום "דעה". ויפה תרגם ר' יהודה אבן תיבון שם ספרו של רס"ג "אעתקאדאת" דעות, אם כי בתוך הספר הסתבך ללא סדר. כי "דעה" היא השקפה שאדם מגיע אליה מתוך חקירה יסודית ותוך בדיקה מקיפה של ההקדמות אשר הובילו אליה, ואף תוך בדיקת המתקפות הצפויות נגדה, כדי לדעת אם היא עשויה להחזיק מעמד נגדן. ובדומה להגדרתו זו של רבנו הגדיר רס"ג בהקדמת ספרו "האמונות והדעות" פ"ד, ראה שם מהדורתי עמ' יא.
הערת המתרגם: כאשר בודקים היטב את אמיתתו מכל הבחינות, ומוצאים שהוא אמת ונכון כפי שהצטייר הושכל והוקבע בנפש. ואפשר לפרש כאשר האדם קובע בלבו בהחלט שזהו האמת הנכון. וכבר תרגמתי "כאשר מאמינים בו", וחזרתי ותיקנתי לכל יתערבבו מושגי דעה ואמונה.
* . אפשר: מאותם אשר די להם.
הערת המתרגם: ההשקפות שמדמים ההמון שהם אמת, בעוד שבאמת הם הבלי שווא ותפל, אם לא עבודה זרה בכל גסותה, ואף יותר חמור מכך כמו שכתב רבנו לעיל סוף פרק לו.
הערת המתרגם: מעניין שבאותם שלש עשרה יסודות הדת שהסדיר רבנו עשו "אני מאמין" מלולי. ויש להעיר כי בנוסח סידורי תימן ליתא.
הערת המתרגם: בתרגום מלולי "בלי שתציירם ותסברם" והכוונה בלי שיצטיירו בנפש ויקבעו כדעה.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם [עד] "מחזיקים".
הערת המתרגם: על מעלות המעיינים ודרגותם ראה לקמן ח"ג פרק נא.
הערת המתרגם: כי כל נמצא בנבראים הוא מורכב מחומר וצורה, או ממציאותו ומן הדבר המבדילו מנמצא אחר הדומה לו. וכל אחדות בנבראים היא מבחינת נמצאים

אחרים אך לא מבחינת מהותה, ולא עוד אלא שהיא סובלת חלוקה, מה שאין כן ביחס לה'.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרקים נא-נב. וכן גם בהלכות יסודי התורה פ"א הלכה יב, כל הדברים הללו וכיוצא בהן שנאמרו בתורה ובדברי הנביאים הכל משל ומליצה הן כמו שנאמר "יושב בשמים ישחק", "כעשוני בהבליהם", "כאשר שש ה'", וכיוצא בהן. על הכל אמרו חכמים "דברה תורה כלשון בני אדם". ע"ש. וראה רס"ג באמו"ד מאמר ב פ"י.

הערת המתרגם: ראה עוד דברי רבנו בעניין זה בתחילת מאמר תחית המתים מהדורתי, כי בנדפסים שונה מאימת הביקורת. וראה גם רס"ג בספרו האמונות ודעות מ"ב מהדורתי עמ' צ ד"ה ואומר עוד. שהנצרים מנו עצמו וחיותו ודעתו שלשה והם אחד. ע"ש באריכות.

הערת המתרגם: לאחר שיצטייר הדבר בנפש האדם.

הערת המתרגם: מה שנצטייר בנפש.

הערת המתרגם: "ד'הן" ובר"ש "שכל" ואינו נכון. וכבר העירותי כמה פעמים על כך. והכוונה שהגיע האדם לידי הכרה שהוא במציאות כפי שהצטייר במחשבה כשהיא בשיא פשטותה ורוממותה, בהכרה הבאה על דרך שלילת התארים, וכפי שיתבאר בפרקים דלקמן בפרט בפרק נט וראה גם ירושלמי ברכות פ"ט הלכה א.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "וכאשר תתערטל מן השאיפות והמנהגים", או "וכאשר תשתחרר". והכוונה: כשתצליח להשתחרר מן הדעות הקדומות שהולעטת בהם על ידי זקני בור או נשים בלות משחר עלומיך, וראה לעיל פרקים לא לד.

הערת המתרגם: ירמיה יב ב. וראה גם לקמן ח"ג פרק נא.

הערת המתרגם: תהלים ד ה. וראה לקמן ח"א פרק נט. וח"ב פרק ה. [עה]

פרק [נא]

יש במציאות דברים רבים ברורים ופשוטים; מהם מושכלים ראשונים ומוחשים , ומהם [עה] שהם קרובים לאלו . ואילו הונח לאדם כפי שהוא לא היה צריך עליהן הוכחה, כגון מציאות התנועה, ומציאות היכולת באדם , וגילוי ההוויה וההפסד . וטבעי הדברים הנראים לחוש כחום האש וקור המים, וכיוצא באלה דברים רבים. אלא שכאשר נאמרו השקפות מתמיהות * , אם מצד טועה או ממי שנתכוון לכך למטרה מסוימת וחלק באותם ההשקפות על טבע המציאות והכחיש מוחש, או שרצה להטעות במציאות מה

שאינו מצוי, לפיכך נאלצו אנשי המדע להוכיח קיום אותם הדברים הגלויים, ולבטל מציאות אותם הדברים המדומים . כמו שמצאנו ארסטו קובע קיום התנועה כיון שהוכחשה , ומוכיח ביטול החלק כיון שקוימה מציאותו .

ומן הסוג הזה היא שלילת התארים העצמיים מה' יתעלה, לפי שהדבר מושכל ראשון, כלומר: שהתואר זולת עצם המתואר, ושהוא מצב מסוים לעצם, והרי הוא מקרה . ואלו היה התואר הוא עצם המתואר, יהיה אם כן התואר כפילות בלשון בלבד, כאלו תאמר האדם הוא האדם. או יהיה ביאור שם, כאלו תאמר האדם הוא החי ההוגה, נמצא כי החי ההוגה הוא עצם האדם ואמיתתו, ואין שם עניין שלישי זולת החי וההוגה הוא האדם, והוא המתואר בחיים ובהגיון, אלא שעניין תואר זה פירוש שם לא יותר, כאלו אמרת שהדבר אשר שמו אדם, הוא הדבר המורכב מן החיות וההגיון. הנה נתבאר כי התואר לא יבצר מאחד משני דברים:

או שהוא עצם המתואר ויהיה פירוש שם, ואנחנו לא נמנע אותו כלפי ה' באופן זה, אלא מצד אחר כמו שיתבאר .

או שיהיה התואר זולת המתואר אלא הוא עניין נוסף על המתואר, וזה גורם שיהיה אותו התואר מקרה לאותה העצמות.

ובשלילת שם המקרה מתארי ה' לא נשלל עניינן, לפי שכל עניין נוסף על העצמות הרי הוא נספח לה בלתי משלים לאמתתה, וזהו עניין המקרה, נוסף למה שמחייב הויית דברים רבים קדומים אם היו התארים רבים .

ואין אחדות כלל כי אם בקביעת עצמות אחת מופשטת שאין בה הרכבה ולא ריבוי עניינים, אלא עניין אחד מאיזה צד שתסקרהו, ובאיזו בחינה שתבחנהו תמצאהו אחד, לא יחלק לשני עניינים כלל ולא בשום סיבה , ולא ימצא בו ריבוי לא מחוץ למחשבה ולא במחשבה כפי שיוכח [עו] במאמר זה .

וכבר הגיע הדבר אצל אנשים מבעלי העיון עד כדי כך, שאמרו כי תאריו יתעלה אינם עצמותו ולא דבר מחוץ לעצמותו.

וזה כמו שאמרו אחרים המצבים, כוונתם בכך העניינים הכלליים אינם נמצאים ולא נעדרים.

וכדברי אחרים העצם הנפרד אינו במקום אבל הוא תופש שטח.

והאדם אין לו פעולה כלל, אבל יש לו הקנייה .

וכל אלה הדברים נאמרים בלבד, והרי הם מצוים במלים לא במחשבה, כל שכן שתהא להן מציאות מחוץ למחשבה , אלא שהם כפי שאתה יודע, ויודע כל מי שאינו מטעה

את עצמו, מוגנים בריבוי הדברים ובמשלים מטעים , ומתאמתים בצעקות ובהשמצות ובאופנים רבים מורכבים מויכוחי סרק והשאה . וכאשר יחזור אומרם ומקיימם בדרכים אלו עם עצמו אל דעותיו, לא ימצא מאומה פרט למבוכה וחוסר ידיעה, מפני שהוא מדמה להמציא מה שאינו מצוי, ולברוא אמצעי בין שני הפכים שאין אמצעי ביניהם.
והאם יתכן אמצעי בין המצוי והבלתי מצוי, או אמצעי בין שני דברים אשר האחד מהן הוא השני, או שהוא זולתו, אלא שהזקיקם לכך מה שאמרנו מאימוץ הדמיונות.
ומפני שכל מושכל תמיד מכל הגופים המצוים שהם עצמות מסוימת, וכל עצם מהן בעל תארים בהכרח, ואין אנו מוצאים כלל עצמות גשמית מופשטת במציאותה בלי תארים, ולפיכך המשיכו את הדמיון הזה, וחשבו שהוא, יתעלה, כך מורכב מכמה עניינים: עצמותו, והעניינים הנוספים על העצמות .
יש אנשים שהמשיכו את ההשוואה וקבעוהו בדעתם גוף בעל תארים. ואנשים התרוממו מן השוחה הזו ושללו את הגוף והשאירו את התארים. כל זה חייבה ההליכה אחר פשטי ספרי הנבואה כמו שאבאר בפרקים שיבואו בעניינים אלה . [עז]
הערות:
הערת המתרגם: דברים שבמחשבה קלושה האדם מחייב אותן, וכהגדרת רבנו בספרו "מלות ההגיון" תחילת שער ח: כידיעתנו כי הכל יותר גדול מן החלק. ע"ש.
הערת המתרגם: שם הגדיר רבנו: כידיעתנו שזה שחור וזה לבן, [עה] זה מתוק וזה מר.
הערת המתרגם: כגון מה שקרא שם "מושכלות שניות" מפני שהן מתבארות בהקדמות קרובות רובן למושכלות ראשונות.
הערת המתרגם: "ומא הו" והוראתה כפי מצבו ותחושותיו הטבעיים, ללא השפעות והלעטות מבחוץ.
הערת המתרגם: שהבחירה בידו, ויכול הוא ברצנו החופשי להרים את ידו ולצעוד ברגלו להרע או להטיב ללא כל כפיה ממעל, וכבר האריך הרחיב רבנו בעניין זה בהקדמתו לאבות פ"ה.
הערת המתרגם: מה שגלוי ונראה לכל אדם כי ההוייה וההפסד חוק חקוק ומשטר קבוע ונוהג נוהג בכל המציאות.
* . תרגום מלולי: תמוהות.
הערת המתרגם: אדם ששכלו העקום ומחשבתו העקושה הראו לו את העקוב למישור, ומתוך כנות אמר מה שאמר.

הערת המתרגם: כדי לבסס מטרותיו הדתיות או המדיניות הכחיש את המציאות, והטה אותה מכפי שהיא בזדון וברשע, ומתוך ידיעה שהוא מכזב. כמנהג רוב יוצרי הדתות שקוראים להן בימינו "אידיאולוגיות".

הערת המתרגם: "יוהם" הטעאה, השאה, לדמות לאדם בדבר בטל שהוא אמת ונכון. והכוונה שהאדם הזה ללא מטרה דתית או מדינית יצר הנחות מוטעות-מטעות כדי להיקרא חכ"ם מחוכם ורב רבנן, או כדי להיחשב יוצר שיטה.

הערת המתרגם: שדמום אותם התועים או המתעים.

הערת המתרגם: פיזיקה ספר ו פ"ב ופ"ט. וספר ח פ"ח.

הערת המתרגם: החלק הבלתי מתחלק, האטום, העצם הנפרד, וראה לקמן פרק עג. וברי"ח מחמת אי הבנתו את העניין כמנהגו, נתחלף לו זין "אלג'ז" בנון "אלג'ן" וכתב "בטול השדים". ואין ספור לאי הבנותיו ותלישותו מן העניין.

הערת המתרגם: פיזיקה ספר ו פ"א ופ"ד.

הערת המתרגם: כלומר: שהמקרה הוא סגולה מסוימת נספחת לעצם, וכפי שהגדיר במלות ההגיון שער עשירי, יש מקרה תמידי בנושא כשחרות לזפת והלובן לשלג והחום לאש, ויש מקרה בלתי תמידי כעמידה וישיבה לראובן, ע"ש.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם: מבחינה זו אלא מבחינה אחרת.

הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נב.

הערת המתרגם: בר"ש "הוא משיג אותו".

הערת המתרגם: כלומר: שבהכרח תחייב לו תארים תמידיים כדלעיל הערה , ואם כן המקרים הללו הכרחי שהם קדומים כקדמותו, וזה נגד השקפת היהדות בייחוד. ואם מקרים בלתי תמידיים הרי אלה התפעלות והשתנות, ושוב נגד השקפת היהדות.

הערת המתרגם: "אעתקאד" קביעת דעה, סברא מבוססת.

הערת המתרגם: ואע"פ שאנו רואים מעשיו שונים זה מזה, אין שום שניות ביחס אליו, וכפי שהגדיר רבנו בהלכות יסודי התורה [עו] פ"א הלכה א: "וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו".

הערת המתרגם: "ד'הן" ובר"ש "שכל" ולא דק. והכוונה שגם במציאות באמת לא יתכן יותר מן האחדות המופשטת, ואף במחשבה לא יצטייר מלבד ה"אני" מבחינתו או ה"הוא" מבחינתנו.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק כב.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרק יח.

הערת המתרגם: האטום. וראה לקמן פרק עג.

הערת המתרגם: תרגמתי "לה אלאכתסאב" באופן מלולי, וכך תרגם ר"ש. אם כי לדעתי היה יותר נכון לתרגם "תכונת הסגול", והכוונה לדעת אלה. אע"פ שאין הבחירה בידו ואין לו היכולת לפעול לפי הכרעתו החופשית, אבל יש ביכולתו לסגל לעצמו תכונות טובות או רעות, ובשל כך הוא מצווה ומוזהר, ונגמל ונענש.
הערת המתרגם: כלומר: במציאות הממשית.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "משלים" והכוונה השליות ומשאות שווא.
הערת המתרגם: שדרכם של אנשים אלה להשלים ולמלא את חולשת הוכחותיהם בריבוי בדברים ובחירוף הצד שכנגד וזלזולו, כופר, בור ועם הארץ, וכדומה. וראה גם רס"ג בספרו האמונות ודעות סוף מאמר ב הערה . ותרגמתי "ספסטה"=השאה. כפי הוראתה שנתקבלה בשפה הערבית. וברור כי המלה יונית "סופיסטיס" והוראתה "מורה חכמה", והייתה תנועה יונית של דברנים שדמו בעיני תלמידיהם ושומעי לקחם, כי החכמה היא היכולת לשכנע את ההמונים על ידי ריבוי מלים ומליצות, ולא חשוב אם הדברים נכונים או בלתי נכונים. ונגדם התקומם הפילוסוף הנודע סוקרטיס, ראה אפלטון בספריו "מינון", "פרוטאגורס" ועוד. וראה גם לקמן פרק עג הערה .
הערת המתרגם: כאשר ישקול בכנות את דעותיו בינו לבין עצמו ללא צד שכנגד ימצא שכל רעיונותיו אינם אלא בלבולת.
הערת המתרגם: "מראעאת" כאשר אדם מאמץ לעצמו ומחזיק דברי הבל, ומגן עליהן כאלו הן אמת.
הערת המתרגם: המצטייר בנפש.
הערת המתרגם: "ט'ן" מחשבה בלתי נכונה.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק נ הערה .
הערת המתרגם: ההשוואה למוחש.
הערת המתרגם: "אלדרך" עומק התהום. חקר הבור. והר"ש חשבה עברית וכתב "הדרך" ורי"ח רחף באוויר כדרכו.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם "גרמה".
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נג ופרק סא. [עז]
חלק ראשון

פרק [נב]

כל מתואר שיש לייחס לו תואר חיובי, ולומר הוא כך, אין מנוס משיהיה אותו התואר אחד מחמשה חלקים אלו:

החלק הראשון לתאר את הדבר בהגדרתו, [עז] כמו שמתארים את האדם שהוא 'החי ההוגה', וזהו התואר המורה על מהות הדבר ואמיתתו. כבר ביארנו שהוא פירוש שם ולא יותר.
ואופן זה מן התארים משולל מה' אצל כל אדם, לפי שאין לו יתעלה סיבות קדומות שהן סיבות מציאותו כדי שיוגדר בהן. ולפיכך ברור אצל כל אחד מן המעיינים המשכילים את אשר הם אומרים, כי ה' לא יוגדר.
והחלק השני לתאר את הדבר במקצת הגדרתו, כגון לתאר את האדם בחיות או בהגיון, וזה עניינו ההקשר , כי כאשר אנו אומרים 'כל אדם הוגה', הרי עניינו שכל מי שמצויה לו האנושיות מצוי בו ההגיון.
ואופן זה מן התארים משולל מה' יתעלה אצל כל אדם, לפי שאילו היה לו חלק של מהות, הרי תהיה מהותו מורכבת , ו ביטול ו של חלק זה כלפיו כ ביטול אשר לפניו.
והחלק השלישי שיתואר הדבר במה שהוא מחוץ לאמיתתו ועצמותו, כך שאין אותו הדבר ממה שמשלים ומיצב את העצמות, ויהיה אותו הדבר אם כן איכות מסוימת בו, והאיכות והיא הסוג הנעלה מקרה מן המקרים. ואם היה שימצא לו יתעלה תואר מן החלק הזה, הרי הוא יתעלה נושא המקרים, ודי בזה ריחוק מאמיתתו ועצמותו, כלומר: שיהא בעל איכות. ותימה הוא שאותם אומרי התארים שוללים ממנו יתעלה הדימוי והאיכות. ואין עניין אמרם שאין לייחס לו איכות, כי אם שאינו בעל איכות.
והנה כל תואר שהוא חיובי לעצמות מסוימת חיוב עצמי, הרי הוא או מיצב את העצמות והינו הך, או איכות לאותה העצמות. וסוגי האיכות ארבעה כפי שידוע לך.
והנני ממשל לך משל על דרך התואר מכל סוג מהן, כדי שיובן לך מניעת מציאות אופני תארים אלה לה' יתעלה.
המשל הראשון כתארך אדם באופי מאפיו העיוניים או המידותיים, או התכונות הנמצאות לו בשל היותו בעל נפש. כאמורך 'פלוני הנגר' או 'הפרוש' או 'החולה'. ואין הבדל בין אמרך 'הנגר' או אמרך 'היודע' או 'החכם' - הכל תכונות בנפש. ואין הבדל בין אמרך 'הפרוש' או אמרך 'הרחום', לפי שכל אומנות וכל מדע וכל מידה שנקלטו היטב הם תכונה בנפש.
וכל זה ברור למי שעסק במלאכת ההגיון ואפילו מעט.
והמשל השני כגון שתתאר את הדבר שיש בו כוח טבעי, או שאין בו כוח טבעי. כגון שתאמר הרך והקשה, ואין הבדל בין אמרך 'הרך והקשה' ובין אמרך 'החזק והחלש', הכל עיתודים טבעיים.

והמשל השלישי כגון [עח] שתתאר את האדם באיכות הנפעלת ובהתפעלויות, כגון אמרך 'פלוני הרוגז' או 'הכועס' או 'הפוחד' או 'המרחם', אם לא השתרשה המידה.
ומן הסוג הזה כאשר תתאר את הדבר במראה ובטעם וברית ובחום ובקור וביובש ובלחות.
והמשל הרביעי כגון שתתאר את הדבר בספיחיו מצד הכמות במה שהוא כמותי. כגון אמרך 'הארוך' 'הקצר' 'העקום' 'הישר' וכל הדומה לכך.
וכאשר תתבונן בכל התארים הללו וכל כיוצא בהן, תמצאם נמנעים כלפי ה'. כיון שאינו בעל כמות, שאז ישיגוהו איכויות משיגי הכמות באשר הם כמות. ואינו מתרשם מתפעל שישיגוהו איכויות ההתפעלויות , ואין לו העיתודים שאז ישיגוהו הכוחות ודומיהן ואינו יתעלה בעל נפש, שאז תהיה לו תכונה ואז ישיגהו האופי, כמתינות והביישנות וכיוצא בכך, ולא מה שישיג בעל הנפש באשר הוא בעל נפש, כגון הבריאות והחולי.
הנה נתבאר לך שכל תואר המתייחס לסוג האיכות הנעלה, לא ימצא לו יתעלה. נמצא כי שלושת החלקים הללו מן התארים, והם מה שמורה על מהות, או על חלק של מהות, או על איכות מסוימת המצויה במהות, כבר נתבארה מניעתם כלפיו יתעלה, מפני שכולם מורים על ההרכבה, אשר נבאר בהוכחות מניעתם כלפי ה' .
והחלק הרביעי מן התארים, הוא לתאר את הדבר ביחסו לזולתו, כגון ליחסו לזמן, או למקום, או לאדם אחר. כגון תארך את לוי שהוא אביו של פלוני, או שותף של פלוני, או גר במקום פלוני, או שהיה בזמן פלוני.
ואופן זה מן התארים אינו מחייב ריבוי ולא שינוי בעצמות המתואר, כי זה לוי הרמוז אליו שהוא שותף של שמעון ואבי גרשון ואדון לוי וחברו של יהודה והגר בבית שהוא כך וכך, והוא אשר נולד בשנת כך, ועניני היחס הללו, אינם עצמותו ולא משהו בעצמותו כמו האיכויות.
ונראה בעיון ראשון שאפשר לתאר את ה' יתעלה באופן זה מן התארים, אלא שכאשר נדקדק ונדייק בעיון תתברר מניעת זה. מה שה' יתעלה אין יחס בינו לבין הזמן והמקום הרי הוא ברור, כי הזמן מקרה נספח לתנועה, כאשר סוקרים בה עניין הקדימה והאיחור תמצאנה נכנסת תחת המספר , כמו שנתבאר במקומות המיוחדים לעניין זה . והתנועה מנספחי הגופים, וה' יתעלה אינו גוף, ולכן אין יחס בינו לבין הזמן, וכן אין יחס בינו לבין המקום.
אבל מקום החקירה והעיון, האם יש בינו יתעלה לבין אחד העצמים שברא יחס אמיתי כל שהוא, שאז יתואר בו. והנה שאין צירוף בינו לבין דבר מברואיו, הרי הוא ברור בעיון

ראשון, כי מסגולת המצטרפים היא התהפכות הגמילות [=יחסי הגומלין] , והוא יתעלה מחויב המציאות , [עט] וכל זולתו אפשרי המציאות כמו שנבאר , ולכן אין צירוף.
אבל אם יש ביניהם יחס מסוים, הוא דבר שאפשר לחשוב בו שהוא נכון. ואינו כן, לפי שאי אפשר שיצטייר יחס בין השכל והמראה, ושניהם כוללת אותם מציאות אחידה בשיטתנו, והיאך יצטייר יחס בין מה שאין בינו לבין זולתו שום עניין הכוללם בשום אופן? כי המציאות אינה נאמרת אצלנו עליו יתעלה ועל כל זולתו כי אם בשיתוף בהחלט, ובאמת אין יחס כלל בינו לבין שום דבר מברואיו, כי היחס לא ימצא לעולם כי אם בין שני דברים שהם תחת מין אחד קרוב בהכרח . אבל אם היו תחת סוג אחד, אין יחס ביניהם.
ולפיכך לא ייאמר האדמימות הזו עזה יותר מן הירקות הזו, או דיהה ממנה, או שווה לה, ואף על פי ששניהם תחת סוג אחד והוא המראה. אבל אם היו שני הדברים תחת שני סוגים, הרי אין יחס ביניהם כלל, ואפילו בראשית ההשקפה המשותפת . ואפילו נכללו בסוג אחד.
המשל בכך, שאין יחס בין המאה אמה לבין החריפות שבפלפל, כי זה מסוג האיכות וזה מסוג הכמות. ואף אין יחס בין המדע והמתיקות, או בין המתינות והמרירות, ואף על פי שכל אלה תחת סוג האיכות הנעלה.
והיאך יהיה יחס בינו יתעלה, לבין דבר מברואיו, עם ההבדל העצום באמיתת המציאות אשר לא יתכן הבדל גדול ממנו. ואלו היה ביניהם יחס, כי אז יחויב שישיגהו מקרה היחס , ואף על פי שאין זה יחס בעצמותו יתעלה, אלא שהוא בכל אופן מקרה מסוים.
ואם כן אין מפלט באמת אם תחייב לו תואר ואפילו מצד היחס.
אלא שהם העדיפים מכל התארים אשר ראוי שלא להקפיד אם יתואר ה' בהם, כי אינם מחייבים ריבוי הקדמון , ואינם מחייבים שינוי בעצמותו יתעלה בשנויי המתייחסים.
והחלק החמישי מן התארים החיוביים, הוא שיתואר הדבר במעשיו, ואין כוונתי במעשיו אופי העשייה שבו, כגון אמרך 'הנגר' או 'הנפח', כי אלה מסוג האיכות כפי שאמרנו. אלא כוונתי במעשיו - המעשה שעשה, כאמרך 'חירם הוא שפסל את הדלת הזו ובנה חומה פלונית וארג בגד זה'.
ואופן זה מן התארים רחוק מעצמות המיוחס אליו, ולפיכך רשאים אנו לתאר בהם את ה' יתעלה, אחר שתדע שכל המעשים השונים הללו אין חובה שייעשו בעניינים שונים בעצמות העושה כמו שיתבאר , אלא מעשיו יתעלה השונים, כולם בעצמותו לא בעניין נוסף כמו שביארנו .

נמצאת מסקנת מה שבפרק זה, שהוא יתעלה אחד מכל צד, אין בו ריבוי ולא עניין נוסף על העצמות, ושכל התארים השונים בענייניהם המרובים המצוים בספרים שבהם מורים עליו יתעלה, הם מצד ריבוי מעשיו לא מחמת ריבוי בעצמותו, ומקצתם להורות על שלמותו בהתאם למה שאנו חושבים אותו שלמות כמו שביארנו .

אבל לעניין האם אפשר שתהא העצמות האחת הפשוטה אשר אין בה ריבוי עושה מעשים שונים, לקמן יתבאר זה במשלים. [פ]

הערות:

הערת המתרגם: לעיל פרק נא.

הערת המתרגם: חלקי ההגדרה נקראים סיבות, כגון באדם חי הוגה, "חי" הגדירתו והבדילתו מן הדומם, והוגה הגדירתו והבדילתו מיתר בעלי החיים.

הערת המתרגם: כלומר: הגדרות מציאותו.

הערת המתרגם: "אלמחצלין" המבררים מזקקים ומזככים את היוצא מפיהם. ובר"ש "המדברים" ואינו נכון.

הערת המתרגם: "אלתלאזם" ההקשר. שכל אחד משני חלקי ההגדרה קשור והדוק בשני ומושכו עמו, וכפי שממשיך רבנו. והר"ש נתחלפה לו במלת "אללזום" ולפיכך תרגם "החיוב" וגרם להאברבנאל להפליג מן העניין.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "האדמיות".

הערת המתרגם: משנים או שלושה חלקי המהות, כמו באדם החיות וההגיון.

הערת המתרגם: אפשר: ביחס אליו.

הערת המתרגם: אינו ממה שמשלים הגדרתו, כדלעיל "החי ההוגה". שאם תאמר החי, בלבד עדין לא השלמת הגדרתו, אבל אם לא אמרת "הרחום", לא נפגעה הגדרתו, אלא שחסרת תכונתו.

הערת המתרגם: כן נקראים כל עשר הקטיגוריות או האמירות של ארסטו שבהן אפשר להקיף תיאור מציאות כל נמצא, אשר האחד עצם, והתשעה מקרים. וכפי שמנאן רבנו ב"מלות ההגיון" שער עשירי, ורס"ג באמונות ודעות מאמר ב, ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: "יקולון ב..." נכון יותר לתרגם "סוברי" כלומר: שיש להם דעה חיובית על התארים, ואינה סתם אמירה.

הערת המתרגם: בר"ש "והאיוך" ותרגום נאה ומדויק הוא.

הערת המתרגם: "ומא" אם כי תרגמתי כהר"ש "ואין" שהיא שלילה, אך נדמה לי שיותר נכון לתרגמה שאלה "ומה", והעניין ומה אם כן עניין אמרם שאינו מתאייך, ברור שהעניין שאינו בעל איכות, והרי כל תואר וכו'.

הערת המתרגם: כלומר: מגדיר את העצמות ופירוש שם, האדם הוא החי ההוגה.
הערת המתרגם: בר"ש "הנזהר מחטא" ולא דק, כי "עפיף" פרוש אף ממה שאין בו חטא.
הערת המתרגם: "אלחכים" ובר"ש "הרופא" ואם כי בפי ההמון נקרא הרופא - חכים, אך מעולם ובשום מקום לא נשתמש רבנו במלה זו למונח זה. וברור לי כי הנכון כפי שתרגמתי, ולפי העניין גם רופא וגם חוצב טובות הנה.
הערת המתרגם: אפשר: שנשתרשו, ובר"ש "וכל מידה חזקה".
הערת המתרגם: ולכן אין [עח] לומר כלפי ה' החזק האדיר העזוז, כי כל אלה עתודים והכנות טבעיים לכל בעל גוף, להבדילו מבן מינו שאין בו עיתודים אלה.
הערת המתרגם: בר"ש "הכעסן או הפחדן או הרחמן" ואינו נכון כי אלה כבר תכונות, ואלה כבר קדמו במשל הראשון. ותרגמתי "גצ'וב" רוגז, כי מובנה בערבית כעס שיש בו כבר שנאה ודחייה לאותו שהרוגז נגדו, אבל "חרג'" תרגמתי "כעס" שהיא סתם כעס על דבר שנעשה שלא לרצון האדם אבל אינה מלווה שנאה ודחייה אישית.
הערת המתרגם: ראה הערה .
הערת המתרגם: כלומר: דברים הנספחים לעצמותו, כי כל עצמות גשמית בעלת ממדים היא, וכל ממד ותבנית נספח הוא לעצמות.
הערת המתרגם: המשל הראשון.
הערת המתרגם: המשל השלישי.
הערת המתרגם: המשל השני.
הערת המתרגם: "אלחלם" ובר"ש "ענוה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אפשר: ביחס אליו.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק ע.
הערת המתרגם: אפשר: ביחס לה'. ובכ"י ב. ס. ק. מוסיף: ולפיכך נאמר שהוא אחד בהחלט.
הערת המתרגם: העבר והעתיד.
הערת המתרגם: כי חלוקת הזמן קשורה במספר סיבובי תנועת השמש וכדומה, בין למעלה בעבר בין למטה בעתיד, אבל ההווה הרי אינו מאומה, אלא אם כן הוא ביחס לדבר אחר.
הערת המתרגם: ראה פיזיקה לאריסטו ספר ד פ"ו.
הערת המתרגם: הצירוף הוא יחס איכות או כמות או תכונה של דבר ביחס לחברו, כגון ארוך וקצר, הארוך הוא ארוך ביחס לקצר, והקצר הוא קצר ביחס לארוך.

הערת המתרגם: שהם גומלים זה את זה לחילופין, כגון העבד והאדון, העבד הוא עבד רק מפני שיש לו אדון, והאדון הוא אדון רק מפני שיש לו עבד, וכדומת ובר"ש "ההתהפך בשווי" ואינו ברור.
הערת המתרגם: ואף אם לא ימצא שום דבר זולתו וכמו שכתב רבנו בהלכות [עט] יסודי התורה פרק א הל' ב-ג "ואם יעלה הדעת שהוא אינו מצוי אין דבר אחר יכול להמצאות, ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים מלבדו מצויים הוא לבדו יהיה מצוי ולא יבטל הוא לביטולם" הרי הגמילות נעדרת.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק נז. וח"ב בהקדמה ופרק א.
הערת המתרגם: אין הכוונה על השכל בפועל, אלא על השכל בכוח.
הערת המתרגם: שאנו אומרים עליו יתעלה "מצוי" וכן על ברואיו "מצוי" בשיתוף השם בלבד.
הערת המתרגם: אלא שההבדל ביניהם בריבוי ומיעוט וכדומה, ראה לעיל פרק לד.
הערת המתרגם: בעיון ראשון ובמחשבה ראשונה תוך הסתכלות חטופה כללית בטרם יימין האדם את כל חלקי הממצאים שלפניו ויסווג אותם.
הערת המתרגם: בתרגום מלולי: ואפילו עלו לסוג אחד.
הערת המתרגם: הר"ש הוסיף כאן משלו "שאין ספק לשום אדם".
הערת המתרגם: בר"ש "הענווה" ואינו נכון וראה הקדמת אבות מהדורתי פ"ב הערה .
הערת המתרגם: אפשר מאורעות היחס. והכוונה, ואם כן יהיה יתעלה נושא למקרים.
הערת המתרגם: כמו חי, חכם, וכדומה כדלעיל בתחילת פרק זה, וראה קרשקש שהאריך.
הערת המתרגם: טר"ש הוסיף משלו: הצייר.
הערת המתרגם: לקמן בפרק נג.
הערת המתרגם: שכולם מאמיתת הימצאו נמצאו.
הערת המתרגם: לעיל פרק מו.
הערת המתרגם: לעיל שם, ופרק כו, ומז. [פ]

פרק [נג]

מה שהביא לסברת מציאות תארים לבורא אצל מי שסובר אותם, קרוב למה שגרם לסברת הגשמות אצל כל מי שדעתו כך .
והוא, שסובר הגשמות לא הביאו לכך עיון שכלי, אלא הלך אחרי פשטי לשונות הכתובים. וכך הוא הדבר בתארים: כאשר מצאו שספרי הנביאים וספר התורה תארוהו

יתעלה בתארים, תפשו את הדבר כפשוטו, וסברו שהוא בעל תארים, וכאילו שהם רוממוהו מן הגשמות, ולא רוממוהו ממצבי הגשמות, והם המקרים. כלומר: התכונות הנפשיות, שהם כולם איכויות.

וכל תואר שנדמה לו לסובר התארים שהוא עצמי לה' יתעלה, הרי אתה מוצא עניינו עניין האיכות. ואף על פי שאינם אומרים זאת בפירוש . דומה למה שהורגלו בו ממצבי כל גוף בעל נפש חיונית. ועל הכל נאמר דברה תורה כלשון בני אדם , ואין המטרה בכולם כי אם תיאורו בשלמות , לא בעצם אותו העניין אשר הוא שלמות לבעלי הנפש מן הנבראים , ורובם תארי מעשיו השונים. ובשנויי המעשים לא ישתנו העניינים הנמצאים בעושה .

והנני נושא לך משל על כך מן הדברים המצוים אצלנו , כלומר: שיהא הפועל אחד ויתחייבו ממנו פעולות שונות, ואף על פי שאינו בעל רצון, כל שכן אם היה פועל ברצון. המשל בכך האש, שהיא מתיכה מקצת הדברים ומקרישה מקצתן, ומבשלת ושורפת ומלבינה ומשחירה. ואלו תאר האדם את האש שהיא המלבינה המשחירה השורפת המבשלת המקרישה המתיכה - הרי הוא צודק, ומי שאינו יודע טבע האש יחשוב שיש בה ששה עניינים שונים:

עניין בו היא משחירה,

ועניין אחר בו מלבנת,

ועניין שלישי בו מבשלת,

ועניין רביעי בו שורפת,

ועניין חמישי בו מתיכה,

ועניין ששי בו מקרישה,

ואלה כולן פעולות הפכיות, אין עניין פעולה מהן עניין השני. אבל מי שיודע טבע האש, יודע כי באיכות פועלת אחת עושה היא כל הפעולות הללו, והוא החום.

וכיון שזה מצוי במה שפועל בטבע , כל שכן כלפי הפועל ברצון , כל שכן כלפיו יתעלה אשר נעלה על כל תואר, כאשר ראינו מצדו התייחסויות שונות בעניינן :

כי עניין הידיעה זולת עניין היכולת בנו ;

ועניין היכולת זולת עניין הרצון.

היאך נחייב מזה שיהיו בו עניינים שונים עצמיים לו, עד שיהא בו:

עניין בו יודע,

ועניין בו רוצה,

ועניין [פא] בו יכול,

כי זהו עניין התארים שאומרים אותם.
ויש מהם שאמר את זה בפירוש, ומנה את העניינים הנוספים על העצמות.
ומהם שאינו אומר זאת בפירוש, אלא שהדבר ברור שכך הוא בדעתם, אלא שאינם מבטאים זאת במלים מובנות, כמו שאמר אחד מהם 'יכול לעצמו, חי לעצמו, רוצה לעצמו' .
והנני ממשיל לך בכוח ההגיוני המצוי באדם, שהוא כוח אחד שאין בו ריבוי , ובו הוא מקיף את המדעים והמקצועות, ובו בעצמו תופר ומפסל ואורג ובונה ויודע הנדסה ומנהיג את המדינה. הנה אלה פעולות שונות נעשות מכוח אחד פשוט שאין בו ריבוי, ואותן הפעולות שונות מאוד , יתכן שאין סוף למניינן, כלומר: מנין המקצועות המפעילן הכוח ההגיוני.
ולכן אין להרחיק כלפי ה' יתהדר ויתרומם שיהו כל המעשים הללו השונים הווים מצד עצמות אחת פשוטה שאין בה ריבוי ולא עניין נוסף כלל, ויהיה כל תואר המצוי בספרי ה' יתעלה הוא תואר פעולתו לא תואר עצמותו, או מורה על שלמות בהחלט, לא שיש שם עצמות מורכבת מעניינים שונים. לפי שבהימנעם מלומר ביטוי ההרכבה, לא ייבטל עניינו מן העצמות בעלת התארים.
אלא שכאן מקום הטעות אשר הביאתם לכך, והיא זו אשר אבארנה לך. והוא, שאותם הסוברים את התארים, אינם סוברים זאת מחמת ריבוי הפעולות, אלא אומרים: נכון שהעצמות האחת עושה פעולות שונות, אלא שהתארים העצמיים לו יתעלה אינם מפעולותיו, לפי שלא יתכן לחשוב כי ה' ברא את עצמו, והם חלוקים באותם התארים שהם קוראים אותם עצמיים, כלומר: במספרם, כי הכל הולכים אחרי פשט ספר מסוים .
והנני מזכיר לך מה שהכל מסכימים עליו וחושבים שהוא מושכל, ושאינם הולכים בו אחרי לשון דברי נביא, והם ארבעה תארים:
חי,
יודע ,
יכול,
רוצה .
אמרו, אלו עניינים שונים ושלמויות שבטל הוא שיהא ה' נעדר דבר מהן, ואינו מתקבל שיהו אלה מכלל מעשיו. זהו קיצור שטתם.
ומה שאתה צריך לדעת, כי עניין הידיעה בו יתעלה הוא עניין החיים, לפי שכל משיג עצמו הרי הוא חי ויודע בעניין אחד, במה דברים אמורים כשמטרתנו בידיעה השגת

עצמותו, והעצם המשיג הוא העצם המושג בלי ספק, לפי שאינו בהשקפתנו מורכב משני דברים: דבר משיג ודבר אחר בלתי משהו, כמו האדם המורכב מן נפש משגת ושלד בלתי משיג.

וכאשר הכוונה באמרנו יודע - משיג עצמו, הרי תהיה [פב] החיות והידיעה עניין אחד . והם לא הביטו לעניין זה, אלא הביטו להשגתו את ברואיו.

וכן בלי ספק היכולת והרצון, אין כל אחת מהן מצויה לבורא מבחינת עצמו, לפי שאינו יכול על עצמו, ואין לתארו ברצותו את עצמו .

וזה דבר שלא חשב אותו אף אחד, אלא כל התארים הללו לא חשבום אלא מבחינת יחסים שונים בין ה' יתעלה לבין ברואיו, כלומר: שהוא יכול לברוא מה שבורא, ורוצה להמציא את המצוי כמצב שהמציאו בו , ויודע מה שהמציא.

הנה נתבאר לך כי גם התארים הללו אינם מבחינת עצמו אלא מבחינת הנבראים.

ולפיכך אומרים אנו קהל המייחדים באמת , כשם שאין אנו אומרים שיש בעצמו עניין נוסף בו ברא את השמים, ועניין אחר בו ברא את היסודות , ועניין שלישי בו ברא את השכלים, כך לא נאמר שיש בו עניין נוסף בו הוא יכול, ועניין אחר בו הוא רוצה, ועניין שלישי בו הוא יודע את ברואיו. אלא עצמותו אחת פשוטה, אין עניין נוסף עליה כלל. אותה העצמות בראה כל מה שבראה וידעה לא בעניין נוסף כלל. ושהתארים השונים הללו, אין הבדל בין שהיו כפי המעשים או כפי יחסים שונים שבינו לבין הנפעלים, וכפי שביארנו גם באמיתת היחס, ושהם רק לפי המחשבה.

זהו מה שצריך שתהא הדעה על התארים הנזכרים בספרי הנביאים, או להיות בדעה במקצתם שהם תארים המורים בהם על שלמות על דרך הדימוי בשלמויותינו המובנים אצלנו, כמו שנבאר . [פג]

הערות:

הערת המתרגם: כבר נתבאר לעיל פרק נ, כי "אעתקאד" אינה סתם "אמונה" כפי שמתרגם הר"ש, ואינה אלא "דעה" או גם "סברא", כי גם זו האדם מגיע לה מתוך הכרת היסודות ומסקנה עצמית. ולפיכך תרגמתי פעמים "דעה" ופעמים "סברא".

הערת המתרגם: כלומר: שאין השקפת סוברי התארים יותר כשרה מהשקפת סוברי הגשמות, ופסול שתיהן שווה, ושניהם תעו טעו בפשטי המקראות. ולא כפי שנדמה להמון שאין בתארים מאומה רע.

הערת המתרגם: לפי מ. וספרי. והכוונה חמשת חומשי התורה, או שבעת ספרי התורה כפי שדרשו בשבת קטז א, חצבה עמודיה שבעה אלו שבעת ספרי התורה.

הערת המתרגם: כך נדמה להם, בעוד שלמעשה לא רוממוהו במאומה.
הערת המתרגם: אינם אומרים בפירוש שהוא בעל איכויות, אלא משתיתים עליו יתעלה את מה שהורגלו עליו ממצבי הגוף, תוך ערפול במלים כביכול מופשטות.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כו. וש"נ.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק מו.
הערת המתרגם: כגון מתואר בשמיעה ובראייה כדי להחדיר לתודעתנו שהדברים הנראים והנשמעים מושגים וידועים לפניו.
הערת המתרגם: רוב התארים שבמקרא.
הערת המתרגם: אחרי שסיכם רבנו כי התארים שבמקרא הם או שלמויות או תארי מעשים, בא לדון בדבר חדש, שלא תטעה שהמעשים והפעולות השונות נעשים ע"י כוחות שונים, ושוב נחזור לכך שיהא יתעלה חלילה נושא איכויות.
הערת המתרגם: אשר הבטיח בסוף פרק נב.
הערת המתרגם: ההדגמה באש כבר הובאה על ידי רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר שלישי פ"י עניין שמיני. ראה שם מהדורתי. וראה לקמן ח"ב פרק כב, הנקודה השלישית.
הערת המתרגם: באופן טבעי ללא הכרה וללא רצון.
הערת המתרגם: כלומר: האדם, וכפי שידגים לקמן בכוח ההגיון.
הערת המתרגם: דברים המתייחסים אליו, כגון החכמה הידיעה היכולת וכיוצא.
הערת המתרגם: בנו - בבני אדם. כי הידיעה - תוצאה של התרשמות ותפישת מסקנות מתוך ממצאים שונים, והיכולת - תכונת ההוצאה מן הכוח אל הפועל, והרצון - [פא] החלטה והכרעה בשיקולי כדאיות בין ברירות מסוימות.
הערת המתרגם: "יקולונהא" סוברים אותם, יש להם דעה חיובית עליהם, ואינה סתם אמירה.
הערת המתרגם: "פי אלאעתקאד" בעצם הדעה והסברא.
הערת המתרגם: זוהי אמירה ידועה של אחד מראשוני ה"מתכלמין", ופירושים רבים נאמרו בה על ידי חכמי האסלאם, ואף מפרשי רבנו נחלקו בביאורה, ואיני רואה צורך להוסיף השערות באמרתו של מערפל זה.
הערת המתרגם: בר"ש "המדבר" ואינו נכון. וראה הגדרותיו של רבנו למונח זה במלות ההגיון שער יד.
הערת המתרגם: כתב רבנו בהקדמתו לאבות פ"א: "והחלק ההוגה הוא הכוח המצוי לאדם אשר בו ישכיל, ובו תהיה החשיבה ובו הוא רוכש את המדעים, ובו הוא מבדיל

בין הרע והטוב מן הפעולות. והפעולות הללו מהן מעשי ומהם עיוני, והמעשי ממנו מלאכתי, וממנו מחשבתי. העיוני הוא אשר בו ידע האדם את הנמצאים שאינם משתנים מכפי שהן, ואלה הם הנקראים מדעים סתם. והמלאכתי הוא הכוח אשר בו אנו לומדים את המלאכות, כגון הנגרות ועבודת האדמה והרפואה והספנות. והמחשבתי הוא אשר בו חושב על הדבר שהוא רוצה לעשותו בזמן שירצה לעשותו אם אפשר לעשותו או לא, אם היה אפשרי היאך ראוי שייעשה.

הערת המתרגם: מוציאן לפועל.

הערת המתרגם: אפשר: באים. וברור שהמשל מאוד גס, שבו השנוים מחמת עתוד מהות המקבל והכנתו, ובנמשל טרם היה מקבל, והשנוים תוצאת הרצון.

הערת המתרגם: אינם תוצאה של פעולותיו, למשל נקרא בורא, מפני שמציאות הבריאה הופעלה כלפי מה שחוצה לו, כי לא יתכן שהוא ברא עצמו, וכדלקמן למושג רצון. וכך שאר התארים הם פעל יוצא, ואינם פעולות החוזרות אליו.

הערת המתרגם: כל כתות האסלאם כגון ה"מתכלמין" ה"מעתזלין" ה"צפאתיה" ועוד מדקדקים ב"קוראן".

הערת המתרגם: בר"ש "חכם".

הערת המתרגם: מנה רבנו ארבעה אלה שהם מוסכמים לדעת הכל, כי יש מהם שמנו שבעה, חי, יכול, חכם, רוצה, רואה, שומע, מדבר.

הערת המתרגם: אפשר: שמוכחש.

הערת המתרגם: אפשר: תמצית. ובר"ש "ביאור דעתם" ואינו נכון.

הערת המתרגם: וכה כתב [פב] בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' י: "הקב"ה מכיר אמתו ויודע אותה כמו שהיא, ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כמו שאנו יודעים, שאין אנו ודעתנו אחד, אבל הבורא יתברך הוא ודעתו וחייו אחד מכל צד ומכל פנה ובכל דרך ייחוד, נמצאת אתה אומר הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה הכל אחד". ע"כ. ובהלכות תשובה פ"ה הל' ה כתב: "שהקב"ה אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהם ודעתם שנים, אלא הוא יתעלה שמו ודעתו אחד, ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו". ע"ש. וראה גם לקמן ח"א פרקים סח-סט.

הערת המתרגם: אפשר: לא פנו, לא שמו לב.

הערת המתרגם: וכדלעיל לעניין בורא.

הערת המתרגם: אפשר: וזה דבר שלא יצטייר אצל שום אדם.

הערת המתרגם: כלומר: שאין שום דבר שנתפתח מאליו אלא כל פרט בתכונה תכנית ותכנון בהתאם לרצון הראשון.
הערת המתרגם: להוציא המייחדים בפיהם.
הערת המתרגם: הוצרך לשלול אמירה זו לפי השקפת ארסטו שהשמים מיסוד חמישי, דבר שרס"ג דוחהו בתוקף.
הערת המתרגם: כפי שביארנו לעיל פרק נב, שאין ליחס לה' תארי היחס אלא רק יחס פעולה ועשייה.
הערת המתרגם: לקמן פרק נט.
חלק ראשון

פרק [נד]

דע, כי רבן של חכמים משה רבנו ע"ה, ביקש שתי בקשות, ובאה לו התשובה על שתי הבקשות.
הבקשה האחת היא, שהוא ביקש ממנו יתעלה שיודיעו עצמו ואמיתתו.
והבקשה השניה והיא אשר ביקש תחילה היא, שיודיעו תאריו.
והשיבו יתעלה על שתי השאלות בכך שהבטיחו להודיעו כל תאריו ושהם פעולותיו, והודיעו כי עצמותו לא תושג כפי שהיא. אבל העירו על מקום מבט ישיג ממנו תכלית מה שאפשר לאדם להשיגו, ואשר השיג הוא ע"ה לא השיגו אדם לפניו ולא אחריו .
בקשתו ידיעת תאריו הוא אמרו:
הודעני נא [פג] את דרכיך ואדעך וכו' ,
והתבונן במה שנכלל בלשון זה מן המופלאות, אמרו 'הודעני נא את דרכיך ואדעך', מלמד על היותו יתעלה נודע בתאריו, שאם ידע הדרכים ידעהו. ואמרו 'למען אמצא חן בעיניך', מלמד כי מי שידע את ה', הוא אשר ימצא חן בעיניו. לא מי שצם והתפלל בלבד , אלא כל מי שידעו הוא הרצוי המקורב , ומי שסכל ידיעתו, הוא הזעום המרוחק .
ולפי ערך הידיעה והסכלות יהיה הרצון והזעם והקרבה והריחוק.
וכבר חרגנו ממטרת הפרק , ואחזור לעניין.
וכאשר ביקש ידיעת התארים, ובקש הסליחה על האומה ונענה על הסליחה להם , אחר כך ביקש השגת עצמו יתעלה, והוא אמרו:
הראני נא את כבודך ,
נענה על הבקשה הראשונה והיא:
הודעני נא את דרכיך

ונאמר לו:
אני אעביר כל טובי על פניך ,
ונאמר לו בתשובת השאלה השניה:
לא תוכל לראות את פני וכו' .
אבל אמרו 'כל טובי' - הוא רמז למה שהציב לפניו כל הנמצאים שעליהם נאמר:
וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד ,
כוונתי בהצבתם לפניו שישיג טבעיהם וקשריהם זה בזה , שאז ידע הנהגתו אותם היאך היא הכלל והפרט.
ולעניין זה רמז באמרו בכל ביתי נאמן הוא , כלומר: שהבין מציאות עולמי כולו הבנה אמיתית יציבה , כי ההשקפות שהן בלתי נכונות אינן יציבות. נמצא כי השגת אותם המעשים הם תאריו יתעלה אשר על ידם הוא נודע .
והראיה שהדבר אשר הובטח בהשגתו הם פעליו יתעלה, שהרי הדבר שהודיעו הם תארים מעשיים בהחלט: רחום וחנון ארך אפים .
הנה נתבאר כי הדרכים אשר ביקש ידיעתן והודיעו אותן, הם הפעולות הבאות מאתו יתעלה, וחכמים קוראים אותם מידות ואומרים "שלוש עשרה מידות" . ושם זה נאמר בשימושם על מידות בני אדם, ארבע מידות בנותני צדקה, ארבע מידות בהולכי לבית המדרש , ואלה רבים.
ואין העניין כאן שהוא בעל מידות, אלא עושה פעולות הדומות לפעולות הנעשות על ידינו כתוצאה ממידות, כלומר: מתכונות נפשיות. לא שהוא יתעלה בעל תכונות נפשיות, וקיצר בהזכירו שלוש עשרה מידות הללו, ואף על פי שהשיג כל טובו כלומר: כל פעליו כי אלה הם הפעולות [פד] הבאות מצדו יתעלה לגבי המצאת בני האדם והנהגתם.
וזה היה תכלית מטרת שאלתו, כי סוף הלשון:
ואדעך למען אמצא חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה -
אשר אני צריך להנהיגם בפעולות אלך בהם בעקבות פעליך בהנהגתם.
הנה נתבאר לך כי הדרכים והמידות דבר אחד, והם הפעולות הבאות מאתו יתעלה בעולם, וכל פעולה שנשיג מפעולותיו, נתארו יתעלה בתואר שאותה הפעולה יוצאת ממנו, ונקראהו בשם הנגזר מאותה הפעולה.
המשל בכך, כאשר הושגה עדינות ניהולו בהתהוות עוברי בעלי החיים, והמצאת כוחות בו ובמגדליו לאחר לידתו המונעים ממנו את המוות והאובדן, ושומרים עליו מן הנזקים,

ועוזרים לו בצרכיו החיוניים , וכעין פעולה זו לא תיעשה מצדנו כי אם לאחר התפעלות והתרגשותו והוא עניין הרחמנות, לכך נאמר עליו יתעלה 'רחום' כדרך שנאמר:
כרחם אב על בנים ,
ואמר:
וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו ,
לא שהוא יתעלה מתפעל ומתרגש, אלא כאותה הפעולה הבאה מצד האב כלפי הבן שהיא תוצאה של רגישות וחמלה והתפעלות בהחלט, תבוא מצדו יתעלה כלפי חסידיו. לא מתוך התפעלות ולא מתוך שינוי .
וכשם שכאשר אנו נותנים דבר למי שאין לו עלינו חובה נקרא זה בלשוננו חנינה כמו שנאמר:
חנונו אותם ,
אשר חנן אלוהים ,
כי הנני אלוהים ,
וכדומה לזה הרבה, והוא יתעלה ממציא ומנהל את מי שאין לו עליו חוב בהמצאתו והנהלתו ולפיכך נקרא חנון.
וכך אנו מוצאים בפעולותיו הבאות על בני האדם, מן הפגעים הגדולים הבאים על מקצת בני אדם ומשמידים אותם, או דבר כללי המשמיד עמים, ואף אקלים, משמיד הבן ובן הבן ואינו משאיר לא זכר ולא זרע, כבקיעת האדמה והרעש והברקים המשמידים, וכתנועת עם על עם אחר להשמידם בחרב ולאבד כל זכר למו, והרבה מן הפעולות הללו שאינם נעשים מצד אחד ממנו כלפי השני כי אם מתוך חמה גדולה, או נטירה * עמוקה, או שאיפת נקמה. לפיכך נקרא מחמת פעולות אלה קנא ונוקם ונוטר ובעל חמה .
כלומר: שהפעולות אשר כמותן נעשות על ידינו מתוך תכונה נפשית, והיא הקנאה או הפעלת נקמה או נטירה * או חמה, נעשים מצדו יתעלה מחמת חובת אותם אשר נענשו, לא מתוך התפעלות כלל, יתרומם מכל מגרעות. וכך כל הפעולות הם פעולות הדומות לפעולות הנעשות על ידי בני אדם מתוך התפעלות ותכונות נפשיות, והם נעשות מאתו יתעלה לא מתוך עניין נוסף על עצמו כלל.
וראוי למנהיג המדינה אם היה נביא להתדמות בתארים אלה, וייעשו על ידו פעולות [פה] אלו במידה ובמי שראוי לכך, לא מתוך סתם התפעלות, ולא ישחרר מוסרות הכעס, ואל יתן להתפעלויות להשתרש בו, כי כל התפעלות רעה. אלא ישמר מהן כפי יכולת האדם.

ויהיה פעמים למקצת בני אדם רחום וחנון, לא מתוך סתם רגישות וחמלה, אלא כפי הראוי, ויהיה פעמים למקצת בני אדם נוטר ונוקם ובעל חמה, כפי הראוי להם, ולא מתוך סתם כעס, עד שיצווה לשרוף אדם והוא בלתי כעוס ולא רגוז ולא שונא לו, אלא כפי שייראה לו שהוא חייב, ותהיה מגמתו להפיק מה שיש באותה הפעולה מן התועלת הגדולה לבני אדם רבים .

התבונן נא בפסוקי התורה כאשר צווה להשמיד שבעה עממים ואמר:

לא תחיה כל נשמה

סמך לכך מיד ואמר:

למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלוהיהם וחטאתם לה' אלוהיכם ,

אמר: אל תחשוב כי זו אכזריות או שאיפת נקמה, אלא היא פעולה שמחייבת אותה המחשבה האנושית , לסלק כל מי שסטה מדרכי הצדק, ולפנות כל המעצורים המעכבים מלהגיע אל השלמות שהיא השגתו יתעלה.

ועם כל זה ראוי שיהו פעולות הרחמנות והסליחה והחמלה והחנינה באים מצד מנהיג המדינה הרבה יותר מפעולות העונשין, כי כל שלוש עשרה מידות הללו מידות רחמים פרט לאחת והיא:

פוקד עון אבות על בנים ,

כי אמרו 'ונקה לא ינקה' - עניינו ושירוש אינו משרש. ממה שנאמר:

ונקתה לארץ תשב .

ודע, כי אמרו 'פוקד עון אבות על בנים' אינו אלא בעון עבודה זרה בלבד, לא בשום עון אחר, והראיה על כך אמרו בעשרת הדברות:

על שלשים ועל רבעים לשנאי ,

ואינו נקרא שווא כי אם עובד עבודה זרה :

כי כל תועבת ה' אשר שנא ,

והגיע רק לרבעים כי תכלית מה שיכול האדם לראות מזרעו דור רביעי, וכאשר ייהרגו אנשי העיר עובדי עבודה זרה, ייהרג אותו הזקן העובד, וזרע זרע זרעו שהוא התולדה הרביעית. וכאלו הוא מתאר כי מכלל פקודותיו יתעלה, אשר מכלל פעולותיו בלי ספק, שייהרג זרע עובדי עבודה זרה, ואף על פי שהם קטנים, בכלל הוריהם ואבות הוריהם.

ודבר זה מצאנוהו נוהג בתורה בכל מקום, כמו שצווה בעיר הנידחת החרם אותה ואת כל אשר בה , כל זה כדי למחות אותם העקבות אשר גרמו להפסד העצום כמו שביארנו.

וכבר חרגנו ממטרת הפרק, אבל ביארנו מדוע קצר כאן מלהזכיר פעולותיו והסתפק באלו , ושיש צורך להן בהנהגת המדינות.
כי תכלית מעלת האדם להדמות לו יתעלה כפי היכולת, כלומר: שנדמה מעשינו למעשיו כמו שבארו בפירוש קדושים תהיו. אמרו: מה הוא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא רחום אף אתה היה רחום . וכל עיקר הכוונה שהתארים המיוחסים לו הם תארי מעשיו, לא שהוא בעל איכות. [פו]
הערות:
הערת המתרגם: דרכו של רבנו לתאר את משה "רבן של חכמים" או "רבן של נביאים" וראה לקמן ח"ג סוף פרק יב. והלכות יסודי התורה פ"ז הל' ו.
הערת המתרגם: "נט'ר" אפשר לתרגם "עיון" כהר"ש, והעדפתי לתרגם "מבט" שהיא מבטאת חדירה מעמיקה יותר ממלת "עיון" וכפי שכתב רבנו לעיל פ"ד. ולעצם העניין ראה לעיל פרק ח, ופרק טז.
הערת המתרגם: וכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"א הל' י: "מהו זה שבקש משה רבנו להשיג כשאמר הראני נא את כבודך, ביקש לידע אמיתת הימצאו של הקב"ה עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידיעת אחד מן האנשים שראה פניו ונחקקה צורתו בלבו, שנמצא אותו האיש נפרד בדעתו משאר האנשים, כך ביקש משה רבנו להיות מציאות הקב"ה נפרדת בלבו משאר הנמצאים, עד שידע אמיתת הימצאו [פג] כאשר היא, והשיבו ב"ה שאין כוח בדעת האדם החי שהוא מחובר מגוף ונפש להשיג אמיתת דבר זה על בוריו, והודיעו ב"ה מה שלא ידע אדם לפניו ולא ידע לאחריו, עד שהשיג מאמיתת הימצאו דבר שנפרד הקב"ה בדעתו משאר גופי האנשים ועל דבר זה רמז הכתוב ואמר וראית את אחורי ופני לא יראו".
הערת המתרגם: שמות לג יג.
הערת המתרגם: ידוע הוא יחסו של רבנו לצומות של רשות וענויי הגוף כדי לקבל שכר לפי דמיונם, ראה הקדמתו לאבות פ"ד. אלא אם כן היו על דרך הרפוי לסילוק מידות רעות כמ"ש שם, ובהלכות תענית פ"ה הל' א שבזיכרון דברים אלו נשוב להטיב.
הערת המתרגם: כוונת רבנו לתפלה של אמירת מלים ללא השכלת מציאות ה' וייחודו באמת. ומכל מקום אם הייתה יציאתו של אדם זה מביהכ"נ כביאתו והיה זה שכרו שנמנע מרכילות ולה"ר בחוץ, אך אותו הבא בדרישות שררה וריב ומצה ומתיחות טובה קבירתו חי מתפלתו.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק יח.

הערת המתרגם: תרגמתי "סכ'ט" זעם, בעקבות רס"ג בתהלים סט כה: שפך עליהם זעמך.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק לו.
הערת המתרגם: אבל רמז רבנו כאן סוד ההשגחה אשר לקמן בח"ג פרק יז ובפרט בפרק נא ידובר בו בעטוף ובהעלם.
הערת המתרגם: ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך וכו', שמות לג טז.
הערת המתרגם: גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני, שם לג יז.
הערת המתרגם: שמות לג יח.
הערת המתרגם: שם לג יט. וראה לקמן הערה .
הערת המתרגם: שם לג כ.
הערת המתרגם: "ערץ"' שיהו נסקרים לפניו. ואפשר לתרגם "שהציג" "בהצגתם".
הערת המתרגם: בראשית א לא.
הערת המתרגם: קשר עולם השכלים לעולם הגלגלים והשפעת עולם הגלגלים על העולם השפל. וראה לקמן ח"ב פרק ד, ופרק י.
הערת המתרגם: במדבר יב ז.
הערת המתרגם: בלתי מעורערת ולא מפוקפקת.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: אשר דרכם הוא נודע.
הערת המתרגם: שמות לד ו-ז.
הערת המתרגם: ראש השנה יז ב. במדבר רבה פרשה כא יז. ובתנא דבי אליהו זוטא נאמר אני אעביר כל טובי אלו הן שלוש עשרה מדות.
הערת המתרגם: בשימוש חז"ל.
הערת המתרגם: אבות פ"ה יב-יג ובר"ש הוחלפו.
הערת המתרגם: אפשר: והסתפק. או: והיה די לו בהזכרת אלו השלש עשרה מדות. וראה בתשובותיו מהד' י, בלאו סי' רסז.
הערת המתרגם: ואפשר היה לספור מידות [פד] למכביר.
הערת המתרגם: בר"ש "אחרית" ולא דק.
הערת המתרגם: שמות לג יג.
הערת המתרגם: "לטף" ניהול הדבר והטפול בו בעדן וברוך ובתבונה לפי דרכו. ובר"ש "דקות הנהגתו" וברי"ח "טוב הנהגתו".
הערת המתרגם: אומניו, הוריו או זולתם.
הערת המתרגם: וראה לקמן ח"ב פרק יז.
הערת המתרגם: תהלים קג יג.

הערת המתרגם: מלאכי ג יז.
הערת המתרגם: כי כל אלה הם ממאורעות הגוף, וראה לעיל פרק לח. וכמ"ש בהלכות יסודי התורה פ"א הל' יא כיון שנתברר שאינו גוף וגויה יתברר שלא יארע לו אחד ממאורעות הגופות... ואינו משתנה שאין לו דבר שיגרום לו שינוי .
הערת המתרגם: שופטים כא כב. וברי"ש חנוני אתם רעי. איוב יט כא.
הערת המתרגם: בראשית לג ה.
הערת המתרגם: שם לג יא.
הערת המתרגם: כל עצם המצאת המציאות ואף ניהולה אינו אלא חסד מאתו יתעלה, כי לא רק שאין המציאות מחויבת המציאות אלא אף חיוב רצוני לא היה קיים. וראה גם לעיל פרק נב, לעניין גמילות התארים היחסיים.
הערת המתרגם: "חרת'א" מקבילה ל"זרע" והוראתה לעומק הדורות ללא הגבלת התילדות, ויתכן שהיה אפשר לתרגמה "צאצא".
הערת המתרגם: כעין ותבקע האדמה אשר תחתיהם, במדבר טז לא. וראה סוף מאמר תחית המתים (מהדורתי פסקא י).
הערת המתרגם: רעידות האדמה הגורמות להרס מבנים וקבירת כל אשר בתוכם.
הערת המתרגם: ראה בבא קמא פ"י מ"ה מהדורתי הערה , וכבר אירע זה בימינו.
* . תרגמתי "חקד" נטירה, בעקבות רס"ג בויקרא יט יח. ואפשר גם לתרגם "משטמה" שגם אותה תרגם רס"ג בבראשית כז מא "חקד", ויתכן כי משטמה הייתה מבטאה יותר את העניין, אם כי שתיהן התפעלויות נפשיות.
הערת המתרגם: ראה נחום א ב.
הערת המתרגם: אם הוא נביא ופועל על פי הדיבור [פה] הוראת שעה אף שלא ככתוב בתורה כמעשה אליהו בהר הכרמל "וישחטם שם" או כל מנהיג שאינו נביא על פי התורה בעדים והתראה ודיינים וכל יתר הגדרים המפורטים בתורה שבכתב ושבעל פה.
הערת המתרגם: במחשבה ובחישוב.
הערת המתרגם: ואז ייהפכו להיות בו תכונות מגרעתיות נפשיות. כי כאשר האדם חוזר פעמים רבות על פעולה שיש בה עוררות כוח מכוחות הנפש נעשית לו תכונה.
הערת המתרגם: כדלקמן, וגם מעין וכל העם ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות כדבר הזה עוד.
הערת המתרגם: דברים כ טז.
הערת המתרגם: שם כ יח.

הערת המתרגם: כלומר: שגם השכל האנושי מחייב אותה, ולא רק דעת עליון אשר שביליה נעלמים מאתנו. וכתבתי כאן "שכל" כלשון בני אדם.
הערת המתרגם: שמות לד ז.
הערת המתרגם: ישעיה ג כו. וראה שו"ת רבנו מהדורת י, בלאו סי' רסז שאז טרם הכריע כפי שכתב כאן.
הערת המתרגם: שמות כ. דברים ה.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק לו.
הערת המתרגם: דברים יב לא.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: והסתפק ברבעים.
הערת המתרגם: דברים יג טז. ורבע לשיטתו ולגרסתו בספרי שגם הקטנים נהרגים, וכמו שכתב בהלכות עבודה זרה פ"ד הל' ו. וראה כסף משנה ומגדל עוז שם. והדברים עתיקים.
הערת המתרגם: שלוש עשרה המידות.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרק כד.
הערת המתרגם: ויקרא יט ב.
הערת המתרגם: ספרי דברים יא כב לפסוק "ללכת בכל דרכיו", ובספר המצוות, עשה ח', גרס: "מה הקב"ה נקרא רחום אף אתה היה רחום". וכן כולן בתוספת "נקרא". וכך כתב גם בהלכות דעות פ"א הל' ו: "כך למדו חכמים בפירוש מצוה זו מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא נקרא [פו] רחום אף אתה היה רחום, מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש. ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכנויין ארך אפים ורב חסד צדיק וישר תמים גיבור וחזק וכיוצא בהן, להודיע שהן דרכים טובים וישרים, וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כוחו". ע"ש. וראה גם אפלטון בתיאיטיטוס מהד' רות עמ' . וראה גם פאידרוס מהד' הלר עמ' . וראה גם לקמן פרק סט.

פרק [נה]

כבר קדם לנו בכמה מקומות במאמר זה -
שכל מה שמביא להגשמה חובה בהחלט לשלול אותו ממנו.
וכן לשלול ממנו כל התפעלות , כי כל ההתפעלויות מחייבות שינוי , ושהגורם לאותן ההתפעלויות, זולת המתפעל בלי ספק . ואלו היה יתעלה מתפעל באיזה אופן מאופני ההתפעלות, היה זולתו הפועל בו והמשנה אותו .

וכן חובה בהחלט לשלול ממנו כל העדר , ושאין שום שלמות נעדרת ממנו פעם ומצויה פעם אחרת. לפי שאם נניח את זאת, יהיה שלם בכוח, וכל כוח נצמד לו ההעדר בהחלט , וכל שיוצא מן הכוח אל הפועל הכרחי שיהא לו מוציא זולתו, מצוי בפועל, שהוציאו . ולפיכך חיובי שיהו כל שלמויותיו מצוים בפועל, ולא יהא לו מאומה בכוח כלל.

וממה שחובה בהכרח לשלול ממנו גם הדימוי באיזה שיהיה מן הנמצאים, וזה דבר שכל אחד חשב עליו , וכבר ביאר בספרי הנביאים שלילת הדימוי ואמר:

ואל מי תדמיוני ואשוה

ואמר:

ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו ,

ואמר:

מאין כמוך ה' ,

וזה הרבה.

נמצא כלל הדברים שכל דבר המביא לאחד מארבעת האופנים הללו חובה בהכרח לשללו ממנו בהתאם להוכחה הברורה. והם:

כל מה שמוביל אל הגשמיות,

או מה שמוביל להתפעלות ושינוי,

או מה שמוביל להעדר כגון שלא יהא לו דבר בפועל ואחר כך יצא לפעל,

או מה שמוביל לדימוי איזה שהוא מברואיו.

ואלה מכלל תועליות מדעי הטבע בידיעת ה', לפי שכל מי שאינו יודע אותם המדעים לא ירגיש מגרעת ההתפעלויות, ולא יבין עניין מה שבכוח ומה שבפועל, ולא ידע חיוב ההעדר לכל מה שבכוח, ושמה שהוא בכוח גרוע מן המתעורר ליציאת אותו הכוח אל הפועל וגם המתעורר גרוע ביחסו אל הדבר אשר מחמתו נתעורר כדי שימצא בפועל .

ואם ידע כל הדברים הללו, ולא ידעם בהוכחותיהם, הרי לא ידע את הפרטים שהם חיוביים מן ההקדמות הכלליות הללו חיוב הכרחי , ולפיכך לא תהא אצלו הוכחה [פז] במציאות הבורא, ולא בחיוב שלילת כל הסוגים הללו ממנו.

ואחר שהקדמתי הצעה זו אחל בפרק אחר, אבאר בו ביטול מה שחושבים סוברי התארים העצמיים לו, וזה לא יבינהו אלא מי שכבר קדמה לו ידיעה בתורת ההגיון ובטבע המציאות. [פח]

הערות:

הערת המתרגם: פרקים א, ט, יח-כב, כו-כח, לה, לו, מו-מח.

הערת המתרגם: כי כל התפעלות ממאורעות הגופות, ולכן אין הבדל בינה לבין ההגשמה המוחלטת.
הערת המתרגם: כבר ציינתי כמה פעמים ללשונו בהלכות יסודי התורה פ"א הל' יא. וראה גם סנהדרין פ"י מ"א היסוד השני והשלישי. ראה מהדורתי שם.
הערת המתרגם: כי כל התפעלות היא תוצאה של התרשמות מדברים חיצוניים, על ידי ראייה או שמיעה.
הערת המתרגם: וכיון שאין בלתו וברואיו, יוצא אפוא שברואיו הם המפעילים אותו, והרי יתפאר הגרזן על החוצב בו. וכמה מפליאה היא דרשת ר' אלעזר בסוכה יד א, ואף בנוסחתה המעודנת ביבמות סד א.
הערת המתרגם: השוה לקמן ח"ג תחילת פרק יט, ושים לב גם לניסוח.
הערת המתרגם: כי העדרו אי פעם זוהי עצם מציאותו בכוח.
הערת המתרגם: ונמצא שיש עוד זולתו קדמון שהוציאו מן הכוח אל הפעל, והרי זו שניות, אלא שהיא מסותרת. וראה לקמן ח"ב פרק יח סתירת דברי האומרים כי עצם יצירתו המציאות אחר שלא הייתה היא יציאה מן הכוח אל הפעל.
הערת המתרגם: אפשר: הרגיש בו. עלה על דעתו.
הערת המתרגם: הבורא.
הערת המתרגם: ישעיה מ כה.
הערת המתרגם: שם מ יח.
הערת המתרגם: ירמיה י, ו.
הערת המתרגם: הגשמה, התפעלות, העדר, דימוי.
הערת המתרגם: לא יבין את הכלל שההתפעלות ממאורעות הגופות בהחלט.
הערת המתרגם: כי מה שבכוח עדין העדר גמור, ואלו המתעורר נמצא בפעולה ובתהליך יציאה אל הפעל.
הערת המתרגם: כי המפעיל נמצא כבר בפועל, בבחינת עילה, והנפעל בבחינת עלול. וכידוע פתוח ההבחנות הללו בין מה שבכוח ושבפועל נעשו על ידי ארסטו בספריו במטאפיזיקה, ובייחוד בספר ט, ע"ש. וכבר העירו כי הגרעין הבסיסי לכל ההבחנות העיוניות הללו נמצא כבר בשיחת סוקראטיס, ראה אפלטון בספרו תיאיטיטוס מהד' רות עמ' ובהערה שם.
הערת המתרגם: כי יסוד הוא בכל מדע שידיעת הכללים ללא ידיעת הדרכים אשר הובילו אל הכללים, עדין אינה מבטיחה את ידיעת כל הפרטים הנובעים מאותם הכללים. [פז]

פרק [נו]

דע, כי הדימוי הוא יחס מסוים בין שני דברים , וכל שני דברים שלא ישוער ביניהם יחס כך לא יצטייר ביניהם דימוי, וכן כל שאין ביניהם דימוי אין יחס ביניהם.
המשל בכך: שאין לומר החום הזה דומה למראה הזה, ולא הקול הזה דומה למתיקות הזו, וזה דבר מובן מאליו.
וכיון שהיחס בינינו לבינו יתעלה מסולק , כלומר: בינו ובין כל שזולתו, נתחייב גם סילוק הדימוי .
ודע שכל שני דברים שהם תחת מין אחד, כלומר: שתהא מהותם יחד אחת, אלא שהם שונים בגודל ובקוטן, או בחוזק ובחולשה, או כיוצא בכך, הרי הם יחד דומים בהחלט ואף על פי שהם שונים באופן שוני זה .
המשל בכך: שהחרדל וגלגל הכוכבים הקבועים דומים בשלושת הממדים . ואף על פי שזה בתכלית הגודל וזה בתכלית הקוטן, עניין מציאות הממדים בהן אחד; וכן הדונג המותך בחום השמש וביסוד האש דומים בחום , ואף על פי שאותו החום בתכלית החוזק והחום הזה בתכלית החולשה, אלא שעניין התגלות האיכות הזו בהם יחד שווה.
וכך היה ראוי שיבין מי שהוא בדעה שיש שם תארים עצמיים יתואר בהם הבורא, והם: שהוא מצוי, וחי, ויכול, ויודע , ורוצה, שאין אותם העניינים מתייחסים אליו ואלינו בעניין אחד, ויהיה השוני בין אותם התארים ובין תארינו ביותר גדול, או ביותר שלם, או ביותר תמידי, או ביותר יציב, עד שתהא מציאותו יותר יציבה ממציאותנו, וחייו יותר תמידיים מחיינו, ויכולתו יותר גדולה מיכולתנו, וידיעתו יותר שלמה מידיעתנו, ורצונו יותר נעלה מרצוננו, והגדרה אחת כוללת שני העניינים כפי שמדמים אלה .
אין הדבר כן כלל! כי המושג "יותר מ..." אינו נאמר אלא בין דברים שייאמר עליהם אותו העניין פחות או יותר , וכיון שהדבר כן נתחייב הדימוי.
ולפי שיטתם, שהם סוברים שיש שם תארים עצמיים, הרי כשם שחיובי שתהא עצמותו יתעלה בלתי דומה לשאר העצמים, כך היה ראוי שיהו תאריו העצמיים, כפי שהם חושבים, בלתי דומים לשאר התארים, ואין הגדרה אחת כוללתם. [פח]
ולא כן עשו, אלא חושבים כי הגדרה אחת כוללתם, ושאין דמיון ביניהם .
הנה נתבאר למי שמבין עניין הדימוי, שאין אנו אומרים עליו יתעלה ועל כל שזולתו 'מצוי', כי אם בשיתוף בהחלט; וכן לא הונחו בסתם הידיעה והיכולת והרצון והחיים עליו יתעלה ועל כל בעל ידיעה ויכולת ורצון וחיים כי אם בשיתוף בהחלט, אשר אין שום דמיון עניני ביניהם כלל.

ואל יעלה על דעתך שהם נאמרים בספוק. כי השמות הנאמרים בספוק הם השמות הנאמרים על שני דברים שיש ביניהם דמיון בעניין מסוים, ואותו העניין בהם מקרה, ואיננו המעמיד עצמות כל אחד מהם . ודברים הללו, המיוחסים לו יתעלה, אין הם מקרים אצל אף אחד מבעלי העיון , והתארים הללו אשר לנו, כולם מקרים לפי השקפת ה"מתכלמין" . ומי יתן אפוא וידעתי מאין בא הדימוי, כדי שתכללם הגדרה אחת, שאז יהיו נאמרים מתוך אי הקפדה כפי שחושבים.

הנה זו הוכחה חותכת, כי התארים הללו המיוחסים לו, אין בין עניינם ועניין אלה הידועים אצלנו שתוף כלל, ולא בשום אופן, ואין השיתוף כי אם בשם ולא יותר.

וכיון שהדבר כן, אין ראוי להיות בדעה שהם עניינים נוספים על העצמות, כעין התארים הללו שהם נוספים על עצמותנו בגלל שיש ביניהם שתוף בשם.

והנה עניין זה נעלה מאוד אצל היודעים, זכרהו ודעהו כראוי לו , כדי שיהיה מעותד למה שברצוני להבינך אותו . [פט]

הערות:

הערת המתרגם: "נסיבה' מא" יחס מסוים, יחס מה. ובר"ש "יחס אחד מבין" ואינו נכון.

הערת המתרגם: שיש להם סגולה משותפת איכותית או כמותית, עצמית או מקרית, וכפי שיוסבר להלן.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם "החריפות", כי "חראה" הוראתה גם חום וגם חריפות, וכל דבר למד מעניינו. ומבחינה עניינית כאן אין הבדל, אם כי נראה ש"חריפות" עדיפה בהקבל למתיקות.

הערת המתרגם: אפשר: אינו קיים, נעדר.

הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרק נב.

הערת המתרגם: הגודל והקוטן החוזק והחולשה.

הערת המתרגם: עליו ראה לקמן ח"ב פרק ד, וח"ג פרק יד.

הערת המתרגם: אורך, רוחב, וגובה.

הערת המתרגם: דוגמא ראשונה מן הכמות, וזו האחרונה מן האיכות.

הערת המתרגם: "עאלם" יודע. ור"ש כנראה לא החליט אם לתרגמה "יודע" או "חכם" לפיכך כתב "ויודע וחכם".

הערת המתרגם: כאן תרגם הר"ש "וחכמתו" בלבד.

הערת המתרגם: השוה גם לעיל פרק לה.

הערת המתרגם: סוברי התארים העצמיים.

הערת המתרגם: "תואטו" נאמרת על דבר שנעשה בהסכמה תוך ויתורים הדדיים. ונאמרת גם על שימוש במלים שלא במובנן הנכון מתוך אי הקפדה. אף כאן אין לומר זה חם מזה או גדול מזה, אלא על שני דברים שיש ביניהם סגולה משותפת כל שהיא, אפילו היה השיתוף רק מבחינה אחת או אפילו ממקצתה, אבל כלפי ה' הרי אינו שייך שום דמיון ואף לא צל של דמיון מאיזו בחינה שהיא, אף אם ננהג באי הקפדה. ולפיכך תרגמתי "פחות או יותר". ובר"ש ורי"ח "בהסכמה".

הערת המתרגם: עם זולתם.

הערת המתרגם: שתי סתירות נגדיות [פח] קשורות יחד, והרי ברור כשיש שתי הנחות כאלה, אחת היא שחושבים עליה ברצינות והשניה פטום מלים, ואם כן איזו היא? וראה גם לעיל פרק נא.

הערת המתרגם: ככל שתופי השמות וההשאלות.

הערת המתרגם: בר"ש "חכמה" וראה לעיל הערה - .

הערת המתרגם: כלומר: שאינו מגדיר מהותו האמיתית של כל אחד מהן. וכך הגדיר רבנו במלות ההגיון שער יג א השמות המסופקים וז"ל "השם המסופק, הוא השם הנאמר על שתי עצמויות או יותר בגלל עניין מסוים המשותף ביניהם, ואין העניין ההוא המגדיר אמיתת כל אחד מהם. לדוגמא: שם ה"אדם" הנאמר על ראובן החי ההוגה, ועל איש אחר מת, ועל תבנית האדם הנעשית מן העץ או מן האבן או באחד מאופני הציור. הרי שם זה נאמר עליהם בגלל שיתופם בעניין אחד והוא תבנית האדם ותוארו. ואין התבנית והתואר מגדירים אמיתת האדם. והרי הוא דומה לשם הנאמר מתוך אי הקפדה ("תואטו" וראה לעיל הערה), שהוא מחמת שיתוף עניין מסוים בשתי העצמויות יחד נאמר עליהם "אדם", והרי הוא דומה לשם שהוא לגמרי משותף, מפני שאמיתת עצמות זו זולת אמיתת האחרת, ומשום כך נקרא מסופק".

הערת המתרגם: אינם מקרים לו יתעלה לפי השקפת שום אדם מבעלי העיון.

הערת המתרגם: לבני אדם.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"א פרק עג הקדמה רביעית.

הערת המתרגם: "תואטו" וראה לעיל הערה .

הערת המתרגם: ידיעה יסודית, לא רק ידיעת המונחים הכלליים בלבד, וכדלעיל סוף פרק נה.

הערת המתרגם: בשני הפרקים דלקמן שכל אחד מהן עמוק מקודמו, ולעצם מושג הדימוי הנדון בפרק זה ראה גם מאמר אבינצר אלפאראבי "אלמסאיל אלפלספיה" קטע . [פט]
חלק ראשון

פרק [נז]

בתארים. עמוק ממה שקדם
ידוע, כי המציאות מקרה הוא שקרה לנמצא , ולפיכך היא עניין נוסף על מהות הנמצא . זהו הדבר הברור החיובי לכל מה שיש למציאותו סיבה , שמציאותו עניין נוסף על מהותו.
אבל מה שאין סיבה למציאותו, [פט] והוא ה' יתהדר ויתרומם לבדו, כי זהו עניין אמרנו עליו יתעלה שהוא מחויב המציאות, הרי מציאותו - עצמותו ואמיתתו, ועצמותו מציאותו, ואינו עצמות שקרה לה שנמצאת, שתהיה מציאותה עניין נוסף עליה. כיון שהוא מחויב המציאות תמיד, לא מאורע אירע לו ולא מקרה קרה לו.
נמצא אפוא שהוא מצוי לא במציאות, וכך חי לא בחיות , ויכול לא ביכולת, ויודע לא בידיעה , אלא הכל חוזר לעניין אחד שאין בו ריבוי כמו שיתבאר .
וממה שצריך לדעת עוד, כי האחדות והריבוי - מקרים שאירעו לנמצא מחמת היותו הרבה או אחד, כבר נתבאר זה במה שאחרי הטבע . וכשם שהמספר אינו עצם הנספרים, כך אין האחדות עצם הדבר המיוחד, כי כל אלו מקרי,ם מסוג הכמות המחולקת, המשיגה את הנמצאים המעותדים לקבלת כעין המקרים הללו.
אבל מחויב המציאות הפשוט באמת, אשר לא תשיגהו הרכבה כלל, הרי כשם שמוכחש בו מקרה הריבוי כך מוכחש בו מקרה האחדות, כלומר: שאין האחדות עניין נוסף על עצמותו, אלא הוא אחד לא באחדות .
ואל תתבונן בעניינים העמוקים הללו, העלולים להיעלם מן המחשבות, בביטויים הרגילים, אשר הם הגורם הגדול להטעיה , כי ביטויי ההסברה מצומצמים לנו מאוד מאוד בכל לשון, עד שלא יצטייר לנו אותו העניין אלא על ידי אי הקפדה בהסברה.
ולכן, כאשר רצינו להורות שאין ה' רבים, אין האומר יכול לומר אלא 'אחד', ואף על פי שהאחד והרבים מחלקי הכמות.
ולפיכך נסכם את העניין ונדריך את המחשבה על אמיתת העניין, באומרנו 'אחד' - לא באחדות , כמו שאנו אומרים 'קדמון' להורות על היותו בלתי מחודש. ויש באמרנו

'קדמון' מאי ההקפדה מה שהוא ברור וגלוי, כי לא ייאמר קדמון אלא למה שישיגהו הזמן, שהוא מקרה לתנועה, שהיא שייכה לגוף , ועוד שהוא מסוג הנספח. כי אמרך 'הקדמון' במקרה הזמן, כאמרך 'הארוך' ו'הקצר' במקרה הקו * .

וכל אשר לא ישיגהו מקרה הזמן, אין לומר בו באמת לא קדמון ולא מחודש , כמו שלא ייאמר במתיקות [צ] לא עקום ולא ישר, ולא ייאמר בקול לא מלוח ולא תפל.

ודברים אלו לא נעלמו ממי שהורגל להבין את העניינים כפי אמיתתן , ובחנם בהשגת השכל אותם והפשטתו אותם לא באופן הכללי אשר המלים מורים עליו.

וכל מה שתמצא בכתובים בתאריו יתעלה 'ראשון' ו'אחרון' הוא כמו תארו יתעלה בעין ואוזן. והכוונה בכך שהוא יתעלה לא ישיגהו שינוי ולא יתחדש לו עניין כלל, לא שהוא יתעלה נכלל תחת הזמן, שאז תמצא השוואה מסוימת בינו לבין זולתו ממה שתחת הזמן, ויהיה ראשון ואחרון. ואין כל הביטויים הללו אלא כלשון בני אדם . כך אמרנו אחד - עניינו שאין כיוצא בו, לא שעניין האחדות נספח לעצמותו. [צא]

הערות:

הערת המתרגם: כבר העירו רוב המפרשים כי הנחה זו על פי ארסטו במטפיזיקה ספר ה ז וכפירוש אבן סינא. וכבר קמו עליה עוררים רבים, ובראשם הפילוסוף אבן רשד ואחרים. ורבנו לא חש להם, כי אצלו לא האומר ולא ריבוי האומרים סברא מסוימת הוא הקובע אמיתתה, אלא הכרע דעתו הוא, תוך בחינת הסברא עצמה, וכפי שכבר אמר סוקרטיס: "אלו הייתה האמת נבחנת לפי רוב אומריה, כי אז תהיינה אמתויות רבות". ראה אפלטון בספרו תיאיטיטוס מהד' רות עמ' .

הערת המתרגם: כלומר: כל נמצא מוגדרת עצמותו מבחינה ציורית בכמותו איכותו ותבניתו, אך עצם מציאותו הנה מקרה בעצמותו.

הערת המתרגם: כלומר: הגדרה [פט] יסודית זו אינה שייכת אלא לכל מסובב על ידי סיבה ועלול על ידי עילה.

הערת המתרגם: ואין לו הגדרה מהותית מחוץ למציאותו.

הערת המתרגם: כיון שהגענו לידי הכרה זו כי הביטוי "מצוי" שאנו אומרים עליו יתעלה שונה הוא ביסודו משאר הנמצאים, שהראשון עצמות והאחרון מקרה, מעתה לא קשה לנו להבחין בין הביטויים "חי", "יכול", "יודע" הנאמרים כלפיו, ושהם ביחס אלינו מקרים.

הערת המתרגם: אף כאן לא החליט הר"ש היאך לתרגם "עאלם" וכפלה וכתב "ויודע לא במדע וחכם לא בחכמה" וראה לעיל פרק נו הערה .

הערת המתרגם: להלן בפרק זה.
הערת המתרגם: כי גם האחד הוא הגדרה מתחום הכמות, וכדלקמן.
הערת המתרגם: מטפיזיקה ספר י פ"ב.
הערת המתרגם: בר"ש "המתפרק".
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: בטל.
הערת המתרגם: וכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"א הל' ז: "א-לוה זה אחד הוא ואינו שנים ולא יותר על שנים, אלא אחד שאין כיחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם, לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה, ולא אחד כגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות, אלא יחוד שאין יחוד אחר כמותו בעולם". ובפירושו לסנהדרין פ"י מ"א כתב: "והיסוד השני אחדותו יתעלה, והוא שזה עילת הכל אחד, לא כאחדות המין ולא כאחדות הסוג, ולא כדבר האחד המורכב שהוא מתחלק לאחדים רבים, ולא אחד כגוף הפשוט שהוא אחד במספר אבל מקבל החלוקה והפיצול עד בלי סוף, אלא הוא יתעלה אחד, אחדות שאין אחדות כמוה בשום פנים".
הערת המתרגם: אפשר: ואל תבחן עניינים.
הערת המתרגם: כלומר: אל תתבונן בפשט המלים "אחד ולא באחדות", "יכול ולא ביכולת" וכל השאר, שהן כעין שטר ושוברו עמו, כי הדברים הללו נבחנים בשכל ולא במלים, ומלים אלה הונחו בגלל קוצר יכולתנו וצמצום אוצר לשוננו, שגורם המגבלות בתחומים אלו הוא עצם היותנו בני אדם מורכבים מחומר ועוד.
הערת המתרגם: בר"ש "ממבדילי".
הערת המתרגם: נחדיר לתודעת שומעי לקחנו.
הערת המתרגם: והן הן דברי רס"ג באמונות ודעות מאמר שני פ"ד ופ"ו.
הערת המתרגם: לתנועת הגלגל. וראה לעיל פרק נב. ולקמן ח"א פרק עג הקדמה שלישית.
הערת המתרגם: "אלמצ'אף" מעשר האמירות-הקטיגוריות של אריסטו. ותרגם הר"ש "המצטרף". וראה מלות ההגיון שער עשירי, ורס"ג באמונות ודעות מאמר ב פרק ט והלאה, ראה שם מהדורתי.
* . לפי כ"י ב. ס. ק. במקרה הכמות. ונראה שהוא נכון יותר.
הערת המתרגם: כיון שהוא מחוץ לכל מסגרת של זמן אי אפשר להחיל עליו מושגי הזמן כגון "קדמון" וכדומה. והרש"ט [צ] במורה המורה נסה לשבש קטע זה ולתרגם במקום "מקרה" "רוחב".
הערת המתרגם: לא כפי שהוא רוצה לראות אותם.

הערת המתרגם: מדובר על כל עניין גשמי או רוחני, הרוצה להכיר דבר לאמתו עליו לפשטו מכל מה שטפלו עליו ואפפוהו, ואחרי כן לנתחו לנתחיו מבחינותיו השונות ולבחון כל דבר בפני עצמו מכל צדדיו.
הערת המתרגם: אפשר: לא בהכללה.
הערת המתרגם: כגון בישעיה מד ו.
הערת המתרגם: בראשון ואחרון.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כו.
הערת המתרגם: דברים ו ד.
הערת המתרגם: מקרה. ובר"ש "דבק". [צא]

פרק [נח]

עמוק ממה שקדם
דע, כי תיאור ה' יתהדר ויתרומם בשלילות, הוא התיאור הנכון אשר לא יבואהו מאומה מאי הדיוק , ואין בו מגרעת כלפי ה' כלל ולא בשום אופן. אבל תיאורו בחיוביים, יש בו מן השיתוף והמגרעת מה שכבר ביארנוהו .
וראוי שאבאר לך תחלה היאך הן השלילות תארים מבחינה מסוימת, ובמה הם נבדלים מן התארים החיוביים, ואחר כן אבאר לך היאך אין לנו דרך לתארו כי אם בשלילות לא יותר.
ואומר, כי התואר אינו הוא המייחד את המתואר לבדו עד שלא ישתתף באותו התואר עם זולתו, אלא התואר פעמים שהוא גם תואר למתואר ואף על פי שהוא משותף בו עם זולתו ולא יושג בו יחוד.
המשל בזה, אם ראית אדם במרחק, ושאלת ואמרת מה הוא זה הנראה, ואמרו לך חי, הרי זה תואר בלי ספק לזה הנראה, ואף על פי שאינו מייחדו מכל מה שזולתו , אלא שהושג בו ייחוד מסוים, והוא שזה הנראה אינו גוף ממין הצומח ולא ממין הדומם .
וכך גם אם היה בבית הזה אדם, וידעת שיש בו גוף מסוים, אלא שאינך יודע מהו, ושאלת ואמרת מה יש בבית הזה, ואמר לך המשיב אין בו דומם ולא גוף צומח, הרי הושג ייחוד מסוים, וידעת שיש בו חי, ואף על פי שאינך יודע איזה חי הוא.
הרי בדרך זו משותפים תארי השלילה לתארים החיוביים, לפי שבהכרח הם מייחדים יחוד מסוים, ואף על פי שאין בהם מן הייחוד אלא סילוק מה שנשלל מכל מה שהיינו חושבים אותו בלתי שלול.

אבל הצד אשר בו נבדלים תארי השלילה מתארי החיוב הוא, שתארי החיוב, ואף על פי שאינם מייחדים, הרי הם מורים על [צא] חלק מכללות הדבר המבוקשת ידיעתו, אם חלק ממהותו אם מקרה ממקריו . ותארי השלילה אינם מודיעים לנו מאומה מן העצמות אשר ידיעתה מבוקשת מה היא, אלא אם כן היה הדבר בדרך ההיקש כפי שהמשלנו.
ואחר הקדמה זו אומר, כי ה' יתהדר ויתרומם כבר הוכח שהוא מחויב המציאות, ושאין בו הרכבה, כמו שנוכיח , ואין אנו משיגים אלא אנוכיותו בלבד לא מהותו, ולכן הבל הוא שיהיה לו תואר חיובי, לפי שאין לו אנכיות מחוץ למהותו שאז יורה התואר על אחד מהן, כל שכן שתהא מהותו מורכבת שאז יורה התואר על חלקיה, כל שכן שיהו לו מקרים שאז יורה התואר גם עליהם, ולכן אין תואר חיובי כלל.
אבל תארי השלילה הם אשר ראוי להשתמש בהן להנחית המחשבה למה שראוי להיות בדעה עליו יתעלה , לפי שלא יבוא על ידן ריבוי כלל, והם מנחים את המחשבה אל תכלית מה שאפשר לאדם להשיג ממנו יתעלה.
המשל בכך:
כבר הוכח לנו חיוב מציאות דבר מה זולת אלו העצמויות המושגות בחושים, ואשר את ידיעתם מקיף השכל, ולפיכך אמרנו על זה שהוא מצוי, העניין - ביטול העדרו.
ואחר כך השגנו כי המצוי הזה אינו כמו מציאות היסודות, דרך משל, שהם גופים מתים, ולכן אמרנו שהוא חי, העניין שהוא יתעלה אינו מת .
ואחר כך השגנו עוד כי המצוי הזה אינו כמציאות השמים שהם גוף חי, לפיכך אמרנו שאינו גוף.
ואחר כך השגנו כי המצוי הזה אינו כמציאות השכל אשר אינו גוף ולא מת אלא שהוא עלול , לפיכך אמרנו שהוא יתעלה קדמון, העניין שאין לו עילה שהמציאתו.
ואחר כך השגנו כי המצוי הזה אין מציאותו שהיא עצמותו דיה לו בלבד שיהא מצוי , אלא שופעים ממנו מציאויות רבות, ואין זה כשפיעת החום מן האש, ולא כחיוב האור מן השמש , אלא שפע שהוא [צב] מושך לה תמיד קיום וסדר בניהול מחוכם כמו שנבאר .
והרי אמרנו בו בגלל עניינים אלו שהוא יכול ויודע ורוצה , המטרה בתארים הללו שהוא אינו קצר יכולת , ולא סכל , ולא יעלם ממנו , ולא יזניח .
ועניין אמרנו שאינו קצר יכולת, שיש במציאותו די להמצאת דברים אחרים זולתה.
ועניין אמרנו לא סכל, שהוא משיג, כלומר: חי, לפי שכל משיג חי .
ועניין אמרנו שלא יעלם ממנו ולא יזניח, שכל אותם הנמצאים נוהגים לפי סדר וניהול ואינם מוזנחים והווים איך שיזדמן, אלא כהווייתי כל מה שמנהל בעל רצון בכוונה ורצון .

ואחר כך השגנו כי המצוי הזה אין אחר כמוהו, לפיכך אמרנו הוא אחד העניין שלילת הריבוי.

הנה נתבאר לך, שכל תואר שאנו מתארים אותו בה, הוא או תואר פעולה, או שיהיה עניינו שלילת העדרו אם הייתה המטרה בו השגת עצמותו לא פעולתו. וכן אין אנו משתמשים בשלילות אלו, ואין נאמרים עליו יתעלה בסתם אלא על הדרך שכבר ידעת, שאפשר לשלול מן הדבר מה שאין דרכו שימצא לה. כדרך שאנו אומרים על הקיר שאינו רואה .

והרי יודע אתה, המעיין במאמר זה, כי השמים הללו והם גוף נע כבר זרתנום ומדדנום באמת המידה, והקיפה ידיעתנו מידות חלקים מהם ורוב תנועותיהם, נלאו שכלינו תכלית הליאות מלהשיג מהותם, על אף שאנו יודעים שהם בעלי חומר וצורה בהחלט, אלא שאינם כמו החומר הזה אשר בנו, ולפיכך אין אנו יכולים לתארם אלא בשמות בלתי מוגדרים לא בחיוב המוגדר . שאנו אומרים כי השמים לא קלים ולא כבדים ולא מתפעלים, ולפיכך אינם מקבלים רשמים, ואינם בעלי טעם ולא בעלי ריח וכיוצא בשלילות אלו, כל זה בגלל אי ידיעתנו אותו החומר.

והיאך יהיה מצב שכלינו כאשר יחשבו להשיג את הנקי מן החומר, הפשוט בתכלית הפשטות, החיובי המציאות, אשר אין לו עילה ולא יבואהו עניין נוסף על מהותו השלמה, אשר עניין שלמותו שלילת המגרעות ממנו כמו שביארנו. שאין אנו משיגים אלא [צג] אנוכיותו בלבד, ושיש שם מצוי שאין דומה לו בכל הנמצאים אשר המציא, ושאין לו שתוף עימהם בשום עניין, ואין בו ריבוי ולא אי יכולת מלהמציא מה שזולתו, ושיחסו לעולם יחס הקברניט לאנייה , וגם זה אינו יחס אמיתי ולא דימוי נכון , ואינם אלא להנחות את המחשבה שהוא יתעלה מנהג את המציאות, עניינו שהוא ממשיך קיומם ונוטר סידורם כראוי. ועוד יתבאר עניין זה ביתר בהירות מאשר כאן.

ישתבח מי אשר אם יתאמצו השכלים להשיג מהותו תשוב השגתם קוצר יכולת, ואשר אם יתאמצו להשיג חיוב פעולותיו על ידי רצונו תשוב ידיעתם סכלות, ואשר אם יבואו הלשונות לרוממו בתארים תשוב כל בהירות ליאות וגמגום . [צד]

הערות:

הערת המתרגם: בר"ש "האמיתי" ולא שייך כאן אמת ושקר, אלא נכון ובלתי נכון.

הערת המתרגם: "תסאמח" ובר"ש "מן ההקל".

הערת המתרגם: "שרך" והכוונה שתוף שם שמים ודבר אחר, וכפי שכבר קדם "הוא ודעתו", "הוא וחייו" וכדומה, ופשוט. וראיתי מי שהבין מן השמות המשותפים, ואינו נכון.
הערת המתרגם: לעיל פרקים נד-נז.
הערת המתרגם: איזה שיהיה, חיובי או שלילי.
הערת המתרגם: כלומר: יש בו משום סימון מה למתואר, אם כי לא שלם עד כדי יחוד.
הערת המתרגם: הכוונה עצם מסוים בלי שתדע מהו, וכתב רבנו "אדם" על שם סופו.
הערת המתרגם: אפשר "מכל השאר" והכוונה יתר בעלי החיים הבהמה והעוף.
הערת המתרגם: "מעדן" ומשמש באופן מיוחד ל"מתכת" ובר"ש "מקורים".
הערת המתרגם: סלק דומם וצמח, ואע"פ שאינם אומרים מה יש שם.
הערת המתרגם: כלומר: מה היא נקודת [צא] עדיפותם.
הערת המתרגם: כפי ההדגמה שקדמה "חי" חלק ממהותו.
הערת המתרגם: שחור, לבן, וכדומה.
הערת המתרגם: "ערץ"' לדעתי קריאתה עין פתוחה והריש נחה, והכוונה אלא אם כן נלמד בדרך הלמידות וההיקש, אם אינו לא דומם ולא צומח אם כן הוא חי. והר"ש קראה עין פתוחה וריש נעה פתוחה ותרגם "במקרה" וגרם למפרשים להגות מן המסילה.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק א.
הערת המתרגם: "אניתה" כל המפרשים שטפלו בה גם מבחינה ערבית נתבלבלו בה, ואינה אלא מן המלה "אנא" אשר תרגומה "אני" מעין ראו עתה כי אני אני הוא (דברים לב לט), כי הביטויים האלה "אני" "הוא" רומזים על ה' בצורה הזכה והטהורה ביותר שיכולה להיות בלשון בני אדם, כי כבר אמרנו שאפילו "מצוי" אינו אלא מקרה, וחלילה לאל מכך, ולא בא אלא להחדיר בנו את התודעה שהוא בלתי נעדר, ולפיכך המשיך הכתוב "ואין אלוהים עמדי" לומר כי ה"אני" וה"הוא" הם הביטויים שאין בהם לא שניות ולא הרכבה ולא מקריות ולא שום משמעות ממשמעויות הגשמות או המציאות הבלתי חיובית. מבחינתו הוא הוא "אני" ומבחינתנו אנו הוא "הוא". וכך הוא בראשונה מעשרת הדברות "אנכי ה' אלוהיך". ולפיכך תרגמתי "אנכיות". ויתכן שהייתי צריך לתרגם "אניות" וחשתי פן לא תובן. ור"ש תרגם כאן "ישות" ולקמן בלבל את המונחים וכתב "שאין לו מהות חוץ לישותו". ובלבול גמור הוא. וריי"ח תרגם "הוויה", ואין לדעת אם כוון ל"הוויה" או ל"הוא" כי לא תמיד הוא חושב מה שהוא אומר.
הערת המתרגם: אפשר: בטל.

הערת המתרגם: כי לשאלה "מה" ביחס אליו, התשובה הנכונה היא "הוא" או מצדו "אני".
הערת המתרגם: "ג'זאיהא" שני חלקיה.
הערת המתרגם: כדי להחדיר לתודעתנו היאך תהיה השקפתנו ביחס לו יתעלה.
הערת המתרגם: "אני" או "הוא".
הערת המתרגם: ידיעת העצמויות המושגות בחושים.
הערת המתרגם: "מאית" אינו מן הסוג שהמות שולט בו. ותרגמתי "מת" שלא בדיוק.
הערת המתרגם: מדובר כאן בשכל הנקנה, הדעה הנרכשת, אשר היא הנצחית לדעת רבנו וכמ"ש בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' ח-ט. ובהלכות תשובה פ"ח הל' ג. והיא העלולה אשר עלתה השגת ה' כפי יכולת האדם.
הערת המתרגם: כמציאות יתר הנמצאים, אשר מציאותם דיה להם בלבד, ואין בה שיאצלו ממנה וישפעו מציאויות אחרות, וכל שכן שישפע ממנה קיומם הלאה.
הערת המתרגם: אפשר: נאצלים.
הערת המתרגם: והשוני משתי בחינות, האחת ששפעם של אלה טבעי הכרחי בין שיש מקבל בין שאין מקבל, והמקבל הוא מהווה הקבלה על ידי מציאותו בטוח השפיעה, וביחס לה' שפע רצוני שהוא מהווה את הקיבול. ושניה, שפעם של אלה אין להם שליטה עליו, וביחס לה' הרי הוא המתמיד למקבל כלומר: להווה מן השפע את המשך קיומו ותדירותו.
הערת המתרגם: אפשר: אצילות.
הערת המתרגם: "ימד" אפשר משיכה, [צב] וכך תרגם הר"ש. ואפשר מעניין "מאדה" חומר, כלומר: שהוא נותן להם החומר לקיומם.
הערת המתרגם: ראה גם לקמן בחלק זה סוף פרק סט.
הערת המתרגם: בר"ש "חכם". וראה לעיל פרק נו הערה .
הערת המתרגם: אפשר "וחפץ".
הערת המתרגם: "עאג'ז" בר"ש "אינו לואה" ופירשוהו "שאין אתו ליאות ולא יגיעה". ואין הפירוש נכון, אם כי התרגום יכול להיות נכון, שכך תרגם רס"ג, וילאו למצוא הפתח (בראשית יט יא) "עג'זו" שעניינה אי יכולת.
הערת המתרגם: חוששני שיותר נכון לתרגם "ולא בלתי יודע", כי מלה זו כלפי מעלה אם כי היא על דרך השלילה נראית גסה מדי.

הערת המתרגם: "ד'אהל" הוראתה שכחה מחמת טרדה, כאשר הדבר נעלם מן הזיכרון בשל עסקים אחרים. ואפשר שהיה צריך לתרגם ולא "שכחן". ובר"ש "ולא נבהל" ואינו נכון.
הערת המתרגם: לא יזניח את יצירתו ולא יפקירנה ויעזבנה.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק מב.
הערת המתרגם: בר"ש "בהיות" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: כלומר: מתנהלים הלאה בהתאם לרצון הראשון, ואינם סוטים מן המסלול שהותווה להם מראש. כי אותו הרצון הראשון הוא בהם בלתי פוסק, לא שיש רצונות חדשים לבקרים, וראה הקדמתו לאבות פ"ח מהדורתי עמ' שצט. וראה גם במאמר תחיית המתים מהדורתי פסקה י, כי בתרגומים הראשונים שובשו כמה קטעים.
הערת המתרגם: כי השלילה נחלקת לשנים ייחודית וכללית, הייחודית כגון "עשיו אינו רואה", ובאה להוציאו מיתר האדם. והכללית "הקיר אינו רואה", מובן שבכללה כל הסוג. ואף זה יש בו להוציא נמצאים אחרים שאינם בסוג הזה. ולכן כאשר אנו אומרים כלפי ה' "חי", בטאנו שאינו בלתי משיג, והנה לא דקנו בשתים, משום שעצם המושג בלתי שייך בו, ועוד הרי אין כיוצא בו שיש לו או שאין לו כדי להבדילו ממנו.
הערת המתרגם: בר"ש "הרקיע" ולא דק.
הערת המתרגם: כאלו מדדנום בזרת, ותרגמתי כן בעקבות רס"ג בתרגום ארחי ורבעי זרית (תהלים קלט ג).
הערת המתרגם: קצרה לגמרי יכולת שכלנו להשיג מהותם. וזה כפי השקפת ארסטו שהשמים מיסוד חמישי. וראה לקמן ח"ב פרק ב, ופרק כו. וכבר יצא רס"ג נגד דעה זו בספרו האמונות ודעות מאמר א ד"ה והדעה השמינית, ראה שם מהדורתי, וסבור הוא שהם מארבעה יסודות, וכנראה שצדק.
הערת המתרגם: "גיר מחצלה" ובר"ש "בלתי מקיימים לא בחיוב המקיים" ואינו ברור.
הערת המתרגם: וכך תרגם גם ר"ש ונראה שאין עניין הדברים שאין להם תחושת טעם ולא ריח, אלא רואין בהם לא טעם ולא ריח. וראה לקמן ח"ב פרק יט. וראה גם [צג] אבי נצר במאמרו "עיון אלמסאיל" קטע יז שם סכם בקצרה עניין זה.
הערת המתרגם: רעה לעיל הערה .
הערת המתרגם: ראה לקמן פרק ע.

הערת המתרגם: כי אין קיום האנייה תלוי בקיום הקברניט. מה שאין כן כלפי ה', כפי שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"א הל' ב, ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי אין דבר אחר יכול להמצאות.
הערת המתרגם: "ד'הן" ובר"ש "שכל" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: כל מה שנדמה לאדם שהוא מדבר בבהירות אינו אלא קוצר יכולת הבעה ואף קוצר וצמצום מחשבה. ובר"ש במקום בהירות "הפלגת דברים" ולא דק. וראה ביאורו המדויק של המונח הערבי "בלאגה" בפירוש לקהלת, מהדורתי עמ' קסא והערה , וראה לקמן פנ"ט הערה . [צד]

פרק [נט]

יש לשואל לשאול ולומר: כיון שאין עצה להשיג אמיתת עצמותו, וההוכחה מראה רק שהדבר הנישג הוא שהוא מצוי בלבד, ותארי החיוב הרי נמנעו כפי שהוכח, אם כן במה יהיו היתרונות בין המשיגים? והרי אם כן, מה שהשיג משה רבנו ושלמה הוא אשר ישיג כל אחד משורת התלמידים. וזה מה שלא יתכן בו עדיפות , ומן המפורסם אצל בעלי התורה, ואף אצל הפילוסופים, כי היתרונות בזה רבים.
דע, כי כך הוא הדבר, ושהיתרונות בין המשיגים גדולים מאוד , לפי שכל מה שאתה מוסיף בתארי המתואר הוא מתייחד יותר ומתקרב המתאר להשגת אמיתתו , כך כל מה שתוסיף לשלול ממנו יתעלה, אתה מתקרב להשגה, ותהיה קרוב אליו יותר ממי שלא שלל מה שהוכח לך אתה שלילתו .
ומשום כך יש שייגע האדם שנים מספר בהבנת מדע מסוים ובירור אמיתת הקדמותיו כדי שיתפוס דבר נכון, תהיה תוצאת כל אותו המדע שנשלול מה' עניין מסוים שלמדנו בהוכחות כי בטל הוא ליחס לו אותו העניין .
ואחר מן הרשלנים בעיון לא הוכח לו זה, ויהיה באותו הדבר אצלו ספק, האם ימצא אותו הדבר לה' או לא ימצא לו.
ואחר מעוורי הראות יחייב לו אותו העניין אשר הוכחה שלילתו, כגון מה שאוכיח [צד] שאינו גוף .
ואחר יסתפק ולא ידע האם הוא גוף או שאינו גוף.
ואחר יחליט שהוא גוף ויפגע בה' בדעה זו.
הנה כמה הבדל בין שלושת האנשים:
הראשון בלי ספק יותר קרוב אל ה' ;

והשני רחוק ממנו ;
והשלישי יותר רחוק .
וכן אם נניח רביעי שהוכח לו מניעת ההתפעלויות ביחס לו יתעלה , והראשון אשר שלל את הגשמות לא הוכח לו זה, הרי הרביעי הזה בלי ספק קרוב יותר אל ה' מן הראשון.
וכך תמיד, עד שאם ימצא אדם שהוכח לו מניעת דברים רבים ממנו יתעלה, שהם אצלנו אפשר שימצאו לו או שיבואו ממנו , כל שכן אם אנו בדעה שאותו הדבר חיובי, הרי אותו אדם יותר שלם ממנו בלי ספק.
הנה נתבאר לך שכל שהוכח לך שלילת דבר מה ממנו יתעלה תהיה יותר שלם, וכל שתחייב לו דבר נוסף תהיה טועה ותרחק מידיעת אמיתתו . ובדרך זו צריך להתקרב להשגתו בחקירה ובדרישה עד שיודע ביטול כל מה שבטל כלפיו . לא שתחייב לו דבר על דרך שהוא עניין נוסף על עצמותו, או לפי שאותו העניין שלמות ביחס אליו מפני שאתה מוצא אותו שלמות ביחס אלינו, לפי שכל השלמויות הם תכונות מסוימות, ולא כל תכונה מצויה לכל בעל תכונה .
ודע שכל זמן שתחייב לו דבר אחר יהיה ריחוקך ממנו משני דרכים:
האחד מפני שכל מה שתחייב הוא שלמות לנו;
והשני שאין שיך בו דבר אחר אלא עצמותו הם שלמויותיו כמו שביארנו .
וכיון שכל אחד הבין שאין להגיע להשגת מה שיש בכוחנו להשיג כי אם על ידי השלילה, והשלילה אינה מסמנת מאומה בשום אופן מאמיתת הדבר אשר נשלל ממנו הדבר שנשלל , אמרו כל בני אדם בהדיא, החולפים והעתידים, כי ה' יתעלה לא ישיגוהו השכלים , ולא ישיג מה הוא כי אם הוא, ושהשגתו היא אי היכולת להגיע לחקר השגתו.
וכל הפילוסופים אומרים : הוארנו בהודו , ונעלם ממנו מעוצם גילויו, כמו שנעלמת השמש לפני הראות שהיא חלשה מלהשיגה .
וכבר האריכו בזה במה שאין [צה] תועלת לחזור עליו כאן.
והיותר בהיר בכל מה שנאמר בעניין זה אמרו בתלים:
לך דמיה תהלה ,
פירושו הדומיה ביחס אליך היא התהילה. וזו בהירות עצומה מאוד בעניין זה, לפי שכל דבר שנאמר, וכוונתנו בו לרומם ולהלל, נמצא בו שגיאה כל שהיא כלפיו, יתעלה ונרגיש בו מגרעת מסוימת. ולכן השתיקה טובה יותר, וההסתפקות בהשגות השכל.
כמו שצוו השלמים * ואמרו:
אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה ,

וכבר ידעת אמירתם המפורסמת, אשר מי יתן והיו כל האמרות כמוה, והנני מזכירה לך כלשונה ואף על פי שהיא אמרה ידועה כדי להעירך על ענייניה, אמרו:
ההוא דנחת קמיה דר' חנינה, אמר האל הגדול הגיבור והנורא האדיר והחזק היראוי והעזוז.
אמר ליה: סימתינהו לכלהו שבחי דמרך?! השתא אנן תלת קמיתא אלמלא דאמרינהו משה רבנו באוריתא, ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפלה, אנן לא יכלינן למימרינהו, ואת אמרת ואזלת כולי האי?!
משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב, ומקלסין אותו בשל כסף. והלא גנאי הוא לו .
כאן נסתיים דבר החסיד הזה. התבונן תחילה סלידתו והרחקתו ריבוי תארי החיוב, והתבונן היאך ביאר כי התארים, אלו הונחנו להכרעת דעתנו בלבד, לא היינו אומרים אותם כלל, ולא נבטא במאומה מהם. אלא שכאשר דחקנו הצורך לדבר עם בני אדם במה שיתן להם מושכל מסוים, כמו שאמרו דברה תורה כלשון בני אדם , לתאר להם את ה' בשלמויותיהם, הרי כל מה שאנו רשאים הוא להיעצר עם אותם האמרות, ולא נקראהו בהם אלא בשעת קריאתם בתורה בלבד. אך כיון שבאו גם אנשי כנסת הגדולה, והם נביאים, ותקנו להזכירם בתפלה, הרי תכליתנו שנאמרם בלבד.
והנה תוכן מאמר זה, שהוא ביאר כי שני גורמים נצטרפו שאנו מתפללים בהן:
האחד מפני שנאמרו בתורה,
והשני מפני שתקנו הנביאים להתפלל בהם.
שאלמלא הגורם הראשון לא היינו אומרים אותם, ואלמלא הגורם השני לא היינו מעתיקים אותם ממקומם ולא היינו מתפללים בהן, ואתה ממשיך בתארים?!
הנה נתבאר לך עוד מלשון זה, שלא כל מה שתמצא מן התארים המיוחסים לה' בספרי הנביאים מותר לנו להתפלל בהם ולאמרם. לפי שלא אמר 'אלמלא דאמרינהו משה רבנו לא הוה יכלינן למימרינהו', אלא תנאי אחר: 'ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפלה', ואז הותר לנו להתפלל בהם.
ולא כפי שעשו הסכלים באמת, אשר הרבו והאריכו והתאמצו בתפילות שחיברום ותחינות שסידרום להתקרב בהם לפני ה' לפי דמיונם , מתארים את ה' בהם בתארים, אילו תואר בהם אחד מבני אדם היה הדבר מגרעת כלפיו, לפי שאינם מבינים את העניינים הללו הנעלים, המופלאים משכלי ההמון, ועשו את ה' יתהדר ויתרומם [צו] שגרת לשונם, ותארוהו ודברו לפניו בכל מה שחושבים אותו אפשרי, ומאריכים בכך עד

שיעוררוהו להתפעל לפי דמיונם . ובפרט אם מצאו לשון דברי נביא בכך, נעשה הדבר להם הפקר להביא לשונות הטעונים ביאור בכל האפשר , ומעתיקים אותם כפשטם, וגוזרים מהם ומענפים ובונים עליהם אמרים.

ורבה ההפקרות בדבר זה אצל הפייטנים והחרזנים , או אצל כל מי שנדמה לו שהוא אומר פיוט, עד שנתחברו דברים מקצתם כפירה מוחלטת , ומקצתם יש בהם מן השטות והדמיון הנפסד מה שמשחיק את האדם כפי טבעו בעת ששומעם , ומביאו לידי בכי בעת שמתבונן היאך נאמרים אותם הדברים כלפי ה' יתהדר ויתרומם.

ואלמלא שאני חס לזלזול המחברים, הייתי מביא לך מהם מעט כדי שתתעורר על מקומות הפשע שבהם, אלא שהם דברים שמגרעתם גלויה מאוד למי שמבין. וראוי שתתבונן ותאמר: אם היה לשון הרע והוצאת שם רע עבירה חמורה * , כמה חמור יהיה שחרור הלשון ביחס לה' יתעלה ותיאורו בתארים יתרומם מהם. ואיני אומר שזה מרי , אלא חירוף וגידוף בשגגה מצד ההמון השומעים, ומאותו הסכל האומר.

אבל מי שהכיר מגרעת אותם הדברים, ואומרם, הרי הוא לדעתי מכלל מי שנאמר בהם: ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלוהיהם ,

ונאמר:

ולדבר על ה' תועה .

ואם אתה ממי שיחוס על כבוד קונו אין ראוי לך לשמעם כלל, כל שכן שתאמרם, כל שכן שתעשה כמותם. וכבר ידעת גודל חטאת המטיח דברים כלפי מעלה . ואין ראוי לך כלל להזדקק לתוארי ה' החיוביים כדי לרוממו לפי דמיונך, ואל תחרוג ממה שתקנו אנשי כנסת הגדולה בתפילות ובברכות, כי יש בכך די בהתאם לצורך, בהחלט די , כפי שאמר ר' חנינה.

אבל שאר מה שנאמר בספרי הנביאים, קוראים אותו בעת שעוברים עליו , אלא שצריך להיות בו בדעה כמו שביארנו, שהם תארי פעולות; או להורות על שלילת העדרן. וגם עניין זה אין לפרסמו להמון, כי עיון מסוג זה מתאים ליחידים אשר רוממות ה' אצלם אינו בכך שיאמרו מה שאין ראוי, אלא במה שמשכילים כפי הראוי.

ואחזור להשלים את ההערה על דברי ר' חנינה ודיוקו .

לא אמר משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיה לו אלף אלפים דינרי זהב ומקלסין אותו במאה דינרין, לפי שאז היה מורה משל זה, כי שלמויותיו יתעלה [צז] יותר שלמות מן השלמויות הללו שמיחסים לו, אלא שהם ממינם, ואין הדבר כן כפי שהוכחנו .

אלא דיוק משל זה הוא אמרו "דינרי זהב ומקלסין אותו בשל כסף". ללמד כי אלה שהם אצלנו שלמויות, אין כלפיו יתעלה מסוגם מאומה, אלא כולם מגרעת ביחס אליו, כמו שבאר ואמר במשל זה "והלא גנאי הוא לו".

הנה השמעתיך כי כל מה שאתה מדמה בתארים הללו שהוא שלמות, הוא מגרעת ביחס אליו יתעלה אם היה ממין מה שאצלנו.

וכבר הדריכנו שלמה ע"ה בעניין זה במה שיש בו די ואמר:

כי האלוהים בשמים ואתה על הארץ, על כן יהיו דבריך מעטים . [צח]

הערות:

הערת המתרגם: וכפי שקדם לעיל פרק נז, שגם הביטוי "מצוי" הוא רק בשל אי יכולתנו לבטא אחרת.

הערת המתרגם: יתרונות המשיגים ובעלי העיון והמחשבה זה על זה. ולעיל בפרק ל"ו ביאר רבנו יתרונות בעלי המגרעות המחשבתיות זה על זה.

הערת המתרגם: הזכיר רבנו שני אלה, כי ביחס למשה אין צריך לומר אב בתורה אב בחכמה אב בנביאות (מגלה יג א) ואשר על ידיעותיו בטבע שלא בדרך נבואה אמרו "וכי משה רבנו קניגי היה או בליסטרי היה" חולין ס ב. לפיכך הזכיר שלמה, שעליו נאמר: ויחכם מכל האדם... וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים. מלכים א, ה יא-יג.

הערת המתרגם: אם כל הידיעה היא ידיעת "מציאותו".

הערת המתרגם: =והרי ידוע.

הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרק יח.

הערת המתרגם: מן הברואים.

הערת המתרגם: ההתפעלות וההשתנות, ההרכבה והריבוי, ההעדר והמגרעות, וכדומה.

הערת המתרגם: והשוה גם לעיל פרק לד ד"ה והסיבה השלישית.

הערת המתרגם: "מקצרין". אפשר לתרגם "רשלנים", והכוונה שמחמת בטלנות ועצלות לא עיין. ואפשר לתרגם "מוגבלים", והכוונה חוסר יכולת [צד] שכלית. ובר"ש "ואחד מן המקצרים".

הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק א.

הערת המתרגם: "וילקי אללה" כולל תפלה שבח והודאה. ולפיכך העדפתי לתרגם "יפגע" כלשון הכתוב ירמיה ז טז וכפירוש חז"ל ברכות כו ב. ובר"ש "ויקדם פני הבורא". וראיתי מהביל שהציע לתרגם "וישליך הבורא".

הערת המתרגם: שהוכח לו שלילת דבר נוסף.

הערת המתרגם: המסופק.
הערת המתרגם: המחייב שהוא גוף.
הערת המתרגם: שכבר נתבארה שלילתן לעיל פרקים לה, לו, נד, נה.
הערת המתרגם: בר"ש מאתו.
הערת המתרגם: שלילת תואר חיובי כל שהוא, או מאורע כל שהוא ממאורעות הגופות.
הערת המתרגם: בר"ש "מדמה" ולא דק. והטעות היא בחשבך אותו נושא לתארים שזה ממאורעות הגופות.
הערת המתרגם: אפשר: ביחס אליו.
הערת המתרגם: בר"ש "שהתחייב" ולא דק.
הערת המתרגם: "מלכה" תכונה מדותית או מחשבתית שהשתרשה באדם. וכדלעיל פרק נב המשל הראשון. ובר"ש קניין - קניינים. וראה הקדמת רבנו לאבות מהדורתי פ"ד הערה .
הערת המתרגם: לא כל תכונה מצויה בפועל לכל בעל תכונה בכוח, ואם כן הרי הוא יוצא מן הכוח אל הפעל. וכדלעיל פרק נה.
הערת המתרגם: נוסף על ה"אני" או ה"הוא", וכל דמיון ודימוי הרי הוא נוסף.
הערת המתרגם: מסוג התארים שהם שלמויות.
הערת המתרגם: לעיל פרק נב ובכמה מקומות.
הערת המתרגם: כל אדם אפילו, בעל החדירה המחשבתית המוגבלת, כבר הבין את זאת שאין ביכולתנו להתקרב להשגתו יתעלה כי אם על ידי השלילה.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק נח.
הערת המתרגם: פשט הלשון שכלי בני אדם. אך יתכן שכוונת האומר, או רבנו, לכלול השכלים הנבדלים, בבחינת: ומשרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו.
הערת המתרגם: אפשר "לתכלית". והכוונה שההכרה שהגיע אליה האדם מתוך החקירה והעיון שאין ביכולת האדם להגיע לחקר השגתו, היא הקרבה הרמה ביותר להשגתו, כיון שכבר שלל כל מה שיכול להטעותו, ונשאר לו רק מסך אחד מצד האדם, והוא היותו אדם. ומסך שני מצד המושג וכדלקמן.
הערת המתרגם: מקור האמרה אינו ידוע לי, אך כבר הובאה על ידי אלגזאלי בספרו "מיעאר אלעלם".
הערת המתרגם: בר"ש "נצחנו בנעימותו" ורי"ח "גבר עלינו והבהילנו ברב הודו" והבל המה.

הערת המתרגם: ובשם ארסטו כתב רבנו בהקדמתו לאבות סוף פ"ח (מהדורתי עמ' תו):
"כי אין יכולת בשכלנו לדעת מציאותו יתעלה בשלמות, וזה מחמת שלמות מציאותו וחוסר שכלנו, ואין למציאותו סיבות שיודע בהן, ושקוצר שכלנו מלהשיגו כקוצר ראות העין מלהשיג אור השמש שאין דובר מחמת [צה] חולשת אור השמש אלא מפני שהאור הזה יותר חזק מן האור הרוצה להשיגו".
הערת המתרגם: בר"ש "והמופלג" וראה לקמן הערה .
הערת המתרגם: תהלים מה ב. והן הן דברי ר' יעקב איש כפר גבורייא, בירושלמי ברכות פ"ט הל א "סמא דכולא משתוקא".
הערת המתרגם: בר"ש "וזה המרצת דברים" וראה לעיל פרק נח הערה .
הערת המתרגם: כלומר: ויהיה די לנו בהשגות השכל בלי להרבות במלים. ובר"ש "וההשתקפות".
* . לפי כ"י ס. ק. כמו שצווה השלם שבשלמים ואמר.
הערת המתרגם: תהלים ד ה. וראה גם לקמן ח"ב פרק ה.
הערת המתרגם: "מחפוטיה" זכורה על פה.
הערת המתרגם: ברכות לג ב. בשינוים. ואף בנוסח הר"ש יש כמה שינויים שאין צורך להעיר עליהם כאן.
הערת המתרגם: "תאפפה" ובר"ש "שתקו ומאסו" ובריי"ח "רוב דאגתו וכעסו" ולא דברו נכונה.
הערת המתרגם: כלומר: אלו הונח הדבר רק להכרעת דעתנו.
הערת המתרגם: דחק אותנו.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כו.
הערת המתרגם: הרי כל מה שאנו רשאים הוא לומר אותם בלבד ולא שנוסיף עליהם, ואף אלה רק במקום שתקנום ולא יותר.
הערת המתרגם: "מסתמר" ההמשך וההתמד באותה השטה ואותו הדרך. ובר"ש "מרבה".
הערת המתרגם: ידוע הוא יחסו של רבנו לפייטנים ולפיוטיהם, לחזנים ולחזוניהם. ראה פירושו לסנהדרין פ"י מ"א, מהדורתי עמ' רי. ותשובותיו הוצאת י. בלאו סי' קפ, רז, רח, רנד, רס. והקדמתו [צו] לספר המצות, ראה שם מהדורתי האחרונה.
הערת המתרגם: "מדרסה"' אנכי הבינותיה מעניין "דרס" שנון של שגרה, והר"ש תרגם "מדרס" וריי"ח "מדרך" ושניהם נתכוונו לדבר יחד, ותרגומם אפשרי.
הערת המתרגם: "יט'נון" מחשבה בלתי נכונה, השערת שווא.

הערת המתרגם: דברי רבנו אלה מזכירים לעג אליהו במלכים א, יח כז.
הערת המתרגם: שאנחנו חייבים לבארם ולהסבירם ולחפש את אופן ההשאלה או השיתוף שבהם, ואותם הנבערים מדעת אלוהים משתמשים בהם כפשטן.
הערת המתרגם: אפשר "והמטיפים", ובר"ש "והמליצים" וכך ברי"ח שהוא אחד מהם.
הערת המתרגם: שמא כדאי להזכיר כאן דברי הראב"ע בפירושו לבמדבר טו לט, שראוי להתעטף בציצית כל היום מאשר בשעת התפלה, כי בשעת התפלה לא יתור אחר לבבו ע"ש, ולדברי רבנו הרי פייטנים אלה מטים את האדם לכפירה בעל כורחו בבית הכנסת, כדי לספק תאוות החזנים לעשות מעשה זמרי. ואם כן יש ויש צורך לציצית גם בבית הכנסת, כדי לזכור מצוות ה' ולהתרחק מאותם פיוטים. וראה עוד פירוש הראב"ע לקהלת ה א.
הערת המתרגם: היאך אדם מסוגל לכתוב דברי שטות בדמותו שהוא אומר דברי חכמה.
הערת המתרגם: שתדון קל וחומר.
* . ראה הלכות דעות פ"י הל' א-ו. וראה גם הלכות תשובה פ"ג הל' יד, ופ"ד הל' ד.
הערת המתרגם: שזה רק מרי בלבד, אלא אף חירוף.
הערת המתרגם: מלכים ב, יז ט. וראה גם בהלכות טומאת צרעת פט"ז הל' י.
הערת המתרגם: ישעיה לב ו.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק לב. ובפירוש המשנה חגיגה פ"ב מ"א פירש באופן אחר, ע"ש מהדורתי עמ' שעח.
הערת המתרגם: ראה סוכה נג א. תענית כה א. מגלה כב ב.
הערת המתרגם: "ואי כפאיה" אפשר להבינה בפי שתרגמתי. ואפשר לתרגם "ואיזה צורך" כלומר: שאין לו יתעלה צורך בתארים הללו, וגם לאדם עצמו אין צורך, ובר"ש "וביותר מדי" וגם זה אפשרי. ורי"ח בלבל כמנהגו.
הערת המתרגם: בעת שלומדים אותם המקראות.
הערת המתרגם: לעיל פרק נג, ופרק נח.
הערת המתרגם: בר"ש "וחכמותיו" ולא דק.
הערת המתרגם: לעיל פרק נו.
הערת המתרגם: בר"ש "אין אצלו". [צז]
הערת המתרגם: אפשר: הנחה אותנו.
הערת המתרגם: קהלת ה א. וראה גם לקמן ח"ג פרק נב, ואף באגרת השמד מהדורתי קטע ב עמ' קיב. [צח]
חלק ראשון

פרק [ס]

רוצה אני להמשיל לך משלים בפרק זה אשר יוסיפו לך הבנה לחיוב ריבוי תיאוריו בשלילות, ובהם תוסיף להירתע מלסבור תארי החיוב לו יתעלה.
תניח, כי אדם נתברר לו שהאנייה מצויה, ואינו יודע את השמות הללו על מה הם נאמרים: האם על עצם מסוים או על מקרה.
ונתברר לאדם אחר שאינה למקרה.
ונתברר לאחר שאינה למתכת .
ונתברר לאחר שאינה לבעל חי;
ונתברר לאחר שאינה לצמח המחובר לקרקע;
ונתברר לאחר שאינה גוף אחד המחובר חבור טבעי;
ונתברר לאחר שאינה בעלת תבנית פשוטה כלוחות וכדלתות;
ונתברר לאחר שאינה כדורית;
ונתברר לאחר שאינה שיפוע ;
ונתברר לאחר שאינה עגולה ולא בעלת צלעות שוות;
ונתברר לאחר שאינה אטומה .
והנה ברור, כי זה האחרון כמעט שהגיע לציור האנייה כפי שהיא על ידי התיאורים הללו השליליים, וכאלו נשתווה עם מי שציירה שהיא גוף מקרשים, חלול, מאורך, מחובר ממספר קרשים. שזה ציירה בתיאורים חיוביים, אבל הראשונים אשר המשלנו בהם, כל אחד מהם רחוק מציור האנייה יותר מאותו שאחריו, עד שהראשון שבמשל שלנו אינו יודע זולת השם בלבד.
כך יקרבוך תארי השלילה לידיעת ה' יתעלה והשגתו. ולכן השתדל בכל יכולתך להוסיף שלילת דבר מה בהוכחה, לא שתשלול במלים בלבד , כי כל מה שיתברר לך בהוכחה שלילת דבר ממנו יתעלה שנדמה שהוא מצוי לו, תתקרב אליו דרגה בלי ספק. ועל דרך זו נעשו אישים מקורבים אליו מאוד, ואחרים בתכלית הרוחק , לא שיש שם קרבת מקום שיתקרבו אליו ויתרחקו כפי שמדמים עווֹרי הראות. והבן זה היטב ודעהו והיה שוגה בו .
והנה נתבארה לך הדרך אשר אם תלך בה תתקרב אליו יתעלה, ולכן לך בה אם תרצה.
אבל תיאורו יתעלה בחיוביים יש בכך סכנה גדולה, לפי שכבר הוכח שכל מה [צח] שאנו עלולים לחשבו שלמות, ואפילו הייתה אותה השלמות מצויה לו לפי דעת אומרי

התארים , הרי אינה ממין השלמות אשר אנו חושבים, אלא בשיתוף השם בלבד נאמר, כמו שביארנום. ונמצא כי בהכרח תצא לעניין השלילה.
כי כאשר תאמר 'יודע' - בידיעה אחת באותו הידע שאינו משתנה ולא מתרבה ידע את הדברים הרבים המשתנים, תמידי ההתחדשות, בלי שתתחדש לו ידיעה. וידיעתו את הדבר לפני היותו, ואחר היותו מצוי, ואחר העדרו מן המציאות, ידיעה אחת שאין בה שינוי , הרי כבר אמרת בפירוש שהוא יודע בידיעה שאינה כמו ידיעתנו .
וכך יתחייב שהוא מצוי ולא בעניין המציאות שבנו .
והנה באת לשלילה בהכרח, ולא הגעת לאמיתת תואר חיובי, אבל הגעת לידי ריבוי , והנך בדעה שהוא עצמות מסוימת שיש לה תארים בלתי ידועים, כי אלה אשר אתה מדמה שהם חיוביים לו, הנך שולל מהם את הדימוי לתארים הללו הידועים אצלנו, והרי הם אם כן שלא ממינם.
והרי כאלו הביאך הדבר בחיוב התארים לומר כי ה' יתעלה נושא מסוים הנושא עליו נשואים מסוימים, שאין אותו הנושא כמו הנושאים הללו, ולא אותם הנשואים כמו הנשואים הללו , ותהיה תכלית השגתנו לפי דעה זו שיתוף לא יותר , לפי שכל נושא הוא בעל נשואים בלי ספק, והוא שנים בהגדרה ואף על פי שהוא אחד במציאות . כי עניין הנושא זולת עניין הנשוא עליו.
ותתבאר לך בפרקי מאמר זה ההוכחה על מניעת ההרכבה בו יתעלה, אלא הפשטות המוחלטת בתכלית הקיצוניות .
ואיני אומר כי מחייב התארים לה' יתעלה בלתי משיגו כראוי, או שהוא משתף, או שהשיגו שלא כפי שהוא , אלא אני אומר שהוא העדיר מציאות ה' מדעתו בלי שירגיש בכך.
ביאור הדבר, כי מי שלא יכל להשיג אמיתת דבר מסוים, הוא אשר השיג מקצתו ונעלם ממנו מקצתו, דומה למי שהשיג מעניין האדם חיובי החיוניות, ולא השיג חיובי ההגיון, וה' יתעלה אין ריבוי באמיתת מציאותו כדי שיובן ממנו דבר וייעלם דבר אחר.
וכן המשתף לדבר מסוים, הוא אשר נצטיירה לו אמיתת עצמות מסוימת כפי שהיא, וחייב כמו אותה האמתות לעצמות אחרת .
והתארים הללו, לדעת הסובר אותם, אינם הם עצמות הבורא, אלא הם עניינים נוספים על העצמות.

וכן גם המשיג את הדבר שלא כפי שהוא, הכרחי בהחלט שישיג ממנו משהו כפי שהוא. אבל מי שמצייר שהטעם כמות , איני אומר שהוא ציייר את הדבר הפך מכפי שהוא, אלא אומר אני שנעלם ממנו מציאות [צט] הטעם, ואינו יודע על מה נאמרים שמות הללו . וזה עיון עדין מאוד הבינהו.

ועל פי הביאור הזה תדע, שקוצר היכולת מלהשיג את ה' , והריחוק מלדעת אותו , הוא אשר לא נתברר לו שלילת אחד מן העניינים אשר כבר הוכח לזולתו שלילתן ממנו. נמצא שכל מי שמעטו שלילותיו, נעשת השגתו פחותה יותר, כמו שביארנו בתחילת פרק זה.

אבל המחייב לו תואר, אינו יודע מאומה פרט לשם בלבד. אבל הדבר אשר נדמה לו כי שם זה נאמר עליו הוא עניין בלתי מצוי, אלא הוא המצאה כוזבת, וכאלו הניח שם זה על עניין נעדר, לפי שאין במציאות דבר שהוא כן .

והמשל בזה, לאדם אשר שמע שם הפיל, וידע שהוא בעל חי, וביקש לדעת תבניתו ואמיתתו. ואמר לו הטועה - או המטעה: הוא בעל חי בעל רגל אחת, ושלש כנפים, שוכן במעמקי הים, גופו שקוף, ויש לו פנים רחבים כפני האדם וצורתו ותבניתו, ומדבר כמו האדם, ופעמים מעופף באוויר ופעמים שוחה כדג.

הרי איני אומר כי זה ציייר את הפיל הפך מכפי שהוא, ולא שאינו משיג היטב את הפיל , אלא אומר אני כי הדבר הזה אשר דימה לעצמו בתואר זה המצאה כוזבת, ואין במציאות דבר שהוא כן, אלא זה דבר נעדר, הונח עליו שם דבר מצוק כמו "ענקא מגרב" או "פרס אנסאן" וכיוצא בזה מן הדמויות הדמיוניות, אשר הונח עליהן שם דבר מן הנמצאים, אם שם יחיד או שם מורכב .

וכך הוא הדבר כאן בדיוק, והוא, שה' יתרומם שבחו הוא מצוי. הוכחה מציאותו שהיא חיובית, ותוצאת חיוב המציאות הפשטות המוחלטת כמו שאוכיח . אבל שאותה העצמות הפשוטה חיובית המציאות כפי שאמרנו, היא בעלת תארים ועניינים אחרים נספחים לה, הוא דבר בלתי מצוי כלל כפי שהוכח. וכאשר אנו אומרים כי מעצמות הזו, הנקראת אלוה דרך משל, היא עצמות שיש בה מספר עניינים שהיא מתוארת בהן, הרי הנחנו אותם השמות על העדר מוחלט.

התבונן כיצד אירע בחיוב התארים לו. ולכן ראוי להיות בדעה כי מה שנאמר מן התארים בספר התורה או בספרי הנביאים, שכולם הם להורות על שלמותו יתעלה, לא יותר, או תארי פעולות הבאות מאתו כמו שביארנו . [ק]

הערות:

הערת המתרגם: שני משלים, משל הספינה לתוארי השלילה, ומשל הפיל לתוארי החיוב.
הערת המתרגם: "תצוורא" יצטייר בלבך. יומחש בדעתך.
הערת המתרגם: כן הוא במקור לשון רבים. וכנראה כוונתו על הספינה והפיל. ובר"ש וברי"ח לשון יחיד.
הערת המתרגם: אפשר "לדומם" ובר"ש "מחצב".
הערת המתרגם: "מכ'רוטה" גוף עגול רחב מלמטה והולך וצר עד שהוא מסתיים בנקודה, קונוס, חרוט. וראה לעיל פרק לו הערה .
הערת המתרגם: "מצמתה" ובר"ש "מקשה" וראה פירוש רבנו למדות פ"ד מ"ו מהדורתי.
הערת המתרגם: כי רק השלילה שהוכחה בדעתך המבוססת בתודעתך היא שיש לה ערך בקרבה להשגת ה', אבל השלילה המילולית ערכה כערך לחש לסגולה.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק נט.
הערת המתרגם: מכל מפרשי רבנו שראיתי, לא מצאתי מי שהעיר על כוונת רבנו במלים אלה. וגם אני אסתפק בהערה זו, והמבין יבין.
הערת המתרגם: "גביטא" וכלשון רבנו בהלכות תשובה פ"י הל' ו. ודלא כהראב"ד שם. ובר"ש "והיה בו שמח" ולא דק.
הערת המתרגם: לעיל פרק נו.
הערת המתרגם: כגון חי, [צח] יורע, יכול, רוצה.
הערת המתרגם: והרי שללת ממנו את הידיעה המובנת לנו.
הערת המתרגם: שהיא מקרה וכפי שקדם לעיל פרק נז.
הערת המתרגם: על ידי חייבך לו תואר חיובי אם כי אינך יודע היאך, ויוצא אפוא כי את התואר החיובי לא חייבת אבל זכית לריבוי הנצחיים.
הערת המתרגם: אפשר: שנישאים עליו.
הערת המתרגם: שאין נושא התארים כמו הנושאים הידועים להבנתנו, ולא הנשואים כמו הנשואים הידועים לנו, שהרי הם אומרים יודע בידיעה מסוג אחר, וכדומה. ובנדפס "שאין אותו הנושא כמו הנשואים הללו" ונראה שהוא חסר כמו בספר שהעתיק ממנו מונק, והוצרך להידחק להסבירה.
הערת המתרגם: "אלשרך" שתוף שם שמים ודבר אחר. התואר והמתואר, הנושא והנשוא או הנשואים, וכך מתרבים האלוהות עם ריבוי התארים החיוביים, שהרי הם אפוא נספחי אלוהות או חלקי אלוהות, וכפי שמפרש רבנו להלן. ולא כפי שהבין האפודי "ויהיה העניין בשמות משותפים" כי לא ידע את המקור ולא ידע שימושי השפה.

הערת המתרגם: בר"ש "לא דבר אחד" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: לדוגמא החכם הוא אחד במציאות, והוא שנים בהגדרה, כי החכמה דבר נוסף בו, נשוא בנושא.
הערת המתרגם: "אלקצוי" ובר"ש האחרונה.
הערת המתרגם: כי שלושת אלה השיגו את ה' מבחינה מסוימת, אבל מחייב התארים משתחווה לאל אחר, כי כך משפט כל אל אחר וכל עבודה זרה שהוא תעתוע שאינו במציאות.
הערת המתרגם: כפר בעיקר.
הערת המתרגם: כלומר: גם לעצמות אחרת, ולדוגמא בקירוב, כגון ה' בורא, וגם אדם בורא על ידי אמירה כל שהיא גם למרות רצון בעל המכשיר. מעין פשט "ליה ולך מזבח" סוכה פ"ד מ"ד. וראה שם בגמ' דף מה ב. והרי "בורא" ביחס לה' אינו אלא הגדרת המצאות כל המציאות מאמיתת מציאותו החיובית, וחיוב מציאותו הרי הוא עצמות.
הערת המתרגם: שהטעם [צט] שהוא מסוג איכות, עומר עליו שהוא מסוג כמות.
הערת המתרגם: כן הוא במקור בלשון רבים.
הערת המתרגם: אשר רמתו השכלית, או מה שקוראים בימינו "מנת המשכל שלו" אין בה כדי לחדור לעומק המושג.
הערת המתרגם: שיש אמנם בכוחו השכלי להשיג, אך תאי תבונתו ממולאים זוהמה וחלאת דמיונות שווא, או שאינו רוצה ללמוד ולחשוב להכיר את מי שאמר והיה העולם.
הערת המתרגם: בעל תארים חיוביים.
הערת המתרגם: ולא הזכיר את השיתוף, כי המתאר הזה כבר שתף במוצרו זה מתכונות הפיל והיא החיות.
הערת המתרגם: תרגומו "עזניה פלאית" כי העוזנייה עוף מצוי וכך תרגם רס"ג בויקרא יא יג. וראה פירושי רס"ג מהדורתי שם הערה . וכאן מדבר רבנו על העוף הפלאי שהונח לו שם עוף מצוי וידוע.
הערת המתרגם: תרגומו "סוס אדם" יצור שחציו סוס וחציו אדם נזכר באגדה אצל עמים שונים.
הערת המתרגם: יחיד - עזניה פלאית. ומורכב - סוס אדם.
הערת המתרגם: שהוא מחויב המציאות.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק א. וראה גם בהלכות יסודי התורה פרק ב הל' י.
הערת המתרגם: "כיף כ'טר" ובר"ש "כמה יש מן הסכנה" וכנראה שהייתה נוסחתו כנוסחת כ"י ב. "כם כ'טר". ואחריו נמשך הרי"ח.

הערת המתרגם: לעיל פרק נג. [ק]

פרק [סא]

כל שמותיו יתעלה המצוים בספרים כולם נגזרים מן הפעולות, וזה מה שאין בו נעלם , זולתי שם אחד והוא יוד הא ואו הא, שהוא שם מיוחד לו יתעלה, ולפיכך נקרא שם [ק] מפורש , עניינו שהוא מורה על עצמו יתעלה הוראה ברורה שאין בה שתוף .
אבל שאר שמותיו הקדושים מורים בשיתוף, מפני שהם עזרים מפעולות ימצא לנו כמותם כמו שביארנו , שאפילו השם אשר אנו מכנים בו יוד הא ואו הא גם הוא נגזר מן האדנות:
דבר האיש אדני הארץ ,
וההבדל בין אמרך אדנִי בנון חרוקה, ובין כשתאמרהו בהרחבת הנון בקמץ, כמו ההבדל שבין אמרך 'שרי' אשר עניינו 'ריבוני' ובין אמרך: 'שרי אשת אברם' , לפי שיש בכך גדולה והכללה לאחרים , וכבר נאמר למלאך: אדני אל נא תעבר .
וביארתי לך זאת בשם 'אדני' דווקא, שאנו מכנים בו, מפני שהוא היותר מיוחד בשמות הידועים לו יתעלה . אבל השאר, כגון דין וצדיק וחנון ורחום ואלוהים, הרי כלליותם וגזרתם ברורה.
אבל השם הנהגה מיוד הא ואו הא, אינה ידועה לו גזרה נודעת, ולא ישותף בו הזולת, ואין ספק כי השם המרומם הזה אשר אין מבטאים אותו, כפי שידעת, כי אם במקדש וכהני ה' המקודשים דווקא בברכת כוהנים, וכהן גדול ביום הצום - מורה על עניין מסוים, אין שתוף בין ה' יתעלה ובין כל מה שזולתו באותו העניין.
ושמא הוא מורה כפי הלשון שאין בידינו היום ממנה כי אם מעט , וגם כפי שמבטאים אותו, על עניין חיוב המציאות.
כללו של דבר גדולת השם הזה והזהירות מלבטא אותו מפני שהוא מורה על עצמו יתעלה באופן שלא ישותף אחד מן הנבראים באותה ההוראה. כמו שאמרו עליו ז"ל: שמי המיוחד לי .
אבל שאר השמות, הם כולם מורים על תארים, לא על עצמות בלבד, אלא על בעל תארים, מפני שהם נגזרים, ולפיכך נדמה מהם הריבוי, כלומר: נדמה לנו מהם מציאות תארים, ושיש שם עצמות ועניין נוסף על העצמות. כי כך היא הוראת כל שם נגזר, שהוא מורה על עניין ועל מונח שלא פורש בשמו שבו [קא] אותו העניין נשוא .

וכיון שהוכח כי ה' יתעלה אינו מונח מסוים שעליו נשואים עניינים, נודע כי השמות הנגזרים הם, או כפי יחס הפעולה אליו, או כדי להורות על שלמותו. ולפיכך סלד ר' חנינה מאמירת הגדול הגיבור והנורא, אלמלא שני הגורמים אשר הזכיר , מפני שאלה נדמה בהם תארים עצמיים, כלומר: שהם שלמויות מצויות בו.

וכיון שרבו שמות הללו הנגזרים מן הפעולות לו יתעלה, נדמה למקצת בני אדם שיש לו מספר תארים כמספר הפעולות אשר נגזרו מהם, ולפיכך הבטיח שתהיה לבני אדם השגה שתסלק מהם טעות זו ואמר:

ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד ,

כלומר: שכשם שהוא אחד כך יקרא אז בשם אחד בלבד, והוא המורה על העצמות בלבד לא שיהא נגזר.

ובפרקי ר' אליעזר אמרו עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו בלבד, התבונן היאך ביאר שכל השמות הללו הנגזרים לא נתחדשו כי אם אחר בריאת העולם, וזה נכון שהם כולם שמות שהונחו כפי הפעולות המצויות בעולם. אבל כאשר תתבונן בעצמותו מעורטלת ומפושטת מכל פעולה, לא יהיה לו שם נגזר כלל, אלא שם אחד מיוחד להורות על עצמותו. ואין אצלנו שם בלתי נגזר כי אם זה, והוא יוד הא ואו הא שהוא שם המפורש בסתם , אל תחשוב זולת זה.

ואל יעלו על לבך הזיות כותבי הקמיעות, ומה שתשמע מהם או תמצא בספריהם הטיפשיים, שמות שהם מצרפים אותם שאינם מורים על שום עניין כלל, וקוראים אותם שמות, ומדמים שהם צריכים קדושה וטהרה, ושהם עושים נפלאות . כל הדברים הללו סיפורים שאין ראוי לאדם שלם לשמעם, כל שכן לסבור אותם.

ולא יקרא שם המפורש בשום אופן זולת זה השם בן ארבע אותות הכתוב אשר אינו נקרא כפי אותותיו , ובפירוש אמרו בספרי:

כה תברכו את בני ישראל , כה בלשון הזה, כה בשם המפורש.

ושם נאמר: במקדש ככתבו ובמדינה בכינויו. ובתלמוד נאמר כה בשם המפורש:

אתה אומר בשם המפורש, או אינו אלא בכינויו?

תלמוד לומר 'ושמו את שמי' - שמי המיוחד לי.

הנה נתבאר לך כי שם המפורש הוא זה שם בן ארבע אותות , ושהוא לבדו הוא המורה על העצמות בלי שתוף עניין אחר, ולפיכך אמרו עליו המיוחד לי.

ואני אבאר לך את הדבר אשר הביא את בני אדם למה שהם סוברים בעניין השמות, ואבאר לך יסוד שאלה זו ואגלה לך סתריה, עד שלא יישאר בה ספק - אלא אם תרצה להטעות את עצמך - בפרק שאחר זה. [קב]

הערות:

הערת המתרגם: ספרי המקרא. כי יש בדברי חז"ל שאינו נגזר מפעולה כגון "המקום" שהוא מושג ל"מה".

הערת המתרגם: מה [ק] שלא נעלם משום אדם.

הערת המתרגם: ועניין "המפורש" המופלא, הפלאי, שכך תרגם אנקלוס בדברים ל יא: לא נפלאת - לא מפרשא. ואף בדברים יז ח: כי יפלא - ארי יתפרש, כן היא הנוס' בכל כ"י העתיקים. ובדפוסים שלא הבינוה הגיהו "יתכסי". ואף יונתן תרגם בשופטים יג יח והוא פלאי - והוא מפרש.

הערת המתרגם: כלומר: שאין שום דבר אחר נקרא בשם זה, ואין מאומה מתכנה בו, אלא מיוחד הוא לה' בלבד. ונוסף על כך אין אנו יודעים אופן הוראתו, כיון שאין אנו יודעים אופן קריאתו. וכדי להוציא מדעת המעוננים והמנחשים מיני נקודים שונים ומשונים, כתב רבנו כי עניינו היה ידוע לפי מונחי הלשון שהיו ידועים אז ונשתכחו מאתנו, וכפי שמפרש להלן תחילת פרק סב שיתכן שיש באותיותיו אותיות דגושות ומותזות.

הערת המתרגם: לעיל פרק נד.

הערת המתרגם: בראשית מב ל.

הערת המתרגם: "במד אלנון" ה"מד" בנקוד הערבי קריאתו פתח רחב אא AA, וברור שרבנו קרא את הקמץ כרגיל היום בפי הספרדים, ולפיכך אין רבנו מבחין כאן בין שרי פתוחה לבין אדני קמוצה.

הערת המתרגם: ריש חרוקה.

הערת המתרגם: בראשית יב יז, ריש פתוחה.

הערת המתרגם: שהיא שרה ריבונה ואדונה גם לאחרים, לא רק למדבר לבדו.

הערת המתרגם: בראשית יח ג. וכר' חייא בבראשית רבה פרשה מח. וראה לקמן ח"ב פרק מב, ודלא כפשט הא דשבת קכז א, בבא מציעא פו ב. ואין סתירה ממה שפסק בהלכות יסודי התורה פ"ו הל' ט אף זה שנאמר אדני אם מצאתי, הן הרי הוא קודש, כי שם פסק מספקא לחומרא, אם הוא קודש הרי קדשו, ואם חול הוא הרי שם חול שקדשו אין בכך כלום, וראה ערוך השלחן יו"ד סי' רעו ס"ז. ודלא כמובא בס' משנת אברהם סי' כא סנ"ה.

הערת המתרגם: ושם זה נקרא השם המיוחד, וכמו שכתב רבנו בהלכות עבודה זרה פ"ב הל' ז "עד שיפרש את השם המיוחד של ארבע אותיות שהוא אלף דלת נון יוד". וראה פירוש המשנה מהדורתי כפורים פ"ד מ"א.
הערת המתרגם: בר"ש מוסיף כאן "ושדי" וטעות הוא כי אינו כללי, אף שהוא נגזר וכדלקמן פרק סג. והנה "דין" בשמואל א, כד טו והיה ה' לדין. ובתהלים סח ו אבי יתומים ודין אלמנות. והיתר שמושם כלפי ה' רב מאוד במקרא.
הערת המתרגם: על דרך הכתוב = דברי הימים ב, כו יח.
הערת המתרגם: ראה יומא פ"ו מ"ב.
הערת המתרגם: כדי למנוע ניסיונות ודמיונות של ניקודים שונים ומשונים כתב רבנו שכפי הלשון המצוי בידינו היום אין שום צורה של נקוד יכולה לבטא את המושג, וכדי למנוע פירוש מן השרש "הוה" כפי שחשב רשב"ם ועוד ראה לקמן פרק סג הערה .
הערת המתרגם: ראה ברבות לג א, ופסק רבנו בהלכות ברכות פ"א הל' טו. ובהלכות שבועות פרק יב.
הערת המתרגם: סוטה לח א.
הערת המתרגם: בר"ש "על עצם בעל" וכנראה שהייתה לפניו "עלי ד'את ד'את".
הערת המתרגם: המלה "שם" היא כידוע לפי המשפט הערבי, ורבנו הכניסה רבות [קא] לשימושו העברי, והואיל ויצאו עליה עוררין חביבה היא עלי.
הערת המתרגם: בר"ש "נושא" ונכון הוא.
הערת המתרגם: בר"ש "לא ביאר אותו התחבר בו העניין ההוא" וגמגום דברים הם.
הערת המתרגם: בר"ש "התחברות בו ענייניים" ואינו ברור.
הערת המתרגם: בר"ש "היה כועס" ולא דק.
הערת המתרגם: כדלעיל פרק נט.
הערת המתרגם: זכריה יד ט.
הערת המתרגם: פרק ג. וכנוסחת תימן.
הערת המתרגם: "מעראה" ובר"ש "נקי מיוחד".
הערת המתרגם: שבכל מקום שתשמע סתם "שם המפורש" הוא זה. ובר"ש "גמור" ולא דק. אבל שם אדנות נקרא "שם המיוחד ולא "שם המפורש" וכמו שכתב רבנו בהלכות עבודה זרה פ"ב הל' ז "אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם המיוחד של ארבע אותות שהוא אלף דלת נון יוד ויברך אותו בשם מן השמות שאינן נמחקים שנאמר ונוקב שם ה', על השם המיוחד חייב סקילה" וכו' ע"ש, ולקמן יתבאר עוד.

הערת המתרגם: מראשי פסוקים וסופי פסוקים, וראשי תיבות ואמצע תיבות וסופי תיבות, וכדומה, כגון בחלופי תיבות אלפא ביתא לצורותיה השונות. ואשר בזמנים אלה פרץ הדבר כפרץ מים וספרים רבים מלאים מהם ומהמיהם.
הערת המתרגם: יש מועיל לפרנסה, ויש לעקרות, ויש רופא חולים, ויש אפילו לפתיחת שערי שמים לכל המשאלות.
הערת המתרגם: כתבתי "אותות" "אותותיו" כי בכל כ"י העתיקים ריבוי אות - אותות. וראה משנה ברכות מהדורתי פ"ב מ"ג ובהערה.
הערת המתרגם: במדבר ו כג.
הערת המתרגם: סוטה לח א.
הערת המתרגם: במדבר ו כז. [קב]

פרק [סב]

נצטווינו בברכת כוהנים, ובה שם ה' ככתבו, שהוא שם המפורש . ואין ידוע אצל כל אדם היאך לבטא אותו, ובאיזו תנועה להניע כל אות מאותותיו, או להדגיש מקצת אותותיו אם הייתה בו אות הנדגשת . והיו בעלי החכמה מוסרים הדבר זה לזה, כלומר: היאך לבטא אותו, ואינם מלמדים אותו לשום אדם, אלא לתלמיד הגון פעם אחת בשבוע.
ואני סבור כי זה שאמרו:
שם בן ארבע אותות חכמים מוסרים אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע - אין זה היאך לבטא אותו בלבד, אלא גם לימוד העניין אשר מחמתו יוחד שם זה, ויהיה בכך גם סוד אלוהי.
והיה עוד אצלם שם יש בו שתים עשרה אותות, והוא למטה מזה השם בן ארבע אותות בקדושה. והקרוב לדעתי, שלא היה שם אחד, אלא שנים שלושה שמות, סך כל אותותיהם שתים עשרה. והיו מכנים בו כל מקום שבא בקריאה שם בן ארבע אותות, כמו שאנו מכנים היום באלף דלת.
וגם שם זה, שהוא שם בן שתים עשרה אותות, אין ספק שהיה מורה על עניין מיוחד יותר מהוראת אלף דלת, ולא היו מונעים ולא מסתירים אותו מאף אחד מבעלי החכמה, אלא כל מי שבקש ללמדו למדוהו אותו.
ואין כן שם בן ארבע אותות, לפי שלא לימד אותו כלל כל מי שידעו, כי אם לבנו ולתלמידו פעם אחת בשבוע. וכאשר היו בני אדם פרוצים לומדים זה השם בן שתים עשרה אותיות, ומשבשים בכך את הדעות, - כפי שיארע למי שאינו שלם אם ידע שאין

הדבר כפי שהיה מדמה לעצמו מקודם - , לפיכך העלימו גם שם זה, ולא היו מלמדים אותו אלא לצנועים שבכהונה, לברך בו את בני אדם במקדש.
לפי שכבר פסקו מלהזכיר את השם המפורש אף במקדש מחמת שחיתות בני אדם, אמרו:
משמת שמעון הצדיק בטלו אחיו הכוהנים מלברך בשם ,
אבל היו מברכים בזה השם בן שתים עשרה אותיות.
אמרו:
בראשונה, שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם. משרבו הפריצים, היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה היו מבליעים אותו בנעימות אחיהם הכוהנים.
אמר ר' טרפון: פעם אחת עליתי אחר אבי אמא לדוכן, והטיתי אזני אצל כהן, ושמעתי שהבליעו בנעימות אחיו הכוהנים .
והיה אצלם עוד שם בן שתים וארבעים אותיות. וידוע אצל כל בן דעת שלא יתכן בשום אופן שיהו ארבעים ושתים אותות מלה אחת. אלא היו אלה מספר מלים, סך כל אותותיהם שתים וארבעים .
ואין ספק כי אותם המלים מורים על עניינים בהכרח, אותם העניינים קרובים לאמיתת השכלת עצמותו יתעלה כפי [קג] האופן שאמרנו .
ונקראו המלים הללו מרובי האותות 'שם', מפני שהם מורים על עניין אחד בלבד, כשאר השמות המיוחדים. ולא רבו אותם המלים כי אם להבנת העניין, לפי שהעניין האחד יש שהוא מובן במלים רבות , והבן זה.
ודע, כי הדבר הזה שהיו מלמדים, הוא לימוד העניינים שמורים עליהם אותם השמות, לא פשט ביטוי האותיות המעורטל מכל הבנה. ולא נאמר כלל על זה השם בן שתים עשרה אותיות, ולא על שם בן ארבעים ושתים אותיות ביטוי "שם המפורש". אלא שם המפורש הוא השם המיוחד לו כמו שביארנו . אבל שני אלו האחרונים היו מוסיפים ידיעה מסוימת באלוהות בהחלט.
והראיה שהיו מוסיפים ידיעה אמרם על כך:
שם בן ארבעים ושתים אותיות קדוש ומקודש, ואין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע, ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מידותיו, ודיבורו בנחת עם הבריות.

וכל היודעו והזהיר בו והמשמרו בטהרה - אהוב למעלה ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות , ותלמודו מתקיים בידו, ונוחל שני עולמים: העולם הזה והעולם הבא .
זהו לשון התלמוד.
וכמה רחוק מה שמבינים מלשון זה מכוונת אומרו, לפי שהרוב מבינים שהם מלים שמבטאים אותם ולא יותר, ואין להבין את עניינם, וזוכים בהם לדברים הגדולים הללו, ודרושים להם כל ההכנות המידותיות הללו וההתכוננות המרובה שהזכיר .
ופשוט הוא, שכל זה אינו אלא ידיעת עניינים אלוהיים, מכלל העניינים שהם סתרי תורה כמו שביארנו . וכבר נתבאר בספרים שנתחברו במדעי האלוהות, כי המדע הזה אי אפשר לשכוח אותו, כלומר: השגת השכל הפועל , והוא עניין אומרו "ותלמודו מתקיים בידו".
וכאשר מצאו האנשים הרשעים הבערים את הלשונות הללו, מצאו מקום לשקר ולדבר , שמצרפים איזה אותות שרצו, ואומרים: זה שם פועל ועושה אם נכתב או נאמר באופן פלוני , ואחר כך נכתבו אותם הכזבים אשר בדה אותם הרשע הבער הראשון, והגיעו אותם הספרים לידי הכשרים החלשים הפתאים, אשר אין להם קנה מידה להבחין בין אמת ושקר, והצניעום, ונמצאו בעיזבונם, וחשבו בהם שהם אמת.
כללו של דבר: פתי יאמין לכל דבר .
וכבר יצאנו ממטרתנו הנעלה ועיוננו העדין, אל העיון ב ביטול הזיות ש ביטול ם גלוי לכל מתחיל בעיון. אלא שהביאנו ההכרח לכך, כיון שהזכרנו את השמות ועניינם, ומה שנתפרסם עליהם אצל ההמון.
ואחזור לענייני: כבר העירותי שכל שמותיו יתעלה נגזרים, פרט לשם המפורש, וראוי שנדבר בשם הזה והוא אהיה אשר אהיה בפרק מיוחד, בגלל מה שיש בכך מדקות העניין שאנחנו בו, כלומר: שלילת התארים. [קד]
הערות:
הערת המתרגם: בר"ש "צונו", ולא קרא נכונה.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק מא.
הערת המתרגם: ראה לעיל סא הערה .
הערת המתרגם: לפי הלשון העברי שכבר נשתכח מאתנו, כי במה שידוע לנו אין מאותותיו דגושה. וראה לעיל פרק סא הערה . וזה להדיא הפך דעת בעלי הנקודים למיניהם.

הערת המתרגם: קדושין עא א. ושם ליתא "לבניהם". ואין לומר שנשתרבבה ממאמר קודם, כי גם בהלכות נשיאת כפים פרק יד הל' י כתב כן.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטו שלוש תיבות הללו, כדרכו להשמיט מה שנדמה לו מיותר, אבל הוסיף "מעולם".
הערת המתרגם: "מסייבון" - מופקרים, בלתי נשמרים ונזהרים בהבנתו, ותרגמתי "פריצים" כלשון התלמוד שהובא לקמן, אלה הם רוב החכמים בעיניהם, המשחילים את דמיונותיהם הכוזבות והזיותיהם הנחלות על כל דבר שאינו ניתן להיבטי ההמונים.
ושים לב לדברי רבנו שכתב "משבשים בו את הדעות", שלא כדעת המהבילים המאמינים שכל היודעו יכול לחולל בו נפלאות ולעשות מופתים, כפי שמספרים על אותו האיש, כאלו חלילה עזב ה' את הארץ, וכאלו חלילה כפוף הוא מלכו של עולם לאיזה מין לחש שיש בכוחו לפעול בעולם ולשנות טבע המציאות שלא כרצונו ושלא כרצון יראיו.
הערת המתרגם: וראה לעיל פרק לב.
הערת המתרגם: ראה יומא לט ב. מנחות קט ב. וראה גם בהלכות נשיאת כפים פרק יד הל' י. שם כתב "ואומר את השם ככתבו, והוא השם הנהגה מיוד הא ואו הא, והוא השם המפורש האמור בכל מקום". אבל אלף דלת נקרא 'שם המיוחד', וראה הלכות עבודה זרה פרק ב הל' ז.
הערת המתרגם: קדושין עא א.
הערת המתרגם: ואע"פ שאין ראיה לדבר [קג] זכר לדבר, ראה מאמר חז"ל בבראשית רבה פרשה מד כב.
הערת המתרגם: כלומר: על דרך השלילה, כדלעיל פרק נט.
הערת המתרגם: ואינו ניתן להסבירו במלה אחת או שתים.
הערת המתרגם: לעיל פרק סא. וכן כתב בהלכות נשיאת כפים פרק יד הל' י.
הערת המתרגם: כי זהו האדם באשר הוא אדם, וראה לעיל פרק ב. והרי נאמר "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ" (בראשית ט ב). ובשבת קנא ב: "אין חיה שולטת באדם עד שנדמה לו כבהמה". וראה גם פירוש רבנו לחגיגה פ"ב מ"א.
הערת המתרגם: קדושין עא א.
הערת המתרגם: הדרושות באמת ללימודי מעשה מרכבה, וכדלעיל פרקים לד-לה.
הערת המתרגם: כאן, ובפרק שקדם.
הערת המתרגם: ראה לשון רבנו בפירושו לסנהדרין פ"י מ"א היסוד השישי. וראה גם אפלטון בספרו פאידרוס כח-כט שכנראה רמזיו שם מופנים לעניין זה, על אף המלים הלקוחות מעולמם של היונים.

הערת המתרגם: דברים אשר לא כן על ה'.
הערת המתרגם: ראה בספרי "הליכות תימן" עמ' - .
הערת המתרגם: "אלשריר אלג'אהל" ור"ש מתק את המלים וכתב "אשר בראום הפתאים הראשונים".
הערת המתרגם: בני אדם הספקנים החוששים להכריע לכאן או לכאן שמא גם ע"ז יש בה ממש. ומפני הכבוד לא אציין ספרים.
הערת המתרגם: המוצאים אותם בעיזבונם.
הערת המתרגם: משלי יד טו.
הערת המתרגם: בר"ש "משכיל" וטעות הוא.
הערת המתרגם: בתחילת פרק סא.
הערת המתרגם: בפרק דלקמן. [קד]
חלק ראשון

פרק [סג]

נקדים הצעה ונאמר, כי זה אשר אמר ע"ה:
ואמרו לי מה שמו, מה אמר אליהם ,
היאך נעשת שאלה זו הכרחית לאותו העניין עד ששאל במה ישיב עליה. והנה אמרו:
והן לא יאמינו לי, ולא ישמעו בקולי, כי יאמרו לא נראה אליך ה'
הוא ברור מאוד, שכך ראוי לומר לכל מי שטוען את הנבואה, עד שיביא ראיה .
ועוד: אם היה הדבר כפי הפשט שהוא סתם שם שאומרים אותו, הרי לא יבצר הדבר ,
או שהיו ישראל יודעים מכבר אותו השם, או שלא שמעוהו מעולם כלל.
- אם היה ידוע להם הרי אין לו הוכחה במה שהודיעם אותה כי ידיעתו אותו כידיעתם,
- ואם היה שלא נשמע אצלם, מה הראיה שזה שם ה', אם הייתה ידיעת שמו ראיה .
ועוד: שאחרי אשר הודיע לו יתעלה שם זה אמר לו:
לך ואספת את זקני ישראל , ושמעו לקולך
ואחר זה ענה הוא ע"ה ואמר:
והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי ,
וכבר קדם אמרו יתעלה לו "ושמעו לקולך", ואז אמר לו יתעלה אחרי כן:
מה זה בידך, ויאמר מטה .
ואשר צריך אתה לדעת, ואז יתבאר לך כל הקושי הזה, הוא מה שאומר לך.

כבר ידעת פרסום שטות ה"צאבה" באותם הזמנים, ושכל בני אדם פרט לאחדים היו עובדי עבודה זרה, כלומר: מאמיני הרוחניות והאצילויות ועשיית הטלסמאות . והייתה טענת כל טוען בכל הדורות:

- או שיטען שהגיע לכלל דעה, והראיות הורוהו כי יש שם אלוה לעולם כולו, כמו אברהם אבינו ;

- או שיטען ששרתה עליו רוחניות כוכב או מלאך וכיוצא בכך.

אבל אדם שיטען את הנבואה שה' דבר עמו ושלח אותו - לא נשמע זה כלל לפני משה רבנו . ואל יטעך מה שנאמר באבות שנזכר שם שדבר ה' עימהם ונגלה להם, לפי שלא תמצא כעין נבואה זו לקרוא לבני אדם או להדריך זולתם, עד שאמר אברהם או יצחק או יעקב, או מי שקדם להם , לבני אדם: אמר לי ה' עשו או אל תעשו, או שלחני אליכם. זה לא היה כלל, אלא היה הדיבור להם במה ששייך להם, לא יותר. כלומר: בשלמותם והדרכתם למה שיעשו, ובישר אותם [קה] במה שעתיד להיות בעניין זרעם, ולא יותר. והם היו קוראים לבני אדם בעיון ובלמוד, כפי שנתברר אצלנו באמרו:

ואת הנפש אשר עשו בחרן .

וכאשר נגלה יתהדר ויתרומם למשה רבנו, וצווהו לקרוא לבני אדם ויביא אליהם אותה השליחות, אמר: הרי ישאלוני תחילה לאמת להם שיש שם אלוה לעולם מצוי , ואחר כך אטען שהוא שלחני. לפי שהיו כל בני אדם אז, פרט ליחידים, לא עלתה על לבם מציאות ה', וכל עיונם לא עבר את הגלגל וכוחותיו ופעולותיו, כי לא נפרדו מן המוחש ולא שלמו שלמות שכלית.

לפיכך הודיעו ה' אז מדע שיביאהו אליהם לאמת אצלם מציאות ה', והוא אהיה אשר אהיה. ושם זה נגזר מן 'היה', והיא המציאות . כי 'היה' מורה על עניין "כאן" , ואין הבדל בין אמרך "כאן" או "וג'ד" בלשון העברי. וכל הסוד הוא בכפילתו הביטוי עצמו, המורה על המציאות כאלו הוא תואר. כי 'אשר' משמשת להזכרת התואר הסמוך לה, לפי שהיא שם חסר, וזקוק לסמיכות, כעניין "אלד'י" ו"אלתי" בערבית.

ולפיכך עשה את השם הראשון, והוא המתואר, 'אהיה'; והשם השני, שהוא מתארו בו, 'אהיה', והוא הוא עצמו. וכאלו ביאר כי המתואר הוא התואר עצמו .

והנה זה ביאור עניין שהוא מצוי שלא במציאות .

נמצא תמצית אותו העניין ופירושו כך: 'המצוי אשר הוא המצוי', כלומר: מחויב המציאות., וזה הוא אשר הביא עליו ההוכחה בהחלט, שיש שם דבר מחויב המציאות,

לא נעדר ולא יעדר, כמו שאבאר ההוכחות לכך . וכאשר הודיעו יתעלה את הראיות אשר בהם יאמת מציאותו אצל חכמיהם, לפי שאחר זה נאמר:
לך ואספת את זקני ישראל ,
והבטיחו שהם יבינו מה שמסרתי לך וישמעו והוא אמרו:
ושמעו לקולך -
לפיכך חזר ע"ה ואמר: אמנם הם יקבלו שיש שם אלוה מצוי בהוכחות הללו השכליות , אך מה תהא הראיה שלי שהאלוה הזה המצוי שלחני? לפיכך נמסר לו האות .
הנה נתבאר כי עניין אמרו 'מה שמו' אין עניינו אלא מי הוא זה אשר אתה חושב שהוא שלחך. ואמר 'מה שמו', דרך הידור ורוממות בדיבור. כאלו יאמר, כי עצמותך ואמיתתך לא נעלמה לשום אדם, אך אם ישאלוני על שמך, מה הוא העניין אשר אפשר להורות עליו בשם?
אלא שהיה קשה בעיניו שידבר ויאמר שיש שם מי שנעלם ממנו המצוי הזה, ועשה אי ידיעתם רק את שמו לא את בעל השם * .
וכן שם יה הוא מעניין קדמות המציאות. [קו]
ושדי יש בו גזרה מן 'די' שהוא הספק:
והמלאכה הייתה דים ,
והשין - בעניין 'אשר', כמו "שכבר" . ויהיה עניינו 'אשר די'. הכוונה בכך שאינו זקוק בהמצאת מה שהמציא, ולא בהתמדת קיומו לזולתו , אלא מציאותו יתעלה די בכך .
וכן שם חסין נגזר מן הכוח:
וחסן הוא כאלונים .
וכן צור הוא שם משותף כמו שביארנו .
הנה נתבאר לך כי כל השמות גזורים או נאמרים בשיתוף, כגון 'צור' ודומיו , ואין שם שם לו יתעלה שאינו גזור, פרט לשם בן ארבע אותות, והוא השם המפורש, מפני שאינו מורה על תואר, אלא על עצם מציאות לא יותר. ובכלל המציאות המוחלטת שהוא נצחי, כלומר: מחויב המציאות.
והבן מה שנסתיים בו הדיבור. [קז]
הערות:
הערת המתרגם: "תוטיה" - דברי הסבר שיקלו על המעיין הבנת הדברים שהם המטרה שאנו רוצים להגיע אליה.
הערת המתרגם: משה רבנו.
הערת המתרגם: שמות ג יג.

הערת המתרגם: מה הן הנסיבות ומצבם הרוחני מחשבתי של בני ישראל במצרים, שגרמו שיעלה בדעתו של משה שעלולה להתעורר שאלה כזו, ובשל כך רצה להתכונן לה.
הערת המתרגם: שמות ד א.
הערת המתרגם: וכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"י הל' א: "כל נביא שיעמוד ויאמר שה' שלחו, אינו צריך לעשות אות כאחד מאותות משה רבנו או כאותות אליהו ואלישע, שיש בהם שינוי מנהגו של עולם, אלא האות שלו שיאמר דברים העתידים להיות בעולם ויאמנו דבריו" וכו' ע"ש.
הערת המתרגם: מאחת משתי הנחות אלו.
הערת המתרגם: אם הייתה ידיעת ביטוי השם ראיה על שליחותו.
הערת המתרגם: בר"ש: אחר שלמדו.
הערת המתרגם: שמות ג טז.
הערת המתרגם: שם ג יח.
הערת המתרגם: שם ד א.
הערת המתרגם: שם ד ב.
הערת המתרגם: בר"ש: כל זה הספק.
הערת המתרגם: תערובת עמים עובדי אלילים, שמרכזם היה בבבל של אותם הזמנים, על תורתם והשקפותיהם כתב רבנו בהרחבה לקמן ח"ג פרק כט. וראה גם בהלכות עבודה זרה פ"א הל' א-ב. ובפירוש המשנה עבודה זרה פ"ד מ"ז. ועיקר שמם בשפה הכשדית הייתה הוראתו "בעלי הדעה הנכונה והצודקת" ותורגם לערבית "צאבה" שיש בו שתי הוראות מן "צוהב" וכפי הוראת עיקר השם בכשדית, ומן "מציבה" שהוראתה אסון. וגם מי שנפגע בשכלו עד שהוא קרוב למשוגע נקרא כן.
הערת המתרגם: שנאצל עליו מרוחו וכוחו של כוכב או רוח כל שהוא, הפועל במרומים לפי דמיונם.
הערת המתרגם: "טלסם" כתב או שרטוט, או צורה, או עקרין, שמדמים ההוזים והשוטים שיש להן השפעה למעלה מן הטבע. ובר"ש "הטלסמאות", פירוש צורות המדברות, והבל המה מעשה תעתועים.
הערת המתרגם: ראה גם בהלכות עבודה זרה פ"א הל' ג.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרק כט והערה . ומה שקבלנו ממשה כי שש מצוות נצטווה אדם הראשון, ונוסף לנח אבר מן החי, נצטוו בהן לעצמם, והנהיגו בהן את הדורות הבאים אחריהן, אם כי יקשה לפי זה מה שבן נח נהרג על שבע מצות אם אינן

אלא הנהגה. וראה דברי רבנו בהלכות מלכים ומלחמותיהם פ"ח הל' ט-יא, ופ"ט הל' א. וראה גם לקמן ח"ב פרק טל.
הערת המתרגם: כעין נבואה זו של משה לקרוא לבני אדם לעבודת ה'.
הערת המתרגם: כגון חנוך ומתושלח ונח ושם ועבר וכדומה.
הערת המתרגם: לבשר אותם ולהודיע להם. [קה]
הערת המתרגם: לא כשליחי ה' ובמצותו.
הערת המתרגם: בראשית יב ה. וכתרגום אנקלוס וית נפשתא דשעבידו לאוריתא בחרן. וראה גם סנהדרין צד ב. ובראשית רבה פרשה לט כד לפסוק ויבן שם מזבח לה'.
הערת המתרגם: ברור כי המלה "שם" לפי משפט השפה הערבית, אלא שהרמב"ם אמצה לעברית בהרבה מקומות, והואיל ויצאו עליה עסיקין חביבה היא עלי. ור"ש השמיטה בכל מקום כתוצאה מביקורת. ואלו הטפיל עצמו ללשון רבנו בחיבורו לא היה שומע לקול מלחשים.
הערת המתרגם: וכעין זה כתב בהלכות עבודה זרה פ"א הל' ג: "עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהם ולעבוד עבודה זרה כמותם חוץ משבט לוי" ע"ש. וראה קרשקש שהאריך להקשות מאגדות שונות, שאין בהן כדי להאריך, ומה שהקשה מן המילה ראה מכילתא בא פרשה ה, דמשמע שמלו ביום שחיטת הפסח. וכ"כ רבנו לקמן ח"ג פרק מו. וכ"כ להדיא ר"י אבוהב במנורת המאור פרק קמא.
הערת המתרגם: בר"ש "מרגישים" ולא דק.
הערת המתרגם: ואין כן שם המפורש וכדלעיל פרק מא. ושלא כדברי הרשב"ם שכתב בפירושו לשמות ג טו "צפת דפגת זהיף תצמץ פתטף דפגמי תפאף מצפץ, פמף שידפי מפק, ליף לם יץ צפץ כתקי". אלא שהמדפיסים שבשו כמה אותיות מפני שלא הבינום.
הערת המתרגם: היה, נמצא באותו מצב.
הערת המתרגם: נמצא, ולדוגמא ראה פירושי רס"ג מהדורתי בראשית ג א והערה .
הערת המתרגם: כלומר: שם תואר חסר וצריך לסמיכות תואר אחר.
הערת המתרגם: שהוא.
הערת המתרגם: שהיא.
הערת המתרגם: שאין לו תואר נוסף על עצמותו.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרק נז, שם ביאר רבנו דברים הללו בהרחבה.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב בפתיחה הקדמה כ, ושם פרק א.
הערת המתרגם: כי שמיעה האמורה כאן היא קבלת הדברים. וכך תרגמה רס"ג, אלא שפירש את העניין באופן אחר ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: הפיכת המטה לתנין, והיד ללבנה.
* ומה שמשמע שכאלו נשתכחה מציאות ה' מידיעתם, הוא רק אצל ההמונים, אבל החכמים, אף חכמי עע"ז לא נשתכחה ולא נעלמה מציאות ה' מהם, וכמ"ש רבנו בהל' עבודה זרה פ"א [קו] הל' א הוא שירמיהו אומר מי לא יראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך כלומר: הכל יודעים שאתה הוא לבדך. ע"ש.
הערת המתרגם: "אזליה" ראשון שאין ראשית לראשיתו, נצחיות לפנים, אם אפשר להתבטא כך. וכך מתרגם רס"ג בכל מקום "יה" או "אהיה" "אזלי". ובהלכות יסודי התורה פ"ו הל' ד כתב: מפני שזה השם מקצת שם המפורש הוא.
הערת המתרגם: שמות לו ז.
הערת המתרגם: ראה קהלת ד ב.
הערת המתרגם: כלומר: שאינו זקוק לעזר זולתו בהמצאת כל מה שהמציא ולא בהתמדת קיומה ומציאותה של כל הבריאה.
הערת המתרגם: וכך הם דבריו בהלכות יסודי התורה פ"א הל' ב-ג. ובבראשית רבה פ' מו ב דיו לעולמי שאני פטרונו. ובחגיגה יב א פירשו אמנם שם זה מגזרת די, אך בכוון אחר לגמרי.
הערת המתרגם: תהלים פט ט. וראה פירוש רס"ג שם מהדורתי כי מעניין הוא.
הערת המתרגם: עמוס ב ט.
הערת המתרגם: לעיל פרק טז, וראה גם פרק נג.
הערת המתרגם: "ואמת'אלה" ובר"ש נמחקה לפניו חצי המלה, וטעה וכתב "כגון צור ואמת". כי אמת אינו שם בשום מקום, ואינו אלא מידה מכלל שלוש עשרה מידות של רחמים, וכדלעיל פרק נד. ואף אמרו חותמו של הקב"ה אמת, ראה שבת נה א, סנהדרין סד א. [קז]

פרק [סד]

דע כי שם ה' , פעמים הכוונה בכך עצם השם , כגון אמרו:
לא תשא את שם ה' אלוהיך לשוא ,
ונוקב שם ה' ,
וזה רב מלמנות.
ופעמים הכוונה בכך עצמו יתעלה ואמיתתו, כגון:
ואמרו לי מה שמו .

ופעמים הכוונה בכך צוויו יתעלה, עד שיהא אמרנו 'שם ה'' כאלו אמרנו 'דבר ה'' או 'מאמר ה'' כמו שאמר:
כי שמי בקרבו ,
עניינו דברי בקרבו, או מאמרי בקרבו. העניין שהוא כלי לחפצי ורצוני .
ואבאר את הדברים בשיתוף מלאך .
וכן כבוד ה', יש שהכוונה בו האור הנברא אשר ה' משרה אותו במקום לכבוד על דרך הנס:
וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו וכו' ,
וכבוד ה' מלא את המשכן .
ויש שהכוונה בכך עצמו יתעלה ואמיתתו, כמו שאמר:
הראני נא את כבודך ,
ובאה התשובה:
כי לא יראני האדם וחי ,
מלמד שהכבוד האמור כאן - עצמו, ואמרו כבודך לרוממות, כדרך שביארנו באמרו: ואמרו לי מה שמו .
ויש שהכוונה במלת כבוד מה שכל בני אדם [קז] מרוממים את ה', ואף כל זולתו יתעלה מרוממים אותו, כי רוממותו האמיתית היא הכרת גדולתו, וכל מי שהשיג גדולתו ושלמותו הרי כבר רוממו כפי ערך השגתו .
והאדם בלבד מרומם בדברים לבטא את מה שהשיג בשכלו ומודיע אותו לזולתו. ואשר אין לו השגה, כגון הדוממים, הרי גם הם כאלו מרוממים בהיותם מורים בטבעם על יכולת ממציאם וחכמתו, ויהיה זה גורם למתבונן בהם לרומם: ידבר בלשונו -או שלא ידבר אם היה ממה שאין שייך בו דיבור.
וכבר הרחיב הלשון העברי בכך, עד שמניחים על עניין זה לשון 'אמירה', ואומרים על מה שאין לו השגה שהוא שבח. ואמר :
כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך ,
המשיל את היותם מחייבים דעה זו כאלו אמרוה, הואיל וגם מחמתם נודע זה .
ובהתאם לקריאת עניין זה כבוד, נאמר:
מלא כל הארץ כבודו ,
דומה לאמרו:
ותהלתו מלאה הארץ ,
כי ההלל נקרא כבוד.

וכבר נאמר:
תנו לה' אלוהיכם כבוד ,
ונאמר:
ובהיכלו כלו אומר כבוד ,
ומזה נאמר הרבה.
והבן גם שתוף זה במלת 'כבוד', והבינהו בכל מקום כפי ענייננו, ותנצל משיבושים גדולים. [קח]
הערות:
הערת המתרגם: פרק זה בא לבאר מה שהניח בפרק הקודם, כי מה שאמר משה 'ואמרו לי מה שמו', הכוונה שיבקשו ממנו להוכיח מציאותו יתעלה, ולכן בא לבאר כי "שם ה'" נאמר על עצמותו.
הערת המתרגם: שם ה' המתבטא באמירה.
הערת המתרגם: שמות כ.
הערת המתרגם: ויקרא כד טז, וראה בהלכות עבודה זרה פ"ד הל' ז.
הערת המתרגם: שמות ג יג. וכפי שנתבאר בפרק הקודם.
הערת המתרגם: שמות כג כא.
הערת המתרגם: ראה בפרק דלקמן.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק ז ופרק לד. ולכנויי הרצון ראה גם לעיל פרק מא.
הערת המתרגם: ראה רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ב פרק ח ופרק י, ראה שם מהדורתי. וראה לעיל סוף ס"ה, ופרק יט, ופרק כה.
הערת המתרגם: לכבד המקום שנתייחד לשמו אם זה הר, משכן, או מקדש. ולדעתי טעה שייער בהערתו לתרגום הרי"ח שפירש כבוד לה'.
הערת המתרגם: שמות כד טז.
הערת המתרגם: שם מ לה.
הערת המתרגם: שם לג יח. וכפי שנתבאר בהרחבה לעיל פרק נד. ובהקדמה לפירוש אבות פרק ז. ובהלכות יסודי התורה פ"א הל' י.
הערת המתרגם: שמות לג כ.
הערת המתרגם: לעיל פרק סג. [קז]
הערת המתרגם: כל זולתו, כלומר: עצם מציאות הבריאה והיצירה בתכלית התקינות השכלול והחכמה הם המהללים אותו, בהביעם לעיני רוחו של כל מסתכל את גדולת בוראם-יוצרם ורוממותו. וכל זה ביחס לדומם, אבל ביחס לגרמי השמים לא רק בכך,

אלא אף הכרה, רימום, הידור וגידול בפועל, לפי השיטה שהחזיק בה רבנו שגם השמים בעלי דעה ומהללים ומרוממים בפועל. וכדלקמן ח"ב פרק ה. וזה שאמרנו "מה שכל בני אדם מרוממים" - צמצום וקטנות, כי בעצם מי לא מרומם ומהדר?

הערת המתרגם: וכדלעיל פרק נד.

הערת המתרגם: בריש "להורות" ואפשר כי יותר נכון הוא.

הערת המתרגם: ובאופן זה מפרש רס"ג השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע (תהלים יט ב) ראה שם מהדורתי. וראה פירוש רבנו לקמן ח"ב פרק ה.

הערת המתרגם: כתבתי לשון זכר בעקבות חז"ל בבבא קמא פג א וכלשון רבנו בפירושו למגלה פ"ב מ"א, וכנוס' רבנו במשנה בנגעים פ"י מ"א, ושלא כמתמיהים החדשים המתעקשים לנקוב לשונם דווקא.

הערת המתרגם: "יסלקון" מניחים בסתם כדבר הפשוט. ובר"ש "שהתירו על זה".

הערת המתרגם: בר"ש "שבח ואמר כך כמו שאמר" וטעה בפסוק הקריאה ונזקק להוסיף משלו ללא צורך.

הערת המתרגם: תהלים לה י.

הערת המתרגם: מהסתכלות והתבוננות במבנה גוף האדם ותפקוד אבריו השונים. ואפשר שכוונת רבנו, עצמותי עצם ישותי ואדמיותי שהוא השכל, וכמו שכתב בפירושו לחגיגה ח"ב פ"א "כל שלא חס על כבוד קונו" הכוונה בזה מי שלא חס על שכלו כי השכל הוא כבוד ה'.

הערת המתרגם: בר"ש "ולפיכך קרא זה העניין" ולא דק.

הערת המתרגם: ישעיה ו ג, כלומר: שכל הבריאה מביעה גדולתו ורוממותו.

הערת המתרגם: חבקוק ג ג.

הערת המתרגם: ירמיה יג טז.

הערת המתרגם: תהלים כט ט.

הערת המתרגם: בר"ש "מספיקות גדולות" ואינו נכון. [קח]

פרק [סה]

איני סבור אחרי שהגעת לדרגה זו, שהתאמת אצלך שהוא יתעלה מצוי לא במציאות, ואחד לא באחדות , שצריך לבאר לך שלילת תואר הדיבור ממנו . ובפרט עם הסכמת אומתנו שהתורה ברואה , הכוונה בכך כי דיברו המיוחס לו נברא . ויוחס אליו, מפני שאותו הדיבור אשר שמעו משה, ה' בראו וחידשו, כמו שברא כל בריאתו וחידשה, ויבואו בנבואה [קח] דברים רבים .

ואין הכוונה כאן אלא שתיאורו בדיבור, כתיאורו בפעולות הדומות לפעלינו . ולפיכך הודרכו המחשבות שיש שם מדע אלוהי, משיגים אותו הנביאים, כי ה' דיבר עימהם ואמר להם, כדי שנדע כי העניינים האלה שהם מוסרים לנו, מאת ה' הם, לא מהכרע דעתם ורעיונם, כמו שיתבאר .

וכבר הזכרנו לעיל עניין זה .

ומטרת פרק זה כי הדיבור והאמירה - לשון משותף.

נאמר על הדיבור בלשון, כגון אמרו:

משה ידבר ,

ויאמר פרעה .

וייאמר על העניין המצטייר בשכל בלי שידובר בו נאמר:

ואמרתי אני בלבי ,

ודברתי בלבי ,

ולבך ידבר ,

לך אמר לבי ,

ויאמר עשו בלבו

ואלה רבים.

וייאמר גם על הרצון :

ויאמר להכות את דוד ,

כאלו אמר ורצה להרגו, כלומר: זמם לו.

הלהרגני אתה אומר ,

פירושו ועניינו האם רצונך להרגני.

ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים

וגם אלה רבים.

והרי כל אמירה ודיבור שנאמרו מיוחסים לה' הם משני העניינים האחרונים, כלומר: שהם או כנוי לרצון ולחפץ, או כנוי על העניין המובן מאת ה' , בין שנודע בקול נברא, או שנודע בדרך מדרכי הנבואה אשר נבארם .

לא שהוא יתעלה דיבר באותות וקול, ולא שהוא יתעלה בעל נפש שיחקקו העניינים בנפשו ויהיו בעצמותו עניין נוסף על עצמותו. אלא הקשר אותם העניינים בו ויחסם אליו, כיחס כל הפעולות .

אבל הכינוי על החפץ והרצון באמירה ודיבור, הרי כפי שביארנו מענייני שיתוף לשון זה, וגם על דרך הדימוי לנו, כפי שהערנו במה שקדם , שלא יבין האדם בראשית

המחשבה היאך ייעשה הדבר שיש רצון לעשותו בעצם הרצון בלבד, אלא הכרחי הוא בראשית המחשבה שיעשה הרוצה אותו הדבר אשר הוא רוצה מציאותו או יצווה לזולתו לעשותו.

ולפיכך הושאל לה' הצווי בהויית מה שרצה שיהיה, ונאמר שהוא צווה שיהיה כך ויהי כך, על דרך הדמיון בפעולותינו, נוסף על היות מלה זו מורה גם על עניין 'רצה' כמו שביארנו.

והנה כל מה שנאמר במעשה בראשית 'ויאמר' 'ויאמר' - ענייננו רצה או חפץ. וכבר אמר את זאת זולתנו, ונתפרסם מאוד . וההוכחה לכך, כלומר: שהמאמרות הללו הם רצונות לא דיבורים, כי הדיבורים לא יהיו אלא למצוי שיקבל אותו הצווי, כך אמרו:

בדבר ה' שמים נעשו כמו וברוח פיו כל צבאם ,

כשם ש'פיו' ו'רוח פיו' השאלה, כך דברו ומאמרו השאלה, והכוונה שהם נמצאו בחפצו ורצונו. וזה ממה שלא נעלם מאף אחד מחכמינו המפורסמים.

ואיני צריך לבאר שהאמירה והדיבור בלשון העברי הם בעניין אחד:

כי היא שמעה את כל אמרי ה' אשר דבר . [קט]

הערות:

הערת המתרגם: לעיל פרק נז, ועוד.

הערת המתרגם: שלא כדעת התועים לומר שהדיבור קדמון ובו נברא העולם, או כלשון פילון אלכסנדרוני "לוגוס".

הערת המתרגם: ראה שבת פח ב המידה גנוזה תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם. וראה בראשית רבה פרשה א ה.

הערת המתרגם: וראה גם רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר ב פרק יב. ראה שם מהדורתי. וכיון שהמשיג אינו משיג אלא באמצעות השכל הכרחי שיהא מושנו נברא. ושים לב להמשך דברי רבנו "בראו וחדשו כמו שברא כל בריאתו וחדשה".

הערת המתרגם: "אלקול" מסופקני אם מלה זו ערבית והקוף פתוחה והוו שרוקה וכפי שתרגמתי, וכך הבינה גם הר"ש שתרגם "המאמר", או שהיא מלה עברית אלא שהא הידיעה ערבית כרגיל אצל רבנו וחכמי ישראל שכתבו ערבית, ואם כן צריך [קח] לתרגם "הקול".

הערת המתרגם: בעניין זה, והם לקמן ח"ב פרקים לה-לו.

הערת המתרגם: וכדלעיל פרק מו.

הערת המתרגם: הוחדר לתודעת ההמון שיש מדע מגיע מאת הבורא ללב הנביאים בביטוי זה כלומר: שה' דבר עימהם, כי אין בפינו מלים אחרות מעודנות יותר.

הערת המתרגם: לעיל פרק מו.
הערת המתרגם: שמות יט יט. ובחר רבנו מקרא זה דווקא הסובל פירושים ובאורים כדי לסלק מדיבור זה הנחות אליגוריות.
הערת המתרגם: בראשית מא טו.
הערת המתרגם: הנחשב ומתרקם.
הערת המתרגם: קהלת ב טו.
הערת המתרגם: שם.
הערת המתרגם: משלי כג לג.
הערת המתרגם: תהלים כז ח.
הערת המתרגם: בראשית כז מח. ובכל אלה ראה גם לעיל פרק כט.
הערת המתרגם: רצון תוך יזמת פעולה ופעילות.
הערת המתרגם: שמואל ב, כא טז.
הערת המתרגם: שמות ב יד.
הערת המתרגם: במדבר יד י.
הערת המתרגם: הנבואה.
הערת המתרגם: בר"ש "והוא אחד אם נודע".
הערת המתרגם: ריבוי אות - אותות, ולא אותיות. ראה משנה ברכות מהדורתי פ"ב מ"ג ובהערה.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק נד.
הערת המתרגם: לעיל פרק מו.
הערת המתרגם: כיון שהאדם הפשוט מבין שאין שייך כלפי ה' עשייה במובנה הפשוט של המלה הושאל לה' וכו'.
הערת המתרגם: כוונת הרמב"ם בלי ספק על רס"ג שתרגם כל ויאמר "שא". וראה פירושיו לתורה מהדורתי בראשית א והערה .
הערת המתרגם: "אלאקאויל" ובר"ש "מאמרי הצווי" ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: והרי מעשה בראשית טרם היו כדי שיצווה להם, ואף לשיטת בעלי ההיולי ועצי הלבנון אין צווי אלא למצוי בעל דעה, כי אין צווי לעצים ולאבנים.
הערת המתרגם: תהלים לג ו.
הערת המתרגם: בר"ש "בדעתנו" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: יהושע כד כז. פתח ב"אמרי" וסיים ב"דבר". [קט]

פרק [סו]

והלוחות מעשה אלוהים המה ,
רוצה לומר שמציאותם טבעית לא על ידי מלאכה , לפי שכל הדברים הטבעיים נקראים מעשה ה':
המה ראו מעשי ה' ,
וכאשר הזכיר את כל העניינים הטבעיים צומח ובעלי חיים ורוחות וגשמים וכיוצא בהן אמר:
מה רבו מעשיך ה' .
ומן היחס הזה בבהירות יתר אמרו:
ארזי לבנון אשר נטע ,
כיון שהייתה מציאותם טבעית לא מלאכותית אמר כי ה' נטעם. וכך אמרו 'מכתב אלוהים' כבר ביאר היאך יחסו לה' ואמר:
כתובים באצבע אלוהים ,
ואמרו באצבע אלוהים כמו שאמר על השמים:
מעשה אצבעותיך
אשר ביאר שהם נעשו באמירה:
בדבר ה' שמים נעשו .
הנה נתבאר לך שהכתובים שואלים למציאות הדבר לשון אמירה ודיבור, ושאותו הדבר עצמו אשר נאמר עליו שהוא נעשה בדיבור, נאמר עליו מעשה אצבע. כך אמרו "כתובים באצבע אלוהים", שווה לאמרו "בדבר אלוהים". ושאמרו אילו אמר 'בדבר אלוהים', שווה לאמרו כתובים 'בחפץ אלוהים' כלומר: ברצונו וחפצו.
אבל אנקלוס הרי הלך בעניין זה לביאור מופלא ואמר:
כתיבין באצבעא דה' ,
לפי שהוא עשה 'אצבע' דבר מסוים, נספח לה', ובאר 'אצבע אלוהים' כמו הר ה' , ומטה ה' , כוונתו בכך שהיא כלי נברא, חרט את הלוחות ברצון ה'. ואיני יודע מה הכריחו לכך, והיה קל יותר מזה "כתיבין במימרא דה'", כמו שאמר:
בדבר ה' שמים נעשו .
האם נראה לך מציאות הכתב בלוחות מופלא יותר ממציאות הכוכבים בגלגלים? כשם שזה ברצון הראשון, לא בכלי שעשאם, כך יהיה אותו הכתב הכתוב ברצון הראשון, לא בכלי.

וכבר ידעת לשון המשנה כי עשרה דברים נבראו בין השמשות, ומכללן הכתב והמכתב , ראיה כי הדבר המוסכם אצל הרבים כי מכתב הלוחות כשאר כל מעשה בראשית, כמו שביארנו בפירוש המשנה .

הערות:

הערת המתרגם: שמות לב טז.

הערת המתרגם: נמנעתי כאן מלכתוב "מלאכותית", כדי שלא יקראו את האלף נעה. וכוונת רבנו כנראה שלא נפסלו וחוטבו בידי אדם כלוחות שניות, שנאמר בהן פסל לך שני לחת אבנים (שמות לד א), ועדיין אין רבנו מדבר על הכתב כלל, אלא על עצם הלחות, שלא נבראו עתה מעשה נס, כי אם בששת ימי בראשית וכדלקמן.

הערת המתרגם: תהלים קז כד.

הערת המתרגם: שם קד כד.

הערת המתרגם: כלומר: ליחס דברים הטבעיים למעשה ה'.

הערת המתרגם: תהלים קד טז.

הערת המתרגם: אלף נחה.

הערת המתרגם: שמות לא יח. דברים ט י.

הערת המתרגם: תהלים ח ד.

הערת המתרגם: שם לג ו, והרי אנו כבר יודעים מה היא האמירה, ושאינה אלא הרצון המופשט וכדלקמן, אשר גם הוא אין אנו יודעים היאך הוא.

הערת המתרגם: ישעיה ב ג. מיכה ד ב.

הערת המתרגם: שמות ד כ, ושם ומטה האלוהים.

הערת המתרגם: רבנו פונה אל המעיין ומשתף אותו בפליאתו.

הערת המתרגם: אבות פ"ה מ"ח.

הערת המתרגם: שם כתב רבנו: "'וכתב' - היא התורה הכתובה לפניו, יתעלה כמו שאמר, ואין אנחנו יודעים היאך, והוא אמרו ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצווה אשר כתבתי להורותם. ו'מכתב' - הוא הכתב אשר על הלוחות, כמו שנאמר "והמכתב מכתב אלוהים הוא". ושמא תאמר אם כל המופתים נתנו בטבע, אותן הדברים מששת ימי בראשית מדוע ייחדו אלו העשרה? דע שלא יחדום לעניין שאין שם מופת שניתן בטבע הדברים מששת ימי בראשית זולת אלו, אלא אמר שאילו הייתה עשייתן בין השמשות בלבד, ושאר המופתים ניתנו בטבע הדבר שנעשו בו בעת עשייתו בתחילה. ע"ש. וראה גם בהקדמת אבות פ"ח מהדורתי עמ' שצט ד"ה אבל הדבר. וכן לקמן ח"ב פרק כט. וכן גם בסוף מאמר תחית המתים. [קי]

חלק ראשון

פרק [סז]

כיון שהושאלה האמירה לרצון בכל מה שנברא בששת ימי בראשית, ונאמר 'ויאמר' 'ויאמר' , הושאלה לו השביתה ביום השבת, כיון שלא הייתה שם בריאה. ונאמר:
וישבת [קי] ביום השביעי ,
לפי שגם ההפסק מן הדיבור נקרא שביתה, כמו שנאמר:
וישבתו שלושת האנשים האלה מענות את איוב .
וכן נאמר בהפסקה מן הדיבור לשון ניחה, והוא אמרו:
וידברו אל נבל ככל הדברים האלה בשם דוד וינוחו .
עניינו לדעתי, ופסקו מלדבר עד שישמעו התשובה . לפי שלא נזכרה להם לפני כן יגיעה כלל. ואפילו אילו הייתה להם יגיעה, היה אומרו 'וינוחו' מוזר מאוד בשיחה. אלא תיאר שהם הסדירו כל אותו הלשון, אשר יש בו מן העדינות והרוך מה שבו, ושתקו. כלומר: שלא הוסיפו על אותם הדברים עניין אחר, ולא פעולה הגורמת שתהא תשובתו כפי שאמר להם, לפי שמטרת אותה השיחה תיאור ציקנותו שהוא היה ציקן בתכלית, ולפי העניין הזה נאמר גם:
וינח ביום השביעי .
אבל חכמים וזולתם מן המפרשים עשאוהו מעניין המנוחה, ועשאוהו פעל יוצא , אמרו חכמים ז"ל: וינח לעולמו ביום השביעי , כלומר: פסקה הבריאה בו.
ואפשר שהוא מנחי הפא או מנחי הלמד . ויהיה עניינו הניח או התמיד את המציאות במצב שהיא בו ביום השביעי. כלומר: כי בכל יום מן הששה היו מתחדשים בו חדשות מחוץ לטבע הזה היציב המצוי עתה במציאות בכללותה, וביום השביעי התמיד הדבר ונתייצב כפי שהוא עתה.
ואין סתירה לדברינו מה שאין הטייתו כהטיית נחי הפא או הלמד , מפני שיש נטיות יוצאות מן הכלל, ונאמרים שלא כפי הכלל, ובפרט בפעלים הללו הנחים . ואין לבטל סילוק משמעות מטעה מכגון עניין זה בכללי דקדוקים לשוניים, כל שכן עם סייעתינו שאין אנו יודעים היום הקף לשוננו, ושכללי כל לשון הם אחרי הרוב. וכבר מצאנו גם בשורש הזה נח העין, עניין הנתינה וההנחה והוא אמרו:
והניחה שם ,
וכן:
ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם .

ומן העניין הזה לדעתי גם:
אשר אנוח ליום צרה .
אבל אמרו וינפש הוא נפעל מן נפש, וכבר ביארנו שתוף נפש, ושעניינו המטרה והרצון, ויהיה עניינו השלמת חפצו ויציאה לפעל של כל רצונו.
הערות:
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק סה.
הערת המתרגם: בראשית ב ב.
הערת המתרגם: איוב לב א. וכך תרגם רס"ג "ואנקטע" הפסיקו, חדלו מלהתוכח עם איוב.
הערת המתרגם: שמואל א, כה ט.
הערת המתרגם: וכן תרגם יונתן, ודלא כרש"י ורד"ק.
הערת המתרגם: יגיעת הדרך, הייתה "וינוחו" צריכה להיות תכף לביאתם ולא בתוך תיאור השיחה.
הערת המתרגם: "תלטף" דברי פיוס רכים הנאמרים בכבוד ובענווה, העלולים לחדור לנבכי הנפש.
הערת המתרגם: תוקפנית ומחוצפת.
הערת המתרגם: "לום" ציקנות וכיליות. וכך תרגם רבנו "הציקנים" בפרושו לפסחים כ"ז מ"ח. ובר"ש "לספר גנותו בעבור שהיה בתכלית הגנות" ולא דק.
הערת המתרגם: שמות כ.
הערת המתרגם: רס"ג בפירושו לתורה שם. וראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי בראשית ב הערה . וכך כתב גם בספרו אמונות ודעות מאמר ב פרק יב. ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: בר"ש פעל מתעבר.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה י פסקא יב.
הערת המתרגם: כלומר: ינח, או נחה, לא נוח.
הערת המתרגם: נון דגושה.
הערת המתרגם: אם מנחי הפא ראוי להיות כמו וינח לפני ה' בשמואל א, י כה. ואם מנחי הלמד ראוי להיות על משקל ויגל יהודה בירמיה נב כז.
הערת המתרגם: יסוד הוא אצל רבנו שאין כללים דקדוקיים מהווים שום מעצור בפני הלכי מחשבה, ראה פירושו למשנה כלאים פ"ב מ"ג, ותרומות פ"א מ"א.
הערת המתרגם: עניין רב חשיבות זה הקשור במושגי האלוהות שהוא יסוד היסודות של היהדות וכל סטייה קלה בו מוציאה את האדם מן הכלל.

הערת המתרגם: זכריה ה יא. והשרש לדעת רבנו "נוח".
הערת המתרגם: שמואל ב, כא י.
הערת המתרגם: חבקוק ג טז.
הערת המתרגם: שמות לא יז.
הערת המתרגם: לעיל פרק מא. [קיא]

פרק [סח]

כבר ידעת פרסום האמרה הזו, אשר אמרוה הפילוסופים על ה' יתעלה, והוא אמרם שהוא הדעה והיודע והידוע. ושלושת העניינים הללו בו יתעלה, והוא * עניין אחד שאין [קיא] בו ריבוי .
וכבר הזכרנו גם אנחנו את זה בחיבורנו הגדול , כי זה יסוד תורתנו כמו שביארנו שם, כלומר: שהוא אחד בלבד, ולא יסופח אליו דבר אחר . כלומר: שאין שם דבר קדום זולתו. ולפיכך אומרים חַי ה' ואין אומרים חֵי ה', לפי שאין חייו דבר זולת עצמותו' כפי שכבר ביארנו בשלילת התארים .
ואין ספק שכל מי שלא עיין בספרים שנתחברו בעניין השכל' ולא השיג עצם השכל ולא ידע מהותו ואינו מבין ממנו אלא כפי שהוא מבין מעניין הלובן והשחרות' תקשה עליו מאוד הבנת עניין זה.
ויהיה אמרנו שהוא הדעה והיודע והידוע אצלו, כמו אלו אמרנו הלובן והמלובן והמלבין דבר אחד, וכמה מן הסכלים ימהר לסתור דברינו במשל הזה וכיוצא בו, וכמה מאותם שנדמה להם שהם חכמים' יקשה עליהם דבר זה ויחשבו כי ידיעת אמיתת חיובו הוא דבר שאינו ניתן להבנה . ועניין זה הוא עניין שהוכח ונתברר כפי מה שביארוהו הפילוסופים האלוהיים.
והנני להבינך מה שבארו:
דע, כי האדם לפני שידע מאומה הרי הוא יודע בכוח.
וכאשר ידע דבר מסוים - כגון שתאמר כאשר ידע צורת העץ הזה שמדובר בו, והפריד צורתו מחומרו, וצייר בלבו את הצורה מופשטת אשר זו היא פעולת הדעה - הרי נעשה אז יודע בפועל.
והדעה שהושגה לו בפועל, היא צורת העץ המופשט אשר במחשבתו, לפי שאין הדעה דבר זולת העניין הידוע .
הנה נתבאר לך, כי העניין הידוע, [קיב] הוא צורת העץ המופשט והיא הדעה שהושגה בפועל. ואינם שני דברים: דעה, וצורת העץ הידוע.

לפי שאין הדעה בפועל דבר זולת מה שנודע;
והדבר אשר נודעה בו צורת העץ והופשטה שהוא היודע, הוא הדעה שהושגה בפועל בלי ספק.
לפי שכל דעה פעולתה היא עצמה , ואין הדעת בפועל דבר אחד, ופעולתה דבר אחר, כי אמיתת הדעה ומהותה היא ההשגה .
ולכן אל תחשוב כי הדעה בפועל דבר מה מצוי בפני עצמו, נבדל מן ההשגה; וההשגה עניין אחר בה, אלא עצם הדעה ואמיתתה השגה. וכאשר תניח דעה מצויה בפועל, היא ההשגה למה שנודע.
- וזה ברור מאוד למי שעסק רבות בכגון עיון זה.
הרי נתבאר כי הדעה, פעולתה שהיא השגתה - היא אמיתתה ועצמותה. אם כן הדבר אשר בו הופשטה צורת העץ הזה והושגה, שהיא הדעה הוא היודע. כי אותה הדעה עצמה, היא אשר הפשיטה את הצורה והשיגתה, וזו היא פעולתה אשר בגללה נאמר עליה שהיא יודעת. ופעולתה היא עצמה, ואין לזה אשר הנחנו דעה בפועל, כי אם צורת העץ הזה.
הנה נתבאר, שכל זמן שהייתה הדעה מצויה בפועל, הרי הדעה היא הדבר הידוע.
ונתבאר, כי כל דעה, פעולתה שהיא היותה יודעת - הוא עצמותה. אם כן, הדעה והיודע והידוע דבר אחד בעצמו לעולם בכל מה שייוודע בפועל.
אבל אם נניח שהוא בכוח, הרי הוא שני דברים בהחלט, הדעה בכוח והידוע בכוח, כאלו אמרת הדעה הזו ההיולית אשר בראובן, היא דעה בכוח, וכן העץ הזה ידוע בכוח, ואלה שני דברים בלי ספק. וכאשר יצא לפועל ונעשת צורת העץ ידועה בפועל, אז תהיה הצורה הידועה היא הדעה, ובאותה הדעה עצמה שהיא דעה בפועל הופשטה ונודעה, לפי שכל שיש לו פעולה מצויה הוא מצוי בפועל, וכל דעה בכוח וידוע בכוח הם שנים, וכל דבר שהוא בכוח הכרחי שיהא לו נושא הנושא אותו הכוח, כאדם דרך משל.
ונמצאו כאן שלושה דברים:
האדם הנושא אותו הכוח, והוא היודע בכוח,
ואותו הכוח, והוא הדעה בכוח,
והדבר המעותד להיוודע, והוא הידוע בכוח.
כאלו תאמר במשל זה, האדם, והדעה ההיולית, וצורת העץ. ואלה שלושה עניינים נפרדים, וכאשר הושגה הדעה בפועל, נעשו שלושת העניינים אחד, ולא תמצא כלל הדעה דבר, והידוע דבר אחר, אלא כאשר נתפשים בכוח.

וכיון שהוכח כי ה' יתהדר ויתרומם הוא דעה בפועל, ואין כוח בו כלל כמו שנתבאר וכפי שיוכח , לכן לא יהיה עתים משיג ועתים בלתי משיג, אלא הוא דעה בפועל תמיד, חיובי אפוא, שיהא הוא ואותו דבר המושג, דבר אחד, והוא עצמותו.
ועצם פעולת ההשגה אשר בה ייאמר "יודע" - הוא עצם הדעה אשר הוא עצמותו. והרי הוא דעה ויודע וידוע תמיד.
הנה נתבאר, כי היות הדעה והיודע והידוע אחד במספר, אינו ביחס לבורא בלבד, אלא גם ביחס לכל דעה. ואף בנו היודע והדעה והידוע דבר אחד, כל זמן שיש לנו דעה בפועל. אלא שאנו יוצאים מן הכוח אל הפועל עת אחרי עת.
וגם השכל הנפרד כלומר: השכל הפועל, יש שיארע לו מעצור מלפעול, ואף על פי שאין המעצור [קיג] מעצמותו אלא חוץ ממנו , והרי היא חולשה מסוימת לאותו השכל במקרה.
ואין כוונתנו עתה לבאר עניין זה, אלא הכוונה שהדבר אשר הוא לו יתעלה לבדו ומיוחד בו, הוא היותו דעה בפועל תמיד, ואין מעצור לפניו מלהשיג, לא מצד עצמו ולא מזולתו, ולפיכך חיובי שיהא יודע ודעה וידוע תמיד לעולם, ועצמותו היא היודעת והיא הידועה והיא הדעה, כפי שהדבר חיובי בכל דעה בפועל.
וכבר חזרנו על עניין זה בפרק זה כמה פעמים, מפני שהמחשבות רחוקות מאוד מהבנת דבר זה. ואיני חושב שיתחלף לך הציור השכלי בדמיון, ותפישת משל המוחש בכוח המדמה, כי מאמר זה לא נתחבר אלא למי שכבר נתפלסף, וידע מה שכבר נתברר מעניין הנפש וכל כוחותיה . [קיד]
הערות:
הערת המתרגם: אפשר "בה'" וכן הוא בר"ש.
הערת המתרגם: ראה אריסטו מטפיזיקה ספר יב פ"ז ופ"ט.
הערת המתרגם: בר"ש "השכל [קיא] והמשכיל והמושכל" והעדפתי לתרגם כן בעקבות רבנו בהלכות יסודי התורה כבציון דלקמן. אם כי בכל מקום כמעט תרגמתי "עקל" "שכל" להיותו מובן יותר לקורא.
* . לפי כ"י מ. הם.
הערת המתרגם: הלכות יסודי התורה פ"ב הל' י: "הקב"ה מכיר אמתו ויודע אותה כמו שהיא. ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו, כמו שאנו יודעים, שאין אנו ודעתנו אחד, אבל הבורא יתברך הוא ודעתו וחייו אחד מכל צד ומכל פינה ובכל דרך ייחוד. שאלמלי היה חי בחיים ויודע בדעה חוץ ממנו, היו שם אלוהות הרבה הוא וחייו ודעתו, ואין

הדבר כן, אלא אחד מכל צד ומכל פנה ובכל דרך ייחוד. נמצאת אתה אומר הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה הכל אחד".

הערת המתרגם: "קאעדה' שריעתנא" ובר"ש "פינת דתנו", ואיני יודע מה הזקיקו לכך. ושמא צריך היה לתרגם "עיקר תורתנו", וכלשון הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' יא. ושם בפרק א הל' ו: "וכל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר חוץ מזה, עובר בלא תעשה, שנאמר לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני, וכופר בעיקר שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו".

הערת המתרגם: כלומר: שאין לו נספח לא תואר ולא תכונה, לא עצמיים ולא אחרים.

הערת המתרגם: ראה לעיל פרק סג הערה .

הערת המתרגם: חית פתוחה.

הערת המתרגם: חית צרויה.

הערת המתרגם: וכן כתב בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' י: "ולפיכך אומר חי פרעה, וחי נפשך, ואין אומר חי ה', אלא חי ה', שאין הבורא וחייו שנים כמו חיי הגופים החיים או כחיי המלאכים. ובהקדמתו לאבות סוף פ"ח (מהדורתי עמ' תו) "ולפי היסוד הגדול הזה אין העברית מרשה לומר חי ה' כמו שאמרו חי נפשך, חי פרעה, כלומר: שם נספח, כיון שהנספח והמסופח אליו שני דברים נפרדים, ואין הדבר נספח אל עצמו, ולפי שחיות ה' היא עצמותו, ועצמותו חיותו, ואינה דבר אחר זולתו, לא אמרוה בסיפוח אלא אמרו חי ה', הכוונה שהוא וידיעתו דבר אחד". עיין שם. וראה גם בסמוך פרק סט.

הערת המתרגם: לעיל פרק נג ופרק נז.

הערת המתרגם: אם כי התחלתי ב"דעה" וסיימתי ב"דעה" לא נמנעתי מלתרגם כאן "שכל". ואין ספק שרבנו נתכוון לכמה ספרים יווניים וערביים שנתחברו בעניין זה, אך נראה שנתכוון בעיקר למאמרו של אבי נצר אלפאראבי "מקאלה פי מעאני אלעקל" מאמר בענייני השכל. ושם קבע שש הבחנות ראשיות במובן "שכל" ולהן פארות וסעיפים. ובכמה מקומות לקמן מציין עליו רבנו להדיא.

הערת המתרגם: אפשר: בעיניו.

הערת המתרגם: כלומר: עלול להצטייר במחשבתו כמקרה הנשוא על נושא. ודברי הנרבוני כאן כבדים מנשוא, ראה שם טוב, וכל מה שהאריך בהנחות ארסטו נאמרו בפרטות במאמר אבי נצר בענייני השכל.

הערת המתרגם: יסתור את המושג "הדעה והיודע והידוע" על ידי משל זה.

הערת המתרגם: של מושג זה.

הערת המתרגם: ובהלכות יסודי התורה פ"ב הל' י כתב: ודבר זה אין כוח בפה לאומרו ולא באוזן לשמעו ולא בלב האדם להכירו על בוריו.
הערת המתרגם: העוסקים במדעי האלוהות. אם כי מנהג ספרי הפילוסופיא היוניים לכנות לכל דבר חשוב ונעלה במינו "אלוהי", ותמצא זה רבות בדיאלוגים של אפלטון.
הערת המתרגם: כל זה לקוח מדברי ארסטו בספרו על הנפש ספר ג. ושם הוא קורא את השכל בכוח, נפש, או חלק נפש, או כוח מכוחות הנפש, או דבר מסוים שכל עצמו עתוד או מעותד לקבלת דבר מה. והאריך בו אבי נצר במאמרו [קיב] בענייני השכל הבחנה חמישית, אלא שמה שהמשיל רבנו בעץ המשיל הוא בדונג. עיין שם.
הערת המתרגם: שהופשטה במחשבה הצורה מן החומר.
הערת המתרגם: היא פועלת עצם מציאותה, כי לפני כן הייתה כוח בנפש, ועתה כשיצאה לפעל הרי כל מה שיצא בפועל הוא מה שידעה.
הערת המתרגם: כלומר: מה שהשיגה.
הערת המתרגם: לתוספת הבהרה אפשר: וכאשר תניח כי דעה. ויש להעיר כי גם הראב"ע מתרגם "עקל" האמור כאן דעה שכ' בשמות לד ו "כי הוא לבדו יודע ודעת וידוע". ע"ש.
הערת המתרגם: העתוד לפני שיקבל את צורתו שהוא מושכלו.
הערת המתרגם: הופשטה צורת העץ מן החומר שלה במחשבה.
הערת המתרגם: "אכיד'א" כאשר האדם תופש במחשבתו מציאות דבר בכוח. ובר"ש "כשילקחו בכוח".
הערת המתרגם: כלומר: אין בו דבר בכוח.
הערת המתרגם: שכל דבר שבכוח הוא העדר, כפי שנתבאר לעיל פרק נה.
הערת המתרגם: בתחילת החלק השני.
הערת המתרגם: בר"ש "גוף והיכל".
הערת המתרגם: וראה גם לקמן ח"ב פ"ד, ובמאמר אבי נצר אלפאראבי בענייני השכל הבחנה ששית.
הערת המתרגם: אפשר: [קיג] מחוצה לו.
הערת המתרגם: "חרכה' מא" ואפשר לתרגם הפרעה, הפסקה, סיבה. ובר"ש "תנועה". וכך הוא באמת רוב שימוש מלה זו בערבית. אך נראה לי שלא לכך נתכוון רבנו כאן. ושמא קורא רבנו שינוי זה החל בו אם כי הגורם חיצוני "תנועה" כפי הכלל שכל תנועה שינוי וכל שינוי תנועה וכפי שיתבאר לקמן בהקדמות שבתחילת החלק השני, וראה גם אפלטון בספרו תיאיטיטוס מהד' סימון עמ' . וראה גם לקמן ח"ב פרק יב ופרק יח.

הערת המתרגם: אפשר לתרגם: ואין ביאור עניין זה מטרתנו עתה אלא המטרה.
הערת המתרגם: אפשר: ואין עוצר בעדו.
הערת המתרגם: שלא קל למחשבת האדם לתפוש את העניין הזה על בוריו. וכדלעיל הערה .
הערת המתרגם: מוסב על תלמידו אשר למענו נכתב הספר.
הערת המתרגם: "מת'ל" מם ותו פתוחות נעות, לכך תרגמתי "משל" מם שוויה ושין פתוחה. ואפשר לתרגם "כמו" והכוונה שהדברים המושכלים הללו הם מבחינת השכל דברים ברורים, כמו שהמוחש ברור לחוש, ואם תתפוש את הדברים הללו בכוח המדמה, יתחלפו לך המושגים ותאבד המטרה, כי אין למדמה כושר תפישה למושכל המופשט.
הערת המתרגם: וכדלעיל בהערה , שהעתוד לדעה הוא כוח נפשי. וראה גם בהקדמת רבנו לאבות, הפרק הראשון. [קיד]

פרק [סט]

הפילוסופים, כפי שידעת, קוראים את ה' יתעלה "העילה הראשונה" ו"הסיבה הראשונה". ואלה הידועים בשם "מתכלמין" מתרחקים מאוד מן השמות הללו , וקוראים אותו "הפועל", וחושבים שיש הבדל עצום בין אמרנו סיבה ועילה, לבין אמרנו פועל.
לפי שאמרו, אם נאמר שהוא עילה, נחייב מציאות העלול, וזה יביא לקדמות העולם, ושהעולם לו על דרך החיוב . ואם נאמר "פועל", לא יתחייב מזה מציאות הנפעל עמו, כי הפועל אפשר שיקדם את פעלו. אלא שאינם מציירים לעצמם עניין שאין הפועל פועל כי אם לאחר שיקדם פעלו. ואלה דברי מי שאינו מבחין בין מה שבכוח למה שבפועל .
ואשר תדע אתה, שאין הבדל בין אמרך "עילה" או "פועל" בעניין זה. והוא, שכאשר תחשוב גם על העילה בכוח, הרי היא קודמת לעלולה בזמן , אבל אם הייתה עילה בפועל, הרי עלולה מצוי במציאותה עילה בפועל בהכרח.
וכן כאשר תחשוב את הפועל פועל בפועל, יתחייב מציאות פעלו בהכרה, כי הבנאי לפני שיבנה את הבית אינו בנאי בפועל, אבל הוא בנאי בכוח, כמו שחומר אותו הבית, לפני שיבנה בית -בכוח, וכאשר יבנה, אז הוא בנין בפועל, [קיד] ויתחייב מציאות דבר בנוי אז בהכרח .
ואם כן לא הרווחנו מאומה בהעדפת שם "פועל" על שם "עילה וסיבה".
והכוונה כאן אינה אלא ההשוואה בין שני השמות הללו, ושכמו שאנו קוראים אותו פועל, ואף על פי שפעלו נעדר., הואיל ואין מניעה ואין מעצור לפניו מלפעול מתי שירצה, כך אפשר שנקראהו עילה וסיבה בעניין זה עצמו, ואף על פי שהעלול נעדר.

ואשר הביא את הפילוסופים לקראו יתעלה עילה וסיבה, ולא קראוהו פועל, אינו מחמת השקפתם הידועה בקדמות העולם, אלא מחמת עניינים אחרים, הנני מזכירם לך דרך אגב .

כבר נתבאר במדעי הטבע מציאות הסיבות לכל דבר שיש לו סיבה, ושהם ארבעה: החומר והצורה, והפועל והתכלית .

ושיש מהם קרובים ומהם רחוקים , וכל אחד מארבעה אלו נקרא סיבה ועילה.

ומהשקפותיהם אשר איני חולק עליהם, שה' יתהדר ויתרומם הוא הפועל והוא הצורה והוא התכלית, ולפיכך אמרו שהוא יתעלה סיבה ועילה, כדי לכלול שלושת הסיבות הללו, והם שיהא הוא פועל העולם וצורתו ותכליתו.

ומטרתי בפרק זה לבאר לך באיזה אופן נאמר בו יתעלה שהוא הפועל והוא צורת העולם, והוא גם תכליתו.

ואל תטריד את מחשבתך כאן בעניין חידושו את העולם או חיובו ממנו לפי דעתם, כי ידובר בכך הרבה כראוי לעניין זה . והכוונה כאן שהוא יתעלה פועל את פרטי הפעלים הנמצאים בעולם, כמו שהוא פועל העולם בכללותו .

ואומר:

כבר נתבאר במדעי הטבע כי ארבעת מיני סיבות הללו, ראוי לחקור לכל סיבה מהן גם סיבה אחרת, ואז ימצא לדבר המתהווה ארבעת הסיבות הללו הקרובות אליו , וימצאו גם להם סיבות, ולסיבות סיבות, עד שמסתיים אל הסיבות הראשונות.

כגון: שהדבר הזה העשוי פועלו הוא כך, ולאותו הפועל פועל, ולא יחדל מכך עד שיגיע אל מניע ראשון, הוא הפועל באמת לכל האמצעיים הללו. והוא, שאם היה אות אלף מניעו אות בית, ובית מניעו גימל, וגימל מניעו דלת, ודלת מניעו הא, וזה מה שלא יעבור עד ללא תכלית , אם כן נעמוד אצל ההא דרך משל . הרי אין ספק כי ההא הוא המניע את האלף והבית והגימל והדלת, ובצדק נאמר על תנועת האלף כי ההא פעל אותה.

ועל דרך זו מתייחסת כל פעולה במציאות אל ה'. ואפילו פעלו מי שפעלו מן הפועלים הקרובים, * כמו שנבאר, הרי הוא הסיבה הרחוקה מצד היותו פועל . [קטו]

וכך הצורות הטבעיות ההוות הנפסדות , נמצאם אם נתחקה אחריהם, שבהכרח קדמה להם צורה אחרת המעתדת את החומר הזה לקבל את הצורה הזו, וגם אותה הצורה השניה קדמה לה אחרת, עד שיסתיים לצורה האחרונה, שהיא הכרחית במציאות הצורות האמצעיות הללו, אשר אותן האמצעיות הם סיבת הצורה הזו הקרובה, ואותה הצורה האחרונה בכל המציאות הוא ה' יתעלה.

ואל תחשוב כי אמרנו בו שהוא הצורה האחרונה לכל העולם, הוא רמז לצורה האחרונה אשר עליה אומר ארסטו במה שאחר הטבע, שהיא בלתי הוה ולא נפסדת * . כי אותה הצורה האמורה שם, טבעית, לא שכל נבדל.

לפי שאין אמרנו עליו יתעלה, שהוא צורת העולם האחרונה, כעניין הוית הצורה בעלת החומר צורה לאותו החומר, עד שיהא הוא יתעלה צורה לגוף .

לא על דרך זו נאמר! אלא כמו שכל מצוי בעל צורה אינו מה שהוא כי אם בצורתו, ואם נפסדה צורתו נפסדה הווייתו ובטל; כך, כיחס הזה עצמו, יחס ה' לכל תחילות המציאות הרחוקות. כי במציאות הבורא הכל מצוי, והוא מקור קיומו, בעניין שמכנים אותו "שפע", כמו שנבאר באחד מפרקי מאמר זה .

ואם יעלה על הדעת העדר הבורא - תעדר כל המציאות, ותבטל מהות הסיבות הרחוקות ממנו, והמסובבים האחרונים, ומה שביניהם.

והרי הוא אפוא לו במעלת הצורה לדבר שיש לו צורה, אשר בה הוא מה שהוא, ובצורה תתקיים אמיתתו ומהותו. כך יחס ה' לעולם, ובדרך זו נאמר בו שהוא הצורה האחרונה, ושהוא צורת הצורות. כלומר: שהוא אשר מציאות כל צורה בעולם וקיומה נשען בסופו של דבר אליו, ובו קיומה , כשם שהדברים בעלי הצורות קיומם על ידי צורתם. ומחמת עניין זה נקרא בלשוננו חי העולמים, עניינו שהוא חיות העולם, כמו שיתבאר.

וכך הוא הדבר גם בכל תכלית. הרי הדבר שיש לו תכלית, יש לך לחקור לאותה התכלית תכלית. כאלו תאמר דרך משל, שהכסא חומרו העץ, ופועלו הנגר, וצורתו הריבוע בתבנית כך, ותכליתו לשבת עליו.

הרי יש לך לשאול ומה תכלית הישיבה על הכסא?

ואז ייאמר שיורם היושב עליו ויגבה מעל הארץ.

ותשאל עוד ותאמר ומה תכלית ההרמה מעל הארץ,

ויענו לך לכבד את היושב בעיני רואהו.

ותשאל ומה תכלית כבודו בעיני רואהו,

ויענו לך כדי [קטז] שייראוהו וירהו ממנו.

ותשאל ותאמר ומה תכלית היותו ירוי,

ויענו לך כדי שתהא פקודתו נשמעת .

ותדרוש עוד ומה התכלית ההשמעות לפקודתו.

ותיענה למנוע בני אדם מלהזיק זה את זה .

ותדרוש עוד התכלית לכך,

ותיענה כדי להתמיד תקינות מציאותם .

וכך צריך תמיד בכל תכלית שתופיע, עד שיסתיים הדבר אל רצונו יתעלה בלבד לפי השקפה מסוימת כפי שיתבאר , עד שתהא התשובה האחרונה "כך רצה יתעלה", או אל גזרת חכמתו כפי השקפת אחרים כפי שאבאר , עד שתהא התשובה בסוף "כך גזרה חכמתו".

ולזה יסתיים משפט כל תכלית אל רצונו וחכמתו כפי שתי השקפות אלו, אשר נתבאר לפי שיטתנו שהם עצמו, ושאין חפצו ורצונו או חכמתו דברים מחוץ לעצמותו, כלומר: שהם זולת עצמותו.

נמצא אפוא כי הוא יתעלה התכלית הסופית של הכל, וגם תכלית הכל להתדמות בשלמותו כפי היכולת , והוא עניין חפצו, אשר הוא עצמותו כמו שיתבאר . לפי זה נאמר בו שהוא תכלית התכליות .

הנה ביארתי לך באיזה אופן נאמר בו יתעלה שהוא פועל וצורה ותכלית, ולפיכך קראוהו סיבה ולא קראוהו פועל בלבד.

ודע, כי אחד מבעלי העיון מן ה"מתכלמין" האלה, הגיעה בו הסכלות וההעזה עד שאמר, כי אלו יעלה על הדעת העדר הבורא, לא יתחייב מכך העדר הדבר הזה שהמציא הבורא, כלומר: העולם, לפי שאין הכרח שיבטל הפעול אם נעדר הפועל אחר שעשאו.

ומה שאמרו נכון, אלו היה פועל בלבד, ולא היה אותו הדבר הפעול זקוק לו בהתמדת קיומו, כמו שאם מת הנגר, לא יבטל הארון, כיון שאינו מספק לו את הקיום.

אבל בהיותו יתעלה גם צורת העולם, כמו שביארנו, והוא מספק לו את הקיום והתמידיות, לכן מוכחש שייעדר המקיים וישאר מקבל הקיום, אשר אין לו קיום כי אם במה שמסופק לו. עד כדי שיבוש זה הביאה האמירה שהוא פועל בלבד, לא תכלית ולא צורה. [קיז]

הערות:

הערת המתרגם: הכוונה לאריסטו ומפרשי ספריו. ראה בתחילת הפיזיקה, ובמטפיזיקה ספר א פ"א.

הערת המתרגם: לשון רבים. ובר"ש "מזה השם" ולא דק.

הערת המתרגם: "ט'ן" מחשבה בטלה.

הערת המתרגם: ביחס אליו. ובר"ש "מאתו" ולא דק.

הערת המתרגם: שאין העילה עילה כי אם על ידי העלול, וכדלקמן.

הערת המתרגם: את העניין הזה והוא שאין הפועל - העושה נעשה פועל - עושה אלא אם יש לו פעולה ומעשה.

הערת המתרגם: כלומר: לגבינו, שכל פעולה שאנו מסוגלים לבצעה, הרי היא מצויה בנו בכוח, ואין זה שהיא מצויה בו בכוח נקרא פועל עד אשר תצא אל הפועל, ואי יציאתה אל הפועל הוא מחמת מעצורים שונים פנימיים או חיצוניים. אך כלפי ה' הרי אין בו דבר בכוח, והכל נמצא בפועל תמיד, הואיל ואין מעצור לפניו, וכדלקמן. וראה שם טוב שהאריך באופן [קיד] אחר.

הערת המתרגם: כלומר: במי ששיך בו כוח ופועל.

הערת המתרגם: הר"ש שינה בנין כל משפט זה והוסיף בו משלו ללא צורך, וכך כתב: כי הבונה קודם שיבנה הבית אינו בונה בפועל, אבל הוא בונה בכוח, וכשיבנה אז הוא בונה בפועל, כמו שחומר הבית ההוא קודם שיבנה הוא בית בכוח, וכשיבנה אז הוא נבנה בפועל.

הערת המתרגם: בר"ש "בהגדיל" ולא דק.

הערת המתרגם: אפשר: ועין מונע ואין עוצר בעדו.

הערת המתרגם: "אקתצ'בהא לך" סקירת עניין ואמירת דברים מבלי להתכונן לכך, מעין "הואיל ואתו לידן נימא בהו מלתא". ובר"ש "אומרם לך בקצרה" וברי"ח "אפרוט אותם לך".

הערת המתרגם: פיזיקה לארסטו ספר ב פ"ז.

הערת המתרגם: ארבעת אלה הגדיר רבנו היטב במלות ההגיון שער תשיעי. וראה מטפיזיקה לארסטו ספר ח פ"ד. ואנליטיקה אחרונה ספר א פי"ג.

הערת המתרגם: כלומר: הסיבות והעלות, מהם קרובות שהנפעל תוצאה ישירה מהם, ומהם רחוקות שהם סבת סבת... סבתו, וכדלקמן.

הערת המתרגם: מהשקפות הפילוסופים, בבואם להגדיר את הסיבה הראשונה כלומר: ה' יתעלה, לאיזה מן הסיבות הללו.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק א והלאה.

הערת המתרגם: בר"ש "העולם כולו כמות שהוא" ואין זה במקור.

הערת המתרגם: פיזיקה לארסטו ספר ז פ"ב, וספר ח פ"ה.

הערת המתרגם: שהמתהווה תוצאה ישירה מהן.

הערת המתרגם: וכפי שיובא לקמן בהקדמת ח"ב הקדמה שלישית.

הערת המתרגם: נניח שהדבר הסתיים אצל ההא. כי אחת היא לנו אם נעמוד כאן או נגיע לבליוני מליונים.

* . נראה שאין כוונת רבנו לכלול אפילו פעולות הפועל ברצון חפץ וכוונה כגון האדם. אם כי יתכן שהוא כולל הכל, וכשיטת רס"ג, ראה פירושו לתורה מהדורתי בראשית ג כא ובהערה שם.

הערת המתרגם: וכמו שכתב בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ה: ובמה ייפרדו הצורות זו מזו והרי אינן גופים, לפי שאינן שוין במציאותן, אלא כל אחד מהן למטה ממעלתו של חברו, והוא מצוי מכוחו זה למעלה מזה, והכל נמצאים מכוחו של הקב"ה וטובו. וזהו שרמז שלמה בחכמתו כי גבוה מעל גבוה שומר. ע"ש. והשוה גם אבי [קטו] נצר אלפאראבי במאמרו "עיון אלמסאיל" - .

הערת המתרגם: למהות הצורה הטבעית באדם, ראה לעיל פרק א ד"ה אבל צלם.

הערת המתרגם: הכוונה באדם על העתוד וכוח כשרון קיבול השכל הנקנה. כי האחרון, כלומר: השכל הנקנה, אין לו קשר עם היסודות ואינו הוה נפסד. ועיין היטב בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' ה-ט. ובהלכות תשובה פ"ח הל' ג. ולקמן פרק ע. וביתר הנמצאים צורתו - מהותו לאחר הפשיטתו מן החומר.

הערת המתרגם: אפשר: שנגיע.

* . משום שלדעתו היא צורת החומר הקדמון, ההיולי, שהוא בלתי הוה נפסד, לשיטתו בקדמות החומר הבסיסי של העולם. וכדלקמן ח"ב פרק יג ההשקפה השלישית.

הערת המתרגם: וראה גם לקמן ח"א פ"ע בדעת ה"צאבה" שה' רוח או נפש הגלגל.

הערת המתרגם: אפשר: ראשיות.

הערת המתרגם: לפי הערבית "הוא הכל", ובעברית אין צורך לתיבת "הוא".

הערת המתרגם: "ממד" תרגמתי כן לכלול שתי הוראות "ממד" מלשון "כשדה" נותן ופועל החומר לקיומו, או מלשון "מד" מתמיד וממשיך.

הערת המתרגם: חלק ב פרק יב.

הערת המתרגם: בר"ש "ואלו היה אפשר" ברי"ח "ואם יעביר אדם על לבו" ורש"ט חולק עליהם ומציע "אלו שוער בנפש" ואיני יודע למה כל הצער הזה. ויש תרגומו הנפלא של רבנו בהלכות יסודי התורה פ"א הל' א-ג "יסוד היסודות ועמוד החכמות, לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא משמים וארץ ומה שביניהם, לא נמצאו אלא מאמיתת הימצאו. ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי, אין דבר אחר יכול להמצאות, ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים מלבדו מצויים, הוא לבדו יהיה מצוי ולא יבטל הוא לביטולם, שכל הנמצאים צריכים לו, והוא ברוך הוא אינו צריך להם ולא לאחד מהם".

הערת המתרגם: "קואם" תרגמתי אמנם "קיום" כעין לשון נופל על לשון, וכך תרגם ר"ש, ואינו מדויק בהחלט, כי הוראתה עמידה ויציבות, היות הדבר משהו.
הערת המתרגם: ב"ה בכל כ"י העתיקים וגם בהוצ' מונק. ובדניאל יב ז "חי העולם", אבל "חי העולמים" הוא בברכות שתקנו חז"ל לפני הזמירות ולאחריהן. וראה גם [קטז] לקמן פרק עב.
הערת המתרגם: אפשר: לדרוש.
הערת המתרגם: בר"ש "ותענה לגדל מצותו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אפשר: המשמעת.
הערת המתרגם: המשך זה יש להחיל גם לעיל פרק ט.
הערת המתרגם: על דרך מאמר חז"ל באבות פ"ג מ"ב: שאלמלי מוראה איש את רעהו חיים בלעו.
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרק יז ההשקפה השלישית. וראה גם אבי נצר אלפאראבי בספרו "פצוץ אלחכם" עמ' ד"ה "פאן ט'ן ט'אן".
הערת המתרגם: אפשר: בסוף.
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרק יז ההשקפה הרביעית.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק נד, ראה שם הערה .
הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרק יג.
הערת המתרגם: אפשר: באופן זה.
הערת המתרגם: וראה גם לקמן ח"ג פרק יג.
הערת המתרגם: כדי לכלול שלושת סוגי הסיבתיות.
הערת המתרגם: בר"ש "וההתגברות" ולא דק.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .
חלק ראשון

פרק [ע]

רכב
מלה זו משותפת, משמעה הראשון עניינו רכיבת האדם על הבהמות כפי הרגיל:
והוא רכב על אתונו .
והושאל לשליטה על הדבר, כי הרוכב שולט ומושל על רכבו, וזהו אמרו:
ירכיבהו על במתי ארץ ,
והרכבתיך על במתי ארץ ,

עניינו שאתם תמשלו על מרומי הארץ.
ארכיב אפרים ,
אמשילהו ואשליטהו.
וכפי העניין הזה נאמר בה' יתעלה: [קיז]
רכב שמים בעזרך ,
פירושו המושל על השמים. וכן:
לרוכב בערבות
עניינו המושל על ערבות והוא הגלגל העליון המקיף את הכל .
לשון חכמים ז"ל החוזר בכל מקום שהם שבעה רקיעים, ושערבות הוא העליון המקיף את הכל. ואל תתמה על שהם מונים את הרקיעים שבעה והם יותר, לפי שפעמים מונים את העגול אחד, אף על פי שיש בו מספר גלגלים, כפי שהדבר ידוע אצל המעיינים במקצוע זה, וכמו שאבאר. ואין הכוונה כאן אלא אומרם בפירוש תמיד כי ערבות הוא מעל לכל, ועל ערבות נאמר:
רכב שמים בעזרך .
ולשון חגיגה , אמרו:
ערבות רם ונשא שוכן עליו, שנאמר סלו לרוכב בערבות .
ומנא לן דאיקרי שמים? כתיב הכא 'לרוכב בערבות' וכתיב התם 'רוכב שמים' .
הנה נתבאר כי כל הרמז לגלגל אחד, והוא המקיף את הכל, אשר תשמע מעניינו מה שתשמע .
והתבונן אמרם 'שוכן עליו' ולא אמרו 'שוכן בו', כי אלו אמרו 'שוכן בו', היה זה מחייב לו מקום, או שיהיה כוח בו כמו שדימו כתות ה"צאבה", שה' רוח הגלגל . והרי באמרם 'שוכן עליו' בארו שהוא יתעלה נבדל מן הגלגל, ואינו כוח בו .
ודע שהושאל לו יתעלה רכב שמים לדימוי המופלא והנפלא, והוא: שהרוכב יותר נעלה מן הרכוב. ולא אמרנו יותר נעלה, אלא דרך אי הקפדה בדיבור , כי אין הרוכב ממין הרכוב; ועוד, שהרוכב הוא המניע את הבהמה ומוליכה כפי שירצה, והיא כלי בידו להטותה כחפצו, והוא נקי ממנה ואינו מחובר בה אלא חוץ ממנה.
כך ה' יתרומם שמו. הוא מניע הגלגל העליון אשר בתנועתו ינוע כל נע בו, והוא יתעלה נבדל ממנו ואינו כוח בו.
ובבראשית רבה אמרו כאשר פירשו אמרו יתעלה:
מעונה אלוהי קדם ,
אמרו:

הוא מעון עולמו ואין עולמו מעונו,
והסמיכו לזה ואמרו:
הסוס טפלה לרוכב, ואין הרוכב טפלה לסוס.
הדא הוא דכתיב 'כי תרכב על סוסיך' ,
זה לשונם.
התבונן בו וראה היאך ביארו יחסו יתעלה לגלגל , ושהוא כלי שלו אשר בו מנהיג את המציאות. לפי שכל מקום שתמצא לחכמים ז"ל כי שמים פלונית יש בה כך, ושמים פלונית יש בה כך, אין עניינו שיש בשמים גופים אחרים זולת השמים, אלא עניינו שהכוחות המהווים את הדבר הפלוני והנוטרים את תקינותו, באים מאותה השמים.
והראיה למה שאמרתי [קיח] לך, אמרם ,
ערבות שבו צדק וצדקה, ומשפט וגנזי חיים, וגנזי שלום וגנזי ברכה, ונשמתן של צדיקים, ונשמות ורוחות שעתידים להבראות, וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו המתים.
ופשוט הוא, שכל מה שמנו כאן אין מהם דבר שהוא גוף, שאז יהיה במקום, כי טל אינו טל כפשוטו . והתבונן היאך אמרו בזה 'שבו', כלומר: שהם בערבות , ולא אמרו שהם עליו. והרי כאלו הודיעו, שהדברים הללו המצוים בעולם, אינם מצוים כי אם מכוחות הבאים מערבות, ה' יתעלה הוא אשר עשאו מוצא להם ורכזם בו, אשר מכללם גנזי חיים. וזהו הנכון והאמת המוחלטת, שכל חיים מצוים בחי, אינם אלא מאותם החיים, כפי שאבאר לקמן .
והתבונן היאך מנו נשמתן * של צדיקים ונשמות ורוחות שעתידין להבראות, וכמה נעלה עניין זה למי שהבינו, כי הנשמות הנשארות אחר המות, אינה הנשמה ההווה באדם בזמן שמתהווה. כי זו ההווה בעת התהוותו, היא כוח ההכנה בלבד , והדבר הנפרד לאחר המות הוא הדבר שהושג בפועל.
וגם אין הנשמה ההווה היא הרוח ההווה, ולפיכך מנו בהווים נשמות ורוחות, אבל הנבדלת דבר אחד בלבד. וכבר ביארנו שתוף רוח .
וכן ביארנו בסוף ספר מדע מה שיש בשמות אלו מן השיתוף.
ולכן שים לב היאך העניינים המופלאים הללו האמתיים, אשר הגיע אליהם עיונם של מובהקי הפילוסופים, מפוזרים במדרשות, שאם יראה אותם האדם החכם - שאינו מכיר צדקתם - בעיון ראשון ילעג להם, בגלל מה שיראה בפשטיהם מן הזרות לאמיתת המציאות, והסיבה לכל זה שדברו בחידות, מחמת עמקות עניינים אלו מתבונת ההמון כמו שהודענו כמה פעמים .

ואחזור להשלים הבנת מה שהתחלתי, ואומר, שהם ז"ל הביאו ראיות מלשונות הפסוקים על מציאות הדברים המנוים הללו בערבות, וכך אמרו :
צדק ומשפט דכתיב צדק ומשפט מכון כסאך ,
וכן למדו לאותן אשר מנו אותם שהם יוחסו לה' יתעלה שהם אצלו, והבן זה.
ובפרקי ר' אליעזר אמרו:
שבעה רקיעים ברא הקב"ה, ומכלם לא בחר כסא כבוד למלכותו אלא ערבות, שנאמר סלו לרוכב בערבות ,
זה לשונו, והבן גם אותו.
ודע כי קבוצת הבהמות הרכובות נקראים מרבבה, ונכפל זה הרבה:
ויאסף יוסף [קיט] מרכבתו ,
במרכבת המשנה ,
מרכבות פרעה .
והראיה כי השמות הללו נאמרים על מספר בהמות אמרו:
ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה ,
הרי זו ראיה כי מרכבה נאמרת על ארבעה סוסים.
ולפיכך אני אומר, שכיון שנאמר כפי שנאמר שכסא הכבוד ניבאוהו ארבע חיות, קראוהו חכמים ז"ל מרכבה , דימוי למרכבה שהיא ארבעה אחדים.
ועד כאן מה שנמשך אליו הדיבור בפרק זה, ויבואו עוד בהכרח הערות אחרות רבות בעניין זה .
אבל המטרה בפרק זה, ואשר בשביל כך הודגשו הדברים, כי אומרו 'רוכב שמים' ענייננו מסבב הגלגל המקיף, ומניעו ביכולתו וחפצו. וכן אמרו בסוף הפסוק 'ובגאותו שחקים', אשר בגאותו סבב השחקים. אמר את הראשון שהוא 'ערבות', כמו שביארנו בלשון רכיבה, והשאר בלשון 'גאווה'. כי בנוע הגלגל העליון, התנועה היומית הזו ינועו כל הגלגלים כתנועת החלק בכל , וזו היא היכולת העצומה אשר הניעה את הכל, ולפיכך קראה גאווה.
ולכן יהיה עניין זה מזומן תמיד בדעתך למה שיבוא לקמן, כי הוא גדול הראיות שבהן נודעה מציאות ה', כלומר: סיבוב הגלגל, כמו שאוכיח , ולכן הבינהו. [קכ]
הערות:
הערת המתרגם: "מת'אלה", הוראות רבות לה, והנכון לדעתי לתרגמה כאן "משמעה". ובר"ש "הנחתה", ובמה"ק של תרגום הר"ש "ודמיונו", וברי"ח "פירושה" ויש שנסה להגיה "משלה", ואין כל טעם וצורך לכך.

הערת המתרגם: במדבר כב כב.
הערת המתרגם: דברים לב יג.
הערת המתרגם: ישעיה נח יד.
הערת המתרגם: "אעאלי" ורס"ג תרגם "קמאקם" ועניינן אחד. ובר"ש "עליוני".
הערת המתרגם: הושע י יא. ושם תרגם יונתן אשריתי בית ישראל על תקוף ארעא. [קיז]
הערת המתרגם: דברים לג כו.
הערת המתרגם: תהלים סח ה. ורס"ג פירש בעבות כלומר: העבים והריש נוספת.
הערת המתרגם: וכמבואר לקמן חלק א פרק עב, וחלק ב פרק ד, ועוד.
הערת המתרגם: חגיגה יב ב. שוחר טוב צב ב. קיד ב. דברים רבה ב כג. פרקי ר' אליעזר יח. פסיקתא רבתי כ ג. אבות דר' נתן פרק לז ט. ועוד.
הערת המתרגם: "כרה" כולל כדור, עגול, גלגל. ונ"ל שאין נכון לתרגם כאן "כדור". ואף לא גלגל שרבנו מתרגם תמיד "פלך", אם כי בהלכות יסודי התורה פ"נ הל' א כתב: "הגלגלים הם הנקראים שמים ורקיע וזבול וערבות". ע"ש. ולכן העדפתי לתרגם "עגול", ואם טעיתי עם רבנו הסליחה.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק עב, וח"ב פרק ד, כי לפחות שמונה עשרה גלגלים הם.
הערת המתרגם: דף יב ב.
הערת המתרגם: לפנינו בש"ס שונה הנוסח למשמעות קשה לדעת רבנו, וכתבו "מלך אל חי רם ונשא שוכן עליהם בערבות", והכינוי עליהם מוסב שם על מלאכי השרת. אמנם בנוס' הר"ח אין תיבת "בערבות" ובכך סולקה המשמעות הקשה, אך "עליהם" נשארה, ושמא יש להסב אותה גם על ערבות וגם על המלאכים וכו'.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק עב, וח"ב פרק ד.
הערת המתרגם: על אמונתם של אלה ראה לעיל פרק סג. ובהלכות עבודה זרה פ"א: וראה גם לקמן ח"ג פרק כט ופרק לז.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק סט ד"ה ובך הצורות.
הערת המתרגם: בר"ש "הזר" וכך הוא.
הערת המתרגם: בר"ש "אלא בהקל מן המאמר" וגמגום הוא.
הערת המתרגם: כלומר: שההנעה וההנהגה נעשת בעצם רכיבתו ללא שום פעולה נוספת מצדו. וראה בהלכות כלאים פ"ט הל' ט, ועיין כסף משנה שם. ודבר גדול רמז לנו רבנו כאן, שעצם השליטה במדובר אם שליטת הקיום או זולתה, שהיא במושגינו השגה היא גורם ההנעה. ולקמן יובא כי שאיפת המשכיל וחשקתו למושכלו מקור ראשיות התנועה, והדברים עתיקים.

הערת המתרגם: "ברי" אפשר היה לתרגם "נעלה ונבדל" ולפחות "מנוקה" ונמשכתי אחר הר"ש כי נדמה לי שהיא הפחות בלתי מתאימה. והעניין ידוע.
הערת המתרגם: פרשה סח פסקה י, לפסוק ויפגע במקום.
הערת המתרגם: דברים לג כז.
הערת המתרגם: חבקוק ג ח.
הערת המתרגם: כלומר: היחס בינו לבין הגלגל.
הערת המתרגם: מיוחס לחכמים.
הערת המתרגם: שדבר [קיח] פלוני מתהווה מחמתן.
הערת המתרגם: אפשר: סדירותו.
הערת המתרגם: שם חגיגה יב ב.
הערת המתרגם: הוזקק לבאר זאת בטל שהוא היחידי שאפשר לחשוב שהוא גשמי, וכל השאר רוחניותם ברורה לכל.
הערת המתרגם: ושמא מפרש רבנו "שבו" כמו בי מלכים ימלכו, בי שרים ישרו (משלי ח).
הערת המתרגם: אפשר "מקור" ובר"ש התחלה.
הערת המתרגם: ח"א פרק עב. וראה גם ח"ב פרק י.
* . יש שדייקו האמור כאן "נשמתן" ולא "נשמותן" כבסמוך "נשמות ורוחות" וראה לקמן בחלק זה פרק עד הדרך השביעי הערה .
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק מא ופרק סח.
הערת המתרגם: הנבדלת מן הגוף על ידי המות.
הערת המתרגם: לעיל פרק מ. וראה גם לעיל פרק מא בשיתוף שם "נפש".
הערת המתרגם: בהלכות תשובה פ"ח הל' ג כתב רבנו: "כל נפש האמורה בעניין זה אינה הנשמה הצריכה לגוף, אלא צורת הנפש שהיא הדעה שהשיגה מהבורא כפי כוחה והשיגה הדעות הנפרדות ושאר המעשים, והיא הצורה שביארנו ענינה בפרק רביעי מהלכות יסודי התורה, היא הנקראת נפש בעניין זה" וכו' ע"ש. ובפ"ד יסודי התורה הל' ח-ט: "נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל, והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו... ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה שבה אוכל ושותה ומרגיש ומהרהר, אלא הדעה שהיא צורת הנפש ובצורת הנפש הכתוב מדבר בצלמנו כדמותנו, ופעמים רבות תקרא זאת הצורה נפש ורוח... אין צורת הנפש הזאת מחוברת מן היסודות כדי שתיפרד להן, ואינה מכוח הנשמה עד שתהא צריכה לנשמה. כמו שהנשמה צריכה לגוף, אלא מאת ה' מן השמים היא. לפיכך כשייפרד הגולם שהוא

מחובר מן היסודות, ותאבד הנשמה מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף, לא תיכרת הצורה הזאת לפי שאינה צריכה לנשמה במעשיה, אלא יודעת ומשגת הדעות הפרודות מן הגולמים ויודעת בורא הכל ועומדת לעולם ולעולמי עולמים. ע"ש.

הערת המתרגם: "אלגיר מנצף", כלומר: שאינו שופט בצדק, שאינו מכיר כמה צודקים נכונים ואמיתיים הם. ובר"ש "שאינו מודה על האמת".

הערת המתרגם: שנאלצו לדבר בחידות.

הערת המתרגם: בהקדמתו למשנה, ראה מהדורתנו זרעים עמ' לה ד"ה והרביעי. ובפירושו לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתנו עמ' ר ד"ה וממה שאתה, והלאה. וגם לעיל בהקדמת חלק זה.

הערת המתרגם: בחגיגה יב ב.

הערת המתרגם: תהלים פט טו.

הערת המתרגם: פרק יח.

הערת המתרגם: אפשר: הנרכבות, [קיט] העומדות לרכיבה.

הערת המתרגם: בראשית מו כט.

הערת המתרגם: שם מא מג.

הערת המתרגם: שמות טו ד.

הערת המתרגם: מלכים א, י כט. וכיון שכל סוס בחמשים ומאה, הרי בשש מאות ארבעה סוסים.

הערת המתרגם: אפשר: בהתאם למה שנאמר. והכוונה כפי פשט הביטוי המליצי או החידתי.

הערת המתרגם: יחזקאל א ה.

הערת המתרגם: חגיגה פ"ב מ"א.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרק י, וח"ג פרק ב.

הערת המתרגם: אפשר: שנתגלגל.

הערת המתרגם: כי רמז זה האמור כאן אינו מספיק.

הערת המתרגם: אפשר: מגלגל.

הערת המתרגם: אפשר: גלגל.

הערת המתרגם: כפי שקורה גם בדברים המלאכותיים שבהניע האדם מכונה אדירה הרי כל חלק מחלקיה נקרא נע, אע"פ שהוא נח במקומו.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב פ' א. [קכ]

פרק [עא]

דע כי המדעים הרבים שהיו באומתנו באמיתת דברים הללו אבדו במשך הזמן, ובשלטון העמים הסכלים עלינו . ומפני שלא היו אותם הדברים מסורים לכל בני אדם כמו שביארנו , ולא היה הדבר המסור לכל בני אדם אלא מקראות הכתובים בלבד. וכבר ידעת כי אפילו תורה שבעל פה המקובלת לא הייתה כתובה לפנים, כפי הצווי המפורסם באומה:

דברים שאמרתי לך על פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב ,

והרי זו היא תכלית החכמה בתורה , לפי שהייתה הרחקה ממה שאירע בה בסופו של דבר, כלומר: ריבוי הסברות והסתעפות השיטות, ומשפטים בלתי ברורים שיארעו בהסברת המחבר, ושכחה שתארע לו, ויתחדשו מחלוקות בין בני אדם ונעשים כיתות ונבוכים במעשה. אלא נמסר הדבר בכל [קכ] זה לבית דין הגדול, כמו שביארנו בחיבורינו התורתיים, וכפי שמורה על כך לשון התורה .

ואם במשפטי ההלכה חשו לקבעם בספר שיהא מסור לכל אדם, מחמת מה שיארע בסופו של דבר מן ההפסד, קל וחומר לחבר ספר בדבר מסתרי תורה הללו שיימסר לכל אדם! אלא היו נמסרים מיחידי סגולה ליחידי סגולה, כמו שביארתי לך באמרם:

אין מוסרים סתרי תורה אלא ליועץ חכם חרשים וכו'.

וזו היא הסיבה שגרמה להעדר היסודות העצומים הללו מן האומה, ולא תמצא מהם אלא הערות מעטות ורמזים נאמרו בתלמוד ובמדרשות, והם גרגרי תוך מעטים שעליהם קליפות רבות, עד שנתעסקו בני אדם באותם הקליפות ודימו שאין מתחתיהם תוך כלל .

אבל אלה העוללות המעטות שתמצא שמדברים בענייני הייחוד, וכל הקשור בעניין זה למקצת הגאונים ואצל הקראים, הם דברים שלקחום מן ה"מתכלמין" המוסלמים, והם עוללות בודדות מאוד ביחס למה שחברו המוסלמים בזה.

ואירע עוד, כי בראשית התחלת האסלאם בדרך הזו , הייתה כת מסוימת והם ה"מעתזלה" , ולקחו מהם חברינו מה שלקחו והלכו בדרכם.

ואחר זמן מסוים נתחדשה באסלאם כת אחרת והם ה"אשערייה", ונתחדשו להם סברות אחרות שלא תמצא אצל חברינו מאותם הסברות מאומה, לא מפני שהם בחרו את הסברא הראשונה על הסברא השניה, אלא מפני שאירע שתפסו את הסברא הראשונה וקבלוה, וחשבוה לדבר שהוכח.

אבל הספרדים מבני עמנו כולם תופשים דברי הפילוסופים ונוטים לסברותיהם כל זמן שאינם סותרים יסוד תורני, ולא תמצאם כלל הולכים במאומה מדרכי ה"מתכלמין",

ולפיכך הולכים בדברים רבים בכוון שטתנו במאמר זה באותם הדברים הבודדים המצוים לאחרוניהם.
ודע כי כל מה שאמרו המוסלמים באותם העניינים, ה"מתעזלה" או ה"אשעריה", הם כולם סברות בנויות על הקדמות , אותן ההקדמות לקוחות מספרי היונים והסורים אשר דימו לחלוק על סברות הפילוסופים [קכא] ולבטל דבריהם. והייתה סיבת הדבר שכאשר הציפו העמים הנוצרים את אותם העמים, וטענת הנוצרים הרי כבר ידועה , והיו סברות הפילוסופים נפוצים באותן העמים ומהם נתפתחה הפילוסופיא, ועמדו מלכים המגינים על הדת , ראו חכמי אותן הדורות מן היוונים והסורים כי אלה טענות שהסברות הפילוסופיות סותרות אותן סתירה גדולה וברורה, ואז נתפתח אצלם מדע זה של ה"כלאם" , והחלו לקבוע הקדמות שיועילו להם בדעותיהם, ולהשיב על אותם הסברות המנתצות יסודות תורתם.
וכאשר באה אומת האסלאם, והגיעו אליהם ספרי הפילוסופים, באו אליהם גם אותם התשובות אשר נתחברו נגד ספרי הפילוסופים, ומצאו דברי יחיי אלנחוי, ואבן עדי , וזולתם בעניינים אלה. והחזיקו בהם, והשיגו דבר עצום לפי דעתם. ובחרו עוד מסברות הפילוסופים הראשונים כל מה שנראה לו לבוחר שהוא מועיל לו, ואף על פי שהפילוסופים האחרונים כבר הוכיחו ביטול ו, כגון החלקיק והחלל הריק , וחשבו כי אלה דברים משותפים , והקדמות שכל בעל דת זקוק להם.
ורחבו הדברים, והתדרדרו לדרכים אחרים מוזרים שלא תעו בהם כלל ה"מתכלמין" מן היונים וזולתם, כי אלה היו קרובים לפילוסופים .
ואחרי כן נוצרו באסלאם דברים דתיים מיוחדים להם, והזקיקם הצורך לפרסמם . והייתה גם ביניהם מחלוקת בכך, וקבעה כל כת מהם הקדמות המועילות לה בפרסום סברתה.
ואין ספק שיש דברים הכוללים את שלושתנו, כלומר: היהודים והנוצרים והמוסלמים, והוא עניין חידוש העולם אשר בקיומו יתקיימו האותות וזולתם . אבל יתר הדברים אשר הטילו על עצמם שני העמים הללו לעסוק בהם, כהתעסקות ההם בעניין השלוש, והתעסקות מקצת כתות של אלה ב"כלאם", עד שהוזקקו לקבוע הקדמות כדי שיבססו באותם הקדמות אשר בחרו, את הדברים אשר עסקו בהם, והדברים המיוחדים לכל עם מהם, ממה שהונח אצלם , אנו אין לנו צורך בהם כלל.
כללו של דבר, כל ה"מתכלמין" הראשונים מן היונים שהתנצרו, ומן המוסלמים, לא הלכו בהקדמותיהם תחלה אחרי הגלוי הנראה מענייני המציאות, אלא התבוננו היאך

ראוי שתהיה המציאות, כדי שתהא ממנה ראיה על אמיתת הסברא הזו, או שלא תהיה סותרת אותה. וכאשר התברר להם אותו הדמיון, הניחו כי המציאות היא בצורה זו וזו , ואז החלו להוכיח את קיום אותן הטענות המהוות בסיס לאותן ההקדמות אשר בהן מאמתים את השיטות, או לא יסתרום.

ככה עשו הנבונים [קכב] אשר הניחו את ההנחיות האלה תחילה, והניחום בספרים, וטענו כי העיון המוחלט הביאם לכך ללא נטייה לאיזו שיטה ולא סברא קדומה.

אבל האחרונים אשר עיינו באותם הספרים אינם יודעים מאומה מכל זה , עד שכאשר מוצאים באותם הספרים הקדומים למידויות מרובות והתאמצות גדולה לקיים דבר מה או לבטל דבר מה, יחשבו כי אותו הדבר אין צורך כלל לקיימו או לבטלו במה שצריך לו ביסודות הדת, ושהקדמונים לא עשו זאת אלא כדי לבלבל סברות הפילוסופים בלבד ולהכניס ספקות במה שחשבוהו הוכחה.

ואלה האומרים דבר זה, לא העלו על לבם ולא ידעו שאין הדבר כפי שחשבו, אלא הייתה יגיעת הקדמונים לקיים מה שדימו לקיימו ולבטל מה שדימו לבטלו, בגלל התוצאה הנובעת ממנו ב ביטול סברא שהם רוצים לקיימה, ואפילו על ידי מאה הקדמות, ולכן עקרו אותם הקדמונים מן ה"מתכלמין" את המחלה מעיקרה .

וכלל אני אומר לך: כי הדבר כמו שאמר תאמסטיוס. אמר:

אין המציאות נמשכת אחרי הסברות, אלא הסברות הנכונות נמשכות אחר המציאות .

וכאשר עיינתי בספרי ה"מתכלמין" הללו כפי מה שנזדמן לי , כמו שעיינתי גם בספרי הפילוסופים כפי יכולתי, מצאתי דרך ה"מתכלמין" כולם דרך אחת בסוג, אף על פי שהן שונות במין, והיא, שבסיס הכל שאין להתחשב במציאות כפי שהיא, מפני שהוא נוהג שמתקבל על הדעת הפכו, ועוד שהם במקומות רבים הולכים אחרי הדמיון, וקוראים אותו שכל .

וכאשר הקדימו אותן ההקדמות אשר נשמיעך אותם , חרצו משפט על פי הוכחותיהם שהעולם מחודש. וכאשר נתקיים שהעולם מחודש, נתקיים בלי ספק שיש לו עושה שחידשו. ואחר כך מביאים ראיות שאותו העושה אחד, ואחר כך יקבעו בהיותו אחד שאינו גוף, זוהי דרך כל "מתכלם" מן המוסלמים בכל פרט מן העניין הזה. וכך המחקים אותם מבני עמינו אשר הלכו בדרכיהם . אבל אופני למידויותיהם והקדמותיהם בקיום חידוש העולם או ב ביטול קדמותו שונים הם, אלא שהדבר הכללי לכולם קיום חידוש העולם תחלה, ובחידושו יתקיים כי ה' מצוי.

וכאשר התבוננתי בדרך הזו נקעה נפשי ממנה נקיעה רבה מאוד. ובצדק נקעה, לפי שכל מה שמדמים שהוא הוכחה על חידוש העולם, יש בו ספקות, ואינו הוכחה החלטית אלא אצל מי שאינו יודע להבחין בין ההוכחה לבין הויכוח לבין ההטעיה . אבל אצל מי שיודע את המלאכות הללו, הרי הדבר ברור ומבואר שכל אותם הראיות יש בהם ספקות, ונשתמשו להן בהקדמות שלא הוכחו.

ולדעתי, כל יכולת איש האמת מבעלי הדת היא לבטל ראיות הפילוסופים על הקדמות , וכמה נעלה דבר זה אם יש יכולת לכך. וכבר ידע כל מעיין נבון איש אמת, שאינו מטעה את עצמו, כי השאלה הזו, כלומר: קדמות העולם או חידושו, אין להגיע אליה בהוכחה החלטית, ושהיא דבר [קכג] שהשכל נעצר אצלו, ועוד נדבר בזה הרבה . ודי לך בשאלה זו שפילוסופי הדורות חלוקים בה מאז שלושת אלפים שנה ועד זמננו זה, במה שאנו מוצאים בחיבוריהם והמובא בשמם .

וכיון שהדבר בשאלה זו כך הוא, היאך נעשה אותה הקדמה ונבנה עליה מציאות ה', ויהיה אם כן מציאות ה' דבר מסופק: אם העולם מחודש, הרי יש שם אלוה, ואם קדום הוא הרי אין אלוה. או באופן זה: או נטען שהוכח חידוש העולם, וניאבק על כך בכל כוחנו, כדי שנטען שאנו ידענו את ה' בהוכחה. וכל זה התרחקות מן האמת.

אלא האופן הנכון לדעתי, והיא דרך ההוכחה אשר אין בה פקפוק, לקיים מציאות ה' ואחדותו ושלילת הגשמות בדרכי הפילוסופים, אשר אותם הדרכים בנוים על קדמות העולם . לא שאני בדעה שהעולם קדמון, או שאני מודה להם בכך, אלא מפני שבאותו הדרך תתברר ההוכחה ויושג הנכון המוחלט בשלושת הדברים הללו, כלומר: במציאות ה', ושהוא אחד, ושאינו גוף - מבלי לחרוץ משפט על העולם אם הוא קדום או מחודש. וכאשר יתקיימו לנו שלוש הדרישות הנעלות והגדולות הללו בהוכחה אמיתית, נשוב אחר כך לחידוש העולם, ונאמר בו כל מה שאפשר להוכיח בו.

ואם אתה ממי שמספיק לו מה שאמרו ה"מתכלמין", ואתה בדעה שכבר נתבררה ההוכחה על חידוש העולם - יערב לך .

ואם לא הוכח לך, אלא אתה תופש שהוא מחודש, סומך על דברי הנביאים אין נזק בכך. ואל תאמר היאך תתקיים הנבואה אם היה העולם קדמון, עד שתשמע דברינו בנבואה במאמר זה , ואין אנו עתה בעניין זה.

וממה שאתה צריך לדעת כי ההקדמות אשר הניחום ה"אצוליין" כלומר: ה"מתכלמין" לקיום חידוש העולם, יש בהן מהיפוך העולם ומשינוי סדרי בראשית מה שתשמע, לפי

שאני בכל אופן אזכיר לך את הקדמותיהם ודרך למידותם. אבל דרכי זו היא כפי שאתאר לך את כולה עתה.
והוא, שאני אומר, העולם לא יבצר משיהיה קדמון או מחודש.
- אם היה מחודש הרי יש לו מחדש בלי ספק, וזה מושכל ראשון, כי המחודש לא יחדש את עצמו אלא מחדשו זולתו, אם כן מחדש העולם הוא ה'.
- ואם היה שהעולם קדמון, הרי חיובי בהכרח בראיה זו וראיה זו שיש שם מצוי - זולת כל גופי העולם - שאינו גוף ולא כוח בגוף, והוא אחד, תמידי, נצחי, אין לו עילה ולא יתכן שינויו, והוא האלוה.
הנה נתבאר לך, כי ראיות מציאות ה', ואחדותו, ושאינו גוף - ראוי לקחתם לפי הנחת הקדמות, שאז תושג ההוכחה בשלמות, יהיה העולם קדמון או מחודש.
ולפיכך תמצא שאני תמיד בכל מה שחברתי בספרי ההלכות , אם נזדמן לי [קכד] הזכרת יסודות, אז אעסוק בקיום מציאות ה', הריני מקיימו בדברים הנוטים לצד הקדמות. לא שאני סובר את הקדמות, אלא שאני רוצה לקיים מציאותו יתעלה בדעתנו בדרך מוכחת, שאין בה ויכוח כלל, ולא נניח את ההשקפה הזו הנכונה רמת המעלה נשענת על בסיס שכל אדם יזעזעהו ויחשוב לנתצו, ואחר יחשוב כי לא נבנה מעולם כלל.
ובפרט כאשר אותן הראיות הפילוסופיות על שלושת הדרישות הללו לקוחות מטבע המציאות הנראית לעין, אשר אין להכחישן אלא מחמת התחשבות בהשקפות מסוימות. אבל ראיות ה"מתכלמין" לקוחות הן מהקדמות שהן הפך טבעי המציאות הנראית לעין, עד שנזקקו לקבוע שאין טבע לשום דבר כלל.
ואני אייחד לך במאמר זה פרק, כאשר אדבר על חידוש העולם, אבאר לך בו ראיה מסוימת על חידוש העולם , ואגיע אל התכלית אשר חשב עליה כל "מתכלם", בלי שאבטל טבע המציאות. ולא אחלוק על ארסטו במאומה ממה שהוכיח, כי הראיה שלומד בה מקצת ה"מתכלמין" על חידוש העולם, והיא החזקה שכדאיותיהם, אשר לא הונחה להם עד שביטלו טבע כל המציאות, וחלקו על כל מה שבארו הפילוסופים, הרי אני אגיע לכמו אותה הראיה, ולא אחלוק על טבע המציאות, ולא אזדקק להכחשת המוחשות .
וראיתי להזכיר לך הקדמות ה"מתכלמין" הכלליות אשר בהם מקיימים חידוש העולם ומציאות ה' ואחדותו ושלילת הגשמות ממנו, ואראה לך את דרכם בכך, ואבאר לך תוצאות כל הקדמה מהן . ואחר כך אזכיר לך הקדמות הפילוסופים הקרובות בעניין זה, ואראך את דרכם .

ואל תבקשני במאמר זה לברר נכונות אותם ההקדמות הפילוסופיות אשר אסקור לך אותם, כי זהו המדע הטבעי והאלוהי ברובם, כשם שלא תשאף שאשמיעך במאמר זה הוכחות ה"מתכלמין" על אימות הקדמותיהם, כי בכך כלו ימי חייהם ויכלו ימי הבאים, ורבו ספריהם. כי כל הקדמה מהם, פרט לאחדים, יסתרם הנראה מטבע המציאות, ויחולו עליהם הספקות , ויזדקקו לחיבורים וויכוחים בקיום אותה ההקדמה, ופירוק הספקות החלים עליה, ודחיית המוחש הסותר אותה, אם לא תהיה בכך עצה.

וההקדמות הפילוסופיות הללו אשר אסקור לך להוכיח על שלוש הדרישות הללו כלומר: מציאות ה' ואחדותו ושלילת הגשמות, רובם הקדמות יושג לך בהם הנכון מראשית שמיעתם והבנת עניינם, ומקצתם יורוך על נקודת ההוכחה שבהם מספרי הטבע, או מה שאחר הטבע , ואז תעיין עליו במקומו ותברר מה שאולי טעון בירור.

וכבר הודעתיך שאין שם זולת ה' יתעלה והמציאות הזו, ואין למידות עליו יתעלה כי אם מן המציאות הזו מכללותה ומפרטיה. ולכן חובה בהחלט להתבונן במציאות הזו כפי שהיא, ומניחים את ההקדמות ממה שרואים בטבעה.

ולפיכך חובה לדעת צורתה וטבעה הנראים, ואז אפשר ללמוד ממנה על זולתה.

ולפיכך נראה לי שראוי שאביא תחלה פרק אבאר לך בו כל המציאות על דרך ההודעה במה שכבר הוכח ונתאמת אמתות שאין בה ספק,

ואחר כך [קכה] אביא לך פרקים אחרים אזכיר בהם הקדמות ה"מתכלמין" ואבאר דרכיהם אשר בהם הם מבארים אותן ארבע הדרישות,

ואחר כך אביא לך פרקים אחרים אבאר בהם הקדמות הפילוסופים ודרכי למידויותיהם על אותן הדרישות,

ואחר כך אסכם לך את הדרך אשר אלך בה כפי שהודעתיך, באותן ארבע הדרישות. [קכו] הערות:

הערת המתרגם: ואשר נותרו מהם רמזים מעטים מאוד מפוזרים בתלמוד ובמדרשים, וכאמור בפרק שקדם,

הערת המתרגם: אפשר: ובשלוט.

הערת המתרגם: וכיוצא בזה כתב רבנו גם ביחס לחכמת התכונה, בהלכות קדוש החדש פי"ז הל' כד: "וטעם כל אלו החשבונות... היא חכמת התקופות והגימטריות שחברו בה חכמי יון ספרים הרבה, והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים, אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני ישששכר לא הגיעו אלינו. ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששים

למחבר בין שחברו אותם נביאים בין שחברו אותם האומות". וראה גם בהקדמתו לספר המצוות מהדורתי האחרונה. וראה גם לקמן חלק ב פרק יא הערה .
הערת המתרגם: לעיל פרק לד, ובכמה מקומות.
הערת המתרגם: "אלאמר" הצווי. ובר"ש "העניין המתפשט" ולא דק.
הערת המתרגם: גטין ס ב.
הערת המתרגם: "פי אלשריעה". והכוונה שמירת משפטי התורה ודיניה. ובר"ש "בדת".
הערת המתרגם: כלומר: איסור כתיבת תורה שבעל פה.
הערת המתרגם: "אשכאלאת" אינן ספקות כתרגום הר"ש, אלא קושיות ודברים בלתי ברורים שמקורן באי בהירות ההסברה והסגנון של המחבר.
הערת המתרגם: כל זה מדבר רבנו בימיו [קכ] שעדין לא התרחקו הרבה מסוגיית התלמוד ודרכי חשיבתו, כ"ש בימינו שכל בעל תשובה מדייק דיוקי דיוקין מדברי אחרוני אחרונים שכל בסיסו אינו אלא דיוקים אוויריים מדברי אחרון שלפניהם, עד שבמקרים מסוימים, כשאדם מתבונן בהם, רע עליו המעשה עד כמה רחוקים ומופלגים הם מן הגמרא ורוחה.
הערת המתרגם: לשון רבים. והכוונה בהקדמותיו לפירוש המשנה, ולמשנה תורה, ועיקר בהלכות ממרים פרק א.
הערת המתרגם: דברים יז ח-יב.
הערת המתרגם: אפשר: ואם במשפטי ההלכה הייתה ההקפדה שלא לקבעם.
הערת המתרגם: לעיל פרק לד.
הערת המתרגם: חגיגה יג.
הערת המתרגם: וכלשון רבנו בפתיחתו להלכות יסודי התורה. ובר"ש "השרשים" וראה פיהמ"ש מהדורתי ברכות פ"ו הערה .
הערת המתרגם: "לב" ערבית והוראתה תוך, כמו הפרי העטוף ולפוף בקליפות רבות. ובר"ש "לב".
הערת המתרגם: על זה רצה באריכות בהקדמת רבנו לפירוש המשנה מהדורתנו עמ' לה ד"ה והרביעי. וסנהדרין פ"י מ"א מהדורתנו עמ' ר ד"ה וממה. ובפתיחת מאמר תחית המתים.
הערת המתרגם: והחכם שייער דמה שהכוונה לתורת "אלכלאם" של ה"מתכלמין" מן האסלאם, וברוקו תפו אחרים, ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: בר"ש "שנתגלה" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: בראשית החשיבה הפילוסופית.

הערת המתרגם: הוראתה "הפרושים", והיא כת פילוסופית מוסלמית נוסדה במאה השישית לאלף החמישי, ומיסודות עקרונותיה הרחקת התארים, ושהאדם בחירי ואין שום השפעה ממעל על פעולותיו, תנועה זו מחשיבה מאוד את ההגיון העיוני ושלטון השכל.

הערת המתרגם: כבר העירו רבים כי הכוונה על רס"ג.

הערת המתרגם: כת זו נוסדה באסלאם כמאתיים שנה לאחר קום ה"מעתזלה", ונקראה כן על שם מיסדה עלי אבו אלחסן אלאשערי. הוא מיסד "עלם אלכלאם" כלומר: השימוש בהיקש המבוסס על הויכוח והלהג.

הערת המתרגם: אפשר "בכרו", והכוונה מה שלא נטו אחר ה"אשעריה", אינו מפני שבאו לידי הכרה שאין דעותיהם נכונות, אלא מפני שכבר נתקבלו אצלם דעות ה"מעתזלה" והתרגלו עליהם, וכידוע מטבע האדם שכל שאינו כפי הרגלו מוחזק לבלתי נכון.

הערת המתרגם: "ט'ן" וכבר העירותי כמה פעמים שהוראתה מחשבה בלתי נכונה.

הערת המתרגם: כנראה שכוונתו על רשב"ג במקור חיים, רבנו בחיי בחובות הלבבות, ר' משה בן עזרא, ועוד, ואיני חושב כלל שראה רבנו ספרי הראב"ע כי אין אמת לדעתי באותה הצוואה שכתב כביכול לבנו ר' אברהם.

הערת המתרגם: הדברים הנכונים המעטים.

הערת המתרגם: ההקדמות אשר יסדו תחלה להיות בסיס להנחותיהם.

הערת המתרגם: "ואלסריאן" הסורים, ובר"ש "הארמיים" [קכא] ואינו נכון כי רבנו מבחין בכל מקום בפירוש המשנה בין "אלסריאן" לבין "אלארמאן".

הערת המתרגם: אמונת השלוש.

הערת המתרגם: כנראה כוונת רבנו על תיאורסיאן השני ועל יוסטיניאן.

הערת המתרגם: אמונת הנצרות והשקפותיה. ושמא רצוי היה לתרגם "ראו ידעני אותם הדורות" כי אין אלה חכמים באמת, אלא ידענים המוכנים לכתוב לא מה שהם חושבים באמת, אלא כפי רצון השוכר אותם והמטיב להם. וכאלה מצוים רבים הכותבים היסטוריה ואידיאולוגיות, ואף פלפולי תורה תשובות ופרשנות, מתוך מגמתיות ולפי רצון השליט, ואף נמצאו גם מתנבאים שכירים כאמור בנחמיה ו יב.

הערת המתרגם: נקרא "כלאם" - דיבור , מפני שכל הוכחותיו אינן על בסיס המציאות לפי שאין למציאות חוק קבוע לדעתם, וכל תורתם מבוססת על דברי הסברה והנחות בלבד.

הערת המתרגם: שני אלה מחכמי הערבים הנוצרים. השערות על זיהויים ראה מונק וכנגדו אבן שמואל, ועוד.
הערת המתרגם: אפשר: מחקר עצום. כלומר: נדמה להם שהשיגו דבר גדול המסלק סתירת ונתיצת אמונותיהם.
הערת המתרגם: החלק הבלתי מתחלק, שבהנחות ה"מתכלמין", וכדלקמן פרק עג הקדמה א.
הערת המתרגם: ההנחה שיש חלל ריק, וכדלקמן פרק עג הקדמה ב.
הערת המתרגם: למוסלמים ולנצרים.
הערת המתרגם: כי הלא ה"מתכלמין" הנוצרים למדו וידעו דברי ארסטו וחבורתו הפילוסופים, וביודעים התעו כדי לקיים אמונתם. ואלו האחרונים התדרדרו כי בסיסם בנוי על אבני תהו.
הערת המתרגם: אפשר: מאמרים.
הערת המתרגם: "ינצרוהא" להראות צדקתם וניצחונם. ובר"ש חשבה עברית וכתב "לשמרם".
הערת המתרגם: יותר נכון: לניצחון.
הערת המתרגם: יותר נכון: כי באמותו יתאמתו.
הערת המתרגם: וכדלקמן ח"ב פרק כה.
הערת המתרגם: הנוצרים.
הערת המתרגם: המוסלמים.
הערת המתרגם: כלומר בדתם ואמונתם. ולדוגמא ראה התפתלותו של אבי נצר בעניין השדים שנזכרו בקוראן במאמרו "אלמסאיל אלפלספייה" קטע ד.
הערת המתרגם: וראה גם רס"ג בהקדמתו לספרו האמונות [קכב] והדעות מהדורתי פ"ד, ומאמר א פ"ג ההשקפה האחת עשרה.
הערת המתרגם: אפשר: וקבעום.
הערת המתרגם: אינם יודעים מה גרם לראשונים להתפתל בדברי הסברה עקומים ועקושים.
הערת המתרגם: את דברי הפילוסופים ההורסים ומנתצים את דתם ואמונתם.
הערת המתרגם: אפשר: אין המציאות טפלה לסברות אלא הסברות הנכונות טפלות למציאות. וראה לעיל הערה .

הערת המתרגם: כפי הזמן והאפשרות שעמדו לרשותי. וכוונתו שעיין בהם בדקדוק וירד לעומקן כדרך שנהג בדברי הפילוסופים. ואין לחשוד כי זה שהוא דוחה אותם, מפני שלא ירד לעומק הדברים.
הערת המתרגם: על מהות השכל אצל ה"מתכלמין" ראה מאמר בענייני השכל לאבי נצר אלפאראבי פסקא .
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרק עג.
הערת המתרגם: ברור שכוונת רבנו על רס"ג שבספרו האמונות והדעות מאמר ראשון בחידוש העולם, ובמאמר שני ביאר תחלה שהוא אחד ואחר כך שאינו גוף.
הערת המתרגם: אפשר: מוחלטת.
הערת המתרגם: בר"ש "ובין מחלוקת הניצחון והוא חלק מן ההגיון" ובמקור "אלג'דל" וכמו שכתבתי.
הערת המתרגם: שלושת הדרכים הללו הזכיר רבנו במלות ההגיון שער שמיני, אלא שהתרגום שם בלתי ברור.
הערת המתרגם: קדמות העולם, כלומר: אם נצליח לבטל ראיותיהם או אפילו להטיל בהן ספק [קכג] דיינו.
הערת המתרגם: לקמן חלק ב פרקים יח-כה גם בפירושו לסנהדרין פרק י מ"ה במהדורה אחרונה הזכיר עניין זה, ראה שם מהדורתי היסוד הרביעי.
הערת המתרגם: כלומר: מתקופת אברהם אבינו שנולד בסביבת שנת אתתקמח, ורבנו כתב ספרו זה בסביבת שנת דתתקנח.
הערת המתרגם: "ואכ'בארהם" ואפשר לתרגם "והמסופר עליהם". ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: דבר שיש בו ספק.
הערת המתרגם: בר"ש "אם שיהיה העניין כן לנו בספק" ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: תרגום מלולי "ונלחם על כך בחרב" והיא אמרה רגילה בערבית הוראתה כפי שתרגמתי, וראה גם בפירוש המשנה מקוות פ"ד מ"ד מהדורתי הערה . ובר"ש "ונכריח בני אדם בכוח הזרוע לקבל ממנו זה" ואין לזה כל צורך.
הערת המתרגם: אין פירוש הדברים שהראיות בנויות על הקדמות, ואם יתברר שהעולם מחודש בטלו אותן הראיות וכשל עוזר ונפל עזור, כפי שהקשו מקצת חכמים, ראה רשימתי "כתב הגנה מתימן" בקובץ על יד הוצ' מקיצי נרדמים תשי"א עמ' נז השאלה השביעית. אלא עניין הדברים שיהו ראיות אף לדעת סוברי הקדמות, כי לאמונת החידוש אין צריך ראיה, שאם הוא מחודש הרי יש לו מחדש וכדלקמן.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרק טו.

הערת המתרגם: "פיא חבד'א" ובר"ש "אני אוהב זה" ולא דק.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק לב והלאה.
הערת המתרגם: תרגומה המילולי "הכללניים", כלומר: בעלי הכללים, והם ההקדמות שהניחום כללים ויסודות ותיאוריות לצורת העולם ומבנהו, כדי שיוכלו לבסס עליו תורתם והשקפותיהם.
הערת המתרגם: כל שינוי מן הנוהג בעולם נקרא "עולם הפוך" ראה פסחים נ, א. בבא בתרא י, ב.
הערת המתרגם: גם לביטוי זה ראה שבת נג ב.
הערת המתרגם: "אלפקה" פרטי הלכות המצות החוקים והמשפטים. ובר"ש "התלמוד". וכוונתו בעיקר על הלכות יסודי התורה, ופירושו למשנה סנהדרין [קכד] פ"י מ"א, וראה שם מהדורתי עמ' ריא ד"ה והיסוד הרביעי.
הערת המתרגם: "אעתקאדנא" - דעה עקרונית שגיבשנו לעצמנו על בסיס ידיעה יסודית.
הערת המתרגם: מציאות ה'.
הערת המתרגם: "אלעט'ים אלכ'טר" מסופקני בקריאת אות טית "אלכ'טר" אם נחה וכפי שתרגמתי וכך תרגמו הר"ש והרי"ח, או נעה פתוחה, ויש לתרגם "גדולת הסכנה" או "רבת הסכנה". והכוונה שכל נטייה וסטייה קלה באמונה יש בה סכנת כפירה.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק יט.
הערת המתרגם: בר"ש "להתגבר על המורגשות" ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: לקמן ח"א פרקים עג-עו.
הערת המתרגם: הקלות להבנה.
הערת המתרגם: לקמן בהקדמה לחלק ב.
הערת המתרגם: "אחתג'אג'את" - הוכחות ויכוחיות.
הערת המתרגם: בר"ש "הספקות המתרגשות".
הערת המתרגם: כלומר: תבין מיד שהם נכונות.
הערת המתרגם: פיזיקה, ומטפיזיקה, של ארסטו.
הערת המתרגם: לעיל פרק לד.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק סג הערה .
הערת המתרגם: ראיתי לנכון.
הערת המתרגם: כלומר: לא אכנס לבירור כל פרט ממה שאזכיר. וברור כי הדברים הוכחו ונתאמתו עד היכן שהגיעה [קכה] יד המדע בזמנו של רבנו, ובינתיים נשתנו רוב

המושגים הללו מן הקצה אל הקצה, הן במושגי מערכת השמים והן במושגי ארבעת היסודות, שירשה אותן הכימיה, שבמסגרת מהדורתי זו אין מקום לסקירתן. [קכו]
חלק ראשון

פרק [עב]

דע, שהמציאות הזו בכללותה היא דבר אחד לא יותר , כלומר: כדור הגלגל הקיצוני בכל מה שיש בו, הם דבר אחד בלי ספק , כראובן ושמעון מבחינה אישית, ושנויי עצמיהם כלומר: עצמי הכדור הזה בכל מה שיש בו כשנויי עצמי אברי אישי האדם דרך משל.
כשם שראובן, דרך משל, הוא דבר אחד והוא מחובר מאברים שונים כגון הבשר והעצמות , ומלחיות שונות , ומרוחות , כך הכדור הזה בכללותו מחובר מן הגלגלים ומארבעת היסודות ומה שהורכב מהן, ואין בו חלל ריק כלל, אלא אטום וממולא. מרכזו כדור הארץ, והמים מקיפים את הארץ, והאוויר מקיף את המים, והאש מקיפה את האוויר , והגוף החמישי מקיף את האש, והוא כדורים רבים זה בתוך זה אין חלל ביניהם ולא ריקות כלל, אלא מדויקי העגוליות, צמודים זה לזה, כולם נעים תנועה סיבובית אחידה, אין מהירות באחדים מהם ולא איטיות, כלומר: שכל כדור מהם אינו עתים ממהר ועתים מאיט, אלא כל אחד מהם צמוד לטבעו במהירותו וכוון תנועתו .
אלא שהכדורים הללו מקצתם מהירי תנועה יותר מאחרים, והמהיר שבכולם תנועת הגלגל המקיף את הכל, והוא הנע התנועה היומית, ומניע את כולם עמו תנועת החלק בכל , לפי שהם כולם חלקים בו.
ומרכזי גלגלים הללו שונים:
מהם שמרכזו מרכז העולם,
ומהם שמרכזו מחוץ למרכז [קכו] העולם ,
ומהם שהוא נע תמיד תנועתו המיוחדת לו מן המזרח למערב,
ומהם שהוא נע תמיד מן המערב למזרח.
וכל כוכב בכדורים הללו הוא חלק מן הגלגל שהוא בו קבוע במקומו, אין לו תנועה מיוחדת לו, ונראה אמנם נע בתנועת הגוף אשר הוא חלק ממנו.
וחומר הגוף הזה החמישי בכללותו הנע בעגול, אינו כחומר גופי ארבעת היסודות אשר בתוכו. ומנין הכדורים הללו המקיפים את העולם לא יתכן בשום פנים ולא בשום אופן שיהיו פחות משמונה עשר כדורים , אבל אם מספרם יותר, הרי הדבר אפשרי ויש לעיין בדבר.
אבל האם יש שם גלגלי סיבוב, והם אשר אינם מקיפים את העולם, יש לעיין בכך.

ובתוך הכדור הזה התחתון הסמוך אלינו, חומר אחד שונה מחומר הגוף החמישי, קיבל ארבע צורות ראשוניות, ונעשה באותן הארבע ארבעה גופים: הארץ והמים והאוויר והאש . וכל אחד מארבעת אלה יש לו מקום טבעי מיוחד לו, לא ימצא בזולתו, והוא נתון לטבעו , והם גופים מתים שאין בהם לא חיים ולא השגה, ואינם נעים מצד עצמם, אלא הם נחים במקומותיהם הטבעיים .

ואם הוצא אחד מהם ממקומו הטבעי בהכרח, הרי בהסתלק אותו המכריח ינוע לחזור למקומו הטבעי, לפי שיש בו היסוד הזה אשר בו ינוע לחזור למקומו באופן ישר, ואין בו יסוד שינוח בו, ולא שינוע בו שלא באופן ישר.

והתנועות הישרות המצויות בארבעת היסודות הללו כאשר נעים לחזור למקומותיהן שתי תנועות: תנועה כלפי המקיף והיא לאש ולאוויר, ותנועה כלפי המרכז והיא למים ולארץ, וכאשר מגיע כל פרט מהן למקומו הטבעי נח.

אבל אותם הגופים המקיפים הרי הם חיים בעלי נפש, בה הם נעים, ואין בהם יסוד התנוחה כלל, ולא ישיגם שינוי אלא בהנחה בהיותם נעים בהיקף. אבל האם יש להם דעה ישכילו בה, אין זה נודע אלא לאחר עיון דק .

וכאשר נע הגוף החמישי בכללותו בהיקף תמיד, נוצרת ביסודות מחמת כך תנועה הכרחית שבה הם יוצאים ממקומותיהם, כלומר: באש ובאויר ונדחקים כלפי המים, ויפלוש הכל בגוף הארץ אל מעמקיה, ותיווצר ליסודות התערבות, ואחר כך יחלו לנוע לשוב למקומותיהן, ואז יצאו גם חלקים מן הארץ מחמת כך ממקומם עם המים והאוויר והאש. והם בכל זה משפיעים זה על זה ונשפעים זה מזה , ואז יתהווה השינוי במעורב, עד שמתהווה ממנו תחילה האדים לכל שינויי מיניהם, ואחר כך הדוממים לשנויי מיניהן, וכל מיני הצומח, ומינים רבים מבעלי החיים, כפי מה שמחייב מזג המעורב.

וכל הוה נפסד אינו הוה אלא מן היסודות ואליהם נפסד, וכך היסודות מתהווים זה מזה ונפסדים זה לזה כי חומר הכל אחד .

ולא תתכן מציאות חומר בלי צורה, ולא תמצא צורה טבעית מאלה ההוות הנפסדות בלי חומר , ונמצא הדבר בהוייתן [קכז] והפסדן והויית כל מה שמתהווה מהן ונפסד אליהן חוזר חלילה כעין סיבוב הגלגל, עד שתהא תנועת החומר הזה, אשר בו הצורה, בהתחלף הצורות בו כתנועת הגלגל במרחב בחזרת המקומות עצמן לכל חלק ממנו.

וכשם שיש בגוף האדם אברים מנהיגים ואברים מונהגים זקוקים בקיומם להנהלת האבר המנהיג המנהלם, כך בעולם בכללותו חלקים מנהיגים והוא הגוף החמישי המקיף , וחלקים מונהגים זקוקים למנהל, והם היסודות וכל המורכב מהן.

וכשם שהאבר המנהיג שהוא הלב נע תמיד, והוא מקור כל תנועה המצויה בגוף, ושאר אברי הגוף מונהגים על ידו, והוא המשלח להם כוחותיהם שהם זקוקים להם בפעולותיהם בתנועתו, כך הגלגל הוא המנהל לשאר חלקי העולם בתנועתו, והוא המשלח לכל מתהווה כוחותיו המצוים בו.
וכל תנועה המצויה בעולם מקורה הראשון תנועת הגלגל, וכל נפש המצויה לבעל נפש בעולם מקורה נפש הגלגל.
ודע כי הכוחות המגיעות מן הגלגל אל העולם הזה כפי שכבר נתבאר ארבעה כוחות * :
כח הגורם את ההתערבות וההרכבה, ואין ספק כי זה מספיק בהוצרות הדומם,
וכח נותן הנפש הצמחית לכל צמח,
וכח נותן הנפש החיונית לכל חי,
וכח נותן הכוח ההוגה לכל הוגה, וכל זה באמצעות האור והחשך שהוא תוצאה לזהרם והקיפם סביב הארץ.
וכשם שאילו נח הלב הרף עין, ימות האדם ויבטלו כל תנועותיו וכל כוחותיו, כך אלו נחו הגלגלים, יהיה זה מות העולם בכללותו ו ביטול כל מה שיש בו.
וכשם שהחי אינו חי כולו כי אם בתנועת לבו, ואף על פי שיש בו אברים נחים שאין בהם תחושה כגון העצמות והסחוסין וזולתן, כך המציאות הזו כולה היא דבר אחד חי בתנועת הגלגל, שהוא בו כמו הלב בכל בעל לב, ואף על פי שיש בו גופים רבים נחים מתים.
ככה ראוי לך לצייר בדעתך כל הכדור הזה: דבר אחד חי נע בעל נפש. כי אופן זה של ציור הכרחי מאוד, או מועיל מאוד, בהוכחה על שהאלוה אחד כמו שיתבאר.
וגם על פי ציור זה יתבאר כי האחד לא ברא כי אם אחד.
וכשם שלא יתכן שימצאו אברי האדם בודדים כשהם אברי אדם באמת, כלומר: שתהא הכבד לבדה או הלב לבדו או בשר לבדו -
כך לא יתכן שימצאו חלקי העולם זה בלעדי זה במציאות הזו הנחה אשר דברינו בה, עד שתמצא אש בלעדי ארץ, או ארץ בלעדי שמים, או שמים בלעדי ארץ.
וכשם שבאדם האחד הזה כוח מסוים המקשר אבריו זה בזה ומנהלם ונותן לכל אבר מה שדרוש לשמור בו תועליותיו ולדחות ממנו מה שמזיקו, והוא אשר ביארוהו הרופאים ואמרו הכוח המנהל גוף החי, ופעמים רבות קוראים אותו טבע -
כך בעולם בכללותו כוח המקשר מקצתו [קכח] במקצתו , ושומר על מיניו שלא יכלו ושומר גם פרטי מיניו זמן שאפשר לשמרן , וגם שומר מקצת פרטים בעולם . ויש מקום עיון בכוח זה האם הוא באמצעות הגלגל או לאו .
וכשם שבגוף אישי האדם דברים שיש בהן מטרה,

מהן שהמטרה בהן קיום עצמו כאברי המזון,
ומהן שהמטרה בהן קיום מינו כאברי ההולדה,
ומהן שהמטרה בהן צרכיו שהוא זקוק להן במזונותיו וכדומה כגון הידיים והעיניים,
ויש בו גם דברים שאינם מטרה כשלעצמן אלא הם הכרחיים ושייכים למזג אותם האברים, אשר אותו המזג המיוחד הכרחי בהויית אותה הצורה כפי שהיא, כדי שתפעל אותן הפעולות שהן המטרה, ולכן נספחו לאותן שהן המטרה כפי הכרח החומר דברים אחרים, כגון שער הגוף ומראהו , לפיכך אין הווייתם של אלה באופן אחיד, ופעמים רבות שמקצתם נעדרים.
וכן ימצאו בהן הבדלים גדולים מאוד בין בני אדם, מה שאין כן באברים, לפי שלא תמצא אדם שיש לו כבד פי עשר מכבד של אדם אחר, ותמצא אדם נעדר הזקן או שער מקומות מסוימים בגוף, או שיהיה לו זקן פי עשר בזקנו של אדם אחר או עשרים דרך משל, וזה מצוי על הרוב במין זה כלומר: הבדלי השער והגונים.
וכך במציאות בכללה דברים שהם מטרה בהוויה קבועים מתנהלים באופן סדיר, אין הבדלים ביניהם כי אם מעט כפי מקרה אותו המין באיכותו וכמותו. ומינים אינם המטרה אבל הם חיוביים לטבע ההוויה וההפסד הכלליים, כגון מיני התולעים הנבראים בזבלים ומיני בעלי חיים הנבראים בפירות כאשר מרקיבים, ומה שנברא מעפושי הלחיות, והתולעים הנבראים במעיים, ודומיהם.
כללו של דבר נראה לי, שכל מה שלא ימצא בו כוח להוליד כמותו הרי הוא מן הקבוצה הזו, ולפיכך לא תמצאם שומרים על סדירות ואף על פי שהם הכרחיים, כשם שהגונים השונים הכרחיים, וכן הכרחיים מיני השער באישי בני אדם.
וכשם שיש באדם גופים שהם יציבים כגון האברים היסודיים, וגופים קיימים במין לא בפרט כגון ארבע הלחיות -
כך בכללות המציאות גופים יציבים וקיימים כל פרט והוא הגוף החמישי בכל חלקיו, וגופים קיימים במין כגון היסודות ומה שהורכב מהן .
וכשם שכוחות האדם המחייבות הווייתו וקיומו משך זמן קיומו הם עצמם המחייבות הפסדו וכיליונו -
כך סיבות ההוויה הם עצמם סיבות ההפסד בכל עולם ההוויה וההפסד.
למשל, ארבעת הכוחות הללו המצוים בגוף כל ניזון, והם המושך והמחזיק והמעכל והפולט, אלו אפשר שיהו הכוחות הללו כמו הכוחות השכליים, עד שלא יעשו אלא מה שצריך ובזמן שצריך ובשיעור שצריך, כי אז היה האדם ניצול מפגעים גדולים מאוד

ומכמה מחלות. אבל כיון שאין זה אפשרי, אלא [קכט] פועלים הם פעולות טבעיות ללא הבנה וללא מחשבה, ואינם כהגיגים מה שהם פועלים כלל, הכרחי שיבואו מחמתם חולאים גדולים ופגעים, ואף על פי שהם הכלים בהתהוות החי ובקיומו הזמן שהוא מתקיים.

ביאור הדבר, שהכוח המושך דרך משל, אילו לא היה מושך כי אם הדבר המתאים מכל צדדיו ובכמות הדרושה בלבד, היה האדם ניצול מחולאים ופגעים רבים, אבל כיוון שאין הדבר כן, אלא מושך הוא כל חומר שיזדמן מסוג משיכתו, ואף על פי שאותו החומר , מעט בלתי מתאים בכמותו ואיכותו, מתחייב מכך שתמשוך את החומר שהוא יותר חם ממה שדרוש, או יותר קר ממה שדרוש, או עבה או דליל, או רב , ויווצר בכך מחנק בעורקים, ויתהווה אוטם ועיפוש, ותתקלקל איכות הלחיות ותשתנה כמותן, ויתפתחו חולאים כגון הגרב והגירוד והיבלות, או פגעים רעים כגון הנפיחות הסרטנית , ומוכי שחין , והאיכול , עד שנפסדת צורת האבר או האברים, וכך הדבר גם ביתר ארבעת הכוחות .

כך הדבר בעצמו בכל המציאות, הדבר המחייב הוויית מה שמתהווה והתמדת קיומו זמן מה , והוא התערבות היסודות על ידי הכוחות הגלגליים המניעים אותם והמתפשטים בהם, הוא עצמו הסיבה להיווצרות גורמים מזיקים במציאותן, כגון השיטפונות וגשמי הזעף והשלג והברד ורוחות הסער והרעמים והברקים ועיפוש האוויר. או היווצרות סיבות משחיתות מאוד, משמידות ארץ או ארצות או אקלים, כגון השקיעות והרעש וברקי האש והמימות הגואים מן הימים והתהומות.

ודע, כי כל זה אשר אמרנו בדימוי העולם בכללותו באחד האדם, לא מחמת הדברים האלה נאמר באדם שהוא "עולם קטן" , לפי שכל הדימוי הזה ישנו בכל יחיד מיחידי בעלי החיים שלמי האברים, ולא נשמע כלל מאחד הראשונים שיאמר כי החמור או הסוס "עולם קטן", אלא נאמר זה באדם מחמת הדבר שנתייחד בו האדם, והוא הכוח ההוגה, כלומר: השכל, שהוא השכל ההיולי, אשר עניין זה אינו נמצא בשום דבר ממיני החי זולתו.

וביאור הדבר, שכל פרט מיחידי בעלי החיים אינו זקוק בהתמדת מציאותו לתבונה ומחשבה וניהול, אלא הולך וסועה כפי טבעו, ואוכל מה שימצא ממה שמתאים לו, ושוכן בכל מקום שיזדמן, ורובע כל נקבה שימצא בעת התעוררותו אם היו לו זמני התעוררות, [קל] ויתקיים בכך אותו הפרט משך זמן קיומו, ותימשך מציאות מינו, ואינו

זקוק כלל לפרט אחר ממינו לעזור לו ולסעדו על קיומו, כדי שיעשה לו דברים שאינו עושה אותן הוא בעצמו.
אבל האדם בלבד, אלו נניח כי יחיד ממנו לבדו מצוי, שאבד יכולת הניהול ונעשה כבהמות, היה אובד לשעתו, ואי אפשר שיתקיים אפילו יום אחד כי אם במקרה, כלומר: שימצא במקרה דבר ליזון בו, לפי שמזונותיו אשר בהם קיומו צריכים למלאכה והכנה ארוכה , שאינם נשלמים כי אם בתבונה ומחשבה ובכלים רבים. וגם באנשים רבים יעשה כל אחד מהם מלאכה מסוימת, ולפיכך יש צורך למי שינהיגם ויקבצם כדי שיהא קיבוצם באופן סדיר ותמידי, שיעזרו זה לזה. וכן הגנתו מן החום בזמן החום, ומהקור בזמן הקור, ושמירתו מן הגשמים והשלגים ומשבי הרוחות, צריכה לעתוד הכנות מרובות, שלא ישלמו כולם כי אם בתבונה ומחשבה.
ובשביל כך נמצא בו הכוח ההוגה הזה, אשר בו יתבונן ויחשוב ויעשה ויעתד במיני המלאכות את מזונותיו ומדורו ולבושו, ובו ינהל כל אברי גופו, כדי שיעשה המנהיג מהן מה שיעשה, ויתנהל המונהג במה שיתנהל .
ולפיכך אלו תתאר אחד מבני אדם נעדר הכוח הזה ועזוב עם החיוניות בלבד, היה כולה ואבד לשעתו. וכח זה נכבד מאוד, היותר נכבד בכוחות החי, והוא גם נסתר מאוד, אין אמיתתו מובנת בראשית המחשבה המשותפת כהבנת יתר הכוחות הטבעיים.
כך במציאות, דבר מסוים הוא המנהל את כללותה, המניע את האבר המנהיג הראשון אשר נתן בו כוח התנועה שבה ניהל מה שזולתו. ואם יעלה על הדעת ביטול הדבר הזה, בטלה מציאות כל הכדור הזה בכללותו המנהיג ממנו והמונהג, ובאותו הדבר מתמדת מציאות הכדור וכל חלק ממנו, ואותו הדבר הוא האלוה יתעלה שמו.
ועל פי העניין הזה בלבד נאמר באדם דווקא שהוא עולם קטן, הואיל ובו מקור מסוים שהוא המנהל את כולו. ומחמת עניין זה נקרא ה' יתעלה בלשוננו חיות העולם, ונאמר: וישבע בחי העולם .
ודע, כי הדימוי הזה אשר דמינו את העולם בכללותו לאחד האדם, אינו שונה במאומה ממה שהזכרנו, זולתי בשלשה דברים:
האחד שהאבר המנהיג בכל חי שיש לו לב, ייהנה באברים המונהגים ותחזור אליו תועלתם .
ואין במציאות הכללית דבר שכזה, אלא כל מי שמאציל ניהול או נותן כוח, לא תחזור אליו תועלת כלל מן המונהג , אלא נתינתו מה שנותן, כנתינת המטיב בתורת חסד שהוא עושה זאת נדיבות טבעית וחסד מקיף, לא לתקווה. אלא זה התדמות לה' יתעלה שמו.

והשני כי הלב בכל חי בעל לב הוא באמצעיתו, ושאר האברים המונהגים סובבים אותו כדי שתבואהו תועלתם בנצירתו ושמירתו בהם, כדי שלא בקלות יבואהו נזק מבחוץ.
והדבר בעולם בכללותו בהפך, הנכבד סובב את הגרוע, מפני שאין חשש עליו שיקבל [קלא] רושם מזולתו, ואפילו אלו היה מתרשם הרי אין בנמצא מחוצה לו גוף אחר שיעשה בו רושם, והרי הוא משפיע על כל מה שבקרבו ולא יגיעהו רושם כלל, ולא כוח מזולתו מן הגופים.
ויש כאן עוד דימוי מסוים, והוא, שהאבר המנהיג בכל חי, ככל שנרחיק ממנו מן האברים הוא פחות חשוב מן הקרובים אליו. וכך הדבר בעולם בכללותו, כל שנתקרבו הגופים אל המרכז נקדרו, ונתעבה עצמם, וכבדה תנועתם, ונעלם זוהרם ושקיפותם, מחמת ריחוקם מן הגוף הנכבד הבהיר השקוף הנע העדין הפשוט, כלומר: הגלגל. וכל גוף שקרוב אליו מקבל משהו מן הסגולות הללו כפי קרבתו, ותהיה לו עליונות מסוימת על מה שלמטה ממנו.
והשלישי שהכוח ההוגה הזה, הוא כוח בגוף ובלתי נפרד ממנו .
וה' יתעלה אינו כוח בגוף העולם, אלא נבדל מכל חלקי העולם, וניהולו יתעלה והשגחתו נאצלת לעולם בכללותו אצילות שנעלם מאתנו תכליתה ואמיתתה. וכוחות בני בשר חסרי אונים מלהשיגה. כי הוכח בהחלט על בדילותו יתעלה מן העולם ופרידותו המוחלטת ממנו, והוכח בהחלט על מציאות עקבות ניהולו והשגחתו בכל חלק מחלקיו ואפילו הקטן והשפל ביותר, יתעלה מי שהאירתנו שלמותו.
ודע, שהיה ראוי שנדמה יחס ה' יתעלה אל העולם יחס השכל הנקנה אל האדם, אשר אינו כוח בגוף, והוא נבדל מן הגוף בדילות אמיתית, ונאצל עליו, והיה נעשה דימוי הכוח ההוגה לשכלי הגלגלים שהם בגופים.
אלא שעניין שכלי הגלגלים, ומציאות השכלים הנבדלים, וציור השכל הנקנה שגם הוא נבדל, הם דברים שיש בהם עיון וחקירה, וראיותיהם עמוקות, ואם כי נכונים הם, ויולדו בהם ספקות רבים, ולמפקפק בהן פקפוקים, ולמשתבש בהם שבושים .
ואנחנו הלא רצינו תחילה שתצטייר לך המציאות הציור הפשוט, אשר לא יכחיש אותו במאומה ממה שהזכרנו באופן תמציתי, כי אם אחד משנים: או סכל בדבר הפשוט, כמו שמכחיש מי שאינו מהנדס דברים לימודיים מוכחים, או מי שמעדיף להחזיק השקפה מסוימת שקדמה לו ויטעה את עצמו.
אבל הרוצה לעיין עיון אמיתי ילמד עד שתתבאר לו אמיתת כל מה שאמרנו, וידע שזו היא צורת המציאות הזו אשר מציאותה יציבה בלי ספק ובלי היסוס, ואם ירצה לקבל

את זה ממי שהוכח לו כל מה שהוכח - יקבל, ויבנה על כך הקשיו וראיותיו, ואם אינו מחשיב ההסתמכות על אחרים ואפילו בהתחלות אלו, ילמד, וסוף יתברר לו שהדבר כך הוא.

הנה זאת חקרנוה כן היא שמענה ואתה דע לך .

ואחר הצעה זו אחל להזכיר מה שהבטחתי להזכיר ולבאר. [קלב]

הערות:

הערת המתרגם: "שכ'ץ" פרט, דבר מסוים, יחידה. ובר"ש "איש" ולא היה צריך לכך.

הערת המתרגם: אפשר: בלבד, לא זולת זה.

הערת המתרגם: כלומר: שכל הבריאה היא יחידה אחת שכל חלקיה קשורים זה בזה ויונקים זה מזה, ואינה צירוף של גושים. והשוה רס"ג באמונות ודעות מאמר א פרק א מהדורתי עמ' לו. ושוב דקדקתי יותר ואמרתי ושמא יש כאן ארצות רבות ושמים רבות וכו' ע"ש.

הערת המתרגם: "זיד ועמר" שמות פרטיים המשמשים בכל רחבי הספרות הערבית כמונחים למשל, כמו ראובן ושמעון בעברית, או כמו ברל ושמרל אצל אחרים. וראה אגרת תימן מהדורתי הערה צב, ואין אמת להבלים שתולים בהם.

הערת המתרגם: "וג'והר" עצם, מהות, ונמנעתי מלתרגם מהות כדי שלא תתחלף ב"ד'את".

הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "וגידים".

הערת המתרגם: הכוונה למה שקוראים הקדמונים ארבע המרות.

הערת המתרגם: אף כאן הכוונה למה שמכנים הקדמונים הרוח הטבעי והרוח החיוני והרוח הנפשי. ראה הנהגת הבריאות מהד' מונטנר עמ' ובהערה שם.

הערת המתרגם: "מצמת" וכך תרגם רבנו במסכת מידות פ"ד מ"ו. ובר"ש "מקשה".

הערת המתרגם: זוהי תיאורית תנוחת ארבעת היסודות כפי שגובשה על ידי ארסטו. וכך נתקבלה גם אצל רס"ג ויתר חכמי ימי הביניים.

הערת המתרגם: כך קורא ארסטו לחומר הגלגלים והכוכבים. וכפי שהוסבר על ידי אבי נצר אלפאראבי במאמר "עיון אלמסאיל" פסקא יז. ונגד דעה זו יצא רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר א פרק ג ד"ה והשטה השמינית. ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: זו הייתה הדעה המקובלת אצל חכמי התכונה עד ימי קופרניקוס. וראה פירוש רבנו למשנה ראש השנה פ"ב מ"ט בפירוש פעמים בא בארוכה פעמים בא בקצרה.

הערת המתרגם: בכל התיאוריות הללו ראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ע הל' א-ח. ופירוש תנועת החלק בכל, שאף על פי שהגלגל הקיצוני מניע כל הכללות הרי כל חלק וכל פרט מחלקי העולם ופרטיו [קכו] נקרא נע. וראה לקמן ח"ב הקדמה ו.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרק כד.

הערת המתרגם: וכך גם ביסודי התורה פ"ג הל' ג. ואלפאראבי כמצוין בהערה .

הערת המתרגם: וכך ביסודי התורה פ"ג הל' ה. ראה שם.

הערת המתרגם: ויסודי התורה שם הל' י שהנחה זו נקבעה על ידי אמפידוקלס ואומצה על ידי ארסטו וכל הבאים אחריו כיסוד כל הרכבה של כל הנמצא בכדור הארץ. עד תקופת הכימיה החדשה ששנתה סדרי "בראשית".

הערת המתרגם: כלומר: קיים ויציב בטבעו לעולם ואינו משתנה.

הערת המתרגם: יסודי התורה פ"ג הל' יא.

הערת המתרגם: טבע יסודי ונוהג קבוע. וכמ"ש ביסודי התורה פ"ד הל' א. ובהקדמתו לאבות פ"ח. ובר"ש "ההתחלה".

הערת המתרגם: כלפי מעלה לצד טבעות האוויר והאש המקיפים את הארץ לפי התיאוריות הללו.

הערת המתרגם: הגלגלים ויתר גרמי השמים. וכך בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ט. ולקמן ח"ב פרק ה. ונגד זה יצא רס"ג באמונות ודעות מ"ב פ"י, ובפירושו לתהלים יט, ראה שם מהדורתי ובהערה.

הערת המתרגם: נוהג וטבע. ובר"ש "התחילת".

הערת המתרגם: אפשר "במקום" כלומר: כל השינוי החל בהם הוא שחלק זה של הגלגל פעם בצפון ופעם בדרום פעם במזרח ופעם במערב וכך הכוכבים כפי מבנה מסלולם ונטיותיהם הסיבוביות.

הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרקים ד-ה.

הערת המתרגם: אפשר: בלוית.

הערת המתרגם: בכל התנועות הללו.

הערת המתרגם: אפשר: מרשימים זה בזה ומתרשמים זה מזה.

הערת המתרגם: בר"ש: המחצבים.

הערת המתרגם: ועל כל התיאוריות הללו חזר [קכז] רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' א-ו. וראה גם לקמן ח"ב פרק ל.

הערת המתרגם: יסודי התורה שם הל' ז.

הערת המתרגם: "תעאקב" הרדפה, שאחד חולף והשני בא בעקבותיו במקומו ללא הפוגה.
הערת המתרגם: "פי אלאין" ובר"ש "באנה" ותרגום נאה הוא וכך תרגם ר"מ אבן תבון במלות ההגיון שער עשירי הסוג השישי. והכוונה מקום המצא כל חלק ממנו במרחב וכדלעיל הערה .
הערת המתרגם: לעיל הערה תרגמתי "התנוחה" ראה שם.
הערת המתרגם: כגון המוח והלב.
הערת המתרגם: כל יתר אברי הגוף.
הערת המתרגם: אשר כל התמזגות היסודות זה בזה וההתהוות התמידית באה על ידי תנועת גרמי השמים.
* . ראה גם לקמן ח"ב פרק י בקשר לחלום יעקב. ולעיל סוף פרק ע, ד"ה ודע.
הערת המתרגם: רבנו הבחין היטב במלים תחלה כתב "צ'ו" אור, וכאן "נור" זהר. והכוונה כי האור המגיע אלינו אינו אלא קליטת האדים העולים מן הארץ את זוהר השמש, וכפי שבאר בפירושו לברכות פ"א מ"א ראה שם מהדורתי, כלומר: שהאור והחושך אינם עצמיים אלא תוצאה של זוהר השמש בסיבובה. ובר"ש "הנמשכים אחר יושרם" וקרשקש גריס בר"ש "אחר אורם" והכל בלתי נכון.
הערת המתרגם: בר"ש "והאליל" ואינו נכון.
הערת המתרגם: "או" כלומר: הכרחי, ולפחות מועיל מאוד. ור"ש דמה שכתוב "אי" ותרגם "כלומר" ואינו נכון.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פ"א, ד"ה דרך אחר ביחוד.
הערת המתרגם: כשהן כל אחד לבדו מנותק מן הגוף.
הערת המתרגם: "אלמסתקר" הנחה במצב מסוים. היציבה, המגובשת כפי שהיא ובטבעה הידוע. ובר"ש "המיושב".
הערת המתרגם: על הכוח הזה, "פיסיס", ראה "הנהגת הבריאות" לרבנו [קכח] מהד מונטנר עמ' ד"ה ואמר ראזי. ובפרקי משה מהד' מונטנר מאמר שמיני עמ' פסקה .
הערת המתרגם: אפשר: מקשר אותו זה בזה.
הערת המתרגם: שומר על מין האדם שלא יכלה, משגיח על קיום המין. על כוח מלאכי זה ראה לקמן ח"ב פרק ו.
הערת המתרגם: שומר על כל פרט מאישי האדם בכל משך זמן קיומו, במשך ימי חייו. ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה.

הערת המתרגם: קיום הגוש המתכתי המסוים כל זמן קיומו, ועל בקעת העץ המסוימת במשך זמן קיומה, וכדומה.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרק י ופרק יב.
הערת המתרגם: עצמו של אדם.
הערת המתרגם: לעשיית צרכיו.
הערת המתרגם: אפשר: חיוביים.
הערת המתרגם: כוונתו להורמונים מסוימים הגורמים צמיחת השערות במקומות מסוימים.
הערת המתרגם: מראה הגוף גונו וצבעו.
הערת המתרגם: "ערץ"' מקרה, כי גם האיכות והכמות מקרים הם. ור"ש טעה בקריאת המלה ותרגם "רוחב". ושייער בהערותיו לרי"ח גם כאן וגם לעיל בפרק נו לא כוון נכונה.
הערת המתרגם: "אלמתולדה" תרגום מלולי בלתי מדויק, המתיילדים או הנולדים. ואפשר המתפתחים, המתהווים, הרוחשים. כי לדעת הקדמונים אינם מזכר ונקבה. והעדפתי לתרגם "הנבראים" כלשון רבנו בהלכות מאכלות אסורות פ"ב הל' יג-יד.
הערת המתרגם: הדם והמרה השחורה והאדומה והלבנה. וראה הנהגת הבריאות מהדורת מונטנר עמ' .
הערת המתרגם: אפשר במציאות בכללותה.
הערת המתרגם: שמינן אמנם קיים אך הם מתרכבים ומתפרקים זה מזה וזה [קכט] לזה וכל אחד לחוד.
הערת המתרגם: האברים היסודיים.
הערת המתרגם: מכל הבחינות הבריאותיות והתזונתיות.
הערת המתרגם: "מאדה" חומר, ור"ש טעה בקריאת המלה ותרגם "לחה".
הערת המתרגם: אפשר "מתחום" להוציא אבנים ועפר וכדומה.
הערת המתרגם: על סוגי המאכלים הטובים והרעים וכמותן ואיכותן, ראה בקצרה בהלכות דעות פרק ד, ובארוכה בהנהגת הבריאות מהדורת מונטנר, הוצ' מוסד הרב קוק ירושלם תשי"ז.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "ונגעים גדולים".
הערת המתרגם: בר"ש "כמורסא שקורין גרנק בלעז" ואינו נכון.
הערת המתרגם: "אלגד'אם" וכך תרגם רבנו בכתובות פ"ג מ"ד ראה שם מהדורתי הערה . ובר"ש "צרעת" ושיבוש הוא כמ"ש שם.

הערת המתרגם: גם זה ממין שקוראים היום בטעות צרעת, אלא שהראשונה פקעתית-קטרית המסתיימת בנשירת אברים, והאחרונה עצבית הגורמת הפרעות בחושיות של הכאב. וגם היא מסתיימת במות מתוך ייסורין קשים.
הערת המתרגם: אפשר "זמן מסוים". ובר"ש "מידה אחת" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: כדרך שקורה לעתים נבקעת האדמה ושוקע כל אשר עליה.
הערת המתרגם: ברקים עזים המלווים לבת אש הפוגעים במתים ובקברות הרשעים והורסים אותם. וראה פירוש רבנו לבבא קמא פ"י מ"ה מהדורתי והערה .
הערת המתרגם: על מושג זה "האדם עולם קטן" ראה מדרש הגדול שמות כו ל, שהביא הרבה מקבילות בין העולם-האדם-המשכן. וכתב שם המהדיר כל העניין מקורו בפירוש רס"ג לתורה, עיין פי' ספר יצירה לרס"ג מהדורתי פ"ג הל' ו. ראב"ע שמות כה מ. ומעין רעיון זה כבר נמצא אצל פילון. ועיין מדרש תדשא פ"ב, ותנחומא פקודי ב. ע"כ. וראה גן השכלים פרק ב, מהדורתי עמ' יב והלאה שדן בהרחבה במקבילות בין האדם והעולם. וכך הובא עניין זה ב"רסאיל אכ'ואן אלצפא" ח"ג רסאלה יב.
הערת המתרגם: בין האדם והעולם שהזכיר רבנו לעיל.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק סח. ומאמרו של אבי נצר אלפאראבי "עיון אלמסאיל" פסקא כא.
הערת המתרגם: "ויסעי" מתנהל ועובר את אורח חייו. ותרגמתי במלה דומה לערבית בעקבות רס"ג בתהלים נה ט [קל] שתרגם "סועה" "ראחל". ובר"ש "ויעשה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה ברכות נח א: "כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל... וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש גזז ולבן ונפץ וטווה וארג ואחר מצא בגד ללבוש". וראה גם ירושלמי ברכות פ"ט הל' א.
הערת המתרגם: "כנה" מדורו, מעונו, מחסהו. ובר"ש "וכנו" ואיני יודע מהו.
הערת המתרגם: בר"ש "ויתנהגו האברים אשר תחת יד האברים הראשיים במה שיתנהגו" מין צורך לכל זה.
הערת המתרגם: כוח ההגיון.
הערת המתרגם: נעלם, בלתי מורגש לכל אדם, כי לא כל אדם יודע להבחין בחלוקות הללו ולמיינם.
הערת המתרגם: בעיון ראשון, במחשבה ראשונה, וראה אבי נצר במאפרו "פי מעאני אלעקל".
הערת המתרגם: אפשר: הראשי.

הערת המתרגם: דניאל יב ז. וראה בהרחבה לעיל פרק סט. ולפי כ"י ב. ס. ק. "בחי העולמים, כי העולמות באופן מסוים רבים" ואין לי ספק כי זה היה נוסח מה"ק שציטט רבנו את הפסוק בעל פה ודרך אגב כתב משהו על "עולמים" בלשון רבים, וכאשר ברר שהפסוק "העולם" תקן כלפנינו.
הערת המתרגם: כי אלמלי כל יתר אברי הגוף קיימים אין הלב יכול להתקיים, כי הוא נהנה ממציאותם ומתקיים בתקינות תפקודם.
הערת המתרגם: אם נתאר העדר כדור הארץ לא יארע שום נזק לגלגלי מרום וכסיליהם, ואם נתאר העדר כל המציאות ה' לבדו יהיה מצוי כי אינו זקוק לעולמו. [קלא]
חלק ראשון

פרק [עג]

ההקדמות הכלליות אשר הניחו ה"מתכלמין" לכל שינויי השקפותיהם וריבוי דרכיהם, והם הכרחיים בקביעת מה שהם רוצים לקבוע בארבעת הדרישות הללו , שתים עשרה [קלב] הקדמות. והנני מזכירם לך , ואחר כך אבאר לך עניין כל הקדמה מהן ומה הם תוצאותיה :
ההקדמה הראשונה, קביעת העצם הבודד .
ההקדמה השניה, מציאות חלל ריק .
ההקדמה השלישית, שהזמן מחובר מרגעים.
הקדמה הרביעית, כי העצם לא ייפרד ממספר מקרים.
ההקדמה החמישית, שהעצם הבודד נצמדים בן המקרים אשר אתארם, ולא ייפרד מהם.
ההקדמה השישית, שהמקרה לא יתקיים שני זמנים .
ההקדמה השביעית, כי משפט התכונות משפט העדרן , ושהם כולם מקרים מצוים זקוקים לפועל.
ההקדמה השמינית, שאין שם בכל המציאות כי אם עצם ומקרה , כוונתם כל הנבראים, ושגם הצורה הטבעית מקרה.
ההקדמה התשיעית, שאין המקרים נושאים זה את זה ,
ההקדמה העשירית, כי האפשרי אינו נבחן בתיאום המציאות הזו לאותו הציור .
ההקדמה האחת עשרה, שאין הבדל בביטול מה שאין לו תכלית בין שהיה בפועל או בכוח או במקרה. כלומר: שאין הבדל בין שהיו אותן שאין להן תכלית מצוים יחד, או מתוארים מן המצוי וממה שכבר נעדר וזהו שהוא במקרה, כל זה אמרו שהוא בטל.

ההקדמה השתים עשרה, הוא אמרם כי החושים עלולים לטעות, ויעלמו מהם הרבה ממושגיהם , ולפיכך אין להוכיח בהכרעתם, ואין להביאם בהחלט כהוכחה ראשית. ואחר שמניתים אחל לבאר ענייניהם ולבאר תוצאותיהם אחת אחת.

ההקדמה הראשונה

עניינה שהם דימו כי העולם בכללותו כלומר: כל גוף שבו מחובר מחלקיקים קטנים מאוד שאינם סובלים חלוקה מחמת דקותם, ואין לחלקיק האחד מהם כמות כלל .

וכאשר נקבצים זה על זה יהיה הנקבץ בעל כמות והוא אז גוף, ואפילו נקבצו מהן שני חלקיקים, יהיה כל חלקיק אז גוף, ונעשו שני גופים כדברי מקצתם , והם כולם אותם החלקיקים דומים ושווים אין שוני ביניהם בשום אופן.

ולא יתכן לדבריהם שימצא גוף כלל כי אם מורכב מן החלקיקים הדומים הללו הרכבת [קלג] צמידות , כך שההוויה לדעתם הוא הקיבוץ, וההפסד הפירוד. ואינם קוראים אותו הפסד, אלא אומרים ההוויה היא קיבוץ ופירוד ותנועה ומנוחה.

ואומרים כי החלקיקים הללו אינם מוגדרים במציאות כפי שהייתה דעת אפיקורס וזולתו מסוברי החלקיק, אלא אמרו כי ה' יתעלה בורא את העצמים האלה תמיד מתי שירצה, וגם הם העדרן אפשרי, ולקמן אשמיעך השקפותיהם על העדר העצם.

ההקדמה השניה

אמירתם שיש חלל ריק. כן ה"אצוליין" בדעה כי הריקות מצויה, והוא חלל או חללים שאין בהם מאומה כלל, אלא ריקים מכל גוף נעדרי כל עצם .

והקדמה זו הכרחית היא להם מחמת שהם סוברים את ההקדמה הראשונה, והיא, שאם היה העולם מלא מאותם החלקיקים, היאך ינוע הנע, ולא יצטייר שיכנסו הגופים זה בתוך זה, ולא יתכן קבוץ אותם החלקיקים והתפרדם כי אם בתנועתם, אם כן בהכרח נזקקים הם לקביעת חלל ריק, כדי שיהא אפשר לאותם החלקיקים להיקבץ ולהיפרד, ותתאפשר תנועת הנע באותו החלל הריק אשר אין בו גוף ולא עצם מאותם העצמים .

ההקדמה השלישית

היא אמרם שהזמן מחובר מרגעים . כוונתם שהם זמנים רבים שאינם סובלים את החלוקה מחמת קוצר מידתם.

וגם הקדמה זו הכרחית להם מחמת ההקדמה הראשונה, והוא, שהם ראו בלי ספק הוכחות ארסטו אשר הוכיח בהן כי המרחק והזמן והתנועה המקומית שלושתן שוין במציאות, כלומר: שיחסם זה לזה יחס שווה, ושבהתחלק אחד מהם יתחלק השני, ולפי אותו היחס.

ואז ידעו בהחלט שאם היה הזמן רצוף וסובל החלוקה ללא סוף, הרי חיובי בהחלט שיתחלק החלק אשר הניחו שהוא בלתי מתחלק . וכך אם נניח שהמרחק רצוף, חיובי בהכרח התחלקות הרגע מן הזמן, אשר הניחו שהוא בלתי מתחלק, כמו שבאר ארסטו בשמע, ולפיכך הניחו כי המרחק בלתי רצוף אלא מצורף מחלקים אליהם תסתיים החלוקה. וכך הזמן יסתיים אל רגעים שאינם סובלים חלוקה.

למשל, השעה האחת דרך משל ששים דקות, והדקה ששים שניות, והשניה ששים שלישיות, הרי יסתיים הדבר לדעתם אל חלקיקים, או עשיריות דרך משל או יותר קטן מהם שאינו מתחלק כלל ואינו סובל חלוקה, כמו המרחק, והרי נעשה הזמן אם כן בעל הנחה וסדר.

ואינם יודעים אמיתת מהות הזמן כלל, וראוים הם לכך , לפי שאם מומחי הפילוסופים באו במבוכה בעניין הזמן, ומקצתם לא השכיל עניינו, עד שגאלינוס אמר שהוא עניין אלוהי שאין אמיתתו ניתנת להשגה, כל שכן אלה שאינם שמים לב לטבע דבר מן הדברים. [קלד]

ועתה שמע מה שמחייב אותם לפי שלוש הקדמות אלה וקבעוהו לדעה להם.

אמרו התנועה היא היעתקות עצם בודד מאותם החלקיקים מעצם בודד אל עצם בודד הסמוך לו.

וחיובי אם כן שלא תהא תנועה יותר מהירה מתנועה, כפי הנחה זו . אמרו, זה שתראה שני נעים מסיימים שני מרחקים שונים בזמן אחד, אין סבת הדבר מפני שתנועתו של זה שעבר את המרחק היותר ארוך תנועה יותר מהירה, אלא סבת הדבר מפני שהתנועה הזו אשר אנו קוראים אותה איטית נשתלבו בה עצירות רבות, ואותה שאנו קוראים אותה מהירה נשתלבו בה עצירות פחות.

וכאשר הקשו עליהם בחץ אשר נורה מקשת דרוכה -

אמרו: וגם זה נשתלבו בתנועתו מעצורים. וזה שנדמה לך שהוא נע תנועה רצופה הוא מטעות החושים , לפי שהחושים יעלם מהם הרבה ממושגיהם , כפי שהניחו בהקדמה השתים עשרה.

אמרו להם: האם ראיתם כאשר נע הרכב סבוב שלם, האם לא הקיף החלק אשר בשפתו מרחק העיגול הגדול באותו הזמן עצמו אשר עבר בו החלק אשר הוא קרוב למרכזו את העגול הקטן? נמצא שתנועת החיצון יותר מהירה מתנועת העגול הפנימי, ואינכם יכולים לומר כי אותו החלק נשתלבו בתנועתו עצירות יותר, מפני שהגוף כולו אחד ומחובר, כלומר: גוף הרכב .

והייתה תשובתם שחלקיו מתפרקים בשעת הסיבוב, ויהיו העצירות המשתלבים בכל חלק הסובב קרוב למרכז יותר מן העצירות אשר נשתלבו בחלק שהוא יותר רחוק מן המרכז.
אמרו להם: והיאך אנו רואים את הרחיים גוף אחד שאינו משתבר בפטישים, וכאשר סובב מתפרק, ועם מנוחתו יתדבק וייעשה כמו שהיה, ומדוע לא יושגו חלקיו מפורקים . והשתמשו בתשובת דבר זה בהקדמה השתים עשרה עצמה, והיא שאין להתחשב בהשגת החושים אלא בהכרע השכל.
ואל תחשוב כי זה שהזכרתי לך הוא המוזר ביותר המתחייב משלש הקדמות הללו, אלא המתחייב מסברת מציאות החלל הריק יותר מתמיהה ומוזרה. ואין זה שהזכרתי לך מעניין התנועה גדול בזרותו מהיות אלכסון המרובע שווה לצלעו לפי השקפה זו, עד שאמר אחד מהם כי המרובע דבר בלתי מצוי .
כללו של דבר, כי לפי ההקדמה הראשונה יבטלו כל הוכחות ההנדסה לגמרי .
וייחלק הדבר בהם לשני חלקים:
- מקצתן יהיו בטלים באופן מוחלט, כגון סגולות השוני והשיתוף בקווים ובשטחים , והוית קוים "מנטקה" ובלתי "מנטקה" , וכל מה שנכלל בעשירי של אקלידס , וכל הדומה לכך.
- ומקצתם תהיה הוכחתם בלתי מוחלטת כאמרנו רצוננו לחלוק קו לשני חצאים, לפי שאם היה מספר [קלה] עצמיו נפרד אין חלוקתו אפשרית לפי הנחתם.
ודע כי יש לבני שאכר ספר התחבולות המפורסם, ובו למעלה ממאה תחבולות כולן מוכחות והוצאו לפועל . ואילו היה חלל ריק מצוי, לא תתכן מהן אף אחת, והיו בטלים הרבה מפעולות העברת המים . ובויכוחים על קיום ההקדמות הללו ודומיהן בלו ימיהם. ואחזור לבאר עניני יתר הקדמותיהם הנזכרות לעיל.
ההקדמה הרביעית
היא אמרם שהמקרים מצוים, והם עניינים נוספים על עניין העצם , ולא ייפרד גוף מן הגופים מאחד מהם.
והקדמה זו אלו הסתפקו בה עד כדי זה, הייתה זו הקדמה נכונה ברורה ופשוטה שאין בה פקפוק ולא טעות . אלא שהם אמרו, שכל עצם, אם לא יהיה בו מקרה החיים - הכרחי שיהא בו מקרה המות, לפי שכל שני הפכים לא יבצר המקבל מאחד מהן.
אמרו, וכך יהיה לו מראה וטעם, ותנועה או מנוחה, והתקבצות או התפרדות. ואם היה בו מקרה החיים, הרי הכרחי שיהו בו סוגים אחרים מן המקרים, כגון החכמה או הסכלות,

או הרצון או הפכו, או היכולת או הפכה , או ההשגה או אחד הפכיה, כללו של דבר כל מה שימצא לחי הרי הכרחי שיהא הוא או אחד הפכיו .

ההקדמה החמישית

היא אמרם כי העצם הבודד נצמדים בו אותם המקרים ולא ייפרד מהם.

וביאור הקדמה זו ועניינה, שהם אומרים כי העצמים הבודדים הללו שה' בורא אותם, כל עצם בודד מהם בעל מקרים, לא ייפרד מהם, כגון המראה והריח והתנועה או המנוחה. פרט לכמות, שכל עצם מהם אינו בעל כמות, לפי שהכמות לדעתם אינם קוראים אותה מקרה, ואינם מבינים עניין המקריות בה.

ועל פי הקדמה זו סבורים כי כל מקרים הנמצאים בגוף מן הגופים, אין לומר כי מקרה מהן מיוחד בכל אותו הגוף , אלא אותו המקרה הוא לדעתם מצוי בכל עצם בודד מן העצמים אשר נתחבר מהם אותו הגוף.

המשל לכך, חתיכת השלג הזו, אין הלובן מצוי בכל הכללות בלבד, אלא כל עצם ועצם מעצמי השלג הזה הוא הלבן, ולפיכך נמצא הלובן בכללותן.

וכך אמרו בגוף הנע, כל עצם בודד מעצמיו הוא הנע, ולפיכך נע כולו .

וכך החיות מצויה אצלם בכל חלק וחלק מעצמי הגוף החי.

וכן החוש כל עצם בודד מאותה [קלו] הכללות החשה הוא החש לדעתם.

כי החיים והחוש, והדעה והחכמה, לדעתם מקרים, כמו השחרות והלובן, כמו שנבאר משיטותיהם.

אבל הנפש הרי הם חלוקים בה:

- רוב מאמריהם שהיא מקרה מצוי בעצם אחד בודד מכלל העצמים שהורכב מהן האדם דרך משל, ונקראה הכללות בעלת נפש, מפני שאותו העצם הבודד בכללם.

- ויש מהם מי שאומר כי הנפש גוף מורכב מעצמים עדינים, ואותם העצמים הם בלי ספק בעלי מקרה מסוים בו נתייחדו ונעשו נפש. ואותם העצמים אמרו מעורבים בעצמי הגוף. והנה אינם משתחררים מהדעה שעניין הנפש מקרה מסוים.

אבל השכל ראיתי שכולם מסכימים שהוא מקרה בעצם בודד מן הכללות המשכלת.

ובחכמה אצלם מבוכה, אם היא מקרה מצוי בכל עצם ועצם מעצמי הכללות החכמה או בעצם אחד בלבד, והתוצאה בכל אחד משני האופנים זרויות .

וכאשר הקשו עליהם במה שאנו מוצאים המתכות והאבנים רובם בעלי מראה עז, וכאשר נשחקים נעלם אותו המראה, לפי שאם שחקנו את הפטדה עזת הירקות תהיה אבק לבן, ראיה שהמקרה הזה צמוד לכללות לא לכל חלק מהן.

ויותר ברור מזה שהחלקים כאשר נחתכים מן החי אינם חיים, ראיה כי העניין הזה צמוד לכללות לא לכל חלק ממנה.
אמרו בתשובת דבר זה, המקרה אין לו קיום אלא נברא הוא תמיד, כמו שאבאר מהשקפתם בהקדמה שאחר זו.
ההקדמה השישית
היא אמרם כי המקרה לא יתקיים שני זמנים.
עניין הקדמה זו, שהם דימו כי ה' יתהדר ויתרומם, בורא העצם ובורא בו איזה מקרה שהוא יחד בבת אחת, ואין לתארו יתעלה ביכולת על בריאת עצם בלי מקרה, כי זה נמנע . ואמיתת המקרה ועניינו הוא, שלא יישאר ולא יתקיים שני זמנים, כוונתם שני רגעים, כי ברגע שנברא אותו המקרה יאבד ולא יישאר, ויברא ה' מקרה אחר ממינו, ויאבד גם אותו האחר, ואז יברא שלישי ממינו. וכך תמיד, כל זמן שירצה ה' קיום מין אותו המקרה * . ואם ירצה יתעלה לברוא מין מקרה אחר באותו העצם בורא, ואם יחדל מלברוא ולא יברא מקרה יעדר אותו העצם . זוהי השקפת חלק מהם והם הרוב, וזוהי בריאת המקרים שהם אומרים .
אבל מקצתם מן ה"מעתזלה" אומרים, כי מקצת המקרים מתקיימים זמן מסוים ומקצתם לא יתקיימו שני זמנים, ואין להם בכך קנה מידה שיהא קובע בשבילם. ויאמרו מין פלוני מן המקרים יתקיים ומין פלוני אינו מתקיים .
ואשר הביאם להשקפה זו, הוא שאין לומר שיש שם טבע כלל, ושהגוף הזה מחייב טבעו שיבואוהו מן המקרים אלה ואלה, אלא רוצים לומר כי ה' יתעלה ברא את המקרים הללו עתה שלא באמצעות טבע ובלי דבר אחר.
וכיון שאומרים כן, נתחייב לדעתם בהכרח שלא יתקיים אותו המקרה, לפי שאם תאמר [קלז] יתקיים זמן מסוים ואחר כך ייעדר, תתחייב השאלה מה הוא הדבר שהעדירו.
ואם תאמר כי ה' העדירו כאשר רצה, לא יתכן זה לפי השקפתם, כי העושה אינו עושה את ההעדר, כי ההעדר אינו זקוק לעושה, אלא אם הפסיק העושה מלעשות, יהיה העדר אותו המעשה. וזה נכון מבחינה מסוימת .
ולפיכך הביאם הדבר - מפני שרצו שלא יהא שם טבע המחייב מציאות דבר או העדר דבר - לומר בריאת המקרים נרדפים. ואם רצה ה' לדעת מקצתם שיעדר העצם, אינו בורא בו מקרה ואז יעדר.
אבל חלק מהם אמרו שאם רצה ה' לאבד את העולם בורא מקרה הכיליון שלא בנושא , ואז יהיה אותו הכיליון נגד מציאות העולם.

ועל פי הקדמה זו אמרו, כי הבגד הזה אשר צבענוהו אדום לפי דמיוננו, אין אנו הצובעים כלל, אלא ה' הוליד אותו הצבע בבגד כאשר בא במגע עם הצבע האדום אשר אנו מדמים שאותו הצבע עבר אל הבגד. ואין הדבר לדבריהם כך, אלא כבר הנהיג ה' נוהג שלא יולד המראה השחור הזה, דרך משל, כי אם בבוא הבגד במגע עם האסטיס , ואינה נשארת אותה השחרות אשר ברא ה' בעת שבא במגע המושחר עם השחור, אלא כולה מיד, ויברא שחרות אחרת. וכן כבר הנהיג ה' נוהג שאינו בורא אחר כלות אותה השחרות אודם או צהבות, אלא שחרות כמותה.

וחייבו, כפי הנחה זו, שהדברים הללו אשר אנו יודעים אותם עתה, אינם ידיעותינו אשר ידענום אתמול , אלא נעדרו אותם הידיעות ונבראו ידיעות אחרות כמותה. אמרו שכך הוא הדבר מפני שהמדע מקרה.

וכך גם הנפש הכרחי למי שסבור שהיא מקרה, שתברא לכל בעל נפש מאה אלף נפשות דרך משל בכל דקה, כי הזמן אצלם כפי שידעת מחובר מרגעים בלתי מתחלקים.

וכפי הקדמה זו אמרו, כי האדם אם הניע את העט, לא האדם הניעו, אלא התנועה הזו אשר נולדה בעט היא מקרה בראו ה' בעט, וכן תנועת היד המניעה את העט לפי דמיוננו מקרה בראו ה' ביד הנעה . אלא שהנהיג ה' נוהג שתהא תואמת תנועת היד לתנועת העט, לא שיש ליד השפעה כלל, ואף לא סיבתיות בתנועת העט, כי המקרה אמרו אינו עובר את נושאו .

ומוסכם אצל כולם, כי הבגד הלבן הזה אשר הוכנס ליורת האסטיס ונצבע, לא האסטיס השחירו, אלא השחרות מקרה בגוף האסטיס שאינו עובר זולתו, ואין שם גוף שיש לו פעולה כלל, אלא הפועל העיקרי הוא ה', והוא אשר ברא את השחרות בגוף הבגד בעת מגעו עם האסטיס, כי כך עשה את הנוהג.

כללו של דבר אין לומר זה סיבת זה כלל.

זוהי השקפת [קלח] הרוב מהם. ומקצתם הודו בסיבתיות ודחו דבריו ב ביטול .

אבל מעשה בני האדם, הרי הם חלוקים בהם.

שיטת רובם, וכל ה"אשעריה", כי בעת הנעת העט הזה, ברא ה' ארבעה מקרים שאין מקרה מהם סיבה לשני, אלא הם צמודים במציאות לא יותר:

המקרה הראשון רצוני להניע את העט ,

והמקרה השני יכלתי להניעו,

והמקרה השלישי עצם התנועה האנושית כלומר: תנועת היד,

והמקרה הרביעי תנועת העט.

לפי שהם דימו, כי האדם אם רצה דבר ועשאו כפי דמיונו, כבר נברא לו הרצון, ונבראת לו היכולת לעשות מה שרצה, ונבראת לו הפעולה, לפי שאינו פועל ביכולת הברואה בו, ואין לה השפעה בפעולה .

אבל ה"מעתזלה" אמרו שהוא פועל ביכולת הברואה בו.

ואחד ה"אשעריה" אמר כי יש ליכולת הברואה השפעה מסוימת במעשה ויש לה בו קשר , ודחו את זה בביטול .

וזה הרצון הנברא, לפי דמיון כולם, והיכולת הברואה, וכן הפעולה הברואה לדעת מקצתם, כל אלה מקרים ואין להם קיום.

אלא ה' בורא בעט הזה תנועה אחרי תנועה, וכך תמיד כל זמן שהעט נע. וכאשר ינוח אינו נח עד שיברא בו גם תנוחה, ולא יחדל מלברוא בו תנוחה אחר תנוחה כל זמן שהעט נח, ובכל רגע מאותם הרגעים, כלומר: חלקיקי הזמנים, בורא ה' מקרה בכל פרטי המציאות , מלאך וגלגל וזולתם, וכך תמיד בכל עת.

ואמרו כי זו היא האמונה האמיתית שה' פועל . ומי שאינו בדעה שכך פועל ה', כבר כפר שה' פועל לפי השקפתם.

ועל כיוצא בדעות אלו יש לומר לפי דעתי ודעת כל בעל שכל:

אם כהתל באנוש תהתלו בו ,

כי זהו יסוד ההיתול באמת.

ההקדמה השביעית

היא דעתם כי העדר התכונות הם עניינים נמצאים בגוף, נוסף על עצמו, והרי גם הם מקרים נמצאים, והם נבראים תמיד כל שכלה דבר נברא דבר.

וביאור עניין זה, שהם אינם סוברים שהמנוחה היא העדר התנועה, ולא שהמות העדר החיים, ולא שהסמאון העדר הראות, ולא כל הדומה לזה מהעדר התכונות. אלא משפט התנועה והמנוחה לדעתם משפט החום והקור: כשם שהחמימות והקרירות שני מקרים מצוים בשני הנושאים החם והקר , כך התנועה מקרה נברא בנע, והמנוחה מקרה יבראהו ה' בנח. וגם לא יתקיים שני זמנים כפי שקדם בהקדמה שלפני זה.

נמצא כי הגוף הזה הנח, לדעתם כבר ברא ה' את המנוחה בכל חלק מחלקיו , וכל שנעדרה מנוחה בורא מנוחה אחרת כל זמן שאותו הדבר הנח נח.

והוא הדין עצמו לדעתם בחכמה ובסכלות , כי הסכלות אצלם מצויה והיא מקרה, ולא תחדל סכלות כולה וסכלות נבראת תמיד, כל זמן שהסכל סכל באיזה דבר.

והוא הדין עצמו בחיים ובמות, כי שניהם לדעתם מקרה , והם אומרים בפירוש כי חיות כולה וחיות נבראת כל זמן שהחי חי, וכאשר ירצה ה' מותו, בורא בו מקרה המות בעקבות כליון מקרה החיות אשר אינו מתקיים שני זמנים. כל זה הם אומרים בפירוש. ויתחייב לפי [קלט] הנחה זו, כי מקרה המות אשר ה' בורא גם הוא נעדר מיד, ויברא ה' מות אחר, ואלמלי כן לא יתמיד המות. אלא כמו שנבראת חיות אחר חיות, כך נברא מות אחר מות.

ומי יתן וידעתי עד מתי יברא ה' מקרה המות במת, האם כל זמן שתארו קיים, או כל זמן שעצם מעצמיו קיים, כי מקרה המות שה' בורא הרי הוא בורא אותו כפי רצונם בכל עצם בודד מאותם העצמים. ואנחנו מוצאים שיני מתים בני אלפי שנים, והנה זה ראיה שלא העדיר ה' אותו העצם, והרי הוא בורא בו מקרה המות כל אותם האלפים, כל זמן שכלה מות בורא מות, זו היא שטת כולם .

ואחד ה"מעתזלה" אומר, כי מקצת העדר התכונות אינם דברים מצוים, אלא אומר כי אי היכולת - העדר היכולת, והסכלות - העדר החכמה.

ואין זה לדעתו כללי בכל העדר, ואינו אומר שהחושך העדר האור , ולא שהמנוחה העדר התנועה, אלא עושה מן ההעדרים הללו, מקצתם מצוי ומקצתם העדר תכונה, כפי מה שיתאים לו לפי דעתו. כדרך שעשו בקיום המקרים , מקצתם נשאר זמן ממושך ומקצתם לא יתקיים שני זמנים, כי מטרת הכל הנחת מציאות שיתאים טבעה להשקפותינו ושטותינו .

ההקדמה השמינית

היא אמרם שאין שם זולת עצם ומקרה ושגם הצורות הטבעיות מקרים.

ובאור הקדמה זו, שכל הגופים לדעתם מחוברים מעצמים דומים, כמו שביארנו בהקדמתם הראשונה, אבל שונים הם זה מזה במקרים בלבד.

ויהיו לדעתם החיות והאנושיות והחוש וההגיון - כל אלה מקרים, כמו הלובן והשחרות והמרירות והמתיקות, עד שיהא הבדל יחידי מין זה מיחידי מין אחר כהבדלי פרט מפרט ממין אחד . עד שגוף השמים לדעתם, אף גוף המלאכים, אף גוף כסא הכבוד כפי שמדמים , וגוף איזה רמש שתרצה מרמש הארץ, או איזה צמח שתרצה, הכל עצם אחד , אבל שונים הם במקרים בלבד, ועצמי הכל הם העצמים הבודדים .

ההקדמה התשיעית

היא אמרם שאין המקרים נושאים זה את זה, ואין לדעתם לומר מקרה זה נשוא על מקרה אחר, והאחר על העצם, אלא כל המקרים הם נשואים באופן ישיר על העצם באופן שווה.

ובריחתם מכך מפני שהיה מתחייב שלא ימצא אותו המקרה האחרון בעצם, כי אם אחרי קדימת המקרה הראשון, והרי הם מתנגדים לכך במקצת המקרים, ורוצים להמציא אפשרות מציאות מקצת המקרים באיזה עצם שיהיה, מבלי שיתייחד לו מקרה אחר, בהתאם לסברתם שכל המקרים הם אשר מייחדים.

ומצד שני גם שהמונח הנושא עליו את הנשוא צריך שיהא יציב תמיד במשך [קמ] זמן מסוים. וכיון שהמקרה אינו מתקיים שני זמנים לדעתם, כלומר: שני רגעים, היאך אפשר לפי השערה זו שיהא נושא לזולתו.

ההקדמה העשירית

היא ההתכנות אשר הזכירו, וזהו בסיס מדע ה"כלאם".

ושמע ענייננו: הם סבורים כי כל העולה בדמיון יתכן מבחינת השכל:

כגון שייעשה כדור הארץ גלגל סובב, וייעשה הגלגל כדור הארץ, ותתכן אפשרותו מבחינת השכל.

וכגון שתנוע טבעת האש כלפי המרכז וינוע כדור הארץ כלפי המקיף , ואין מקום זה יותר טוב לגוף זה מן המקום האחר מבחינת ההתכנות השכלית.

אמרו וכך כל דבר מן הנמצאים הללו שאנו רואים, היות דבר מהם גדול מכפי שהוא או קטן, או בהפך מכפי שהוא מצוי בתארו ומקומו, כגון שיהיה אחד האדם כגודל הר עצום בעל ראשים רבים מרחף באוויר, או שימצא פיל בגודל פשפש ופשפש בגודל פיל, כל זה אמרו יתכן אצל השכל.

ועל דרך זו מן ההתכנות יהיה כל העולם, וכל דבר שהניחו מן הסוג הזה אמרו יתכן שיהיה כך ואפשר שיהיה כך, ואין היות דבר פלוני כך, טוב מהיותו כך, מבלי להביט לתיאום המציאות עם ההנחות שלהם, לפי שהמצוי הזה לדבריהם, שיש לו צורות ידועות ושיעורים מוגדרים ומצבים חיוביים בלתי משתנים ולא מתחלפים, אין הווייתם כך אלא על דרך הנוהג.

כמו שנוהג המלך שאינו עובר בחוצות העיר אלא כשהוא רוכב, ולא נראה מעולם כי אם כך, ואין מן הנמנע אצל השכל שיהלך רגלי בעיר, אלא הדבר אפשרי בלי ספק ויתכן היותו. כך אמרו, היות הארץ נעה למרכז, והאש אל על , או היות האש שורפת והמים מצננים, אינו אלא מהלך נוהג, ואין מן הנמנע בשכל שישתנה נוהג זה, ותצנן האש ותנוע למטה כשהיא אש, וכן יחמם המים, וינוע למעלה כשהוא מים, ועל פי זה נבנה כל העניין.

והם עם זאת מסכימים, כי התקבצות שני הפכים במקום אחד וברגע אחד בטל, לא יהיה ולא יתכן בשכל.
וכן אומרים עוד כי היות עצם שאין בו מקרה כלל, או מקרה לא בנושא לדברי מקצתם, נמנע ולא יתכן בשכל.
וכן אומרים כי הפיכת העצם מקרה, או הפיכת המקרה עצם, לא יהיה. ולא יתכן כניסת גוף בגוף. אלא מודים הם כי אלה נמנעים מבחינה שכלית.
אבל מה שכל אשר מנאוהו מן הנמנעות לא יצטייר כלל, ואשר קראוהו אפשרי יצטייר, הוא דבר נכון.
אלא שהפילוסופים אומרים, כי זה שאתם קוראים אותו נמנע, מפני שאינו עולה בדמיון, ואשר קראתם אותו אפשרי, מפני שהוא עולה בדמיון, וזה האפשרי אצלכם, הוא אפשרי בדמיון לא בשכל! הנכם בהקדמה זו בוחנים את החיובי, ואשר יתכן והבטל, פעמים בדמיון לא בשכל, ופעמים בתחילת המחשבה הכללית, כמו שהזכיר אבו נצר, כאשר הזכיר את העניין שקוראים אותו ה"מתכלמין" שכל .
הנה נתבאר, כי כל העולה בדמיון אפשרי הוא [קמא] לדעתם, בין שהיה תואם את המציאות או שאינו תואם. וכל שאינו עולה בדמיון הוא הנמנע.
ולא תתקיים הקדמה זו כי אם בתשע הקדמות שהזכרנו לעיל, ובגללה בלי ספק הוזקקו להקדים אותם, וביאור הדבר כפי שאבאר לך ואגלה לך ממסתרי דברים אלו על דרך ויכוח שאירע בין ה"מתכלם" והפילוסוף:
אמר ה"מתכלם" לפילוסוף מדוע מצאנו גוף הברזל הזה בתכלית הקושי והחוזק והוא שחור, וגוף החמאה הזה בתכלית הרכות והרפיון והוא לבן?
ענהו הפילוסוף ואמר, מפני שכל גוף טבעי יש לו שני מיני מקרים:
- מקרים אשר יבואוהו מצד חומרו, כדרך מה שהאדם בריא וחולה,
- ומקרים יבואוהו מצד צורתו כהתפלאות האדם וצחוקו.
וחומרי הגופים המורכבים הרכבה אחרונה שונים מאוד כפי הצורות המיוחדות לחומרים, עד שנעשה עצם הברזל שונה מעצם החמאה. ונספח להם מן המקרים השונים כפי שאתה רואה, והרי החוזק בזה והרכות בזה, מקרים נספחים לשנויי צורותיהם, והשחרות והלובן מקרים נספחים לשנויי חומריהם הסופיים.
ואז סתר ה"מתכלם" כל התשובה הזו באותן ההקדמות שיש לו, כפי שאסביר לך, והיא, שהוא אומר, אין צורה מצויה, כפי שנדמה לך כלל, המייצבת את העצם עד שתעשהו עצמים שונים, אלא הכל מקרים כפי שביארנו מדבריהם בהקדמה השמינית.

ואמר עוד, אין שוני בין עצם הברזל ועצם החמאה, והכל מחובר מעצמים בודדים דומים, כמו שביארנו מהשקפותיהם בהקדמה הראשונה, אשר נתחייבו ממנה בהכרח ההקדמה השניה והשלישית כמו שביארנו. וכן ההקדמה השתים עשרה צריכים לה בקיום העצם הבודד. וכן לא יתכן אצל ה"מתכלם" שיהו מקרים מסוימים מיוחדים לעצם זה, עד שיהא בהן מזומן ומעותד לקבלת מקרים שניים, כי לדעתו אין מקרה נושא מקרה כמו שביארנו בהקדמה התשיעית. ואין למקרה קיום כמו שביארנו בהקדמה השישית. וכיון שנתאשר ל"מתכלם" כל מה שרצה כפי הקדמותיו, והיה המושג מהן, כי עצמי החמאה והברזל עצמים שווים דומים, ויחס כל עצם מהם לכל מקרה יחס שווה, ואין עצם זה ראוי למקרה זה יותר מזה. וכשם שעצם בודד זה אין התנועה לו עדיפה מן המנוחה, כך אין עצם מהם ראוי לקבל מקרה החיים או מקרה השכל או מקרה החוש יותר ממקרה אחר, וריבוי העצמים ומיעוטן אינן מוסיפים בכך מאומה, כי המקרה הרי מציאותו בכל עצם ועצם מהם, כפי שביארנו מדבריהם בהקדמה החמישית.

והיוצא לפי כל ההקדמות הללו שאין האדם ראוי יותר להשכיל מן החיפושית . ויתחייב מה שאמרו מן ההתכנות בהקדמה זו.

ובגלל הקדמה זו היה כל העסק, לפי שהיא החמורה מן הכל בקביעת כל מה שרוצים לקבוע כמו שיתבאר.

הערה

דע, אתה המעיין במאמר זה, אם אתה ממי שידע את הנפש וכוחותיה, ונתברר לו כל דבר כפי אמיתת מציאותו, הרי כבר ידעת כי הדמיון מצוי לרוב בעלי החיים: בבעל חי השלם כולו, כלומר: שיש לו לב, הרי מציאות הדמיון לו ברור , ושאין ייחודו של אדם בדמיון , ושאין פעולת הדמיון פעולת [קמב] השכל, אלא הפכו. והוא:

שהשכל מפרק את המורכבות ומבחין בין חלקיהן, ומפשיטן ומשכילן כפי אמיתתן וסיבותיהן, ומשיג מן הדבר האחד עניינים רבים מאוד, שונים אצל השכל כשוני שני בני אדם אצל הדמיון במציאות .

ובשכל יבחן העניין הכללי מן העניין הפרטי , ולא תתאשר הוכחה מן ההוכחות כי אם בכללי.

ובשכל יוודע הנשוא העצמי מן המקרי.

ואין לדמיון פעולה במאומה מן הפעולות הללו, כי אין הדמיון משיג כי אם הפרט המורכב בכללותו כפי שהשיגוהו החושים, או שמרכיב הדברים שהם נפרדים במציאות ומרכיבם זה על זה , והכל גוף או כוח מכוחות הגוף.

כמו שמדמה המדמה אדם וראשו ראש סוס, ויש לו כנפים וכיוצא בכך, וזהו הנקרא 'המוצר הכוזב', לפי שאינו תואם שום מציאות כלל , ואין הדמיון יכול כלל להשתחרר במושגיו מן החומר , ואפילו יפשיט צורה מסוימת בתכלית ההפשטה, ולפיכך אין להתחשב במדמה.
ושמע מה שהועילונו המדעים ההכשרתיים, וכמה חשובים הם ההקדמות אשר למדנו מהם.
חלק ראשון

פרק [עד]

בפרק זה אודיעך באופן כללי ראיות ה"מתכלמין" על היות העולם מחודש, ואל תבקשני למסור את הדברים בהסברותיהם ולא בהארכותיהם, אלא אודיעך מטרת כל אחד מהם ודרכי למידותו על קיום חידוש העולם או ביטול קדמותו, ואעירך על ההקדמות אשר נשתמש בהם בעל אותה הדרך בקצור. ואתה אם תקרא ספריהם הארוכים וחיבוריהם המפורסמים לא תמצא כלל עניין נוסף על מה שתבין מדברי אלה במה שלמדו על עניין זה, אבל תמצא הדברים בהרחבה ודברי הסבר ערבים ונאים, פעמים אף נאמרו בחריזה ובמשקל , והביעום בדברים ברורים, ופעמים בעמעום ההסברה מתוך מטרה להבהיל את השומע ולהפליא את המעיין. וכן תמצא בחיבוריהם כפילות העניינים, והנחת קושיות ותירוצם לפי דמיונם , והתנגדויות למי שחולק עליהם, מרובים מאוד.
הדרך הראשון
דימה אחד מהם כי במחודש האחד אפשר ללמוד שהעולם מחודש .
כגון שתאמר, כי הפרט ראובן, שהיה טיפה ואחר כך עבר ממצב למצב עד שהגיע לשלמותו * , ובטל הוא שיהא הוא אשר שנה עצמו והעבירו ממצב למצב, אלא יש לו משנה מחוץ לו. הרי נתבאר זקיקותו לעושה שהתקין בניינו והעבירו ממצב למצב.
וכך הוא הדין בדקל הזה וזולתו , וכך הדין לדבריו בעולם בכללותו .
הנך רואה כי זה בדעה שכל עקרון שנמצא לגוף מסוים, צריך להחילו על כל גוף . [קמו]
דרך שני
אמרו עוד, כי בהוצר פרט מן הפרטים המתיילדים יוכח כי כל העולם מחודש.
ביאור הדבר, כי ראובן זה לא היה ואחר כך היה, וכיון שאינו אפשרי שיהיה כי אם מיעקב אביו, הרי גם אביו מחודש, וכיון שלא יתכן שיהיה אביו כי אם מיצחק סבו, הרי גם יצחק מחודש, וכך ימשך זה עד בלי סוף.

וכבר הניחו כי מציאות מה שאין לו סוף על דרך זו בטל, כמו שביארנו באחת עשרה מהקדמותיהם.
וכך אילו נסתירם, דרך משל, ליחיד ראשון שאין לו אב והוא אדם, חייבים לשאול וממה נתהווה אדם זה, ותאמר דרך משל מן העפר , תתחייב השאלה ואותו העפר ממה נתהווה, וייענה דרך משל וייאמר לו מן המים, וישאל ואותו המים ממה נתהווה, וכך בהכרח לדבריהם יהא זה נמשך עד בלי סוף, וזה בטל, או יסתיים למציאות דבר מן ההעדר המוחלט, וזה הוא האמת, וכאן יפסקו השאלות.
הנה זה לדבריהם הוכחה שהעולם נמצא אחר ההעדר הגמור והמוחלט.
דרך שלישי
אמרו, עצמי העולם אינם חדלים מלהיות קבוצים או מפורדים, ויש שנקבצים מהם עצמים לעתים ויתפרקו לעתים.
ופשוט וברור כי מבחינתם הם אין הקיבוץ בלבד הכרחי להם ולא פירוד בלבד, כי אלו היה עצמן וטבען מחייב שיהו מפורדים בלבד לא יתקבצו לעולם, וכן אלו היה עצמן ואמיתתן מחייב שיהו קיבוצים בלבד לא היו מתפרדים לעולם, נמצא כי אין הפירוד עדיף בהן על הקיבוץ, ולא הקיבוץ עדיף בהם על הפירוד.
וכיון שמקצתם קבוצים, ומקצתם מפורדים, ומקצתם מתחלפים עליו המצבים: עתים מתקבץ ועתים מתפרק, מוכיח על היותם - כלומר: העצמים הללו - זקוקים למי שיקבוץ המקובץ מהם ולמי שיפריד המפורד מהם.
והנה זו לדבריהם ראיה כי העולם מחודש .
הנה נתבאר לך כי בעל הדרך הזה השתמש בהקדמה הראשונה מהקדמותיהם וכל מה שמתחייב ממנה.
דרך רביעי
אמרו, העולם כולו מורכב מעצם ומקרה, ולא ישתחרר עצם מן העצמים ממקרה או מקרים , וכל המקרים מחודשים , אם כן חיובי שיהא העצם הנושא אותם מחודש, לפי שכל הצמוד למחודשים ואינו משתחרר מהם הרי הוא מחודש, נמצא העולם בכללותו מחודש.
ואם יאמר אדם, ושמא העצם אינו מחודש והמקרים הם המחודשים הנרדפים עליו זה אחר זה עד בלי סוף.
אמרו, אם כן יתחייב שיהו מתחדשים שאין להם סוף, וכבר הניחו שזה בטל .
ודרך זו היא המדויקת שבדרכים והטובה לדעתם, עד שרבים חשבוה הוכחה.
והנה הונחו בדרך זו שלוש הקדמות שהן דרושות למה שלא נעלם מעיני בעלי העיון ,

האחת כי מה שאין לו סוף על דרך ההרדפה בטל.
והשניה שכל מקרה מחודש. ויריבנו הטוען קדמות העולם יכחישנו באחד מן המקרים והיא התנועה הסיבובית, כי ארסטו חושב שהתנועה הסיבובית לא הוה ולא נפסדת , ולפיכך יהיה לדעתו אותו הנע אשר נמצאת לו התנועה הזו לא הוה ולא [קמז] נפסד , ואין לנו אם כן תועלת לבסס חידוש שאר המקרים שאין יריבנו מכחישנו בחידושן, וטוען שהם נרדפין על בלתי מחודש בסיבוב, וכן טוען באותו המקרה לבדו והיא התנועה הסיבובית כלומר: תנועת הגלגל, שהיא בלתי מחודשת, ואף אינה מסוג אחד המקרים המחודשים, והנה אותו המקרה לבדו הוא אשר ראוי שנחקור עליו ולברר חידושו .
וההקדמה השלישית אשר הניח בעל הדרך הזו היא שאין שם מצוי מוחש זולת העצם והמקרה, כלומר: אותו העצם הבודד ומה שהוא סבור ממקריה.
אבל אם היה הגוף מורכב מחומר וצורה כפי שכבר ברר יריבנו, הרי צריך להוכיח כי החומר הראשון והצורה הראשונה הווים נפסדים, ואז תתקיים הוכחת חידוש העולם.
דרך חמישי
היא דרך הייחוד. דרך זו מחשיבים אותה מאוד מאוד, ועניינה מוסב למה שביארתי לך בהקדמתם העשירית.
והיא, שהוא יפנה את מחשבתו אל העולם בכללותו או לאיזה חלק שירצה מחלקיו, ויאמר, זה יתכן שיהיה כפי שהוא בתבניתו ושיעורו, ובמקרים הללו המצוים בו, ובזמן הזה ובמקום אשר נמצא בו, ויתכן שיהא יותר גדול או קטן או בהפך התבנית הזו או במקרים כך וכך, או ימצא לפני זמן מציאותו או אחריו, או שלא במקום הזה, והרי ייחודו בתבנית מסוימת או בשיעור או במקום או באחד מן המקרים ובזמן מיוחד על אף שיתכן הפך כל זה, מלמד שיש מייחד בעל בחירה שרצה אחת משתי ההתכנויות.
והנה זקיקותו של העולם בכללותו או איזה חלק מחלקיו למייחד, מורה על היותו מחודש, לפי שאין הבדל בין אמורך מייחד, או עושה, או בורא, או ממציא, או מחדש, או מכוון , הכוונה בכולן עניין אחד.
ומסעפים דרך זו לפרטים רבים מאוד כלליים ויחידיים, עד שאמרו שאין הארץ תחת המים עדיף מהיותה מעל למים, ואם כן מי יחד לה המקום הזה? ואין היות השמש עגולה עדיף מהיותה מרובעת או משולשת כי יחס כל התבניות לגופים בעלי התבניות יחס שווה, ואם כן מי יחד את השמש בתבנית זו?

וכך בוחנים הם חלקי העולם בכללותו, עד שכאשר רואים שושנים בצבעים שונים מתפלאים ומתחזקת אצלם ראיה זו, ואמרו האדמה הזו אחת, והמים אחד, ומדוע שושן זה צהוב וזה אדום, אין זה אלא על ידי מייחד, ואותו המייחד הוא ה'.
נמצא כי העולם כולו זקוק למי שייחד את כולו ואת כל חלק מחלקיו באחד הפרטים. וכל זה חיובי בהנחת ההקדמה העשירית.
נוסף לכך שמקצת מי שמדמה קדמות העולם, לא יכחיש אותנו בייחוד כמו שנבאר .
כללו של דבר זו הדרך הטובה לדעתי, ויש לי בה השקפה תשמענה בעתיד .
דרך ששי
דימה אחד האחרונים שהוא גילה דרך טובה מאוד, יותר טובה מכל הדרכים שקדמו, והיא הכרעת המציאות על ההעדר.
אמר: העולם אפשרי המציאות לדעת הכל, כי אלו היה [קמח] מחויב המציאות, היה הוא האלוה, והרי אין אנו מדברים אלא עם מי שמקיים מציאות ה' וסובר קדמות העולם. והאפשרי הוא אשר אפשר שימצא ואפשר שלא ימצא, ואין המציאות עדיפה בו מן ההעדר. וכיון שזה האפשרי המציאות נמצא, על אף שוויון משפט מציאותו והעדרו, מורה שיש מכריע שהכריע את מציאותו על העדרו.
וזו דרך מספקת מאוד , והוא ענף מענפי הייחוד שקדם, אלא שהוא החליף תיבת מיחד במכריע, והחליף מצבי המציאות, במציאות המציאות עצמה . והטעה אותנו, או טעה בעניין דבר מי שאמר, 'העולם אפשרי המציאות'.
כי יריבנו, הסבור קדמות העולם, מניח שם 'אפשרי' באמרו 'העולם אפשרי המציאות' שלא על העניין שמניחו עליו ה"מתכלם" כמו שנבאר .
גם אמרו שהעולם זקוק למכריע שיכריע מציאותו על העדרו, מקום טעות גדול מאוד, כי ההכרעה והייחוד אינם אלא למצוי מסוים הסובל אחד משני הניגודים, או אחד משני ההפכים באופן שווה. שאז ייאמר כיון שמצאנוהו במצב זה, ולא מצאנוהו במצב האחר, מורה על עושה בכוונה.
כגון שתאמר כי הנחושת הזה, אין קיבולו צורת הקומקום עדיף מקיבולו צורת המנורה, וכאשר מצאנוהו מנורה או קומקום, ידענו בהכרח כי מיחד ומכוון כוון לאחת משתי ההתכנויות.
הנה נתבאר כי הנחושת מצוי, ושתי ההתכנויות המתייחסות אליו נעדרות ממנו לפני הכרעת המכריע.

אבל הדבר המצוי, שיש בו מחלוקת אם מציאותו כך קדמון נצחי, או שנמצא אחר ההעדר, לא יצטייר בו כלל עניין זה, ואין לומר מי הכריע מציאותו על העדרו, אלא לאחר ההודאה שהוא נמצא אחר ההעדר, והרי זהו הדבר שבו המחלוקת.
ואם ניקח מציאותו והעדרו ברעיון , הרי חזרנו להקדמה העשירית עצמה, והיא בחינת הדמיונות וההשערות, לא בחינת הנמצאות והמושכלות.
כי היריב הסבור קדמות העולם, סבור כי מה שאנו מדמים העדרו כמו שאנו מדמים כל נמנע שהוא הוה בדמיון.
ואין המטרה סתירת דבריהם , אלא ביארתי לך כי הדרך הזו אשר חשבוה שהיא דרך זולת מה שכבר קדם, אינו נכון, אלא משפטה כמשפט אשר לפניה בהנחת אותה ההתכנות הידועה.
דרך שביעי
וכן אמר אחד החדשים שמתקיים חידוש העולם במה שאומרים הפילוסופים מהשארות הנפש.
אמר, אם היה העולם קדום, יהיו בני אדם שכבר מתו מקדם קדמתה אין סוף למספרם, והרי אם כן נמצאו נפשות אין סוף למספרם, והם מצוים יחד, וזה ממה שכבר הוכח ביטול ו בלי ספק. כלומר: מציאות דברים מספר אשר אין סוף למניינם ביחד.
וזו דרך מופלאה , מפני שהוא הוכיח את הדבר הנעלם במה שהוא יותר נעלם ממנו, ועל זה יש לומר באמת המשל הידוע אצל הסורים "ערבך ערבא צריך". . כאילו שכבר הוכח לזה השארות הנפשות, וידע באיזה צורה היא הישארותן, ומה הוא הדבר הנשאר, עד כדי כך שלומד ממנו.
אבל אם הייתה כוונתו להביא בספק את היריב הסבור קדמות העולם, עם מה שהוא סובר השארות הנפשות, הרי הצליח בכך אם היה גם היריב מודה לזה המקשה מה שנדמה לו בדבריו בהשארות הנפשות. [קמט]
אבל מקצת אחרוני הפילוסופים תירצו קושיא זו, במה שאמרו כי הנפשות הנשארות אינן גופים שיהא להם מקום ותנוחה, שאז ימנע במציאותן מה שאין לו סוף .
ואשר צריך אתה לדעת, כי הדברים הללו הנבדלים, כלומר: אשר אינן גופים ולא כוח בגוף, אלא הם שכלים, לא יצטייר בהם ריבוי כלל ולא בשום אופן, אלא אם כן היו זה סיבת מציאותו של זה, שאז יהיה הבדל במה שזה עילה וזה עלול , ואין הדבר הנשאר מראובן לא עילה ולא עלול לנשאר משמעון, ולפיכך יהיה הכל אחד במספר , כפי שביאר אבו בכר אבן אלצאיג, הוא וכל מי שנחלץ לדבר בעמוקות הללו.

כללו של דבר אין לקחת הקדמות מכיוצא בדברים הללו העמוקים - אשר תלאינה המחשבות לציירים - כדי לבאר בהם עניינים אחרים.
ודע כי כל מי שחושב לקיים חידוש העולם או לבטל קדמותו בדרכים אלה של ה"מתכלמין", הרי הוא מוכרח על כל פנים להשתמש באחת משתי הקדמות הללו או בשתיהן:
והן ההקדמה העשירית כלומר: ההתכנות המחשבתית כדי שיתקיים המייחד ,
או ההקדמה האחת עשרה והיא ביטול מה שאין לו סוף על דרך ההרדפה .
והקדמה זו מקיימים הם אותה בכמה פנים:
או שיעלה במחשבתו - הרוצה להביא ראיה - את אחד המינים אשר פרטיהם הווים נפסדים , ויתכוון במחשבתו אל זמן שעבר, והרי חיובי לפי סברת הקדמות, שכל פרט מאותו המין מן הזמן המסוים אל מה שלפניו מקדם קדמתה, אין לו סוף. וכן כל פרט מן המין הזה עצמו מאחרי אותו הזמן המסוים באלף שנה, דרך משל, אל מה שלפניו בקדמות - אין לו סוף, וזה הסכום האחרון יותר מן הסכום הראשון במספר הנולדים באותם האלף שנים . ומחייבים לפי דמיונם בהבחנה זו, שיהא מה שאין לו סוף יותר ממה שאין לו סוף.
וכך עושים גם בסיבובי הגלגל, ומחייבים מהם לפי דמיונם כי סיבובים שאין להם סוף יותר מסיבובים שאין להם סוף.
ויש שהם גם מקישים בין סיבובי גלגל וסיבובי גלגל אחר יותר איטי ממנו, וכל אחד מהן אין לו סוף.
וכך עושים בכל אחד מן המקרים המתחדשים, שהם מונים יחידיהם הנעדרים, ומדמים כאלו הם נמצאים וכאלו הם בעלי ראשית , ואחר כך מוסיפים על אותו המדומה או גורעים ממנו.
וכל אלה דברים שבהשערה בלתי מציאותיים, וכבר נתח אבי נצר אלפאראבי הקדמה זו וגילה מקומות הטעות שבכל פרטיה, כפי שתמצאהו מבואר ומבורר בעת ההתבוננות המעורטלת מכל קנאות, בספרו הידוע על הנמצאות המשתנות .
אלה הם עיקרי דרכי ה"מתכלמין" בקיום [קנ] חידוש העולם.
וכיון שנתקיים להם בראיות אלו שהעולם מחודש, נתחייב בהכרח שיש לו עושה שחידשו בכוונה וחפץ ובחירה. וביארו אחר כך שהוא אחד בדרכים שנבארם לך בפרק זה.
הערות:

הערת המתרגם: אפשר: ואל תדרוש ממני.
הערת המתרגם: בר"ש הוראותיו. ושמא צ"ל ראיותיו.
הערת המתרגם: כדרך חורזי החרוזים ופייטי הפיוטים בימי קדם. ולדוגמה "כתר מלכות" של רשב"ג.
הערת המתרגם: בר"ש "ולהפחיד" ולא דק.
הערת המתרגם: כלומר: שבמקרים רבים הקושיא אינה מאומה, והתירוץ אינו רחוק ממנה.
הערת המתרגם: כלומר: מן הפרט אתה לומד על הכלל. ואם הוכח פרט אחד מפרטי המציאות, וכל שכן כל פרט, שהוא מחודש, הרי הוא הדין לכל הכללות.
* . ההתקדמות מטיפה לשפיר לעובר לולד לתינוק וכו'. וראה גן השכלים מהדורתי הפרק השביעי עמ' קכח והלאה.
הערת המתרגם: לאחר שהדגים מן החי הדגים גם מן הצומח, ולא הדגים מן הדומם כי אין התהוותו נראית לכל, ועוד שהוא חלק מאלה שאנו רוצים להוכיח את חידושם.
הערת המתרגם: על עצם ההנחה שאין דבר יכול לעשות את עצמו, ראה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר א פ"ב, ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: ובהתאם להקדמות ח-י מהקדמותיהם שעצמי הכל אחידים ונבדלים רק [קמו] במקרה, ואין גוף זה ראוי למקרים אלה יותר מגוף אחר.
הערת המתרגם: כל יחיד מיחידי היצורים המתיילדים, וכפי שידגים.
הערת המתרגם: על דרך ההרדפה והעקיבות.
הערת המתרגם: לעיל פרק עג הקדמה יא.
הערת המתרגם: אין צורך לציין לבראשית ב ז, כי לא בא רבנו לספר אמתות מסוימת אלא להדגים השתלשלות סיבתית, אע"פ שהיא מילולית בלבד.
הערת המתרגם: העצמים הבודדים, החלקיקים. וכדלעיל פרק עג הקדמה ראשונה.
הערת המתרגם: אפשר: חיובי.
הערת המתרגם: מבחינתם הם כלומר: החלקיקים בטבעם.
הערת המתרגם: השוה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר א, פרק א ד"ה והראיה השניה.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק עג הקדמה חמישית.
הערת המתרגם: וכדלעיל שם הקדמה ששית.
הערת המתרגם: אפשר: לחידושים.
הערת המתרגם: בדרך העקיבות.
הערת המתרגם: וכדלעיל בהקדמה אחת עשרה.

הערת המתרגם: כלומר: הונחו בסיס ויסוד לדרך הזו.
הערת המתרגם: כלומר: שכל בעל עיון מכיר בקלות שדעה זו מושתתת על אותן שלוש הקדמות.
הערת המתרגם: "יזעם" מחשבה בלתי נכונה.
הערת המתרגם: פיזיקה ספר ח פ"ח. ורק התנועה [קמז] הישירה צריכה להגיע לגבול כל שהוא, ולהפסק או לחזור על עקבותיה, מה שאין כן הסיבובית. וראה לקמן ח"ב פרק ב.
הערת המתרגם: ראה מטפיזיקה ספר יב פ"ט.
הערת המתרגם: אלא שטוען שהן נרדפין על דרך העקיבות, אע"פ שאין ליחס להן המשכות ללא סוף.
הערת המתרגם: כיון שארסטו עורר נגדו, וזאת לא עשו ה"מתכלמין" ולא נסו לחקור עליו ולבסס את חידושו, סימן לחולשת טענותם.
הערת המתרגם: על מלה זו כבר העירותי פעמים רבות שהיא ערבית במוצאה אלא שרבנו אמצה, ולפיכך חביבה היא עלי, ובפרט שיצאו עליה עוררין.
הערת המתרגם: כל גוף, עצם, ומהות שבמציאות.
הערת המתרגם: וראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' א.
הערת המתרגם: אפשר: או כל חלק.
הערת המתרגם: "קאצד" עושה במטרה ובכוונה מכוונת.
הערת המתרגם: אפשר "פרטי" והכוונה כל פרט ופרט מן הנמצאים בעולם.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרק כא.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק יט.
הערת המתרגם: "עת'ר" הוראתה הראשונית: נתקל, נכשל ונפל. והוראה שניה מצא, השקיף, גלה. והשתמש רבנו במלה זו לרמוז דרך אגב כי המציאה אינה אלא מציאת שווא. וראה לעיל פע"ג הערה . [קמח]
הערת המתרגם: כלומר: שמודה במציאות ה'.
הערת המתרגם: נדמה לי שרבנו כתב משפט זה כלעג, או לפחות תמיהה, וכפי שכבר פתח תחלה במלת "עת'ר".
הערת המתרגם: והרי עצם המצא המציאות מקרה הוא שקרה לה ומאורע הוא שאירע לה, וכדלעיל פרק נז.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק יט והלאה. כלומר: שהעולם יש לו סיבה ועלה, והוא מסובב ועלול, ואינו סבת עצמו או עילת מציאותו.

הערת המתרגם: ה"מתכלם" הזה.
הערת המתרגם: שהוא חומר מצוי.
הערת המתרגם: במחשבה ובתיאוריה גרידא.
הערת המתרגם: העדר העולם לפנים הוא כמו שאנו מדמים כל נמנע. כי העדרו נמנע לדעתו.
הערת המתרגם: ואין המטרה כאן סתירת דברי ה"מתכלמין".
הערת המתרגם: אפשר: ועוד.
הערת המתרגם: "וג'וד מתעדדאת" מציאות דברים הניתנים לספירה, עצמים שכל אחד יחידה בפני עצמו.
הערת המתרגם: אפשר: מתמיהה.
הערת המתרגם: "אלסריאן". וברי"ש הערביים, ואינו נכון.
הערת המתרגם: סוכה כו א. גטין כוח ב.
הערת המתרגם: כנראה [קמט] מתכוון רבנו לאבן סינא. וראה לעיל פרק עג ההקדמה האחת עשרה.
הערת המתרגם: ראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ה.
הערת המתרגם: במספר עד כדי להחיל על מושג זה את האינסופיות הבטלה, אך ברור כי במהותן של אותן הנפשות חופת כל אחת בודדת באצילותה. וראה פירוש רבנו בסנהדרין פ"י מ"א מהדורתנו עמ' רה. והלכות יסודי התורה פ"ד הל' ח-ט. ומאמר תחיית המתים. וראה לעיל פרקים מ-מא, סח. וראה גם פרק ע הערה * .
הערת המתרגם: כלומר: שמבחינה תיאורטית הכל יתכן, כדי שתתקיים מציאות המייחד את העולם באחת משתי ההתכנויות.
הערת המתרגם: העקיבות.
הערת המתרגם: שיהרהר בלבו.
הערת המתרגם: יציב לעצמו להיות נושא חקירתו אחד הנמצאים איזה שיהיה האדם או העץ וכדומה.
הערת המתרגם: אשר הציב לעצמו, נניח, שנת ארבעת אלפים לפי מושגי סוברי החידוש, ויחשוב עליו מעתה ולמעלה בנבכי העבר.
הערת המתרגם: נניח שנת חמשת אלפים.
הערת המתרגם: באלף החמישי.
הערת המתרגם: בר"ש יאמינו, וט"ס הוא.
הערת המתרגם: הראשית אשר הציבו לעצמם להתחיל את ההסתכלות ממנה ולמעלה.

הערת המתרגם: "דמג'" בגימל דגושה כנוס' כ"י תימן. נתח, חקר, נתח אותה לכל פרטיה ובחן אמתות כל פרט ממנה. ובר"ש "וכבר הכה אבונצר אלפראבי על קדקוד זאת ההקדמה". וברור שהוא קרא "דמג" גימל רפויה כנוס' כ"י מ. והיה אפשר לתרגם לפי גרסא זו "וכבר בטל" או "וכבר מחה". ובר"ח "וכבר קצר" ולא דק.
הערת המתרגם: אפשר: המרוקנת. המופשטת.
הערת המתרגם: בר"ש "מן התאווה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: איני מכיר ספר זה של אלפאראבי. [קנ]
חלק ראשון

פרק [עה]

אני אבאר לך עוד בפרק זה ראיות הייחוד לפי השקפת ה"מתכלמין".
אמרו, כי זה אשר הורתה המציאות על היותו עושה וממציאה, הוא אחד. ועיקרי דרכיהם בקיום האחדות שתי דרכים:
דרך העיכוב לחלופין ,
ודרך השוני .
הדרך הראשון
והיא דרך העיכוב לחלופין, היא אשר מעדיפים אותה כולם, וענינה שהוא אומר, כי אילו היה לעולם שני אלוהות, כי אז יתחייב שהעצם אשר לא יחדל מאחד משני ההפכים:
- או שיעורטל מהם יחד, וזה בטל.
- או שיצורפו שני ההפכים יחד בעת אחת ונושא אחד, וגם זה בטל.
המשל בכך, כי העצם או העצמים שירצה זה עתה להחם אותם, ירצה זה לקררם, ואם כן:
- או שלא יתחממו ולא יתקררו מחמת עיכובי שתי הפעולות, וזה בטל, מפני שכל גוף סובל כל אחד משני הנגדיים,
- או שיהא הגוף הזה חם קר ביחד.
וכן אם רצה אחד מהם להניע גוף זה, יתכן שירצה השני להניחו, ויתחייב שלא ינוע ולא ינוח, או שיהא נע נח ביחד.
ואופן למידות זה בנוי -
על שאלת העצם הבודד שהוא ראשית הקדמותיהם ,
ועל הקדמת בריאת המקרים ,
ועל ההקדמה כי העדר התכונות הם עניינים מצוים וזקוקים לעושה .

כי אלו יאמר אדם שהחומר התחתון אשר עליו נרדפין ההוויה וההפסד, כפי השקפת הפילוסופים, זולת החומר העליון כלומר: נושא הגלגלים כפי שהוכח הדבר , וטען טוען שיש שם שני אלוהות, האחד מנהיג החומר התחתון ואין כל קשר לפעולתו בגלגלים, והשני מנהיג הגלגלים ואין כל קשר לפעולתו בהיולי כפי שמדמים בעלי השניות , כי אז לא הייתה השקפה זו מחייבת עיכוב לחלופין כלל.

ואם יאמר אדם כי זה חסרון ביחס לכל אחד מהם, מחמת שאינו משתמש במה שמשתמש בו השני, יש לומר לו שאין זה חיסרון ביחס לשום אחד מהם. כיון שאותו הדבר אשר אין קשר לפעולתו בו, נמנע ביחס אליו, ואין חיסרון בעושה בהיותו בלתי יכול לעשות הנמנע, כמו שאין חיסרון אצלנו קהל המייחדים באחד במה שאינו מאחד בין הנגדיים במקום אחד, ואין קשר ליכולתו בכך ולא בכל הדומה לו מן הנמנעות .

וכאשר הרגישו חולשת דרך זו, ואף על פי שההכרח הביאם לכך, פנו לדרך אחרת.

דרך שני

אמרו, אלו היה שם שני אלוהות, כי אז [קנא] חיובי שיהא להם עניין אחד משותף לשניהם, ועניין שהוא מצוי לאחד מהם ואינו מצוי לשני, שבו יהא השונה.

וזו דרך הוכחה פילוסופית אם תיחקר ויתבארו הקדמותיה, ואבארם כאשר אזכיר השקפות הפילוסופים בעניין זה .

ודרך זו אין לה מקום לשיטת כל סוברי התארים, כי הקדמון יתעלה יש בו לדעתם עניינים מספר שונים, ועניין הידיעה אינו עניין היכולת לדעתם, וכן עניין היכולת לדעתם זולת עניין הרצון , ולכן אינו נמנע באופן זה שיהא כל אחד משני האלוהות בעל עניינים, מהן שהם משותפים לשניהם, ומהם נבדלים בהם זה מזה.

דרך שלישי

יש כאן דרך הצריכה להקדמה מהקדמות אנשי דרך זו, והיא, שמקצתם, והם קדמוניהם, סוברים כי ה' רוצה ברצון , ואין אותו הרצון עניין נוסף בעצמות הבורא, אלא הוא רצון לא בנושא.

ועל פי הקדמה זו אשר ביארנו ואף ציורה רחוק כפי שאתה רואה אמרו, הרצון האחד אשר אינו בנושא לא יהיה לשנים, כי לדבריהם לא תהיה עילה אחת המחייבת שני משפטים לשני עצמים.

וזה, כפי שהודעתיך, ביאור העמוק במה שהוא יותר עמוק ממנו: הרצון שהזכירו לא יצטייר, והוא אצל מקצתם נמנע, ואצל מי שסובר אותו כהשקפה יתחדשו בו קושיות בלי מספר , והם לוקחים אותו ראיה על האחדות.

דרך רביעי
אמרו, מציאות הפעולה מורה על פועל בהכרח , ואינה מורה על מספר פועלים, ואין הבדל בין טענת הטוען כי האלוה שנים או שלושה או עשרים או איזה מספר שיהיה. וזה פשוט וברור.
ואם תאמר כי ראיה זו אינה מורה על מניעת הריבוי באלוה , אבל מורה על אי ידיעת המספר, ואפשר שהוא אחד ואפשר שהוא רבים, לפיכך השלים זה את הוכחתו ואמר, ומציאות ה' אינו אפשרי אלא חיובי , ולכן בטלה אפשרות הריבוי.
כך עשה לומד זה את ראייתו.
והטעות שבו ברורה מאוד, כי מציאותו יתעלה היא אשר אין בה אפשרות, אבל ידיעתנו אותו יש בה אפשרות, כי האפשרי בידיעה, זולת האפשרי במציאות. ושמא כפי שחושבים הנוצרים שהוא שלושה, ואין הדבר כן, כך חושבים אנו שהוא אחד ואין הדבר כן .
וזה ברור למי שהורגל בידיעת התוצאות מהקדמותיהן.
דרך חמישי
דימה אחד מן האחרונים, שהוא מצא דרך הוכחה על האחדות, והיא הצורך .
וביאורו כך: אמר, אם כל הנמצאות הללו יכול אחד לעשותם, הרי השני מיותר ואין בו צורך. [קנב] ואם לא תהיה המציאות הזו, ולא תתכן כי אם על ידי שניהם יחד, הרי יש בכל אחד מהם חוסר יכולת, מחמת היותו צריך לשני ואינו מספיק בעצמו . וזה אינו אלא ענף מן העיכוב ההדדי .
ויש להקשות על סוג זה של ראיה ולומר, אין כל מי שאינו עושה מה שאין בעצמותו לעשות, נקרא "חסר יכולת". לפי שאין אנו אומרים שאדם פלוני חלש, מפני שאינו מניע אלף קנטאר, ואין אנו מיחסים לה' יתעלה חוסר יכולת, מפני שאינו יכול להגשים את עצמו, או לברוא כמוהו, או לברוא מרובע אשר צלעו שווה לאלכסונו .
כך לא נאמר שהוא חסר יכולת מפני שאינו בורא לבדו, כיון שחיוב מציאותם שיהו שנים. ואין זה צריכות אלא הכרח, והפכו הוא הנמנע. כמו שאין אנו אומרים כי ה' יתהדר ויתרומם חסר יכולת מפני שאינו יכול לברוא גוף, אלא על ידי בריאת עצמים בודדים וצירופם במקרים שהוא בורא בהם לפי השקפתם, ואין אנו קוראים לזה צריכות ולא חוסר יכולת, כי הפך זה הוא הנמנע.
כך יאמר המשתף: נמנע הוא שיעשה האחד לבדו, ואין זה חוסר יכולת ביחס לשום אחד מהם, כי מציאותם החיובית שיהו שנים.

וכבר עייף אחד מהם מחיפושי עצות, עד שאמר כי הייחוד מקובל מבחינה דתית . ודחו ה"מתכלמין" את זה מאוד וזלזלו באומרו.
אבל אני, נראה לי כי האומר את זה מהם הוא אדם תמים המחשבה מאוד, רחוק מלקבל את ההטעאה, וכיון שלא שמע מדבריהם דבר שהוא הוכחה באמת, ומצא שלא נחה דעתו במה שדימו שהוא הוכחה, אמר כי דבר זה מקובל מצד הדת.
כי האנשים הללו לא הניחו למציאות טבע יציב כלל, שאפשר ללמוד בו למידות נכונה , ולא הניחו לשכל תכונה טבעית ישרה ללמוד ממנה תוצאות נכונות. כל זה נעשה בכוונה כדי שנניח מציאות נוכיח בה מה שלא יוכח, והביא הדבר לידי כך שלא יכולנו להוכיח דבר שאפשר להוכיחו, ואין לפנות כי אם לה' ולאנשי הצדק מבעלי השכל. [קנג]
הערות:
הערת המתרגם: שכל אחד מעכב בידי השני מלעשות חפצו בבריאה בכללותה, או בכל פרט מפרטיה, לפי השקפתם שהרצון תדירי בכל פרט. ובר"ש "ההימנעות" ולדעתי לא דק.
הערת המתרגם: השוני שהוא חיובי שיהא ביניהם. ובר"ש "ההשתנות והחלוק".
הערת המתרגם: חם או קר דרך משל.
הערת המתרגם: לעיל פרק עג ההקדמה הראשונה.
הערת המתרגם: שם ההקדמה השישית, כלומר: הואיל ואין קיום לעצם ללא מקרה, והואיל ואין המקרה נמשך שני חלקיקי זמן, אם כן כאשר ירצה האחד להחיל על עצם מסוים מקרה החיים, ירצה השני להחיל מקרה המות.
הערת המתרגם: לעיל פרק עג הקדמות ד, ז.
הערת המתרגם: כלומר: מה שאין כן אלו יאמר אדם.
הערת המתרגם: הגוף החמישי כדברי ארסטו וסיעתו.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק עב. ולקמן ח"ב פ"ב. ומאמר אבי נצר אלפאראבי "עיון אלמסאיל" פסקה יז.
הערת המתרגם: ראה סנהדרין לט א.
הערת המתרגם: האלוה האחד.
הערת המתרגם: וראה גם לקמן בדרך [קנא] החמישי. ובח"ג פרק טו.
הערת המתרגם: אשר בו נעשו שניהם אלוה.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק א.
הערת המתרגם: ראה לעיל בעניין התארים פרק נ והלאה.

הערת המתרגם: כלומר: לא כפי שאנו סוברים שהוא דעתו ודעתו הוא, שהוא רצונו ורצונו הוא, אלא הרצון הוא כעין מקרה שלא בנושא.
הערת המתרגם: כלומר: הבנת המושג מקרה לא בנושא. אלא שהמתכלמין משתמשים במושג זה, וכדלעיל פרק עג הקדמה ששית בעניין בריאת מקרה הכיליון לא בנושא.
הערת המתרגם: המולידה שתי תולדות, כגון הרצון הזה שאינו בנושא, אין שני האלוהות יכולים לרצות בו, ואלו היה מקרה בנושא, כבר נמצא מין מקרה המשמש למין נושא, אע"פ שהוא חלוק לעצמים רבים, מה שאין כן כשאינו בנושא.
הערת המתרגם: לעיל פרק עד ד"ה דרך שביעי.
הערת המתרגם: בר"ש "ספקות שאי אפשר לדחותם" ואינו נכון.
הערת המתרגם: תופשים, מביאים ראיה.
הערת המתרגם: מורה על לפחות פועל אחד בהכרח, אחרת מאין באה פעולה זו.
הערת המתרגם: כי אין בהוראה אלא שיש פועל, יתכן אחד יתכן עשרה.
הערת המתרגם: וכיון שבמציאות היותר על אחד אתה אומר יתכן, אפשר, הרי אין זה אלוה.
הערת המתרגם: כלומר: ושמא מחשבתנו שהוא אחד אינה נכונה אלא כפי שחושבים הנוצרים שהוא שלושה ואין הדבר נכון.
הערת המתרגם: אפשר: שהוכשר. כלומר: שהוכשר והורגל והתמחה בחכמת הניתוח ההגיוני של ההקדמות, כדי שידע תוצאותיהן על נכון.
הערת המתרגם: אפשר: הזקיקות.
הערת המתרגם: אפשר: מחמת זקיקותו לשני [קנב] ואין לו די בעצמו.
הערת המתרגם: לעיל תרגמתי "לחלופין". ולעצם הראיה ראה גם רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר ב פרק ב. ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: משקולת שמדתה שונה בארצות השונות. וראה פירושי רס"ג מהדורתי שמות לח הערה .
הערת המתרגם: וראה גם לעיל פרק עג ההקדמה השלישית, בקשר לדברי אחד ה"מתכלמין" שהמרובע בלתי מצוי.
הערת המתרגם: אפשר: זקיקות.
הערת המתרגם: אפשר: להמציא.
הערת המתרגם: הטוען שהאלוה יותר על אחד.
הערת המתרגם: כלומר: שאינו ניתן להוכחה מדעית.
הערת המתרגם: מן ה"מתכלמין".

הערת המתרגם: בעל דעה נכונה ונבונה.
הערת המתרגם: כי כל מה שאנו למדים מן המציאות יאמרו שזה טעות אופטית.
הערת המתרגם: אפשר: שניצור.
הערת המתרגם: לא נותר למי לפנות בבקשה לעזור לגלוי האמת והצדק כי אם אל ה' ולמשכילים בעלי הצדק. ור"ש שבש וכתב "ואין להתרעם אלא לאלו למודים". ואף רי"ח בלבל וחבל. [קנג]

פרק [עו]

בשלילת הגשמות לפי שטת ה"מתכלמין"
דרכי ה"מתכלמין" והוכחותיהם על שלילת הגשמות חלושות מאוד, יותר תלושות מראיותיהם על הייחוד.
כי שלילת הגשמות לדעתם, כאלו הוא ענף חיובי ליסוד הייחוד, אמרו הגוף אינו אחד . אבל מי ששלל את הגשמות מפני שהגוף מורכב מחומר וצורה בהכרח, וזו הרכבה, והרי ברורה היא מניעת ההרכבה ביחס לעצמות האלוה , אין זה לדעתי "מתכלם", ואין ראיה זו בנויה על [קנג] יסודות ה"מתכלמין" , אלא היא הוכחה ברורה, בנויה על הדעה שיש חומר וצורה והבנת ענייניהם. וזו שיטה פילוסופית, אזכירנה ואבארנה כאשר אזכיר הוכחות הפילוסופים על כך . ואין מטרתנו בפרק זה אלא להזכיר ראיות ה"מתכלמין" על שלילת הגשמות, כפי הקדמותיהם ודרכי למידויותיהם.
הדרך הראשון
אמרו, אם היה האלוה גוף, לא יבצר לעניין האלוהות ואמיתתה שיהו מיצבים אותה כל עצמי אותו הגוף, כלומר: כל עצם יחיד מהם -
- או שיהא מיצב אותה עצם אחד מעצמי אותו הגוף; אם יהא המיצב אותה עצם אחד, מה תועלת ביתר אותם החלקים, ואין עניין למציאות כל הגוף הזה.
- ואם תהיה היציבות בכל חלק וחלק מחלקי הגוף הזה, הרי אלה אלוהות רבים לא אלוה אחד, וכבר בארו שהוא אחד.
וכאשר תתבונן בראיה זו, תמצאנה בנויה על ההקדמה הראשונה והחמישית מהקדמותיהם .
ואלו תאמר להם, כי גוף האלוה אינו מחובר מחלקים בלתי מתחלקים, כלומר: שהוא אינו מצורף מכעין העצמים שהוא בורא כפי שאמרתם , אלא הוא גוף אחד מחובר שאינו סובל חלוקה אלא בהשערה ואין להתחשב בהשערות , לפי שכך אתה מדמה שגוף

השמים סובל הקריעה והבקיעה, והפילוסוף אומר כי זה פעולת הדמיון מתוך השוואה מן הנוכחי - והם הגופים המצוים אצלנו - על הנעלם.

דרך שני

והוא חשוב מאוד אצלם, מניעות הדימוי. לפי שאינו דומה למאומה מברואיו, ואלו היה גוף הרי כבר דמה לגופים.

והם מאריכים מאוד בדבר זה ואומרים, אם נאמר גוף לא כגופים כבר סתרת את עצמך, כי כל גוף דומה לכל גוף מצד הגופניות, אבל שונים הגופים זה מזה בעניינים אחרים, כוונתם המקרים.

ויתחייב עוד אצלם שנמצא שכבר ברא כמותו.

וראיה זו תתרופף משני פנים:

האחד שיאמר אדם איני מודה בהעדר הדימוי, וכי איזו הוכחה נתקיימה לך על שלא יתכן שידמה האלוה לדבר מברואיו בשום דבר מן הדברים, זולתי אם תשען בכך על לשון ספר נבואי כלומר: שלילת הדימוי בשום דבר. ויהיה אם כן שלילת הגשמות מקובל לא מושכל.

ואם תאמר אם הוא ידמה לדבר מברואיו הרי כבר ברא כמותו ,

יאמר החולק אינו כמותו מכל הצדדים.

ואני לא אכחיש שיהא באלוה עניינים מספר ובו כמה צדדים , כי סוברי הגשמות אינם נרתעים מזה. [קנד]

ואופן אחר והוא יותר קשה , והוא, כבר נתאמת ונתברר אצל כל מי שעסק בפילוסופיה והעמיק בשטות הפילוסופים, כי הגלגלים אינו נאמר גוף עליהם ועל הגופים הללו ההיוליים כי אם בשיתוף בהחלט. לפי שאין החומר הזה כאותו החומר, ולא צורות אלו אותה הצורה, אלא גם החומר והצורה נאמרים על מה שכאן ועל הגלגלים בשיתוף .

ואף על פי שהגלגל בלי ספק בעל ממדים, אין עצם הממדים הוא הגוף, אלא הגוף הדבר המורכב מחומר וצורה.

ואם זה נאמר ביחס לגלגל, כל שכן שיאמר אותו המגשים באלוה, שהוא יאמר הוא גוף בעל ממדים, אבל עצמו ואמיתתו ועצמותו לא ידמה למאומה מן הגופות הנבראים, אבל ייאמר עליו ועליהם 'גוף' בשיתוף, כדרך שאומרים עליו ועליהם 'מצוי' בשיתוף אצל החוקרים האמתיים .

ואין טוען הגשמות מניח שכל הגופים מצורפים מחלקים דומים, אלא אומר כי ה' בורא את כל הגופים הללו, והם שונים בעצמיהם ואמיתתם, וכשם שאין גוף הרעי אצלו הוא

גוף כדור השמש, כך יאמר שאין גוף האור הנברא כלומר: השכינה, הוא גוף הגלגלים והכוכבים; ולא גוף השכינה או עמוד הענן הנברא הוא גוף האלוה יתעלה לדעתו.
אלא אומר, אותו הגוף הוא העצמות השלמה הנכבדת אשר לא הורכבה כלל, ולא השתנתה ואי אפשר שתשתנה, אלא כך נתחייבה מציאות הגוף הזה חיוב תמידי, והוא עושה כל מה שזולתו כפי חפצו ורצונו.
ומי יתן ואדע היאך תיסתר ההשקפה הרעועה הזו בדרכיהם התמוהים אשר כבר הודעתיך אותם.
דרך שלישי
הוא זה. אמרו: אלו היה האלוה גוף היה לו סוף. וזה נכון.
וכאשר יש לו סוף יש לו שיעור ידוע ותבנית ידועה יציבה. וגם זה חיוב נכון.
אמרו: וכל שיעור וכל תבנית יתכן שיהיה האלוה יותר גדול מאותו השיעור או קטן, ושלא כפי אותה התבנית, כיון שהוא גוף, אם כן יחודו בשיעור מסוים ותבנית מסוימת צריך למייחד.
ולא עוד אלא ששמעתים מחשיבים ראיה זו, והיא החלושה מכל מה שקדם, מפני שהיא בנויה על ההקדמה העשירית אשר כבר ביארנו שעור מה שיש בה מן הספקות ביחס לשאר הנמצאות, אם נתארם שלא כפי טבעם, כל שכן ביחס לאלוה.
ואין הבדל בין זה לבין דבריהם בהכרעת מציאות העולם על העדרו, שהוא מורה על פועל שהכריע מציאותו על העדרו, עם אפשרות מציאותו והעדרו .
ואם ייאמר להם ומדוע לא תמשיכו דרך זו ביחס לה' יתעלה ותאמרו, כיון שהוא מצוי, חיובי שיהא לו מכריע למציאותו על העדרו.
והנה בלי ספק שהוא יענה ויאמר, מפני שזה מביא אל ההשתלשלות , ויסתיים על כל פנים למחויב המציאות אשר אין בו אפשרות ואינו זקוק לממציא.
ותשובה זו עצמה תתחייב בתבנית ובשיעור, כי כל התבניות והשיעורים שהם אפשרי המציאות, שעניינו שלא היה מצוי ואחר כך נמצא. הוא שאומרים בו היה אפשר שיהא יותר גדול או קטן מכפי שהוא מצוי, ושלא כפי התבנית הזו, ואז יהיה זקוק למייחד בהכרח.
אבל תבנית האלוה ושיעורו - יתעלה [קנה] מכל מגרעת ודימוי - הרי סובר הגשמות יאמר לא היה נעדר ואחר כך נמצא שאז יהיה זקוק למייחד, אלא עצמותו בשיעורה ותבניתה מחויבת המציאות כך, אינה זקוקה לא למייחד ולא למכריע מציאות על ההעדר, כיון שאין אפשרות העדר בה, כך אינה צריכה למייחד תבנית ושיעור כי כך חויבה מציאותו.

התבונן נא אתה המעיין - אם העדפת דרישת האמת, ועזבת את ההתרברבות וההסתמכות על אחרים והנטייה למה שהורגלת לרומם, ולא תטעה את עצמך - את מצב החוקרים הללו ומה שאירע להם ומהם , והרי הם כבורח מן הרמץ אל האש . והוא, שהם בטלו טבע המציאות ושינו התכונה הטבעית של השמים והארץ, בדַמותם שבאותם ההקדמות יוכח שהעולם מחודש.

והרי את חידוש העולם לא הוכיחו, ואבדו לנו הוכחות מציאות האלוה ואחדותו ושלילת הגשמות. כי ההוכחות אשר יתבאר בהן כל זה אינם נלקחים כי אם מטבע המציאות היציבה הנראית והמושגת בחושים ובשכל .

וכיון שכבר נפנינו מתמצית דבריהם, ניקח עתה להזכיר ההקדמות הפילוסופיות, ולהזכיר הוכחותיהם על מציאות האלוה ואחדותו ומניעת היותו גוף, על אף שנניח כדבריהם בקדמות העולם, אם כי אין אנו בדעה זו.

ואחרי כן אראך דרכנו אנו במה שהנחה אותנו אליו העיון הנכון משלמות ההוכחה על שלושת החקירות הללו.

ואחר כך אשוב לדון עם הפילוסופים במה שהם אומרים מקדמות העולם, בעזרת שדי.

נשלם זה החלק הראשון ממורה הנבוכים [קנו]

הערות:

הערת המתרגם: בר"ש "וטענותיהם" ואינו נכון, כי "חג'ה" אינה טענה אלא הוכחה ויכוחית.

הערת המתרגם: כלומר: כיון שהוכיחו לדעתם שהוא אחד אם כן ברור שאינו יכול להיות גוף כי הגוף אינו אחד.

הערת המתרגם: כי האלוה [קנג] אחד ואין מקום להרכבה בעצמותו, והנה ראיה פילוסופית זו אע"פ שהיא בנויה על בסיס האחדות' הרי בכל אופן בנויה על המציאות' שהיא באמת לפי דעה זו מורכבת מחומר וצורה.

הערת המתרגם: האומרים כי המציאות היא מצירוף חלקיקים על ידי מקרים החלים עליהם, ואינם מודים בעקרון החומר והצורה.

הערת המתרגם: לקמן ח"ב סוף פרק א.

הערת המתרגם: את האלוהות, כלומר: לא יבצר הדבר מאחת משתי אפשרויות או שהתכונה האלוהית מושתתת בכל עצמי אותו הגוף או בעצם בודד אחד, לפי שטתם שכל גוף מורכב מעצמים - חלקיקים. ובר"ש "מבלתי שיתוקן בו שתשלם מציאותו" ודברי גמגום הם.

הערת המתרגם: לעיל פרק עג.
הערת המתרגם: שכל דבר מחובר מצורף מחלקיקים.
הערת המתרגם: כלומר: חלק אחד, ואפשר היה לתרגם "רצוף".
הערת המתרגם: "והמא" ובר"ש "מחשבה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרק עב, סוף ההקדמה העשירית.
הערת המתרגם: מחובר מחלקיקים וניתן להתפרקות. והפילוסוף חולק עליך ואומר שאין זה אלא דמיון, מתוך כך שאתה משוה גופים העליונים לגופים התחתונים. כל שכן ביחס לה'. ולעצם ההיקש מן המצוי על הנעלם, כך הקשה רס"ג על שטת ארסטו, שרס"ג מכחיש מציאות גוף חמישי, ראה אמונות ודעות מהדורתי מאמר א פ"ג ד"ה והשטה השמינית.
הערת המתרגם: אם תאמר שהוא גוף נמצא שכבר ברא כמותו וזה נמנע.
הערת המתרגם: "אללהם" מלת התנאה, מיעוט. ענינה זולתי, אלא אם כן. ור"ש לא הבינה, ולפיכך תרגם "מן הדברים האלוהיים", וראה הקדמת רבנו לטהרות מהדורתי עמ' יא הערה . וגם שייער טעה בהערתו לתרגום רי"ח.
הערת המתרגם: וזה נמנע.
הערת המתרגם: אפשר: המתווכח.
הערת המתרגם: שבכמה מהם הוא דומה לברואיו. [קנד] ויספיק אם יישאר המייחד אותו היותו בורא.
הערת המתרגם: עיון יותר עמוק.
הערת המתרגם: הדרגה הנמוכה של המורכבים מארבעת היסודות.
הערת המתרגם: וכך בהלכות יסודי התורה פ"נ הל' ג "כל הגלגלים אינם לא קלים ולא כבדים ואין להם לא עין אדום ולא עין שחור ולא שאר עינות". וראה גם לעיל סוף פרק נח. וכתב אבי נצר אלפאראבי במאמרו "עיון אלמסאיל" פסקא יז. "וטבע הגלגל טבע חמישי לא חם ולא קר ולא כבד ולא קל" וכו' ע"ש. וראה גם ארסטו בספרו על השמים ספר א פ"ג.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק נז.
הערת המתרגם: אפשר: מודה.
הערת המתרגם: "אלארואת'" מיני הרעי. ותפש את הבזוי ביותר שבמורכבות. ובר"ש "גשם הניצוצות אצלי" ושיבוש הוא. וברי"ח "העצבים" והוא בבית נכרי.

הערת המתרגם: "סקם" מחלה שאין לה תרופה ומובילה אל המות. ולפיכך תרגמתי רעועה. ור"ש החליפה במלה ערבית אחרת מקבילה לה "עליל" ועבר את הנכריה וכתב "זה הדעת העלול".
הערת המתרגם: "שכל" תבנית. ובר"ש "צורה" וטעות הוא.
הערת המתרגם: לעיל פרק עג "ההתכנות".
הערת המתרגם: נכון יותר: כבר ביארנו עד כמה יש בה.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט [קנה] "והעדרו" וספרו הטעהו, ופשוט.
הערת המתרגם: כלומר: ולמכריע מכריע וכך למעלה למעלה.
הערת המתרגם: כלומר: וכאשר יענה כן הרי תשובה זו עצמה.
הערת המתרגם: "אלהוי" אפשר "השאיפות" ובר"ש "התאווה" וראה לעיל פרק עד הערה .
הערת המתרגם: היאך נכשלו הם עצמם והכשילו את אחרים.
הערת המתרגם: אמרה דומה הביא רס"ג בספרו אמונות ודעות מאמר א פ"ג סוף השטה השלישית. ראה שם מהדורתי הערה .
הערת המתרגם: "אלפטרה" התכונה הטבעית של כל דבר. וכבר העירותי על כך פעמים רבות. ובר"ש "ושנו בריאת השמים".
הערת המתרגם: בר"ש חסר "לא", ושמא ט"ס הוא.
הערת המתרגם: וברגע שאנו אומרים כי אמיתת המציאות אינה כפי שאנו רואים אותה הרי אבדנו כל אפשרות הלמידות ממנה.
הערת המתרגם: "פרגנא" התפנינו מטרדתם אשר הטילו עלינו לתמצת הקדמותיהם.
הערת המתרגם: אפשר: נחל. [קנו]

חלק שני

הקדמה

בשם ה' אל עולם
הקדמות שיש צורך בהן בקיום מציאות האלוה יתעלה ובהוכחה על שאינו גוף ולא כוח בגוף, ושהוא יתרומם שמו אחד, עשרים וחמש הקדמות, כולם מוכחות, אין ספק בשום אחת מהן . וכבר בא אריסטו ושאחריו מן ה"משאיין" בהוכחת כל אחת מהן.
והקדמה אחת נניחנה כדבריהם דרך הנחה כי בכך יוכחו דרישותינו כמו שאבאר, ואותה ההקדמה היא קדמות העולם .

ההקדמה הראשונה -
שמציאות גודל מסוים שאין לו סוף בטל .
ההקדמה השניה -
שמציאות גדלים שאין סוף למנינן בטל, והוא שיהו מצויים יחד .
ההקדמה השלישית -
שמציאות עילות ועלולים שאין סוף למנינם בטל, ואפילו לא היו בעילות ממד .
המשל בכך, שיהא השכל הזה דרך משל סיבתו שכל שני, וסיבת השני שלישי, וסיבת השלישי רביעי, וכך עד בלי סוף, גם זה בטולו ברור .
ההקדמה הרביעית היא -
שהשינוי ימצא בארבע אמירות .
באמירת העצם, ושינוי זה ההווה בעצם הוא ההוויה וההפסד .
וימצא [קנט] באמירת הכמות, והיא הגדילה והכיליון .
וימצא באמירת האיך, והיא ההשתנות .
וימצא באמירת האנה, והיא תנועת ההיעתקות . ועל שינוי זה באנה תיאמר התנועה במיוחד .
ההקדמה החמישית היא -
שכל תנועה שינוי ויציאה מן הכוח אל הפועל .
ההקדמה הששית -
שהתנועות מהן בעצם, ומהן במקרה, ומהן בהכרח , ומהן בחלק והוא ממין אשר במקרה.
אשר בעצם, הם כהיעתקות הגוף ממקום למקום .
אבל אשר במקרה, הרי כדרך שאומרים בשחרות אשר בגוף זה, שהיא עבירה ממקום למקום. .
ואשר בהכרח, היא כתנועת האבן למעלה על ידי מכריח שמכריחה על כך.
אבל אשר בחלק, הרי כתנועת המסמר אשר באניה, לפי שכאשר נעה האניה אנו אומרים שכבר נע גם המסמר, וכך כל מחובר הנע בכללותו ייאמר שחלקיו נעו .
ההקדמה השביעית היא -
שכל משתנה מתחלק . ולפיכך כל נע מתחלק והוא גוף בהחלט, וכל אשר לא יתחלק אינו נע, ולפיכך לא יהיה גוף כלל .
ההקדמה השמינית -

שכל הנע במקרה, הכרחי שינוח, כיון שאין תנועתו עצמית. ולפיכך לא יתכן שינוע אותה התנועה המקרית תמיד .

ההקדמה התשיעית -

שכל גוף המניע גוף, אינו מניעו אלא בנועו גם הוא במצב הנעתו *".

ההקדמה העשירית -

שכל אשר ייאמר שהוא בגוף, נחלק לשני חלקים:

- או שיהא קיומו בגוף כמו המקרים ,

- או שיהא קיום הגוף בו כמו הצורה הטבעית .

ושניהם כוח בגוף .

ההקדמה האחת עשרה -

שמקצת הדברים אשר קיומן בגוף , יש שהן נחלקין בהתחלקות הגוף, ויהיו נחלקין במקרה , כגון המראות ושאר הכהות המתפשיטות בכל הגוף . וכן מקצת מעמידי הגוף אינם נחלקים כלל כגון הנפש והשכל [קס]

ההקדמה השתים עשרה -

שכל כוח הנמצא מתפשט בגוף יש לו סוף, כשם שלגוף יש סוף .

ההקדמה השלוש עשרה -

שלא יתכן שיהא מאומה ממיני השינוי רצוף, כי אם תנועת ההיעתקות בלבד, ורק הסיבובית. .

ההקדמה הארבע עשרה -

שתנועת ההיעתקות היא הקדומה שבתנועות וראשיתן בטבע, כי ההוויה וההפסד תקדם להן ההשתנות , וההשתנות יקדם לה התקרבות המשנה אל המשתנה.

ואין גדילה ולא חסרון כי אם לאחר שקדמו הוויה והפסד .

ההקדמה החמש עשרה -

שהזמן מקרה נספח לתנועה וחיובי לה, ולא ימצא אחד מהן בלעדי השני, לא תמצא תנועה כי אם בזמן , ולא יושכל זמן כי אם עם התנועה, ולכן כל אשר לא תמצא לו תנועה אינו נכלל תחת הזמן .

ההקדמה השש עשרה -

שכל שאינו גוף לא יושכל בו מניין , אלא אם כן היה כוח בגוף, שאז ימנו יחידי אותן הכוחות בהמנות חמריהן או נושאיהן .

ולפיכך הדברים הנבדלים, אשר אינם גוף ולא כוח בגוף, לא יושכל בהם מניין כלל, אלא אם כן היו עילות ועלולים .

ההקדמה השבע עשרה -
שכל נע יש לו מניע בהחלט, או מחוצה לו כאבן שהיד מניעתכן או שיהיה מניעו בו כגוף החי שהוא מחובר ממניע ונע .
ולפיכך כאשר מת ונעדר ממנו המניע, שהיא הנפש, ישאר הנע והוא הגוף בשעתו כמו שהיה, אלא שאינו נע אותה התנועה.
וכיון שהמניע המצוי בנע נסתר ואינו נראה לחוש, דימו כי החי נע מבלי מניע.
וכל נע אשר מניעו בתוכו, הוא הנקרא הנע מעצמו, עניינו שהכוח המניע למה שנע ממנו באופן עצמי מצוי בכולו .
ההקדמה השמונה עשרה -
שכל היוצא מן הכוח אל הפועל הרי מוציאו זולתו, והוא מחוצה לו בהחלט, כי אילו היה המוציא בתוכו ולא היה שם מעכב, לא היה נמצא בכה זמן מה , אלא היה נמצא בפועל תמיד.
ואם היה מוציאו בו והיה לו מעכב ונסתלק, אין ספק כי מסלק המעכב הוא אשר הוציא אותו הכוח אל הפועל. והבן זה .
ההקדמה התשע עשרה -
שכל שיש סיבה למציאותו הרי הוא אפשרי המציאות מבהינת [קסא] עצמו. כי אם יגובשו סיבותיו ימצא, ואם לא יגובשו , או נעדרו, או נשתנו יחסיהן המחייבים מציאותו, לא ימצא
ההקדמה העשרים -
שכל מחוייב המציאות מבחינת עצמו אין סיבה למציאותו כלל, ולא בשום פנים .
ההקדמה האחת ועשרים -
שכל מורכב משני עניינים, הרי אותה ההרכבה היא סיבת מציאותו כפי שהוא בהחלט , ואינו מחוייב המציאות כשלעצמו, כי מציאותו במציאות חלקיו ובהרכבתם .
ההקדמה השתים ועשרים -
שכל גוף הרי הוא מורכב משני עניינים בהחלט, ויבואוהו מקרים בהחלט.
שני העניינים המייצבים אותו הרי הם חומרו וצורתו. אבל המקרים אשר יבואוהו הם הכמות והתבנית והתנוחה .
ההקדמה השלוש ועשרים -
שכל אשר הוא בכוח, ויש בעצמותו אפשרות מסוימת, הרי אפשר שבזמן מסוים לא ימצא בפועל .
ההקדמה הארבע ועשרים -

שכל שהוא בכוח דבר מסוים, הרי הוא בעל חומר בהחלט, כי האפשרות היא בחומר לעולם.

ההקדמה החמש ועשרים -

כי ראשיות העצם המורכב המוגדר הם החומר והצורה. [קסב]

וצריך על כל פנים פועל, כלומר: מניע שהניע את הנושא עד שעתד אותו לקבלת הצורה, והוא המניע הקרוב המעתד חומר של דבר מסוים .

ומכאן החיוב לחקור על התנועה והמניע והנע. וכבר נתבאר בכל זה מה שצריך ביאור . ונוסח לשון אריסטו:

החומר אינו מניע עצמו .

וזו היא ההקדמה הגדולה המביאה אותנו לחקור על מציאות המניע הראשון.

וחמש ועשרים הקדמות אלה אשר פתחתי לך בהם, מהם שהוא ברור בהתבוננות מעטה. ויש הקדמות מוכחות ומושכלות ראשוניים, או קרוב לכך במה שקיצרנו בסידורן , ומהם שהן צריכות להוכחות והקדמות מספר , אלא שכולן כבר הוכחו הוכחה שאין בה ספק: מקצתן בספר השמע ופירושיו , ומקצתן בספר מה שאחר הטבע ופירושו .

וכבר הודעתיך שאין מטרת מאמר זה להעתיק בו ספרי הפילוסופים ולבאר עמוקי ההקדמות * , אלא להזכיר ההקדמות הקלות שאנו צריכים להן בהתאם למטרתנו.

ואוסיף למה שקדם מן ההקדמות הקדמה אחת מחייבת את הקדמות, ודימה אריסטו שהיא נכונה והדעה היותר חשובה , והנה נסכים לו בה על דרך ההנחה כדי שיתבאר מה שרצינו לבאר.

ואותה ההקדמה, והיא השש ועשרים -

היא אומרו, כי הזמן והתנועה נצחיים תמידיים מצויים בפועל .

ולפיכך מתחייב לדעתו בהחלט לפי הקדמה זו, שיש שם גוף נע תנועה נצחית מצויה בפועל, והוא הגוף ההמישי .

ולפיכך אומר, כי השמים לא הווים ולא נפסדים, לפי שהתנועה לדעתו לא הווה ולא נפסדת. לפי שהוא אומר שכל תנועה קדמה לה תנועה בהחלט, בין ממינה או שלא ממינה .

וכי מה שחושבים בחי שלא קדמה לתנועתו המקומית תנועה אחרת כלל, אינו נכון. כי הסיבה לתנועתו אחר המנוחה, מגיע אל דברים שגרמו לאותה התנועה המקומית, והם:

- או שינוי מזג הגורם חשק לדרישת דבר המתאים,
- או בריחה מבלתי מתאים,
- או דמיון או רעיון שנולד לו.

ואז יניעהו אחד משלושה אלה, וכל אחד מהם גורם אותו תנועות אחרות.
וכך הוא אומר שכל המתחדש, אפשרות חידושו קדמה לחידושו בזמן . ומחייב מכך דברים לקיום הקדמתו.
ולפי הקדמה זו, יהיה הנע אשר יש לו סוף, [קסג] ינוע לאורך שיש לו סוף, פעמים שאין להן סוף, בחוזרו חלילה על אותו האורך. וזה לא יתכן כי אם בתנועה הסיבובית, כמו שמוכח בהקדמה השלוש עשרה מהקדמות אלו. ועל פיה תתחייב מציאות מה שאין לו סוף על דרך ההרדפה, לא שימצא זה יחד.
והקדמה זו היא אשר חושב אריסטו לקיימה תמיד. ונראה לי אני שהוא לא החליט שראיותיו עליה מוכחות , אלא היא היותר מדוקדקת וחשובה אצלו. וטוענים תלמידיו ומפרשי ספריו שהיא חיובית, לא אפשרית, ושהיא כבר הוכחה.
וחושב כל "מתכלם" מן ה"מתכלמין" לקיים שהיא נמנעת.
ואומרים: לא יצטייר היאך יתחדשו חידושים שאין להן סוף על ידי הרדפה .
וכל תוקף דבריהם, שהיא אצלם מושכל ראשון .
ואשר נראה לי אני שהקדמה זו אפשרית , לא חיובית, כפי שאומרים המפרשים לדברי אריסטו, ולא נמנעת כפי שטוענים ה"מתכלמין".
ואין המטרה כאן לבאר ראיות אריסטו ולא קושיותנו עליה ולא ביאור השקפתי בחידוש העולם , אלא המטרה במקום זה סקירת ההקדמות אשר אנו צריכין להן בחקירותנו השלוש .
ואחר שהקדמתי הקדמות אלו והנחת נכונותן אחל לבאר המתחייב מהן. [קסד]
הערות:
הערת המתרגם: בראשית כא לג. וראה לעיל בפתיחת ח"א.
הערת המתרגם: הנחת כללים שכבר הוכחו במקומותיהם בספרי הפילוסופים, שיהוו בסיס להשקפה בשלושת המחקרים הללו.
הערת המתרגם: כלומר: שלא היה בהם ספק או פקפוק אצל מניחיהם. פרט להקדמה העשרים ושש שגם מניחה, כלומר אריסטו, לא היה בטוח בה, וכפי שבאר רבנו לקמן.
ואין פירושו שלא התעוררו בהם קושיות לשום אדם כפי שהבין הר' שם טוב והקשה על רבנו.
הערת המתרגם: תרגומה המדוייק "מהלכים" או "ההלכים" הא צרויה. וכך נקראת אסכולת אפלטון ואריסטו וקבוצתם, מפני שהיו נוהגים להלך בעת השמעת ההרצאה והלימוד כדי לעמל את הגוף יחד עם עמול הרוח, וכמו שכתב אבי נצר אלפאראבי במאמרו "פי מא ינבגי אן יקדם קבל תעלם אלפלספה", שם סקר את האסכולות השונות

שיש להם כנויים, ועל שם מה נתכנו כך, וכלשונו "כמא ירתאץ' אלבדן מע ריאצ'ה' אלנפס". ובר"ש "המשאיים" ובכך הטעה את האפודי.
הערת המתרגם: בר"ש "והקדמה אחת נודה להם בה", ושיבוש הוא. כי לקמן ייחד רבנו כמה פרקים למלחמת קודש עזה בהשקפה זו. וכוונתו, נניח אותה דרך הנחה, כדי שנוכיח את מציאות ה' אף לפי השקפה זו. כי לפי השקפת החידוש מציאות ה' מוכחת בהחלט, כי אין מחודש בלי מחדש. ובזה נפתרה קושית חכמי "צעדה". ראה מאמרי ב"קובץ על יד" תשיא עמ' נז ד"ה השאלה השביעית.
הערת המתרגם: בעיקר מציאות ה'. ואפשר לתרגם "חקירותינו".
הערת המתרגם: לקמן, בסוף הפתיחה ד"ה ואוסיף.
הערת המתרגם: הכוונה דבר בעל ממדים. ובר"ש "בעל שיעור אחד" ובפירוש המילות הזרות שלו ביאר למה נדחק לכך, ולדעתי מילת "גודל" מבטאה היטב את המונח הערבי.
הערת המתרגם: פיזיקה לאריסטו ספר ג ת"ד, וראה מיטפיזיקה יא י. על השמים א ה-ז.
הערת המתרגם: דברים בעלי ממדים מוגדרים. וראה לעיל הע' .
הערת המתרגם: אבל בזה אחר זה על דרך העקיבות וההרדפה ראה לעיל ח"א פרק עג ההקדמה האחת עשרה. והקדמה זו ביאר אריסטו בפיזיקה ספר ג פ"ה.
הערת המתרגם: אלא שכלים נבדלים.
הערת המתרגם: ראה מיטפיזיקה ספר ב פ"ב. אבל אם לא היו עילה ועלול, הרי אפשרית מציאות מה שאין לו סוף, אלא שאז אינם נכללים תחת מספר, כי אחידים הם ואינו שייך בהם ריבוי, כשכלים וכנפש הנקנית, ובדילותם בשינויי כשירות השגתם אינה מקנה להם ריבוי, וראה לעיל ח"א פרק עד הדרך השביעי.
הערת המתרגם: ארבע מעשר הקטיגוריות של אריסטו. וסקר אותן רבנו ב"מילות ההגיון" שלו שער עשירי. ואף רס"ג עסק בהם בספרו האמונות ודעות מאמר ב פ"ט והלאה, ראה שם מהדורתי. ומקור הקדמה זו בפיזיקה לאריסטו ספר ג פ"א.
הערת המתרגם: כלומר: שינוי העצם אינו כשינוי יתר שלוש האמירות, כי היתר אינם אלא מקרים, ושינוייהם הם מעבר המקרה מעצם לעצם. מה שאין כן שינוי העצם, שהיא ישות וחדלון.
הערת המתרגם: "אצ'מחלאל" - כיליון על ידי התפרקות היסודות שמהם הורכב הדבר, ובר"ש "ההתוך" וגם זה תרגום נאה. והכוונה, שהגוף בעל הכמות המוגדרת כשהוא פורה וגדל, ולהפך, כשהוא מתפרק והולך וחסר, בשני אלה בא השינוי בכמות. ובלשון אריסטו כפי שהובא במאמר אבי נצר "אלזיאדה ואלנקצאן": התוספת והגרעון.

הערת המתרגם: שאיכות הדבר שבה הוא נגדר משתנה ממצב למצב, כגון מיבש לרך, מחם לקר.
הערת המתרגם: ממקום למקום. והעבירה מכאן לכאן.
הערת המתרגם: בר"ש מוסיף כאן "ועל שאר השינויים בכלל" וכך הוא במקצת נוס' של המקור. וראה לקמן בתחילת פרק א. ומקור הקדמה זו במיטפיזיקה יב ב. פיזיקה ג א. ה א-ב. על הנפש א ג, על ההוויה וההפסד א ד.
הערת המתרגם: ראה פיזיקה ג א-ב, מיטפיזיקה יא ט. והובא במאמר אבי נצר "אלמסאיל אלפלספיה" קטע כא.
הערת המתרגם: אפשר: בכפיון.
הערת המתרגם: באופן טבעי, כנפילת אבן מלמעלה למטה.
הערת המתרגם: כגון המעביר בגד שחור ממקום למקום, בעוד שלמעשה לא השחרות עברה אלא הבגד אשר בו מקרה השחרות הוא שעבר.
הערת המתרגם: פיזיקה ד ד. ה א-ב. על הנפש א ג.
הערת המתרגם: באחד מארבעת סוגי השינוי שקדמו שהן בעצם, בכמה, באיך, באנה.
הערת המתרגם: לפי שכל שינוי עובר תהליך מנקודת ההתחלה ועד הנקודה הסופית, ולא יתכן שישתנה בבת אחת, שלא יתכן להיאמר עליו באותו חלקיק זמן או רגע כמימריה גם משתנה גם בלתי משתנה, או לא משתנה ולא בלתי משתנה, ועל כורחך אתה אומר שיש תהליך לשינוי, והנה הוכחה החלוקה. ועל הקושי שיש בהקדמה זו, ראה תשובות ר"א בן רבנו מהד' גויטיין סי' צו.
הערת המתרגם: וכבר הוכח כי התנועה שינוי.
הערת המתרגם: פיזיקה ו ד. על השמים ח ה.
הערת המתרגם: כשחרות העוברת ממקום למקום, וכדלעיל בהקדמה הששית.
הערת המתרגם: שאין מקורה ומוצאה מעצם בעל התנועה.
הערת המתרגם: ראה פיזיקה ח ה. מיטפיזיקה ט, ד,ח. על השמים א ב-ג.
הערת המתרגם: "פי חאל" כל זמן היותו במצב של מניע. ובר"ש "בעת" ואפשרית היא, אלא שיש בה מקום טעות לחשוב בעת הפועילת ההנעה ולא במשך.
* . פיזיקה ג ב. ז ב. מיטפיזיקה יב ו.
הערת המתרגם: שאלמלי הנושא לא היה הנשוא קיים. כגון הלובן בחלב והשחרות באסטיס.
הערת המתרגם: הצלם, וכדלעיל ח"א פ"א, אע"פ שהיא נשוא, הרי שאלמלי היא אין קיום לגוף בהגדרתו העכשווית.

הערת המתרגם: פיזיקה ספר א.
הערת המתרגם: בין אותן אשר קיומן בגוף בין אשר קיום הגוף בהן.
הערת המתרגם: "קד תנקסם" ובר"ש "יחלקו" ולא דק. ויש שנסה לתרגם "כבר ייחלקו" ולא ידע שימוש "קד" הערבית.
הערת המתרגם: שאין התחלקותם עצמית, אלא במקרה של התחלקות הגוף הנושאן.
הערת המתרגם: אפשר: הגוונים.
הערת המתרגם: כגון החם באש, והקור בשלג.
הערת המתרגם: הצורה הטבעית, הצלם, וכדלקמן פ"א. וראה לעיל הע' .
, פיזיקה ח א. וכפי שקדם לעיל בהקדמה הראשונה שאי אפשר שימצא גוף שאין לו סוף.
הערת המתרגם: פיזיקה ה ד. ז א. ח ז. כלומר: התנועה הסיבובית, שכל תנועה שאינה סיבובית אינה רצופה. ועצם התנועה שינוי וכדלעיל בהקדמה הרביעית החמישית והשישית.
הערת המתרגם: לפי כל כ"י שברשותי "ואולהא", והכוונה שתנועת הגלגל היא ראשית התנועות, כי כל תנועת ארבעת היסודות הרכבתן ופירוקן בעטיה. אך בהוצאת מונק "ואולאהא" והחשובה שבהן. והראשונה נראית לי עיקר.
הערת המתרגם: פיזיקה ח ז וט. מיטפיזיקה יב יא. כי גם הגדילה והנסיגה אינם הוספה וגרעון, אלא השתנות. וכדלעיל בהקדמה הרביעית הע' .
הערת המתרגם: "ולאזם להא" ובר"ש "ודבק עמה" ונתחלפה לו בתיבת "ומלאזם" ואינו נכון. והכוונה כי הזמן אין לו עצמות, ואינו אלא מקרה חיובי מן התנועה, שכל יום ולילה חושך ואור שהן תוצאה של התנועה מסמנים חלק זמן, ובכך חילקה מחשבת האדם אותו לעבר, הווה ועתיד,
הערת המתרגם: הזמו הדמיוני-מחשבתי, כי בלעדי התנועה הרי אינו קיים.
הערת המתרגם: כלומר: כל המופשט מן ההשתנות ולא תמצא לו תנועה לא עצמית ולא מקרית, אינו נכלל תחת הזמן מבחינתו הוא.
הערת המתרגם: לאו בדיוק מניין, אלא מובן "לא יעקל פיה תעדד" אינו מתחשב בפרודות ובפצלים.
הערת המתרגם: אפשר: אחדי.
הערת המתרגם: כגון השכל הנקנה בטרם הפרדו מן הגוף הרי הוא נכלל תחת המניין על ידי הגופות. ולאחר פרידתן אם כי תשאר בהן הבחנת זהרן אך אין זה מכלילן תחת המניין.

הערת המתרגם: כגון עשר מעילות המלאכים, וכמו שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ה. וראה מיטפיזיקה יב ח.
הערת המתרגם: הנפש החיונית והגוף.
הערת המתרגם: סמוך להפרדה בסרם יחל להתפרק ליסודותיו.
הערת המתרגם: אפלטון וחלק מתלמידיו וראה שם טוב, ואבן שמואל.
הערת המתרגם: בכל חלק ממנו בעודו משתייך לכללות.
הערת המתרגם: אפשר: זמן מסוים זמן כל שהוא.
הערת המתרגם: עיין היטב לקמן ח"ב ופרק יח.
הערת המתרגם: אף על פי שמבחינת סיבותיו חיובי הוא להן.
הערת המתרגם: "חצלת" גבוש ורכוז הסיבות וקירובן עד שמתחייב מהן אותו האפשרי המציאות מחמת עצמו. ור"ש תרגם "ימצאו" כאלו כתוב ו"ג'דת" ולדעתי לא דק, כי לא היו נעדרים, והעדרן יזכר בהמשך.
הערת המתרגם: יחסי הסיבות זה לזה, כי אם תגבר אחת הסיבות האיכויות יותר על המידה אף על פי שכל הסיבות מצויות לא ימצא אותו אפשרי המציאות.
הערת המתרגם: כבר העירו כל המפרשים, כי הקדמה זו כדעת אלכסנדר מאפרודיסיה, ואבן סינא, ואלגזאלי בספר אלמיעאר. ונגד דעת אבן רשד.
הערת המתרגם: ומחוייב המציאות מחמת עצמו הוא רק האלוה בלבד.
הערת המתרגם: ורצה גם לקמן פרק א.
הערת המתרגם: במצבו הנוכחי. אם כי לא סיבות מציאותו ממש, כי כל עניין הרי היה מצוי כשלעצמו בהגדרתו ובצורתו ואין כל אחד מהן זה המצוי עתה.
הערת המתרגם: מיטפיזיקה ספר ד פ"ה.
הערת המתרגם: יותר נכון "ויספחו לו" ובר"ש "וישיגוהו" וגם זה אפשרי.
הערת המתרגם: כלומר: הדברים שכל עצמו מורכב מהם.
הערת המתרגם: "אלשכל" התבנית, ריבוע או עיגול או כל יתר התבניות, ובר"ש "והתכונה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: "ואלוצ'ע" התנוחה או ההנחה. והכוונה ההימצאות במקום או הגדרת המקום, בי כל שלושת אלה מנספחי הגוף בהחלט. וראיתי מי שרצה להשחיל מושג "וצ'ע" בתוך מושג "חאל" ואינו נכון. והקדמה זו נתבארה בקטיגוריות לאריסטו ספר ח י-יב.
הערת המתרגם: הקדמה זו יסודה במיטפיזיקה לאריסטו ספר ט. ורבים נתלבטו בביאורה. ולדברי ר"ש ששאל לרבנו ופירשה לו, וז"ל כפי שהוצא ב"קובץ תשובות

הרמב"ם ואיגרותיו" לפסיא תרי"ט ח"ב, והובאה בנוסח שונה מעט ב"תרביץ" תרצ"ט עמ' . וחבל שהמקור הערבי לא נשתמר "כי כל מה שהוא בכוח ויש בו שום אפשרות, יהיה אפשר בשום עת שלא ימצא בפועל. פירושה יאמר כי הדבר הוא בכוח, בהיות שום תואר מן התוארים נעדר עתה מן הדבר ההוא. אך הוא מוכן ומועד להתישב בו להמצא התואר ההוא ויאמר בתואר ההוא שהוא בדבר ההוא בכוח כאמרנו בחתיכת ברזל שהוא סיף בכוח, וכאמרנו בגרעינה של תמרה שהוא דקל בכוח. והדבר אשר הוא בכוח, שום עניין יש בעצם הדבר ההוא אפשרות להתישב בו העניין ההוא. כמו שתאמר בחתיכת ברזל, שהוא אפשרי להיות ממנה סיף. ולדעת ההבדל אשר בין הכוח והאפשרות, הוא דבר דק וקשה מאוד על הפילוסופים הבקיאים. וכבר דיבר בזה העניין אבן אלצאיג בתחילת פירושו לשמע הטבעי דבר טוב מאוד. ונאמר בדבר שהוא בפועל, כשנתארהו בתואר נמצא בו, כאמרנו בסיף שהוא סיף בפועל. וכבר נתבאר כי כל אשר בכוח דבר אחד בהכרח יהיה התואר נעדר בעת מן העתים, כי זאת החתיכה של ברזל לא יאמר בה שהוא סיף בכוח, אלא כשלא תהיה סיף עת אחת מן העתים, אמנם אם לא תסור לעולם מלהיות סיף, אינה סיף בכוח, אבל תהיה סיף בפועל לעולם ועד.

הערת המתרגם: אפשר "שכל שהוא דבר מה בכוח". והנני מעתיק גם הקדמה זו ופירושה כפי שהובאה שם "כי כל מה שהוא בכוח שום דבר, הוא בעל חומר על כל פנים, כי האפשרות הוא נמצא בחומר לעולם. פירושה כבר נודע, כי האפשרות והכוח סמוכים זה עם זה דבקים כאחד, ולא יזוז האפשרות לעולם מהיות בחומר הראשון ובכל מה שיתהווה ממנו. וביאור זה עוד יתבאר לך מתחילת פירוש השמע וזולתו" וברור כי הכוונה לפירושו של אבן עלצאיג לשמע של אריסטו וכמו שכתב בפירועי להקדמה הכ"ג.

הערת המתרגם: שמא יותר נכון "מוצא" מקור. והכוונה היסודות שהן הבסיס למציאותו. ובר"ש "התחלות" ואינו נכון לדעתי, כי לעולם ההתחילה נמצאת בנקודותיה הראשוניים לפני ההרכבה, ואלו החומר והצורה לפי השקפה זו הרי אין מציאות ההגלותית באחד לפני האחר.

הערת המתרגם: "אלשכיצי" כל דבר מסוים ומוגדר לפנינו. ובר"ש "האישי" וגם הוא תרגום נכון אלא שאני נמנע ממילה זו.

הערת המתרגם: פיזיקה לאריסטו א ה-ו ואף כאן "דבר" "שכ'ץ" פרט, יחידה. ולא מין ולא סוג. ובר"ש "חומר איש אחד".

הערת המתרגם: לעיל הקדמה יז.

הערת המתרגם: מיטפיזיקה א ג. יב ו.
הערת המתרגם: שעניינה ברור.
הערת המתרגם: הכוונה בתקציר ותמצית שהסדרתי מובנים הם בהוכחותיהם על אף הקיצור,
הערת המתרגם: שלא הארכתי בהבאת הוכחותיהן
הערת המתרגם: הכוונה בעיקר לפירוש אבו נצר שפירושיו מקובלים על רבנו. וכן פירוש אלכסנדר ותימסטיוס.
הערת המתרגם: "ופירושו" בלשון יחיד, כי פירוש אחד יש למיטפיזיקה והוא לאלכסנדר.
הערת המתרגם: כלומר: ספר מורה הנבוכים.
* . לדברי ר"ש תירגם הרמב"ם קטע זה כך "שאין כוונת זה המאמר להעתיק ספרי הפילוסופים בו ולא לבאר הרחוקה שבהקדמות".
הערת המתרגם: "יזעם" מחשבה בטלה ודמיון שוא. ובר"ש "ויחשב" ולא דק.
הערת המתרגם: כלומר: קדמות העולם.
הערת המתרגם: אפשר: שרצוננו.
הערת המתרגם: בפרק האחרון מספר הפיזיקה. וכן מיטפיזיקה יב ו.
הערת המתרגם: על מילה זו כבר העירותי פעמים רבות שעיקרה לפי משפט השפה הערבית, ואימצתיה מפני שגם רבנו אימצה לעברית בספרו היד החזקה שהוא על טהרת העברית.
הערת המתרגם: אריסטו קורא גרמי השמים הגוף החמישי, שאינו מסוג ארבעת היסודות. ויתבאר עוד לקמן בהרחבה.
הערת המתרגם: אפשר: בהכרח. על כל פנים.
הערת המתרגם: כל תנועה משלושת מיני התנועה שנתבארו לעיל בהקדמה הרביעית תקדם לה תנועה ממינה כגון שהיא תנועה מקומית תקדם לה תנועה מקומית או שלא ממינה ממין הכמות או האיכות.
הערת המתרגם: "ט'ן" מחשבה שלא עמידה במבחן הבקורת.
הערת המתרגם: שני אלה הראשונים שייכים בכל בעל חי. כגון לברוח מחום הבלתי מתאים, או ללכת אל מקום המרעה. וכן דמיון כגון שקיבלה הבהמה אי פעם מכת שוט, הרי להבא בראותה שוט נדמה לה שתוכֶּה בו, ועשויה לברוח ממראהו.
הערת המתרגם: "ראי" וזה אינו אלא באדם.
הערת המתרגם: אפשר: חייבוהו.

הערת המתרגם: קדמה הוויתו בכוח לפני צאתו אל הפועל. ואם התנועה מחודשת הרי לא היה זמן.
העקיבות, זה אחר זה.
הערת המתרגם: "ירום" דואג לכך. משתדל, מתאמץ בכל אפשרויותיו לקיים אמתתה לאשרה וליצבה.
הערת המתרגם: ראה שם טוב בסוף דבריו כאן' שמקשה על רבנו מכאן, למה שאמר לעיל שאריסטו חושב שהיא נכונה. ולא דק בלשון רבנו, שלמעלה אמר שהוא חושב שהיא נכונה אך לא חשב מעולם שהיא הוכחה.
הערת המתרגם: "ירום" וראה לעיל הע' .
הערת המתרגם: אפשר "כל אחד מן". ובר"ש "ויחשב המדבר מן הדברים".
הערת המתרגם: וראה לעיל ח"א פרק עג ההקדמה האחת עשרה.
הערת המתרגם: אפשרית בעיני אריסטו ולדעתו. ואף אם גם אצלנו כפי שהזה הנרבוני.
הרי לא תהא תורה שלימה שלנו כשיחה בטלה שלהן? וכפי שדחאה רבנו לקמן.
הערת המתרגם: כי אלה יבואו לקמן בפרקים טו-יז.
הערת המתרגם: מציאות ה', ושאינו גוף, ושהוא אחד.
הערת המתרגם: "תסלימהא" הנחה לכאורה. ונראה שבאה מילה זו בגלל הקדמה כ"ו, שיסתור רבנו לקמן את חיובה.
חלק שני

פרק [א]

יתחייב לפי ההקדמה החמש ועשרים, שיש שם מניע, הוא אשר הניע חומר של זה ההווה הנפסד עד שקבל את הצורה . וכאשר תחקור על אותו המניע הקרוב מה הניעו, יתחייב בהחלט שימצא לו מניע אחר, או ממינו או שלא ממינו.
כי התנועה תמצא בארבע האמירות, ופעמים אומרים עליהם תנועה באופן כללי כפי שהזכרנו בהקדמה הרביעית, וזה אינו נמשך ללא סוף , כפי שהזכרנו בהקדמה השלישית.
והנה מצאנו כל תנועה מגיעה אל תנועת הגוף החמישי , ואצלה נעצרת. ומאותה התנועה יסתעף ואליה ישתלשל כל מניע ומעתד בעולם התחתון כולו . והגלגל נע תנועת היעתקות, והיא הקדומה שבתנועות, כמו שנזכר בהקדמה הארבע עשרה.
וכך גם כל תנועת היעתקות הרי היא מגיעה לתנועת הגלגל, כאלו תאמר:
כי האבן הזו אשר נעה הניעה המטה,

והמטה הניעתו היד,
והיד הניעוה המיתרים,
והמיתרים הניעום הניבים,
והניבים הניעום הגידים ,
והגידים הניעם החום הטבעי,
והחום הטבעי הניעתו הצורה אשר בו , והיא המניע הראשון בלי ספק.
ואותו המניע גרמה לו מחשבה כל שהיא להניע.
דרך משל: כדי להגיע אותה האבן במכת המטה אל חלון כדי לסתמו, למען לא תכנס אליו ממנו הרוח הזו הנושבת. ומניע אותה הרוח, ומוליד נשיבתה - היא תנועת הגלגל.
וכך תמצא כל סיבת הוויה והפסד מגיעה לתנועת הגלגל.
וכאשר הגענו בסוף לגלגל הזה הנע, מתחייב שיהא לו מניע כפי שקדם בהקדמה השבע עשרה, ולא יבצר שיהא מניעו בו, או חוצה לו.
וזו חלוקה הכרחית:
- אם היה חוצה לו,
לא יבצר משיהיה גוף,
או לא יהיה גוף, ואין לומר בו אז שהוא חוצה לו אלא ייאמר נבדל ממנו, כי מה שאינו גוף אין לומר בו שהוא מחוץ לגוף אלא על דרך ההרחבה בלשון .
- ואם היה מניעו בו, כלומר: מניע הגלגל, הרי לא יבצר שיהא מניעו
כוח המתפשט בכל גופו ומתחלק בהתחלקו כמו החום באש ,
או שיהא כוח בו בלתי מתחלק כמו הנפש והשכל כפי שקדם בהקדמה העשירית .
והכרחי על כל פנים שיהא מניע הגלגל אחד מארבעה אלה:
גוף אחר מחוצה לו,
או נבדל,
או כוח המתפשט בו,
או כוח בלתי מתחלק.
והנה הראשון, והוא שיהא מניע הגלגל גוף אחר חוצה לו, הרי הוא בטל כפי שאבאר, לפי שכיוון שהוא גוף, הרי הוא נע בשעה שמניע, כמו שנזכר בהקדמה התשיעית, וכיון שגם זה הגוף הששי נע בעת שמניע, מתחייב [קסה] שיניעהו גוף שביעי, ולפיכך גם הוא ינוע, ויתחייב מציאות גופים שאין סוף למניינם, ורק אז ינוע הגלגל, וזה בטל כמו שקדם בהקדמה השניה.

אבל האופן השלישי והוא שיהא מניע הגלגל כוח המתפשט בה, הרי גם זה בטל כמו שאבאר: לפי שהגלגל גוף -
והרי יש לו סוף בהחלט, כפי שקדם בהקדמה הראשונה.
ואז יהיה לכוחו סוף , כמו שנזכר בשתים עשרה.
והרי הוא מתחלק בהתחלקו , כמו שנזכר באחת עשרה.
והרי לא יניע עד בלי סוף , כפי שקבענו בהקדמה השש ועשרים .
אבל האופן הרביעי והוא שיהא מניע הגלגל כוח בו בלתי מתחלק, כנפש האדם באדם דרך משל, הרי גם זה בטל שיהא זה המניע לבדו סיבה לתנועה התמידית, ואף על פי שהוא בלתי מתחלק.
פירוש הדבר, שאם היה זה מניעו הראשון, הרי המניע הזה הוא נע במקרה, כפי שנזכר בהקדמה הששית.
ואני אוסיף כאן ביאור. והוא: האדם, דרך משל, אם הניעתו נפשו שהיא צורתו, עד שעלה מן הבית אל העליה, הרי גופו הוא אשר נע באופן עצמי, והנפש היא המניע הראשון באופן עצמי, אלא שהיא נעה במקרה. כי בהעתק הגוף מן הבית לעליה, נעתקה הנפש אשר הייתה בבית ונעשית בעליה. ואם נחה תנועת הנפש, נח אשר נע מחמתה והוא הגוף. ובנוח הגוף, מסתלקת התנועה המקרית שנעשית לנפש. וכל נע במקרה, ינוח בהחלט, כמו שנזכר בשמינית. וכאשר נח, ינוח הנע מחמתו.
יוצא איפוא, שיש לאותו המניע הראשון סיבה אחרת בהכרח, מחוץ לכללות, המורכבת ממניע ונע. כשתמצא אותה הסיבה אשר היא ראשית התנועה, יניע המניע הראשון אשר באותה הכללות את הנע מחמתה, ואם לא תמצא - ינוח.
ומסיבה זו אין גופי החי נעים תמיד, ואף על פי שיש בכל אחד מהם מניע ראשון שאינו מתחלק, מפני שהמניע להם אינו מניע תמידי באופן עצמי, אלא הגורמים לו לנוע הם דברים מחוץ לו:
או דרישת המתאים,
או בריחה מבלתי מתאים,
או דמיון ,
או רעיון במי שיש לו רעיון .
ואז יניע. וכאשר יניע, ינוע במקרה, ולכן בהכרח שינוח כפי שהזכרנו.
ואילו היה מניע הגלגל בו באופן זה, לא היה אפשר שינוע לנצח .

ואילו הייתה התנועה הזו תמידית נצחית, כפי שאמר יריבנו, וזה אפשרי כמו שנזכר בהקדמה השלוש עשרה, הרי מתחייב בהכרח, לפי השקפה זו, שתהא הסיבה הראשונה לתנועת הגלגל כפי האופן השני, כלומר: נבדלת מן הגלגל כפי שחייבה החלוקה.
הנה הוכח כי מניע הגלגל הראשון, אם הייתה תנועתו נצחית תמידית, צריך להיות לא גוף ולא כוח בגוף כלל, כדי שלא תהא למניעו תנועה לא בעצם ולא במקרה. ולפיכך אינו סובל חלוקה ולא שינוי, כפי שנזכר בהקדמות השביעית והחמישית, וזהו האלוה יתרומם שמו, כלומר: הסיבה הראשונה המניע את הגלגל.
ובטל שיהיה שניים או יותר, מחמת ביטול המניין בדברים הנבדלים אשר אינן גוף, אלא אם כן יהיה האחד מהן עילה והשני עלול כפי שנזכר בשש עשרה.
וכבר נתבאר שגם אינו נכלל תחת הזמן, מפני שהתנועה נמנעת בו כפי שנזכר בחמש עשרה.
והנה הוכח לפי מחקר זה, [קסו]
כי בטל הוא שהגלגל יניע את עצמו תנועה נצחית,
ושהסיבה הראשונה בתנועתו אינה גוף ולא כוח בגוף,
ושהוא אחד לא ישתנה, לפי שאין מציאותו צמודה לזמן.
ואלה הם שלושת הדברים אשר הוכיחום גדולי הפילוסופים.
עיון שני להם, הקדים אריסטו הקדמה .
והיא, שאם נמצא דבר מורכב משני דברים, ונמצא אחד משני הדברים לבדו מחוץ לאותו הדבר המורכב, נתחייבה בהכרח, גם מציאות השני מחוץ לאותו דבר המורכב. כי אילו הייתה מציאותם מחייבת שלא ימצאו כי אם יחד, כמו החומר והצורה הטבעיים, לא היה נמצא אחד מהם בלעדי השני כלל, ומציאות אחד מהם לבדו ראיה על העדר הצמידות ההדדית , וימצא האחר בהחלט.
המשל בכך, כי כאשר נמצא ה"סכנג'בין" , ונמצא גם הדבש לבדו, נתחייבה בהחלט מציאות החומץ לבדו.
ואחר שבאר הקדמה זו אמר:
אנו מוצאים דברים רבים מורכבים ממניע ונע, כלומר: שהם מניעים זולתם, ונעים מחמת זולתם בעת שמניעים, וזה ברור בכל אמצעי ההנעה.
ומוצאים אנו נע שאינו מניע כלל, והוא אחרון הנעים.
התוצאה אם כן בהחלט שמצוי מניע שאינו נע כלל, וזה הוא המניע הראשון.
וכיון שלא תתכן בו תנועה, הרי הוא בלתי מתחלק, ולא גוף, ולא נכלל תחת זמן, כמו שנתבאר בהוכחה הקודמת.

עיון שלישי פילוסופי בעניין זה לקוח מדברי אריסטו, ואם כי נאמר בעניין אחר, וזה סדר הדברים:
אין ספק שיש שם דברים מצויים, והם המציאות הזו המושגת בחושינו. ולא יבצר הדבר משלושה חלקים והיא חלוקה הכרחית, והם:
או שיהיו כל הנמצאים לא הווים ולא נפסדים,
או שיהיו כולם הווים נפסדים,
או שיהא מקצתם הווה נפסד ומקצתם לא הווה ולא נפסד.
החלק הראשון הרי ביטולו ברור, לפי שאנו רואים נמצאים רבים הווים נפסדים.
ואף החלק השני גם הוא בטל, וביאורו לפי שאילו היה כל מצוי נכלל תחת ההוויה וההפסד, הרי הנמצאים בכללותם כל אחד מהם אפשרי ההפסד, והאפשרי במין הכרחי בהחלט שיהיה כפי שידעת , ויתחייב שהם יפסדו כלומר: כל הנמצאים בהחלט, ואם נפסדו כולם בטל הוא שימצא דבר, לפי שלא נשאר מי שימציא דבר , ולפיכך הכרחי שלא יהא שם מצוי כלל, ואנחנו רואים דברים מצויים, והנה אנחנו מצויים.
ולכן יתחייב בהחלט בדרך עיון זו, אם היה שם נמצאים הווים נפסדים כפי שאנו רואים, שיהא שם מצוי מסוים לא הווה ולא נפסד, ומצוי זה שהוא בלתי הווה ולא נפסד אין בו אפשרות הפסד כלל, אלא הוא מחוייב המציאות, לא אפשרי המציאות .
ואמר עוד, כי לא יבצר היותו מחוייב המציאות, שיהא זה - מבחינת עצמו או מבחינת סיבתו, כך שתהא מציאותו והעדרו אפשרית מבחינת עצמו, חיובית מבחינת סיבתו, ותהיה סיבתו היא המחוייב המציאות, כמו שנזכר בתשע עשרה.
והנה הוכח, כי על כל פנים הכרחי שיהא שם מצוי חיובי המציאות מבחינת עצמו .
ואלמלי הוא, לא היה שם מצוי כלל, לא הווה נפסד, ולא מה שאינו הווה ולא נפסד.
אם היה שם מצוי שכזה, כפי שאומר אריסטו , כלומר: שלא יהא הווה ולא נפסד, מפני שהוא עלול בעילה מחוייבת המציאות. [קסז]
וזו הוכחה שאין בה ספק, ולא דחיה ולא ויכוח, כי אם אצל מי שאינו יודע דרך ההוכחה.
ונאמר עוד, כי כל מחוייב המציאות מבחינת עצמו הרי חיובי בהחלט -
שלא תהא למציאותו סיבה כמו שנזכר בהקדמה העשרים,
ולא יהיה בו ריבוי עניינים כלל כמו שנזכר בהקדמה האחת ועשרים.
ולפיכך מחוייב שלא יהא גוף ולא כוח בגוף, כמו שנזכר בשתים ועשרים .
הנה הוכח לפי דרך עיון זו, שיש שם מצוי מחוייב המציאות מבחינת עצמו בהחלט, והוא אשר אין סיבה למציאותו ואין הרכבה בו. ולפיכך לא יהיה גוף ולא כוח בגוף.
וזהו האלוה יתרומם שמו.

וכן יוכח בקלות כי חיוב המציאות מבחינת העצמות בטל הוא שימצא לשניים, כי אז יהיה מין חיוב המציאות עניין נוסף על עצמות כל אחד מהם, ואז לא יהיה אחד מהם מחוייב המציאות בעצמו בלבד, אלא מחוייב באותו העניין אשר הוא מין חיוב המציאות אשר נמצא לזה ולזולתו.

ויתבאר במספר אופנים כי המחוייב המציאות, לא תיתכן בו השניות כלל, אין דומה לו ולא כנגדו . וסיבת כל זה הפשיטות המוחלטת והשלמות המוחלטת אשר לא יוותר ממנה מאומה ממינה מחוץ לעצמותו, והעדר העילה והסיבה מכל פנים. ולכן אין שיתוף כלל.

עיון רביעי פילוסופי גם הוא. ידוע שאנו רואים תמיד דברים שהם בכוח ויצאו אל הפועל, וכל דבר היוצא מן הכוח אל הפועל יש לו מוציא חוצה לו כפי שנזכר בהקדמה השמונה עשרה. וכן פשוט הוא, כי אותו המוציא היה מוציא בכוח ונעשה מוציא בפועל.

וסיבת היותו מקודם בכוח, או מחמת מעכב מצד עצמו, או מחמת יחס מסוים בינו לבין מה שהוציא שהיה מסולק מקודם. וכאשר נמצא אותו היחס, הוציא בפועל.

וכל אחד משני אלו מחייב מוציא או מסיר את המעצור בהחלט.

וכך צריך לומר במוציא השני או מסיר המעצור. וזה לא ימשך עד בלי סוף, והכרחי שיבוא סוף למוציא מן הכוח אל הפועל, שיבוא מצוי תמיד במצב אחד, אין כוח בו כלל, כלומר: שלא יהא בו בעצמו דבר בכוח, לפי שאם היה בו בעצמו אפשרות, הרי אפשר שיעדר, כפי שנזכר בשלוש ועשרים.

ובטל שיהא זה בעל חומר, אלא נבדל, כפי שנזכר בארבע ועשרים.

והנבדל אשר אין בו אפשרות כלל אלא הוא מצוי בעצמו - הוא האלוה.

וכבר נתבאר שאינו גוף, נמצא שהוא אחד, כפי שנזכר בהקדמה השש עשרה.

וכל אלה דרכים מוכחות על מציאות אלוה, אחד, שאינו גוף ולא כוח בגוף , עם הדעה בקדמות העולם.

ויש כאן עוד דרך הוכחה על שלילת הגשמות וקביעת האחדות .

והיא: אילו היו שני אלוהות, היה מתחייב בהחלט שיהא להם עניין אחד שהם משותפים בו, והוא העניין אשר בו זכאי כל אחד מהם להיות אלוה.

ולהם עניין אחר בהכרח, שבו נהיה ההבדל ונעשו שניים.

או שיהיה בכל אחד מהן עניין זולת העניין אשר בשני, ויהיה אם כן כל אחד מהם מורכב משני עניינים, ואם כן אין אחד מהם סיבה ראשונה ולא מחוייב המציאות מבחינת עצמו, אלא כל אחד מהם בעל סיבות כמו שנתבאר בתשע [קסח] עשרה.

ואם היה עניין ההבדל מצוי באחד מהם, הרי אותו אשר בו שני העניינים אינו מחוייב המציאות בעצמו.
דרך אחר באחדות. כבר נתברר בהוכחה, שהמצוי כולו כיחידה אחת קשור זה בזה, ושכוחות הגלגל מתפשטים בחומר הזה התחתון ומכינים אותו.
ולכן בטל עם זה מה שכבר נתברר -
שיהא האלוה האחד מיוחד בחלק מחלקי המצוי הזה,
והאלוה השני מיוחד בחלק אחר, כי זה קשור בזה.
ולא נשאר בחלוקה אלא -
אם היה זה פועל בזמן מסוים, וזה פועל בזמן אחר,
או שיהו שניהם פועלים יחד תמיד, עד שלא תעשה פעולה מן הפעולות כי אם על ידי שניהם יחד.
והנה, מה שזה פועל בזמן וזה פועל בזמן אחר, בטל הוא מכמה פנים:
כי אם היה הזמן שפועל בו אחד מהם אפשר שיפעל בו האחר, מה היא אם כן הסיבה המחייבת שיפעל זה ויבטל זה.
ואם היה הזמן אשר יפעל בו האחד נמנע שיפעל בו השני, הרי יש שם סיבה אחרת, היא אשר מחייבת אפשרות הפעולה לזה ומניעתה מזה, כיון שהזמן כולו אין בו שנוי, ונושא הפעולה נושא אחד קשור זה בזה כמו שביארנו .
ועוד שכל אחד מהם יהיה נכלל תחת הזמן, כיון שמעשהו צמוד לזמן.
ועוד שכל אחד מהם יוצא מן הכוח אל הפועל בעת עשייתו מה שעושה, ולכן צריך כל אחד מהן למוציא מן הכוח אל הפועל.
ועוד תהיה בעצמות כל אחד מהם אפשרות.
אבל שהם יחד עושים תמיד כל מה שבמציאות, עד שלא יעשה האחד מהם בלעדי השני, הרי גם זה בטל כפי שאבאר. והוא:
שכל קבוצה שלא תיעשה פעולה מסוימת כי אם על ידי כולם, הרי אין אחד מהם עושה מבחינת עצמו,
וגם אין אחד מהם סיבה ראשונה לאותה העשייה , אלא הסיבה הראשונה היא התקבצות הקבוצה, וכבר הוכח כי מחוייב המציאות חיובי בהחלט שלא תהא לו סיבה .
ועוד שהתקבצות הקבוצה פעולה מסוימת והרי היא זקוקה לגורם אחר והוא מקבץ הקבוצה.
אם היה המקבץ לאותה הקבוצה, אשר לא נעשית הפעולה כי אם בה אחד, הרי הוא האלוה בלי ספק.

ואם היה גם המקבץ לקבוצה זו קבוצה אחרת, הרי מחייב את הקבוצה השניה בדומה למה שחייב את הקבוצה הראשונה. והכרחי שיסתיים לאחד, הוא הסיבה במציאות המצוי הזה האחד באיזה אופן שיהיה, או על דרך חידושו אחרי ההעדר, או על דרך החיוב .

הנה נתבאר לך גם בדרך זו כי היות המצוי כולו אחד הורנו על שממציאו אחד.

דרך אחר בשלילת הגשמות .

כל גוף מורכב, כפי שנזכר בשתים ועשרים.

וכל מורכב, הכרחי שיהא לו פועל שהוא הסיבה למציאות צורתו בחומרו .

ופשוט הוא מאוד שכל גוף סובל החלוקה ולו ממדים, הרי הוא נושא למקרים בלי ספק. ונמצא שאין הגוף אחד, לא מצד התחלקו , ולא מצד הרכבתו. כלומר: היותו שניים בדיבור , לפי שכל גוף אינו גוף מסוים אלא מחמת עניין נוסף בו על היותו גוף , והרי הוא בעל שני עניינים [קסט] בהחלט.

וכבר הוכח כי מחוייב המציאות אין הרכבה בו בשום פנים.

ואחר שהקדמתי הוכחות אלו אחל בסקירת דרכנו אנו כפי שהבטחנו.

הערות:

הערת המתרגם: במציאות. והיא כמשפט הערבית שרבנו אימצה לעברית.

הערת המתרגם: תנועת החומר לקראת הצורה המעותדת לו. כלומר: תנועת ההתהוות, כי הלא אין במציאות חומר ללא צורה, והצורה הרי היא לעולם נשוא.

הערת המתרגם: אפשר: תנועה בסתם.

הערת המתרגם: המניעים זה את זה אינם אינסופיים.

הערת המתרגם: גרמי השמים. כפי שהם נקראים אצל מפרשי אריסטו הערביים, כדלקמן פרק ב. וראה אבינצר במאמרו "עיון אלמסאיל" קטע יז.

הערת המתרגם: רצה גם הלכות יסודי התורה פ"ד הל' ה-ו. וראה גם לעיל ח"א פרק ע"ב.

הערת המתרגם: אפשר: מסתיימת.

הערת המתרגם: להגדרתן המדוייקת של סוגי גידים הללו ראה פירוש רבנו למשנה זבחים פ"ג הע' - מהדורתי.

הערת המתרגם: כלומר: הנפש, וכדלקמן.

הערת המתרגם: "ומוליד" ובר"ש "ומוליך" וט"ס הוא.

הערת המתרגם: אם אינו גוף, כי לא ייאמר בטוי זה אלא בדברים התופשים מקום.

הערת המתרגם: שימוש לשוני מושאל, מעין וכל העם רואים את הקולות.

הערת המתרגם: אשר בהתחלק האש נשאר החום בכל חלקיק ממנה.

הערת המתרגם: כן הוא בכל כ"י. ובר"ש "העשירית והאחת עשרה" ונכונה היא לפי העניין.
הערת המתרגם: נקרא כאן ששי ושביעי והלאה, מפני שכבר קראנו את גרמי השמים "הגוף החמישי" וכדלעיל הע' .
הערת המתרגם: דילג על האופן השני והניחו בסוף, מפני שהוא האפשרי, והקדים השלושה הדחויים, הבלתי אפשריים.
הערת המתרגם: שאין כוח שיש לו סוף מניע עד ללא סוף, ולשיטת רבנו הרי הארץ וגרמי השמים לעולם עומדים. ואין זה מחייב קדמות, וכדלקמן ח"ב פרק כח.
הערת המתרגם: צורתו הטבעית, כוח החשיבה. השכל ההיולי. וראה לעיל ח"א פרק א. ופרק עב.
הערת המתרגם: אפשר: ובנוח הגוף תסתלק.
הערת המתרגם: אפשר: שנמצאת, שהושגה. ובר"ש ההווה.
הערת המתרגם: במשלנו, מגוף ונפש.
הערת המתרגם: אפשר: מקור. ובר"ש התחילת.
הערת המתרגם: עד כאן בכל בעלי החיים.
הערת המתרגם: אפשר: ציור במי שיש לו ציור. כלומר: ציור שכלי, והכוונה לאדם. וראה בהקדמת רבנו לאבות הפרק הראשון.
הערת המתרגם: בר"ש "וכשיתנועע" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה הע' .
הערת המתרגם: אריסטו. ולקמן בפרק יז ידחה רבנו דעה זה.
הערת המתרגם: אפשר: שהתנועה נמנעת ביחס אליו. ובר"ש נמנעת בחקו.
הערת המתרגם: אפשר: עיון.
הערת המתרגם: מציאות האלוה, ושאינו גוף ולא כוח בגוף, ושהוא אחד.
הערת המתרגם: פיזיקה ספר ח ה. מיטפיזיקה יב ז.
הערת המתרגם: "אלתלאזם" וכמו שתרגמתי. ור"ש נתחלפה לו במילת "אללזום" ותרגם "החיוב" ואינו נכון.
הערת המתרגם: שם כללי לתערובת תבלינים חריפים או חמוצים עם דבש. וכאן תערובת דבש וחומץ.
הערת המתרגם: הוצרך לבאר את החלק הזה, מפני שביטולו מבוסס על הנחה מדעית מיוחדת.

הערת המתרגם: ובאר רבנו בתשובתו לר"ש (פורסמה גם ע"י י', זנה בתרביץ תרצט) כגון אמרנו שהכתיבה אפשרית במין האדם, ואם כן אי אפשר בהחלט שלא ימצא אחד מבני האדם כותב באחד הזמנים... ואין כן האפשרי בפרט, כי הנער הקטן הרמוז אליו, אפשר שיכתוב ואפשר שלא יכתוב. ע"ש.

הערת המתרגם: כי לפי הנחה זו כל מצוי מכל סוג שהוא הווה נפסד, ואין שם מצוי בלתי הווה נפסד

הערת המתרגם: והוא האלוה ב"ה.

הערת המתרגם: ולפי ההנחה השניה הרי הסיבה היא מחוייב המציאות, והרי היא איפוא סיבת הכל ובלעדיה לא היה מצוי שום נמצא.

הערת המתרגם: שהתנועה ועמה גרמי השמים לא הווים ולא נפסדים.

הערת המתרגם: על מציאות עצם מחוייב המציאות שאין שום אפשרות במציאותו.

הערת המתרגם: שכל גוף מורכב משני עניינים בהחלט וכו'. ובר"ש "השתים עשרה" וט"ס הוא.

הערת המתרגם: אחרי שהוכחנו את מציאותו ושאינו גוף, קל לנו להוכיח את אחדותו.

הערת המתרגם: אפשר: בכמה פנים.

הערת המתרגם: "צ'ד" הנגדיות, ואינה הפכיות כתרגום ר"ש ורי"ח, והכוונה אין שניות לא בסוג ולא במין ולא בתואר ואין דומה לו ואין שווה לו, וכלשון הכתוב ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו.

הערת המתרגם: מוסב על השלימות,

הערת המתרגם: ממין השלימות המוחלטת.

הערת המתרגם: ראה שם טוב, שכתב שהמעיין בהוכחה זו יראה שהיא הדרך הראשון שעשה הרב וכו' ע"ש. ובצדק דחה דבריו אבן שמואל, כי הראשון הוא מן ההתהוות, כלומר: היציאה מן ההעדר אל המציאות, וזה מן ההתפתחות, כלומר: היציאה מן הכוח אל הפועל.

הערת המתרגם: כלומר: לאחר שהוכחה מציאות האלוה אפשר להביא הוכחה זו על אי גשמותו ועל אחדותו.

הערת המתרגם: כלומר: ששני העניינים שהוא מורכב מהם הם סיבותיו וגורמיו, ואין אחד מהם אלוה.

הערת המתרגם: אם היה האחד פשוט והשני מורכב הרי המורכב אינו אלוה.

הערת המתרגם: יותר נכון: נתאשר והכוונה לעיל ח"א פרק עב.

הערת המתרגם: כשהמציאות כולה.

הערת המתרגם: אפשר: ומעתדים.
הערת המתרגם: "מנפרדא" והכוונה מוגבל, מסור לטיפולו. וברי"ש מתעסק לבדו.
הערת המתרגם: אם נסקור את כל החלוקות האפשריות של מציאות שני אלוהות
הערת המתרגם: המציאות.
הערת המתרגם: ההנחה השניה.
הערת המתרגם: אפשר: הפעולה.
הערת המתרגם: ראה לעיל בהקדמה העשרים.
הערת המתרגם: כל המציאות שהיא כיחידה אחת וכדלעיל ח"א פרק עב.
הערת המתרגם: לסוברי הקדמות שהם בדיעה שהמציאות חיובית ממציאותו יתעלה.
הערת המתרגם: ראה שם טוב שהושפע מתורת אבן רשד ופקפק בהוכחה זו, ודבריו בנויים על תהו שחומר השמים חומר מופשט. ואף לפי ההנחה שדבר קדום אינו זקוק למרכיב.
הערת המתרגם: ולא רק בייחוד צורה זו לחומר זה, אלא אף לעצם מציאות הצורה בחומר.
הערת המתרגם: החלקים העצמים השונים שהוא מורכב מהם.
הערת המתרגם: מחומר וצורה.
הערת המתרגם: כלומר: אע"פ שהוא לפנינו כחטיבה אחת הרי לפי הבחנתנו והכרתנו יש בו שניות.
הערת המתרגם: עניין נוסף בו המבדילו מגוף אחר ונותן לו את סיומו והגדרתו, נוסף על היותו גוף מורכב מחומר וצורה.

פרק [ב]

זה הגוף החמישי, והוא הגלגל, ולא יבצר משיהא -
או הווה נפסד וגם התנועה הווה נפסדת ,
או שיהא בלתי הווה ולא נפסד כפי שאומר היריב .
אם היה הגלגל הווה נפסד, הרי הממציאו אחר ההעדר הוא האלוה יתרומם שמו. וזה מושכל ראשון, לפי שכל הנמצא אחר ההעדר יש לו ממציא בהחלט, ובטל הוא שימציא את עצמו .
ואם היה הגלגל הזה לא חדל ולא יחדל כך, נע תנועה תמידית ניצחית, יתחייב כפי ההקדמות אשר קדמו, שיהא המניעו התנועה הזו הנצחית לא גוף ולא כוח בגוף, והוא האלוה יתרומם שמו .

הנה נתבאר לך כי מציאות האלוה יתעלה, והוא המחוייב המציאות אשר אין סיבה לו ולא אפשרות למציאותו מבחינת עצמו , הורו ההוכחות המוחלטות האמתיות על מציאותו, בין שהיה העולם מחודש אחר ההעדר או שהיה בלתי מחודש אחר ההעדר.
וכן הורו ההוכחות על היותו אחד ושאינו גוף, כפי שהקדמנו כי ההוכחות על היותו אחד ושאינו גוף, יתקיימו , בין שהיה העולם מחודש אחר העדר, או שלא היה כך, כמו שביארנו בדרך השלישי מן הדרכים הפילוסופיים, וכמו שביארנו שלילת הגשמות וקיום האחדות בדרכים הפילוסופיים.
וכבר ישר בעיני להשלים השקפות הפילוסופים, ואבאר ראיותיהם במציאות השכלים הנבדלים, ואבאר תיאום דבר זה ליסודות תורתנו, כלומר: מציאות המלאכים , ואשלים עניין זה, ואחר כך אחזור למה שהבטחתי בו, להביא ראיות על חידוש העולם. כי הגדולה שבראיותנו על כך לא תתקיים ולא תתבאר * אלא אחר ידיעת מציאות השכלים הנבדלים, והיאך למדנו על מציאותם.
ואי אפשר שלא להקדים הקדמה לפני כל זה שהיא נר מאיר את מסתרי מאמר זה בכללותו, מה שקדם מפרקיו ומה שיבוא לאחר מכן, והיא הקדמה זו. [קע]
הערות:
הערת המתרגם: כפי שסובר אפלטון. וכך היא גם שיטת רס"ג כמ"ש בספרו אמונות ודעות מאמר א
פ"ד ראה שם מהדורתי ובהערה.
הערת המתרגם: אריסטו, ולקמן פרק יג הדעה השלישית. אבל שיטתנו כלומר: לדעת רבנו תתבאר לקמן בפרק כז.
הערת המתרגם: השווה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר א פרק ב.
הערת המתרגם: קדמון נצחי.
הערת המתרגם: אלא שלפי ההנחה הראשונה הוא הבורא, ולפי השניה הוא המניע, כלומר: חי העולמים.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל פ"א ד"ה ואמר עוד.
הערת המתרגם: אפשר: יתאשרו.
הערת המתרגם: רבנו קורא את הדעה במציאות המלאכים יסוד תורני, בשל היותה ראיה חזקה על חידוש העולם, *
הערת המתרגם: לדברי ר"ש כך הציע הרמב"ם לתקן בתרגומו קטע זה "אחר כן אשוב למה שיעדיתיו מהביא ראיה על חידוש העולם כי לקיחת מופתינו לא יתכן ולא יתבאר".

הערת המתרגם: תרגמתי כן כדי לכלול שתי אפשרויות הקריאה של המקור "אסתדל" שנחלקו ונחלקים בקריאתה מלומדים רבים, אם אלף פתוחה ודלת חרוקה, כלומר: היאך אני לומד על מציאותם. או אלף שרוקה ודלת פתוחה, כלומר: היאך למדו הראשונים. ור"ש כהנחה ראשונה, ורי"ח כאחרונה.
הערת המתרגם: אפשר: להאיר.
הערת המתרגם: ספר המורה בכללותו.
הערת המתרגם: "לכ"ץ" קצור ותמצוות..,בר"ש "אבאר" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אפשר: לפי מקצת שיטות.
הערת המתרגם: בר"ש "אבאר ואגזור" ואינו נכון.
הערת המתרגם: "משכל" דברים הקשים מחמת עמקן. ובר"ש "ספקת הדת" ולא דק.
הערת המתרגם: השקפה וסברא נכונה.
חלק שני

הקדמה

דע, כי לא הייתה כוונתי במאמרי זה לחבר דבר במדעי הטבע, או לתמצת עניני מדעי האלהות לפי שיטות אחדות , או להוכיח מה שהוכח מהן.
ולא הייתה מטרתי בו לתמצת [קע] ולסקור תכונות הגלגלים ולא להודיע את מספרן, כי הספרים שנתחברו בכל זה יש בהם די, ואם אינם מספיקים באיזה עניין, הרי אין מה שאומר אני באותו העניין יותר טוב מכל מה שנאמר.
אלא הייתה המטרה במאמר זה, מה שכבר הודעתיך אותו בהקדמתו, והוא ביאור דברים הקשים שבתורה, וגילוי אמיתת סודותיה אשר הם למעלה מהבנות ההמון. ולכן ראוי לך, כאשר תראני מדבר בקיום השכלים הנבדלים ובמניינם, או במניין הגלגלים ובסיבות תנועותיהם, או בבירור עניין החומר והצורה, או בעניין השפע האלוהי, וכיוצא בענייניים אלו, אל תחשוב ולא יעלה בלבך שלא נתכוונתי אני אלא לבירור אותו העניין הפילוסופי בלבד, לפי שאותם העניינים כבר נאמרו בספרים רבים, והוכחה אמיתת רובן.
אלא אין מטרתי כי אם להביא מה שבהבנתו יתברר קושי אחד מדברים הקשים שבתורה, ויותרו קשרים רבים בידיעת אותו העניין אשר אתמצת אותו.
וכבר ידעת מהקדמות מאמרי זה , כי אין צירו סובב אלא על ביאור מה שאפשר להבין מן מעשה בראשית ומעשה מרכבה, וביאור הקושיות התלויות בנבואה ובידיעת ה'.
ולכן כל פרק שתמצאני מדבר בו -
בביאור דבר שכבר הוכח במדעי הטבע,

או דבר שהוכח במדע האלוהי,
או נתברר שהוא הטוב ביותר שיש להחזיק בדעה ,
או דבר התלוי במה שנתבאר ביתר המדעים,
- דע שהוא מפתח הכרחי להבנת דבר מספרי הנבואה, כלומר: ממשליהם וסודותיהם, ובגלל כך הזכרתיו וביארתיו וברתיו, למה שיועילנו בידיעת מעשה מרכבה או מעשה בראשית, או ביאור יסוד מעניין הנבואה, או לקבוע כדעה השקפה נכונה מן הסברות התורניות.
ואחר שהקדמתי הקדמה זו אשוב להשלים מה שהחלונו. [קעא]

פרק [ג]

דע, כי ההשקפות הללו, אשר סובר אריסטו בסיבות תנועת הגלגלים, אשר מהם למד מציאות שכלים נבדלים , ואף על פי שהם טענות שלא נתקיימה עליהן הוכחה, אלא שהם מעטי הספקות מכל ההשקפות שנאמרו , והם אמורים לפי סדר , כמו שאומר אלסכנדר ב"מבאדי אלכל" .
והם גם דברים המתאימים להרבה ממאמרי התורה, ובפרט כפי שנתבאר במדרשות המפורסמים אשר אין ספק שהם לחכמים כמו שאבאר . ולפיכך אביא השקפותיו וראיותיו כדי ללקוט מהם את התואם לתורה ומסכים עם מאמרי החכמים זכרם לברכה. [קעא]
הערות:
הערת המתרגם: יתכן שרצוי היה לתרגם "שכלים נפרדים". וראה לשון רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ג.
הערת המתרגם: כי זה כלל יסודי בכל ההשקפות שאינם ניתנות להוכחה או שטרם הצלחנו להוכיח אחת מהן, שיש לתפוס את זו שהקושיות נגדה פחותות ויותר קלות ערך, ואשר הספקות המתעוררות נגדה פחותות מן האחרות. וכדלקמן פרק כג מחלק זה.
הערת המתרגם: לפי סדר המציאות.
הערת המתרגם: אלסכנדר מאפרודיסיה, מגדולי מפרשי אריסטו. חי באתונה בסוף האלף הרביעי ליצירה.
הערת המתרגם: תרגומו "ראשית הכל" נלומר מעשה בראשית.
הערת המתרגם: לקמן פרק ה והלאה, שם העתיק רבנו דברי חז"ל התואמים עם דברי הפילוסופים.
הערת המתרגם: "אקאויל" ובר"ש "לדרכי" ואינו נכון.

פרק [ד]

לעניין שהגלגל בעל נפש, הרי הוא ברור עם ההתבוננות.
אבל יעלה על לב השומע שזה דבר שקשה להשיגו, או שגם ירחיקהו , בגלל שנדמה לו אמרנו בעל נפש, שהיא כנפש האדם או החמור והשור . ואין זה עניינו של דבר. אלא עניין הדבר, שתנועתו המקומית מורה על שיש בו מקור שבו הוא נע בלי ספק, ואותו המקור הוא נפש בלי ספק ולא פקפוק .
וביאור הדבר, כי מן המוכחש שתהא תנועתו הסיבובית כתנועת האבן באופן ישר למטה, או כתנועת האש למעלה, עד שיהא מקור אותה התנועה טבע ולא נפש. כי אשר ינוע תנועה זו הטבעית, יניעהו אותו המקור אשר בו, אם היה שלא במקומו כדי לבקש מקומו. וכאשר יגיע למקומו ינוח, והגלגל הזה נע במקומו בעצמו בסיבוב.
וגם לא מפני שהוא בעל נפש יתחייב לנוע כך, לפי שכל בעל נפש אינו נע אלא מחמת טבע או מחמת ציור , כוונתי באמרי כאן טבע דרישת מתאים ובריחה מבלתי מתאים.
ואין הבדל בין שהיה מניעו לכך דבר חיצוני, כבריחת החי מחום השמש, ופנייתו למקום המים כאשר יצמא, או שהיה המניעו דמיון כי גם בדמותו הבלתי מתאים והמתאים ינוע החי, והגלגל הזה אינו נע לבריחה מבלתי מתאים, ולא לדרישת מתאים, כי אשר אליו הוא נע ממנו ינוע, וכל אשר ממנו ינוע אליו הוא נע.
ועוד, אילו הייתה תנועתו בגלל כך, כי אז היה חיובי שיגיע אל מה שנע אליו וינוח. לפי שאם היה נע לדרישת דבר או לבריחה מדבר, ואי אפשר שישיגהו לעולם, תהיה התנועה לבטלה.
נמצא כי התנועה הסיבובית הזו אינה אלא מתוך ציור מסוים, מחייבו אותו הציור שינוע כך. ולא יהיה ציור כי אם בדעה. נמצא אם כן שהגלגל בעל דעה .
ואין כל מי שיש לו דעה לצייר בה עניין מסוים, ותהיה לו נפש שבה אפשר לו לנוע, ינוע בעת שיצטייר לו הדבר, כי הציור לבדו אינו מחייב תנועה. וכבר נתבאר זה בפילוסופיא הראשונה, והוא פשוט, כי הנך מוצא בעצמך שמצטיירים לך עניינים רבים ואתה יכול לנוע אליהן, אלא שאינך נע אליהן כלל, עד שתווצר לך תשוקה הכרחית לאותו העניין אשר הצטייר לך, ואז תנוע להשיג מה שהצטייר לך.
הנה [קעב] נתבאר עוד, שאין הנפש אשר בה תהיה התנועה, ולא הדעת אשר בה יצטייר הדבר, מספיקים להיווצרות כיוצא בתנועה זו, עד שתוצמד לכך תשוקה לאותו העניין שהצטייר. ויתחייב, אם כן מזה, כי הגלגל יש לו תשוקה למה שהצטייר לו, והוא הדבר החשוק, והוא האלוה יתעלה שמו.

ובאופן זה אמר יניע ה' את הגלגל, כלומר: בהיות הגלגל חושק להתדמות במה שהשיג, והוא אותו העניין המצטייר אשר הוא בתכלית הפשטות, ואין בו שינוי כלל ולא התחדשות מצב, והטוב שופע ממנו תמיד. ולא יתכן זה לגלגל מחמת שהוא גוף, אלא שתהא פעולתו תנועת סיבוב לא יותר, כי זה תכלית מה שאפשר בגוף שתתמיד פעולתו בו, והיא התנועה הפשוטה ביותר שתהיה לגוף, ולא יהיה בעצמו שינוי ולא בשפע הטוב המתחייבת מתנועתו .

וכאשר נתברר לאריסטו כל זה, חזר והתבונן ומצא בהוכחה כי הגלגלים רבים, ותנועתו של זה שונה מתנועתו של זה במהירות ובאיטיות ובכוון התנועה , ואף על פי שכוללת את כולם התנועה הסיבובית. ומתחייב כפי המחקר הטבעי, שנהיה בדעה כי העניין אשר הצטייר לגלגל זה, עד שנע התנועה המהירה ביום אחד, זולת העניין אשר הצטייר לגלגל זה אשר נע תנועה אחת בשלושים שנה.

ולכן החליט ופסק כי שם שכלים נבדלים כמניין הגלגלים, כל גלגל מהם משתוקק לאותו השכל אשר הוא מקורו, והוא מניעו תנועה זו המיוחדת לו, ואותו השכל הוא מניע אותו הגלגל.

ולא החליט אריסטו ולא זולתו כי מניין השכלים עשרה או מאה, אלא אמר שהם כמניין הגלגלים, עד שהוא היה חושב בזמנו כי הגלגלים חמישים, לפיכך אמר אריסטו, אם היה הדבר כן הרי השכלים הנבדלים חמישים.

לפי שהיו המדעים בזמנו מועטים וטרם הגיעו לשלמות, והיו מדמים שכל תנועה צריכה גלגל, ולא ידעו כי מנטית הגלגל האחד יתהוו תנועות רבות למראית עין, כאלו תאמר תנועת האורך ותנועת הנטיות, וגם התנועה הנראית אצל היקף האופק במרחבי הזריחות והשקיעות .

ואין זה מטרתינו.

ונחזור למה שהיינו בו.

אבל מה שאמרו אחרוני הפילוסופים, כי השכלים הנבדלים עשרה , לפי שהם מנו העיגולים המכוכבים והמקיף, ואף על פי שבמקצת אותם העיגולים מספר גלגלים, והעיגולים לפי מנינם תשעה, המקיף את הכל, וגלגל הכוכבים הקבועים, וגלגלי שבעת הכוכבים, והשכל העשירי, הוא השכל הפועל, אשר הורה עליו יציאת שכלנו מן הכוח אל הפועל, ומציאות צורות הנמצאים ההווים ונפסדים, אחר שלא היו בחומר שלהן כי אם בכוח . וכל היוצא מן הכוח אל הפועל יש לו בהכרח מוציא מחוצה לו , וצריך שיהא המוציא ממין המוצא.

כי הנגר אינו עושה את הארון מחמת שהוא אומן, אלא מחמת שבמחשבתו צורת הארון, וצורת הארון אשר במחשבת הנגר היא אשר הוציאה צורת הארון לפועל והמחישתה בקרשים.
כך בלי ספק נותן הצורה - צורה נבדלת, וממציא השכל - שכל, [קעג] והוא השכל הפועל. עד שיהא יחס השכל הפועל ליסודות, וכל שהורכב מהן, יחס כל שכל נבדל המיוחד בכל גלגל לאותו הגלגל. ויחס השכל בפועל המצוי בנו, אשר הוא משפע השכל הפועל, ובו נשיג את השכל הפועל, יחס שכל כל גלגל המצוי בו, אשר הוא בו משפע הנבדל, ובו ישיג את הנבדל וישכילהו וישתוקק להדמות בו ואז ינוע .
ונמשך לו עוד הדבר שכבר הוכח, והוא שאין ה' יתהדר ויתרומם עושה את הדברים באופן ישיר. שכשם שהוא שורף באמצעות האש, והאש תנוע באמצעות תנועת הגלגל, וגם הגלגל ינוע באמצעות שכל נבדל, ויהיו השכלים - הם המלאכים המקורבים אשר באמצעותם ינועו הגלגלים.
וכיון שהנבדלים לא יתכן בהם מניין כלל מבחינת שינוי עצמיהם, כיון שאינן גוף, נתחייב לפי זה לדעתו שיהא האלוה יתעלה הוא אשר המציא השכל הראשון, אשר אותו השכל מניע הגלגל הראשון על הדרך שביארנו. והשכל המניע את הגלגל השני, סיבתו ומקורו השכל הראשון, וכך עד שיהא השכל אשר יניע את הגלגל הקרוב אלינו הוא עילת השכל הפועל ומקורו, ואצלו מסתיימת מציאות הנבדלים , כמו שגם הגופים מתחילים מן הגלגל העליון ומסתיימים עם היסודות ומה שהורכב מהן.
ולא יתכן שיהא השכל המניע את הגלגל העליון הוא המחוייב המציאות, מפני שיש בו שיתוף עם השכלים האחרים בעניין אחד, והוא הנעת הגופים, ושונה כל אחד מן השני בעניין. ולפיכך נעשה כל אחד מן העשרה בעל שני עניינים, ולכן הכרחי שתהא סיבה ראשונה לכל.
אלה הם דברי אריסטו והשקפתו וראיותיו על הדברים הללו, מורחבים כפי שאפשר בהם בספרי תלמידיו .
ונמצא סיכום כל דבריו, שכל הגלגלים גופים חיים בעלי נפש ודעה, [קעד] משכילים ומשיגים את האלוה ומשיגים מקורם, ושיש במציאות שכלים נבדלים אינם בגוף כלל, כולם שופעים מאת ה' יתעלה והם האמצעיים בין ה' לבין כל הגופים הללו.
והנני מבאר לד מה שבתורתנו תואם את ההשקפות הללו, ומה בה חולק עליהם, בפרקים שיבואו.
הערות:

הערת המתרגם: פתיחת משפט שאינו נוהג בעברית. ונכון היה לתרגם "זה שהגלגל" ובר"ש "אמנם היות הגלגל". ומטרת רבנו בפרק זה לבאר תיאום דעות אריסטו כפי שהובאו בספרו "השמים" ספר ב פ"ב. עם דברי חז"ל,
הערת המתרגם: יחשוב שרחוק הוא מילהיות נכון.
הערת המתרגם: על כוחות או חלקי נפש האדם, ראה הקדמת רבנו לאבות הפרק הראשון.
הערת המתרגם: השור והחמור רגילים בפי רבנו להדגמה. ראה פירושו לראש השנה פ"ב מ"ט.
הערת המתרגם: "מבדא" הוראתה מקור, מוצא, מבוע לאותה התנועה. ובר"ש "התחילה" ואינו נכון. וברי"ח "כוח ראשון" והם יותר קרובים לנכון.
הערת המתרגם: "ולא ריב" ובר"ש הושמט, כמנהגו להשמיט מה שנראה לו כפילות. ולעצם הדברים שכל שגורם תנועתו בו הוא בעל נפש, כי זוהי תכונת הנפש, ראה אפלטון בספרו פאידרוס פרק כד.
הערת המתרגם: טבע כתנועת היסודות.
הערת המתרגם: נע באותו המקום עצמו. ובר"ש הושמטה.
הערת המתרגם: "תצוור" דבר המצטייר במחשבה, תיאוריה מסוימת המתגבשת במחשבה, דבר שהושכל בדעת. וכבר חשבתי לתרגם "רעיון" אך חזרתי לתרגם כרפש "ציור".
הערת המתרגם: כאשר רואה הבהמה שטיח ירוק ממרחק, נדמה לה שהוא ירק ונעה אליו. וכאשר תראה מקל ביד עובר אורח, תנוע לברוח ממנו.
הערת המתרגם: שפר בעיני להביא כאן תרגום כל דברי אבי נצר במאמרו "עיון אלמסאיל" והנוגעים לעניין זה. וז"ל: "וטבע הגלגל טבע חמישי לא חם ולא קר ולא כבד ולא קל, והגלגל לא יעברנו מאומה, ואין בו מקור תנועה ישרה, ואין בתנועתו נגדיות, ואין מציאות הגלגל שיתהווה ממנו דבר אחר אלא הוא לו מצב מיוחד, ותנועתו נפשית לא טבעית. ואין תנועתו לתאווה או כעס, אלא מחמת שיש לו תשוקה להתדמות לשכלים הנבדלים מן החומר. ולכל אחד מן הגופים הגלגליים שכל נבדל מיוחד לו משתוקק להתדמות בו, ולן יתכן שהיא תשוקת הכל לדבר אחד ממין אחד, אלא כל אחד יש לו חשק מיוחד שונה מחשק האחר. והכל משותף, שחשק האחד והוא החשק הראשון. והכרחי שיהא הכוח המניע לכל אחד אינסופי, והכוחות הגשמיים כל אחד מהם יש לו סוף, ולא יתכן שיהא כוח שיש לו סוף מניע גוף זמן שאין לו סוף, ולא שיניע גוף

אינסופי כוח שיש לו סוף, ולא יתכן שיהא גוף עילה למציאות גוף ולא עילת נפש ולא עילת שכל".

הערת המתרגם: מטפיזיקה.

הערת המתרגם: אריסטו.

הערת המתרגם: מוסב על תנועת הגלגל הסיבובית וכפי' אפודי, כי יתר התבניות יהיה בתנועתן שינוי בהגיען לנקודת ההפניה וראיתי מי שפירש שהוא מוסב כלפי ה', ואינו נכון.

הערת המתרגם: הסיבובית הרצופה רואין בה עצירות ותפניות, ואז ההוויה שהיא גם גורם ההפסד לפי תיאוריות הללו נמשכת ברציפות.

הערת המתרגם: ממזרח למערב וממערב למזרח. וכמ"ש גם בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ב.

הערת המתרגם: אפשר: העיון.

הערת המתרגם: בר"ש "נפרדים" והוא כלשון רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ג.

הערת המתרגם: ראה לעיל בע' .

הערת המתרגם: והכוונה על שינויי אודות הזריחה והשקיעה של אותם כוכבים אשר צירי גלגליהם משופע כלפי מסלולו כגון הכוכבים מאדים שבתאי וצדק ודומיהם. ובר"ש "המזרחיים והמערביים" ואינו נכון.

הערת המתרגם: וכך מנה גם רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' א.

הערת המתרגם: כל העניינים הללו נאמרו בהרחבה במאמר אבי נצר "פי מעאני אלעקל" פסקא ז. ונתפרסמו בתרגום עברי בשיבושים ובחסרונות ובלבולים בשם "ספר השכל והמושכלות" ע"י מיכאל רוזנשטיין.

הערת המתרגם: וכדלעיל בפתיחת חלק זה בהקדמה השמונה עשר.

הערת המתרגם: בר"ש הושמט "בכל גלגל".

הערת המתרגם: ראה אריסטו במטפיזיקה ספר ז פ"ב.

הערת המתרגם: לאריסטו.

הערת המתרגם: ראה גם ביסודי התורה פ"ב הל' ה-ז. וסיים: ומעלה עשירית מעלת הצורה, הנקראת אישים, והם המלאכים המדברים עם הנביאים, ונראים להם במראה הנבואה.

הערת המתרגם: והנני מעתיק כאן דברי אבי נצר במאמרו "עיון אלמסאיל" קטעים ו-ט השיכים לעניין זה:

ו) ולכל מצוי מנמצאיו מנת ודרגה נפרדת, ומציאות הדברים ממנו לא על דרך הכוונה מצדו הדומה לכוונותינו ואין לו מטרה לדברים, ולא נאצלו הדברים ממנו על דרך הטבע מבלי שתהא לו ידיעה ורצון לאצילתן ומציאותן, אלא נתגלו הדברים ממנו מחמת שהוא יודע את עצמו, ומפני שהוא מקור לסדירות הטוב במציאות כפי שראוי להיות כך. אם כן ידיעתו עילת מציאות הדבר שהוא יודעו. וידיעתו את הדברים אינה בידיעה זמנית, והיא עילת מציאות כל הדברים, בעניין שהוא נותן להם את המציאות והמקור, ומסלק מהם ההעדר המוחלט, לא לעניין שהוא נותן להן מציאות בלבד אחר שהיו נעדרים, והוא עילת היצירה הראשונה. והיצירה היא שמירת תדירות מציאות הדבר אשר אין מציאותו כשלעצמה תדירות, ואין לו מגע עם מאומה מן העילות זולת עצמות היוצר, ויחס כל הדברים אליו הוא מבחינת שהוא יוצרם, או הוא אשר אין בינו לבין יצירתם אמצעי, ובאמצעותו תהיה עילת הדברים האחרים ביחס שווה, והוא אשר אין לפעולותיו הכללה ואינו עושה מה שעושה למען דבר אחר.

ז) וראשית הנבראים מאתו דבר אחד במניין והוא השכל הראשון, ונמצא בנברא הראשון ריבוי במקרה מפני שהוא אפשרי המציאות בעצמו מחוייב המציאות בראשון, מפני שהוא יודע עצמו ויודע את הראשון, ואין הריבוי אשר בו מחמת הראשון, כי אפשרות המציאות היא לעצמו, ויש לו מן הראשון אופן מן המציאות.

ח) ונמצא מן השכל הראשון מחמת שהוא מחוייב המציאות ויודע את הראשון שכל אחר, ולא יהיה בו ריבוי כי אם באופן שהזכרנו, ונמצא מאותו השכל הראשון השני מפני שהוא אפשרי המציאות ומפני שהוא יודע את עצמו הגלגל העליון במקורו וצורתו שהיא הנפש, הכוונה בזה ששני הדברים הללו נעשו סיבה לשני דברים כלומר: הגלגל והנפש.

ט) ונמצא מן השכל השני שכל אחר וגלגל אחר תחת הגלגל העליון, ונמצא ממנו זה מפני שהריבוי מצוי בו במקרה כפי שהזכרנו תחילה בשכל הראשון. ולפי זה ימצא שכל וגלגל משכל. ואין אנו ידועים כמות השכלים הללו והגלגלים כי אם באופן כללי, עד שיסתיימו השכלים הפועלים אל שכל פועל מופשט מן החומר ושם יסתיים מספר הגלגלים, ואין מציאות השכלים הללו זה מזה משתלשלת עד אין סוף. והשכלים הללו שונים במיניהם, כל אחד מהם מין בפני עצמו, והשכל האחרון מהם סיבת מציאות הנפשות הארציות מצד אחד, וסיבת מציאות ארבעת היסודות באמצעות הגלגלים מצד אחר.

הערת המתרגם: בר"ש השמיט "את האלוה", וראה דברי רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ט.

פרק [ה]

לעניין שהגלגלים חיים בעלי הגיון , כלומר: משיגים, הרי זה אמת ונכון גם מצד התורה. ושהם אינם גופים מתים כאש וכארץ כמו שדמו הסכלים, אלא הם כמו שאמרו הפילוסופים, בעלי חיים, נשמעים לאלוהיהם, משבחים ומהללים אותו שבח מסוים והלל מסוים , אמר השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע וגו' .

וכמה רחוק מהשכיל את האמת מי שחשב כי זה ביטוי המצב . והוא, כי לשון הגדה וסיפור אין הלשון העברי מניחם יחד כי אם על בעל דעה . והראיה הברורה שהוא מתואר מצבם בעצמם, כלומר: מצב הגלגלים, לא מצב למידות בני אדם בהם, אמרו "אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם" . הרי ביאר ופירש, שהוא מתאר את עצמם שהם משבחים לה' ומספרים נפלאותיו בלי מילים של שפה ולשון.

והוא הנכון, כי המשבח במילים אינו אלא מודיע מה שהצטייר לו, ועצם אותו הציור ! הוא השבח האמתי, אבל הביטוי בו הוא ללמד לזולת, או לברר לעצמו שהוא השיג.

וכבר נאמר אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה כמו שביארנו , וזו ראיה תוריית לא יכחישנה כי אם סכל או מתעקש.

אבל השקפת חכמים בכך, איני רואה שהיא צריכה ביאור ולא ראיה, התבונן במה שתקנו בברכת הירח , ומה [קעה] שנכפל בתפילות ולשון המדרשות באומרו וצבא השמים לך משתחווים , ובאומרו ברן יחד ככבי בקר ויריעו כל בני אלהים , וזה הרבה בדבריהם. ובבראשית רבה אמרו באומרו יתעלה והארץ הייתה תהו , אמרו תוהא ובוהא, כלומר: נאנקת ומתעטפת על רוע חלקה. כלומר: הארץ אמרה, אני והן נבראנו כאחת - כלומר: הארץ והשמים העליונים חיים והתחתונים מתים.

הנה ביארו עוד כי השמים גופים חיים לא גופים מתים כיסודות.

וכבר נתבאר לך כי גם מה שאמר אריסטו שהגלגל משיג משכיל, מתאים לדברי נביאינו ונושאי תורתנו, והם החכמים ז"ל.

ודע כי כל הפילוסופים מסכימים על כך שהנהגת העולם הזה השפל נעשית בכוחות השופעים עליו מן הגלגל כפי שהזכרנו , ושהגלגלים משיגים את מה שהם מנהיגים, יודעים אותו. וגם זה אמרה אותו התורה, באמרה אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים , כלומר: שהוא עשאם אמצעיים להנהגת הברואים, לא שייעבדו.

ואמר בפירוש: ולמשול ביום ובלילה ולהבדיל וגו' . ועניין המשילה השליטה בהנהגה, והוא עניין נוסף על עניין האור והחושך, אשר הוא העילה הקרובה של ההוויה וההפסד .

כי עניין האור והחושך הוא האמור עליו ולהבדיל בין האור ובין החושך . ומן המוכחש הוא שיהא המנהיג לאיזה דבר, בלתי יודע אותו הדבר שהוא מנהיגו .
אם נדע אמיתת ההנהגה על מה היא נאמרת כאן, ונרחיב בעניין זה בדיבור אחר .
הערות:
הערת המתרגם: ראה לעיל פ"ד הע' ,
הערת המתרגם: "נטק" בכל מקום מתרגם ר"ש "דבור" וכאן "משכילים" ושתיהן לדעתי בלתי נכונות.
הערת המתרגם: אפשר: וכאדמה.
הערת המתרגם: "ט'ן" מחשבה בלתי נכונה, ולפיכך תרגמתי כאן "דמו" אע"פ שאינה בדיוק לפי המקור.
הערת המתרגם: "טאעה" כל הראשונים מתרגמים "עבודה" וכך תרגם ר"ש. ואינו נכון לדעתי כי מושג זה הרבה יותר רחב ומקיף מאשר עבודה, ולפיכך תרגמתיו בכל מקום "משמעת". וכבר העירותי רבות על כך.
הערת המתרגם: אפשר לתרגם כן. ואפשר לתרגם "שבח נעלה והלל מרומם". וכך הבינו ר"ש ורי"ח. או בתרגום מילולי כמי שמתפעל מן הרוממות ואומר "איזה שבח ואיזה הלל".
הערת המתרגם: תהלים יט ב.
הערת המתרגם: כלומר: שפסוק זה מבטא את המצב שבו הם משמשים לבני אדם הוראה והוכחה על מציאות יוצרם ורוממותו. והדברים מכוונים כלפי רס"ג, כפי שבאר בספרו אמונות ודעות מאמר ב פרק י', ראה שם מהדורתי, ובפירושו לתהלים יט. ראה שם מהדורתי עמ' פג.
הערת המתרגם: וראיתי מן המפרשים שחשב להקשות על רבנו מן האמור באיוב יב ז-ח "שאל נא בהמות ותורך ועוף השמים ויגד לך או שיח לארץ ותורך ויספרו לך דגי הים". הרי נאמרו הגדה וסיפור שלא על מי שדרכו לדבר, ויש שאף העז פניו לומר שנעלם זה מרבנו. ואין מזה קושיא כלל, כי רבנו מפרש כפירוש רס"ג שם: ואילו היה אפשר שתשאל את הבהמות היו מורים אותך, או עוף-השמים היה מגיד לך, או תשיח לחית הארץ היו מורים לך ודגי הים מספרים לך זאת. וראה שם בתרגומו ובפירושו מהדורתי.
הערת המתרגם: תהלים יט ד.
הערת המתרגם: הדבר המושכל שהושג לבעל הדעה .
הערת המתרגם: שפעמים אדם לעצמו מבטא את מחשבותיו בפה כדי לבחון אם הוא הבין באמת כעין דברי שלמה במלכים א ג יג.

הערת המתרגם: תהלים ד ה.
הערת המתרגם: לעיל חלק א פרק נ, ופרק סד.
הערת המתרגם: "אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם, חוק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם, ששים ושמחים לעשות רצון קונם" ראה סנהדרין מב א. ורבנו בהלכות ברכות פ"י הל' טז. והביטוי בכל המקורות העתיקים ברכת הירח, או ברכת הלבנה, ולא "קדוש לבנה" [קעה] כפי שהשתרש בטעות בפי המוני מקצת עדות.
הערת המתרגם: אפשר: "ומה שחוזר בתפילות". והוא כגון האמור בברכת יוצר אור: "מאורות נתן סביבות עוזו פינות צבאות קדושים רוממי שדי תמיד יספרו לאל קדושתו.. ומאורות אשר יצרת המה יפארוך סלה... אשר משרתיו עומדים ברום עולם ומשמיעים את קולם יחד בדברי אלהים חיים ומלך עולם".
הערת המתרגם: נחמיה ט ו. וראה סנהדרין צא ב.
הערת המתרגם: איוב לח ז. וראה חולין צא ב.
הערת המתרגם: פרשה ב ב.
הערת המתרגם: בראשית א ב.
הערת המתרגם: "תתואיל" כאדם הנאנק בסבלו ואומר תכופות אוי. ובר"ש "תאבל" ולא דק.
הערת המתרגם: "תתצ'וור" וכך תרגם רס"ג בתהילים קב א כי יעטף. ובר"ש "תצעק" ולא דק.
הערת המתרגם: "מתצוורא" בעל יכולת ציור שכלי.
הערת המתרגם: בעלי המסורת, מעתיקי השמועה.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק עב.
הערת המתרגם: דברים ד יט.
הערת המתרגם: בראשית א יח.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק עב, ולקמן ח"ב פרק ל.
הערת המתרגם: כל האמור בפרק זה מצה רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ט.
הערת המתרגם: לקמן פ"ו.

פרק [ו]

לעניין שהמלאכים נמצאים, הנה זה ממה שאין צריך להביא עליו ראיה תוריית , כי התורה כבר הזכירה את זה בפירוש בכמה מקומות.

וכבר ידעת כי אלהים שם הדיינים: עד האלהים יבוא דבר שניהם , ולפיכך הושאל שם זה למלאכים, ולה' מפני שהוא דיין על המלאכים, ולפיכך אמר כי ה' אלהיכם וזה מדובר לכל מין האדם, ואחר כך אמר: הוא אלהי האלהים, כלומר: אלהי המלאכים , ואדוני האדונים אדון הגלגלים והכוכבים שהם אדונים לכל גוף זולתם.

זהו העניין, לא שיש אלהים ואדונים ממין האדם , כי הם פחותים מזה, ובפרט שאמרו אלהיכם כולל כל מין האדם המושל והנמשל . וגם לא יתכן שתהא [קעו] הכוונה בכך שהוא יתעלה אדון כל מה שחושבים בו אלהות מן האבן והעץ, כי אין תפארה ולא רוממות בכך שה' אדון האבן והעץ וחתיכת מתכת . אלא הכוונה שהוא יתעלה, הדיין על הדיינים כלומר: המלאכים ואדון הגלגלים.

וכבר קדם לנו במאמר זה פרק בו ביארנו שאין המלאכים גופים, וגם זה הוא אשר אמרו אריסטו. אלא שיש כאן שינויי שמות: הוא אומר שכלים נבדלים, ואנחנו אומרים מלאכים.

אבל מה שאמר הוא, שאלו השכלים הנבדלים הם גם אמצעיים בין ה' יתעלה לבין הנמצאים, וכי באמצעותם ינועו הגלגלים אשר זה סיבת הווית ההווים, הרי גם זה הוא לשון כל הכתובים , לפי שלא תמצא כלל פעולה שיעשנה ה' כי אם על ידי מלאך.

וכבר ידעת כי עניין מלאך - שליח , נמצא שכל מוציא פקודה לפועל הוא מלאך, עד שאפילו תנועות החי, ואף אותו שאינו הוגה, אמר בו הכתוב שהוא על ידי מלאך, אם הייתה אותה התנועה מלוי רצון ה' אשר נתן בו כוח שהניעו אותה התנועה . אמר: אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא ולא חבלוני .

ותנועות אתון בלעם כולם על ידי מלאך .

עד שאפילו היסודות נקראים גם הם מלאכים, עשה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט .

ויתבאר לך כי מלאך נאמר על השליח מבני אדם וישלח יעקב מלאכים .

ונאמר על הנביא ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים , וישלח מלאך ויוצאנו ממצרים .

ונאמר על השכלים הנבדלים הנראים לנביאים במראה הנבואה ,

ונאמר על הכוחות הנמצאים בבעלי חיים כמו שנבאר.

ודברינו כאן אינם אלא במלאכים, שהם שכלים נבדלים, שאין תורתנו מכחישה שהוא יתעלה מנהיג את המציאות הזו באמצעות המלאכים. לשון חכמים במה שאמרה תורה נעשה אדם בצלמנו , ובאומרו הבה נרדה , שאלה לשון רבים, אמרו, כביכול שאין הקב"ה עושה דבר עד שמסתכל בפמליא של מעלה .

והתפלא על אמרם, 'מסתכל', כי בלשון זה עצמו אומר אפלטון כי ה' מסתכל בעולם השכלים ושופעת ממנו המציאות.
ובכמה מקומות אמרו כך בסתם, אין הקב"ה עושה דבר עד שנמלך בפמליא של מעלה, ופמליא הוא הצבא בלשון יון . ובבראשית רבה נאמר עוד, ובמדרש קוהלת, את אשר כבר עשוהו , 'עשהו' לא נאמר אלא 'עשוהו' - כביכול הוא ובית דינו נמנו על כל אבר ואבר שבך והושיבו אותו על כנו שנאמר הוא עשך ויכוננך .
ונאמר עוד בבראשית רבה כל מקום שנאמר וה' - הוא ובית דינו.
ואין הכוונה בכל הלשונות הללו מה שמדמים הסכלים, [קעז] שיש שם דיבור - יתעלה - או מחשבה, או רעיון, או עצה והיעזרות ברעיון הזולת. והיאך ייעזר הבורא במה שברא? אלא כל זה ביאור, כי אפילו פרטי המציאות, אפילו בריאת אברי בעלי החיים כפי שהן, כל זה באמצעות מלאכים, כי כל הכוחות מלאכים.
וכמה חמור עוורון הסכלים, וכמה מזיק הוא. אילו אמרת לאדם מאותם המדמים שהם חכמי ישראל, כי ה' שולח מלאך, נכנס בבטן האשה ומצייר שם את העובר, היה הדבר מוצא חן בעיניו ומקבלו, ורואה שזו עצמה ויכולת ביחס לה' וחכמה ממנו יתעלה. על אף שהוא סבור כי המלאך גוף של אש בוערת שיעורו כדי שליש העולם בכללותו , וייראה לו כל זה אפשרי ביחס לה' .
אבל אם תאמר לו כי ה' נתן בזרע כוח מצייר, הקובע תבנית אברים אלו ותוארם, והוא המלאך ; או שכל הצורות מפעולות השכל הפועל, והוא המלאך , והוא שרו של עולם שמזכירים חכמים תמיד , ירתע מכך. מפני שאינו מבין עניין העצמה והיכולת האמיתית הזו, והיא המצאת הכוחות הפועלים בדבר אשר אינו נישג בחוש.
וכבר אמרו חכמים ז"ל בפירוש למי שהוא חכם, שכל כוח מן הכוחות הגופניים - מלאך, כל שכן כוחות המתפשטים בעולם . ושכל כוח יש לו פעולה מסוימת אחת, מיוחדת, ולא יהיה לו שתי פעולות.
בבראשית רבה , תני, אין מלאך עושה שתי שליחות, * ואין שני מלאכים עושין שליחות אחת, וזה הוא מצב כל הכוחות.
וממה שיחזק בדעתך שהכוחות האישיים הטבעיים והנפשיים נקראים מלאכים, אמרם בכמה מקומות, ועיקרו בבראשית רבה , בכל יום הקב"ה בורא כת של מלאכים, ואומרים לפניו שירה, והולכין להם.
וכאשר הקשו על לשון זה בלשון שמשמעו שהמלאכים קיימים , וכן נתבאר כמה פעמים שהמלאכים חיים וקיימים;

והייתה התשובה כי מהם קיימים ומהם כלים . וכך הוא הדבר באמת, שהכוחות הללו האישיים הווים נפסדים בתדירות, ומיני אותן הכוחות קיימים ואינם נפסדים.
ושם נאמר במעשה יהודה ותמר: אמר ר' יוחנן, בקש לעבור וזימן לו הקב"ה מלאך שהוא ממונה על התאוה , כלומר: כוח הקשוי. והנה קרא גם את הכוח הזה מלאך. וכך תמצאם תמיד אומרים מלאך שהוא ממונה על כך וכך. כי כל כוח שמינהו ה' יתעלה בדבר מן הדברים, הרי הוא מלאך הממונה על אותו דבר.
ולשון מדרש קוהלת: בשעה שאדם ישן, נפשו אומרת למלאך ומלאך אומר לכרוב. הרי ביארו למי שמבין ומשכיל, כי גם הכוח המדמה נקרא מלאך , ושהשכל נקרא כרוב , והנה כמה חשוב זה למי שיודע, וכמה כעור הוא אצל הסכלים.
אבל מה שכל צורה נראה בה המלאך היא [קעח] במראה הנבואה, הרי כבר דברנו בכך . אתה מוצא נביאים רואים את המלאכים כאלו הוא איש אדם: והנה שלושה אנשים .
ומהם מי שרואהו כאילו הוא אדם מבעית ומבהיל, אמר ומראהו כמראה מלאך האלהים נורא מאוד .
ומהם מי שרואהו אש, וירא מלאך ה' אליו בלבת אש.
ושם נאמר: אברהם שהיה כוחו יפה נדמו לו כדמות אנשים, לוט שהיה כוחו רע נדמו לו כדמות מלאכים . וזה סוד נבואי עצום, ויבואו דברים בנבואה במה שראוי .
ושם נאמר עד שלא עשו שליחותן אנשים, ומשעשו שליחותן לבשו מלאכות.
התבונן היאך נתבאר מכל צד כי עניין מלאך הוא עשיית דבר, ושכל מראה מלאך אינו אלא במראה הנבואה וכפי מצב המשיג .
ואין במה שאמר אריסטו גם בעניין זה דבר שהוא נגד התורה. אלא מה שהוא חולק עלינו בכל זה, הוא היותו סבור שכל הדברים הללו קדומים, ושהם דברים חיוביים ממנו יתעלה כך, ואנחנו סבורים כי כל זה נברא, ושה' ברא השכלים הנבדלים ונתן בגלגל כוח התשוקה אליהן, והוא אשר ברא את השכלים והגלגלים, ונתן בהם הכוח הזה המנהיג.
בזה אנו חולקים עליו, ועוד תשמע השקפתו והשקפת תורת האמת בחידוש העולם .
הערות:
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק ד הע' ,
הערת המתרגם: ראה גם לקמן ח"ג פרק מה.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק ב.
הערת המתרגם: שמות כב ח.
הערת המתרגם: אפשר: שופט.
הערת המתרגם: דברים י יז.

הערת המתרגם: וכאן הוא המקום היחיד שבו נקראו המלאכים אלהים, וכמ"ש בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ז.
הערת המתרגם: כוונת רבנו נגד תרגום אונקלוס שתרגם אלה דיינין ומרי מלכין.
הערת המתרגם: כלומר: היחס "כם" כולל כל מין האדם, ושתי תשובות משיב רבנו על אונקלוס, האחת שמין האדם בכללו פחות וירוד מכדי לקרוא לו אלהים ואדונים. ושנית הרי כל המין האנושי נכלל בתוך הכנוי "בם". ובר"ש "שאמרו אלהים" ובכך טשטש את העניין.
הערת המתרגם: אפשר: המנהיג והמונהג.
הערת המתרגם: אפשר: האבן והבקעת ולשון של מתכת.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק מט.
הערת המתרגם: אפשר: נפרדים.
הערת המתרגם: תרגום מלולי: הספרים.
הערת המתרגם: ראה חגי א יג. ולקמן ח"ב פרק מב,
הערת המתרגם: "מנפד' אמר" מפעיל פקודה. ובר"ש "וכל עושה מעשה מציווה".
הערת המתרגם: אפשר: מילוי המטרה האלהית.
הערת המתרגם: הטבעית. וראה הקדמת רבנו לפירוש אבות הפרק השמיני. מהדורתי עמ' שצט ד"ה אבל הדבר.
הערת המתרגם: דניאל ו כג.
הערת המתרגם: במדבר כב כג-לג. וראה לקמן פרקים לב הע' , מב, מה, מח.
הערת המתרגם: תהלים קד ד. והרוח והאש מן היסודות, ולהשלמת העניין ראה גם יסודי התורה פ"ב הל' ד.
הערת המתרגם: בראשית לב ד. וראה בראשית רבה שם, אלו שלוחי בשר ודם.
הערת המתרגם: שפטים ב א.
הערת המתרגם: במדבר כ טז.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרק מא.
הערת המתרגם: בר"ש "הכוחות החיוניות". ולדעתי אפשר גם לתרגם "הכוחות הבהמיים", וכמו שבאר לקמן בפרק זה במעשה יהודה ותמר.
הערת המתרגם: בראשית א כו.
הערת המתרגם: שם יא ז.
הערת המתרגם: במדרש הגדול שם ושם איתא עד שנמלך בפימליא.
הערת המתרגם: מעולם השכלים.

הערת המתרגם: ראה בבלי סנהדרין לח ב.
הערת המתרגם: "אלעסכר" הצבא. וכוונת רבנו גם לרמוז עם השם ה' צבאות. ובר"ש "המחנה" ונתחלפה לו במילת "אלמעסכר".
הערת המתרגם: יש סבורים שהיא מילה רומית Familia.,
הערת המתרגם: פרשה יב א.
הערת המתרגם: קוהלת ב יב.
הערת המתרגם: דברים לב ו
הערת המתרגם: פרשה נא ג. וראה גם ירושלמי סנהדרין פ"א הל' א. תנחומא פ' וירא טז. פסיקתא רבתי מג ג, [קעז]
הערת המתרגם: כעין "חלילה" ור"ש לא הבינה וכתב "שיש לו יתעלה דברים". ואף בלבל כל הבטויים דלקמן.
הערת המתרגם: שבעולם.
הערת המתרגם: סמאון. עיורון.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ב פרק י. ושם ביאר שלישו של עולם. וראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ג.
הערת המתרגם: אנשי הכת הראשונה משלוש הכתות שמנה בפירושו לסנהדרין פ"י מ"א. ראה שם מהדורתי עמ' ר.
הערת המתרגם: כשיטת אבן רשד והנוהים אחריו.
הערת המתרגם: כשיטת אבן סינא והנוהים אחריו.
הערת המתרגם: ראה חולין ס, א. סנהדרין צד א. שמות רבה פרשה יז ד. ובפרקי ר' אלייעזר פרק כז נאמר כי מיכאל שרו של עולם, והבן.
הערת המתרגם: כל כוחות הטבע הפועלים בעולם כגון החם והקור והלחות והיובש וכדומה.
הערת המתרגם: פרשה נ, ב.
* בכל כתבי היד שברשותי ושראיתי וגם בהוצאת מ. שליחות, וברור שהוו חלומה. ואין צורך לתוספת יוד.
הערת המתרגם: הפרטיים, הייחודיים.
הערת המתרגם: פרשה עח א. וראה איכה רבתי ג כג. חגיגה יד א.
הערת המתרגם: אפשר: יציבים.

הערת המתרגם: בבראשית רבה שם והא כתיב שלחני כי עילה השחר והגיע זמני לומר שירה... אמר ליה זה מיכאל וגבריאל שהן שרים של מעלה דכולא מתחלפין ואינון לא מתחלפין.
הערת המתרגם: בר"ש "ורמז" וטעות הוא.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה פה ט.
הערת המתרגם: י כג. וראה גם ויקרא רבה פרשה לב ב.
הערת המתרגם: ולעיל ח"א פרק עג ד"ה הערה, ביאר רבנו שהמדמה מצוי לרוב בעלי החיים, וכבר נאמר ותרא האתון את מלאך ה'. וכדלעיל הע' .
הערת המתרגם: ובהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ז נמצא כרוב בדרגה התשיעית מדרגות המלאכים. וראה לקמן ח"ג פרק א.
הערת המתרגם: "סמג" ותרגמתי "כעור" בתרגום רבנו בבבא קמא פ"ט מ"ד. וחז"ל משתמשים בה נקעח] לשמועה בלתי הוגנת, כי הא דקדושין ט ב כעורה זו ששנה רבי. ובר"ש "נמאס" וברוקו תף רי"ח.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק מט.
הערת המתרגם: בראשית יח ב.
הערת המתרגם: שופטים יג ו. וראה לקמן ח"ב סוף פרק מב. ומביניא רווחא שמעתא.
הערת המתרגם: שמות ג ב.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה נ, ג.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב פרקים מד--מה.
הערת המתרגם: כפי דרגתו ומעלתו בהשגת המושכלות.
הערת המתרגם: לקמן פרקים יג--יז.
חלק שני

פרק [ז]

כבר ביארנו שיתוף שם מלאך, ושהוא כולל השכלים והגלגלים והיסודות, כי כולם מוציאים פקודה לפועל .
אבל אל יעלה בלבך כי הגלגלים או השכלים בדרגת שאר הכוחות הגופניים, אשר הם טבע ואינם משיגים פעולתם, אלא הגלגלים והשכלים משיגים פעולותיהם, ובעלי בחירה ומנהיגים, אבל לא כבחירתנו ולא כהנהגתנו, שהם כולם בדברים מתחדשים .
כבר אמרה תורה ענייניים בהם העירה לנו על כך:
אמר המלאך ללוט, כי לא אוכל לעשות דבר וכו' ,

ואמר לו להצלתו הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה ,
ואמר השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו .
כל אלה יורוך על השגתם את פעולותיהם, ושיש להם רצון ובחירה בהנהגה שנתמנו עליה, כמו שיש לנו רצון במה שנמסר לנו וניתנה לנו יכולת עליו בעיקר הוייתנו, אלא שאנחנו לפעמים עושים באופן גרוע , וקדם ההעדר להנהגתנו ופעולתנו.
אבל השכלים והגלגלים אינם כן אלא עושים הטוב תמיד, ואין אצלם כי אם הטוב, כמו שנבאר בכמה פרקים , וכל אשר להם מצוי בשלמות ובפועל תמיד מאז שנמצאו. [קעט]
הערות:
הערת המתרגם: לעיל פרקים ד"-ו.
הערת המתרגם: אעשר: מפעילי פקודה. ובר"ש "עושים מציווה".
הערת המתרגם: שבחירתנו היא תשאה של מצבים המתחדשים תמיד. וכך הנהגתנו, מה שאין כן הנהגת השכלים שהנהגתם צפויה מראש.
הערת המתרגם: בראשית יט כב. וזה מראה שאין בחירתו כבחירתנו אלא כפוף הוא וכשיועבד לשליחותו.
הערת המתרגם: שם יט כא. הרי שהוא בחירי במסגרת שליחותו.
הערת המתרגם: שמות כג כא.
הערת המתרגם: "ארמידה ואכיתיאר" על הבדל מושגי מונחים אלה כתב אבי נצר במאמרו "אלמסאיל אלפלספיה" קטע , הבהירה היא שיקדם האדם ואז יבחר את הדברים האפשריים. וישמר הרצון גם על דברים בלתי אפשריים, כגון שיתאוה האדם שלא ימות, והרצון כללי יותר מן הבחירה, כי כל בחירה רצון ואין כל רצון בחירה.
הערת המתרגם: בוחרים לעשות הרע.
הערת המתרגם: לקמן פרקים י--יא.
הערת המתרגם: שאין אצלם דבר בכוח.[קעט]

פרק [ח]

מן ההשקפות הקדומות הנפוצות אצל הפילוסופים והמוני בני אדם, כי לתנועת הגלגלים קולות נוראים מאוד ועצומים, והייתה ראיתם על כך במה שאמרו כי הגופים הקטנים אשר אצלינו, אם נעו תנועה מהירה ישמע להם שאון עצום והד מחריד, כל שכן גופי השמש והירח והכוכבים כפי גדלם ומהירותם.
וכל קבוצת פיתאגורס סבורים שיש להם קולות ערבים קצובים על אף גדלם, כקצב לחני המוסיקה. והם נותנים סיבות למה שאין אנו שומעים אותן הקולות הנוראים העצומים .

והשקפה זו ידועה גם באומתנו. הנך רואה חכמים מתוארים עוצם קול השמש בעת מרוצתה בכל יום בגלגל , וכך מתחייב בכל .
אבל אריסטו דוחה את זה ומבאר שאין להן קול, אתה תמצא את זה בספרו על השמים , ומשם תבין את זה.
ואל יהא מוזר בעיניך שהשקפת אריסטו חולקת על השקפת חכמים ז"ל בזה, כי השקפה זו, כלומר, אם יש להן קולות, נספחת לדעה 'גלגל קבוע ומזלות חוזרים' . וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם בעניינים הללו של התכונה, והוא אומרם בפירוש "ונצחו חכמי אומות העולם" .
וזה נכון, כי הדברים העיוניים לא דיבר בהם כל מי שדיבר אלא כפי שהביאו אליו העיון, ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו . [קפ]
הערות:
הערת המתרגם: בריש "קעקוע עצום וצלול" ואיני יודע מהו,
הערת המתרגם: פילוסוף יווני נודע, על שיטתו דן אריסטו בארוכה בספרו מטפיזיקה ספר א פרק ה.
הערת המתרגם: על פיתגורס עצמו מספרת האגדה היוונית שהוא היה שומע את הקולות הללו.
הערת המתרגם: ביומא כ, ב: מפני מה אין קולו של אדם נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה, מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים ... אלמלי קול גלגל חמה נשמע קול המונה של רומי ...., שלושה קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו ואלו הן קול גלגל חמה. והשווה בראשית רבה פרשה ו יב,
הערת המתרגם: בכל יתר הכוכבים.
הערת המתרגם: ספר ב פרק ט. ומשם העתיק רבנו את דעות פיתגורס.
הערת המתרגם: פסחים צד ב. ומזלות הם הכוכבים, וכדלקמן פ"י.
הערת המתרגם: לפנינו בש"ס הושמט קטע זה. ואין ספק שבהשפעת "חכמים" המתקשים להודות על דבר שהוא היפך דעתם הושמטה. ודברי רבנו תמוהים מעט, פתח "בתנועת הגלגלים" שהקולות הם של תנועת הגלגל. וסיים שלפי הדעה גלגל חוזר ומזלות קבועים כפי ש"הוכח" עד ימיו אין להם קולות וכשיטת אריסטו. והיאך יתכן שכל כוכב לבדו יש לו קול וכל הגלגל עם כוכבו אין לו קול? ולעצם הדבר אחרוני חכמי דורות ימי הבינים חזרו לאמת שיטת חכמי ישראל וכמ"ש הישר מקאנדיא בספר אלים. ואין צורך כיום להאריך בהנחות אלה כיון שהם שייכים לתחום הארכיאולוגיה האסטרונומית, גם

גלגל חוזר וגם גלגל קבוע, וראה הע' דוד כהנא בספרו גלילות הארץ (בוקארעסט תר"מ) עמוד . וראה גם לקמן פרק כד.
הערת המתרגם: וכך פסק בהלכות קדוש החודש פי"ג הל' כד: ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי... אין חוששין למחבר בין שחברו אותם נביאים בין שחברו אותם האומות. ע"ש. ואם יורשה לי הייתי אומר כי מה שכתב רבנו כאן "וזה נכון" אינו מוסב על עצם הדבר עם גלגל חוזר ומזלות קבועים או להיפך, אלא- על עצם החזרה באופן כללי, כלומר: שמידה זו נכונה בהחלט שיחזור האדם מדבר בלתי נכון שבידו, יהיה הצד שכנגד מי שיהיה, אם כי חוזר רבנו לקמן פרק יט על הדעה גלגל חוזר ומזלות קבועים כנכונה.

פרק [ט]

כבר ביארתי לך, כי מספר הגלגלים לא היה מדויק בזמן אריסטו, וכי אשר מנו הגלגלים [קפ]
בזמנינו תשעה, לא מנו אלא העיגול האחד הכולל מספר גלגלים כפי שמתבאר למי שעיין במדעי התכונה, ולפיכך אל יהו מוזרים בעיניך גם דבר אחד החכמים ז"ל שני רקיעים הם שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים . כי אומר דבר זה מנה עיגול כל הכוכבים עיגול אחד, כלומר: הגלגלים אשר בהם כוכבים, ומנה עיגול הגלגל המקיף אשר אין כוכב בו גלגל שני, ואמר שני רקיעים הם.
ואני אקדים לך הקדמה שיש לה צורך לעניין שיש לי בו מטרה בפרק זה, וזו היא.
דע, כי גלגל נוגה וכוכב יש בהם מחלוקת בין אנשי המדע הראשונים אם הם למעלה מן השמש או תחת השמש, לפי שאין שם הוכחה שתורנו על סדר שני העיגולים הללו. והייתה שיטת כל הראשונים כי עיגולי נוגה וכוכב מעל השמש, דע זה והבינהו היטב. ואחר כך בא בטלמיוס והכריע שהם למטה, ואמר שהוא היותר נראה באופן טבעי שתהא השמש באמצע, ושלושה כוכבים מעליה ושלושה תחתיה.
ואחר כך באו אנשים אחרונים בספרד והתמחו במדעים מאוד, וביארו כפי הקדמות בטלמיוס כי נוגה וכוכב מעל השמש. וכבר חיבר בזה אבן אפלח האשבילי, אשר נפגשתי עם בנו סופר ידוע.
ואחר כך חקר בעניין זה הפילוסוף הנעלה אבו בכר אבן אלצאיג, אשר למדתי אצל אחד מתלמידיו, והראה דרכי למידות שכבר העתקנוה ממנה, שלפיהן רחוק שיהו נוגה

וכוכב מעל השמש . אלא שמה שאמר אבו בכר הוא ראיה להרחקת הדבר, לא ראיה שהוא נמנע.
כללו של דבר, יהיה הדבר כך או לא יהיה, הנה כל הראשונים היו מסדרים נוגה וכוכב מעל השמש, ולפיכך היו מונים העיגולים חמשה:
עיגול הירח הקרוב אלינו בלי ספק,
ועיגול השמש שהוא עליו בהחלט,
ועיגול חמשת כוכבי הלכת ,
ועיגול הכוכבים הקבועים ,
והגלגל המקיף את הכל אשר אין בו כוכב.
ונמצא מניין העיגולים המצוירים, כלומר: עיגולי הצורות אשר בהם כוכבים, כי כך היו הקדמונים קוראים את הכוכבים צורות כפי שידוע בספריהם, יהיה מנינם ארבעה עיגולים:
עיגול הכוכבים הקבועים,
עיגול חמשת כוכבי הלכת,
ועיגול השמש,
ועיגול הירח,
ולמעלה מכולם גלגל אחד חלק אין בו כוכב.
ומניין זה הוא לדעתי יסוד גדול מאוד לעניין שעלה בדעתי ולא ראיתיו בפירוש לאחד הפילוסופים , אבל מצאתי בדברי הפילוסופים ודברי חכמים מה שהעירני עליו, והנני מזכירו בפרק זה ואבאר העניין [קפא]
הערות:
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק ד. וראה מטפיזיקה ספר יא פרק ח שהוא מונה ארבעים וששה גלגלים, ועל מספרים [קפ] אלה מדבר הוא שם בהיסוס רב.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "וחשבוהו לאחד".
הערת המתרגם: חגיגה יב ב.
הערת המתרגם: דברים י יד.
הערת המתרגם: ונקרא גם כותב, או כוכב חמה. מרקוריוס.
הערת המתרגם: בעל ספר אלמגסטי, אשר כמה מספריו באסטרולוגיה תרגם הראב"ע לעברית, ואינו תלמי המלך כפי שטועים רבים לחשוב. וראה לקמן פכ"ד הע' .
הערת המתרגם: נוסף על ראיותיו המדעיות שגם ההכרע הסדורי מחייב כן.ולקמן כתב רבנו שהאחרונים ביארו ע"פ הקדמות בטלמיוס.

הערת המתרגם: בר"ש "אחרים" וט"ס הוא:
הערת המתרגם: שמו המלא אבו מחמד גאבר אבן אפלח. וספרו "כתאב אלהיאה". ונקרא גם "אצלאח אלמגסטי" שם קבע כי מאדים ונוגה קרובים לארץ מן השמש. נולד באשביליה ומת בסביבות
ובסביבות כתב רבנו ספרו זה, כלומר: כארבעים שנה לאחר מות אבן אפלח. מלומד זה מזכירו רבות ר' זרח ב"ר נתן בשאלותיו לישר"ר מקנדיאה. כמובא בספר אלים.
הערת המתרגם: שמו המלא אבו בכר מחמד אבן יחיא אבן אלצאיג. ומכונה גם בשם אבן באג'ה. וכבר הזכירו רבנו לעיל ח"א פרק עד ד"ה הדרך השביעי ולקמן פרק כד וח"ג פרק כט.
הערת המתרגם: ובהלכות יסודי התורה הל' א כתב כי גלגלי כוכב ונגה למטה מן השמש. ע"ש. ואין להאריך בדברים הללו כיון שהם כיום שייכים לתחום הארכיאולוגיה האסטרונומית.
הערת המתרגם: "אלמתחיירה" ור"ש תרגם תרגום מלולי "הנבוכים". והכוונה ליתר כוכבי הלכת, שבתאי, צדק, מאדים, נגה, כוכב. ובאמת חכמי הטבע והאסטרונומיה הקדמונים קראום "נבוכים" מפני שנדמה להם שהם נבוכים במהלכם, ואין תנועתם סדירה, שנוגה וכוכב מקדימים זה את זה חליפות, ושבתאי וצדק ומאדים פעמים מקדימים ופעמים מאיטים, ונראים אף כנסוגים. ולפי השקפות הללו צדק הר"ש בתרגומו.
הערת המתרגם: אפשר: כוכבי השבת.
הערת המתרגם: כלומר: הקשר בין מספר הארבעה או החמישה האלה עם הרמז למסתרי [קפא] המרכבה וכפי שיתבאר בפרק י. ולא כהנרבוני, שדימה שכוונת רבנו למספר החמישה, ולגלג עליו, כי עצם המספר אינו שייך לפילוסופים אלא לאסטרונומים, ורמות רוחא נקטיה.

פרק [י]

ידוע ומפורסם בכל ספרי הפילוסופים, כאשר דברו בהנהגה אמרו, כי הנהגת העולם הזה השפל כלומר: עולם ההוויה וההפסד, אינו אלא בכוחות השופעים מן הגלגלים, וכבר הזכרנו את זה כמה פעמים .
וכן תמצא הכמים ז"ל אומרים, אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע מכה אותו ואומר לו גדל, שנאמר הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ .

ומזל קוראים גם לכוכב , תמצא את זה מפורש בתחילת בראשית רבה , שם אמרו, יש מזל שהוא גומר הילוכו לשלושים יום, ויש מזל שהוא גומר הילוכו לשלושים שנה.
הנה בארו בלשון זה כי אפילו פרטי ההוויה יש להן כוחות כוכבים מיוחדים להן, ואף על פי שכל כוחות הגלגל מתפשטים בכל הנמצאים. אלא שיש גם כוח כוכב מסוים מיוחד במין מסוים כפי שהמצב בכוחות הגוף האחד , לפי שכל המציאות דבר אחד כפי שהזכרנו .
וכך אמרו הפילוסופים: כי יש לירח כוח נוסף ומיוחד ביסוד המים, והראיה לכך תוספת הימים והנהרות בתוספת הירח, וחסרונם בחסרונו, וחלות ההתפשטות בימים עם הופעת הירח והנסיגה בחזרתו, כלומר: עליתו וירידתו ברבעי הגלגל, כפי שהדבר פשוט וברור אצל מי שהתחקה על כך.
אבל מה ששביב השמש מניע יסוד האש, הרי הדבר פשוט מאוד, כפי שאתה רואה מהתפשטות החום במציאות עם השמש, והתגברות הקור בהתרחקה מאיזה מקום או בשקיעתה ממנו , וזה פשוט מכדי להאריך בו.
ועלה בליבי כאשר ידעתי זאת, כי ארבע עיגולים הללו המצויירים, עם ששופעים מכללותן כוחות בכל ההוויה והם סיבתם , יש לכל עיגול יסוד מארבעת היסודות. אותו העיגול מקור כוח אותו היסוד באופן מיוחד, והוא המניע אותו תנועת ההוויה בתנועתו, ויהיה עיגול הירח מניע המים, ועיגול השמש מניע האש, ועיגול שאר כוכבי הלכת מניע האויר, ולרוב תנועתן ושינוייהם וחזרתן ועמידתם ושהייתם, רבה התגוונות האויר ושינויו והצטמצמותו והתפשטותו במהירות, ועיגול הכוכבים הקבועים מניעים הארץ. ויתכן כי בשל כך קשתה תנועתה מלקבל ההתפעלות וההתמזגות מחמת אטיות הכוכבים הקבועים בתנועתם.
וכבר העירו על ייחוד הכוכבים הקבועים לארץ, באמרם כי מניין מיני הצמחים כמניין אחדי כוכבים מכללות הכוכבים .
וכך אפשר שיהא הסדר:
שיהו העיגולים ארבעה,
והיסודות הנעים מחמתם ארבעה,
והכוחות השופעים מהם במציאות באופן כללי ארבעה כוחות כמו שביארנו.
וכן סיבות כל תנועה גלגלית ארבע סיבות, והם:
תבנית הגלגל כלומר: עגילותו,
ונפשו,

ודעתו אשר בה ישכיל כמו שביארנו ,
והשכל הנבדל שהוא חישוקו.
והבן זה היטב. וביאורו, כי אלמלי שתבניתו באופן זה, לא היה אפשר כלל שינוע תנועה סיבובית ברציפות, לפי שלא תתכן רציפות תנועה חוזרת כי אם בתנועה הסיבובית בלבד. אבל התנועה הישרה, ואפילו היה הנע חוזר באותו המרחק עצמו כמה פעמים, לא תהיה התנועה רצופה, לפי שיש תנוחה בין כל שתי תנועות נגדיות כפי שהוכח במקומו.
הנה נתבאר כי מהכרח רציפות התנועה החוזרת באותו מרחק עצמו, שיהא הנע - נע בסיבוב. ולא ינוע כי אם בעל נפש. הרי נתחייבה מציאות הנפש, והכרחי שיהא גורם לתנועה, והוא הציור ותשוקת דבר שהצטייר כפי שביארנו. וזה לא יצא כאן כי אם בדעה, הואיל ואינה בריחה מבלתי מתאים ולא דרישת מתאים. והכרחי שיהא מצוי מסוים, הוא אשר הושכל, והייתה התשוקה לו כמו שביארנו.
נמצאו אלה ארבע סיבות לתנועת הגלגל, וארבעה אופנים מן הכוחות הכלליים השופעים ממנו אלינו, והם:
כוח הויית הדוממים ,
וכוח הנפש הצמחית,
וכח הנפש החיונית,
וכוח הנפש ההוגה,
כמו שביארנו .
ועוד, שכאשר תבחן פעולות הכוחות הללו, תמצאם שני מינים:
הויית כל מתהווה,
ונצירת אותו המתהווה,
כלומר: נצירת מינו תמיד, ונצירת פרטיו זמן מסוים . וזהו עניין הטבע שאומרים שהוא חכם, מנהל, משגיח בהמצאת החי באומנות כאילו מחשבתית , משגיח בנצירתו וקיומו בהמצאת כוח מצייר, הוא סיבת מציאותו.
וכוחות מזינים הם סיבת קיומו ונצירתו הזמן האפשרי, הכוונה הוא אותו הדבר האלהי שמגיעים ממנו שתי פעולות אלו באמצעות הגלגל.
וזה מספר הארבעה הוא נפלא ומקום התבוננות, במדרש ר' תנחומא אמרו כמה מעלות היו בסולם - ארבע , כלומר: אמרו והנה סלם מוצב ארצה . ובכל המדרשות מזכירים כי ארבע מחנות של מלאכים הם ונכפל דבר זה .
וראיתי באחת הנוסחאות 'כמה מעלות היו בסולם שבע'. אבל כל הנוסחאות וכל המדרשות מסכימים, כי מלאכי אלהים אשר ראה עולים ויורדים היו ארבעה לא יותר,

שנים עולים ושנים יורדים, ושהארבעה נפגשו במעלה אחת ממעלות הסולם, ונעשו הארבעה בשורה אחת, השנים העולים והשנים היורדים . עד שלמדו מכך כי רוחב הסולם היה כשיעור עולם ושליש במראה הנבואה, כי רוחב המלאך האחד במראה הנבואה כשיעור שליש העולם, שנאמר וגויתו כתרשיש , ונמצא רוחב הארבעה עולם ושליש.

ובמשלי זכריה כאשר תואר ארבע מרכבות יוצאות מבין שני ההרים וההרים הרי נחושת , אמר בפירושו אלה ארבע רוחות השמים יוצאות מהתיצב על [קפג] אדון כל הארץ , והרי הן עילת כל מה שמתחדש. ומה שהזכיר נחושת, וכן אמרו נחושת קלל , סקר בכך שיתוף מסוים, ותשמע עוד הערה בכך .

אבל אמרם כי המלאך שליש העולם, והוא אמרם בבראשית רבה בלשון זה, שהמלאך שלישו של עולם, הוא פשוט מאוד, וכבר ביארנו את זה בחבורנו הגדול בהלכות , כי כל הנבראים שלושה חלקים:

השכלים הנבדלים והם המלאכים,

והשני גופי הגלגלים,

והשלישי החומר הראשוני כלומר: הגופים תמידי השינוי אשר תחת הגלגל.

ככה יבין מי שרוצה להבין החידות הנבואיות, ויתעורר מתרדמת הפתיות , וינצל מתהום הסכלות וירום אל העליונים.

אבל מי שטוב לו לצלול בים סכלותו וירד מטה מטה אינו צריך ליגע גופו ולא לבו, יתרוקן מכל תנועה, והוא ירד למטה באופן טבעי.

ולכן הבן כל מה שנאמר ובחנהו.

הערות:

הערת המתרגם: ובאופן מיוחד לעיל ח"ד פרק עב ד"ה ודע ובחלק זה פ"ה.

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה י, ז.

הערת המתרגם: איוב לח לג.

הערת המתרגם: כלומר: מלבד השם הידוע לאותן שתים עשרה צורות דמיוניות של גושי כוכבים שהם נקראים מזלות.

הערת המתרגם: פרשה י, ד. ורבנו הביא קטע מסורג מלשון המדרש.

הערת המתרגם: כל עשב ועשב.

הערת המתרגם: שהריח מיוחד באף, והטעם בחיך, וכדומה.

הערת המתרגם: אפשר: יחידה אחת.

הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק עב.

הערת המתרגם: יש שתמהו על שכתב רבנו "הפילוסופים" בעת שהמדובר הוא במדעי הטבע ולא בפילוסופיא במובנה המקובל. והם לא שתו לב לעיקר הרכב המילה, כפי שפירשה אבי נצר, הובא במאמר "תרגמה' אבי נצר", שהוא "העדפת החכמה" ולא חשוב מאיזה סוג שהוא. וכפי שכתב רבנו בספרונו מילות ההגיון שער ארבעה עשר.
הערת המתרגם: "אקבאל" הופעת יפעה והצלחה, והכוונה בחציו הראשון של החידש. ובר"ש "עם הקדים הירח" וגרם לאפודי טעות בהבנה.
הערת המתרגם: כי רק חצי מסלולו - גלגלו - מעל לאופק, רבע בעליה.
הערת המתרגם: מעילות, והרבע השני בירידה.
הערת המתרגם: בהתרחקה כשיזה מקום בנטיות הקיץ והחורף או בשקיעתה היומית.
הערת המתרגם: בר"ש "אע"פ" ולא דק.
הערת המתרגם: על ידי התנועה הכללית וכדלעיל ח"א פרק עב, ובהלכות יסודי התורה פ"ר הל' ו.
הערת המתרגם: בר"ש "הנבוכים" וראה לעיל פ"ט הע' .
הערת המתרגם: אפשר: ודחיסותו. ובר"ש "והתקבצו".
הערת המתרגם: אפשר: כבדה תנועתה. ובר"ש "התאחרה תנועתה".
הערת המתרגם: וכדלעיל [קפב] הע' .
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק עב.
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק ד.
הערת המתרגם: שם, ובפתיחת חלק זה הקדמה שלוש עשרה.
הערת המתרגם: הציור המחשבתי.
הערת המתרגם: התנועה.
הערת המתרגם: אפשר: המשתלחים. ובר"ש הבאות תחילה.
הערת המתרגם: בר"ש "המחצבים". והכוונה בעיקר למתכות לכל מיניהם.
הערת המתרגם: לעיל ה"א פרק עב.
הערת המתרגם: נצירת המין תמיד שמין הצומח למשל קיים על האדמה מאז הבריאה, ואילו נצירת פרטיו כל עץ או שיח זמן מסוים, אם שנים אחדות, או עשרות, או מאות.
הערת המתרגם: אמרה זו כתבה רבנו בספרו הנהגת הבריאות מהד' מונטנר עמ' בשם אפוקראט. וכיוצא בכך בשם גאלינוס, ובשם אבו בכר מחמד אבן זכריה אלראזי. וראה גם ספר הקצרת לרבנו מהד' מונטנר פרק יג עמ' והלאה. וראה גם הפוליטיקה לאריסטו ספר א שהרי אין הטבע כפי קחונו אומרים עושה מאומה לבטלה.
הערת המתרגם: "כאלמהניה", כאלו מלאכת מחשבת.

הערת המתרגם: כלומר: כל הכוחות הללו, הם אותו הדבר האלהי שהוטבע בתנועת הגלגל.
הערת המתרגם: בכל נוסחי התנחומא שבידנו אין לשון זה.
הערת המתרגם: בראשית כח יב.
הערת המתרגם: ראה פרקי ר' אליעזר פ"ד. במדבר רבה פרשה ב ט.
הערת המתרגם: כלומר: שעניין זה חוזר בהרבה מקומות בדברי חז"ל.
הערת המתרגם: השווה לעיל ח"א פרק טו. ובהערה על המכתב המיוחס לרבנו אל ר' חסדאי הלוי הספרדי. והשווה יסודי התורה פ"ז הל' ג.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה סח יז. וראה חולין צא ב.
הערת המתרגם: דניאל י,ו.
הערת המתרגם: זכריה ו א.[קפג]
הערת המתרגם: שם ו ה.
הערת המתרגם: דניאל י,ו. יחזקאל א ז.
הערת המתרגם: לקמן ח"ב סוף פרק כט. וסוף פרק מג.
הערת המתרגם: "אלפקה" תורת הדינים וההלכות. והוא בהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ג. ובר"ש "חבורנו הגדול בתלמוד".
הערת המתרגם: "אלגפלה" פתיות, העלם, וכך מתרגם רס"ג בכל מקום. ובר"ש "השכחה" ואינו נכון כאן, וראה פירוש רבנו למשנה שבת פי"ט הע' מהדורתי.
הערת המתרגם: במקור "בחאר" ימים. לשון רבים,
הערת המתרגם: על דרך הכתוב =דברים כח מג.
הערת המתרגם: "יתכ'לי" יתרוקן, יתערטל, ישתחרר. ובר"ש "יניח התנועה" והדברים ברורים שאין הסכלות צריכה עשייה, והחידלון הוא עשייתה.

פרק [יא]

דע כי עניני התכונה האמורים הללו, אם קראם והבינם אדם למודי בלבד, יחשוב שהם הוכחה גמורה שצורת הגלגלים ומנינם כך הוא. ואין הדבר כך, ולא זו מטרת מדעי התכונה, אלא יש מהם דברים מוכחים שהם כך, כפי שהוכח שמסלול השמש מסלול נוטה מקו המשווה וזה דבר שאין בו ספק, אבל אם יש לו גלגל מחוץ למרכז, או גלגל סיבוב - לא הוכח. וזה ממה שאין בעל התכונה שם אליו לב, כי מטרת המדע הזה, הנחת תכונה שבה אפשר שתהא תנועת הכוכב אחת סיבובית, שאין בה לא מהירות ולא איטיות ולא שינוי, [קפד] ותהיה התוצאה מאותה התנועה מתאימה למה שנראה.

וישתדל עם זאת * למעט את התנועות ומניין הגלגלים ככל האפשר, לפי שאם יכולנו דרך משל להניח תכונה שבה יתקיים הנראה מתנועת כוכב זה בשלושה גלגלים, ותכונה אחרת יתקיים בה אותו הדבר עצמו בארבעה גלגלים, הרי עדיף שנסמוך על התכונה מעוטת מניין התנועות . ולפיכך בחרנו בשמש יציאת המרכז על הנחת גלגל סיבוב כפי שהזכיר בטלמיוס .

ולפי העניין הזה כאשר השגנו תנועות כל הכוכבים הקבועים תנועה אחת בלתי משתנית, ואין מקומותיהם משתנים זה מזה , הנחנו שכולם בגלגל אחד. ואינו נמנע שיהא כל כוכב מהן בגלגל ויהיו כל תנועותיהם שוות, וכל אותם הגלגלים על צירים שווים , ויהיו אם כן השכלים כמניין הכוכבים, כמו שנאמר היש מספר לגדודיו כלומר: לריבויים, לפי שהשכלים והגופים השמימיים וכל הכוחות הכל גדודיו, והכרחי שיסוכמו מיניהם במניין .

ואפילו אם יהיה הדבר כך, לא ישתבש הסדר שקבענו במה שמנינו גלגל הכוכבים הקבועים עיגול אחד, כמו שאנו מנינו חמשת גלגלי כוכבי הלכת על אף ריבוי גלגליהם עיגול אחד, כי כבר הבנת את המטרה, שהיא:

למנות כל הכוח אשר השגנו במציאות השגה כללית, מבלי להתעכב בדיוק אמיתת השכלים והגלגלים.

אלא כל המטרה, שכל הנמצאים מלבד הבורא יתעלה, נחלקים לשלושה חלקים:

האחד השכלים הנבדלים,

והשני הגופים הגלגליים שהם נושאים לצורות קבועות שאין הצורה עוברת בהם מנושא לנושא, ואין אותו הנושא משתנה בעצמו,

והשלישי אלו הגופים ההווים הנפסדים אשר חומר אחד כולל את כולם , ושההנהגה שופעת מאת ה' יתעלה על השכלים לפי מעלותיהם, ומן השכלים שופע מהם ממה שקיבלו טובות ואורות על גופי הגלגלים, ושופע מן הגלגלים כוחות וטובות על זה הגוף ההווה הנפסד בעוצם מה שקבלו ממקורם .

ודע, שכל משפיע טוב מסוים בדירוג הזה, אין מציאות אותו המשפיע ומטרתו ותכליתו השפעת זה המושפע בלבד, כי יתחייב מזה דבר בטל בהחלט, לפי שהתכלית יותר נעלה מן הדברים שהם בגלל התכלית, ואם כן היה מתחייב שתהא מציאות היותר נעלה ויותר שלם ויותר נכבד בגלל היותר שפל, ודבר זה לא ידמהו משכיל .

אלא הדבר כפי שאבאר, והוא, שהדבר השלם באיזה אופן של שלמות יש שאותה השלמות בו כדי שלמות עצמו [קפה] ולא תעבור ממנו שלמות לזולתו, ויש שתהא שלמותו בכדי שתעדף ממנו שלמות לזולתו.

כאלו תאמר על דרך המשל, שיש אדם שיהא לו ממון מה שממלא צרכיו בלבד ולא יעדף לו ממנו מה שישפיע בו לזולתו, ואחר יש לו ממון מה שיעדף לו ממנו כדי להעשיר אנשים רבים, עד שהוא נותן לאדם אחר שיעור שיהא בו גם אותו אדם עשיר, ויעדף לו מה שיעשיר בו אדם שלישי.

כך הוא הדבר במציאות: שהשפע המגיע ממנו יתעלה להמצאת שכלים נבדלים, שפע גם מאותם השכלים כהמצאת זה את זה עד השכל הפועל , ושם נפסקה המצאת הנבדלים. וכל נבדל שפעה גם ממנו מציאות מסוימת , עד שנסתיימו הגלגלים אצל גלגל הירח, ואחריו הגוף הזה ההווה הנפסד , כלומר: החומר הראשוני ומה שהורכב ממנו, וכל גלגל מגיעים ממנו כוחות אל היסודות, עד שנפסקה שפיעתם עם תכלית ההוויה וההפסד .

וכל הדברים הללו כבר ביארנו שאינם סותרים מאומה ממה שהזכירו נביאנו ונושאי תורתנו, לפי שאומתנו אומה חכמה שלמה, כמו שפירש יתעלה על ידי האדון אשר הביא לשלמותנו ואמר, רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה .

אלא שכאשר כילו טובותינו רשעי * העמים הסכלים, והשמידו חכמותינו וספרינו, והאבידו חכמינו, עד שחזרנו להיות סכלים כמו שיעד לנו בחטאינו ואמר, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר , ונתערבנו בהם, ועברו אלינו השקפותיהם כמו שעברו אלינו מידותיהם ומעשיהם. וכמו שאמר בדמיון המעשים, ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם , כך אמר במה שעברו אלינו השקפות הסכלים: ובילדי נכרים ישפיקו , תרגמו יונתן בן עוזיאל ע"ה ובנמוסי עממיא יהכון .

וכאשר גדלנו עם הרגל השקפות הסכלים , באו הדברים האלה הפילוסופיים כאלו הם זרים לתורתנו כזרותם מהשקפות הסכלים, ואין הדבר כן.

והואיל וכבר הזכרנו בדברנו כמה פעמים השפע מאת ה' ומן השכלים, ראוי שנבאר לך אמיתתו, כלומר: העניין שמכנים אותו שפע, ואחר כך אעסוק בדברים בחידוש העולם. [קפו]

הערות:

הערת המתרגם: כלומר: אדם היודע תכונה מעשית וכמו שכתב רבנו בפירושו לראש השנה פ"ב ח"ז "לפי שרוב בני אדם ואולי כולם אינם יודעים אלא פעולת הסיכום בלבד

כלומר: לצרף מספר אל מספר". ואינם יודעים על מה אדני החשבונות האלה הטבעו, וחושבים כי באמת מהלך הירח הוא כך ונטייתו כך, וכך יתר העצמים השמימיים. ואין הדבר כן ולא עלתה זאת על לב מיסדי החשבונות הללו, וכל מטרתם בהם הוא לקבוע לנו חוקים וסימנים קצובים, מתי מגיע כוכב זה לנקודה זו, ואע"פ שאנו קוראים אותו מהלך הכוכב, לא אכפת לנו אם הוא באמת מהלך הכוכב, או שהארץ היא הנעה, או שצירופים שונים גרמו אותם המפגשים הקבועים, כמו שאנו קובעים חידשה של לבנה כט יב תשצג, בעוד שבאמת הוא רק כז ומשהו, וסכום זה הוא בצירוף תזוזת הארץ. משל למי שראה שהאוטובוס מגיע מירושלים לת"א בכל שעה, וחילק את נקודות המרחק מתי מגיע לשער הגיא- ומתי לרמלה. ולא אכפת לו אם האדמה היא המתגלגלת מתחת לאוטובוס כפי שנראה ליושב בתוכו, או שהגלגלים מתגלגלים תחתיו והוא עומד במקומו, או שמי שהוא סוחב אותו ומזיזו. וכן קובע המרחקים לפי חלוקת היום, ולא אכפת לו אם הוא מאיט בעליה ומחיש בירידה, העיקר הוא לדעת שבמשך כך וכך דקות הוא נמצא בנקודה פלונית. והארכתי מפני שראיתי מי שהטה דברי רבנו מפשוטם. וראה לקמן בחלק זה פרק כד הע' .

הערת המתרגם: "מעדל אלנהאר" רגילים לתרגמו "קו המשווה" כפי שתרגמתי. ורבנו בהלכות קידוש החודש פי"א הל' יז קראו "קו השווה המסבב באמצע העולם". וכך בכל מקום שם קורא אותו "קו השווה". ור"ש כתב כי רבנו הציע לנו לתקן בתרגומו "דרך נוטה מן הקו השווה המהלך באמצע העולם". ואיני מאמין שרבנו הציע מילת "דרך", בעוד שבחבורו משתמש במילת "מסלול", וכך השתמשו כל התוכנים של אותם הימים. וכך נוהגים לתרגם גם [קפד] "כ'ט אלאסתוי" "קו המשווה" ושני מושגים הם, ואין כאן המקום לבארם.

* . גם כאן כתב ר"ש כי רבנו תקן בתרגומו "ויתכוון עם זה". ונכון הוא, והכוונה שישאף לכך ותהיה מטרתו לקראת כך.

הערת המתרגם: רק כדי למעט בטרחת החשובים והסכומים. כי בכל אופן אין אנו יודעים את האמת כפי דיוקה, וכיוצא בזה כתב רבנו בהלכות קידוש החודש פרק יא הל' ה-ו, ע"ש.

הערת המתרגם: אלמגסטי ספר ג פרקים ג-ד.

הערת המתרגם: אין אנו רואים אותם פעמים מתרחקים זה מזה ופעמים מתקרבים זה לזה.

הערת המתרגם: בגלגל בפני עצמו ובמסלול מיוחד לו.

הערת המתרגם: שאין להם נטיות שונות ואין ביציות ולא אצטרובילויות בגלגלם. וברי"ש "על קטבים אחרים" ואינו נכון. ושמא צ"ל על קטבים אחידים.
הערת המתרגם: איוב כה ג.
הערת המתרגם: כפי שכבר קדם בפתיחת חלק זה בהקדמה השניה, שמציאות עצמים שאין סוף למנינם בטל.
הערת המתרגם: שהם רבים מאד.
הערת המתרגם: בר"ש "הנבוכים". וראה לעיל פ"ט הע' .
הערת המתרגם: "אלקוה" והכוונה הכוח הכללי המתפצל לכמה כוחות ובנות כוחות.
הערת המתרגם: מבלי להתעכב על מספרם המדוייק של השכלים והגלגלים.
הערת המתרגם: ובהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ג סכם רבנו דברים הללו ממטה למעלה וז"ל: כל מה שברא הקב"ה בעולמו נחלק לשלושה חלקים, מהן ברואים שהן מחוברים מגולם וצורה והם הווים ונפסדים תמיד, כמו גופות האדם והבהמה והצמחים והמתכות. ומהן ברואים שהן מחוברים מגולם וצורה, אבל אינן משתנים מגוף לגוף ומצורה לצורה כמו הראשונים, אלא צורתן קבועה לעולם בגולמם, ואינן משתנים כמו אלו והם הגלגלים והכוכבים שבהן, ואין גולמם כשאר גולמים ולא צורתם כשאר צורות. ומהן ברואים צורה בלא גולם כלל והם המלאכים, שהמלאכים אינם גוף וגויה אלא צורות נפרדות זו מזו.
הערת המתרגם: בר"ש "מהתחלותיהם"
הערת המתרגם: לא יעלה בדמיונו של משכיל. והדברים מכוונים בעיקר נגד רס"ג בספרו [קפה] האמונות והדעות מאמר רביעי פרק ב, רשה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: שין קמוצה ופא פתוחה.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פ"ד והע' תרגום דברי אבי נצר השייכים לעניין זה.
הערת המתרגם: אפשר: המצאת דבר מה.
הערת המתרגם: על דירוג הבריאה ראה גם הלכות יסודי התורה פ"ג הל' א והל' י.
הערת המתרגם: כל אחד מארבעת היסודות בפשטותו.
הערת המתרגם: בפעולת ההוויה וההפסד שבכדור הארץ.
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרקים ה--י.
הערת המתרגם: אפשר: וחכמי.
הערת המתרגם: משה רבנו. וכבר העירותי לעיל ח"א פרק כז הע' שאין ממש בהערת אברבנאל שם על אמירת רבנו "אדון" ביחס לאנקלוס.
הערת המתרגם: דברים ד ו. וראה לקמן ח"ג פרק לא. ובפירושו לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' רא.

* . לפי כ"י ס. ק, "צרות" והכוונה היסורין והצרות שהמיטו עלינו והרדיפות שרדפונו.
הערת המתרגם: ישעיה כט יד. וראה גם הקדמת רבנו לזרעים מהדורתי עמ' כא, שם מנה סיבות אחרות לאובדן חכמתה, וז"ל כל שכן אנחנו שעם אובדן המדע והחכמה מאתם כמו שיעד לנו יתעלה: לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינה נבוניו תסתתר, נתיחדו בכל אחד ממנו ארבעה דברים: חולשת שכל, והתגברות התאוות, והעצלות מללמוד, והחריצות לרדיפת עניני העולם הזה, ארבעת שפטי הרעים. וראה אגרת תימן מהדורתי קטע שלישי.
הערת המתרגם: תהלים קו לה.
הערת המתרגם: ישעיה ב ו.
הערת המתרגם: ולעיל ח"א פרק ז העתיק "אזלין". וראה גם שם בתחילת פרק ע"א.
הערת המתרגם: והרי תמצית דברי רבנו בסוף מאמרו על הקצרת בקשר לנזקי ההרגל:
אמר אלכסנדר אלאפרודיסי, סיבות המחלוקות בכל העניינים שלוש,
האחת אהבת ההתגדלות והניצוח המונעים את האדם מלהבין הדבר כפי שהוא.
ב, עומק הדבר המושג ודקותו.
ג, סכלות המשיג וחסרונו.
ואני אומר שיש עוד סיבה רביעית שלא הזכירה אלכסנדר מפני שלא הייתה בזמנו, והיא ההרגל והגדילה בדעה מסוימת, לפי שהאדם נוטה בטבעו למנהגותיו והרגליו בין במעשים ובפעולות בין בדעות ובהשקפות. [קפו]
חלק שני

פרק [יב]

פשוט הוא, שכל מחודש יש לו גורם פועלי בהחלט, הוא אשר חידשו אחר שלא היה מצוי.
ואותו הפועל הקרוב, לא יבצר משיהיה גוף או שאינו גוף.
וכל גוף, אינו פועל מצד היותו גוף, אבל פועל הוא פעולה מסוימת מצד היותו גוף מסוים. כלומר: בצורתו . ואדבר עוד בזה לקמן .
ואותו הפועל הקרוב המחדש את הדבר המחודש, יש שגם הוא מחודש. וזה לא ימשך עד בלי סוף , אלא הכרחי לנו על כל פנים, אם היה שם דבר מחודש, שיגיע אל מחדש קדמון בלתי מחודש, הוא אשר חידשו.
ותשאר השאלה: מדוע חידש עתה, ולא חידש את זה לפני כן, כיון שהוא מצוי?

והכרח על כל פנים שתהיה מניעת אותו הפועל המחודש לפני התחדשו , או מהעדר יחס מסוים בין הפועל והנפעל אם היה הפועל גוף, או מחמת העדר עתוד החומר - אם היה הפועל שאינו גוף.
וכל ההצעה הזו כפי שמחייב העיון הטבעי, מבלי לשים לב עתה לקדמות העולם או חידושו , כיון שאין זה מטרת פרק זה.
וכבר נתבאר במדעי הטבע, כי כל גוף העושה פעולה מסוימת בגוף אחר, אינו פועל בו אלא בהיפגשו בו, או בפוגשו דבר הפגשו אם הייתה פעולת אותו הפועל על ידי אמצעים. המשל בכך, שהגוף הזה אשר הוחם עתה, לא הוחם אלא מפני שנפגש עם גוף האש, או שהאש חממה את האויר והאויר הסובב את אותו הגוף חממו, ויהיה הפועל הקרוב לחימום אותו הגוף עצם האויר החם.
ואף אבן המגנט אינה מושכת את הברזל מרחוק, אלא בכוח המתפשט ממנה באויר הפוגש את הברזל. ולפיכך אינה מושכת בכל מרחק שיהיה, כמו שאין האש הזו מחממת בכל מרחק שיהיה, אלא במרחק שמשתנה האויר אשר בינה לבין הדבר המתחמם מכוחה. אבל כאשר נפסק חום האויר מן האש הזו מבעד לדונג הזה לא יותך מחמתה , כך המצב במה שמושך .
וזה אשר לא היה חם, ואחר כך הוחם, הרי על כל פנים הכרחי שנתחדש שם גורם מחמם, או אש שנתחדשה, או שהייתה במרחק מה ממנו ונשתנה אותו המרחק, ויחס זה הוא שהיה נעדר ואחר כך נתחדש.
וכך אנו מוצאים גורמי כל מה שמתחדש במציאות מן המתחדשים, אשר גורמיהן התמזגות היסודות שהם גופים פועלים זה בזה ונפעלים זה מזה, כלומר: שגורם חידושם קרבת גוף לגוף, או ריחוק גוף מגוף .
אבל חידושים שאנו מוצאים שאינם תוצאה של התמזגות, והם כל הצורות, הרי גם הם הכרחי שיהא להם פועל. כלומר: נותן הצורה, והוא אינו גוף, כי פועל הצורה צורה לא בחומר כמו שנתבאר במקומותיו , וכבר הערנו על הראיה לכך במה שקדם .
וממה שמבאר לך את זה עוד, שכל מיזוג [קפז] סובל תוספת וגרעון, והוא מתחדש ראשון ראשון , ואין הצורות כן, לפי שאינן מתחדשים ראשון ראשון, ולפיכך אין תנועת בהן , אלא מתחדשים או נפסדים לא בזמן, ולפיכך אינן מפעולות המיזוג, אלא המיזוג מעתד בלבד את החומר לקבלת הצורה, ופועל הצורה דבר שאינו סובל חלוקה, כי פעולתו ממינו. ולפיכך ברור כי פועל הצורה, כלומר: נותנה צורה בהחלט, והיא נבדלת, והפועל הזה אשר אינו גוף, מן המוכחש הוא שתהא השפעתו למה שהוא משפיע ביחס מסוים ,

כיון שאינו גוף שיקרב או ירחק, או שיקרב גוף אליו או ירחק, כי אין יחס מרחק בין הגוף לשאינו גוף.
ולכן בהכרח כי סיבת העדר אותה הפעולה, הוא העדר עתוד אותו החומר לקבלת פעולת הנבדל.
הנה נתבאר כי פעולת הגופים כפי צורותם זה בזה, מחייב עתוד החומר לקבלת פעולת מה שאינו גוף, אשר אותם הפעולות הם הצורות.
וכיון שהשפעת השכל הנבדל ניכרת וברורה במציאות, והיא כל מתחדש שאין חידושו מעצם ההתמזגות בלבד, ידענו בהחלט כי אותו הפועל אינו פועל במפגש, ולא במרחק מסוים כיון שאינו גוף. ולכן מכנים תמיד את פעולת הנבדל שפע, על דרך הדמוי למעין המים שהוא שופע מכל עבר, ואין לו צד מסוים שהוא מקבל ממנו או נותן לזולתו, אלא מכולו נובע ולכל העברים, משקה הקרובים לו והרחוקים באופן תמידי.
כך השכל הזה, אינו מגיע לו כוח מעבר מסוים וממרחק מסוים, וגם אין כוחו מגיע לזולתו מעבר מיוחד ובמרחק מיוחד ולא בעת כן ובעת לא , אלא פעלו תמידי בכל עת שעותד דבר מקבל אותה הפעולה המצויה תמיד, אשר כינו אותה בשם 'שפע'. כך הבורא יתרומם שמו, כיון שהוכח שאינו גוף, ונתאמת שהכל פעלו, ושהוא סיבתו הפועלת כמו שביארנו וכמו שנבאר , נאמר כי העולם משפע ה', ושהוא השפיע עליו כל מה שיתחדש בה. וכן אומרים שהוא השפיע מדעו על הנביאים. והעניין כולו שהפעולות הללו פעולת מי שאינו גוף, והוא אשר פעלו נקרא שפע.
ושמות הללו, כלומר: השפע, כבר הניחתם גם העברית על ה' יתעלה בגלל הדימוי למעין המים השופע כפי שהזכרנו, לפי שאין למצוא לדמוי פעולת הנבדל טובה יותר ממליצה זו, כלומר: שפע, כיון שאין ביכלתנו למצוא שם התואם בדיוק את אמתת העניין, כי ציור פעולת הנבדל קשה מאוד, כמו קושי ציור מציאות הנבדל. וכמו שאין הדמיון מצייר מצוי כי אם גוף או כוח בגוף, כך לא יצטייר בדמיון עשיית פעולה, כי אם במפגש פועל או במרחק מסוים ומצד מיוחד.
ולפיכך כאשר נתאמת אצל מקצת ההמונים שאין ה' גוף, או שאין [קפח] לו מגע במה שעושה, דימו שהוא מצווה את המלאכים, והמלאכים עושים אותן הפעולות באופן ישיר ובמגע גוף בגוף, כדרך שעושים אנחנו בכל מה שאנו עושים. ודמו שגם המלאכים גופים . ומהם מי שסובר שהוא יתעלה מצווה הדבר במילים כדברנו, כלומר: באותות וקול, ואז יופעל אותו הדבר . כל זה המשכות אחר הדמיון אשר הוא גם יצר הרע באמת , כי כל מגרעת הגיונית או מדותית היא פעולת הדמיון או נספחת לפעולתו.

ואין זה מטרת הפרק, אלא הכוונה להבין עניין השפע האמור כלפי ה' וכלפי השכלים כלומר: המלאכים, מחמת שאינם גופים, ואומרים גם בכוחות הגלגליים שהם שופעים במציאות. ואומרים שפע הגלגל, ואף על פי שפעולותיו באות מגוף, ולפיכך פועלים הכוכבים במרחק מסוים, כלומר: קרבתם למרכז וריחוקם ממנו ויחסם זה לזה, ומכאן נכנסו למשפטי הכוכבים .

אבל מה שאמרנו כי ספרי הנביאים נשתמשו גם בעניין השפע לפעולת ה', הרי הוא אמרו, אותי עזבו מקור מים חיים , כלומר: שפע החיים, רוצה לומר המציאות שהיא החיים בלי ספק, וכן אמרו, כי עמך מקור חיים רוצה לומר שפע המציאות. וכך סוף הלשון, והוא אמרו באורך נראה אור, הוא העניין עצמו, כי בשפע השכל אשר שפע ממך נשכיל ואז נוכשר ונלמד ונשיג השכל, ולכן הבן אותו.

הערות:

הערת המתרגם: אפשר "סיבה פועלת", וכן כל השאר. וכך הוא בר"ש.

הערת המתרגם: שאין הגוף פועל מצד היותו חומר, אלא מצד היותו גוף מסוים, והדבר שעשאו מסוים היא צורתו כלומר: נפשו, ואלמלי צורתו הטבעית לא היה פועל. וכפי המשל דלקמן אין האש מחממת או מיבשת מצד היותה גוף אלא מצד צורתה הטבעית שהוא החם והיובש, וראה גם קרשקש.

הערת המתרגם: בפרק זה במשל האש והמגנט.

הערת המתרגם: וכדלעיל בפתיחת חלק זה בהקדמה השלישית.

הערת המתרגם: אותו המחדש הקדמון הבלתי מחודש.

הערת המתרגם: אחת משתי סיבות.

הערת המתרגם: מלקבל התפעלות.

הערת המתרגם: כלומר: שהקדמה והצעה זו שהקדמנו להסבר המונח "שפע" היא תוצאה ומסקנא של העיון והמחקר בהליכים הטבעיים. ונחוצה היא לא רק לשיטתנו האומרים שהעולם מחודש, אלא גם לשיטת האומרים שהוא קדמון, אלא שאנו לא נעסוק כעת בנקודה זו. ותתבאר לקמן בארוכה בפרקים מיוחדים.

הערת המתרגם: כוח. ולא גופיפים כפי שכתב ולפסון בספרו על קרשקש עמ' תקסג.

הערת המתרגם: אפשר: באיזה.

הערת המתרגם: אם הדונג מוצב בגובה רב מעל האש כך שהאויר הספוג מחום האש כלה לפני הגיעו אל הדונג, ואויר שאינו ספוג חום חוצץ מבעד לדונג לא יותך.

הערת המתרגם: המגנט.

הערת המתרגם: שכאשר חום גדול קרוב למקום מסוים הרי להט רשפו מונע התהוות צמחייה באותו מקום, וכאשר מתרחק ונשאר רק חום מאוזן מופיעה הצמחייה. וראה אפודי, קרשקש, שם טוב, אבן שמואל, שכל אחד פירש כדרכו.

הערת המתרגם: בספרים שדברו בעניין זה. [קפז]

הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק ד.

הערת המתרגם: שכל גוף גדל וחדל בהדרגה. בחי ובצומח הרי הדבר ברור. ובמידה מסוימת אף בדומם, ספרו חוצבי המלח מהררי המלח שבמזרח תימן שכאשר חשבים כמה טונות ממקום מסוים עוזבים אותו כמה שנים והוא חוזר ומתמלא לכמו שהיה.

הערת המתרגם: תנועת גדילה שינוי וחדלון. וכפי שקדם לעיל בפתיחת חלק זה בהקדמה החמישית.

הערת המתרגם: וכיון שהתחדשות הצורה או חדלונה, במילים אחרות, הופעתה בחומר או סילוקה אינם קשורים בזמן (וראה מקור חיים לרשב"ג שער חמישי כז). אם כן אינה סובלת חלוקה, וברור איפוא כי פועלה ממינה.

הערת המתרגם: אפשר: מחמת יחס מסוים. והכוונה קריבה או ריחוק.

הערת המתרגם: וכפי שכבר קדם לעיל שאין הגוף פועל מחמת היותו גוף אלא בשל צורתו - נפשו. וראה ש"ט שיצא מגדרו בשל דעה קדומה שבראשו. וראה אבן שמואל.

הערת המתרגם: "את'אר" השפעות, רשומי פעולות.

הערת המתרגם: השווה רשב"ג במקור חיים שער חמישי מא. והשווה גם אבו נצר במאמרו "פי מעאני אלעקל" פסקא ו ד"ה אבל השכל הפועל. שם כתב ויחס השכל הפועל אל השכל אשר בכוח כיחס השמש אל העין שהיא ראות בכוח כל זמן תמידות החשכה, וכו' ע"ש.

הערת המתרגם: כך היא המציאות כאשר חופרים במעבה האדמה למצוא מים חיים, הם נובעים מכל העברים.

הערת המתרגם: אפשר: ולא בעת בלעדי עת.

הערת המתרגם: אפשר: ונתאשר.

הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק סט. וראה גם בחלק זה פרק ד.

הערת המתרגם: לקמן בחלק זה פרק יג והלאה.

הערת המתרגם: "עלמה" ותרגמתי כלשון רבנו בהלכות תשובה פ"ג הל' ח. ובר"ש "חכמתו".

הערת המתרגם: "והד'ה אלאסמיה" בלשון רבים. אם כי מדובר רק על השפע.

הערת המתרגם: וכבר נאמר: [קפח] כי שפע ימים יינקו. דברים לג יט.

הערת המתרגם: אפשר: נתברר, נתאשר.
הערת המתרגם: על מהות המלאכים ראה לעיל ח"א פרק מט.
הערת המתרגם: אפשר: יתפעל.
הערת המתרגם: וכפשטי הכתובים ויאמר ויאמר דמעשה בראשית.
הערת המתרגם: ראה גם לקמן בחלק זה פרק ל. וח"ג פרק כב.
הערת המתרגם: בר"ש "בדבר או במידות".
הערת המתרגם: אפשר: האמור ביחס לה' וביחס לשכלים,
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק י.
הערת המתרגם: הארץ.
הערת המתרגם: מכאן נכנסו הוברי שמים ההוזים בכוכבים לכל תורת האסטרולוגיא.
וראה דברי רבנו נגדם בהלכות תשובה פ"ה הל' ב-ד. ואגרת תימן מהדורתי קטע ג.
והשווה אבי נצר במאמרו "פי מא יצח ומא לא יצח מן אחכאם אלנג'ום" שדחה בתוקף כל התורות הללו,
הערת המתרגם: ירמיה ב יג.
הערת המתרגם: תהלים לו י.

פרק [יג]

השקפות בני אדם בקדמות העולם או חידושו אצל כל מי שהוא בדעה שיש שם אלוה מצוי הם שלוש השקפות.
ההשקפה הראשונה והיא השקפת כל המאמין בתורת משה רבנו ע"ש היא, שהעולם בכללותו כלומר: כל נמצא, פרט לה' יתעלה, ה' המציאו אחר ההעדר המוחלט והגמור, ושה' יתעלה לבדו היה מצוי, ואין מאומה זולתו לא מלאך ולא גלגל ולא מה שבתוך הגלגל , והמציא כל הנמצאים הללו כפי שהם בחפצו ורצונו מן האין.
וגם הזמן עצמו מכלל הנבראים , כי הזמן נספח לתנועה, והתנועה מקרה בנע, ואותו הנע עצמו אשר הזמן נספח לתנועתו מחודש, ונהיה אחר שלא [קפט] היה.
ושזה שאומרים ה' היה קודם שנברא העולם, אשר מילת 'היה' מורה על זמן, וכן כל מה שיעלה במחשבה מהמשכות מציאותו קודם שנברא העולם המשכות שאין לה סוף, כל זה השערת זמן או דמיון זמן, לא אמתת זמן, כי הזמן מקרה בלי ספק, והוא לדעתנו מכלל המקרים הנבראים, כשחרות וכלובן, ואף על פי שאינו ממין האיכות, אבל הוא בהחלט מקרה חיובי לתנועה, כפי שמתבאר למי שהבין דברי אריסטו בביאור הזמן ואמתת מציאותו .

ונבאר כאן עניין ואף על פי שאינו מן העניין שאנחנו בו, אלא שהוא מועיל בו, והוא, כי מה שגרם שנעלם עניין הזמן מרבים מבעלי המדע עד שנבוכו בעניינו האם יש לו אמתות במציאות או שאין לו אמתות, כגון גאלינוס וזולתו הוא מחמת היותו מקרה במקרה, כי המקרים המצויים בגופים מציאות ראשונית, כגון המראות והטעמים, הרי הם מובנים בעיון ראשון ומושכלים ענייניהם. אבל המקרים אשר נושאיהם מקרים אחרים, כנציצה במראה , והעקימה והעיגול בקו , נעלם ענינם מאוד. ובפרט אם נוסף לכך שיהא המקרה הנושא בלתי נח במצבו, כי אם במצב אחר מצב, שאז נעלם הדבר יותר.

והנה נקבצו בזמן שני הדברים יחד, שהוא מקרה נספח לתנועה, והתנועה מקרה בנע, ואין התנועה כמו השחרות והלובן שהם מצב נח, אלא אמתת התנועה ועצמותה שלא תנוח במצב כל שהוא ואפילו כהרף עין, וזה ממה שגרם שייעלם עניין הזמן.

והכוונה שהוא לדעתנו דבר נברא והווה כשאר המקרים והעצמים הנושאים את אותם המקרים, ולפיכך לא תהיה המצאת ה' את העולם בהתחילה זמנית , כיון שהזמן מכלל הנבראים, והתבונן נא מאוד בעניין זה, כדי שלא יחייבוך התשובות אשר אין מפלט מהן למי שלא ידע את זה . כי כאשר תקיים זמן לפני העולם, נתחייבת לסבור את הקדמות, כי הזמן מקרה והכרחי שיהא לו נושא, אם כן חיובי שימצא דבר לפני מציאות העולם הזה המצוי עתה, ומזה היא הבריחה.

זוהי אחת ההשקפות, והיא יסוד תורת משה רבינו ע"ה בלי ספק, והיא שניה ליסוד הייחוד * , ואל יעלה בלבך זולת זה.

ואברהם אבינו ע"ה החל בפרסום השקפה זו אשר הביאו אליה העיון, ולפיכך היה מכריז בשם ה' אל עולם , וכבר ביאר השקפה זו באומרו קנה שמים וארץ .

וההשקפה השניה היא השקפת כל מי ששמענו עליו וראינו דבריו מן הפילוסופים, והיא, שהם אומרים כי בטל הוא שימציא ה' יש מן האין, וכן לא יתכן לדעתם שיכלה יש אל האין, כלומר: שלא יתכן שיתהווה מצוי מסוים בעל חומר וצורה מהעדר אותו החומר העדר מוחלט, ולא שיכלה אל העדר אותו החומר העדר מוחלט.

ותיאור ה' לדעתם שהוא יכול על זה, כתאורו שהוא יכול לאחד בין ההפכים בעת אחת או יברא כמותו, יתעלה, או שיהיה בעל גוף, או שיברא מרובע אשר אלכסונו שווה לצלעו, וכל הדומה לזה מן [קצ] הנמנעות .

והמובן מדבריהם, שהם אומרים, כשם שאין חוסר יכולת כלפיו יתעלה מחמת שאינו ממציא הנמנעות, כי לנמנע טבע קבוע, שאינו מפעולת פועל ולכן לא יתכן שישתנה, כך אין חוסר יכולת כלפיו אם לא יוכל להמציא יש מן האין, כי זה מסוג כל הנמנעות.

ולפיכך סוברים שיש שם חומר מסוים מצוי קדמון כקדמות האלוה, אינו נמצא בלעדיו, וגם הוא אינו נמצא בלעדיו. ואינם סבורים שהוא בדרגתו יתעלה במציאות, אלא הוא סיבת מציאותו, והוא בידו, דרך משל, כחומר ליוצר, או הברזל לנפח * , והוא אשר יברא בו מה שירצה, פעם מצייר ממנו שמים וארץ, ופעם מצייר ממנו זולת זה.

ובעלי השקפה זו סבורים, כי גם השמים הווה נפסדת, אלא שאינה הווה מן האין ולא נפסדת אל האין, אלא כמו שפריטי בעלי החיים הווים נפסדים מחומר מצוי אל חומר מצוי, כך השמים הווה נפסדת, והתהוותה והפסדה כשאר הנמצאים למטה ממנה.

ואנשי קבוצה זו נחלקים לקבוצות שאין תועלת להזכיר קבוצותיהם והשקפותיהם במאמר זה, אבל היסוד הכללי של קבוצה זו הוא מה שהזכרתי לך.

וגם אפלטון זו דעתו, אתה מוצא אריסטו אומר בשמו בשמע שהוא סבור, כלומר אפלטון, כי השמים הווה נפסדת, וכך תמצא שיטתו מבוארת בספרו לטימאוס .

אבל אין דעתו כדעתנו כפי שחושב מי שאינו מבחין בין ההשקפות ואינו מעמיק בעיון, ונדמה לו כי השקפתנו והשקפתו שוות, ואין הדבר כן, לפי שאנו בדעה הויית השמים מלא כלום, אלא אחר ההעדר המוחלט, והוא סבור שהיא מצויה הווה מן היש. וזוהי ההשקפה השניה.

וההשקפה השלישית היא השקפת אריסטו ותלמידיו ומפרשי ספריו , והיא, שהוא אומר כמו שאמרו אנשי הקבוצה שהזכרנו מקודם, והיא שלא ימצא בעל חומר מהעדר חומר כלל. ומוסיף על כך ואומר, כי השמים אינה נכללת תחת ההוויה וההפסד כלל.

ותמצית השקפתו בכך היא זו, חושב הוא שכל המצוי הזה כפי שהוא, לא חדל ולא יחדל כך, ושהדבר הקיים אשר אינו נכלל תחת ההוויה וההפסד, והוא השמים לא חדל מהיות כך, ושהזמן והתנועה נצחיים תמידיים לא הווים ולא נפסדים, ושהדבר ההווה הנפסד, והוא מה שתחת גלגל הירח לא חדל מהיות כך. כלומר: שאותו החומר הראשוני, לא הווה ולא נפסד בעצמו , אלא הצורות נרדפות עליו ופושט צורה ולובש אחרת. ושכל הסדר הזה העליון והתחתון לא יתרופף ולא יבטל ולא יתחדש בו חידוש ממה שאינו בטבעו, ולא יארע בו מאורע יוצא מן הכלל בשום אופן.

אמר - ואף על פי שלא אמרו בלשון זה, אבל המושג מהשקפתו - כי מן הנמנע לדעתו שישתנה לה' רצון או יתחדש לו חפץ. ושכל המציאות הזו כפי שהיא, ה' המציאה ברצונו, אבל לא פעלה אחר העדר. וכשם שמן הנמנע הוא שיעדר האלוה או תשתנה עצמותו, כך חושב הוא שמן הנמנע שישתנה לו חפץ או יתחדש לו רצון . ולכן חיובי שיהא המצוי הזה כולו כפי שהוא עתה, כך היה מקדם קדמתה , וכך יהיה עדי עד.[קצא]

זהו תמצית השקפות הללו ואמתתן, והם השקפות מי שכבר הוכח אצלו מציאות האלוה לזה העולם .

אבל מי שאינו יודע מציאות ה' יתרומם [קצב] ויתהדר, אלא דימה כי הדברים הווים ונפסדים בהתקבצות ובהתפרקות באופן מקרי , ושאין שם מנהיג ולא מסדר מציאותן, והוא אפיקורוס וסיעתו ודומיו כפי שמספר אלאסכנדר, אין לנו תועלת להזכיר אותן הקבוצות, כיון שכבר הוכחה מציאות האלוה. ואין תועלת להזכיר השקפות בני אדם אשר בנו דבריהם על יסוד שכבר הוכחה סתירתו.

וכן גם אין לנו תועלת לחשוב על קיום דברי בעלי ההשקפה השניה, כלומר: שהשמים הווה נפסדת, מפני שהם סוברים הקדמות . ואין הבדל אצלנו בין מי שסובר שהשמים הווה מדבר בהחלט ונפסדת אל דבר, או דעת אריסטו הסובר שהיא לא הווה ולא נפסדת. כי מטרת כל הולך בתורת משה ואברהם אבינו, או מי שהלך בדרכם, אינו אלא הדעה שאין שום דבר קדמון כלל עם ה', ושהמצאת המצוי מן ההעדר כלפי ה' אינו מסוג הנמנע, אלא אף חיובי לדעת מקצת בעלי העיון.

ואחרי אשר ריכזנו את ההשקפות, אחל לבאר ולמצוות ראיות אריסטו על השקפתו, ומה הביאו לכך.

הערות:

הערת המתרגם: "ארא" השקפות, סברות, ובר"ש "דעות".

הערת המתרגם: "אעתקאד" וכבר בארה רבנו לעיל ח"א פרק נ שאינה סתם אמונה. ראה שם ובהערה. ובר"ש "כל מי שיאמין".

הערת המתרגם: אף כאן "אעתקד" והכוונה כל מי שדעתו סברתו השקפתו דעת התורה. ותרגמתי "המאמין" כדי להקל מעל עצמי נטל ההסברה, אם כי אינה מדוייקת.

הערת המתרגם: כפל רבנו את המילים כדי לכלול כל מה שאתה עלול לתאר שהוא מצוי בין שהוכח ובין שלא הוכח כמציאות המוחשים והמלאכים או הגלגלים וכל מה שידמה האדם שהוא מצוי.

הערת המתרגם: "אלמחץ'" ובר"ש הושמטה כדרכו להשמיט כל מה שנדמה לו כפל מיותר.

הערת המתרגם: "כאן" גם היא הושמטה בר"ש. ותוסבר להלן.

הערת המתרגם: כל הבריאה, לפי התיאוריות שקדמו לעיל.

הערת המתרגם: כפי שלמותם הסופית והגדולית כפי שהיא כיום, ולא שהייתה שם התפתחות הדרגתית ואף לא הגדילה הטבעית, וראה לקמן בחלק זה פרק ל בפירוש כל מעשה בראשית לצביונם נבראו, ובהערה שם.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק [קפט] נב. ובפתיחת חלק זה הקדמה טו. וראה גם לקמן בחלק זה תחילת פרק ל. ובעניין זה דן גם הרס"ג בספרו האמונות ודעות ראה שם מהדורתי מאמר א פרק א ד"ה והראיה הרביעית, ובמה שהובא בהערה.
הערת המתרגם: "תקדיר" השערה דמיונית. ואפשר לתרגם "הערכת זמן". ובכלל מילה ערבית זו כלומר: "תקדיר" רבת משמעויות ורבת שימושים.
הערת המתרגם: "באלג'מילה" בהחלט, בסכומו של דבר. ובר"ש "בכלל",
הערת המתרגם: פיזיקה ספר ד פרק י והלאה.
הערת המתרגם: "חיירהם" ובר"ש "שערבבם ענייננו".
הערת המתרגם: וראה לעיל ח"א פרק עג ההקדמה השלישית: עד שגאלינוס אמר [שהזמן] דבר אלוהי שאין אמתתו נשגת.
הערת המתרגם: אפשר: בגוון.
הערת המתרגם: כי הקו מקרה בנושא והעקימה והעיגול מקרה בקו.
הערת המתרגם: וראה לקמן בחלק זה פרק ל בביאור בראשית ברא אלהים.
הערת המתרגם: שהזמן נברא.
* . על זה שההשקפה בחידוש העולם שניה לייחוד ראה לקמן בחלק זה פרק לא הע' .
הערת המתרגם: אפשר: קורא.
הערת המתרגם: בראשית כא לג. וראה לקמן בחלק זה פרק ל. וח"ג פרק כט. וראה הלכות עבודה זרה פ"א הל' ג.
הערת המתרגם: בראשית יד כב. והוא בעקבות רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר א פ"ג. ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: "כ'ברה" אפשר[קצ] "שמעו". ואפשר שהכוונה דברים שנמסרו בשמו.
הערת המתרגם: על מושגי הנמנעות ראה בהרחבה לקמז ח"ג פרק טו.
הערת המתרגם: שאין זה נקרא חוסר יכולת ביחס לה' יתעלה אם אומרים אנו שאינו יכול לעשות הנמנע.
הערת המתרגם: ביחס אליו.
הערת המתרגם: כביכול אין ה' נמצא בלעדי החומר ואין החומר נמצא בלעדי ה'. וכולם יחד לא חדלו להתקיים.
הערת המתרגם: ה' סיבת מציאות החומר.

* . ראה בראשית רבה א יא צייר גדול הוא אלהיכם, אלא שמצא לו סממנים טובים.
הערת המתרגם: ספר ח פרק א.
הערת המתרגם: כוח.
הערת המתרגם: כלומר: שלא כל האמור כאן נאמר בפירוש בדברי אריסטו, ואין ללמוד להדיא מדברי אריסטו שהעולם קדמון, אלא בצירוף דברי תלמידיו בשמו ומפרשי ספריו במושג מהם. וראה לקמן הע' .
הערת המתרגם: "יזעם" מחשבה בלתי נכונה.
הערת המתרגם: כלומר: החומר ההיולי שממנו נתהווה העולם לדעתו.
הערת המתרגם: השמים והארץ.
הערת המתרגם: "לא יכ'תל" ריפוף וריעוע. ובר"ש "לא יפסד".
הערת המתרגם: וכאן היסוד והבסיס להכחשה ולכפירה בכל הניסים. ור"ש קיצר כאן מאוד כדרכו להשמיט מה שנדמה לו כפילות מיותרת.
הערת המתרגם: אפשר: מסוג, ממין. ובר"ש "משער".
הערת המתרגם: לעניין זה ייחד רבנו לקמן בחלק זה פרק כא. ע"ש.
הערת המתרגם: "פי מא לם [קצא] יזל" ובר"ש "במה שלא סר" ולא דק בשמושי השפה הערבית.
הערת המתרגם: ברשות רבנו הנני מביא כאן תרגום דברי אבי נצר במאמרו "כתאב אלג'מע בין ראי אלחכימין" ספר התיאום בין השקפות שני המלומדים. והכוונה על אפלטון ואריסטו. בסכום השקפותיהם כעניין הנדון בפרק זה. וז"ל ומזה גם עניין קדמות העולם וחידושו והאם יש לו עושה הוא עילתו הפועלת או לאו, וממה שחושבים על אריסטו שהוא סובר שהעולם קדמון, ועל אפלטון שהוא סובר שהעולם מחודש. ואני אומר כי אשר הביא את אלה למחשבה גרועה ומוזרה זו על אריסטו החכם, הוא מה שאמר בספר "טוביקא" שפעמים תמצא בעיה אחת בעצמה אפשר להביא על שני קצותיה הקש מהקדמות מפורסמות, המשל בכך, זה העולם קדום או שאינו קדום. ותשובה חיובית על אלה החלוקים, כי מה שמובא על דרך המשל (ההדגמה) אינו נוהג מנהג הסברא (כלומר: שאין לו משקל של הבעת דעה וסברא). ועוד שמטרת אריסטו בספר טוביקא אינו ביאור עניין העולם, אלא מטרתו עניין ההיקשים המורכבים מן ההקדמות הידועות, והוא מצא אנשי דורו מתווכחים בעניין העולם אם הוא קדום,או מחודש כמו שהיו מתווכחים בעניין העינוג אם הוא טוב או רע, והיו מביאים על כל אחד משני הקצוות של כל בעיה הקשים ידועים, וכבר ביאר אריסטו באותו הספר ובזולתו

מספריו כי ההקדמה המפורסמת אין חוקרין בה האמת והשקר כי המפורסם פעמים שהוא כוזב ואין מתעלמים ממנו בויכוחים בגלל כזבו, ופעמים שהוא צודק ומשתמשים בו בויכוחים בגלל פירסומו, ובהוכחה בגלל צידקו. הרי ברור שלא יתכן ליחס לו הדעה שהעולם קדמון בגלל המשל הזה שהביא בספר זה.

ועוד ממה שהביאם לאותה המחשבה (הבלתי נכונה על אריסטו) מה שהזכיר בספר השמים והעולם כי הכל אין לו התחילה זמנית, ודימו בכך שהוא סובר קדמות העולם, ואין הדבר כן, כי כבר הקדים ובאר באותו הספר וזולתו מן הספרים הטבעיים והאלהיים, כי הזמן אינו אלא מספר תנועות הגלגל וממנו הוא מתחדש, ומה שמתחדש מן הדבר אינו כולל אותו הדבר, ועניין אמרו כי העולם אין לו התחילה זמנית שהוא לא נתהווה ראשון ראשון בחלקיו כמו שמתהווה הבית דרך משל או החי שהוא מתהווה ראשון ראשון לחלקיו, כי חלקיו מתהווים זה לפני זה בזמן, והזמן נתחדש מתנועת הגלגל ולכן בטל הוא שיהא לחידושו התחילה זמנית, ונתברר מזה שהוא נהיה על ידי שברא אותו הבורא יתרומם ברוממותו בבת אחת בלי זמן ומתנועתו נתחדש הזמן. ומי שעיין במאמריו באלהות בספר הידוע בשם אתולוגיא, לא יהיה לו ספק בשיטתו, שהוא קובע את העושה המחדש עת העולם הזה, כי הדבר באותם המאמרים גלוי מכדי שייעלם, ושם נתבאר כי ההיולי חידשו הבורא יתרומם שבחו לא מדבר, ושהוא נתגשם מאת הבורא ישתבח ומרצונו, ואחר כך נערכו (נסתדרו הפרטים שנתהוו מן ההיולי). וכבר באד בשמע הטבעי כי הכל לא יתכן חידושו במקרה וללא מכוון, וכך בעולם בכללותו הוא אומר בספר השמים והעולם, ולומד לכך מן הסדר הנפלא המצוי בחלקי העולם זה עם זה. וכבר ביאר שם עוד עניין העילות כמה הם וקבע הסיבות הפועלות, וכבר ביאר שם עוד עניין המהווה והמניע ושהוא זולת המתהווה וזולת הנע. וכמו שאפלטון ביאר בספרו הידוע בשם טימאוס שכל מתהווה אינו מתהווה כי אם מעלה שהוותה אותו בהחלט, ושהמתהווה אינו נעשה עילה להווית עצמו, וכד אריסטו ביאר בספר אתולוגיא כי האחד מצוי בכל ריבוי, כי כל ריבוי שלא ימצא בו האחד אין לו סוף לעולם כלל, ומוכיח את זאת בהוכחות ברורות, כגון אמרו שכל אחד מחלקי הרבים, או שיהיה אחד או שלא יהיה אחד, ואם לא יהיה אחד הרי לא יבצר משיהיה או רבים או לא כלום, ואם היה לא כלום חיובי שלא יתקבץ מהם ריבוי, ואם היה רבים אם כן מה ההבדל בינו לבין הריבוי? ומתחייב עוד מכך כי מה שיש לו סוף יותר ממה שאין לו סוף, ובאר עוד כי מה שימצא בו האחד בעולם הזה איננו אחד, אלא מבחינה מסוימת זו או אחרת, אם כן אינו באמת אחד, אלא יהיה כל אחד בו מצוי יהיה האחד זולתו והוא זולת האחד.

ובאר עוד, כי האחד האמיתי הוא אשר נתן ליתר הנמצאים את האחדיות. ובאר עוד כי הרבים אחרי האחד בלי ספק ושהאחד יקדם את הריבוי. וכן ביאר כי כל ריבוי הקרוב אל האחד באמת תהיה ראשית כל ריבוי ממה שירחק ממנו, וכך להיפך, ואח"כ צעד לאחר שהקדים הקדמות הללו ודבר על חלקי (פרטי) העולם הגשמיים מהם והרוחניים ובאר ביאור מספיק שהם כולם נתחדשו מיצירת הבורא אותם, ושהוא יתהדר ויתרומם הוא העילה הפועלת, האחד,האמת, ויוצר כל דבר, כדרך שבאר אפלטון בספריו באלהות כגון טימאוס ובוליטיא וזולתן משאר מאמריו. ועוד הרי אותיות אריסטו במה שאחר הטבע לא דיבר בהם כי אם על הבורא יתרומם ברוממותו באות למד, ושוב המשיך בחזרה על ביאור אמתת מה שקדם מאותן ההקדמות עד שהוא הראשון בהם, [קצב] וזה ממה שלא ידוע לנו שקדם לו בכך ממי שלפניו ולא השיגוהו הבאים אחריו עד היום הזה. והאם יש לחשוב על מי שזו דרכו שהוא סובר שלילת העושה וקדמות העולם. ע"ש, הבאתי כאן קטע מדבריו, והוא האריך הרבה בעניין זה, והרוצה יעיין בדבריו שם. וכיוצא בזה כתב בקצרה במאמרו "אלמסאיל אלפלספיה ואלאג'ובה ענהא" קטע . אך כאן הדברים אמורים סתם לא בשם אריסטו.

הערת המתרגם: וראה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר א השיטה התשיעית.

הערת המתרגם: כלומר: שיטת אפלטון לדברי רבנו,

הערת המתרגם: אפשר או מי שנטה לשיטתם". והכוונה ליתר העמים מאמיני חידוש העולם, אף שאינם בני תורת משה.

הערת המתרגם: אפשר: ביחס לה'.

הערת המתרגם: "בזעם" דעה ומחשבה בלתי נכונה. ורבים מפרשים "חיובי" האמורה כאן כלומר: חיובי שתהא פעולת ה' יש מאין. אך יש סבורים שרבנו רומז על האומרים שבריית העולם מאתו יתעלה על דרך החיוב. וכפי שיתבאר לקמן בחלק זה בפרקים כ-כג. ואינו נכון כי כאן כתב "וג'וב" ושם "לזום". וההבדל ביניהם הוא גדול מאוד, ואין כאן המקום לבארו. וכיון שגם דעה זו שלילית כלומר: על דרך ה"וג'וב" כתב רבנו "בזעם".

הערת המתרגם: "קררנא" הנחנו וקבענו את תמצית ההשקפות הללו.

חלק שני

פרק [יד]

איני צריך לחזור בכל פרק שלא חברתי מאמר זה כי אם לך , ביודעי מה שכבר השגת, ושאני לא אצטרך להביא נוסח דברי הפילוסופים בכל מקום, אלא עניניהם. ולא אאריך, אלא אעירך על הדרכים אשר בהם מטרתם, כדרך שעשיתי לך בהשקפות ה"מתכלמין". ולא אשים לב למי שדיבר, חוץ מאריסטו; כי השקפותיו הם אשר ראוי להתבונן בהם. ואם תתקיים התשובה עליו, או העמדת הספק במה שאנו משיבים או מספקים עליו באיזה דבר מהם, הרי זה בקל וחומר כלפי זולתו מכל מי שחלק על יסודות התורה .

ואומר, כי אריסטו אומר שהתנועה לא הווה ולא נפסדת, כלומר: התנועה בסתם . לפי שהוא [קצג] אומר, אם הייתה התנועה מחודשת, הרי כל מחודש קדמה לו תנועה, והיא יציאתו לפועל וחידושו אחר שלא היה . ותהיה התנועה אם כן מצויה, והיא התנועה אשר בה נמצאת התנועה הזו האחרונה. והנה התנועה הראשונה קדומה בהחלט, או ימשך הדבר ללא סוף .

ועל פי יסוד זה אומר עוד, כי הזמן לא הווה ולא נפסד, כיון שהזמן נספח לתנועה וחיובי לה, ואין תנועה כי אם בזמן, ואין להשכיל זמן כי אם בתנועה כפי שהוכח .

הנה זו לו דרך שבה מחייב קדמות העולם.

דרך שניה לו. אומר החומר הראשון המשותף לארבעת היסודות לא הווה ולא נפסד. כי אילו היה החומר הראשון הווה, הרי יש לו חומר שממנו נהיה , ויתחייב שיהא זה המתהווה בעל צורה, כי היא אמתת ההוויה. ואנחנו הרי הנחנוהו חומר שאינו בעל צורה, אם כן זה בהכרח בלתי הווה מדבר, והרי הוא קדמון בלתי כלה, וגם זה מחייב קדמות העולם.

דרך שלישית לו. אומר, כי חומר הגלגל בכללותו אין בו מאומה מן הניגודים, כי התנועה הסיבובית אין לה נגדי כמו שנתבאר , ואין הניגודיות אלא בתנועה הישרה כפי שהוכח. אמר, וכל מה שייפסד, הרי גורם הפסדו היא הניגדיות שיש בו. והואיל והגלגל אין בו ניגודיות, אינו נפסד, ומה שאינו נפסד אינו הווה.

ומניח משפטים ומבארם, והם, שכל הווה נפסד וכל נפסד הווה, וכל שלא נהיה לא יפסד, וכל שלא יפסד לא נהיה .

וגם זו דרך מחייב בה מה שרצה מקדמות העולם.

דרך רביעית, אמר, כל מחודש הרי אפשרות חידושו קדמה לחידושו בזמן, וכך כל משתנה הרי אפשרות שינויו קודמת לו בזמן.

ובהקדמה הזו חייב תמידות התנועה הסיבובית, ושאין לה תכלה ולא תחילה .

ובהקדמה הזו בארו האחרונים מתלמידיו קדמות העולם. ואמרו, העולם לפני שהיה לא יבצר שהיה חידושו -
אפשרי
או חיובי
או נמנע.
אם היה חידושו חיובי, הרי לא חדל להיות מצוי.
ואם היה חידושו נמנע, הרי לא יתכן שימצא לעולם.
ואם היה אפשרי, מהו נושא אותה האפשרות?
ואם כן הכרחי שיהא דבר מצוי הוא נושא האפשרות, ובו ייאמר לאותו הדבר שהוא אפשרי.
וזו דרך חזקה מאוד בקיום קדמות העולם.
ודימה אחד הפקחים האחרונים מן ה"מתכלמין" שהוא תירץ קושי זה. ואמר, האפשרות היא אצל הפועֵל לא בדבר הנפעל.
ואין זה מאומה, כי שתי אפשרויות הם, לפי שכל דבר מחודש אפשרות חידושו קדמה לו, וכך הפועל אשר חידשו הייתה בו אפשרות שיחדש מה שחידש לפני שיחדשהו, והרי הם שתי אפשרויות בלי ספק: אפשרות בחומר שיהא כך, ואפשרות בפועל שיעשה כך.
אלה הם אמות הדרכים שבהן הולך אריסטו בקיום קדמות העולם מצד העולם עצמו. [קצד]
ויש שם עוד דרכים הזכירום אותם שבאו אחריו, למדום מן הפילוסופיא שלו, מקיימים בהם קדמות העולם מצד האלוה יתרומם שמו.
מהם, שהם אמרו, אם ה' יתרומם שמו חידש העולם אחר ההעדר, הרי היה ה' לפני שברא את העולם פועל בכוח, וכאשר ברא אותו נעשה פועל בפועל, והנה יצא ה' מן הכוח אל הפועל, נמצא שיש בו יתעלה אפשרות מסוימת, והכרחי שיהא לו מוציא, הוציאו מן הכוח אל הפועל .
וגם זה קושי גדול, וזהו אשר ראוי שיתבונן כל משכיל בתרוצו וגלוי סודו .
ודרך אחרת אמרו, כי אין הפועל פועל בעת זו ולא יפעל בעת אחרת אלא מחמת המעכבים או הגורמים העוברים עליו ובו , שיחייבו לו המעכבים השבתת עשיית מה שהוא רוצה, ויחייבו לו הגורמים לרצות מה שלא היה רוצה מקודם.
וכיון שהבורא יתרומם שמו אין לו גורמים שיחייבו שינוי רציווה ולא מעצורים לפניו ולא מעכבים יארעו או יסתלקו, ולכן אי אפשר שיפעל בעת זו ולא יפעל בעת אחר, אלא פעלו תמידי כתמידותו מצוי בפועל .

ודרך אחרת אומרים, פעליו יתעלה שלמים מאוד, אין בהם שום חסרון, ואין מהם דבר לבטלה ולא תוספת, וזהו העניין שחוזר עליו אריסטו תמיד ואומר, הטבע חכם ולא יעשה דבר לבטלה, ושהוא עושה כל דבר בשלמות האפשרית בו.
לכן אמרו על פי זה, המצוי הזה הוא בתכלית השלמות האפשרית ואין למעלה ממנה, ולכן חיובי שיהא תמידי, כי חכמתו כעצמותו תמידיות ואף עצמותו חכמתו אשר חייבה מציאות המציאות הזו.
וכל מה שעלול אתה למצוא מטענות סוברי הקדמות מן הדרכים האלה מסתעפים, ואל אחת מהן חוזרים.
ועוד על דרך הזרות אומרים הם, היאך היה ה' יתהדר ויתרומם בטל ולא עשה מאומה כלל ולא חידש שום חידוש במשך הנצח אשר אין לו ראשית, וכל משך מציאותו הקדומה אשר אין לה סוף, לא עשה מאומה, וכאשר הגיע יום אתמול החל את המציאות.
ואף אם תאמר, דרך משל, כי ה' ברא עולמות רבים לפני זה כמניין מלא כדור הגלגל הקיצוני חרדל, ושכל עולם מהם נתקיים במציאות שנים כמניין מלואו חרדל, כי אז היה כל זה ביחס למציאותו יתעלה אשר אין לה סוף, כמו אלו אמרת שה' אתמול ברא את העולם, לפי שכל אימת שנקבע התחלת מציאות אחר העדר, אין הבדל בין אם תעשה שזה היה מאז מאות אלפי שנים, או מזה זמן קרוב מאוד.
והנה גם זה ממה שמפליא בו סובר הקדמות.
ועוד על דרך הלמידות, בידוע אצל כל העמים במשך הדורות, אשר זה מחייב שהדבר טבעי לא הנחתי , ולפיכך מוסכם הוא אצל הכל.
אומר אריסטו , כל העולם מודים בתמידות השמים ויציבותה, וכיון שהרגישו שהיא לא הווה נפסדת, עשאוה משכן לה' יתעלה ולרוחניים כלומר: המלאכים, ויחסוה [קצה] לו להורות על תמידותה.
והביא גם בעניין זה דברים מסוג זה על דרך חיזוק ההשקפה אשר אישר אותה העיון לדעתו, בדברים המפורסמים .
הערות:
הערת המתרגם: אפשר: בכל פרק ממאמר זה שלא חברתיו אלא לך.
הערת המתרגם: שבהם חשבו להגיע למטרתם וכוונתם.
הערת המתרגם: לא אטפל ולא אעסוק בניתוח ובירור הספקות והקושיות שיש בשיטת יתר הפילוסופים, כגון אפלטון בעל השיטה השניה דלעיל בפרק יג וזולתן . פרט לאריסטו שדעותיו נראות די יציבות.

הערת המתרגם: או אם לא יצליח לסתור לפחות נברר שדבריו לא הוכחו ויש לפקפק בנכונותם.
הערת המתרגם: שדבריהם והשקפותיהם אינם איתנים אף לכאורה.
הערת המתרגם: "עלי אלאטלאק" בסתם, כלומר: התנועה המקומית. כי שני מושגים הם לתנועה. התנועה הייחודית היא תנועת האנה וכדלעיל בפתיחת הלק זה הקדמה ד, וזוהי התנועה בסתם. והתנועה הכללית כוללת כל שינוי, וזו זקוקה לסימון ולציון איזו מין תנועה היא כי מצויה היא בארבע האמירות וכדלעיל תחילת פרק א. וכאן מדובר בתנועה בהא הידיעה, שהיא גורם הזמן. ואם היא מחודשת הרי היא זקוקה לתנועה הכללית, כלומר: תעורת השנוי, וראה גם אפלטון בספרו תיאטיטוס מהד' [קצנ] רות עמ' והלאה. וראה גם אבי נצר במאמרו "אלמסאיל אלפלספיה" קטע . וראה אריסטו בטימיאוס עמ' a . ומטפיזיקה ספר יא פרק ו.
הערת המתרגם: וכדלעיל בפתיחה ההקדמה החמישית.
הערת המתרגם: ואינסופיות כזו מוכחשת וראה לעיל בפתיחה הקדמה ג, והקדמה טו.
הערת המתרגם: "ולאזם" ור"ש נתחלפה לו בתיבת "ומלאזם" ותרגם "ודבק".
הערת המתרגם: לעיל בפתיחה הקדמה טו וראה פי' אבי נצר לעיל פ"ג הע'
הערת המתרגם: פיזיקה ספר א פ"ט. ואם כי אין זה בהדיא בדברי אריסטו כבר השמיענו רבנו לעיל פרק יג ד"ה וההשקפה השלישית שדברים שמביא בשמו בעניין זה הוא צירוף השקפת אריסטו ותלמידיו ומפרשי ספריו.
הערת המתרגם: ודרך זו בנויה על יסוד שלא תתכן הויית יש מאין.
הערת המתרגם: הצורה, כי היא הממחישה לנו את מציאות החומר.
הערת המתרגם: "אזלי" קדמון שיין סוף לקדמותו.
הערת המתרגם: לעיל בפתיחה הקדמה יג וכו'.
הערת המתרגם: כי הוא נע ממנו אליו.
הערת המתרגם: שעל פי מסקנותיו הניח וקבע כללים ומשפטים החלטיים.
הערת המתרגם: ראה על השמים ספר א פרקים י-יב. וכלל זה החזיק רס"ג והגיע בו למסקנת הפוכה שגם השמים הווים נפסדים.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק יג הע' פירוש אבי נצר לעניין זה.
הערת המתרגם: הכוונה לאבן סינא, הפך פירוש אבינצר.
הערת המתרגם: "זעם" מחשבה בלתי נכונה, ולפיכך תרגמתי כן, אם כי אין התרגום מדוייק וראה לעיל פרק יג הע' .
הערת המתרגם: אפשר: בעושה.

הערת המתרגם: אמהות, הדרכים הראשיות, השבילים העיקריים
הערת המתרגם: אפשר: מבחינת. וברור שהכוונה החקירה על ההתכנויות השונות מבחינת הזמן חומר [קצד] היסודות וחומר השמים.
הערת המתרגם: וכדלעיל בפתיחת חלק זה הקדמה יח.
הערת המתרגם: תירוץ ופירוק קושי זה השמיענו רבנו לקמן בתחילת פרק יח מחלק זה.
הערת המתרגם: "עליו" הכוונה לגורמים או מעכבים חיצוניים, ו"בו" פנימיים.
הערת המתרגם: "אלדואעי" ובר"ש המקרים. ואינו נכון.
הערת המתרגם: להלן בפרק יח מבאר רבנו חולשת טענה זו שהיא מתעלמת מאמתת הרצון ומהותו.
הערת המתרגם: "יכרה" ובר"ש "ישבחו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל בחלק זה פרק י הע' .
הערת המתרגם: בר"ש "בעצמו תמיד" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: כי הלא אין שניות כלפי מעלה. וכדלעיל ח"א פרק סח. ובהלכות יסודי התורה פ"ב הל' י.
הערת המתרגם: בר"ש "אשר לא סר" ולא שת לבו לשימושי השפה הערבית.
הערת המתרגם: ושמא רומז רבנו לאמרת ר' אבהו בבראשית רבה פרשה ג ט. מלמד שהיה בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו.
הערת המתרגם: להפליא ולהתמיה את השומע.'
הערת המתרגם: שקדמות השמים ונצחיותה אינה הנחה יצירתית של הפילוסופים.
הערת המתרגם: בספרו על השמים ספר א פ"ג.
הערת המתרגם: אפשר: כל בני אדם. [קצה]
הערת המתרגם: סוגיין דעלמא. פוק חזי מא עמא דבר.
הערת המתרגם: בספרו טופיקה ספר א פ"א.

פרק [טו]

מטרתי בפרק זה לבאר כי אריסטו אין לו הוכחה על קדמות העולם כפי השקפתו, ואינו טועה בכך , כלומר: שהוא עצמו יודע שאין לו הוכחה על כך, ושאותן ההוכחות והראיות שהוא אומר אותן, הם אשר נראין ונוטה הדעת אליהן יותר, והספקות בהם הכי מעטות כפי שמדמה אלאסכנדר .
ואין לחשוב על אריסטו שהוא סבור שאותן הדברים הוכחה, כי אריסטו הוא אשר למד לבני אדם דרכי ההוכחה וחוקיה ותנאיה .

ואשר הביאני לדבר זה, לפי שהאחרונים מתלמידי אריסטו מדמים כי אריסטו כבר הוכיח את קדמות העולם, ורוב בני אדם מאותם המדמים שנתפלספו סומכים על אריסטו בשאלה זו, וחושבים שכל מה שאמר, הוכחה גמורה שאין בה פקפוק. ויקשה בעיניהם לחלוק עליו, או לומר שנעלם ממנו דבר, או שטעה בדבר מן הדברים.
ולפיכך ראיתי להוליכם כפי השקפתם, ואבאר להם שאריסטו עצמו לא טען ההוכחה בשאלה זו, מזה שהוא אומר בשמע
שכל מי שקדם לנו מן הטבעיים סובר כי התנועה אינה הווה ולא נפסדת, פרט לאפלטון שהוא סבור שהתנועה הווה נפסדת, וכך גם השמים לדעתו הווה נפסדת, זה לשונו.
וידוע שאילו הוכחה שאלה זו בהוכחות החלטיות, לא היה נזקק אריסטו לתמוך אותה בכך שכל מי שקדם מן הטבעיים סובר כן , ולא היה צריך לומר כל מה שאמר באותו המקום מן ההרחקה לדברי כל מי שחלק עליו וגינוי השקפתו . לפי שכל דבר שהוכח, לא תוסיף אמתתו ולא יתחזק הנכון שבו בהסכמת כל העולם עליו, ולא תגרע אמתתו ולא יחלש הנכון שבו אם יחלקו כל אנשי הארץ עליו .
ואתה מוצא עוד אריסטו אומר בספר השמים והעולם [קצו] כאשר בא לבאר כי השמים אינה הווה ולא נפסדת, אמר:
ורוצים אנו עתה לחקור אחרי זה גם על השמים, ונאמר, האם היא נהייתה מדבר או שלא נהייתה מדבר, והאם היא נכללת תחת ההפסד או שאינה נפסדת כלל.
וחשב אחר שהניח שאלה זו להזכיר הוכחות האומר כי השמים הווים , והסמיך לכך דברים זה נוסחן, אמר:
אם אנו נעשה כן, יהיה דברנו אז אצל מטיבי העיון יותר מקובל ורצוי, ובפרט כאשר ישמעו הוכחות החולקים תחילה. כי אם נאמר אנחנו את השקפתינו והוכחותנו, ולא נזכיר הוכחות החולקים, תהיה קבלת הדברים יותר חלושה אצל השומעים. ומחובת הרוצה לשפוט בצדק שלא יהא שונא את החולקים עליו, אלא יהיה נוח כנה. וינהג בו כפי שנוהג בעצמו בעצם אמתת ההוכחות .
זהו נוסח דברי האיש.
ועתה אליכם מקהלות בעלי העיון, האם נותרה על האיש הזה תרעומת אחר הקדמה זו?
- והאם יחשוב מי שהוא אחרי דברים אלו, שהושגה לו הוכחה על שאלה זו?
- והאם ידמה מי שהוא, וכל שכן אריסטו, שהדבר אשר הוכח תהיה קבלתו חלושה אם לא ישמעו הוכחות החולקים עליו?

ואף שיעשה את זה השקפתו, וראיותיו עליה טענות , האם אין אריסטו מבחין את ההבדל שבין הטענות וההוכחות, ובין ההשקפות אשר מתחזקת המחשבה בהן או נחלשת לבין הדברים המוכחים.

ועוד: דברי ההטפה הללו, אשר הקדים להיות כנה כלפי היריב כדי לחזק השקפתו, האם יש צורך לכל זה בהוכחה?! לא! אלא כל מטרתו היא לומר כי השקפתו יותר נכונה מהשקפת החולקים עליו, מאותם שטענו כי העיון הפילוסופי מראה כי השמים נכללים תחת ההוויה וההפסד, אלא שלא נעדרה מעולם, או שהיא הווה אך לא נפסדת, וכל יתר מה שהזכיר מאותן ההשקפות. וזה נכון בלי ספק כי השקפתו קרובה יותר אל הנכון יותר מהשקפותיהם כפי הלמידות מטבע המציאות.

ואין אנחנו חושבים כך כפי שאבאר . אבל כבר נתגברו התאוות על כל הכתות, ואפילו על הפילוסופים, ורוצים לקבוע כי אריסטו הוכיח שאלה זו.

ושמא לדעתם אריסטו הוכיח שאלה זו, והוא לא הרגיש שהוא הוכיח, עד שאמצווהו לכך הבאים אחריו.

אבל אני, אין לי ספק כי אותן ההשקפות אשר הזכיר אריסטו בעניינים אלה, כלומר: קדמות העולם וסיבת שינוי תנועת הגלגלים ודירוג השכלים, כל זה אין עליו הוכחה, ולא דימה אריסטו אי פעם שאותם הדברים הוכחה. אלא כפי שהזכיר שדרכי הלמידות על הדברים הללו שעריהם נעולים בפנינו, ואין בידינו להם מוצא שנלמד בו. וכבר ידעת נוסח דבריו, והוא זה:

ואשר אין לנו בו ראיה , או שהם חמורים בעינינו, הרי דברינו בהם 'מדוע זה קשה'? כגון אמרנו האם העולם קדמון או לאו.

זה לשונו.

אבל אתה כבר ידעת ביאור אבי נצר למשל זה ומה שפירש בו, ושהוא הרחיק שאריסטו מסופק בקדמות העולם, וזלזל בגאלינוס זלזול גדול על שאמר כי שאלה זו קשה ולא ידועה הוכחה עליה. וסובר אבו נצר שהדבר פשוט וברור, מורה עליו ההוכחות שהשמים קדומים ומה שבתוכה הווה נפסד .

כללו של דבר אין באף אחת מן הדרכים הללו שהזכרנו בפרק זה מה שיאמת השקפה או יבטל או יביא בה ספק.

אבל הבאנו מה שהבאנו, [קצז] בידענו כי רוב מי שנדמה לו שהוא חקר, ואף על פי שאינו מבין מאומה במדעים, מחליט בקדמות העולם מתוך הסתמכות על אותם שנתפרסמה חכמתם הסוברים קדמותו , ועוזב דברי כל הנביאים מחמת שאין דבריהם

על דרך הלמוד, אלא על דרך ההודעה בשם ה', והיא הדרך אשר לא יוכשרו בה כי אם מעטים המאושרים בשכל .
אבל מה שאנחנו חושבים בעניין חידוש העולם לפי השקפת תורתנו אזכירהו בסוף בפרקים שיבואו .
הערות:
הערת המתרגם: לחשוב שהוכח לו הדבר.
הערת המתרגם: "חג'ה" אינה הוכחה גמורה מוחלטת, אלא טענה הוכחתית, או הוכחה ויכוחית. ואם כי תרגמתי רובן "הוכחה" שלא בדיוק מחוסר מילה מתאימה לפי ידיעתי הדלה, כי "הוכחה" היא תרגום "ברהאן" אשר הר"ש מתרגמה "מופת" וכאן תרגם "חג'ה" טענה, ואינו נכון כי אינה סתם טענה. תטענה" היא תרגום "דעוי". ופעמים תרגם "ראיה" ואינו נכון כי "ראיה" תרגום "דליל".
הערת המתרגם: "יזעם" וראה לעיל פרק יג הע' .
הערת המתרגם: דברי אלאסכנדר הובאו לקמן בסוף פרק כב, ובפרק כג שכל שני נגדיים שאי אפשר להוכיח אף אחד מהם יש לתפוש אשר הקושיות נגדו קלות ופחותות.
הערת המתרגם: וכדומה לזה כותב אבי נצר על אפלטון ואריסטו בתחילת מאמרו "כתאב אלג'מע בין ראי אלחכימין".
הערת המתרגם: ט'ן מחשבה בלתי נכונה, ופעמים תרגמתיה "מדמים".
הערת המתרגם: אפשר: לנהוג עמהם. ואפשר גם: להריצם.
הערת המתרגם: "לם ידעי" ובר"ש "לא יתפאר" ולא דק. וראה לעיל הע'
הערת המתרגם: אפשר: שהוכיח.
הערת המתרגם: פיזיקה ספר ח פרק א.
הערת המתרגם: בספרו טימיאוס לח ב. וכדלעיל פרק יג ההשקפה השנית.
הערת המתרגם: על סוג ראיה כזו, כלומר: כשמלומדים רבים סומכים ידיהם או אומרים דבר אחד, נחשב הדבר כדבר נכון, ראה בתחילת מאמר אבי נצר "בספר אלג'מע בין ראי אלחכימין" ד"ה "פאמא אן יכון ראי אלג'מיע". אבל ההמונים כשהם מחזיקים דעה מסוימת אינה נחשבת אלא לדעה אחת כלומר: דעת האומר הראשון בלבד. וראה גם סנהדרין לו א.
הערת המתרגם: רבנו תופש את הכלל המקובל בעולם "חוזק המילים סימן לחולשת הטענה". וראה לעיל ח"א סוף פרק נא.
הערת המתרגם: "כל אלעאלמין" הלמד בפתח, כל אנשי העולם, כל בני אדם. ור"ש קרא את הלמד חרוקה (כסר) ותרגם "כל החכמים".

הערת המתרגם: כמה מרפסן אגרי דברי אמת הללו, וכמה צריכים בעלי התשובות בימינו לקבעם כמרגלית לנגד עיניהם, שהם מביאים חבלות של בעלי סברא הרצויה להם כדי לעבות את האמת שלהם.
הערת המתרגם: ספר א [קצו] בראש פרק י.
הערת המתרגם: "ראם" זמם, יזם, נגש לעשיית הדבר. ובר"ש "והשתדל".
הערת המתרגם: בר"ש "הווים נפסדים" ואין נפסדים במקור.
הערת המתרגם: ההשקפות אשר הסברא נוטה אליהן או מעליהן,
הערת המתרגם: "קול כ'טב" ובר"ש "המאמר ההגדי".
הערת המתרגם: לקמן פרק יז.
הערת המתרגם: נכון יותר: השאיפות.
הערת המתרגם: "תנבה" הנון שרוקה (צ'ם) אמצווהו, עודדוהו, סעדוהו. ובר"ש "שהתעוררו לזה". מפני שקרא את הנון והבית פתוחות (פתח), ואינו נכון. ודברי רבנו לעג לאותם המדמים שאריסטו הוכיח שאלת קדמות העולם.
הערת המתרגם: בספרו טופיקא ספר א פרק יא.
הערת המתרגם: "חג'ה" ראה לעיל הע'
הערת המתרגם: איני יודע היכן דברי אבונצר אלה. וראה לעיל פרק יג הע' שכתב ההיפך הגמור ממה שמביא כאן רבנו בשמו, [קצז] וש "תחד'ק" נתפקח. ובר"ש שהם השכילו.
הערת המתרגם: כדרך שנהג הנרבוני.
הערת המתרגם: שנתן להם ה' דעה רחבה להבין ולרדת לעומק דברי הנביאים על אף קיצורם משליהם וחידותיהם.
הערת המתרגם: לקמן פרקים כה-כז.

פרק [טז]

פרק זה אבאר לך בו את דעתי בשאלה זו, ואחר כך אביא ראיות על מה שאנו חושבים . ואומר, כי כל מה שאומר מי שחושב מן ה"מתכלמין", שהוא הוכיח את חידוש העולם, אין אותן הראיות לפי רצוני , ולא אטעה את עצמי לקרוא דרכי ההטעיה הוכחות.
ומה שהאדם טוען שהוא הוכיח שאלה מסוימת בהטעיות, הרי לדעתי אינו מחזק אמיתת אותה הבעיה, אלא החלישה וגורם להכחישה, כי כאשר יתברר בטול אותן הראיות, תחלש הנפש מלאמת אותו הדבר שהובאו עליו הראיות . ושהדבר אשר אין עליו הוכחה, אם ישאר סתום כדבר שיש עליו חקירה, או לקבל בו אחת הקצוות הנגדיות יותר טוב.

וכבר הזכרתי לך דרכי ה"מתכלמין" בקביעת חידוש העולם, והעירותיך על מקום הפקפוק בהם , וכן כל מה שהזכיר אריסטו ותלמידיו מן הראיות על קדמות העולם אינו לדעתי הוכחה גמורה, אלא טענות שיש בהן ספקות חמורים כפי שאשמיעך.
ואשר אני חושב לבאר כי היות העולם מחודש כפי השקפת תורתנו, כפי שכבר ביארתי, אינו נמנע, ושכל אותן הראיות הפילוסופיות אשר נראה מהן שאין הדבר כפי שאמרנו, יש לכל אותן הטענות דרכים המבטלים אותם, ותבטל הראיה בהם נגדנו.
וכאשר נתאמת לי זה, ונעשית שאלה זו כלומר: קדמות העולם או חידושו אפשריים, הרי אני מקבלה מצד הנבואה המבארת עניינים שאין בכוח העיון להגיע אליהם . כמו שנבאר כי הנבואה לא תבטל, ואפילו לפי השקפת סוברי הקדמות.
ואחר אשר אבאר אפשרות טענתנו, אבוא להכריעה על זולתה גם בראיה עיונית, כלומר: הכרעת אמירת החידוש על אמירת הקדמות. ואבאר, כי כמו שמחייבים אותנו הקושיות אשר בסברת החידוש, כך מתחייבים קושיות יותר חמורות מהן בסברת הקדמות .
והנני עתה מחל בהמצאת הדרך המבטלת ראיות כל מי שהביא ראיה על קדמות העולם.
[קצח]
הערות:
הערת המתרגם: "אעתקדה" על דיוק מונח זה ראה לעיל פרק נ. ובמה שצויין שם. ואינה סתם אמונה. ובר"ש "מה שאאמינהו".
הערת המתרגם: "נרומה" ראה לעיל פרק סו הע' .
הערת המתרגם: אינם מתקבלים על דעתי ואיני מסכים עמהם.
הערת המתרגם: כי גם כאשר הדבר אמת כשלעצמו, ובא מי שאינו יודע ומביא עליו ראיות חלושות גורם לבני אדם לחשוב שאותו הדבר מבוסס על אותן הוכחות רעועות וידחוהו. וכדומה לזה כתב רס"ג בסוף הקדמת ספרו האמונות ודעות פ"ז הסיבה הששית.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק עד.
הערת המתרגם: "חג'ג'" ראה לעיל פרק טו הע' .
הערת המתרגם: בבחינת: לא תהא תורה שלמה שלנו, כשיחה בטלה שלהם. וראה גם לקמן בחלק זה פרק לח.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק טו הע' . [קצח]

פרק [יז]

כל מחודש שנהיה אחר שלא היה, ואפילו היה חומרו מצוי, ורק פשט צורה ולבש אחרת - הרי טבעו אחר חידושו וגמרו ותנוחתו, זולת [=שונה מ-] טבעו בעת התהוותו, כאשר החל לצאת מן הכוח אל הפועל, וגם זולת טבעו לפני שיתעורר לצאת אל הפועל .
המשל בכך, כי טבע זרע האשה, כשהוא דם בכליו, זולת [=שונה מ-] טבעו בעת ההריון בעת מפגשו בזרע הזכר ותחילת תנועתו , וגם טבעו בעת זו, זולת טבע החי השלם אחר לידתו. ואין ללמוד בכל האופנים* מטבע הדבר אחר היותו וגמרו ומציאותו בתנוחתו כפי שלמות מצבו, על מצב אותו הדבר בעת תנועתו להוויה; ואין ללמוד ממצבו בעת תנועתו, על מצבו לפני שהחל בתנועה.
וכל זמן שתטעה בעניין זה, ותביא ראיה מטבע הדבר המצוי בפועל על טבעו כשהוא בכוח, יתעוררו לך ספקות גדולים, ויהיו בטלים לדעתך דברים שהוויתם חיובית, ויתחייבו לדעתך דברים בטלים .
והנה נניח במה שהמשלנו בו , שאדם שלם מאוד באפיו הטבעי , נולד, ומתה אמו אחר שהניקתו מספר חודשים. ובודדו גברים בהשלמת גידול הילד הזה באי בודד, עד אשר גדל והשכיל ולמד. והוא לא ראה מעולם אשה, ולא נקבה מנקבות שאר בעלי החיים.
ואז שאל ואמר לאיש מאשר עמו, היאך נמצאנו, ובאיזה אופן נהוינו?
השיבו הנשאל, כי כל אחד ממנו נתהווה בבטן אחד ממיננו כמונו, והיא נקבה בצורת כך וכך, ושהאחד ממנו היה קטן הגוף בתוך הבטן, נע וניזון וגדל לאט, והוא חי, עד שיגיע לגבול מסוים בגודלו, ואז יפתח לו פתח בשיפולי הגוף, יגח ממנו ויצא, ואינו חדל להתפתח אחרי כן עד שיהיה כפי שאתה רואה אותנו.
הרי אותו הולד היתום ישאל בהחלט ויאמר: ואותו האחד ממנו בעת שהיה קטן בבטן, והוא חי נע וגדל, האם היה אוכל ושותה ונושם מפיו ונחיריו ומוציא רעי?
ואז יאמרו לו לאו!
הרי בלי ספק ימהר להכחיש דבר זה, ויביא הוכחה על כל הדברים הללו האמיתיים שהם נמנעים במה שילמד מן המצוי השלם והיציב .
ויאמר: כל אחד ממנו, אם תעצר ממנו הנשימה אפילו מקצת שעה, ימות ויבטלו תנועותיו, והיאך יצטייר שיהא אחד ממנו בתוך כלי אטום המקיפו בתוך הגוף במשך חודשים והוא חי נע?
- ואלו בלע אחד ממנו ציפור, היה אותו הציפור מת מיד בהגיעו לבטן , וכל שכן בבטן התחתון;

- וכל אחד ממנו, אם לא יאכל המזון בפיו וישתה המים, יאבד בלי ספק במשך ימים מעטים, והיאך ישאר האדם חי חודשים ללא אכילה ושתיה?!
- וכל אחד ממנו אם יאכל ולא יוציא רעי, הרי במשך ימים מעטים ימות בתחלואים קשים, והיאך יתקיים זה חודשים בלי שיוציא רעי?
- ואלו ינקב בטן של אחד [קצט] ממנו, ימות אחרי איזה ימים, והיאך אתה חושב כי העובר הזה היה טבורו פתוח?!
- והיאך לא יפתח עיניו ולא יפרוש כפיו ולא יפשוט רגליו, וכל אבריו בריאים אין פגע בהם כפי שאתם מדמים?

ועל דרך זו ימשך לו כל ההיקש, שלא יתכן בשום אופן שהאדם יתהווה בצורה זו.
התבונן נא במשל זה ובחנהו אתה המעיין, ואז תמצא כי זה בדיוק מצבנו עם אריסטו.
שאנו ההולכים אחרי משה רבנו ואברהם אבינו עליהם השלום, בדעה שהעולם נתהווה באופן כך וכך, ונעשה כך מכך, ונברא בך אחר כך.
ויבוא אריסטו לסתור דברינו, ולהביא לנו ראיה מטבע המציאות הנחה, השלמה המצויה בפועל, אשר אנחנו מודים לו שהיא אחר תנוחתה ושלמותה אינה דומה למאומה כמה שהייתה בעת ההתהוות, ושהיא נמצאת אחר ההעדר המוחלט.
ואיזו ראיה תתקיים נגדנו מכל מה שהוא אומר?!
אבל יתקיימו אותן הראיות למי שטוען כי טבע המציאות הזו הנחה, מורה על היותו מחודש, וכבר הודעתיך כי אני איני טוען זאת, והנני חוזר ומזכיר לך יסודות דרכיו, ואראה לך היאך אין מחייב אותנו מהם מאומה, כיון שטענתנו שהעולם בכללותו המציאו ה' אחר ההעדר, והווהו עד אשר שלם כפי שאתה רואהו.
אמר, כי החומר הראשון אינו הווה ולא נפסד, ובא להביא ראיה על כך מן הדברים ההווים הנפסדים, ובאר מניעת התהוותו.
וזה נכון, כי אנחנו לא טענו שהחומר הראשון נתהווה כהתהוות האדם מן הזרע, או יפסד כהפסד האדם אל העפר , אלא טענו כי ה' המציאו מן האין.
והוא כפי שהוא אחר מציאותו, כלומר: שכל דבר מתהווה ממנו, ונפסד אליו כל מה שנתהווה ממנו, ולא ימצא מעורטל מצורה , ועדיו מסתיימת ההוויה וההפסד. והוא אינו הווה כהתהוות מה שמתהווה ממנו, ולא נפסד כהפסד מה שנפסד אליו, אלא נוצר . וכאשר ירצה יוצרו - מעדירו העדר גמור ומוחלט.
וכך בדומה אנו אומרים בתנועה, לפי שהוא הביא ראיה מטבע התנועה, שהיא לא הווה ולא נפסדת.

והדבר נכון, לפי שאנו טוענים כי אחר מציאות התנועה כפי הטבע הזה אשר היא יציבה עליו, אין לשער הויתה והפסדה הוויה כללית והפסד כללי כהויית התנועות החלקיות ההוות, וכהפסד התנועות החלקיות. והוא הדין בכל מה שמחייב טבע התנועה.

וכך הדבר בתנועה הסיבובית שאין לה התחילה , הוא נכון אחר מציאות הגוף העיגול הנע בסיבוב לא יצטייר בתנועתו התחילה .

וכך אנו אומרים באפשרות, שהוא מחייב שתקדם לכל הווה . שאין זה מתחייב אלא במציאות הזו היציבה, אשר כל מה שמתהווה בה מתהווה הוא ממצוי מסוים. אבל הדבר הנברא מן ההעדר, אין שם דבר שירמוז עליו לא בחוש ולא בשכל, שאז תקדם לו אפשרות.

וכך אנו אומרים גם במה שהשמים אין בה נגדיות, שזה נכון. פרט לכך שאנחנו [ר] לא טענו כי השמים נתהוו כהתהוות הסוס והדקל , ולא טענו שהרכבן מחייב להם הפסד כצומח וכחי מחמת הנגודים שבהם.

קיצורו של דבר הוא מה שאמרנו, שהמצוי במצב שלמותו וגמרו אין מצבו זה מורה על מצבו לפני שלמותו.

וגם אין קושיא עלינו בדברי האומר כי השמים נתהוו לפני הארץ, או הארץ לפני השמים , או שהיו השמים ללא כוכבים , או מין חי בלעדי מין אחר , כי כל זה בעת התהוות הכללות הזו. כמו שהחי בעת התהוותו נתהווה בו הלב לפני האשכים, כפי שאנו רואים בעין, והעורקים לפני העצמות, ואף על פי שאחר שלמותו לא ימצא בו אבר בלעדי אבר מכל האברים אשר לא יתכן קיום האדם בלעדיהם. כל זה אנו נזקקים לו אם נקח את המקרא כפשוטו, ואף על פי שאין הדבר כך כמו שיתבאר בהמשך הדברים .

ולכן ראוי שתשמר בעניין זה , כי הוא חומה בצורה בניתיו סביב התורה מקיף אותה, המונע אבני כל יורה אליה.

ואם יטען נגדנו אריסטו - כלומר: התופש השקפתו - ויאמר, כיון שאין לנו למידות מן המציאות הזו, במה ידעתם אתם שזה נתהווה ושהיה שם טבע אחר הווה אותו .

אמרנו אין זה מחייב אותנו לפי מחשבתנו, לפי שאין אנו רוצים עתה לבסס שהעולם מחודש. אלא כל מה שאנו רוצים, הוא אפשרות היותו מחודש, ושלא תבטל הנחה זו בלמידות בטבע המציאות אשר אין אנו מכחישים אותה.

וכאשר תתבסס אפשרות ההנחה כמו שביארנו, נשוב אחר כן ונכריע השקפת החידוש. ולא ישאר בעניין זה אלא אם יביא לנו מניעת חידוש העולם לא מצד טבע המציאות, אלא

ממה שמחייב השכל ביחס לה', והם שלושת האופנים אשר כבר הזכרתים לך לעיל , ושהם לומדים בהם על קדמות העולם מצד ה'.
והנני מגלה לך צדדי הפיקפוק בהם עד שלא תתקיים מהם ראיה כלל, בפרק הבא.
הערות:
הערת המתרגם: כגון התהוות החי והצומח.
הערת המתרגם: מצב שבו הוא נשאר לאחר גמרו. מצב קיומו השלימותי.
הערת המתרגם: ובכך יש להבחין בכל דבר שלושה שלבים הללו אף בדבר שחומרו קיים.
הערת המתרגם: התנועה כאן היא ההכללתית וכפי שקדם שכל שינוי תנועה הוא. וראה גם סוקראטס בספר תיאטיטוס של אפלטון מהד' רות עמ' ועמ' .
* . לפי כ"י ב, בכל המציאות.
הערת המתרגם: אפשר: ותחיל את הלמידות. או: ותמשיך ללמוד.
הערת המתרגם: כלומר: שהתוצאה תהיה שדברים אפשריים יהיו לפי מסקנותיך ותוצאות עיונך נמנעים בלתי אפשרים. ולהיפך דברים הנמנעים יהיו לדעתך אפשריים.
הערת המתרגם: לעיל, התהוות זרע האשה.
הערת המתרגם: "כאמל אלפטרה" אפיו הטבעי ותכונותיו הנפשיות והשכליות בתכלית השלמות. ובר"ש "שלם במדע המוטבע באדם" וכביתר המקומות לא דק במילה זו.
הערת המתרגם: "ואנפרד" כלומר: שנשאר טיפולו בידי גברים בלבד. ולפי כ"י ב, מ, "האיש" ואינו נכון, כי יש עוד גברים אחרים בכפר דכרייא זה וכמשמע לקמן.
הערת המתרגם: "יברז" ובר"ש הושמט. וכדרכו להשמיט כל מה שנראה לו מיותר.
הערת המתרגם: "אליתים" כשמילה זו נאמרת תוך שטף הדברים ללא צורך כי הלא מדובר ביתום. יש בה משום הקטנה מעין בטוי "המסכן", לרמוז שאינו מסוגל להבין דברים המובנים לאחרים.
הערת המתרגם: הנח. הנמצא במצבו השלימותי.
הערת המתרגם: אפשר: וישבתו
הערת המתרגם: "אלמעדה" הבטן העליון. האסטומכא.
הערת המתרגם: בר"ש "הרודפים". [קצט]
הערת המתרגם: "נשתקד" כבר העירותי פעמים רבות, שאינה סתם אמונה. וכפי שבאר רבנו לעיל ח"א פרק נ. ורס"ג בהקדמתו לאמונות ודעות פ"ד ראה שם מהדורתי. ובר"ש "נאמין" ונתן מקום לנרבוני להשחיל את הזיותיו המפוקפקות בדברי רבנו.

הערת המתרגם: "חג'ה" וראה לעיל פרק טו בע' . ואפשר לתרגם: ואיזו טענה תעמוד נגדנו.
הערת המתרגם: אף כאן "חג'ה" וכדלעיל פ"ט הע' ,
הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרק יד.
הערת המתרגם: כלומר: דבר מדבר ודבר אל דבר.
הערת המתרגם: כלומר: שחומר בלי צורה אינו מצוי כלל. ואינו ניתן לתפישה. ומה שאנחנו אומרים חומר וצורה אינה אלא הפשטה מחשבתית. או כלשון רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' ז אלא לב האדם הוא שמחלק גוף הנמצא בדעתו ויודע שהוא מחובר מגולם וצורה.
הערת המתרגם: אפשר: נברא. מחודש.
הערת המתרגם: אין בה נקודת אחיזה מהיכן התחילה, ומזל טלה שאנו אומרים כי משם התחיל המחזור אינו אלא ציור דמיוני של קבוצת כוכבים. וראה בהלכות ברכות פ"י הל' יח. וקדוש החודש פ"י הל' ד.
הערת המתרגם: לפירוש דברי אריסטו בעניין זה ראה לעיל פי"ג הע' .
הערת המתרגם: וכדלעיל, הדרך הרביעי.
הערת המתרגם: שם הדרך השלישי.
הערת המתרגם: "אלנכ'לה" ובר"ש והחמור, ושמא ט"ס הוא [ר] וצ"ל והתמר.
הערת המתרגם: "מלאך אלאמר" וכפי שתרגמתי, וכעין לשון רבנו בהלכות ברכות פ"י הל' ז. ובר"ש "ועקר העניין".
הערת המתרגם: מחלוקת בית שמאי ובית הלל בחגיגה יב א.
הערת המתרגם: לפי פשטי הכתובים בבראשית א שהמאורות נבראו ברביעי. ועד אז היו השמים ללא כוכבים.
הערת המתרגם: לפי פשטי הכתובים שם, שרץ המים והעוף בחמישי, וחית הארץ למינה בשישי.
הערת המתרגם: לקמן פרק ל.
הערת המתרגם: היסוד הגדול אשר הביא כאן רבנו, שאין ללמוד ולהקיש ממצב הדברים כפי שהם למה שהיה בהתהוות, אפילו בהתהוות יש מיש כיצירת העובר, וכל שכן יש מאין.
הערת המתרגם: כי אריסטו הלא כבר מת.
הערת המתרגם: נאמרה כאן המילה "טבע" כי המדובר הושם בפי אריסטו.
הערת המתרגם: בר"ש "אחר הויתו" וטעות הוא.

הערת המתרגם: אפשר: יוכיח.
הערת המתרגם: פרק יד מחלק זה בשם תלמידי אריסטו וממשיכי דרכו.
חלק שני

פרק [יח]

הדרך הראשון הוא שהזכירו שמחייבנו לפי מחשבתם שהאלוה יצא מן הכוח אל הפועל אם היה פועל בעת מסוים ואינו פועל בעת אחר .
וסתירת קושיא זו פשוטה מאוד , והוא, שאין הדבר הזה חיובי אלא בכל מורכב מחומר בעל אפשרות וצורה, שהוא בלי ספק כל זמן שיפעל אותו הגוף בצורתו אחר שלא עשה, הרי שהיה בו דבר בכוח ויצא אל הפועל, והכרחי שיהא לו מוציא, כי הקדמה זו לא הוכחה אלא מבעלי החומר . אבל מה שאינו [ראי] גוף ואין לו חומר , אין בעצמו אפשרות כלל, וכל מה שיש לו הוא בפועל תמיד, ואין זה חיובי בו , ואינו נמנע בו שיפעל בעת מסוים ולא יפעל בעת אחר, ולא יהא זה שינוי ביחס לנבדל, ולא יציאה מן הכוח אל הפועל.
והראיה לכך, השכל הפועל כפי השקפת אריסטו ותלמידיו, שהוא נבדל, ויש שהוא פועל בעת ואינו פועל בעת אחר, כמו שבאר אבו נצר במאמרו בשכל , שם אמר דברים זה נוסחן, אמר:
פשוט כי השכל הפועל אינו פועל תמיד אלא עתים פועל ועתים אינו פועל.
זה לשונו. הוא אמת ברור, ועם היותו כן, אין לומר שהשכל הפועל משתנה, ולא שהיה פועל בכוח ונעשה בפועל מפני שעשה בזמן מסוים מה שלא עשה מקודם, לפי שאין יחס בין הגופים ומה שאינו גוף, ולא שום דימוי כלל, לא בעת הפעולה ולא בעת המחדל מן הפעולה. אבל נאמר לפעולת הצורות בעלות החומר ולפעולת הנבדל 'פועל' בשיתוף השם, ולפיכך אינו מתחייב ממה שאין הנבדל פועל בזמן מסוים, הפעולה שהוא פועל לאחר מכן שהוא יצא מן הכוח אל הפועל, כפי שאנו מוצאים זאת בצורות בעלי החומר.
ושמא יחשוב אדם שיש בדבר זה הטעיה כל שהיא, והוא, שהשכל הפועל מה שנתחייב אמנם שיפעל בעת מסוים ולא יפעל בעת אחר, אינו מחמת דבר מה בעצמו, אלא מחמת עתוד החומר, אבל מצדו הרי הפעולה תמידית לכל מעותד, ואם היה שם עיכוב מפעולה, הרי הוא מחמת העתוד החמרי לא מחמת השכל כשלעצמו.
ידע אם כן בעל מחשבה זו, כי מטרתנו אינה להודיע הסיבה אשר מחמתה פעל ה' יתעלה בעת זאת ולא פעל בעת אחרת, ולא חייבנו במשל זה ואמרנו כשם שהשכל הפועל פועל

בעת ואינו פועל בעת אחרת והוא נבדל, כך ה' יתעלה. לא אמרנו זאת ולא חייבנוה, ואילו עשינו כן הייתה זו הטעיה.
אלא אשר חייבנו והוא חיוב נכון, הוא, שהשכל הפועל אשר אינו גוף ולא כוח בגוף, ואף על פי שפועל בעת ואינו פועל אותה הפעולה בעת אחרת, תהיה הסיבה לכך אשר תהיה, אין לומר בו, שהוא יצא מן הכוח אל הפועל, ולא שהיה בעצמו אפשרות, ולא שהוא זקוק למוציא שיוציאהו מן הכוח אל הפועל.
והנה ירד מעלינו הספק הגדול הזה אשר הביא עלינו הסובר קדמות העולם, כיון שאנחנו בדעה שהוא יתעלה אינו גוף ולא כוח בגוף, ולפיכך אין מתחייב בו שינוי כאשר פעל אחר שלא פעל.
הדרך השני הוא, מה שמחייב בו קדמות העולם, מחמת סילוק הגורמים והמאורעות והמעכבים ביחס לו יתעלה .
והתרת הספק הזה קשה, והוא עמוק, ושמעהו:
דע שכל פועל בעל רצון עושה מעשיו מחמת איזה דבר, הרי בהכרח כי המחייבו לפעול בעת זו ובעת אחרת לא יפעל, הוא מחמת מעכבים או מאורעות.
המשל בכך, שהאדם, דרך משל, רוצה שתהיה לו דירה ואינו בונה אותה מחמת העיכובים. והם, אם לא היו החומרים שלה נמצאים, או שהיו נמצאים אלא שאינם מוכנים לקבלת הצורה מחמת העדר הכלים; ויש שיהו החומר והכלים נמצאים ואינו בונה מפני שאינו רוצה לבנות לפי שאינו זקוק לדירה; ואם אירעו מאורעות כגון: חום, או קור, המחייב אותו למצוא דירה אז ירצה לבנות.
הנה נתבאר כי המאורעות משנים את הרצון, והמעכבים עומדים בפני הרצון ולא יפעל מחמתם.
במה דברים אמורים?
בשהיו הפעולות מחמת דבר [רב] שהוא מחוץ לעצם הרצון. אבל אם לא הייתה לפעולה תכלית אחרת כלל, אלא היותה תוצאת הרצון, הרי אין אותו הרצון זקוק לגורמים, ואותו הרוצה אף על פי שאין לו מעכבים אין חיוב שיפעל תמיד, כיון שאין שם מטרה חיצונית איזו שהיא, שיעשה מחמתה שאז יתחייב שיפעל, אם לא היו שם מעכבים להשגת אותה המטרה. כיוון שהפעולה כאן תוצאה של הרצון בלבד.
ואם יאמר אדם כל זה נכון, אלא שעצם היותו רוצה בעת זו ואינו רוצה בעת אחר האם אין זה שינוי?

נאמר לו לא! אמיתת הרצון ומהותו זהו עניינו שירצה ולא ירצה . אם היה אותו הרצון לבעל חומר כדי שישיג בו מטרה חיצונית מסוימת, יהיה הרצון משתנה כפי המעכבים והמאורעות. אבל רצון הנבדל אשר אינו מחמת דבר אחר כלל אינו משתנה, ומה שהוא רוצה עתה דבר, וירצה זולתו מחר, אינו שינוי בעצמו, ואין זה נקרא גורם אחר. כמו שהיותו פועל ולא פועל אינו בשינוי כמו שביארנו .

ויתבאר לקמן כי רצוננו ורצון הנבדל נאמר עליהם 'רצון' בשיתוף, ואין דמיון בין שני הרצונות.

והנה הותרה גם קושיא זו, ונתברר שאין דרך זו מחילה עלינו בטול. וזהו מה שרצינו כפי שידעת.

הדרך השלישי, והוא אשר מחייבים בו קדמות העולם, מפני שכל מה שמחייבת החכמה שיופיע כבר הופיע וחכמתו קדומה כעצמותו, והמתחייב ממנה קדום .

וזה חיוב חלוש מאוד, כי אנו כשם שנעלמה ממנו חכמתו, אשר חייבה שיהו הגלגלים תשעה לא יותר ולא פחות, ומספר הכוכבים כפי שהוא לא יותר ולא פחות, ולא יותר גדול או קטן, כך נעלמה ממנו חכמתו במה שהמציא את הכל זה מקרוב אחר שלא היה, והכל כפי חכמתו התמידית הבלתי משתנית. אלא שנעלם ממנו כליל שיקול אותה החכמה ומשפטה , כי גם הרצון לפי השקפתנו, תוצאת החכמה הוא, והכל דבר אחד, כלומר: עצמותו וחכמתו כי אין אנו סוברים את התוארים.

ותשמע עוד בעניין זה הרבה כאשר נדבר בהשגחה , ולפי הבחנה זו תרד אותה הזרות . אבל מה שאמר אריסטו מהסכמת העמים בדורות שעברו, כי משכן המלאכים בשמים ועל היות האלוה בשמים, וכך נאמר בפשטי המקראות . הרי אין זה להורות על קדמות השמים כפי שהוא רוצה, אלא זה נאמר להורות על כך שהשמים מורה לנו על מציאות השכלים הנבדלים והם הרוחניים והמלאכים, והיא מורה לנו על מציאות האלוה, והוא מניעה ומנהיגה כפי שנבאר ונברר שאין שם ראיה המורה לנו על מציאות העושה לפי השקפתנו כהוראת השמים, והיא גם מורה לפי השקפת הפילוסופים כפי שהזכרנו על מציאות מניעה, ושאינו גוף ולא כוח בגוף.

ואחר אשר ביארתי לך אפשרות טענתנו, ושאינה נמנעת כפי שדמה סובר הקדמות, אשוב לבאר הכרעת השקפתנו בדרך העיון, ואגלה מה שמחייבת השקפתו מן הזרות בפרקים שלפנינו. [רג]

הערות:

הערת המתרגם: "זעם" מחשבה בטלה.

הערת המתרגם: לעיל, הדרך הראשון משלושת הדרכים המוכיחים קדמות העולם מצד האלוה.
הערת המתרגם: אפשר "ספק זה פשוט מאד". ולעיל כתב כי זה קושי גדול. והכוונה ביחס לשאר אדם, וכאן בעיני רבנו.
הערת המתרגם: שבו היציאה מן הכוח אל הפועל היא אפשרות. וכדלעיל בפתיחת חלק זה הקדמה כג.
הערת המתרגם: לעיל בפתיחה הקדמה כד.
הערת המתרגם: אלא הוא צורה נפרדת. וכלשון רבנו בהלכות [ראה] יסודי התורה פ"ב הל' ה.
הערת המתרגם: כלומר: היציאה מן הכוח אל הפועל.
הערת המתרגם: במאמרו "פי מעאני אלעקל" שבידי אין לשון זה, ובמה שתורגם לעברית ונדפס ע"י מ. רוזנשטין (בריסלוי תריח) בשיבושים רבים. קשה למצוא דברי חפץ, וראיתי מי שציין לשם.
הערת המתרגם: אפשר: דבר מסוים. או: איזה דבר.
הערת המתרגם: ואילו ביחס לה' בבריאת העולם הרי לא היה חומר במציאות. וראה לעיל ח"א פרק סח.
הערת המתרגם: על הסיבה ראה לקמן פרק כא.
הערת המתרגם: אפשר: הקושי.
הערת המתרגם: "אלקאיל" אינה סתם אמירה כתרגום הר"ש. אלא השקפה וסברא.
הערת המתרגם: ובר"ש "נאמין" ואינו נכון.
הערת המתרגם: לעיל הדרך השניה משלושת הדרכים השניים.
הערת המתרגם: "תתאתי" ולר"ש נתחלפה במילת "תאתי" ולפיכך תרגם "יבוא".
הערת המתרגם: אפשר: מטרה [רב]
הערת המתרגם: שאלו היה הרצון רצוף חדל להיות רצון ונעשה טבע.
הערת המתרגם: אפשר: מחמת שינוי.
הערת המתרגם: לקמן פרק כא.
הערת המתרגם: שיופיע במציאות. שיצא אל הפועל. או שיברא כבר נברא.
הערת המתרגם: לעיל, הדרך השלישי משלושת הדרכים השניים.
הערת המתרגם: אם הם תשעה, ולא חשוב לשאלה זו אם הם פחות או יותר,
הערת המתרגם: מה מחייבת ומה לא מחייבת.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק סט.

הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרק יג ופרק יז. ועניני ההשגחה פזרם רבנו בכמה מקומות, מהם ברמזים קלים ומהם בהרחבה קלה, ובצירוף כולם נוכל להגיע לחקר שיטת רבנו. ראה חלק א פרקים כד, מד. וחלק ג פרקים יז, כג, נא, נד.
הערת המתרגם: אשר דמו להחיל בדרך זו על השקפתינו בחידוש העולם.
הערת המתרגם: בספרו על השמים יז ויח.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל סוף פרק יד.
הערת המתרגם: לקמן פרק יט. [רג]

פרק [יט]

כבר נתבאר לך משיטת אריסטו ומשיטת כל סוברי קדמות העולם, שהוא סבור כי המציאות הזו נאצלה מהבורא על דרך החיוב , ושהוא יתעלה עילה וזה עלול, וכך נתחייב .
וכשם שאין לומר בו יתעלה מדוע נמצא, או היאך נמצא כך, כלומר: אחד ואינו גוף, כך אין לומר על כל העולם בכללותו מדוע נמצא או היאך נמצא כך, כי כל זה חיובי שימצא כך, העילה ועלולה, ולא יתכן בהם העדר כלל ולא שינוי מכפי שהם.
ולפיכך מתחייב מהשקפה זו תמידות כל דבר כפי טבעו, ושלא ישתנה בשום אופן דבר מן הדברים מכפי טבעו .
ולפי השקפה זו תהיה נמנעת השתנות אחד מן הנמצאים מכפי טבעו, ואם כן לא היו כל הדברים הללו בכוונת מכוון שבחר ורצה שיהיו כך, לפי שאם היו בכוונת מכוון, הרי שהיו בלתי נמצאים כך לפני שיכוון בהם.
אבל לפי השקפתנו אנו, הרי הדבר פשוט שהם בכוונה לא על דרך החיוב, ויתכן שישנה אותם אותו המכוון ויתכוון כוונה אחרת , אבל לא כל כוונה בסתם, כי יש טבע מניעות קיים לא יתכן שיבטל כמו שנבאר .
ומטרתי בפרק זה לבאר לך בראיות הקרובות להיות הוכחה, כי מציאותנו זו מורה לנו, שהיא בכוונת מכוון בהחלט, בלי שאטיל על עצמי מה שבדו ה"מתכלמין" מביטול טבע המציאות, וקביעת החלקיק , ובריאת המקרים בתדירות , וכל מה שביארתי לך מיסודותיהם אשר חשבו בהצעתם כדי להמציא את הייחוד .
ואל תחשוב שהם אמרו מה שאני אומר. אבל שהם חשבו על מה שאני חושב - הרי בלי ספק . וכן הזכירו הדברים אשר אני מזכיר, והתחקו בהם על הייחוד , אלא שהם אין הבדל אצלם בין ייחוד צמח זה באודם ולא בלובן, או במתיקות ולא במרירות, לבין ייחוד השמים כפי התבנית שלהם ולא מרובעים או משולשים.

וקבעו את הייחוד באותם ההקדמות אשר כבר ידעת אותם. ואני אקבע את הייחוד במה שצריך לקבעו בו בהקדמות פילוסופיות לקוחות מטבע המציאות.
ואבאר דרך זו אחר שאקדים הקדמה זו. והיא, שכל חומר ששותף בין דברים שונים באיזה אופן מאופני השינוי , הרי יש בהכרח סיבה אחרת מחוץ לאותו החומר המשותף, היא אשר חייבה שיהא מקצתו בתואר מסוים ומקצתו בתואר אחר, או כמה סיבות כמספר השינויים. והקדמה זו מוסכמת ממי שסובר הקדמות וממי שסובר החידוש.
ואחר הקדמה [רד] זו, אחל לבאר מה שנתכוונתי לבאר בצורת שאלה ותשובה לפי השקפת אריסטו.
שאלנו את אריסטו ואמרנו לו, כבר הוכחת לנו כי חומר כל מה שתחת גלגל הירח חומר אחד משותף לכל, אם כן מה סיבת שינויי המינים הללו המצויים כאן, ומה סיבת שינויי פרטי כל מין מהם?
השיב לנו על כך ואמר: סיבת ההבדלים שינויי מזיגת המורכבים מאותו החומר, והוא, שאותו החומר המשותף קיבל תחילה ארבע צורות , וכל צורה מהן נספחו לה שתי איכויות , ובאותן האיכויות הארבע נעשו יסודות למה שהורכב מהן, והוא, שהן מתערבין תחילה בתנועת הגלגל , ואחר כך מתמזגים, ויתחדשו ההבדלים במעורבים המורכבים מהם בשיעורים שונים מן החם והקר והלח והיבש, ויהיו בהם במיזוגים הללו השונים הכנות שונות לקבלת צורות שונות . וגם באותן הצורות יהיו מוכנים לקבלת צורות אחרות , ועל דרך זו תמיד. והצורה המינית ימצא לחומר שלה מרחב גדול בכמותה ואיכותה, וכפי אותו המרחב ישתנו פרטי המין היחידה כמו שנתבאר במדעי הטבע . וכל זה נכון וברור לדובר האמת בלבבו ואינו מרמה עצמו.
ושאלנו עוד את אריסטו ואמרנו לו: כיון שהתמזגות היסודות היא הסיבה לעתוד החומר לקבלת הצורות השונות, איזה דבר עיתד את אותו החומר הראשון עד שקיבל מקצתו צורת האש ומקצתו צורת הארץ, ומה שביניהם לקבלת צורת המים והאויר, וחומר הכל אחד משותף? ובמה היה חומר הארץ יותר ראוי לצורת הארץ, וחומר האש יותר ראוי לצורת האש?
ענה אריסטו על זה ואמר: חייבו את זאת הבדלי המקומות, כי הם שחייבו לחומר הזה האחד הכנות שונות, כלומר, אותו החלק ממנו הסמוך למקיף השפיע בו עדינות ומהירות תנועה ונעשה קרוב לטבעו, ואז קבל באותה ההכנה צורת האש. וכל מה שנתרחק החומר מן המקיף לצד המרכז נעשה יותר מעובה וקשה ופחות אורה , ונעשה ארץ, והוא הטעם במים ובאויר. והנה זה הכרח, כי בטל הוא שיהא החומר הזה שלא

במקום , או שיהא המקיף הוא המרכז, והמרכז הוא המקיף. זהו שחייב לו הייחוד בצורות שונות, כלומר: ההכנה לקבלת צורות שונות.
שאלנוהו עוד ואמרנו לו: האם המקיף, כלומר: השמים החומר שלו וחומר היסודות אחד?
אמר לא, אלא אותו החומר אחר, וצורות אחרות, וה'גוף' נאמר על הגופים הללו אשר אצלנו ועל ההם בשיתוף כמו שבארו האחרונים , וכבר הוכח כל זה.
ומכאן שמע מה שאני אומר אתה המעיין במאמרי זה:
כבר ידעת הוכחת אריסטו, כי בשינויי הפעולות לומד על שינויי הצורות. וכיון שתנועת ארבעת היסודות באופן ישר, ותנועת הגלגל סיבובית, נודע כי אותו החומר זולת [רה] החומר הזה, וזה נכון לפי העיון הטבעי, וכיון שמצאנו גם אלה אשר תנועותיהם באופן ישר שונים בכיוונם, מהם שהוא נע כלפי מעלה ומהם שהוא נע כלפי מטה , ונמצא גם הנע מהם לצד אחד מקצתם מהיר ומקצתם אטי , נודע כי צורותיהם שונות, ובכך נודע כי היסודות ארבעה. ועל דרך למידות זו עצמה, מתחייב גם שיהא חומר כל הגלגלים אחד, כי כולם נעים בסיבוב, וצורת כל גלגל שונה מצורת הגלגל האחר, כיון שזה נע מן המזרח למערב ואחר מן המערב למזרח, ועוד שתנועותיהם שונות במהירות ובאטיות.
צריך אם כן לשאול אותו ולומר לו, כיון שזה חומר משותף לכל הגלגלים, כבר נתייחד כל נושא מהם בצורה מסוימת זולת האחר, מי הוא מייחד הנושאים הללו ומעתדם לקבלת צורות שונות? והאם יש שם אחר הגלגל דבר אחר לייחס לו הייחוד הזה בלתי ה' יתהדר ויתרומם
והנני מעירך על עומק חדירת אריסטו והשגתו המפליאה, והיאך דחקתו קושיא זו בלי ספק, ורצה לצאת ממנה בדברים שאין המציאות מסייעת לו עליהם, ואף על פי שלא הזכיר קושיא זו, אבל נראה לי מדבריו שהוא רוצה להסדיר לנו מציאות הגלגלים, כמו שהסדיר לנו מה שתחת הגלגל, כדי שיהא הכל על דרך החיוב הטבעי לא מצד כוונת מכוון איך שרצה, וייחוד מייחד על איזה אופן שחפץ.
ולא הצליח בכך ולא יצליח לעולם , כי הוא חושב לתת סיבה למה שהגלגל נע מן המזרח ולא נע מן המערב, ורצה לתת סיבה למה שמקצתן מהירי תנועה ומקצתן אטיים, ושזה חיובי לסדר תנוחתן מן הגלגל העליון. ורצה ליתן טעם למה שכל כוכב מן השבעה יש לו מספר גלגלים, וכל המספר הגדול הזה בגלגל אחד, כל זה רצה לתת את סיבותיו כדי שיסדיר לנו את הדבר סדר טבעי על דרך החיוב.

אלא שלא הצליח במאומה מזה, לפי שכל מה שבאר לנו ממה שלמטה מגלגל הירח, הולך לפי סדר המתאים למציאות, וסיבותיו ברורות, ונתאפשר לומר בו שהוא על דרך החיוב מתנועת הגלגל ומכוחותיו, אבל כל מה שהזכיר בענייני הגלגל לא נתן סיבה ברורה בכך, ולא הוליך את הדבר בו לפי סדר אשר יהא אפשר לטעון בו החיוב, לפי שאנו רואים את הגלגלים יש מהם שמהיר התנועה מעל אטי התנועה, ומהם שאטי התנועה מעל מהיר התנועה, ומהן שתנועותיהן שוות אף על פי שהן זה מעל זה, ודברים אחרים חמורים מאוד ביחס לבחינת הויית הדברים על דרך החיוב, אייחד להן פרק מפרקי מאמר זה .

כללו של דבר, שאריסטו בלי ספק לפי שידע חולשת דבריו בסיבות דברים הללו ומתן עילותיהן, הקדים לפני שהתחיל [רו] במחקרים אלה דברים וזה לשונו , אמר:

רוצים אנו עתה לחקור על שתי שאלות חקירה מספקת, כי מן הראוי שנחקור עליהן ונאמר בהן כפי השג שכלנו וידיעתו והשקפתנו, אלא שאין ראוי לשום אדם לראות את זה מצדנו חוצפה והעזה, אלא ראוי שיתפלא על חריצותנו בפילוסופיה וחשקנו בה, וכל עת שחקרנו השאלות הגדולות החשובות והתגברנו על פתרונן אפילו באופן חלקי שהוא מבוסס, ראוי לשומע שתוסיף שמחתו וייחדה.

זהו נוסח דבריו.

הנה נתבאר לך, שהוא בלי ספק יודע חולשת אותם הדברים, ובפרט שהמדעים הלימודיים בזמנו טרם הגיעו לשלמות, ולא נודע בזמנו מתנועות הגלגל מה שאנו יודעים היום.

ונראה לי כי מה שאמר במה שאחר הטבע מהנחת שכל נבדל לכל גלגל, אינו אלא מחמת עניין זה, כדי שיהא שם דבר אשר ייחד כל גלגל בתנועה מסוימת , ולקמן נבאר שהוא לא הרויח בזה מאומה. אבל אמרו בלשון זה אשר הבאתי לך 'כפי השג שכלנו וידיעתנו והשקפתנו' אני אבאר לך עניינו, ולא ראיתיו לאף אחד מן המפרשים.

והנה אמרו 'השקפתנו' הרי כוונתו בכך צד החיוב שהוא הסברא בקדמות העולם.

ואמרו 'ידיעתנו' כוונתו הדבר הברור המוסכם עליו, שכל דבר מן הדברים הללו הכרחי שיש לו סיבה ועילה, ואינו דבר שנעשה איך שנזדמן.

ואמרו 'שכלינו' רוצה לומר אי יכולתנו ליתן סיבות לכגון הדברים הללו כפי מצוין ותכליתן, אלא חשב לתת בהן דבר מועט וכך עשה. כי מה שהזכיר ממהירות התנועה הכללית ואטיות גלגל הכוכבים הקבועים מפני שהוא נגד הכיוון הוא טעם מוזר ותמוה.

וכן אמר כי חיובי שכל שנתרחק גלגל מן השמיני יהיה יותר מהיר תנועה. אבל אין זה כללי כפי שביארתי לך.
ויותר חמור מזה, שיש גם גלגלים הנעים מן המזרח למערב למטה מן השמיני, והיה ראוי שיהיו יותר מהירים מאשר למטה מהם הנעים כך מן המזרח למערב, והיה ראוי שיהו אלה הנעים מן המזרח קרובים במהירותם לתנועת התשיעי, אלא שהדבר כפי שהודעתיך לא היה מדע התכונה בזמנו כפי שהוא היום.
ודע שלפי השקפתנו אנו קהל הסוברים חידוש העולם, יקל כל זה ויהיה כפי יסודותינו, לפי שאנו אומרים שיש שם מייחד יחד כל גלגל במה שרצה מצד התנועה ומהירותה, אלא שאין אנו יודעים אופן החכמה בהמצאת זה כך.
ואילו יכול אריסטו לתת לנו טעם לשינוי תנועת הגלגלים, ושיהא זה כפי סדר הנחתם זה ביחס לזה כפי שחשב, היה זה נפלא, והייתה סיבת הייחוד בשינויי תנועותיהן כסיבת שינויי היסודות בתנוחתן בין המקיף והמרכז, אלא שאין הדבר סדור כך כפי שביארתי לך.
ויותר פשוט מזה במציאות הייחוד בגלגל אשר לא יוכל שום אדם למצוא לו סיבה מיוחדת מלבד כוונת המכוון, והוא מציאות הכוכבים, כי מה שהגלגל נע תמיד והכוכב קבוע תמיד מורה על כי חומר הכוכבים אינו חומר הגלגלים, וכבר הזכיר אבו נצר בהגהותיו על השמע לשון שזה נוסחו, אמר:
יש הבדל בין הגלגל לכוכבים, כי הגלגל שקוף והכוכבים אינם שקופים, וסיבת הדבר, כי בין שני החומרים ושתי הצורות הבדל, אלא שהוא מועט.
זה נוסח דבריו.
אבל אני איני אומר שהוא מועט, אלא שונה מאוד מאוד, לפי שאיני לומד מן השקיפות אלא מן התנועות.
ואשר נראה לי כי אלה שלושה חומרים ושלוש צורות, גופים נחים לעולם כשלעצמם והם גופי הכוכבים, וגופים נעים לעולם והם גופי הגלגלים, וגופים ינועו וינוחו [רז] והם היסודות, ומי יתן וידעתי מהו אשר איחד שני החומרים הללו השונים, אם תכלית שינוי כפי שנראה לי, או אשר ביניהם שינוי מועט כפי שאומר אבו נצר, ומי הוא המעתד את האיחוד הזה.
כללו של דבר, שני גופים שונים נתון אחד מהם בשני ואינו מתערב בו, אלא מוגדר במקום ממנו מיוחד ודבק בו בלי כוונת מכוון, פלא.

ויותר פלא מזה, הכוכבים הללו הרבים אשר בשמיני כולם עיגולים , מהם קטנים ומהם גדולים, כוכב כאן וכוכב בריחוק אמה לפי מראית העין, ועשרה לחוצים וקבוצים, וחלקה גדולה מאוד אין בה מאומה, מה הסיבה אשר ייחדה לחלקה זו עשרה כוכבים וייחדה לשניה העדר כוכבים, ועוד גוף הגלגל כולו גוף אחד פשוט אין בו שוני, ומדוע אם כן נעשה חלק זה מן הגלגל ראוי יותר לכוכב זה המצוי בו מן החלק האחר.

וכל זה וכל שהוא מסוגו יהיה רחוק מאוד ואף קרוב לנמנע, אם נסבור כי כל זה נעשה על דרך החיוב מאת ה' כפי השקפת אריסטו .

אבל אם נסבור שכל זה בכוונת מכוון שעשה כך, לא יהיה בהשקפה זו שום תימה ולא דבר רחוק כלל, ולא ישאר מקום חקירה. כי אם אמרך מה הסיבה שנתכוון כך , ואשר צריך לדעת באופן כללי, כי כל זה לעניין שאין אנו יודעים אותו, ושאינו פעולה לבטלה, ולא איך שנזדמן, לפי שכבר ידעת כי עורקי הכלב והחמור ומיתריהם לא נעשו איך שנזדמן ובאיזה שיעור שנזדמן, ולא נעשה- עורק זה עבה ואחר דק, ומיתר מתפצל פיצולים רבים ואחר אינו מתפצל כך, ואחד יורד באופן ישר ואחר מתפתל - במקריות, ושלא נעשה שום דבר מכל זה כי אם לתועליות שכבר נודעה הכרחיותן. והיאך ידמה משכיל שיהו מקומות הכוכבים הללו ושיעוריהם ומנינם ותנועות גלגליהם השונים ללא עניין או בדרך המקרה.

אין ספק שכל דבר מהם הכרחי כפי כוונת המכוון, והסדרת הדברים הללו על צד החיוב ושלא בכוונה דבר רחוק מאוד מאוד להבינו.

ואין ראיה לדעתי על שיש כוונה בדבר, יותר גדולה משינויי תנועות הגלגלים, והיות הכוכב קבוע בגלגלים, ולפיכך תמצא כל הנביאים מזכירים את הכוכבים והגלגלים ראיה החלטית על מציאות ה'.

ונאמר על אברהם שהיה למד מן הכוכבים כפי שידוע ,

ואמר ישעיה בהעירו על הלימוד בהם שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה וכו' ,

וכן ירמיהו אמר עשה השמים ,

ואמר אברהם ה' אלהי השמים ,

ואמר אדון הנביאים רכב שמים כמו שביארנו ,

וזו היא הראיה הברורה אשר אין בה ספק.

ביאור הדבר, שכל מה שתחת הגלגל מן השינויים ואף על פי שהחומר שלהן אחד כמו שביארנו, תוכל לעשות מייחדיהן כוחות גלגליים ותנוחות החומר מן הגלגל כפי שלימד אותנו אריסטו, אבל השינויים הנמצאים בגלגלים ובכוכבים, מי ייחדן זולתי ה' יתעלה?!

ואם יאמר אדם "השכלים הנבדלים" - לא הרויח בדבר זה מאומה, ביאור הדבר כי [רח] השכלים אינם גוף שיהא להם מקום בגלגל, ומדוע אם כן נע גלגל זה תנועתו התשוקית כלפי שכלו הנבדל לפאת מזרח ואחר למערב, האם תאמר כי אותו השכל האחד בפאת המערב והאחר בפאת המזרח, והיות זה אטי וזה מהיר, ולא ימצא הדבר כפי יחס ריחוקן זה מזה כפי שידעת.

ואין מנוס מלומר שטבע הגלגל הזה ועצמותו חייבו שינוע לרוח זו ובמהירות זו, ושיהא חיוב תשוקתו לעניין זה כך, וכך אמר אריסטו בפירוש, והנה חזרנו למה שהיינו בו בתחילה, ונאמר, כיון שהחומר של כולם אחד, מה גרם שיתייחד זה בטבע זולת טבע האחר, ונעשית לו תשוקה מסוימת המחייבת לו אופן זה של תנועה, שונה מתשוקת האחר אשר חייבה לו אופן תנועה אחרת, ובהכרח שיש על כל פנים מייחד.

והנה הובילה אותנו התבוננות זו אל החקירה על שני דברים:

האחד האם במציאות שוני זה הכרחי שיהא זה בכוונת מכוון בהחלט לא על צד החיוב, או שאינו הכרחי.

והחקירה השניה האם כאשר יהיה כל זה בכוונת מכוון אשר ייחד את הייחוד הזה, הכרחי שיהא זה מחודש אחר ההעדר, או שאינו הכרחי, אלא יהיה מייחדו לא חדל להיות כך, לפי שכבר אמר גם את זאת אחד סוברי הקדמות.

והנני עתה עוסק בשתי חקירות אלה, ואבאר מה שראוי לבאר בהן בפרקים הבאים.

הערות:

הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק סט.

הערת המתרגם: לקמן פרק כא האריך רבנו בביאור שיטת החיוב של אריסטו.

הערת המתרגם: לא כחיוב החם מן השמש או מן האש והקור מן השלג, אלא כחיוב המושכל מן השכל, וכדלקמן פרק כ.

הערת המתרגם: כולל עולם המלאכים הגלגלים והיסודות. ופשט דברי הרש"ט תמוהים שכולל כנראה את הקב"ה בכלל עולם?

הערת המתרגם: ומכאן כפירת והכחשת כל הניסים והמופתים שהם מחוץ לנוהג הטבעי.

הערת המתרגם: "אכ'תאר ואראד" על ההבחנה בין שני המונחים הללו ראה מאמר אבי נצר "אלמסאיל אלפלספייה" קטע לא הובאו לעיל פ"ז הע' .

הערת המתרגם: כיון שגם התמד מציאותם וקיומם תלוי ברצון האלהי התמידי. וראה לעיל ח"א סוף פרק סט ד"ה ודע.

הערת המתרגם: לקמן ח"ג פרק טו.

הערת המתרגם: "וג'ודנא הד'א" המציאות הזו שלנו. כלומר: כל העולם בכללותו.
הערת המתרגם: "ארתכבתה" בדיה זדונית. פשע מכוון. ובר"ש "מה שהתגברו עליו המדברים".
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק עג הקדמה עשירית ושתים עשרה.
הערת המתרגם: שם הקדמה ראשונה ושלישית.
הערת המתרגם: שם הקדמה חמישית וששית.
הערת המתרגם: "ראמוא תמהידה" יזמו להציע ולהקדים אותם ההקדמות להיות מצע ומרבד לדעותיהם בייחוד ובסגול.
הערת המתרגם: ייחוד כל מין וכל פרט של מין וסגולו בתואר תבנית וגוון בפני עצמו. וכדלעיל ח"א פרק עד הדרך החמישי והששי.
הערת המתרגם: אפשר: הרי אין ספק בכך. והכוונה אל תחשוב כי גישתי גישתם, אינו כן, אבל שהמטרה בבחינת הייחוד המיני והפרטי של חלקי העולם כדי להוכיח שיש לעולם מכוון בוחר ובורר הרי אין ספק שמטרת כולנו אחת.
הערת המתרגם: ראה הע' . ובר"ש "וכוונו בהם הביאור" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אחד מארבעת אופני השינוי שנתבארו לעיל בפתיחת חלק זה הקדמה רביעית.
הערת המתרגם: בר"ש "או סיבתו" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: כאשר אנו מפשיטים [רד] בלבנו את החומר הראשוני אנו מוצאים ארבע צורות. אש, רוח, מים, ועפר.
הערת המתרגם: האש - חמה יבשה. הרוח - חמה לחה. המים - לח וקר. העפר - קר יבש
הערת המתרגם: וכפי שנתבאר לעיל ח"א פרק עב. ובהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ב-ו.
הערת המתרגם: דומם, צומח, וחי.
הערת המתרגם: הדומם מקבל צורות שונות האבן לסוגיה והעפר לסוגיו והמלחים לסוגיהם וכדומה. והצומח מקבל את אלפי מיניו וסוגיו, וכיוצא בהם החי.
כל פרט ובאיכותו. וכך כל יחידה מינית כגון מין האדם מין הסוס ומין הפרס בחי, יש מרחב רב לשינוייהם בכמות מין הדקל ומין הארז ומין הורד וכדומה.
הערת המתרגם: בר"ש "רוחב".
הערת המתרגם: אין כוונת רבנו לספר מסוים אלא באופן כללי לכל מי שעסק בעניני הטבע לתופעותיו המרובות. וראיתי מי שפירש שכוונתו לספר "הטבע" וספר "בעלי החיים" של אריסטו.

הערת המתרגם: הגלגל החיצון הסובב את הכל והמניע את הכל תנועה יומית, לפי תיאוריות הקדמונים.
הערת המתרגם: הארץ. אמצע ההיקף שהגלגל סובב אותו מכל עבריו.
הערת המתרגם: "צ'וא" אפשר: זיו, בהירות.
הערת המתרגם: במקום מסוים ומוגדר קרוב לגלגל או רחוק. ועל מושג המקום ראה אריסטו בפיזיקה ספר ד פרק א ופרק ה, ועל השמים ספר ד. וראה גם רס"ג בספרו האמונות ודעות מהדורתי מאמר א פ"ד. ומאמר ב פרק יא.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק נח. [רה] וח"ב פרק ב. ולקמן פרק כו. וראה אבי נצר במאמרו "עיון אלמסאיל" קטע יז.
הערת המתרגם: האש והרוח.
הערת המתרגם: המים והעפר.
הערת המתרגם: האש והרוח נעים למעלה, ותנועת האש מהירה מתנועת הרוח. והמים והעפר נעים למטה והאחד מהיר מן השני.
הערת המתרגם: כדרך שעשינו ביסודות שאמרנו שכל הקרוב יותר לגלגל המקיף נזדככה צורתו ונמהרה תנועתו. ומה נאמר אם כן בגלגלים? האם יש מחוץ להם משהו אשר בקרבה אליו ובריחוק ממנו משתנים?
הערת המתרגם: ברצונו וכפי שגזרה חכמתו הוא שייחד לכל דבר את אשר בו, ובטלה אם כן סברת התהוותם על דרך החיוב ממציאותו.
הערת המתרגם: "בעד גור" ואפשר: עומק עיון. אך לא "עומק שכל" כתרגום ר"ש.
הערת המתרגם: מפני שהנחתו מוטעית מיסודה.
הערת המתרגם: לקמן בחלק זה פרק כד. ולא אתעכב בביאור הדברים הללו, כי גם השקפות אריסטו, וגם השיטות שהביא רבנו שייכים כיום לתחום הארכיאולוגיה האסטרונומית. ובכל אופן הסתירה להנחות אריסטו כבר הושגה על ידי העדר הסדירות שקבע. אע"פ שאין "הגלגלים" ותנועות הכוכבים כפי שתואר רבנו, ורוחות חדשים לבקרים משבות בחלל העולם, והלכתא כבחרא בעניינים הללו שלא נמסרה בהם מסורת נבואית, כי התפתחות המדעים הללו החלו ממטה למעלה ולכן אחרון אחרון חביב. מה שתין כן ההשקפות התורתיות ומסורת הנביאים שנמסרו מלמעלה למטה קמאי קמשי עדיפי וכל הקרוב הקרוב אל הנביאים והתנאים הוא הצודק, ואין הלכה כתלמיד במקום הרב, ולא ראיתי צורך להביא את הדעות הרווחות בימינו [רו] בעניינים הללו כי לא יוסיפו מאומה.

הערת המתרגם: בספרו על השמים ספר ב פרק יב.
הערת המתרגם: ספר למד פרק ח.
הערת המתרגם: אם זוהי הסיבה והיא סיבה בלתי נכונה צריך היה רבנו להעיר על כך בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ט. כי שם הסתפק בביטוי סתמי כללי.
הערת המתרגם: "גאיתהא" וברי"ש הושמט כמנהגו להשמיט מה שנראה לו כפילות מיותרת.
הערת המתרגם: אפשר: הצד, הפאה. הרוח.
הערת המתרגם: "מן יקל" וכבר העירותי כמה פעמים שאינה סתם אמירה, אלא דעה סברא והשקפה.
הערת המתרגם: הם עצמם נחים בגלגל הנע לפי תיאוריות [רז] הללו.
הערת המתרגם: אפשר: כדורים.
הערת המתרגם: כבר הבאתי לעיל בפרק יג הע' קטע מדברי אבי נצר בשם אריסטו הפך דעותיו המובאות כאן.
הערת המתרגם: וכל אשר לא נבין לו סיבה וטעם נאמר כך גזרה חכמתו.
הערת המתרגם: טעות אריסטו שהוא ערך סדירות הגלגלים במהירותן ואטיותן אין לה על מה שתסמוך.
הערת המתרגם: אין ספק שכוונת רבנו למה שהובא במדרש הגדול לבראשית יא כח. "כיון שיצא אברהם מן המערה היה לבו משוטט ביצירת העולם והיה מכוון בכל מאורות שבעולם להשתחוות להן ולעבדן ולידע איזה מהן הוא אלוה, ראה הלבנה שאורה מבהיק בלילה מסוף העולם ועד סופו ופמליא שלה מרובה אמר זהו אלוה, עבדה כל הלילה, בשחרית כיון שראה זריחת החמה בעת זריחתה נחשכה הלבנה ותשש כוחה, אמר אין אור הלבנה אלא מאור החמה ואין העולם מתקיים אלן על מאורה של חמה, ועבד החמה כל היום, לערבית שקעה החמה ותשש כוחה ויצאת הלבנה והכוכבים והמזלות אמר בודאי יש אדון ויש אלוה לאלו", ע"ש. ומונק ציין לבבא בתרא טז ב. יומא כח ב, ושם: אסטגנינות גדולה הייתה בלבו של אברהם.
הערת המתרגם: ישעיה מ כו.
הערת המתרגם: אין פסוק כן בירמיה, ושמא הכוונה שם לב יז. או עצם העניין כגון שם י יב, נא טו.
הערת המתרגם: בראשית כד ז.
הערת המתרגם: דברים לג כו.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק ע, [רח

הערת המתרגם: אפשר: גזרו.
הערת המתרגם: אפשר: הבחנה.
חלק שני

פרק [כ]

אריסטו מוכיח שכל הדברים הטבעיים אינם נעשים במקרה, והוכחתו על כך כפי שהזכיר , והוא, שהדברים המקריים אינם תמידיים, ולא על הרוב , וכל הדברים הללו או תמידיים או על הרוב .
הנה השמים וכל אשר בהם הרי תמידיים כפי מצבים בלתי משתנים כמו שביארנו, בין בעצמותן בין בחילוף מקומותיהן.
אבל הדברים הטבעיים אשר תחת גלגל הירח, מהם תמידיים ומהם על הרוב :
- התמידיים כהחם האש וירידת האבן למטה,
- ואשר הם על הרוב כתבניות פריטי כל מין ופעולותיו , וכל זה פשוט.
וכיון שפרטיו אינם במקרה היאך יהיה כולו במקרה? הנה זו הוכחה כי הנמצאים הללו אינם מקריים.
וזה לשון אריסטו בתשובה על מי שחשב מן הראשונים כי העולם הזה אירע במקרה, ושהוא נהיה מצד עצמו ללא סיבה, אמר :
וכבר הניחו אנשים אחרים סיבת השמים הללו וכל העולמות מצד עצמן, שהם אמרו, כי מצד עצמו נעשה הסיבוב והתנועה אשר הבדילה ויצבה הכל כפי סדר זה.
והנה זה עצמו מקום תימה גדול, כלומר: שאומרים על החי והצומח שהם לא יהיו ולא יתחדשו במקרה , אלא יש להן סיבה, או טבע, או שכל * , או זולת אלה מכל הדומה להן, לפי שאינו מתהווה איזה דבר שיהיה מכל זרעון או כל זרע, אלא מן הזרעון הזה יהיה זית, ומן הזרע הזה יהיה אדם.
ואומרים בשמים ובגופים אשר הם מבין [רו] שאר הגופים הנראים אלוהיים שהם לא נעשו אלא מצד עצמם, ושהם אין להם סיבה כלל כמו שיש לחי ולצומח.
זה נוסח לשונו.
והמשיך לבאר שיבוש דמיון זה אשר דמו בהרחבת דברים.
הנה נתבאר לך, כי אריסטו סובר ומוכיח כי כל הנמצאים הללו לא נמצאו במקרה, ומה שסותר הוויתם במקרה היא הוייתם בעצם , כלומר: שיש להם סיבה מחייבת הוייתם כך בהכרח, ומחמת אותה הסיבה נמצאו כפי שהם. זהו אשר הוכח, והוא מה שסובר אריסטו.

אבל שהוא מחייב בגלל שאינן מחמת עצמן שהיו בכוונת מכוון ורצון רוצה, אין נראה לי שאריסטו סובר כן, כי האיחוד בין המציאות * על דרך החיוב, ובין החידוש על דרך הכוונה והרצון עד שהיו שני העניינים אחד, קרוב לדעתי לאיחוד בין שני הפכים: כי עניין החיוב שסובר אריסטו הוא, שכל דבר מן הנמצאים הללו אשר אינם על ידי מלאכה , הכרחי שתהא להן סיבה המחייבת אותו הדבר אשר הוטתה אותו כפי שהוא, ולאותה הסיבה סיבה שניה, ולסיבה השניה שלישית, וכך עד שיסתיים לסיבה ראשונה, ממנה נתחייב הכל, בגלל מניעת ההשתלשלות עד בלי סוף .

אלא שאינו סבור עם זאת כי חיוב מציאות העולם מן הבורא, כלומר: מן הסיבה הראשונה כחיוב הצל מן הגוף, או חיוב החום מן האש, או חיוב האור מן השמש, כפי שאומר עליו מי שלא הבין דבריו. אלא סובר שאותו החיוב כעין חיוב המושכל מן השכל, שהשכל הוא פועל המושכל מצד היותו מושכל , כי אותה הסיבה הראשונה, ואפילו לדעתו הוא שכל במרומי מעלות המציאות והשלם שבהם , ועד שאמר שהוא חפץ במה שנתחייב ממנו, ושש בו ומתענג ולא יתכן שירצה הפכו.

ואין לומר על זה כוונה, ואין בו עניין הכוונה. כי האדם רוצה, מפני שהוא בעל עיניים וידים ושש בכך ומתענג בו ולא יתכן שירצה הפכו, אבל לא נעשה האדם הזה בעל עיניים וידים בכוונה מצדו ויחוד לתבנית זו ופעולות אלו, ואין עניין הכוונה ועניין הייחוד אלא לדבר שאינו מצוי, ואפשר שימצא כפי שכיוון ויוחד, ואפשר שלא ימצא כך.

ואיני יודע האם אלה האחרונים הובן להם מלשון אריסטו ודבריו כי הדברים הללו הכרחי שתהא להם סיבה, שעניין הדבר הכוונה והייחוד, או שהם חלקו עליו בכך ובחרו השקפת הכוונה והייחוד ודמו שאינו שולל הקדמות.

ואחרי מה שביארנו אעסוק בהשקפת אלו האחרונים. [רי]

הערות:

הערת המתרגם: בפיזיקה ספר ב פ"ה.

הערת המתרגם: "אכת'רייה" כלומר: אינם מצויים הרבה. ובר"ש "ולא מאדיים",

הערת המתרגם: שבמציאות.

הערת המתרגם: לעיל בפרקים שקדמו.

הערת המתרגם: שתבנית פרטי כל מין פעולותיו והנהגותיו אחידים בדרך כלל, אם כי יש בהן יוצא מן הכלל באופן נדיר. ועצם כל מין קבוע ויציב הוא ואין בו שינוי.

הערת המתרגם: בפיזיקה ספר ב פ"ד.

הערת המתרגם: "בכ'ת" גם ר"ש תרגם "במקרה" ורי"ח הוסיף "במקרה וכפי שנזדמן" והמילה יותר מאשר מקרה, כאדם השופך דיו על הנייר, היצטייר לו ציור אדם או בעל חי בכל דיוקי ודקדוקי תבניתו. וראה רס"ג באמונות ודעות מהדורתי מאמר א השיטה התשיעית.

* . לפי כ"י ס, זרעונים. [רט]

הערת המתרגם: כפי הנמסר שאל ר"ש את רבנו על המילים הללו, והשיבו: ושאלת על מה שאמרנו "ואומרים בשמים ובגופים אשר הם מבין שאר הגופים הנראים אלוהיים" רוצה לומר המוחשים בחוש הראות, מהם כגון הארץ והמים והכסף והזהב ודומיהם, ומהם השמים וכוכביהם, ואלה כולם ייאמר עליהם נראים תבל השמים וכוכביהם מבין שאר הגופים הנראים יקראום הפילוסופים "גופים אלוהיים", וכך אומר על הגלגל "הגוף האלוהי" ועניינו שהוא גוף המורה לנו את מציאות האלוה לפי דעתם. והנה מסרנו נוסח דבריהם כפי שהם.

הערת המתרגם: כלומר: עצמות מוגדרת ומסוייגת. ואין דבר מוגדר ומסוייג עושה עצמו אלא יש לו סיבה.

הערת המתרגם: אבל אבי נצר סבור שאריסטו סובר כן. ראה לעיל פרק יג הע' , ותימה על רבנו שלא הביא דבריו.

* . אולי יותר נכון "ההמצאות".

הערת המתרגם: אפשר "מלאכותיים" ונמנעתי מכך, שמא יקראו את האלף נעה. והכוונה הדברים הטבעיים. כי המלאכותיים הרי רצון העושה גלוי בהם.

הערת המתרגם: אפשר "שיגיע".

הערת המתרגם: וכדלעיל בפתיחת חלק זה הקדמה שלישית.

הערת המתרגם: עיין היטב לעיל ח"א פרק סח. ואין לומר הרי המושכל אינו נמצא אלא בהפנות השכל אליו ועין לך כוונת מכוון גדולה מזו, כי אין זה אלא בנו שיש בנו שניות, אבל ביחס לעצמות הפשוטה מכל הרכבה ושניות אין הדבר כן. ומה שכתב "כפי שאומר עליו מי שלא הבין דבריו" רבנו עצמו היה תופש פירוש זה, ואף הביא דוגמא זו בחתימתו לספרו הרפואי "פרקי משה ברפואה", ראה גם בנספחות לקובץ אגרות רבנו מהדורתי, נספח ב הע' .

הערת המתרגם: ראה אבי נצר במאמרו "עיון אלמסאיל" קטעים ו-ז.

הערת המתרגם: אפשר: ואף אמר.

הערת המתרגם: מצד האדם. לא הייתה לאדם הנחיה בעיצוב תבניתו.

הערת המתרגם: האומרים והחיוב הבריאה מאת ה' כחיוב החם מן האש והאור מן השמש. [ריו]

פרק [כא]

דע, כי יש מאחרוני הפילוסופים הסוברים קדמות העולם, מי שאמר כי ה' יתעלה עושה העולם ובוחר מציאותו ומכוונו ומייחדו כפי שהוא, אבל בטל הוא שיהא זה בעת מסוים, אלא כך היה ויהיה תמיד.

אמרו, כי המחייב אותנו שלא נשכיל פועל שעשה דבר, אלא אם כן יקדם הפועל לפעלו בזמן, הוא מפני שאנו כך חיובי אצלנו במה שאנו עושים, לפי שכל פועל אשר זה תוארו, יש בו העדר מסוים, והיה פועל בכוח, וכאשר פעל יצא אל הפועל. אבל האלוה יתעלה, אשר אין בו העדר ולא כל מאומה בכוח, לא יקדם לפעלו, אלא לא חדל מלהיות פועל. וכשם שעצמותו נבדלת מעצמותנו הבדל רב, כך גם יחס פועלו אליו נבדל מיחס פועלנו אלינו.

והוא הדין בעצמו. אמרו בייחוד וברצון, כי אין הבדל בין אומרך פועל או רוצה או מכוון או בוחר או מייחד בעניין זה.

אמרו, וכן בטל הוא שישתנה פעלו או רצונו כמו שביארנו.

הנה נתבאר לך אתה המעיין במאמרי זה כי אלה שינו לשון החיוב והשאירו עניינו, ושמא נתכוונו ליפות הרצאת הדברים או לסלק זרות, כי עניין היות המציאות הזו חיובית לעילתה, תמידית בתמידותה, והוא האלוה כפי שאומר אריסטו, הוא עניין אמרם שהעולם מעשה ה', או בכוונתו ורצונו ובחירתו ויחודו, אלא שלא חדל להיות כך ולא יחדל. כשם שזריחת החמה הוא פועל היום בלי ספק, ואף על פי שלא קדם אחד מהם את השני בזמן.

ולא זה הוא עניין הכוונה אשר אנו מתכוונים לה, אלא רצוננו בכך, שהוא, כלומר העולם, אינו חיובי ממנו יתעלה חיוב העלול לעילתו, אשר לא תתכן פרידתו ממנה ולא שינויו אלא אם כן תשתנה עילתו או ישתנה מצב ממצביה. וכאשר תבין את העניין כך, תדע כי בטל הוא לומר שהעולם חיובי ממציאות ה' חיוב העלול לעילתו ושהוא מפעולת ה' או בייחודו.

והנה נתברר הדבר, והגיעו בנו הדברים אל החקירה על השוני הזה המצוי בשמים אשר הוכח כי הכרחית לכך סיבה, האם אותה הסיבה היא העילה לאותו השינוי וכך נתחייב

ממציאותו, או שאותה הסיבה היא הפועלת את השינוי הזה המייחדת אותו, על הדרך אשר סבורים אנו הנוהים אחרי משה רבנו.
ונדבר בכך אחר שנקדים הקדמה, והיא, שנבאר לך עניין החיוב שסובר אריסטו כדי שתבינהו , ואז אחל לבאר לך הכרעתי השקפת חידוש העולם בראיות עיוניות פילוסופיות נקיות מכל הטעיה.
אמרו, כי השכל הראשון נתחייב מה',
והשכל השני נתחייב מן הראשון,
והשלישי מן השני,
וכך מה שהוא סבור שהגלגלים נתחייבו מן השכלים, ואותו הסדר הידוע אשר כבר ידעתו ממקומותיו, וכבר הבאנו אנו ממנו מעט.
פשוט הוא שאין כוונתו בכך שזה היה, ואחר כך נתחדש ממנו אותו החיובי ממנו לאחר מכן, לפי שאינו סובר חידוש שום דבר מאלה, אלא כוונתו בחיוב הסיבתיות , כאלו יאמר השכל [ריא] הראשון סיבת מציאות השכל השני, והשני סיבת מציאות השלישי עד סופם. וכך הוא הדבר בגלגלים ובחומר הראשון , ולא קדם אחד מכל אלו את השני ולא נמצא בלעדיו לדעתו.
והמשל בכך, כמו אלו אמר אדם כי מן האיכויות הראשונות נתחייבו הגסות והחלקות, והקשיות והרכות, והמוצקות והחלחול, אשר לא יסתפק שום אדם כי ההם, כלומר: החום והקור והלחות והיבשות הם הגורמים לאלה את הגסות והחלקות והקשיות והרכות והמוצקות והחלחול וכל הדומה להן. ומאותן ארבע האיכויות הראשונות נתחייבו אלה, ואף על פי שלא יתכן שימצא גוף בעל איכויות אלה הראשונות ומעורטל מן האיכויות האלה השניות .
כפי משל זה בדיוק אומר אריסטו במציאות בכללותה, כי כך נתחייב מכך, עד שיסתיים אל העילה הראשונה כפי שאומר הוא, או השכל הראשון, או איך שתרצה לקרותו, כולנו כלפי מקור אחד מכוונים .
אלא שהוא סבור חיוב כל מה שזולתו ממנו כפי שביארתי לך, ואנחנו אומרים שכל הדברים הללו הוא עשאם בכוונה ורצון לנמצא הזה, אשר לא היה מצוי ונעשה עתה מצוי בחפצו יתעלה.
והנני מתחיל להביא ראיותי והכרעתי שהעולם מחודש, כפי השקפתנו בפרקים שיבואו.
הערות:

הערת המתרגם: אפשר: בעת בלעדי עת. וכוונתם שלא יתכן שקדמה מציאות ה' למציאות העולם.
הערת המתרגם: שמציאותו קדמה למציאות פעלו.
הערת המתרגם: "מכ'תאר" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: השווה לעיל בחלק זה פרק יג ההשקפה השלישית שיסודות דבריהם בנויים על הקדמות אריסטו.
הערת המתרגם: בחבורי.
הערת המתרגם: שהמציאות הזו חיובית ממציאות ה' כחיוב החם מן האש ללא רצון. והשווה תשובת רבנו למתכלמין לעיל ח"א תחילת פרק סט.
הערת המתרגם: כלומר: מה שאנחנו אומרים שהמציאות נעשת בכוונת מכוון. ובר"ש הוסיף כנראה לשם ביאור "עניין כוונת הש"י אשר נכוון אליה אנחנו".
הערת המתרגם: אפשר: ואם היבנת.
הערת המתרגם: כלומר: שני הדברים יחד הסותרים זה את זה. פעולתו ובייחודו, ועם זאת חיובי ממנו.
הערת המתרגם: שכבר נתבאר לעיל בפרק יט שינויי מהלכיהם במהירות ובאטיות, בגודל ובקוטן, ובמרחקים שביניהם, ושאינם תחת משטרו של אריסטו.
הערת המתרגם: הקב"ה.
הערת המתרגם: אפשר ההולכים.
הערת המתרגם: אפשר: שתציירהו. והכוונה עד שיצטייר במחשבתך ותבינהו בכל היקפו.
הערת המתרגם: בר"ש "חברנו" וט"ס הוא. וכוונת רבנו על מה שהביא מדעותיו לעיל פ"ד. ושם בהע' הבאתי דברי אבי נצר במאמרו "עיון אלמסאיל" השייכים לעניין זה, ראה שם.
הערת המתרגם: כלומר: שכוונת [ריא] אריסטו באומרו "חיוב" שהמציאות הזו חיובית ממציאותו היא הסיבתיות וכפי שממשיך לבאר.
הערת המתרגם: שהגלגל העליון סיבתו השכל השני וכן הלאה עד החומר ההיולי. דו "אלכ'שונה" ור"ש לא מצא לה תרגום ולפיכך כתב "החלקות והפכו".
הערת המתרגם: "אלכת'אפה" ובר"ש "הספוגיות והפכו" כי לא מצא לה תרגום.
הערת המתרגם: שהם האיכויות הראשונות. וכדלעיל פרק יט מחלק זה והע'
הערת המתרגם: הר"ש הוסיף כאן משלו "שאין נופל בזה עניין החידוש אך עניין הסיבה" וכנראה שרצה להוסיף ביאור.

הערת המתרגם: כלומר: למצוי אחד ראשון, או כלשון רבנו בהלכות יסודי התורה פ"א הל' א "מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא. וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו" וביתר בהירות כאן בכוונה ורצון לנמצא הזה אשר לא היה מצוי. לן על דרך חיוב המושכל מן השכל, ולא כחיוב החם מן האש, ולא בבת אחת עם מציאותו. ודברי רבנו ברורים נהירים וצהירים, ואין שום אחיזה לבוקי סריקי שתלו הוזים שונים בדברי רבנו.

פרק [כב]

הנחה* מוסמכת מאריסטו, ומכל מי שנתפלסף, כי הדבר הפשוט לא יתכן שיתחייב ממנו כי אם פשוט אחד . ואם היה הדבר מורכב, יתחייבו ממנו דברים כמספר מה שיש בו מן הפשוטים אשר הורכב מהן .
המשל בכך, האש אשר בה הרכבת שתי איכויות החם והיבש, מתחייב ממנה שתחם בחומה ותיבש ביבשותה . וכך הדבר המורכב מחומר וצורה, מתחייבים ממנו דברים מצד חומרו ודברים מצד צורתו אם היה מרובה ההרכבה .
ועל פי הנחה זו אמר אריסטו שאין מתחייב מה' חיוב ראשוני כי אם שכל אחד פשוט לא יותר.
הנחה שניה, שאין מתחייב דבר מקרי מדבר מקרי , אלא יהיה תמיד בין העילה ועלולה יחס מסוים בהחלט . ואפילו המקרים אינו מתחייב איזה מקרה שיהיה מאיזה מקרה [ריב] שיהיה, כגון שיתחייב מן האיכות כמות, או מן הכמות איכות. וכן לא תתחייב מן החומר צורה מסוימת, ולא מן הצורה חומר מסוים.
הנחה שלישית, שכל פועל הפועל בכוונה וחפץ לא בטבע, הרי יש שהוא עושה פעולות שונות ומרובות .
הנחה רביעית, שהכללות המורכבת מעצמים שונים שכנים זה לזה יותר ראויים להרכבה מן הכללות המורכבת מעצמים שונים הרכבת מיזוג.
המשל בכך, העצם דרך משל או הבשר או העורקים או המיתרים יותר פשוטים מכלל היד או הרגל המורכבת ממיתר ובשר ועורק ועצם, וזה פשוט מכדי להוסיף בו דברים.
ואחר הקדמות הללו אומר:
כי זה שאמר אריסטו כי השכל הראשון סיבה לשני, והשני סיבת השלישי, וכך אפילו נדרגם לאלפים, השכל האחרון מהם פשוט הוא בלי ספק, ומאין אם כן נמצאת ההרכבה המצויה בכל הנמצאים הללו על דרך החיוב כפי שחושב אריסטו?

אנו נודה לו דרך הנחה בכל מה שהזכיר, כי השכלים כל מה שנתרחקו מתחדש בהם הרכבת עניינים הואיל ומושכליהם רבים , הרי עם הודאתנו לנו בהשערה והערכה זו, היאך נעשו השכלים סיבה לחיוב הגלגלים מהם? ואיזה יחס בין החומר והנבדל אשר אין לו חומר כלל? הגע עצמך שאנחנו הודינו לו כי כל גלגל סיבתו שכל כפי הצורה האמורה, הואיל ואותו השכל יש בו הרכבה בהיותו השכיל את עצמו ואת זולתו, וכאילו הוא מורכב משני דברים, אחד מאותם שני הדברים נתחייב ממנו השכל השני אשר למטה ממנו, והעניין האחר נתחייב ממנו הגלגל , יש אם כן לשאול ולומר לו, אותו העניין האחד הפשוט אשר נתחייב ממנו הגלגל, היאך נתחייב ממנו הגלגל, והרי הגלגל מורכב משני חומרים ושתי צורות, חומר הגלגל וצורתו וחומר הכוכב הקבוע בגלגל וצורתו?
ואלו היה הדבר על דרך החיוב, היה הכרחי בהחלט שתהא לזה המורכב סיבה מורכבת, שיתחייב מחלקו האחד גוף הגלגל ומחלקו האחר גוף הכוכב, במה דברים אמורים אלו היה חומר כל הכוכבים אחיד, והרי אפשר כי עצם המאיר מהם עצם מסוים ועצם הקודרים עצם אחר, וכבר ידוע כי כל גוף מורכב מחומרו וצורתו.
והנה נתבאר לך שלא יתכנו העניינים הללו על דרך החיוב שהזכיר.
וכך גם שינוי תנועת הגלגלים לא נשמר סדר דירוגם זה תחת זה, שיהא אפשר לטעון בכך דרך החיוב, וכבר הזכרנו את זה.
וכאן עוד דבר ההורס כל מה שהונח בדברים הטבעיים אם יבחן מצב הגלגל.
והוא, שאם היה חומר כל הגלגלים אחיד, מדוע לא יתחייב שתעבור צורת הגלגל הזה לחומר האחר, כמו שאירע למטה מגלגל הירח מצד כשירות [ריג] החומר, ומדוע יציבה צורה זו בחומר זה תמיד, והרי חומר הכל משותף, אלא אם כן יטען טוען כי כל גלגל החומר שלו זולת חומר האחר, ולא תהיה אי צורת התנועה מורה על החומר, וזה סותר כל הכללים.
וכן הכוכבים אם היה החומר של כולם אחיד, במה איפוא נשתנו יחידיהם , האם בצורות או במקרים? ובאיזה אופן שיהיה היה מתחייב שייעתקו אותן הצורות או אותן המקרים ויהיו נרדפין על כל אחד מהן עד שלא תבטל כשירותו .
ובזה יתבאר לך כי אמרנו חומר הגלגלים או חומר הכוכבים, אין בו מאומה מעניין החומר הזה, ואין זה אלא שיתוף בשם, ושכל מצוי מאותם הגופים הגלגליים יש לו מציאות מיוחדת לו, אין זולתו משותף בה.
ואם כן במה איפוא נעשה השיתוף בתנועת הגלגלים, בסיבוב או קביעות הכוכבים? אבל אם נהיה בדעה שכל זה בכוונת מכוון עשאו וייחדו כפי שחייבה חכמתו אשר אינה

נישגת, לא יחייב אותנו מאומה מכל השאלות הללו, ואינם חלים אלא על מי שטוען שכל זה על דרך החיוב לא בחפץ חפץ, והיא השקפה שאינה תואמת את סדר המציאות, ולא ניתנה בה סיבה או ראיה מספקת, ויהיו עליו עם זאת זרויות גדולות מאוד.
והם, שהאלוה אשר מודה כל משכיל בשלמותו בכל אופני השלמות נעשית מציאותו כלפי כל הנמצאות אינה מבטא מאומה, ואילו יזם להאריך כנף זבוב או למעט רגל תולע אינו יכול. אלא שאריסטו אומר שאינו יוזם את זאת, ובטל הוא כלפיו שירצה הפך זה. ואין זה ממה שמוסיף לו שלמות , ואפשר אף חסרון מבחינה מסוימת.
כללו של דבר אני אומר לך, אם כי יודע אני שרבים מן המתעקשים ייחס לי בדברים אלה או חוסר הבנת דבריהם או סטיה מהם בכוונה, אבל לא מפני זה אמנע מלומר את אשר השגתי והבינותי על אף מיעוט יכולתי.
ואותו הכלל הוא, שכל מה שאמר אריסטו בכל המציאות אשר מאצל גלגל הירח עד מרכז הארץ, הוא נכון בלי פקפוק, ולא יטה ממנו אלא מי שלא הבינו, או מי שקדמו לו השקפות ורוצה להגן עליהן , או שמושכים אותו אותן ההשקפות להכחיש דבר גלוי .
אבל כל מה שדיבר בו אריסטו מגלגל הירח ולמעלה, הרי כולו כעין השערה והערכה, פרט לדברים מעטים, כל שכן במה שאומר בדירוג השכלים, ומקצת ההשקפות הללו באלוהות שהוא סובר אותם ובהם זרויות גדולות, ודברים שהפסדם גלוי וברור לכל העמים, והפצת הבלתי נכון , ואין לו הוכחה על כך.
ואל תתמה על היותי מעמיד * את הספקות המחייבים את השקפתו ותאמר, האם בספקות תבטל השקפה או יתקיים הפכה?
- נכון שאין הדבר כך, אלא שאנו נוהגים עם הפילוסוף הזה במה שציוונו תלמידיו שננהג עמו, והוא שאלכסנדר כבר ביאר שכל דבר שלא עמדה בו ההוכחה, [ריד] צריך להניח שני הקצוות הנגדיים באותו הדבר, ורואים מה שמחייב כל אחד מן הנגדיים מן הספקות, וסוברים את שספקותיו פחות.
וכך אמר אלאסכנדר כי נוהג הדברים בכל מה שאמר אריסטו מן ההשקפות באלוהות אשר לא עמדה בהן ההוכחה, הרי כל מי שבא אחר אריסטו אומר כי אשר אמר בהן אריסטו פחות ספקות מכל מה שעלול להיאמר.
וכך עשינו אנו. כאשר נתברר לנו כי שאלה זו, והיא, האם השמים הווה או קדומה אין הוכחה על אחד משני הנגדיים בה, ובארנו הספקות המתחייבות לכל אחד משתי ההשקפות, והראינו לך כי השקפת הקדמות ספקותיה יותר, ונזקה יותר במה שראוי

לסבור ביחס לה', נוסף על היות החידוש השקפת אברהם אבינו ונביאנו משה עליהם השלום.
והואיל והזכרנו בחינת ההשקפות בספקות, נראה לי לבאר לך בזה משהוא.
הערות:
* "קצצה" החלטה, משפט חרוץ. ור"ש תרגם ויגזרה" ואינו בלתי נכון. ומשום מה תרגמתי את כולן "הנחה".
הערת המתרגם: כבר הבאתי לעיל פ"ד הע' דברי אבי נצר בעניין זה, וראה גם רשב"ג במקור חיים פ"נ שעסק רבות בעניין זה.
הערת המתרגם: ראה ספר יצירה פ"ד מי"ב.
הערת המתרגם: אפשר:ותחריב, ותנגב.
הערת המתרגם: כוונת רבנו שהחום והיובש חיובי. כי החימום והייבוש אינו חיובי אלא אפשרי. ועל פעולותיה האפשריות הרבות של האש ראה לעיל ח"א פרק נג.
הערת המתרגם: מה שכתב "דברים" בלשון רבים הוא אם היה מרובה ההרכבה. אבל אם היה מחומר פשוט אחד וצורה פשוטה אחת מתחייב ממנו הרכבה דומה בלבד.
הערת המתרגם: אירוע בודד, דבר מחוץ לטבע.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק כ. והם דברי אריסטו בפיזיקה ספר ב פ"ד.
הערת המתרגם: כגון [ריב] הכמות והאיכות שהן מקרים בעצמים.
הערת המתרגם: בשתי ההנחות הראשונות דובר על פעולה חיובית שלא תתכן אלא כמספר מרכיביו של הפועל, אבל ביחס לנפעל הרי יתכנו פעולות אפשריות רבות יותר בהתאם לכושר התפעלות הנפעל, וכפי שהדגים רבנו לעיל ח"א פרק נג. וכאן מדובר בפועל העושה מתוך רצון וחפץ שאין גבול לפעולותיו באופן יחסי. ואדם היודע מקצועות רבים יכול לפעול בחומרים רבים פעולות רבות כפי סבילות כל חומר וכושר המצאתו.
הערת המתרגם: כפי המודגם במשל כלל היד, או כלל הרגל.
הערת המתרגם: כל אחד מאלה בפני עצמו, מורכב הרכבת מיזוג או מזיגה. ותרגמתי בכל מקום עצב "מיתרים" ויתכן שהיה אפשר לתרגם "גידים" ובימינו נוהגים להשתמש בשם "עצב".
הערת המתרגם: "נסלם" הודאה דרך הנחה לצורך הויכוח בלבד.
הערת המתרגם: כפי שהוסבר בדברי אבי נצר שהובאו לעיל פ"ד מחלק זה הע' ראה שם.
הערת המתרגם: "חדס ותכ'מין" ובר"ש "המחשבה והסברא" ואינו נכון.
הערת המתרגם: כפי דבריו.

הערת המתרגם: בר"ש "ישאר" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: וכל זה לפי התיאוריות שלו עצמו כלומר: אריסטו. ולפי הנחתו גלגל חוזר ומזלות קבועים.
הערת המתרגם: "אללטכ'יה" ובר"ש "החשוכים שאין להם זוהר" ולת היה זקוק לכל זה.
ואף כתב כי רבנו מסכים למה שכתב. ולפי המובאה שפרסם מונק הובאה ב"תרביץ" תרצט עמ' לא הסכים רבנו לתרגומו אלא פירש לו את המילה בלשון זה "הכוכבים שאין להם זוהר ואפילו באישון לילה ואפלה אינם ניכרים, ומראיהם משונה מעט ממראה הרקיע".
הערת המתרגם: "תטרד" שאי אפשר להשחיל כל הדברים הללו במארג אחד על דרך החיוב.
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק יט.
הערת המתרגם: "אסתיהאל" [ריג] כשירות, עתוד, ראויותו של החומר. והכוונה שחומר העולם השפל פושט צורה ולובש צורה חליפות, ומדוע חומר הגלגלים יציב לפי תיאוריות הללו.
הערת המתרגם: "אללהם" מילת התנאה. מיעוט. ובר"ש "האלהים" ולא דק.
הערת המתרגם: שהאחד מאיר והאחר קודר, גדול וקטן, מהיר ואטי, וכיוצא.
הערת המתרגם: על דרך העקיבות.
הערת המתרגם: ראה הע' . ור"ש הוסיף כאן פירוש: עד שלא יבטל היות החומר ראוי לכל אחת מהצורות ולכל אחד מהמקרים.
הערת המתרגם: "חג'ה" ראה לעיל פרק טו הע' .
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק נח.
הערת המתרגם: "צאר וג'ודה" ובר"ש חסר.
הערת המתרגם: "לא יבדי" אינה אומרת כלום, אין לה כל שליטת פעולה או השפעה. ובר"ש מגומגם הלשון.
הערת המתרגם: אם נניח שהוא עשוי לרצות היפך המציאות הזו כפי שהיא. וראה לקמן ח"ג פרק טו.
הערת המתרגם: "אלמתעצבין" המקנאים קנאת כבוד או יוקרת שיטתו של פלוני או אלמוני, ונדמה לי כי "מתעקשים" תרגום מתאים. ובר"ש "העוזרים לאוהביהם".
הערת המתרגם: אפשר: אשר מתחת.
הערת המתרגם: "יריד אלד'ב ענהא" ובר"ש "ירצה להרחיק מהם כל סותר ולשמרם" ולא היה זקוק לכל זה.

הערת המתרגם: ראה דברי רבנו בשם אלכסנדר מאפרודיסיה בסוף ספר הקצרת מהד' ז, מונטנר עמ' . הובאו לעיל פרק יא הע' .
הערת המתרגם: תרגום מלולי "והפצת הרעות". ובמקצת נוס' בר"ש "הדעות" וט"ס הוא, והכוונה שדעות אריסטו בעניינים הללו אינם אלא הפצת דעות רעות והשקפות משובשות ברבים.
* . לפי כ"י ס, מניתי,
הערת המתרגם: אפשר: קושיות.
הערת המתרגם: אפשר: וקובעים לדעה. [ריד]
הערת המתרגם: ההשקפה שהעולם מחודש. וכדלעיל פרק יג מחלק זה. וראה גם לקמן בחלק זה פרק לא.

פרק [כג]

דע, כי ההיקש בין הספקות המתחייבים להשקפה מסויימות, ובין הספקות המתחייבים להפכה, והכרעת הפחות ספקות, אין בחינת הדבר ריבוי מניין הספקות, אלא חומר זרותם והיותם נגד המציאות. ואפשר שיהא ספק אחד חמור מאלף ספקות אחרים.
ועוד לא יתקיים ההיקש הזה אלא למי שכל אחד משני הקצוות הנגדיים אצלו שווים, אבל מי שמעדיף אחת משתי ההשקפות, אם מחמת שחונך כך ואם לאיזו תועלת שהיא , הרי הוא מתעוור מן האמת, כי הדבר המוכיח לא תוכל נפש בעל השאיפות להתקומם נגדו, אבל כגון דברים אלו אפשר לה להתעקש מאוד.
אבל אפשר לך, אם תרצה, להתערטל מן השאיפות, ותעזוב את ההרגל, ותישען על העיון המוחלט, ותכריע מה שצריך להכריע.
אלא שאתה צריך בזה לתנאים מספר:
תחילתן שתדע ערך טוב תבונתך ושלמות אופיך הטבעי , וזה יתברר לך כאשר תכשיר את עצמך ביתר המדעים ההכשרתיים וידיעת חוקי ההגיון.
והשני ידיעת מדעי הטבע כפי אמתתן, כדי שתדע את הספקות באופן יסודי.
והשלישי מידותיך. שכל זמן שהאדם מוצא את עצמו - ואין הבדל אצלנו אם יהא זה בטבע או בחינוך- נוטה כלפי התאווה והתענוגות , או מעדיף את הרגזנות והכעס והפעלת הכוח הרגזני ושחרור ריסנו, הרי הוא תמיד יטעה ויכשל בכל אשר ילך, מפני שהוא יחפש השקפות אשר יסייעוהו למה שטבעו [רטו] נוטה אליו.
והעירותיך על זה כדי שלא תרומה , כי אפשר שיטעך מי שהוא אי פעם, בספק שיספק לך על חידוש העולם, ותמהר להתפתות, כי השקפה זו יש בה הריסת יסוד התורה

והתפרצות כלפי ה', ולכן תהיה תמיד חושד את שכלך בו , וסומך על שני הנביאים, אשר הם עמוד תקינות מציאות המין האנושי בדעותיו ומקהלותיו , ואל תט מהשקפת חידוש העולם כי אם בהוכחה, וזו אינה מצויה בטבע .

וגם אל יתמה המעיין במאמר זה בנושאי דברי הטפה אלה לחזק בהם האמירה בחידוש העולם, כי כבר אמר ראש הפילוסופים אריסטו ביסודות ספריו דברי הטפה לתמוך בהם השקפתו בקדמות העולם. ובכיוצא בזה אפשר לומר באמת, לא תהא תורה שלימה שלנו כשיחה בטלה שלהם .

אם הוא תומך השקפתו בהזיות ה"צאבה" , היאך לא נתמכנה אנו בדברי משה ואברהם ובכל מה שמתחייב מכך.

וכבר הבטחתיך בפרק אזכיר לך בו הספקות הגדולים המתחייבים למי שחושב שכבר הקיף האדם ידיעת סדר תנועות הלגל, ושהם דברים טבעיים נוהגים על דרך החיוב, ודירוגם וסדרם פשוט.

והנני מבאר לך את זה.

הערות:

הערת המתרגם: אפשר: קושיות. וכך כל "שך" האמור כאן.

הערת המתרגם: על גורם זה החושך את האדם מראות נכונה ראה דברי רבנו בסוף ספר הקצרת, הובאו לעיל פרק יא מחלק זה הע' .

הערת המתרגם: גורם זה הנוהג אצל רבים בימינו הוא כדי לנחול כבוד אצל בעלי אותה הדעה או אף בעלי אותו הרצון, ולעתים קרובות גם הטבות גשמיות כידוע.

הערת המתרגם: אפשר: להתעקש.

הערת המתרגם: שהם רוחניים, רעיונות מופשטים.

הערת המתרגם: להגיע לחקר האמת.

הערת המתרגם: אפשר: הטהור.

הערת המתרגם: לדעתי התרגום הנכון של "פטרה" "האופי הטבעי".

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק לד ובהערה שם.

הערת המתרגם: אפשר: "החוקים ההגיוניים". ועד כמה מחשיב רבנו את תורת ההגיון אשר בה יוכל האדם להבדיל בין הוכחה גמורה, להוכחה ויכוחית, לראיה, לבין סתם הטעיה. תעיד העובדה שביכורי חיבוריו היה ספרונו "מילות ההגיון" כי היהדות לדעת רבנו ורס"ג רחוקה מן האמרה הערבית הטפשית "מן תמנטק תזנדק" כל העוסק בהגיון נעשה כופר.

הערת המתרגם: לא כפי שאתה רוצה שיהיו. כדרך שעשו ה"מתכלמין" כפי שקדם לעיל ח"א פרק עא.
הערת המתרגם: על ההכרח לטוהר המידות וכשירותן ראה לעיל ח"א פרק לד.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל ח"א פרק לג, ולקמן ח"ג פרק לג ופרק נא. [רטו) וראה פירושו למשנה חגיגה פ"ב סוף מ"א מהדורתי עמ' שעח.
הערת המתרגם: שלא תרומה על ידי עצמך. שלא תעשה שקר בנפשך.
הערת המתרגם: בר"ש "שהנה אפשר שישימך לחשוד אדם יום אחד" ודברי גמגום הם.
הערת המתרגם: קדמות העולם.
הערת המתרגם: בעניין זה כלומר: השקפת חידוש העולם.
הערת המתרגם: אברהם אבינו ומשה רבנו.
הערת המתרגם: על האמונות והדעות הרעות שהם גורמות לפלוג ולפירוד בין בני אדם ראה פירוש רבנו לאבות פ"א מ"ג.
הערת המתרגם: השווה דברי רס"ג בספרו האמונות ודעות, בפתיחת המאמר הראשון.
הערת המתרגם: "קול כ'טבי" ובר"ש "הדבר הסיפורי" ולא דק.
הערת המתרגם: "אלקול" אם כי תרגמתי אמירה, אך אין ענינה סתם אמירה, אלא דעה סברא והשקפה.
הערת המתרגם: בר"ש "באמהות". והכוונה לדבריו שהובאו לעיל בחלק זה פרק יט.
הערת המתרגם: ראה בבא בחרא קטז א.
הערת המתרגם: דעותיהם והזיותיהם הובאו לקמן ח"ג פרק כט. וכוונת רבנו כנראה על מה שהובא בשם אריסטו לעיל סוף פרק יח שהוא תומך את שיטתו שהמלאכים בשמים וכו' על המקובל בעמים הקדמונים.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק יט.
חלק שני

פרק [כד]

כבר ידעת מענייני התכונה מה שלמדת לפני , ומה שהבנת ממה שכלל ספר ה"מגסטי" , ולא אפשר הזמן ללמוד עמך דבר עיון אחר.
ואשר כבר ידעת, שכל העניין נוהג בסדר התנועות ותיאום מהלכי הכוכבים כפי הנראה * על שני יסודות:
או גלגל הקף ,
או גלגל מחוץ למרכזי,

או שניהם יחד.
והנני מעירך על שכל אחד משני היסודות מחוץ לכל הגיון לגמרי, נגד כל מה שנתבאר במדעי הטבע .
תחילתן, קביעת גלגל סיבוב הסובב על גלגל מסוים, ולא יהיה סיבובו סביב מרכז אותו הגלגל הנושא אותו, כפי שהונח זה בירח ובחמשת הכוכבים, וזה מתחייב ממנו הגלגול בהחלט , כלומר: שיהא גלגל ההיקף מתגלגל ומחליף [רטז] לגמרי את מקומו, וזה הוא הבטל אשר ברחו ממנו שיהא שם דבר המשנה מקומו .
ולפיכך אמר אבו בכר אבן אלצאיג בדבריו הנמצאים לו בענייני התכונה, כי מציאות גלגל סיבוב בטל. ואמר חיוב זה , ואמר נוסף למה שמתחייב מכך מן הביטול, כלומר ממציאות גלגל סיבוב, שמתחייב ממנו דברים בטלים אחרים והנני מבארם לך.
מהם, שיהא ההיקף לא סביב מרכז העולם. ובסיס המדע * הזה כולו, כי התנועות שלוש, תנועה מן האמצע , ותנועה אל האמצע , ותנועה סביב האמצע. ואלו היה שם גלגל סיבוב, הרי תנועתו לא מן האמצע ולא אליו ולא סביבו.
ועוד שהצעות אריסטו במדעי הטבע כי הכרחי שהיא דבר קבוע אשר סביבו תהיה התנועה ולפיכך חייב שתהא הארץ קבועה , ואילו היה מצוי גלגל סיבוב, הנה זו תנועה עיגולית לא סביב דבר קבוע.
וכבר שמעתי כי אבו בכר הזכיר שהוא המציא תכונה שאין בה גלגל סיבוב, אלא בגלגלים מחוץ למרכזים לא יותר, וזה לא שמעתיו מתלמידיו. ואף אילו הצליח בכך, לא הרויח בכך רווח גדול, גם יציאתי מחוץ למרכז יש בו יציאה מן הכלל שקבע אריסטו מה שאין להוסיף עליו.
וזו הערה שלי, והיא, שגם ביציאה מן המרכז כבר מצאנו התנועה הסיבובית הגלגלית לא סביב האמצע אלא סביב נקודה דמיונית מחוץ למרכז העולם, וגם היא תנועה לא סביב דבר קבוע.
ואם יחשוב מי שאין לו ידיעה בתכונה, כי יציאת המרכזים כיון שאותן הנקודות בתוך גלגל הירח כפי שנראה בעיון ראשון הרי היא תנועה סביב האמצע.
ואנחנו נותר לו על היותה סביב נקודה באש או באויר ואף על פי שאין התנועה סביב דבר קבוע, ונבאר לו שכבר נתבארו שיעורי היציאה מן המרכזים ב"מגסטי" כפי שהונח שם, והוכיחו האחרונים בהוכחה ברורה אשר אין בה ספק, כמה שיעור יציאת אותם המרכזים בחצי קוטר הארץ כפי שבארו כל המרחקים והגדלים. ונתבאר כי הנקודה

היוצאת ממרכז העולם אשר סביבה סובבת השמש, אותה הנקודה מחוץ לשקע גלגל הירח בהחלט ולמטה מקימור גלגל כותב .
וכן הנקודה אשר סביבה סובב מאדים כלומר: מרכז גלגלו היוצא, יוצא משקע גלגל כותב ולמטה מקימור גלגל נוגה.
וכן גם מרכז צדק היוצא הוא באותו המרחק עצמו, כלומר: בין גלגל כותב ונוגה.
אבל שבתאי הרי מרכז גילגלו היוצא יהיה בין גלגל מאדים וצדק.
עתה ראה כמה יש בדברים אלו מן הריחוק מן העיון הטבעי, וכל זה יתבאר לך אם תתבונן במרחקים ובגדלים אשר נודעו לכל גלגל ולכל כוכב, ושיעור כל זה בחצי קוטר הארץ, כדי שיהא הכל מיחס מסוים אחד , לא שנייחס יציאת כל גלגל אל גלגלו.
ויותר מוזר מזה ושיבוש חמור יותר, שכל שני גלגלים שאחד מהם בתוך השני ודבק בו מכל הצדדים ומרכזם שונה , הרי אפשר [ריז] שינוע הקטן בתוך הגדול והגדול לא ינוע, ואי אפשר שינוע הגדול על איזה קוטר שיהיה ולא ינוע הקטן, אלא כל זמן שנע הגדול ינוע הקטן בתנועתו בהכרח, אלא אם כן הייתה התנועה על הקוטר העובר בשני המרכזים.
וכפי ההקדמה המוכחת הזו, וכפי שהוכח כי חלל ריק אינו מצוי , וכפי מה שהונח מיציאת המרכזים, מתחייב שכאשר נע העליון יניע אשר תחתיו בתנועתו וסביב מרכזו.
ואין אנו מוצאים שהדבר כן, אלא אנו מוצאים כל אחד מהם המקיף והמוקף אינו נע בתנועת חברו, ולא על מרכזו, ולא על ציריו, אלא לכל אחד תנועה מיוחדת לו.
ולפיכך לחץ ההכרח לסבור שיש גופים זולת גופי הגלגלים בין כל שני גלגלים.
וכמה ספקות יש גם בזה אם היה הדבר כך, והיכן לפי ההנחה יהיו מרכזי אותם הגופים אשר בין כל שני גלגלים, ותהיה גם לאותם הגופים תנועה מיוחדת.
וכבר ביאר את זה "ת'אבת" באחד מאמריו, והוכיח את מה שאמרנו, כי הכרחי שיהא גוף גלגל בין כל שני גלגלים. כל זה ממה שלא ביארתי לך כשלמדת לפני, כדי שלא אבלבל לך מה שהייתה מטרתי להבינך אותו.
אבל עניין הנטיה והסטיה האמורים ברחבי נוגה וכותב, כבר ביארתי לך על פה, והראיתי לך מניעות הבנת מציאות דבר זה בגופים.
ובפירוש אמר בטלמיוס את חוסר ידיעתנו את זה כפי שראית, ואמר בלשון זה:
ואל יחשוב אדם כי הכללים הללו ודומיהם קשים להיות מחמת שהוא שם עיונו במה שהמשלנו כעיונו במה שהווה מן הדברים הנעשים בתחבולה ואומנות המלאכה והם קשים להיות לפי שאין ראוי להשוות לדברים האלוהיים את הדברים האנושיים.

זהו נוסח דבריו כפי שידעוה, וכבר העירותיך על המקומות אשר תברר מהן כל מה שהזכרתי לך, פרט למה שהזכרתי לך מהתבוננות בנקודות האלה שהם מרכזי הגלגלים היוצאים היכן יהיו, לפי שלא ראיתי כלל מי שנתן דעתו על כך. וזה יתבאר לך על ידי ידיעת קוטר כל גלגל, וכמה יש בין שני המרכזים בחצי קוטר הארץ, כפי שבאר "אלקביצי" במאמר הרחקים, שאם תתבונן באותם הרחקים יתברר לך אמתת מה שהעירותיך עליו.

התבונן נא עוצם הספק הזה , אם היה מה שאמר אריסטו במדעי הטבע הוא הנכון, אם כן אין גלגל סיבוב ולא יוצא מן המרכז, והכל סובב סביב מרכז הארץ, והיאך ימצאו לכוכבים התנועות השונות הללו, והאם יש שם אופן שאפשר עמו שתהא התנועה סיבובית אחידה שלמה ויראה בה מה שרואים כי אם באחד משני כללים או בשניהם יחד. ובפרט שכל מה שהזכיר בטלמיוס מגלגל סיבוב הירח ונטייתו לצד נקודה מחוץ למרכז העולם ולמרכזו היוצא, מצוי חישוב כפי הנחת אותם הכללים, שאין אי דיוק אפילו דקה אחת , [ריח] ויעיד על אמתת דבר זה נכונות הלקיונות המחושבים לפי אותם הכללים תמיד, ודיוק זמניהם וזמני קדרותם ושיעוריו.

ועוד היאך תתכן חזרת הכוכב עם שאר תנועותיו בלי גלגל סיבוב.

ועוד היאך אפשר לתואר שיש שם גלגול או תנועה לא סביב מרכז קבוע.

זו היא המבוכה באמת, וכבר ביארתי לך על פה שכל זה אינו מחייב בעל התכונה, לפי שאין מטרתו להודיענו צורת מציאות הגלגלים היאך היא, אלא מטרתו להניח תכונה שבה אפשר שיהו התנועות סיבוביות ואחידות ותואמות את הנישג לעין, יהיה הדבר כך או לא יהיה * . וכבר ידעת כי אבא בכר אבן אלצאיג בדבריו בטבעיות מסופק אם ידע אריסטו יציאת מרכז השמש ושתק מכך ועסק במה שמתחייב מן הנטיה מפני שפעולת יציאת המרכז אינו נבחן מפעולת הנטיה, או שלא השיגו.

והנכון שהוא לא השיגו ולא שמע עליו כלל, כי המדעים לא הגיעו לשלמות בזמנו, ואלו שמעו היה מכחישו בתוקף רב, ואלו נתברר לו היה נבוך בכל מה שהניח במין הזה מבוכה גדולה.

ואשר אמרתי מקודם הוא שאני חוזר עליו עתה, והוא, שכל מה שאמר אריסטו מתחת לגלגל הירח נוהג לפי הגיון, ונאמרו דברים ידועים בטעמיהם חיוביים זה לזה, ונקודות החכמה בהם וההשגחה הטבעית פשוטה וברורה. אבל כל מה שבשמים לא הקיפה ידיעת האדם מאומה מהם, פרט לזה השיעור הלימודי המועט , והנך רואה מה שיש בו.

והנני אומר על דרך המליצה הפיוטית השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם , כלומר: שה' לבדו יודע אמתת השמים וטבעם ועצמם וצורתם ותנועותיהם וסיבותיהם בשלמות, אבל מה שתחת השמים כבר נתן אפשרות לאדם לדעת אותו, לפי שהוא עולמו ומדורו אשר הונח בו, והוא חלק ממנו.

וזהו האמת, כי סיבות הלמידות על השמים נמנעים אצלנו, וכבר רחקו ממנו ונעלו במקום ובמעלה, והלמידות הכללית ממנו היא, שהוא הורנו על מניעו , לדבר שלא יגיע שכל האדם לידיעתו, והוגעת המחשבה במה שלא תגיע להשגתו ואין לה הכלים שתגיע בהם אינו אלא מגרעת טבעית או מין שיגעון.

ולכן ניעצר בגבול יכולתו ונמסור הדבר במה שלא יושג בהגיון למי שבא לו השפע האלוהי העצום, עד שהוכשר שייאמר עליו פה אל פה אדבר בו .

זהו כל מה שיש בידי בשאלה זו, ואפשר שתהא בידי זולתי הוכחה יתבאר לו בה אמתת מה שהוקשה לי, ותכלית החשבת האמת אצלי הוא, שאני הודעתי בפירוש את מבוכתי בעניינים אלה, ושאני לא שמעתי הוכחה על שום דבר מהן, ולא ידעתיו.

הערות:

הערת המתרגם: בר"ש "קראתו עמי" ולא דק.

הערת המתרגם: חבורו הגדול של קלודיוס פטולימיאוס בתכונה. ורבים מזהים אותו בטעות עם תלמי המלך. * כפי הנראה וכהיתקף לעיני בני אדם.

הערת המתרגם: גלגל קטן הסובב לעצמו בתוך גלגל גדול. וכמו שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ד כל הגלגלים האלו המקיפין את העולם הן עיגולים ככדור והארץ תלויה באמצע, ויש למקצת מן הכוכבים גלגלים קטנים שהן קבועים בהן ואין אותם הגלגלים מקיפין את הארץ אלא גלגל קטן שאינו מקיף קבוע בגלגל הגדול המקיף. ובהלכות קידוש החודש פי"ד הל' א "הירח עצמו מסבב בגלגל קטן שאינו מקיף את העולם כולו.... והגלגל הקטן עצמו מסבב בגלגל גדול המקיף את העולם". וצדק רבנו שכתב כפי הנראה, כי ההנחות האלה כבר השתנו תכלית שינוי.

הערת המתרגם: למרכז העולם.

הערת המתרגם: בר"ש "הקש".

הערת המתרגם: על השמים ספר ד פ"ה ובפיזיקה ספר ד פ"ה של אריסטו.

הערת המתרגם: כלומר: שיתגלגל על כל היקף הגלגל הגדול וישנה [רטו] את מקומו.

הערת המתרגם: אריסטו, על השמים ספר א פ"ט. וכדלעיל פרק ד מחלק זה.

הערת המתרגם: הזכירו רבנו לעיל ח"א פרק עד ד"ה הדרך השביעי, וח"ב פרק ט.

הערת המתרגם: שהגלגל הקטן עוזב את מקומו שזה מוכחש לפי אותם ההנחות.

* . כלומר: מדע התכונה. ולפי מ' "העולם" וכך היה לפני ר"ש.
הערת המתרגם: תנועת האש והאויר למעלה.
הערת המתרגם: תנועת המים והעפר למטה.
הערת המתרגם: תנועת הגלגל.
הערת המתרגם: "ת'אבת" ובר"ש "קיים" ולא דק.
הערת המתרגם: וכך הייתה שיטת פטולימיאוס, דבר שהוכחש במשך הזמן גם על ידי קופרניקוס. וראה גם זוהר ויקרא לפסוק ואם זבח שלמים קרבנו... ובספרא דרב המנונא סבא (דפוס ווילנא דף י. א).
הערת המתרגם: אשר למדתי אצלם תורת התכונה. וכדלעיל פרק ט.
הערת המתרגם: סדירות השתלשלות הגלגלים.
הערת המתרגם: אשר שני אלה סמוכים לגלגל הירח וכפי שפירט רבנו את התאוריות הללו בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' י--יא. כלומר: ואע"פ שמרכז העולם אינו באמצע הרי הוא בכל אופן בתווך העיגול שבו מרכז העולם. הנה נוכיח לו שאין זה נכון אלא נקודת הציר של גלגל השמש מחוץ להיקף גלגל הירח.
הערת המתרגם: כוכב. ונקרא גם כוכב חמה.
הערת המתרגם: של אריסטו.
הערת המתרגם: ציר הארץ.
הערת המתרגם: וזה לא יתכן אלא כשאין עובי גוף הגלגל הגדול בכל היקפו אחיד אלא חלק עבה וחלק דק. אבל אם היה גוף הגלגל הגדול אחיד, והקטן צמוד בו מכון צדדיו לא יתכן שיהא צירם שונה, ואם אין צירם שונה הרי כשם [ריז] שאפשר שינוע הקטן בלעדי הגדול כך אפשר שינוע הגדול בלעדי הקטן.
הערת המתרגם: שאילו היה חלל ריק בינתים היה אפשר שינוע אותו החלק העב של הגלגל בתוך החלל הריק ולא יגרור עמו את הקטן, ולבעית חלל ריק ראה לעיל ח"א פרק עג ההקדמה השניה. ובהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ב: וכולן אין ביניהן מקום פנוי.
הערת המתרגם: אפשר: קושיות.
הערת המתרגם: ת'אבת אבן קרה, תוכן רופא ופילוסוף ידוע נולד בחרן חי בבגדאד בסביבות שנת דת"ש. וספרו "רסאלה' אלאבעאד" הזכיר רבנו לקמן ח"ג פרק יד הוא גם פירש כמה חיבורים יווניים במדעים שונים ובפרט במדעי התכונה.
הערת המתרגם: "ואלאנחראף" ובר"ש הושמט כדרכו להשמיט כל הנראה לו כפילות מיותרת.
הערת המתרגם: נטייתם מקו המשווה.

הערת המתרגם: בספרו אלמגסטי יג ב.
הערת המתרגם: אפשר: היסודות.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטו ארבע תיבות הללו בגלל טעות בין דומות.
הערת המתרגם: שמו הפרטי עבד אלעייז, מפורסם יותר בספרו "המבוא למלאכת משפטי הכוכבים" שנתן אותו מתנה למושל חלב שבסוריה. חבר כמה ספרים בתכונה. מת בשנת .
הערת המתרגם: אפשר: עוצם הקושי הזה.
הערת המתרגם: כל משפט זה נכתב בר"ש בגימגום. וכוונת רבנו שכיון שיש בידינו חשבון שאנו מחשבים בו לקיונות הירח ויתר הכוכבים לפי הנחות הללו של יציאה חוץ למרכז ושל גלגל סיבוב ויוצאים למעשה מדוייקים יש להניח שהנחות הללו נכונות. אם כי כבר הקדים רבנו לעיל תחילת פרק יא שאין דיוק החישובים הללו מראים על נכונות ההנחה וכל שכן שיוכיחוה. ראה [ריח] שם הע' . וכפי שממשיך רבנו לקמן.
* . וראה לעיל בחלק זה פרק יא הע' ,
הערת המתרגם: ראה לעיל הע' .
הערת המתרגם: אפשר: ניכר.
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק כב.
הערת המתרגם: חישובי התכונה - האסטרונומיא המקובלים שחישוביהם תאמו את מפגשיהם למעשה.
הערת המתרגם: תהלים קטו טז.
הערת המתרגם: מן הגלגל.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק ט מדוע נקראו השמים כיסא.
הערת המתרגם: כלומר: מציאות הבורא. וכדלעיל פרק יט, וראה שם הע' . ור"ש הוסיף משלו וכתב "אבל שאר ענינם הוא עניין לא יגעו שכלי האדם לידיעתו" והוא שיבוש שנגרם מחמת אי הבנת העניין שנדמה לו שדברי רבנו צריכים "תיקון".
הערת המתרגם: במדבר יב ח. ולמושג זה ראה בהלכות יסודי התורה פ"ז הל' ו.

פרק [כה]

דע, שאין בריחתנו מלסבור קדמות העולם מחמת הכתוב אשר נאמר בתורה שהעולם מחודש, לפי שאין הכתובים המורים על חידוש העולם, יותר מן הכתובים המורים על היות [ריט] האלוה גוף.

וגם אין דרכי הביאור נעולים בפנינו ולא נמנעים ממנו בעניין חידוש העולם. אלא יכולים היינו לבאר אותם כדרך שעשינו בשלילת הגשמות, ויתכן שזה היה יותר קל בהרבה, והייתה לנו יכולת רבה לבאר אותם הכתובים ונקיים קדמות העולם, כדרך שביארנו הכתובים ושללנו היותו יתעלה גוף.

ואשר הביא אותנו שלא נעשה כן ולא נסבור כן הם שתי סיבות:

האחת כי זה שאין האלוה גוף - הוכח , וחובה בהחלט לבאר כל מה שפשטו נגד ההוכחה ויוודע שיש לו ביאור בהחלט .

וקדמות העולם לא הוכחה , ולכן אין ראוי לדחות את הכתובים ולבארם למען הכרעת השקפה אשר אפשר להכריע הפכה בסוגי הכרעה רבים. זוהי סיבה אחת.

והסיבה השניה כי סברתנו שאין האלוה גוף, אינו סותר לנו מאומה מיסודות התורה, ואינו מכחיש דברי שום נביא, ואין בו אלא מה שמדמים הסכלים שיש בכך נגד הכתוב ואינו נגדו כמו שביארנו , אלא הוא כוונת הכתוב.

אבל סברת הקדמות כפי האופן הנראה לאריסטו, שהוא על דרך החיוב, ולא ישתנה טבע כלל ואין דבר יוצא ממנהגו , הרי זה סותר את התורה מעיקרה, ומכחיש את כל הניסים בהחלט, ומבטל כל התקוות שהבטיחה בהן התורה או הפחידה מהן .

אלא אם כן נבאר גם את הניסים כדרך שעשו בעלי הסוד המוסלמים , ותהיה התוצאה סוג מן ההזיות .

אבל אם יסבור אדם את הקדמות לפי ההשקפה השניה אשר ביארנו, והיא השקפת אפלטון, והיא שגם השמים הווה נפסדות, הרי אין אותה ההשקפה סותרת יסודות הדת ולא ימשך ממנה הכחשת הניסים אלא אפשרותם , ואפשר לבאר את המקראות לפיה וימצאו לה דמויים רבים בפסוקי התורה וזולתה, שאפשר להתלות בהן ואף ללמוד מהן, אבל אין שום דוחק שיביא אותנו לכך, אלא אילו הוכחה אותה ההשקפה, אבל כיון שלא הוכחה, לא השקפה זו נטה אליה, ולא לאותה ההשקפה האחרת נפנה כלל, אלא ניקח את המקראות כפשוטם, ונאמר כי התורה הודיעה לנו דבר אשר לא יגיע כוחנו להשגתו , והניסים מעידים על אמתת דברינו.

ודע כי עם הדעה בחידוש העולם יהיו כל הניסים אפשריים, ותהיה התורה אפשרית, ותיפול כל שאלה שתשאל בעניין זה.

עד שאם ייאמר -

מדוע השרה ה' נבואה על זה ולא השרה על זולתו ,

ומדוע נתן ה' תורה זו לאומה מיוחדת ולא נתן לזולת,

ומדוע ציווה בזמן זה ולא ציווה לפניו ולא לאחריו ,
ומדוע [רכ] ציווה מצוות אלה והזהיר על עברות אלה ,
ומדוע יחד הנביא בניסים אלה האמורים ולא בזולתם,
ומה מטרת ה' בתורה זו,
ומדוע לא נטע את הדברים הללו שציווה בהן ושהזהיר מהן בטבענו, אם היו אלה בכוונתו .
תשובת כל השאלות הללו היא לומר, כך רצה, או כך חייבה חכמתו, כשם שהמציא את העולם בעת שרצה בצורה זו, ואין אנו יודעים את רצונו בכך ולא אופן החכמה בייחוד צורותיו וזמנו, כך לא נדע רצונו או הכרעת חכמתו בייחוד כל מה שקדמה השאלה עליו.
ואם יאמר אדם כי העולם נתחייב כך, הרי צריך בהכרח שישאלו כל אותן השאלות, ואין להמלט מהן כי אם בתשובות רעות הכוללות הכחשה וכפירה בכל פשטי התורה, אשר אין בהם ספק אצל מבין שהם כפי אותם הפשטים. ומחמת זאת היא הבריחה מן ההשקפה הזו .
ולפיכך כלו ימי החסידים ויכלו במחקר בשאלה זו :
כי אילו הוכח החידוש, ואפילו לפי השקפת אפלטון, היה נופל כל מה שהעזו בו הפילוסופים נגדנו.
וכן אילו נתקיימה להם הוכחה על הקדמות כפי השקפת אריסטו, הייתה נופלת כל התורה ויעבור הדבר להשקפות אחרות.
הנה ביארתי לך שכל הענק תלוי בחקירה זו דעהו.
הערות:
הערת המתרגם: "מן אלקול" תרגם מלולי "מן האמירה" וכבר העירותי כמה פעמים שאינה סתם אמירה אלא דעה נריט] סברא והשקפה.
הערת המתרגם: בראשית א א.
הערת המתרגם: בחלק הראשון פרקים א-ל.
הערת המתרגם: שהעולם קדמון.
הערת המתרגם: לעיל פרק א מחלק זה.
הערת המתרגם: השווה רס"ג בהקדמתו לספרו האמונות ודעות פרק ה. ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק טו והלאה.
הערת המתרגם: "אעתקאדנא" הדעה שהושגה לנו.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק לו. ופרק נא. וראה עוד על "חכמי ישראל" אלה בדברי רבנו בפתיחתו למאמר תחית המתים.
הערת המתרגם: לעיל פרק יג מחלק זה ההשקפה השלישית.
הערת המתרגם: כיון שעולם כמנהגו נוהג ביאורח טבעי ללא השגחת משגיח מדעת אלא חוקים טבעיים על פיהם העולם מתנהג, וכביכול אין להקב"ה שום השפעה על העולם ואף להוסיף "כנף לזבוב" אין ביכולת מציאותו וכדלעיל פרק כב מחלק זה.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כב הע' .
הערת המתרגם: קבוצות רבות של בעלי סוד ואליגוריסתים קמו באיסלאם ואיני יודע למי מהם כוונת רבנו.
הערת המתרגם: אם נבאר בדרך האליגוריה את כל הניסים והמופתים החורגים מן הנוהג הטבעי, ונעקם את ביאורן כדי שיתאימו לחוקים הטבעיים לפי שיטת אריסטו, תהיינה ההסברות הזיות הבל.
הערת המתרגם: לעיל פרק יג מחלק זה.
הערת המתרגם: ראה רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר א פרק א.
הערת המתרגם: דמויי ראיות שאין השמים נצחיים כגון אותן שהזכיר רס"ג שם, או בישעיה נא ו ושמים כעשן נמלחו, וראה פירוש רבנו לפסוק זה לקמן פכ"ט. ואין דברי קרשקש כאן נכונים.
הערת המתרגם: של אפלטון.
הערת המתרגם: של אריסטו, שהיא השלישית לעיל בפרק יג.
הערת המתרגם: אפשר: נתפוש, נפרש. ובר"ש "נבין".
הערת המתרגם: שהעולם מחודים.
הערת המתרגם: הקושי עם אמונת הקדמות הוא רק מדוע ניבא זה ולא זה. מפני שעצם הנבואה אינה מוכחשת ע"י אמונת הקדמות. וכדלעיל פרק טז מחלק זה. כי גם היא לאותה שיטה טבע חיובי בהמצא כל גורמיו, כמושכל מן השכל.
הערת המתרגם: בר"ש "תורתו" ואינו נכון. כי באמת כבר נתן תורה לבני נח (שבע מצוות) וגם היא תורתו.
הערת המתרגם: בשאלה זו דן רס"ג בהקדמת פירושו לתהלים. ראה שם מהדורתי עמ' כד ד"ה [רכ] ודע ייטיב לך ה'.
הערת המתרגם: יתכן שכוונת רבנו על סוג מצוות ועברות הנקראים בפי אחרים "שמעיות". כי אותם הנקראים "שכליות" הרי טעמן גלוי.

הערת המתרגם: אפשר: אם הייתה זו מטרתו. וכוונת רבנו בהצבת שאלות אלה מבחינת ההרהור המחשבתי הכללי. ולא להקשות לפי השקפת הקדמות של אריסטו כי זה מסוג הנמנעות. וראה לעיל הע'

הערת המתרגם: קדמות העולם והוייתו על דרך החיוב.

הערת המתרגם: חידוש העולם.

הערת המתרגם: "עלי אלקדם" ובר"ש הושמט.

פרק [כו]

ראיתי לר' אליעזר הגדול דברים בפרקים המפורסמים הידועים בשם פרקי ר' אליעזר, לא ראיתי כלל יותר תמוהים מהם בדברי אף אחד מההולכים בתורת משה רבנו.

והוא, שהוא אמר דברים, שמע לשונו. אמר:

שמים מאי זה מקום נבראו? מאור לבושו לקח ונטה כשימלה, והיו נמתחין והולכין שנאמר עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה .

הארץ מאי זה מקום נבראת? משלג שתחת כיסא כבודו לקח וזרק שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ

זהו נוסח לשון, זה האמור שמי ומי יתן וידעתי מה סובר חכם זה, האם סבור הוא כי בטל הוא שימצא יש מן האין, ויש הכרח שיהא שם חומר יתהווה ממנו כל מתהווה, ולפיכך ביקש לשמים ולארץ מהיכן נבראו?

ומה הדבר שהושג בתשובה זו?!

הרי מתחייב לומר לו ואור לבושו מהיכן נברא?

ושלג שתחת כיסא הכבוד מהיכן נברא?

וכיסא הכבוד עצמו מהיכן נברא?

ואם הייתה כוונתו ב"אור לבושו" דבר בלתי נברא, וכן כיסא הכבוד בלתי נברא, יהיה זה מוזר מאוד, שנמצא שהודה בקדמות העולם, אלא שהוא כהשקפת אפלטון .

אבל היות כיסא הכבוד מן הנבראים הרי בפירוש אמרו חכמים כן, אלא באופן [רכא] נפלא , אמרו שהוא נברא קודם בריאת העולם .

אבל לשונות הכתובים לא הזכירו בו בריאה כלל, פרט למה שאמר דוד ה' בשמים הכין כיסאו, והוא לשון הסובל מאוד את הביאור. אבל נצחיותו הרי כתוב אתה ה' לעולם תשב כיסאך לדור ודור .

ואם היה ר' אליעזר סבור קדמות הכיסא, הרי הוא אם כן תואר לה' לא גוף נברא, והיאך אפשר שיתהווה דבר מתואר.

והיותר תמוה אמרו אור לבושו.
כללו של דבר הם דברים המשבשים דעתו של המלומד הדתי מאוד מאוד, ולא נתברר לי בו ביאור מספיק , ולא הזכרתיו לך אלא כדי שלא תטעה בו.
אבל בכל אופן כבר הועיל לנו בו תועלת גדולה, שהוא ביאר כי חומר השמים זולת חומר הארץ, ושהם שני חומרים שונים מאוד , האחד מיוחס לו יתעלה מחמת עליונותו ורוממותו, והוא מאור לבושו, וההחומר השני רחוק מאורו יתעלה וזוהרו והוא החומר התחתון ועשאו משלג שתחת כיסא הכבוד. וזהו אשר הביאני לבאר מה שאמרה התורה ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר , שהם השיגו באותו מראה הנבואה אמתת החומר הראשוני התחתון . כי אונקלוס פירש רגליו מוסב על הכיסא כמו שביארתי לך , וזה ביאר כי אותו הלובן אשר תחת הכיסא הוא חומר הארץ.
וכבר חזר ר' אליעזר על עניין זה עצמו בפירוש, כלומר: שהם שני חומרים עליון ותחתון, ושאין חומר הכל אחיד, וזה סוד גדול, אל תקל בביאור גדולי חכמי ישראל בו, לפי שהוא סוד מסודות המציאות וסתר מסתרי תורה.
בבראשית רבה אמרו, ר' אליעזר אומר כל מה שיש בשמים - בריאתו מן השמים, וכל מה שיש בארץ בריאתו מן הארץ.
התבונן היאך ביאר לך חכם זה כי חומר כל מה שבארץ חומר אחיד משותף, כלומר: כל מה שתחת גלגל הירח, וחומר כל השמים ומה שבהם חומר אחר זולת זה. ובאר בפרקיו נקודה נוספת זו כלומר: רוממות אותו החומר וקרבתו אליו, ומגרעת זה, והגדיר גם את מקומו.
דע זאת.
הערות:
הערת המתרגם: בר"ש "מעולם".
הערת המתרגם: פרקי ר' אליעזר פ"נ וכנוס' כ"י תימן, כי בנדפסים הוסיפו ובלבלו כל הקטע.
הערת המתרגם: תהלים קד ב.
הערת המתרגם: איוב לז ו. ויורשה לי להביא מה שמצאתי בפירוש כ"י מתימן לאיוב, "הוא" כתוב באלף ואלו היה עניין הוויה ויצירה משפטו היה בהא. ועוד שאין בכל הכתובים בפרק זה מעניין מעשה בראשית אלא דברים הנוהגים תמיד. ולכן נראה לפרשה כהוראתה בערבית שענינה "רד" שברצון ה' הגשם והשלג יורדים על פני הארץ.

הערת המתרגם: כלומר: מציאות חומר קדמון, היולי, שה' אמנם סיבת מציאותו אך מעין מציאות חיובית, וממנו ברא יש מיש, וכדלעיל פרק יג מחלק זה בהשקפה השניה. ומה שהניח [רכא] רבנו בקושיא לא הסס הרמב"ן לקבוע בפירושו לשיר השירים ג ט שכך היא דעת ר"א וכך היא דעת שלמה המלך "בחכמתו הברה ובמחשבתו הנכונה ברוח הקדש" שהחומר הקדמון הוא "עצי הלבנון" האמור שם, ע"ש. וסבי זצ"ל כתב "נראה לענ"ד כוונת ר"א באומרו מאור לבושו, ברוב כוחו יתעלה ועוצם גאותו ויכולתו המכונה בכתוב לבוש שנאמר ה' מלך גאות לבש, לבש ה' עוז. (וכדלעיל ח"א סוף פרק ע) וכך נקרא העוז והחוזק שנאמר לבשי עוזך ציון עורי לבשי עוז, כלומר: שביכולתו ברא העולם יש מן האין המוחלט. והרצון יקרא אור, שנאמר ואור פני לא יפילון, שפירושו לא יעברו על רצוני. ושלג שתחת כיסא הכבוד כלומר: שעל ידי תנועת הגרמים השמימיים שנקראו כיסא שני השמים כיסאי מתהווה כל המתהווה מן היסודות וכפי שכתב רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' ו. ע"כ, ולדעתי פירוש נאה הוא. ואין צורך למ"ש הרש"ט.

הערת המתרגם: בר"ש "על פנים זרים" ומקום הפלא הוא "קודם" בטרם היות סדר זמנים.

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה א ה. פסחים נד א. נדרים לט ב. וראה לעיל ח"א פרק ט.

הערת המתרגם: תהלים קג יט. וראה רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר ב פרק יג.

הערת המתרגם: איכה ה יט. וראה גם לעיל ח"א פרק ט. ופרק יא. ולקמן פרק כז.

הערת המתרגם: ראה ביאורו של סבי זצ"ל לעיל הע' .

הערת המתרגם: ראה לעיל פרק ב מחלק זה והע' שם. וחוקרי זמננו סבורים מוצדק רס"ג.

הערת המתרגם: שמות כד י.

הערת המתרגם: הגולם אשר קיבל ארבע צורות, ארבעת היסודות וכמ"ש רבנו בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' י.

הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק כח.

הערת המתרגם: פרשה יב יא. וראה יומא נד ב. [רכב]

פרק [כז]

כבר ביארתי לך כי הדעה בחידוש העולם היא יסוד כל התורה בהחלט. אבל הפסדו אחר שנתחדש ונתהווה, אין זה אצלנו יסוד תורני כלל, ולא יסתור לנו מאומה מדעותינו אם נסבור [רכב] תמידותו.

ושמא תאמר, האם לא הוכח שכל הווה נפסד, ואם הוא נתהווה הרי הוא נפסד?

דע שאין זה מחייב אותנו, לפי שלא אמרנו שהוא נתהווה כמשפט התהוות הדברים הטבעיים, שהם חיוביים לסדר הטבעי , כי אותו המתהווה כפי הנוהג הטבעי חיובי הפסדו בהכרח כפי הנוהג הטבעי , כי כמו שטבעו חייב שלא היה מצוי כן ואחר כך נהיה כן, כך בהכרח מחייב שלא יהיה מצוי כן לעולם, כי כבר נתבאר שזאת ההוויה אין תמידותה חיובית לה כפי טבעה.

אבל לפי דברנו התורני שהוא, מציאות הדברים ואובדנם כפי רצונו יתעלה, לא על דרך החיוב, הרי לפי השקפה זו, אינו חיובי שכל שהמציא יתעלה דבר שלא היה מצוי, שייפסק אותו המצוי בהכרח, אלא הדבר תלוי ברצונו, אם רצה מפסידו ואם רצה מקיימו. או כפי שתחייב חכמתו. והנה אפשר שייקמו לנצח נצחים ויתמידו כתמידותו יתעלה.

כבר ידעת שכיסא הכבוד אשר אמרו חכמים שהוא נברא , לא אמרו כלל שהוא יעדר, ולא נשמע כלל בדברי נביא ולא חכם שכיסא הכבוד ייפסד או יעדר, אלא בא הכתוב בנצחיותו . וכן נפשות החסידים שהן לפי השקפתנו ברואות ולא יעדרו לעולם .

ולפי מקצת השקפות מי שהולך אחר פשטי המדרשות, הרי גם גופיהם יהיו מתעדנים תמיד לנצח נצחים כפי דעת מי שידועה דעתו על אנשי גן עדן .

כללו של דבר, העיון מורה שאין הפסד העולם חיובי בהחלט.

ולא נשאר אלא לפנות לסיפורי הנביאים והחכמים, האם נאמרה ידיעה שהעולם הזה ייפסק על כל פנים, אם לאו.

והנה רוב המוננו סוברים כי יש הודעה על דבר זה, ושהעולם הזה עתיד להפסד כולו. ואני אבאר לך שאין הדבר כן, אלא מקראות רבים נאמרו בנצחיותו, וכל פשט שנאמר שנראה ממנו שהוא עתיד להפסד, הרי הדבר בו פשוט מאוד שהוא משל כמו שאבאר .

ואם ימאן בכך אחד הפשטנים ויאמר שהוא מוכרח לסבור הפסדו, אין להקפיד עליו בכך,

אבל צריך להודיעו שאין הפסדו הכרחי מחמת שהוא מחודש , אלא יהיה בדעה זו כפי מחשבתו, מתוך האמנה למי שאמר אותו המשל אשר פירשו הוא כפשוטו, ואין הפסד בכך בתורה בשום פנים ואופן.

הערות:

הערת המתרגם: לעיל סוף פרק כה מחלק זה.

הערת המתרגם: שהם מתרכבים מן היסודות ומיזוגם זה בזה זה מזה וזה לזה, כי הוייה זו היא שהוייתה מוכרחת להתפרק ולהפסד. וכמ"ש בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' ג

"וכל שנתחבר מהן אי אפשר שלא יפרוס להן". ואשר אין הפסדו הכרחי הוא עצם הגולם שקיבל צורת ארבעת היסודות.
הערת המתרגם: אפשר: כפי נוהג הטבע.
הערת המתרגם: בר"ש חסר "כן" ושיבוש הוא, כי הכוונה שלא היה מצוי בצורתו הנוכחית, ובכל אופן מצוי הוא.
הערת המתרגם: תרגום מלולי: טענתנו התוריית.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כו הע' .
הערת המתרגם: שם ציון .
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק מא. ולמושג "ברואה" ראה הלכות יסודי התורה פ"ד הל' ט. והשווה הלכות תשובה פ"ח הל' ב-ג.
הערת המתרגם: תרגם יונתן בישעיה נח יא ועצמותיך יחליץ -וגופך ייחי בחיי עלמא.
הערת המתרגם: נראה לי ברור שכוונתו לרס"ג בספרו האמונות והדעות המאמר השביעי. ראה שם מהדורתי כי הוא שונה תכלית שינוי מן הנוסח הידוע בדפוסים. וראה גם דברי רבנו במאמר תחית המתים מהדורתי סוף קטע ב.
הערת המתרגם: כי הארץ כבגד תכלה. ישעיה נא ו. וראה ביאור רבנו לקמן פכ"ט מחלק -זה.
הערת המתרגם: לקמן בסמוך בפרק כח.
הערת המתרגם: "פלא ישאח" ענינה קפידה והתנגדות לדעותיו. וכך כתב ר"ש שגם רבנו הציע לתרגמה קפידה.
הערת המתרגם: שהכלל "כל הווה נפסד" אינו חל על עצם גלמו. [רכג]
חלק שני

פרק [כח]

רבים מאנשי תורתנו דימו, כי שלמה המלך עליו השלום סובר את הקדמות.
וזה תימה, היאך אפשר לדמות כי אדם שהוא מאנשי תורת משה רבנו יסבור את הקדמות? ואם [רכג] ידמה אדם כי זו סטייה מצידו - חלילה וחס - מהשקפות התורה, היאך קבלו ממנו זאת כלל הנביאים והחכמים, ולא נתווכחו עמו בכך, ולא גינוהו אחר מותו כפי שהוכח * בנשים נכריות וזולתן ?
ואשר גרם לחשד זה עליו, מאמר חכמים ז"ל בקשו לגנוז ספר קוהלת מפני שדבריו נוטים לדברי מינים . וכך הוא הדבר בלי ספק, כלומר: שיש בפשטי אותו הספר, דברים הנוטים כלפי השקפות זרות להשקפות התורה, וצריכים ביאור.

ואין הקדמות מכללן, ואין לו פסוק המורה על כך, ולא ימצא לו כלל פסוק מפורש בקדמות העולם, אבל יש לו מקראות המורים על נצחיותו, וזה נכון.
וכאשר ראו פסוקים המורים על נצחיותו, דימו שהוא סבור שאינו מחודש , ואין הדבר כן.
והפסוק שנאמר בנצחיות הוא אמרו והארץ לעולם עומדת , עד שהוזקק מי שלא הרגיש בנקודה זו לומר הזמן הקצוב לה. וכך אומרים באומרו יתעלה עוד כל ימי הארץ, שהוא אורך ימיה הקצובים לה .
ומי יתן וידעתי מה יאמרו במאמר דוד יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד , אם גם אמרו 'עולם ועד' אין במשמעו נצחיות, האלוה אם כן יש לו זמן מסוים, כי הכתוב בנצחיותו יתעלה ה' ימלך לעולם ועד .
ואשר תדע אתה כי 'עולם' אין במשמעו הנצחיות אלא אם נצמד לו 'עד', אם אחריו, כגון אמרו עולם ועד , או לפניו כגון אמרו עד עולם . אם כן דברי שלמה 'לעולם עומדת', פחות ממאמר דוד 'בל תמוט עולם ועד' .
וכבר ביאר דוד ע"ה בהדיא נצחיות השמים ותמידות חוקיה וכל אשר בה במצב שאינו משתנה. ואמר, הללו את ה' מן השמים, וכו' כי הוא ציווה ונבראו ויעמידם לעד לעולם חוק נתן ולא יעבור , כלומר: שהחוקים האלה אשר חקקם לא ישתנו לעולם, כי החוק הזה רמז אל חוקות שמים וארץ שנזכרו מקודם , אלא שבאר שהם נבראים, ואמר כי הוא ציווה ונבראו.
ואמר ירמיה ע"ה נתן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה וכו' אם ימושו החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי . הנה גם זה בפירוש, כי אף על פי שהם נבראים כלומר: החוקים האלה הרי הם לא ימושו * .
וכאשר תתחקה אחר זה תמצאהו בזולת דברי שלמה, וכבר הזכיר גם שלמה כי מעשי ה' הללו, כלומר: העולם וכל אשר בו, עומדים כפי טבעם לעולם ואף על פי שהם עשויים, אמר: כי כל אשר יעשה האלוהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע .
הרי הודיע בפסוק זה כי העולם ממעשי ה', ושהוא נצחי. ונתן גם טעם [רכד] לנצחיותו, והוא אמרו: עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, כי זה טעם להיותו 'יהיה לעולם', כאילו יאמר שהדבר אשר ישתנה אינו משתנה אלא מחמת חיסרון שיש בו כדי שישלם, או שיש בו תוספת שאין בה צורך ואז תוסר אותה תוספת. אבל מעשי ה', הואיל והם בתכלית השלמות, ולא תתכן תוספת בהם ולא חיסרון מהם, הרי הם קיימים כפי שהם בהחלט, כיון שלא יתכן גורם לשינויים.

וכאלו גם נתן תכלית למה שימצא, או סיבה למה שישתנה, בסוף הפסוק, באומרו והאלוהים עשה שייראו מלפניו, כלומר: חידוש המופתים. ואמרו אחר כך מה שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה והאלוהים יבקש את נרדף , אמר: שהוא יתעלה רוצה תמידות המציאות ועקיבותה זה אחר זה.

אבל זה שהזכיר משלמות מפעלות ה', ושאין שום אפשרות להוסיף עליהן ולא לגרוע מהן, כבר אמרו בפירוש אדון החכמים, ואמר הצור תמים פעלו, רוצה לומר שכל מפעלותיו, כלומר: ברואיו, בתכלית השלמות, לא ישיגם חסרון כלל, ואין בהם סרח ולא שום דבר שאין לו צורך , וכן כל מה שיארע באותם הברואים ומהם , הכל צדק גמור בהתאם לחיוב החכמה, כמו שיתבאר במקצת פרקי מאמר זה .

הערות:

הערת המתרגם: "כאפה" ובר"ש "רוב" ואינו נכון. והכוונה שלא מצאנו מי ויאמר עליו כן מן הנביאים שאחריו כגון ירמיה כותב ספר מלכים לפי מסורת חז"ל בבבא בתרא טו א ולא הזכירו לגנאי בעניין זה. ואף לא חכמי המשנה והתלמודים.

הערת המתרגם: "נזאע" וכוח. ובר"ש "ולא חלקו עליו".

* . "ונב" שהוכיחוהו, שגערו בו. שגינו מעשיו. ולפי מ, שגורס "וג'ב" שנתחייב. ור"ש שהייתה לפניו נוס' משובשת זו נדחק וכתב "כמו שנמצא שחייבוהו".

הערת המתרגם: מלכים א פרק יא. נחמיה יג כו,

הערת המתרגם: ויקרא רבה פרשה כח א. וקוהלת רבה א ג. על שאמר מה יתרון לאדם בכל עמלו יכול אף עמילה של תורה במשמע. ע"ש. ומשמע לרבנו אף עוד כמה פסוקים המראים עדיפות חיי העולם הזה.

הערת המתרגם: לפי הכלל "כל הווה נפסד וכל נצחי קדמון" ולא הרגישו את ההבדל בין ההווייה הטבעית לבין ההווייה היצירתית, וכדלעיל בפרק כז.

הערת המתרגם: קוהלת א ד.

הערת המתרגם: רס"ג שם שתרגם "מידה' עאלמהא" ראה שם חמש מגלות מהדורתי עמ' קעב ובהערה. וכך כתב בספרו האמונות ודעות מאמר ראשון פ"ד.

הערת המתרגם: בראשית ח כב. והוא כתוב חסר "עד" וראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי שם.

הערת המתרגם: כנראה שכתב רס"ג כן בפירושו הארוך שאינו בידינו כיום.

הערת המתרגם: תהלים קד ה.

הערת המתרגם: שמות טו יח. ובנדפס ה' מלך עולם ועד, תהלים י טז.

הערת המתרגם: בר"ש "שהעולם" וט"ס הוא. ולחלוקי הוראת "עולם" ראה רס"ג באמונות ודעות מאמר שלישי פרק ט.
הערת המתרגם: תהלים י טז, מה ז, ועוד.
הערת המתרגם: כחמשים ושבע פעמים נאמר כן במקרא, ועם ההתחקות אחריהם יש מהם שלא בקלות מתפרשים כדברי רבנו.
הערת המתרגם: תהלים קמח א-ו.
הערת המתרגם: ירמיה לג כה.
הערת המתרגם: לעיל פרק י מחלק זה.
הערת המתרגם: ירמיה לא לד-לה.
* . ורס"ג המחזיק בדעה שרבנו דוחה מפרש חוקים שבפסוק זה שבירמיה על.התורה. ראה אמו"ד המאמר השלישי מהדורתי עמ' קלב.
הערת המתרגם: קוהלת ג יד. ולדבריו אלה ציין רבנו במאמר תחיית [רכד] המתים, מהדורתי סוף קטע ו.
הערת המתרגם: "אעתד'ר" מתן סיבה וטעם לשינויים שיחולו בדרך הנס והמופת. והכוונה שהפסוק נתן תכלית למה שימצא ויעמוד כמות שהוא שאינו ניתן לשינוי וחילוף, וכל מה שמשתנה לרגעו במשך הדורות הוא כדי שייראו מלפניו וידעו שהכל בידו ורשותו לעשות בו כרצונו. ור"ש תרגם "התנצל" ולדעתי לא דק.
הערת המתרגם: קוהלת ג טו.
הערת המתרגם: כלומר: שהבריאה תהיה עקיבה ונרדפת, שפרטיה באים זה אחרי זה וקיום המין נמשך לדורות. והנה פרוש "יבקש את נרדף" יתמיד ויקיים הרדפת פרטי היצירה.
הערת המתרגם: דברים לב ד. וראה גם לקמן ח"ג פרק מט.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרק מט הע' .
הערת המתרגם: כלומר: שנויים ותהפוכות שיחולו בבריאה כגון שקיעות האדמה וברקי אש המזיקים ומשחיתים הכל בהשגחה, וכן מה שיארע מהם על ידי פעולות תנועת גרמי השמים לפי השקפות הללו הכל כפי שגזרה חכמתו.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרקים יב יז כד כה מט נג. ורא" פירוש המשנה ברכות פ"ט מ"ז. והקדמות אבות הפרק השמיני.

פרק [כט]

דע, כי מי שאינו מבין שפת אדם, כאשר ישמעהו מדבר הרי הוא בלי ספק מכיר שהוא מדבר, אלא שאינו יודע מטרתו . ויותר חמור מזה: יש שהוא שומע מדבריו מילים שהם כפי שפת המדבר מורים על עניין, ויארע במקרה שתהא אותה המילה בשפת השומע, מורה על היפך אותו העניין אשר רצהו המדבר, ויחשוב השומע כי הוראתה אצל המדבר כהוראתה אצלו.

כגון אילו שמע ערבי אדם עברי אומר "אבה" הרי יחשוב שהוא מדבר על אדם שהוא מאן לדבר מסוים וסרב לו, והעברי לא נתכוון אלא שהוא רוצה אותו הדבר וחפץ בו.

וכך יארע להמון בדברי הנביאים כיוצא בזה, מקצת דבריהם אינם מובנים כלל, אלא כמו שאמר ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום אשר יתנו אותו אל יודע ספר לאמר קרא נא זה ואמר לא אוכל כי חתום הוא.

ומקצתו יובן ממנו הפכו או סתירתו, כמו שאמר והפכתם את דברי אלוהים חיים .

ודע כי לכל נביא ביטויים מסויימים מיוחדים לו [רכה] כאלו הם שפת אותו האיש, כך מבטאהו החזון המיוחד לו למי שמבינו .

ואחר הקדמה זו, צריך שתדע כי ישעיה ע"ה רגילים בדבריו הרבה מאוד ובדברי זולתו מעט, שכאשר הוא מודיע על פירוק ממשלה או אובדן אומה גדולה, אומר זאת בלשון שהכוכבים נפלו, והשמים קדרו , והשמש חשכה, והארץ נהרסה ורעשה, והרבה כדומה להשאלות אלה. וזה כמו שאומרים אצל הערבים על מי שאירעה לו צרה גדולה "נהפכו שמיו על ארצו" .

וכן כאשר מתואר הצלחת ממשלה והתחדשות אושר, מכנה את זה בתוספת אור השמש והירח, והתחדשות שמים והתחדשות ארץ וכיוצא בזה, כמו שהם כאשר מתוארים אובדן אדם או אומה או עיר מייחסים מצבי כעס וחרון גדול לה' עליהם , וכאשר מתוארים הצלחת עם מייחסים לה' מצבי שמחה וששון .

ואומרים במצבי הכעס עליהם, יצא , וירד , ושאג , והרעים , ונתן קולו , והרבה כיוצא בזה. ואומרים גם ציווה , ואמר , ופעל , ועשה , וכיוצא בזה כמו שאבאר.

וכן כאשר מודיע הנביא אובדן אנשי מקום מסוים יש שהוא מחליף במקום אנשי אותו המקום כל המין, כמו שאמר ישעיה ע"ה ורחק ה' את האדם , וכוונתו אובדן ישראל, ואמר צפניה בזה והכרתי את האדם מעל פני האדמה ונטיתי ידי על יהודה , דע גם את זאת.

ואחר אשר ביארתי לך שפה זו באופן כללי, אראך אמתת הדבר והוכחתו.

אמר ישעיה ע"ה כאשר נבאו ה' את פירוק ממשלת בבל ואובדן סנחריב ונבוכדנצר העומד אחריו והכרתת מלכותה ובא לתואר כשלונותיהם בסוף שלטונם ומפלותיהם ומה שיארע להם מן הצרות הבאות על כל ניגף הנס מפני נצחון החרב, אמר: כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חושך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו ,

ואמר עוד באותו התאור, על כן שמים ארגיז ותרעש הארץ ממקומה בעברת ה' צבאות וביום חרון אפו . ואיני חושב כי מי שהגיעה בו הסכלות והעיוורון וההימשכות אחרי פשטי ההשאלות והמאמרים ההטפתיים, שידמה כי כוכבי השמים ואור השמש והירח נשתנו כאשר נשמדה מלכות בבל, ולא שהארץ יצאה ממרכזה כפי שהזכיר. אלא כל זה תאור מצב הניגף, שהוא בלי ספק רואה כל אור - חושך, וימצא כל מתוק - מר, וידמה שהארץ צרה לו, והשמים אוטרים עליו .

וכן כאשר בא לתואר את המצב שהגיעו אליו ישראל מן הכניעה והיותם נכבשים כל ימי סנחריב הרשע כאשר נשתלט על כל ערי יהודה הבצורות , ושבייתם ונגיפתם ותכיפות הכישלונות עליהם מפניו, ואובדן כל ארץ ישראל אז בידו, אמר: פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ, והיה הנס מקול הפחד יפלו אל הפחת והעולה מתוך [כרו] הפחת ילכד בפח כי ארובות ממרום נפתחו וירעשו מוסדי ארץ. רעה התרועעה הארץ פור התפוררה ארץ מוט התמוטטה ארץ נוע תנוע ארץ כשכור וכו' . ובסוף דיבור זה, כאשר בא לתאר מה שיעשה ה' בסנחריב והשמדת מלכותו הנישאה על ירושלם: ובושה אשר יביישו ה' על כך, אמר בהמשילו, וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות וגו' .

אבל יונתן בן עזיאל ע"ה ביאר דברים אלו ביאור נאה מאוד ואמר, כי כאשר יארע לסנחריב מה שיארע על ירושלם, ידעון אז כל עובדי הכוכבים כי זו פעולה אלוהית ויבהלו ויופתעו. אמר עליו השלום, ויבהתון דפלחין לסיהרא ויתכנעון דסגדין לשמשא ארי תתגלי מלכותא דה' וגו' .

וכן כאשר בא לתאר היאך תהיה שלוות ישראל אחרי אובדן סנחריב ודשן אדמותיהם וישובם והצלחת ממשלתם על ידי חזקיהו, אמר בהמשילו, כי אור השמש והירח יוסיף. כי כמו שאמר על הניגף, שאור השמש והירח אבד ונעשה חושך ביחס לניגף, כך אורם יוסיף אצל המנצח.

ואתה תמצא את זה תמיד, שהאדם אם באה לו צרה גדולה יחשכו עיניו, ולא יתבהר אור ראייתו מחמת שנעכר הרוח הרואה מחמת עודפי האדים, וגם מחמת חולשתו ומיעוטו בכובד היגון והצטמצמות הנפש. ולהפך, בעת השמחה והתפשטות הנפש לחוץ וזוך הרוח, יראה האדם כאלו האור נוסף על מה שהיה. אמר, כי עם בציון ישב בירושלם בכו

לא תבכה וגו', וסוף הדיבור: והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא , כלומר: קימום מפלתם מידי סנחריב הרשע.

אבל אמרו כאור שבעת הימים, הרי המפרשים אמרו שהכוונה בו הריבוי, כי העברים מרבים בשבעה , והנראה לי שהוא רומז אל שבעת הימים של חנוכת הבית שהיו בימי שלמה , אשר לא היו כלל לאומה הצלחה ואושר ושמחת הכל כמו שהיה באותם הימים, לפיכך אמר כי הצלחתם ואושרם אז יהיה כמו אותם שבעת הימים.

וכאשר תאר אובדן אדום הרשעה שהיו מצרים לגבריאל, אמר, וחלליהם ישליכו ופגריהם יעלה באישם ונמסו הרים מדמם ונמקו כל צבא השמים ונגלו כספר השמים וכל צבאם יבול כנבל עלה מגפן וכנבלת מתאנה כי רוותה השמים חרבי הנה על אדום תרד וגו' .

התבוננו נא בעלי הראות , היש במקראות אלה דבר הגורם ספק או טעות שהוא מתואר מצב שיארע לשמים? והאם אין זה אלא משל להשמדת שלטונם והסרת השגחת ה' מהם וירידת מעלתם וטימטום תבונת גדוליהם במהירות ובקלות. כאלו יאמר שהאנשים אשר היו ככוכבים ביציבותם ורום מעלתם ורוממותם מאחרים , נפלו במהירות כנבל עלה מגפן וגו',

וזה פשוט מכדי להזכירו בכגון מאמר זה , כל שכן להאריך בו, אלא שהביאני הצורך לכך מפני שההמונים, ואף מי שחושבים בהם שהם חכמים , לומדים מפסוק זה בלי להתבונן במה שנאמר לפניו ואחריו ובלי עיון [רכז] באיזה עניין נאמר, אלא כאלו הוא ידיעה שנאמרה לנו בתורה על תכלית השמים * כמו ההודעה שבאתנו בהוויתה .

ועוד, כאשר בא ישעיה לבשר לישראל אובדן סנחריב וכל העמים והמלכים אשר עמו כידוע, וניצחונם בניצחון ה' לא זולתו, אמר להם במשלו ראו היאך נתקרעו אותם השמים ובלתה אותה הארץ ומת כל אשר עליה ואתם מנצחים, כאלו אומר שאותם אשר הציפו את הארץ והיו נחשבים יציבים כשמים דרך הגזמה, אבדו במהירות וכלו ככלות העשן, ועקבותיהם הנראים יציבים כיציבות הארץ אבדו אותם העקבות כאובדן הבגד הבלוי.

בתחילת פרשה זו אמר כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וגו' הקשיבו אלי עמי וגו' קרוב צדקי יצא ישעי וגו' שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לא תחת .

ואמר בשיבת מלכות ישראל ויציבותה ותמידותה כי ה' יחדש שמים וארץ, כי זה נוהג בלשונו שהוא עושה שלטון המלכות כאלו הוא עולם מיוחד, כלומר: שמים וארץ.

וכאשר התחיל בנחמות ואמר אנכי אנכי הוא מנחמכם וכל הנספח לכך, אמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטע שמים ולייסד ארץ ולאמר לציון עמי אתה .
ואמר בקיום המלכות לישראל וסלוקה מן העצומים המפורסמים, כי ההרים ימושו וגו' .
ואמר בהתמדת מלכות המשיח ושלא תבטל מלכות ישראל מאחרי כן, אמר לא יבוא עוד שמשך וגו' .
ועוד ממה שנהג ישעיה בדבריו בהשאלות הללו הרגילות אצל כל מי שמבין ענייני הדיבור, ותיאר מצבי הגלות ופרטיהם, ואחר כך תיאר שיבת המלכות ושכחת כל אותם היגונות, אמר, דרך משל, אני אברא שמים אחרים וארץ אחרת וישתכחו ההם וימחו עקבותיהם, וביאר את זה בהמשך דבריו ואמר, זה אשר אמרתי אברא, כוונתי בכך שאני אשית לכם מצב ששון ושמחה תמידיים חלף אותם היגונות והייסורין ולא יזכרו אותם היגונות הקודמים.
ושמע סדר העניינים ורציפות הפסוקים המורים עליהם היאך נאמר:
תחילת פתיחת פרשה זו, אמר, חסדי ה' אזכיר תהילות ה' וגו' ,
ואחר כך תואר חסדיו יתעלה עלינו תחילה וינטלם וינשאם כל ימי עולם וגו' וכל הנספח לכך,
ואחר כך תאר מריינו והמה מרו ועצבו את רוח קדשו וכל הנספח לכך,
ואחר כך תאר שליטת האויב עלינו צרינו בוססו מקדשך היינו מעולם וכל הנספח לכך,
ואחר כך התפלל עלינו ואמר אל תקצוף ה' עד מאוד וכל הנספח לכך,
ואחר כך הזכיר אופן חיובנו לייסורין הקשים שבאו עלינו לפי שנקראנו אל האמת ולא עניינו, אמר נדרשתי ללא שאלו וגו' ,
ואחר כך הבטיח שיסלח וירחם ואמר כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול וגו' וכל הנספח לכך ,
ואחר כך יעד להנקם מאשר הרעו לנו ואמר, הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וגו' ,
והסמיך לכך [רכח] שהאומה הזו תטיב את דעותיה, ותהיה ברכה בארץ, ותשכח כל מה שקדם מן המצבים השונים הללו, ואמר דברים בלשון זה, ולעבדיו יקרא שם אחר אשר המתברך בארץ יתברך באלוהי אמן והנשבע בארץ ישבע באלוהי אמן, כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב כי אם שישו וגילו עדי עד אשר אני בורא כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש וגלתי בירושלם וגו' .
הנה נתבאר לך כל העניין ונתברר, והוא, שכיון שאמר כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה פירש את זה ברציפות ואמר כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש .

ואחר הקדמה זו אמר שאותם מצבי האמונה והשמחה בו אשר הבטחתיך שאני אבראם, כפי שהם יציבים תמיד, כי האמונה בה' והשמחה באותה האמונה שני מצבים לא יתכן שיסורו ולא ישתנו לעולם מכל מי שהושגו לו , לפיכך אמר כשם שאותו מצב האמונה והשמחה בו אשר הבטחתי שהם יציפו את הארץ תמידיים וקיימים כך יעמוד זרעכם ושמכם, והוא אמרו אחרי כן כי כאשר השמים החודשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה' כן יעמד זרעכם ושמכם , לפי שפעמים ישאר הזרע ולא ישאר השם, כמו שאתה מוצא עמים רבים אין ספק שהם מזרע פרס או יון, אבל אינם ידועים בשם מיוחד אלא נטמעו באומה אחרת.

וגם זה לדעתי הערה על נצחיות התורה אשר מחמתה יש לנו שם מיוחד .

וכיון שההשאלות הללו נאמרו הרבה בישעיה לפיכך עקבתי אחרי כולם.

וכבר נאמרו מהם גם בדברי זולתו.

אמר ירמיה בתיאור חורבן ירושלם בעוונות אבותינו, ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו וגו' .

ואמר יחזקאל בתיאור אובדן ממלכת מצרים והשמדת פרעה על ידי נבוכדנצר, אמר, וכסיתי בכבותך שמים והקדרתי את כוכביהם, שמש בענן אכסנו וירח לא יאיר אורו, כל מאורי אור בשמים אקדירם עליך ונתתי חושך על ארצך נאם אד' ה' .

ואמר יואל בן פתואל בארבה העצום אשר בא בימיו, אמר, לפניו רגזה ארץ רעשו שמים שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם .

ואמר עמוס בתיאור חורבן שומרון, אמר, והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור והפכתי חגיכם וגו' .

ואמר מיכהבאובדן שומרון כמנהג מאמרי ההטפה המפורסמים הידועים, כי הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על במותי ארץ ונמסו ההרים וגו' .

ואמר חגי בחורבן מלכות פרס ומדי, ואני מרעיש את השמים ואת הארץ ואת הים ואת החרבה והרעשתי את כל הגוים . ובהצות יואב את ארם כאשר בא לתואר היאך הייתה חולשת [רכט] האומה ודלותה מלפני כן, ושהם היו נכבשים נגפים, ונתפלל לניצחונם עתה ואמר, הרעשתה ארץ פצמתה רפה שבריה כי מטה .

ואמר עוד בעניין שאנו לא נירא כאשר יאבדו העמים ויכלו בהיותנו בוטחים בניצחונו יתעלה לא על מלחמתנו וכוחנו, כמו שאמר עם נושע בה' , אמר על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים .

ואמר בתיאור טביעת המצרים, ראוך מים יחילו אף ירגזו תהומות, קול רעמך בגלגל וגו' רגזה ותרעש הארץ . הבנהרים חרה ה' וגו' עלה עשן באפו וגו' .
וכן בשירת דבורה, ארץ רעשה וגוי .
ונאמר מזה הרבה, וכל מה שלא הזכרנו מהם השווהו למה שהזכרתי.
אבל מה שאמר יואל ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן, השמש יהפוך לחושך והירח לדם, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, כי בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה וגו , היותר נראה לדעתי שהוא מתואר אובדן סנחריב על ירושלם, ואם אינך רוצה בכך, יהיה תאור אובדן גוג על ירושלם בימי המלך המשיח, על אף שלא הזכיר בפרשה זו אלא ריבוי ההרג ושריפת האש ולקיון שני המאורות.
ושמא תאמר היאך יקרא יום ה' הגדול והנורא יום אובדן סנחריב לפי ביאורנו?
תדע כי כל יום יהא בו ניצחון גדול או צרה גדולה הרי הוא נקרא יום ה' הגדול והנורא, כבר אמר יואל כיוצא בזה על יום בוא אותו הארבה עליהם, כי גדול יום ה' ונורא מאוד ומי יכילנו .
והעניין אשר אנו סובבים סביבו כבר נתבאר, והוא שהפסד העולם הזה ושינויו מכפי שהוא , או שינוי דבר מטבעו והתמדתו כפי אותו השינוי הוא דבר שלא נאמר לנו בו לשון נביא, וגם לא דברי חכמים.
כי אמרם שתא אלפי שנין הוי עלמא וחד חרוב אינו העדר המציאות כליל, לאומרו וחד חרוב, הורה על קיום הזמן , ועוד שזה דברי יחיד, והוא באופן מסוים .
ומה שתמצא לכל החכמים תמיד, והוא יסוד שלומד בו כל אחד מחכמי משנה וחכמי תלמוד, הוא אמרו אין כל חדש תחת השמש , ושאין שם חידוש כלל ולא בשום סיבה.
ואף מי שפירש שמים חדשים וארץ חדשה כפי שמדמים בו , אמר אף שמים וארץ שעתידין להבראות כבר הן ברויין ועומדין שנאמר עומדין לפני, יעמדו לא נאמר אלא עומדים , ולמד באומרו אין כל חדש תחת השמש.
ואל תדמה שזה סותר למה שבארתך, אלא אפשר שכוונתו שאותם המצבים המובטחים, הטבע המחייב אותן אז, מששת ימי בראשית הוא ברוא, וזה נכון, אבל אמרתי שלא ישתנה דבר מטבעו ויתמיד כפי אותו השינוי מתוך זהירות בניסים , כי אף על פי שנהפך המטה לנחש, ונהפכו המים דם, והיד הטהורה הנכבדה לבנה ללא סיבה טבעית המחייבת זאת, הרי הדברים הללו ודומיהם לא התמידו ולא נעשה טבע אחר, אלא כמו ונאמרו ז"ל עולם כמנהגו הולך .
זו היא השקפתי והיא הדעה הראויה לסברה.

ואף על פי שחכמים ז"ל כבר אמרו בניסים דברים תמוהים מאוד, תמצאהו [רל] מפורש בבראשית רבה ובמדרש קוהלת, ואותו העניין הוא שהם סוברים כי הניסים הם גם ממה שבטבע מבחינה מסוימת.

והוא, שהם אמרו כי כאשר ברא ה' את המציאות הזו וטבעה כפי הטבעים הללו שת באותם הטבעים שיתחדש בהם כל מה שנתחדש מן הניסים בזמן חידושם , ומופתי הנביא אם הודיעו ה' את הזמן אשר יקרא בו למה שיקרא ואז יופעל אותו הדבר כפי שניתן בטבעו מעיקרו כאשר הוטבע.

וזה אם הוא כפי שאתה רואה הרי הוא מורה על גדולת האומר, ושהוקשה לו קושי רב שישתנה טבע אחר מעשה בראשית, או שיהא רצון אחר אחרי שהונח כך, וכאילו סבור הוא דרך משל, שניתן בטבע המים שיהא רצוף וזורם מלמעלה למטה תמיד, זולתי באותו הזמן אשר בו טבעו המצריים, ואותו המים דווקא שייחלק, וכבר העירותיך על מגמת הלשון הזה, ושכל זה בריחה מהתחדשות דבר .

שם נאמר:

אמר רבי יונתן: תנאים התנה הקב"ה עם הים שיהא נקרע לפני ישראל הדא היא וישב הים לפנות בקר לאיתנו , אמר ר' ירמיה בן אלעזר לא עם הים בלבד התנה הקב"ה, אלא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית, הדא היא אני ידי נטו שמים וכל צבאם צוויתי , צוויתי את הים שיקרע, את האור שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה , את האריות שלא יזיקו לדניאל , את הדג שיקיא את יונה , והוא הדין בכל השאר.

הנה נתבאר לך הדבר וסוכמה השיטה, והיא שאנו מסכימים עם אריסטו בחצי השקפתו , וסבורים אנו כי המציאות הזו היא נצחית לעד כפי הטבע הזה אשר רצהו יתעלה, לא ישתנה ממנו מאומה כלל זולתו בפרטים על דרך המופת, ואף על פי שיש בידו יתעלה היכולת לשנותו כולו, או להעדירו, או להעדיר איזה טבע שירצה מטבעיו . אבל הייתה לו ראשית, ולא היה שם דבר מצוי כלל זולתי ה', וחכמתו חייבה שימציא את הבריאה בעת שהמציאה ושלא יעדר מה שהמציא, ולא ישתנה בו טבע, זולתי במה שירצה מן הפרטים ממה שכבר ידענו, וממה שלא נדע ממה שיהיה לעתיד, זוהי השקפתנו ויסוד תורתנו.

ואריסטו סבור כי כשם שהוא נצחי לא יפסד כך הוא קדמון ולא נתהווה, וכבר אמרנו ובארנו כי זה לא יתכן אלא כפי הנחת החיוב, ושיש בחיוב מן ההעזה כלפי ה' מה שכבר ביארנו .

והואיל והגיעו הדברים עד כאן, נביא פרק נזכיר גם בו מקצת הערות על מקראות שנאמרו במעשה בראשית, כי המטרה העיקרית במאמר זה אינה אלא לבאר מה שאפשר לבאר ממעשה בראשית ומעשה מרכבה, אחר שנקדים שתי הקדמות כלליות.
האחת הקדמה זו, והיא, שכל מה שנזכר בתורה במעשה בראשית אין כולו כפשוטו כפי שמדמה בו ההמון, כי אילו היה הדבר כך לא חסו עליו אנשי המדע ולא השתדלו חכמים להעלימו, ומנעו מלדבר בו ברבים , לפי שאותם הפשטים מביאים או להפסד דמיון גדול והתדרדרות להשקפות רעות ביחס לה', או לכחש מוחלט וכפירה ביסודות התורה .
ולכן הנכון להימנע מלבארם כפי העולה בדמיון תוך ריקנות מן המדעים, [רלא] ולא כמו שעושים הדרשנים והמפרשים המסכנים שהם מדמים כי ידיעת פירוש המילים היא חכמה, וריבוי הדברים ואריכותם היא לדעתם תוספת שלמות. אבל הבנתם בדעה נכונה אחרי ההשתלמות במדעים המוכחים וידיעת הסודות הנבואיים הרי הוא חובה.
אלא שכל מי שידע מזה מאומה, אין ראוי לו לפרסמו כמו שביארתי כמה פעמים בפירושי למשנה . ובפירוש אמרו , מתחילת הספר ועד כאן כבוד אלוהים הסתר דבר , ואמרו כן בסוף מה שנזכר ביום השישי, והנה נתבאר מה שאמרנו.
אבל כיון שהצו האלוהי מחייב בהחלט לכל מי שהשיג שלמות מסוימת שיאצילנה על זולתו כמו שנבאר בפרקים שיבואו בנבואה , לפיכך כל חכם שזכה להבנת דבר מן הסודות הללו בין מעיונו או ממנחה שהנחהו לכך, מוכרח הוא לומר משהוא, ומנוע הוא מלומר בפירוש אלא ברמז. והנה באו מאותם הרמזים וההערות וההנחיות הרבה בדברי החכמים ז"ל, ורק ליחידים מהם, אלא שהם מעורבים בדברי אחרים ובדברים אחרים.
ולפיכך תמצאני תמיד בסתרים הללו אזכיר את האמרה האחת שהיא יסוד הדבר, ואניח כל השאר למי שראוי להניחו לו
ההקדמה השניה, שהנביאים, כפי שאמרנו, מדברים בשמות המשותפים ובשמות שאין המטרה בהם מה שהם מורים עלי במונחם הראשון, אלא נזכר אותו השם בגלל גזרה מסוימת, כמו מקל שקד - ללמוד ממנו על שוקד אני וגו' כמו שנבאר בפרקי הנבואה , ולפי עניין זה נאמר במרכבה חשמל כמו שבארו , וכן רגל עגל , ונחשת קלל , וכן מאמר זכריה וההרים הרי נחושת , וזולת אלה ממה שנאמר.
ואחר שתי הקדמות הללו אביא הפרק אשר הבטחתי בו.
הערות:
הערת המתרגם: ראה גם לקמן בחלק זה תחילת פרק לג.
הערת המתרגם: אפשר: "קשה" ובר"ש "גדול" ולא דק.

הערת המתרגם: תהא מילה זו דומה לצליל המילה הערבית אם קריאת הקמץ דומה לפתח כקריאת הספרדים שכך הייתה קריאתו של רבנו, וכדלעיל ח"א פרק סא הע' אבל כפי קריאת התימנים והאשכנזים אינה דומה ואינה מתחלפת.
הערת המתרגם: ישעיה כט יא. וראה גם הקדמת ספר המצוות. ומאמר תחיית המתים מהדורתי תחילת קטע ו. ולקמן פרק מו.
הערת המתרגם: ירמיה כג לו. וראה פירושו הנפלא של רס"ג לכל פרשה זו בפירושי [רכה] רס"ג לתורה מהדורתי ויקרא י, א הע' .
הערת המתרגם: למי שמבין דברי כל נביא ונביא בסגנונו המיוחד לו, כי כל נביא מבטא חזונו במטבע לשונו הוא. וזהו פירוש אין סגנון אחד עולה לשני נביאים. ראה סנהדרין פט א.
הערת המתרגם: "כור" הוראתה צמצום האור וקדרות הזוהר, או אפיסה וכליון וברי"ש "אבדו ורגזו" הרכיב הוראת המילה בערבית ומליצת ישעיה על השמים כדלקמן, וכנראה שאחת מה"ק והשניה מה"ב והמעתיקים הרכיבו שתיהן, ומ"ש ר"ש על הצעת רבנו לתרגום מילה זו אינו ברור כי לא מסר ר"ש דברי רבנו כלשונו.
הערת המתרגם: בטוי רגיל הוא. אומרים "אטבקת עליה אלסמא" אטרו עליו השמים.
הערת המתרגם: "אקבאל דולה ותג'דד סעאדה" וברי"ש "בהתחדש הצלחת אומה" וכדרכו להשמיט מה שנראה לו מיותר.
הערת המתרגם: מוסב על הנביאים. וברי"ש הוסיף משלו "רוצה לומר הנביאים".
הערת המתרגם: שים לב לדברי רבנו לעיל ח"א פרק נד.
הערת המתרגם: כגון דברים כח סג. ל, ט. ישעיה סב ה. סה יט. ירמיה לב מא. צפניה ג יז. ועוד. וברי"ש "שמחה וצהלה" ואינו אמת.
הערת המתרגם: כגון שופטים ד יד. שמואל ב ה כד. מיכה צ ג. זכריה יד ג. ועוד.
הערת המתרגם: כגון בראשית יא ה. וראה תרגום אונקלוס שם. ישעיה לא ד.
הערת המתרגם: כגון ירמיה כה ל. יואל ד טז. עמוס א ב.
הערת המתרגם: כגון שמואל א ב י. שם כב יד. ישעיה כט ו.
הערת המתרגם: כגון יואל ב יא. תהלים יח יד.
הערת המתרגם: כגון ירמיה מז ז. איכה א יז.
הערת המתרגם: כגון דברים ט כה.
הערת המתרגם: כגון ישעיה כו יב.
הערת המתרגם: כגון ישעיה י כג.
הערת המתרגם: ישעיה ו יב.

הערת המתרגם: צפניה א ג-ד.
הערת המתרגם: אפשר: שעמד.
הערת המתרגם: ישעיה יג י.
הערת המתרגם: שם יג יג.
הערת המתרגם: ראה לעיל הע' .
הערת המתרגם: ישעיה [רכו]לו א.
הערת המתרגם: שם כד יז-כ.
הערת המתרגם: שם כד כג.
הערת המתרגם: "פידהשון" ובר"ש "ויתעלפו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אבל רס"ג תרגם "וחפרו הירחיים ויבושו השמשיים" ואפשר שהוא כיונתן אך לי נראה שכוונתו המונים חודשיהם ושנותיהם ללבנה כגון הערבים, או חודשיהם ושנותיהם לחמה כגון האירופיים. אבל ישראל הרי מרכיבים שני הדברים.
הערת המתרגם: "אראצ'יהם" שדותיהם ופרדסיהם. ובר"ש "ארצם" ולא דק.
הערת המתרגם: "אנקבאץ'" אפשר: דכדוך. ובר"ש "והתקבץ".
הערת המתרגם: "אנבסאט" אפשר: ורחבות.
הערת המתרגם: ישעיה ל יט-כו.
הערת המתרגם: יתכן שכוונת רבנו לפירוש רס"ג, ראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי בראשית ד הע' . ותהלים יב ז. מהדורתי עמ' עא. אם כי בתרגומו לפסוק זה הניח "שבעת הימים" כפשוטה
הערת המתרגם: מלכים א ח סה.
הערת המתרגם: ישעיה לד ג-ה.
הערת המתרגם: המטיבים להביט נכוחה.
הערת המתרגם: "בכ'ת" מצבם הנעלה והמרומם.
הערת המתרגם: "חט'" תבונתם המדינית וחין ערכם.
הערת המתרגם: "ובעדא מן אלגיר" ור"ש נתחלפה לו בתיבת "אלתגייר" ולפיכך תרגם "ורחוק מן השינוי".
הערת המתרגם: כלומר: שמאמר זה עשוי לדברים עמוקים ולא לדברים פשוטים כאלה. ובתרגום ר"ש הובלעה ההדגשה.
הערת המתרגם: אפשר "יחידים" וכלשון המשנה [רכז] בתענית י, א. וכפירוש התלמוד שם, ובר"ש "סגולות". *

הערת המתרגם: וכתב ר"ש כי בתשובת שאלה ענה לו רבנו על לשון זה כך "כאלו הקב"ה הודיענו בתורה דברים שיארעו לשמים באחרית הימים" וברור לי שלא נתכוון רבנו לתרגם דבריו כאן אלא לפרש את המשפט לר"ש שלא הבינו.
הערת המתרגם: בראשית א א. ונראה לי שכל זה הכנה למה שיבוא לקמן הע' במחלוקתו עם רס"ג בפירוש השמים החדשים.
הערת המתרגם: "בנצר אללה" ותרגמתי כן כלשון המשנה בסוטה מב א. ובר"ש "והעזרם בעזרת השי"ת לא דבר אחר"
הערת המתרגם: "תקטעת" ובר"ש "נמקו".
הערת המתרגם: אפשר: מלאו.
הערת המתרגם: ישעיה נא ג-ו.
הערת המתרגם: שם נא יב,
הערת המתרגם: שם נא טז.
הערת המתרגם: סלוק המלכות מן המעצמות המפורסמות.
הערת המתרגם: ישעיה נד י.
הערת המתרגם: שם ס, כ.
הערת המתרגם: אפשר: ומחיית, וכך הות תרגומו המילולי של המקור. ותרגמתי ושכחת כלשון הכתוב בישעיה מה טז כי נשכחו הצרות.
הערת המתרגם: ישעיה סג. ז.
הערת המתרגם: שם סג ט.
הערת המתרגם: שם סג י
הערת המתרגם: שם יח יט
הערת המתרגם: ל שם סד ח.
הערת המתרגם: על ידי הנביאים.
הערת המתרגם: ישעיה סה א.
הערת המתרגם: שם סה ח.
הערת המתרגם: בר"ש "ומה שנדבר בזה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ישעיה סה יג.
הערת המתרגם: שם סה טו-יט.
הערת המתרגם: אפשר [רכוח] בסמוך.

הערת המתרגם: בכל הפרשה הזו ראה רס"ג באמונות ודעות מאמר תשיעי פרק ו ראה שם שמודה לדברי רבנו בפסוק זה האחרון, אך חולק בפסוק דלקמן כי כאשר השמים החדשים וכו' ע"ש מהדורתי.

הערת המתרגם: כלומר: ישארו יתקיימו ויעמדו כפי שהם לא ישתנו ולא יתחלפו. ובר"ש כנראה הוקשה לו העניין והוסיף משלו "אשר יעדתיך אני שאבארם וימלאו את הארץ כמו שהם עומדים תמיד" ואין צורך לכך.

הערת המתרגם: כלומר: שכל מי שהושגו לו המושכלות על בורים, ידיעה ציורית מחשבתית מושלמת עד שנהפכו לו לנפש, אינם עשויים להשתכח ממנו, וראה גם לעיל ח"א פרק סב עניין אמרם ותלמודו מתקיים בידו.

הערת המתרגם: אפשר: ימלאו.

הערת המתרגם: ישעיה סו כב. וזהו כנראה כל מטרת המצע מתחילת הפרק עד כאן, וכדלעיל בהע' .

הערת המתרגם: השווה רס"ג באמונות ודעות מאמר שלישי תחילת פ"ז, ראה שם מהדורתי "שאין אומתינו אומה כי אם בתורותיה".

הערת המתרגם: "תתבעתהא" אפשר: התחקיתי. ובר"ש "פירשתים".

הערת המתרגם: ירמיה ד כג.

הערת המתרגם: יחזקאל לב ז-ח. ומעניין שבכל ההדגמות הללו שהביא רבנו כאן לא הביא אף דוגמא אחת מן הכתובים, שגם שם רבים הם.

הערת המתרגם: יואל ב י.

הערת המתרגם: עמוס ח ט-י.

הערת המתרגם: כדרך וכמנהג הדרשנים המטיפים על ראשי הרבים שמשתמשים בהשאלות מליציות שאין המילים כדיוקן. ובר"ש "המאמרים הספוריים".

הערת המתרגם: מיכה א ג-ד.

הערת המתרגם: חגי ב ו-ז.

הערת המתרגם: "גזוה" תרגמתי כן בעקבות רס"ג בתרגומו לתהלים ס, ב. ראה שם מהדורתי.ובר"ש "ובצבוא" ונכון הוא שכך תרגם רס"ג בבמדבר לא ז ויצבאו על מדין.

הערת המתרגם: בר"ש "אדום" וט"ס הוא.

הערת המתרגם: בר"ש "ונעתר ה' לעזרם" ואינו נכון. [רכט]

הערת המתרגם: תהלים ס, ד.

הערת המתרגם: דברים לג כט, כלומר: כדרך וכעניין שאמר משה בתורה כך אמר דוד בתהלים.

הערת המתרגם: תהלים מו ג.
הערת המתרגם: שם עז יז ויט.
הערת המתרגם: חבקוק ג ח.
הערת המתרגם: שופטים ה ד.
הערת המתרגם: "קסה" ובר"ש "ינשא" ואינו נכון.
הערת המתרגם: יואל ג ג-ה.
הערת המתרגם: בר"ש "גוג ומגוג".
הערת המתרגם: תרגמתי כלשון חז"ל, אם כי נכון היה לתרגם "חשכות המאורות" כי ביחס לשמש אין הלקיון בה אלא בארץ.
הערת המתרגם: יואל ב יא.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל פרקים כז-כח.
הערת המתרגם: ראש השנה לא א. סנהדרין צו א.
הערת המתרגם: כיון שאפשר למדוד משך חורבנו הרי שתנועת המאורות קיימת.
הערת המתרגם: רבנו עונה כאן שתי תשובות, א, אם הוא כפי שמבינים אותו ההמון, הרי הוא דברי יחיד ודחוי. ב, אינו כפשוטו
הערת המתרגם: קוהלת א ט. וראה ברכות נט א. שבת ל, ב. נדרים לט ב. סנהדרין קי, א. וכולם דברי אמוראים. ובפרקי ר' אליעזר פרק נא דברי תנאים.
הערת המתרגם: ברור כי הכוונה על רס"ג, וכדלעיל הע' .
הערת המתרגם: ראה בראשית רבה פרשה א יח. ושם: חדשה אין כתיב כאן אלא החדשה.
הערת המתרגם: שלא יבושו להכחיש את הניסים ויאמרו טבען של דברים להשתנות. ושים לב לדברי רבנו במאמר תחיית המתים מהדורתי קטע י.
הערת המתרגם: אמר רבנו "לבנה" ולא "מצורעת" בעקבות רס"ג. ראה פירושיו לתורה מהדורתי שמות ד ו
. [רל]
הערת המתרגם: עבודה זרה נד ב.
הערת המתרגם: פרשה ה ד.
הערת המתרגם: גם בהקדמת רבנו לאבות פ"ח ציין לקוהלת רבה ולפנינו ליתא שם.
הערת המתרגם: ראה גם פירוש רבנו לאבות פ"ה מ"ה.
הערת המתרגם: "ידעי" לדעתי קריאת הדלת נחה וכפי שתרגמתי, והוא כעין קריאת משה ואם בריאה יברא ה', במדבר טז ל. וכך כנראה קרא ר"ש שתרגם "יאמר בו מה

שיאמר" כאילו כתוב "יקול" אך מונק קרא את הדלת מותזת (משדדה) יטען אשר, יטען? וספק גדול אצלי אם קריאה זו נכונה.
הערת המתרגם: בהקדמתו לאבות פ"ח ובפירושו שם פ"ה מ"ה.
הערת המתרגם: שמות יד כז. ובמקצת נוס' מוסיף כאן "אל תקרי לאיתנו אלן לתנאו".
הערת המתרגם: ישעיה מה יב.
הערת המתרגם: דניאל ג כז,
הערת המתרגם: שם ו כג.
הערת המתרגם: יונה ב יא.
הערת המתרגם: שהעולם הווה אך אינו נפסד. וכדלעיל פרק יט.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק כז.
הערת המתרגם: כלומר: על אף שהוא נצחי איננו קדמון.
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק כב, ההדגמה שאילו יזם להאריך כנף זבוב או לגרוע רגל תולעת אינו יכול.
הערת המתרגם: חגיגה פ"ב מ"א.
הערת המתרגם: כלומר: אם יבינום כפשוטם יבואו לידי דמיונות שוא ביחס למציאות, וגדולה מזו אף [רלא] לידי הגשמה ביחס לה' ב"ה. ואותם הפקחים שהשכילו שאינם ניתנים להבנה כפשוטם ויחשבו שהם נאמרו כפשוטם ויכפרו במסורת היסודית של התורה שהוא חידוש העולם. וכאן נעוצה פעולתו היסודית הנאדרה של רבנו, בהסבירו שאינם כפשוטם. ולא חשוב אם אותם ההסברים שרבנו מחיל עליהם נכונים או שנתברר במשך הזמן שעקרונות המדע שבהם נסתר לחלוטין, כי אם יסתרו הנחות אריסטו או כל פילוסוף אחר אף אותם שרבנו אמצם לעצמו ומצא להם רמזים במקרא, אין בכך כל רע, כל עמת שבאו כן ילכו, אבל אם יובנו הכתובים הללו כפשוטם ועל ידי כך יבוא איש המדע לידי פקפוק בהם, כאן נעוץ הנזק הגדול והרס חומות הדת והאמונה. ואם כן חשוב מבחינה זו, מה שלא אמר בהם רבנו יותר ממה שאמר בהם.
הערת המתרגם: כל גו"ח וכל אשר מחו הולך על ארבע.
הערת המתרגם: הבנת דברי המקרא ודברי חז"ל.
הערת המתרגם: בהקדמתו לזרעים מהדורתי עמ' לה ד"ה והרביעי. ובפירושו לחגיגה פ"ב מ"א. סנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' ר והלאה. ואף בתחילת מאמר תחיית המתים. ושים לב כי בכל מקום שרבנו ממחה את הקורא למה שכתב בפירושו למשנה אינו קורא אותו בשום שם. וכבר העירותי כמה פעמים כי אותו השם הידוע "אלסראג'" הנר, או המאור, בדוי הוא על ידי מאן דהוא, ולא מפי רבנו יצא.

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה ט א.
הערת המתרגם: משלי כה ב.
הערת המתרגם: לקמן פרק לז מחלק זה.
הערת המתרגם: בר"ש "ממורה הורה אותו".
הערת המתרגם: בר"ש הושמט "בדברי אחרים".
הערת המתרגם: לדרשנים המסכנים.
הערת המתרגם: "יכ'אטבון" טית חרוקה "כסר" וכך קרא ר"ש. וחוככני שיש לקרוא את הטית פתוחה (פתח) מדובר עמהם.
הערת המתרגם: ירמיה א יב.
הערת המתרגם: לקמן בפרק מג מחלק זה.
הערת המתרגם: יחזקאל א ד.
הערת המתרגם: פעמים חשות פעמים ממללות. חגיגה יג א. וכדלקמן ח"ג פרק ז. ובר"ש "כמו שביארנו ".
הערת המתרגם: יחזקאל ח ז.
הערת המתרגם: שם. וראה גם דניאל י,ו.
הערת המתרגם: זכריה ו א. [רלב)
חלק שני

פרק [ל]

דע, כי יש הבדל בין הראשון והראשית .
והוא, שהראשית מצוי הוא במה שהוא לו ראשית, או עמו, ואף על פי שלא קדמו בזמן. כמו שאומרים שהלב ראשיה החי ; והיסוד ראשית הדבר שהוא לו יסוד . ויש שגם אומרים בסתם על עניין זה שהוא ראשון.
אבל הראשון יש שהוא נאמר על הקודם בזמן בלבד, בלי שיהא אותו הקודם בזמן סיבה למתאחר אחריו. כדרך שאומרים ראשון דיירי בית זה פלוני ואחריו פלוני, ואין אומרים כי פלוני ראשית פלוני.
והלשון המורה על הראשון בשפתנו, הוא "תחילה": תחילת דבר ה' בהושע .
והמורה על }הראשית{ ראשית, כי הוא נגזר מן 'ראש' שהוא ראשית החי כפי הנחתו .
והעולם לא נברא בראשית זמנית כמו שביארנו כי הזמן מכלל הנבראים, ולפיכך אמר 'בראשית' , והבית בעניין "פי" [=בתוך] .

נמצא תרגומו הנכון של פסוק זה כך "פי בדאה' כ'לק אללה אלעלו ואלספל" זהו הפירוש המתאים לחידוש .
אבל מה שתמצא לשונות מקצת החכמים בקביעת זמן מצוי קודם בריאת העולם, הוא תמוה מאוד , כי זוהי השקפת אריסטו, אשר ביארתי לך שהוא סבור כי אין לתאר לזמן התחלה.
וזה מוזר. ואשר הביא את האומרים לידי דבר זה, לפי שמצאו 'יום אחד' ו'יום שני' . והבין אומר דבר זה את העניין כפשטו, וחשב שאם לא היה שם גלגל מקיף ולא שמש, אם כן באיזה דבר שוער יום ראשון, לפיכך אמרו בלשון זה:
יום ראשון אמר רבי יהודה ב"ר סימון מכאן שהיה סדר זמנים קודם לכן,
אמר ר' אבהו מכאן שהיה הקב"ה בורא עולמות ומחריבן.
וזה יותר מוזר מן הראשון.
ואתה התבונן מה שהוקשה להם, והוא מציאות זמן לפני מציאות השמש הזו, ויתבאר לך תירוץ זה שהוקשה על שני אלה בקרוב , אלא אם כן רצו שני אלה לומר שלא יתכן בלי סדר זמנים מקודם לכן, וזוהי דעת הקדמות, וחלילה לכל בעל דת מזה.
ואין אימרה זו לדעתי אלא כעין אימרת ר' אליעזר 'שמים מהיכן נבראו?' .
כללו של דבר אל תביט במקומות אלה לדברי מי שאמר .
כבר הודעתיך כי יסוד כל התורה שה' המציא את העולם מן האין שלא בראשית זמניהן, אלא הזמן נברא, מפני שהוא נספח לתנועת הגלגל, והגלגל נברא.
וממה שאתה צריך לדעת כי תיבת 'את' [רלג] האמורה בפסוק את השמים ואת הארץ, כבר פירשו חכמים בכמה מקומות שהיא בעניין 'עם' . כוונתם בכך שהוא ברא עם השמים כל מה שבשמים, ועם הארץ כל מה שבארץ .
וכבר ידעת מה שפירשו כי השמים והארץ נבראו יחד לפי שנאמר קרא אני אליהם יעמדו יחדו , ונמצא שהכל נברא יחד, ונבדלו * כל הדברים ראשון ראשון.
עד שהם המשילו את זה לאיכר שזרע זרעונים שונים באדמה ברגע אחד, ונבטו מקצתן לאחר יום ומקצתן אחר יומיים ומקצתן אחר שלושה, והזריעה כולה הייתה בשעה אחת.
ועל פי השקפה זו הנכונה בלי ספק יתורץ הקושי שגרם לר' יהודה ב"ר סימון לומר מה שאמר, והוקשה לו במה נקבע יום ראשון ויום שני ושלישי. ובפירוש בדברי חכמים ז"ל בבראשית רבה, אמרו על האור האמור בתורה שהוא נברא ביום ראשון, אמרו בלשון זה:
הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא תלאן עד יום רביעי .
בפירוש נאמר עניין זה.
וממה שאתה צריך לדעת כי ארץ שם משותף נאמר באופן כללי ופרטי: *

באופן כללי על כל מה שתחת גלגל הירח כלומר: ארבעת היסודות.
ונאמר בפרט על האחד האחרון מהם והוא הארץ. ראיה לכך אומרו והארץ הייתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום ורוח אלוהים וגו' , הרי קרא את כולה ארץ. ואחר כך אמר ויקרא אלוהים ליבשה ארץ . וגם זה סוד גדול מן הסודות , שכל מקום שתמצאהו אומר ויקרא אלוהים לכך ככה, אינו אלא להבדילו מן העניין האחר אשר שיתף ביניהם בו שם זה, ולפיכך פירשתי לך פסוק זה "בראשית ברוא ה' מעלה ומטה" ויהיה 'ארץ' האמור תחילה הוא מטה, כלומר: ארבעת היסודות, והאמור עליה ויקרא אלוהים ליבשה ארץ היא הארץ לבדה, והנה נתבאר זה.
וממה שאתה צריך לדעת כי ארבעת היסודות נזכרו תחילה אחר השמים אשר אמרנו כי שם ארץ הראשון מורה עליהן, לפי שהזכיר ארץ ומים ורוח וחושך.
וחושך היא האש היסודית אל תחשוב זולת זה,
אמר ודבריו שמעת מתוך האש
ואמר כשמעכם את הקול מתוך החושך ,
ואמר כל חושך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח
ונקראה האש היסודית בשם זה, מפני שאינה מאירה אלא שקופה, ואילו הייתה האש היסודית מאירה היינו רואים כל החלל בלילה בוער באש.
והנה נזכרו כפי הנחתם הטבעית, הארץ, ועליה המים, והאוויר צמוד למים, והאש מעל האוויר, כי בייחדו האוויר על פני המים יהיה החושך אשר על פני תהום מעל הרוח בלי ספק. ואשר הצריכו לומר 'רוח אלוהים', מפני שכבר אמר שהיא נעה כלומר: מרחפת, ותנועת הרוח תמיד מיוחסת לה':
ורוח נסע מאת ה' ,
נשפת ברוחך ,
ויהפוך ה' רוח ים ,
וזה הרבה.
וכיון שהחושך האמור תחילה שהוא שם היסוד, [רלד] זולת החושך האמור בסוף שהוא האפלה, בא לבאר ולהבדיל ואמר, ולחושך קרא לילה כמו שביארנו, והנה נתבאר זה.
וממה שאתה צריך לדעת כי אמרו ויבדל בין המים וגו' , אינה הבדלה במקום, שנעשה זה למעלה וזה למטה וטבעם אחיד, אלא פירושו שהוא הבדיל ביניהם ההבדלה הטבעית כלומר: בצורה, ועשה מקצת אותו אשר קראו תחילה מים דבר אחר בצורה טבעית שהלבישו, ועשה מקצתו בצורה אחרת והם המים הללו, ולפיכך אמר גם ולמקווה המים קרא ימים .

הנה אמר לך בפירוש כי אותו המים הראשון האמור בו על פני המים אינו זה אשר בימים, אלא מקצתו נבדל בצורה מסוימת מעל האוויר, ומקצתו הוא המים האלה.
ויהיה אמרו ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע וגו' כמו אמרו ויבדל אלוהים בין האור ובין החושך , שהוא כהבדלה בצורה מסוימת.
והרקיע עצמו מן המים נתהווה, כמו שאמרו הוגלדה טיפה האמצעית . וכן אמרו ויקרא אלוהים לרקיע שמים כמו שביארתי לך לבאר שיתוף השם, ושאין שמים האמור תחילה באומרו את השמים ואת הארץ, היא זו אשר נקראה שמים.
וחיזק עניין זה באומרו על פני רקיע השמים לבאר כי הרקיע זולת השמים.
ומחמת שיתוף זה שבשמות, פעמים קורא גם לשמים האמיתיים רקיע, כמו שקרא לרקיע האמיתי שמים, והוא אמרו ויתן אותם אלוהים ברקיע השמים .
ונתברר עוד בלשון זה מה שכבר הוכח, שכל הכוכבים והשמש והירח תקועים בגלגל כי אין חלל בעולם , ואינן על שטח גלגל כפי שמדמה ההמון, לפי שאמר 'ברקיע השמים', ולא אמר 'על רקיע השמים'. הנה נתבאר כי חומר מסוים היה משותף וקראו מים, ואחר כך נבדל בשלוש צורות:
ונעשה דבר ממנו ימים,
ודבר ממנו נעשה רקיע,
ודבר ממנו נעשה מעל אותו הרקיע,
וכל זה מחוץ לארץ, והנה תפש בדבר תפישה אחרת לסודות נפלאים.
אבל לעניין שאותו אשר מעל לרקיע נקרא מים בשם בלבד, לא שהוא מין המים הללו, כבר אמרוהו גם חכמים ז"ל אמרו במאמרם ארבעה נכנסו לפרדס וגו' ,
אמר להם ר' עקיבה כשאתם מגיעין לאבני שיש טהור אל תאמרו מים מים, שכך כתוב: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני.
התבונן נא אם אתה מאנשי ההתבוננות, כמה ביאר במאמר זה והיאך גלה את כל הדבר אם התבוננת בו והבנת כל מה שהוכח בדברי חכמים , וידעת כל מה שאמרו בני אדם בכל דבר מהן.
וממה שראוי שתדעהו ותתעורר עליו, הטעם אשר מחמתו לא אמר ביום השני כי טוב, וכבר ידעת מאמרי חכמים ז"ל אשר אמרום בזה על דרך הדרש, וטוב שבהם אמרם לפי שלא שלמה מלאכת המים .
ועוד טעם הדבר לדעתי פשוט מאוד, והוא, כל מה שהזכיר דבר מענייני המציאות שהתחדשו, הנמצאים לעולם, התמידיים היציבים, אמר בכך כי טוב, והרקיע הזה והדבר אשר עליו אשר נקרא מים, הדבר בו נעלם כפי שאתה רואה, לפי שאם תפרשהו כפשוטו

בקלישות העיון יהיה דבר בלתי מצוי כלל, לפי שאין שם גוף אחר זולת היסודות ביניהם לבין השמים התחתונים , ואין שם מים מעל האוויר, וכל שכן אם ידמה מדמה כי הרקיע הזה ומה שעליו הוא מעל השמים, תהיה מניעות הדבר יותר חמורה ורחוקה להשגה. ואם יתפרש כפי עניינו ומה שהכוונה בו, יהיה יותר נעלם, כי חיובי שיהא מן הסודות הכמוסים כדי שלא ידעוהו ההמון, [רלה] ודבר שהוא כן היאך אפשר לומר בו 'כי טוב', כי אין עניין טוב אלא שתועלתו גלויה וניכרת במציאות הנמצא הזה וקיומו לעולם, אבל הדבר שעניינו נעלם ואשר פשוטו בלתי מצוי כך, איזו תועלת גלויה לבני אדם יש בו כדי לומר בו כי טוב.

ומוכרח אני להוסיף לך ביאור, והוא, כי זה, ואף על פי שהוא חלק גדול מאוד מן המציאות, אבל אינו מטרה תכליתית להמשכת המציאות כדי שייאמר בו כי טוב, אלא לצורך שהיה הכרחי שתיראה הארץ, והבן זה.

וממה שאתה צריך לדעת כי החכמים כבר ביארו שהעשבים והאילנות אשר הצמיח ה' מן הארץ, לא הצמיחם אלא לאחר שהמטיר עליהם , ושאמרו ואד יעילה מן הארץ וגו' אינו אלא תאור המצב הראשוני אשר היה לפני תדשא הארץ דשא , ולפיכך תרגם אונקלוס ועננא הווה סליק מן ארעא, ופשוט הוא זה מן הכתוב, שנאמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ , והנה נתבאר גם זה.

וכבר ידעת אתה המעיין, כי ראשית סיבות ההוויה וההפסד אחר הכוחות הגלגליים, האור והחושך * , מחמת מה שנספח להם מן החום והקור, ובתנועת הגלגל יתערבו היסודות , וביאור ובחושך יתחלף מיזוגם , וראשית המיזוג יתחדשו מהן שני האדים אשר המה ראשית סיבות כל ההשפעות העליונות אשר המטיר מהם, והם גם סיבות הדוממים , ואחר כך הרכב הצמחים, ואחר הצמח החי, ואחרון ההרכב הוא האדם. ושהחושך הוא טבע מציאות כל העולם התחתון, והאור מופיע עליו , הרי שבהעדר האור ישאר המצב היציב, וכך בא הכתוב במעשה בראשית בדיוק לפי דירוג זה לא יחרוג מאומה מזה.

וממה שאתה צריך לדעת אמרם כל מעשה בראשית לקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביונם נבראו , אמר שכל מה שנברא, נברא כפי שלמות כמותו וכפי שלמות צורתו ובשפר מקריו , והוא אמרו לצביונם, מן צבי היא לכל הארצות .

דע גם את זה שהוא יסוד גדול כבר נתברר ונתבאר.

וממה שאתה צריך להתבונן בו מאוד, מה שהזכיר בריאת אדם בששת ימי בראשית, ואמר זכר ונקבה ברא אותם , וסיים כל הבריאה ואמר ויכלו השמים והארץ וכל

צבאם , ואחר כך התהלל התהילה אחרת לבריאת חוה מאדם, והזכיר עץ החיים ועץ הדעת וסיפור הנחש ואותה הפרשה, ועשה שכל זה היה אחר שהונח אדם בגן עדן , וכל החכמים ז"ל מסכימים שכל פרשה זו הייתה ביום שישי , ושלא ישתנה דבר כלל לאחר ששת ימי בראשית , ולפיכך לא יהא רחוק שום דבר מאותם הדברים כפי שאמרנו שעד עתה לא גובש טבע יציב, ועם זאת כבר הזכירו דברים אשמיעם לך מלוקטים ממקומותיהם, וגם אעירך על דברים כדרך שהעירונו הם ז"ל.

ודע כי הדברים הללו אשר אזכיר לך מדברי חכמים הם דברים בתכלית השלמות, וביאורם ברור לאשר הזכירום לו , מחוכמים מאוד, ולפיכך לא אאריך בפירושם [רלו] ולא ארחיב הדיבור בהם כדי שלא אהיה מגלה סוד, אבל עצם הזכירי אותם בסדר מסוים ובהערות קלות יספיק להבנתם לכמוך.

מזה אמרם כי אדם וחוה נבראו יחד מאוחדים אחור באחור ושהוא נחלק ונלקח חציו והוא חוה וניתן כנגדו ,

ואמרו אחת מצלעותיו רוצה לומר אחד צדדיו ,

ולמדו מן צלע המשכן , אשר תרגומו סטר משכנא, וכך אמרו מן סטרוהי.

והבן זה היאך בא הביאור שהם שנים מבחינה מסוימת, והם אחד, כמו שאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי , והוסיף חיזוק לכך באומרו כי השמות אחידים על שניהם יחד, אשה כי מאיש לוקחה זאת , וחזק איחודם ואמר ודבק באשתו והיו לבשר אחד . והנה כמה חמורה סכלות, מי שאינו מבין שכל זה לעניינים בהכרח, והנה נתבאר זה.

וממה שאתה צריך לדעת, מה שביארו במדרש , והוא שהם הזכירו כי הנחש רכוב, ושהוא היה כגודל גמל, ושרוכבו הוא אשר הטעה את חוה, ושהרוכב היה סמאל, והם מניחים שמות הללו בסתם על השטן , תמצאם אומרים בכמה מקומות כי השטן רצה להכשיל אברהם אבינו עד שלא ייענה להקרבת יצחק, וכן רצה להכשיל יצחק שלא ישמע לאביו, והזכירו עוד בפרשה זו כלומר: בעקידה, אמרו בא סמאל אצל אבינו אברהם אמר לו מה סבא הובדת לבך וגו' , הנה נתבאר לך כי סמאל הוא השטן, וגם שמות הללו לעניין, כמו ששמות הנחש לעניין.

ואמרו בבואו לפתות חוה היה סמאל רוכב עליו והקב"ה שוחק על גמל ורוכבו.

וממה שאתה צריך לדעת ולהתעורר עליו כי הנחש לא ניגש אל אדם כלל ולא דבר עמו, אלא היה חיזורו וגישתו לחוה, ובאמצעות חוה הוזק אדם ואבדו הנחש, והאיבה הגמורה אינה מצויה אלא בין הנחש וחוה ובין זרעו וזרעה, ואין ספק שזרעה הוא זרע אדם.

ויותר מופלא מזה התקשרות הנחש בחוה כלומר: זרעו בזרעה ראש ועקב, והיותה נוצחתו בראש והוא נוצחה בעקב , והנה גם זה ברור.
ועוד מן האמירות הנפלאות אשר פשוטן בתכלית הזרות, ואם הבנת פרקי מאמר זה כפי שראוי להבינם תתפלא על חכמת המשל הזה ותיאומו למציאות, והוא אמרם, משבא נחש על חוה הטיל בה זוהמה, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, גויים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן , וכלכל גם את זה.
וממה שאתה צריך לדעת אמרם עץ החיים מהלך חמש מאות שנה, וכל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו , ופירשו בו כי הכוונה בשיעור זה הוא עובי גופו לא התפשטות ענפיו, אמרו, לא סוף דבר נופו אלא קורתו מהלך חמש מאות שנה, ופירוש קורתו עובי קורתו העומדת, וסיום זה מצדם להשלמת פירוש העניין וביאורו, והנה נתבאר זה.
ועוד ממה שאתה צריך לדעת אמרם, עץ הדעת לא גלה הקב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו , וזה נכון, כי טבע המציאות מחייבת כך.
וממה שראוי שתדע אמרם ויקח ה' אלוהים את האדם , עילה אותו. ויניחנו בגן עדן, הניח לו . לא עשו פסוק זה ללקיחתו ממקום [רלז] והנחתו במקום, אלא הרמת מעלת מציאותו בנמצאים הללו ההווים הנפסדים והנחתו במצב מסוים.
ועוד ממה שאתה צריך לדעת אותו ולהתעורר עליו, אופן החכמת בקריאת שני בני אדם קין והבל, ושקין הוא ההורג את הבל בשדה , ושהם יחד נשמדו ואף על פי שניתנה ארכה למתגבר , ושלא נכונה המציאות אלא לשת, כי שת לי אלוהים זרע אחר , והנה נתברר זה.
וממה שראוי שתדעהו ותתעורר עליו אמרו ויקרא האדם שמות וגו' , השמיענו כי הלשונות הסכמיים לא טבעיים כפי שכבר דימו זאת .
וממה שאתה צריך להתבונן בו ארבעה הלשונות אשר נאמרו בייחוס השמים לה', והם ברא ועשה וקנה ואל, אמר ברא אלוהים את השמים את הארץ , ואמר ביום עשות ה' אלוהים ארץ ושמים , ואמר קונה שמים וארץ , ואמר אל עולם , ואמר אלוהי השמים ואלוהי הארץ אבל אמרו אשר כוננתה , וטפחה שמים , ונוטה שמים כל אלו כוללם עשה.
אבל לשון יצירה לא נאמר, כי נראה לי שאין היצירה נאמרת אלא על התבנית והתיאור, או אף מקרה משאר המקרים, כי גם התבנית והתואר מקרה, ולפיכך אמר יוצר אור לפי שהוא מקרה, ויוצר הרים קובע תבניתם, וכן וייצר ה' אלוהים וגו' . אבל המציאות הזו המיוחדת לכללות העולם שהוא השמים והארץ הרי הונח לו ברא, לפי שהוא לדעתנו

המצאה מן ההעדר. ואמר גם עשה לצורותיהן המיניות אשר נתנו להן, כלומר: טבעיהן ואמר בהם קנה, מפני שהוא יתעלה מושל עליהן כמשול האדון על עבדיו, ולפיכך נקרא אדון כל הארץ , והאדון , וכיון שלא יהיה אדון אלא אם כן היה לו קניין, וזה נוטה לצד הדעה בקדמות חומר מסוים לפיכך שימשה תיבת ברא ועשה . אבל אלוהי השמים , וכן אל עולם , הוא מבחינת שלמותו יתעלה ושלמותם , הרי הוא אלוהים, כלומר: שופט והם נשפטים ולא בעניין משילה , כי זה הוא עניין קונה , אלא הוא מבחינת השפעתו יתעלה במציאות והשפעתם , הרי הוא האלוה לא הם, כלומר: השמים.

דע זאת.

וכל הנאמר כאן, עם מה שקדם ועם מה שיבוא בעניין זה, מספיק לפי מטרת המאמר וכפי המעיין בו [רלח]

הערות:

הערת המתרגם: בר"ש "וההתחלה" ואינו נכון לדעתי, כי לקמן כתב רבנו כי הראשון נקרא בלשוננו תחילה.

הערת המתרגם: זוהי [רלב) הדגמה ל"עמו ואף על פי שלא קדמו בזמן".

הערת המתרגם: כגון יסוד הבנין, וזוהי הדגמה למה ש"מצוי הוא במה שהוא לו ראשית" וקדם לו בזמן.

הערת המתרגם: כלומר: על הדגמה זו האחרונה דבר שקדם בזמן.

הערת המתרגם: הושע א ב.

הערת המתרגם: צורתו הנוכחית הקיימת ראשו הוא ראשיתו.

הערת המתרגם: לעיל פרק יג מחלק זה, ההשקפה הראשונה. ולעצם המונח "ראשית" ומושגו ראה גם אפלטון בספרו פאידרוס פרק כד. וראה גם לקמן ח"ג פ"י למונה "ברא".

הערת המתרגם: בראשית א.

הערת המתרגם: בתוך הראשית הזו ותחילתה. ופירוש רס"ג ראה פירושו לתורה מהדורתי. ור"ש תרגם "והבית כבית הכלי" ונכון הוא, כי בשמוש הבית יש הנקרא אצל בעלי הלשון הקדמונים "בית כלי" כגון היין בחבית, המן בצנצנת. ויש "בית העזר" כגון המכה בפטיש, מצייר במכחול.

הערת המתרגם: תרגומו לדעתי "בראשית ברוא ה' מעלה ומטה". וראה לקמן בקטע שלישי דלקמן הע' . והמילה "בדאה" סמוכה, ומילת "כ'לק" הכ'א פתוחה והלמד נחה "סכן". כלומר: בראשית בריאת ה' את המעלה והמטה הייתה הארץ כלומר: היסודות ללא צורה. והדברים מכוונים כנראה נגד תרגום רס"ג שתרגם "אוול מא" ואפשר שאינם

נגדו אלא מבארים דברי רס"ג כמ"ש לעיל שפעמים אומרים בסתם על הראשית תחילה. ובר"ש "העליונים והתחתונים" ולא דק, כי גם מושג המקום שבו יוגדרו אלה עליונים ואלה תחתונים נברא הוא.

הערת המתרגם: לחידוש המציאות באופן כללי ומוחלט ללא שום שיור, לא היולי ולא עצי הלבנון.

הערת המתרגם: "משכל" ואפשר "קשה מאד" ובר"ש "מסופק מאד" ואינו נכון, ועוד יותר רחוק רי"ח שתרגם "הוא שיבוש גדול לאמונה".

הערת המתרגם: לעיל בפתיחת חלק זה הקדמה כו ובפרק יג, ההשקפה השלישית. ובפרק יד הדרך הראשונה.

הערת המתרגם: בראשית א ה.

הערת המתרגם: שם א ח.

הערת המתרגם: "זעם" השערה בלתי נכונה, שאין לה כל צדוק.

הערת המתרגם: כן הוא בכל כ"י, ובר"ש "יום אחד" כלשון הכתוב: ובבראשית רבה פרשה ג ח-ט יהי ערב אין כתיב כאן אלא ויהי ערב מכאן וכו'.

הערת המתרגם: בקטע דלקמן בסמוך.

הערת המתרגם: בר"ש "האלהים" ואינו נכון, וראה לעיל פרק כב הע' .

הערת המתרגם: פרקי ר"א פרק ג. והובא לעיל בחלק זה פרק כו.

הערת המתרגם: רבנו מרוקן פשט אמרה זו בשני דרכים א. לא יתכן שהיא כפשוטה כמו שאין דברי ר' אליעזר כפשוטן, כי חלילה לשום בר ישראל להאמין את הקדמות, ואף אם יתעקש העיקש לומר שהם דוקא כפשוטן, נאמר לו, אין להביט בעניינים אלא על גדולת האומר, ואין הדברים נבחנים ונשקלים [רלג] מבחינת חומרן אלא מחמת הנאמר בהן.

הערת המתרגם: זהו פירוש אתין וגמין ריבוין. ראה ירושלמי ברכות פ"ט הל' ה.

הערת המתרגם: ראה בראשית רבה פרשה א יט את השמים לרבות חמה ולבנה ומזלות, ואת הארץ לרבות אילנות ודשאין וג"ע.

הערת המתרגם: חגיגה יב א. וראה בראשית רבה סוף פרשה א.

הערת המתרגם: ישעיה מח יג.

* . לפי כ"י ב,ס, ונתגלו.

הערת המתרגם: פתח רבנו ב"רגע" וסיים ב"שעה" שכך תרגם אנקלוס כרגע - כשעה. במדבר טז כא. ולדברי ר"ש תרגם רבנו משפט זה כך "עד שהם משלו הדבר לזורע שזרע זרעים מעורבים בבת אחת לפיכך צמח מקצתם אחר יום" ולבי מסרב להאמין שרבנו יכתוב "לפיכך".

הערת המתרגם: לפנינו ליתא בבראשית רבה. ואיתא בחגיגה יב א.
* . ונוהג רגיל הוא בשפה לקרוא לפרט מתוך הכלל בשם הכלל כולו, ראה מילות ההגיון לרבנו שער יג.
הערת המתרגם: בראשית א ב.
הערת המתרגם: שם א י.
הערת המתרגם: בר"ש השמיט "מן הסודות".
הערת המתרגם: לעיל הע' ויתכן שאין נכון לתרגם "בהתחילה ברא אלהים מעלה ומטה".
הערת המתרגם: דברים ד לו.
הערת המתרגם: שם ה כ. ותאם את האמור כאן עם האמור לקמן פרק לג.
הערת המתרגם: איוב כ כו. ובהלכות תלמוד תורה פ"ג הל' יג העתיק רבנו דרשת חז"ל לפסוק זה כפשוטה.
הערת המתרגם: אפשר "משולהב". ובר"ש "מתלהב". ור"ד עדני תרגם במדרש הגדול "דולק".
הערת המתרגם: בראשית א ב.
הערת המתרגם: במדבר יא לא.
הערת המתרגם: שמות טו י.
הערת המתרגם: שם י יט,
הערת המתרגם: בראשית א ה. [רלד]
הערת המתרגם: שם א ז.
הערת המתרגם: שם א י.
הערת המתרגם: שם א ב.
הערת המתרגם: שם א ז.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה ד א,
הערת המתרגם: בראשית א ח.
הערת המתרגם: שם א כ.
הערת המתרגם: שם כ יז.
הערת המתרגם: ראה לעיל בחלק זה פרק ח.
הערת המתרגם: כלומר: חלל ריק. וראה לעיל ח"א פרק עג. ההקדמה השנית.
הערת המתרגם: חגיגה יד ב.
הערת המתרגם: תהלים קא ז.

הערת המתרגם: "פי אלאת'אר" במסורת, בדברי חכמים. ובר"ש "בספר אותות השמים" ושיבוש הוא. ולקמן פרק לט הע' , תרגם כמעט בסדר. ובריי"ח "מאותות החכמה" וגם הוא שיבוש.

הערת המתרגם: "אלנאס" ובר"ש "אנשי החכמה".

הערת המתרגם: אפשר: העלה אשר מחמתה.

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה ד ח.

הערת המתרגם: גלגל [רלה] הירח לפי מושגי הקדמונים.

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה יג א.

הערת המתרגם: בראשית ב ו.

הערת המתרגם: שם א יא.

הערת המתרגם: שם ב ה.

* . לעיל בחלק זה סוף פרק ה.

הערת המתרגם: וכדלעיל תחילת פרק א מחלק זה.

הערת המתרגם: וכדלעיל פרק י מחלק זה.

הערת המתרגם: בר"ש וריי"ח "המחצבים".

הערת המתרגם: בר"ש "והאור מקריי חוצה לו מתחדש עליו מבחוץ" ואיני יודע מאין הביא דברים הללו.

הערת המתרגם: ראש השנה יא א. חולין ס, א.

הערת המתרגם: רעה גם לעיל בחלק זה פרק יג הע' . וראה גם פרק יז בסופו. וראה גם פילון בספרו על בריאת העולם יג.

הערת המתרגם: יחזקאל כ, ו

הערת המתרגם: בראשית א כז. ובכ"י ב, זכר ונקבה בראם, והוא שם ה ב, ויתכן שהיה נוס' מה"ק.

הערת המתרגם: שם ב א.

הערת המתרגם: בראשית ב טו-כה, ג א-כא.

הערת המתרגם: כוונת רבנו כנראה לאמור בפסיקתא. והובא גם בפסיקתא דרב כהנא מהדורת מנדלבוים עמ' . ובמקורות רבים אחרים כפי שצויין שם: בשעה ראשונה עלה במחשבה. בשניה נמלך במלאכי השרת, בג' כינס עפרו, בד' גיבלו, בה' ריקמו, בו' העמידו גולם על רגליו, בז' זרק בו נשמה, בח' הכניסו לגן עדן, בט' ציווהו, בי' עבר על ציוויו, בי"א נידון, בי"ב יצא בדימוס מלפני הקב"ה. ע"ש.

הערת המתרגם: ראה דברי רבנו גם בפירושו לאבות פ"ה מ"ה.

הערת המתרגם: לא ברור לי אם מוסב לענייניים שדברו בהם, או לחכם שייחסום [רלו] לו.
הערת המתרגם: אפשר: גב לגב.
הערת המתרגם: בר"ש "והובא אליו" ואינו נכון כלל לפי מטרת רבנו. ואף הכתוב "עזר כנגדו" בדיוק כלשון רבנו במקור. וראה ערובין יח א. ובראשית רבה פרשה ח א.
הערת המתרגם: בראשית ב כא.
הערת המתרגם: בר"ש "אחד מחלקיו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: שמות כו כ.
הערת המתרגם: בראשית ב כג.
הערת המתרגם: שם ב כד.
הערת המתרגם: אפשר: קשה.
הערת המתרגם: פרקי ר' אליעזר פרק יג.
הערת המתרגם: ראה לקמן ח"ג פרק כב.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה נו ה.
הערת המתרגם: אפשר: והשמידו. והמיתו.
הערת המתרגם: ראה בראשית ג טו. ושים לב לדברי רבנו גם לקמן ח"ג פ"ח באמצע ד"ה ומכאן נחלקו.
הערת המתרגם: שבת קמו א. יבמות קג ב.
הערת המתרגם: "פתדבר" בחן ונהל בתבונה לשון זה, ותרגמתי כן כי היא נראית לי המתאימה ביותר
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה טו ז. ירושלמי ברכות פ"א הל' א.
הערת המתרגם: "אלתתמים" סיום הלשון. ובר"ש "וזאת ההשאלה" ואינו נכון. ושמא צ"ל ההשלמה.
הערת המתרגם: בראשית רבה סוף פרשה טו.
הערת המתרגם: בראשית ב טו. [רלז]
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה טז ח.
הערת המתרגם: בראשית ד א-ח.
הערת המתרגם: "אלמתגלב" המזיד להרע לזולת. ובר"ש "לרוצח".
הערת המתרגם: בראשית ד כה.
הערת המתרגם: שם ב כ.
הערת המתרגם: דברי רבנו כאן נראין הפך מה שכתב בספרו הרפואי פרקי משה מאמר כה ציון - , שם משמע שהוא מסכים שהלשונות טבעיים ושהם תוצאה של שינויי

האקלימים. ושם הובאו דברי גאלינוס, אבי נצר, אלראזי, ורבנו. וכנראה גם נגד עצמו כתב כאן "וקד טין".

הערת המתרגם: בראשית א א.

הערת המתרגם: שם ב ד.

הערת המתרגם: שם יד יט וכב.

הערת המתרגם: שם כא לג.

הערת המתרגם: שם כד ג.

הערת המתרגם: תהלים ח ד.

הערת המתרגם: ישעיה מח יג.

הערת המתרגם: תהלים קד ב.

הערת המתרגם: ישעיה מה ז, ולהבדל מושג היצירה ממושג הבריאה ראה גם הקדמת רס"ג לספר יצירה מהדורתי הערה .

הערת המתרגם: עמוס ד יג.

הערת המתרגם: בראשית ב ז ויט.

הערת המתרגם: בר"ש שובשה תיבה זו.

הערת המתרגם: יהושע ג יא ויג.

הערת המתרגם: שמות כג יז, לד כג.

הערת המתרגם: כלומר: בשביל כך שומשה בו בריאה ועשייה להוציא מידי כל זיק של דמיון קדמות לחומר כל שהוא.

הערת המתרגם: של השמים.

הערת המתרגם: אפשר: ממשל. כי אלהים דיין ולא מושל. וראה גם לעיל בחלק זה תחילת פרק ו.

הערת המתרגם: להתמדת קיומה. וכמו שכתב בהלכות יסודי התורה פ"א הל' ב.

הערת המתרגם: השפעת השמים על ידי תנועתם להתמדת ההוייה וההפסד לפי תיאוריות הללו. ותרגמתי כאן "חט'" השפעה אף שאין המילה מקבילה למונח הערבי. כי הכוונה כאן המשך השפעת הקיום לכל המציאות וההתערבות התדירה במזיגת החיים ליש, וכך פעולת השמים בהוויה, ולא מצאתי ביטוי אחר המתאים יותר. ובר"ש "חלקו יתעלה במציאות וחלקם" ורי"ח חבל ובלבל כמנהגו.

הערת המתרגם: לפי מטרת חבור זה, וכפי רמת המעיין בו, שכל אדם עשוי לקלוט ממנו כפי רמתו, וכמו שכתב רבנו בסוף פתיחתו לחלק א ד"ה ואני יודע. [רלח]

חלק שני

פרק [לא]

יתכן שכבר נתברר לך הטעם בחומרת מצוות השבת ושהיא בסקילה , ואדון הנביאים הרג עליה , והיא שלישית למציאות ה' ושלילת השניות, כי האזהרה מלעבוד זולתו אינה אלא להשרשת היחוד .
וכבר למדת מדברי כי ההשקפות אם לא יהיו להם מעשים לבססם ולפרסמם ולהנציחם בהמון לא יתקיימו, ולפיכך נצטווינו בקידוש היום הזה כדי שיתבסס יסוד חידוש העולם, ויתפרסם במציאות כאשר ישבתו כל בני אדם ביום אחד, וכאשר ישאלו מה טעם הדבר, תהיה התשובה כי ששת ימים עשה ה'.
וכבר נאמרו במצווה זו שתי עילות שונות מפני שהן לשני עלולים שונים:
לפי שנאמר בטעם קידוש השבת בעשר הדברות הראשונות אמר כי ששת ימים עשה ה' וגו ,
ואמר במשנה תורה וזכרת כי עבד היית במצרים על כן ציווך ה' אלוהיך לעשות את יום השבת , וזה נכון, כי העלול בדיבור הראשון הוא כבוד היום וקידושו, כמו שאמר על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, זהו העלול השייך לעילה כי ששת ימים וגו'.
אבל מה שנתפקדנו בו ונצטווינו אנו לשמרו, הוא עלול השייך לעילת היותנו עבדים במצרים אשר לא היינו עובדים ברצוננו ומתי שאנו רוצים, ולא היינו יכולים לשבות.
לפיכך נצטווינו על השבת והמנוחה כדי לכלול שני הדברים, קביעת השקפה נכונה והוא חידוש העולם, המורה על מציאות האלוה במחשבה ראשונה ובעיון קל , וזיכרון חסדי ה' עלינו שהניח לנו מתחת סבלות מצרים , וכאילו הוא חסד כללי, באמתת ההשקפה העיונית ותקינות המצב הגופני.
הערות:
הערת המתרגם: כוונת רבנו בפתיחה זו שאחרי שדיברנו הרבה בעניין חידוש העולם ושהוא יסוד באמונה היהודית יש להניח שכבר קשרת בלבך עניין חומר השבת לעניין החידוש. וראה גם לקמן ח"ג תחילת פרק מג.
הערת המתרגם: שמות לא יד-טו.
הערת המתרגם: במדבר טו לה-לו.
הערת המתרגם: בעשרת הדיברות, הדיברה הראשונה מציאות ה', אחריה לא יהיה לך ולא תשא באחדות ה', כי גם לא תשא קשורה עם הייחוד, וכאשר אדם נשבע בזולתו הרי הוא מייחס לו אלוהות, וכפי שכתב רבנו בספר המצוות עשין ז, ואם כן זכור ושמור היא המצווה השלישית. ולעיל בפרק יג מחלק זה סוף ההשקפה הראשונה כתב "והיא

שניה ליסוד הייחוד" כלומר: שאחר לא יהיה ולא תשא שהן בייחוד באה שניה להן השבת. ודברי רבנו זהים כאן ושם. וראה גם בפירוש רבנו לסנהדרין פ"י מ"א ד"ה והיסוד הרביעי, ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: להחדרת הדעה ללב ההמונים וקביעתה בתודעתם שה' אחד. ובשל כך הקפידה תורה על עבודה זרה שאינה אלא מעשה שטות של שוא ככל מעשה שוא אחר, אלמלי שהתוצאה השחתה באמונת הייחוד. וראה לעיל ח"א פרק לו. ולקמן ח"ג פרק לז.
הערת המתרגם: כנראה שכוונת רבנו מדבריו עם תלמידו יוסף בעל פה, כי טרם נאמר עניין זה כאן.
הערת המתרגם: שמות כ. וראה גם תשובת ר' עקיבה בסנהדרין סה ב.
הערת המתרגם: דברים ה.
הערת המתרגם: בר"ש: האמנת דעת אמתי.
הערת המתרגם: כלומר: שאין צורך לחשוב הרבה כדי לקשר שביתת יום השביעי עם חידוש העולם, כי הקשר ברור וגלוי.
הערת המתרגם: שמות ו ז.

פרק [לב]

השקפות בני אדם בנבואה כהשקפותיהם בקדמות העולם וחידושו, כוונתי בכך כי כמו שאותם אשר נתברר אצלם מציאות ה' יש להם שלוש השקפות בקדמות העולם וחידושו כמו שביארנו , כך גם ההשקפות בנבואה שלוש.
ולא אתעכב על השקפת אפיקורוס מפני [ולט] שאינו סובר מציאות ה' כל שכן שיסבור נבואה , אלא מטרתי להזכיר השקפות מאמיני ה' .
ההשקפה הראשונה היא השקפת המון העמים הקדמונים מאותם המאמינים בנבואה, וגם מקצת המוני אנשי תורתנו סבורים כן , והיא שה' יתעלה בוחר מי שירצה מבני אדם ומנבא אותו ושולחו, ואין הבדל אם היה אותו אדם לדעתם חכם או סכל, גדול בשנים או צעיר בשנים, אלא שהם מתנים בו גם הגינות מסוימת וכושר מידות לפי שבני אדם לא הגיעו עד כדי כך לומר כי ה' מנבא אדם רע, אלא שיעשהו הגון תחילה כפי השקפה זו.
וההשקפה השניה השקפת הפילוסופים , והיא, שהנבואה שלמות מסוימת בטבע האדם, ואותה השלמות לא תושג לאדם אלא לאחר הכשרה להוציא מה שבכוח המין אל הפועל אם לא יעצור בעדו מעצור מזגי או סיבה חיצונית כל שהיא , כמשפט כל שלמות שמציאותה אפשרית במין מסוים, אשר לא תתכן מציאות אותה השלמות במלואה

ותכליתה בכל פרט מפרטי אותו המין, אלא בפרט מסוים בהחלט , ואם הייתה אותה השלמות ממה שדרוש בהשגתה למוציא הרי לא יתכן בלי מוציא .
ולפי השקפה זו אי אפשר שיתנבא הסכל, ולא שהאדם ילון בלתי נביא וישכים נביא כמי שמוצא מציאה.
אלא יהיה הדבר כך, האדם החסיד השלם בהגיונו ובמידותיו, אם היה כוחו המדמה בתכלית השלמות האפשרית, והתכונן ההתכוננות אשר אשמיעך , הרי זה מתנבא בהכרח, לפי שזה שלמות הוא לנו באופן טבעי.
ולא יתכן לפי השקפה זו שיהא האדם ראוי לנבואה ויתכונן לה ולא יתנבא, כמו שאי אפשר שיאכל האדם הבריא במזגו מזונות חשובים ולא יתהווה מאותו המזון דם טוב, וכיוצא בזה. [רמ]
וההשקפה השלישית והיא השקפת תורתנו ויסוד שיטתנו, והיא בעצם דומה להשקפה הפילוסופיה הזו, זולתי בדבר אחד, והוא, שאנו סוברים כי הראוי לנבואה המתכונן לה אפשר שלא יתנבא וזה ברצון אלוהי, וזה לדעתי כעין כל הניסים ונוהג כמנהגם, והרי הדבר הטבעי שכל מי שראוי כפי טבעו והוכשר כפי חינוכו ולימודו יתנבא, והמנוע מכך הרי הוא כמי שנמנעה תנועת ידו כירבעם , או נמנע מלראות כחיל מלך ארם כאשר בקשו אלישע .
אבל היות היסוד אצלנו ההתכוננות והשלמות במידותיות ובהגיוניות בהכרח , הוא אמרם אין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר , וכבר ביארנו את זה בפירוש המשנה ובחיבור הגדול , והודענו כי בני הנביאים עוסקים תמיד בהתכוננות .
אבל מה שהמתכונן אפשר שימנע מלהנבא נלמד זה ממעשה ברוך בן נריה, לפי שהוא תלמיד ירמיה והכשירו ולמדו והכינו, והייתה חשקת נפשו להנבא ונמנע, כמו שאמר יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי , ונאמר לו על ידי ירמיה כה תאמר אליו, כה אמר ה' וגו' ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש . וכבר היה אפשר לומר כי זה בפירוש שהנבואה ביחס לברוך גדולות, וכך אפשר לומר באומרו גם נביאיה לא מצאו חזון מה' מחמת היותם בגלות כמו שנבאר .
אבל מצאנו לשונות רבים, מהם פסוקי מקרא ומהם דברי חכמים, כולם הולכים לפי היסוד הזה, והוא שה' מנבא מי שירצה ומתי שירצה, ודווקא לשלם החסיד בתכלית, אבל הסכלים מן ההמון לא יתכן זה אצלנו כלומר: שיתנבא אחד מהם אלא כאפשרות שיתנבא חמור או צפרדע . זהו היסוד אצלנו שהכרחית על כל פנים ההכשרה וההשתלמות, ואז תהיה האפשרות שבה תלויה גזרת ה'.

ואל יטעך אמרו בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך , לפי שזה מצב כל נביא שהכרחית לו הכנה טבעית מעיקר יצירתו כמו שיתבאר . אבל אמרו נער אנכי , כבר ידעת שקראה העברית יוסף הצדיק נער והוא בן שלושים שנה, ונקרא יהושע נער והוא בגבולות השישים, והוא אמרו בזמן מעשה העגל ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימוש וגו' , ומשה רבנו אז בן שמונים ואחת, וכל ימיו מאה ועשרים , והיה יהושע אחריו ארבע עשרה שנה, וימי חיי יהושע מאה ועשר , והנה נתבאר לך כי יהושע אז בן שבע וחמישים שנה לפחות וקראו נער.

וכן אל יטעך מה שנאמר בהבטחות באומרו אשפוך את רוחי על כל בשר וניבאו בניכם ובנותיכם , לפי שכבר פירש את זה והודיע מה תהיה אותה הנבואה, ואמר, זקניכם חלומות יחלמון בחוריכם חזיונות יראות, לפי שכל מגיד נעלמות בין שהיה זה מצד הקסם והרגש , [רמא] או שהיה מצד חזון אמת, הרי הוא נקרא נביא, ולפיכך נקראו נביאי הבעל ונביאי האשרה נביאים , הלא תראה אמרו יתעלה כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום .

אבל מעמד הר סיני אף על פי שהיו כולם רואים את האש הגדולה ושומעים את הקולות המבהילים המפחידים על דרך הנס , לא השיג דרגת הנבואה אלא מי שראוי, וגם לפי דירוג הנך רואה אמרו עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל , והוא ע"ה ברום המעלות, כמו שאמר וניגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו , ואהרן למטה ממנו, ונדב ואביהוא למטה מאהרן, ושבעים זקנים למטה מנדב ואביהוא, ושאר העם למטה מאלה כפי שלמויותיהם.

ולשון חכמים ז"ל: משה מחיצה בפני עצמה ואהרן מחיצה בפני עצמה .

והואיל ונתגלגל לנו זיכרון מעמד הר סיני, נעיר על מה שנראה מן הכתובים עם ההתבוננות המעמיקה, ומדברי חכמים על אותו מעמד היאך היה בפרק מיוחד.

הערות:

הערת המתרגם: לעיל פרק יג מחלק זה. ראיתי אריסת דברים שכתבו כאן המפרשים, אברבנאל, קרשקש, וזולתם, אשר בהשוותם שלוש השקפות הללו לשלוש השקפות הקדמות האמורים לעיל ראו בדברי רבנו סתירה, [רלט] ואף הנרבוני מצא מקום להתמקם כדרכו. לא אביא דבריהם והרוצה יעיין עליהם במקומם, ואכתוב רק אשר נראה לי בדברי רבנו. אחרי אשר אקדים כי הדימוי והדמיון הוא לתוצאות אותן ההשקפות לאחר הבריאה ולא בעת הבריאה או ההוייה.

והנה ההשקפה הראשונה כאן היא בהתאם להשקפה השניה שם שיש חומר קדמון והוא בידו כחומר ביד היוצר, ברא בורא ויברא ממנו כל אשר יחפוץ, ואין טבע קבוע מאז כלל וכדברי רבנו שם שהוא "אשר יברא בו" אף כאן אין חוק יציב ואין טבע קבוע אלא ינבא את אשר ירצה, והקיבול מין חומר קדמון יחיל עליו את אשר ירצה חודשים לבקרים פרט לנמנעות כאמור שם.

וההשקפה השניה כאן היא השלישית שם שיש טבע קבוע, והטבע הזה הוחק על דרך החיוב ולא יחול בו שום שינוי ואין ניסים ואין מופתים וכל מי שהגיע לשלמות יתנבא ולא יעצור בעדו עוצר מחוץ לטבע ולחוקיו.

וההשקפה השלישית כאן היא הראשונה שם יש טבע בעולם חוק ומשטר יציבים שהטביע יוצר הכל מראשית הבריאה כחפצו ורצונו אך בידו לשנותו והוא משנה אותו לעתים על דרך הנס והמופת לשלילה ולחיוב כחפצו ורצונו. אף כאן כל מי שהגיע לשלמות ראוי שתשרה עליו נבואה כמו שכל אדם ראוי להושיט ידו או לפתוח עיניו ולראות וכדלקמן.

הערת המתרגם: ראה הלכות תשובה פ"ג הל' ח שלושה הן הנקראין אפיקורסין האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם.

הערת המתרגם: "מעתקד" ותרגמתי "מאמיני" מתוך קלישות, אם כי אינה אמונה סתמית אלא דעה בסיסית.

הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "בנבואה".

הערת המתרגם: נראה שכוונתו על סיפורי המוני העם, ולא על לשון מסוים. כי הנבואה אצל אלה כעין נס, וכשם שנהפך המטה לנחש כך ייהפך הסכל לנביא.

הערת המתרגם: בר"ש "אלא כשיחזירהו למוטב תחילה" ותרגום נאה הוא. והואיל וכל השקפה זו מיוחסת לעמים הקדמונים ולהמונים לא חש רבנו להזכיר את התמוה שבה מצד אחר שהם מייחסים לה' השפעה והפעלה על הכשרת מעשה האדם והנהגותיו, שיש בה מערעור הבחירה החפשית של אדם.

הערת המתרגם: כלומר: אף לדעת סוברי קדמות העולם. וכמו שכתב לעיל סוף פרק טז מחלק זה.

הערת המתרגם: שמא יותר נכון: לאחד מבני אדם.

הערת המתרגם: מה שבכוח מין האדם.

הערת המתרגם: וכפי שיתבאר לקמן פרק לו.

הערת המתרגם: שאף על פי שהנבואה לפי השקפה זו שלמות אנושית, לא כל אחד מבני המין האנושי מוכשר לכך, אבל בפרט מסוים כלומר: ביחידים מוכרחת היא להתבטא ולצאת מן הכוח אל הפועל ואין יכולת חלילה בידי ה' לעכבה.
הערת המתרגם: הוא המורה המדריך והמחנך.
הערת המתרגם: בטוי זה של רבנו כנראה נגד האימרה הערבית הידועה "אמסא חמאר ואצבת נבי" לן חמור והשכים נביא.
הערת המתרגם: לקמן פרק לו.
הערת המתרגם: מלכים א יג ד. [רמ]
הערת המתרגם: מלכים ב ו יח.
הערת המתרגם: כלומר: ובלעדי אלה לא תתכן נבואה אלא שטות. וראה בבא בתרא יב ב. וראה גם לקמן פמ"ח מחלק זה ויאמר ה' לדג. ולעיל פכ"ט.
הערת המתרגם: שבת צב א. נדרים לח א.
הערת המתרגם: בהקדמה למסכת אבות הפרק השביעי, מהדורתי עמ' שצג. וראה בהקדמת המשנה, ראה סדר זרעים מהדורתי עמ' ז.
הערת המתרגם: בהלכות יסודי התורה פ"ז הל' א-ב.
הערת המתרגם: מלכים ב ה כב. ושם ו א.
הערת המתרגם: ראה יסודי התורה פ"ז הל' ה-ז.
הערת המתרגם: ובהקדמת רבנו לספר היד החזקה: וברוך בן נריה קיבל מירמיה ובית דינו.
הערת המתרגם: ירמיה מה ג.
הערת המתרגם: שם מה ד-ה.
הערת המתרגם: כלומר: למי שמעמיק בהבנת קשר המקראות יראה שזה כמעט בפירוש. וכוונת רבנו באומרו "שהנבואה ביחס לברוך גדולות" שאין ביכלתו המחשבתית היצירתית להגיע לרמה הדרושה לנבואה.
הערת המתרגם: איכה ב ט.
הערת המתרגם: לקמן בחלק זה פרק לו. כלומר: והיה אפשר להניח כפי ההשקפה השניה שאין העכוב על דרך הנס והמופת אלא טבעי, אך אין נכון להניח כן כי כבר מצאנו בכתובים ובדברי חז"ל שאין הדבר כן.
הערת המתרגם: ראה גטין מה א. ושם טוב ואפודי כתבו שהוא רומז לאתון בלעם ודג יונה שאינם כפשוטם ושהכל היה במראה הנבואה. וראה לעיל בחלק זה פ"ו. ולקמן

פמ"ב בעניין אתון בלעם, ובפרק כט ומח מחלק זה בעניין דג של יונה, ומה שציינתי מפנה לאפיק אחר.
הערת המתרגם: ירמיה א ה.
הערת המתרגם: שם א ו.
הערת המתרגם: בראשית מא יב.
הערת המתרגם: שמות לג יא. וראה גם ראב"ע שם.
הערת המתרגם: דברים לד ז.
הערת המתרגם: יהושע כד כט.
הערת המתרגם: יואל ג א. וראה בספר המצוות סוף כלל יד ושם משמע נבואה גמורה, וכך באיגרת תימן מהדורתי סוף קטע ג [רמא] הע' יז. ושמא שם הושפע מדברי רס"ג בספרו האמונות ודעות במאמר השמיני, ראה שם מהדורתי עמ' רנא.
הערת המתרגם: בר"ש "בעולם" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: "שיעור" הרגשה ותחושה נפשית. ובר"ש "המשער".
הערת המתרגם: כגון מלכים א יח יט-כ.
הערת המתרגם: דברים יג ב.
הערת המתרגם: שים לב, הנס הוא לא רק לשלילה וכדלעיל אלא אף לחיוב, אך לא טבע. וברמה שבגבולות האפשר אך לא בגדר הנמנע כי לנמנע טבע קבוע.
הערת המתרגם: וביתר פירוט בפרק דלקמן.
הערת המתרגם: שמות כד א.
הערת המתרגם: שם כד ב. וראה לעיל ח"א פרק יח. ולקמן ח"ג פרק נא.
הערת המתרגם: מכילתא שמות יט כד.

פרק [לג]

נראה לי כי במעמד הר סיני לא היה כל המגיע למשה, הוא כולו המגיע לכל ישראל, אלא הדיבור למשה לבדו, ולפיכך בא כל לשון עשרת הדברות בלשון היחיד הבודד, והוא ע"ה יורד לשיפולי ההר ומודיע לבני אדם מה ששמע.
אמרה תורה אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה' , ואמר עוד משה ידבר והאלוהים יעננו בקול . ובפירוש במכילתא שכל דיבור ודיבור חוזר עליו להם כמו ששמע .
ולשון התורה עוד בעבור ישמע העם בדברי עימך וגו' , משמע שהדיבור אליו והם שומעים את הקול העצום ללא חילוק מילים , ועל שמיעת אותו הקול העצום אמר

כשמעכם את הקול , ואמר קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול , ולא אמר דברים אתם שומעים.
וכל שמיעת דברים שנאמרה כאן אין הכוונה בה אלא שמיעת הקול, ומשה הוא ששומע את הדברים ומוסרם להם, זהו הנראה מלשון התורה ומרוב דברי חכמים ז"ל.
אלא שיש להם גם אמרה שנאמרה במדרשות במקומות מספר , והיא גם בתלמוד , והיא אמרם אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום. כוונתם שהם הגיעו אליהם כמו שהגיעו [רמב] למשה רבנו ולא היה משה רבנו המביאם להם, והוא ששני היסודות הללו כלומר: מציאות ה' והיותו אחד, אינו נישג אלא בעיון האנושי וכל דבר הנודע בהוכחה הרי דין הנביא בו כדין כל מי שידעו ללא הבדל , ולא נודעו שני היסודות הללו מצד הנבואה בלבד , אמרה תורה אתה הראת לדעת וגו' .
אבל שאר הדברות הם מסוג המפורסמות והמקובלות לא מסוג המושכלות.
גם עם כל מה שהזכירו מזה, הרי המסתבר מן הכתובים ודברי חכמים הוא זה, שלא שמעו כל ישראל באותו המעמד אלא קול אחד בלבד פעם אחת, והוא הקול אשר השיג משה וכל ישראל ממנו אנכי ולא יהיה לך , והשמיעם משה את זה במילים * בחיתוך אותות הנשמעות.
וכבר הזכירו חכמים את זה והסמיכוהו לאומרו אחת דבר אלוהים שתים זו שמעתי .
וביארו בתחילת מדרש חזית שהם לא שמעו קול אחר מאתו יתעלה.
ולשון התורה קול גדול ולא יסף.
ואחר שמיעת אותו הקול הראשון אירע מה שנזכר מפחדם מן הדבר * ויראתם העצומה ומה שנאמר מדבריהם, ותאמרו הן הראנו ה' וגו' ועתה למה נמות וגו' קרב אתה ושמע וגו' .
ואז ניגש הוא - המורם מכל ילוד - שנית, וקבל יתר הדברות אחת אחת, וירד לשיפולי ההר והשמיעם אותם באותו המעמד העצום, והם רואים את האורות ושומעים את הקולות כלומר: אותם הקולות אשר הם קולות וברקים כרעמים וקול שופר חזק . וכל מקום שתמצא שנזכר שמיעת קולות רבים כמו שאמר וכל העם רואים את הקולות וגו' אינו אלא קול שופר ורעמים וכיוצא בהם.
אבל קול ה', כלומר: הקול הנברא אשר ממנו הובן הדיבור, לא שמעוהו כי אם פעם אחת בלבד כפי האמור בתורה וכמו שבארו חכמים במקום שהעירותיך עליו, והוא הקול אשר יצאה נשמתן בשמעו , והושגו בו שתי הדברות הראשונות.

ודע כי גם זה הקול לא הייתה דרגתם בו שווה לדרגת משה רבנו, ואני אעירך על סוד זה ואודיעך שהוא דבר מסור באומה ידוע אצל חכמיה, והוא שכל מקום שתמצא בו וידבר ה' אל משה לאמר מתרגם אותו אונקלוס ומלל ה', וכן וידבר אלוהים את כל הדברים ומלל ה' ית כל פתגמיא, אבל מה שאמרו ישראל למשה ואל ידבר עמנו אלוהים תרגמו ולא יתמלל עמנא מן קדם ה'. הנה באר לך עליו השלום את הכללות כפי שחילקנוה, והעניינים המופלאים הנעלים הללו.

כבר ידעת כי אונקלוס קבל אותם מפי ר' אליעזר ור' יהושע אשר הם חכמי ישראל בסתם כמו שבארו, דע זה וזכרהו , לפי שאי אפשר [רמג] להכנס למעמד הר סיני יותר משיעור זה שהזכירו לפי שהוא מכלל סתרי תורה, ואמתת אותה ההשגה והאיך היה המצב בה נעלם ממנו מאוד, לפי שלא קדם כמוהו ולא יהיה אחריו, ולכן דעהו.

הערות:

הערת המתרגם: דברים ה ה. ושים לב לאמור לעיל ח"א פרק יג.

הערת המתרגם: שמות יט יט.

הערת המתרגם: אפשר: אותו.

הערת המתרגם: מכילתא כ, א דרשו: לאמר, צא ואמור להם והשיבני את דבריהם.

הערת המתרגם: שמות יט ט. וראה לקמן ח"ג פרק ט. ומה שכתב רבנו באיגרת תימן ראה מהדורתי סוף קטע ב "לפי ששמענו הדיבור כמו ששמע הוא" לאו לדיוקא נקטה לא למין ההשראה באופן כללי, ולא לסוגיה. וראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ח הל' א "ואלו שומעים משה משה, לך אמור להם כך וכך".

הערת המתרגם: אפשר: חיתוך מילים.

הערת המתרגם: דברים ה כ. וראה לעיל פרק ל בחלק זה, הקטע השלישי.

הערת המתרגם: דברים ד יב. ורמה לעיל ח"א פרק לז.

הערת המתרגם: ראה פסיקתא רבתי דף קיא ב. שיר השירים רבה א ב פסקא יב.

הערת המתרגם: מכות כד א.

הערת המתרגם: אין זו השוואה במושגים, אלא באותה הדרך שהושגו למשה רבנו שהיא דרך העיון וההגיון כך באותו הדרך הושג להם מה שהושג, וכל אחד לפי רמתו ולפי מיעוט מעצוריו היישותיים, וכדלקמן [רמב] בסוף פרק זה.

הערת המתרגם: וקבלת הדבר מפי מגיד עדיין אינה ידיעה ולא השגה.

הערת המתרגם: אפשר "ללא יתרון זה על זה" וכאמור לעיל הינו בדרך שבו הושג המושג, ולא בעצם המושג, וכדלעיל ח"א פרק נט.

הערת המתרגם: ראה גם רס"ג בסוף פתיחתו למאמר הראשון מספרו האמונות ודעות.

הערת המתרגם: דברים ד לה. וראה לעיל ח"א פרק לט. ולקמן ח"ג פרק לב ופרק נא.
הערת המתרגם: דברים המקובלים אצל כל אדם שהם טובים או רעים. וראה מילות ההגיון של רבנו שער שמיני. וראה גם בהקדמתו למסכת אבות הפרק השיק שי (מהדורתי עמ' שצב), וראה גם לעיל ח"א פרק ב. וראה גם לקמן ח"ג פרק ח לעניין גנות חשיפת השת.
הערת המתרגם: שמות כ ב-ג. דברים ה ו-ז.
* . לפי מ, בדבריו.
הערת המתרגם: תהלים סב יב.
הערת המתרגם: שיר השירים .רבה א פסקא יג.
הערת המתרגם: איני יודע אם מילה זו ערבית וצריך לתרגם "דיבור" וכלשון מדרש חזית, וכך הבין הר"ש שתרגם "מאמר", או עברית היא וכדמשמע כאן לפי השקפת רבנו, לפיכך הנחתיה כמות שהיא דשב ושל תעשה עדיף.
הערת המתרגם: דברים ה יט.
* . ור"ש כתב כי בתשובת שאלה תרגם רבנו קטע זה כך "אחר שמוע הקול ההוא הראשון היה מה שזכר מיראתם העניין".
הערת המתרגם: שם ה כא-כד.
הערת המתרגם: בר"ש "במראה ההוא".
הערת המתרגם: "אלאנואר" ונתחלפה לר"ש במילת "אלניראן" ולפיכך תרגם "האש".
הערת המתרגם: פירות הקולות, לא שהן קולות דיבור. ובר"ש "ברעם" ואינו נכון.
הערת המתרגם: שמות יט טז.
הערת המתרגם: שם כ יח.
הערת המתרגם: שבת פח ב, אמר ריב"ל כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה יצאה נשמתן של ישראל שנאמר נפשי יצאה בדברו.
הערת המתרגם: שמות כ, א.
הערת המתרגם: שמות כ טז.
הערת המתרגם: "אבאן" אפשר: הבדיל. או: חילק
הערת המתרגם: מגלה ג א
הערת המתרגם: "באטלאק" ובר"ש הושמט. ואיני זוכר כעת היכן נאמר [רמג] בסתם "חכמי ישראל" והכוונה על ר' אליעזר ור' יהושע. וראה יבמות טז א. ומסכת דרך ארץ רבא פ"ה.
הערת המתרגם: לפי כ"י ב, ס. "וכלכלהו" והכוונה הבינהו היטב ועיין בו.

הערת המתרגם: אפשר גם: להטפל, או להתעסק במעמד.

פרק [לד]

פסוק זה האמור בתורה, והוא אמרו הנה אנכי שלח מלאך לפניך וגו' , עניין פסוק זה הוא אשר נתבאר במשנה תורה, שה' אמר למשה במעמד הר סיני נביא אקים להם וגו' . והראיה לכך, אמרו במלאך הזה, הישמר מפניו ושמע בקולו וגו' , ואין ספק שציווי זה אינו אלא להמון העם, והמון העם אין המלאך מתגלה להם ולא מצווה אותם ולא מזהירם כדי שיצטוו שלא ימרוהו.

אלא עניין דבר זה, שהוא יתעלה הודיעם כי נביא יהיה בתוכם, יבואהו מלאך ידבר עמו ויצווהו ויזהירהו, ולכן הזהירנו יתעלה מלהמרות אותו המלאך אשר ימסור לנו הנביא דבריו , כמו שבאר במשנה תורה, ואמר אליו תשמעון , ואמר והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי וגו' , והוא ביאור אמרו כי שמי בקרבו .

וכל זה הוא הודעה להם, כי המעמד הגדול הזה אשר ראיתם כלומר: מעמד הר סיני, אינו דבר תמידי לכם, ולא יהיה בעתיד כמותה, ולא יהיה תמיד לא אש ולא ענן כפי שהוא עתה על המשכן תמיד . אלא יכבוש לכם את הארץ , ויניח לכם בארץ, ויודיע לכם את אשר תעשו, מלאך אשלחהו לנביאיכם , ויודיע לכם מה שראוי לעשות ומה שראוי להתרחק ממנו.

וגם בזה נאמר היסוד אשר איני חדל מלבארו , והוא, שכל נביא זולת משה רבנו אין החזון בא לו אלא על ידי מלאך דעהו [רמד]

הערות:

הערת המתרגם: שמות כג כ.

הערת המתרגם: דברים יח יח.

הערת המתרגם: שמות כג כא.

הערת המתרגם: וכדלעיל פרק לב.

הערת המתרגם: ראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ט הל' ב.

הערת המתרגם: דברים יח טו.

הערת המתרגם: שם יח יט.

הערת המתרגם: שמות כג כא. וראה לעיל ח"א פרק סד. ובחלק זה פרק ז.

הערת המתרגם: שמות מ לח. במדבר ט טו-טז.

הערת המתרגם: "אלבלאד" ובר"ש הערים. והכוונה כדרך שעשה יהושע ושמואל.

הערת המתרגם: "ימהד" יעשה לישובכם בה ללא טירוף ואי סדר. ובר"ש "וישקיט".

הערת המתרגם: הרי ברור כי מלאך שבו פתח רבנו אינו גוף הנביא, אלא המלאך הדובר בו יהיה אשר יהיה. אם כי הנביא עצמו בשליחותו מלאך הוא וכדלעיל פרק ו מחלק זה.
הערת המתרגם: ראה גם בפרק דלקמן.
הערת המתרגם: בהקשר לאמור כאן ראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ז הל' ו. ושים לב לניסוח. וראיתי לנכון להביא כאן גם דברי ר' אברהם בן רבנו בפרושו לשמות ז א ואהרן אחיך יהיה נביאך וז"ל "קבלתי מאבא מרי ז"ל בעל פה ומאבי אבא ז"ל מפירושו וגם מרבנו סעדיה ז"ל כפי שכתוב בפירושו הארוך דברים שענינן כי אלהים שם משותף למלאכים וזולתם והכוונה בו כאן מלאך, כלומר: שאין אני מנבא לאהרן וזולתו משאר הנביאים אלא על ידי מלאך אמצעי ביני לבינו, ואתה דיבורי עמך בלי אמצעי פה אל פה, ונמצא המלאך ביני ובין אהרן אתה, והוא נביאך כלומר: שאתה מנבא אותו בשמי מה שיאמר, וזה מנפלאי הפירושים. ...וזהו הנכון מכל הפירושים, ועל פי זה יהיו השומעים דברי משה ושליחותו אליהם בשאר התורה בדרגת נביאים כלומר: מפני ששמעו מפי משה, העיר על זה רבנו סעדיה ז"ל וזולתו", עכ"ל. ואותם הדברים כתב רס"ג בהקדמתו לפירושו לתהלים ראה שם מהדורתי עמ' כח. וגם הוא [אהרן] נביא בהשפעת נבואת משה... והרי משה במצב זה במקום המלאך השומע את הדיבור מאת ה' ומביאו אל הנביא כמו ששמע משה והביאו אל אהרן ובכך נעשה גם אהרן נביא. [רמד]

פרק [לה]

כבר ביארתי לכלל בני אדם ארבעת ההבדלים אשר נבדלה בהם נבואת משה רבנו מנבואת שאר הנביאים, והבאתי ראיות על כך וביררתיו בפירוש המשנה ובמשנה תורה , ואין צורך לחזור עליו, ואינו ממטרת המאמר.
והנני מודיעך שכל דבר שאומר על הנבואה בפרקי מאמר זה, אינו אלא בצורת נבואת שאר הנביאים אשר לפני משה ואשר יבואו אחריו, אבל נבואת משה רבנו לא אעסוק בה בפרקים אלו באף מילה לא בפירוש ולא ברמז, כי שם נביא לדעתי נאמר הוא על משה ועל זולתו בסיפוק , וכך גם המצב לדעתי במופתיו ומופתי זולתו, שמופתיו אינן מסוג מופתי שאר הנביאים.
והנה הראיה התורתית על היות נבואתו שונה מכל קודמיו, הוא אמרו וארא אל אברהם וגו' ושמי ה' לא נודעתי להם , הנה השמענו כי השגתו אינה כהשגת האבות אלא יותר גדולה, כל שכן השגת זולתם ממי שקדם.

ועל שהיא שונה מנבואת כל מי שבא אחריו, הוא אמרו על דרך ההודעה, ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים , הנה ביאר כי השגתו שונה מהשגת כל מי שבא אחריו בישראל שהם ממלכת כהנים וגוי קדוש , ובתוכם ה' , כל שכן בשאר העמים .

ועל ההבדל בין מופתיו באופן כללי למופתי כל נביא באופן כללי, הרי כל המופתים אשר עשאום הנביאים או נעשו להם, ספרו אותם יחידים מבני אדם, כגון מופתי אליהו ואלישע, הנך רואה מלך ישראל מבקש לדעתם ושואל גחזי שיודיעו אותם כמו שאמר: ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע ויהי הוא מספר וגו', ויאמר גחזי אדני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע , וכך מופתי כל נביא פרט למשה רבנו, ולפיכך ביאר בו הכתוב על דרך ההודעה שלא יקום נביא לעולם שיעשה מופתים בפרסום נגד תומכיו ומתנגדיו כפי שעשה משה, והוא אמרו ולא קם נביא עוד וגו' לכל האותות והמופתים וגו' לעיני כל ישראל , לפי שקשר כאן וכרך שני העניינים יחד, שלא יקום מי שישיג כהשגתו ולא מי שיעשה כמעשיו.

ואחר כך ביאר כי אותם המופתים היו לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו החולקים עליו, והיו גם במעמד כל ישראל הנוהים אחריו לעיני כל ישראל, וזה דבר שלא נמצא לנביא לפניו. וכבר קדמה הודעתו האמתית שלא יהיה לזולתו דבר זה.

ואל יטעך מה שנאמר בעמידת אור השמש ליהושע אותם השעות, ויאמר לעיני ישראל , לפי שלא אמר 'כל ישראל' כמו שנאמר במשה. וכן אליהו בהר [רמה] הכרמל בפני מתי מספר . ואמרתי 'אותם השעות', לפי שנראה לי באומרו 'כיום תמים' שהוא כיום הארוך ביותר, כי 'תמים' = 'שלם', וכאלו אמר שאותו היום היה בעיניהם בגבעון כיום הארוך ביותר שיהיה מימי הקיץ שם .

ואחר שתבדיל במחשבתך נבואת משה ומופתיו כי פלאיות אותה ההשגה כפלאיות אותם המעשים, ותהיה בדעה שזו מעלה שאין ביכולתנו להשיגה כפי אמתתה, תשמע דברי בכל הפרקים הללו בנבואה ובמעלות הנביאים בה כל אלה למטה ממעלה זו.

וזו הייתה מטרת פרק זה.

הערות:

הערת המתרגם: כתב רבנו כן כי יתר ספריו נכתבו מלכתחילה לשימוש הקהל הרחב, המוניו ויחידי סגולתו, מה שאיו כן ספר זה שנכתב רק לתלמידו יוסף ולדומיו.

הערת המתרגם: סנהדרין פ"י מ"א היסוד השביעי, מהדורתי עמ' ריב והלאה. וראה גם בהקדמתו למסכת אבות סוף פ"ז.

הערת המתרגם: בהלכות יסודי התורה פ"ז הל' ו.
הערת המתרגם: אפשר: לא אגע בה.
הערת המתרגם: "בתשכיך" ולביאור מונח זה כתב רבנו בספרונו "מילות ההגיון" שער יג: השם המסופק הוא הנאמר על שתי עצמויות או יותר בגלל עניין מסוים שהם כשותפים בו, ואין אותו העניין מציין אמתת כל אחד מהן. כגון, שם "אדם" נאמר על ראובן החי ההוגה, ונאמר על אחד שכבר מת, וגם על צורת האדם הנעשת מן העץ או מן האבן או מאחד ממיני הצבעים,
הערת המתרגם: שמות ו ג. ועיין היטב מה שכתב בעניין זה ר' אברהם בן רבנו, כי חותם מחשבת רבנו טבוע בהם.
הערת המתרגם: דברים לד י.
הערת המתרגם: שמות יט ו.
הערת המתרגם: במדבר טז ג. ואיני יודע למה צרך להביא פסוק זה.
הערת המתרגם: ומה שדרשו ברבה במדבר פרשה יד לד ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אבל באומות העולם קם ומנו בלעם, כבר בו במקום הובאו שלושה דברים שבהם נבדלת נבואת בלעם. וכפי שיבואר רבנו לקמן פרק מא. והאפודי כנראה לא עיין במדרש במקומו אלא זכר את המדרש על פה ותירץ מה שתירץ ללא צורך.
הערת המתרגם: "יסתפהם ענהא" שואל עליהם, מבקש לדעתם. ובר"ש "תמה מהם" ודברי תימה הם.
הערת המתרגם: מלכים ב ח ד-ה.
הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "לעיני האוהב והשונא הנאות לו והחולק עליו" ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: דברים לד י-ריב.
הערת המתרגם: יהושע י יב.
הערת המתרגם: מלכים א יח יט-לט.
הערת המתרגם: יהושע י יג. [רמה]
הערת המתרגם: ראה עבודה זרה כה ג שנחלקו תנאים בפירוש כיום תמים, ושים לב ללשון רבנו בפירושו לאבות פ"ה מ"ה. ועיין גם בדבריו בסוף מאמר תחית המתים.
חלק שני

פרק [לו]

דע, כי אמתת הנבואה ומהותה הוא שפע השופע מאת ה' יתהדר ויתרומם באמצעות השכל הפועל על הכוח ההגיוני תחילה, ואחר כך על הכוח המדמה, וזוהי רום מעלות האדם ותכלית השלמות שאפשר שתמצא למינו, ומצב זה הוא תכלית שלמות הכוח המדמה.

וזה דבר שאינו אפשרי בכל אדם בהחלט, ואינו דבר שמגיעים אליו בשלמות במדעים העיוניים והגינות המידות, ואפילו יהיו כולם בתכלית הכושר וההגינות האפשריים בלי * שתצטרף לכך שלמות הכוח המדמה בעיקר היצירה בתכלית האפשרית , וכבר ידעת כי שלמות הכוחות הגופניים הללו, אשר מכללן הכוח המדמה, נספח הוא לטוב המזג שיהיה לאותו האבר הנושא אותו הכוח, ולטוב השיעור שיהיה לו, ולזוך החומר שיהיה לה, וזה דבר שאי אפשר למלא העדרו או להשלים חסרונו בהנהגה בשום אופן. כי האבר אשר מיזגו רע בעיקר היצירה, הרי תכלית ההנהגה המאוזנת לו לקיימו בבריאות מסוימות, לא שתחזירהו למצב הנעלה שבתכונותיו.

אבל אם היה פגעו מחמת שעורו או מקומו, או עצמו כלומר: עצם החומר אשר נתהווה ממנו, הנה זה ממה שאין עצה נגדו, ואתה יודע את כל זה ולכן אין תועלת להאריך בביאורו.

וכן כבר ידעת פעולות הכוח הזה המדמה בזכירת המוחשות והרכבתן, והחיקוי אשר בטבעו, ושהחשובה והנכבדת בפעולותיו אינה אלא בעת מנוחת החושים ושביתתם מפעולותיהם , אז יאצל עליו שפע מסוים כפי ההכנה, הוא סבת החזיונות הצודקות והוא עצמו סיבת הנבואות, אבל ישתנה ביותר ופחות לא במין , כבר ידעת הדימוי באומרם חלום אחד משישים בנבואה , ואין עושין השואה בין שני דברים השונים במינם , לא יתכן לומר שלמות האדם פי כך וכך בשלמות הסוס.

וכבר חזרו על עניין זה בבראשית רבה ואמרו נובלת נבואה חלום , וזה דימוי נפלא, כי הנובלת הוא הפרי [רמו] בעינו ובעצמו אלא שנבל לפני שלמותו ולפני שיגיע זמנו, כך פעולת הכוח המדמה בעת השינה היא פעולתו בעת הנבואה, אלא שהם בו חסרון ולא הגיע לתכליתו.

ולמה אשמיעך דבריהם ז"ל ואניח מקראות התורה, אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתוודע בחלום אדבר בו , הנה הודיענו יתעלה אמיתת הנבואה ומהותה, והשמיענו שהיא שלמות הבאה בחלום או במראה, ומראה נגזר מן ראש והוא שיגיע לכת המדמה

משלמות הפעולה עד שרואה את הדבר כאילו הוא מבחוץ, ויהיה הדבר אשר הוחל ממנו כאילו בא לו על דרך התחושה החיצונית.
ושני חלקים אלה בהן כל מעלות הנבואה כמו שיתבאר , כלומר: במראה או בחלום. וכבר ידוע כי הדבר אשר האדם בעת יקיצתו ושימוש חושיו עסוק בו מאוד, שקוע בו ומשתוקק לו, הוא אשר פועל בו הכוח המדמה בעת השינה כאשר שופע השכל עליו כפי הכנתו, ומיותר להביא משל בזה ולהרבות בו דברים, כי הוא דבר פשוט כבר ידעו כל אדם, והוא כעין השגת החושים אשר לא יחלוק בהן אדם מן השלמים באפיים הטבעי . ואחר הקדמות אלו, דע שאם היה אחד מבני אדם עצם מוחו בעיקר יצירתו בתכלית האיזון, בזוך החומר שלו ומיזוגו המיוחד בכל חלק מחלקיו ובכמותו ותנוחתו, ואין לו שום מעצור מיזגי מחמת אבר אחר, וגם שאותו האדם למד והחכים עד שיצא מן הכוח אל הפעל, ונעשה לו שכל אנושי בשלמותו ותמותו, ומידות אנושיות טהורות מאוזנות, והיו כל תשוקותיו לידיעת סודות המציאות הזו וידיעת סיבותיה, ומחשבתו תמיד משקיפה על הדברים הנעלים, והתעניינותו אינה אלא בידיעת ה' וההתבוננות בפעולותיו ומה שראוי שתהיה הדעה בכך , וכבר השבית מחשבותיו ובסל תשוקותיו לדברים הבהמיים, כלומר: החשבת הנאת המאכל והמשתה והתשמיש.
כללו של דבר כל חוש המישוש אשר ביאר אריסטו בספר המידות ואמר כי החוש הזה חרפה הוא לנו, וכמה יפה מה שאמר וכמה נכון שהוא חרפה, לפי שהוא לנו מהמת היותנו בעלי חיים לא יותר, כשאר הבהמות, ואין בו מאומה מענין האנושיות * . אבל שאר התענוגות החושיים כגון הריח והשמע והראות , הרי אף על פי שהם גופניים אפשר למצוא בהם אי פעם הנאה לאדם מצד היותו אדם כפי שביאר את זה אריסטו.
וכבר נמשכנו בדברים במה שאינו מן המטרה, אלא שיש בו צורך, כי רוב מחשבות המצויינים מבעלי המדע טרודות בתענוגות החוש הזה [רמז] ומשתוקקים הם להם, ומתפלאים עם זאת מדוע אינם מתנבאים אם הייתה הנבואה ממה שבטבע .
וכן הכרחי גם שיהא האדם הזה כבר חדל לחשוב ובטל תשוקתו לשררות הבלתי אמיתיות, כלומר: אהבת הניצחון, או שירוממוהו בני אדם וישיג כבודם ומשמעתם לעצמו של דבר , אלא יראה את כל בני אדם כפי מצביהם, שהם בהם בלי ספק כבהמות וכחיות הטרף, אשר לא יחשוב השלם יחיד הסגולה כאשר חושב עליהם אלא היאך להנצל מנזקי המזיקים מהם אם אירע לו עמהם שיתוף, או תועלת במה שיועילו לו מהם אם נזקק לכך באיזה הכרח מדברים הנחוצים לו,

- הרי האדם אשר אלה תואריו, אין ספק שבעת שיפעל כוחו המדמה אשר הוא בתכלית השלמות האפשרית, וישפע עליו מן השכל כפי שלמותו העיונית, הרי לא נשיג כי אם דברים אלוהיים מופלאים מאד, ולא יחזה זולת ה' ומלאכיו, ולא יחשוב ולא תושג לו ידיעה אלא בדברים שהם השקפות נכונות והנהגות כלליות להישרת בני אדם זה עם זה, וידוע כי שלושת העניינים הללו אשר כללנו, והם:

שלמות הכוח ההגיוני על ידי הלמוד,

ושלמות הכוח המדמה מעיקר היצירה,

ושלמות המידות בביטול המחשבה בכל התענוגות הגופניות וסילוק התשוקה למיני ההתבדלויות הטיפשיות הרעות יהיו בהם יתרונות השלמים זה על זה רבים מאוד, וכפי היתרונות בכל אחד משלשת העניינים הללו יהיו יתרונות מעלות כל הנביאים .

וכבר ידעת כי כל כוח גופני שהוא נלאה ונחלש, ומתרופף לעתים, ומבריא בעתים אחרים, והכוח הזה המדמה כוח גופני הוא בלי ספק, ולפיכך תמצא שהנביאים שבתה נבואתם בזמן האבל או הכעס וכיוצא בהם, כבר ידעת אמרם אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות , ושיעקב אבינו לא בא לו חזון כל ימי אבלו מחמת טרדת כוחו המדמה בהעלמות יוסף , ושמשה עליו השלום לא בא לו חזון כפי שהיה בא לו מלפני כן מאחר מאורע המרגלים עד כלות דור המדבר בכללותם , לפי שהיה חמור בעיניו עניינם מחמת רוב תנועותיהם.

ואף על פי שהוא עליו השלום לא היה לכוח המדמה קשר בנבואתו, אלא שפע השכל עליו בלי אמצעיתו כפי שהזכרנו כמה פעמים שלא נתנבא במשל כשאר הנביאים, ויתבאר זה, ואין זה מטרת הפרק.

וכן תמצא גם שמקצת הנביאים נתנבאו זמן מסוים ואחר כך נסתלקה מהם הנבואה ולא היה הדבר תמידי מחמת מקרה שאירע . וזוהי הסיבה העצמית הקרובה לסילוק הנבואה בזמן הגלות בלי ספק, איזו עצלות או עצבות יהיו לאדם באיזה מצב שיהיה יותר מהיותו עבד נשלט ומשועבד לכסילים הרשעים, אשר כללו העדר ההגיון האמיתי וכללות התאוות הבהמיות ואין לאל ידך , ובכך יועדנו , [רמח] והוא אשר רצה באומרו ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו , ואמר מלכה ושריה בגויים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה' , וזה נכון וסיבתו ברורה, כי הכלי כבר בטל.

והוא גם הסיבה בשיבת הנבואה לנו כפי שהייתה לימות המשיח מהרה יגלה כמו שהובטח .

הערות:

הערת המתרגם: וכך תרגם גם ר"ש, וכאן רבות המסתי אם לא ראוי יותר לתרגם "השופע מה'" ובהתאם להשקפה השלישית שקדמה לעיל. ורי"ח דוקא כאן מבלי משים תרגם טוב "הנאצל מהבורא" והדברים עתיקים

* . בר"ש "עד שיחובר" ואילו קרא את הכל במחתא חדא ובהקשר אחד, לא היה נזקק לשנות את המקור.

הערת המתרגם: וזוהי השלמות שעליה דן אפלטון ב"מינון" והגיע למסקנה שאינה ניתנת ללמידה ואינה עוברת בירושה.

הערת המתרגם: כמותו.

הערת המתרגם: רבנו פונה לתלמידו יוסף שעסק גם ברפואה וגם בתורת הנפש.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק עג ד"ה הערה. ובהקדמתו למסכת אבות הפרק הראשון.

הערת המתרגם: ראה גם ספר המידות לאריסטו ספר א פרק יג ד.

הערת המתרגם: מהות החלום והנבואה מין אחד שכולם מפעולות המדמה, ושונים רק בקבלת שפע השכל. פרט כמובן לנבואתו של משה רבנו וכדלקמן בסוף פרק זה,

הערת המתרגם: "תראדף" דימוי והשוואה בענין. ובר"ש "המשך".

הערת המתרגם: ברכות נז ב.

הערת המתרגם: בר"ש "ולא יפול השיעור" ואינו נכון,

הערת המתרגם: וראה לעיל ח"א פרק נו.

הערת המתרגם: פרשה יז ז. ופרשה מד יט.

הערת המתרגם: אפשר: גמרו.

הערת המתרגם: אפשר: [רמו] במצב.

הערת המתרגם: במדבר יב ו.

הערת המתרגם: אפשר: שיושג.

הערת המתרגם: הרגשה ותחושה שכאילו באו לו על ידי מודיע מבחוץ, וכך היה לפני ר"ש שתרגם "ההרגשה היוצאת". אך אצל מ, "אלאחכאם אלכ'ארג'" הכשרה ידיעה והחכמה שבאה לו לאדם מבחוץ על ידי מעורר מורה או מדריך, ולא מאליו. וחוששני שאין נוסחה זו נכונה.

הערת המתרגם: לקמן פרק מא מחלק זה.

הערת המתרגם: ראה ברכות נה ב אין מראין לאדם אלא מהרהורי לבו. והלאה דף נו א.

הערת המתרגם: כלומר: שהדברים המורגשים באחד החושים לא תהיה בהם מחלוקת בין בני אדם שאותם החושים בהם בריאים ושלמים מצד מבנה גופם ואפיים הטבעי,

ויחלוק בהם אדם שאותו החוש שלו לקוי או חסר. ובר"ש "משלמי הדעת המוטבעת באדם" ואיני חושב שהוא נכון.
הערת המתרגם: אפשר גם: פונה אל.
הערת המתרגם: כלומר: היאך ראוי שתהא דעתו במושגי האלהות. ובר"ש "ומה שצריך שיאמן בזה".
הערת המתרגם: ספר ג פרק יג. וראה לקמן בחלק זה פרק מ. וח"ג פרק ח שם נאמרו הדברים בפירוט ובהרחבה. וראה בח"ג גם פרק מט. וראה גם אפלטון בספרו פאידרוס פרק לא. וכן בשיחת סוקרטים בפאידון עמ' E .
* . ובענין זה אביא כאן דברי אחד מקדמוננו (ראה קובץ על-יד תשיא' עמ' נא) שהאדם בעת שהוא אוכל ושותה וסך גופו והולך ויושב ורואה ושומע ומריח וממשש וכל שאר התאוות הגופניות... אפשר לו לחשוב בדעתו... ולהתבונן בענינים מושכלים... אבל תאות המשגל אי אפשר לאדם... להתבונן במושכלות בהחלט בשעת יציאת הטפה שהיא ש"ז. נמצא שהיא תכלית התאוות הגופניות והיא הקצה האחרון שבתכלית השפלות.
הערת המתרגם: ראה הקדמת רבנו למסכת אבות הפרק החמישי שהביא לשון חז"ל דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים ומיטה מוצעת לתלמידי חכמים (שבת כה ב) מרחיבין דעתו של אדם (ברכות נז ב) ובבני הנביאים ולפניהם נבל ותוף [רמז] וחליל וכנור (שמואל א י, ה) ובאלישע והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח (מלכים ב ג טו).
הערת המתרגם: כדלעיל פרק לב מחלק זה ההשקפה השנית.
הערת המתרגם: כלומר: לעצם השררה והכבוד כשלעצמם, וראה אריסטו במידות ספר א פרק ה . אבל אם מתכוין שיהא מכובד בעיניהם כדי שיהו דבריו מקובלים למען ידריכם בדרך היושר בכל המובנים אין זה רע, וראה לעיל ח"א פרק סט ד"ה וכך הוא הדבר בכל תכלית,
הערת המתרגם: שהם באותם המצבים.
הערת המתרגם: על חיות הטרף. ובדומה להם אותם שהם בדמות אדם וכל שאיפתם ומאויי נפשם הקנאה והתאווה והכבוד. ולפי כ"י ס, ב, צריך לתרגם "השלם המיחד" וראה ר"ש ברשימת שאלות ששאל לרבנו.
הערת המתרגם: ראה גם בהקדמתו למסכת אבות הפרק השביעי.
הערת המתרגם: שבת ל, ב, וכן כתב בהלכות יסודי התורה פ"ז הל' ד.

הערת המתרגם: פרקי ר' אליעזר פרק לח. וראה גם הקדמת רבנו. למסכת אבות הפרק השביעי.
הערת המתרגם: זהו פירוש מה שאמרו בתענית ל, ב. "עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דיבור עם משה" לא שנפסקה ממנו הנבואה לגמרי.
הערת המתרגם: "נובה" ובר"ש "תלונת". וכתב כי מקודם כתב "נבואת" ורבנו תיקן לו תרגום משפט זה בנוסח זה "ושמשה ע"ה לא באתהו הנבואה כבואה מקודם מאחר תלונת המרגלים עד שמתו כל דור המדבר מאנשי המלחמה לפי שנלאה מסבול טרחם לפי עוצם תלונותיהם".
הערת המתרגם: "בג'מלתהם" ובר"ש "אנשי המלחמה" ואינו נכון לפי המקור.
הערת המתרגם: ראה לקמן תחלת פרק מה.
הערת המתרגם: על דרך הכתוב: דברים כח לב.
הערת המתרגם: אפשר: איים עלינו
הערת המתרגם: עמוס ח יב. [רמח]
הערת המתרגם: איכה ב ט.
הערת המתרגם: צלילות הדעת ושלמות המחשבה.
הערת המתרגם: יואל ג א.

פרק [לז]

אתה צריך להתעורר על טבע המציאות בעניין השפע האלוהי הזה המגיע אלינו, אשר בו נשכיל ויהיו יתרונות לשכלנו זה על זה.
והוא, שיש שמגיע ממנו דבר לאדם מסוים, ויהיה שיעור אותו הדבר המגיע אליו כדי להביאו לידי שלמות לא יותר. ויש שיהיה אותו הדבר המגיע אל האדם שיעור שיועדף על שלמותו להשלים זולתו.
כפי שהדבר נוהג בכל הנמצאים , אשר יש מהן שהגיע לו מן השלמות מה שמנהיג בו זולתו, ומהם שלא הגיע לו מן השלמות, אלא בכדי שיהא מונהג בזולתו כמו שביארנו .
ואחר זה, דע כי השפע הזה השכלי, אילו היה שופע על הכוח ההגיוני בלבד, ואינו שופע ממנו מאומה על הכוח המדמה, בין מחמת מיעוט הדבר השופע או מחמת מגרעת שהייתה במדמה מעיקר היצירה, עד שאינו יכול לקבל שפע השכל-
- הנה זה הוא סוג של חכמים בעלי העיון.
ואם היה אותו השפע על שני הכוחות יחד כלומר: ההגיוני והמדמה כמו שביארנו וביאר גם זולתנו מן הפילוסופים, והיה המדמה בתכלית השלמות היצירתית

- הנה זה הוא סוג הנביאים.
ואם היה השפע על המדמה בלבד, ויהיה ההגיוני מוגבל בין מעיקר היצירה או מחמת מיעוט הכשרה-
- הרי הסוג הזה הם מנהיגי המדינות מייסדי החוקים , והקוסמים והמנחשים , ובעלי החלומות הצודקים, וכן עושי הפלאות על ידי התחבולות המופלאות ומעשי הלהטים על אף שאינם חכמים, הם כולם מן הסוג הזה השלישי.
וממה שאתה צריך לדעת ברור, הוא, שמקצת אנשי הסוג הזה השלישי יתחדשו להם דמיונות מופלאים וחלומות והפתעות בהקיץ כעין מראה הנבואה, עד שמדמים לעצמם שהם נביאים, ויתפלאו מאוד במה שהם משיגים מאותם הדמיונות, וחושבים שהושגו להם מדעים שלא על ידי לימוד, ויבואו בבלבולים גדולים בענייניים הנעלים העיוניים , ומתערבבים אצלם הדברים האמיתיים בדברים הדמיוניים תערובת מתמיהה , כל זה מחמת חוזק המדמה וחולשת ההגיוני, והיותו אין בו מאומה כלל , כלומר: שלא יצא אל הפעל. [רמט]
וידוע שיש בכל סוג משלשת הסוגים הללו הבדלים רבים מאוד בין אדם לחברו .
וכל סוג משני הסוגים הראשונים נחלק לשני חלקים כמו שביארנו, והוא שהשפע המגיע אל כל סוג מהם יהיה:
-או בכדי להשלימו לא יותר,
- או בכדי שיועדף על שלמותו מה שישלים בו זולתו.
והנה הסוג הראשון והם החכמים פעמים יהיה השופע על הכוח ההגיוני של אחד מהם בכדי לעשותו בעל מחקר והבנה וידע ויבחין, ולא יתעורר ללמד לזולתו ולא לחבר ספר ולא ימצא תשוקה לכך, ואין לו יכולת לזה. ויש שיהיה השופע עליו בכדי לעוררו בהכרח לחבר וללמד.
כך הוא המצב בסוג השני: יש שיבואהו מן החזון בכדי שלמות אותו הנביא לא יותר, ויש שיבואהו ממנו מה שגורם לו לקרוא לבני אדם וללמדם ולהשפיע עליהם משלמותה.
והנה נתבאר לך כי אלמלא שלמות עודפת זו לא נתחברו המדעים בספרים, ולא קראו הנביאים לבני אדם אל מדעי האמת, לפי שאין חכם מחבר דבר לעצמו ללמד את עצמו מה שכבר ידע * , אלא טבע השכל הזה כך הוא, שהוא שופע תמיד ומתפשט מצד מקבל אותו השפע למקבל אחר אחריו, עד שיסתיים באדם שאי אפשר שיעבור ממנו אותו השפע , אלא יביא לו שלמות בלבד, כפי שהמשלנו באחד מפרקי מאמר זה .

וטבע הדבר הזה מחייב למי שהגיע לו כמות עודפת זו מן השפע, שיקרא לבני אדם בהכרח, יקבלו ממנו או לא יקבלו, ואפילו יינזק בגופו, ואף מצאנו נביאים שקראו לבני אדם עד שנהרגו , ואותו השפע האלוהי מעוררם ואינו מניחם לנוח ולא לשקוט כלל, ואפילו יארעו להם צרות, ולפיכך תמצא ירמיה עליו השלום, ביאר כי כאשר סבל מהשפלת אותם המורדים והכופרים שהיו בזמנו חשב לכבוש נבואתו ולא לקרוא להם אל האמת אשר מאסוהו, ולא יכול על כך, אמר, כי היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו והיה בלבי כאש בוערת עצור בעצמותיי ונלאתי כלכל ולא אוכל . וזהו עניין דברי נביא אחר אד' אלוהים דבר מי לא ינבא .

דע זאת.

הערות:

הערת המתרגם: לשון רבים.

הערת המתרגם: כלומר: ביתר השלמויות.

הערת המתרגם: "יכון מדברא בגירה" וכפי שתרגמתי. כי גם להיות מונהג צריך תבונה. וכדברי ר' טרפון תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחת. ערכין טז ב. ור"ש נדמה לו שיש טעות "ותקן" מלבו בהתאם לאמור לעיל וכתב "אלא כשיעור שיהיה מנהיג בו עצמו לא זולתו" ואינו נכון.

הערת המתרגם: בר"ש השמיט מן "והמדמה כמו שביארנו " עד כאן. וטעה בין שתי תיבות דומות.

הערת המתרגם: כלומר: שאיו בו מגרעת אורגנית, וכדלעיל בפרק לו.

הערת המתרגם: אפשר: מייסדי הדתות.

הערת המתרגם: כשהם עצמם תועים. אבל אותם הרמאים המתעים אינם בסוג זה.

הערת המתרגם: תרגמתי כן בעקבות רס"ג שתרגם בלהטיהם - בכ'פיהם. וזו בודאי כוונת רבנו. ובר"ש "והמלאכות הנעלמות".

הערת המתרגם: "דהשאת" ובר"ש "וטרופים" וברי"ח "ובעתות" ולפיכך חשב שטיינשניידר בפרושו למאמר הייחוד עמ' שהדברים אמורים נגד מחוקק האסלאם.

הערת המתרגם: "ט'ן" מעלים על לבם דבר שאינו אמת. כלומר: שאומרים דברים עיוניים שיש בהם מן האמת משהו, אבל ללא יסוד וללא בסיס אלא כעין קליטה מן האויר.

הערת המתרגם: בר"ש "ערוב נפלא" ולדעתי אינו נכון כאן.

הערת המתרגם: כלומר: לא לומד ולא הודרך כדי שיצא אל הפעל, [רמט]

הערת המתרגם: אפשר: הסוגים הללו יתרונות רבים מאוד זה על זה.

הערת המתרגם: "ידעו" וכלשון הכתוב: ויקרא שם אברם בשם ה'.

* . ראה באיגרתו של רבנו לתלמידו ר' יוסף, מהדורתי קטע ב, שכתב שהוא חבר את ספרו משנה תורה לו לעצמו כדי להתפנות מן החקירה והחיפוש למה שיזדקק לו ולעת הזקנה, אין הדברים הללו אלא מתוך ענותנות יתירה.
הערת המתרגם: אפשר: וימשך.
הערת המתרגם: אל אחרים.
הערת המתרגם: לעיל בפרק יא מחלק זה.
הערת המתרגם: ראה דברי הימים ב כד כא.
הערת המתרגם: בר"ש "השתדל לסתום".
הערת המתרגם: ירמיה כ ח-ט.
הערת המתרגם: בר"ש "האחרון" וטעות הוא.
הערת המתרגם: עמוס ג ח.

פרק [לח]

דע כי יש בכל אדם כוח אומץ בהחלט, ואלמלי כך לא היה מתעורר במחשבתו לדחות מה שמזיק לו. וכוח זה בכוחות הנפשיים לדעתי דומה לכוח הפולט בכוחות הטבעיים . וכוח האומץ הזה משתנה בתוקף ובחולשה כשאר הכוחות, עד שאתת מוצא מבני אדם שהוא אמיץ נגד אריה , ומהם הנס מפני העכבר, ותמצא יחיד היוצא נגד צבא ונלחם בהם , [רנ] ותמצא אשר אם צעקה עליו אשה רועד ופוחד.
והכרחי שתהא שם גם הכנה מזגית מעיקר היצירה , ויתווסף הדבר ויוצא מה שבכוח על ידי ההפעלה ולפי השקפה מסוימת , וכך גם יחסר בחוסר ההפעלה וכפי השקפה מסוימת . ומגיל הילדות הוכר לך בנערים תגבורת כוח זה בהם או חולשתו .
וכך זה כוח התפישה הוא מצוי בכל אדם ומשתנה במיעוט וריבוי, ובפרט בדברים אשר יש לאדם בהם התעניינות מרובה ומחשבתו משוטטת בהם, עד שתמצא בלבך כי פלוני כבר אמר כך או עשה כך בעניין פלוני , ויהיה הדבר כך.
ותמצא מבני אדם מי שהשערתו ותפישתו חזק מאוד וקולע, עד שאפשר שאינו מדמה בדבר שיהיה, אלא אם כן יהיה כפי שדמה, או יהיה מקצתו. וגורמי דבר זה מרובים, מנסיבות מספר בעבר ובעתיד ובהווה, אלא שמרוב חוזק התפישה הזו תסקור המחשבה את כל אותן הנסיבות ויסיק מהן בזמן קצר מאד, עד שאפשר לחשוב כי זה לא במשך זמן. ובכוח זה מפתיעים מקצת בני אדם בהגדת עתידות מפליאות.
והכרחי שיהו שני כוחות הללו בנביאים חזקים מאד, כלומר: כוח האומץ וכוח התפישה , ובעת שפע השכל עליהם יתחזקו שני כוחות הללו מאוד מאד עד שיגיע

הדבר למה שכבר ידעת, והוא שניגש האדם הבודד במטהו נגד מלך עצום להציל אומה מתחת שיעבודו, ולא חת ולא נבהל ממנ,ו כיון שנאמר לו כי אהיה עמך .
וגם מצב זה משתנה בהם, אבל הכרחי שיהא שם,
כמו שנאמר לירמיה אל תירא מפניהם וגו' ואל תחת מפניהם וגו' הנה נתתיך היום לעיר מבצר וגו' ,
וליחזקאל נאמר אל תירא מהם ומדבריהם .
וכך תמצא את כולם עליהם השלום בעלי אומץ חזק. וגם ביתרון כה התפישה בהם מגידים העתידות במותרות, ומשתנה הדבר גם בהם כפי שידעת.
ודע כי הנביאים האמיתיים יהיו להם השגות עיוניות בלי ספק שלא יוכל האדם בעיון הפשוט להשיג הטעמים אשר מהם נתחייבה אותה המסקנה.
וכעין זה מה שהם מודיעים דברים אשר לא יוכל האדם בכוח ההשערה והתפישה הכלליים בלבד להגיד אותם, לפי שאותו השפע עצמו אשר שפע על הכוח המדמה והביאו לידי שלמות עד שהושג מפעולותיו שמודיע את מה שיהיה, ומשיגם כאלו הם דברים שחשו אותם החושים והגיעו אל המדמה הזה מצד החושים, הוא גם מביא לידי שלמות פעולת הכוח ההגיוני עד שיהא מפעולותיו שידע דברים אמיתיים במציאות, ותהיה לו השגה זו כאילו השיגם על ידי הקדמות עיוניות .
זהו האמת אשר ראוי לסבור אותו מי שמעדיף להיות כנה עם עצמו , לפי שכל הדברים מעידים זה על זה ומוכיחים זח את זה , וזה ראוי להיות בכוח ההגיוני עוד יותר, כי אמתת שפע השכל הפועל [רנא] אינו אלא עליו, והוא מוציאו לפועל , ומן הכוח ההגיוני יגיע השפע למדמה, והיאך יתכן שתגיע שלמות המדמה לידי רמה זו והיא השגת מה שלא בא לו מן החושים, ולא תגיע כמותה להגיוני והיא השגת מה שלא השיגה בהקדמות ולמידת דבר מתוך דבר ותבונה, וזו היא אמתת עניין הנבואה, ואותם הרעיונות הם אשר מתייחד בהם ההיגד הנבוא.
והתניתי באמרי 'הנביאים האמיתיים', כדי להשתחרר מאנשי הסוג השלישי אשר אין להם הגיוניות כלל ולא חכמה אלא דמיונות והשערות בלבד.
ואפשר שהם כלומר מה שמשיגים אותם האנשים, אינם אלא רעיונות שהיו להם ונשארו רשמיהם חקוקים בדמיונם עם כל מה שבכוח המדמה שלהם. וכאשר רוקנו דמיונות רבים ובטלום נשארו רשמי אותם הרעיונות לבדם ונגלו להם, וחשבום דבר שהופיע ועניין שבא מבחוץ.

והרי הם דומים לדעתי לאדם שיש לו בביתו אלפי בעלי חיים , ויצא כל מי שהיה באותו הבית פרט לאחד שהוא היה מכלל מי שהיה בבית. וכאשר נשאר אדם זה עם אותו האחד לבדו, נדמה לו כי עתה בא אליו לבית, ואין הדבר כן, אלא הוא מכלל מי שלא יצא. ומקום זה מן המקומות המטעים המאבדים, ורבים אבדו בו מאותם שרצו להבחין .
ולפי זה תמצא אנשים שבררו השקפותיהם בחלומות שראו, ודימו כי אותו שנראה להם בחלום הוא דבר זולת ההשקפה שהיו סוברים אותה או שמעוה בהקיץ .
ולפיכך ראוי שלא לשים לב למי שלא שלם כוחו ההגיוני ולא הגיע לתכלית השלמות העיונית, כי אותו אשר הגיע לשלמות העיונית הוא אשר אפשר שהפיג מדעים אחרים בעת שפע השכל האלוהי עליו, והוא אשר הוא נביא באמת, וכבר נאמר זה בפירוש ונביא לבב חכמה , אמר כי הנביא באמת הוא לבב חכמה.
וגם זה ממה שראוי לדעת.
הערות:
הערת המתרגם: "אקפדם" אומץ לגשת לדבר ללא רתיעה. ואין לה קשר עם גבורה. ובהקדמת אבות פ"א הע' תרגמתי "אקראם" עוז. ו"שג'אעה" אומץ. כדי להבחין ביניהן, וברי"ש "כוח וגבורה" וכך תרגם שם את שתי המילים הנ"ל "גבורה" ואינו נכון. ובמקום אחר מצאתי לנכון לתרגם "אקדאם" גישה, בעקבות רס"ג שתרגם ויגש אליו יהודה (בראשית מד יח) "פתקדם".
הערת המתרגם: ראה הקדמת רבנו לאבות הפרק הראשון ד"ה ואחזור לענייננו מהדורתי עמ' שעד.
הערת המתרגם: שופטים יד ו. שמואל א יז לד.
הערת המתרגם: שופטים [רנ] סו טו. שמואל א יד יד.
הערת המתרגם: וראה גם בהקדמת רבנו למסכת אבות תחילת הפרק השמיני מהדורתי עמ' שצו.
הערת המתרגם: התרגול ועשיית מעשי אומץ בפועל וכפי שכתב שם.
הערת המתרגם: היא השקפת רבנו שנתבארה שם שאין שום השפעה למולדות ולמערכות הכוכבים על תכונותיו הנפשיות של האדם. אלא בנין גופו מיזגו וחינוכו הם המעצבים את דמותו. אבל לפי השקפת הוברי שמים ההוזים בכוכבים תכונות האדם מוטבעות במטבעות שאין לו שליטה עליהם. וראה שבת קנו א.
הערת המתרגם: בוצין בוצין מקוטניה יריע. ברכות מח א.

הערת המתרגם: "שיעור" תפישה מהירה וקלה, הרגשה מחשבתית רגישה הקולטת גם תנודות קלות וממרחק רב. ובר"ש "כוח המשער" כנראה מן כמו שיער בנפשו. משלי כג ז. ואיני חושב שהוא נכון.

הערת המתרגם: אף כי טרם שמעת אותו אומר אותם הדברים, אלא שכוח התפישה שלך מקשר ומצרף נסיבות שונות כגון הרגליו והלכי מחשבתו הידועים לך מדיבורים אחרים. ושים לב לדיברי רבנו בהמשך הלשון.

הערת המתרגם: שמות ג יב.

הערת המתרגם: ירמיה א ח.

הערת המתרגם: שם א יז--יח.

הערת המתרגם: יחזקאל ב ו

הערת המתרגם: במה שהוא מצוי בהם במידה מרובה.

הערת המתרגם: אפשר: יושגו.

הערת המתרגם: אפשר: הסיבות.

הערת המתרגם: כגון הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר בעניני התכונה. שהם עניינים שבמציאות ונודעו להם מפי הנביאים שלא באותם הדרכים שבהם הגיעו אליהם חכמי המחקר. וראה דברי רבנו בהלכות קדוש החודש פי"ז הל' כד,

הערת המתרגם: "אלאנצאף לנפסה" ובר"ש "להודות באמת".

הערת המתרגם: כלומר: שלמויותיו של [רנא] אדם בשטחים מסויימים יש בהם משום עדות על שלמויותיו בשטחים אחרים. אבל מי שאנו מכירים אותו חסר ידיעה נעדר חכמה ונעקש הגיון, אינו חשוד להיות בעל רוח הקדש וכל שכן נבואה.

הערת המתרגם: ראה גם בהקדמה למסכת אבות סוף הפרק הראשון: ודע שזו הנפש האחת אשר קדם תיאור כוחותיה או חלקיה היא כחומר, והשכל לה צורה. וכו' ע"ש.

הערת המתרגם: אפשר: להנצל, להוציא.

הערת המתרגם: חושבני שיותר נכון לתרגם: מדע.

הערת המתרגם: ומכאן מתחיל רבנו לפקפק גם בכח התפישה או ההשערה שלהם.

הערת המתרגם: אשר שמעום וקלטום מאחרים.

הערת המתרגם: "אשכ'אץ אלחיואן" ובר"ש "אישים מבני אדם".

הערת המתרגם: להיות בעלי הבחנה. ובר"ש "מן המחזיקים עצמם כחכמים". ולפי הבנה זו שגם היא אפשרית היה נכון יותר לתרגם "מאותם הרוצים להתבלט".

הערת המתרגם: שמא רומז רבנו לשאלות מן השמים או שאלות חלום שהיו מקובלים על חכמי צרפת אז?
הערת המתרגם: תהלים צ יב.

פרק [לט]

והואיל ודיברנו במהות הנבואה והודענו אמתתה ובארנו כי נבואת משה רבנו נבדלת מנבואת זולתו , לכן אני אומר כי מאותה ההשגה בלבד נתחייבה הקריאה אל התורה, כי קריאה זו של משה רבנו לנו, לא קדמה כמותה לשום נברא ממי שידענוהו מאדם עד לו, ולא באה אחריו קריאה כמותה לאף אחד מנביאנו, וכך יסוד הוא בתורתנו שלא תהיה זולתה לעולם, ולפיכך לפי השקפתנו לא הייתה שם תורה ולא תהיה זולת תורה אחת והיא [רנב] תורת משה רבנו .
פירוש הדבר, כפי מה שנאמר בספרי הנבואה וכפי הנאמר במסורת , הוא, שכל מי שקדם למשה רבנו מן הנביאים, כגון האבות ושם עבר ונוח ומתושלח וחנוך, לא אמר אחד מהם כלל לשום סוג מבני אדם שה' שלחני אליכם וצווני לומר לכם כך וכך, והזהירכם מלעשות כך, ויצווכם לעשות כך.
דבר כזה לא לשון התורה מעיד עליו ולא מסורת אמת אמרתו, אלא כל אלה היה בא להם חזון מאת ה' כמו שביארנו , מי שגבר עליו אותו השפע כגון אברהם, קיבץ בני אדם וקראם על דרך הלימוד וההדרכה אל האמת שהשיג, כמו שהיה אברהם מלמד לבני אדם ומבאר להם בראיות עיוניות שיש לעולם אלוה אחד, ושהוא ברא כל אשר זולתו , ושאין ראוי לעבוד את הצורות הללו ולא שום דבר מן הנבראים, וכורת ברית עם בני אדם על כך, ומושכם בדברי הטפה נעימים ומטיב להם , לא שאמר להם אי פעם ה' שלחני אליכם וצווני והזהירני . ואפילו כאשר נצטווה במילה, והוא ובניו ובני ביתו מלם, ולא קרא את בני אדם לכך בצורת קריאה נבואית, הנך רואה לשון התורה בו כי ידעתיו וגו' , הנה ביאר כי על דרך הצוואה בלבד היה עושה.
וכן יצחק ויעקב ולוי וקהת ועמרם באופן זה היו קוראין את בני אדם . וכן תמצא חכמים אומרים בנביאים שקדמו לו, בית דינו של עבר, בית דינו של מתושלח , מדרשו של מתושלח - , כולם עליהם השלום היו נביאים מלמדים לבני אדם, באופן שהם היו מורים ומלמדים ומדריכים, לא שאמרו ויאמר ה' אלי דבר אל בני פלוני, כך היה הדבר לפני משה רבנו.

אבל משה רבנו כבר ידעת מה שנאמר לו, ומה שאמר, ודברי כל העם לו היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים וגו' .
אבל כל נביא ממנו שבא אחרי משה רבנו, כבר ידעת לשון משאות כולם, ושהם היו במעמד מוכיחים לבני אדם, וקוראין אותם לתורת משה, מאיימין על הנוטה ממנה, ומבטיחים מי שהתמיד אחריה.
וכך אנו סוברים שכך הדבר תמיד, כמו שאמר לא בשמים היא וגו' לנו ולבנינו עד עולם , וכך צריך להיות, כי הדבר השלם בתכלית האפשרית במינו, לא יתכן שימצא זולתו במינו כי אם פחות מאותה השלמות , או בהגזמה או בגירעון . כמו המזג המאוזן אשר הוא תכלית איזון אותו המין, הרי כל מזג שאינו כמו אותו האיזון יהיה בו תוספת או גירעון .
כך הדבר בתורה הזו כמו שביאר את איזונה ואמר חוקים ומשפטים צדיקים , וכבר ידעת כי עניין צדיקים מאוזנים . לפי שהם עבודות שאין בהם טורח ולא גירעון כנזירים והמתבודדים בהרים ודומיהם, ולא יתור [רנג] המביא לידי תאוותנות וזללנות עד שתגרע שלמות האדם במידותיו ועיונו כמו שאר חוקי העמים הקדמונים.
וכאשר נדבר במאמר זה בטעמי המצוות יתבאר לך מצדקה וחכמתה מה שראוי להתבאר, ולפיכך נאמר בה תורת ה' תמימה . אבל מי שמדמה כי עולה כבד וקשה ושיש בה סבל , כל זה טעות בהתבוננות. ולקמן אבאר קלותה באמת אצל השלמים, ולפיכך אמר מה ה' אלוהיך שואל מעמך וגו' ואמר המדבר הייתי לישראל וגו' .
אלא שכל זה ביחס לחסידים. אבל אנשי העושק והכעס וההשתלטות הרי המזיק והקשה ביותר אצלם, שיהא שם שופט שימנע את ההשתלטות. וכן התאוותנים השפלים, הקשה ביותר עליהם היא מניעת ההפקרות בזנות, והפעלת העונשים בעושיהם. וכך כל בעל מגרעת נראה לו כי מניעת הרע שהוא מעדיפו כפי מגרעתו המידותית טורח עצום.
ואין לשקול קלות התורה וקשייה לפי שאיפותיו של כל מושחת שפל בעל מגרעות מידותיות, אלא נבחנים לפי השלם שבבני אדם אשר מטרת התורה הזו שיהו כל בני אדם אותו האדם .
ולכן תורה זו בלבד היא אשר אנו קוראים אותה תורה אלוהית, אבל כל שזולתה מן ההנהגות המדיניות כחוקי היוונים והזיות ה"צאבה", וזולתם, כל אלה מפעולות אנשים מנהיגים לא נביאים כמו שביארתי כמה פעמים.
הערות:
הערת המתרגם: בפרקים לו-לז-לח,

הערת המתרגם: לעיל בפרק לה.
הערת המתרגם: שאינה באמצעות המדמה, ושאין אנו יכולים להשיג את אמתת מהותה וכמו שכתב גם בסנהדרין פ"י מ"א היסוד השמיני. מהדורתי עמ' ריד.
הערת המתרגם: אשר נקראנו לקבל עלינו את החוקים והמשפטים האלה הכתובים בספר התורה הזה.
הערת המתרגם: והוא היסוד [רנב] התשיעי משלש עשרה יסודות התורה שקבע רבנו בפירושו לסנהדרין פ"י מ"א ראה שם מהדורתי עמ' רטו. כי בנדפס שובש היסוד הזה לגמרי. וביתר הרחבה כתב בהלכות יסודי התורה פ"ט הל' א. וראה גם איגרת תימן מהדורתי בשליש אחרון של קטע א.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק ל העי' ובר"ש "בקבלה".
הערת המתרגם: לעיל בסמוך פרק לח. ובמקצתם כוונת רבנו גם על הדחף הנפשי הדוחף את האדם ללמד להדריך ולהטיף כאמור שם.
הערת המתרגם: אפשר: כל מה שזולתו.
הערת המתרגם: ראה גם בהלכות עבודה זרה פ"א הל' ג. ובראשית רבה פרשה מג ח.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"א פרק סג והע' .
הערת המתרגם: בראשית יח יט.
הערת המתרגם: ראה הלכות מלכים ומלחמותיהם פ"ט הל' א.
הערת המתרגם: איני יודע היכן, וראה מכות כג ב. עבודה זרה לו ב.
הערת המתרגם: גם זה איני יודע היכן. וראה בראשית רבה פרשה סג ז.וטו.
הערת המתרגם: דברים ה כא.
הערת המתרגם: מישראל. ולפי כ"י ס, "ממי שבא" לכלול הכל.
הערת המתרגם: תרגמתי כן בעקבות רס"ג שתרגם משא - "קצה". ובר"ש "דברי עניניהם כולם" ולא דק,
הערת המתרגם: אפשר: בדרגת.
הערת המתרגם: אפשר: הסוטה. ובר"ש "מייעדים רע למניח אותה".
הערת המתרגם: דברים ל יב.
הערת המתרגם: שם כס כח.
הערת המתרגם: השוכוה גן השכלים לר' נתנאל בר' פיומי פרק ו, מהדורתי עמ' קכא.
הערת המתרגם: אפשר: ביתור או בחסור.
הערת המתרגם: כי לא יתכן ואין במציאות שני דברים ממין אחד שונים זה מזה ושניהם בתכלית האיזון.

הערת המתרגם: דברים ד ח.
הערת המתרגם: ראה גם הקדמתו לאבות הפרק הרביעי ד"ה אבל מה שעשו, מהדורתי עמ' שפב. וראה גם הלכות דעות פ"א ה'ל ד: הדרך הישרה היא מידה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שווה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו.,. ומצווים אנו ללכת [רנג] בדרכים המלו הבינונים והם הדרכים הטובים שנאמר והלכת בדרכיו.
הערת המתרגם: בר"ש "ולא טורח בהם ולא תוספת כעבודת המתבודד בהרים הפורש עצמו מן הבשר והיין ודברים רבים מצרכי הגוף ובטלטול לעבודה וכיוצא בהם. ולא חסרון שיביא אל זוללות ואל שטיפה בזימה עד שיחסר שלמות האדם" ואין מכל הדברים הללו מאומה במקור.
הערת המתרגם: אפשר: מאזונה.
הערת המתרגם: תהלים יט ח,
הערת המתרגם: "קשה להיות יהודי".
הערת המתרגם: בפרק מ.
הערת המתרגם: דברים י יב.
הערת המתרגם: ירמיה ב לא.
הערת המתרגם: האדם השלם.
חלק שני

פרק [מ]

כבר נתבאר היטב כי האדם מדיני בטבע , ושטבעו שיהא בתוך חבורה, ואינו כשאר בעלי החיים אשר אין לו הכרח להיות בחבורה * .
ומחמת ריבוי ההרכב במין הזה לפי שהוא מורכב אחרון כפי שידעת , רב ההבדל בין יחידיו, עד שאפשר שלא תמצא שני אחדים תואמים במין ממיני המידות כלל, אלא כמו שתמצא צורתם החיצונית תואמת . וטעם הדבר שינוי המזג, ואז ישתנו החומרים וישתנו גם המקרים הניספחים לצורה, כי לכל צורה טבעית מקרים מסוימים מיוחדים נספחים לה, מלבד המקרים הנספחים לחומר.
ואין כמו השוני הזה האישי העצום מצוי באף אחד ממיני בעלי החיים, אלא השוני בין אישי כל מין קרוב זה לזה, פרט לאדם שאתה תמצא שני אחדים ממנו כאילו הם משני מינים בכל מידה ומידה, עד שתמצא אכזריות אחד מגעת עד כדי לשחוט צעיר

בניו מרוב הכעס, ואחר יחמול על הריגת פשפש או אחד הרמשים ותרך נפשו לכך, וכך ברוב המקרים.

וכיון שהיה טבעו מחייב שיהא באישיו השוני הזה והחברה הכרחית לטבעו, לא יתכן בשום אופן [רנד] שתצלח חברתו כי אם על ידי מנהיג בהחלט, יאזן את פעולותיהם, וישלים את החסר, ויחסר את המרובה , וינהיג מעשים ומידות שיעשו אותם כולם כפי נוהג אחיד תמיד, עד שיעלם השוני הטבעי בריבוי התיאום המוסכם, ותהיה החברה תקינה .

ולפיכך אני אומר כי התורה ואף על פי שאינה טבעית, יש לה מבוא בעניין הטבעי , והייתה מחכמת הבורא בקיום המין הזה כיון שרצה מציאותו, שנתן בטבעו שיהא לאישיו כוח הנהגה. ולכן, מהם מי שהוא עצמו אשר הודע באותה ההנהגה והוא הנביא או מחוקק החוקים , ומהם מי שיש בידו הכוח לחייב בעשיית מה שקבעו ההם והנהייה אחריו והוצאתו אל הפעל, והם המלך המחזיק באותם החוקים, וטוען הנבואה המחזיק בתורת הנביא אם כולה ואם מקצתה, ויהיה החזיקו במקצת ועזיבתו המקצת, או מפני שזה יותר קל לו, או כדי לעשות רושם שהדברים האלה נאמרו לו בנבואה ואינו נוהה בהם אחר זולתו מתוך קנאה.

כי יש מבני אדם מי שאוהב שלמות מסוימת ונהנה בה וחושקה, ורוצה שיחשבוהו בני אדם שיש בו אותה השלמות על אף שהוא יודע שאין בו שלמות, כפי שאתה רואה רבים טוענים לעצמם שיר של זולתם ומייחסים אותו לעצמם. וכך נעשה במקצת חיבורי אנשי המדע ובחלקי מדע רבים, שמגיע לידי אדם מקנא חסר יכולת דבר שחידשו זולתו, וטוען שהוא חידשו.

כך אירע גם בשלמות הזו הנבואית, לפי שאנו מוצאים בני אדם טענו את הנבואה ואמרו מה שלא נאמר בנבואה מאת ה' כלל כגון צדקיה בן כנענה , ומצאנו אנשים שטענו את הנבואה ואמרו דברים שאמרם ה' בלי ספק, כלומר: שהם נאמרו בנבואה אבל לזולתם, כגון חנניה בן עזור , ויחסום לעצמם ונתהדרו בהם.

וידיעת כל זה והבחנתו פשוט מאד, ואני אבאר לך כל זה עד שלא יישאר לך ספק בדבר, ויהיה בידך קנה מידה תבחין בו בין טכסיסי החוקים הנחקקים, ובין טכסיסי התורה האלוהית, ובין טכסיסי מי שלקח דבר מדברי הנביאים וטוען שנאמר לו ומייחסו לעצמו. והנה החוקים אשר ביארו מחוקקיהם שהם חוקים שחקקום מבינתם, אינך צריך על כך ראיה, כי עם הודאת היריב אין צורך לראיה .

אלא רצוני להודיעך את הטכסיסים אשר טוענים בהם שהם נבואיים, ויש מהם נבואיים באמת כלומר: אלוהיים, ומהם שהם חוקקום, ומהם ייחסום לעצמם .
כל זמן שתמצא תורה מסוימת אשר כל תכליתה וכל מטרת בעליה אשר תכנן פעולותיה אינו אלא תקינות המדינה ומצביה ומניעת העושק והאלימות ממנה, ולא יהיה בה כלל נטיות אל הדברים העיוניים, ולא פנייה לשלמות הכוח ההגיוני, ואין בה שימת לב להשקפות אם נכונות או רעועות , אלא כל המטרה תקינות מצבי בני אדם זה עם זה [רנה] באיזה אופן שיהיה, ושישיגו אושר מסוים משוער כפי השקפת אותו המחוקק, תדע שאותה התורה נחקקה בידי אדם, ומחוקקה כפי שאמרנו מאנשי הסוג השלישי , כלומר: השלמים בכוח המדמה בלבד.
וכאשר תמצא תורה שכל טכסיסיה להביט במצעה על תקינות המצבים הגופניים וגם בתקינות הדעות, ונותנת הדגשתה למתן השקפות נכונות בה' יתעלה תחילה, ובמלאכים, ורצונה להחכים את האדם ולהבינו ולהעירו עד שידע את כל המציאות כפי הצורה האמיתית , תדע שאותו הטכסיס מאתו יתעלה ושאותה התורה אלוהית.
ונשאר לך לדעת האם הטוען אותה הוא השלם אשר נתנבא בה, או שהוא אדם שטען אותם הדברים ויחסם לעצמו.
ואופן בחינת הדבר הוא לבחון שלמות אותו האדם ולהתחקות על פעולותיו ולהתבונן בהליכותיו, והסימן הגדול הוא עזיבת התענוגות הגופניים והזילזול בהם, כי זו ראשית דרגות בעלי החכמה, כל שכן הנביאים, ובפרט החוש אשר הוא חרפה לנו כפי שהזכיר אריסטו , קל וחומר טינוף התשמיש שבו, ולפיכך גינה ה' בו כל טוען כדי שיתברר האמת לאנשי האמת ולא יתעו ולא יטעו.
הלא תראה צדקיה בן מעשיה ואחאב בן קוליה היאך טענו את הנבואה ונמשכו אחריהם בני אדם, ובאו בדברי נבואה שנאמרה לזולתם, ושקעו בגיעול תאוות המשגל עד שניאפו עם נשי חבריהם ותלמידיהם, עד אשר פרסמם ה' כמו שגילה קלון זולתם , ושרפם מלך בבל, כמו שבאר ירמיה ואמר, ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישימך ה' כצדקיהו וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם וידברו דבר בשמי שקר אשר לא ציויתים ואנכי היודע ועד נאם ה' .
והבן מטרה זו.
הערות:
הערת המתרגם: לעיל ח"ה פרק עב ד"ה ודע כי כל זה אשר אמרנו. וראה גם לקמן ח"ג פרק כז.

הערת המתרגם: אריסטו, במידות ספר א פרק ז . ופוליטיקה ספר א פרקים ז-ח.
* . ואותם הבודדים מבעלי החיים אשר חייהם חיי חברה כגון הדבורים לא הובאו בחשבון בשל מיעוטם הזעום.
הערת המתרגם: שנברא בשישי אחרי הכל. ראה בראשית א כו. וראה לעיל פרק ל מחלק זה ד"ה וכבר ידעת אתה המעיין.
הערת המתרגם: כלומר: כנדירות מציאות שוויון בפרצופיהם אם אפשר שימצא, כך נדירות מציאות שוויון בדעותיהם.
הערת המתרגם: למהות הצורה הטבעית ראה לעיל ח"א פרק א.
הערת המתרגם: "בקה". וכך תרגם רבנו בתרומות פ"ח מ"ב, ובר"ש "כנה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אפשר: ביחידיו. והכוונה בכל פרט ופרט מיחידי המין האנושי.
הערת המתרגם: הכוונה יעודד הגברת פעולות [רנד] חיוביות ויגביל ויגדיר פעולות שליליות של יחידים או ציבור.
הערת המתרגם: אפשר: ויקבע.
הערת המתרגם: אפשר: ויהיה מצב החברה תקין.
הערת המתרגם: כלומר: אף על פי שאינה יצירת אנוש התחשבה הרבה בתקינות חיי החברה של האדם, ולא הצטמצמה לתקינות האדם מבחינה נפשית מחשבתית בלבד, במילים אחרות לא רק שדאגה לחיי העולם הבא של הפרט אלא גם לחיי העולם הזה. ושמא רומז רבנו בדבריו אלה נגד דעה הנפוצה אצל חכמי יוון הקדמונים שהחוק הוא נגד הטבע. ראה פרוטאגורס לאפלטון מהדורת סימון עמ' , ובהערה שם.
הערת המתרגם: הנביא באמצעות החזון, והמחוקק על ידי הדחף הנפשי לכך, וכדלעיל פרק לז.
הערת המתרגם: כלומר: הנביא או המחוקק, ובר"ש "מה קוציווה הנביא ההוא" ואינו נכון.
הערת המתרגם: כלומר: שעזיבת המקצת באה כדי לטשטש מקור הדברים.
הערת המתרגם: "יעג'בה" מחבב, רצוי לו. ובר"ש "ייטב בעיניו" וגם זה טוב.
הערת המתרגם: ראה מלכים א כב יא והלאה.
הערת המתרגם: ראה ירמיה כה. ועל שני אלה צדקיה וחנניה ראה סנהדרין פט א.
הערת המתרגם: "נאמוס" מילה שהובאה לערבית משפה זרה, והוראתה תורה, מערכת חוקים, דת. והעדפתי לתרגם "טכסיס" שהיא אמנם מלה זרה בעברית, בעקבות הרב המאירי שמשתמש בה רבות לענין זה בפירושיו ובחידושיו לש"ס, ור"ש תרגם "הנימוסים" וגם זה נאה בעקבות לשון המשנה בגיטין פ"ו מ"ה.

הערת המתרגם: כפי הכלל "הודאת בעל דין כמאה עדים" גטין מ, ב. קדושין סה ב, בבא מציעאה ג ב.
הערת המתרגם: בר"ש "ומהם שיאמר אומרם שהוא אמרם מלבו ולקחם מזולתו" ואין [רנה] צורך לכל זה.
הערת המתרגם: "סקימה" מחלה הממיתה, טרפות. ובר"ש "עלולות".
הערת המתרגם: לעיל פרק לז מחלק זה.
הערת המתרגם: לא כתורת ה"מתכלמין" שיש בה "היפוך סדרי בראשית" כלשון רבינו לעיל ח"א פרק עא.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק לו מחלק זה הע'
הערת המתרגם: "פצ'ח" ובר"ש "עבר ופירסם".
הערת המתרגם: כלומר: גילה קלון אותו הלהוט בנאפופים ועם זאת טוען את הנבואה.
הערת המתרגם: אפשר: בשפלות.
הערת המתרגם: שמא רומו רבנו לישו כפי שמסרו חז"ל בסוטה מז א (במושמטות) אמר ר' יהוידע בן פרחיה כמה נאה אכסנאי זו, אמר לו ישו ר' עיניה טרוטות, אמר לו רשע בכך אתה עוסק, אפילו ארבע מאה שיפורי ושמתיה.
הערת המתרגם: ירמיה כט כב-כג. וראה סנהדרין צג א.

פרק [מא]

איני צריך לבאר החלום מה הוא .
אבל המראה, והוא אמרו במראה אליו אתוודע , והוא הנקרא מראה הנבואה , ונקרא גם יד ה' והוא נקרא גם מחזה , הוא מצב מחריד ומפחיד שיארע לנביא בהקיץ , כמו שנתבאר בדניאל, באומרו ואראה את המראה הגדולה הזאת, ולא נשאר בי כוח, והודי נהפך עלי למשחית ולא עצרתי כוח, ואמר ואני הייתי נרדם על פני ופני ארצה , אבל דיבור המלאך עמו והעמידו אותו - כל זה במראה הנבואה , [רנו] ובכגון מצב זה נשבתים גם החושים מפעולתם, ויבוא אותו השפע לכוח ההגיוני, ויושפע ממנו על המדמה, ויגיע לשלמות ויפעל פעולתו .
ויש שמתחיל החזון במראה הנבואה, ואחר כך תגדל אותה החרדה וההתפעלות העצומה הנספחת לשלמות פעולת המדמה, ואז יבוא החזון, כמו שנאמר באברהם אשר נאמר בתחילת אותו החזון היה דבר ה' אל אברהם במחזה , וסופו ותרדמה נפלה על אברם וגו' ואחרי כן ויאמר לאברם וגו' .

ודע, שכל מי שנזכר מן הנביאים שבא לו החזון, יש מהם שמייחס אותו למלאך, ומהם מי שמייחס אותו לה' ואף על פי שהיה זה על ידי מלאך בלי ספק, וכבר דיברו חכמים ז"ל על כך ואמרו ויאמר ה' לה על ידי מלאך .

ודע, שכל מי שנאמר בו בכתוב שדיבר עמו מלאך, או שנאמרו לו דברים מאת ה', לא יהיה זה בשום פנים כי אם בחלום או במראה הנבואה. וכבר נאמרה הודעה על הדברים המגיעים אל הנביאים כפי שהתבטא הדבר בספרי הנבואה על ארבע צורות.

הצורה הראשונה יאמר הנביא בפירוש, שאותו הדיבור היה מן המלאך בחלום או במראה.

והצורה השנית שיזכיר דבור המלאך אליו בלבד, ולא יפרש שזה היה בחלום או במראה, מתוך הסתמכות על מה שכבר ידוע שאין חזון כי אם על אחד משני האופנים, במראה אליו אתוודע בחלום אדבר בו .

והצורה השלישית היא שלא יזכיר מלאך כלל, אלא ייחס את הדבור לה' שהוא אמרו לו, אלא שיפרש שנאמרו לו אותם הדברים במראה או בחלום).

והצורה הרביעית שיאמר הנביא דבר מוחלט כי ה' דיבר עמו או אמר לו פעל או עשה או אמור כך, מבלי לפרש לא הזכרת מלאך ולא הזכרת חלום, מתוך הסתמכות על מה שכבר נודע באופן עקרוני שאין נבואה ולא חזון באים כי אם בחלום או במראה ועל ידי מלאך.

והנה מה שבא כפי הצורה הראשונה, הוא כגון אמרו ויאמר אלי מלאך האלוהים בחלום , ויאמר אלוהים לישראל במראות הלילה , ויבא אלוהים אל בלעם , ויאמר אלוהים אל בלעם .

ואשר בא כפי הצורה השניה, הוא כגון אמרו ויאמר אלוהים אל יעקב קום עלה בית אל , ויאמר לו אלוהים שמך יעקב , ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים , ויקרא מלאך ה' לאברהם שנית וגו' , ויאמר אלוהים לנח , וידבר אלוהים אל נח .

אבל מה שבא כפי הצורה השלישית הוא כגון אמרו היה דבר ה' אל אברם במחזה וגו' .

אבל מה שבא כפי הצורה הרביעית הוא כגון אמרו ויאמר ה' אל אברם , ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך , ויאמר ה' אל יהושע ויאמר ה' אל גדעון , וכן מה שאומרים רובם ויאמר ה' אלי , ויהי דבר ה' אלי , ודבר ה' היה , והנה דבר ה' אליו , היה היה דבר ה' , תחילת דבר ה' בהושע , הייתה עלי יד ה' , וכיוצא בזה הרבה מאד.

הרי כל הנאמר באחת מארבע צורות אלה, הוא נבואה ואומרו נביא.

אבל מה שנאמר בו ויבא אלוהים אל פלוני בחלום הלילה, אין זה נבואה כלל ולא [רנז] אותו האיש נביא, כי ענינו שבאה הערה מאת ה' לאותו האדם, ובאר לנו שאותה ההערה הייתה בחלום, כי כמו שמסבב ה' תנועת אדם זה למען הצלת אדם אחר או השמדתו , כך סבב התחדשות דברים שרצה שיתחדשו במראה חלום.

כי אין לנו ספק שלבן הארמי רשע גמור וגם עובד עבודה זרה, ואבימלך אף על פי שהיה איש צדיק בעמו הרי כבר אמר אברהם אבינו על ארצו וממשלתו רק אין יראת אלוהים במקום הזה , ונאמר בכל אחד מהם כלומר: לבן ואבימלך, ויבא אלוהים אל אבימלך בחלום הלילה , וכך בלבן בחלום הלילה .

דע זאת, והתבונן ההבדל בין אומרו ויבא אלוהים לבין אומרו ויאמר אלוהים, ובין אומרו בחלום הלילה לבין אומרו במראות הלילה.

ונאמר ביעקב ויאמר אלוהים לישראל במראות הלילה , ובלבן ואבימלך ויבא אלוהים וגו' בחלום הלילה, ולפיכך תרגמו אונקלוס ואתא מימר מן קדם ה', ולא אמר בהם ואתגלי ה'.

ודע, שפעמים נאמר ויאמר ה' לפלוני, ולא היה אותו הפלוני נביא , ולא נראה לו חזון כלל, אלא נאמר לו אותו הדבר על ידי נביא, כמו שאמר הכתוב ותלך לדרוש את ה' ואמרו בפירוש לבית מדרשו של עבר והוא אשר השיבה, ועליו נאמר ויאמר ה' לה.

אף על פי שאמרו גם ויאמר ה' לה על ידי מלאך , אפשר לבאר בו כי עבר הוא המלאך, כי הנביא נקרא לפעמים מלאך כמו שנבאר , או שהוא מוסב על המלאך אשר נראה לעבר באותה נבואה, או שאמרו זאת כדי לבאר שכל מקום שתמצא דברים מיוחסים לה' בסתם אינו אלא על ידי מלאך בשאר הנביאים כמו שביארנו.

הערות:

הערת המתרגם: אחר שכבר נתבהר לעיל בפרק לו מחלק זה.

הערת המתרגם: במדבר יב ו.

הערת המתרגם: בהרבה מקומות בדברי חז"ל.

הערת המתרגם: כגון מלכים א יח מו. ב ג טו. יחזקאל א ג. ג יד. ג כב. ה א. לג כב. לז א. מ, א.

הערת המתרגם: כגון בראשית טו א. במדבר כד ד. כד טז

הערת המתרגם: השווה גם הלכות יסודי התורה פ"ז הל' ב. ד דניאל י ח-ט. ומה שתמה קרשקש ושמא זה בדרגים הנמוכים של הנבואה כגון בדניאל? אדרבא ומה אם בדרגים הנמוכים כך בדרגים הגבוהים על אחת כמה וכמה, כי גוף האדם כלומר: גשמותו, אחידה היא לכל, ורמת ההשגה היא המשתנית. ואין להשיב ממשה כי אינו יכול להוות

אמת מידה לאחרים לרגל התערטלותו המוחלטת מן הגשמות מה שאין כל בריה יכולה להגיע לידי כך.
הערת המתרגם: ובהרחבה ראה [רנו] בסמוך פרק מב.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק לו מחלק זה.
הערת המתרגם: בראשית טו א.
הערת המתרגם: שם טו יב-יג.
הערת המתרגם: שם כה כג.
הערת המתרגם: בראשית רבה סג ח.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט כדרכו להשמיט כל מה שנראה לו כפילות מיותרת.
הערת המתרגם: בראשית לא יא.
הערת המתרגם: שם מו ב. ובר"ש הושמט פסוק זה.
הערת המתרגם: במדבר כב ט. ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: שם כב יב.
הערת המתרגם: בראשית לה א.
הערת המתרגם: שם לה י.
הערת המתרגם: בראשית כב יא. ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: שם כב טו. וצ"ל אל אברהם.
הערת המתרגם: בראשית ו יג.
הערת המתרגם: שם ח טו. ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: שם טו א.
הערת המתרגם: בראשית יב א.
הערת המתרגם: שם לא ג.
הערת המתרגם: יהושע ג ז.
הערת המתרגם: שופטים ז ב.
הערת המתרגם: במשה נאמר בלשון זה בתורה אחת עשרה פעמים. ובודאי שכוונת רבנו רק ליתר הנביאים, ולשון זה ממש נאמר בישעיה ח א וג. ובירמיה א ז וט ויב ויד. ג ו ויא. ט יב. יא וט. יג ו. יד יא ויד. טו א. אך אין ספק שכוונת רבנו לכל הצורות מסוג זה, ואלה רבים אצל כל הנביאים.
הערת המתרגם: כגון יחזקאל כד א. ורבים הם.
הערת המתרגם: שמואל ב כד יא. מלכים א יח א.
הערת המתרגם: מלכים א יט ט.

הערת המתרגם: יחזקאל א ג.
הערת המתרגם: הושע א ב.
הערת המתרגם: יחזקאל לז א. מ, א.
הערת המתרגם: אפשר: התעוררות. [רנז)
הערת המתרגם: לנקודה זו ראה בארוכה בהקדמת רבנו לזרעים ד"ה ונשארה כאן שאלה אחת. מהדורתי עמ' מג והלאה.
הערת המתרגם: בראשית כ יא .
הערת המתרגם: שם כ, ג.
הערת המתרגם: שם לא כד.
הערת המתרגם: בראשית מו ב.
הערת המתרגם: כן הוא ברוב כ"י תימן, ובר"ש חסר תיבת "נביא" וגם בהוצ' מונק ליתא. ולפיכך הוצרך ר"ש לתקן "לאותו הפלוני" כאלו כתוב "לד'לך" ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: בראשית כה כ ב.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה סג ז. ושם: של שם ועבר. וכ"ה בט"ש.
הערת המתרגם: וכדלעיל הע' - .
הערת המתרגם: לקמן בסמוך פרק מה. וראה גם לעיל בפרק ו מחלק זה.
הערת המתרגם: פרט למשה רבנו.

פרק [מב]

כבר ביארנו שכל מקום שנזכר ראיית מלאך או דיבורו, שאין זה אלא במראה הנבואה או בחלום. בין שפורש הדבר, ובין שלא פורש, כמו שקדם.
דע זה והבינהו מאוד מאד .
ואין הבדל בין אם יאמר הכתוב בהתחלה שהוא ראה המלאך, או שהיה פשט הדברים בהתחלה שהוא חשב אותו אחד מבני אדם, ורק בסוף העניין נתברר לו שהוא מלאך, כיון שמצאת בתכלית הדברים שאותו אשר נראה ודיבר היה מלאך, תדע ברור, כי מתחילת העניין היה מראה הנבואה או חלום של נבואה.
לפי שבמראה הנבואה או חלום של נבואה -
פעמים הוזה הנביא כי ה' מדבר עמו, כמו שנבאר * ,
ופעמים רואה מלאך מדבר עמו,
ופעמים שומע מי שמדבר עמו ואינו רואה אחד מדבר,
ופעמים רואה אדם מדבר עמו, ורק אחר כך יתברר לו שאותו המדבר מלאך.

וכיוצא בסוג זה של נבואה מזכיר שהוא ראה אדם עושה או אומר ואחר כך ידע שהוא מלאך.

ואל היסוד הגדול הזה כוון אחד החכמים ז"ל, ואף [רנח] גדול מגדוליהם, והוא ר' חייא הגדול, במה שנאמר בתורה וירא אליו ה' באלוני ממרא וגו' , שכיון שהקדים כלל, והוא שה' נגלה לו, בא לבאר היאך הייתה צורת אותה ההתגלות, ואמר שהוא תחילה ראה שלושה אנשים, ואירע (מה שאירע) , ואמרו, ונאמר להם (מה שנאמר). ואמר זה אשר ביאר את הביאור הזה כי דבר אברהם ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך , שגם זה תיאור מה שאמר במראה הנבואה לאחד מהם, ואמר לגדול שבהם אמרו , והבן גם פרשה זו כי היא סוד מן הסודות.

וכך אני אומר גם בפרשת יעקב באומרו ויאבק איש עמו , שזה בצורת החזון כיון שנתבאר בסוף שהוא מלאך, והיא כמו פרשת אברהם אשר בה הקדים הודעה כללית וירא אליו ה' וגו' , ואחר כך בא לבאר היאך היה הדבר. וכך ביעקב אמר ויפגעו בו מלאכי אלוהים , ואחר בא לבאר היאך אירע עד שפגעו בו, ואמר שהוא שלח שליחים ופעל ועשה ויוותר יעקב לבדו וגו', וזה הוא מלאכי אלוהים האמור עליהם בתחילה ויפגעו בו מלאכי אלוהים, וכל ההיאבקות והשיחה הללו במראה הנבואה.

וכך פרשת בלעם כולה בדרך ודיברי האתון כל זה במראה הנבואה, כיון שנתבאר בסוף דיבר מלאך ה' אליו.

וכך אני אומר בעניין יהושע וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו שזה במראה הנבואה, כיון שנתבאר בסוף העניין שהוא שר צבא ה'.

אבל אמרו ויעל מלאך ה' מן הגלגל וגו' ויהי כדבר מלאך ה' את הדברים האלה אל כל בני ישראל , הרי כבר אמרו חכמים בפירוש שמלאך ה' האמור כאן הוא פינחס, ואמרו זה פינחס שבשעה שהשכינה שורה עליו דומה למלאך ה' .

והנה ביארנו כי שם מלאך משותף, ושגם הנביא נקרא מלאך, כמו שאמר הכתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים , ונאמר ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה' , ואמר ויהיו מלעיבים במלאכי האלוהים .

וגם דבר דניאל והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחילה מועף ביעף נוגע אלי כעת מנחת ערב , כל זה במראה הנבואה.

ואל יעלה בדעתך כלל שתהא שם ראיית מלאך או שמיעת דברי מלאך כי אם במראה הנבואה או בחלום של נבואה, כפי הכלל במראה אליו אתוודע בחלום אדבר בו , וממה שהזכרתי תלמד על מה שנשאר ממה שלא הזכרתי.

וממה שהקדמנו מהכרחיות ההתכוננות לנבואה, וממה שהזכרנו בשיתוף שם מלאך, תדע כי הגר המצרית אינה נביאה , ולא מנוח ואשתו נביאים , לפי שאותם הדברים אשר שמעו או עלה ברעיונם הוא כעין בת קול שמזכירים חכמים תמיד, והוא מצב מסוים שיארע לאדם שאינו מעותד, אבל מטעה בזה שיתוף השם.

וזה הוא היסוד המסלק רוב הקשיים שבתורה, והתבונן אמרו וימצאה מלאך ה' על עין המים וגו' כמו שנאמר ביוסף וימצאהו איש והנה תועה בשדה , ולשון כל המדרשות שהוא מלאך. [רנט]

הערות:

הערת המתרגם: לעיל בסמוך פרק מא.

הערת המתרגם: אפשר: הטב הטב.

הערת המתרגם: "ט'ן" העולה על הלב לא על נכון.

* . לקמן בחלק זה פרק מד ופרק מה, עיין שם היטב בסוף הפרק שם דן רבנו בהרחבה במחזה זה

הערת המתרגם: "שכ'ץ" הוראתה אחד, פרט, יהיה איש או אשה או בעל חי, ואף כלי. ונמנעתי מלתרגם "מיש" כר"ש, [רנח] כי המלאכים נדמים פעמים אנשים פעמים נשים. וכדלעיל ח"א פרק מט.

הערת המתרגם: בראשית יח א.

הערת המתרגם: "וג'רי" הר"ש הבינה ענין ריצה בעבור שראה בפסוק וירא וירץ. ואין דרכו של רבנו להשתמש בביטוי המוני זה לריצה. ולפי כ"י העתיק: ואירע ואירע,

הערת המתרגם: בראשית יח ג.

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה מח ט,

הערת המתרגם: בראשית לב כה.

הערת המתרגם: שם לב ב.

הערת המתרגם: במדבר כב כב והלאה וראה לעיל פל"ב הע' .

הערת המתרגם: יהושע ה יג.

הערת המתרגם: שופטים ב א-ד.

הערת המתרגם: ראה ויקרא רבה פרשה א א.

הערת המתרגם: במדבר כ טז. וראה ויקרא רבה שם.

הערת המתרגם: חגי א יג.

הערת המתרגם: דברי הימים ב לו טז.

הערת המתרגם: דניאל ט כא.

הערת המתרגם: במדבר יב ו.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק לב ההשקפה השלישית.
הערת המתרגם: בראשית טז ז. כא יז,
הערת המתרגם: שופטים יג ג ויא. וראה לעיל בפרק השישי מחלק זה.
הערת המתרגם: בראשית טז ז.
הערת המתרגם: שם לז טו. [רנט]
חלק שני

פרק [מג]

כבר ביארנו בחיבורינו שהנביאים פעמים מתנבאים במשלים, והוא, שרואה דבר על דרך המשל.
פעמים יפורש לו עניין אותו המשל באותו מראה הנבואה עצמו.
כמו שרואה האדם חלום, ויתדמה לו באותו החלום שהוא כבר הקיץ וסיפר החלום לאחר ופירש לו ענינו, והכל חלום. וזה הוא שקוראים אותו חלום שנפתר בתוך חלום .
ויש מן החלומות שעניינן נודע לאחר ההתעוררות.
כך המשלים הנבואיים, פעמים מתפרשים ענייניהם במראה הנבואה כמו שנתבאר בזכריה באומרו אחר אשר הקדים אותם המשלים, וישב המלאך הדובר בי ויעירני כאיש אשר ייעור משנתו ויאמר אלי מה אתה רואה וגו' ואחר כך פירש לו המשל.
וכמו שנתבאר בדניאל באומרו, דניאל חלם חלם חזה וחזוי ראשה על משכבה , ואחר כך הזכיר כל המשלים והזכיר עיצבונו בגלל העדר ידיעת פירושיהם, עד ששאל את המלאך והודיעו פירושם באותו המראה עצמו, והוא אמרו קרבת על חד מן קאמיא ויציבא אבעא מנה על כל דנא ואמר לי ופשר מליא יהודענני . וקרא כל הפרשה חזון, אחר שהזכיר שהוא חלם חזה, הואיל ופירש אותו לו מלאך כמו שנזכר בחלום של נבואה, והוא אמרו אחר כך, חזון נראה אלי אני דניאל אחרי הנראה אלי בתחילה . וזה ברור, כי חזון נגזר מן חזה, ומראה נגזר מן ראה, וחזה וראה בעניין אחד, נמצא שאין הבדל בין אומרך במראה או במחזה או בחזון, ואין שם דרך שלישי זולת שני הדרכים אשר נאמרו בתורה במראה אליו אתוודע בחלום אדבר בו , אלא שיש בכך מעלות כמו שיתבאר.
ומן המשלים הנבואיים משלים רבים לא נתפרש עניינם במראה הנבואה, אלא שאחר ההתעוררות ידע הנביא מה הייתה הכוונה, כגון המקלות שלקח זכריה במראה הנבואה .
ודע כי כמו שרואים הנביאים דברים שהכוונה בהם משל,
כגון נרות זכריה , והסוסים וההרים ,

ומגילת יחזקאל ,
וחומת אנך אשר ראה עמוס ,
והחיות אשר ראה דניאל ,
וסיר נפוח אשר ראה ירמיה ,
וכל הדומה לכך מן המשלים אשר הכוונה בהן דימוי ענייניים,
כך רואים גם דברים אשר הכוונה בהם מה שמעיר עליו שם אותו הדבר הנראה, מצד גזרתו או השיתוף בשמות. וכאלו * פעולת הכוח המדמה הוא גילוי דבר שיש לו שם משותף, כדי ללמוד מאחד מענייניו על עניין אחר.
והנה גם זה ממיני המשלים , כגון דבר ירמיה מקל שקד, והייתה הכוונה ללמוד משיתוף שקד, לפיכך אמר כי שוקד אני וגו' לא מעניין המקל ולא מעניין השקדים.
וכן חזון עמוס כלוב קיץ, ללמוד ממנו על תום הקץ, לפיכך אמר בא הקץ .
ויותר מופלא מזה שתהא ההערה בשם מסוים, אותיות אותו השם הם אותיות שם אחר בשינוי סדרם, ואף על פי שאין גזרה בין אותם שני השמות ולא שיתוף עניין ביניהם כלל. כמו שתמצא במשלי זכריה בלקחו שני המקלות לרעיית הצאן במראה הנבואה, וקרא את האחד נעם ואת השני חובלים , והייתה הכוונה במשל זה כי האומה בראשית מצבה הייתה בנעם ה', והוא אשר ניהלה והדריכה, והייתה דבקה במשמעת ה' מתענגת בכך, וה' מטיב לה ואוהב אותה, כמו שאמר את ה' האמרת [רס] היום וגו' והר האמירך היום וגו' , ומנהיגה ומאמצה מאז משה ושאחריו מן הנביאים; ואחר כך נשתנה מצבה עד שמאסה משמעת ה' ומאס אותה ה', ועשה ראשיה חובלים כירבעם ומנשה.
והנה זה לפי הגזרה, כי חובלים מן מחבלים כרמים . ואחר כך למד עוד מזה כלומר: מן השם חובלים על מאסם את התורה ומאיסת ה' אותם.
ועניין זה אינו נגזר מן חובלים כי אם בשינוי סדר החית והבית והלמד, לפיכך אמר בעניין המאיסה והגעילה מן המשל הזה, ותקצר נפשי בהם וגם נפשם בחלה בי , הפך אותות 'חבל' ועשאם 'בחל'.
ובאו כפי דרך זו דברים נפלאים מאוד שגם הם סודות, באומרו במרכבה נחושת, וקלל, ורגל, ועגל , וחשמל , ובמקומות זולת זה, אם תעקוב אחריהם בדעתך בכל מקום יתבארו לך מכלל הדברים אחרי הערה זו.
הערות:
הערת המתרגם: אם כי כתב רבע "תואליפנא" בלשון רבים, הרי כנראה הדברים אמורים במשנה תורה בהלכות יסודי התורה פ"ז הל' ג,
הערת המתרגם: "פקד" ובר"ש הושמט.

הערת המתרגם: ברכות נה ב.
הערת המתרגם: זכריה ד -א-ב
הערת המתרגם: דניאל ז א.
הערת המתרגם: שם ז טז.
הערת המתרגם: שם ח א.
הערת המתרגם: במדבר יב ו.
הערת המתרגם: זכריה יא ז והלאה.
הערת המתרגם: שם ד ב.
הערת המתרגם: שם ו א-ז.
הערת המתרגם: יחזקאל ב ט.
הערת המתרגם: עמוס זז.
הערת המתרגם: דניאל פרק ו ופרק ח.
הערת המתרגם: ירמיה א יג.
הערת המתרגם: הנביאים.
* . והמלה שכאן" אלף נעה ונון מותזת (שד), ואפשר לקרוא אלף נחה (סכן) ואז יש לתרגם: ותהיה פעולת וכו'
הערת המתרגם: אפשר: ההמשל.
הערת המתרגם: ירמיה א יא-יב
הערת המתרגם: עמוס ח ב.
הערת המתרגם: זכריה יא ז
הערת המתרגם: דברים כו יז יח.
הערת המתרגם: שיר השירים ב טו. [רס]
הערת המתרגם: זכריה יא ח.
הערת המתרגם: יחזקאל א ז, ובר"ש "ורגל עגל" כבכ"י ס. ואינו נכון כי כל אחת לענין אחר וכדלקמן בתחילת ח"ג.
הערת המתרגם: שם א ד.
הערת המתרגם: כלומר: כשתתבונן בכל ענין במקומו ובהיקף הראוי לו תתבאר לך נקודת המשל מרוח הדברים וכללותן. ולפי מ. "הדברים הללו" ואינו נכון.

פרק [מד]

הנבואה לא תהיה אלא במראה או בחלום כמו שביארנו כמה פעמים , ולא נחזור על זה תמיד.

ונאמר עתה, כי כאשר מתנבא הנביא -

- יש שהוא חוזה משל כמו שביארנו כמה פעמים.

- ויש שהוא חוזה ה' יתעלה במראה הנבואה מדבר עמו , כמו שאמר ישעיה ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילד לנו .

- ויש שהוא שומע מלאך מדבר עמו והוא רואה אותו, וזה הרבה מאד, כמו שאמר ויאמר אלי מלאך האלוהים וגו' , ויאמר אלי הלא ידעת מה המה אלה, ויען המלאך הדובר בי וגו' , ואשמעה אחד קדוש מדבר , וזה רב מלספור,

- ויש שחוזה הנביא איש מבני אדם מדבר עמו כמו שאמר ביחזקאל והנה איש מראהו כמראה נחושת וגו' וידבר אלי האיש בן אדם וגו' , אחר שהקדים לומר הייתה עלי יד ה' .

- ויש שאין הנביא רואה צורה כלל, אלא שומע דברים בלבד במראה הנבואה מדברים עמו, כמו שאמר דניאל ואשמע קול אדם בין אולי , וכמו שאמר אליפז דממה וקול אשמע , וכמו שאמר גם יחזקאל ואשמע את מדבר אלי , לפי שאין אותו העניין אשר השיג במראה הנבואה הוא אשר דבר עמו, אלא הפסיק אותה הפרשה המופלאה והנפלאה אשר ביאר שהוא השיג אותה, והחל בעניין החזון וצורתו ואמר ואשמע את מדבר אלי.

ואחר מה שקדמנו מן החילוקים הללו אשר העידו בהן הכתובים, אומר, כי אותם הדברים שהנביא שומעם במראה הנבואה, פעמים גם נדמה לו שהוא בתכלית הגודל , כמו שחולם האדם שהוא שמע רעם חזק או ראה רעידת אדמה או ברק , והרבה חולמים כן.

ואפשר [רסא] שישמע אותם הדברים שהוא שומע במראה הנבואה כדיבור הרגיל הידוע עד שלא יהיה שונה ממנו במאומה, יתבאר לך זה מפרשת שמואל הנביא, שכאשר קרא אותו ה' יתעלה במצב הנבואי, חשב כי עלי הכהן קראו פעם אחר פעם שלוש פעמים, ואחר כך ביאר הכתוב סיבת הדבר ואמר כי מה שהביאו לידי כך שחשב שהוא עלי מפני שלא היה יודע אז כי דבר ה' לנביאים יהיה בצורה זו, וטרם נתגלה לו סוד זה עד כה. אמר בטעם הדבר, ושמואל טרם ידע את ה' וטרם יגלה אליו דבר ה' , כלומר: שלא היה יודע ולא נתגלה לו שכך הוא דבר ה'. אבל אמרו טרם ידע את ה', רוצה לומר שלא

קדמה לו נבואה, כי המתנבא כבר נאמר בו במראה אליו אתוודע . ויהיה פירוש הפסוק לפי עניינו כך, ושמואל לא נתנבא לפני כן, ואף לא ידע שכך תהיה צורת הנבואה.
דע זאת.
הערות:
הערת המתרגם: פרט כמובן לנבואת משה רבנו כפי שקדם לעיל פרק לה. וראה גם לעיל בחלק זה פרק לד בע' . ובספרו היד החזקה הלכות יסודי התורה פרק ז. ובהקדמתו לאבות פ"ז.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק מב "ופעמים חוזה הנביא כי ה' מדבר עמו". ועל פרט זה דן רבנו בהרחבה לקמן סוף פרק מה ד"ה אבל האם אפשר, עיין שם היטב.
הערת המתרגם: ישעיה ו ח.
הערת המתרגם: בראשית לא יא. ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: זכריה ד ה.
הערת המתרגם: דניאל ח יג.
הערת המתרגם: יחזקאל מ ג-ד.
הערת המתרגם: שם מ, א,
הערת המתרגם: דניאל ח טז.
הערת המתרגם: איוב ד טז. והלמידות מדברי אליפז מקבלת משמעות מיוחדת בשים לב לכך שהוא בעל ההשקפה התורתית הנכונה מכל יתר חבריו, וכדלקמן ח"ג פרק כב.
הערת המתרגם: יחזקאל ב ב.
הערת המתרגם: כלומר: המרכבה עד סוף הפרק הראשון. ובר"ש "הנפלא הזר" ולא דק. ודברי רבנו כאן על הבדלת השגת המרכבה במראה הנבואה מחזון הנבואה ראוים לשימת לב.
הערת המתרגם: כלומר: קול גדול.
הערת המתרגם: "זלאזל" ואפשר גם "רעש" [רסא] כתרגום ר"ש אם הכוונה לרעש אדמה.
הערת המתרגם: "צואעק" ברק המתפרץ בלבת אש עצומה ובקול רעם אדיר, ורבות פוגעת בקברות הרשעים ותיקד עד שאול תחתית.
הערת המתרגם: "ט'ן" ראה לעיל פמ"ב הע' .
הערת המתרגם: ומענין בפרשה זו ששמואל זהה את הקול הקורא לו עם קולו של עלי אשר ללא ספק מוכר לו היטב שהרי שנים רבות גדל לפניו. ואילו "שמע" קול שונה, לא היה פונה כפעם בפעם ישר אל עלי, אלא היה יוצא החוצה לחפש את הקורא. וראה לעיל

בחלק זה פרק לו ד"ה וכבר ידוע כי הדבר. ולכן ברור מדוע לא פירש רבנו שכל הפניה אל עלי ותשובת עלי כפעם בפעם תהליך התחזקות המחזה. כדרך שעשה במקרים אחרים.
הערת המתרגם: שמואל-א ג ז.
הערת המתרגם: בריש "או יהיה אמרו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: במדבר יב ו.
הערת המתרגם: בר"ש "ולזה" ואינו נכון.

פרק [מה]

ואחר מה שקדם מביאור אמתת הנבואה כפי שמחייב העיון, עם מה שנתבאר בתורתנו, ראוי שאזכיר לך מעלות הנבואה כפי שני היסודות הללו .
ואלה אשר אקראם מעלות הנבואה, לא כל מי שהוא במעלה מהן הוא נביא. אלא המעלה הראשונה והשניה הם דרגות לנבואה, ואינו נמנה מי שהגיע לדרגה מהן נביא מכלל הנביאים אשר קדם הדיבור בהם. ואף על פי שנקרא אי פעם נביא, הרי זה על דרך ההכללה, מפני שהוא קרוב מאוד לנביאים.
ואל יטעך במעלות אלו מה שתמצא בספרי הנבואה נביא בא לו החזון בצורת אחת המעלות הללו, ויתבאר באותו הנביא עצמו שבא לו החזון בצורת מעלה אחרת, לפי שהמעלות הללו אשר אזכיר, הם שחזון אותו הנביא בא לו מקצתו כפי צורה מהן, ויבוא לו חזון אחר בזמן אחר כפי מעלה למטה ממעלת החזון הראשון, כי כשם שאין הנביא מתנבא כל ימיו ברציפות, אלא יש שיתנבא בזמן ותפסק ממנו הנבואה כמה זמנים, כך יתנבא בזמן מסוים בצורת מעלה רמה, ויתנבא בזמן אחר בצורת מעלה למטה ממנה, ואפשר גם שלא ישיג אותה המעלה הרמה כי אם פעם אחת בחייו ואחר כך תישלל ממנו, ואפשר שישאר במעלה למטה ממנה עד אשר תפסק נבואתו.
כי הכרחי על כל פנים שתסתלק הנבואה משאר הנביאים לפני מותו, אם זמן מועט או מרובה, כמו שנתבאר בירמיה באומרו [רסב] לכלות דבר ה' מפי ירמיה , וכמו שנתבאר בדוד באומרו ואלה דברי דוד האחרונים והוא הדיו לכולם.
ואחר אשר הקדמתי הקדמה זו והצעתה, אחל להזכיר המעלות שמדובר עליהן, ואומר.
המעלה הראשונה:
תחילת מעלות הנבואה שילווה את האדם עזר אלוהי יעוררו ויזרזו לעשות טובה גדולה בעלת ערך, כגון הצלת קבוצת חסידים מידי קבוצת רשעים, או הצלת הסיד גדול, או השפעת טובה על אנשים רבים, וימצא מצד עצמו לכך התעוררות ודחיפה * לפעולה,

וזה נקרא רוח ה', והאדם אשר ילווהו מצב זה, אומרים עליו שהוא צלחה עליו רוח ה' , או לבשה אותו רוח ה' , או נחה עליו רוח ה , או היה ה' עמו , וכיוצא בשמות אלו.
וזו היא דרגת כל שופטי ישראל אשר נאמר בהם באופן כללי, וכי הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט והושיעם , וזוהי גם דרגת כל משיחי ישראל החסידים.
ונתבאר זה בפירוט במקצת השופטים והמלכים, ותהי על יפתח רוח ה' , ואמר בשמשון ותצלח עליו רוח ה' , ונאמר ותצלח רוח אלוהים על שאול כשמעו את הדברים , וכך נאמר בעמשא כאשר עוררתו רוח הקדש לעזרת דוד, ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים לך דויד ועמך בן ישי שלום וגו' .
ודע כי בדומה לכוח הזה, לא נפרד ממשה רבנו מעת שהגיע לגיל הבגרות, ולפיכך נתעורר להרוג את המצרי ולנזוף בחוטא משני הניצים . ומחמת תוקף הכוח הזה בו, אפילו לאחר שפחד וברח, כאשר הגיע למדין והוא זר ירא, כיון שראה דבר עושק לא יכל להימנע מלסלקו, ולא היה בכוחו לסבלו, כמו שאמר ויקם משה ויושען .
וכך נתלווה עם דוד בדומה לכוח זה, מאז שנמשח בשמן המשחה, כמו שאמר הכתוב ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה , ולפיכך היה לו האומץ נגד הארי והדוב והפלשתי .
וכגון רוח ה' זו לא גרמה לאחד מאלו לדבר במאומה, אלא תכלית הכוח הזה לעורר אותו האמיץ לפעולה מסוימת. ולא לאיזו פעולה שתזדמן, אלא לעזרת עשוק, אם אחד גדול, ואם קבוצה, או למה שיביא לידי כך.
וכשם שאין כל הרואה חלום צודק נביא, כך אין כל מי שלווה אותו עזר לדבר מסוים איזה דבר שיהיה כגון רכישת ממון או השגת מטרה המעניינת אותו ייאמר עליו שלוותה אותו רוח ה', או ה' עמו, ושהוא עשה מה שעשה ברוח הקדש, אלא אומרים כן במי שעשה מעשה טוב שיש לו ערך גדול או מה שמביא לידי כך, כגון הצלחת יוסף בבית המצרי אשר הייתה סיבה ראשונית לדברים גדולים שאירעו אחר כך כפי שידוע.
המעלה השניה:
היא שירגיש האדם כאלו דבר מה חל בו, וכוח אחר עבר עליו שמדובבו, ואז ידבר בדברי חכמה, או תהילה, או בדברי תוכחת מועילים, או בדברים מדיניים או אלוהיים, [רסג] וכל זה בהקיץ ובמצב של שימוש החושים כרגיל, וזהו שאומרים עליו שהוא מדבר ברוח הקדש * .
ובכיוצא בזה מרוח הקודש חיבר דוד תלים, וחיבר שלמה משלי וקוהלת ושיר השירים. וכן דניאל ואיוב ודברי הימים ושאר הכתובים, בכיוצא בזה מרוח הקודש נתחברו.

ולפיכך נקראים כתובים, כוונתם שהם כתובים ברוח הקדוש, ובפירוש אמרו מגילת אסתר ברוח הקודש נאמרה .
ועל כגון רוח הקודש הזו אמר דוד רוח ה' דיבר בי ומילתו על לשוני , כלומר: שהיא דובבה אותו בדברים אלה.
ומן הסוג הזה היו שבעים זקנים שבהם נאמר ויהי כנוח עליהם הרוח ויתנבאו ולא יספו , וכן אלדד ומידד , וכן כל כהן גדול הנשאל באורים ותמים הוא מן הסוג הזה, כלומר: שהוא כמו שאמרו שכינה שורה עליו ומדבר ברוח הקודש .
וכן יחזיאל בן זכריהו מן הסוג הזה, והוא האמור עליו בדברי הימים הייתה עליו רוח ה' בתוך הקהל ויאמר הקשיבו כל יהודה וישבי ירושלם והמלך יהושפט כה אמר ה' לכם וגו' .
וכן זכריהו בן יהוידע הכהן מן הסוג הזה, לפי שבו נאמר ורוח אלוהים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמוד מעל לעם ויאמר להם כה אמר האלוהים .
וכן עזריהו בן עודד אשר נאמר בו ועזריהו בן עודד הייתה עליו רוח אלוהים ויצא לפני אסא וגו' , וכך כל מי שנאמר בו כיוצא בזה.
ודע כי גם בלעם מן הסוג הזה היה בזמן כשרותו, ולעניין זה רצה באומרו וישם ה' דבר בפי בלעם , כאלו אמר כי ברוח ה' ידבר, ועל עניין זה אמר הוא על עצמו שומע אמרי אל .
וממה שראוי להעיר עליו כי דוד ושלמה ודניאל הם מן הסוג הזה, ואינם מסוג ישעיה וירמיה ונתן הנביא ואחיה השילוני ודומיהם, לפי שאלו, כלומר: דוד ושלמה ודניאל, לא דברו ואמרו מה שאמרו כי אם ברוח הקדש.
אבל מה שאמר דוד אמר אלוהי ישראל לי דבר צור ישראל ענינו שהוא הבטיחו על ידי נביא או נתן או זולתו, כמו ויאמר ה' לה, וכמו ויאמר ה' לשלמה יען אשר הייתה זאת עמך ולא שמרת בריתי , אשר זה בלי ספק איום עליו על ידי נביא אחיה השילוני או זולתו.
וכן אמרו בשלמה בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלוהים וגו' אין זו נבואה מוחלטת, לא כמו היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמור , ולא כמו ויאמר אלוהים לישראל במראות הלילה , ולא כמו נבואת ישעיה וירמיה. כי כל אחד מאלה, אף על פי שבא אליו החזון בחלום, הרי אותו החזון מודיעו שהוא נבואה, ושחזון נראה לו. ובפרשת שלמה זו אמר בסופה ויקץ שלמה והנה חלום .
וכך בפרשה השנית, אמר בה וירא ה' אל שלמה שנית כאשר נראה אליו בגבעון , אשר נתבאר שהוא חלום. וזו דרגה למטה מן הדרגה האמור בה בחלום אדבר בו , לפי

שהמתנבאים בחלום אינם קוראים את זה חלום כלל אחר שמגיעה אליהם הנבואה בחלום, אלא מחליטים בהחלט שזה חזון, כמו שאמר יעקב אבינו כי כאשר הקיץ מאותו חלום של נבואה, לא אמר שזה חלום, אלא החליט ואמר אכן יש ה' במקום הזה וגו' , ואמר אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען , הרי שהחליט שזה חזון. אבל בשלמה אמר [רסד] ויקץ שלמה והנה חלום .

וכן דניאל תמצאהו אומר בסתם שהם חלומות, אף על פי שהוא רואה בהם מלאך ושומע דברים, וקורא אותן חלומות ואפילו אחר ידיעתו מהן מה שידע, אמר: אדין לדניאל בחזוא די ליליא רזא גלי , ואמר עוד באדין חלמא כתב וגו' חזי הוית בחזוי עם ליליא וגו' וחזוי ראשי יבהלנני , ואמר ואשתומם על המראה ואין מבין .

ואין ספק כי מעלה זו למטה ממעלת אשר נאמר בהם בחלום אדבר בו .

ולפיכך הסכמת כל האומה לסדר ספר דניאל מכלל כתובים לא מן הנביאים.

ולפיכך העירותיך כי סוג זה של נבואה אשר באה לדניאל ושלמה, ואף על פי שנראה בהן מלאך בחלום, הרי הם בעצמם לא מצאו שהיא נבואה בהחלט, אלא חלום המודיע דברי אמת, והרי הוא מסוג מי שמדבר ברוח הקדש, וזו היא המעלה השניה.

וכך בסידור כתבי הקדש לא עשו הבדל בין משלי וקוהלת ודניאל ותלים ובין מגלת רות או מגלת אסתר הכל ברוח הקודש נכתבו, וגם אלה כולם נקראים נביאים על דרך ההכללות.

המעלה השלישית:

והיא תחילת מעלות מי שאומר ויהי דבר ה' אלי, וכל שאר הלשונות שהם כפי העניין הזה, הוא שיראה הנביא משל בחלום, ובכל אותם התנאים אשר קדמו באמתת הנבואה , ובעצם אותו החלום של נבואה יתבאר לו עניין אותו המשל מה הוא המכוון בו, כגון רוב כל משלי זכריה .

המעלה הרביעית:

שישמע דברים בחלום של נבואה מפורשים וברורים, ולא יראה אומרם כמו שאירע לשמואל בחזון ראשון שנראה לו וכפי שביארנו ענינו .

המעלה החמישית:

היא שידבר עמו איש בחלום, כמו שאמר במקצת נבואת יחזקאל וידבר אלי האיש בן אדם וגו' .

המעלה השישית:

שידבר עמו מלאך בחלום, וזה מצב רוב הנביאים כאומרו ויאמר אלי מלאך האלוהים בחלום וגו' .

המעלה השביעית:

שיראה בחלום של נבואה כאלו הוא יתעלה מדבר עמו, כמאמר ישעיה ראיתי את ה' וגו' , ויאמר את מי אשלח וגו' , וכדברי מיכיהו בן ימלא ראיתי את ה' וגו'.

המעלה השמינית:

שיבוא לו חזון במראה הנבואה ויראה משלים, כאברהם במראה בין הבתרים , לפי שאותם המשלים היו במראה ביום כמו שנתבאר .

המעלה התשיעית:

שישמע דברים במראה כמו שנאמר באברהם והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה .

המעלה העשירית:

שיראה איש מדבר עמו במראה הנבואה, וגם זה כאברהם באלוני ממרא , וכיהושע ביריחו .

המעלה האחת עשרה:

שיראה מלאך מדבר עמו במראה כאברהם בשעת העקידה* , וזה לדעתי רום מעלות הנביאים אשר העידו הכתובים על מעמדם אחר בירור, מה שנתברר משלמות הגיון [רסה] האדם כפי שמחייב העיון, פרט כמובן למשה רבנו.

אבל האם אפשר שגם יראה הנביא במראה הנבואה כאילו ה' מדבר עמו , הנה זה לדעתי רחוק, ולא יגיע כוח פעולת המדמה לכך , ולא מצאנו מצב זה בשאר הנביאים, ולפיכך ביאר בתורה ואמר, במראה אליו אתוודע בחלום אדבר בו , עשה הדיבור בחלום בלבד, ועשה למראה התחברות השכל ושפעו, והוא אמרו אליו אתוודע, לפי שהוא התפעל מן ידע, ולא ביאר שיש במראה שמיעת דברים מאת ה'.

וכיון שמצאתי שהכתובים מעידים על דברים ששמעם הנביא, ובאר שזה במראה, אמרתי על דרך ההשערה שאפשר שיהיו הדברים הללו הנשמעים בחלום, ולא יתכן כמותו במראה, הוא שיהא ה' הוא אשר ידמה לו שהוא מדבר עמו, כל זה לפי הפשט.

ואפשר שיאמר אדם שכל מראה שתמצא בו שמיעת דבור, יהיה תחילת אותו הדבר מראה, ואחר כך יגיע להעמקה ויהיה חלום, כמו שביארנו באומרו ותרדמה נפלה על אברם , ואמרו זו הרדמה של נבואה , ויהיה כל דיבור הנשמע באיזה אופן שנשמע אינו אלא בחלום כמו שאמר הכתוב בחלום אדבר בו , אבל במראה הנבואה לא ישיג בו כי

אם משלים או התחברויות שכליות, שתגבש עניינים לימודיים כעין אותם המוסקים על ידי העיון כמו שביארנו , והוא אמרו במראה אליו אתוודע .
והנה לפי ביאור זה האחרון יהיו מעלות הנבואה שמונה מעלות והרמה והשלמה מכולן שיתנבא במראה באופן כללי ואפילו דבר עמו איש כאמור.
ושמא תקשה עלי ותאמר, כבר מנית במעלות הנבואה שיהא הנביא שומע הדיבור מאת ה' שהוא מדבר עמו כישעיה ומיכיהו, והיאך יתכן זה, והרי יסוד הוא אצלנו שכל נביא אינו שומע את הדיבור כי אם באמצעות מלאך, זולתי משה רבנו אשר בו נאמר פה אל פה אדבר בו ?.
תדע שהדבר כך, ושהאמצעי כאן הוא הכוח המדמה, לפי שאינו שומע שה' דבר עמו כי אם בחלום של נבואה, ומשה רבנו מעל הכפורת מבין שני הכרובים ללא שירות הכוח המדמה.
וכבר ביארנו במשנה תורה הפרשי אותה הנבואה, ופירשנו עניין פה אל פה , וכאשר ידבר איש אל רעהו , וזולתן, הבן אותו משם, ואין צורך לחזור על מה שכבר נאמר.
הערות:
הערת המתרגם: א, במראה אליו אתודע. ב, בחלום אדבר בו.
הערת המתרגם: רבנו הבחין לכתוב "מרתבה" ו"דרג'ה" את הראשונה תירגמתי מעלה, והשניה דרגה. והבחנת רבנו ביניהן לדעתי היא כל שהוא נמצא באופן יציב באחת שהן הרי הוא במעלה מסוימת, וכל מי שהמצב הנמוך משמש לו חווק ושלב כדי לטפס בו וממנו הלאה הרי אותו המצב בשבילו דרגה. ור"ש וריי"ח תירגמו הכל "מעלה",
הערת המתרגם: "מנהא". ור"ש רצה כנראה לפרש ותרגם "משתיהם".
הערת המתרגם: ובר"ש "לקצת כללות" ולא דק.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטה "הנבואה". [רסב]
הערת המתרגם: עזרא א א. וראה לעיל סוף פרק לו מחלק זה, ואשר שואלים על רבנו שלמד מפסוק זה בעוד שפשטו לדעתם כפי' רש"י וראב"ע לכלות השבעים שנה שדבר ה' ושמענום מפי ירמיהו, אינה שאלה, כי כאשר גלה ירמיה לבבל למ"ד שגלה, (לקמן פרק מו כתב רבנו שלג גלה ירמיה לבבל ולא ראה את פרת) או כאשר גלו ישראל אחרי מאורע ישמעאל בן נתניה פסקה נבואתו.
הערת המתרגם: שמואל ב כג א.
* . אפשר: ומשיבה.
הערת המתרגם: כגון שופטים יד ו ויט. שמואל א י, ו. טז יג.
הערת המתרגם: כגון שופטים ו לד. דברים הימים א יב יט. דברי הימים ב כד כ.

הערת המתרגם: כגון במדבר יא כה וכו. ישעיה יא ב.
הערת המתרגם: כגון שופטים ב יח. שמואל א ג יט. יח יב.
הערת המתרגם: שופטים ב יח.
הערת המתרגם: בר"ש "יועצי" וברי"ח "שרי" וכנראה שהמדפיסים שינו מאימת הנוצרים.
הערת המתרגם: שופטים יא כט,
הערת המתרגם: שם יד יט.
הערת המתרגם: שמואל א יא ו.
הערת המתרגם: דברי הימים א יב יט.
הערת המתרגם: שמות ב יב-יג.
הערת המתרגם: אפשר: לא התמהמה.
הערת המתרגם: שמות ב יז.
הערת המתרגם: שמואל א טז יג.
הערת המתרגם: שם יז לד והלאה. ואם כי פעל דוד נגד הארי והדב להצלת שה מהעדר ואין השה קהל חסידים או אדם גדול, כי כאשר רוח עוז ורוממות זו מתלוה לאדם פועלת היא או פועל הוא בה בכל מקרה בלתי צודק בעיניו ככל בעל תכונה מסוימת. ויש שתשלל ממנו כשמשון בהתגלחו.
הערת המתרגם: אפשר: המיוחדת לו.
הערת המתרגם: ויהי ה' את יוסף. [רסג] בראשית לט ב.
* . ראה גם אפלטון, פאידרוס פרק כד.
הערת המתרגם: מגילה ז א. ושם ג א אמרו בדניאל איהו לאו נביא.
הערת המתרגם: שמואל ב כג ב. וראה לעיל ח"א פרק מ. גב במדבר יא כה.
הערת המתרגם: שם יא כו-כז.
הערת המתרגם: יומא עג ב.
הערת המתרגם: דברי הימים ב כ יד-טו.
הערת המתרגם: שם כד כ.
הערת המתרגם: שם טו א-ב.
הערת המתרגם: במדבר כג ה.
הערת המתרגם: שם כד ד. וראה לעיל פמ"ב הע' .
הערת המתרגם: שמואל ב כג ג. וראה בהקדמת אבות פ"ז. מהדורתי עמ' שצד.
הערת המתרגם: בראשית כה כג. וכדלעיל סוף פרק מא.

הערת המתרגם: מלכים א יא יא.
הערת המתרגם: כתב רבנו "בלי ספק" כי אחרי שעשה כל מה שנשמר עליו לפי פשטי הכתובים והתמסר למה שהתמסר לא יתכן שתשרה עליו אפילו רוח הקדש.
הערת המתרגם: מלכים א ג ה.
הערת המתרגם: בראשית טו א.
הערת המתרגם: שם מו ב.
הערת המתרגם: מלכים א ג טו,
הערת המתרגם: שם ט ב.
הערת המתרגם: במדבר יב ו.
הערת המתרגם: בראשית כח טז. [רסד]
הערת המתרגם: שם מח ג.
הערת המתרגם: בר"ש "מתיר המאמר". ולא דק.
הערת המתרגם: דניאל ב יט.
הערת המתרגם: שם ז א-ב.
הערת המתרגם: שם ז טו
הערת המתרגם: שם ח כז.
הערת המתרגם: שבה אמרו בפירוש שנכתבה ברוח הקדש.
הערת המתרגם: שנתבארו לעיל בחלק זה פרק לו ד"ה ואחר ההקדמות הללו.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק מג.
הערת המתרגם: לעיל בסמוך סוף פרק מד.
הערת המתרגם: יחזקאל מ, ד.
הערת המתרגם: בראשית לא יא.
הערת המתרגם: ישעיה ו א, וצ"ל ואראה את אד'. כי לא נאמר בישעיה כלל ראיתי את ה'.
הערת המתרגם: שם ו ח.
הערת המתרגם: מלכים א כב יט. דברי הימים ב יח יח. ותמיהת קרקש כאן תמוהה ביותר. והנחתו נגד כל הכללים וללא כל הגיון, גם מה שניסה לתרץ לקמן אינו כלום.
הערת המתרגם: בראשית טו ט-י.
הערת המתרגם: לעיל פרק מא.
הערת המתרגם: בראשית טו ד.
הערת המתרגם: שם יח א.
הערת המתרגם: יהושע ה יג-טו. ושים לב לעיל פרק מב.

הערת המתרגם: בראשית כב.
הערת המתרגם: "תקריר מא תקרר" כלומר: [רסה] אחרי שנתברר לנו בלי ספק עד היכן הגיעה מעלתו הרמה של אברהם אביבו במושכלות, ושהגיע לשיא השלמות.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק מב הע' * , ומד הע' . ובשני המקומות הנ"ל כתב רבנו "יכלמה" וכאן "יכ'אטבה" ואין בעברית מילים המבחינות ביניהן כבערבית ולפיכך תרגמתי הכל דיבור.
הערת המתרגם: כי אין המדמה מדמה אלא מסוג הדברים שהוא שקוע בהרהור בהם וכל מעייניו נתונים להן, וכדלעיל פרק לו ד"ה וכבר ידוע שהדבר, ומי שטרם נצרף ונזדכך הרהורו עד לרמה שנתבארה לעיל ח"א פרק נח קשה לומר שתשרה עליו רוח נבואה.
הערת המתרגם: במדבר יב ו.
הערת המתרגם: לעיל פרק מא.
הערת המתרגם: בראשית טו יב.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה יז ו ופרשה מד יט.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק לח ד"ה ודע כי הנביאים האמתיים.
הערת המתרגם: במדבר יב ח.
הערת המתרגם: שמות כה כב.
הערת המתרגם: בהלכות יסודי התורה פ"ז הל' ו. ובפירושו למשנה סנהדרין פ"י מ"א ד"ה והיסוד השביעי, מהדורתי עמ' ריב. וראה גם איגרת תימן מהדורתי עמוד לח. ולעיל ח"א פ"ג ופ"ד ופ"ה.
הערת המתרגם: שמות לג יא. וראה לעיל ח"א פל"ז וח"ב פ"לב
חלק שני

פרק [מו]

מן הפרט האחד יש ללמוד על כל פרטי המין, ויודע כי זו צורת כל פרט ממנו.
ואשר רוצה אני לומר בדבר זה, כי מן הצורה האחת מצורות הודעות הנביאים, תלמד על כל [רסו] ההודעות אשר באותו המין.
ואחר הצעה זו, תדע שכמו שרואה האדם בשנתו שהוא נסע לעיר פלונית ונתחתן שם, וישב במשך זמן ונולד לו בן, וקרא לו פלוני והיה במצבו ובענייניו כך וכך , כך אלו המשלים הנבואיים הנראים או נעשים במראה הנבואה, כפי שמחייב המשל ההוא מעשה מן המעשים, ודברים שעושה הנביא, ומשך הזמן הנזכר בין מעשה למעשה על

דרך המשל, וההיעתקות ממקום למקום, כל זה אינו אלא במראה הנבואה, לא שהם מעשים מציאותיים בחושים הגלויים.
ונזכרים בספרי הנבואה מקצתם בסתם, שכיון שנודע כי הכל במראה הנבואה הסתפק מלחזור בעת הזכרת כל פרט מן המשל שהוא היה במראה הנבואה, כמו שאומר הנביא ויאמר ה' אלי ואינו צריך לבאר שזה היה בחלום.
ולכן חשבו ההמון שאותם המעשים וההיעתקויות והשאלות והתשובות שכל זה היה במצב השגת החושים לא במראה הנבואה.
ואני אזכיר לד מזה מה שלא יטעה בו שום אדם, ואסמיך לכך מקצת דברים שהן ממינו, ומאותו המקצת תלמד על מה שלא אזכיר. והנה מן הפשוטים אשר לא יטעה בו שום אדם, מה שאמר יחזקאל, אני יושב בביתי וזקני יהודה יושבים לפני וגו' ותישא אותי רוח בין הארץ ובין השמים ותבא אותי ירושלמה במראות אלוהים .
כך אמרו ואקום ואצא אל הבקעה לא היה אלא במראות אלוהים, כמו שנאמר באברהם ויוצא אותו החוצה והיה זה במחזה.
כך אמרו ויניחני בתוך הבקעה לא היה אלא במראות אלוהים.
והזכיר יחזקאל באותו המראה אשר הובא בו לירושלם אמר דבר שזה לשונו, וארא והנה חור אחד בקיר ויאמר אלי בן אדם חתר נא בקיר ואחתור בקיר והנה פתה וגו' , וכשם שהוא ראה במראות אלוהים שהוא נצטווה לחתור בקיר כדי שיכנס ויראה מה שנעשה שם, וחתר כפי שהזכיר במראות אלוהים, ונכנס במחתרת וראה מה שראה וכל זה במראה הנבואה, כך מה שאמר לו ואתה קח לך לבנה וגו' ואתה שכב על צדך השמאלי וגו' ואתה קח לך חיטין ושיעורים וגו' , וכן מה שאמר לו והעברת על ראשך ועל זקנך כל זה במראה הנבואה ראה שהוא עשה את המעשים אשר נצטווה לעשותם.
וחלילה לאל שיעשה את נביאיו לעג וקלס לנבלים ויצווים לעשות מעשי שטות , נוסף על הציווי בעבירה, לפי שהוא היה כהן, וחייב שני לאווין על כל פאת זקן או פאת ראש.
אלא כל זה היה במראה הנבואה.
כך [רסז] אני אומר באומרו כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף לא היה זה אלא במראות אלוהים, אלא שטועים חלושי ההגיון בכל זה ומדמים שהנביא מספר שהוא נצטווה לעשות כך ועשה, וכך סיפר שהוא נצטווה לחתור את הקיר אשר בהר הבית והוא היה בבבל ואמר שהוא חתרו כמו שאמר ואחתור בקיר , וכבר ביאר כי זח היה במראות אלוהים, וכמו שנאמר באברהם היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר , ונאמר באותו מראה הנבואה ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים , והנה זח

ברור שהוא במראה הנבואה, שהיה רואה שהוא הוצא מן המקום שהיה בו עד שראה את השמים, ואחר כך נאמר לו וספור הכוכבים, ונאמר תאור הדבר כפי שאתה רואה.
כך אני אומר בציווי שנצטווה בו ירמיה לטמון את האזור בפרת, וטמנו, ובקרו לאחר זמן רב ומצאו שכבר נרקב ונפסד , כל המשלים הללו במראה הנבואה, ולא יצא ירמיה מארץ ישראל לבבל ולא ראה פרת .
וכך אמרו להושע קח לך אשת זנונים וילדי זנונים וכל אותה הפרשה, לידת הילדים וקריאת שמותיהם פלוני ופלוני, הכל במראה הנבואה, כי אחרי שביאר שהם משלים, לא נשאר ספק שדבר מאלה היה במציאות, אלא כאשר נאמר בנו ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר וגו' .
וכך נראה לי כי פרשת גדעון בגיזה וזולתה לא היה זה כי אם במראה, ולא אקרא לו מראה נבואה בסתם, כי גדעון לא הגיע לדרגת הנביאים כל שכן לדרגת המופת, ולכל היותר שיגיע לשופטי ישראל, וכבר מנאוהו מקלי עולם כמו שביארנו , ואין כל זה כי אם בחלום, כמו חלום לבן ואבימלך כמו שאמרנו .
וכן דבר זכריה וארעה את צאן ההריגה לכן עניי הצאן ואקח לי שני מקלות וכל הפרשה עד סופה, דרישת השכר בנחת וקבלת השכר וספירת הכסף ונתינתו בבית היוצר , כל זה ראה במראה הנבואה שהוא נצטווה לעשותו ועשה במראה הנבואה או בחלום של נבואה.
ודבר זה לא יפקפק בו ולא יתעלם ממנו אלא מי שמתערבבים אצלו האפשריים בנמנעים .
וממה שהזכרתי לך תלמד על מה שלא הזכרתך הכל מין אחד ודרך אחד, הכל מראה נבואת וכל מה שייאמר באותו המראה שהוא עשה בו, או שמע, או יצא, או נכנס, או אמר, או נאמר לו, או עמד, או ישב, או עלה, או ירד, או נסע, או שאל, או נשאל, הכל במראה הנבואה.
ואפילו נמשכו אותם המעשים המתוארים וציוונו בזמנים ובאישים מסוימים ובמקומות, כיון שנתבאר לך שאותו המעשה משל, תדע ידיעה ברורה שהוא היה במראה הנבואה.
[רסח]
הערות:
הערת המתרגם: "שכ'ץ" פרט, יחידה, יכול להיות של מין האדם, או בעל חי, או צמח, או דומם, או מושג. ובריש "האיש".
הערת המתרגם: "צורה" אפשר לתרגם: צורה, או אופן. ובר"ש "תכונה" ואינו נכון לדעתי.
[רסו]

הערת המתרגם: "פי אלנום" ור"ן נתחלפה לו בתיבת "אלמנאם" וכתב "בחלום" ולא דק.
הערת המתרגם: יתכן כי שורה זו היתה מקור השראת החלום הטיפוסי של בעל "משל הקדמוני" בשער הרביעי סיפור הבחור והזקן הקוסם.
הערת המתרגם: "תנקל" כגון באברהם ויוצא אותו החוצה, וכדומה. ובר"ש "ונסיעות" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה ירמיה א, ז ט יב יד. יג ו. יחזקאל מד ב. זכריה יא יג.
הערת המתרגם: יחזקאל ח א-ג.
הערת המתרגם: שם ג כג.
הערת המתרגם: בראשית טו ה.
הערת המתרגם: יחזקאל לז א. וראה סנהדרין צב ב. ובכל מאמר תחית המתים לא הזכיר רבנו אף במילה אחת מתים שהחיה יחזקאל. ואף לא בשום חיבור אחר מחיבוריו. וראה גם לעיל מא העי' .
הערת המתרגם: שם ח ז-ח.
הערת המתרגם: שם ד א-ט.
הערת המתרגם: יחזקאל ה א.
הערת המתרגם: בר"ש "מתת נביאיו דומים לשוטים ולשיכורים" וטעה בקריאת המקור. וכנראה שרבנו רומז לדברי ההוא מין שאמר לר' אבהו אלהכון גחכן הוא וכו' ראה סנהדרין לט א.
הערת המתרגם: בר"ש "ויצוום לעשות מעשה השוטים ויצוום לעשות מעשה השגעון" וכנראה שתירגם תחילה באחת משתי הצורות ואח"כ החליף לשניה. והמעתיקים הכניסו שתיהן ללא הבחנה.
הערת המתרגם: איני יודע מקור לזה, גם בספר המצוות שלו לאוין מג-מד אין זכר לזה. גם בהלכות עבודה זרה פרק יב לא אמר כן. ולא עוד אלא שגילוח פאת הראש לא נכפל בכהנים בויקרא כא ה, ואין אלו הלאו האמור בכל, שם כ כז. ובספר המצוות לאוין קע כתב: ומן הסוג הזה עצמו האזהרה שהזהיר את הכהנים לא יקרחו קרחה בראשם ופאת זקנם לא יגלחו ובבשרם לא ישרטו שרטת, ושלשה לאוין אלו עצמן כבר קדמו לכל ישראל בכלל ואמר לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית, ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם. ונכפלו בכהנים להשלמת הדין בלבד כמו שנתבאר בסוף מכות (דף כ, א) כאשר נתבארו דיני שלוש מצוות הללו. ואילו היו לאוין מיוחדים בכוהנים ולא היו להשלמת דין אלא מצוות נפרדות כי אז היה הכהן חייב על

כל מעשה מהם שתי מלקיות, [רסז] משום שהוא ישראלי ומשום שהוא כהן, ואין הדבר כן, אלא מלקות אחת בלבד כשאר ישראל. עכ"ל. וברור כי רבנו אמר את הדברים כאן על דרך הדרש וההטפה שדרך המטיף להגדיל ולהפריז בעניין.

הערת המתרגם: ישעיה כ, ג.

הערת המתרגם: אפשר: "חלושי ההיקש" כלומר: שאין בכוח בינתם להקיש מדבר לדבר. ובר"ש "חלושי הסברא".

הערת המתרגם: בראשית טו א.

הערת המתרגם: שם טו ה.

הערת המתרגם: ראה ירמיה יג ד-ז.

הערת המתרגם: ראה פסיקתא רבתי כז. ומה לביתא במגלה יד ב שיצא מארץ ישראל להחזיר עשרת השבטים. אפשר שאין להקשות מדיברי אגדה וכפי שכתב רבנו לעיל בסוף הפתיחה למורה. ואפשר שכוונתו שלא יצא מארץ ישראל לבבל בגלות נבוזראדן.

הערת המתרגם: הושע א ב.

הערת המתרגם: ישעיה כט יא. וראה גם לעיל בחלק זה פרק כט.

הערת המתרגם: ראה שופטים ו כא-לז.

הערת המתרגם: ראש השנה כה ב.

הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק מא.

הערת המתרגם: זכריה יא י.

הערת המתרגם: שם יא יב-יג.

הערת המתרגם: אפשר: האפשריות בנמנעות. [רסח]

פרק [מז]

אין ספק שכבר נתבאר ונתברר כי רוב נבואת הנביאים במשלים, כי הכלי לכך זוהי פעולתו, כלומר: המדמה.

וכן ראוי לדעת גם מענייני ההשאלות וההגזמות מעט, לפי שפעמים יבוא זה בפסוקי ספרי הנבואה, ואם יובן הדבר שהוא בדיוק, ולא יוודע שהוא גוזמא והפלגה, או יובן כפי מה שמורה עליו הלשון לפי הנחתו הראשונה, ולא יוודע שהוא מושאל, יווצרו דברים מוזרים.

וכבר בארו ואמרו דיברה תורה לשון הבאי , כלומר: ההגזמה, ולמדו באומרו ערים גדלות ובצורות בשמים , וזה נכון.

ומסוג ההגזמה אמרו כי עוף השמים יוליך את הקול , ועל פי זה נאמר אשר כגבה ארזים גבהו וגו' , וסוג זה מצוי הרבה בדברי כל הנביאים, כלומר: דברים שנאמרו על דרך ההגזמה וההפלגה לא על דרך הדיוק והדקדוק.

ואינו מסוג זה מה שאמרה תורה בעוג הנה ערשו ערש ברזל וגו' , כי ערש היא המיטה, אף ערשנו רעננה , ואין ערש האדם כפי מידתו בשווה, לפי שאינו בגד שלובש אותו, אלא הערש יהיה תמיד יותר גדול מן האדם הישן עליו. והנוהג הידוע שהוא יהיה יותר ארוך מן האדם בכדי שליש אורכו. ואם היה אורך הערש הזה תשע אמות, יהיה אורך הישן עליו כפי הנוהג ביחס המיטות שש אמות או יותר מעט. ואמרו 'באמת איש', רוצה לומר אמת אדם בינוני , כלומר: משאר בני אדם, לא שזה באמת עוג. לפי שכל אדם אברי יחסיים על הרוב, והרי הוא אומר כי אורך עוג היה פי שנים באורך אחד משאר בני אדם או יותר מעט, וזה בלי ספק נדיר באישי המין, אלא שאינו נמנע בשום אופן.

אבל מה שנתפרש בתורה מדיוק חיי אותם האנשים , אני אומר שלא היה אותם החיים אלא אותו האיש האמור לבדו, אבל שאר האדם חיו החיים הטבעיים הרגילים, ותהיה הנדירות הזו באותו האדם, אם על ידי גורמים רבים במזונו והנהגתו, או על דרך הנס ונוהג לפי דרכו , ולא יתכן לומר בו זולת זה.

ועל דרך זו ראוי להתבונן מאוד בדברים שנאמרו על דרך ההשאלה, מהם שהוא פשוט וברור שלא יסתפק בו שום אדם, כגון אמרו ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף שההשאלה בזה ברורה.

וכן אמרו גם ברושים שמחו לך וגו' תירגם יונתן בן עוזיאל אף שלטונין חדיאו לך עתירי נכסין, עשאו מעניין המשל , כמו חמאת בקר וחלב צאן.

וההשאלות האלה רבים מאוד מאד בספרי הנבואה, מהם אשר ההמון מרגיש שהם מושאלות, ומהם שהם חושבים שאינן מושאלות, כי לא יסתפק אדם באומרו יפתח ה' לך את אוצרו וגו' שזו השאלה, ושאין לה' אוצר שאוצר בו המטר , וכן אמרו ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן , לא יחשוב שום אדם שיש בשמים שער ודלתות , אלא זה על דרך הדימוי, והוא אחד ממיני ההשאלה.

וכך ראוי להבין אמרו נפתחו השמים , ואם אין מחני נא מספרך אשר [רסט] כתבת , אמחנו מספרי , ימחו מספר חיים , כל זה על דרך הדימוי, לא שיש לו יתעלה שם ספר שכותב בו ומוחק כפי שחושב ההמון אשר אינם מבינים מקום ההשאלה כאן, והכל מסוג אחד.

והבן כל מה שלא הזכרתי כפי מה שהזכרתי בפרק זה, וחלק העניינים בדעתך והבחן ביניהם, יתבאר לך מה שנאמר על דרך המשל, ומה שנאמר על דרך ההשאלה, ומה שנאמר על דרך ההגזמה .

ומה שנאמר כפי שמורה עליו ההנחה הראשונה בדיוק, ואז יתבארו לך כל הנבואות ויתבררו, וישארו לך דעות מושכלות נוהגות לפי סדר, רצויות לפני ה', כי אין רצוי לפניו יתעלה כי אם האמת, ואין מכעיסו כי אם השווא.

ואל יתבלבלו השקפותיך ומחשבותיך, ויהיו בדעותיך השקפות בלתי נכונות רחוקות מאוד מן האמת ותחשבם תורה, כי התורות הם אמת צרופה אם הובנו כראוי אמר צדק עדותך לעולם וגו', ואמר אני ה' דובר צדק .

וגם בהבחנה זו תינצל מלדמות מציאות דבר שלא המציא אותו ה'; ומהשקפות רעות אשר יתכן שיביאו מקצתן לידי כפירה, ודעות גרועות ביחס לה', כמצבי הגשמות והתארים וההתפעלויות כמו שביארנו , או תחשוב על אותם הדברים הנבואיים שהם בטלים וכל הצרה המביאה לידי כך היא הזנחת מה שהעירונו עליו.

והנה גם עניינים אלה מסתרי תורה, ואף על פי שדיברנו בהם יש בו הכללה, הרי פירוטו קל אחרי כל מה שקדם.

הערות:

הערת המתרגם: חולין צ, ב. תמיד כט א.

הערת המתרגם: דברים א כח.

הערת המתרגם: קוהלת י כ.

הערת המתרגם: עמוס ב ט.

הערת המתרגם: דברים ג יא

הערת המתרגם: שיר השירים א טז.

הערת המתרגם: אפשר: ממנו.

הערת המתרגם: כן הוא בכל נוס' כתבי היד של המקור, וכ"ה גם ברי"ח. ובר"ש "או פחות מעט" וכנראה שתיקן כן מסברא, כי האדם הבינוני הוא יותר על שלוש אמות באמת איש, שהן בערך ס"מ, ואם עוג שש אמות, הרי הוא פחות מעט מכפל.

הערת המתרגם: האמורים בבראשית ה.

הערת המתרגם: אפשר: ונוהג כמשפטו.

הערת המתרגם: ישעיה נה יב. וראה גם רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר ב פרק י.

הערת המתרגם: ישעיה יד ח.

הערת המתרגם: ולא מענין ההשאלה.

הערת המתרגם: דברים לב יד.
הערת המתרגם: שם כח יב.
הערת המתרגם: וראה גם בדברי חז"ל חגיגה יב ב. אוצרות ברד ואוצרות שלג.
הערת המתרגם: תהלים עח כג-כד.
הערת המתרגם: אף הדורש בבכורות מה א דלתות לבית ולאשה לא השווה להן פסוק זה.
הערת המתרגם: יחזקאל א א. וראה לעיל מד הע' , ועצם הערה ביעף זו ראויה לשימת לב תוך קישור כל האמור בעניין זה. כי הלא מדובר במראה נבואה, או בחזון, וכל חזון מתגלה במשלים ובהשאלות לשוניות. וראה גם [רסט] לקמן ח"ג פרק ז.
הערת המתרגם: שמות לב לב. וראה גם פירוש רבנו לאבות פ"ב מ"א.
הערת המתרגם: שם לב לג.
הערת המתרגם: תהלים סט כט.
הערת המתרגם: "יט'ן" מחשבה בלתי נכונה.
הערת המתרגם: "ישערוא" יעלו על לבם. ובר"ש "בלתי שוערים".
הערת המתרגם: הבאי והגזמה באו אצל רבנו לחילופין בשל שכנותם העניינית. אם כי חז"ל בחולין צ, ב. הבחינו ביניהן.
הערת המתרגם: כתב רבנו כאן לשון הכעסה. וראה לעיל ח"א פרק לו.
הערת המתרגם: אפשר: מצוות כי המצוות הם.
הערת המתרגם: תהלים קיט קמד.
הערת המתרגם: ישעיה מה יט.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק נה.
הערת המתרגם: כלומר: בתפשך את הדברים כפשוטם אתה עלול לבוא לידי אחת משתים, או לידי אמונות הבל בפרט ביחס לה' ותהיה מכעיס, או שתראה אותם נגד ההגיון והאמת ותכפור בהן.

פרק [מח]

פשוט הוא מאוד שכל דבר מתחדש יש לו סיבה קרובה חדשה אותו, ולאותה הסיבה סיבה, וכך עד שיסתיים הדבר לסיבה הראשונה לכל דבר, כלומר: רצון ה' וחפצו . ולפיכך פעמים נשמטים בדבר הנביאים כל אותם הסיבות האמצעיות, ומיחסים לה' אותה הפעולה הפרטית המתחדשת, ואומרים שהוא יתעלה עשאה.
וכל זה ידוע, וכבר דברנו בו אנחנו וזולתנו מאנשי האמת , והיא השקפת כל אנשי תורתנו.

ואחר הצעה זו שמע מה שאבאר בפרק זה והתבונן בו התבוננות מיוחדת לו, יותר על התבוננותך שאר פרקי מאמר זה, והדבר אשר אבאר לך הוא זה.
דע, שכל הסיבות הקרובות אשר מהם נתחדש מה שנתחדש, אין הבדל בין שהיו אותן הסיבות עצמיות טבעיות או בחיריות או מקריות על דרך האירוע .
וכוונתי בבחיריות שתהא סבת אותו המתחדש בחירת אדם , ואפילו היתה הסיבה רצון בעל חי מכל בעלי החיים, הרי [רע] כל זה מתיחס לה' יתעלה בספרי הנביאים, ואומרים בסתם בדברם על אותה הפעולה כי ה' עשאה, או ציווה בה, או אמרה. ונאמרו בכל הדברים הללו לשון אמירה, ולשון דיבור, וליבון ציווי, ולשון קריאה, ולשון שליחה.
וזהו העניין אשר רציתי להעיר עליו בפרק זה. והוא, כיון שה' כפי שהונח * הוא אשר עורר אותו הרצון לאותו החי הבלתי הוגה, והוא אשר חייב אותה הבחירה לחי ההוגה, והוא אשר הנהיג הדברים הטבעיים כפי מהלכם , והאירוע הוא מטוב הדבר הטבעי כמו שנתבאר , ורובו משותף בין הטבע והבחירה והרצון * , נתחייב לפי כל זה לומר על מה שמתחייב מאותן הסיבות כי ה' ציווה שייעשה כך או אמר יהיה כך.
ואני אזכיר לך מכל אלו דוגמאות ועליהן תדון כל מה שלא אומר.
אמר במה שנוהג תמיד מן הדברים הטבעיים, כנמיסת השלג כאשר מתחמם האויר, והמית גלי מי הים בעת משב הרוח.
אמר ישלח דברו וימסם .
ויאמר ויעמד רוח סערה ותרומם גליו .
ואמר בירידת המטר ועל העבים אצווה מהמטיר וגו' .
ואמר במה שתהיה סיבתו בחירות אנושיות, כמלחמת עם שנמסר בידו עם אחר, או אדם שנתעורר להזיק לאדם אחר, ואפילו בקללה.
אמר בהשתלטות נבוכדנצר הרשע וצבאותיו, אני צוויתי למקדשי גם קראתי גיבורי לאפי , ואמר בגוי חנף אשלחנו .
ובפרשת שמעי בן גרא אמר כי ה' אמר לו קלל את דוד .
ובהצלת יוסף הצדיק מן הכלא אמר שלח מלך ויתירהו .
ובניצחון פרס ומדי על הכשדים אמר ושלחתי לבבל זרים וזרוה .
ובפרשת אליהו ע"ה כאשר סבב לו ה' אשה לכלכלו נאמר לו הנה צוויתי שם אשה אלמנה לכלכלך .
ואמר יוסף הצדיק לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלוהים
ואמר במה שהייתה סיבתו רצון בעל חי ותנועתו לצרכיו החיוניים, ויאמר ה' לדג , כיון שה' הוא אשר עורר בו אותו הרצון, לא שהוא עשאו נביא והראה לו חזון .

וכך נאמר בארבה שבא בימי יואל בן פתואל כי עצום עושה דברו .
וכך נאמר גם בהשתלטות חיות הטרף על ארץ אדום בזמן חורבנה בימי סנחריב, והוא הפיל להן גורל וידו הלקתה להן בקו , ואף על פי שלא הזכיר כאן לשון אמירה ולא ציווי ולא שליחה, אבל עניין הדברים דומה ופשוט. ועל כל הדומה לדוגמא זו מן הדברים תדון.
ואמר גם בדברים שיארעו במקרה בהחלט. אמר בפרשת רבקה ותהי אשה לבן אדניך כאשר דבר ה' .
ובפרשת דוד ויהונתן אמר לך כי שלחך ה' .
ובפרשת יוסף וישלחני אלוהים לפניכם .
הנה נתבאר לך היאך אומרים על עתוד הסיבות איך שנתעתדו, בין שהיו סיבות בעצם, או במקרה, או בבחירה, או ברצון, בחמשת לשונות אלו, והם:
צווי
אמירה
דבור
שליחה
קריאה.
דע את זה ונהג על פיו בכל מקום [רעא] לפי ענינו, ויסתלקו זרויות רבות ויתבאר לך אמתת הדבר באותו המקום שנראה רחוק מן האמת.
ועד כאן הגיעו הדברים בעניין הנבואה ומשליה ושימושיה, וזה כל מה שאמרתי לך בעניין זה במאמר זה, וניגש לעניינים אחרים בעזרת שדי.
נשלם החלק הזה השני ממורה הנבוכים ונסמך לו החלק השלישי [רעב]
הערות:
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק סו, ופרק סט מחלק א.ופרק כה מחלק זה ד"ה ודע.
הערת המתרגם: הכוונה החוקרים האמיתיים. ונדמה לי שהכוונה לרס"ג, וכמו שכתב בפירושו לבראשית ג כא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור. ראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי.
הערת המתרגם: "ערצ'יה אתפאקייה" והוסיף רבנו "אתפאקיה" כדי לסלק טעות בפירוש "ערץ'" מקרה, שהוא נשוא על נושא. ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: וכדלעיל הע' . [רע]
* . אפשר: שנחברה שאומת.
הערת המתרגם: וראה גם בהקדמתו לאבות הפרק השמיני ד"ה אבל הדבר, מהדורתי עמ' שצט.

הערת המתרגם: "מן פצ'ל אלאמר אלטביעי" כלומר: שזה מכלל הטוב שהשתית הקב"ה בעולם שכל דבר יציב בו והולך או נוהג לפי סדר ומשטר קבוע והמקרה הוא רק ביחס למקום ולזמן ולא לעצם הדבר. ובר"ש "והמקרה הוא ממותר הענין הטבעי".
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק סט. וראה גם לקמן ח"ג פרק יז.
* . להבדלי מושגי בחירה ורצון ראה לעיל בחלק זה פרק ז הע' .
הערת המתרגם: תהלים קמז יח.
הערת המתרגם: שם קז כה.
הערת המתרגם: ישעיה ה ו.
הערת המתרגם: שם יג ג.
הערת המתרגם: שם י, ו.
הערת המתרגם: שמואל ב טז י. וכוונת רבנו שהוא מזיקו בקללתו לפי דמיונו של המקלל. וראה ספר המצוות של רבנו לאווין שיז.
הערת המתרגם: תהלים קה כ.
הערת המתרגם: ירמיה נא ב.
הערת המתרגם: בר"ש "סבב לו ה' פרנסתו".
הערת המתרגם: מלכים א יז ט.
הערת המתרגם: בראשית מה ח.
הערת המתרגם: יונה ב יא.
הערת המתרגם: אפשר: עשאו נביא ונבהו. וראה לעיל פרק לב בהשקפה שלישית.
הערת המתרגם: יואל ב יא.
הערת המתרגם: ישעיה לד יז.
הערת המתרגם: בראשית כד נא. וכבר קראו חז"ל מעשה זה נחש, ראה חולין צה ב, וראה גם בהלכות עבודה זרה פי"א הל' ד.
הערת המתרגם: שמואל א כ כב.
הערת המתרגם: בראשית מה ז. [רעא]

חלק שלישי

הקדמה

כבר ביארנו כמה פעמים , כי עיקר המטרה הייתה במאמר זה ביאור מה שאפשר לבאר ממעשה בראשית ומעשה מרכבה ולפי מי שנתחבר לו מאמר זה.

וכבר ביארנו כי הדברים הללו מכלל סתרי תורה, וכבר ידעת תוכחתם ז"ל למי שמגלה סתרי תורה . וכבר ביארו ז"ל כי שכר המעלים סתרי תורה אשר הם ידועים וברורים לבעלי העיון - גדול מאוד.

אמרו בסוף פסחים, בעניין אמרו "כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה לאכל לשבעה ולמכסה עתיק" , אמרו: "למכסה דברים שגלן עתיק יומיא, ומאי ניהו סתרי תורה" .

ולכן הבן עד כמה הזהירו על הדבר אם אתה ממי שמבין. וכבר ביארו עומק מעשה מרכבה וזרותם מהבנת ההמון, ונתבאר כי אפילו הדבר אשר יתבאר ממנו למי שחננו ה' להבנתו, הרי הוא מנוע מצד הדין ללמדו ולהסבירו, כי אם בעל פה ליחיד המתואר , וגם לא יאמר לו אלא ראשי פרקים .

וזוהי הסיבה שנפסק מידע זה מן האומה כליל, עד שאין למצוא ממנו מעט ולא הרבה. וראוי הוא לנהוג בו כך, לפי שלא חדל להיות מסור מן הלב אל הלב ולא נכתב כלל בספר. וכיון שהדבר כך, היאך אמצא לי עצה להעיר על מה שאולי נתגלה ונתבאר לי, ונתברר בלי ספק לדעתי במה שהבנתי ממנו.

אבל להימנע מלכתוב מאומה במה שנתגלה לי, עד שיהא אובדנו באובדי, אשר אי אפשר בלעדיו , נראה לי כי זו אונאה גדולה כלפיך וכלפי כל נבוך, וכאלו היא גזלת דבר מבעליו , או קנאה ביורש על ירושתו, ושתי אלה מידות מגונות.

אבל לומר הדברים בפירוש כבר קדם מה שיש בכך מן האזהרה מצד הדין, נוסף על מה שהדעת מחייבת . נוסף לכך, שמה שנתברר לי ממנו הוא על [רעה] דרך ההשערה והמחשבה, ולא נראה לי בו חזון אלוהי שילמדני שכך היא הכוונה בדבר, ולא קבלתי את דעותי בכך ממורה, אלא הורוני המקראות שבספרי הנבואה ודברי חכמים, עם מה שיש בידי מן ההקדמות העיוניות, שהדבר כך בלי ספק. ואפשר שיהיה הדבר בהפכו ותהיה הכוונה עניין אחר .

וכבר העירתני התבונה הנכונה והעזרה האלוהית בכך למצב שאבאר, והוא שאני אפרש לך מה שאמר יחזקאל הנביא ע"ה פירוש אשר אם ישמעהו כל אדם יחשוב שאני לא אמרתי מאומה נוסף על מה שמורה עליו הכתוב, אלא כאילו אני מתרגם מילים משפה לשפה, או מתמצת עניין שדבריו פשוטים. וכאשר יתבונן בו מי שנתחבר לו מאמר זה, והבין פרקיו אחד אחד בהשגחה שלמה, יתבאר לו כל העניין אשר נתבאר לי ונתברר, עד שלא יעלם לו דבר. וזוהי תכלית היכולת לאחד בין הבאת המועלת לכל אדם, ובין מניעת אמירת הדברים בפירוש בלימוד דבר מן העניין הזה כראוי.

ואחרי הקדמת הקדמה זו תן דעתך לפרקים שיבואו בעניין הזה הנכבד הנעלה הגדול, אשר הוא יתד שהכל תלוי בו ועמוד שהכל נשען עליו . [רעו]

הערות:

הערת המתרגם: ראה בפתיחה לחלק א. ובח"ב פרק ב. ובעוד כמה מקומות.

הערת המתרגם: בתרגום מילולי "רוב" וכך כתב רי"ח.

הערת המתרגם: "ובחסב אלד'י אלפת לה" ומוסב על תלמידו ר' יוסף, והכוונה שהדברים נאמרו בספר זה בקצור וברמזים לפי רמת מי שנתחבר הספר בשבילו. ובר"ש "כפי מה שחובר לו" וכנראה לא דק. ורי"ח שיבש עוד יותר כדרכו.

הערת המתרגם: בפתיחה לחלק א, ובח"א פרק לד. ופרק עב. וח"ב פרק ב. ובכמה מקומות.

הערת המתרגם: "אנכארהם" תוכחת שיש בה אזהרה. ובר"ש ורי"ח "האשימו" ואינו נכון לדעתי.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק לב ופרק לד.

הערת המתרגם: ישעיה כג יח.

הערת המתרגם: כן היא הנוסחה בכל כ"י ובר"ש. ולפנינו בש"ס "שכיסה".

הערת המתרגם: פסחים קיט א.

הערת המתרגם: "גראבתהא" לדעתי זהו התרגום הנכון, כי הדברים הללו זרים להמון ומדמים שהם בלתי נכונים. וכפי שקדם כמה פעמים. ואפשר לתרגם"פלאיותם". ובר"ש ורי"ח "והיותו רחוק".

הערת המתרגם: "אלקדר" - תרגום מילולי "השיעור", והכוונה הדבר המועט שמסוגל האדם להבין מן הדברים הללו.

הערת המתרגם: הכוונה המתואר בהגיגה פ"ב מ"א חכם ומבין מדעתו. ובר"ש אין הדברים ברורים.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק לד.

הערת המתרגם: כלומר: שהם נמסרים רק ליחידים ודווקא בעל פה.

הערת המתרגם: נמסרים מאיש לאיש מפה לאוזן. וכעין האימרה הידועה "דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב".

הערת המתרגם: "עסאה" ודרך צניעות וענווה נאמרה. ובר"ש הושמטה.

הערת המתרגם: גם מילה זו נאמרה דרך צניעות כלומר: מה שברור לי בלי ספק כפי שאני מדמה. ובר"ש הושמטה.

הערת המתרגם: מי גבר יחיה ולא יראה מות ימלט נפשו מיד שאול סלה. תהלים פט מח.

הערת המתרגם: "גצב אלחק למסתחקה" גזילת זכויות ורכוש של מי שהוא מבעליו. ור"ש לא כיוון נכון לדעתי בהבנת "אלחק" כאן, וכתב "האמת מן הראוי לו".
הערת המתרגם: אף כאן הוסיף הר"ש משלו או "קינאת המוריש ביורש" ואין זה במקור.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א סוף פרק לא. [רעה)
הערת המתרגם: "חדם ותכ'מין אפשר "השערה והערכה", ובר"ש "היותי בעל סברא במה שנודע לי ממנו".
הערת המתרגם: כוונת רבנו למה שביאר במרכבות שבמראות יחזקאל. ואין ספק שברוח הקודש אמר רבנו דברים הללו, הייתה לו תחושה עליונה שכל מה שהוא בונה ורומז במרכבות לפי מבנה מערכת השמים ומערכות הארץ אשר הגיע אליהן המדע בימים ההם, שמא אין הדברים כך, כפי ש"הוכח" בימינו. ובכל אופן מבחינתנו אנו דבר גדול דבר אלינו רבנו. וחשוב יותר ממה שאמר, מה שלא אמר, כלומר: דיינו במה שרמז לנו לאן מופנים הדברים, והפרטים כבר נתאם בעצמנו בכל-דור כפי מושגיו, אם הדברים הם באמת כך. על כולן לימדנו רבנו באיזה סוג של מחשבה לגשת לאותן המיקראות, ודיינו בכך. ומאידך ראה גם לעיל ח"ב פרק לו ופרק לה. וכמצוות רבנו בהקדמתו.
הערת המתרגם: אפשר: ממצה, מסכם.
הערת המתרגם: כנראה על דרך הכתוב ישעיה כב כג-כה. וראה ירושלמי ברכות פרד סוף הל' א. ובבלי גטין יז,א.
הערת המתרגם: אף זה כנראה על דרך הכתוב שופטים טז כו. [רעו]

פרק [א]

ידוע, כי יש מבני אדם אנשים אשר צורות פניהם דומים לצורת חי משאר בעלי החיים, עד שתראה אדם כאילו פניו דומים לפני אריה, ואחר כאילו פניו פני שור, וכיוצא בהם, ועל פי הדמויות הללו הנוטות לדמויות פני בעלי חיים מכנים את בני אדם כך אמרו: פני שור ופני אריה ופני נשר, הם כולם פני אדם נוטים אל הצורות הללו של המינים הללו. יורוך על כך שתי ראיות:
האחת אמרו בחיות באופן כללי וזה מראיהן דמות אדם להנה , ואחר כך תיאר כל חיה מהן שיש לה פני אדם ופני נשר ופני אריה ופני שור.
והראיה השניה מה שביאר במרכבה השניה, אשר אמר אותה לביאור עניינים שהיו סתומים במרכבה הראשונה. אמר במרכבה השניה: וארבעה פנים לאחד פני האחד פני הכרוב ופני השני פני אדם והשלישי פני אריה והרביעי פני נשר , הרי ביאר כי אשר אמר

עליו פני שור, הוא פני הכרוב, וכרוב הוא הצעיר בגיל בבני אדם , והוא הדין בשני הפנים הנשארים , ולא השמיט פני שור אלא להעיר גם מצד גזרה מסוימת כפי שרמזנו בכך .
ולא יתכן לומר שמא זו השגת צורות אחרות, מפני שאמר בסוף התיאור הזה השני, היא החיה אשר ראיתי תחת אלוהי ישראל בנהר כבר .
והנה נתבאר מה שהתחלנו בביאורו. [רעז]
הערות:
הערת המתרגם: אפשר: מתכנים בני אדם כן. וראה שבת קיח ב ואמאי קרו ליה ורדימס שפניו דומין לורד.
הערת המתרגם: יחזקאל א י.
הערת המתרגם: שם א ה.
הערת המתרגם: "אבהמת" ובר"ש "שלא נזכרו".
הערת המתרגם: יחזקאל י יד: חגיגה יג ב, סוכה ה ב.
הערת המתרגם: ולפי זה יהא פירוש הא דאמור בראש השנה כד ב פרצוף אדם לחודיה תשתרי- פרצוף אדם יחיד בודד.
הערת המתרגם: ואנמא חד'ף כלומר: במרכבה השניה. ובר"ש טעה וחשב "חרף" מפני שלא שם לב לעניין וכתב "ואמנם אמר מילת פני שור".
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק מג. ד"ה ודע. וסבורים כמה מן המפרשים כי הגזרה כאן "שוּר" וו שרוקה.
הערת המתרגם: יחזקאל י, כ.
חלק שלישי, פרק [ב]
אמר שהוא ראה ארבע חיות , כל חיה מהן בעלת ארבעה פנים ובעלת ארבע כנפיים ובעלת שתי ידיים , וכלל צורת כל חיה צורת אדם, כמו שאמר דמות אדם להנה.
וכן הזכיר שגם הידיים ידי אדם , אשר ידוע כי ידי האדם לא נעשו בצורה זו אלא כדי לעשות את המלאכות האומנותיות בלי ספק .
וכן אמר כי רגליהן ישרות כלומר: שאין בהם פרקים, הוא עניין אמרו: רגל ישרה כפי פשט הלשון.
וכך אמרו: ורגליהם רגל ישרה מלמד שאין ישיבה למעלה , והבן גם את זה.
וכן אמר כי כפות הרגלים אשר הם כלי ההילוך אינם [רעז] כרגלי האדם, ורק הידיים הם אשר כידי האדם, אבל הרגלים מעוגלים ככף רגל עגל .
ואמר עוד כי ארבע חיות הללו אין ביניהם חלל ריק ולא מקום פנוי , אלא כל אחת צמודה באחותה, אמר חוברות אשה אל אחותה .

ואמר עוד כי על אף היותן צמודות, הרי פניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה, אמר ופניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה . והתבונן אמרו 'מלמעלה', כי הגופות צמודות, אבל פניהם וכנפיהם הרי הם פרודות, ורק מלמעלה, לפיכך אמר ופניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה . עוד אמר שהם בהירות כעין נחושת קלל .

ואמר עוד שהם גם מאירות, אמר מראיהן כגחלי אש זהו כלל מה שנזכר בצורת החיות, כלומר: תבניתן ועצמותן וצורותן וכנפיהם וידיהם ורגליהם.

אחר כך החל לתאר תנועות החיות הללו היאך הן, ואמר בהן מה שתשמע.

אמר כי תנועות החיות אין בהן לא כפילות ולא כפיפות ולא עקימות אלא תנועה אחת, והוא אמרו: לא יסבו בלכתן .

עוד אמר כי כל חיה מהן הולכת כנגד פניה, והוא אמרו: איש אל עבר פניו ילכו , הנה ביאר שכל חיה אינה מהלכת כי אם כנגד פניה, ומי יתן וידעתי לאיזה פנים, והרי היא בעלת פנים רבים , אבל זה הכלל אין הלוך ארבעתן אל עבר אחד, כי אלו היה כך לא היה מייחד לכל אחת תנועה. ואמר איש אל עבר פניו ילכו.

ואחר כך אמר כי החיות הללו צורת תנועתן מרוצה, והן חוזרות על עקבותיהן במרוצה גם כן, והוא אמרו: והחיות רצוא ושוב , כי 'רצוא' - מקור 'רץ' ו'שוב' - מקור 'שב' , לא אמר 'הלוך ובוא', אלא אמר כי תנועתן היא מרוצה וחזרה על העקבות .

וביאר את זה במשל ואמר כמראה הבזק, ובזק שם לברק, אמר כעין הברק שהוא נראה שתנועתו מהירה מכל תנועה, וכאילו הוא מתפשט במהירות וחש ממקום מסוים, ואחר כך מתכווץ וחוזר להיכן שממנו נע באותה המהירות עצמה פעם אחר פעם. ותרגם יונתן בן עזיאל ע"ה רצוא ושוב כך, חזרן ומקפן ית עלמא ותיבן בריא חדא וקלילן כחיזו ברקא.

ואחר כך אמר כי הרוח אשר אליה נעה החיה אותה תנועת הרצוא ושוב אינה תנועה מחמתה, אלא מחמת זולתה כלומר: המטרה האלוהית, לפיכך אמר כי הרוח אשר תהיה שם המטרה האלוהית שתנוע אליה החיה, אל אותה הרוח היא נעה אותה התנועה המהירה אשר היא רצוא ושוב, והוא אמרו בחיות אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו לא יסבו בלכתן.

ורוח כאן אינה הרוח הנושבת, אלא היא מטרה כמו שביארנו בשיתוף רוח . אומר, הרוח אשר הייתה המטרה האלוהית שתלך החיה אליה, הרי באותה הרוח רצה החיה אליה, וכך כבר ביאר גם יונתן בן עזיאל ע"ה, אמר, "לאתר די הוא תמן רעוא למיזל אזלן לא מתחזרן [רעח] במיזלהון ".

ולפי שהיה אמרו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו, משמע פשט לשון זה, כי פעמים ירצה ה' בעתיד שילכו לרוח מסוימת ואז תלך החיה באותה הרוח, ופעמים ירצה שתלך לרוח אחרת הפך הראשונה ואז תלך, לפיכך חזר וביאר מקום ספק זה, והודיענו שאין הדבר כן, וכי 'יהיה' בעניין 'היה' וזה בעברית הרבה , וכבר סוימה הרוח אשר רצה ה' שתלך החיה אליה, ובאותה הרוח אשר כבר רצה ה' שתלך החיה בה תלך.

והרצון יציב באותה הרוח, אמר בביאור עניין זה והשלמת הדיבור בו בפסוק אחר, על אשר יהיה שם הרוח ללכת ילכו שמה הרוח ללכת , והבן הביאור הנפלא הזה, וגם זה מה שתיאר מצורת תנועת ארבע החיות אחר תיאור תבניתה.

ואחר כך עבר לתיאור אחר ואמר, שהוא ראה גוף אחד תחת החיות צמוד בהן, ואותו הגוף דבק בארץ, וגם הוא ארבעה גופים , וגם הוא אותו הגוף בעל ארבעה פנים, ולא תיאר לו צורה כלל, לא צורת אדם ולא זולתו מצורות בעלי החיים, אלא אמר שהם גופים גדולים מבהילים מפחידים, ולא תיאר להם תבנית כלל, ואמר שכל גופותיהם עיניים, ואלה הם אשר קראם אופנים, אמר וארא החיות והנה אופן אחד בארץ אצל החיות לארבעת פניו , הנה ביאר כי זה גוף אחד קצהו אצל החיות וקצהו בארץ, ושאותו האופן בעל ארבעה פנים, אמר מראה האופנים ומעשיהם כעין תרשיש ודמות אחד לארבעתן , והנה עבר מאמרו אופן לאומרו ארבעה, הרי ביאר כי אותן הארבעה פנים אשר לאופן הם הארבעה אופנים.

ואחר כך אמר כי תבנית ארבעת האופנים תבנית אחת, והוא אומרו: ודמות אחד לארבעתן.

ואחר כך ביאר באופנים הללו שהם מורכבים זה בזה והוא אומרו: ומראיהם ומעשיהם כאשר יהיה האופן בתוך האופן , וזה דבר שלא נאמר בחיות לא אמר בחיות מילת 'תוך', אלא זו צמודה לזו, כמו שאמר חוברות אשה אל אחותה . אבל האופנים אמר כי הם מורכבים זה בזה כאשר יהיה האופן בתוך האופן.

אבל כלל גוף האופנים אשר אמר שהוא מלא עיניים, אפשר שכוונתו שהם"ממלוה עיונא" , ואפשר שהם בעלי גוונים רבים, ועינו כעין הבדולח , ואפשר שהם"כמו" כפי שאנו מוצאים חכמי השפה אומרים כעין שגנב כעין שגזל , כוונתם כמו דבר שגנב או כמו דבר שגזל, או יהיו מצבים ותוארים שונים ממה שאמר אולי יראה ה' בעיני , כלומר: מצבי זהו מה שתיאר מצורת האופנים.

אבל תנועת האופנים אמר בהם כי גם הם אין עקימות ולא כפילות ולא כפיפות בתנועתן, אלא תנועות ישרות שאינן משתנות, והוא אמרו: על ארבעת רבעיהן בלכתם ילכו לא יסבו [רעט] בלכתן .

ואחר כך אמר כי אלה הארבעה אופנים אינם נעים בעצמם כמו החיות, אלא אין להם תנועה בעצמן כלל, כי אם בתנועת זולתן, והִרבה בכפילת עניין זה והדגישו כמה פעמים, ועשה מניע האופנים הם החיות, כדי שיהא על דרך המשל מצב האופן עם החיה כמי שקשר גוף מת בידי בעל חי ורגליו , וכל זמן שנע אותו החי תנוע אותה הקורה או אותה האבן הקשורה באברו של אותו החי, לפיכך אמר ובלכת החיות ילכו האופנים אצלם ובהינשא החיות מעל הארץ יינשאו האופנים , ואמר והאופנים יינשאו לעומתם .

וביאר סיבת הדבר ואמר כי רוח החיה באופנים, וכפל עניין זה להדגשה ולהבנה ואמר, בלכתם ילכו ובעמדם יעמדו ובהינשאם מעל הארץ יינשאו האופנים לעומתם כי רוח החיה באופנים .

ויהיה הסדר בתנועות הללו כך, כל רוח שהייתה המטרה האלוהית שינועו החיות אליה הרי לאותה הרוח נעות החיות, ובתנועת החיות ינועו האופנים על דרך ההימשכות אחריהם על ידי הקשר, לא שהאופנים נעים מצד עצמן כלפי החיות.

וניסח סדר זה ואמר, על אשר יהיה שם הרוח ללכת ילכו שמה הרוח ללכת והאופנים יינשאו לעומתם כי רוח החיה באופנים, וכבר הודעתיך תרגום יונתן בן עזיאל ע"ה אמר על אתר די הוא תמן רעוא למיזל וגו'.

וכאשר סיים תיאור החיות צורותיהן ותנועותיהן, והזכיר האופנים אשר תחת החיות וקשרם בהם ונועם בתנועתם, ההל בהשגה שלישית אשר השיג, ועבר לתיאור אחר, והוא מה שעל החיות ואמר, כי על ארבע החיות רקיע , ועל הרקיע דמות כיסא, ועל הכיסא דמות כמראה אדם . זהו כל מה שתיאר בהשגה אשר השיג תחילה בנהר כבר.

הערות:

הערת המתרגם: יחזקאל א ה. וראה לעיל ח"ב סוף פרק ט. והלאה שם פרק י.

הערת המתרגם: יחזקאל א ו. וראה לעיל ח"א סוף פרק ב. וכן שם פרק לז.

הערת המתרגם: יחזקאל שם וראה לעיל ח"א פרק מט.

הערת המתרגם: ראה שם, ורצה גם ח"א פרק עב.

הערת המתרגם: יחזקאל א ח.

הערת המתרגם: ראה גם פירושו למסכת שבת פ"א מ"א מהדורתי עמ' יב.

הערת המתרגם: יחזקאל א ז.

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה סה יז. ואין לזה כל קשר עם ביטוי דומה האמור בחגיגה [רעז] טו א. והביאו רבנו בפירושו לסנהדרין פ"י מ"א היסוד השלישי. ובהלכות יסודי התורה פ"א הל' יא.

הערת המתרגם: וראה גם ח"א פרק מט. וח"ב פרק כט.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק עג ההקדמה השניה. וראה גם הלכות יסודי התורה פ"ג הל' י.

הערת המתרגם: יחזקאל א ט.

הערת המתרגם: שם א יא.

הערת המתרגם: בר"ש הושמט כאן הפסוק.

הערת המתרגם: יחזקאל א ז. וראה לעיל ח"ב פרט כט ופרק מג.

הערת המתרגם: יחזקאל א יג.

הערת המתרגם: "ג'והרהא" מהות עצמות גופן. ור"ש טעה וחשב "וג'וההא" ולפיכך תרגם"ופניהם".

הערת המתרגם: אנת'נא" תנועות שונות, אלא לכל אחת תנועה יחידה אחידה. ור"ש לא דק במילים הללו

הערת המתרגם: יחזקאל א יב.

הערת המתרגם: שם ט.

הערת המתרגם: בר"ש "ואני תמה לאיזה פנים" ולא דק.

הערת המתרגם: ארבעה.

הערת המתרגם: ור"ש הבין כנראה אחרת ותרגם "והן חוזרות חלילה" וגרם למפרשים כנראה להטות דברי רבנו מכוונם, וכבר העיר שייער על כך בהערותיו לתרגום רי"ח. והעד שאינו חלילה פירוש כמראה הבזק שהיא התפשטות והתכווצות.

הערת המתרגם: יחזקאל א יד.

הערת המתרגם: בר"ש "מן רץ" "מן שב" ואינו נכון, כי אין המקור יוצא מפועל.

הערת המתרגם: בר"ש "הצד" ואינו נכון, אלא פירושה כאן מגמה או רצון. ולא שם לב למשך דברי רבנו.

הערת המתרגם: בר"ש כוונה.

הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק מ. ההשאלה האחרונה שם שהיא הרצון.

הערת המתרגם: לפנינו הגיר' "דהוי" וכן הוא בר"ש, ונראה כי טעות היא שמשמעה המוחלט שיהיה חדשים לבקרים, ואינה כמו יהיה בעברית.

הערת המתרגם: בר"ש "לא מתהדרן ".

הערת המתרגם: אם כי אפשר למצוא [רעח] יהיה במקום היה כגון כי יהיה נערה בתולה (דברים כב כג) או וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ (בראשית ב ה) וזאת יכול בעל הדין לדחותה מחמת שימוש המילה "בטרם", אך נראה כי אין כוונת רבנו למילה יהיה-היה באופן מיוחד, אלא לשימוש עתיד במקום עבר באופן כללי כגון, ואד יעלה מן הארץ (בראשית כ ו) והנה תסבנה אלמתיכם (שם לז ז) כן ירבה וכן יפרץ (שמות א יב) ויש שכבר דרשוה חז"ל כגון אז ישיר משה (שם סו א) וראה סנהדרין צא ב שם הובאו עוד כמה דוגמאות של עתיד במקום עבר. ושמא אין כוונת רבנו אלא להאמור במלכים א ט ח והבית הזה יהיה עליון. וכנגדו בדברי הימים ב ז כא אשר היה עליון.

הערת המתרגם: "כ'צצת" ואפשר גם: הוגדרה, יוחדה.

הערת המתרגם: יחזקאל א כ. וראה לעיל ח"ב פרק י'. סוף ד"ה וכן סיבות.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרק יט ד"ה שאלנו עוד את אריסטו. וגם שם פרק ל. וראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ד הל' א-ז.

הערת המתרגם: יחזקאל א טו.

הערת המתרגם: שם א טז.

הערת המתרגם: בר"ש "מורכב" ושיבוש הוא.

הערת המתרגם: אפשר: כי מיקצתן מורכב במיקצתן.

הערת המתרגם: תרגום מילולי של "מלאות עינים" וגם בערבית הוראות רבות לה כמו בעברית. וכיון שלא ידעתי כוונת רבנו הנחתיה כמות שהיא. ובר"ש "מלא עינים ממש" וגרם לאפודי לפרש מה שלא נתכוון לו רבנו לדעתי.

הערת המתרגם: במדבר יא ז.

הערת המתרגם: "אמת'לה" כעין, כדוגמת. ובר"ש "דמיונות" וגם זה יפה.

הערת המתרגם: בבא קמא סד ב. סה א. סו א.

הערת המתרגם: בבא קמא סו א. סז א. צח ב. קיב א.

הערת המתרגם: שמואל ב טז יב.

הערת המתרגם: "אנת'נא" ובר"ש הושמט כנראה. וראה לעיל [רעט] הערה .

הערת המתרגם: יחזקאל א יז.

הערת המתרגם: אפשר: דומם. ור"ש הוסיף "מת דומם" ונראה שתרגם תחילה מת. וחזר ותיקן דומם.

הערת המתרגם: בר"ש "או ברגלו".

הערת המתרגם: יחזקאל א יט.

הערת המתרגם: שם א כ.

הערת המתרגם: שם א כא.
הערת המתרגם: שם א כב.
הערת המתרגם: שם א כו. ועל הדמות אשר היא כמראה אדם ראה לקמן סוף פרק י.
חלק שלישי

פרק [ג]

כיון שהזכיר יחזקאל ע"ה מתיאור המרכבה מה שאמר בתחילת הספר, חזרה אליו אותה ההשגה עצמה פעם שניה כאשר הועבר במראה הנבואה לירושלם, וביאר לנו דברים שלא נתבארו תחילה.
מהן שהוא העתיק אותנו מלשון חיות ללשון כרובים, והודיענו כי החיות האמורות תחילה הם גם מלאכים, כלומר: הכרובים , ואמר ובלכת הכרובים ילכו האופנים אצלם ובשאת הכרובים את כנפיהם לרום מעל הארץ לא יסבו האופנים גם הם מאצלם . והדגיש קשר שתי התנועות כמו שאמרנו .
ואחר כך אמר היא החיה אשר ראיתי תחת אלוהי ישראל בנהר כבר, ואדע כי כרובים המה , וחזר על הצורות עצמם והתנועות עצמם וביאר שהחיות הם הכרובים והכרובים הם החיות. עוד ביאר בתיאור הזה השני עניין אחר, והוא שהאופנים הם הגלגלים, אמר לאופנים להם קורא הגלגל באזני .
עוד ביאר עניין שלישי באופנים ואמר בהם, כי המקום אשר יפנה [רפ] הראש אחריו ילכו לא יסבו בלכתם , הרי ביאר כי תנועת האופנים ההכרחית אינה אלא נמשכת אל המקום אשר יפנה הראש, אשר ביאר כי זה נמשך אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת.
עוד הוסיף עניין רביעי באופנים ואמר והאופנים מלאים עיניים סביב לארבעתם אופניהם , ולא הזכיר עניין זה תחילה . עוד אמר באופנים בהשגה זו האחרונה, בשרם וגביהם וידיהם וכנפיהם , ולא הזכיר לאופנים תחילה לא בשר ולא ידיים ולא כנפיים אלא שהם גופים בלבד, וחזר בסוף לומר שהם בעלי בשר וידיים וכנפיים, אלא שלא הזכיר להם צורה כלל .
כן ביאר עוד בהשגה הזו השניה שכל אופן מתייחס לכרוב , ואמר אופן אחד אצל הכרוב אחד ואופן אחד אצל הכרוב אחד .
עוד ביאר כאן כי ארבע החיות הם חיה אחת מחמת צמידותם זו בזו, אמר היא החיה אשר ראיתי תחת אלוהי ישראל בנהר כבר . וכך גם האופנים לא קראם אלא אופן אחד

ביארו, ואף על פי שהיו ארבעה אופנים כמו שהזכיר, בגלל חיבורם זה לזה והיותם כולם דמות אחד לארבעתן.
זהו מה שהוסיף לבאר לנו בצורת החיות והאופנים בהשגה הזו השניה.
הערות:
הערת המתרגם: "אסרי" שם מונח בערבית בעיקר להליכה ולמסע בלילה. ואין ספק שרבנו השתמש במונח זה כדי לרמוז את החשכה האופפת את הנביא בראשית ההשגה בהתנתקו מתחושת סביבתו ובר"ש "כשנשא" וכיון כנראה לכתוב שם יחזקאל ח ג.
הערת המתרגם: למהות המלאכים הללו ראה לעיל ח"ב פ"ו. ד"ה אבל אמרו.
הערת המתרגם: יחזקאל י טז.
הערת המתרגם: של החיות ושל האופנים.
הערת המתרגם: לעיל בסמוך בפרק ב.
הערת המתרגם: יחזקאל י כ.
הערת המתרגם: בר"ש "והתבאר" ואינו נכון.
הערת המתרגם: יחזקאל י יג.
הערת המתרגם: שם י יא. [רפ]
הערת המתרגם: "אלקסרייה" התנועה הטבועה בהם. שהיא כפויה עליהם, שבעל כרחם הם נעים לאותם העברים אשר למעלה למעלה ואשר למטה למטה.
הערת המתרגם: יחזקאל א יב. וראה לעיל בסמוך פרק ב.
הערת המתרגם: שם י יב.
הערת המתרגם: במרכבה הראשונה נאמר כי גבותם מלאת עיניים, וכאן הם עצמם. וכבר נתבארו העיניים בשלל "ביאורים" לעיל בסמוך פרק ב. וכבר כתב רבנו שם"כלל גוף האופנים אשר אמר שהוא מלא עינים".
הערת המתרגם: כלומר: נשמרו כמו במחזה הראשון ללא צורה.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק י.
הערת המתרגם: יחזקאל י, ט.
הערת המתרגם: שם י כ

פרק [ד]

ראוי שאעירך על עניין מסוים אשר פנה אליו יונתן בן עוזיאל ע"ה.
והוא, שכאשר ראה בפירוש באומרו לאופנים להם קורא הגלגל באזני , החליט החלטה כי האופנים הם השמים, ותרגם כל אופן - "גלגלא", וכל אופנים - "גלגליא".

ואין ספק לדעתי שהוא ע"ה חזק אצלו ביאור זה מה שאמר יחזקאל ע"ה באופנים שהם כעין תרשיש , ומראה זה מיוחס לשמים כידוע . וכיון שמצא הכתוב וארא החיות והנה אופן אחד בארץ , שזה מורה בלי פקפוק כי האופנים בארץ, הוקשה עליו זה לפי אותו ביאור, ולפיכך המשיך ביאורו וביאר אמרו כאן 'ארץ' שהוא שטח השמים, שזה ארץ ביחס למה שלמעלה מאותו השטח , ולפיכך תרגם אופן אחד בארץ מלרע לרום שמיא, והבן ביאורו היאך הוא.

ונראה לי כי אשר הביאו לידי ביאור זה, מפני שהוא ע"ה סבר כי 'גלגל' שם ראשוני לשמים.

ולי נראה שאין הדבר אלא כך, והוא שהגנדור שמו גלגל, וגלגלתיך מן הסלעים , ויגל את האבן , ומשום כך נאמר וכגלגל לפני סופה מחמת גנדורו, ולפיכך נקראה קדרת המוח גולגולת [רפא] מפני שהיא מעוגלת, ומפני שכל כדור מהיר גנדור נקרא כל דבר כדורי גלגל, ולפיכך נקראו השמים גלגלים מחמת עגילותם, כלומר: מפני שהם כדוריים, ולפיכך אומרים גלגל הוא שחוזר , וקוראים גם את האופן גלגל לעניין זה עצמו.

והנה אמרו לאופנים להם קורא הגלגל באזני להודיענו תבניתם כיון שלא נזכרה להם תבנית ולא צורה אלא שהם גלגלים .

אבל אמרו בהם כתרשיש, כבר פירש גם את זה בתיאור השני, ואמר באופנים, ומראה האופנים כעין אבן תרשיש , ותרגם יונתן בן עזיאל ע"ה כעין אבן טבא, וכבר ידעת כי בלשון זה עצמו תרגם אונקלוס: 'כמעשה ליבנת הספיר' , ואמר כעובד אבן טבא, אם כן אין הבדל בין אמרו כעין אבן תרשיש, ובין אמרו כמעשה ליבנת הספיר, והבן זה.

ואל יקשה בעיניך שאני הזכרתי פירוש יונתן בן עזיאל ע"ה וביארתי הפכו, שהרי אתה מוצא הרבה מן החכמים ואף מן המפרשים חולקים על ביאורו במקצת מילים, ובעניינים רבים מענייני הנביאים, ומדוע לא יהיה כן בדברים העמוקים הללו.

ועוד שאני לא הכרעתי לך ביאורי, אלא הבן כל ביאורו ממה שהעירותיך, והבן ביאורך. וה' יודע איזה משני הביאורים הוא התואם את הכוונה .

הערות:

הערת המתרגם: "ד'הב", הלך, וברי"ש "נטה" ולנטייה רגיל רבנו להשתמש במילת "ג'נח".

הערת המתרגם: יחזקאל י יג.

הערת המתרגם: שם א טז.

הערת המתרגם: בסוטה יז א "תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכיסא הכבוד שנאמר כמעשה ליבנת הספיר וכעצם השמים". וכתב רבנו "מיוחס" כמו שכתב

בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' ג וזה שאנו רואין אותן כעין התכלת למראית עין בלבד הוא לפי גובה האויר. ורס"ג מתרגם בכל מקום תרשיש "בחר" הים, ואינו שם מקום מסוים.
הערת המתרגם: יחזקאל א טו.
הערת המתרגם: "סטח" וכד תרגם גם ר"ש. ונכון יותר לתרגם "פני".
הערת המתרגם: נמנעתי מלתרגם "גלגול" כדי שלא אפרש את המילה באותה המילה עצמה, ולכן השתמשתי במילה הארמית של גלגול, וכבר אמרו חז"ל "בבלאי טפשאי דאכלי נהמא בנהמא".
הערת המתרגם: ירמיה נא כה.
הערת המתרגם: בראשיה כט י.
הערת המתרגם: ישעיה יז יג.
הערת המתרגם: שבת קנא ב.
הערת המתרגם: "בכרה" [רפא] אופן של עגלה או של באר המים. ובר"ש "הגלגלים הקטנים של עץ והגדולים".
הערת המתרגם: בר"ש "תכונתם" ולא דק.
הערת המתרגם: בר"ש "לא שהם השמים" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: יחזקאל י, ט.
הערת המתרגם: שמות כד י. וראה לעיל ח"א פרק כח. וראה גם סוטה יז א.
הערת המתרגם: אפשר: ואל יהא תמוה.
הערת המתרגם: בר"ש "ופרש"י ופירוש זולתו" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: הוזקק רבנו להתנצלות זו בגלל התיאור הנעלה שתיארוהו חז"ל. ראה סוכה כח א. בבא בתרא קלד א. ואיני יודע למה לא עשה כן לעיל ח"ב פרק כז בעניין עינוג הגוף לאחר המוות, ראה שם בהערה.

פרק [ה]

ממה שראוי שתתעורר עליו אמרו 'מראות אלוהים' , ולא אמר 'מראה' בלשון יחיד, אלא 'מראות', לפי שהן השגות רבות שונות במיניהן, כלומר: שלוש השגות:
השגת האופנים, והשגת החיות, והשגת האדם אשר על החיות , ובכל השגה מהן אמר וארא. והוא:
שבהשגת החיות אמר וארא והנה רוח סערה וגו' .
ובהשגת האופנים אמר וארא החיות והנה אופן אחד בארץ .

ובהשגת האדם אשר על החיות במעלה אמר וארא כעין חשמל וגו' ממראה מותניו וגו'. ולא כפל מילת 'וארא' כלל בתיאור המרכבה כי אם בשלוש פעמים אלו.
וכבר ביארו חכמי משנה עניין זה, והם אשר העירוני עליו, לפי שהם אמרו כי שתי ההשגות הראשונות, כלומר: השגת החיות והאופנים בלבד מותר ללמדם .
וההשגה השלישית, שהוא החשמל וכל הנספח לכך, אין מלמדין ממנו אלא ראשי הפרקים. ורבנו הקדוש סובר כי כל שלוש ההשגות נקראין מעשה מרכבה, והם אשר אין מלמדים מהם אלא ראשי הפרקים. וזהו לשונם בעניין זה:
עד היכן מעשה מרכבה? ר' אומר עד וארא בתראה, ר' יצחק אומר עד חשמל.
מן וארא עד חשמל מגמרינן אגמורי, מכאן ואילך מוסרין לו ראשי הפרקים.
איכא דאמרי מן וארא ועד חשמל מסרינן ראשי הפרקים, [רפב] מכאן ואילך אם היה חכם מבין מדעתו אין, ואי לא - לא .
הנה נתבאר לך מלשונם שהם השגות שונות, וההערה עליהם וארא וארא וארא, ושהם מעלות, ושההשגה האחרונה שבהם, והיא האמור עליה וארא כעין חשמל, כלומר: צורת האדם המחולק אשר נאמר בו ממראה מותניו ולמעלה וממראה מותניו ולמטה - הוא סוף ההשגות והנעלה שבהן .
גם המחלוקת בין החכמים אם מותר לרמוז בלימודו במשהוא, כלומר: במסירת ראשי הפרקים, או שאינו מותר כלל לרמוז בלמוד אותה ההשגה השלישית ואפילו בראשי הפרקים, אלא מי שהוא חכם יבין מדעתו;
וכן גם המחלוקת בין החכמים כפי שאתה רואה גם בשתי ההשגות הראשונות, כלומר: החיות והאופנים, האם מותר ללמד ענייני אלה בפירוש או שאינו מותר אלא ברמז וחידות בראשי הפרקים .
וראוי שתתעורר עוד על סדר שלוש ההשגות הללו, לפי שהוא הקדים השגת החיות לפי שהיא קודמת בכבוד ובסיבתיות, כמו שאמר כי רוח החיה באופנים, וגם בזולת זה. ואחר האופנים ההשגה השלישית, שהיא הדרגה היותר נעלה מן החיות כמו שנתבאר. וטעם הדבר, ששתי ההשגות קודמות בלימוד בהחלט להשגה השלישית, כי בהם נלמד עליה .
הערות:
הערת המתרגם: יחזקאל א א.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט "אלא מראות" כדרכו להשמיט מה שנראה לו כפילות מיותרת.
הערת המתרגם: עליו ראה לקמן פרק ז.
הערת המתרגם: יחזקאל א ד.

הערת המתרגם: שם א טו.
הערת המתרגם: בר"ש "ובהשגת העניין " ואיני יודע מה גרם לשינוי זה רק כאן.
הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "במדרגה ובסדר" וגרם לקרשקש להאריך בפירושים.
הערת המתרגם: יחזקאל א כז.
הערת המתרגם: ללמד אותם לאחרים.
הערת המתרגם: חגיגה יג א, בשינוים הראוים [רפב] לשימת לב.
הערת המתרגם: כי בו מדובר על הנברא הראשון, או הנאצל הראשון לפי דעת בעלי הקדמות. וכדלקמן בפרק ז.
הערת המתרגם: כלומר: אם נכללו במעשה מרכבה או שייכים הם למעשה בראשית.
הערת המתרגם: האמצעית והתחתונה שהם האופנים. וראה לעיל ח"א פרק לג.
הערת המתרגם: שים לבך למילים הללו בהם מבטא רבנו את הדברים.

פרק [ו]

דע, כי העניין הזה הנעלה והחשוב אשר בא יחזקאל ע"ה להודיענו אותו מתיאור המרכבה בהתעוררות הנבואית אשר עוררתו להודיענו אותו, הוא העניין עצמו אשר הודיענו אותו ישעיה ע"ה באופן כללי שאינו צריך לפירוט הזה, והוא אומרו: וארא את אדני יושב על כיסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל שרפים עומדים וגו' . כבר בארו לנו חכמים כל זה, והעירונו על עניין זה.
ואמרו, כי ההשגה אשר השיג יחזקאל היא עצמה ההשגה אשר השיג ישעיה, והמשילו על כך משל לשני בני אדם שראו את המלך בהיותו במרכבתו:
אחד מהם מבני העיר והאחד מבני הכפר, זה שמבני העיר, ביודעו כי בני העיר ידועים את תכונת מרכבת המלך, לא תיאר תכונת רכיבתו, אלא אמר ראיתי את המלך בלבד.
והשני, מפני שהוא רוצה לתאר לבני הכפר שאין להם ידיעה במאומה מתכונת זה, פירט להם היאך תכונת רכיבתו ותיאור צבאותיו ושמשיו והמוציאים לפועל את פקודותיו.
ויש בכלל הערה זו תועליות גדולות מאוד. והוא אמרם בחגיגה כל מה שראה יחזקאל ראה ישעיה, ישעיה דומה לבן כרך שראה את המלך, יחזקאל דומה לבן כפר שראה את המלך. ולשון זה אפשר לבאר כוונת אומרו כפי שאמרתי תחילה, שישעיה לא היו בני דורו זקוקים לבאר להם אותו הפירוט, אלא הספיק להם אמרו וארא את אדוני וגו', ובני הגולה היו זקוקים לפירוט זה.

ואפשר שהיה סבור אומר דבר זה כי ישעיה יותר שלם מיחזקאל , [רפג] ושהשגה זו אשר הופתע בה יחזקאל ונבהל, הייתה אצל ישעיה ידועה ידיעה שאין צורך להודיע אותה כדבר מופלא, מפני שהיא דבר ידוע אצל השלמים.

הערות:

הערת המתרגם: התעורה הנבואית עוררתו להודיענו אותו. וראה גם לעיל ח"ב פרק מה המעלה הראשונה.

הערת המתרגם: ישעיה ו א-ב.

הערת המתרגם: דף יג ב.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרק מה, המעלה השניה ד"ה וממה שאתה צריך להתעורר עליו. שם מנה בדרגה אחת ישעיה וירמיה ונתן הנביא ואחיה השילוני. ולא מנה יחזקאל עמהם. ן רפג]

פרק [ז]

מכלל מה שראוי לחקור עליו ציון השגת המרכבה בשנה והחודש והיום וציון המקום , והנה זה ממה שראוי לחפש לו עניין, ואין לחשוב שהוא דבר שאין בו עניין.

וממה שראוי להתבונן בו והוא מפתח לכל, אמרו 'נפתחו השמים' , ודבר זה רב בדברי הנביאים, כלומר: להזכיר השאלת הפתיחה , וגם פתיחת השערים, פתחו שערים , ודלתי שמים פתח , ושאו פתחי עולם , פתחו לי שערי צדק , ורבים כאלה.

וממה שראוי שתתעורר עליו, שכל התיאור הזה, ואף על פי שהוא במראה הנבואה בלי ספק כמו שאמר ותהי עליו שם יד ה' , אלא שעם כל זה נשתנו הבטויים בחלקי התיאור הזה שינוים גדולים מאוד, והוא שכאשר הזכיר את החיות אמר דמות ארבע חיות , ולא אמר ארבע חיות בלבד, וכן אמר ודמות על ראשי החיה רקיע , וכן אמר כמראה אבן ספיר דמות כיסא , וכן אמר דמות כמראה אדם , כל אלה אמר בהם דמות.

אבל האופנים, הנה לא אמר בהם דמות אופן, ולא דמות אופנים כלל, אלא הודעה סתמית על צורה מציאותית כפי שהיא . ואל יטעך אמרו דמות אחד לארבעתן , לפי שאין זה במהלך הדברים הללו ולא לפי העניין המדובר בו .

ונאמר בהשגה האחרונה חיזוק לעניין זה וביאור, והזכיר הרקיע בסתם כאשר החל להזכירו, ופירטו ואמר וארא והנה אל הרקיע אשר על ראש הכרובים כאבן ספיר כמראה דמות כיסא נראה עליהם , אמר כאן את הדבר בסתם אל הרקיע, ולא אמר דמות רקיע כפי שהיה כאשר ספחו לראשי דמות החיות.

אבל הכיסא אמר דמות כיסא נראה עליהם, מלמד על קדימת השגת הרקיע תחילה , ואחר כך נראה לו עליו דמות כיסא, והבן זה.
וממה שראוי שתתעורר עליו, מה שתיאר בהשגה הראשונה כי החיות בעלות כנפים וידי אדם גם יחד, ובהשגה הזו השניה אשר ביאר בה כי החיות הם כרובים השיג תחילה כנפיהם בלבד, ואחר כך נתחדשו להם ידי אדם בהשגתו, אמר וירא לכרובים תבנית יד אדם תחת כנפיהם , אמרו תבנית כמו אמרו דמות , וסידורן תחת כנפיהם, והבן זה התבונן היאך ביאר באומרו אופנים לעומתם , ואף על פי שלא תיארם בצורה. אמר עוד כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה' , חומר הקשת המתואר ואמיתתו ומהותו [רפד] ידוע, וזה המופלא ביותר במה שיכול להיות בדמוי ובמשל, וזה בלי ספק בכוח נבואה.
והבן זהו ממה שצריך שתתעורר עליו חלוקתו דמויות אדם שעל הכיסא, עליונו כעין חשמל ותחתונו כמראה אש ומילת 'חשמל' זו, ביארו שהיא מורכבת משני עניינים חש מל , כלומר: המהירות והיא הוראת חש, וההפסק והיא הוראת מל, הכוונה אחוד שני עניינים נפרדים, מבחינת שני צדדים מעלה ומטה על דרך הדמוי.
וכבר העירונו הערה אחרת, ואמרו שהוא נגזר מן הדיבור והשתיקה, אמרו פעמים חשות פעמים ממללות , גזרו השתיקה מן 'החשיתי מעולם' , הערה על שני העניינים בדברים בלי קול.
ואין ספק כי אמרם פעמים חשות פעמים ממללות, אינו אלא על דבר נברא. התבונן היאך בארו לנו כי זו דמות אדם שעל הכיסא, המחולק, אינה משל עליו יתעלה מכל הרכבה אלא משל על דבר נברא. וכך אמר הנביא הוא מראה דמות כבוד ה' וכבוד ה' אינו ה' כמו שביארנו כמה פעמים , נמצא שכל מה שהכשיל בכל התנועות הללו אינו אלא כבוד ה', כלומר: המרכבה לא הרוכב, כיון שאין להכשילו יתעלה , והבן זה.
והנה מסרנו לך גם בפרק זה מן ראשי הפרקים, אשר אם תצרף אותם הראשים תושג מהם כללות מועילה בעניין זה.
ואם תתבונן כל מה שאמרנו בפרקי מאמר זה עד פרק זה, יתבאר לך מן העניין הזה רובו או כולו, זולתי פרטים מעטים וכפילויות לשון שענינם ייעלם , ואולי עם ההתבוננות המופלגת יתגלה זה ולא ייעלם ממנו מאומה.
ואל תתלה תקוותיך שתשמע ממני אחרי פרק זה ואפילו מילה אחת בעניין זה, לא בפירוש ולא ברמז, לפי שכבר נאמר בזה כל מה שאפשר לומר, ואף רבות דברתי באומץ . ועתה נתחיל בעניינים אחרים מכלל העניינים אשר אני מקווה לבארם במאמר זה.

הערות:

הערת המתרגם: על רמז זה רבות כתבו המפרשים אפודי קרשקש נרבוני ושם טוב, דברים שאינם תואמים את דרכי חשיבתו של רבנו. ואתה שים לב להמשך "נפתחו השמים" וידוע, והדברים מקבילים.

הערת המתרגם: יחזקאל א. א

הערת המתרגם: וראה לעיל ח"ב פרק מד הערה . ופרק מז הערה .

הערת המתרגם: ישעיה כו ב.

הערת המתרגם: תהלים עח כג.

הערת המתרגם: שם כד ט.

הערת המתרגם: שם קיח יט.

הערת המתרגם: יחזקאל א ג. וראה לעיל ח"ב פרק מא.

הערת המתרגם: אפשר: בפרטי

הערת המתרגם: יחזקאל א ה.

הערת המתרגם: שם א כב.

הערת המתרגם: שם א כו.

הערת המתרגם: שאע"פ שמבחינת הרואה הכל דמות, הרי נתערבה במושג גם מהות הנראים, והובדל בין המוחש, למוחש המדומה, למושכל.

הערת המתרגם: יחזקאל א טז.

הערת המתרגם: כי בפסוק זה מספר מהות ארבעת האופנים לפני חלוקתן.

הערת המתרגם: יחזקאל י, א.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק עא ד"ה וכבר הודעתיך. וח"ב פרק כט, בסופו היאך למד אברהם אבינו על מציאות ה'.

הערת המתרגם: יחזקאל י ח.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פ"א.

הערת המתרגם: שים לב לאמור לעיל בחלק זה פרק ב על תפקיד הידים. ובהקשר לכך ראה לעיל ח"ב פרק י ובהלכות יסודי התורה פ"ד הל' ו.

הערת המתרגם: שם י יט, [רפד]

הערת המתרגם: שם א כח.

הערת המתרגם: שם א כו.

הערת המתרגם: איני יודע היכן זה ולא מי הם שביארו.

הערת המתרגם: חגיגה יג ב.

הערת המתרגם: ישעיה מב יד.
הערת המתרגם: כי כל נברא מורכב, יהיה אשר יהיה, ובר"ש "מכל המרכבה" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: יחזקאל א כח.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק סד. ועוד לביאור כבוד ה' ראה פירוש רבנו לחגיגה פ"ב מ"א מהדורתי עמ' שעח. ובהקשח לכך ראה לעיל ח"ב פרק ב.
הערת המתרגם: הרי שגם כבוד ה' עדין מרכבה.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א, פרק נו. וראה גם מאמר אבי נצר "אלמסאיל אלפלספיה" קטע מב.
הערת המתרגם: "צ'ממת" ולפני ר"ש היה כבכ"י ב. "תממת" ולפיכך תרגם"תשלים".
הערת המתרגם: עלול להעלם ממי שאינו מעיין היטב. ובר"ש "שנעלם ענינם" ואינו נכון. כי המדובר על התלמיד המעיין ולא על רבנו עצמו.
הערת המתרגם: כלומר: שנהגתי בענייניים אלה באומץ רב ודיברתי במעשה בראשית ומעשה מרכבה כמעט בדברים גלוים וברורים, כי עם ריבוי הרמזים החוזרים בצורות שונות נראה הכל ברור מה שלא הייתי צריך לנהוג כך. ובר"ש "וגם לחצתי מאוד ודחקתי" ואי הבנה הוא.

פרק [ח]

כל הגופים ההווים הנפסדים לא יבואם ההפסד כי אם מצד חומרם לא זולתו, אבל מצד הצורה ומבחינת עצם הצורה לא יבואנה הפסד, אלא הם קיימים.
הנך רואה שכל הצורות המיניות תמידיות וקיימות, אבל השיג ההפסד את הצורה במקרה, כלומר: מחמת צמידותה לחומר, וטבע החומר ואמיתתו שלעולם לא ישתחרר מן הצמידות להעדר, ולפיכך לא תתקיים בו צורך אלא פושט צורה ולובש אחרת תמיד . וכמה נפלאים דברי שלמה בחכמתו בדמותו את [רפה] החומר לאשת איש זונה , לפי שלא ימצא חומר בלי צורה כלל, והרי הוא אשת איש תמיד לא ישתחרר מאיש, ולא ימצא פנויה לעולם, ועל אף היותה אשת איש אינה חדלה מלבקש איש אחר להחליף בו את בעלה, ומשדלתו ומושכתו בכל אופן עד אשר ישיג ממנה מה שהיה משיג בעלה . וזה הוא מצב החומר. והוא שכל צורה שתהיה בו הרי אותה הצורה מעתדתו לקבל צורה אחרת, ולא יחדל מתנועה , לפשוט צורה זו המצויה ולהשיג אחרת, ואותו המצב עצמו אחר הימצא הצורה האחרת .

הנה נתבאר כי כל אובדן והפסד או חיסרון אינו אלא מחמת החומר , וביאור הדבר באדם דרך משל, שכיעור מראהו וחריגת אבריו מטבען, וכן חולשת כל פעולותיו, או ביטולם, או התרופפותם , ואין הבדל אם יהיה כל זה בעיקר התולדה או שאירע לו , הרי כל זה נספח לחומרו הנפסד לא לצורתו. וכן כל חי אינו מת וחולה כי אם מחמת חומרו לא מחמת צורתו, וכל מרדי האדם וחטאיו כולם נספחים הם לחומרו לא לצורתו, וכל מעלותיו נספחים הם לצורתו.

המשל בכך, שהשגת האדם את בוראו, וציורו לכל מושכל, וניהולו לתאוותו וכעסו, ומחשבתו במה שראוי לקחת ומה שראוי להרחיק, כל זה שייך לצורתה אבל אכילתו ושתייתו ותשמישו וחשקו בהן, וכן רגזו וכל מידה רעה הנמצאת לו, הרי כל זה שייך לחומרו, וכיון שנתבאר שהדבר כך, ולא יתכן לפי גזרת החכמה האלוהית שימצא חומר בלי צורה, ולא שתמצא צורה מן הצורות הללו בלי חומר , ונתחייב הקשר הצורה האנושית הזו הנכבדה מאוד, אשר כבר בארנו שהיא צלם אלוהים ודמותו, בחומר הזה העפרי העכור האפל הגורם לה לכל מגרעת והפסד, ניתן לה, כלומר לצורה האנושית, יכולת על החומר, וממשל ושיפוט ושלטון, כדי שתכפהו ותכניע דרישותיו ותחזירהו ליושר האפשרי ולאיזונו .

ומכאן נתחלקו מעלות בני אדם:

- יש מבני אדם האישים אשר מטרתם תמיד העדפת הנעלה, ודרישת הקיום הנצחי כפי חיוב צורתו הנכבדת, ואינו חושב כי אם בהבנת מושכל והשגת השקפה נכונה בכל דבר, והתחברות בשכל האלוהי השופע עליו אשר ממנו נמצאת אותה הצורה . וכל עת שחייבוהו צרכי החומר לטיפולו וחרפת המפורסם , מצטער על מה שנתקע בו, ובוש ונכלם ממה שנוגע בו, ומשתדל למעט באותה החרפה כפי יכולתו, ולהישמר ממנה בכל אופן.

כאדם שכעס עליו המלך וצווהו להעביר זבל ממקום למקום כדי להבזותו, הרי אותו האדם משתדל בכל יכולתו להסתתר בעת אותו הבזוי [רפו] ואולי יעביר דבר מועט למקום קרוב כדי שלא תתלכלך לו יד ולא בגד ולא יראהו אחר, כך נוהג בן החורין .

- אבל העבד שש לדבר, ומראה שלא הוטלה עליו יגיעה רבה, ומתגולל בכל גופו באותו הזבל והליכלוך, ומטנף פניו וידיו ומעביר בפרהסיא והוא צוחק ושמח ומטפח בידיו .

וכך מצבי בני אדם:

- יש מבני אדם אנשים כמו שאמרנו, כל הכרחי החומר אצלם חרפה וגנאי ומגרעות שההכרח מחייבם, ובפרט חוש המישוש אשר הוא חרפה לנו כפי שאמר אריסטו , אשר

בו מתאווים אנו האכילה והשתייה והתשמיש, שראוי למעט בו ככל האפשר, ולהסתתר בו ולהצטער בעשייתו. ושלא ייחד בכך שיחה ולא ירחיב בו דיבור, ולא יקהל לדברים אלה, אלא יהיה האדם שולט על כל הצרכים הללו, וממעט בהן ככל יכולתו, ולא יקח מהן כי אם מה שאי אפשר בלעדיו.

וישים תכליתו תכלית האדם באשר הוא אדם, והוא ציור המושכלות לא זולתן, אשר הנעלה והנכבדת בהן השגת ה' והמלאכים ויתר פעולותיו כפי היכולת .

והאנשים הללו הם אשר עם ה' ללא חידלון, והם אשר נאמר להם אלוהים אתם ובני עליון כולכם , וזהו הנדרש מן האדם, כלומר: שזו היא תכליתו.

אבל האחרים שמסך מבדיל בינם לבין ה' , והם עדת הסכלים, הרי בהפך זה, ביטלו כל התבוננות ומחשבה במושכל, ועשו תכליתם אותו החוש אשר הוא חרפתנו הגדולה, כלומר: חוש המישוש, ואין להם מחשבה ולא רעיון כי אם באכילה ותשמיש לא יותר, כמו שנתבאר בחטאים השטופים במאכל ובמשתה ובתשמיש, אמר וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו וגו', ואמר כי כל שולחנות מלאו קיא צואה בלי מקום , ואמר ונשים משלו בו , הפך מה שנדרש מהם בתחילת היצירה: ואל אישך תשוקתך והוא ימשול בך .

ותאר גם עוצם תאוותנותם ואמר, איש אל אשת רעהו יצהלו , ואמר כי כלם מנאפים וגו' , ולעניין זה עשה שלמה משלי כולו, להזהיר מן הזנות ושתיית המשכרים, כי שני אלה יש בהם שקיעת הזעומים המרוחקים מה', אשר בהם נאמר כי לוא לה' המה , ונאמר שלח מעל פני ויצאו .

אבל אמרו אשת חיל מי ימצא וכל אותו המשל, הוא ברור, לפי שאם נזדמן לאדם מסוים חומר טוב נשמע, אינו מתגבר עליו ולא מפסיד את תקינותו, הרי זה מתת אלוהים.

כללו של דבר, החומר הנשמע קל להנהיגו כמו שאמרנו, ואם היה בלתי נשמע הרי אינו מן הנמנע מן המוכשר לרסנו , ולפיכך הדריך שלמה בכל אותם דברי המוסר הוא וזולתו.

וציוויי התורה ואזהרותיה אינם אלא [רפז] להכנעת כל דרישות החומר . ולכן ראוי למי שהעדיף להיות אדם באמת, לא בהמה בתבנית אדם ותוארו, לשום כל מאודו בהשפלת כל דרישות החומר, מאכילה ושתייה ותשמיש וכעס ויתר המידות הנספחות לתאווה ולכעס, ויבוש בהם, ויעשה להם מגבלות בנפשו, מה שאי אפשר בלעדיו כגון האכילה והשתייה יצטמצם בהם על היותר מועיל וכפי צורך התזונה לא כפי ההנאה, וגם ימעט מלדבר בהם ומלהימצא במסיבות העשויים לכך , כבר ידעת תיעובם סעודה שאינה של מצווה , ושהחסידים כגון פינחס בן יאיר לא אכל כלל אצל שום אדם, וחשב רבנו הקדוש שיאכל אצלו ולא עשה כן .

אבל היין הרי דינו כדין האוכל במטרה . אבל המסיבות לשתיית המשכרים תהיה חרפתם בעיניך יותר גדולה מהתקבצות בני אדם עירומים חשופי שת הנפנים ביום במקום אחד.

ביאור הדבר:

שהיציאה דבר הכרחי אין לאדם שום עצה לסילוקו,

והשיכרות פעולת האדם הרע בבחירתו,

וגנות גלוי הערווה מפורסם לא מושכל ,

והפסד הדעת והגוף מרוחקים בשכל,

ולפיכך ראוי למי שהעדיף להיות אדם שיתרחק מזה ואל ידבר בו כלל.

אבל התשמיש איני צריך לומר בו נוסף על מה שאמרתי בפירוש אבות ממה שבא בתורתנו החכמה הטהורה מתיעוב דבר זה ואסור הזכרתו או השיחה בו כלל, ולא בשום סיבה . וכבר ידעת אמרם כי אלישע ע"ה נקרא קדוש מפני שחדל לחשוב בכך עד שלא היה רואה קרי , וכבר ידעת אומרם על יעקב עליו השלום שלא יצאה ממנו שכבת זרע קודם ראובן , כל אלה דברים מקובלים באומה, להקנות להם המידה האנושית.

כבר ידעת אמרם הרהורי עבירה קשין מעבירה . ויש לי בביאור זה פירוש מופלא מאוד, והוא, שהאדם אם עשה עברה הרי עשה את העברה מחמת המקרים הנספחים לחומרו כמו שביארתי, כלומר: שהוא עבר בבהמיותו. אבל המחשבה הרי היא מסגולות האדם הנספחת לצורתו, וכאשר שוטט במחשבתו בעבירות, הרי עבר בנכבד ביותר שבחלקיו. ואין אשמת מי שהזיד [רפח] והתעמר בעבד סכל, כאשמת מי שהתעמר בבן חורין חסיד, כי הצורה הזו האנושית וכל סגולותיה הנספחים לה אין ראוי להשתמש בהם כי אם במה שעותדו לה להתחברות בנעלה, לא להתדרדרות לעמקי השפלות.

וכבר ידעת חומר האיסור שבא אצלנו בנבלות הפה . וזה גם חובה , כי הדיבור הזה בלשון הוא מסגולות האדם וטובה שהושפע בה עליו ונבדל בה , כמו שאמר מי שם פה לאדם , ואמר הנביא אדני אלוהים נתן לי לשון לימודים , ולכן אין ראוי להשתמש בטובה הזו - אשר ניתנה לנו לשלמותנו ללמוד וללמד -בשפל השפלות ובחרפה הגמורה, עד כדי לומר כל מה שאומרים הגויים הסכלים המושחתים בשיריהם וסיפוריהם המתאימים להם , לא למי שנאמר בהם ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש .

וכל מי שנשתמש במחשבתו או דיבורו בדבר מענייני אותו החוש שהוא חרפה לנו, עד שיחשב במשתה או תשמיש יותר מן הדרוש , או יאמר בכך שירים, הרי לקח את הטובה

אשר הושפע עליו בה, ונשתמש בה ונעזר בה למרוד במטיב ולהמרות ציוויו, ויהיה כמי שנאמר בהם וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל .
ויש לי עוד טעם במה שנקרא לשוננו זה לשון הקודש, ואין לחשוב כי זה התפארות מצדנו או טעות, אלא זה אמת, והוא שהלשון הזה המקודש, לא הונח בו כלל שם לכלי המשגל, לא לגברים ולא לנשים, ולא לעצם הפעולה גורמת ההולדה, ולא לשכבת זרע, ולא לשתן , ולא לצואה, כל הדברים הללו לא הונח להם ביטוי ראשוני כלל בשפה העברית, אלא מכנים אותם בשמות מושאלים וברמזים.
והייתה * הכוונה בכך שהדברים הללו אין ראוי להזכירם ולעשות להם שמות, אלא הם דברים שיש לחשות מהם. ואם הביא ההכרח להזכרתם יש למצוא עצה לכך על ידי כינויים מלשונות אחרים, כמו שכאשר מביא ההכרח לעשייתם מסתתרים בכך ככל האפשר.
והנה על האבר מן הגברים אמרו גיד, והוא שם על דרך הדימוי לפי שאמרו וגיד ברזל עורפך , ואמרו גם שפכה על שם פעולתו.
והאבר מן האשה קיבתה , וקיבה שם האסטומכא .
אבל רחם הוא שם האבר שבבטן שבו מתהווה העובר .
ושם הרעי - צואה , נגזר מן יצא.
ושם השתן מימי רגלים .
ושם הזרע שכבת זרע .
ועצם הפעולה המביאה להולדה אין לה שם כלל, ומכנים את זה ישכב או יבעל או ייקח או יגלה ערווה , אלה ולא יותר .
ואל יטעך ישגל, ותחשוב שהוא שם הפעולה, אינו כן, כי שגל שם הנערה המעותדת לתשמיש בלבד, ניצבה שגל לימינך .
ואמרו ישגלנה לפי הכתיב, עניינו יקחנה נערה לעניין זה.
וכבר יצאנו ברוב הפרק מעניין המאמר לדברים מידותיים, וגם דתיים, אלא שאף על פי שלא כולם מעניין המאמר, הרי שטף הדברים הביא לכך.
הערות:
הערת המתרגם: למהות הצורה האמורה כאן ראה לעיל ח"א פרק א וכדלקמן.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק יז. רפה]
הערת המתרגם: ראה גם לעיל בסוף הפתיחה לחלק א.
הערת המתרגם: כאן נהגתי באי הקפדה וכתבתי "ימצא" על הנמשל החומר, ו"פנויה" על המשל האשה. ועל כגון זה אמרו כל שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו.

הערת המתרגם: "פלא תברח טאלבה" ור"ש תרגם העניין בגלל הקושי שלו לתרגם המילה.
הערת המתרגם: בר"ש "תפתהו" ותרגום וכי יפתה ארי ישדל.
הערת המתרגם: כלומר: עצם המציאות המינית.
הערת המתרגם: כל שינוי או תהליך שינוי או התעוררות לשינוי מוגדר בתנועה. וראה לעיל בפתיחת החלק השני הקדמה כה.
הערת המתרגם: הצורה המינית קיימת יציבה והחומר מתגלגל מפרט לפרט. ומעניינים דברי ר"ד הלבן בסיפרו מסורת הברית הוצ' מקיצי נרדמים תרצו עמ' לב.
הערת המתרגם: ראה גם אבי נצר בסוף מאמרו "עיון אלמסאיל".
הערת המתרגם: בר"ש "צורתו" וצריך היה להמנע מלתרגם כן לפחות כאן.
הערת המתרגם: "אצ'טראב" אבר שהגיע להיות רועד ומתנודד מחולשת השרירים. ובר"ש "בלבולם".
הערת המתרגם: לאחר מכן על ידי חולי.
הערת המתרגם: אפשר: מריי, פקועי.
הערת המתרגם: "ושרהה" אפשר "ותאוותנותו". ובר"ש "ומשגליו ורוב תאוותיו".
הערת המתרגם: כללו של דבר החלק המחשבתי של המצווה או העברה שייך לצורה - להוגה. והחלק המעשי שייך למרגיש ולמתעורר, וכבר נתבארו הדברים בהקדמתו לאבות הפרק השני. ראה שם מהדורתי עמ' שעו והלאה.
הערת המתרגם: ראה גם יסודי התורה פ"ד הל' ז.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק א.
הערת המתרגם: "אלכדרה" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: "וחכמא" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: וכדלקמן הערה .
הערת המתרגם: אפשר: הנאצל.
הערת המתרגם: ראה גם יסודי התורה פ"ב הל' ה-ח. וראה גם לעיל ח"ב פרק ד.
הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "החומר ותאוותיו".
הערת המתרגם: אם כי כתוב "אלמשהור" הייתי מעדיף לתרגם"הידוע". כי כנראה אין הכוונה כאן על סוג [רפו] "המפורסמות" וכדלקמן הערה .
הערת המתרגם: כלומר: ויתכן שיעדיף להרבות בהילוך על ידי העברת מעט מעט, על הריבוי במשא שאפשר שיטנף את כל גופו. ולעניין מה עדיף אפושי בהילוך או במשא ראה ביצה ל, א. ותוס' שם ד"ה דמליא.

הערת המתרגם: לפי מושגינו האדם המכובד הנוהג סלסול בעצמו. ולפי מושגי הימים ההם אין עושה מלאכות שיש בהם זלזול או אף שרות אלא העבדים. וראה ביד החזקה הלכות עבדים פ"א הל' ז. וראה גם אפלטון בסיפרו פרוטאגורס מהד' סימון עמ' ובהערה שם.

הערת המתרגם: "ויצפק בידיה" ובר"ש הושמט.

הערת המתרגם: מידות ספר ג פרק יג, וראה לעיל ח"ב פרק לו הערה .

הערת המתרגם: הר"ש הוסיף משלו "כי צריך למשכיל למעט".

הערת המתרגם: "ואלתסתר" ובר"ש "ולהשמר מהן " ואינו נכון.

הערת המתרגם: שלא ישב במקהלות שכל קיבוצם וזימונם הוא לאכילה ושתיה.

הערת המתרגם: אפשר: עוצר את. מרסן את.

הערת המתרגם: ראה גם הקדמת רבנו למסכת אבות הפרק החמישי. מהדורתי עמ' שפז והלאה.

הערת המתרגם: תהלים פב ו.

הערת המתרגם: לבירור מקיף בעניין המסכים המבדילים בין האדם לבין ה' ראה בהקדמת רבנו לאבות הפרק השביעי, מהדורתי עמ' שצג והלאה.

הערת המתרגם: אפשר: שיתקו. או השביתו.

הערת המתרגם: "אשקיא" תירגמתי "חטאים" בעקבות רס"ג בפירושו לפסוק והייתי אני ובני שלמה חטאים. וראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי בראשית לא הערה . ובר"ש "רשעים".

הערת המתרגם: ישעיה כח ז-ח.

הערת המתרגם: שם ג יב.

הערת המתרגם: בראשית ג טז. וראה לעיל ח"ב פרק ל הערה .

הערת המתרגם: ירמיה ה ח.

הערת המתרגם: שם ט א.

הערת המתרגם: בר"ש "שונאי השם" ושמא צ"ל "שנואי השם".

הערת המתרגם: ירמיה ה י.

הערת המתרגם: שם טו א.

הערת המתרגם: משלי לא י והלאה. וראה לעיל בסוף הפתיחה לחלק א.

הערת המתרגם: אולי נכון יותר "לרסנו" ובר"ש [רפז] "לכבוש אותו".

הערת המתרגם: ראה לקמן פרק מח. ובהקדמתו לאבות הפרק הרביעי. ד"ה ואחזור לענייני. מהדורתי עמ' שפד.

הערת המתרגם: "אסתנקאץ" שיהו גרועים שפלים ובזויים בעיניו. ובר"ש "לחסר כל צרכי החומר".
הערת המתרגם: "מראתב" תרגום מילולי "דרגות" עד כאן להגיע ולא יותר. והעדפתי משום מה לתרגם מגבלות כפי העניין. ובר"ש "מדרגות לנפשו" ולא דק.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות דעות פ"ה הל' א-ב. ולא אמנע מילהביא כאן דברי רבנו המעניינים בפירושו לטהרות פ"ב מ"ב: שהחסידים היראים כאשר רצו להביא עצמם לידי פרישה מהמון עמי הארץ עד שלא יאכלו ולא ישתו עמהם, בגלל מה שיש בכך מן הטוב כפי שמובן מדברינו באבות, לפיכך מטילים על עצמם לאכול חוליהם בטהרה. ע"כ, וכיוצא בזה כתב בהלכות טומאת אוכלין פט"ז הל' יב. וז"ל: "חסידים הראשונים היו אוכלין חולין בטהרה ונזהרין מן הטומאות כתן כל ימיהם והם הנקראים פרושים, ודבר זה קדושה יתרה היא ודרך חסידות שיהא נבדל אדם ופורש משאר העם ולא יגע בהם ולא יאכל וישתה עמהם, שהפרישות מביאה לידי טהרת הגוף ממעשים הרעים, וטהרת הגוף מביאה לידי קדושת הנפש מן דיעות הרעות, וקדושת הנפש גורמת להידמות בשכינה".
הערת המתרגם: מימרא דר' יצחק בפסחים מט א.
הערת המתרגם: "ראם"מחשבה שיש בה גם יוזמה והשתדלות. ובר"ש "השתדל".
הערת המתרגם: ראה חולין ז א-ב.
הערת המתרגם: כלומר: שישתה מעט בתוך המזון לשרות אכילה שבמעיו וכמו שכתב בהלכות דעות פ"ה הל' ד.
הערת המתרגם: כי אותם אברים ככל יתר האברים במהותם. והאדם לפני החטא בהיותו שקוע במושכלות לא ידע את הבזיון שבגלוים כי אין השכל מרחיקו. וכדלעיל ח"א פרק ב. ולמונח "המפורסמות" ראה לעיל ח"ב פרק לג הערה . ושים לב מדובר כאן על חשיפה וגלוי בלבד. וראה לעיל הערה . מה שאין כן אבוד הדעת והגוף השכל מחייב הרחקתו, ורי"ח שיבש ובילבל כמנהגו.
הערת המתרגם: פ"א מ"ה.
הערת המתרגם: ראה חגיגה ה ב. אפילו שיחה יתירה שבין איש לאשתו מגידים לו בשעת מיתה.
הערת המתרגם: ברכות י, ב. ובמקור "לם יחתלם" כבר תרגמה הרי"ח נכונה כפי שראה בר"ש, ובתרגומו לפירוש המשנה ברכות פ"ג מ"ר שאין לו ממי להעתיק לא ידעה, ראה שם מהדורתי הערה .

הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה צח ה. ופרשה צט ו.
הערת המתרגם: להקנות לבני אדם וללמדם.
הערת המתרגם: יומא כט א.
הערת המתרגם: זהו תרגום מדוייק לפי [רפח] המקור. ואפשר: הפנה מחשבתו, הטריד מחשבתו.
הערת המתרגם: ראה שבת לג א. כתובות ח ב. ועוד.
הערת המתרגם: כלומר: לא רק מצד הדת הדבר אסור ומרוחק, אלא גם חובה מצד ההגיון והתבונה.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף פירוש משלו "להבדילו בה משאר בעלי חיים" והדברים אמת אלא שאינן במקור.
הערת המתרגם: שמות ד יא. וכיוצא בזה כתב גם בתחילת איגרת השמד, ראה שם.
הערת המתרגם: ישעיה נ, ד.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות תשובה פ"ח הל' ו.
הערת המתרגם: שמות יט ו.
הערת המתרגם: לקיומו ולקיום המין.
הערת המתרגם: הושע ב י.
הערת המתרגם: "תעליל" וברי"ש "טענה וסיבה".
הערת המתרגם: בר"ש הושמט כאן.
* . תירגמתי כן אם קריאת "כאן " אלף נחה. אבל אם האלף נעה צריך לתרגם: וכאילו.
הערת המתרגם: תרגום מילולי "הכלי" וכן הוא בר"ש.
הערת המתרגם: ישעיה מח ד.
הערת המתרגם: דברים כג ב.
הערת המתרגם: במדבר כה ח.
הערת המתרגם: דברים יח ג.
הערת המתרגם: בר"ש "מבני מעים" ואינו נכון.
הערת המתרגם: איוב לא טו.
הערת המתרגם: דברים כג יד.
הערת המתרגם: מלכים ב יח כז.
הערת המתרגם: ויקרא טו טז.
הערת המתרגם: בראשית יט לב-לה.
הערת המתרגם: דברים כד א.

הערת המתרגם: ויקרא כ יד.
הערת המתרגם: שם יח ו-יט.
הערת המתרגם: איני יודע למה לא מנה "בא" ולא "ידע" ורבים הם במקרא.
הערת המתרגם: תהלים מה י.
הערת המתרגם: דברים כח ל.
הערת המתרגם: "מעצ'ם" ובר"ש "בכלל" ולא דק. [רפט]
חלק שלישי

פרק [ט]

החומר - מסך גדול בעד השגת הנפרד כפי שהוא, ואפילו החומר הנכבד והזך ביותר, כלומר: אפילו חומר הגלגלים , כל שכן החומר הזה האפל העכור שהוא החומר שלנו. ולפיכך כל זמן שחשב שכלנו להשיג את האלוה או אחד השכלים , ימצא המסך הגדול חוצץ בינו לבין ההוא, ועל זה הוא הרמז בכל ספרי הנביאים שאנו מוסתרים בה' והוא נסתר ממנו בעב או בחושך או בערפל או בענן וכיוצא ברמז זה, כי אנו קצרי יכולת להשיגו מחמת החומר.
וזו היא הכוונה באומרו ענן וערפל סביביו הערה על כך שהמונע היא עכירות עצמנו , לא שהוא יתעלה גוף שסביב לו ערפל או עב או ענן ובשל כך נמנעה ראייתו כפי שמשמע פשט לשון המשל.
וכבר נכפל גם משל זה, אמר ישת חושך סתרו . וכן התגלותו יתעלה בעב הענן , וחושך ענן וערפל , גם זה לא היה אלא כדי ללמוד בו על עניין זה, לפי שכל דבר המושג במראה הנבואה אינו אלא משל לעניין מסוים.
ואותו המעמד הגדול, ואף על פי שהיה הגדול מכל מראה נבואה ומחוץ לכל הקש * , אבל לא היה זה ללא עניין, כלומר: התגלותו יתעלה בעב הענן, אלא להעיר כי השגת אמתתו נמנעת ממנו מחמת החומר החשוך הסובב אותנו, לא אותו יתעלה, כי הוא יתעלה אינו גוף.
וכן ידוע ומפורסם באומה שיום מעמד הר סיני היה יום ענן וערפל וגשם מועט , אמר: ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים , ותהיה זו הכוונה גם באומרו חושך ענן וערפל , לא שהוא יתעלה הקיפו סביב החושך, כי הוא יתעלה אין חושך לפניו, אלא האור הבהיר התמידי, אשר משפעו האיר כל חשוך, כמו שנאמר במשלים הנבואיים והארץ האירה מכבודו .
הערות:

הערת המתרגם: בר"ש "מחיצה גדולה ומסך מונע" ולא היה צריך לכל זה.
הערת המתרגם: כך רבנו בחיבורו מתרגם"אלמפארק" ואפשר "הנבדל" ור"ל השכלים שאינם בגוף.
הערת המתרגם: ראה גם יסודי התורה פ"ג הל' ט.
הערת המתרגם: בר"ש "להשיג השם הנכבד מן אחד מן הדעות" וטעות הוא.
הערת המתרגם: בר"ש "ימצא מחיצה ומסך".
הערת המתרגם: אפשר: חצוצים. מובדלים. ובר"ש "שיש עלינו מסך מבדיל בינינו ובין השם".
הערת המתרגם: הראשונה "גמאם" והשניה "סחאב" ותירגמתי את הראשונה "עב" והשניה "ענן " בעקבות רס"ג שתרגם כן במקום שבאו שתיהן יחד כגון בשמות יט ט בעב הענן. ור"ש תרגם להפך. אם כי לא נפקא מינה מידי לפי העניין.
הערת המתרגם: תהלים צז ב.
הערת המתרגם: "ג'והר" העצם המהווה את מהותנו.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "חושך" ובלבל סדר המילים.
הערת המתרגם: תהלים יח יב.
הערת המתרגם: שמות יט ט.
הערת המתרגם: דברים ד יא.
* . אפשר: הגיון.
הערת המתרגם: יש מי שהגיה "וגשם שוטף" ורחוק הוא במונח הערבי.
הערת המתרגם: שופטים ה ד. וריבוי תארי החוצצים לרמוז לשינויי רמות מושגי המשיגים וכדלעיל ח"ב סוף פרק לב ופרק לג.
הערת המתרגם: יחזקאל מג ב. וזה היה אחרי מראה שלישי שראה יחזקאל כעין שני מראות המרכבה הראשונים אלא שלא תיארו.

פרק [י]

אלו ה"מתכלמין " כפי שהודעתיך אינם מדמים העדר כי אם ההעדר המוחלט, אבל העדר התכונות כולם אינם חושבים אותם העדר, אלא חושבים שכל העדר ותכונה דינם כדין שני נגדיים, כמו הסימאון והראות, והמות והחיים, והרי הם לדעתם בדרגת החום והקור .[רצ]
ולפיכך מדברים בסתם ואומרים כי ההעדר אינו זקוק לפועל, אלא הפעולה היא שדרוש לה פועל דווקא. וזה נכון מבחינה מסוימת, ועל אף היותם אומרים שאין ההעדר זקוק

לפועל, אומרים לפי היסודות שלהם כי ה' מסמא ומחרש, ומניח הנע, כי ההעדרים הללו לדעתם עניינים מצויים .
ולפיכך ראוי שנודיעך את השקפתנו אנו בזה כפי שמחייב העיון הפילוסופי.
והוא, כבר ידעת כי מסלק המעצור הוא המניע מבחינה מסוימת , כמי שסילק עמוד מתחת קורה ונפלה מחמת כובדה הטבעי, הרי אנו אומרים כי אותו שסילק את העמוד הניע את הקורה, וכבר נזכר זה בשמע .
וכך באופן זה אנו אומרים במי שסילק תכונה מסוימת, שהוא עשה אותו ההעדר, ואף על פי שההעדר אינו משהו מצוי. וכשם שאנו אומרים על מי שכיבה נר בלילה שהוא יצר החושך, כך נאמר במי שקלקל את הראייה שהוא פועל הסימאון, ואף על פי שהחושך והסימאון העדרים ואינם זקוקים לעושה.
ועל פי ביאור זה יתבאר לך דבר ישעיה יוצר אור ובורא חושך עשה שלום ובורא רע , כי החושך והרע העדרים , והתבונן היאך לא אמר 'עושה חושך' ולא אמר 'עושה רע', לפי שאינם דברים מצויים שתיאמר בהם העשייה, אלא הניח עליהם 'בורא', לפי שמילה זו יש לה שייכות בהעדר בשפה העברית, כמו שאמר בראשית ברא אלוהים וגו' והוא מן ההעדר, ואופן יחס ההעדר לפעולת פועל הוא על דרך זו אשר הזכרנו. וכן על דרך זו תבין אמרו מי שם פה לאדם או מי יישום אילם או חרש או פיקח או עיוור.
ויתכן בזה ביאור אחר, והוא, לומר מי הוא אשר ברא את האדם מדבר או יבראהו נעדר דיבור, עניינו המצאת חומר שאינו מקבל אותה התכונה איזו תכונה שתהיה, והרי הממציא חומר מסוים שאינו מקבל תכונה מן התכוונות אומרים עליו שהוא פועל אותו ההעדר, כדרך שאומרים במי שהיה יכול להציל אדם מן הכיליון והתעלם ממנו ולא הצילו שהוא הרגו .
הנה נתבאר לך כי לפי כל ההשקפות אין קשר לפעולת פועל בהעדר כלל, אלא אומרים שהוא פעל את ההעדר במקרה כמו שביארנו, אבל הדבר אשר יפעל הפועל באופן ממשי הוא דבר מצוי בהכרח איזה פועל שיהיה, אלא תהיה פעולתו קשורה במצוי.
ואחרי הקדמה זו עליך לזכור מה שכבר הוכח, כי הרעות אינם רעות אלא ביחס לדבר מסוים, ושכל דבר שהוא רע מבחינת מצוי מן הנמצאים, הרי אותו הרע הוא העדר אותו הדבר או העדר מצב תקין ממצביו, ולפיכך אומרים במשפט כללי, 'הרעות כולם העדרים '* ,
המשל בכך באדם שמותו רע והוא העדרו, וכן חוליו או עוניו או סכלותו רעות ביחס אליו, וכולם העדרי תכונות. וכאשר תתחקה אחרי פרטי משפט זה הכללי תמצא שלא

יכזיב כלל , אלא אצל מי שאינו מבדיל בין ההעדר והתכונה ובין שני נגדיים , [רצא] או מי שאינו יודע טבעי כל הדברים, כגון מי שאינו יודע כי הבריאות באופן כללי היא איזון מסוים , ושזה מן העניינים היחסיים , ושהעדר אותו היחס הוא החולי בדרך כלל, והמוות העדר הצורה ביחס לכל חי וכך כל מה שיפסד משאר הנמצאים אין הפסדו אלא העדר צורתו .

ואחר הקדמות אלו יש לדעת ברור כי ה' יתהדר ויתרומם, אין לומר עליו שהוא עושה רע באופן עצמי כלל, כלומר: שהוא יתעלה ירצה במטרה ראשונית לעשות הרע. זה לא יתכן, אלא כל מעשיו יתעלה טוב מוחלט, לפי שאינו עושה אלא מציאות, וכל מציאות טוב, והרעות כולם העדר, ולא שייך בהם פעולה אלא על הדרך אשר ביארנו, במה שהמציא את החומר בטבע זה שהוא בו, והוא היותו צמוד להעדר לעולם כפי שכבר ידוע , ולכן הוא הסיבה בכל הפסד וכל רע. ולפיכך כל מה שלא המציא לו ה' את החומר הזה אינו נפסד, ולא תביאהו רעה מן הרעות .

ונמצאת אמתת פעולת ה' כולה טוב כיון שהיא מציאותית, ולפיכך דיבר הכתוב אשר האיר חשכת העולם ואמר, וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד , ואפילו מציאות החומר הזה התחתון כפי שהוא, עם צמידותו להעדר המחייב את המוות והרעות כולם, כל זה גם טוב מחמת תמידות ההוייה ותדירות המציאות בעקביות , ולפיכך פירש ר' מאיר והנה טוב מאוד, והנה טוב מוות , לעניין אשר העירונו עליו.

והווי זכור מה שאמרתי לך בפרק זה והבינהו, יבאר לך כל מה שאמרו הנביאים והחכמים שכל הטוב מפעולת ה' בעצם, ולשון בראשית רבה אין דבר רע יורד מלמעלה הערות:

הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק עג ההקדמה השביעית.

הערת המתרגם: "מלכאת" ר"ש מתרגם בכל מקום בספר זה ובתירגומו למסכת אבות "קנינים" וכבר העירותי על כך כמה פעמים.

הערת המתרגם: כלומר: תכונה והעדרה.

הערת המתרגם: שאינם [רצ] אלא מקרים נגדיים נשואים בנושא.

הערת המתרגם: כפי הכללים שהניחו, אשר נתבארו שם ח"א פרק עג.

הערת המתרגם: בר"ש "נמצאים" ואם כוונתו לומר שהם נמצאים על דרך ההתכפה העקיבה כפי שהיא באמת השקפת "מתכלמין " הרי אין במקור מה שמורה על כך. ונמנעתי מלתרגם "נמצאים" אם כי תרגום נכון הוא כדי שלא יעמיס מי שהוא הכוונה הנ"ל במקור.

הערת המתרגם: כדלעיל פתיחת חלק ב הקדמה יח. וראה שם פרק יד ופרק יח.
הערת המתרגם: ראה מטאפיזיקה ספר ט פרק ו מהד' רוזן עמ' .
הערת המתרגם: ישעיה מה ז.
הערת המתרגם: ראה גם פירושו לפסחים פ"א מ"א:
הערת המתרגם: בראשית א א. וראה לעיל ח"ב סוף פרק ל.
שמות ד יא.
הערת המתרגם: אפשר: שאינו מקבל אחת התכונות.
הערת המתרגם: "נכל" לא מלא את חובתו מתוך רשעות. או לפחות שלא בצדק.
הערת המתרגם: ראה סוטה מו ב.
* . איני יודע מקור אמרה זו.
הערת המתרגם: כלומר: שאין בו יוצא מן הכלל. שכל העדר אינו העדר אל האפס המוחלט אלא העדר התכונות, תכונת החיים או תכונת הראות וכדומה. ובר"ש "תמצאם שלא יחסר מהם אחד" ונוסח שלפניו כבכ"י ב, ס, "תכ'רם" במקום"תכד'ב".
הערת המתרגם: ההעדר המוחלט, אשר זה מפשרי לשיטת אפלטון, וכדלעיל ח"ב פרק יג ההשקפה השניה, וכך היא גם שיטת רס"ג לעניין הפסד העולם.
הערת המתרגם: כגון החיים -והמוות, [רצא] הראות-והסימאון, וכדומה.
הערת המתרגם: כגון החום והקור, וכדומה.
הערת המתרגם: על כל זה דובר בהרחבה לעיל ח"א פרק עב.
הערת המתרגם: "אלמצ'אף" אחת מעשר האמירות של אריסטו. סקרם רבנו בסיפרונו "מילות ההגיון " פרק עשירי. ורס"ג בספרו האמונות ודעות סוף מאמר שני, ראה שם מהדורתי. ואף ר"ש עסק בהם בספרונו "פירוש המילות הזרות" אשר ספח לספר זה. ור"ש תרגמו "והוא משער המצטרף" וכך תירגמו כמעט כל הראשונים.
הערת המתרגם: ראה מטפיזיקה ספר ז פרק ו. והכוונה העדר צורתו המצויה בו כעת, הצורה העכשוית ומתפרק הוא ליסודותיו אשר הם במציאות לפי תיאוריות אלה.
הערת המתרגם: כלומר: שההפסד בא בכוח ההוייה ולשם ההוייה וכדלקמן פרק יב, וכדלעיל ח"א פרק עב. וראה גם יסודי התורה פ"ר הל' ה-ו. וראה מטפיזיקה ספר א פרק ד.
הערת המתרגם: כוונת רבנו לחומר הגוף החמישי כפי השערת אריסטו שגרמי השמים בלתי נפסדים אפילו ההפסד העקיבי.
הערת המתרגם: בראשית א לא.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט "להעדר" ושובש כל המשפט.

הערת המתרגם: פעולת ההתכפה שדבר בא בעקבות קודמו ללא הפוגה, כי אותה התנועה הגורמת ההתפרדות והחזרה ליסודות היא עצמה בעת ובעונה אחת גורמת ההתערבות וההתרכבות לפי תיאוריות הללו וכדלקמן פרק יב.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה ט ה.
הערת המתרגם: לפי כ"י ס. "וכלכל" כלומר: חשוב היטב ועיין בכל פרט ממה שאמרתי.
הערת המתרגם: פרשה נא ה.

פרק [יא]

הרעות הגדולות הללו הנעשות בין אישי בני אדם מזה לזה כפי המטרות והתאוות וההשקפות והדעות , כולם גם הם נספחים להעדר, לפי שכולם מחיובי הסכלות, כלומר: מהעדר החכמה, כשם שהסומא מחמת העדר הראות לא יחדל מלהיכשל ולהיחבל, ולחבול גם [רצב] בזולתו, מחמת שאין לו מה שינחהו בדרך. כך כתות בני אדם, כל אחד כפי ערך סכלותו פועל בעצמו ובזולתו רעות גדולות ביחס לאישי המין .
ואילו הייתה שם חכמה אשר יחסה לצורה האנושית, כיחס הכוח הרואה אצל העין כי אז היו נמנעים כל נזקיו מעצמו ומזולתו. כי בידיעת האמת מסתלקת האיבה והשינאה, ויבטלו נזקי בני אדם זה לזה. וכבר הבטיח בכך ואמר וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ וגו' ופרה ודב תרעינה וגו' ושיעשע יונק וגו' , ואחר כך נתן סיבה לכך ואמר, כי סיבת סילוק אלה השנאות וההתקוטטויות והשתלטויות היא ידיעת בני אדם אז אמתת האלוה, ואמר לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קודשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים .
דע זה.
הערות:
הערת המתרגם: שכדי להשיג מטרה מסוימת אפילו מטרת גדולה ושררה מדומים מסוגל הוא הרשע להרוג למסור ולהלשין, וכפי שאומרים השוטים"המטרה מקדשת את האמצעים". ובר"ש "הכוונות".
הערת המתרגם: כגון תאוות בשרים או ממון.
הערת המתרגם: כגון שינויי השקפות מדיניות וצורות משטר שונות.
הערת המתרגם: בענייני אמונה ודת כדרך שעשו קלגסי נבוכדנצר לחנניה מישאל ועזריה, וכך עשו גם לדניאל. וכך עושים [רצב] בכל הדורות יורשיהם העכו"מים ויורשי יורשיהם וכל אשר נשמתו משורש נשמתם של אותם קלגסים ארורים אם בכלל יש להם

נשמה, וכמו שנאמר בדניאל ו ו "די לא נהשכח לדניאל דנא כל עלה להן השכחנא עלוהי בדת אלהיה".
הערת המתרגם: כלומר: שהרעות שאלה יכולים לעשות הם רק ביחס לכל פרט ולכל יחיד מיחידי אותו המין אבל לא לכללות המין.
הערת המתרגם: אפשר: אל.
הערת המתרגם: ישעיה יא ו-ח. וכן כתב בהלכות מלכים פרק יב הל' א שפסוקים אלו משל. ונגד דעת רס"ג שפירשם כפשטם בספרו אמונות ודעות מאמר ח פרק ח, ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: ישעיה יא ט. וכן כתב גם בהלכות תשובה פ"ט הל' ב. ובהלכות מלכים פי"ב הל' ה. ובפירושו לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' רז. וראה גם מאמר תחיית המתים מהדורתי קטע ו, שם תקף בחריפות את שיטת רס"ג אם כי לא הזכירו בשמו.

פרק [יב]

רבות עלה בדמיון ההמון כי הרעות בעולם יותר מן הטובות , עד שבהרבה מהטפות כל העמים ובשיריהם כוללים עניין זה, ואומרים כי פלא הוא שימצא בעולם טוב. אבל רעותיו רבים ותדירים, ואין הטעות הזו אצל ההמון בלבד, אלא גם אצל מי שחושב שהוא יודע משהו.
יש ל"אלראזי" ספר מפורסם וקראו "אלאלאהיאת", כלל בו מהזיותיו וסכלויותיו גדולות , ומכללן עניין אשר בדה אותו , והוא שהרע במציאות יותר על הטוב, ושכאשר תשווה בין נחת האדם ותענוגותיו במשך זמן שלותו * כנגד מה שיארע לו מן הצער והייסורים הקשים והמחלות והמומין והדאגות והיגונות והכישלונות, אז תמצא כי מציאותו-כלומר: האדם -נקמה, ורעה רבה מנת חלקו, והמשיך לאמת השקפה זו בסקירת [רצג] הפגעים הללו כדי להתנגד לכל מה שחושבים אנשי הצדק על חסדי ה' וטובו הגלויים, ושהוא יתעלה הטוב המוחלט, וכל מה שיבוא מאתו טוב מוחלט בלי ספק.
וסיבת כל הטעות הזו, מפני שהסכל הזה ודומיו מן ההמון אינם בוחנים את המציאות כי אם באישי האדם לא יותר, ומדמה כל סכל כי כל המציאות למען אישיותו, וכאילו אין שם מציאות כי אם הוא בלבד, ואם אירע לו דבר הפך מה שרצה החליט ופסק כי כל המציאות רע.
ואלו התבונן האדם במציאות והשכיל אותה וידע אפסות ישותו בה , כי אז היה מתברר לו האמת, ומתגלה כי ההזיות הגדולות הללו שהוזים בני אדם על ריבוי רעות העולם,

אינם אומרים כי זה ביחס למלאכים, ולא ביחס לגלגלים ולכוכבים, ולא ביחס ליסודות ומה שהורכב מהן מן הדומם והצומח, ואף לא ביחס למיני בעלי החיים , אלא כל מחשבתם רואה מקצת אישי המין האנושי, ומתפלאים על אותו אשר אכל המאכלים הרעים עד שאחזו ראתן היאך בא עליו ההיזק הגדול הזה, והיאך נמצא הרע הזה.
וכן מתפלאים על מי שהרבה בתשמיש עד שלקה בסימאון , ויגדל בעיניהם פגעו של זה בסימאון, וכן כל כיוצא בזה.
וההבחנה האמיתית היא, שכל אישי מין האדם שבמציאות, וכל שכן זולתם ממיני בעלי החיים, הם דבר שאין לו ערך כלל ביחס לכללות המציאות ההמשכית, כמו שבאר ואמר: אדם להבל דמה וגו' , אנוש רימה ובן אדם תולעה , אף שוכני בתי חמר וגו' הן גויים כמר מדלי וגו' , וכל מה שנאמר בלשון ספרי הנביאים מן העניין הזה הנכבד גדול התועלת בידיעת האדם את ערכו.
ואל יטעה ויחשוב כי המציאות בגלל אישיותו בלבד, אלא המציאות בגלל רצון בוראו לדעתנו , אשר מין האדם הפחות מכל מה שיש בו ביחס לנמצאים העליונים כלומר: הגלגלים והכוכבים, אבל ביחס למלאכים הרי אין יחס באמת בינו לבינם , אלא שהאדם הוא הנכבד בכל ההוויה בעולמנו השפל, כלומר: שהוא הנכבד בכל מה שהורכב מן היסודות, ואף עם זאת הרי מציאותו טובה גדולה לו וחסד מאת ה' במה שייחדו בו ועשאו שלם . ורוב הרעות שיארעו באישיו הן מחמתם, כלומר: מחמת אחדי האדם החסרים.
וממגרעותינו אנו צועקים ומשוועים, ומרעות שאנו עושים אותה בעצמנו בבחירתנו אנו מצטערים ומיחסים את זה לה', יתעלה מכך, כמו שביאר בספרו ואמר "שיחת לו לא בניו מומם" וגו' , וביאר שלמה את זה ואמר "אוולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו" .
וביאור הדבר שכל רע שיארע לאדם חוזר אל אחד משלשה מינים:
המין הראשון מן הרעות, מה שיארע [רצד] לאדם * מצד טבע ההוויה וההפסד, כלומר: מחמת שהוא בעל חומר.
כי משום כך נפגעים מקצת בני אדם במומים וחסרונות מלידה, או שיארעו מחמת שינויים הנעשים ביסודות כקלקול האוויר או הברקים ושקיעת האדמה, וכבר ביארנו כי החכמה האלוהית חייבה שלא תהא הוויה כי אם בהפסד, ואלמלי ההפסד הזה האישי לא התמידה ההוויה המינית , והנה נתבאר החסד המוחלט והאושר ושפע הטוב.
ומי שירצה להיות בעל בשר ועצמות, ולא יתרשם ולא יארעו דבר ממאורעות החומר, הרי רצה לאחד בין ההפכים בלי שירגיש בדבר , והוא, שהוא רוצה להיות מתרשם בלתי

מתרשם , כי אילו לא היה מקבל רושם לא היה מתהווה, והיה נעשה המצוי ממנו פרט לא פרטי מין .
נכון הדבר אשר אמר גאלינוס בשלישי מן התועליות , אמר אל תשלה את עצמך בהבל שאפשר שיתהווה מדם הנידה ושכבת זרע חי שלא ימות או שלא יצטער , או תדיר תנועה, או בהיר כשמש.
ודבר זה שאמר גאלינוס הוא הערה על חלק ממשפט כללי. והמשפט הוא שכל מה שאפשר שיתהווה מאיזה חומר שיהיה, הרי הוא מתהווה בתכלית השלמות האפשרית להתהוות מאותו החומר המיני, וישיג פרטי המין מן החיסרון כפי חיסרון החומר של אותו הפרט, ותכלית מה שאפשר שיתהווה מן הדם והזרע והשלם שבו הוא מין האדם, כפי שכבר נודע מטבעו שהוא חי הוגה מת, והכרחי למין זה מן הרע שימצא .
ואתה מוצא עם זאת, שהרעות הבאות על בני האדם מן המין הזה מעטות מאוד מאוד, ואירועו נדיר מאוד, לפי שאתה תמצא ערים עומדות אלפי שנים לא שקעו ולא נשרפו, וכן נולדים אלפים מבני אדם בתכלית השלמות, ואינו נולד בעל מום כי אם לעתים רחוקות. ואם יתעקש המתעקש ולא יאמר לעיתים רחוקות, הרי הוא מעט מאוד, ואינו לא אחד ממאה ולא אחד מאלף מן הנולדים במצב השלמות.
והמין השני מן הרעות הוא מה שיארע לבני אדם זה מזה, כהשתלטם זה על זה.
והרעות הללו יותר מרעות המין הראשון, וגורמי זה רבות וידועות, וגם הם ממנו , אבל אין לעשוק עיצה עליהם, ועם זאת הרי כל מדינה מצויה בעולם בכללו, לא ימצא בין אנשי אותה המדינה מין זה מן הרעות נפוץ הרבה כלל, אלא שגם מציאותו מעטה, כגון אדם האורב לאדם והורגו או יגנבהו בלילה.
אבל יהיה מין זה מן הרעות, כולל בני אדם רבים במלחמות הגדולות. וגם זה אינו מרובה בכל הארץ.
והמין השלישי מן הרעות הוא מה שיארע לאדם ממנו מפעולתו הוא עצמו, וזה הוא המצוי הרבה, והרעות האלה יותר מרעות המין השני בהרבה, ומרעות המין הזה צועקים כל בני אדם. וזהו אשר לא תמצא מי שאינו [רצה] חוטא בו על עצמו כי אם מעטים. וזהו אשר ראוי לגנות עליו את הנפגע באמת, ולומר לו כמו שנאמר, מידכם הייתה זאת לכם , ונאמר משחית נפשו הוא יעשנה.
ועל המין הזה מן הרעות אמר שלמה אוולת אדם תסלף דרכו וגו' , וכן כבר ביאר במין הזה מן הרעות שהם מעשה האדם בעצמו, והוא אומרו: לבד ראה זה מצאתי אשר עשה

האלוהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים , ואותם המחשבות הם אשר הביאו עליהם הרעות הללו.
על מין זה נאמר כי לא יצא מעפר און ומאדמה לא יצמח עמל וביאר מיד בסמוך, כי האדם הוא אשר ממציא את המין הזה מן הרע, ואמר כי אדם לעמל יולד וגו' .
ומין זה נספח הוא לכל המגרעות, כלומר: לגרגרנות באכילה ובשתייה ובתשמיש, והעסק בהם בהפרזת כמות, או באי סדר, או בהפסד איכות המזון, ויהיה זה סיבה לכל התחלואים והפגעים הגופניים והנפשיים, אשר לחליי הגוף הרי ברורים.
ואשר לחליי הנפש מרוע ההנהגה הזו, הרי משני דרכים:
האחד השינוי שאירע לנפש בהכרח מחמת שינוי הגוף מצד היותה כוח גופני, כפי שכבר נאמר כי מידות הנפש נספחות למזג הגוף .
והדרך השני הוא מה שהנפש מתרגלת לדברים שאינם הכרחיים, ונעשים לה נוהג, ותושג לה תכונת התשוקה למה שאינו הכרחי לא לקיום הפרט ולא לקיום המין, ותשוקה זו היא דבר שאין לו סוף.
אבל הדברים ההכרחיים כולם מוגדרים ויש להם תכלית, אך המותרות אין להם סוף: אם תהיה לך תשוקה שיהו כליך של כסף, הרי היותם של זהב יותר נאה, ואחרים עשאום שהם , ושמא יעשום גם מן הפטדה והאודם וכל מה שאפשר למצוא.
ולא יחדל כל סכל נבער מדעת בדאגה ויגון על שלא הצליח לעשות כמו שעשה פלוני מן המותרות, ועל הרוב יביא עצמו לידי סכנות גדולות, כהפלגה בים, ושירותי המלכים , וכל מטרתו בכך להשיג אותן המותרות הבלתי הכרחיות, וכאשר יביאוהו צרות באותם הדרכים שהוא הלך בהם יתלונן על משפט ה' וגזרתו, ויבוא לקלל הזמן , ויתפלא על מיעוט עשותו צדק, מדוע אינו עוזרו להשיג ממון רב, כדי למצוא בו הרבה יין להשתכר בו תמיד, ומספר נערות עדויות במיני הזהב ואבני החן כדי שיעוררוהו למשגל יותר ממה שביכולתו כדי שיתענג, כאילו התכלית המציאותית אינה אלא עונג השפל הזה בלבד.
עד כה * הגיעה טעות ההמון, עד שייחסו לבורא חוסר יכולת במציאות הזו, שהמציאו בטבע הזה המחייב את הרעות הגדולות הללו כפי דמיונם, מפני שאותו הטבע אינו נשמע לכל בעל מגרעת להשיג מגרעותיו, עד שיביא לנפשו הרעה כל דרישותיה אשר אין להם סוף כמו שביארנו * .
אבל החסידים החכמים כבר ידעו חכמת המציאות הזו והבינו אותה, כמו שבאר דוד ואמר כל אורחות ה' חסד ואמת לנצרי בריתו [רצו] ועדתיו , אומר כי אותם אשר נצרו

טבע המציאות וחוקי התורה וידעו תכליתם, נתברר להם אופן החסד והאמת בכל, ולפיכך עשו מטרתם מה שהייתה הכונה בהם מחמת היותם אדם, והיא ההשגה .
ובגלל צורך הגוף מבקשים ההכרחי, לחם לאכול ובגד ללבוש ללא מותרות, וזה הקל ביותר, ואפשר להשיגו בעיסוק מועט אם יסתפק אדם בהכרחי, וכל מה שאתה רואה מקושי הדבר הזה וכבדו עלינו הוא מחמת המותרות ודרישת הבלתי הכרחי, נעשה קשה אפילו מציאת ההכרחי, לפי שכל מה שהתקוות תלויות במותרות יותר, יהיה הדבר יותר קשה, ויתבזבזו הכוחות וההשגים במה שאינו הכרחי, ובכך לא ימצא ההכרחי.
וראוי שתתבונן על מצבנו במציאות, שכל מה שהיה הדבר הכרחי יותר לבעלי החיים הרי מציאותו יותר, והוא זול יותר, וכל שהוא פחות הכרחי מציאותו פחות והוא יקר מאוד.
והנה הדבר ההכרחי לאדם דרך משל, הוא האויר והמים והמזון, אלא שהכרחיות האויר גדולה יותר, לפי שאם יעדר לו רגעים מספר היה אבד, אבל המים אפשר שיתקיים יום או יומים, והאויר יותר מצוי ויותר זול בלי ספק.
והכרחיות המים יותר מהכרחיות המזון, לפי שאם ישתה ולא יאכל אפשר שיתקיים איזה אדם ארבעה ימים ואף חמישה ללא מזון. ואתה מוצא המים בכל עיר יותר מן המזון ויותר זול. וכך הדבר נוהג במיני המזון, היותר הכרחי יותר מצוי ויותר זו באותו המקום מאותו שאינו הכרחי.
אבל המור והאהל והאודם והפיטדה איני סבור שמי שהוא מבריאי הדעת יחשוב שיש להן צורך חשוב לאדם, זולתי לרפואה, ויש תחליף להן ולדומיהם הרבה מן העשבים והחומרים. והנה זה הוא ביאור חסדי ה' יתעלה וטובו ואפילו כלפי החי הזה החלש.
אבל ביאור צדקו יתעלה והשוותו ביניהם הרי פשוט מאוד מאוד, לפי שאין בהוויה וההפסד הטבעיים מה שמיוחד למין חי מכל יתר מיני בעלי החיים בכוח מיוחד בו, או באבר נוסף על אחר ממינו, אלא כל הכוחות הטבעיים והנפשיים והחיוניים והאברים הנמצאים בפרט הזה הם הנמצאים בשני באופן עצמי.
ואם היה שם חיסרון הרי זה במקרה מחמת דבר שאירע ממה שאינו בטבע, וזה מועט כמו שביארנו .
ואין הבדלים כלל בין אותם שהם כדרך הטבע, זולתי מה שהוא חיובי מצד שינוי עתוד החומרים אשר זה הכרחי לטבע חומר אותו המין שהייתה המטרה בו לזה בלעדי זה .

אבל מה שיש לזה צרורות מור רבים ובגדים מוזהבים, וזה אין לו המותרות הללו בחייו, אין בזה כל רע ולא עוול, וזה אשר יש לו המותרות הללו לא השיג שום דבר נוסף בעצמותו , אבל השיג דמיון שוא או משחק.
וזה שהוא נעדר מותרות החיים לא חסר לו מאומה חיובי, ולא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר, איש לפי אוכלו לקטו , זהו מצב הרוב בכל זמן ובכל מקום, ואין לשים לב לבודדים כמו שביארנו.
ולפי שתי הבחנות הללו יתבארו לך חסדיו יתעלה על ברואיו [רצז] בהמצאת ההכרחי באופן סדיר, והשוואתו בין אישי המין בבריאתם. ולפי הבחנה זו האמיתית אמר רבן של חכמים כי כל דרכיו משפט , ואמר דוד כל אורחות ה' חסד ואמת וגו' כמו שביארנו , ובפירוש אמר דוד טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו , כי המצאתנו הוא הטוב הגדול בהחלט כמו שביארנו, ובריאת הכוח המנהיג את בעלי החיים הם הרחמים עליו כמו שביארנו.
הערות:
הערת המתרגם: "כ'יאל" דמיון, כוח המדמה. ובר"ש "יעלה בלב".
הערת המתרגם: אפשר לתרגם: על הטובות. ולעצם העניין נראה שגם רס"ג סבור כן, ראה בספרו אמונות ודעות המאמר התשיעי פרק א מהדורתי עמ' רסב "או שהם שקולים או שהדברים המדאיבים מכריעים את המשמחים" ע"ש.
הערת המתרגם: "כ'טב" דברי תרגם הטפה, משא, נאום מעשה חושב. ובר"ש "חידות" ואינו נכון. ולעיל ח"ב סוף פרק כג "ספור" וגם זה בלתי נכון.
הערת המתרגם: תרגום מלולי "בזמן " וכך תרגם ר"ש. ואפשר גם"בחיים".
הערת המתרגם: בר"ש "רק" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אבו בכר מחמד אבן זכרייה אלראזי, חי בין השנים - . מעיר ראי במחוז כ'ראסאן שבפרס. דתו איסלאם. ומלבד ספר "האלוהיות" שמזכיר רבנו כאן, חיבר גם"כתאב אלחאוי" "המקיף" או "הכולל", בענייני רפואה, והוא נחשב מגדולי חכמי הרפואה המוסלמים, ורבנו מזכירו הרבה פעמים בספריו הרפואיים.
הערת המתרגם: "עט'אים" כלומר: דברים חמורים. ותירגמתי כן בעקבות רבנו בפירושו לאבות פ"א מט"ז מהדורתי עמ' תכ. ובר"ש "הרבה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: "ארתכבה" בדותה זדונית ומרושעת.
* . לפי כ"י ב, במשך ימי חייו. ונראית נכונה יותר.

הערת המתרגם: "עאהה" כולל כל מחלה גופנית אורבנית, וכך תרגם רס"ג צרעה" בשמות כג כח ודברים ז כ. ובר"ש והמומין.
הערת המתרגם: "זמאנאת" ותירגמתי כן לכלול כל מומי האברים החיצוניים, ובר"ש "וביטול האברים" ונכון הוא, ורס"ג תרגם בויקרא כא יח פסח "אזמן ". [רצג] "וג'ודה" בר"ש "למציאותו וטובתו" ונראה שבתחילה טעה וחשב כי היא מעניין "וג'וד" ותרגם"מציאות", ואח"כ הרגיש בטעותו ותיקן "טוב" והמעתיקים השחילו שתיהן ללא הבחנה.
הערת המתרגם: כלומר: סוקרים את העובר על הפרט היחיד מבני האדם.
הערת המתרגם: ועצם רצונו עדין טעון מבחן ומבחנה אם טוב הוא.
הערת המתרגם: תירגמתי כאן "חט'ה" ישותו, אם כי אינה מדוייקת. והכוונה השפעת מציאותו של אדם בעולם. וראה לעיל ח"ב פרק ל, הערה . וכתב ביסודי התורה פ"ד הל' יב, בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ברוך הוא. ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו כשיעריך עצמו לאחד מהגופות הקדושים הגדולים, וכל שכן לאחת מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגולמים שלא נתחברו בגולם כלל, וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלימה ריק וחסר.
הערת המתרגם: "הדיאן" ובר"ש "שיגעון" ולא דק.
הערת המתרגם: כלומר: אינם טוענים שסקרו את המציאות כולה.
הערת המתרגם: "תג'ד'ם" ואפשר "מוכה שחין ". ובר"ש "עד שהצטרע", וראה פירוש רבנו למסכת כתובות פ"ג מ'ד מהדורתי הערה .
הערת המתרגם: ראה הלכות דעות פ"ד הל' יט.
הערת המתרגם: תהלים קמד ד.
הערת המתרגם: איוב כה ו.
הערת המתרגם: שם ד יט.
הערת המתרגם: ישעיה מ טו.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק כה ד"ה ודע.
הערת המתרגם: לפי שאין יחס בין הגוף לנפרד. וכדלעיל ח"א פרק נו.
הערת המתרגם: עצם מציאותו חסד הוא ולא עוד אלא שחננו כוח הבחנה הגיון ואף שכל.
הערת המתרגם: בכל יחיד ויחיד ובכל פרט ופרט.

הערת המתרגם: דברים לב ה.
הערת המתרגם: משלי יט ג. [רצד]
* . אפשר: מה שיפגע באדם.
הערת המתרגם: "אלצואעק" הברקים העצומים המלווים לבות אש. וכבר העירותי על כך לעיל ח"א פרקים נד. עב. וח"ב פרק מד. ובר"ש "הברקים העצומים הנקרא בלעז לנבי"ש" ובשלושת המקומות דלעיל תרגם"זוועה" וכבר העיר על כך בפירוש המילות הזרות שלו.
הערת המתרגם: יותר נכון "הפרטי".
הערת המתרגם: וראה גם לעיל פ"ח הערה .
הערת המתרגם: "תאת'ר" קבלת השפעה והתרשמות. להיות נפעל.
הערת המתרגם: השווה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר ד פ"ב.
הערת המתרגם: כלומר: אותו הפרט היחיד שנברא תחילה.
הערת המתרגם: בר"ש "מן הספר הנקרא תועלות האברים" וכך באמת שמו המלא של הספר.partium usu De] והוא מחולק לשבעה עשר פרקים ורבנו הרבה מאוד לדון בדבריו ולחלוק עליו בספריו הרפואיים.
הערת המתרגם: כלומר: שלג יבואהו צער ומכאוב.
הערת המתרגם: "נאטק" בעל הגיון ותבונה. ור"ש מתרגם בכל מקום"מדבר".
הערת המתרגם: כלומר: שמין רעות כאלה שיפרט רבנו הלאה, הכרחיים להמצא בכל מורכב מחומרים כאלה, כי סוג זה של העדר הוא חלק מן ההוויה ותהליך מתהליכיה. וראה לעיל ח"א פרק ז. ובר"ש "ואי אפשר לזה המין מבלתי רע שימצא לו" ולדעתי לא דק.
הערת המתרגם: ועניינה התנגדות והכחשה תוך ויכוח עקשני. ובר"ש "ואם יתגבר המתגבר" ולא דק.
הערת המתרגם: מצד האדם עצמו.
הערת המתרגם: אפשר: לנעשק.
הערת המתרגם: אפשר: המתנכל.
הערת המתרגם: כלומר: המלחמות. ובתפילת שלמה במלכים א ח פתח במלחמה וסיים [רצה] במלחמה ושלב אסונות הטבע באמצע.
הערת המתרגם: מלאכי א ט. ושם אין "לכם". והושחלה מתוך שיגרה שבעל פה בחילוף עם הפסוק בישעיה נ יא.
הערת המתרגם: משלי ו לב.

הערת המתרגם: שם יט ג. וראה תענית ט א. שים לב לדברי ר' יוחנן שם כי הם מרפסי אגרי.
הערת המתרגם: קהלת ז כט.
הערת המתרגם: איוב ה ו.
הערת המתרגם: שם ה ז.
הערת המתרגם: תירגמתי כן כי שם זה משומש אצל חז"ל גם ללהיטות בתשמיש. וראה משנה נדה פ"י מ"ז. ואפשר לתרגם: תאוותנות.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות דעות פ"ד הל' טו.
הערת המתרגם: "בלור" תירגמתי "שהם" בעקבות רס"ג בשמות כח כ. ובר"ש "ספיר".
הערת המתרגם: "זמרד" כך תרגם רס"ג פיטדה בשמות כח יז. ובר"ש "נופך".
הערת המתרגם: "יאקות" כך תרגם רס"ג שם.
הערת המתרגם: כי שרותי המלכים סכנות רבות יש בהן לגוף ולנפש, וראה פירוש רבנו לאבות פ"א מ"י מהדורתי.
הערת המתרגם: כינוי כלפי מעלה, כעין והיה כי ירעב והתקצף וקילל במלכו ובאלוהיו. ישעיה ח כא.
הערת המתרגם: בר"ש "מזויינות" והוא עבר ערביה.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "ורקמה".
* . אפשר: עד כדי כך.
הערת המתרגם: חוסר יכולת לנהל את העולם כפי רצון כל שוטה ולספק לו כל תאוותיו. ובר"ש "עד שהלאו ה' בזה" ואינו ברור.
* . ומקור דברי רבנו כאן בירושלמי שבת פרק יג הל' ג, ורבנן אמרי תשעים ותשעה מתים בפשיעה ואחד בידי שמים. עיין שם היטב כל דברי יתר האמוראים.
הערת המתרגם: "אלפצ'לא" ובר"ש "החשובים" ושמא טעות [רצו] הוא.
הערת המתרגם: תהלים כה י. ובהלכות דעות פ"ד הל' טו הוא ששלמה אמר בחכמתו שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, ע"ש.
הערת המתרגם: ראה גם דברי רבנו בהקדמתו לסדר זרעים מהדורתי ד"ה דע שהקדמונים, עמ' טל והלאה.
הערת המתרגם: בראשית כח כ.
הערת המתרגם: "ובד'לתה אזיד" יותר נכון לתרגם"והצעו יותר" ובר"ש "ויותר בחינם" ואיני יודע דרגות בחינם, אבל בזול או בהצע יש דרגות.
הערת המתרגם: כלומר: כל מקום לפי הרגליו.

הערת המתרגם: "מסך" וכדברי רבנו בפירושו למשנה כרתות פ"א מ"א ובספר היד החזקה הלכות כלי המקדש פ"א הל' ג, ור"ש לא תרגמה.
הערת המתרגם: "ענבר" תירגמתי כן בעקבות רס"ג בתירגומו לתהלים מה ט. וראוי היה לתרגם"כפת הירדן" כפירוש רבנו בכריתות פ"א מ"א ראה שם מהדורתי. ור"ש לא תרגמה.
הערת המתרגם: "זמרד" וראה לעיל הערה . ושם תרגם ר"ש "נופך" וכאן "ברקת" וכן לא ייעשה.
הערת המתרגם: לעיל בפרק זה.
הערת המתרגם: נראה לי שכוונת משפט זה להבדלים שבין זכר לנקבה בעצם המבנה וביתר הנספחים כגון הזקן וכדומה.
הערת המתרגם: כעין מה שנאמר ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו. וראה בפירוש שם מהדורתי עמ' רכה--רכו.
הערת המתרגם: בר"ש "מותר הפרנסה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: שמות טז יח.
הערת המתרגם: אפשר: ליוצא מן הכלל לנדיר.
הערת המתרגם: "סייד [רצז] אלעאלמין " ובר"ש "אדון הנביאים" וכך הוא במקצת נוסחות. ושמא רצו להשוות לאמור לעיל ח"ב פרק יט. וראה לעיל ח"א פרק נד.
הערת המתרגם: דברים לב ד. דן תהלים כה י.
הערת המתרגם: לעיל ד"ה אבל החסידים.
הערת המתרגם: תהלים קמה ט.
חלק שלישי

פרק [יג]

רבות נבוכו מחשבות השלמים בחקירת תכלית המציאות הזו מה היא, והנני מבאר ביטול חקירה זו לפי כל השיטות .
ואומר, כל פועל הפועל בכוונה -
הכרחי שיהא לאותו הדבר שעשה תכלית מסוימת בגללה נעשה, וזה פשוט אינו צריך הוכחה כפי העיון הפילוסופי.
וכן גם ברור שהדבר שנעשה בכוונה כך , מחודש הוא אחר שלא היה.

ועוד ממה שהוא ברור ומוסכם לדברי הכל, כי מחויב המציאות אשר לא נעדר כלל ולא יעדר אינו זקוק לעושה, וכבר ביארנו את זה . וכיון שאינו פעוול, בטלה ממנו חקירת התכלית.

ולפיכך אין לומר מה תכלית מציאות הבורא יתעלה, כיון שאינו דבר נברא.

הנה נתבאר לפי ההקדמות הללו, כי התכלית אינה נדרשת אלא לכל מחודש שנעשה בכוונת בעל דעה . כלומר: למה שיש לו מוצא שכלי, צריך בהחלט לחקור על הסיבה התכליתית מה היא, אבל הדבר שאינו מחודש, אין לדרוש לו תכלית כמו שאמרנו.

ואחר הקדמה זו דע, שאין מקום לבקשת תכלית לכלל המציאות, לא לפי השקפתנו שאנו סוברים שהעולם מחודש, ולא לפי השקפת אריסטו בקדמות.

והוא, שלפי השקפתו בקדמות העולם אין לבקש תכלית סופית לחלק מחלקי העולם , לפי שלא יתכן לפי השקפתו לומר מה תכלית מציאות השמים, ומדוע היא בשיעור זה ובמספר זה, ולא מדוע היה החומר בך, ולא מה תכלית מין זה מבעלי החיים ולא מן הצומח, כי הכל לדעתו על דרך החיוב הנצחי אשר לא חדל להיות ולא יחדל .

ואף על פי שמדעי הטבע חוקרים על תכלית לכל מצוי טבעי, אלא שאין היא התכלית הסופית אשר אנו מדברים בה בפרק זה . לפי שכבר נתבאר במדעי הטבע, כי הכרח שיהא לכל מצוי טבעי תכלית מסוימת, ושהסיבה הזו התכליתית, והיא התשובה שבארבע הסיבות, נעלמת ברוב המינים.

ואריסטו אומר תמיד בפירוש, כי אין הטבע עושה מאומה לבטלה , כלומר: שכל פעולה [רצח] טבעית יש לה בהחלט תכלית מסוימת. וכבר ביאר אריסטו כי הצמח נברא בעבור בעלי החיים, וכן ביאר במקצת הנמצאים כי זה בגלל זה, ובפרט באברי בעלי החיים . ודע כי מציאת התכלית הזו בדברים הטבעיים משכה את הפילוסופים בהכרח לסבור מוצא אחר זולת הטבע, והוא שקורא אותו אריסטו מוצא שכלי או אלוהי, הוא אשר עושה זה בגלל זה.

ודע כי מן הראיות החזקות על חידוש העולם אצל כל בעל צדק , הוא מה שתתקיים עליו ההוכחה בנמצאים הטבעיים, כי לכל דבר מהם תכלית מסוימת; ושזה בגלל זה, ראיה על כוונת מכוון, ולא תתכן כוונה כי אם עם חידוש מחודש .

ואחזור למטרת הפרק והוא הדיבור על התכלית.

ואומר, כבר ביאר אריסטו כי בדברים הטבעיים יהיה הפועל והצורה והתכלית אחד, כלומר: אחד במין, והוא שצורת ראובן, דרך משל, היא הפועלת הצורה האישית של חנוך בנו, והדבר אשר פעלה הוא מתן צורה ממינה לחומר חנוך, ותכלית חנוך שתהא

בו צורה אנושית. וכך לדעתו כל אחד מיחידי המינים הטבעיים הצריכים להולדה, הרי שלושת הסיבות בהן ממין אחד, וכל זה הוא התכלית הראשונה. אבל מציאת תכלית סופית לכל מין הרי חושב כל מי שדבר בטבע שלא יתכן בלעדיה , אלא שידיעתה דבר קשה מאוד, כל שכן תכלית המציאות בכללותה.

ומה שנראה מדברי אריסטו, כי התכלית הסופית לדעתו למינים הללו, היא תדירות ההוויה וההפסד, שהוא הכרחי למען המשכיות ההוויה בחומר הזה אשר לא יתכן קיום פרטיו. ושיתהווה ממנו תכלית מה שהתהוותו אפשרית, כלומר: בשלמות האפשרית, כי המטרה הסופית הגעת השלמות. וברור הוא כי השלם ביותר שמציאותו אפשרית בחומר הזה הוא האדם, ושהוא סוף המורכבים האלה והשלם שבהם; ואפילו אם ייאמר כי כל הנמצאים מתחת גלגל הירח הם בגללו, יהיה זה נכון בדרך זו, כלומר: היות תנועת המשתנה בגלל ההוויה להשגת היותר שלם ככל האפשר . ואין אריסטו חייב לשאול מה תכלית מציאות האדם כפי שיטתו בקדמות, כיון שהתכלית הראשונית לדעתו לכל פרט מתחדש שלמות אותה הצורה המיניות וכל פרט שנשלמו בו הפעולות החיוביות מאותה הצורה כבר הושגה תכליתו כפי השלמות והשכלול, והתכלית הסופית למין היא תדירות הצורה הזו להמשכיות ההוויה וההפסד עד שלא תמצא הוויה שיש לבקש בה יותר שלם כפי האפשר.

והנה הדבר ברור כי לפי שיטת הקדמות תבטל דרישת התכלית הסופית למציאות בכללותה.

אבל לפי השקפתנו ושיטתנו בחידוש העולם בכללותו אחר ההעדר, הרי אפשר לחשוב כי שאלה זו חיובית כלומר: דרישת התכלית לכל המציאות הזו.

וכן אפשר לחשוב כי תכלית כל המציאות היא מציאות מין האדם בלבד כדי שיעבוד את ה', וכל מה שנעשה לא נעשה אלא בגללו, עד שאפילו הגלגלים אינם סובבים אלא לתועליותיו ולהמצאת צרכיו , ומקצת פשטי [רצט] ספרי הנביאים מסייעים למחשבה זו בהרבה: , לשבת יצרה , אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי , וימתחם כאהל לשבת . ואם הגלגלים הם בעבור האדם, כל שכן שאר מיני בעלי החיים והצומח. והשקפה זו כאשר מתחקים אחריה כפי שראוי למשכילים להתחקות אחרי ההשקפות, יתבאר מה שיש בה מן השיבוש, והוא, יש לומר לבעל הדעה הזו, התכלית הזו שהיא מציאות האדם, האם הבורא יכול להמציאו בלי כל המצעים הללו או אי אפשר שימצא כי אם לאחר כל אלה?

אם יאמר אדם שאפשר, ושה' יכול להמציא את האדם ללא שמים דרך משל, אז ייאמר ומה תועלת יש לו בכל הדברים הללו אשר אין הם התכלית אלא הם בגלל דבר שמציאות אותו הדבר אפשרית בלעדי כל אלה. ואפילו אם היה הכל בגלל האדם, ותכלית האדם כמו שנאמר לעבוד את ה', הרי השאלה עומדת, והיא מה התכלית בהיותו עובד, והוא יתעלה אינו מוסיף שלמות אם יעבדהו כל מה שברא וישגוהו השגת אמת * , ולא יבואהו חיסרון אם לא יהיה זולתו מצוי כלל?

ואם יאמר אין זה לשלמותו אלא לשלמותנו, לפי שכך הוא הטוב לנו והיא שלמותנו, תתחייב השאלה עצמה ומה תכלית מציאותנו בשלמות זו , והכרחי הוא שיסתיים הדבר במתן התכלית שכך רצה ה' או כך גזרה חכמתו .

וזהו הנכון, וכך תמצא חכמי ישראל תיקנו בתפילותיהם, באומרם אתה הבדלת אנוש מראש ותכירו לעמוד לפניך כי מי יאמר לך מה תעשה ואם יצדק מה ייתן לך; הנה בארו שאין שם תכלית אלא הרצון המוחלט. וכיון שהדבר כן ועם סברת החידוש, יהא הכרח לומר שאפשר שימצא הפך המצוי הזה עילותיו ועלוליו, תתחייב זרות במציאות כל מה שנמצא-זולת האדם שהוא נמצא ללא תכלית כלל, כי התכלית היחידה המכוונת והיא האדם מציאותו אפשרית בלי כל אלה.

ולפיכך ההשקפה הנכונה לדעתי כפי הדעות התורתיות, והוא תואם את ההשקפות העיוניות, הוא שאין לסבור בכל הנמצאים שהם בגלל מציאות האדם, אלא יהיו גם שאר כל הנמצאים מטרה לעצמם לא בגלל דבר אחר, ותבטל גם דרישת התכלית בכל מיני הנמצאים ואפילו לפי השקפתנו בחידוש העולם.

לפי שאנו אומרים כל חלקי העולם המציאם בחפצו, מהם מטרה לעצמם, ומהם בגלל דבר אחר, אותו האחר מטרה לעצמו. וכשם שרצה שיהא מין האדם מצוי, כך רצה שיהו הגלגלים הללו וכוכביהם מצויים, וכך רצה שיהו המלאכים מצויים. וכל מצוי אין הכוונה בו אלא עצם אותו המצוי, ומה שאין מציאותו אפשרית כי אם לאחר שיקדמהו דבר, המציא אותו הדבר תחילה, כגון קדימת החוש להגיון.

וכבר נאמרה גם השקפה זו בספרי הנבואה, [ש] אמר כל פעל ה' למענהו , אפשר שהכינוי הזה מוסב על הפעול , ואם הוא מוסב על הפועל יהיה אם כן פירושו למען עצמו יתעלה, כלומר: חפצו, לפי שהוא עצמו כמו שנתבאר במאמר זה , וכבר ביארנו כי עצמו יתעלה נקרא גם כבודו, באומרו הראני נא את כבודך , ויהיה אמרו כאן 'כל פעל ה' למענהו' - כמו אמרו כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו , אמר שכל דבר שעשייתו מתייחסת אלי לא עשיתיו אלא בגלל רצוני לא זולתו. ואמרו 'יצרתיו אף

עשיתיו' - הוא מה שביארתי לך שיש שם נמצאים לא תהיה מציאותם אלא אחר מציאות דבר אחר, לכך אמר אני יצרתי אותו הדבר הראשון אשר קדימותו הכרחית, כמו החומר דרך משל לכל דבר שהוא בעל חומר, ואחר כך עשיתי באותו הדבר שקדם או אחריו מה שהייתה כוונתי להמציא , ואין שם זולת הרצון המוחלט.

וכאשר תתבונן באותו הספר המכשיר לכל מוכשר אל האמת , ולפיכך נקרא תורה יתבאר לך עניין זה אשר אנו חגים סביבו מתחילת מעשה בראשית עד סופו, והוא שלא ביאר כלל בשום דבר מהן שהוא בגלל דבר אחר, אלא כל פרט ופרט מפרטי העולם אמר שהוא המציאו ושהייתה מציאותו בהתאם למטרה .

וזהו עניין אמרו וירא אלוהים כי טוב , לפי שכבר ידעת מה שביארנו באומרם דיברה תורה כלשון בני אדם , וה'טוב' אצלנו ביטוי למה שתואם את מטרתנו. ועל הכללות אמר וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד , שנתחדש כל מחודש בהתאם למטרה , ולא יחרוג כלל , והוא אומרו: 'מאוד', לפי שאפשר שיהיה הדבר טוב ותואם את מטרתנו לשעתו, ואחר כך יכזיב בו כל העניין, לפיכך הודיע כי כל העשויים הללו נעשו בהתאם למטרתו ורצונו, ולא יחדלו להיות תדירים כפי שהייתה הכוונה בהם.

ואל יטעך אמרו בכוכבים להאיר על הארץ ולמשול ביום ובלילה , ותחשוב כי עניינו בגלל שיעשו את זאת, אלא היא הודעה היאך טבעם אשר רצה לברא אותם כך, כלומר: מאירים מנהיגים. כאומרו באדם ורדו בדגת הים וגו' אשר אין עניינו שהוא נברא בגלל כך, אלא הודעה על טבעו אשר הטביעו יתעלה בו .

אבל אמרו בצמח שהוא מסרו לבני אדם ויתר בעלי החיים , כבר ביאר בזה אריסטו וזולתו והוא פשוט, כי הצמח לא נמצא כי אם בגלל בעלי החיים שהמזונות הכרחיים לו. ואין הכוכבים כן, כלומר: שאינן בעבורנו שיגיע לנו טובם, כי אמרו להאיר ולמשול הוא כמו שביארנו, הודעת התועלת המגיעה מהם השופעת על העולם השפל, כמו שביארתי לך מטבע שפע הטוב תמיד מדבר על דבר, ואותו הטוב המגיע תמיד, הוא ביחס לאותו שהגיע אליו, כאלו זה שהוטב לו הוא תכלית אותו אשר השפיע עליו טובו וחסדו. כדרך שחושב אחד מבני המדינה, כי כל תכלית המלך היא לשמור על ביתו בלילה מן הגנבים, וזה נכון [שא] מבחינה מסוימת, כי כיון שנשמר ביתו והושגה לו התועלת הזו מחמת המלך, נעשה הדבר דומה כי מטרת המלך שמירת ביתו של זה.

ועל פי העניין הזה ראוי שנבאר כל לשון שנמצא פשטו, מורה על היות דבר נעלה נעשה בגלל מה שלמטה ממנו, עניינו חיוב הדבר מצד טבעו. ונתחייב להיות בדעה כי כל המציאות הזו היא מטרתו יתעלה כפי רצונו. ולא נבקש לכך סיבה ולא תכלית אחרת

כלל, כמו שלא נבקש תכלית מציאותו יתעלה, כך לא נבקש תכלית רצונו אשר בהתאם לו נתחדש כל מה שנתחדש ויתחדש כפי שהוא .

ואל תטעה עצמך ותחשוב כי הגלגלים והמלאכים לא נבראו אלא בעבורנו, כי כבר ביאר לנו את ערכנו הן גויים כמר מדלי . התבונן עצמותך ועצמות הגלגלים והכוכבים והשכלים הנבדלים יתברר לך האמת, ותדע כי האדם הוא השלם והנכבד בכל מה שנתהווה מן החומר הזה לא יותר, ושאם נשווה מציאותו למציאות הגלגלים, כל שכן למציאות הנבדלים, יהיה דל מאוד מאוד.

אמר הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תחילה אף שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם , ודע, כי 'עבדיו' האמור בפסוק זה, אינם ממין האדם כלל, והראיה לכך אמרו אף שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם, אלא עבדיו האמורים בפסוק זה הם המלאכים, וכן גם במלאכיו אשר רמז עליהם בפסוק זה הם הגלגלים בלי ספק, כבר ביאר עניין זה עצמו, וחזר עליו אליפז בעצמו במאמר האחר בלשון אחר ואמר: הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עוולה . הנה נתבאר כי קדושיו הם עבדיו ושאינם ממין האדם, ומלאכיו הרמוז עליהם באותו הפסוק הם שמים.

ועניין תהילה הוא עניין לא זכו בעיניו, כלומר: היותם בעלי חומר, ואף על פי שהוא הזך שבחומרים והיותר מאיר וזוהר, הרי ביחס לשכלים הנבדלים הם עכורים אפלים בלתי זכים.

אבל אמרו על המלאכים הן בעבדיו לא יאמין , ענייננו שאין תוקף מציאות להם, כיון שהם פעוולים לפי השקפתנו, ואפילו לפי השקפת מי שסובר את הקדמות הרי הם עלולים , והרי מעמדם * במציאות אינו תקיף ביותר ולא יציב ביחס אליו יתעלה המחויב המציאות בהחלט.

ואמרו אף כי נתעב ונאלח הוא כאומרו אף שוכני בתי חומר, כאילו אמר אף הנתעב והנאלח האדם אשר העיוות מעורב בו ומתהלך בכל חלקיו, כלומר: צמידות ההעדר. ועוולה, העיוות, בארץ נכוחות יעוול .

ואמרו איש, כמו אמרו אדם, לפי שפעמים נקרא המין האנושי איש , מכה איש ומת . כך ראוי להיות בדעה . כי האדם אם ידע את עצמו ואינו טועה בו והבין כל נמצא כפי שהוא, ימצא מרגוע, ולא יתבלבלו מחשבותיו בחיפוש תכלית למה שאין לו אותה התכלית, או בחיפוש תכלית למה שאין לו תכלית אלא מציאותו הקשורה ברצון האלוה ואם תרצה אמור בחכמה האלוהית. [שב]

הערות:

הערת המתרגם: "אד'האן " ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: הקדמות והחידוש.
הערת המתרגם: כלומר: בכוונת מכוון.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק סט. וח"ב פרק א. באמצע העיון השלישי ד"ה ונאמר עוד.
הערת המתרגם: "ד'י עקל" ובר"ש "בכוונת התחילה שכל" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אפשר: מקור. כלומר: שנעשה על ידי בעל שכל גועה, ואין הכוונה רק לשטת אריסטו כמבואר לעיל ח"ב פרק כא. וראה שם גם פרק כב.
הערת המתרגם: "אלקאילין " אין הוראתה סתם אמירה אלא סברא דעה והשקפה. ובר"ש "אומרים" ולא דק.
הערת המתרגם: כלומר: לשום פרט מפרטי המציאות.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק יט. ושם פרק יג הערה
הערת המתרגם: הבאתי דעת אבו נצר על שיטת אריסטו.
הערת המתרגם: ראה, על הטבע ספר ב פרקים ו ז. וראה מטפיזיקה ספר ד פרק ב.
הערת המתרגם: כי הם מדברים על תכליות פרטים מסוימים כגון מה שיובא לקמן שתכלית הצמח מזון לחי. אבל לא על תכלית המינים השונים שבמציאות באופן כללי.
הערת המתרגם: כפי שהגדירן אריסטו במטפיזיקה ספר א פרק ג. א) הישות כלומר: המהות. ב) החומר שהוא המצע. ג) מקור התנועה שהיא ההוויה. ד) לשם מה, והיא התכלית.
הערת המתרגם: בשמע מאמר ב. [רצח] בעניין זה האריך גאלינוס בספרו "תועליות האברים", ודברים רבים הביא ממנו רבנו בספרו פרקי משה מאמר כה..
הערת המתרגם: "וג'וד" כלומר: החפוש וחטוט כדי למצוא. ובר"ש "ודע שמציאות" ואיני חושב שהוא נכון.
הערת המתרגם: "קאד" לפי שמושי העברית החדשה אפשר "דרבנה" ובר"ש "הביא".
הערת המתרגם: מקור. וראה לעיל העי . והכוונה כדלעיל מקור שכלי הפועל בידיעה, או לשטתנו מחוייב המציאות ב"ה.
הערת המתרגם: ראה מטפיזיקה ספר יא פרק ט.
הערת המתרגם: בר"ש "למי שמודה על האמת" ותרגום נאה הוא. אם כי "נצפה" איננה בדיוק אמת.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרק יט, ופרק כא. ופרק כז.
הערת המתרגם: בשמע ספר ב פרק א.

הערת המתרגם: אפשר: שהיא הכרחית על כל פנים.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק י.
הערת המתרגם: בר"ש "הסיר".
הערת המתרגם: "ראינא ומד'הבנא" ובר"ש הושמט, וכך נוהג הוא להשמיט מה שנראה לו כנותר.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"ב פרק יא. ולעיל בסמוך פרק יב. וכך היא שיטת רס"ג ראה אמונות ודעות מאמר ד מהדורתי [רצט] עמ' קנ.
הערת המתרגם: אפשר מאוד.
הערת המתרגם: ישעיה מה יח.
הערת המתרגם: ירמיה לג כה. הכישעיה מ כב. "פאידתה" ואפשר להבין שהכנוי מוסב כלפי ה' לא כלפי האדם, ובר"ש הושמט הכנות * ולא כדברי העמים שהעבודה היא מעין סיוע לאלהיהם, ראה אבתופרון סוף פרק סו. וידעתי כי השטוחיים יגואלו מהא דשבת פט א "היה לך לעזרני" וגורם שאלתם מפני שאינם רוצים או שאינם יבולים להבין.
הערת המתרגם: שים לב לדברי רבנו, בפירושו לאבות פ"ה מ"א להפרע מן הרשעים שהן מאבדים את העולם וליחן שכר טוב לצדיקים שהן מקיימין את העולם, שם כתב המאבדו הוא המאבד את נפשו ולא נעשה שלם במינו, וכן המתקנו הוא המתקן את נפשו, כי היא אשר בידו לתקנה ולהפסידה וכאלו היא התכלית הסופית בכל המציאות. ע"כ, אלא שיש להמשיך את השאלה גם מבחינה כללית ומה התכלית בתיקון נפשו של כל פרט ? ושאלה זו עוברת גם ביחס לחקירה הארוכה בעניין זה שכתב רבנו בהקדמתו לסדר זרעים, רא'ה שם מהדורתי עמ' טל והלאה.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק סט. וח"ב פרק כה.
הערת המתרגם: בנוסח הודוי של תפילת הנעילה. והפך האמור כאן בשם חכמי ישראל כתב לקמן בפרק כה ראה שם הערה .
הערת המתרגם: כלומר: שהמציאות לפי הרצון המוחלט ועם הסברא שהעולם מחודרו הרי אם נניח שהאדם הוא התכלית תתהייב זרות, שכל המציאות נמצאת ללא תכלית וללא צורך.
הערת המתרגם: כל מין מפרטי המציאות.
הערת המתרגם: כאן הטיב ר"ש שלא תרגם"לדיבור" אבל תרגם"לשכל" ואינו נכון, וברור שכוונת הדברים כי [ש] ראשית המושגים אינו אלא תחושות שהזיכרון מרכז

אותן במצברו, ואחר כן בא ההגיון וממיין אותן. והשכל פועל שלא על בסיס התחושות והמוחשות.

הערת המתרגם: משלי טז ד.

הערת המתרגם: וכך פירש רס"ג. לעיל ח"א פרק נג ופרק סט.

הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק סד.

הערת המתרגם: שמות לג יח.

הערת המתרגם: ישעיה מג ז. ולמושג המילים יצירה עשייה ראה לעיל ח"ב סוף פרק ל.

הערת המתרגם: כל דבר העשוי בטבע. והשווה גם פירוש רבנו לפסוק זה בעדיות פ"ח מ"ז, ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: ולא היה במציתות לא חומר קדמון ולא היולי ולא עצי הלבנון.

הערת המתרגם: "ציווהב" ואפשר "אל הנכון ". וברי"ש "אל הכוונה" ואינו נכון.

הערת המתרגם: לשון הוראה הדרכה והישרה.

הערת המתרגם: אפשר: לכוונה. וכך תרגם ר"ש.

הערת המתרגם: בראשית א י יג יח כא. לעיל ח"א פרק כו.

הערת המתרגם: יבמות עא א. בבא מציעאה לא ב, ואמרם בנדרים ג א דאיכא מאן דלית ליה דברה תורה ה"מ בענייני הלכה, ובעניין זה לכ"ע אית להו.

הערת המתרגם: בראשית א לא.

הערת המתרגם: וברי"ש "ולא יפסק ולא יפסד בלל" ואיני הושב שזה נכון, כי לא מדובר על הפסק והפסד הבריאה אלא שלעתיד לא תהיה תואמת את המטרה אף שהיא עומדת כמות שהיא.

הערת המתרגם: בראשית א יז-יח.

הערת המתרגם: שם א כח.

הערת המתרגם: שיש בתבונתו כדי לרדות ביתר בעלי החיים.

הערת המתרגם: הנה נחתי לכם את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארז ואת בל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה. בראשית א כט. [שא) על דרך ההתכפה והעקיבות.

הערת המתרגם: לעיל בסמוך פרק יב הערה . הובאו דברי רבנו בהלכות יסודי התורה.

הערת המתרגם: ישעיה מ סו.

הערת המתרגם: העצמים אשר מהם מהות הגלגלים ומהות האדם.

הערת המתרגם: אפשר: שפל.

הערת המתרגם: איוב ד יח-יט.

הערת המתרגם: שם טו טו--טז.
הערת המתרגם: ותיבת יאמין כמו מימיו נאמנים (ישעיה לג טז) כלומר: מים שאינם מכזבים. וכאן לא יאמין.
הערת המתרגם: נבראים. וכדלעיל ח"ב פרק יג ההשקפה הראשונה.
הערת המתרגם: על דרך החיוב והוא שיטת אריסטו, וכדלעיל
* . "חט"' וראה לעיל בחלק זה פרק יב תחילת הערה .
הערת המתרגם: ר"ש השמיט ארבע תיבות אלו וכתב "אינו חזק בערך אליו יתעלה" וכך מנהגו תמיד להשמיט כל הנראה לו כפל מיותר.
הערת המתרגם: בר"ש "העוולה והעוות" ואינו נכון, כי רבנו מפרש במילה זו את ה"עוולה" שבמקרא.
הערת המתרגם: ישעיה כו י.
הערת המתרגם: כשם שיש שהפרט נקרא בשם הכלל וכמו שכתב רבנו בהקדמתו למשנה סדר זרעים מהדורתי עמ' לג. כן יש שהכלל נקרא בשם הפרט.
הערת המתרגם: שמות כא יב.
הערת המתרגם: אפשר: כך ראוי לסבור. ובר"ש "צריך שיאמן " ואינו נכון כי "אעתקאד" איננה אמונה.
הערת המתרגם: אפשר "אם ידע את נפשו ולא יטעה בה".
הערת המתרגם: בר"ש הושמטו שלוש תיבות הללו ושובש כל המשפט. [שב]

פרק [יד]

שמה שראוי עוד שיתבונן בו האדם כדי שיכיר ערך עצמו ולא יטעה, הוא מה שנתבאר משיעורי הגלגלים והכוכבים ושיעורי המרחקים אשר בינינו לבינם, והוא, שכיון שנתבארו שיעורי כל המרחקים ביחס זה לחצי קוטר הארץ, והיה שיעור היקף הארץ ידוע, ויהיה חצי קוטרה ידוע, נעשו המרחקים כולם ידועים.
והוכח כי המרחק בין מרכז הארץ לבין גובה גלגל שבתאי מהלך שמונת אלפים שנה ושבע מאות שנה בקירוב, כל שנה שלוש מאות וששים והמשה יום , והוא שיהיה המהלך בכל יום ארבעים מילין מן המילין שלנו התורתיים, אשר כל מיל אלפים אמה באמה הרגילה . עתה התבונן המרחק העצום הזה המבהיל , והוא כמו שנאמר הלא אלוה גבה שמים וראה ראש כוכבים כי רמו , אמר, האם לא מגובה השמים תלמד על מרחק השגת ה', אשר אם ריחוקנו מן הגוף הזה בממדים עצומים אלה, והוא נבדל ממנו

מבחינת המקום הבדלים אלה, כך שנעלם ממנו עצמו ורוב פעולותיו, כל שכן השגת עושהו אשר אינו גוף.

והמרחק הזה העצום אשר הוכח אינו אלא לפחות, לא יתכן שיהיה בין מרכז הארץ לבין תחתית גלגל הכוכבים הקבועים פחות מן השיעור הזה, ואפשר שיהיה יותר על זה פי כמה בהרבה, כי עובי גופי הגלגלים לא הוכח אלא לפי הפחות האפשרי כפי שמתברר מן "רסאיל אלאבעאד". וכן הגופים אשר בין כל גלגל וגלגל כפי שמחייב ההגיון כמו שהזכיר "ת'אבת" אי אפשר להשיג עבין בדיוק, לפי שאין בהן כוכבים כדי ללמוד מהן, אבל עובי גלגל הכוכבים הקבועים הרי לפחות יהיה עביו מהלך ארבע שנים, יוודע זה משיעור מקצת כוכביו אשר גוף כל כוכב מהן כשיעור כדור הארץ תשעים פעם ויותר, ואפשר שעובי גופו יותר, אבל הגלגל התשיעי המסבב את כל התנועה היומית אין ידוע לו שיעור כלל לפי שאין בו כוכב ולכן אין לנו עצה לידיעת גדלו.

התבונן בנמצאים הללו הגשמיים כמה עצומים שיעוריהם וכמה רב מספרם, ואם הארץ כולה אינה אף חלק כלפי גלגל הכוכבים, מהו אם כן יחס מין האדם לכל הנבראים הללו, והיאך ידמה אחד ממנו שהם למענו ובגללו ושהם כלים בשבילו , בעת שזהו מצב השואת הגופים כל שכן אם תתבונן במציאות השכלים .

ואפשר לספק בהשקפת הפילוסופים בעניין זה, ויאמר האומר, אלו טעננו כי תכלית הגלגלים הללו הנהגת אדם אחד או מספר [שג] אנשים דרך משל, היה זה בטל לפי העיון הפילוסופי, אבל כיון שאנו חושבים כי תכליתם הנהגת מין האדם, אין בכך זרות שיהו הגופים הללו העצומים אף מבחינת כל אחד לבדו תהיה תכליתם מציאות אישי מינים אשר לפי שיטתם אין סוף למנינם לעולם. והרי זה דומה לאומן שעשה כלים משקלם"קנטאר" של ברזל כדי לעשות מחט קטן שמשקלו גרגר אחד, אלו היה זה למחט יחידי היה זה חוסר ניהול גם לפי מבט מסוים, ואף לא היה זה הוסר ניהול מוחלט, אבל כיון שהוא עושה בכלים הכבדים הללו מחט אחר מחט ועל דרך זו כמה "קנאטיר" של מחטים, הרי עשיית אותם הכלים חכמה וכושר ניהול על כל פנים.

וכך תהיה תכלית הגלגלים המשכת ההוויה וההפסד, ותכלית ההוויה וההפסד מציאות מין האדם כפי שכבר נאמר, ואנו מוצאים לשונות ושיחות התומכים בדמיון זה .

ויכול הפילוסוף להתיר קושיא זו ולומר, אלו לא היה השוני בין הגופים הגלגליים ואישי המינים ההוים הנפסדים כי אם בגודל ובקוטן היה אפשר לומר דבר זה , אבל כיון שההבדל ביניהם הוא בעליונות העצם, הרי מוזר מאוד שיהא הנעלה כלי להמצאת השפל והפחות.

כללו של דבר אפשר להיעזר בקושיא זו לדעתנו על חידוש העולם , ורוב מטרתי בפרק זה הוא עניין זה.

וגם שלא מעט שמעתי מכל מי שהתעמק משהו ממדעי התכונה, שרואה שיש גוזמא במה שהזכירו הכמים ז"ל מן המרחקים, לפי שהם אומרים בפירוש כי עובי כל גלגל מהלך חמש מאות שנה, ובין כל גלגל וגלגל מהלך חמש מאות שנה , והם שבעה גלגלים, נמצא מרחק הגלגל השביעי כלומר: גבנוניותו ממרכז הארץ מהלך שבעת אלפים שנה, ונדמה לכל מי ששומע דבר זה שיש בו הגזמה רבה, ושאין המרחקים מגיעים לשיעורים אלה.

וממה שהוכח במרחקים יתבאר לך כי המרחק בין מרכז הארץ לנקודה התחתונה של שבתאי, והוא הגלגל השביעי הוא מהלך שבעת אלפים שנה וארבע ועשרים שנה בקירוב, אבל המרחק אשר הזכרנו והוא מהלך שמונת אלפים ושבע מאות שנה הוא עד גבנוניות הגלגל השמיני. וזה שתמצאם אומרים בין כל גלגל וגלגל מרחק כך, עניינו עובי הגוף אשר בין הגלגלים, לא שיש שם חלל ריק .

ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו מענייני התכונה צם המצב כפי שהוא, לפי שהמדעים באותו הזמן היו חסרים, ולא דברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם ידעני [שד] אותם הדורות באותם המקצועות, או שמעום מידעני אותם הדורות , ולא בגלל זה נאמר על דברים שמצאנו להם שהם מתאימים עם האמת שהם בלתי נכונים או שתאמו במקרה . אלא כל מה שאפשר לבאר דברי האדם כדי שיהא תואם את המציאות שהוכחה מציאותה, הוא יותר עדיף ונכון לבעל הטבעים הנעלים ואיש הצדק .

הערות:

הערת המתרגם: הבחנת המרחקים הוא בינם לבין חצי קוטר הארץ העליון, כלומר: שהשיעור הוא מעל הקו החוצה אח עובי הארץ ואינו כלול בכך כל עובי גוף הארץ.

הערת המתרגם: שנת החמה בקירוב. וראה הלכות קדוש החדש פ"ט הל' א.

הערת המתרגם: פסחים צג ב. צד א.

הערת המתרגם: כן משמע להדיא ביומא סז א שמיל אלפים אמה, והוא בערך קילו-מטר אחד.

הערת המתרגם: "ד'ראע אלעמל" האמה השימושית, ולפיכך תירגמתי "הרגילה" ובר"ש "המלאכה" ולדעתי לא דק. וכתב רבנו כן שלא לטעות באמה בת חמישה טפחים שהייתה נהוגה בישראל בכמה דברים כדאיתא בכלים פי"ז מ"י. וראה מנחות צז א.

וסוכה לב ב. אלא מדובר כאן באמה בת שישה טפחים שהיא כמעט ס"מ. ואף בשימוש הערבים יש כמה סוגי אמה, "אלד'ראע אלאסוד" האמה השחורה, ראה רס"ג באמונות ודעות מאמר שביעי מהדורתי עמ' רלג. ויש עוד "אלד'ראע אלחדיד" האמה הברזל שהיא כששים ושבעה ס"מ. ועוד.

הערת המתרגם: אפשר: המפתיע.

הערת המתרגם: איוב כב יב.

הערת המתרגם: גרמי השמים.

הערת המתרגם: השגת ידיעת ה' ב"ה כפי אמתתו.

הערת המתרגם: עליו ועל ספרו "רסאלה' אלאבעאד"

ראה לעיל ח"ב פרק כד הערה .

הערת המתרגם: "בעץ" כן היא הנוסחה בכל כתבי היד שברשותי. ור"ש תרגם"רוחק" וכנראה שהייתה נוסחתו "בעד".

הערת המתרגם: כלומר: איננה אפילו נקודה שאפשר להביאה בחשבון ביחס לכל היקום הסובב.

הערת המתרגם: בר"ש הושמט.

הערת המתרגם: השווה רס"ג באמונות ודעות מאמר ד פרקים א-ב

הערת המתרגם: בר"ש "השכלים הנפרדים" ופשוט.

הערת המתרגם: בר"ש "ויש לשאול" ולא דק.

הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו [שג)

"אין ספק שאלו".

הערת המתרגם: "אלשכיצייה" ותירגמתי עניינה. ובר"ש תרגום מלולי "העצומים האישיים".

הערת המתרגם: שיטת הפילוסופים שאינו מוכחש שימצאו גופים שאין סוף למניינם על דרך ההתכפה העקיבה, וכדלעיל ח"א פרק עג הקדמה אחת עשרה, ופתיחת ח"ב ההקדמה השניה.

הערת המתרגם: לא תירגמתיו מפני שבכל דור ובכל מקום יש לו שיעור אחר. ור"ש תרגם"ככר" כנראה בעקבות רס"ג בתרגום ונחושת התנופה שבעים ככר שתרגם"קנטאר" ולא שת לבו לפסוק וכסף פקודי העדה מאת ככר שתרגם"בדרה" וראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי שמות לח הערה .

הערת המתרגם: בר"ש "הנכבדים" וט"ס הוא.

הערת המתרגם: כגון כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה, וכדומה ראה ברכות ו ב. ופירושו כמו שכתב רבנו בהקדמתו לפירוש המשנה.
הערת המתרגם: כעין ההבדל היחסי בין המכשירים והמחטים.
הערת המתרגם: כלומר: לפי מסקנה זו שכל דבר תכליתו לעצמו מחזקת את ההשקפה שעולם מחודש, אבל לפי שיטת הקדמות ושהעולם נתהווה מן העילה הראשונה על דרך החיוב וכל אחד עילת הבא אחריו מן השכל הראשון ועד היסודות כפי שנזכרה שיטתם לעיל ח"ב פ"ד ופרק כא וכפי שביאר אבי נצר במאמרו "עיון אלמסאיל" קטע ד והלאה, אם כן כל השכלים והגלגלים וכל צבא השמים אינם אלא שלבים להתהוות עולם היסודות ונמצא הנעלה מכשיר להתהוות השפל. זוהי נראה לי כוונת רבנו, ואפודי וקרשקש לא פירשו נכונה.
הערת המתרגם: מטרה נוספת הייתה לי במה שהזכרתי את מרחקי הכוכבים מכדור הארץ להוציא מלב התמהים על דברי חכמים.
הערת המתרגם: ראה פסחים צד ב. וירושלמי ברכות פ"א הל' א.
הערת המתרגם: כך כתב גם בהלכות יסודי התורה פ"ג הל' א.
הערת המתרגם: על בעיה זו ראה לעיל ח"א פרק עג ההקדמה השניה. וה"ב פרק כד בע' , [שד] והלכות יסודי התורה פ"ג הל' ב.
הערת המתרגם: מדואר העמים. וראה הלכות קידוש החודש פרק יז הל' כד.
הערת המתרגם: כדרך שאומר אריסטו על קודמיו, ראה מטפיזיקה ספר א פרק ד .
הערת המתרגם: בר"ש "המודה על האמת לעשותו" ואינו מדוייק. ודברי רבנו כאן כלולים בצוואת חז"ל "והוי דן את כל האדם לכף זכות" אבות פ"א מ"ו.
חלק שלישי

פרק [טו]

לנמנע טבע יציב יציבות איתנה שאינה מפעולת פועל, לא יתכן שינויו כלל, ולפיכך אין לתאר את ה' שהוא יכול עליו. וזה ממה שלא יחלוק בו אדם מבעלי העיון כלל, ולא יסכל בזה אלא מי שאינו מבין את המושכלות.
אבל נקודת המחלוקת בין כל בעלי העיון הוא ביחס למין מסוים ממה שהאדם מדמה, אומרים מקצת בעלי העיון שזה מסוג הנמנע אשר אין לתאר את ה' ביכולת לשנותו, ואחר אומר שהוא מסוג האפשרי אשר ביכולת ה' להמציאו איך שירצה.

המשל בזה, אחוד הנגדיים בעת אחד ומקום אחד , והפיכת עין הדברים , כלומר: שיחזור העצם מקרה והמקרה עצם, או שימצא עצם גופני שאין בו מקרה , כל זה מסוג הנמנע אצל כל אחד מבעלי העיון.

וכן שהאלוה ימציא כמוהו, או יעדיר את עצמו, או יתגשם, או ישתנה, כל זה מסוג הנמנע , ואין לתאר את ה' ביכולת על דבר מכל אלה.

אבל האם ימצא מקרה מופשט לא בעצם, בזה כת מבעלי העיון והם ה"מעתזלה" דימו את זה וראוהו מסוג האפשר, ואחרים אמרו שהוא מסוג הנמנע, ואף על פי שהאומר שיש מציאות מקרה שלא בנושא, לא הביאו לכך העיון המופשט, אלא התחשבות בדברים דתיים שדחקם העיון דוחק גדול, ומלטו את עצמם בדבר זה .

כך מציאות דבר מתגשם לא מחומר כלל הוא מסוג האפשרי אצלנו, ומסוג הנמנע אצל הפילוסופים .

וכך אומרים הפילוסופים כי מציאות מרובע אשר אלכסונו שוה לצלעו , או זוית מגושמת שסביב לה ארבע זויות פשוטות נצבות וכל כיוצא בזה, הכל מסוג הנמנע. ומקצת הסכלים במדעים שאינו יודע מן הדברים הללו אלא פשט המילים לא הבנת עניין יחשוב שהם אפשריים.

ומי יתן וידעתי האם העניין הזה פתוח ופרוץ ויש לכל אדם לטעון בכל עניין שעלה על דעתו ויאמר זה אפשרי, ויאמר אחר שהוא נמנע כפי טבע הדברים , או שיש שם דבר החוסם את הדבר הזה ומגבילו במה יחליט האדם בהחלט שזה נמנע בטבעו, והאם קנה המידה לכך והבחנתו בכוח המדמה או בשכל, ובמה נבדיל בין מה שבדמיון למה שמושכל, לפי שפעמים מתווכח האדם עם זולתו, או [שה] נאבק עם עצמו, בדבר מסוים שמוצא שהוא אפשרי לדעתו ויאמר שהוא אפשרי בטבעו, ויאמר המתנגד כי האפשרות הזו היא ממעשה הדמיון לא מבחינת השכל. או שמא יש שם דבר להבדיל בו בין הכוח המדמה לבין השכל, והאם הוא דבר מחוץ לשניהם יחד, או בשכל עצמו יש להבדיל בין המושכל ודבר שבדמיון.

כל אלה נקודות מחקר מדוקדק מאוד, ואין זה מטרת הפרק .

הנה נתבאר כי לפי כל השקפה ושיטה יש כאן דברים נמנעים ובטלה מציאותן, ושאין לתאר את ה' ביכולת עליהן, ואין זה קוצר יד ולא חוסר יכולת כלפיו בכך שאינו משנה אותן, והרי הם אם כן חיוביים לא מפעולת פועל.

והנה נתבאר כי נקודת המחלוקת בדברים המצטיירים מאיזה משני הסוגים הם, האם מסוג הנמנע או מסוג האפשרי.

דע זה.
הערות:
הערת המתרגם: של אותו הטבע כלל.
הערת המתרגם: אפשר: שיש לו יכולת.
הערת המתרגם: "מחל" ובר"ש "בנושא" והוא אפשרי אם כי אין רגילות לכנות הנושא "מחל" אלא "מוצ'ע".
הערת המתרגם: להגדרת והבחנת הנגדיים וההפכיים ראה מילות ההגיון שער אחד עשר.
הערת המתרגם: בר"ש "והתהפך הראשים". ואינו ברור.
הערת המתרגם: לא חום ולא קור ולא גוון ולא מראה ולא עגול ולא ריבוע.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"ב פרק יג.
הערת המתרגם: "יוג'ד" הגימל פתוחה לדעתי. ור"ש קראה חרוקה ולפיכך תרגם"ימציא".
הערת המתרגם: אף כאן דילג ר"ש כמה מילים וקיצר כמנהגו להשמיט כפילות שנראית לו מיותרת.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק עא שם בא עניין זה בארוכה.
הערת המתרגם: ובשל נקודה עקרונית זו בא כל הפרק הזה.
הערת המתרגם: להסבר משפט זה ראה אפודי.
הערת המתרגם: ראה גם [שה] לעיל ח"א פרק ע"ג סוף ההקדמה העשירית.
הערת המתרגם: אפשר: יש לדקדק בהן.
הערת המתרגם: וקנה מידת ההבחנה כבר רמזה לנו רבנו בכמה מקומות, מהן בח"א פרק עג. ומהן בח"ב בפרקים על הנבואה, ונקודות מפוזרות בפרקים אחרים. אלב שהתחומים קלושים ומעודנים מאוד כך שקל לכל מתעקש להטותן לכאורה לצרכי דעותיו הקדומות והנחותיו הצרכיות, ונגד אלה מטיף כאן רבנו.
הערת המתרגם: אפשר: ביחס אליו.
הערת המתרגם: במחשבה והעוולים על הלב. ובר"ש "שיונחו" וכוונתו כנראה כל הנחה שאדם מנסה להניח כבסיס או מצע לחקירה כל שהיא.

פרק [טז]

התפרצות הפילוסופים כלפי ה' יתעלה בעניין ידיעתו את זולתו, התפרצות חמורה מאוד, ונכשלו מכשלה שאין להם תקומה ממנה, ולא למי שנהה אחריהם באותה

ההשקפה. והנני משמיעך הטעויות אשר הפילום במה שנתפרצו בו, ואשמיעך גם השקפת תורתנו בכך והוכחתנו נגדם בהשקפותיהם הגרועות והמוזרות בעניין ידיעת ה'. ואשר הפילם יותר בכך והביאם אליו תחילה, הוא מה שנראה בראשית המחשבה מהעדר סדירות מצבי אישי בני אדם, ושמקצת אישי בני האדם החסידים בחיים רעים ומצערים; ומקצת בני האדם הרשעים בחיים טובים ונעימים , והביאם דבר זה לידי כך שחלקו את החלוקה הזו אשר תשמע עתה.

אמרו, לא יבצר הדבר מאחד משני חלקים:

- או שאין ה' יודע מאומה מן המצבים האישיים הללו ואינו משיג אותם,
- או שהוא משיגם ויודעם.

וזו חלוקה הכרחית.

ואחר כך אמרו, אם היה משיגם ויודעם לא יבצר הדבר מאחד משלשה חלקים:

- או שיסדירם וינהלם על הסדר הטוב ביותר והמושלם והתמים.
- או שנבצר ממנו להסדירם ואין לו יכולת לכך.
- או שהוא יודע ויכול להסדירם ולהנחותם באופן הטוב, אלא שהזניח את הדבר על דרך הזלזול ואי ההחשבה, או על דרך הקנאה. כמו שאנו מוצאים בבני אדם איש היכול להביא טובה לאדם אחר, ויודע שאותו אדם זקוק למה שיביא לו מן הטוב, אלא שמחמת רוע טבעו ורשעו וקנאתו מקנא בו על כך ואינו מביאו לו.

וגם חלוקה זו הכרחית ונכונה, כלומר: שכל היודע דבר מסוים הרי לא יבצר או שתהיה [שו] לו השגחה בניהול מה שידע, או שתניח את הדבר כדרך שמזניח האדם בביתו ניהול החתולים דרך משל, או מה שהוא יותר מזולזל מהן, ואשר יש לו השגחה בדבר חן שנבצר ממנו להנהיגו על אף שרצונו בכך.

וכאשר חלקו חלוקה זו חרצו משפט ואמרו, כי שני חלקים משלושת החלקים הללו שהם חיוביים לכל מי שיודע, נמנעים כלפי ה' יתעלה, והם:

- מה שאינו יכול,
- או יכול ואינו משגיח.

כי זה מידה רעה או חוסר יכולת, והוא נעלה משניהם.

ולא נותר מכל החלוקה אלא:

- שאינו יודע מאומה מן המצבים הללו כלל,
- או שהוא יודעם ומסדירם בסדר הטוב ביותר.

והרי אנו מוצאים אותם בלתי סדירים ואין בהם שום הגיון, ואינם מתנהלים כראוי, הנה זה מורה שאינו יודעם כלל ולא על ידי סיבה .

זהו הדבר אשר הכשילם תחילה אל ההתפרצות החמורה הזו. ותמצא כל מה שקצרתי לך מחלוקיהם והערתי על שזה מקום טעותם, מבואר ומפורש במאמר אלאסכנדר אלאפרודסי בהנהגה.
ראה אכן והתפלא היאך נכשלו ביותר רע ממה שברחו ממנו, והיאך נסכלו בדבר אשר לא חדלו להעירנו עליו ולבארו לנו תמיד.
מה שנכשלו ביותר רע שמה שברחו ממנו, הוא, שהם ברחו מלייחס לה' ההזנחה, והחליטו עליו באי ידיעה, ושכל מה שבעולם הזה השפל נסתר ממנו ואינו משיגו.
אבל סכלותם במה שלא חדלו להעירנו עליו, הוא, שהם התבוננו במציאות במצבי אישי בני אדם אשר רעותיהם מחמתם, או מהכרח טבע החומר כפי שאומרים תמיד ומבארים, וכבר ביארנו מזה מה שראוי . וכאשר קבעו לבסיס את היסוד הזה, ההורס כל יסוד טוב, המכער יופי כל השקפה נכונה, באו אחר כך לסלק זרותו, ודימו כי ידיעת הדברים הללו נמנע כלפי הבורא מכמה פנים:
- מהם כי הפרטים אינם מושגים כי אם בחושים לא בשכל, ואין ה' משיג בחוש.
- ומהם שהפרטים אין להם סוף , והידיעה היא היקף כללי, ודבר שאין לו סוף אי אפשר להקיפו בידיעה.
- ומהם שידיעת המתחדשות שהם חלקיים בלי ספק, מחייבים לו שינוי מסוים, לפי שהיא התחדשות ידיעה אחר ידיעה.
ולפי דברנו אנו קהל התורתיים שהוא ידעם לפני היותם , מקשים עלינו שתי קושיות:
האחת שהידיעה קשורה בהעדר המוחלט,
והשניה שנמצא ידיעת הווית הדבר בכוח וידיעת הוויתו בפעל דבר אחד .
וכבר נתלבטו במחשבות , עד שאמר אחד מהם שהוא יודע המינים בלבד לא הפרטים, ואמר אחר שאינו יודע מאומה מחוץ לעצמו כלל, כדי שלא יהיו שם ריבוי ידיעות לפי דמיונו.
ומן הפילוסופים מי שסובר כדעתנו, ושהוא יתעלה יודע כל דבר, ולא נעלם ממנו מאומה כלל, והם אנשים גדולים לפני אריסטו בזמן, וכבר הזכירם גם אלאסכנדר באותו המאמר שלו, אלא שאינו מקבל את השקפתם, ואומר הוא כי הגדולה שבסתירותיה מה שאנו רואים מן הרעות הבאות על הצדיקים וטובות שמשיגים הרשעים.
כללו של דבר, כבר נתבאר לך כי כולם, אלו מצאו מצבי אישי בני אדם סדירים כפי מה שנראה להמון שהוא סדר, לא היו נכשלים [שז] במאומה מכל העיון הזה ולא התפרצו,

אלא הגורם הראשון לעיון הזה הבחנת מצבי בני אדם הטוב והרע שבהם, ושדבר זה לפי דמיונם בלתי סדיר, וכמו שאמרו הסכלים שבנו לא יתכן דרך הן .
ואחר שביארתי כי הדברים בידיעה ובהשגחה קשורים זה בזה, אחל לבאר השקפות בעלי העיון בהשגחה, ואחר כך אעסוק בתירוץ קושיותיהם על ידיעת ה' את הפרטים.
הערות:
הערת המתרגם: "אלאוהאם" ור"ש לא החליט היאך לתרגמה וכתב "הספקות והשיבושים".
הערת המתרגם: הזרות שבהם היא שכדי להמנע מלייחס לו הזנחה ייחסו לו אי ידיעה וכדלקמן, כלומר: כדי למנוע מלייחס לו מגרעת מדותית ייחסו לו מגרעת עצמית.
הערת המתרגם: אפשר: בעיון ראשון, בקלישות המחשבה.
הערת המתרגם: אפשר: יחידי. ההסתכלות במצבי כל פרט ופרט.
הערת המתרגם: מעניינת היא גם גישת רס"ג לבעיה זו. ראה בסיפרו האמונות ודעות מאמר חמישי פרק ג.
הערת המתרגם: בר"ש "או יהיה מנוצה ולואה". ואינו ברור.
הערת המתרגם: אפשר: ביחס לה'. [שו]
הערת המתרגם: כלומר: לא ידיעה ישירה ולא ידיעה עקיפה.
הערת המתרגם: אפשר: שמציתי. ובר"ש "שביארתי" ולא דק.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק יב.
הערת המתרגם: "אלמסמג'ה" ובר"ש "המבערת" וט"ס הוא וצ"ל המכוערת.
הערת המתרגם: ואין מגרעת ביחס לה' באי יכולתו על הנמנע. וכדלעיל בסמוך פרק טו.
הערת המתרגם: על דרך ההתכפה העקיבה אשר מציאות שאין לו סוף מסוג זה קיימת. אך אין טענה זו מחייבת את ה"מתכלמין " הסוברים שמציאות כזו בטלה.
הערת המתרגם: כלומר: כל ידיעת מתחדש היא חלקית לאותו המתחדש, וכך תמיד חדשים לבקרים. ואם כן חל שינוי בידיעתו עם כל חידוש או התחדשות. ובר"ש "והם הפרטיים בלי ספק" ואם אין ט"ס יש אי הבנה.
הערת המתרגם: אפשר: בטרם היותם.
הערת המתרגם: אפשר: תלות הידיעה.
הערת המתרגם: כלומר: ואם תאמרו שתי ידיעות הרי חזרנו לקושיא הראשונה שיש שינוי בידיעתו. ובכל עניין זה ראה לקמן פרק כ. ובר"ש שיבש כל משפט זה וכתב "ידיעת הדבר בכוח דבר אחר וידיעת היותו בפעל דבר אחר".
הערת המתרגם: בר"ש "וכבר הפליגו לחשוב רע" והוא אפשרי, [שז]

הערת המתרגם: בר"ש "העניין " וט"ס הוא.
הערת המתרגם: אפשר: הצדיק והרשע.
הערת המתרגם: יחזקאל לג יז.

פרק [יז]

השקפות בני אדם בהשגחה חמש השקפות, וכולן עתיקות, כלומר: שהם השקפות שנשמעו מזמן הנביאים מאז שניתנה תורת האמת המאירה לכל המחשכים הללו.
ההשקפה הראשונה
היא דבר מי שחשב שאין השגחה כלל בשום דבר מן הדברים בכל המציאות הזו, ושכל מה שיש בה, מן השמים ועד כל שזולתה, הכל אירע במקרה ואיך שיהיה, ואין שם כלל לא עורך ולא מנהיג ולא משגיח במאומה, וזוהי השקפת אפיקורס . והוא גם טוען את החלקים וסובר שהם מתערבים איך שיזדמן, ומתהווה מהן מה שיזדמן.
וכבר אמרו השקפה זו אותם שכפרו מישראל, והם האמור עליהם "כחשו בה' ויאמרו לוא הוא" .
וכבר הוכיח אריסטו את אפסות השקפה זו, ושלא יתכן שכל הדברים יהיו במקרה, אלא יש להם עורך ומנהיג , וכבר הזכרנו מזה מעט במה שקדם.
וההשקפה השניה
היא השקפת מי שסובר כי מקצת הדברים יש בהם השגחה והם בהנהגת מנהיג ועריכת עורך, ומקצתם מוזנח למקרים, וזו היא השקפת אריסטו .
והנני מסכם לך השקפתו בהשגחה. הוא סבור כי וה' יתעלה משגיח על הגלגלים ומה שיש בהם, ולפיכך אישיהם תמידיים כפי שהם.
וכבר ביאר אלאסכנדר ואמר כי השקפת אריסטו שהשגחת ה' נסתיימה עם גלגל הירח . וזה תוצאה מן היסוד שלו בקדמות העולם, לפי שהוא סובר כי ההשגחה היא כפי טבע המציאות, והגלגלים הללו ומה שיש בהן אשר אישיהם קיימים, עניין ההשגחה בהם הוא תמידותם במצב שאינו משתנה, וכמו שנתחייב ממציאות אלה מציאות דברים אחרים שאין אישיהם תמידי המציאות אלא מיניהם, כך גם שפע מאותה ההשגחה מה שחייב קיום המינים ותמידותם ולא יתכן קיום אישיהם, וגם לא הוזנחו אישי כל מין הזנחה מוחלטת, אלא כל מה שנזדכך מאותו החומר עד שקבל צורת הגדילה ניתן בו כוח המשמרו זמן מסוים המושך לו מה שמתאים לו ודוחה ממנו מה שאין לו בו תועלת . ומה שנזדכך ממנו יותר על כן עד שקבל צורת החוש ניתנו [שח] בו כוחות אחרים השומרים ונוצרים אותו .

וניתן לו יכולת אחרת על התנועה כדי שיפנה אל המתאים לו ויברח מן הנגדי לה כן ניתן לכל פרט לפי מה שצריך לו אותו המין .
ומה שנזדכך ממנו יותר עד שקבל צורת השכל ניתן לו כוח אחר להנהיג בו ולחשוב ולהבין במה שבו יתאפשר קיום אישיו ושמירת מינו כפי שלמות אותו האיש.
אבל שאר התנועות הנעשות בשאר אישי המין הרי הם נעשים במקרה, ואין זה לדעת אריסטו בהנהגת מנהיג ולא בעריכת עורך.
למשל, אם נשבה רוח סוערת או בלתי סוערת, אין ספק שהיא משירה מקצת עלי אילן זה, ושוברת ענף מאילן אחר, ומפילה אבן מקירות מסוימים, ומעלה עפר על עשב מסוים ומפסידתו, ומהימה גלי המים, ונשברת ספינה שהייתה שם, ויטבע כל מי שהיה בה או מקצתם; ואין הבדל לדעתו בין נשירת אותו העלה ונפילת האבן או טביעת אותם החסידים הגדולים שהיו בספינה.
וכן אינו מבחין בין שור שהטיל רעי על עדת נמלים ומתו, או בנין שנתרועעו יסודותיו וכרע על כל מי שהיה שם מן המתפללים * ומתו,
ואין הבדל אצלו בין חתול שנתקל בעכבר וטרפו, או עכביש שטרף זבוב, או ארי שרעב ומצא נביא וטרפו .
כללו של דבר, הרי סכום השקפתו שכל דבר שראהו תדיר לא ייפסד ולא ישתנה לו נוהג כלל כמו המצבים הגלגליים, או שהוא הולך באופן סדיר שאינו חורג אלא באופן נדיר כמו הדברים הטבעיים, אומר כי זה בהנהגה, כלומר: שההשגחה האלוהית מתלווה עמו .
וכל מה שרואה שאינו נוהג לפי משטר, ואינו צמוד לסדר כמצבי פרטי כל מין מן הצומח והחי והאדם, אומר שזה במקרה לא בהנהגת מנהיג, כלומר: שאין ההשגחה האלוהית מתלווה עמו.
וסובר כי ליווי ההשגחה גם למצבים אלה נמנעת, וזה נספח להשקפתו בקדמות העולם, ושכל מצבי המציאות הזו כפי שהם הפכם נמנע .
ואשר דעתם כפי השקפה זו, גם מאותם שיצאו מכלל תורתנו, הם האומרים עזב ה' את הארץ .
וההשקפה השלישית
היא כנגד ההשקפה הזו השניה, והיא השקפת הסוברים שאין בכל המציאות מאומה במקרה כלל, לא חלקי ולא כללי, אלא הכל בחפץ וכוונה והנהגה, וברור הוא שכל המונהג כבר נודע .

וזו היא כת ה"אשעריה" מן המוסלמים. וחייבה השקפה זו זרויות גדולות, וקיבלום וחייבו עצמם בהם.
והוא, שהם מודים לאריסטו במה שהוא חושב מן השוויון בין נשירת העלה ומות אחד האדם. אמרו כן הוא, אלא שאין הרוח נושבת במקרה אלא ה' הניעה, ולא הרוח היא אשר השירה את העלים אלא כל עלה נשר במשפט ובגזרה מאת ה', והוא אשר השיר אותו עתה במקום זה, ולא יתכן שיתאחר זמן נשירתו ולא שיקדם, ולא תתכן נשירתו שלא במקום זה, כיון שכל זה גזור מראש .
ונתחייבו לפי השקפה זו שיהו כל תנועות החי ותנוחותיו [שט] גזורים, ושהאדם אין לו יכולת כלל לעשות דבר או שלא לעשות.
ומתחייב עוד לפי השקפה זו שיהא טבע האפשרי בטל בעניינים אלה, ושיהו כל הדברים הללו או חיוביים או נמנעים.
ונתחייבו בזה ואמרו כי אלה שאנו קוראים אותם אפשריים, כעמידת ראובן וביאת שמעון, הם אפשריים ביחס אלינו , אבל בהתייחסם אליו יתעלה אין בהם אפשרות כלל אלא חיוב או מניעה.
ומתחייב עוד לפי השקפה זו שיהא עניין המצוות בלתי מועיל כלל, כי האדם אשר ניתנה לו כל מצווה אינו יכול לעשות מאומה לא לקיים מה שנצטווה בו ולא להמנע ממה שהוזהר עליו.
ואמרה הכת הזו, שהוא יתעלה כך רצה לשלוח ולצוות ולהזהיר ולאיים ולהבטיח ולירא ואף על פי שאין לנו יכולת, ואפשרי שיחייב אותנו את הנמנעות, ואפשר שנקיים את הציווי וניענש, ונמרה אותו וניגמל בטוב .
ומחייבת עוד השקפה זו, שיהו פעולותיו יתעלה ללא תכלית.
וסבלו כובד כל הזרויות הללו למען שלום השקפה זו, עד שאם ראינו אדם שנולד סומא או קטוע אבר שלא נוכל לומר שכבר קדם לו חטא שבו נתחייב עונש זה, נאמר כך רצה, ואם ראינו החסיד הישר נהרג בעינויים נאמר כך רצה, ואין עוול בכך, כי אפשרי לדעתם ביחס להן שייסר מי שלא חטא ויגמול טוב לחוטא , ודבריהם בכל הדברים הללו מפורסמים.
וההשקפה הרביעית
היא השקפת הסוברים שיש לאדם יכולת, ולפיכך יתכן מה שנאמר בתורה מן הציווי והאזהרה והגמול והעונש לדעת אלה באופן סדיר. וסוברים שכל מעשה ה' תוצאה של חכמה, ושחלילה לו מעוול, ואינו מעניש מטיב .

וגם ה"מעתזלה" סוברים השקפה זו, ואף על פי שאין יכולת האדם לדעתם מוחלטת , והם גם בדעה שהוא יתעלה יודע נשירת אותו העלה ורמישת נמלה זו ושהשגחתו בכל הנמצאים.

ומתחייבת גם השקפה זו זרויות וסתירות.

הזרויות הם, מה שמקצת אישי בני אדם נולדים בעלי מומין והם לא חטאו, אמרו כי זה תוצאה של חכמתו וכך יותר טוב ביחס לאדם הזה שיהיה כך משיהיה שלם, אלא שאין אנו יודעים מהות הטוב הזה, ואין זה על דרך העונש לו אלא על דרך ההטבה אליו.

וכך היא תשובתם באובדן החסיד כי זה להרבות גמולו לעתיד לבוא .

ועד לידי כך הגיעו הללו כאשר נאמר להם ומדוע נהג בצדק באדם ולא עשה כן בזולתו, ובאיזה חטא נשחט בעל החי הזה, והביאו עצמם לידי זרות במה שאמרו כי זה יותר טוב לו כדי שיגמלהו ה' לעתיד לבוא , ואפילו הריגת הפרעוש והכנה חיובי שיהא להם בכך גמול לפני ה', וכך העכבר הזה שלא חטא אשר טרפו חתול או דאה , אמרו כך גזרה חכמתו ביחס לעכבר זה ועתיד לגומלו על מה שאירע לו לעתיד לבוא . [שי]

ואין להאשים לדעתי אף אחד מבעלי שלוש ההשקפות הללו בהשגחה, מפני שכל אחד מהם הביאו דוחק גדול למה שאמר.

אריסטו הלך אחר הנראה מטבע המציאות,

וה"אשעריה" ברחו מלייחס לו יתעלה אי ידיעה בשום דבר, ולא יתכן לומר ידע פרט זה ולא ידע את זה, ונתחייבו אותם הזרויות וקבלום.

וגם ה"מעתזלה" ברחו מלייחס לו יתעלה עוול ועושק, וגם לא ישר בעיניהם להכחיש התולדה עד כדי לומר כי ייסורי מי שלא חטא אין בו עוול, וגם לא ישר בעיניהם שתהא שליחת כל הנביאים ומתן התורה שלא לעניין מושכל, ולפיכך נטלו על עצמם גם הם מה שנטלו מאותם הזרויות, ונתחייבו בסתירות , לפי שהם סבורים שהוא יתעלה יודע כל דבר, ושהאדם בעל יכולת, וזה מביא למה שברור בעיון קל שזו סתירה.

וההשקפה החמישית

היא השקפתנו, כלומר: השקפת תורתנו. ואני אודיעך בזה מה שנאמר בספרי נביאנו, והיא הדעה שקיבלוה רוב חכמנו, וגם אודיעך מה שסברו מקצת האחרונים ממנו, ואודיעך גם את דעתי אני בזה.

ואומר, יסוד תורת משה רבנו ע"ה וכל ההולכים אחריה היא שהאדם בעל יכולת מוחלטת, כלומר: שיש בטבעו ובבחירתו וחפצו לעשות כל מה שביד האדם לעשות, בלי שיברא לו שום דבר מחודש כלל , וכך כל מיני בעלי החיים נעים בחפצם. וכך רצה ,

כלומר: שמרצונו הקדום אשר לא חדל להיות, שיהא כל חי נע בחפצו, ושיהא האדם בעל יכולת על כל אשר יחפוץ או יבחר ממה שיש לו יכולת עליו .
וזה יסוד שתודה לה' לא נשמע כלל באומתנו הפכו. וכן מכלל יסודות תורת משה רבנו, שהוא יתעלה אין עוול לפניו בשום פנים ואופן, ושכל הבא על בני אדם מן הייסורין, או מה שמגיע להם מן הטוב, האדם היחיד או הציבור, הכל מפני שהם ראויים לכך במשפט הצדק אשר אין עוול בו כלל, ואפילו ניגף האדם בקוץ בידו וסלקו מיד הרי זה לו עונש * , ואפילו השיג הנאה כל שהיא יהיה זה לו גמול, וכל זה להיותו ראוי לכך, והוא אמרו יתעלה כי כל דרכיו משפט וגו' אלא שאין אנו יודעים היאך נעשו ראויים.
הנה סומכו לך ההשקפות הללו, והוא שכל מה שתראה מן המצבים השונים של אישי בני אדם-
רואה אותו אריסטו מקרה בהחלט.
ורואה אותו ה"אשעריע" תוצאה של הרצון המוחלט.
ורואה אותו ה"מעתזלי" תוצאה של חכמה.
ורואים אותו אנו תוצאה של מה שהאדם ראוי לו כפי מעשיו.
ולפיכך יתכן אצל ה"אשערי" שייסר ה' את החסיד הכשר בעולם הזה, ויתנהו לנצח באותה האש שאומרים לעתיד לבוא, ואומר כך רצה.
ורואה ה"מעתזלי" שזה עוול, ושזה שנתייסר, ואפילו הנמלה כפי שהזכרתי לך יש לה גמול, והיות זה מתייסר כדי שיגמלהו הוא בהתאם לחכמתו.
ואנחנו סוברים שכל המצבים האנושיים הללו הם כפי מה שהאדם ראוי לו, וחלילה לאל מעוול, ואינו מעניש אדם אלא שחייב עונש, זהו אשר אמרה אותו תורת משה רבנו שהכל הולך כפי מה שראוי .
ועל פי השקפה זו נמשכים דברי [שיא] המון חכמנו, שאתה מוצא אותם אומרים בפירוש, אין מיתה בלא חטא ולא ייסורין בלא עוון , ואמרו במידה שאדם מודד בה מודדין לו, וזה לשון המשנה .
ואמרו בפירוש בכל מקום כי חיובי בהחלט ביחס לו יתעלה הצדק, והוא שיגמול את הצדיק על כל מעשיו ממעשי החסד והיושר ואף על פי שלא נצטווה בכך על ידי נביא, ושהוא מעניש על כל מעשה רע שעושה האדם ואף על פי שלא הוזהר עליו על ידי נביא, כי הוא מוזהר עליו באופי הטבעי , כלומר: האזהרה מלעשוק ולעשות עוול, אמרו: אין הקב"ה מקפח זכות כל בריה. ואמרו: כל האומר קודשא בריך הוא ותרן הוא יתותרן מעוהי, אלא מאריך אפיה וגבי דיליה. ואמרו: אינו דומה מצווה ועושה למי שאינו מצווה

ועושה . וביארו כי אף על פי שאינו מצווה נותנין לו שכרו, ועל היסוד הזה נמשכים כל דבריהם.
ונאמרה בדברי חכמים תוספת מסוימת שלא נאמרה בלשון התורה, והוא דברי מקצתם, ייסורין של אהבה , והוא, שלפי השקפה זו אפשר שיבואו על האדם ייסורין לא על חטא שקדם אלא כדי להרבות שכרו, וזו היא גם שיטת ה"מעתזלה", ואין לשון בתורה לעניין זה. ואל יטעך ענייני הניסיון והאלוהים ניסה את אברהם , ואמרו ויענך וירעיבך וגו' , כי עוד תשמע את הדברים בכך .
ולא דיברה תורתנו בשום אופן כי אם במצבי אישי האדם. אבל עניין הגמול הזה לבעלי החיים, לא נשמע כלל באומתנו מלפנים בשום אופן, ולא הזכירו כלל אחד מן החכמים , אלא שאחד האחרונים מן הגאונים כאשר שמע אותו מן ה"מעתזלה" ישר בעיניו וקבל דעה זו .
אבל דעתי אני ביסוד הזה כלומר: ההשגחה האלוהית, הוא מה שאבאר לך, ואיני נסמך בדעה זו אשר אבאר למה שהביאתני אליו ההוכחה, אלא נסמך אני בה למה שנתבאר לי שהוא כוונת ספר ה' וספרי נביאנו, והשקפה זו אשר אני סובר מעטת הזרויות מן ההשקפות שקדמו, וקרובה יותר אל השיקול השכלי.
והוא, אני בדעה כי ההשגחה האלוהית אינה בעולם הזה השפל כלומר: מתחת גלגל הירח אלא באישי מין האדם בלבד. והמין הזה לבדו הוא אשר כל מצבי אישיו ומה שמגיעם מן הטוב והרע הוא כפי הראוי לו, כמו שאמר כי כל דרכיו משפט .
אבל שאר בעלי החיים, [שיב] וכל שכן הצומח וזולתו, הרי השקפתי בו כהשקפת אריסטו. איני סבור כלל כי העלה הזה נשר בהשגחה בו, ולא שהעכביש הזה טרף את הזבוב הזה בגזרת ה' וחפצו עתה על פרט זה, ולא שהרוק הזה אשר ירק ראובן נתעורר עד שנפל על הרחש הזה במקום מיוחד והרגו במשפט וגזרה, ולא שהדג הזה כאשר קלט את התולעת הזו מעל פני המים, עשה זה ברצון אלוהי לפרט זה.
אלא כל זה לדעתי על פי המקרה המוחלט כמו שסובר אריסטו.
אלא ההשגחה האלוהית לדעתי כפי שנראה לי נספחת לשפע האלוהי, * והמין אשר נצמד בו אותו השפע השכלי עד שנעשה בעל שכל, ונתגלה לו כל מה שהוא גלוי לבעל השכל, הוא אשר נתלוותה אליו ההשגחה האלוהית, וכולכלו כל מעשיו על דרך השכר והעונש.
כי טביעת הספינה בכל מי שבה כפי שנזכר, וכריעת התקרה על מי שהיה בבית, אם היה זה במקרה המוחלט, הרי אין כניסת אותם [האנשים] לאותה הספינה וישיבת האחרים

בבית במקרה לפי השקפתנו, אלא בחפץ אלוהי כפי הראוי במשפטו אשר אין שכלינו מגיעים לידיעת קנה המידה בהם .
ואשר הביאני לדעה זו, לפי שלא מצאתי כלל לשון ספר נביא שמזכיר שיש לה' השגחה באיש מאישי בעלי החיים זולתי באישי האדם בלבד, וכבר תמהו הנביאים גם על שיש השגחה באישי האדם, ושהוא פחות מכדי להשגיח עליו, כל שכן מה שזולתו מבעלי החיים. אמר מה אדם ותדעהו וגו' , מה אנוש כי תזכרנו וגו' .
וכבר נאמרו מקראות מפורשים שההשגחה על כל אישי בני האדם, ושכל מעשייהם מבוקרים:
היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשייהם ,
ואמר אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו ,
ואמר עוד כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה .
וכבר נאמרה בתורה ההשגחה באישי האדם וביקורת מעשיהם, אמר, וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם ,
ואמר מי אשר חטא לי אמחנו מספרי ,
ואמר והאבדתי את הנפש ההיא ,
ואמר ונחתי את פני בנפש ההיא ,
ואלה רבים.
וכל מה שנאמר בפרשות אברהם ויצחק ויעקב ראיה גמורה על ההשגחה האישית. אבל שאר אישי בעלי החיים הרי המצב בהם כפי שסובר אריסטו בלי ספק, לפיכך נעשית שחיטתם מותרת, ואף מצווים עליה , והשימוש בהם בכל הצרכים כפי שנרצה.
והראיה ששאר בעלי החיים בלתי מושגחים כי אם באופן ההשגחה אשר הזכיר אריסטו, מה שאמר הנביא כאשר ראה מהשתלטות נבוכדנצר והריגתו בני אדם, אמר, ה' הנה כאילו כבר הוזנחו בני אדם והופקרו כדגים ורמש מארץ, משמע מלשון זה כי אותם המינים מוזנחים. והוא אומרו: ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא מושל בו כלה בחכה העלה וגו' , ואחר כך ביאר הנביא שאין הדבר כך, ואינו על דרך ההזנחה וסילוק ההשגחה, אלא על דרך העונש להם, בהיותם ראויים למה שחל בהם, אמר: ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו .
ואל תחשוב כי השקפה זו נסתרת לי [שיג] באומרו נותן לבהמה לחמה וגו' , ובאומרו הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם וגו' , ובאומרו פותח את ידך ומשביע לכל

חי רצון , ואף במאמר חכמים יושב וזן מקרני ראמים ועד ביצי כנים , והרבה תמצא כיוצא בלשונות הללו, ואין בהן מאומה הסותר השקפתי זו.
לפי שכל אלה השגחה מינית לא אישית, וכאילו הוא מתאר חסדיו יתעלה בזמנו לכל מין מזונו ההכרחי וחומר קיומו, וזה פשוט וברור. וכך סובר אריסטו, כי סוג זה של השגחה הכרחי מצוי, וכבר הזכיר את זה גם אלאסכנדר בשם אריסטו, כלומר: זימון מציאות מזון כל מין לאישיו, ואלמלי כן היה כלה המין בלי ספק, וזה פשוט בעיון קל.
אבל אמרם צער בעלי חיים דאורייתא ממה שנאמר על מה הכית את אתנך , הנה זה על דרך הבאת השלמות לנו כדי שלא נתנהג במידות האכזריות , ולא נצער לבטלה ללא תועלת, אלא נפעל בעדינות ורחמנות ואפילו באישי איזה בעל חי שיהיה זולתי בעת הצורך, כי תאווה נפשך לאכול בשר , לא שנשחט על דרך האכזריות או השחוק .
ואינה מחייבת אותי לפי השקפה זו השאלה שיאמרו לי, ומדוע השגיח על אישי האדם ולא השגיח כיוצא באותה ההשגחה בשאר אישי בעלי החיים? כי השאלה הזו ראוי שישאל את עצמו ויאמר מדוע נתן את השכל לאדם ולא נתנו לשאר מיני בעלי החיים.
והרי תשובת שאלה זו האחרונה כך רצה, או כך חייבה חכמתו, או כך חייב הטבע, לפי שלוש ההשקפות שקדמו , ובאותם התשובות עצמן יש לענות על השאלה הראשונה.
והבן השקפתי עד סופה, כי איני סובר שהוא יתעלה נעלם ממנו דבר, או שאני מייחס לו אי יכולת, אלא אני בדעה כי ההשגחה נספחת לשכל וחיובית לו, כיון שההשגחה אינה אלא ממשכיל , ואשר הוא שכל שלם שלמות שאין שלמות אחריה, והרי כל מי שנצמד בו משהו מאותו השפע כפי ערך מה שהגיע לו מן השכל יגיע לו מן ההשגחה .
זוהי ההשקפה התואמת לדעתי את המושכל ולשונות התורה.
אבל אותן ההשקפות שקדמו יש בהם תוספת וגירעון, התוספת מביאה לידי ערבוביא מוחלטת והכחשת המושכל וההתנגדות למוחש. או גירעון חמור מביא לידי דעות רעות מאוד ביחס לה' והפסד סדירות מציאות האדם, ומחיית כל זכויות האדם המידותיות וההגיוניות, כלומר: השקפת מי שסילק את ההשגחה מאישי האדם, והשווה ביניהם לבין אישי שאר מיני בעלי החיים.
הערות:
הערת המתרגם: לא רק בשל עתיקות דעות הללו בין הפילוסופים כתב כן רבנו אלא מפני שמרבית השקפות הללו הובאו בספר איוב בפי איוב וחבריו. ואיכא מאן דאמר משה כתב ספר איוב. ראה בבא בתרא טו א.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל ח"ב סוף פרק יג.

הערת המתרגם: שכל המציאות מורכבת מחלקיקים המתרכבים ומתפרקים מאליהם וכמו שכתב רבנו לעיל ח"א פרק עג ההקדמה הראשונה ורס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר א פ"ג השיטה התשיעית. ואין נכון מה שכתב אפודי שהכוונה לארבעת היסודות.
הערת המתרגם: ירמיה ה יב.
הערת המתרגם: פיזיקה ספר ב פ"ה ופ"ו, מטפיזיקה ספר יא פ"ח.
הערת המתרגם: במה שציוויין לעיל הערה - ,
הערת המתרגם: ראה פיזיקה ספר ב פרקים ג-ה
הערת המתרגם: אפשר: פרטיהם, יחידיהם. כלומר: לא כפרטי הארץ וכל אשר בה שהם הווים נפסדים חליפות ללא הפוגה ורק מיניהם קיימים, ולהשערתו פרטי גרמי השמים יציבים בלתי הווים נפסדים.
הערת המתרגם: ראה גם לקמן סוף פרק נד.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק י.
הערת המתרגם: וכוח זה נקרא נפש הצומח. ראה הקדמת אבות הפרק הראשון.
הערת המתרגם: יותר נכון "התחושה" ובר"ש "ההרגשה". [שח]
הערת המתרגם: וזו היא נפש החי.
הערת המתרגם: הכוונה לכוח ההולדה.
הערת המתרגם: "ידבר" אפשר לקרוא את הבית פתוחה, ואז יש לתרגם"להתנהג" "להיות מונהג".
הערת המתרגם: קיום כל פרט וכל יחיד ממנו משך זמן קיומו.
הערת המתרגם: הפרט. היחיד.
הערת המתרגם: יחידי.
הערת המתרגם: "ג'דאר" ובר"ש "מתל של אבנים" ואיני יודע למה.
הערת המתרגם: הראשונה "יעטב" והשניה "יגרק" ור"ש תרגם שתיהן "טביעה".
הערת המתרגם: אפשר "קבוצת" והשתמשתי ב"עדה" כי מילה זו משמשת גם לבעלי חיים כגון שופטים יד ח "עדת דיבורים" ובר"ש "עם מן הנמלים" שאינה בשימוש לבעלי חיים.
* . לפי כ"י ב, מן המסתופפים בצילו.
הערת המתרגם: הדגיש רבנו כאן "שרעב" להוציא מאורע הנביא האמור במלכים א יג כד.
הערת המתרגם: אפשר "ולא יתרופף" והכוונה שאין בו יוצא מן הכלל.
הערת המתרגם: אפשר: נלוית אליו.

הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק יג ההשקפה השלישית.
הערת המתרגם: יחזקאל ט ט. וראה גם פירוש רבנו לסנהדרין פ"י מ"א היסוד העשירי מהדורתי עמ' רטז.
הערת המתרגם: אפשר "שכל המנהיג כבר ידע" וכך קרא ר"ש. והכוונה שאין המנהיג דבר מנהיגו אלא לאחר שידעו. שאין ה"אשעריה" כופרים בידיעת ה' כל פרט.
הערת המתרגם: "בקצ'א" ובר"ש הושמט. ושמא השמיטה מפני שנראית לו סותרת השקפתם דלקמן, ואין צורך לכך והדברים פשוטים.
הערת המתרגם: רמה גם הקדמת [שט] רבנו לאבות הפרק השמיני ד"ה אבל הדבר, מהדורתי עמ' שצט והלאה.
הערת המתרגם: מפני שאין אנו יודעים מראש את החלטתו הסופית של ראובן או שמעון ולא המלכויותיו המתחלפות בתדירות, אבל לפניו יתעלה ההחלטה הסופית והמסקנה של כל האדם ידועה וגלויה מראש. ומעניינים בהקשר לזה דברי רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ד פ"ד.
הערת המתרגם: יוד קמוצה וריש צרויה.
הערת המתרגם: ניענש או נגמל טוב, כפי שהדבר משתקף בהרגשתינו, אבל מאתו יתעלה אין זה לא עונש ולא שכר כי חלילה אין ה' משגיח על התחתונים והכל במקרה, וכדלעיל בתחילת הדיבור.
הערת המתרגם: בר"ש "בעבור שימלט להם הדעת ההוא".
הערת המתרגם: "מג'דומא" התרגום הנכון כאן כפי שכתבתי. ובר"ש "מצורע" ואינו אמת, וראה לעיל בחלק זה פרק יב הערה .
הערת המתרגם: בר"ש "כי ראוי להם בחק ה'" ולא דק.
הערת המתרגם: וכדלעיל הערה .
הערת המתרגם: עושה טוב, ועדה"כ דה"ב ו ח.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק עג סוף הקדמה שישית ד"ה אבל מעשי בני אדם.
הערת המתרגם: שריצתה ורחישתה על פני האדמה. ובר"ש "ורמיסת" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: בר"ש "משהיה כך שיהיה שלם" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: אפשר: לעולם הבא.
הערת המתרגם: ראה לקמן הערה
הערת המתרגם: "חדאה" ותירגמתי "דאה" בעקבות רס"ג בתרגומו לויקרא יא יד. ובר"ש "נץ".

הערת המתרגם: ואיני יודע למה צריך לגמול לו, ומדוע אין הדבר עונש לפרעוש שעקץ חסיד, ולעכבר שכירסם ספר טוב או על [שי] שלא כירסם ספר רע והיה מקיים אבד תאבדון?
הערת המתרגם: כאן באמת צריך לתרגם"התולדה" והכוונה לאמור לעיל לאותם הנולדים בעלי מומין ומחוסרי אברים. ובר"ש "להכחיש השכל הנברא עם האדם" ואינו נכון לדעתי. וראה גם הקדמת רבנו לאבות. הפרק השמיני הערה .
הערת המתרגם: אפשר "לא נתקבל על דעתם".
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "ר"ל דברים סותרים זה את זה".
הערת המתרגם: כפי שאומרים ה"מתכלמין " ראה הקדמת רבנו לאבות הפרק השמיני מהדורתי עמ' שצט והלאה. ולעיל ח"א פרק עג הקדמה ו.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "שאינם מדברים".
הערת המתרגם: גם כאן הוסיף ר"ש משלו כנראה בתור פירוש "ה' יתעלה".
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק מה.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטו שתי תיבות הללו.
* . ראה ערכין טז ב עד היכן תכלית ייסורין.
הערת המתרגם: דברים לב ד.
הערת המתרגם: כלומר: ששיקולי החיוב והפטור אין דעת האדם יכולה להגיע אל חקר נקודת ההכרעה שבהן. ולעניין זה ייחד רבנו בחיבורו הגדול שלושה פרקים, ראה הלכות תשובה פרקים ה-ז.
הערת המתרגם: ראה פירוש רבנו לסנהדרין פ"י מ"א [שיא] ד"ה אבל גהנום, מהדורתי עמ' רו.
הערת המתרגם: כלומר: לפי הזכויות והחובות. ובר"ש "אחר הדין " וגם זה אפשרי.
הערת המתרגם: "ג'מהור" ציבור, רוב, או כמעט כל. והייתי רוצה להימנע משמוש במילה זו שבני אדם מבינים אותה הפך חכם, אך לא מציתי אחרת מתאימה.
הערת המתרגם: שבת נה א. וש"ט טעה במסקנת הגמרא שם וכתב דברים שיש בהם משום"המבזה את החכם לאחר מותו". ותיובתת הגמרא היא רק ליש מיתה בלא חטא, אבל לא לאין ייסורין בלא עוון. ואף קושית הגמרא והתיובתא הם רק לפי פשט המילים מיתה- מיתה אם נוסח הגמרא שלפנינו נכונה, ור' אמי מדבר במיתה שלא בזמן שהיא בגדר ייסורין וכידוע, ולישנא דארבעה מתו מדובר במיתה הטבעית לאחר איו"ש,
הערת המתרגם: שוטה פ"א מ"ז.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה . וכאן תרגם ר"ש "השכל" סתם.

הערת המתרגם: פסחים קיח א. בבא קמא לח ב.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה סז ד. וראה בשינויים בבא קמא נ, א.
הערת המתרגם: קדושין לא א. בבא קמא פז א. עבודה זרה ג א.
הערת המתרגם: ברכות ה א "פישפש ולא מצא בידוע שייסורין של אהבה הן ". ושיטה זו אימץ לו רס"ג ודן בה בהרחבה בסיפרו האמונות ודעות ובהקדמתו לאיוב, וראה לקמן פרק כב בניתוח שיטות איוב וחבריו.
הערת המתרגם: בראשית כב א.
הערת המתרגם: דברים ח ג.
הערת המתרגם: לקמם פרק כד.
הערת המתרגם: בר"ש "חכמי התלמוד" ואין זה במקור.
הערת המתרגם: רבנו כנראה רומז לרס"ג בסיפרו האמונות ודעות מאמר שלישי פ"י. ראה שם מהדורתי עמ' קמה הערה , שם כתבתי הנראה לי בדעת רס"ג ולא כפי הנראה מכאן אם בכלל רומז רבנו אליו. ויותר נראה לדעתי שאין רבנו רומז לרס"ג כלל, אלא לדברי הגאון שהובאו דבריו בתשובה (תשובות הגאונים, הרכבי, עמ') וז"ל ודלמא נמי מדקאמר רבי לכך נוצרת (נזיר כג ב) שבודאי נוצר והותר אדם בשחיטתו אלא רואין יוצרו מקפח שכרו, והכין סבירא לנא דכולהו בעלי חיים שהתיר המקום קריצתן והריגתן יש להן שכר. ע"ש.
הערת המתרגם: בר"ש "ההיקש השכלי".
הערת המתרגם: אפשר: סבור.
הערת המתרגם: כל יחיד וכל פרט.
הערת המתרגם: דברים לב ד.
הערת המתרגם: בר"ש התנועע.
* . ראה גם לעיל ח"ב [שיב] פרק יב.
הערת המתרגם: "וקדרת" לי נראה לקרוא את הקוף שרוקה "צ'ם" וכפי שתירגמתי. ואפשר לקרוא את הקוף פתוחה ולתרגם"וכלכלה" וכך כנראה קרא ר"ש שתרגם"ושערה" ומוסב על ההשגחה.
הערת המתרגם: "אנכ'ראר" תרגמתי תרגום מילולי כי הביטוי נאה בעיני. ובר"ש "נפילת".
הערת המתרגם: הוספתי [האנשים] לביאור, כי במשפט הערבית הדברים ברורים בלעדיה, וכך הוסיפה גם ר"ש.
הערת המתרגם: וכן כתב בהלכות תשובה פ"ג סוף הל' ב. וראה גם לקמן פרק נא.

הערת המתרגם: אפשר: ביחיד מיחידי. או: בפרט מפרטי.
הערת המתרגם: תהלים קמד ג.
הערת המתרגם: שם ח ה.
הערת המתרגם: שם לג טו.
הערת המתרגם: ירמיה לב יט.
הערת המתרגם: איוב לד כא.
הערת המתרגם: שמות לב לד. ור"ש הוסיף כאן "ואמר ופקדתי עליכם". וראה ירמיה טו ג.
הערת המתרגם: שמות לב לג.
הערת המתרגם: ויקרא כג ל.
הערת המתרגם: שם כ ו.
הערת המתרגם: רשות, וכמו שכתב בהלכות ברכות פ י"א הל' טו.
הערת המתרגם: בקורבנות, תמידין ומוספין וכדומה. ואין נכון מה שפירש קרשקש.
הערת המתרגם: חבקוק א יד-טו.
הערת המתרגם: שם א יב.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטה המילה "לי".
הערת המתרגם: תהלים קמז ט.
הערת המתרגם: שם [שיג] קד כא.
הערת המתרגם: שם קמה טז.
הערת המתרגם: שבת קז ב. עבודה זרה ג ב.
הערת המתרגם: "אפצ'אלה" ולפני ר"ש היה בטעות "אפעאלה" ולפיכך תרגם"פעולותיו".
הערת המתרגם: אפשר: נשמד.
הערת המתרגם: שבת קכח ב, בבא מציעאה לב ב.
הערת המתרגם: במדבר כב לב. וראיה זו הובאה במדרש לקח טוב בשם ר' יוחנן. וליתא בש"ס.
הערת המתרגם: וראה לקמן פרק מח בטעם אסור אותו ואת בנו ושילוח הקן.
הערת המתרגם: דברים יב כ.
הערת המתרגם: כוונת רבנו כנראה נגד שעשועי הציד הנהוגים בעולם הפראי - המודרני, ומלחמות השוורים שהיו נהוגים בספרד. וראה פירוש רבנו לבבא קמא פ"ד מ"ה. ומה שכתב בחיבורו בהלכות שבת פ"א הל' ו הוא כדי לפרש את המונח "פסיק רישיה".

הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק יג.
הערת המתרגם: לפי תרגומי לעיל ח"א פרק סח שתירגמתי "עקל" "דעה" כפי שהעירותי שם שכן תרגם רבנו בחיבורו, צריך הייתי לתרגם כאן "דעה".
הערת המתרגם: אף כאן "מיודע".
הערת המתרגם: ובהקשר לאמור כאן עיין היטב גם לקמן פרק נא ד"ה והנה נראה לי.
הערת המתרגם: יחידי, פרטי. [שיד]
חלק שלישי

פרק [יח]

ואחר מה שהקדמתי מייחוד ההשגחה במין האדם לבדו משאר מיני בעלי החיים, אומר: [שיד]
כבר נודע כי אין חוץ למחשבה מין מצוי, אלא המין ושאר ההכללות - עניינים מחשבתיים כפי שידעת.
וכל מצוי מחוץ למחשבה - אינו אלא איש או אישים .
וכאשר נודע זה, הרי נודע כי השפע האלוהי המצוי, צמוד במין האדם, כלומר השכל האנושי אינו אלא מה שנמצא מן השכלים האישיים, והוא מה ששפע על ראובן ושמעון ולוי ויהודה. וכיון שהדבר כן, מתחייב כפי שאמרתי בפרק הקודם, שכל אחד מאישי בני אדם, אשר השיג מאותו השפע מנה יתרה כפי עתוד החומר שלו והכשרתו, תהיה ההשגחה בו יותר בהכרח, אם הייתה ההשגחה נספחת לשכל כפי שהזכרתי. ואם כן לא תהיה ההשגחה האלוהית באישי כל מין האדם באופן שווה, אלא יהיו להם יתרונות זה על זה בהשגחה, כיתרונות שלמותם האנושית.
ולפי העיון הזה מתחייב בהחלט שתהא השגחתו יתעלה בנביאים גדולה יותר וכפי מעלותיהם בנבואה , ותהיה השגחתו בחסידים ובצדיקים כפי חסידותם וצדקתם, כי אותו הערך משפע השכל האלוהי הוא אשר ניבא את הנביאים, ויישר מעשי הצדיקים, והביא לשלמות מדעי החסידים במה שידעו.
אבל הסכלים הרשעים, הרי כפי מה שנעדר להם מאותו השפע ירד מעמדם ונכללו במערכת שאר אישי מיני בעלי החיים , נמשל כבהמות נדמו , ולפיכך הוקלה הריגתם, ואף נצטווינו בכך לשם התועלת .
ועניין זה הוא יסוד מיסודות התורה ועליו היא בנויה, כלומר: על שההשגחה באיש איש מאישי האדם כפי שמגיע לו. התבונן היאך לשון הכתוב בהשגחה בפרטי מצבי האבות בהתעסקויותיהם, ואפילו בקנייניהם , ומה שהובטחו בו מלווי ההשגחה להם,

נאמר לאברהם אנכי מגן לך ,
ונאמר ליצחק ואהיה עמך ואברכך ,
ונאמר ליעקב והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך ,
ונאמר לאדון הנביאים כי אהיה עמך
ונאמר ליהושע כאשר הייתי עם משה אהיה עמך ,
כל אלה בפירוש כי ההשגחה בהם כפי ערך שלמותם.
ונאמר בהשגחה על החסידים והזנחת הסכלים: רגלי חסידיו ישמר ורשעים בחושך ידמו כי לא בכוח יגבר איש , אמר כי שלום מקצת אישי בני האדם מן הפגעים, ונפול מקצתם בהם, אין זה כפי כוחם הגופני ועתודם הטבעי, הוא אמרו כי לא בכוח יגבר איש , אלא הוא כפי השלמות והחיסרון, כלומר: קרבתם לפני ה' או ריחוקם . ולפיכך יהיו הקרובים אליו בתכלית ההגנה: רגלי חסידיו ישמור , והרחוקים ממנו מסורים [שטו] למקרים שיפגעו בהם, ואין שם מה שיגן עליהם מן המאורעות, כהולך בחושך אשר אבדנו בטוח.
ונאמר עוד בהשגחה בחסידים שומר כל עצמותיו וגו' , עיני ה' אל צדיקים וגו' , יקראני ואענהו וגו' .
והלשונות שנאמרו בעניין זה רבו מלספור, כלומר: בהשגחה באישי בני אדם כפי שלמותם וחסידותם.
וכבר הזכירו גם הפילוסופים עניין זה, אמר אבו נצר בהקדמת פירושו לספר ניקומאכ'יא לאריסטו , אמר:
אבל אשר יש להם יכולת לשנות עצמם ממידה למידה אלה הם אשר אמר עליהם אפלטון כי השגחת ה' בהם יותר .
התבונן היאך הביא אותנו אופן זה של הבחנה לידיעת אמתת מה שנאמר על ידי כל הנביאים עליהם השלום מן ההשגחה האישית המיוחדת בכל אחד ואחד כפי ערך שלמותו, והיאך זה מתחייב מצד העיון, אם הייתה ההשגחה נספחת לשכל כפי שאמרנו.
ולא יתכן לומר שההשגחה מינית לא אישית כפי שנתפרסם במקצת שיטות הפילוסופים , כיון שאין שם מצוי מחוץ למחשבה זולת האישים, ובאישים הללו נצמד השכל האלוהי, נמצא כי ההשגחה אינה אלא באישים הללו.
התבונן נא בפרק זה כפי שראוי להתבונן בו, יהיו לך בו כל יסודות התורה שלמים, ויהיו לך תואמים להשקפות עיוניות פילוסופיות, ויסתלקו הזרויות, ותתברר לך צורת ההשגחה היאך היא.
ואחרי מה שהזכרנו מהשקפות בעלי העיון בהשגחה, והנהגת ה' את העולם היאך היא, אסכם לך גם השקפת בני אומתנו בידיעה, ודברים שיש לי בכך.

הערות:
הערת המתרגם: "ד'הן " ור"ש לא הבחין כלל בין "ד'הן " ל"עקל" ותרגם את כולן "שכל" ואינו נכון וכך עשה גם לעיל ח"א סוף פרק נא. שם באה כעין הבחנה זו. ורבנו דייק להבחין ביניהם אפילו בערבית אשר המושג "עקל" פעמים משמש במקום"ד'הן " וכמו שכתב אבי נצר במאמרו "פי מעאני אלעקל" כל שכן בעברית שכלל אין זה יכול לבא במקום זה.
הערת המתרגם: אפשר "יחיד או יחידים". והכוונה בכל העניין הזה שאין במציאות חבלה מאולמת כזו הנקראת מין, במציאות הממשית "חוץ למחשבה" יש רק פרט ופרטים יחיד ויחידים, וכל הגיבוש והליכוד למין ולמינים הם רק במחשבה, משום כך הרי במציאות אין גוש מסוים של שכל או יותר נכון דעה החופף את ראובן ושמעון ולוי ויהודה, או בקצור המין. אלא יש לכל פרט מה שהוחן בו אם מעט ואם הרבה אם זך ואם עכור אם ישר ואם עקום, וכפי העיבוד הפיתוח וההפעלה שהופעל למעשה. וראה להסבר עניין זה גם מאמרו של אבי נצר "אלמסאיל אלפלספיה" קטעים כז-כח.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"ב פרק לב ופרק לו.
הערת המתרגם: וכפי שדורגו לעיל ח"ב פרק מ"ה.
הערת המתרגם: בר"ש "השיעור".
הערת המתרגם: "אנסק" הפעיל את דיבורם. ובר"ש "הוא אשר שם דבר בפי הנביאים".
הערת המתרגם: יחידי.
הערת המתרגם: וביוצא בזה כתב בפירושו לבבא קמא פ"ר מ"ג. ראה שם מהדורתי, כי בנדפס הושמט ושובש.
הערת המתרגם: תהלים מט יג וכא.
הערת המתרגם: וכפי שנתפרש בהרחבה לעיל ח"א פרק נד ד"ה וראוי למנהיג המדינה.
הערת המתרגם: ר"ש שכלל משלו וכתב "בעסקיהם ובשמועיהם עד מקניהם וקניינם".
הערת המתרגם: בראשית טו א. והכוונה שיש בכל אחד ייחוד פרטי אישי "לך" "ואברכך"
"תלך" "עמך"משמע לכל אחד כפי דרגתו.
הערת המתרגם: שם כו ג.
הערת המתרגם: שם כח טו.
הערת המתרגם: שמות ג יב.
הערת המתרגם: יהושע א ה.
הערת המתרגם: שמואל א ב ט.

הערת המתרגם: מקצת בני אדם.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק נד. [שטו]
הערת המתרגם: "עטב" ואפשר "שברונו". ובר"ש "שאיו ספק שיכשל".
הערת המתרגם: תהלים לד כא.
הערת המתרגם: שם לד טז.
הערת המתרגם: שם צא טו.
הערת המתרגם: תרגמתי כן שמא מתכוון רבנו לכלול גם דברי חז"ל. ויתכן שהנכון לתרגם"והמיקראות" וכך תרגם ר"ש "והפסוקים".
הערת המתרגם: איני מכיר הקדמתו זו של אבי נצר, אך ראה ספר המידות של אריסטו ספר י סוף פרק ט.
הערת המתרגם: ראה גם פאידרוס לאפלטון כו-כח.
הערת המתרגם: אריסטו ותופשי שיטתו וכדלעיל בסמוך פרק יז.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .

פרק [יט]

אין ספק כי מושכל ראשון הוא, שה' יתעלה ראוי שימצאו לו כל השלמויות , וישללו ממנו כל המגרעות, וקרוב הדבר שיהא מושכל ראשון כי אי הידיעה באיזה דבר שיהיה מגרעת, ושהוא יתעלה לא נעלם ממנו מאומה.
אבל מה שגרם למקצת בעלי העיון כפי שהזכרתי לך להעיז ולומר יודע כך ואינו יודע כך, הוא מה שנדמה לו מהעדר סדירות מצבי אישי האדם, אשר רוב אותם המצבים אינם מצבים טבעיים בלבד, אלא גם תוצאה למה שהאדם בעל יכולת ומחשבה .
וכבר הזכירו הנביאים כי למידת הסכלים על העדר ידיעת ה' את מעשינו, אינה אלא ממה שרואים אנשי הרשע בטובה ושלווה, ושזה מביא את החסיד להרהר כי התמדתו לעשות טוב ומה שסבל על כך מן הצער בהתקומם אחרים נגדו בלתי מועיל.
ואחר כך אמר הנביא כי הוא שוטט במחשבתו בכך, עד שנתברר לו [שטז] שהדברים נבחנים בסופם לא בראשיתם, וזה הוא תיאורו בסדר כל העניינים הללו. אמר:
ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון, הנה אלה רשעים ושלווי עולם השיגו חיל, אך ריק זכיתי לבבי וארחץ בנקיון כפי.
וסוף הדיבור:
ואחשבה לדעת זאת עמל היא בעיני, עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם, אך בחלקות וגו', איך היו לשמה כרגע וגו' .

ועניינים אלה עצמם הזכירם מלאכי, אמר:
חזקו עלי דבריכם אמר ה' וגו', אמרתם שווא עבוד אלוהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קודרנית מפני ה' צבאות ועתה אנחנו מאשרים זדים וגו', אז נדברו יראי ה' וגו', ושבתם וראיתם וגו' .
וכבר ביאר עוד דוד פרסום השקפה זו בזמנו, ומה שגרמה מרשעות בני אדם ועשקם זה את זה , ובא להוכיח ביטול אותה ההשקפה, ולהודיע שהוא יתעלה יודע כל זה, אמר:
אלמנה וגר יהרגו ויתומים ירצחו, ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלוהי יעקב, בינו בוערים בעם וכסילים מתי תשכילו, הנוטע אזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט .
והנני מבאר לך עניין ההוכחה הזו אחרי שאזכיר לך רוע הבנת המתפרצים כלפי דברי הנביאים את הדברים הללו.
אמרו לי לפני כמה שנים אנשים מנכבדי אומתנו הרופאים דרך תמה מצדם על דבר דוד, אמרו כך: ראוי היה לפי ההיקש הזה שלו, שבורא הפה יאכל, ובורא הריאה ישמיע קול, וכך יתר האברים.
והתבונן נא אתה המעיין במאמרי זה כמה רחקו מן הנכון בהבנת הוכחה זה ושמע עניינה.
פשוט הוא שכל עושה כלי מן הכלים, אלמלי שהמעשה אשר ייעשה באותו הכלי מצוייר מדעתו לא היה יכול לעשות לו כלי, המשל בכך, שאם לא יצייר הנפח בדעתו עניין התפירה ויבין אותו, לא היה עושה את המחט בצורה זו אשר לא יתכן לתפור כי אם בה, וכך שאר הכלים.
וכיון שחשב מי שחשב מן הפילוסופים שאין ה' משיג את הפרטים הללו, מפני שהם ממושגי החושים, והוא יתעלה אינו משיג בחוש אלא השגה שכלית , הוכיח להם במציאות החושים, ואמר, אם הייתה השגת הראות נעלמת ממנו ואינו יודעה, היאך המציא את האברים הללו המיועדים להשגה בראיה, האם אפשר לחשוב כי במקרה אירע שתתחדש לחה מסוימת זכה, ותחתיה לחה אחרת כך, ותחתיה שכבה מסוימת, קרה שניקב בה חור ובאה כנגד אותו החור שכבה זכה קשה, כללו של דבר לחיות העין ושכבותיה ועצביה שהם בתכלית השכלול כפי שכבר ידוע, וכולם המטרה בהם תכלית הפעולה הזו , היחשוב משכיל שזה נעשה במקרה ? לא, אלא הוא בכוונה מצד הטבע בהחלט כמו שבאר כל רופא וכל פילוסוף.

ואין הטבע בעל דעה וניהול, וזה מוסכם מכל הפילוסופים, אלא הניהול האומנותי הזה נעשה לפי השקפת הפילוסופים על ידי מוצא שכלי , והוא ממעשה בעל שכל לפי השקפתנו, והוא אשר הטביע הכוחות הללו בכל דבר שימצא בו כה טבעי.
ואילו היה שאין אותו השכל משיג את העניין הזה ולא יודעו, היאך המציא, או נמצא ממנו לפי אותה ההשקפה , טבע המכוון כלפי מטרה זו שאין לו ידיעה בה? ובצדק קראם בוערים וכסילים.
ואחר כך בא לבאר כי זה חיסרון בהשגתנו, ושה' יתהדר ויתרומם הוא אשר נתן לנו את השכל הזה אשר בו נשיג, ומחמת קוצר יכולתנו להשיג אמתתו יתעלה נוצרו לנו השיבושים הגדולים הללו, וידוע לפניו יתעלה אותו החיסרון שלנו, ושבינתנו זו המוגבלת אין להתחשב במה [שיז] שגרמה מן ההעזה. אמר: המלמד אדם דעת, ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל .
וכל מטרתי בפרק זה לבאר כי זה עיון קדום מאוד, כלומר: מה שנראה לסכלים מהעדר השגת ה' בגלל שמצבי אישי בני האדם האפשריים בטבעם בלתי סדירים, אמר: ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' , ובמדרש, מה אמרו, אמרו העמוד הזה אינו רואה ואינו שומע ואינו מדבר . כוונתם בכך מה שדימו שאין ה' משיג את המצבים הללו, ואינו מגיע ממנו ציווי ולא אזהרה אל הנביאים, וסיבת כל זה וראייתו לדעתם, מפני שמצבי אישי בני האדם אינם נוהגים כפי מה שנראה לכל אחד ממנו שכך ראויים להיות. וכאשר ראו שאין הדברים כפי שהם רוצים, אמרו אין ה' רואה אותנו. ואמר צפניה על אלה, האומרים בלבבם לא ייטיב ה' ולא ירע .
אבל מה שראוי לומר על ידיעתו יתעלה את כל הדברים, אשמיעך השקפתי בכך אחר שאודיעך דברים המוסכמים לדברי הכל, אשר אי אפשר לבעל שכל לחלוק בדבר מהם.
הערות:
הערת המתרגם: להגדרה "מושכל ראשון " ראה מילות ההגיון לרבנו, השער השמיני.
הערת המתרגם: "אלכמאלאת" וכ"ה בכל כ"י תימן ובנוסח ר"ש ורי"ח, אך בנוסח מונק "אלכ'יראת" הטובות.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק טז.
הערת המתרגם: "יתג'אסר". ובר"ש "להתגאה ולהתגבר".
הערת המתרגם: כלומר: רוב אותם המצבים הגרועים והצרות הם גורמים אותם בעצמם בפעולותיהם ומחשבותיהם הרעות. וכדלעיל בחלק זה פרק יב.

הערת המתרגם: כי בדרך כלל אין החסיד האמיתי גורם לעצמו סבל כי פרוש הוא מן התאוותנות והרברבנות וההתגרויות, ויסוריי באים דוקא מידי אותם הנאלחים הארורים עזי הנפש אשר לא ידעו שבעה. וכל דברי האפודי כאן [שטז] בלתי ברורים.
הערת המתרגם: תהלים עג יא-יג.
הערת המתרגם: שם עג טז-יט.
הערת המתרגם: מלאכי ג יג-יח.
הערת המתרגם: כלומר: על ידי שהגיעו למסקנא שאין ה' חלילה יודע מעשה בני אדם ואין השגחה ואין דין ואין דיין השחיתו וההעיבו ומלאו את הארץ חמס.
הערת המתרגם: "חג'ה" הוכחה ויכוחית. הוכחה וראיה כסברות תיאורתיות. ובר"ש "טענה" וכבר העירותי רבות על כך.
הערת המתרגם: תהלים צד ו-ט.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק טז.
הערת המתרגם: אפשר: שתווצר.
הערת המתרגם: הראייה.
הערת המתרגם: אפשר: מקור שכלי. וכדלעיל ח"ב פרק כ. [שיז]
הערת המתרגם: ההשתלשלות על דרך החיוב, כפי שיטת אריסטו.
הערת המתרגם: תהלים צד י-יא.
הערת המתרגם: מלכים ב יז ט. וראה גם בהלכות טומאת צרעת פרק טז הל' י.
הערת המתרגם: כבר העיר מונק שמקורו נעלם. וראה לעיל ח"א פרק נח "כדרך שאנו אומרים בכותל שאינו רואה".
הערת המתרגם: יחזקאל ה יב.
הערת המתרגם: צפניה א יב.

חלק שלישי, פרק [כ]

דבר מוסכם לדברי הכל, שהוא יתעלה לא יתכן שתתחדש לו ידיעה, עד שידע עתה מה שלא ידע אותו מקודם , ולא יתכן שיהו לו ידיעות רבות חלוקות ואפילו לדעת סוברי התארים .
וכיון שהוכח דבר זה, אמרנו אנו קהל התורתיים, כי בידיעה האחת יודע הדברים הרבים החלוקים , ובשינויי הנודעים אין הידיעות משתנות ביחס אליו יתעלה כפי שהדבר ביחס אלינו .
וכן אמרנו, שכל הדברים הללו המתחדשים ידעם לפני היותם, ולא חדל להיות יודע אותם, ולפיכך לא תתחדש לו ידיעה כלל, כי ידיעתו שפלוני הוא עתה נעדר ועתיד

להמצא בזמן פלוני וישאר מצוי משך כך ואחר כך יעדר, הרי כאשר נמצא אותו האיש כפי שקדמה ידיעתו אותו לא נוספה שם ידיעה ולא נתחדש מה שלא היה ידוע לפניו, אלא נתחדש מה שלא חדל להיות ידוע שיתחדש כפי שנמצא עתה.
ומתחייב לפי דעה זו, שתהא הידיעה שייכת בהעדרים ומקיפה גם מה שאין לו סוף, ולכן באנו לידי דעה זו ואמרנו, כי ההעדרים אשר קדם בידיעתו להמציאם והוא יכול להמציאם, אין מן הנמנע שתהא ידיעתו שייכה בהם.
אבל מה שלא ימצא כלל, זהו ההעדר המוחלט כלפי ידיעתו אשר אין ידיעתו שייכה בו, כמו שאין ידיעתנו אנו שייכה במה שהוא נעדר אצלנו.
אבל ההיקף במה שאין לו סוף יש בו קושי , ונטו מקצת בעלי העיון לומר כי הידיעה שייכה במין, ומתרחבת על שאר אישי המין מבחינה מסוימת, זוהי השקפת כל תורני כפי מה שמביא אליו לחץ העיון.
אבל הפילוסופים החליטו בדבר ואמרו, שאין ידיעתו שייכה בהעדר, ואין ידיעתו מקפת מה שאין לו סוף, וכיון שאינה מתחדשת לו ידיעה, בטל הוא שידע דבר מן המתחדשים. נמצא אם כן שאינו יודע כי אם הדבר הקיים שאינו משתנה. [שיח]
ומקצתם נתעורר לו ספק אחר ואמר, ואפילו הדברים היציבים, אם ידעם הרי נעשו לו ידיעות רבות כי בריבוי המודעים יתרבו הידיעות, כי לכל ידוע ידיעה מיוחדת לו, ואם כן אינו יודע כי אם עצמו.
ואשר אני אומר שכל מה שנכשלו בו כולם, סיבתו מפני שעשו בין ידיעתנו וידיעתו יתעלה יחס, ורואה כל כת בדברים הנמנעים בידיעתנו, ומדמים כי כך מתחייב בידיעתו, או יקשה עליו הדבר.
וראוי מאוד להוכיח את הפילוסופים בשאלה זו יותר על כל אדם, כי הם אשר הוכיחו כי עצמו יתעלה אין בו רבוי, ואין לו תואר מחוץ לעצמו, אלא ידיעתו הוא, והוא ידיעתו. והם אשר הוכיחו כי תקצרנה דעותינו מלהשיג אמיתת עצמותו כפי שהיא כמו שביארנו . והיאך חשבו שישיגו ידיעתו, וידיעתו אינה דבר מחוץ לעצמותו ? אלא אותו קוצר היכולת עצמו אשר תקצרנה דעותינו מלהשיג עצמותו, הוא הקוצר מלהשיג ידיעתו את הדברים היאך היא, ואין אותה הידיעה מסוג ידיעתנו שנקיש אליה, אלא דבר נבדל בתכלית ההבדל.
וכשם שיש שם עצמות מחויבת המציאות, ממנה נתחייב כל נמצא לפי השקפתם , או היא העושה כל שזולתה אחרי ההעדר לפי השקפתנו , כך אנו אומרים, כי אותה

העצמות משיגה כל מה שזולתה, ולא נעלם ממנה דבר כלל מכל מה שימצא, ואין שיתוף בין ידיעתנו וידיעתו, כשם שאין שיתוף בין עצמותינו ועצמותו.
אבל הטעה כאן שיתוף שם ה'ידיעה'. כי השיתוף הוא בשמות בלבד, וההבדל באמתתו. ומחמת כך מתחייבים הזרויות, כיון שדמו שהדברים המתחייבים לידיעתנו מתחייבים לידיעתו .
וממה שנתברר לי עוד מפסוקי התורה, כי ידיעתו יתעלה במציאות אפשרי מסוים שיהיה, אינה מוציאה אותו האפשרי מטבע האפשרות כלל, אלא טבע האפשרות נשאר בו, ושאין הידיעה במה שיהיה מדברים האפשריים מחייבת הווייתו בהכרח על אחת משתי האפשרויות.
וגם זה יסוד מיסודות תורת משה אין בו ספק ולא ויכוח. ואלמלי כן לא אמר ועשית מעקה לגגך , וכן אמרו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה .
וכך התורה כולה והציווי והאזהרה חוזרים אל היסוד הזה, והוא שידיעתו במה שיהיה אינה מוציאה אותו האפשרי מטבעו, וזה קושי גדול לפי השגת שכלינו המצומצמים.
ולכן התבונן בכמה נקודות נבדלת ידיעתו מידיעתנו לפי השקפת כל בעל דת.
תחילתן, שהידיעה האחת אוטרת ידועים רבים שונים במינן.
והשני, שייכותה במה שאינו מצוי .
והשלישי, שייכותה במה שאין לו סוף.
והרביעי, במה שאין ידיעתו משתנה בהשגת המתחדשות, ונראה כי הידיעה שהדבר ימצא אינה אותה הידיעה בו שהוא כבר נמצא אלא יש כאן תוספת מסוימת, והיא שמה שהיה בכה נעשה בפועל .
והחמישי, כפי השקפת תורתנו שהוא יתעלה אין ידיעתו - יתעלה - מוציאה מכלל אחת משתי האפשרויות, ואף על פי שכבר ידע יתעלה תכלית אחת מהן בבירור.
ומי יתן איפוא וידעתי באיזה דבר דמתה ידיעתנו לידיעתו לפי השקפת מי שסובר [שיט] שהידיעה תואר נוסף * האם אין כאן אלא שיתוף בשם בלבד.
אבל לפי השקפתנו, שאנו אומרים שאין ידיעתו דבר נוסף על עצמותו, הרי באמת חיובי שתהא נבדלת ידיעתו מידיעתנו ההבדל העצמי הזה, כהבדל עצם השמים מעצם הארץ .
וכבר פירשו הנביאים בכך, אמר כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאם ה' כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם .
כללו של עניין אשר אני אומר וממצה, כי כמו שאין אנו משיגים אמתת עצמותו, אך עם זאת ידענו כי מציאותו המציאות השלמה ביותר, ולא יבואנה חיסרון ולא שינוי ולא התפעלות בשום אופן, כך עם היותנו בלתי יודעים אמתת ידיעתו כיון שהיא עצמו,

יודעים אנו שהוא אינו פעמים משיג ופעמים בלתי משיג, כלומר: שאינה מתחדשת לו ידיעה כלל, ולא תתרבה, ואין סוף לידיעתו, ולא ייעלם ממנו מאומה מכל הנמצאים, ואין ידיעתו אותם מבטלת את טבעיהם.

אלא האפשרי נשאר עם טבע האפשרות, וכל הסתירות הנראות בכל הדברים הללו הם כפי בחינת ידיעתנו, אשר אין לה שיתוף עם ידיעתו כי אם בשם בלבד.

כך הכוונה נאמרת כפי שאנחנו מתכוונים, וכפי שאומרים שכך כוונתו יתעלה בשיתוף.

וכך ההשגחה אמורה בשיתוף על מה שאנו משגיחים עליו, ועל מה שאומרים שהוא יתעלה משגיח בו.

נמצא כי הנכון איפוא, שעניין הידיעה ועניין הכוונה ועניין ההשגחה המתייחסים אלינו זולת ענייני אותם המתייחסים אליו, וכל זמן שתופשים שתי ההשגחות או הידיעות או הכוונות מתוך הנחה שעניין אחד כוללם, אז יבואו הקושיות, ויתעוררו הספקות האמורים.

וכל זמן שידוע שכל מה שמתייחס אלינו נבדל מכל מה שמתייחס אליו, יתברר האמת.

וכבר ביאר שיש הבדל בין אלה המתייחסים אליו והמתייחסים אלינו באומרו, ולא דרכיכם דרכי כפי שכבר הזכרנו את זה לעיל .

הערות:

הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"א פרק נה ופרק נח.

הערת המתרגם: "מתעדדה" ואפשר "רבות המספר" ובר"ש הושמטה.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק נ ופרק נג.

הערת המתרגם: שכל שנוספה לנו ידיעה נעשינו יודעים יותר, כי אנו ודעתנו שנים, ודעתנו בפועל היא ידיעתנו, וכדלעיל ח"א פרק סח.

הערת המתרגם: היקף הידיעה.

הערת המתרגם: "אשכאל" ובר"ש [שיח] יש בו ספק".

הערת המתרגם: אפשר: הידועים.

הערת המתרגם: אפשר: ומעיינת. והכוונה מקישים הם מידיעתנו על ידיעתו.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרקים נז-נח.

הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק יט.

הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק יג ההשקפה הראשונה.

הערת המתרגם: וראה הלכות יסודי התורה פ"ב הל' י. והלכות תשובה פ"ה הל' ה. והשווה בכל זה דברי רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר רביעי פ"ד. וגם בסוף הפרק השמיני מפרקי הקדמת רבנו למסכת אבות עסק בעניין זה מבחינה אחרת, ע"ש.

הערת המתרגם: דברים כב ח.
הערת המתרגם: שם כ, ז.
הערת המתרגם: "יטבאק" נראה לי שזהו התרגום המדוייק כאן, ובכל הדומה לכאן, אם כי מובנה הרגיל תיאום והתאמה. ובר"ש "יאות וישווה" ואינו נכון לדעתי.
הערת המתרגם: דייק לכתוב "שאינו מצוי" ולא "בהעדר" וכפי שקדם שכל שידיעתו כוללתו אינו בגדר העדר. וחוזר חלילה. וכל שאינו בגדר העדר ידיעתו כוללתו.
הערת המתרגם: ונראה לכאורה.
הערת המתרגם: ואף על פי כן ביחס לידיעתו אין תוספת ואין חידוש. [שיט]
* . לעיל ח"א פנ"ג.
הערת המתרגם: לפי השקפת בעלי הגוף החמישי. לעיל ח"ב פ"ב.
הערת המתרגם: ישעיה נה ח-ט.
הערת המתרגם: לעיל חלק א פרק נד מה הם הדרכים.

פרק [כא]

הבדל גדול בין ידיעת העושה במה שעשה, לידיעת זולתו באותו העשוי.
והוא, שהדבר העשוי, אם נעשה בהתאם לידיעת עושהו, הרי עושהו אם כן אין עשייתו מה שעשה אלא תוצאה של ידיעתו, אבל הזולת אשר יתבונן בעשוי הזה, ותקיף ידיעתו אותו, תהיה ידיעתו תוצאה של העשוי.
המשל בכך, האומן אשר עשה את התיבה הזו אשר ינועו בה גרגרים בהגרת המים ומורים על שעות שעברו מן היום או הלילה, הרי כל מה שניגר בה מן המים ושינוי מקום נזילתו, וכל חוט הנמשך וכל גרגר היורד, כל זה מושג וידוע אצל האומן שעשאה. ולא ידע אותן התנודות מחמת התבוננו בתנודות הללו המתחדשות עתה, אלא הדבר להפך, כלומר: שאותן התנודות המתחדשות עתה לא נתחדשו אלא בהתאם לידיעתו. לא כן המתבונן באותו הכלי, אלא המתבונן כל זמן שרואה תנודה מסוימת מתחדשת לו ידיעה, וכל זמן שאינו חדל להתבונן, מתווספות ידיעותיו ומתחדשות אחת לאחת, עד שיקנה ידיעת כל הכלי מהם. ואם תתאר שאין סוף לתנודות אותו הכלי, כי אז לא הייתה ידיעת [שכ] המתבונן מקפת אותו לעולם. וגם אי אפשר למתבונן לדעת תנודה מאותן התנודות לפני היווצרה, כי הרי לא ידע מה שידע אלא ממה שנוצר.
וכך הוא המצב בכללות המציאות והידחסותה לידיעתנו וידיעתו יתעלה, כלומר:

שאנחנו לא ידענו מה שידענו אלא מחמת ההתבוננות בנמצאים, ולפיכך אין קשר לידיעתנו במה שיהיה ולא במה שאין לו סוף, וידיעותינו מתחדשות מתרבות כפי הדברים אשר מהם אנו רוכשים את ידיעתם.

והוא יתעלה אינו כן, כלומר: שאינו יודע הדברים מחמתם שאז יחול הריבוי וההתחדשות, אלא אותם הדברים תוצאה של ידיעתו שקדמה והיא שהניחתם כפי שהם, בין מציאות נבדל , או מציאות דבר בעל חומר יציב , או מציאות בעל חומר אשר אישיו משתנים בהתאם לסדירות שאין בה חריגה ולא שינוי, ולפיכך לא יהיה לפניו יתעלה ריבוי ידיעות ולא התחדשות ושינוי ידיעה, כי בידיעתו אמיתת עצמוהו הבלתי משתנית ידע כל מה שמתחייב לכל מעשיו.

ומחשבתנו שאנחנו נשכיל היאך הוא, היא כמחשבתנו שנהיה אנחנו הוא והשגתנו השגתו.

ולכן הראוי לדורש האמת ואיש הצדק שיהא בדעה שהוא יתעלה לא נעלם ממנו מאומה כלל, אלא הכל גלוי לידיעתו שהיא עצמו , ושסוג זה של השגה לא יתכן שנדעהו אנחנו כלל, ואילו ידענוהו היאך הוא, כי אז הייתה לנו אותה הדעה אשר בה יושג סוג זה של השגה, וזה דבר שאינו נמצא במציאות כי אם לו יתעלה והיא עצמו .

והבן את זה, לפי שאני אומר שהוא נפלא מאוד והשקפה נכונה, אם תתחקה עליה לא תמצא בה מאומה מן הטעות ולא מן ההטעיה, ולא ישיגוה זרויות, ולא יחסנו בה לה' חיסרון .

כי העניינים הללו הנכבדים והנעלים אי אפשר להביא עליהן הוכחה כלל, לא כפי השקפתנו אנו קהל התורתיים ולא כפי השקפת הפילוסופים כפי מחלוקותיהם בשאלה זו, וכל החקירות אשר לא תתכן בהן הוכחה ראוי ללכת בהם בדרך הזו אשר הלכנו בה אנו בשאלה זו, כלומר: שאלת ידיעת ה' את זולתו, והבינהו.

הערות:

הערת המתרגם: "את'קאל" גרגרי מתכת קטנים שיש להן משקל מה אחיד שהם נעים ומתגלגלים בזרימת המים, וזה היה סוג של שעון מים. וראה גם לעיל ח"א פרק עג הערה . וראה שיחת סוקראטס בתיאיטיטוס של אפלטון מהדורת רות עמ' . ובר"ש "משקלים לנזילת המים" ואינו נכון..

הערת המתרגם: מה שכינה רבנו [שכ] בתחילת הדיבור "את'קאל" כינה כאן "בנדקה" והוא הנקרא היום בשוק "אגוזים קטנים" והות filbert., ובר"ש "לוזה" ותירגמתי שתיהן "גרגר" כי הכוונה לאותם גרגרי המתכת.

הערת המתרגם: אפשר: לא נדע מה שנדע.
הערת המתרגם: אפשר: נפרד. והכוונה על המלאכים או השכלים.
הערת המתרגם: גרמי השמים לפי השקפת אריסטו וכל סוברי הגוף החמישי. וכדלעיל ח"ב פ"ב.
הערת המתרגם: פריטיו. כל פרט ופרט ממנו, כולה ומתפרק ליסודותיו וחוזר ומתרכב, והכוונה על הארץ עולם היסודות לפי התיאוריות הללו.
הערת המתרגם: "לא יכ'תל" סדר ונוהג יציב שאינו מתחלף ומשתנה, ולפיכך תירגמתי "חריגה" ובר"ש "לא יפסד" ולדעתי אינו נכון. וראה לעיל ח"ב פרק י'.
הערת המתרגם: אפשר: ומה שאנו חושבים להשכיל. או: לדעת.
הערת המתרגם: "יעתקד" ואפשר: שיסבור. ובר"ש "שיאמין " וכבר העירותי פעמים רבות שאין זה נכון.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק סח. ובהלכות יסודי התורה פ"ב הל' י'.
הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרק טז.
הערת המתרגם: שהכל גלוי לפניו ולא נעלם ממנו מאומה.
חלק שלישי

פרק [כב]

פרשת איוב המופלאה והנפלאה היא מסוג מה שאנחנו בו, כלומר: שהוא משל לביאור השקפות בני אדם בהשגחה.
וכבר ידעת מאמר אחד מהם בפירוש: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה . ואשר חשב שהוא היה ונברא, ושהוא מעשה שהיה, לא ידע לו לא זמן ולא מקום.
אלא אחד החכמים אמר שהיה בימי האבות,
ואחד אמר שהיה בימי משה,
ואחד [שכא] אמר שהיה בימי דוד ,
ואחד אמר שהוא היה מעולי בבל,
וזה ממה שמחזק דברי מי שאמר שהוא לא היה ולא נברא.
כללו של דבר בין היה בין לא היה, הרי בכיוצא במאורעו המצוי תמיד נבוכו כל החוקרים מבני אדם, עד שאמרו בידיעת ה' ובהשגחתו מה שכבר הזכרתי לך , כלומר: מה שהאדם הצדיק השלם * ישר המעשים ירא החטא ביותר, באים עליו ייסורים גדולים תכופים ברכושו ובניו וגופו, לא בחטא המחייב כן .

ולפי שתי ההשקפות - כלומר: אם היה או לא היה - אותם הדברים שהקדים אותם, כלומר: דבר השטן, ודברי ה' לשטן, ומסירתו בידו - כל זה משל בלי ספק אצל כל בעל שכל.
אלא שהוא משל שלא כמו כל המשלים, אלא משל שתלויים בו נפלאות ודברים שהם כבשונו של עולם , ונתבארו בו קושיות גדולות, ונתבררו ממנו דברים אמתיים שאין למעלה מהם . והנני מזכיר לך מה שאפשר להזכיר, ואזכיר לך דברי חכמים אשר העירוני על כל מה שהבינותי מאותו המשל העצום.
והנה ראשית מה שתתבונן בו, אמרו "איש היה בארץ עוץ" . החל בשם המשותף, והוא 'עוץ', לפי שהוא שם אדם: 'את עוץ בכורו' ; והוא ציווי בחשיבה ובהתבוננות: 'עוצו עצה' .
וכאלו יאמר לך חשוב במשל זה, והתבונן בו, ודע עניינו, והבן ההשקפה הנכונה איזו היא. ואחר כך אמר כי בני האלוהים באו להתייצב על ה', ובא השטן בתוכם ובכללם.
לפי שלא אמר ויבואו 'בני האלוהים והשטן' להתייצב על ה', שאז הייתה נעשית מציאות הכל לפי יחס אחד, אלא אמר 'ויבואו בני האלוהים להתייצב על ה' ויבוא גם השטן בתוכם' וצורת דיבור זו אינה נאמרת אלא במי שבא, ואינו מטרה לעצמו ולא דרוש מחמת עצמו. אלא כיון שנוכח מי שהמטרה [היתה] נוכחותו, בא זה בכלל מי שבא.
ואחר כך הזכיר כי השטן הזה הוא משוטט בארץ ומתהלך בה, ואין בינו לבין העליונים יחס כלל, ואין לו שם שוטטות. הוא אמרו 'משוט בארץ ומהתהלך בה' , אין התהלכותו ושוטטותו כי אם בארץ .
ואחר כך אמר כי זה הישר התם נמסר ביד השטן הזה, ושכל מה שחל בו מן הפגעים ברכושו ובניו וגופו הייתה סבתו השטן .
וכאשר הניח הנחה זו, בא לקבוע דברי בעלי העיון בשאלה זו. והביא השקפה מסוימת ויחסה לאיוב, והשקפות אחרות לחבריו, ואני אשמיע לך אותם בביאור , כלומר: אותם ההשקפות אשר נתחלפו להם המחשבות מחמתם בפרשה זו, אשר היה סיבתה כולה השטן, וחשבו כולם, איוב וחבריו, כי ה' עשה זאת בעצמו לא באמצעות השטן.
והיותר מופלא ותמוה בכל השאלה הזו שלא תיאר את איוב בחכמה, ולא אמר איש חכם או מבין או משכיל, אלא תארו במעלה מידותית ויושר מעשים, כי אילו היה חכם לא היה עניינו קשה עליו כמו שיתבאר .
ואחרי כן ערך מאורעותיו לפי יחס מצבי בני אדם, כי יש מבני אדם מי שאינו חרד לאובדן הרכוש ונקל הוא בעיניו, אבל יבהלהו עניין מות הבנים ומכלהו ביגון .

ויש בבני אדם מי שסובל ואינו נדכה ואפילו לאבדן הבנים, אבל סבילת [שכב] הכאבים אין יכולת לבעל תחושה לכך .
וכל בני אדם כלומר: ההמון, מרוממים את ה' בלשונם, ומתארים אותו בצדק וחסד בעת אשרם ושלותם, או בעת ייסורין הנסבלים, אבל אם באו המאורעות הללו האמורים באיוב -
מהם מי שכופר וסובר חוסר סדירות בכל המציאות כאשר אבד רכושו.
ומהם מי שנשאר מחזיק בדעה שיש צדק וסדר ואפילו עם ייסורי אבדן הרכוש, אבל אם נתייסר במיתת הבנים אינו סובל.
ומהם מי שסובל ואין דעותיו משתבשות לו באובדן הבנים, אבל על כאבי הגוף אין אחד מהם סובל, אלא יתלונן ויצעק חמס, אם בלשונו ואם בלבבו.
אבל אמרו בבני האלוהים "להתייצב על ה'" , הוא בפעם הראשונה והשניה, אבל השטן אף על פי שבא בכללם ובתוכם בפעם הראשונה והשניה, הרי בראשונה לא אמר בו "להתייצב", ובשניה אמר "ויבא גם השטן בתוכם להתייצב על ה'".
והבן עניין זה והתבונן כמה מופלא הוא, וראה היאך הושגו לי עניינים אלו כעין חזון , והוא שעניין "להתייצב על ה'" - היותם נמצאים משועבדים בפקודתו בכל מה שהוא רוצה. ממה שאמר זכריה בארבע המרכבות יוצאות , אמר, 'ויען המלאך ויאמר אלי אלה ארבע רוחות השמים יוצאות מהתייצב על אדון כל הארץ' . הרי ביאר שאין יחס בני האלוהים ויחס השטן במציאות יחס אחד, אלא בני האלוהים יציבים ותדירים יותר , וגם הוא יש לו תפקיד מסוים במציאות למטה מהם.
ועוד מפלאי המשל הזה, שהוא כאשר הזכיר שוטטות השטן בארץ דווקא , ועשייתו מעשים אלה, ביאר שהוא מנוע מלהשתלט על הנפש, ושהוא ניתן לו שלטון על כל הדברים הללו הארציים, והובדל בינו לבין הנפש. והוא אומרו: אך את נפשו שמור , וכבר ביארתי לך שיתוף שם נפש בלשוננו , ושהוא נאמר על הדבר הקיים מן האדם לאחר המות, וזה הוא אשר אין שלטון לשטן עליו .
ואחר הזכרת מה שהזכרתי שמע את האימרה המועילה הזו אשר אמרוה החכמים, אשר יש להניח עליהם שם חכמים באמת, וביארה כל קשה, וגילתה כל נסתר, וברורה רוב סתרי תורה. והיא אמרם בתלמוד:
אמר ר' שמעון בן לקיש: הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות .
הנה הבחין את כל מה שאמרנו הבחנה שלא תקשה על בעל הבנה.

והנה נתבאר לך כי על עניין אחד בעצמו מכנים בשלשה שמות הללו, ושכל הפעולות המיוחסות לכל אחד מאלה השלשה הם כולם פעולת דבר אחד. וכך אמרו גם חכמי משנה הראשונים,
אמרו, תנא יורד ומתעה עוולה ומשטין נוטל רשות ונוטל נשמה .
הנה נתבאר לך כי אשר ראה דוד במראה הנבואה בעת הדֶּבֶר 'וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם' שלא הראוהו את זה אלא להורות על עניין, אותו העניין עצמו הוא המדובר בו גם במראה הנבואה במרי בני יהושע הכהן הגדול: 'והשטן עומד על ימינו לשטנו' , ואחר כך ביאר ריחוקו ממנו [שכג] יתעלה באומרו יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך הבוחר בירושלם . והוא אשר ראה גם בלעם במראה הנבואה בדרך, בעת אמרו לו הנה אנכי יצאתי לשטן .
ודע כי שטן נגזר מן 'שטה מעליו ועבר' , כלומר: שהוא מעניין ההסרה וההרחקה, כי הוא המסטה מדרך האמת בלי ספק, ומרחיק בדרכי התעייה. ועל עניין זה עצמו נאמר גם כי יצר לב האדם רע מנעוריו .
וכבר ידעת פרסום השקפה זו בתורתנו כלומר: יצר טוב ויצר רע, ואמרם בשני יצריך .
וכבר אמרו כי יצר הרע נוצר בכל אחד מבני אדם בעת לידתו: 'לפתח חטאת רובץ'.
וכמו שאמרה התורה 'מנעוריו' . ושיצר טוב אינו נמצא לו אלא לאחר שלמות שכלו , ולפיכך אמרו
נקרא יצר הרע מלך גדול, ונקרא יצר טוב ילד מסכן וחכם
במשל הנשוא לגוף האדם ושינויי כוחותיו, באומרו 'עיר קטנה ואנשים בה מעט' וגו' .
כל הדברים הללו לשונם ז"ל מפורסמים.
וכיון שבארו לנו כי יצר הרע הוא השטן והוא מלאך בלי ספק, כלומר: שגם הוא נקרא מלאך, לפי שהוא בתוך בני האלוהים, יהיה אם כן גם יצר טוב מלאך באמת . ואם כן, הדבר הזה המפורסם בדברי חכמים ז"ל כי כל אדם נצמדו לו שני מלאכים, אחד מימינו ואחד משמאלו, הם יצר טוב ויצר רע . ובפירוש אמרו ז"ל בגמר שבת בשני המלאכים הללו, אמרו אחד טוב ואחד רע.
ראה כמה נפלאות גילתה לנו אימרה זו , וכמה סילקה מן הדמיונות הבלתי נכונות.
ורואה אני שאני כבר פירשתי וביארתי פרשת איוב די צרכה ותכליתה. אבל רצוני לבאר לך ההשקפה המיוחסת לאיוב וההשקפה המיוחסת לכל אחד מחבריו מה היא, בראיות אלקטם מדברי כל אחד מהם.

ואל תפנה לכל יתר הדברים שחייב אמירתם שטף הלשון, כמו שביארתי לך בתחילת מאמר זה .

הערות:

הערת המתרגם: בבא בתרא טו א.

הערת המתרגם: לפנינו שם טו נאמרה רק דרך שאלה אימא בימי דוד ? ונדחתה. אלא [שכא] שלא חש רבנו לכך כי עצם החיפוש היא ראיתו, ולא חשוב אם זו הנחה או שאלה.

הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק טז.

* . שתי תיבות הללו "הצדיק השלם" לא נאמרו בקשר לאיוב אלא באופן כללי וכדלקמן.

הערת המתרגם: כפי שקול דעת האדם.

הערת המתרגם: על דרך ביטוי חז"ל בחגיגה יג א.

הערת המתרגם: תרגום מילולי "שאין תכלית אחריהם".

הערת המתרגם: איוב א א.

הערת המתרגם: בראשית כב כא.

הערת המתרגם: ישעיה ח י.

הערת המתרגם: אפשר: וסבור. ובר"ש "וראה הדעות האמיתיות מה הן " וקצת לא דק.

הערת המתרגם: איוב א ו. ב א.

הערת המתרגם: אפשר: בתוך הבאים. וכ"כ בר"ש.

הערת המתרגם: איוב א ז, ב ב.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרק ל.

הערת המתרגם: שים לב לעיל בחלק זה פרק יב ופרק יח. ולקמן פרק נא ד"ה והנה נראה לי עתה.

הערת המתרגם: לקמן פרק כג.

הערת המתרגם: אפשר: אותם ההשקפות שהיו ביניהם חילופי דברים מחמתם. ובר"ש "אשר בעבורם הפליגו לחשוב רעה" ואין הכרח לכך.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק סט. וח"ב פרק ו.

הערת המתרגם: לקמן פרק כג בסיכום השקפת איוב. וראה גם לקמן תחילת פרק נא במשל של דורשי ארמון המלך.

הערת המתרגם: ראה בראשית לז לה.

הערת המתרגם: כעין [שכב] הא דכתובות לג ב אלמלי נגדוה וכו'. ובר"ש "אין יכולת להרגיש עליו" ואינו ברור.

הערת המתרגם: מן ההמונים. להוציא מי שהגיע לדרגתו של ר' עקיבה ראה ברכות סא ב.

הערת המתרגם: אין אלה דברי התפארות חלילה כי רבנו רחוק מכך, ואף רחוק הוא מניפוח במילים גדולות כדי שיתקבלו דבריו, ואין מטרתו במילים אלה אלא המשך רמז לביאור מה שכתב לעיל ח"ב פרק לח, ואתה דע לך.
הערת המתרגם: "מסכ'רין " ואפשר: מסורים, ובר"ש "מוכרחים" ואינו מוכרח.
הערת המתרגם: זכריה ו א.
הערת המתרגם: שם ו ה. וראה לעיל ח"ב סוף פרק י. וח"ג סוף פרק ב.
הערת המתרגם: זה לשיטת רבנו, ולא כן דעת רס"ג. וכבר העירותי על כל דבר במקומו, והדברים עתיקים.
הערת המתרגם: "חט'" כך בראה לי תרגומו הנכון כאן. ובר"ש "חלק אחד".
הערת המתרגם: אפשר: והוחץ.
הערת המתרגם: איוב ב ו.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק מא.
הערת המתרגם: וראה גם פירושו לסנהדרין פ"י מ"א ד"ה ועתה אחל. מהדורתי עמ' רג והלאה.
הערת המתרגם: בבא בתרא טז א. וכבר הובאה לעיל ח"ב פרק ל. עיין שם. ובהדיא איתא ביומא עז ב ששטן האמור באיוב הוא מלאך המוות: אמר ר' יהודה בן פזי אף מלאך המוות אין לו רשות לעבור בתוכו כתיב הכא בל תלך בו אני שיט וכתיב התם משוט בארץ.
הערת המתרגם: בבא בתרא שם.
הערת המתרגם: דברי הימים א כא טז.
הערת המתרגם: זכריה ג א. וכתרגום יונתן דנסיבן להן נשין דלא כשרן לכהונתא. ובכ"י ס, מוסיף כאן ותרגם את זה יונתן בן עזיאל ע"ה וחטא [שכג] קאים על ימיניה לאסטנה ליה. וי"נ לאסטאותיה.
הערת המתרגם: שם ג ב. וראה גם איגרת השמד מהדורתי קטע ב עמ' קי.
הערת המתרגם: של מי ?, וראה לעיל ח"ב פרק מב. ופרק מה המעלה השניה.
הערת המתרגם: במדבר כב לב.
הערת המתרגם: משלי ד טו.
הערת המתרגם: "ויובק" כלומר: מרחיק את האדם לכת בדרכי התעייה ומשקעו שם. ובר"ש "ויורנו" ולא דק.
הערת המתרגם: בראשית ח כא.
הערת המתרגם: ברכות פ"ט מ"ה.

הערת המתרגם: בראשית ד ז.
הערת המתרגם: סנהדרין צא ב. וראה בראשית רבה פרשה לד. וקהלת רבה ט כב. ובכל המקורות הללו מדובר על מאמתי יצר הרע נכנס באדם, אבל בקשר ליצר טוב סברא הוא.
הערת המתרגם: יותר נכון : לגוף כל אחד מבני אדם.
הערת המתרגם: קהלת ט יד. וראה גם נדרים לב ב.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרק ו. וראה גם ח"א פרק סט.
הערת המתרגם: שמא נכון יותר "מלווים" וכלשון חז"ל.
הערת המתרגם: ראה ברכות ס. ב. חגיגה טז א.
הערת המתרגם: דף קיט ב.
הערת המתרגם: של ר' שמעון בן לקיש.
הערת המתרגם: לעיל בהקדמת הספר, ד"ה ודע כי המשלים הנבואיים.

פרק [כג]

כאשר הונחה פרשת איוב זו, או כאשר אירעה, היה הדבר המוסכם מן החמישה, כלומר: איוב ורעיו, שכל מה שאירע באיוב ידוע לפניו יתעלה, ושה' הביא עליו פגעים אלה. וכן כולם מסכימים שאין לפניו אי צדק ואין לייחס לו עוולה, תמצא עניינים אלה גם בדברי איוב הרבה.
ואם תתבונן בדברי החמישה בעת ויכוחיהם, כמעט שתמצא כל מה שאמר אותו [שכד] אחד מהם אמרוהו כולם, ונכפלו העניינים ונשתלבו זה בתוך זה, ונתערב בהם תיאור איוב את גודל צערו ייסוריו על אף עוצם יושרו, ותיאור צדקו וטוב מידותיו ומעשיו הטובים. וכן נשתלבו בדברי חבריו לו דברי תוחלת ונחמה ועידוד, ושראוי לו לשתוק ושלא ישחרר מוסרות הדיבור כאדם המתווכח עם אדם, אלא ייכנע לגזרות ה' וישתוק. והוא אומר כי גודל הייסורין מנעו התוחלת וישוב הדעת ואמירת מה שראוי.
וכן כל חבריו הסכימו שכל עושה טוב נגמל, וכל עושה רע נענש, וכל זמן שראית רשע בהצלחה הרי בסופו יתהפך הדבר, ויאבד הוא, ויחולו בו ובבניו וזרעו פגעים קשים. ואם ראית צדיק מתייסר הרי בודאי שירפא מחץ מכתו.
עניין זה תמצאהו חוזר בדברי אליפז ובלדד וצופר, ושלושתם מסכימים על השקפה זו, ואין זו המטרה בכל הפרשה הזו , אלא המטרה מה שנתייחד בו כל אחד מהם וידיעת השקפתו בפרשה זו, והיא חלות הייסורים הגדולים והחמורים ביותר באדם השלם והתמים ביותר ביושרו.
השקפת איוב בתחילת הויכוח]

והייתה השקפת איוב בכך כי דבר זה ראיה על שוויון הצדיק והרשע לפניו יתעלה מתוך זלזול במין האדם והזנחתו , והוא אמרו בכלל דבריו:
אחת היא, על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה, אם שוט ימית פתאום - למסת נקיים ילעג .
אמר אם כאשר יבוא השיטפון פתאום הנה ימית כל מי שמצא וישטפהו, הרי בייסורי הנקיים יזלזל .
והדגיש עוד השקפה זו באומרו
זה ימות בעצם תמו כלו שלאנן ושליו, עטיניו מלאו חלב וגו', וזה ימות בנפש מרה ולא אכל בטובות יחד על עפר ישכבו ורימה תכסה עליהם .
וכן הביא ראיה מאושר מצב אנשי הרשע והצלחתם, והרחיב הדיבור בכך מאוד ואמר:
ואם זכרתי ונבהלתי ואחז בשרי פלצות, מדוע רשעים יחיו עתקו גם גיברו חיל, זרעם נכון לפניהם וגו' .
וכאשר תיאר אותה ההצלחה השלמה בא לומר למתווכחים עמו, אם היה הדבר כפי שאתם חושבים שילדי הכופר הזה המצליח יישמדו אחריו ויכרתו עקבותיהם, מה מזיק לזה המצליח מה שיארע באנשי ביתו אחריו , אמר 'כי מה חפצו בביתו אחריו ומספר חודשיו חצצו' .
ואחר כך בא לבאר שאין תקווה אחר המוות, ולא נותר אלא שזו הזנחה .
והחל להתפלא, היאך לא הזניח עיקר עשיית הוויות אישי האדם ובריאתו, והזניח הנהגתו, ואמר 'הלא כחלב תתיכני וכגבינה תקפיאני' וגו'.
הנה זו אחת ההשקפות שסוברים בהשגחה, וכבר ידעת דברי חכמים כי השקפתו זו של איוב לגמרי לא נכונה:
ואמרו 'עפרא בפומיה דאיוב',
ואמרו 'ביקש איוב להפוך את הקערה על פיה',
ואמרו 'איוב כופר בתחיית המתים [שכה] היה',
ואמרו עוד עליו 'התחיל מחרף ומגדף' .
אבל אמרו יתעלה לאליפז כי לא דיברתם אלי נכונה כעבדי איוב אמרו חכמים בהתנצלות על כך , אין אדם נתפש על צערו , כלומר: שההתנצלות שלו היא קושי וייסורין.
ודברים כעין אלה אינם מסוג המשל הזה .
אלא טעם הדבר כפי שאבאר לך עתה, לפי שהוא חזר מהשקפה זו שהיא בתכלית הטעות והוכיח את טעותו בה. אבל שזו היא ההשקפה הראשונה וההתחלתית, ובפרט למי שחלו בו הייסורין והוא יודע בעצמו שלא חטא, הנה זה ממה שאין להתווכח בו,

ולפיכך יוחסה השקפה זו לאיוב, מפני שהוא אמר כל מה שאמר כל זמן שלא הייתה לו ידיעה, ולא ידע את ה' אלא על פי קבלה, כדרך שיודעים אותו המוני התורתיים .
אבל כאשר ידע את ה' ידיעה אמיתית, הודה שהאושר האמיתי, שהוא ידיעת ה', נצור לכל מי שידעו, ולא יעכירוה לאדם שום ייסורין מכל הייסורין הללו.
אלא שהיה איוב מדמה כי מיני האושר המדומים הללו הם התכלית, כגון הבריאות והעושר והבנים כל זמן שהיה יודע את ה' על פי ההגדה לא בדרך העיון, ולפיכך נבוך אותם המבוכות ואמר אותם הדברים, וזה הוא עניין אמרו 'לשמע אזן שמעתיך ועתה עיני ראתך על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר' . עניין הדברים כפי העניין, על כן אמאס כל אשר הייתי מתאווה, ונחמתי על היותי בתוך עפר ואפר, כפי שהונח מצבו והוא יושב בתוך האפר .
ובגלל אמרתו זו האחרונה המורה על ההשגה הנכונה, נאמר בו בסמוך לכך 'כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב' * .
אבל השקפת אליפז במאורע הזה גם היא אחת ההשקפות הנאמרות בהשגחה, והיא, שהוא אמר, שכל מה שחל באיוב, הייתה חלותו מפני שהוא ראוי לכך, לפי שהיו לו חטאים שנתחייב בהם כן. והוא אמרו לאיוב 'הלא רעתך רבה ואין קץ לעונותיך' .
ואחר כך החל לומר לאיוב כי זה שהייתה נוהג בו מיושר המעשים וההתנהגות בדרכי החסידות אינו דבר המחייב שתהיה שלם לפני ה' עד שלא תיענש:
הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהילה, אף שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם' .
ולא חדל אליפז לסוב סביב העניין הזה, כלומר: שהוא בדעה שכל מה שיארע לאדם הוא מפני שראוי לכך, ומגרעותינו שבהם אנו מתחייבים עונש נעלם מאתנו השגתם, וגם אופן חיובנו עונש בגללם .
אבל השקפת בלדד השוחי בשאלה זו היא סברת הגמול, וכך אמר הוא לאיוב, כי הייסורין הגדולים הללו אם אתה נקי ואין בך חטא, הרי בגללם יגדל הגמול, ועתיד לשלם לך גמול טוב. וכל זה טוב לך כדי שירבה הטוב אשר תשיג לעתיד לבוא, והוא אמרו לאיוב
אם זך וישר אתה, כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך, והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאוד .
וכבר ידעת גם פירסום השקפה זו בעניין ההשגחה, וכבר ביארנוה .
אבל השקפת צופר הנעמתי היא השקפת מי שסובר כי הכל נוהג כפי הרצון המוחלט, ואין [שכו] לחפש למעשיו סיבה כלל, ואין לומר למה עשה זה ולא מדוע עשה זה,

ולפיכך אין לחפש נקודת הצדק ולא אופן חכמה בכל מה שעושה אותו ה', כי עוצמתו ואמתתו מחייבים שיעשה מה שיחפוץ, ודעתנו קצרה מלהשיג מסתרי חכמתו, אשר חייבה שיעשה מה שיחפוץ, לא לשום סיבה אחרת. והוא אמרו לאיוב -
מי ייתן אלוה דבר ויפתח שפתיו עמך, ויגד לך תעלומות חכמה כי כפלים לתושיה, החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא .
ראה והתבונן היאך הונחה הפרשה אשר הביכה את בני אדם והביאתם להשקפות אשר ביארנום לעיל בהשגחת ה' בנבראים, והזכיר כל מה שחייבה החלוקה, וייחסה לאחד המפורסמים בדורות בחסידות ובחכמה אם היה זה משל, או אמרוהו באמת אם הייתה פרשה שאירעה.
והנה ההשקפה המיוחסת לאיוב נוטה להשקפת אריסטו,
והשקפת אליפז נוטה להשקפת תורתנו,
והשקפת בלדד נוטה לשיטת ה"מעתזלה",
והשקפת צופר נוטה לשיטת ה"אשעריה",
ואלה היו ההשקפות העתיקות בהשגחה.
ואחר הופיעה השקפה אחרת, והיא ההשקפה המיוחסת לאליהוא, ולפיכך החשיבוהו ונזכר שהוא הצעיר בגיל והשלם שבהם בחכמה , והחל להוכיח את איוב ולייחס לו סיכלות במה שהיה קשה וחמור בעיניו היאך באו עליו הייסורין והוא עושה טוב, וכבר האריך להתפאר בפעולותיה. וכן גינה השקפות שלושת חבריו בהשגחה , ואמר דברים בחידות נפלאות.
כאשר יתבונן בדבריו המתבונן, יתפלא ויחשוב שהוא לא אמר מאומה נוסף על מה שאמרו אליפז ובלדד וצופר כלל, אלא כפל ענייני דבריהם במילים אחרות והוסיף בהרחבתן.
כי הוא לא חרג מתוכחת איוב, ותיאור ה' בצדק, ותיאר נפלאותיו במציאות, ושהוא יתעלה לא אכפת לו בצדקת הצדיק ולא ברשעת הרשע. וכל העניינים הללו כבר אמרום חבריו.
אלא שעם ההתבוננות יתבאר לך העניין הנוסף אשר חידש, והוא היה המטרה. ולא קדם אותו העניין לזולתו מהם, ואף אמר עמו כל מה שאמרו הם, כמו שהם כולם - איוב ושלושת רעיו - כפל כל אחד מהם העניין אשר אמר השני כפי שהזכרתי לך, וכל זה להעלמת העניין המיוחד בהשקפת כל אחד, כדי שיהא הנראה להמון כי השקפת הכל השקפה אחת מוסכמת לכולם, ואין הדבר כן.

והעניין אשר הוסיפו אליהוא ולא הזכירו אחד מהם, הוא אשר המשילו בהמלצת מלאך. אמר כי הדבר הנראה הידוע, שהאדם יחלה עד שיגיע לשערי מוות ויתייאשו ממנו, אם היה לו מלאך שיליץ בעדו - איזה מלאך שיהיה - מתקבלת המלצתו ויחיה ממפלתו, וינצל אותו החולה ויחזור למצבו הטוב ביותר. אבל לא יתמיד זה תמיד, ולא תהיה שם המלצה רצופה לעולמים, אלא פעמים שלוש. אמר, אם יש עליו מלאך מליץ וגו' .

וכאשר תאר מצבי המבריא ושמחתו בשיבתו לבריאות שלמה אמר, 'הן כל אלה יפעל אל פעמים שלוש עם גבר' .

זהו העניין אשר נתייחד אליהוא בביאורו.

והוסיף עוד במה [שכז] שפתח לפני העניין הזה בתיאור איכות הנבואה, באומרו 'כי באחת ידבר אל ובשתים לא ישורנה, בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים' .

ובא לחזק השקפה זו ולבאר דרכה בתיאור מצבים טבעיים רבים, כגון תיארו את הרעם והברק והמטר ומשב הרוחות, ועירב באלה דברים רבים ממצבי בעלי החיים, כלומר: חלות הדֶבֶר, באומרו רגע ימותו וחצות לילה וגו' , ואירועי המלחמות הגדולות, באומרו 'ירע כבירים לא חקר ויעמד אחרים תחתם' , והרבה מן המצבים האלה.

וכן תמצא החזון הזה אשר נראה לאיוב, אשר בו נתגלתה לו טעותו בכל מה שנדמה לו, לא חרג בו מתיאורי ענייני טבעיים, אם תיאור יסודות, או תיאור פעולות שמימיות, או תיאור טבעי מיני בעלי חיים, לא דבר אחר.

ומה שהזכיר שם מתיאור שחקים ושמים וכסיל וכימה לעניין פעולותיהם בחלל, כי כל הערתו לו אינה אלא ממה שתחת גלגל הירח .

וכך גם אליהוא נתעורר ממיני בעלי החיים, אמר: מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו , וביותר מה שהאריך באותה השיחה בתיאור לויתן, שהוא כללות סגולות גופניות מפוזרות בבעלי החיים המהלך והשוחה והמעופף , כל אלה העניינים המטרה בהם, כי הדברים הללו הטבעיים המצויים בעולם ההוויה וההפסד, לא יגיעו שכלינו להשגת איכות חידושן, ולא לציור מציאות הכוח הזה הטבעי בהן היאך ראשיתן , ואינם דברים הדומים למה שאנחנו עושים,

והיאך נחשוב שתהא הנהגתו יתעלה אותם והשגחתו בהם, דומה להנהגתנו את מה שאנו מנהיגים, או השגחתנו במה שאנחנו משגיחים?

אלא החובה להיעצר בגבול זה, ולהיות בדעה שהוא יתעלה לא יעלם ממנו נעלם, כמו שאמר אליהוא כאן, 'כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה, אין חושך ואין צלמות להסתר שם פועלי און' .

אבל אין עניין השגחתו עניין השגחתנו, ולא עניין הנהגתו לברואיו עניין הנהגתנו למה שאנו מנהיגים, ואינה כוללתם הגדרה אחת כפי שחושב כל מי שנבוך, ואין ביניהם שיתוף כי אם בשם בלבד.

כשם שלא ידמו מעשינו למעשיו ואינה כוללתם הגדרה אחת, וכהבדלי הפעולות הטבעיות מן הפעולות המלאכותיות, כך הבדלי ההנהגה האלוהית וההשגחה האלוהית והכוונה האלוהית לאותם הדברים הטבעיים, לבין הנהגתנו והשגחתנו וכוונתנו האנושית למה שאנו מנהגים ומשגיחים בו ומתכוונים בו.

וזו הייתה מטרת ספר איוב בכללותו, כלומר: מתן היסוד הזה בדעה , וההערה על למידות זו בדברים הטבעיים, כדי שלא תטעה ותבקש בדמיונך שתהא ידיעתו כידיעתנו או כוונתו והשגחתו והנהגתו ככוונתנו והשגחתנו והנהגתנו.

וכאשר ידע האדם את זאת יקלו בעיניו כל ייסורים, ולא יוסיפו הייסורים ספקות בה': האם הוא יודע או לא יודע, או משגיח או הזניח; אלא יוסיפו בו אהבה, כמו שאמר בסוף החזון הזה 'על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר' ; וכמו שאמרו ז"ל 'עושים מאהבה ושמחים בייסורין' .

ואם תתבונן כל מה שאמרתי התבוננות שראוי להתבונן בה במאמר זה, ותעיין בזה בספר איוב יתבאר לך עניינו, ותמצא שאני כבר סקרתי כל עניניו ולא נידח ממנו זולתי מה שנאמר על דרך שטף הדיבור והקשר המשל, כמו שביארתי לך כמה פעמים במאמר זה . [שכח]

הערות:

הערת המתרגם: כלומר: כאשר הגה את הרעיון מחבר ספר איוב אם הוא משל, או כאשר בא המחבר לתאר את המאורעות שאירעו, הניח שני דברים שאין בהם מחלוקת. והם שה' יודע כל הנעשה בעולם השפל ושאינו עושה עוול. ולפני מ, הייתה "אול מא" בתחילת אירועה, ושיבוש הוא. וכך היה לפני ר"ש. וריי"ח שיבש כמנהגו.

הערת המתרגם: "ט'לם" תרגומה בדרך כלל "עושק" והואיל ולדעתי קשה לתרגמה כן ביחס [שכד] לה', תירגמתי "אי צדק". ור"ש תרגמה "עוולה" והשניה "חמס".

הערת המתרגם: "תצביר" כלומר: דברי הרגעה ושייחל לה'. ובר"ש "הערה על הסבל" ואיני יודע מהו.

הערת המתרגם: בר"ש "ושלא ישלח רסן לשונו" ותרגום נאה הוא.

הערת המתרגם: אפשר: הרב. או: המתדיין.

הערת המתרגם: "עאציא" ובר"ש "רשע ואיש מרי" ושמא בתחילה תרגם"רשע" ואח"כ שינה וכתב "איש מרי" והמעתיקים הכניסו שתיהן בטעות.
הערת המתרגם: כלומר: מחבר ספר איוב לא הייתה מטרתו קביעת נקודות הללו, אלא המטרה ציון שינויי השקפותיהם בעניין צדיק ורע לו.
הערת המתרגם: אפשר: והקשים.
הערת המתרגם: "ואטראחא לה" ובר"ש הושמט. וזו הייתה שיטת רס"ג בדעת איוב במהדורה קמא של פירושו לאיוב ראה שם בהקדמה מהדורתי הערה . וחזר בו רס"ג מסברא זו כמ"ש שם. ובכלל ראויה אותה הקדמה לעיון מקיף בהקשר עם דברי רבנו כאן, כי אין ספק שדברי רס"ג שם פתחו אפקים לפני רבנו כאן.
הערת המתרגם: איוב ט כב-כג.
הערת המתרגם: רבנו מפרש שוט "סיל" שיטפון כמו בשוט שוטף כי יעבר ישעיה כוח טו ויח. ודלא כרס"ג. ור"ש תרגם "שוט" וטשטש את הפירוש.
הערת המתרגם: אף כאן טשטש ר"ש את הפירוש בהחזירו "למסת נקיים ילעג". ורבנו מפרש מסת "מחנה" ייסורין וסבל.
הערת המתרגם: איוב כא כג-כו.
הערת המתרגם: שם כא ז-ח.
הערת המתרגם: וכעין דברי חזקיהו, ראה מלכים ב כ יט.
הערת המתרגם: איוב כ כא. וראה גם אריסטו במידות ספר א פרק ט--י - .
הערת המתרגם: בר"ש "אם כן לא נשארה תוחלת אלא שזה עזיבה ושכחה" ואינו נכון. [שכה]
הערת המתרגם: איוב י י.
הערת המתרגם: כל זה בבבא בתרא טז א.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "לאליפז ורעיו".
הערת המתרגם: איוב מב ז. ולנוסח רס"ג "בעבדי" אין צורך לתירוץ.
הערת המתרגם: כלומר: מה היא התנצלותו של איוב שהכתוב אומר שדיבר נכונה למרות השקפותיו הבלתי נכונות בהשגחה.
הערת המתרגם: בבא בתרא טז ב. ראה שם דלא כרש"ל שמגיה למחוק מלשון הגמרא את הפסוק כי לא דברתם וכו".
הערת המתרגם: בר"ש "ורצה לומר שלא נחשב חטאו".
הערת המתרגם: אין רבנו כאן חולק על רבא, אלא סובר כי רבא אמר את דבריו על דרך הדרש בלבד.

הערת המתרגם: "ברהן " שתוך הויכוח המחקרי הוכח לו בהוכחות מחשבתיות שטעה בהנחתו הראשונה ואפשר "ופרסם".
הערת המתרגם: רשה לקמן פרק נא על עמי הארץ העוסקים במצוות. וראה גם דבריו בתחילת מאמר תחיית המתים מהדורתי קטע א.
הערת המתרגם: איוב מב ה-ו
הערת המתרגם: כלומר: כפי שתואר מצבו בתחילת הספר.
הערת המתרגם: איוב ב ח.
* . וכן פירש הראב"ע.
הערת המתרגם: שם כב ה.
הערת המתרגם: ללא דבקות מחשבתית ממעמקי הידיעה. וכדלקמן פרק נא.
הערת המתרגם: איוב ד יח-יט.
הערת המתרגם: שאין שוקלין מלא בדעתו של אל דעות. וכמו שכתב בהלכות תשובה פ"ג סוף הל' ב.
הערת המתרגם: איוב ח ו-ז.
הערת המתרגם: לעיל [שכו] בחלק זה פרק יז ההשקפה הרביעית.
הערת המתרגם: בר"ש "מדוע לא עשה" ואינו לפי המקור.
הערת המתרגם: "עט'מתה" ובר"ש "עצמותו" וט"ס הוא.
הערת המתרגם: איוב יא ה-ז.
הערת המתרגם: "חירת" ובר"ש "בלבל" והוא עצמו תרגם שם הספר "מורה הנבוכים".
הערת המתרגם: בחלק זה פרק יז, שם הביא רבנו כעין ההשקפות האמורים כאן, ועוד. עיין שם.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק טז עמ' שו: אמרו לא יבצר הדבר מאחד משני חלקים... לא יבצר הדבר מאחד משלושה חלקים.
הערת המתרגם: "ואלעלם" ואפשר: ובמדע, ובר"ש הושמטה, כנראה משום שהוקשה לו הרי כבר כתב רבנו לעיל שלא תואר איוב בחכמה.
הערת המתרגם: איוב לב ו.
הערת המתרגם: "פנד" מתח בקורת, יחס לו טעות בהשקפתו.
הערת המתרגם: בר"ש "וכן אמר על שלושת רעיו שנפסד דעתם על רוב זקנתם" ואין זה במקור.

הערת המתרגם: "לא יבאלי" כלומר: שאינם פועלים בו מאומה, וכמו שכתב לעיל בחלק זה פרק יג והוא יתעלה לא יוסיף שלמות אם יעבדוהו כל מה שברא וכו' ע"ש. ובר"ש "שהוא יתעלה לא ירגיש בעבודת העובד" ואינו ברור.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "שיליץ ויעתיר".
הערת המתרגם: בר"ש "הלצתו ועתירתו".
הערת המתרגם: איוב לג כג.
הערת המתרגם: שם לג כט.
הערת המתרגם: שם לג יד-טו. וראה פירושו [שכז] לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' ריג.
הערת המתרגם: שם לד כ.
הערת המתרגם: שם לד כד.
הערת המתרגם: בר"ש "הנבואה" ולא הבחין.
הערת המתרגם: כלומר: פעולות השמים וכסיליהם בעולם היסודות.
הערת המתרגם: איוב לה יא.
הערת המתרגם: על סמך רמזו זה של רבנו, תלו בו קדמוננו בספר "אללב" תלי תלים של ביאורים אליגוריים.
הערת המתרגם: ציור שכלי מחשבתי.
הערת המתרגם: "מבדא" מוצאן ומקור קיומן. ובר"ש "תחילתן".
הערת המתרגם: איוב לד כא-כב.
הערת המתרגם: "אעתקאד" דעה וסברא. וכפי שכתב רבנו לעיל ח"א פרק נ.
הערת המתרגם: איוב מב ו.
הערת המתרגם: שבת פח ב.
הערת המתרגם: לעיל בהקדמת הספר. ובכמה מקומות. [שכח]
חלק שלישי

פרק [כד]

גם עניין הניסיון קשה מאוד, והוא מן הקשיים החמורים שבתורה. והתורה הזכירתו בששה מקומות כפי שאבאר לך בפרק זה.
אבל מה שמפורסם אצל בני אדם מעניין הניסיון, והוא שה' מביא ייסורין על האדם בלי שיקדם לו חטא כדי להרבות שכרו -
הרי יסוד זה לא נזכר בתורה בלשון מפורש כלל, ואין בתורה מה שפשוטו מורה על עניין זה, זולתי במקום אחד מששת המקומות, ואני אבאר ענייננו.

והיסוד התורני הפך השקפה זו, והוא אמרו יתעלה 'אל אמונה ואין עוול' .
וגם לא כל החכמים סוברים השקפה זו ההמונית, לפי שכבר אמרו 'אין מיתה בלא חטא ואין ייסורין בלא עוון' , וזו היא ההשקפה שראויה להיות הדעה של כל תורני בעל שכל! לא שייחס עוול לה' - יתעלה מכך - כדי שיקבע בלבו זכות ראובן מן החטאים ותמותו, ושאינו חייב מה שאירע בו.
אבל פשט הניסיונות האמורים בתורה באותם המקומות, שהם באו על דרך הבחינה והביקורת, כדי שתוודע ערך אמונת אותו האדם או האומה או ערך משמעתו.
ועניין זה הוא הקשה ביותר, ובפרט עניין העקידה, אשר אינו יודעה כי אם ה' והם [=אברהם ויצחק] , ונאמר לו 'כי עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה' ,
וכן אמרו 'כי מנסה ה' אלוהיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים את ה' ' וגו' ,
וכן אמרו 'לדעת את אשר בלבבך' וגו' .
והנני מפרק לך כל הקשיים הללו.
דע, כי כל ניסיון שנאמר בתורה הרי מטרתו ועניינו שידעו בני אדם מה שראוי להם לעשות או מה שראוי לסבור.
וכאילו עניין הניסיון שתיעשה פעולה מסוימת שאין המטרה עצם אותה הפעולה, אלא המטרה שתהיה לדוגמא, כדי ללמוד ממנה וללכת בעקבותיה.
ונמצא אומרו 'לדעת הישכם אוהבים' אין פירושו שידע ה' את זה, לפי שהוא ידוע לפניו, אלא זה כמו אמרו 'לדעת כי אני ה' מקדשכם' אשר עניינו שידעו האומות .
כך אמר, שאם יעמוד טוען נבואה, ותראו הטעיותיו נראים כדברים נכונים, תדעו כי זה דבר שרצה ה' בו להודיע לאומות ערך החזיקכם אמיתת תורתו יתעלה והשגתכם את אמתתו, ושאינכם נפתים למרמות רמאי, ולא תתרופף אמונתכם בה'. ואז ישען על כך כל דורש אמת, ויחפש מן הדעות אשר יציבותו כיציבות הזו.
ואין לפנות עמה למתפאר במופת, מפני שהיא טענה בנמנע, ולא יועיל עשיית מופת כי אם לטוען דבר האפשרי, כמו שביארנו במשנה תורה .
וכיון שנתבאר כי עניין 'לדעת' כאן שידעו [שכט] בני אדם, כך אמרו במן 'למען ענותך לנסותך לדעת את אשר בלבבך התשמור מצוותיו אם לא' , עניינו שידעו העמים את זה ויתפרסם בעולם, שכל מי שנתיחד לעבודתו יתעלה, יכלכלהו ממקום שלא העלה על דעתו.

ועל עניין זה עצמו נאמר במן בראשית ירידתו 'למען אנסנו הילך בתורתי אם לא' , כלומר: שילמד מכך כל לומד, ויראה האם ההתיחדות לעבודתו מועילה ומספיקה או שאינה מספיקה.

אבל אמרו עוד במן פעם שלישית 'המאכילך מן במדבר אשר לא ידעון אבותיך למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך' , נדמה במשמעו שיש שה' מענה את האדם כדי להרבות שכרו, ואין אמתת הדבר כן. אלא עניין דבר זה אחד משני עניינים:

האחד הוא העניין החוזר במן בדיבור הראשון,

והשני הוא להודיע האם ההתיחדות לה' מספיקה בכלכלה ומניחה מן העינוי והיגיעה או לאו.

או יהיה עניין נסותך - להרגילך, ממה שנאמר 'לא נסתה כף רגלה' וגו' , כאילו יאמר שהוא יתעלה הקדים להרגילכם לעינוי במדבר, כדי שיגדל אושרכם כאשר תכנסו לארץ.

וזה נכון, כי היציאה מן היגיעה אל הנחת נעימה יותר מן ההתמידה על הנחת .

וידוע שאלמלי ענויים ויגיעתם במדבר, לא היו יכולים לכבוש את הארץ ולא להלחם .

וכבר ביארה תורה את זה, 'כי אמר אלוהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה ויסב אלוהים את העם דרך המדבר ים סוף' , כי ההתענגות מאבדת את האומץ, וצמצום המזון והעינוי מביאים את האומץ, והיא הטובה אשר באה בפרשה זו באחריתם.

אבל אומרו 'כי לבעבור נסות אתכם בא האלוהים' , הוא העניין עצמו האמור במשנה תורה במתנבא בשם עבודה זרה: 'כי מנסה ה' אלהיכם אתכם' שכבר ביארנו עניינו.

כך כאן במעמד הר סיני, אמר להם 'אל תיראו', כי זה המעמד הגדול אשר ראיתם לא נהיה אלא כדי שיושג לכם האמת באופן גלוי, כדי שאם ינסה ה' אלהיכם אתכם בנביא שקר, שיקרא לסתירת מה שכבר שמעתם, כדי לפרסם ערך אמונתכם, התישבו ואל ימעדו רגליכם. ואילו באתי אליכם כשליח כפי שחשבתם ואומר לכם מה שנאמר לי, ולא תשמעוהו אתם, כי אז היה אפשר שתטעו לאמת מה שביד זולתי, אם יבוא אליכם בהפך מה שהודעתיכם אותו, אילו לא שמעתם אותו במעמד הזה .

אבל פרשת אברהם בעקידה כללה שני עניינים גדולים הם מיסודות התורה.

העניין האחד הוא להודיענו גבול האהבה לה' יתעלה, והיראה ממנו לאיזה גבול מגעת . לפיכך נצטווה בפרשה זו, אשר לא יערכנה לא מסירת ממון ולא מסירת נפש, אלא זה תכלית מה שאפשר להיות במציאות ממה שלא יעלה בדמיון שטבע האדם ישמע לכך. והוא שיהיה אדם עירי, בתכלית התשוקה לולד, ובעל אושר גדול ונשיאות פנים, וחשוב בעיניו שתהא מזרעו אומה, ובא לו הולד לאחר היאוש, [של] היאך יהיו געגועיו

עליו ואהבתו אותו, אלא שאצל יראתו יתעלה ואהבת קיום מצוותו הקל בילד החביב הזה, והשליך כל מה שקיווה בו, ומיהר לשחטו לאחר מהלך כמה ימים.
לפי שאילו חשב לעשות את זה מיד כאשר בא אליו הציווי, היה זה מעשה בהילות ובלבול חושים ללא ישוב דעת מדוקדק, אבל כיון שעשה את זה לאחר כמה ימים משנאמר לו הציווי, הרי היא פעולה מתוך התבוננות ומחשבה נכונה והבחנת אמתת מצוותו יתעלה ואהבתו ויראתו, ושאין ראוי להתחשב בשום מצב אחר, ולא להעדיף שום התפעלות כלל. כי אברהם אבינו לא מיהר לשחוט את יצחק מתוך יראה מה' שמא יהרגהו או ירוששהו, אלא לעצם מה שמוטל על בני האדם מאהבתו יתעלה ויראתו, לא לתקוות שכר ולא ליראת עונש, כמו שביארנו במקומות מספר.
לפיכך אמר לו המלאך 'כי עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה' , כלומר: שבמעשה זה אשר בו ייאמר עליך בהחלט ירא אלוהים, ידעו כל בני האדם גבול יראת ה' מה הוא .
ודע שכבר הדגיש עניין זה בתורה וביארו ואמר, כי תכלית כל התורה כולה בכל מה שנכלל בה מצוי ואזהרה והבטחה והודעה, אינו אלא דבר אחד, והוא לירוא ממנו יתעלה, והוא אמרו:
אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה וגו' .
זהו אחד משני העניינים המכוונים בעקידה.
והעניין השני להודיענו עד כמה אמיתי אצל הנביאים מה שבא להם מאת ה' בחזון.
כדי שלא יחשוב אדם, שכיון שזה בחלום ובמראה כמו שביארנו, ובאמצעות הכוח המדמה, אפשר שלא היה מה ששמעוהו או מה שנמשל להם אמת, אלא מעורב בו השערה מסוימת.
לפיכך רצה להשמיענו, שכל מה שרואה הנביא במראה הנבואה אמת ונכון אצל הנביא, אין לו ספק בשום דבר ממנו כלל, ודינו אצלו כדין כל הדברים המציאותיים המושגים בחושים או בשכל.
והראיה לכך, שהרי חש לשחוט את בנו יחידו אשר אהב כפי שנצטווה, ואף על פי שהיה הציווי הזה בחלום או במראה.
ואילו היה פקפוק אצל הנביאים בחלום הנבואה, או שיהיה להם ספק במה שמשיגים במראה הנבואה או טעות , לא היו ממהרים למה שהטבעים מתנגדים לו, ולא הייתה נפשם נענית לעשות המעשה הזה רב הסיכון מספק.

ובצדק ראויה הייתה פרשה זו ליעשות על ידי אברהם, ובכגון יצחק, כלומר: העקידה, כי אברהם אבינו הוא שהחל בפרסום הייחוד, וקביעת הנבואה , והשרשת השקפה זו, ומשיכת בני אדם אליה, אמר: 'כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט' .

וכשם שהלכו אחרי השקפותיו האמתיות המועילות אשר נשמעו ממנו, כך חובה ללכת אחרי ההשקפות הנלמדות ממעשיו, ובפרט המעשה הזה אשר אימת בו יסוד אמתת הנבואה, והודיענו בו תכלית יראת ה' ואהבתו עד היכן מגעת.

ככה ראוי שיובנו ענייני הניסיונות: לא שה' יתעלה רוצה לנסות דבר ולבחון אותו כדי שידע מה שלא היה יודע מקודם!

יתעלה ויתרומם ממה שמדמים הסכלים קלי הדעת ברוע בינתם.

דע זאת. [שלא]

הערות:

הערת המתרגם: "משכל" קושי, דבר שקשה לישבו בגלל סתירות הנראים בפשטו. ור"ש נתחלפה לו תמיד במילת "שך" ותרגם כמעט בכל מקום"ספק" ואינו נכון.

הערת המתרגם: "אפאת" ובר"ש "מכות ומקרים".

הערת המתרגם: "יוהם" גורם או מביא לידי טעות זו.

הערת המתרגם: בפסוק שלישי שבמן ולמען נסותך להטיבך באחריתך, וכדלקמן.

הערת המתרגם: דברים לב ד.

הערת המתרגם: שבת נה א. וכל העניין הזה כבר נידון בהרחבה לעיל בחלק זה פרק יז. ואשר לאימרת חז"ל זו ראה שם הערה .

הערת המתרגם: מייחס לה' עוול שהוא מייסר בלי עוון כדי שפלוני או אלמוני שהם בעינינו צדיקים ישארו כך בעינינו.

הערת המתרגם: "חתי יעלם" והיוד שרוקה "צ'ם". ור"ש טעה בקריאתה וקרע את היוד פתוחה והוסיף ביאור לשיבושו וכתב "עד שידע הש"י אמונת האיש ההוא". ואינו נכון, כי הקושי הוא שהייסורין הללו אינן מטרה לעצמו כפי הכלל אין ייסורין בלא עוון. אלא מעין מלאכה שאינה צריכה לגופה, ולא עוד אלא אף אין הכוונה בהן לאדם זה. וכפי שיפרש להלן.

הערת המתרגם: והיאך נעשו להודיע לבני אדם.

הערת המתרגם: בראשית כב יב.

הערת המתרגם: דברים יג ד.

הערת המתרגם: שם ח ב.

הערת המתרגם: אפשר: להודיע לבני.
הערת המתרגם: בר"ש "שיהיה משל" ולא דק.
הערת המתרגם: "בל ד'לך" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: שמות לא יג.
הערת המתרגם: "איהאמאתה" הטעויות ותחבולות הנראות כנכונות. ובר"ש "ותראו אותותיו" ולא דק.
הערת המתרגם: בר"ש "להסתת מסית" ותרגום נאה הוא, אלא שקשה להעמיס מילים אלה על המקור.
הערת המתרגם: "למתחד" התרגום היותר מדוייק "למתימר" הדבק בטענה בלתי נכונה. והעדפתי לתרגם"מתפאר" כדי שלא להשתמש בביטויים חדישים. ובר"ש "לעשיית המופת" ולא דק.
הערת המתרגם: הלכות יסודי התורה [שכט] פרק ח. ושם בסוף הפרק יש טעות בדפוסים שכתוב "אלא מפני המצווה" והנכון כנוסח כ"י "ולא מפני המצווה" אלא מפני שאנו עדים ושמענו וראינו, וכדלקמן. ומקור הרעיון הוא רס"ג בספרו האמונות והדעות המאמר השלישי ראה שם מהדורתי עמ' קלו.
הערת המתרגם: דברים ח ב.
הערת המתרגם: "אנקטע" ייחד עצמו לעבודת ה' בכל לבו ללא שום שיור וללא פנייה כל שהיא. ובר"ש "שניתן " ולא דק.
הערת המתרגם: שמות טז ד.
הערת המתרגם: דברים ח טז.
הערת המתרגם: שם כח נו.
הערת המתרגם: כי התחושה יחסית היא. ראה גם אפלטון בספרו תיאיטיטוס סוף פרק .
הערת המתרגם: כאן טעם נוסף, והראשון נפשי תחושתי והשני מעשי.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "להלחם ביושביה".
הערת המתרגם: שמות יג יז-יח. ופסוק זה משמש לרבנו בכל מקום יסוד גדול לעניין זה, וראה גם לקמן פרק לב. וגם בסוף מאמר תחיית המתים, מהדורתי קטע ט, עמ' צו, שם נאמרו הדברים בהרחבה.
הערת המתרגם: אפשר: ומצוקת החיים.
הערת המתרגם: שמות כ כ. וראה איגרת תימן א.
הערת המתרגם: אפשר גם: התחזקו. התאמצו. ובר"ש "שתעמדו על אמונתכם".
הערת המתרגם: ואמרתם לי דבר אתה עמנו ונשמעה.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרק לג. ובהלכות יסודי התורה פ"ח. ואיגרת תימן מהדורתי קטע א. ואף רעיון זה מקורו רס"ג בהקדמתו לספרו האמונות והדעות, ראה מהדורתי עמ' כז.

הערת המתרגם: אפשר: עד היכן היא מגעת.

הערת המתרגם: אפשר: ייענה. ובר"ש "יטה".

הערת המתרגם: "תהאון [של] ובר"ש הושמט.

הערת המתרגם: "ובאדר" ובר"ש "והסכים" ואינו נכון.

הערת המתרגם: "ואצ'טראב" ובר"ש הושמט.

הערת המתרגם: בר"ש "אבל כדי שיתפרסם לבני אדם" ושיבוש הוא.

הערת המתרגם: בראשית כב יב.

הערת המתרגם: השווה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי שם. וכ"ה בבראשית רבה פרשה נו ז.

הערת המתרגם: דברים כח נח. וראה גם לקמן פרק נב.

הערת המתרגם: אפשר: מאומת.

הערת המתרגם: אפשר: מיהר. ובר"ש "הסכים" ואינו נכון.

הערת המתרגם: על דרך הכתוב בראשית כב ב.

הערת המתרגם: "שבהה" ואפשר: פקפוק. ובר"ש "ספק" וכפל הדברים.

הערת המתרגם: "אלעט'ים כ'טרה" ובר"ש "הגדול" ולא נכון לעשות כן.

הערת המתרגם: "ופי מת'ל" ובר"ש הושמט. וכבר העיר עליו שייער במהדורתו לתרגום הר"ח. וכפי שיראה המעיין רבות הרשה לעצמו הר"ש לנהוג ברפרוף.

הערת המתרגם: בר"ש "האמונה" וטעות הוא.

הערת המתרגם: בראשית יח יט.

הערת המתרגם: "אמרא" האלף פתוחה. ור"ש קרא בטעות האלף חרוקה, ולפיכך תרגם"איש".

הערת המתרגם: "בלה" מגרעת שכלית אורבנית, וראה בתחילת מאמר תחיית המתים מהדורתי הערה . [שלא]

פרק [כה]

הפעולות נחלקות לפי בחינת תכליתן לארבעה חלקים:

או פעולת הבל

או פעולת שחוק,

או פעולה בטלה,
או פעולה טובה וחשובה .
הפעולה אשר תקרא בטלה היא הפעולה שמתכוון בה פועלה תכלית מסוימת, ולא הושגה אותה התכלית אלא עיכב בעדה מעכב. ואתה תשמע הרבה אומרים בני אדם 'יגעתי לבטלה' אם יגע לחפש אדם ולא מצאו, או יגע במסעותיו ולא הרויח במסחרו, ואומרים טרחתינו בחולה זה הייתה לבטלה אם לא הושגה הבריאות. וכך כל הפעולות שמבקשים בהן תכליות ולא יושגו אותם התכליות.
ופעולת ההבל היא הפעולה שאין מתכוונים בה לשום מטרה כלל, כדרך שמתעסק בידו מקצת בני אדם בשעה שחושב , וכפעולות המשועממים והתמהוניים.
ופעולת השחוק היא הפעולה אשר המטרה בה תכלית גרועה, כלומר: שיתכוון בה לדבר בלתי הכרחי ולא מועיל תועלת חשובה, כמי שמרקד לא למטרת התעמלות , או שעושה מעשים שתכליתן שישחקו מהן, פעולה זו נקראת שחוק בלי ספק.
וזה ישתנה כפי מטרת העושים ושלמותם, כי יש שם דברים רבים הם הכרחיים או תועלתן גדולה אצל אחדים, ואצל אחרים אין להן צורך כלל, כהתעמלות הגוף לכל שינויי מיניהן , שהם הכרחיים להתמדת הבריאות, כפי שראוי אצל מי שיודע מלאכת הרפואה , והכתיבה שהיא רבת התועלת אצל בעלי החכמה.
והנה העושה מעשה התעמלות ומטרתו בהם הבריאות כגון המשחק בכדור וההיאבקות ועמול הידים ועצירת הנשימה, או פעולות אשר המטרה בהם הכתיבה, כתיקון הקולמוס ועשיית הנייר, יהיו אצל אנשים סכלים מעשה שחוק, ואצל החכמים אינן שחוק .
והפעולה הטובה והחשובה היא הפעולה אשר יעשנה העושה למטרת תכלית נעלה, כלומר: הכרחית או מועילה, ותושג אותה התכלית.
וחלוקה זו נראה לי שאין למתווכח להתווכח בשום דבר מהן, לפי שכל עושה מעשה מסוים -
יש שמתכוון בו תכלית מסוימת,
ויש שאינו מתכוון בו לתכלית,
וכל תכלית מכוונת
יש שהיא נעלה
ויש שהיא גרועה,
ויש שתושג
ויש שלא תושג.
אלה הם שמחיבת החלוקה בהכרח.

ואחר ביאור זה אומר, שאין מקום לבן דעת לומר כי דבר ממעשה ה' בטל או הבל או שחוק. אבל לפי השקפתנו אנו, כל הנוהים אחרי תורת משה רבנו, הרי מעשיו כולם טובים וחשובים . אמר 'וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד' , שכל מה שעשה יתעלה בגלל איזה דבר, הרי אותו המעשה הכרחי במציאות אותו הדבר המכוון, או מועיל מאוד.

למשל, תזונת החי הכרחית לקיומו, ומציאות העינים לו מועילים מאוד בקיומו, ואין הכוונה במזון אלא קיום החי זמן מסוים , ואין מטרת החושים אלא התועליות [שלב] הנמצאות לחי בהשגותיהם .

וכך היא גם ההשקפה הפילוסופית, שאין בכל הדברים הטבעיים מאומה על דרך ההבל, כלומר: כל מה שאינו מלאכותי הרי הם כולם פעולות הכוונה בהם תכלית מסויימות בין שידענו תכליתן או שלא ידענו.

אבל הכת הזו מבעלי העיון אשר חשבו שאין ה' עושה דבר בגלל דבר אחר, ואין שם סיבות ולא מסובבים, אלא כל מעשיו כפי הרצון, ואין לדרוש להם תכלית ואין לומר מדוע עשה זה, אלא כל אשר יחפוץ יעשה ואינו תוצאה של חכמה, הרי יהיו מעשי ה' אצל אלו נכללים בחלק ההבל, ואף יותר גרוע ממעשה ההבל.

כי עושה ההבל אינו מתכוון למטרה והוא בלתי מכיר מה שעשה, וה' אצל אלה יודע מה שהוא עושה, ומתכוון בו לא לתכלית כלל ולא לאופן המועיל.

אבל שיהיה במעשיו יתעלה דבר על דרך השחוק הרי אפסות דבר זה גלויה בעיון ראשון, ואין לשים לב להזיות מי שדמה כי הקוף נברא שישחקו ממנו בני אדם .

ואשר הביא לכל זה אי הידיעה בטבע ההוויה וההפסד והזנחת היסוד, והוא שכל המטרה המצאת כל מה שמציאותו אפשרית כפי שאתה רואהו, אבל הפך זה לא חייבה חכמתו כלל, והרי הוא נמנע מבחינת היות הדברים נוהגים כפי שחייבה חכמתו.

אבל אלה שאמרו כי כל מעשי ה' לא כוונה בהם תכלית מסוימת, הביאם לידי כך הכרח, והוא, בחינת כל המציאות כפי השקפתם. לפי שהם אומרים מה היא תכלית מציאות העולם בכללותו, ובהכרח אמרו דברי כל מי שמודה בחידוש העולם, שהוא כך רצה לא לסיבה אחרת, וממשיכים עקרון זה בכל פריטי העולם, עד שאינם מודים כי נקב הענבית ושקיפות הקרנית כדי שיעבור הרוח הרואה למען ישיג מה שישיג, אלא אינם עושים את זה סיבה לראייה כלל. ולא ניקבה שכבה זו ונעשת אשר עליה שקופה בגלל הראייה, אלא כך רצה, ואף על פי שהראייה הייתה אפשרית בהפך זה.

ויש למצוא גם אצלינו כמה מקראות שמראה פשוטן בעיון ראשון עניין זה:

כגון אמרו כל אשר חפץ ה' עשה וגו' ,
וכגון אמרו ונפשו אותה ויעש
וכגון אמרו ומי יאמר לו מה תעשה .
ועניין מקראות אלו ודומיהן שהדברים שה' רוצה בהם, נעשים בהחלט, ואין שם מעכב שיעצור בעד הפעלת חפצו, אלא שהוא יתעלה אינו חפץ כי אם האפשרי, ולא כל אפשרי, אלא כל מה שמחייבת חכמתו שיהיה כך.
וכן המעשה הטוב בתכלית אשר ירצה ה' לעשותו, לא יחוץ בינו לבינו מעכב, ואין לו מפריע, וזו היא השקפת כל בעל דת, וגם השקפת הפילוסופים, וכך השקפתנו אנו.
כי אנו, עם מה שאנו בדעה שהעולם מחודש, הרי כל חכמינו ומלומדינו אינם סוברים כי זה בסתם רצון בלבד, אלא אומרים כי חכמתו יתעלה, אשר נעלם ממנו השגתה, חייבה מציאות העולם הזה בכללותו בהכרח בזמן שנמצא, ואותה החכמה עצמה אשר לא תשתנה חייבה את ההעדר לפני שימצא העולם . תמצא עניין זה חוזר הרבה בדברי חכמים בפירוש [שלג] 'את הכל עשה יפה בעתו' .
וכל זה בריחה ממה שצריך לברוח ממנו, והוא שיעשה העושה מעשה שאין מכוון בו תכלית כלל. וכך דעת המון חכמי תורתנו, ובכך דיברו בפירוש נביאנו, והוא שפרטי המעשים הטבעיים כולם עשוים בחכמה, סדורים וקשורים זה בזה, וכולם סיבות ומסובבים, ואין מהם מאומה הבל ולא שחוק ולא בטל, אלא מעשי חכמה מופלגה. כמו שאמר -
מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית ,
ונאמר וכל מעשהו באמונה ,
ונאמר ה' בחכמה יסד ארץ וגו' .
וזה חוזר הרבה אין ראוי לסבור הפכו, והעיון הפילוסופי כך מחייב, שאין שם מאומה הבל ולא שחוק ולא בטל בכל מעשי הטבע, כל שכן בטבע הגלגלים שהם יותר מחוכמים ומסודרים כפי חשיבות חומרם .
ודע, כי רוב הדמיונות אשר הביאו למבוכה בבקשת תכלית מציאות העולם בכללותו, או תכלית חלק חלק מחלקיו, אין יסודם אלא טעות האדם בעצמו, שנדמה לו כי המציאות כולה בגללו בלבד , וחוסר הידיעה בטבע החומר הזה השפל, ואי ידיעת המטרה הראשונית והיא המצאת כל מה שמציאותו אפשרית. כי המציאות טוב בלי ספק, ומחמת אותה הטעות ואי ידיעת שני עניינים הללו, נוצרו הספקות והמבוכה, עד שנדמו להם מקצת מעשי ה' שחוק, ומקצתם הבל, ומקצתם בטל.

ודע, כי אשר הטילו על עצמם זרות זו, עד שנעשו מעשיו יתעלה בעיניהם כעין מעשי ההבל אשר אין בהם כוונה לתכלית כלל, לא ברחו מלעשותם תוצאה של חכמה, אלא כדי שלא יבוא הדבר לאמירה בקדמות העולם , לפיכך חסמו את הדרך לכך.
וכבר הודעתיך השקפת תורתנו בזה, ושהיא אשר ראוי להיות בה בדעה , כי אין זרות באומרנו שכל הפעולות הללו מציאותן והעדרן תוצאת חכמתו יתעלה, ונעלם ממנו הרבה מאופני החכמה במעשיו.
ועל השקפה זו נבנית תורת משה רבנו כולה, ובה פתחה וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד , ובה סיימה הצור תמים פעלו וגו' .
דע זאת, וכאשר תעקוב אחרי השקפה זו וההשקפה הפילוסופית בהתבוננות בכל הפרקים שקדמו במאמר זה הקשורים בעניין זה, לא תמצא ביניהם מחלוקת כלל בשום דבר מפרטי המציאות כולה, ולא תמצא מחלוקת אלא במה שביארנו מקדמות העולם לדעתם, וחידושו לדעתנו.
והבן זה.
הערות:
הערת המתרגם: "עבת"' הייתי מעדיף לתרגמה "לבטלה" והשלישית "לריק" א'ך משום מה נמשכתי בזה אחרי הר"ש, ובשלישית תירגמתי "בטלה" בדומה לערבית.
הערת המתרגם: "ג'יד וחסן " ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: איני יודע למה לא פירטן על ראשון ראשון כסדר שכללן, או במאי דסליק מינה, וראה נדרים ב ב.
הערת המתרגם: אפשר: השתדלותנו.
הערת המתרגם: כעין עובדא דרבא. ראה שבת פח א.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "להטיב העיכול" והם הפך דברי רבנו בהלכות דעות פ"ד הל' ג.
הערת המתרגם: "שם" במציאות, וערבית היא שרבנו אימצה לעברית, וחביבה היא עלי מפני שיצאו עליה עוררין.
הערת המתרגם: אפשר: כעמול.
הערת המתרגם: מיני ההתעמלות.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות דעות פ"ד הל' יד -טו.
הערת המתרגם: כי החכמים כותבים דברי חכמה, והסכלים כותבים דברים המעוררים שחוק וכדלעיל ח"א פרק נט, בבחינת וגם בדרך כשסכל הולך לבו חסר ואומר לכל סכל הוא. ואלמלי חסתי על הניר הייתי מעלה רשימת ספרים ארוכה לדוגמא.

הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "וגם לפי דעת כל" ואין זה במקור.
הערת המתרגם: "ג'יידה חסנה" וכדלעיל הערה . ובר"ש "טובות מאוד". [שלב]
הערת המתרגם: בראשית א לא.
הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרק יג.
הערת המתרגם: כלומר: הראות להשיג דברים הנראים, והריח להשיג דברים המורחים, וכך כל השאר.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק עג הקדמה שישית.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן משלו "ולא עשה זה".
הערת המתרגם: בר"ש "והוא נבהל בלתי יודע" ונראה כי בתחילת תרגם"ד'אהל" נבהל, וחזר בו ותיקן בלתי יודע, והמעתיקים תחבו שתיהן.
הערת המתרגם: איני יודע למי מתכוון רבנו.
הערת המתרגם: אפשר: חלקי.
הערת המתרגם: בר"ש "המחיצה הענבית" ואינו נכון. שאינה מחיצה ולא קרום אלא גוש רירי.
הערת המתרגם: בר"ש "הקרנים" ואינו נכון. וראה פירוש רבנו לבכורות פ"ו מ"ב מהדורתי.
הערת המתרגם: תהלים קלה ו.
הערת המתרגם: איוב כג יג.
הערת המתרגם: קהלת ח ד.
הערת המתרגם: וראה לעיל ח"ב פרק יח. והנה כאן אחת מסוג הסתירות שכתב רבנו בסוף הקדמת הספר "הסיבה השביעית" הערה . דלעיל בחלק זה פרק יג הערה כתב בשם חכמי ישראל שאין זולת הרצון המוחלט, וכאן כתב בשם חכמינו שאינם [שלג] סוברים הנחת הרצון המוחלט, וכאשר תבין דאתיא מביניא תדע שאין סתירה, ושהסתירה לכאורה באה להעלם ולהסתר.
הערת המתרגם: קהלת ג יא. ומדרש רבה שם. וראה גם בראשית רבה תחילת פרשה ט.
הערת המתרגם: תהלים קד כד.
הערת המתרגם: שם לג ד.
הערת המתרגם: משלי ג יט.
הערת המתרגם: כלומר: עשויים בחכמה מופלאה.
הערת המתרגם: רבנו לשיטתו שגרמי השמים עשויים מחומר אחר.
הערת המתרגם: טעותו בהערכת עצמו.

הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרק יג.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק יד.
הערת המתרגם: אפשר: אשר ראוי לסבור.
הערת המתרגם: מבני האדם.
הערת המתרגם: בראשית א לא.
הערת המתרגם: דברים לב ד.
חלק שלישי

פרק [כו]

כמו שנחלקו אנשי העיון מבעלי הדת האם מעשיו יתעלה תוצאה של חכמה או סתם רצון לא לבקשת תכלית כלל , כך נחלקו מחלוקת זו עצמה בציווים אשר ציווה לנו .
כי יש מי שאינו מבקש לכך סיבה כלל, ואומר כי כל המצוות תוצאת הרצון המוחלט.
ויש מי שאומר כי כל ציווי ואזהרה מהם תוצאת חכמה, והמטרה בו תכלית מסוימת, ושכל המצוות [שלד] כולן יש להם טעם, ובגלל תועלת מסוימת ציווה בהן.
מה שהם כולן יש להן טעם, ואין אנו יודעים טעמי מקצתן ולא נדע אופן החכמה בהן, זו היא שיטתנו כולנו ההמונים והיחידים, ולשון הכתוב בכך ברור, חוקים ומשפטים צדיקים , משפטי ה' אמת צדקו יחדו .
ואלה הנקראים חוקים כגון השעטנז ובשר בחלב ושעיר המשתלח אשר דברו עליהן ז"ל ואמרו,
דברים שחקקתי לך ואין לך רשות להרהר בהן, והשטן מקטרג עליהן ואומות העולם משיבין עליהן ,
אין המון החכמים סוברים שהם דברים שאין להם טעם כלל, ולא נדרשה בהן תכליות, לפי שזה מביא למעשי ההבל כפי שהזכרנו , אלא סוברים המון החכמים שיש להן טעם, כלומר: תכלית מועילה בהחלט, אלא שהיא נעלמת ממנו, אם מחמת קוצר שכלינו או לחוסר ידיעתנו.
והנה כל המצוות לדעתם יש להן טעם, כלומר: שיש לאותו הציווי או האזהרה תכלית מועילה:
- מהן מה שנתברר לנו אופן התועלת בהן, כגון האזהרה על הרצח והגנבה,
- ומהם מה שלא נתבררה תועלתן כמו אלה, כאיסור הערלה וכלאי הכרם.
אותם אשר תועליותיהם ברורים אצל ההמון נקראים משפטים, ואלה שאין תועלתם ברורה אצל ההמון נקראים חוקים.

ואומרים תמיד 'כי לא דבר רק הוא , ואם רק הוא מכם' , כלומר: שאין הציווי הזה דבר רק שאין בו תכלית מועילה, ואם נראה לכם בדבר מן המצוות שהוא כך הרי החיסרון בהשגתכם.

וכבר ידעת הדבר המפורסם אצלנו, כי שלמה נודעו לו טעמי כל המצוות פרט לפרה אדומה . וכן אמרם כי ה' הסתיר טעמי המצוות כדי שלא יזלזלו בהן, כפי שאירע לשלמה בשלוש מצוות אשר נתפרשו טעמיהן. ועל היסוד הזה נמשכו כל דבריהם, ולשונות הכתובים מורים עליו.

אלא שאני מצאתי לשון לחכמים ז"ל בבראשית רבה , נראה ממנו בעיון ראשון כי מקצת המצוות אין להן טעם אלא עצם הציווי, ולא כוונה בכך תכלית אחרת, ולא תועלת מציאותית, והוא אמרם שם,

וכי מה איכפת לו להקב"ה בין מי שהוא שוחט מן הצוואר למי שהוא שוחט מן העורף, הוי אומר לא נתנו המצוות אלא לצרוף בהן את הבריות שנאמר אמרת ה' צרופה .

ועל אף שהלשון הזה תמוה מאוד, ולא נמצא דומה לו בדבריהם, הנה ביארתי בו ביאור אשמיעך אותו, כדי שלא נצא מנוהג כלל דבריהם, ולא נפרד מן היסוד המוסכם לדברי הכל, והוא שכל המצוות נדרשה בהן תכלית מועילה במציאות. כי לא דבר ריק הוא , ואמר לא אמרתי לזרע יעקב תוהו בקשוני אני ה' דובר צדק מגיד מישרים .

ואשר ראוי שיסבור בעניין זה כל מי שדעתו שלמה הוא מה שאבאר, והוא: שכלל המצוות יש להן טעם בהחלט, ובגלל תועלת מסוימת [שלה] צווה בהן. אבל פרטיהן, הן אשר נאמר בהן שהן לפשט הציווי.

המשל בכך, שהריגת בעל חי לצורך המזון הטוב תועלתו ברורה כמו שנבאר , אבל היותו בשחיטה ולא בנחירה, ובחתיכת הושט והקנה במקום מיוחד, הרי אלו ודומיהן לצרוף בהן את הבריות. וכך יתבאר לך מן המשל שאמרו 'שוחט מן הצוואר לשוחט מן העורף', והזכרתי לך משל זה לפי שבא לשונם ז"ל 'שוחט מן הצוואר לשוחט מן העורף'.

אבל לאמיתו של דבר, כיון שהביא ההכרח לאכילת החי, הייתה הכוונה להקל מיתתו במה שקל להשיגו, לפי שאי אפשר להכות הצוואר אלא בסיף או כיוצא בו. והשחיטה אפשרית בכל דבר, ולהקלת המיתה הותנה חדות הסכין.

אבל מה שיש להדגים בו באמת מעניין הפרטים הוא הקורבן, שהציווי בהקרבת הקורבן יש לו תועלת גדולה ברורה כמו שאבאר . אבל היות הקורבן הזה כבש וזה איל, ושיהיה מינין מנין מסוים, לזה אי אפשר ליתן טעם כלל, וכל מי שמעסיק עצמו לדעתי בהמצאת טעמים לאחד מן הפרטים הללו, הרי הוא הוזה הזיה גדולה שאינו מסלק בה זרות,

אלא מוסיף זרויות, ומי שמדמה שיש לאלה טעמים, רחוק הוא מן הנכון, כמי שמדמה שהמצווה בכללותה לא לתועלת מציאותית.
ודע, כי החכמה חייבה, ואם תרצה אמור כי הצורך גרם , שיהו שם פרטים שאינם ניתנים להטעמה, וכאילו הוא דבר נמנע בעצם המצווה שלא יהא בה דבר מן הסוג הזה, ואופן המניעה בכך.
כי אמרך למה נעשה זה כבש ולא נעשה איל, אותה השאלה עצמה מתחייבת אילו נאמר איל במקום כבש, והרי יש הכרח במין כל שהוא.
וכן אמרך מדוע הן שבעה כבשים ולא נעשו שמונה, שכך היית שואל אילו נאמר שמונה או עשרה או עשרים, והרי יש הכרח באיזה מנין בהחלט, וכאילו שזה דומה לטבע האפשרי אשר לא יתכן בלעדי אחת האפשרויות.
ואי אפשר לשאול מדוע נעשה האפשרי הזה ולא נעשה זולתו מן האפשרויות, כי שאלה זו מתחייבת אילו היה הנמצא במציאות האפשרי השני במקום זה .
דע עניין זה והבינהו.
ואשר דברו בו תמיד הוא, שהכל יש לו טעם, והטעם שנתברר לשלמה הוא תועלת אותה המצווה באופן כללי ואין לחקור על פרטיהן.
וכיון שהדבר כך, הנה ראיתי לחלק את השש מאות ושלש עשרה מצוות לקבוצות מספר, ותהיה כל קבוצה כוללת מספר מצוות שהן ממין אחד או קרובים בעניינן, ואודיעך טעם כל קבוצה מהן, ואגלה תועלתן אשר אין בה פקפוק ולא דחייה. ואחר כך אשוב לאחת אחת מאותן המצוות אשר כללה אותן אותה הקבוצה ואבאר לך טעמה, עד שלא יישאר מהן אלא מקצת מצוות מעטות מאוד, והם אשר לא נתברר לי טעמן עד כה.
וכבר נתבררו לי גם מקצת פרטי מצוות ותנאי מקצתן ממה שאפשר ליתן טעמו, ואשמיעך כל זה.
וכל הטעמים הללו איני יכול לבארן לך אלא לאחר שאקדים לך פרקים מספר, אכלול בהן הקדמות מועילות כמצע לעניין הזה אשר כוונתי לו.
ואלה הם הפרקים אשר אחל בהן עתה. [שלו]
הערות:
הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרק יג.
הערת המתרגם: רבנו כולל בזה גם שבע מצוות בני נח לפי הכרתנו.
הערת המתרגם: דברים [שלד] ד ח.
הערת המתרגם: תהלים יט י.

הערת המתרגם: ראה יומא סז ב, שם ליתא בשר בחלב, ובמקומה אכילת חזיר וחליצת יבמה וטהרת מצורע. ובפרק הששי מפרקי הקדמת רבנו למסכת אבות מנה עריות בין החוקים, וכאן לא מנאה. ושם בגמרא לפי הנוסחה שלפנינו נמנו עריות בין דברים שהשכל מחייבן "דין הוא שיכתבו". ואף שכתבתי בהערותי לפרקי אבות שם הערה שברור שלא היה בנוסח רבנו "ועריות", וכך העיר מן דהוא בגמרא בשוליים, נוטה אני כעת לחשוב כי בגמרא מדובר בגילוי עריות באופן כללי, כלומר: ההפקרות בענייני מין שזה דין הוא שיכתבו, ודברי רבנו באבות שם בפרטי העריות שנאסרו עלינו בתורה כגון בת אשתו ובת אחותו שזו אמורה וזו מותרת, אלה בכלל חוקים. ובדרך זו אין סתירה משם לכאן ולא ללשון הגמרא.

הערת המתרגם: לעיל בסמוך פרק כה.

הערת המתרגם: שאין שכלנו יכול לתפוש את ההשפעה העצומה על נפש האדם בפעולות שהם לכאורה קלות ופשוטות אף שאנו יודעים טעמה.

הערת המתרגם: לגמרי את הטעם.

הערת המתרגם: דברים לב מז.

הערת המתרגם: ראה ירושלמי שבת פ"א הל' ד. כתובות סוף פ"ח. בראשית רבה פרשה כב ד.

הערת המתרגם: קהלת רבה לפרק ז מד. וראה גם מדרש הגדול במדבר יט א.

הערת המתרגם: נשים סוסים וממון. ובר"ש "שתי" והיא טעות שטעו בלשון הגמרא שכתוב "שתי מקראות" כי שתי מקראות הן שבהן שלוש מצוות. וראה גם בחתימת ספר המצוות לאוין שסה.

הערת המתרגם: סנהדרין כא ב. מפני מה לא נתגלו טעמי תורה שהרי שתי מקראות נתגלה טעמן ונכשל בהן גדול העולם. ע"ש.

הערת המתרגם: תחילת פרשה מד.

הערת המתרגם: תהלים לח יא.

הערת המתרגם: בר"ש "נפלא" ואיני חושב שהוא מדוייק כאן.

הערת המתרגם: אפשר: ולא נחרוג. [שלה]

הערת המתרגם: ישעיה מה יט.

הערת המתרגם: לקמן פרק מח.

הערת המתרגם: להדגמת דברים רואין לחפש להן טעם מפני שהזכירום, לא שבאמת אין להם טעם.

הערת המתרגם: בין בצור בין בזכוכית בין בקרומית של קנה. חוליו טו ב.

הערת המתרגם: שאין לחפש להן טעמים.
הערת המתרגם: לקמן פרק מו.
הערת המתרגם: בר"ש "משתגע שגעון ארוך" ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: הצורך להנחותם כפי דרכם ולהרימם לאטם לעולם המחשבה. וכפי שיבאר לקמן פרק מו.
הערת המתרגם: דומה למי שצמא ולפניו שתי כוסות מים זהות בכל דבר, וכאשר הושיט ידו ולקח אחת מהן אין לשאול מדוע לקה זו ולא זו. כך כנראה אפשר להמשיל לשיטת רבנו כאן. [שלו]

פרק [כז]

מטרת כלל התורה שני דברים, והם תיקון הנפש ותיקון הגוף .
תיקון הנפש הוא כדי שיושגו להמון השקפות נכונות כפי יכלתם , ולפיכך יהיו מקצתן בפירוש ומקצתן במשל , לפי שאין בטבע המוני עמי הארץ שתהא יכולתם שלמה להשגת אותו הדבר כפי שהוא.
אבל תיקון הגוף הרי יהיה בתקינות מצבי עסקיהם זה עם זה, ועניין זה יהא שלם בשני דברים:
האחד סילוק העושק מביניהם, והוא שלא והא כל אחד מבני אדם רשאי לעשות כחפצו ועד היכן שתגיע יכולתו , אלא יכפף למה שיש בו תועלת הכלל.
והשני להקנות לכל אחד מבני אדם מידות מועילות בחברות , כדי שיהו ענייני המדינה תקינים.
ודע כי שתי המטרות הללו -
האחת בלי ספק גדולה בחשיבותה, והיא תיקון הנפש, כלומר: מתן ההשקפות הנכונותו והשניה קודמת בטבע ובזימון כלומר: תיקון הגוף, והיא הנהגת המדינה ותקינות מצבי כל אנשיה כפי היכולת.
והשניה הזו היא החמורה , והיא אשר הופלג בקביעתה וקביעת כל פרטיה, לפי שלא תושג המטרה הראשונה כי אם לאחר השגת זו השניה.
והוא, שכבר הוכח שיש לאדם שתי שלמויות, שלמות ראשונית והיא שלמות הגוף, ושלמות אחרונה והיא שלמות הנפש.
והנה שלמותו הראשונית היא שיהא בריא כפי מיטב מצביו הגופניים, וזה לא יהיה אלא במוצאו צרכיו בכל עת שיבקשם, והם מזונותיו ושאר הנהגת גופו, כגון מדור ומרחץ

וזולתם , וזה לא יתכן לאדם אחד בודד כלל, ואי אפשר שיושג כשיעור הזה לכל אחד כי אם על ידי ההתקבצות המדינית, כפי שכבר ידוע כי האדם מדיני בטבעו .
ושלמותו האחרונה היא שיהא הוגה בפועל, כלומר: שיהא לו דעה בפועל , והוא שידע כל מה שביכולת האדם לדעת מכל הנמצאים בכללותן כפי שלמותו האחרונה.
וברור הוא כי השלמות הזו האחרונה, אין בה מעשים ולא מידות, אלא היא השקפות בלבד שכבר הוביל אליהן העיון וחייב אותן המחקר וכן פשוט הוא כי השלמות הזו האחרונה הנעלה אי אפשר להשיגה אלא לאחר השגת השלמות הראשונות, לפי שהאדם אי אפשר לו לצייר מושכל ואפילו יסבירוהו לו, וכל שכן שיתעורר לכך מעצמו, כשיש בו כאב או רעב גדול או צמא או חום או קור חזק. אלא לאחר השגת השלמות הראשונה אפשר להשיג השלמות האחרונה אשר היא יותר נעלה בלי ספק, והיא סיבת הקיום הנצחי לא זולתה .
ותורת האמת, אשר כבר ביארנו שהיא אחת לא יותר, והיא תורת משה רבנו, באה להועילנו שתי השלמויות גם יחד, כלומר -
תיקון [שלז] מצבי בני אדם זה עם זה בסילוק העושק ובהתנהגות במידות הטובות הנעלות, כדי שיתאפשר קיום אנשי המדינה ותמידותם בסדר אחיד, כדי שישיג כל אחד מהם את שלמותו הראשונה,
ותיקון הדעות ומתן השקפות נכונות שבהן תושג השלמות האחרונות.
וכבר דברה תורה בפירוש על שתי שלמויות אלה, והודיעה לנו כי תכלית כל התורה הזו היא השגת שתי השלמויות הללו, אמר יתעלה:
ויצוונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה .
והקדים כאן את השלמות האחרונה כפי חשיבותה, כמו שביארנו שהיא התכלית הסופית, והוא אמרו 'לטוב לנו כל הימים'. וכבר ידעת אמרם ז"ל בפירוש אמרו יתעלה 'למען ייטב לך והארכת ימים' , אמרו: 'למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב, והארכת ימים - לעולם שכולו ארוך' .
כך אמרו כאן 'לטוב לנו כל הימים' - הכוונה אותו העניין עצמו, כלומר: השגת עולם שכולו טוב וארוך, והוא הקיום הנצחי.
ואמרו 'לחיותנו כהיום הזה', הוא הקיום הגופני הזה הראשון הנמשך זמן מסוים, אשר לא יהיה סדיר אלא בקבוץ המדיני כמו שביארנו.
הערות:

הערת המתרגם: וכפי שנפרט לעיל ח"ב פרק מ.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"א פרק לא.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק לג.
הערת המתרגם: "אלג'מהור אלעאמה" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: שלא ישרור מצב של כל דאלים גבר. ובר"ש "וברצונו וביכולתו" ואינו נכון, וכבר העיר עליו שייער במהדורת רי"ח.
הערת המתרגם: כלומר: בחברותם וביחסיהם זה עם זה. ובר"ש "בהכרח" וטעות הוא.
הערת המתרגם: "אלאכד" שיש להדגישה ולהטפל בה. ורי"ח תרגם "המחוזק" והוא קרוב להיות נכון. ובר"ש "הצריכה יותר תחילה" ואם כי נכון הדבר כשלעצמו, אך אינו תרגום המקור לדעתי.
הערת המתרגם: אפשר: סופית.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות דעות פ"ג ופ"ד.
הערת המתרגם: כלומר: האדם מטבעו זקוק לחיי חברה. וראה לעיל ח"א פרק עב ד"ה ודע כי זה שאמרנו. וח"ב פרק מ. וראה גם בהקדמה לסדר זרעים ד"ה התשובה, מהדורתי עמ' מג. וראה גם אריסטו במידות ספר א פרק ז .
הערת המתרגם: אפשר: הסופית.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט מן "בפועל" עד "בפועל" ומילת "נאטק" הוגה, שהוא מתרגמה תמיד "דיבור" תרגם כאן "שכל" ואינו נכון.
הערת המתרגם: כי רק זו היא הנקראת "דעה" וכפי שבאר לעיל ח"א פרק נ.
הערת המתרגם: וראה גם בהקדמתו לאבות הפרק החמישי. והלכות דעות פ"ג הל' ג. ומאורע הלל ביומא לה ב בלמוד הלכות היה.
הערת המתרגם: וראה גם פירושו לסנהדרין פ"י מ"א. מהדורתי עמ' רה. והלכות יסודי התורה פ"ד הל' ט. והלכות תשובה פ"ח הל' ג. ומענינת כאן ההדגשה "לא זולתה".
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק מ. וראה גם בפירושו לסנהדרין פ"י מ"א היסוד השמיני והתשיעי. מהדורתי עמ' [שלז] ריד-רטו.
הערת המתרגם: בר"ש "כאשר יגיע" ואינו נכון.
הערת המתרגם: דברים ו כד. וראה גם לקמן פרק לא.
הערת המתרגם: דברים כב ז.
הערת המתרגם: קידושין לט ב. חולין קמב א.

פרק [כח]

ממה שראוי שתתעורר עליו הוא, שתדע כי ההשקפות הנכונות אשר בהן תושג השלמות הסופית, לא נתנה תורה מהן אלא תכליתן , וקראה להיות בהן בדעה באופן כללי, והוא:
מציאות ה' יתעלה,
ויחודו,
וידיעתו ,
ויכולתו
ורצונו,
וקדמותו.
ואלה כולן תכליות סופיות, לא יתבארו בפירוט ובהגדרה, אלא לאחר ידיעת השקפות רבות.
וכן גם קראה התורה להיות בדעה בדברים אשר סבירתן הכרחית בתקינות המצבים המדיניים. כגון זה שאנו בדעה, שהוא יתעלה יחרה אפו על מי שמרד בו, ולפיכך חובה לירוא ולפחד ולהשמר מן המרי .
אבל שאר ההשקפות הנכונות בכל המציאות, אשר אלה הם כל המדעים העיוניים לכל ריבוי מיניהם, אשר בהם יתקיימו אותן ההשקפות שהם התכלית הסופית, הרי אף על פי שהתורה לא קראה אליהן בפירוש כמו שקראה אל ההם, כבר קראה אליהם באופן כללי. והוא אמרו לאהבה את ה' . וכבר ידעת את ההדגשה שנאמרה באהבה: 'בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך' .
וכבר ביארנו במשנה תורה, כי האהבה הזו לא תהיה אלא בהכרת המציאות כפי שהיא, ובהתבוננות בחכמתו בה. והזכרנו עוד שם הערת החכמים ז"ל על העניין הזה .
המסקנה מכל מה שהקדמנו עתה בעניין זה היא, שכל מצווה, בין שהייתה ציווי או אזהרה, תהיה מטרתה סילוק עוול , או זירוז על מידה נעלה המביאה ליחסים טובים בין בני אדם , או מתן השקפה נכונה שצריך להיות בה בדעה, אם כפי הציווי עצמו או בהיותו הכרחי [שלח] לסילוק עוול או הקנית מידה נעלה - הרי אותה המצווה טעמה ברור ותועלתה גלויה, ואין לשאול באותה המצווה על תכלית.
לפי שלא נבוך אדם אי פעם כלל, ולא שאל מדוע נצטווינו שה' אחד, או למה הוזהרנו על הרציחה והגנבה, או למה הוזהרנו על הנקמה וגאולת הדם, או מדוע נצטווינו לאהוב זה את זה.
אלא אשר נבוכו בהן בני אדם ונחלקו ההשקפות,

עד שאמר אחד אין תועלת בהן כלל אלא עצם הציווי,
ואמר אחר יש בהן תועלת ונעלמה ממנו,
הם המצוות אשר אין נראה מפשוטן תועלת באחד מאותן שלושת העניינים אשר הזכרנו, כלומר:
שאינם מביאים להשקפה מן ההשקפות,
ואינם מועילים למידה נעלה,
ואינם מסלקים עוול.
ופשט העניין, שאין מבוא לאותן המצוות לא בתיקון הנפש במתן דעה, ולא בתיקון הגוף במתן חוקים מועילים בהנהגת המדינה או הנהגת הבית. כגון האזהרה על השעטנז, והכלאים, ובשר בחלב, והציווי בכיסוי הדם, ועגלה ערופה, ופטר חמור, וכיוצא בהן .
ולקמן תשמע ביאורי לכולן, ונתינת טעמיהן הנכונים המוכחים, זולתי פרטים ומצוות אחדות כפי שהזכרתי לך .
ואבאר שכל אלו וכיוצא בהן, בהחלט יש להן מבוא באחד משלושת העניינים:
או לתיקון דעה,
או תיקון מצבי המדינה שהם נעשים בשני דברים: בסילוק העוול ובקניית מידה נעלה.
והבן מה שאמרנוהו בדעות:
לפי שיש שתהא המצווה מתן דעה נכונה היא המטרה, לא יותר, כגון הדעה בייחוד, וקדמות האלוה, ושאינו גוף.
ויש שתהא אותה הדעה הכרחית בסילוק עוול או הקנית מידה נעלה, כגון הדעה שאחד יתעלה יחרה אפו על עושה עוול, כמו שאמר 'וחרה אפי והרגתי' וגו' , וכגון הדעה שהוא יתעלה עונה לצעקת העשוק או המתאנה מיד: והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני .
הערות:
הערת המתרגם: ולא עסקה בהסברת והקנית הדרכים שבהן מגיעים אל המסקנות הללו. וראה לעיל ח"א פרק לד.
הערת המתרגם: "דעת" "קראה" מעין ויקרא שם אברם בשם ה'. ור"ש מתרגם את כולן "ציווי" ואינו נכון לדעתי.
הערת המתרגם: כלומר: שהכל גלוי וידוע לפניו.
הערת המתרגם: "ארא" ובמילה זו כולל רבנו כאן ההקדמות והכללים ההכרחיים לכל מעיין וחוקר.
הערת המתרגם: "ויחד'ר" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: וראה גם פירוש רבנו לאבות פ"א מ"ג.

הערת המתרגם: כלומר: יתבררו ויתלבנו למעיין החוקר.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטו תיבות הללו.
הערת המתרגם: דברים יא יג וכב, יט ט. ל, ו טז כ.
הערת המתרגם: דברים ו ה. וראה משנה ברכות פ"ט מ"ה.
הערת המתרגם: הלכות יסודי התורה פרק ב.
הערת המתרגם: שם סוף הל' ב.
הערת המתרגם: לא תגזול ולא תגנוב ודומיהן.
הערת המתרגם: ואהבת [שלח] לרעך כמוך וכדומה.
הערת המתרגם: כגון מציאות ה' וייחודו.
הערת המתרגם: כגון שהכל ידוע לפניו ושהוא מעניש כל עושה עוול.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל בחלק זה פרק כו.
הערת המתרגם: שם. ובכל האמור בפרק זה ראה גם בספר המצוות מהדורתי עם המקור בתחילת הכלל התשיעי.
הערת המתרגם: "אזליה" ראשון שאין ראשית לראשיתו.
הערת המתרגם: שמות כב כג.
הערת המתרגם: שם כב כו.
חלק שלישי

פרק [כט]

ידוע כי אברהם אבינו ע"ה גדל באומת ה"צאבה", ושיטתם שאין שם אלוה כי אם הכוכבים. וכאשר אודיעך בפרק זה ספריהם המצויים עתה בידינו, אשר תורגמו ללשון הערבי, ודברי ימיהם העתיקים, ואגלה לך שיטותיהם ושיחותיהם כפי שנאמרו בהם, יתבאר לך מהם אומרם בפירוש כי הכוכבים הם האלוה, ושהשמש היא האלוה הגדול. וכך אמרו גם יתר שבעת הכוכבים אלוהות, אלא ששני המאורות יותר גדולים. ותמצאם אומרים בפירוש כי השמש היא המנהיגה את העולם העליון והתחתון. בלשון זה אמרו. ותמצא שהזכירו באותם הספרים ודברי הימים שלהם עניין אברהם אבינו, ואמרו בלשון זה,
אבל אברהם אשר גדל בכותא הרי כאשר חלק על דעת הכל וטען שיש שם עושה זולת השמש הוכיחו נגדו בכך וכך.
והזכירו בראיותיהם דברים הגלויים ונראים מפעולות השמש במציאות , ואמר להם כלומר: אברהם צדקתם אלא שהיא כגרזן ביד הנגר.

ואחר כך הביאו מעט מהוכחותיו ע"ה נגדם.
ובסוף אותה הפרשה אמרו שהמלך כלא את אברהם [שלט] אבינו עליו השלום , ושהוא המשיך להתווכח עמהם ימים כשהוא בכלא, ואחר כך ירא המלך פן ימריד עליו את מדינתו ויוציא בני אדם מדתיהם , ואז הדיחו לנפת ה"שאם" אחר שלקח כל רכושו.
כך סיפרו.
ותמצא פרשה זו מפורשת כך בספר עבודת האדמה ה"נבטית" . ולא הזכירו מה שנאמר במסורת האמיתית שלנו, ולא את החזון ששרה עליו , מפני שהם מכחישים אותו, לפי שחלק על השקפתם הנפסדת.
ואין ספק אצלי שהוא, עליו השלום, כאשר חלק על שיטת כל בני אדם, היו מקללים ומבזים אותו ומזלזלים בו אותם התועים . וכיון שסבל את כל זה בשל אמונתו בה' יתעלה, והעדיף את האמת על כבודו , נאמר לו 'ואברכה מברכיך ומקללך אאור ונברכו בך כל משפחות האדמה' .
והיה תכלית עניינו מה שאנו רואים היום מהסכמת רוב אנשי תבל לרוממו ולהתברך בזכרו, עד שמתייחס אליו מי שאינו מזרעו , ואין חולק עליו ולא בלתי יודע את גדולתו, זולתי שאריות אותה האומה הנשמדת אשר נותרו בקצווי תבל, כגון כופרי התורכים בפאתי צפון, וההודים בפאתי דרום * , כי אלה הם שארית אומת ה"צאבה", לפי שהייתה אומה שהציפה את הארץ.
ותכלית מה שהגיע אליו עיון כל מי שנתפלסף באותם הזמנים, שדימה כי ה' רוח הגלגל, ושהגלגל והכוכבים הם הגוף, וה' יתעלה רוחו . וכבר הזכיר את זה אבו בכר אבן אלצאיג בפירוש השמע .
ולפיכך היו כל ה"צאבה" בדעה שהעולם קדמון, כי השמים לדעתם הם האלוה , וחושבים כי אדם איש נולד מזכר ונקבה כשאר אישי בני אדם, אלא שהם מכבדים אותו ואומרים שהוא היה נביא שליח הירח, ושהוא קרא לעבודת הירח, ושיש לו חיבורים בעבודת האדמה.
וכן אמרו ה"צאבה" כי נח עובד אדמה, ושהוא לא היה סובר עבודת הפסילים, ולפיכך תמצא כל ה"צאבה" מבינים את נח ואומרים שהוא לא עבד צלם כלל.
וכן הזכירו בספריהם שהוא הוכה ונכלא בגלל עבדו את ה', וסיפרו ממאורעותיו מה שסיפרו. ודימו כי שת חלק על השקפת אביו אדם בעבודת הירח, ומשקרים שקרים מצחיקים מאוד , המורים על חוסר דעת חמור, ועל שהם היו הרחוקים ביותר בבני אדם מן הפילוסופיא, ושהם היו בתכלית הסכלות. [שמ]

אמרו על אדם, כי כאשר יצא מאקלים השמש שהוא סמוך להודו, ובא לאקלים בבל, הביא עמו נפלאות, מהם אילן של זהב צומח בעל עלים וענפים , ואילן אבן כך, והביא עלי אילן לח שאין האש שורפתו, וסיפר על אילן המצל על עשרת אלפים איש גבהו קומה, והביא עמו שני עלים כל עלה מתעטפים בו שני אנשים, ומספרים מן ההבלים הללו נפלאות.

ואני מתפלא על אנשים הסוברים שהעולם קדמון, ומאמינים עם זאת מציאות אלה הנמנעות בטבע אצל מי שיודע את העיון הטבעי.

ומטרתם בהזכרת אדם וכל מה שמייחסים לו חיזוק שיטתם בקדמות העולם, כדי שישמעו להם שהכוכבים והגלגל הם האלוה.

וכאשר גדל עמודו של עולם ונתברר לו שיש שם אלוה נבדל לא גוף ולא כוח בגוף, ושכל אלה הכוכבים והגלגלים מעשיו, והבין אפסות אותם ההבלים אשר נתחנך עליהם, החל לסתור שסתם ולבאר הפסד השקפותיהם , ופרסם הפכם, וקרא בשם ה' אל עולם קריאה הכוללת מציאות ה' וחידוש העולם מאת אותו האלוה

ועל מי אותם ההשקפות של ה"צאבה" העמידו את הצלמים לכוכבים, צלמי הזהב לשמש, וצלמי הכסף לירח, וחלקו את המתכות והאקלימים לכוכבים, ואמרו אקלים פלוני אלוהו הכוכב הפלוני , ובנו ההיכלות והעמידו בהם הצלמים, ודימו כי כוחות הכוכבים שופעים על אותם הצלמים, ואז ידברו אותם הצלמים ויבינו וישכילו, וינבאו את בני אדם, כלומר: הצלמים , ויודיעו לבני אדם תועליותיהם.

וכך אמרו גם באילנות אשר הם מחלק אותם הכוכבים, אם יחדו אותו האילן לאותו הכוכב ונטעוהו לו ועשו לו ועשו בו כך, שופעת רוחניות אותו הכוכב על אותו האילן, ומנבא את בני אדם ומדבר עמם בשנתם.

תמצא כל זה מפורש בספריהם אשר אעירך עליהם. ואלה היו נביאי הבעל ונביאי האשרה הנזכרים אצלנו , אשר נתחזקו אצלם השקפות אלו, עד אשר עזבו את ה' וקראו הבעל עננו .

כל זה מחמת פרסום אותם ההשקפות והתפשטות הסיכלות, וריבוי הזיות בני אדם אז בסוג זה של דמיונות, ונוצרו להם השקפות, ונעשה מהם מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים .

וכבר ביארנו בחבורנו הגדול משנה תורה, שאברהם אבינו החל בסתירת השקפות אלו בהוכחות, וקריאה עדינה , בהשמעה על בני אדם ומשיכתם לעבודת ה' בהטיבו להם , עד שנתנבא אדון הנביאים והשלים העניין, וצווה להרוג אותם ולמחות עקבותיהם

ולעקור את שרשם, מזבחותיהם תתצון וגו' , ומנע מלכת אחרי דבר ממנהגיהם אלה, ולא תלכו בחוקות הגוי וגו' . וכבר ידעת מלשונות התורה בכמה מקומות כי המטרה הראשונית בכל התורה עקירת עבודה זרה ומחיית עקבותיה וכל דבר השיך לה, ואפילו זכרה וכל מה שמביא לדבר ממעשיה, כגון האוב והידעוני וההעברה באש וקוסם ומעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ודורש אל המתים , והאזהרה מלהתדמות בדבר [שמא] ממעשים אלה, כל שכן לנהות אחריה, ובפירוש בלשון התורה שכל מה שחשבוהו עבודה לאלוהיהם והתקרבות לפניהם, הוא הדבר השינוי המתועב לפני ה', הוא אמרו כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם .

ואתה מוצא אותם מזכירים בספריהם אשר אודיעך אותם, שהם מקריבים לשמש אלוהיהם הגדול שבע חיפושיות ושבעה עכברים ושבעה עטלפים באחד המקרים , ודי בזה תועבה אצל הטבע האנושי.

נמצא שכל המצוות אשר נאמרו באזהרה על עבודה זרה וכל הקשור בה או מביא אליה או מתייחס לה, תועלתן ברורה, לפי שהם כולם להנצל מאותן ההשקפות הרעות המטרידות מכל מה שמועיל בשתי השלמויות , בדברי הזיות, הם אשר בעבר חונכו בהם אבותינו וזקנינו, 'בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלוהים אחרים' , והם אשר אמרו עליהם נביאי האמת 'ואחרי התהו אשר לא יועילו הלכו' .

כמה גדולה איפוא תועלת כל מצווה המצילה אותנו מן הטעות החמורה הזו, ומחזירה אותנו אל הדעה האמיתית, והיא שיש שם אלוה בורא כל אלה, והוא אשר ראוי לעבדו ולאהבו וליראה אותו, לא אותם שמדמים בהם שהם אלוהות.

ושהאלוה האמת הזה אין צריך בהתקרבות אליו והשגת רצונו לדברים שיש בהם יגיעה כלל , אלא אהבתו ויראתו לא יותר, והם התכלית בעבודה, כמו שנבאר , ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך וגו' .

ועוד נשלים עניין זה במה שיבוא לקמן.

ואחזור עתה לענייני ואומר, כי הרבה מן המצוות לא נתבאר לי עניינם וידעתי טעמיהן אלא כאשר עמדתי על שיטות ה"צאבה" והשקפותיהם ומעשיהם ועבודותיהם כפי שתשמע כאשר אבאר טעמי אותן המצוות שחושבים בהם שאין להן טעם.

ואני אזכיר לך הספרים אשר יתברר לך מהם כל מה שידעתי אני משיטות ה"צאבה" והשקפותיהם; כדי שתדע על נכון אמתת מה שאומר בטעמי אותן המצוות .

הספר הגדול בזה הוא "הפלחה הנבטית" תרגום "אבן וחשיה" , ואודיעך בפרק שיבוא מדוע עשו ה"צאבה" שיטותיהם בחיבור אחד עם עבודת האדמה.
וספר זה מלא מהזיות עובדי עבודה זרה וממה שנפש ההמונים נוטה אליו וקשורה בו, כלומר: מעשה הטלסמות והורדת הרוחניות והכשפים והשדים והרוחות שוכני המדברות.
ונתגלגלו עוד באותו הספר הזיות גדולות שלועגים להם בעלי הדעות, והם מדמים בהם לפקפק בנסים [שמב] הברורים אשר בהן ידעו אנשי הארץ שיש אלוה שופט על אנשי הארץ, כמו שאמר למען תדע כי לה' הארץ , ואמר כי אני ה' בקרב הארץ .
ולכן ספרו על אדם הראשון שהוא הזכיר בספרו -
שיש בהודו אילן שכאשר לוקחים ממנו ענפים הרי כל ענף מהן אם נזרק בארץ מתהלך בתנועה כמו שמהלכים הנחשים.
ושיש שם אילן גזעו צורת אדם נשמע ממנו קול דברים, ונפלטים ממנו מילה ועוד מילה.
ויש עשב תיאורו כך וכך אם לקח האדם מעליו ונתנו בכיסו ייעלם מבני אדם ולא יראה איפא נכנס ויוצא.
ואם מקטרים ממנו תחת השמים שומעים בני אדם באוויר שאון וקולות אדירים כל זמן שאותו העשן עוולה,
והרבה כיוצא בשגעונות הללו מביאם על דרך הסיפור בנפלאות הצמחים וסגולות עבודת האדמה, כדי לפקפק בניסים, וכאלו להראות שאפשר לעשותן בתחבולה.
ומהזיות אותו הספר, כי אילן כ'טמי" מאותן האשרות שהיו עושין אותו כפי שהודעתיך, אמר שעמד אותו האילן בנינוה שנים עשר אלף שנים, ושהוא רב עם ה"יברוח" מפני שרצה לקחת את מקומו, ושהאדם שהיה מנבא אותו אילן זה נפסקה ממנו נבואתו זמן ממושך, וכאשר ניבא אותו אחר אותו הזמן, הודיעו שהוא היה מרוד בריבו עם ה"יברוח", וצווהו שיכתוב ל"כלדאניין" שידונו ביניהם ויאמרו איזה מהם חשוב יותר בכשפיהם ויותר שימושי האם ה"כ'טמי" או ה"יברוח", ואותו השיגעון הארוך אשר תלמד ממנו אם תעמוד עליו על דעות אנשי אותם הזמנים ומדעיהם היאך היו.
ואלה היו חכמי בבל הרמוז עליהם באותם הימים החשוכים, לפי שאלה היו דתיהם אשר חונכו עליהם; ואלמלי שיעור זה אשר נתפרסם עתה בעמים מאמונת מציאות האל, כי אז היו ימינו בזמנים הללו חשוכים יותר מהם, אלא במינים אחרים.
ואחזור לענייננו:

ובאותו הספר סופר על אחד מנביאי עבודה זרה היה שמו תמוז, קרא למלך לעבוד שבעת הכוכבים ושנים עשר המזלות, והרגו אותו המלך במיתה משונה. ואמר כי בליל מותו נתקבצו כל הצלמים מקצווי תבל אל ההיכל אשר בבבל, אל צלם הזהב הגדול שהוא צלם השמש, והיה אותו הצלם עומד בין השמים והארץ, ונתייצב באמצע ההיכל וכל הצלמים סביבו, והחל לקונן על תמוז ולתאר מה שאירע לו, וכל הצלמים בוכים ונדים כל הלילה, וכאשר האיר הבוקר עפו הצלמים וחזרו להיכליהם בקצווי התבל.

ונעשה זה נוהג תמידי ביום ראשון מחודש תמוז, נדים ובוכים על תמוז, וסופדות אותו הנשים ומקוננות עליו.

חשוב והתבונן וראה היאך היו השקפות בני אדם באותם הזמנים, וספור זה של תמוז קדום מאוד אצל ה"צאבה", ומאותו הספר תכיר את רוב הזיות ה"צאבה" ומעשייהם וחגיהם.

אבל אותה הפרשה אשר סיפרו אותה על פרשת אדם והנחש ועץ הדעת טוב ורע, והרמז ללבישת מה שאין הנוהג ללבשו, היזהר והישמר שתתבלבל דעתך ויעלה בלבך שאותו שאמרו הוא בכלל דבר שאירע לא לאדם ולא לזולתו, ואינו ספור מציאותי כלל, ובעיון קל יתבררו [שמג] לך הבליהם בכל מה שאמרו מאותם השגעונות, ויתבאר לך שהוא סיפור שחיברוהו מאחרי התורה.

כאשר נתפרסמה התורה בעמים, ושמעו פשט מעשה בראשית והבינוהו כולו כפשטו, חברו אותה הפרשה כדי שישמענה הפתי ויתפתה ויחשוב שהעולם קדמון, ושאותה הפרשה המתוארת בתורה כך אירעה כפי שספרו .

ואף על פי שאיש כמוך אין צורך להעיר לו על זה, לפי שיש כבר בידך מן המדעים מה שימנע מלהיתלות במחשבתך משגעונות ה"צאבה" והזיות הכשדים והאשפים העירומים מכל מדע שהוא מדע באמת, אבל הזהרתי מכך משמרת לזולתך, כי מאוד נוטה ההמון להאמין בשגעונות.

ומאותם הספרים:

ספר "אלאסטמאכ'ס" המיוחס לאריסטו, וחלילה לו חלילה.

וכן ספרי הטלסמות אשר מהן ספר "טמטם", וספר "אלסרב",

וספר מעלות הגלגל והצורות העוולות בכל מעלה ומעלה שבו,

וספר מיוחס עוד לאריסטו בטלסמות,

וספר מיוחס ל"הרמס",

וספר יצחק אלצאבי בהוכחות האומה הצאבית *.

וספרו הגדול בחוקי הצאבה ופרטי דתם וחגיהם קורבנותיהם ותפלותיהם וזולת זה מענייני דתם.
כל אלה אשר הזכרתי לך הם ספרי עבודה זרה אשר תורגמו ללשון הערבי. ואין ספק שהם חלק קטן מאוד ממה שלא תורגם, וגם אינו נמצא אלא כלה ואבד במשך הזמן.
ואלה המצווים בידינו היום כוללים רוב השקפות הצאבה ומעשיהם אשר מקצתם מפורסמים היום בעולם, כלומר: בניני ההיכלות והעמדת הפסלים מן המתכות והאבנים בהן, ובניני המזבחות וההקרבה עליהן, אם זבחים או מיני מאכל, וקביעת מועדים, וההתקבצות לתפילות ולמיני עבודות באותם ההיכלות, ועושים בהם מקומות מקודשים מאוד, קוראים אותם היכל הצורות השכליות, והעמדת הפסלים על ההרים הרמים וגו' , וכיבוד אותן האשרות, והקמת המצבות וזולתן, ממה שתראה באותם הספרים אשר העירותיך עליהן.
וידיעת אותן ההשקפות ואותם המעשים הוא עניין גדול מאוד במתן טעמים למצוות, כי כל תורתנו עיקרה וצירה אשר תיסוב עליו, הוא מחיית אותן ההשקפות מן המחשבות, ואותן העקבות מן המציאות.
כדי למחותן מן המחשבות אמר 'פן יפתה לבבכם' וגו' , 'אשר לבבו פונה היום' וגו' . ולמחייתן מן המציאות אמר 'מזבחותיהם תתצו ואשריהם תגדעון' וגו' , 'ואבדתם את שמם מן המקום ההוא' . ונכפלו שני עניינים אלו בכמה מקומות.
והם הם המטרה הראשונה הכוללת את כל התורה, כפי שהודיעונו ז"ל בפירושם המקובל לאומרו יתעלה 'את כל אשר צווה ה' אליכם ביד משה' , אמרו:
הא למדת שכל המודה בעבודה זרה כופר בכל התורה כולה,
וכל הכופר בעבודה זרה מודה בכל התורה כולה .
דע זה.
הערות:
הערת המתרגם: בר"ש "חמשת" ואין צורך לתיקון זה, והכוונה החמישה הנותרים מן השבעה. וכבר העיר על כך שייער, אלא שלא דק בהערתו.
הערת המתרגם: "אלג'מאעה" כולל חכמיהם והמוניהם. ובר"ש "ההמון ".
הערת המתרגם: "חג'ה" הוכחה ויכוחית, לא הוכחה מדעית גמורה, כי לא תתכן.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרקים ה-ו. [שלט]
הערת המתרגם: ראה גם פרקי ר' אליעזר פרק כו, כי עשר שנים ישב אברהם אבינו בכלא.
הערת המתרגם: "סיאסתה" יותר נכון "מדיניותו" ואפשר כתרגום הר"ש "מלכותו".

הערת המתרגם: "אדיאנהם". ובר"ש "מאמונתם". ומעניינת. כנותם של נמרוד הרשע ועמו, שלא טפלו על אברהם דברי שקר, אלא אמרו את כל האמת בשל מה אסרוהו, אך יורשיהם השחיתו התעיבו יותר בזדותם קשרים עם... והתדמות ל... כי הם כזבים לכל דבריהם.

הערת המתרגם: "אלשאם" אצל רבנו כולל ארץ ישראל ואינו כולל סוריה והלבנון. וראה פירושו למישנה חלה פ"ד מ"ז. מהדורתי עמ' שפט. אמנם בפי העולם כולל את כולן.

הערת המתרגם: "אסתיצאל" שלא השאיר לו מאומה.

הערת המתרגם: אפשר: בספר הפלחה הנבטית, ובמלונים הערביים מגדירים את העם הנבטי כך: מן העם הפרסי שהיו נחתים בארם נהרים. ועל הספר ומחברו לקמן הערה .

הערת המתרגם: ויאמר ה' אל אברהם לך לך. בראשית יב א.

הערת המתרגם: רבנו אומר את זאת גם מתוך הניסיון שנתנסה. וכן נוהגים כדאיתא בסא"ה.

הערת המתרגם: כלומר: שאברהם אבינו ויתר על כבוד עצמו וסבל רדיפות ובזיונות למען האמת. ור"ש לא הבין וכתב "וכאשר סבל הכל בעבור השם וכן הדין לעשות לכבודו".

הערת המתרגם: בראשית יב ג.

הערת המתרגם: כלומר: בוא וראה למה זכה בשכר מסירותו.

הערת המתרגם: ראה ירושלמי בכורים פ"א הל' ד. ויד החזקה בכורים פ"ד הל' ג.

הערת המתרגם: "אלמתדמרה" ההולכים וכלים. ובר"ש "השפלה" ואינו נכון.

* . וראה גם לקמן פרק נא הערה .

הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"א פרק ע. ואם כן כאשר עבדו אלה את הגלגלים והכוכבים התכוונו לעבוד לנשמתם. וקצת לא משמע כן לשון רבנו בהלכות עבודה זרה פ"א הל' א-ב.

הערת המתרגם: על מלומד ערבי זה ראה לעיל ח"ב פרק ט הערה .

הערת המתרגם: של אריסטו.

הערת המתרגם: כלומר: גוף האלוה.

הערת המתרגם: שהוא אצלנו "אדם הראשון ". ור"ש הוסיף כאן הראשון. ולא דק, כי המדובר על הצאבה ואצלם אינו הראשון.

הערת המתרגם: "ירי", ובר"ש "רוצה" ושמא ט'ס הוא וצ"ל "רואה".

הערת המתרגם: אפשר: ובודים בדיות מצחיקות מאוד.

הערת המתרגם: בר"ש "תשאם" וטעות הוא. וצ"ל [שמ] "אלשא'ם" וכנוסח כ"י תימן. ובפי העולם כולל ארץ ישראל סוריה והלבנון.

הערת המתרגם: אפשר: והגיע. ונתגלגל.
הערת המתרגם: ראה יומא לט ב. בשעה שבנה שלמה וכו' וראה מהרש"א בחידושי אגדות שם.
הערת המתרגם: ראה גם בהלכות עבודה זרה פ"א הל' ג.
הערת המתרגם: אפשר: נפרד.
הערת המתרגם: בר"ש "ולזייף דעותם" והוא אפשרי.
הערת המתרגם: בראשית כא לג.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק יג ההשקפה הראשונה. וראה שם סוף פרק ל.
הערת המתרגם: כדרך שעשו נדיבים אחרים, בחלקם את הימים והשעות להשפעות שבעת כוכבי הלכת, אלא שאין בכך ע"ז.
הערת המתרגם: בר"ש השמיט ארבע תיבות הללו.
הערת המתרגם: גם כאן הושמטו בר"ש שתי תיבות הללו.
הערת המתרגם: ראה מלכים א יח יט.
הערת המתרגם: ישעיה א ד.
הערת המתרגם: מלכים א יח כו.
הערת המתרגם: "נשאת" נתחדשו נתרבו ועצמו.
הערת המתרגם: ראה דברים יח י- יא
הערת המתרגם: הלכות עבודה זרה פ"א הל' ג.
הערת המתרגם: "צ'עיפה" זהו תרגומה המדוייק כאן לדעתי, ובר"ש "חלושה".
הערת המתרגם: ראה סוטה י א-ב.
הערת המתרגם: שמות לד יג וצ"ל מזבחתם. או מזבחתיהם תתוצו, דברים ז ה.
הערת המתרגם: ויקרא כ כג.
הערת המתרגם: כלומר: [שמא] שיש מן המעשים הללו שהם מעשה שטות מוחלטת מצד השוטים, או מעשה מירמה מצד הרמאים, העושים עצמם "מדיום", ולא הייתה תורה צריכה להקפיד עליהם כל כך, אלמלא שיש בהם לתא דעבודה זרה. וראה הלכות עבודה זרה כל פרק יא ושים לב להל' טז.
הערת המתרגם: דברים יב לא.
הערת המתרגם: "כ'נאפס" וכך פירש רבנו במסכת פרה פ"ט מ"ב ראה שם מהדורתי עמ' תנג. ובר"ש "עטלפים" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: "וטאוט" וראה הקדמת רבנו לזרעים ד"ה וכאשר ידענו, מהדורתי עמ' מא הערה . ובר"ש "ושבעה שרצים אחרים" ואינו נכון כי אינו שרץ אלא עוף.

הערת המתרגם: כלומר: למקרה מסוים של תפילה על צרה שתבוא עליהם.
הערת המתרגם: השלמות בחיי העולם הזה, והשגת המושכלות שהיא השלמות לחיי העולם הבא. וכדלעיל בחלק זה פרק כז.
הערת המתרגם: יהושע כד ב.
הערת המתרגם: שמואל א יב כא. וצ"ל כי אחרי התוהו אשר לא יועילו ולא יצילו. או ירמיה ב ח וצ"ל ואחרי לא יועילו הלכו.
הערת המתרגם: כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו. דברים ל יד.
הערת המתרגם: לקמן פרק לב.
הערת המתרגם: דברים י יב.
הערת המתרגם: בר"ש "התורות" ולא דק.
הערת המתרגם: "וראיהם" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: מלומד נבטי, שמו המלא אחמד אבן וחשיה אלנבטי. חי בסביבות שנת דת"ר ליצירה. ואם כי רבנו כתב לפי נוסח שלפנינו "אכ'ראג" שהוא תרגם ספר "אלפלאחה אלנבטיה" אך נראה כי הנוסח "תאליף" נכונה יותר, כי מקובל היום בעולם שהוא היה המלקט - המחבר של ספר זה. ספר זה כתוב ברוח התפארות של אדם המדמה שהוא כותב דברים נעלים וחשובים מאוד, משוכנע הוא בצדקת אמתת מה שהוא כותב. כנהוג בעולם וכמוהו רבים.
הערת המתרגם: לקמן פרק ל.
הערת המתרגם: "טלסם" שם כולל לדבר הנעשה לסגולה. יהא זה עקרין. או ציור, או כתב מובן או בלתי מובן. במילה הידועה יותר בעברית "קמיע".
הערת המתרגם: "ג'ילאן " יצורים [שמב) דמיוניים הנחתים בשממות, אם אלה מדברות שוממים מישוב, או מוחות שוממים מדעת. ובר"ש "המזיקים".
הערת המתרגם: שמות ט כט.
הערת המתרגם: שם ח יח. ואונקלוס ורס"ג תרגמוהו: אני ה' שולט בכל הארץ
הערת המתרגם: "ג'יב" אפשר: בכיס בגדו. וכן כתב רבנו בפירושו למשנה שבת פ"י הל' ג. ובר"ש "בבית הצוואר שלו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: שיח ידוע ונקרא בערבית גם"גאסול" ולדעת רבנו הוא הבורית הנזכר במשנה שבת פ"ט מ"ה. ובנידה פ"ט מ"ו. והוא הנקרא בלטינית. officinalis Althaea [..i ובר"ש "האמלוי".
הערת המתרגם: אם נניח כי שם צמח זה כך הוא גם בארמית, הרי תרגם אונקלוס וימצא דודאים - ואשכח יברוחין, בראשית ל יד.

הערת המתרגם: ה"כ'טמי".
הערת המתרגם: המתיימרים להיות מגידי נעלמות, וכך נקראים בלשון חז"ל "כלדאי" כגון בשבת קיט א ובהרבה מקומות. ולקמן תרגמתי "אשפים". ובר"ש "לכל הדיינים" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: ראה דניאל ב יב.
הערת המתרגם: כלומר: שמציינים אותם ומצביעים עליהם כעל חכמי הדור.
הערת המתרגם: אפשר: תלוי.
הערת המתרגם: אפשר: ואז עמד. ובר"ש "ונפל" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה יחזקאל ח יד. [שמג] ובר"ש השמיט את הנשים.
הערת המתרגם: ועל אותה פרשה האמורה בתורה ראה לעיל ח"ב פרק ל.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: יתכן לתרגם"הצומחות" בדרך שנהגו חכמי ימי הבינים לרבות הראב"ע.
* יותר נכון "בהוכחות לצדקת האומה הצאבית" כי ספר זה מתוכח עם מתנגדי הצאבה וסותר דבריהם לפי דעתו.
הערת המתרגם: אפשר: בנימוסי.
הערת המתרגם: דברים יב ב.
הערת המתרגם: שם יא טז)
הערת המתרגם: שם כט יז.
הערת המתרגם: שם ז ה.
הערת המתרגם: שם יב ג.
הערת המתרגם: במדבר טו כג.
הערת המתרגם: ספרי שם, קדושין מ, א. הוריות ח א. וראה גם הלכות עבודה זרה פ"ב הל' ד. [שמד]

פרק [ל]

אם תתבונן באותן ההשקפות הקדומות הרעות , יתבאר לך כי הדבר המפורסם שהיה אצל כל בני אדם, הוא, שבעבודת הכוכבים תתישב הארץ ותדשן האדמה.
והיו חכמיהם ונזיריהם [שמד] וחסידיהם מוכיחים בני אדם ומלמדים אותם כי עבודת האדמה, אשר בה קיום מציאות האדם, לא תצלח ותהיה כפי הרצון, כי אם כשתעבדו את השמש והכוכבים. ואם תכעיסום במריכם, תישום הארץ ותחרב.

אמרו באותם הספרים שלהם, כי מאדים קצף על המדברות והשממות, ולפיכך נעשו נעדרי מים נעדרי אילנות, שוכנות בהם הרוחות .
והיו מכבדים את הפלחים והאכרים מאוד בגלל התעסקותם בישוב הארץ, שהיא חפץ הכוכבים ורצונם.
וסיבת כיבוד עובדי עבודה זרה את הבקר, אינו אלא מחמת תועלתם בעבודת האדמה , עד שאמרו שאסור לשחטם מפני שהם כוללים הכוח וכושר ההסתגלות לאדם בעבודת האדמה, ולא עשו כן, ונכנעו לאדם על אף כוחם, אלא בגלל רצון האלוהות בעבודתם בעבוד האדמה.
ולפי שהיו השקפות הללו מפורסמות מאוד, קשרו עבודת עבודה זרה בעבודת האדמה, מפני שעבודת האדמה דבר הכרחי בקיום האדם ורוב בעלי החיים .
והיו אותם כומרי עבודה זרה מטיפים לבני אדם בקיבוציהם בהיכלות, ומשרישים בתודעתם כי בעבודות אלו ירדו הגשמים ויניבו האילנות ותדשן האדמה ותתישב.
והתבונן במה שאמרו בספר הפלחה הנבטית בדברם על הכרם, תמצא לשון זה מדברי הצאבה, אמרו:
כל החכמים הקדמונים והנביאים כבר ציוו וקבעו לנגן בכלים הללו במועדים ולפני הצלמים , ואמרו, והם הצודקים, כי האלוהות יש להם נחת בכך, ושהם גומלים לעושה זאת גמול טוב.
והרבו בהבטחות בפעולה זו.
ומן ההבטחות על כך אריכות ימים, ומניעת הייסורין, וסילוק התלאים, ודשן התבואות והצלחת הפירות .
עד כאן לשון דברי הצאבה.
וכאשר נתפרסמו הדברים הללו עד שנחשבו לאמת, ורצה ה' יתעלה ברחמיו עלינו למחות את הטעות הזו מלבנו, ולסלק היגיעה מגופותינו בביטול אותם המעשים המיגעים שאינן מועילים, ונתן לנו התורה על ידי משה רבנו, הודיענו בשמו יתעלה, שאם נעבדו הכוכבים הללו והצלמים , -
שעבודתם סיבה לעצירת הגשמים וחורבן הארץ,
ולא תצמיח מאומה,
ויבלו פירות האילנות,
ויחולו פגעים בכל המצבים,
ויארעו מחלות בגופות,
ויתקצרו החיים,

ואלה הם מטרות דברי הברית אשר כרת ה' וגו' .
ואתה תמצא עניין זה חוזר בכל התורה, כלומר: שמתחייב מעבודת הכוכבים עצירת הגשמים וחורבן הארץ והפסד המצבים וחליי הגופות וקוצר החיים.
ומתחייב מזניחת עבודתם, וההשתדלות לעבוד את ה', ירידת הגשמים ודשן האדמה ותקינות המצבים ובריאות הגוף ואורך הימים, הפך מה שהיו מטיפים בו עובדי עבודה זרה לבני אדם כדי שיעבדום , כי יסוד התורה - ביטול אותה ההשקפה ומחיית עקבותיה כמו שביארנו. [שמה]
הערות:
הערת המתרגם: "אלסקימה" החולות. ובר"ש "העלולות" ואיני יודע מהו.
הערת המתרגם: בר"ש "ויראי החטא מהם" ותרגום נאה הוא.
הערת המתרגם: כפי רצון האדם.
הערת המתרגם: ראה גם כתר מלכות לרשב"ג ד"ה מי ידע פליאותיך.
הערת המתרגם: "אלצחארי" הישימון. ובר"ש "הבתות" ונכון הוא, ונמנעתי מכך מפני שאין שימושה רגיל.
הערת המתרגם: ראה לעיל בסמוך פרק כט הערה .
הערת המתרגם: באין אלפים אבוס בר ורב תבואות בכוח שור. משלי יד ד.
הערת המתרגם: בר"ש "מפני שקיבוצו הכרחי" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: אם הכוונה כי יש בעלי חיים אוכלי בשר הרי גם הבשר גידולו מצמחי האדמה. וכדאיתא בערובין כז ב.
הערת המתרגם: אפשר: ומחדירים למחשבתם.
הערת המתרגם: ראה לקמן פרק מה ד"ה אבל בן לוי.
הערת המתרגם: בכל הקטע הזה תרגם ר"ש באופן חפשי, ללא צמידות למקור.
הערת המתרגם: "אצנאם" ובר"ש "והגופות" ואיני יודע מה ראה על ככה.
הערת המתרגם: דברים כח סט. והכוונה על כל הפרק.
הערת המתרגם: "אחואל" והכוונה מצבי בני אדם כולל מלחמה ושלווה, שפע ומצויה, בריאות ומחלה.
הערת המתרגם: בר"ש "עד שיעזבום" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: שים לב לרעיון הכללי הגלום בפרק לב דלקמן תוך הקשר עם פרק זה ויחד עם זה עיין בהלכות תשובה פרק ט. וטוב שתעיין גם בפרק נא דלקמן. [שמה]
חלק שלישי

פרק [לא]

יש בבני אדם אנשים שקשה בעיניהם מתן טעם למצווה מן המצוות, ויותר חביב עליהם שאין להשכיל לציווי ולאזהרה עניין כלל .
ואשר הביא אותם לידי כך, הוא חולי שמצאוהו בנפשם, ואינם יכולים לבטא אותו, ואינם מצליחים להסבירו, והוא: שהם חושבים כי אילו היו המצוות הללו מועילות במציאות הזו, ומשום כך וכך נצטווינו בהן, הרי כאילו באו ממחשבה ומרעיון בעל דעה. אבל אם היה דבר שאין להשכיל לו עניין כלל, ואינו מביא לתועלת, הרי הוא בלי ספק מאת ה', שהרי אין בינת אדם מביאה לידי דבר מזה .
וכאלו אלה חלושי הדעת, האדם בעיניהם יותר שלם מעושהו: כי האדם הוא אשר יאמר ויעשה מה שמביא לתכלית מסוימת, והאלוה אינו עושה כן, אלא יצווה אותנו לעשות מה שלא תועילנו, ויזהירנו מלעשות מה שלא תזיקנו עשייתו, יתעלה ויתרומם.
אלא הדבר הוא בהפך זה, וכל המטרה היא תועלתנו כמו שביארנו , ממה שנאמר 'לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה' , ואמר 'אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה' .
הרי ביאר כי אפילו החוקים כולם מורים אצל כל העמים שהם בחכמה ותבונה. ואם היה ציווי שאין לדעת לו סיבה, ואינו מביא תועלת ואינו דוחה נזק, מדוע ייאמר על הסוברו או העושהו שהוא חכם ונבון ורם מעלה, ויהיה זה מופלא בעמים?
אלא הדבר כפי שאמרנו בלי ספק, והוא שכל מצווה מאלו השש מאות ושלש עשרה מצוות, היא:
או למתן השקפה נכונה,
או לסלוק השקפה רעה,
או למתן חוק צדק
או לסילוק עוול,
או להדריך במידה נעלה
או להזהיר ממידה רעה.
הכל תלוי בשלשה דברים:
בהשקפות
ובמידות
ובמעשים המנהליים המדיניים.

והטעם שלא מנינו את האמירות , כי האמירות אשר זירזה תורה על אמירתן, או הזהירה מהן-
יש מהן שהוא מכלל המעשים המדיניים ,
ומהן להשגת השקפות ,
ומהן להשגת מידות ,
ולפיכך הסתפקנו כאן על שלשה עניינים אלו במתן הטעם בכל מצווה מן המצוות. [שמו] הערות:
הערת המתרגם: ראה לעיל בחלק זה פרק כו.
הערת המתרגם: בר"ש "להגות בו".
הערת המתרגם: כלומר: לידי עשיית דבר שאינו מובן ואין לו מטרה קרובה או רחוקה.
הערת המתרגם: לעיל פרק כז.
הערת המתרגם: דברים ו כד.
הערת המתרגם: שם ד ו. וראה גם לעיל פרק כו.
הערת המתרגם: כי עשיית דבר שאין לו מטרה ולא תכלית אינו מופלא, כי אין העמים מבינים מה שאינו שייך למציאות. ור"ש תרגם "ויפלאו מזה האומות" וגם זה אפשרי.
הערת המתרגם: מכות כג ב. ומניין זה מוסכם כמעט אצל כל חכמי ישראל.
הערת המתרגם: המצוות שהן באמירה, עשין כגון קריאת שמע וברכת המזון ומקרא ביכורים ווידוי מעשר, ולאוין כגון ברכת השם וקללת אדם מישראל ונשיאת שם שמים לשווא, וכדומה.
הערת המתרגם: כגון ונשיא בעמך לא תאר.
הערת המתרגם: ודויים וברכות וברכת השם.
הערת המתרגם: לא תקלל חרש וכמו שכתב רבנו בספר המצוות לאוין שיז.

פרק [לב]

אם תתבונן במעשים האלוהיים כלומר: המעשים הטבעיים, יתברר לך מהם ניהול ה' וחכמתו בבריאת החי, וסדירות תנועת האברים ושכנותן זה לזה. וכן תתברר לך חכמתו וניהולו בסדירות מצבי כלל הפרט מצב אחרי מצב.
דוגמה לכך בסדירות תנועותיו [שמו] ושכנות האברים.
המוח, החלק הקדמי רך ורכותו מרובה, ואחוריו יותר סמיך, ובין הפולין יותר סמיך, וכל שנמשך נעשה יותר סמיך.

והעצבים הם כלי החוש והתנועה, הרי העצב שהצורך בו להשגת התחושה בלבד או לתנועה קלת העומס כתנועת העפעף והלחי נתפשט מן המוח, והעצב שהצורך בו לתנועת האברים יוצא מבין הפולין , וכיון שאי אפשר לעצב מחמת רכותו ואפילו אותו שמבין הפולין להניע אבר, ניהל בכך שנסתייב העצב ונתמלא אותו הסיב בשר ונעשה "עצ'ל" , ואחר כך נזדכך העצב בקצה ה"עצ'ל" והוא כבר נתקשה וכבר נשתרגו בו ניבים של קשורים ונעשים יתרים, ויתחבר היתר בעצם ויצמד בו, ואז יוכל העצב להניע את האבר כפי סדר זה.

והזכרתי לך דוגמה יחידה זו, מפני שהיא הגלויה ביותר באותן הנפלאות אשר נתבארו בתועליות האברים , שהם כולם ברורים גלויים וידועים למי שמתבונן בהם בהבנה זכה.

וכן מה שניהל ה' בכל אחד ואחד מבעלי החיים היונקים, מפני שבעת שנולד הוא בתכלית הרכות ואינו יכול להתכלכל במזון יבש, לפיכך זומנו לו השדים להולדת החלב, כדי שיתכלכל במזון לח קרוב למזג אבריו עד שיתחזק ויתקשו אבריו לאט לאט באופן מודרג.

ובכמו הנהגה זו עצמה מאותו המנהיג יתרומם ויתעלה נאמרו דברים רבים בתורתנו. לפי שאי אפשר לצאת מן הקצה אל הקצה הנגדי בבת אחת , ולפיכך לא יתכן כפי טבע האדם שיעזוב כל מה שהורגל לו בבת אחת.

וכאשר שלח ה' את משה רבנו לעשותנו ממלכת כוהנים וגוי קדוש בידיעתו יתעלה , כמו שביאר ואמר אתה הראית לדעת וגו' , וידעת היום והשבות אל לבבך וגו' ושנתייחד לעבודתו כמו שאמר ולעבדו בכל לבבכם , ואמר ועבדתם את ה' אלוהיכם , ואמר ואותו תעבדו.

והיה הנוהג המפורסם בעולם כולו הרגיל אז, והעבודה הכללית אשר גדלנו עליה הייתה הקרבת מיני בעלי החיים באותן ההיכלות שמעמידים בהן הצורות, וההשתחוויה להן, והנחת הקטורת לפניהם. והחסידים והנזירים היו אז האנשים המיוחדים לעבודת אותן ההיכלות העשויות לכוכבים כמו שביארנו, לפיכך לא חייבה חכמתו יתעלה וניהולו הגלוי בכל ברואיו, שיצווה אותנו בעזיבת כל מיני העבודות הללו ולהזניחם ולבטלם, לפי שזה היה אז מה שלא יתכן לקבלו לפי טבע האדם, שהוא נינוח תמיד במורגל.

והיה נעשה זה אז, כמו אילו [שמז] בא נביא בזמנים הללו, וקורא לעבודת ה', ואומר, הנה ה' ציווה אתכם שלא תתפללו לו ולא תצומו ולא תשוועו לפניו בעת צרה, אלא תהיה עבודתכם מחשבה בלי מעשה כלל.

ולפיכך הניח יתעלה אותם מיני העבודות, והעבירם מהיותם לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם אמתות, לשמו יתעלה, וציוונו לעשותם לו יתעלה * .
לפיכך ציוונו לבנות היכל לו: ועשו לי מקדש ,
ושיהא המזבח לשמו: מזבח אדמה תעשה לי ,
ושיהא הקורבן לו: אדם כי יקריב מכם קורבן לה' ,
וההשתחוויה לו,
והקטורת לפניו,
והזהיר מלעשות דבר מן המעשים הללו לזולתו: זובח לאלוהים יחרם וגו', כי לא תשתחווה לאל אחר .
וייחד כוהנים לעבודת המקדש ואמר: וכהנו לי .
וחייב להפריש להם מתנות בהכרה שיספיקו להם מחמת התעסקותם בבית וקורבנותיו, והם מתנות הלוים והכוהנים .
והושג בניהול האלהי הזה שנמחה זכר עבודה זרה, ונתבסס היסוד הגדול האמתי בדעתנו , והוא מציאות ה' ואחדותו, ולא נרתעו הנפשות ולא הרגישו זרות בביטול העבודות אשר הורגלו בהם ושלא נודעה שם עבודה זולתם * .
ויודע אני כי נפשך תרתע מן העניין הזה בהחלט במחשבה ראשונה, ויקשה עליך זה, ותשאלני בלבך ותאמר לי, היאך באו ציווים ואזהרות ומעשים גדולים מדוקדקים מאוד ובזמנים קבועים, והם כולם אינם מטרה לעצמם אלא מחמת דבר אחר, וכאילו שזו תחבולה יעצה ה' עלינו כדי שישיג את מטרתו הראשונה, ומה מונע ממנו יתעלה לצוותנו במטרתו הראשונה ויתן בנו יכולת לקבל את הדבר, ולא היה צורך לכל אלה אשר אתה חושב שהם על דרך המטרה השניה.
ושמע תשובתך אשר תסיר מלבך את החולי הזה, ותגלה לך אמתת מה שהעירותיך עליו. והוא, שכבר נאמר בלשון התורה כיוצא בשאלה זו בדיוק, והוא אמרו 'ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא וגו' ויסב אלוהים את העם דרך המדבר ים סוף' , והנה כמו שהסב ה' אותם מן הדרך הישרה שהיא הייתה המטרה הראשונה, מחמת חשש מה שאין יכולת לגופותיהם עליו כפי הטבע, לדרך אחרת כדי שתתקיים המטרה הראשונה, כך ציווה ה' מצוות אלו אשר הזכרנו מחמת השש, מה שאין יכולת לנפש לקבלו כפי הטבע, כדי שתושג המטרה הראשונה, והיא השגתו יתעלה ועזיבת עבודה זרה.
כי כשם שאין בטבע האדם שיגדל בשעבוד העבדות בחומר ובלבנים וכדומה להם, וישטוף ידיו לשעתו מלכלוכם, וילחם עם ילידי הענק מיד; כך אין בטבעו שיגדל על

מינים רבים מאוד מן העבודות [שמח] ומעשים רגילים שכבר נינוחו בהן הנפשות עד שנעשו כמושכל ראשון, ויעזוב את כולן בבת אחת.
וכמו שניהלם ה' בעיכובם במדבר עד שנתאמצו נפשותיהם , כפי שכבר ידוע כי המדבריות ופראות הגוף מביאים אומץ, והפך זה מביא מורך, וגם נולד עם אשר לא הורגל לכניעה ולעבדות, וכל זה היה בציווים אלהיים על ידי משה רבנו: 'על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה' , כך באה הקבוצה הזו מן המצוות בניהול אלוהי כדי שישארו עם סוג המעשים הרגילים, כדי שתתבסס הדעה שהיא המטרה הראשונה.
ושאלתך מה מונע היה מה' מלצוותנו במטרתו הראשונה ויתן בנו יכולת לקבל את הדבר. מתחייב לומר לך בשאלה זו השנייה, ואיזה מונע היה לה' מלהוליכם דרך ארץ פלשתים, ויתן להם יכולת להתייצב למלחמות, ואין צורך לכל הסיבוב הזה בעמוד הענן יומם ועמוד האש לילה .
וכן מתחייבת לך שאלה שלישית על סיבת פירוט ההבטחה והאיום על כל התורה , ולומר לך, הואיל ומטרת ה' הראשונה וחפצו שהתורה הזו תהיה דעתנו, ונעשה המעשים שבה, מדוע לא ניתן בנו יכולת לקבל את זה תמיד ולעשותו, בלי לבוא לנו בעצה שיטיב לנו אם נהיה נשמעים, וינקם ממנו אם מרינו, ויפעיל כל אותם הטובות וכל אותם הנקמות?
כי גם זו תחבולה יעצה עלינו, כדי שישיג ממנו את מטרתו הראשונה, ומה מונע בעדו מלעשות ההסתגלות למעשה המשמעת אשר רצה אותה, וההתרחקות מן העברות אשר שנא אותם, טבע קבוע בנו?
והתשובה על כל שלוש השאלות הללו וכל שהוא מסוגן תשובה אחת כללית, והיא:
שכל הנסים, ואף על פי שהן שינוי טבע של מצוי מאחד הנמצאים, הרי טבע אישי בני האדם לא ישנה אותם ה' כלל על דרך הנס.
ובגלל היסוד הגדול הזה אמר 'מי יתן והיה לבבם זה להם' וגו' , ובגלל זה באו הציווי והאזהרה והגמול והעונש.
וכבר ביארנו היסוד הזה בראיותיו בכמה מקומות בחבורינו. ולא אמרנו זאת מפני שאנו בדעה כי שינוי טבע אחד מאישי בני אדם קשה עליו יתעלה, אלא זה אפשרי, והוא נמצא תחת היכולת, אלא שלא רצה כלל לעשות זה, ולא ירצהו לעולם, כפי היסודות החוקיים התורתיים, ואילו היה מרצונו לשנות טבע כל אחד מבני אדם למה שירצה יתעלה מאותו אדם, כי אז היו בטלים שליחת הנביאים וכל הציווי כולה.

ואחזור לענייני ואומר, כיון שסוג זה של עבודה כלומר: הקורבנות על דרך המטרה השניה, והתחינה והתפלה ודומיהן ממעשי העבודות קרובות יותר אל המטרה הראשונה והכרחית בהשגתה, ניתן בין שני הסוגים הבדל גדול, והוא, שסוג זה של עבודה, כלומר: הקרבת הקורבנות, ואף על פי שהן לשמו יתעלה, הרי לא נצטווינו כפי שהיה בתחילה, כלומר: להקריב בכל מקום ובכל זמן, ולא להקים היכל היכן שיזדמן, ולא יהיה המקריב מי שיזדמן, החפץ ימלא ידו , אלא כל זה נאסר.

ונקבע בית אחד, 'אל המקום אשר יבחר ה' ' ,

ואין להקריב בזולתו, 'פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה' ,

ולא יהיה כהן כי אם זרע מסוים ,

- כל זה כדי למעט סוג זה מן העבודות, ושלא יהא ממנו אלא מה שלא חייבה חכמתו לעזבו לגמרי.

אבל התחינה [שמט] והתפילה הרי הם בכל מקום, וכל מי שיזדמן, וכך הציצית והמזוזה והתפלין וזולתן מן העבודות הדומות להן.

ומחמת העניין הזה אשר גליתי לך רבתה בספרי הנביאים התוכחת לבני אדם על להיטותם לקורבנות, וביאר להם שאינן המטרה החשובה כשלעצמן, ושאין צורך לה' בהם.

אמר שמואל החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' וגו' ,

ואמר ישעיה למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' וגו' ,

ואמר ירמיה כי לא דברתי את אבותיכם ולא ציוויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח, כי אם את הדבר הזה ציוויתי אותם לאמר, שמעו בקולי והייתי לכם לאלוהים ואתם תהיו לי לעם.

וכבר הוקשה לשון זה על כל מי שראיתי דבריו או שמעתיה ואמר, היאך יאמר ירמיה בשם ה' שלא ציוונו בדברי עולה וזבח, והרי רוב המצוות לא באו אלא בכך?!

וכוונת הדברים הוא מה שביארתי לך, שכך הוא אומר, כי המטרה הראשונה אינה אלא שתשיגוני ולא תעבדו זולתי: 'והייתי לכם לאלוהים ואתם תהיו לי לעם' , והציווי הזה על הקורבן והפניה לבית, לא היה אלא בגלל השגת היסוד הזה, ובשבילו הועברו אותם העבודות לשמי, כדי שימחו עקבות עבודה זרה ויתבסס יסוד ייחודי.

באתם אתם ובטלתם אותה התכלית, והחזקתם במה שנעשה בגללה. והוא שאתם נסתפקתם במציאותי: 'כיחשו בה' ויאמרו לוא הוא' , ועבדתם עבודה זרה 'וקטר לבעל

והלוך אחרי אלוהים אחרים ובאתם אל הבית' וגו' , נשארתם דורשים היכל ה', ומקריבים הקורבנות אשר אינם הם הנדרשים במטרה ראשונה.
ויש לי בביאור פסוק זה אופן אחר, והוא מוביל לאותו העניין עצמו שהזכרנו.
והוא: כבר נתבאר בכתוב ובקבלה גם יחד, כי ציווי ראשון שנצטווינו בו לא היה בו דברי עולה וזבח כלל. ואינך צריך להטריד מחשבתך בפסח מצרים, מפני שהיה לסיבה ברורה וגלויה כפי שנבאר , ועוד שהיה אותו הציווי בארץ מצרים, והציווי הרמוז עליו בפסוק זה, הוא אשר נצטווינו בו אחר יציאת מצרים. ולפיכך התנה בפסוק זה ואמר: ביום הוציאי אותם מארץ מצרים , כי ציווי ראשון שבא אחר יציאת מצרים הוא אשר נצטווינו בו במרה, והוא אמרו לנו שם: אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך וציווי, שם שם לו חוק ומשפט וגו' , ובא בקבלה האמיתית שבת ודינין במרה אפקוד . נמצא כי החוק האמור כאן הוא השבת. והמשפט הוא הדינין, והוא סילוק סוגי העוול.
וזו היא המטרה הראשונה כמו שביארנו, כלומר: שנקבע - בדעתנו ההשקפות האמיתיות, והוא חידוש העולם. וכבר ידעת כי עיקר ציוונו בשבת אינו אלא לביסוס היסוד הזה, כמו שביארנו במאמר זה . ומטרה נוספת עם ההשקפות האמיתיות, סילוק מעשי העוול מבין בני אדם.
והנה נתבאר לך כי הציווי הראשון לא היה בו דברי עולה וזבח, לפי שאלה הם על דרך המטרה השניה כפי שאמרנו. ועניין זה עצמו אשר אמרו ירמיה, הוא אשר נאמר בתהלים על דרך התוכחת לכל האומה על התעלמותה אז מן המטרה הראשונה, ולא הבדילה בינה לבין המטרה השניה, אמר:
שמעה עמי ואדברה, ישראל ואעידה בך, אלוהים אלוהיך אנוכי.
לא על זבחיך אוכיחך, ועוולותיך לנגדי תמיד
לא אקח מביתך פר, ממכלאותיך עתודים .
וכל מקום שנכפל עניין זה, זו היא להכוונה בו.
הבינהו מאוד ודעהו . [שנ]
הערות:
הערת המתרגם: "תלטף" ניהול מחוכם והנחיה מעודנת לפי יכולת סיבלו של המנוהל. ובר"ש "ערמת ה'".
הערת המתרגם: אפשר: וקירבתן. או: וסמיכותן.
הערת המתרגם: כאן תרגם ר"ש "תחבולה" וראה בע' .
הערת המתרגם: כלומר: כללות כל פרט [שמו] וכל יחיד מיחידי הבריאה.

הערת המתרגם: "אלנכ'אע" והן שני עצמות כעין שני פולין שמביניהן יוצא ונמשך המוח לתוך חוליות השידרה. וכך הוא נקרא בפי חז"ל ראה הלכות שחיטה פ"ו הל' ג, והוא בגמרא חולין דף מה. ור"ש תרגם"חוט השידרה"ואינו נכון, כי חוט השידרה הוא שמתפשט הלאה.

הערת המתרגם: כלומר: ניהל ה' והסדיר.

הערת המתרגם: הוא החלק העליון של הגיד כגון החלק העליון של צומת הגידים, באמצע השוק נקרא "עצ'ל" ובימינו נקרא שריר וכשמזדכך לבנן ונעשים לבנים נקראים יתרים ונכרכים סביב העצם ומקשרים עצמות החי ואבריו עצם אל עצמו.

הערת המתרגם: כשמתחיל להלבין מאדמומית הבשר המעורב בו למעלה, וכך הוא לשון הגמרא בחולין דף עו, ולשון רבנו בהלכות שחיטה פ"ח הל' יג. ור"ש כנראה לא עסק בדיני שחיטה וטרפות ואינו בקי באנטומיה של בעלי החיים, ולפיכך תרגם כל הקטע הזה בערבוביא גמורה.

הערת המתרגם: חיבורו של גאלינוס. וראה לעיל בחלק זה פרק יב הערה .

הערת המתרגם: בר"ש "אשר הערים השם ועשה תחבולה" ואין צורך לכל זה.

הערת המתרגם: וכמו שכתב רבנו בתוספת לדברי אלכסנדר אלאפרודיסי, לעיל ח"א פרק לא. וכיוצא בכך גם בסוף ספרו הרפואי על הקצרת.

הערת המתרגם: אפשר: איננו אפשרי. או: אינו מתקבל. ואפילו הרגלים הקשורים בחושים לא בשלוות אדם מצליח להשתחרר מהן וכל שכן בענייני אמונה.

הערת המתרגם: שמות יט ו.

הערת המתרגם: כלומר: שממלכתיותינו וקדושתינו נעשת על ידי ידיעתנו את ה' ידיעה הכרתית יסודית.

הערת המתרגם: דברים ד לה.

הערת המתרגם: שם ד לט,

הערת המתרגם: שם יא יג.

הערת המתרגם: שמות כג כה.

הערת המתרגם: דברים יג ה.

הערת המתרגם: "נשאנא", ובר"ש "גדלו" וט"ס הוא.

הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "לשמש ולירח" ואין צורך כי הדברים פשוטים.

הערת המתרגם: לעיל פרק כט.

הערת המתרגם: הגלוי ונראה לנו, ואין לשלול שיהו עוד סיבות נעלמות מאתנו.

הערת המתרגם: "אנס" רגיעה נפשית [שמז] והרגשת נחת. ובר"ש "נוטה" ואינו נכון.

* . והן הן דברי ויקרא רבה פרשה כב ה: ר' פנחס בשם ר' לוי אמר משל לבן מלך שגס לבו עליו והיה למד לאכל בשר נבלות וטרפות אמר המלך זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא נדור, כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודה זרה במצרים, והיו מביעים קורבניהם לשעירים... ואין שעירים אלא שדים... אמר הקב"ה יהו מקריבין לפני בכל עת קורבנותיהן באהל מועד, והן נפרשין מעבודה זרת ע"ש. וכתב רבנו בהלכות תמורה פ"ד הל' יג ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים, וכן הוא אומר הלא כתבתי לד שלישים במועצות ודעות.

הערת המתרגם: שמות כה ח. ודברי רבנו הן דברי חו"ל ביבמות ו ב: לא מן המקדש אתה מתייירא אלא ממי שהזהיר על המקדש.

הערת המתרגם: שם כ כד.

הערת המתרגם: ויקרא א ב.

הערת המתרגם: שמות כב יט.

הערת המתרגם: שם לד יד.

הערת המתרגם: שם כוח מא.

הערת המתרגם: מעשר ראשון ללוים. ראה הלכות מעשר פ"א הל' א. ועשרים וארבע מתנות כהונה נסקרו בהלכות ביכורים פרק א.

הערת המתרגם: בר"ש "והגיעה התחבולה בזאת הערמה האלוהית".

הערת המתרגם: "אעתקאדנא" ובר"ש "באומתנו" ואינו נכון.

* . שים לב לפירוש רבנו לאבות פ"א מ"ב בפירוש "ועל העבודה".

הערת המתרגם: כגון דם העולה למטה מן החוט ודם החטאת למעלה מן החוט, ואלה שחיטתן בצפון וקדשים קלים בכל מקום בעזרה וכיוצא מדיוקי מעשה העבודה. ובר"ש "מבוארות" ואינו נכון.

הערת המתרגם: שמות יג יז-יח. וראה לעיל בחלק זה פרק כד. ומאמר תחיית המתים מהדורתי קטע ט.

הערת המתרגם: לסבלו ולהתגבר עליו, כי גם המחשבה כוח גופני.

הערת המתרגם: אפשר: שיתחנך.

הערת המתרגם: כלשון הכתוב במדבר יג כח.

הערת המתרגם: "תשג'עת אנפסהם" ובר"ש "עד [שמח] שילמדו גבורה" ולא בן ולא דק.

הערת המתרגם: "ושעת' אלג'סם" אפשר "ונוול הגוף". ובר"ש "ומיעוט הנאות הגוף. מהרחיצה וכיוצא בהם" ואין צורך לכל זה.

הערת המתרגם: במדבר ט כג

הערת המתרגם: בר"ש "החלק הזה מן התורה" ולא דק.
הערת המתרגם: שמות יג כא-כב.
הערת המתרגם: כלומר: ההבטחה בשכר והאיום בעונש. והדברים ברורים. ור"ש הכניס פירוש וכתב "היעודים הטובים אשר יעד על שמירת המצוות והיעודים הרעים אשר יעד על העברות".
הערת המתרגם: השקפתינו וסברתינו.
הערת המתרגם: דברים ה כו.
הערת המתרגם: בהקדמתו לאבות הפרק השמיני. ובהלכות תשובה פרק ה. וראה לעיל בחלק זה פרק כ.
הערת המתרגם: על דרך הכתוב=מלכים א יג לג.
הערת המתרגם: דברים יב כו.
הערת המתרגם: שם יב יג.
הערת המתרגם: שמות כח א.
הערת המתרגם: "הרעהם" ובר"ש [שמט] "השתדלותם והתחזקם"
הערת המתרגם: שמואל א טו כב.
הערת המתרגם: ישעיה א יא.
הערת המתרגם: ירמיה ז-כב-כג.
הערת המתרגם: אפשר: הוסבו.
הערת המתרגם: ירמיה ה יב וכבר לעיל בחלק זה פרק יז ייחס רבנו אימרה זו לתופשי שיטת אפיקורס בישראל.
הערת המתרגם: ראה ירמיה ז ט-י.
הערת המתרגם: שם ז ד.
הערת המתרגם: לקמן פרק מו.
הערת המתרגם: שמות טו כו וכה.
הערת המתרגם: ראה שבת פז ב. סנהדרין נו ב.
הערת המתרגם: ח"ב פרק לא.
הערת המתרגם: תהלים נ ז-ט. והשווה פירושי רס"ג מהדורתי שם.
הערת המתרגם: "תדברה" כלומר: שקול כיוון זה והפעילהו בכל מקום. ובכמה מקומות תרגמתי "וכלכלהו" ובר"ש "והשתכל בו", ותרגום נאה הוא. [שנ]

פרק [לג]

ועוד מכלל מטרות התורה השלמה עזיבת התאוות והזילזול בהן, וצימצומן עד כמה שאפשר, ושלא ידרוש מהן אלא ההכרחי. וכבר ידעת כי רוב להיטות ההמון והתפקרותם אינה אלא בזלילה במאכל ובמשתה ובתשמיש, וזה הוא המבטל את שלמות האדם הסופית, והמזיק לו גם בשלמותו הראשונית , המפסיד רוב מצבי אנשי הערים והנהגת הבית.

כי ברדיפה אחר עצם התאווה, כדרך שעושים הסכלים :

יבטלו התשוקות העיוניות,

ויפסד הגוף ויאבד האדם בטרם בוא עתו הטבעי לו ,

ויתרבו הדאגות והיגונות,

ויתרבו הקנאות והשנאות והמחלוקות על נישול מה שביד הזולת,

- גורמי כל זה, מפני שהסכל עושה את ההנאה בלבד תכלית הדרושה לשמה ולעצמה.

ולפיכך ניהל אותנו ה' יתרומם שמו בתתו לנו מצוות המבטלות את התכלית הזו , ומטות את המחשבה מהן בכל אופן , ומנע מכל מוח שמביא ללהיטות ולסתם תאווה .

וזו מטרה גדולה ממטרות התורה הזו, הלא תתבונן מקראות התורה היאך ציוותה בהריגת מי שנראה בעניינו שהוא מפריז בדרישת תאוות האכילה והשתייה, והוא בן סורר ומורה , והוא אומרו: זולל וסובא , וציווה לסקלו ולמהר להכריתו בטרם יחמיר עניינו ויאבד רבים ויקלקל תכונות צדיקים ברוב תאוותנותו .

וכן מכלל מטרות התורה העדינות והגמישות , ושלא יהא האדם בעל עקשנות וגסות, אלא בעל היענות ומשמעת וישוב הדעת וגמישות. כבר ידעת מצוותו יתעלה:

ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד

הסכת ושמע ישראל ,

אם תאבו ושמעתם .

ואמר בגמישות לקבלת מה שראוי לקבלו"

ושמענו ועשינו ,

ונאמר בכך על דרך המשל משכני אחריך נרוצה .

וכן ממטרות התורה, הטהרה והקדושה. כוונתי בכך הזנחת התשמיש וההתרחקות ממנו ומיעוטו ככל האפשר כמו שאבאר .,

כאשר ציווה יתעלה לקדש את האומה לקבלת התורה, ואמר וקידשתם היום ומחר, אמר אל תיגשו אל אשה . הנה ביאר כי הקדושה - הזנחת התשמיש, כמו שביאר גם שעזיבת שתית היין קדושה, באומרו בנזיר קדוש יהיה .

ולשון ספרא והתקדשתם והייתם קדושים זו קדושת [שנא] מצוות.

וכמו שקראה התורה קיום המצוות הללו "קדושה וטהרה", כך קראה את העברה על המצוות הללו ועשיית הרעות "טומאה", כמו שאבאר.

אשר לניקיון הבגדים ורחיצת הגוף וסילוק הלכלוכים, גם זה ממטרות התורה הזו, אבל לאחר טיהור המעשים וטיהור הלב מן ההשקפות המטמאות והמידות המטמאות .

אבל ההסתפקות בניקיון החיצוני, ברחיצה וטהרת הבגדים עם התאוותנות בתענוגות וההפקרות במאכלים ובתשמיש, יש בו תכלית התיעוב. אמר ישעיה בכך המתקדשים והמטהרים אל הגנות אחר אחת בתוך אוכלי בשר החזיר וגו' , אמר שהם מטהרים ומתקדשים במקומות הגלויים וברשות הרבים, אלא שהם מתייחדים בחדרים ובתוך בתיהם במריהם, והם הפקרותם באכילת האיסורים החזיר והשקץ והעכבר.

ושמא רומז באומרו 'אחר אחת בתוך', להתייחדות בביאות האסורות.

מסקנת הדברים, כי חיצוניותם נקיה מפורסמת הנקיות והטהרה, אבל פנימיותם הרי הם עם תאוותיהם ותענוגי גופותיהם. ואין זו מטרת התורה. אלא המטרה הראשונית צמצום התאוות, וניקיון החיצוניות אחר ניקיון הפנימיות.

וכבר העיר שלמה על מי שעושה העיקר רחיצת הגוף וטהרת הבגדים, בעוד המעשים מטונפים והמידות רעות, ואמר, דור טהור בעיניו ומצאתו לא רחץ, דור מה רמו ועפעפיו יינשאו .

וכאשר תתבונן גם במטרות הללו אשר הזכרנו בפרק זה, יתבררו לך טעמי מצוות רבות שהיו טעמיהן בלתי ידועים לפני ידיעת מטרות הללו, כמו שאבאר לקמן.

הערות:

הערת המתרגם: ראה לעיל בחלק זה פרק ח. ופרק יב.

הערת המתרגם: בר"ש "ושלותם" וט"ס הוא. ושמא צ"ל "ושילוחם".

הערת המתרגם: וראה גם לעיל בחלק זה פרק כז.

הערת המתרגם: "אלג'אהליה" - מונח המבטא בערבית יותר מסתם סיכלות, אלא סיכלות פראית של מחוסר כל נימוס או תבונה.

הערת המתרגם: "לו" לאותו הגוף לפי מכנהו ובריאות הוריו וכדומה. ובר"ש הושמטה. וראה גם הלכות דעות פ"ד ובסיכום שם הל' כ.

הערת המתרגם: "אנתזאע" לקיחה על ידי מרמות ותחבולות רשע. ולכן העדפתי לתרגם"נישול" ובר"ש "לקחת".
הערת המתרגם: הכוונה להגבלות הזלילה על ידי איסורי מאכלות מסוימים, והגבלת התשמיש על ידי אסור הזנות. ואף באשה המיוחדת לו ע"י חופה וקדושין מוגבל ההתר לזמנים ידועים. וראה גם הקדמת רבנו לאבות הפרק הרביעי.
הערת המתרגם: כלומר: ואם אינן מבטלות התכלית הזו שהיא השקיעה בגרגרנות לכל מיניה, הרי בכל אופן מטות הן ממנה. ור"ש כנראה מתוך אי הבנה תרגם"בכל צד".
הערת המתרגם: אפשר "לתאוותנות ולעצם ההנאה".
הערת המתרגם: דברים כא יח.
הערת המתרגם: שם כא כ.
הערת המתרגם: אפשר: בטרם יעצמו דרישותיו. ובר"ש "קודם שיגדל ענייני".
הערת המתרגם: ראה סנהדרין פ"ח מ"ה ובגמרא שם דף עב א. ורבנו הוסיף כאן טעם החשש לשחיתות המידות של בני נוער אחרים. כי השחיתות וההפקרות מחלות מתדבקות, כידוע, לא רק בבני התשחורת, אלא אף ואפשר יותר במהודרים. וראה גם לקמן פרק מא.
הערת המתרגם: הכוונה עדינות נפשית וגמישות מידות, שיהא עשוי להכנע לאמת לאמיתה ללא עקשות חומרנית. ואף לאמת שלו הוא שהגיע אליה מתוך הסתכלות מעמיקה. ובר"ש "מכלל התורה תרבות ושיהיה האדם נשמע לחבריו" ולא דק, כי אין המדובר. לחבריו אלא לאמת. ואף בכל יתר המשפט לא דק בתרגומו.
הערת המתרגם: דברים י טז.
הערת המתרגם: שם כז ט.
הערת המתרגם: ישעיה א יט.
הערת המתרגם: דברים ה כד.
הערת המתרגם: שיר השירים א ד. וראה גם רבה שם.
הערת המתרגם: לקמן פרק מט.
הערת המתרגם: שמות יט י.
הערת המתרגם: בר"ש הראשונה "אמר" והשניה "ואמר" ואינו נכון. כי השניה פירוש לקדוש האמור תחילה.
הערת המתרגם: שמות יט טו.
הערת המתרגם: במדבר ו ה.

הערת המתרגם: ויקרא יא מד. [שנא] וראה לקמן פרק מז וראה גם ספר המצוות כלל רביעי. והלכות מאכלות אסורות פרק יז הל' לב. והלכות טומאת אוכלין פט"ז הל' יב.
הערת המתרגם: בר"ש הוסיף "הזיעה".
הערת המתרגם: ראה גם הלכות מקוות פרק יא הל' יב. ואפשר: ההשקפות הטמאות והמידות המטמאות.
הערת המתרגם: ישעיה סו יז.
הערת המתרגם: משלי ל יב-יג.

פרק [לד]

ממה שאתה צריך לדעת עוד, כי אין התורה מביטה על הבודד , ולא יהיה הציווי כפי הדבר המועט, אלא כל מה שרצוי להשיגו, השקפה או מידה או מעשה מועיל, אין מביטים בו אלא לדברים שהם הרוב.
ואין שמים לב לדבר מועט האירוע, ולא לנזק שיהיה ליחיד מבני אדם בגלל אותה הגזרה וההנהגה התורתית. כי התורה היא דבר אלוהי, ויש לך ללמוד מן הדברים הטבעיים אשר אותם התועליות הכלליות המצויות בהן, יש בכללן ומתחייב מהן נזקים אישיים. כמו שנתבאר בדברנו ודברי זולתנו.
ועל פי הבחנה זו, כך אל תתפלא שאין מטרות התורה מתקיימים בכל אחד ואחד, אלא מתחייב בהחלט שימצאו [שנב] אנשים שאיו אותו הניהול התורתי מביא להם שלמות, כי הצורות הטבעיות המיניות לא יושג כל מה שמתחייב מהן בכל אחד ואחד, כי הכל מאלוה אחד ופועל אחד, נתנו מרועה אחד , והפך זה נמנע, וכבר ביארנו כי לנמנע טבע קבוע לא ישתנה לעולם.
ועוד על פי הבחנה זו לא יתכן שיהו המצוות נרשמות כפי שינויי מצבי בני אדם והזמנים, כמו הרכבת התרופה, שמיוחדת הרכבה לכל אדם כפי מזגו באותה העת , אלא ראוי שתהא ההנהגה התורתית מוחלטת כללית לכל, ואף על פי שיהא זה חיובי ביחס לאנשים, וביחס לאחרים אינו חיובי , כי אלו היו לפי היחידים, יהיה הפסד לכל, ונתת דבריך לשיעורין .
ומפני זה אין ראוי שיוגבלו הדברים המכוונים מטרה ראשונה שבתורה, לא בזמן ולא במקום, אלא יהיו הדינים החלטיים באופן כללי, כמו שאמר יתעלה 'הקהל חוקה אחת לכם' , אלא מכוון בהם התועליות הכלליות שהן על הרוב כמו שביארנו.
ואחר שהקדמתי הקדמות הללו, אחל לבאר את אשר נתכוונתי לבאר.
הערות:

הערת המתרגם: כלומר: שהתורה הביטה לתועלת הכללית הצומחת מן המצוות, אע"פ שיש בודדים שידמה להם בשרירות לבם שהיא פוגעת בהם. לדוגמה, התורה אסרה גרושה לשבט משרתי ה' בשל מעמדו הרם של משרת ה'. כי בדרך כלל אדם מגרש את אשתו כי מצא בה ערוות דבר, כהגדרת הכתוב, ואם זה מוציא רשעה מביתו, ולמחרת מוצא הוא את זה שהכניס אותה "המוסרית" לביתו עומד ומשרת לפני המזבח, איזה רגש יהיה בלבו למקדש ולעצם עבודת ה' בכלל. אע"פ שאפשר שימצא כהן אשר החיים המיניים שלו אינו מוסתרים בין ירכותיו, שלא ניבטים במצחו, ויראה עצמו נפגע מן החוק. כדרך חוקי הטבע, הגשמים יורדים לתועלת הכלל אע"פ שנפגעים הולכי דרכים ודיירי הבקתות שבשרון. ובר"ש "לדבר הזר" ולא דק.

הערת המתרגם: בר"ש "התורה" והוא אפשרי, אם כי בדרך כלל משתמש רבנו למושג "תורה" במונח "שריעה" ולא "תשריע", והעניין ברור ופשוט.

הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פי"ב, שההפסד האישי הפרטי הייחודי הוא צורך הקיום המיני הכללי. אף שאותו הפרט כאלו ניזוק הרי מבחינה כללית, וירא [שנב] אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד.

הערת המתרגם: כלומר: שלמות הצורה האנושית האדמית אשר הוגדרה כבר בח"א פ"א אינה ניתנת להיות נישגת בכל המין, כי המושג "מין" אינו מצוי אלא במחשבה, אבל אינו קיים מחוץ למחשבה, ויש רק פרטים, אחדים, ואלה הם משיגי השלמות כל אחד כפרט.

הערת המתרגם: קהלת יב יא.

הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק טו.

הערת המתרגם: כאן ניבטת רמתו המדעית של רבנו ברפואה, שלא רק שאין לתת לשני בני אדם הסובלים ממחלה דומה רישום אחיד, אלא אפילו לאותו אדם אי אפשר לתת לו אותו רשימון כל פעם שמתעורר אצלו התקף אותה המחלה. אלא יש לראות את החולה יום יום באשר הוא שם.

הערת המתרגם: כפי שהדגמתי לעיל הערה

הערת המתרגם: ראה שבת לה ב. חולין ט א.

הערת המתרגם: במדבר טו טו.

חלק שלישי

פרק [לה]

כבר חילקתי את כל המצוות כפי המטרה הזו לארבע עשרה קבוצות.

הקבוצה הראשונה
כוללת את המצוות שהם השקפות יסודיות, והם אשר מנינום בהלכות יסודי התורה.
ומן הקבוצה הזו גם השבועה * והתשובה והתעניות כמו שאבאר. ואין לומר במתן ההשקפות האמתיות והמועילות בדעות התורתיות מה תועלתן, כמו שביארנו.
הקבוצה השניה
כוללת את המצוות התלויות באיסור עבודה זרה, והם אשר מנינום בהלכות עבודה זרה.
ודע שכלאי בגדים וערלה וכלאי הכרם גם הם מן הקבוצה הזו כמו שיתבאר. וגם הקבוצה הזו טעמה ידוע, לפי שהם כולם לקביעת ההשקפות האמיתיות והשרשתן בהמון במשך השנים
הקבוצה השלישית
כוללת את המצוות התלויות בהכשרת המידות, והם אשר מנינום בהלכות דעות.
וידוע כי במידות הטובות יהיו תקינים יחסי בני אדם וקיבוציהם, אשר זה הכרחי לסדירות מצבי בני אדם.
הקבוצה הרביעית
כוללת את המצוות התלויות בצדקות ובהלואות ובגמילות [שנג] חסדים , וכל הנמשך עם זה, כגון הערכים והחרמים ודיני המלווה, והעבדים וכל המצוות אשר מנינום בספר זרעים, חוץ מן הכלאים והערלה .
וטעם כל אלו ברור, כי תועלתם חוזרת לכל לחלופין , כי העשיר היום הוא או זרעו עני למחר, והעני היום הוא או זרעו עשיר למחר .
הקבוצה החמישית
כוללת את המצוות התלויות במניעת העושק והעוול, והם שכולל אותם ספר נזיקין מחיבורנו.
ותועלת קבוצה זו ידועות.
הקבוצה הששית
כוללת את המצוות התלויות בעונשין , כגון דין גנב וגזלן, ודין עדים זוממין, ורוב מה שמנינו בספר שופטים.
ותועלת אלה פשוטה וברורה, לפי שאם לא יענש המזיק לא יסתלקו הנזקים כלל, ולא ירתע כל מי שזומם להרע. ולא כקלות דעת מי שדימה כי זניחת העונשין רחמים על בני אדם, אלא היא עצם האכזריות עליהם והפסד סדר המדינה, אלא הרחמים מה שציווה בו יתעלה: שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך .
הקבוצה השביעית

כוללת דיני ממונות התלויות בעסקי בני אדם זה עם זה, כגון העסקות והשכירות והפיקדונות והממכר והמקח וכיוצא בכך, והירושות מן הסוג הזה, והם המצוות אשר מנינום בספר קנין ומשפטים.
ותועלת קבוצה זו ידועה וברורה, כי ההשתתפויות הממוניות הללו הכרחיות לבני אדם בכל מדינה, והכרחי ליתן חוקי צדק בהתעסקויות הללו, ולהגדירן הגדרות מועילות.
הקבוצה השמינית
כוללת מצוות הימים האסורים כלומר: שבתות וימים טובים .
וכבר ביאר הכתוב טעם כל יום מהן והזכיר סיבתו, ושהוא להשגת השקפה או למנוחת גוף, או לכללות שני הדברים יחד כמר שנבאר לקמן .
הקבוצה התשיעית
כוללת שאר העבודות הכלליות המעשיות, כגון התפילה וקריאת שמע ויתר מה שמנינו בספר אהבה, פרט למילה .
ותועלת הקבוצה הזו ברורה, לפי שהם כולם מעשים המחזקים ההשקפות באהבת ה' ובמה שצריך להיות בדעה עליו וליחס לו ,
הקבוצה העשירית
כוללת את המצוות התלויות במקדש וכליו ועובדיו, והם המצוות אשר מנינום במקצת ספר עבודה.
וכבר הזכרנו לעיל תועלת הקבוצה הזו.
הקבוצה האחת עשרה
כוללת את המצוות התלויות בקורבנות, והם רוב המצוות אשר מנינום בספר עבודה וספר קורבנות.
וכבר הזכרנו לעיל תועלת הציווי בקורבנות באופן כללי, והכרחיות הדבר באותו הזמן .
הקבוצה השתים עשרה
כוללת את המצוות התלויות בטומאות ובטהרות, והם כולם המטרה בהם באופן כללי ההרחקה מלהכנס למקדש, כדי שיהא לו בנפש רוממות ויראה ואימה כמו שאבאר .
[שנד]
הקבוצה השלש עשרה
כוללת את המצוות התלויות באיסור המאכלות וכל התלוי בהן, והם המצוות אשר מנינום בהלכות מאכלות אסורות והלכות שחיטה* .

ונדרים ונזירות מן הקבוצה הזו. והכוונה בכל אלה הפסקת התאוותנות וההפקרות בדרישת היותר ערב ועשיית תאוות האכילה והשתיה תכליות כמו שביארנו בהקדמת אבות בפירוש המשנה .

והקבוצה הארבע עשרה

כוללת את המצוות התלויות באיסור מקצת הביאות, והם אשר מנינום בספר נשים והלכות איסורי ביאה וכלאי בהמה מן הקבוצה הזו.

וגם באלה הכוונה מיעוט התשמיש וריסון גאות תאוות המשגל ככל האפשר, ושלא לעשות את הדבר תכלית כמעשה הסכלים כמו שביארנו בפירוש מסכת אבות , וגם המילה מן הקבוצה הזו.

וכבר ידוע שכל המצוות נחלקות לשני חלקים:

עברות שבין אדם לחברו,

ועברות שבין אדם למקום .

אותם שהם בין אדם לחברו מן הקבוצות הללו אשר חלקנום ומנינום, הם הקבוצות החמישית והששית והשביעית ומקצת הקבוצה השלישית.

ושאר הקבוצות הן בין אדם למקום.

והוא, שכל מצווה, בין שהייתה ציווי או אזהרה, אשר המטרה בה הקניית מידה מסוימת, או השקפה, או תיקון מעשים מיוחדים לאדם עצמו להביאו לשלמות, הרי הם קוראים אותה שבין אדם למקום , ואף על פי שהיא באמת מובילה לדברים שבין אדם לחברו, אבל אחרי מיצוע דברים רבים ובהבחנות כלליות, ואינה נוגעת בנזקי הזולת באופן ישיר , והבן זה.

ואחרי שהודעתי טעמי הקבוצות הללו אשוב להתחקות במצוות כל קבוצה מהן ממה שאפשר לחשוב שאין בה תועלת או שהיא גזרה בלתי מושכלת כלל, ואבאר טעמה ונקודת התועלת שבה, פרט לאותם האחדים אשר לא השגתי המטרה בהן עד כה .

הערות:

הערת המתרגם: ר"ש התחיל "ראיתי לחלק" ואין זה לפי המקור.

הערת המתרגם: מעניין הוא מספד ה"יד" החביב על רבנו, כי גם את ספרו היד החזקה חלק לארבעה עשר ספרים בחלוקה שונה מזו. ואת הקדמתו לספר המצוות חלק לארבעה עשר כללים.

* . בכ"י ב, מ, ליתה "השבועה" ונראה שחסרה בטעות הלבלר, שכן איתה לקמן בפרק לו.

הערת המתרגם: בספר מדע.

הערת המתרגם: בספר זמנים.

הערת המתרגם: "פי אעתקאד אלשריעה" כלומר: בקביעת הדעות שרצתה התורה להשריש בנו ולהחדיר לתודעתנו. ובהתאם להגדרת רבנו לעיל ח"א פרק נ מהו "אעתקאד" נמנעתי מלתרגם"אמונה". ובר"ש "כאמונת התורה".

הערת המתרגם: בספר זרעים.

הערת המתרגם: בהלכות מעשר שני מספר זרעים ובהלכות מאכלות אסורות מספר קדושה. וראה גם לעיל פרק כו.

הערת המתרגם: אפשר גם"לחיזוק" ובר"ש "לאמת"

הערת המתרגם: בר"ש "לנצח בהמון ".

הערת המתרגם: בר"ש הושמטה. [שנג]

הערת המתרגם: "תוסעה" להטיב ולהרחיב זה לזה בכל השטחים. ותרגמתי "גמילות חסדים" שהיא לדעתי כוללת את כולן. ובר"ש "ובמתנות" ויש בתרגום זה צמצום המונח.

הערת המתרגם: בספר הפלאה.

הערת המתרגם: שנכללו בקבוצה השניה.

הערת המתרגם: ראה גם פירוש רבנו למסכת פאה פ"א מ"א, ראה שם מהדורתי.

הערת המתרגם: ראה שבת קנא ב. גלגל הוא שחוזר בעולם.

הערת המתרגם: "אלקצאצאת" ובר"ש הראשונה "בדיני ממונות" והשניה "התשלומין " ואינו נכון.

הערת המתרגם: ובר"ש "החוטא והחומס" ולא דק.

הערת המתרגם: דברים טז יח.

הערת המתרגם: "מעאמלאת" כולל כל סוגי ומיני העסקות וההתעסקויות. ובר"ש "כהלוואה" ולא דק, כי ההלוואה מבחינת המצווה כבר קדמה בקבוצה הרביעית, ומבחינה עסקית ממונית הרי היא בכלל "עסקות".

הערת המתרגם: כאן כבר תרגם ר"ש "מעאמלאת" עסקים.

הערת המתרגם: "אלמחט'ורה" האיסורים בעשיית מלאכה. ובר"ש "הידועים" ואיני יודע מה נדמה לו.

הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן משלו "והם אשר ספרנום בספר זמנים".

הערת המתרגם: פרק מג.

הערת המתרגם: שנכללה בקבוצה הארבע עשרה.

הערת המתרגם: שהוא מטיב ליודעיו ויודעי מצוותיו ומקיימיהן, ומעניש לעובריהן.

הערת המתרגם: שהוא עונה לכל קוראיו אשר יקראוהו באמת.

הערת המתרגם: "פי בעץ"' כי רוב ספר עבודה בקבוצה דלקמן בסמוך. ובר"ש הושמט.

הערת המתרגם: בחלק זה פרק לב.
הערת המתרגם: בזמן [שנד] מתן תורה.
הערת המתרגם: לקמן פרק מז.
* . בכ"י ב, מ, ל"ג "והלכות שחיטה" וחיסרון הנכר הוא, שכן איתה לקמן בפרק מח.
הערת המתרגם: סוף הפרק הרביעי, ראה שם מהדורתי, וראה גם לעיל בחלק זה פרק ח ופרק יב הסוג השלישי.
הערת המתרגם: "אלגאהליה" וראה לעיל פרק לג הערה .
הערת המתרגם: בר"ש "מצוות" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה כיפורים פ"ח מ"ז. וראה גם הלכות תשובה פ"ב הל' ט.
הערת המתרגם: לא שהם בין אדם למקום ממש, ולא שיש למקום תועלת בכך, וראה לעיל פרק יג הערה *
הערת המתרגם: כי הזלזול במצוות שבין אדם למקום גורמת לשחיתות מחשבתית והרגשת לית דין ולית דיין, והרגשה זו נזרעת גם בסביבתו של הגרעין הראשי ונובטת שמיר ושית שמהם ניזקת כל החברה.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "מצווה מצווה".
הערת המתרגם: בר"ש "שהיה דין " ולא דק.
הערת המתרגם: ולקמן בסוף פרק מט כתב רבנו כי מה שנעלם ממנו טעמן הוא מפני שאין אנו יודעים פרטי הליכות ומנהגות הדורות ההם, ואילו ידענום היינו יודעים את התועלת העצומה שיש בכל פרט מפרטי המצוות ופעולתן לטיהור נפש האדם דעותיו מידותיו והליכותיה ע"ש, וסיים כי באופן כללי אפשר לאדם הנבון להבין טעמיהן, מרוח הדברים שכתב הוא כאן.

פרק [לו]

המצוות אשר כללתן הקבוצה הראשונה: [השקפות]
והם ההשקפות אשר מנינום בהלכות יסודי התורה, כולם טעמם ברור. התבונן בהם אחת אחת תמצא אימות אותה ההשקפה ושהוא דבר שהוכח.
וכן כל מה שבא מן הזירוז וההדגשה על הלמידה והלימוד תועלתו ברורה, כי אם לא תושג ידיעה, לא יהא מעשה טוב ולא השקפה נכונה .
וכן כבוד נושאי התורה [שנה] תועלתו ברורה, כי אם לא יהיה להם הידור בנפשות לא יהו דבריהם נשמעים במה שהם מנחים אליו מן ההשקפות והמעשים.
ובכלל מצווה זו גם קניית מידת הבושה, כלומר: אמרו "מפני שיבה תקום".

ומן הקבוצה הזו גם הציווי אשר נצטווינו להישבע בשמו , והוזהרנו על שבועת שקר ועל שבועות שוא , כל זה טעמו ברור שהוא רוממות לו יתעלה, והנה כל המעשים הללו מביאים סבירת רוממותו.

וכן הציווי אשר נצטווינו לשווע אליו יתעלה בעת כל צרה, כוונתי אמרו והרעותם בחצוצרות, הוא מן הקבוצה הזו, לפי שהיא פעולה שבה מתבססת ההשקפה האמתית, והיא שהוא יתעלה משיג מצבינו ובידו להטיבם אם נהיה נשמעים, ולהפסידם אם מרינו, ולא נהיה בדעה שזה מקרה ודבר שאירע. וזה הוא עניין אמרו ואם תלכו עמי קרי , כלומר: כאשר אני מביא עליכם את הייסורין הללו עונש לכם, אם תתיחסו לאותם הייסורין יחס של מקרה, אוסיף לכם מאותו המקרה לפי דמיונכם יותר חמור ויותר קשה. והוא אומרו: והלכתם עמי בקרי, והלכתי עמכם בחמת קרי . כי היותם בדעה שזה מקרה, גורם התמדתם על השקפותיהם הנפסדות ומעשיהם הרעים ולא יחזרו בהם, כמו שאמר: הכיתה אותם ולא חלו . ולפיכך נצטווינו להתפלל אליו יתעלה ולהכנע לפניו ולשווע אליו בכל צרה.

ופשוט הוא כי גם התשובה מן הקבוצה הזו, כלומר: מן ההשקפות אשר לא תהא סדירה מציאות אישי התורתיים כי אם בסבירתה, לפי שאי אפשר לאדם, שלא יחטא ויטעה, אם שטעותו בהחשיבו השקפה או מידה שאינן חשובים באמת, או בהתגברות תאווה או כעס . ואם יהיה האדם בדעה שאין מרפא לשבר זה לעולם, יתמיד בתעייתו, ושמא גם יוסיף במריו אם לא תהיה לו עצה . אבל עם הסברא בתשובה יחזור למוטב, וישוב למצב מתוקן ביותר, וליותר שלם ממה שהיה קודם שיחטא.

ולפיכך רבו המעשים המחזקים את ההשקפה הנכונה הזו המועילה מאוד, כלומר: הוידויין, והקורבנות על השגגות , וכן גם על זדון מקצת העברות , והתעניות. והציווי הכללי לשוב מכל חטא היא ההתנתקות ממנו .

וזו תכלית ההשקפה הזו, והנה נתבארו תועליות כל אלה. [שנו]

הערות:

הערת המתרגם: תמצא שהם מאמתים קובעים מחזקים ומשרישים אמתת מציאות ה'. וראה לעיל פרק לה הערה .

הערת המתרגם: ללמוד וללמד. ובספר המצוות עשין יא הקדים ללמד לפני ללמוד, וכך גם בהלכות תלמוד תורה פ"א הל' ב.

הערת המתרגם: שהתלמוד מביא לידי מעשה. קידושין מ, ב. וכן כתב בהלכות תלמוד תורה פ"נ הל' ג. [שנה]

הערת המתרגם: ויקרא יט לב.
הערת המתרגם: וכך גם בספר המצוות עשין ז מנאה מצווה. ודלא כראב"ד ורמב"ן, וראה שם מהדורתי הערה . וכן בהלכות שבועות פי"א הל' יא.
הערת המתרגם: כגון הכופר בפיקדון או כל ממון שיש לחברו אצלו ונשבע לשקר.
הערת המתרגם: כגון הנשבע על הידוע שהוא דבר אחר כגון הנשבע על העץ שהוא אבן, או הנשבע על הידוע שהוא הוא כגון הנשבע על האבן שהוא אבן. ומבחינה מילולית יתכן שהיה אפשר תרגם"שבועת ביטוי".
הערת המתרגם: במדבר י, ט. וכן פסק בהלכות תענית פ"א הל' א. אך בספר המצוות עשין נט כתב שעיקר המצווה בפסוק זה להריע על הקורבנות. ע"ש מהדורתי בע'
הערת המתרגם: ויקרא כו כא.
הערת המתרגם: שם כו כז-כח. וכן כתב בהלכות תענית פ"א הל' ג. וראה גם סוף מאמר תחיית המתים, מהדורתי קטע י.
הערת המתרגם: ירמיה ה ג. וראה גם הלכות אבילות פרק יג הל' יב.
הערת המתרגם: כלומר: כל אחד מאנשי התורה, או במילים אחרות כל יהודי, לא יהיו חייו הדתיים התורתיים סדירים ללא הדעה שיש בידו האפשרות לשוב מחטאיו ומן השמים נמחל לו, וכדלקמן.
הערת המתרגם: אלה הם שני סוגי החטא האפשריים או במעשה או במחשבה, ואשר במחשבה נחלקים שוב לשנים או בענייני השקפה או מידות. וראה גם בהלכות תשובה פ"ז הל' ג.
הערת המתרגם: ראה חגיגה טו א כבר שמעתי מאחורי הפרגוד וכו'.
הערת המתרגם: ואין זה סותר את האמור לעיל פרק לב.
הערת המתרגם: כל קורבן אשם. וראה כריתות פ"ב מ"ב.
הערת המתרגם: החרטה עליו וההחלטה שלא יחזור עליו. וראה הלכות תשובה פ"ב הל' ב. שם כתב: ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו'. וכן יתנחם על שעבר, שנאמר כי אחרי שובי ניחמתי, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וגו'. וצריך לתוודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו. [שנו]

פרק [לז]

המצוות אשר כללתן הקבוצה השניה: [עבודה זרה]

הם כל המצוות אשר מנינום בהלכות עבודה זרה. ופשוט הוא שהם כולם להציל מטעויות עבודה זרה ומהשקפות אחרות בלתי נכונות שנשתרבבו עם עבודה זרה, כגון מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר וזולתם מסוגם.

ואם תקרא כל הספרים אשר הזכרתי לך, יתברר לך כי הכישוף שאתה שומע, הם פעולות שהיו עושים אותם הצאבה והכשדים והאשפים , ולרוב היה אצל המצריים והכנעניים , היו מדמים לאחרים בהם, או נדמה להם , שהם פועלים פעולות מופלאות ונפלאות במציאותן אם לאדם אחד ואם לאנשי עיר.

ואותם הפעולות שעושים המכשפים אין ההגיון מחייבם, ולא יאמין השכל שהם גורמים מאומה כלל, כגון שמתכוונים ללקוט צמח בזמן מסוים, או לקחת מדבר פלוני מספר כך ומן השני מספר כך, וזה עניין רחב מאוד, הנני סוקרו לך בשלשה מינים.

האחד ממה שתלוי באחד הנמצאים בין שזה צמה או חי או מתכת .

והשני ממה שתלוי בהגבלת זמן שייעשו בו אותן המעשים.

והשלישי מעשה אנוש שעושים, כגון הריקוד, או הטיפוח בידים, או לצעוק, או לצחוק, או לקפוץ על רגל אחת , או לשכב על הארץ , או לשרוף דבר, או לקטר בקטורת מסוימות או לומר דברים מובנים או בלתי מובנים , כל אלה מיני מעשי הכשפים.

ויש שם מעשי כשפים שלא ישלמו כי אם בכל המעשים הללו כולן, כגון שאומרים, לוקחים כך וכך עלים מצמח פלוני, ותהיה לקיחתן כשהירח במזל פלוני, והוא ביתד מזרח או בזולתו מן היתדות, ולוקחים מקרני בעל חי פלוני או מצואתו או משערו או מדמו שיעור כך, כשהשמש באמצע השמים דרך משל, או במקום מוגדר, ולוקחים ממתכת פלונית או כמה מתכות ומתיכין אותן בצומח כך, והכוכבים במצב כך, ואחר כך תדבר ותאמר כך, כשאתה מקטר באותם העלים וכיוצא בהן לאותה הצורה המותכת, ויארע כך.

ויש שם מעשי כשפים שמדמים שהם נעשים באחד מן המינים הללו.

ורוב מעשי הכשפים הללו מתנים בהן שתהיינה העושות נשים דווקא, כפי שתמצא שאמרו בהוצאת המים כי עשר נשים בתולות לובשות תכשיטים ובגדים אדומים ורוקדות ומדדות לפנים וחוזרות לאחור ורומזות לשמש, ויתר אותם המעשים הארוכים, עד אשר יצאו המים לפי דמיונם.

וכמו שהזכירו כי ארבע נשים מתפרקדות על גביהן ומגביהות רגליהן כשהן מפושקות ואומרות כך ועושות כך כשהן בתנוחה מכוערת זו, ובכך יסתלק הברד היורד על אותו המקום.

והרבה מן השיגעונות וההזיות הללו, לא תמצאם כלל מתנים שיעשום כי אם הנשים.
והכרחי בכל מעשי הכשפים להזדקק לענייני הכוכבים, כלומר: שהם מדמים כי צמח זה הוא מחלק כוכב פלוני, וכך כל חי וכל מתכת [שנז] מייחסים אותו לכוכב. וכן מדמים כי אותן הפעולות שעושים המכשפים הם מיני עבודות לאותו הכוכב, ורצוי לו אותו המעשה או אותם הדברים או הקטורת, ולפיכך עושה לנו את חפצנו. ף
ואחר הקדמה זו שתתברר לך מקריאתך ספריהם המצויים עתה בידינו אשר כבר הודעתיך אותם , שמע דברי.
כיון שהייתה מטרת כל התורה וצירה אשר עליו היא סובבת הוא סילוק עבודה זרה ומחיית עקבותיה, ושלא לדמות בכוכב מן הכוכבים שהוא מזיק או מועיל במאומה מן המצבים הללו הנמצאים לאישי בני אדם , לפי שהשקפה זו היא הגורמת לעבדם , נתחייב בהכרח להרוג כל מכשף, כי המכשף הוא עובד עבודה זרה בלי ספק * , אלא בדרכים מיוחדים מוזרים שלא כדרך עבודת ההמון לאותם האלוהות.
ולפי שכל אותן הפעולות מתנים בהם בדרך כלל שיעשום הנשים, אמר מכשפה לא תחיה . וכן מחמת חמלת בני אדם באופן טבעי על הריגת הנשים, ולפיכך ביאר גם בעבודה זרה דווקא איש או אשה , וחזר ואמר את האיש או את האשה , מה שלא נאמר כיוצא בזה בחילול שבת ולא בזולתה. וטעם הדבר ריבוי החמלה עליהן בטבע.
ולפי שהיו המכשפים מדמים בכשפיהם שיש להם השפעה, ושהם באותן הפעולות מגרשים חיות מזיקות מן הערים, כגון האריות והנחשים ודומיהן, ומדמים גם שהם בכשפיהם מסלקים מיני הנזקים מן הצמחים, כפי שתמצא להם פעולות מדמים שהם מונעים ירידת הברד , ופעולות ממיתים התולעים מן הכרמים כדי שלא ישמידום, וכבר האריכו בהריגת תולעי הכרמים, כלומר: הצאבה באותם דרכי האמורי האמורים בספר עבודת האדמה הנבטית, וכן מדמים שיש להם פעולות המונעות נבילת עלי הצמחים והפירות.
לפיכך בגלל דברים הללו שהיו מפורסמים אז, כלל בדברי הברית כי בעבודת עבודה זרה, ואותן מעשי הכשפים אשר אתם מדמים שהם מרחיקים מכם את הנזקים הללו, בהם יחולו אותם הפגעים בכם:
אמר והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם ,
ואמר ושן בהמות אשלח בם עם חמת זוחלי עפר ,
ואמר פרי אדמתך יירש הצלצל ,
ואמר כרמים תטע ועבדת ויין לא תשתה ולא תאגור כי תאכלנו התולעת ,

ואמר זיתים יהיו לך בכל גבולך ושמן לא תסוך כי ישל זיתך .
כללו של דבר כל מה שחשבו בו עובדי עבודה זרה להשריש עבודתה בדמותם לבני אדם סילוק נזקים מיוחדים, והבאת תועליות מיוחדות, כלל בדברי הברית, כי בעבודתם ימנעו אותן התועליות ויחולו אותם הנזקים.
הנה נתבאר לך אתה המעיין מדוע כיוון הכתוב לאותן פרטי הקללות והברכות הכלולות בדברי הברית וייחדם מכל זולתם. ולכן דע גם ערך התועלת הגדולה הזו.
ולהרחיק מכל מעשי הכשפים הזהיר מלעשות דבר ממנהגיהם, ואפילו ממה שתלוי במעשי הפלחה והרעיה ודומיהן, כלומר: כל מה שאומרים שהוא מועיל, ממה שאין העיון הטבעי מחייבו, אלא נוהג לפי דמיונם בדרך הסגולה , והוא אומרו: ולא תלכו בחוקות [שנח] הגויי , והם שקוראים אותם ז"ל דרכי האמורי , מפני שהם ענפי מעשי המכשפים, לפי שהם דברים שאין הגיון טבעי מחייבם, והם מושכים לעשיית הכשפים אשר הם נשענים לדברים כוכביים בהכרח, ויתגלגל הדבר לרוממות הכוכבים ועבודתם , ואמרו בפירוש, כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי , כוונתם שכל מה שמחייב אותו העיון הטבעי הוא המותר, וזולת זה אסור.
ולפיכך כאשר נאמר אילן שהוא משיר פירותיו טוענו באבנים וסוקרו בסיקרא, הקשו על מעשה זה ואמרו, בשלמא טוענו באבנים, כי היכי דלכחוש חיליה, אלא סוקרו בסיקרא וגו', הנה נתבאר כי סקירתו בסיקרא וכל הדומה לכך ממה שאין הגיון מחייבו אסור לעשותו משום דרכי האמורי.
וכך אמרו בשליא של מוקדשין תקבר, אמרו אין תולין אותה באילן ואין קוברין אותה בפרשת דרכים מפני דרכי האמורי , ועל זה תדון .
ואל יקשה עליך אותן שהתירום כגון מסמר הצלוב ושן השועל , כי אלה באותן הזמנים חשבו בהן שהוכיחם הניסיון, ולכן נעשו משום רפואה, והרי הן כמו תליית ה"פאוניא" על הנכפה, ונתינת צואת כלב לנפיחות הגרון , והעישון בחומץ וב"מרקשיתא" לנפיחויות המיתרים הקשים , שכל דבר שנתאמת ניסיונו כגון אלו, ואף על פי שאין ההגיון מחייבו מותר לעשותו, והרי הוא משום רפואה , והרי הוא ככל המרפים את המעיים.
והבן אתה המעיין את המופלאות הללו שבדברי והישמר בהן, כי לווית חן הם לראשך וענקים לגרגרתיך .
וכבר ביארנו בחיבורנו הגדול כי גילוח פאת ראש ופאת זקן נאסר בגלל היותו עדי כומרי עבודה זרה. והוא הטעם גם באיסור השעטנז, לפי שגם כך היה עדי הכומרין, מאחדים

בין הצומח והחי במלבוש, ותהיה טבעת מאחת המתכות בידו. תמצא את זה מפורש בספריהם

*. והוא גם הטעם באומרו לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה , תמצאהו בספר "טומטום": מצווה שילבש האיש בגד אשה צבוע בשעה שעומד לכוכב נוגה, ותלבש האשה שריון וכלי נשק בעת שעומדת למאדים.

ויש בזה עוד לדעתי טעם אחר, והוא שהפעולה הזו מעוררת לתאוות וגורמת למיני שחיתות .

אבל איסור ההנאה בעבודה זרה פשוט מאוד, לפי שאפשר שיקחנה לשברה ויניחנה ותהיה לו מוקש. ואפילו אילו שברה והתיכה או מכרה לגוי נאסר ליהנות בדמיה.

וטעם הדבר כי רבות מאמינים ההמון בדברים המקריים שהם גורמים עצמיים, כפי שתמצא רוב בני אדם אומרים כי מאז שגר בבית הזה, או מאז שקנה בהמה זו או כלי זה, נתעשר ורב רכושו, ושהם היו מבורכים עליו .

והרי אפשר שיארע [שנט] לאדם מסוים שיצלח מסחרו, או ירבה ממונו מאותם הדמים, ויחשוב שהוא הגורם, ושברכת דמי אותה הצורה שנמכרה הביאה לו את זה, ואז יאמין בה, מה שמטרת כל התורה כולה הפך דעה זו, כפי שמתברר מכל מקראות התורה.

וזהו הטעם עצמו באיסור ההנאה בצפוי נעבד ובתקרובת עבודה זרה ותשמישיה, כדי להינצל מאותה המחשבה, לפי שהייתה אמונתם בה באותם הזמנים חזקה מאוד, ושהיא מחיה וממיתה, ושכל טוב ורע ממנה, כלומר: מן הכוכבים.

ולפיכך חזקה התורה סילוק אותה ההשקפה בבריתות והעדות והשבועות החמורות והאלות האמורות, והזהיר מלקחת דבר ממנה ומלהנות בה, והודיענו יתעלה שאם נתערב משהו מדמיה בממון האדם, שהוא מאבד אותו הממון ומכלהו, והוא אומרו: ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו וגו' , כל שכן להאמין שיש בה ברכה.

ואם תעקוב אחר כל מצווה ומצווה שנאמרו בעבודה זרה תמצאם טעמם ברור, והוא סילוק אותם ההשקפות הנפסדות וההרחקה מהן עד הקצה האחרון.

וממה שנעיר עליו, הוא, שאותם מניחי ההשקפות הכוזבות אשר אין להם יסוד ואין תועלת בהם, מצאו תחבולה לביסוס האמנתם, בכך שהפיצו בין בני אדם שמי שלא יעשה אותה הפעולה המשרישה את אותה האמונה תחול בו מכה פלונית. ופעמים יארע זה במקרה באחד הימים לאיזה אדם, ויחשוב על אותה הפעולה וילך אחר אותה השקפה.

וכבר ידוע מטבע בני אדם בדרך כלל, כי חרדתם ופחדם הגדול אינו אלא על אבדן הממון והבנים, ולפיכך פרסמו עובדי האש באותם הזמנים כי כל אשר לא יעביר בנו ובתו באש ימותו בניו, ואין ספק כי בגלל המפגע הזה מיהר כל אחד לעשותו ברוב החמלה והחשש על הבנים, ובשל פשיטות הפעולה וקלותה, לפי שאין שם מאומה אלא העברתו על האש , ובפרט בהיות עניין הבנים הקטנים מסור לנשים , וידוע מהירות התפעלותן וקלות דעתן בדרך כלל.

ולפיכך התנגדה התורה למעשה זה מאוד, ונאמר בו מן החיזוק מה שלא נאמר בשאר מיני עבודה זרה, למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי , ואחר כך הודיע נביא האמת בשם ה' יתעלה ואמר, כי הדבר הזה אשר אתם עושים כדי שיחיה הבן, במעשה הזה ישמיד ה' את עושהו וישרש זרעו, אמר ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו וגו' .

ודע כי עקבות אותו המעשה נשאר עד היום מחמת פרסומו שהיה בעולם, אתה תראה את המיילדות לוקחות הקטנים בחיתול ושמות מוגמר שאין ריחו טוב על האש, ומנידות את הקטנים על אותו המוגמר מעל האש, וזה ממיני ההעברה באש בלי ספק אסור לעשותו, התבונן נא ערמת מניח ההשקפה הזו, היאך השריש אותה על ידי הדמיון הזה, עד כדי שהתורה התנגדה לו אלפי שנים ולא נמחו עקבותיו.

וכך עשו עובדי עבודה זרה גם בענייני הממון, והנהיגו שיהא אילן אחד לנעבד והיא האשרה, לוקחין יבולה מקריבין מקצתו ואוכלין השאר בבית עבודה זרה, כמו שביארנו בדיני האשרה. וכן חוקקו כי פרי ראשון שמוציא כל אילן שפריו נאכל עושין בו כן, כלומר: מקריבין מקצתו ואוכלין מקצתו בבית עבודה זרה, והפיצו עוד, שכל אילן שאין עושין כן בראשית יבולו ייבש אותו האילן, או יבלו פירותיו, או יתמעט יבולו, או תארע בו מכה; כמו שהפיצו שכל ולד שלא יועבר באש ימות. ומחמת פחד בני אדם על ממונם חשו גם לזה.

ולפיכך התנגדה התורה להשקפה זו וציווה יתעלה לשרוף כל מה שמצמיח עץ פרי [שס] במשך שלוש שנים .

כי מקצתן מניב לאחר שנה. ומקצתן מניב ראשית תנובתו לאחר שנתיים, ומקצתן לאחר שלוש, וזהו על הרוב למי שנוטע כפי שדרך בני אדם לעשות באחד משלושת האופנים הידועים, והם נטיעה והברכה והרכבה , בלי לשים לב למי שזורע נויה או חרצן , כי התורה לא תלתה הדינים אלא בדבר שהוא על הרוב, ולרוב שוהה תחילת יבול הנטיעה

בארץ ישראל שלוש שנים, והבטיח לנו יתעלה כי בהשמדת היבול הזה הראשון ואבודו יוסיף יבול האילן, אמר להוסיף לכם תבואתו .

וציווה לאכול נטע רבעי לפני ה' כנגד אכילת הערלה בבית עבודה זרה כמו שביארנו. וממה שהזכירו עוד קדמוני עובדי עבודה זרה באותו ספר הפלחה הנבטית, שהם היו מרקיבים דברים שהזכירום, ומשמרים בהם הגעת השמש במזלות ידועים ומעשי כשפים רבים, ודימו שאותו הדבר יהיה מוכן אצל כל אחד, וכל זמן שנטע עץ פרי, מפזר סביבו או עמו מאותו הדבר הרקוב, והוא מחיש צמיחת העץ ומניב בזמן קצר שלא כרגיל, ואמרו שזה עניין נפלא, ושהוא על דרך הטלסמות , ושהוא הנפלא בענייני הכשפים להחשת יציאת כל פרי תנובה.

וכבר ביארנו לך והודענוך הרחקת התורה מכל אותם מעשי הכשפים, ולפיכך אסרה התורה כל מה שמצמיחים עצי הפרי שלוש שנים מיום נטיעתם, כך שאין צורך להחיש צמיחתם כפי שהיו מדמים, ואחר שלוש שנים נשלמת יציאת פירות רוב אילני המאכל בארץ ישראל כפי מהלך טבעם, ואין צורך להזדקק לאותו מעשה הכשפים הידוע שהיה אצלם.

והבן גם מופלאה זו.

ומן ההשקפות המפורסמות באותם הזמנים אשר ביסוס הצאבה, שהם אמרו בהרכבת האילנות מין במין אחר, שאם נעשה זה בצומח פלוני ומקטרים בכך ואומרים כך בעת ההרכבה, יבוא מאותו המורכב דבר שמדמים שהוא מועיל תועליות גדולות, עיין מה שאמרו בתחילת [ספר] הפלחה בהרכבת הזיתים באתרוג.

והיותר נכון לדעתי, כי ספר רפואות אשר גנז חזקיהו היה מן הסוג הזה בלי ספק.

וכן אמרו עוד, כי בעת הרכבת מין במין אחר צריך שיהא הענף שרוצים להרכיבו ביד נערה נאה, ואיש יבוא עליה ביאה מכוערת כפי שהזכירו , אמרו ובעת שעוסקים בפעולה זו תרכיב האשה הענף באילן.

ואין ספק כי דבר זה היה מפורסם ולא נשאר אדם שאינו עושה כך, ובפרט כאשר הצמידו לו מתאוות המשגל עם הלהיטות אחר אותם התועליות.

לפיכך נאסר הכלאים, כלומר: הרכבת אילן באילן כדי להתרחק משלוחות עבודה זרה ומתועבות משגליהם היוצאים מגדר הטבע.

ובגלל הרכבת אילן נאסר האיחוד בין כל שני מינים מן הזרעים ואפילו זה על יד זה, וכאשר אתה מתבונן במה שקבלנו בדיני מצווה זו תמצא הרכבת אילן לוקים עליה מן

התורה בכל מקום , מפני שהיא יסוד האיסור, וכלאי זרעים, כלומר: זה על יד זה, אינו אסור אלא בארץ ישראל .
וכן אמרו בפירוש באותו ספר הפלחה, שהיה מנהגם לזרוע שעורים וצמוקים יחד, ודמו שאין הכרם מצליח כי אם בכך, לפיכך אסרה התורה כלאי הכרם וציוותה לשרוף הכל, לפי שכל חוקות הגויים שהיו מדמים שהם סגולות, ואפילו דבר שאין בו ריח עבודה זרה נאסר, כמו שביארנו באומרם אין חולין אותה באילן וגו' .
ונאסרו [שסא] כולן כלומר: חוקותיהם הנקראים דרכי האמורי, בגלל מה שמושכים אליו מענייני עבודה זרה. אם תתבונן במנהגיהם בעבודת האדמה שלהם, תמצא מיני עבודה שמכוונים בהם לכוכבים, ומינים מכוונים בהם לשני המאורות, והרבה שמכוונים עתות הצומח לזריעה, והקטרות והקפות שמקיף אותם הנוטע או הזורע, יש מהם שסובר להקיף חמש הקפות לחכירת הכוכבים , ומהם מי שסובר שבע הקפות לחמשת הכוכבים ולשני המאורות, ומדמים שכל אלה סגולות מועילות מאוד בעבודת האדמה, כדי שיקשרו בני אדם לעבודת הכוכבים,
לפיכך נאסרו כל אותן חוקות הגויים באופן כללי, ואמר ולא תלכו בחוקות הגוי וגו' .
וכל שהיה מהם מפורסם יותר ונתפשט, או שיש בו בפירוש מין עבודה זרה, ייחד בו האיסור, כגון הערלה והכלאים וכלאי הכרם. ואני מתפלא על דברי ר' יאשיה בכלאי הכרם, והוא, הלכה עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד אין ספק שהוא הכיר יסוד השאלה הזו מדרכי האמורי.
הנה נתבאר לך ביאור שאין בו ספק כי איסור השעטנז והערלה והכלאים מחמת עבודה זרה, ושאיסור חוקותיהם הרמוז עליהם מחמת מה שמביאים אליו מעבודה זרה כמו שביארנו.
הערות:
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "ושואל אוב". וראה דברים יח י-יא. וכבר קדם עניין זה בהרחבה לעיל פרק כט.
הערת המתרגם: בר"ש "הכלדים" וראה לעיל פרק כט הערה .
הערת המתרגם: פיכך הוזהרנו במפורש מלעשות כמעשה שני העמים הללו, ויקרא יח ג.
הערת המתרגם: כלומר: הרמאים שבהם היו מדמים לאחרים, והטיפשים שאינם מסוגלים להבחין בין טוב לרע נדמה להם.
הערת המתרגם: מוסב על הכשפים.
הערת המתרגם: אפשר: ולא יאמת השכל.

הערת המתרגם: "מעדן " שם כללי לכל מערכת הדוממים. ופרטי למתכת, וברור שהכוונה כאן מתכת וכדמשמע להלן. ובר"ש "מוצא".
הערת המתרגם: אפשר "מעשים אנושיים" והכוונה ממה שדרך בני אדם לעשות שלא על דרך הכשוף.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט משפט זה.
הערת המתרגם: "אלאסתלקא" עניינה המדוייק להיות מוטל על הארץ. ובר"ש "או שישכב על הארץ פרקדן" ואין במקור הוראה כזו.
הערת המתרגם: ראה ספרי הליכות תימן עמוד והלאה.
הערת המתרגם: בר"ש "מזיעתה". ולא דק מבחינה מילולית. אם כי מבחינת העניין אין זה משנה מאומה. וראה גם הלכות עבודה זרה פי"א.
הערת המתרגם: בעלייתו של כוכב מסוים בפאת מזרח. ותירגמתי צומח, שכך מתרגם הראב"ע בכל מקום.
הערת המתרגם: אפשר: בהנבעת.
הערת המתרגם: כדרך הרקדנים שמדדים [שנז] קדימה ואחורה. ובר"ש "דוחקות אחת חברתה".
הערת המתרגם: בר"ש "שהפעולות ההם אשר בעשותם אותם יעשה להם הכישוף" ובמקור אין זה במשמע. לעיל סוף פרק כט.
הערת המתרגם: ראה גם בהקדמתו לאבות תחילת הפרק השמיני. ובהלכות תשובה פ"ה הל' ב. וראה גם אבי נצר במאמרו "פי מא יצח ומא לא יצח מן אחכאם אלנג'ום".
הערת המתרגם: ראה בהלכות עבודה זרה פ"א הל' א-ב.
* . ראה מה שהקשה הרב משנה למלך על שיטת רבנו בתחילת הלכות שגגות. וראה ספר המצוות מהדורתי האחרונה לא תעשה לד הערה שתירצתי קושיתו על פי דברי רבנו כאן. שהמכשף הוא עובד עבודה זרה ויש בו כרת, ונמנה לבדו כי התורה הפרידתו בשם מיוחד.
הערת המתרגם: שמות כב יז.
הערת המתרגם: דברים יז ב.
הערת המתרגם: שם יז ה.
הערת המתרגם: וכאמור לעיל בפרק זה.
הערת המתרגם: ויקרא כו כב.
הערת המתרגם: דברים לב כד.
הערת המתרגם: שם כח מב.

הערת המתרגם: שם כח לט.
הערת המתרגם: שם כח מ.
הערת המתרגם: אפשר: שיעצו. והעניין המצאת תחבולה להחדרת האמונה בה.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "ולהעמידם לעד".
הערת המתרגם: בר"ש "במעשה העבודה וכיוצא בהן" ואינו ברור.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן [שנח] משלו "והכוחות המיוחדות" ואין לזה יסוד לא במקור ולא במציאות.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "ובחוקותיהם לא תלכו" ואין זה בשום נוסח של המקור. אף לא ברי"ח.
הערת המתרגם: ויקרא כ כג.
הערת המתרגם: משנה שבת סוף פרק ו. ובגמרא שם. וראה תוספתא שבת פ"ז ופ"ח.
הערת המתרגם: וכדלעיל הערה .
הערת המתרגם: שבת סז א. וראה פירוש רבנו למסכת כיפורים פ"ח מ"ד.
הערת המתרגם: חולין עז א.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט שלוש תיבות הללו.
הערת המתרגם: "ט'ן " מחשבה בלתי נכונה. העולה על הלב לכאורה על בסיס של טעות או תעייה.
הערת המתרגם: ראה פרקי משה מהדורת ז, מונטנר עמ' , פס' . ולעצם השיח ראה כתבים רפואיים כרך חמישי עמ' .
הערת המתרגם: ראה פרקי משה מאמר כ"ה עמ' פס' שם תנאים והגדרות.
הערת המתרגם: אפשר: והאייוד. כלומר: להרתיח את החומץ והאדים העולים מועילים.
הערת המתרגם: מובא בספרי הרפואות הערביים העתיקים כתערובת כחול למחלת עינים, ואיני יודע מהו.
הערת המתרגם: בר"ש "למורסות המכות הקשות" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ודברים הללו ומיניהם אינם מועילים כידוע, אלא בזמן שהחולה יודע שמתרפא בדבר בדוק ומנוסה.
הערת המתרגם: משלי א ט.
הערת המתרגם: הלכות עבודה זרה פרק יב הל' ז.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .
* . וראה גם בספר המצוות לאוין מב.
הערת המתרגם: דברים כב ה.

הערת המתרגם: שזה בכלל לא ילבש, ראה נזיר נט א.
הערת המתרגם: וכיון שכן הרי האיסור לכל ימות השנה ללא יוצא מן הכלל. וראה גם בספר המצוות לאוין לט-מ.
הערת המתרגם: ודברים הללו מותרים אע"פ שהם הזיות שוא. ראה הלכות [שנט] עבודה זרה פי"א הל' ה.
הערת המתרגם: ראה עבודה זרה מה א.
הערת המתרגם: מוסב כלפי ה'.
הערת המתרגם: דברים ז כו. וראה עבודה זרה עד א. והלכות עבודה זרה פ"ז הל' ט.
הערת המתרגם: ראה דברים יח י.
הערת המתרגם: "אלשלשעה" ובר"ש "ההרחקה".
הערת המתרגם: סדר עבודתו ראה הלכות עבודה. זרה פ"ו הל' ג. וזו הייתה עבודת המולך.
הערת המתרגם: ראה נזיר נז ב.
הערת המתרגם: ויקרא כ, ג.
הערת המתרגם: שם כ, ה.
הערת המתרגם: בר"ש "נעבד" ואינו נכון. [שס]
הערת המתרגם: אפשר: מהרו
הערת המתרגם: כי הערלה מן הנשרפין. ראה תמורה פ"ז מ"ה.
הערת המתרגם: כי צורות אלה הם הרגילות והמקובלות וראה שביעית פ"ב מ"ו.
הערת המתרגם: של תמרה ושל זית ודומיהן נקראת "נוייה" דומה לערבית. וכ"כ רבנו בהלכות שחיטה פ"ו הל' ז "נוייה" ובדפוס שלא הבינו שיבשו "נזייה".
הערת המתרגם: בר"ש "גרעין או עצם".
הערת המתרגם: ויקרא יט כה.
הערת המתרגם: "טלסם" קמיע לסגולה עקרין, או שרטוט, או כתב מובן או בלתי מובן.
הערת המתרגם: בשעה שכוכב מסוים עולה בפאת מזרח.
הערת המתרגם: בר"ש "המפורסם מכל מה שזכרוהו הוא מה שזכרו" וטעות בקריאת המקור גרם לכל זה.
הערת המתרגם: ראה פסחים פ"ד מ"י ופירוש רבנו שם מהדורתי. כי שם כתב שני פירושים, והאמור כאן מעין הפירוש הראשון שפירש שם.
הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "רוצה בו שלא כדרכה".
הערת המתרגם: וכן פסק בהלכות כלאים פ"א הל' ז. [שסא]

הערת המתרגם: וכן פסק שם הל' א.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן משלו "הכוכבים המשרתים מלבד שני המאורים".
הערת המתרגם: ההקפות הללו ופזור הרקב בכרם שהזכיר רבנו לעיל מעוררים מחשבה למה שהובא בשם הגאונים לעניין פדיון כרם רבעי, ראה שו"ת הריטב"א מהדורתי סי' קמה, ששם כתב הריטב"א שאינו יודע מקורו.
הערת המתרגם: ויקרא כ כג.
הערת המתרגם: ברכית כב א. קדושין לט א.
חלק שלישי

פרק [לח]

המצוות אשר כללה אותן הקבוצה השלישית: [דעות]
הם אשר מנינום בהלכות דעות וכולם תועלתן פשוטה וברורה, לפי שכולן מידות שבהן יתוקן מצב החברות בין בני אדם. וזה ברור עד כדי שאיני צריך להאריך בו.
ודע שגם במקצת מצוות, יש אשר הכוונה בה הקנית מידה מועילה, ואף על פי שהיא מעשה מסוים, וחושבים בה שהיא גזרת הכתוב ללא תכלית, ואנחנו נבארם אחת אחת במקומותיהן. אבל אותם אשר מנינום בהלכות דעות, הם כולם מבואר בהם שהכוונה בהם השגת אותן המידות הנעלוהו [שסב]
הערות:
הערת המתרגם: שם מנה רבנו אחת עשרה מצוות, א. להידמות בדרכיו. ב. להדבק ביודעיו. ג. לאהוב את הריעים. ד. לאהוב את הגרים. ה. שלא לשנא אחים.ו. להוכיח. ז. שלא להלבין פנים. ח. שלא לענות אומללים, ט. שלא להלך רכיל. י. שלא לנקום. יא. שלא לנטור.

פרק [לט]

המצוות אשר כללתן הקבוצה הרביעית: [זרעים]
הם אשר הקיף אותן ספר זרעים מחיבורנו, חוץ מן הכלאים . וכן דין ערכים וחרמים . וכן המצוות אשר מנינום בהלכות מלווה ולווה , ואשר מנינום בהלכות עבדים . כל המצוות הללו אם תתבונן בהן אחת אחת, תמצאם [שסב] גלויי התועלת, לרחם העניים והמסכנים, והחזקת הדלים באופנים שונים , ושלא ילחץ על הנצרך , ולא יכאיב לב אדם שמצבו דחוק .

והנה מתנות עניים עניינם פשוט, וכך עניין התרומות והמעשרות כבר ביאר טעמם כי אין לו חלק ונחלה עמך וכבר ידעת טעם הדבר, שיהא השבט הזה בכללותו מיוחד לעבודה ולימוד התורה, ולא יתעסק בחריש ולא בקציר אלא מיוחד לה', כמו שאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל , ותמצא לשון התורה בכמה מקומות 'הלוי והגר והיתום והאלמנה' , לפי שהוא מונה אותו תמיד בכלל העניים כיון שאין לו רכוש .
אבל מעשר שני ציווה להוציאו במיני המזון בלבד, ודווקא בירושלם , כדי שיהא זה מביא בהכרח לעשות ממנו חסדים , לפי שאי אפשר להוציאו כי אם במאכל ויקל לאדם לקבצו מעט מעט, וגורם להתקבצות במקום אחד, לחזק את האחווה והאהבה בין בני אדם חיזוק גדול.
אבל נטע רבעי הרי עם מה שיש בו מריח עבודה זרה מחמת שהוא קשור בערלה כפי שהזכרנו , הרי הוא נוהג מנהג התרומה והחלה והביכורים וראשית הגז , לפי שניתנו כל הראשיות לה', כדי להשריש מידת הנדיבות ותמעט התאוותנות באכילה וברכישה. וכך הוא העניין עצמו בלקיחת הכהן זרוע ולחיים וקיבה , כי לחיים מראשית גופת החי, והזרוע הוא הימין וגם הוא ראשית מה שמתפצל מן הגופה וקיבה ראשית כל הקרב.
אבל מקרא בכורים יש בו גם מידת הענווה, כי הוא שלוקח הסל על כתפיו , ויש בו ההכרה בחסדי ה' ונעמו, שידע האדם כי מן העבודה שיזכור ימי מצוקתו בזמן שירווח לו, ועניין זה מודגש בתורה הרבה, וזכרת כי עבד היית וגו' , לפי שיש לחוש מן המידות הידועות לכל מי שנתחנך בעושר כלומר: הבעיטה והגאווה והזנחת ההשקפות האמיתיות, פן תאכל ושבעת ובתים וגו' ואמר וישמן ישורון ויבעט וגו' , ומחמת חשש זה ציווה במיקרא ביכורים בכל שנה לפניו יתעלה ובמקום שכינתו .
וכן כבר ידעת הדגשת התורה לזכור תמיד המכות אשר באו על המצרים, למען תזכור את יום צאתך וגו' , ואמר ולמען תספר באזני בנך וגו' , וראוי הוא דבר זה לכך, מפני שהן ההגדות המאמתות נכונות הנבואה והגמול והעונש , וכל מצווה [שסג] המביאה לזכירת אחד מן הנסים או להשרשת אותה הדעה, כבר נודעה תועלת אותה המצווה.
ובביאור אמר בבכור אדם ובכור בהמה ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו וגו' על כן אני זובח לה' וגו' . אבל מדוע היה זה מיוחד בבקר ובצאן וחמור הרי זה פשוט מאוד, מפני שאלה הם בעלי החיים הביתיים שמגדלים אותם והם נמצאים ברוב המקומות, ובפרט בארץ ישראל, ובפרט אצל ישראל, אשר אנחנו כולנו רועים מן האב ומן הסב, רועי צאן היו עבדיך וגו' . אבל הסוסים והגמלים אינם נמצאים אצל הרועים על הרוב, ולא בכל מקום. התבונן במלחמת מדין לא תמצא בה מבעלי החיים אלא בקר וצאן וחמור, כי מין

החמור היה הכרחי לכל בני אדם, ובפרט למי שיש לו עסק בשדה , ויהי לי שור וחמור אבל הגמלים והסוסים אינם נמצאים על הרוב כי אם אצל יחידים ובמקצת מקומות.
אבל עריפת פטר חמור לפי שזה גורם לפדייתו בהכרח, ולפיכך אמרו מצוות פדיה קודמת למצוות עריפה .
אבל כל המצוות אשר מנינום בהלכות שמטה ויובל, יש מהם חמלה וחנינה על כל בני אדם, כמו שאמר ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה וגו' , וכדי שירבה יבול האדמה ותתחזק בהברתה. ומהם חמלה לעבדים ולעניים, כלומר: השמטת כספים והשמטת עבדים.
ומהם דאגה לסדירות הפרנסות באופן תדיר, והוא שתהיה הארץ כולה נצורה שלא תתכן בה מכירה החלטית, והארץ לא תימכר לצמיתות , וישאר רכוש האדם שמור בעיקרו לו וליורשיו, ויאכל יבולו לא יותר . והנה הבאנו טעמי כל מה שכלל ספר זרעים מחיבורנו, פרט לכלאי בהמה ויתבאר טעם זה . וכן המצוות אשר מנינום בהלכות ערכים וחרמים כולם נוהגים בדרך הצדקות מהם דבר לכוהנים ומהם דבר לבדק הבית.
ועוד שבכל זה תושג מדת הנדיבות , ושיקל הממון בעיני האדם במה ששיך לה', ואל יהא כילי , כי רוב השחיתויות הנעשים בערים בין בני אדם אינן אלא מחמת הרדיפה אחר הרכוש וההוספה ממנו והלהיטות אחר הממון.
וכן כל המצוות אשר מנינום בהלכות מלווה ולווה, התבונן בהם אחת אחת תמצאם כולם חנינה ורחמים לעניים וחמלה עליהם, ושלא תבטל הנאה הכרחית במזון, כלומר: לא יחבל רחיים ורכב .
וכן כל המצוות אשר מנינום בהלכות עבדים, כולם חמלה וחנינה לחלש . וחמלה גדולה היא יציאת עבד כנעני לחרות בעת חיסור אחד מראשי אבריו, שלא יכלול בו העבדות והמום , ואפילו בהפלת שן, וכל שכן מה שזולתה , וגם לא הותר להכותו כי אם בשוט או בזמורה וכיוצא בהן כמו שביארנו במשנה תורה , ועם זאת אם הפליא מכותיו עד שהמיתו - נהרג עליו כשאר בני אדם. [שסד]
ואמרו לא תסגיר עבד אל אדניו , הרי עם היות זה רחמים, יש עוד במצווה זו תועלת גדולה, והיא להקנות לנו המידה הנעלה הזו, כלומר: שנתן מחסה למי שביקש חסותנו ונגן עליו, ולא נמסרהו בידי מי שערק מפניו. ולא די בכך שתתן מחסה למי שביקש חסותך, אלא שעוד מוטלת עליך חובה, והיא שתדאג לצרכיו ותטיב לו, ואל תכאיב לבו בדברים, והוא אמרו יתעלה 'עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו' .

והנה קבע דין זה בפחות שבבני אדם והנמוך שבהם במעלה , והוא העבד, כל שכן אם יבקש חסותך אדם רם המעלה, כמה מוטל עליך שתעשה למענו.
וכנגד ציווי זה, שאיש הזדון והרשע אם בקש חסותנו אין נותנים לו מחסה, ואין מרחמים עליו, ואין פורקים מעליו חובה כלל, ואפילו ביקש חסות האדם הגדול והנעלה ביותר, והוא אומרו: מעם מזבחי תיקחנו למות , שהרי זה ביקש חסות ה' יתעלה והחזיק בדבר שהוא מיוחס לשמו, ולא נתן לו חסותו, אלא ציווה למסרו בידי הממונה על הצדק אשר ברח מלפניו, כל שכן אם ביקש חסות אחד מבני אדם שאין ראוי לתת לו חסות ולא לרחם עליו, כי הרחמנות על הרשעים המשחיתים אכזריות על כל הבריות .
אלה הם המידות המאוזנות בלי ספק, אשר הם מכלל חוקים ומשפטים צדיקים . ואינן כמידות הסכלים שהם חושבים אותם מעלות שיש להלל את האדם בהן על התאמצותו ואזרו עוז לכל מי שיזדמן, יהיה עושק או עשוק כפי שהדבר מפורסם בסיפוריהם ושיריהם .
והנה כל מצווה שבאה בקבוצה הזו טעמה גלוי ותועלתה ברורה.
הערות:
הערת המתרגם: כלאי אילן זרעים ובגדים כבר קדמו בפרק לז. וכלאי בהמה יתבארו לקמן בפרק מט.
הערת המתרגם: מספר הפלאה.
הערת המתרגם: מספר משפטים.
הערת המתרגם: מספר קנין.
הערת המתרגם: אם במתת או במלוה או בהמלצה או בעצה [שסב] או אף בעידוד בלבד.
הערת המתרגם: אפשר: ושלא יציק לנצרך.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן משלו "כאלמנה ויתום וכיוצא בהן ".
הערת המתרגם: דברים יד כט. וכתב בהלכות שמיטה ויובל פי"ג הל' יב: ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה, מפני שהובדל לעבוד את ה' וכו'.
הערת המתרגם: "חצאד" ובר"ש "ולא בזריעה" ואיני יודע למה.
הערת המתרגם: דברים לג י. וראה גם הלכות שמיטה ויובל פרק יג הל' יב.
הערת המתרגם: דברים יד כט. טז יא. טז יד. כו יב. כו יג.
הערת המתרגם: רשה גם הלכות חגיגה פ"ב הל' יד.
הערת המתרגם: דברים יד כב-כז.
הערת המתרגם: "דאעיא ללתצדק" אפשר לתרגם צדקה ואפשר גמילות חסדים. והעדפתי כן לפי שאין פוסקין צדקה ממעות ממעשר שני אבל משלמין מהן דברים שהן

גמילות חסדים. ראה הלכות מעשר שני פ"ג הל' כא. ובר"ש "להיות זה מביא בהכרח לעשות ממנו צדקה". וראה לקמן סוף פרק מו.
הערת המתרגם: כלומר: כיון שנצטווינו להפרישו בכל שנה בעת היבול והאסיף, אינו קשה על בעל הבית קיבוצו ואיסופו לאט לאט בכל שנה מכל סוגי היבול. ובר"ש "יקל על האדם לתתו ראשון ראשון " ואיני יודע מה הבין.
הערת המתרגם: בני אדם רבים.
הערת המתרגם: לעיל פרק לז.
הערת המתרגם: מעט לא מובן קטע זה, כי כל אלה לכוהנים, ונטע רבעי לבעלים וטעון הבאת מקום כמעשר שני, וראה הלכות מעשר שני פ"ט הל' א. ושמא כוונתו רק שהוא ראשית היבול הנאכל כמו שכל אלה נקראו ראשית.
הערת המתרגם: דברים יח ג.
הערת המתרגם: כי כשבהמה טהורה מתחילה ללכת פושטת תחילה יד ימין ורגל שמאל ולפיכך הוגדר לפי זה הזרוע האמור בתורה סתם של ימין וראה הלכות ביכורים פ"ט הל' יח. והוא במשנה חולין פ"י מ"ד.
הערת המתרגם: דברים כו א-י.
הערת המתרגם: משנה ביכורים פ"ג מ"ד.
הערת המתרגם: כי מכלל עבודת ה' שיזכור האדם שינויי המצבים בעולם.
הערת המתרגם: דברים ה טו. טז יב.
הערת המתרגם: אפשר: שגדל.
הערת המתרגם: אמנם כך תרגם גם ר"ש, אבל הנכון ההתפתות אחרי היצר וההשליה העצמית.
הערת המתרגם: דברים ח יב-יד.
הערת המתרגם: שם לב טו.
הערת המתרגם: שם טז ג.
הערת המתרגם: שמות י ב.
הערת המתרגם: ראה גם לקמן פרק נ. וראה גם רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר שלישי פ"ו.
הערת המתרגם: שמות יג טו. [שסג]
הערת המתרגם: ראה בראשית מז ג.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט "אצל הרועים".
הערת המתרגם: במדבר לא.

הערת המתרגם: בר"ש "בשדות וביערים".
הערת המתרגם: בראשית לב ו.
הערת המתרגם: שמות יג יג.
הערת המתרגם: משנה בכורות פ"א מ"ז.
הערת המתרגם: שמות כג יא.
הערת המתרגם: אפשר: לתקינות.
הערת המתרגם: בר"ש "שמורה לבעלים".
הערת המתרגם: אפשר: תתקיים.
הערת המתרגם: ויקרא כה כג.
הערת המתרגם: "אלאצל" שהעיקר שמור לבעלים, וכל מכירה אינה אלא חכירה. ובר"ש הושמטה מילה זו.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט ארבע תיבות הללו.
הערת המתרגם: לקמן פרק מט.
הערת המתרגם: כלומר: עם ריבוי הפעולות והשנותן. וראה פירוש רבנו לאבות פ"ג מי"ח מהדורתי.
הערת המתרגם: אפשר: ואל יכלה. וכך תרגם רס"ג בבראשית כג ו. ובר"ש "ולא יקפוץ יד".
הערת המתרגם: שם מנה: להלוות לעני ומך. שלא יגוש אותו. שלא ימשכן בעל חוב בזרוע. להחזיר המשכון לבעליו בזמן שהוא צריך לו, שלא יאחר המשכון מבעליו העני בעת שהוא צריך לו. שלא יחבול אלמנה. שלא יחבול כלים שעושין בהן אוכל נפש. שלא יתן המלווה בריבית.
הערת המתרגם: אפשר: תועלת.
הערת המתרגם: דברים כד ו.
הערת המתרגם: שם מנה: שלא ימכר ממכרת עבד, שלא יעבידנו בפרך, שלא נעבוד בו עבודת עבד, שלא נניח גר תושב לרדות בו בפרך, להעניק לו בצאתו חפשי, שלא יצא ריקם, לפדות אמה עבריה, ליעדה. שלא תמכר, ועוד. כדלקמן.
הערת המתרגם: כלומר: שלא יעשה בו מום וימשיך לשעבדו. ובר"ש "העבדות והביטול".
הערת המתרגם: ובאחד מעשרים וארבעה ראשי אברים העבד יוצא לחרות. ראה הלכות עבדים פ"ה הל' ה.
הערת המתרגם: הלכות עבדים פ"ט הל' ח. [שסד] שם כתב רבנו דרשה נאה מאוד.

הערת המתרגם: שמות כא כ.
הערת המתרגם: דברים כג טז.
הערת המתרגם: בר"ש "לעיין בתקוניו" ואינו ברור.
הערת המתרגם: דברים כג יז.
הערת המתרגם: "ואחטהם מנזלה" ובר"ש הושמט משפט זה.
הערת המתרגם: "באג'ל שכ'ץ" ובר"ש "בנכבד שבדברים" ואיני יודע מה נדמה לו.
הערת המתרגם: שמות כא יד. וראה מלכים א ב כח-לד.
הערת המתרגם: בר"ש "בעל הדין " ואינו נכון.
הערת המתרגם: וראה לעיל פרק לה, הקבוצה הששית.
הערת המתרגם: אולי יותר נכון : הצודקות.
הערת המתרגם: דברים ד ח. וראה גם לעיל פרק כו.
הערת המתרגם: "אלג'אהליה" ביטוי המסמל סיכלות פראית של נעדר נימוסים הגיוניים.
הערת המתרגם: כוונת רבנו על הערבים לשבטיהם שמקודשת בעיניהם מתן החסות לכל מי שבקש חסותם, ואפילו מושחת משחית וחוטא, ולוחמים ומוסרים את נפשם למענו.

פרק [מ]

המצוות אשר כללתם הקבוצה החמישית: [נזיקין]
הם אשר מנינום בספר נזיקים, והם כולם בסילוק מיני העוול ומניעת נזקים.
ולעוצם ההקפדה על מניעת הנזקים נתחייב האדם בכל נזק שיגרם על ידי ממונו או שנגרם ממעשיו ממה שהיה יכול לשומרו ולנטרו מלהזיק. ולפיכך נתחייבנו בנזקים הנעשים על ידי בהמותינו, כדי שנשמרם, וכן אש ובור לפי שהם ממעשה האדם ואפשר לו לנטרם ולשמרם כדי שלא יארע מהם נזק.
וכללו דינים אלו מן הצדק מה שאעיר עליו, והוא, כי שן רגל ברשות הרבים פטור, לפי שהוא דבר שאין יכולת לשמרו, וגם מקרה הנזק מהם שם מועט, ומי שהניח דבר ברשות הרבים הוא אשר הזיק לעצמו והביא ממונו לידי אבוד, אבל יהיה חייב על השן והרגל בשדה הניזק.
אבל נזקי הקרן וכל הדומה לה שאפשר לשמרן בכל מקום, ואי אפשר לעוברים ברשות הרבים להישמר מאותם [שסה] הנזקים, הרי דינו כלומר: הקרן שווה בכל מקום. ויש בו חילוק בין תם ומועד, אם הייתה הפעולה הזו באופן מקרי חייב חצי נזק, ואם היה עושה הנזק הזה כבר הורגל בכך ונודע הרי זה חייב נזק שלם.

ונעשה דמי העבד באופן כללי חצי דמי בן חורין בדרך כלל, לפי שאתה מוצא ערכי אדם המרובה שבהן ששים שקלים , ודמי עבד כסף שלושים שקלים .
ומה שהבהמה נהרגת אם הרגה אדם אין זה עונש לה כפי שלועגים לנו המינים , אלא זה עונש לבעליה, ולפיכך נאסר ליהנות בבשרה כדי שיקפיד בעל הבהמה בשמירתה, וידע שאם תהרוג קטן או גדול, בן חורין או עבד, הפסיד דמיה על כל פנים. ואם הייתה מועדת נתחייב כופר נוסף על אבדן דמיה .
והוא הטעם עצמו בהריגת בהמה הנרבעת, כדי שיזהר בה בעל הבהמה וישמרנה כשמירתו אנשי ביתו כדי שלא תאבד לו , כי חמלת בני אדם על ממונם כחמלתם על עצמם, ומקצת בני אדם מעדיף ממונו על עצמו , אבל ההשוואה ביניהם הרי הוא על הרוב, ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו .
וממה שנכלל עוד בקבוצה זו הריגת הרודף, ודין זה כלומר: הריגת מי שזומם לבצע עברה בטרם יעשנה, אינו מותר בשום פנים כי אם בשני מינים הללו, והם רודף אחר חברו להרגו ורודף אחר ערוות אדם לגלותה, מפני שזה עוול שאי אפשר לתקנו אם נעשה, אבל שאר העברות, שיש בהן מיתת בית דין כגון עבודה זרה ושבת, אין בהם עוול לזולת ואינם אלא השקפות, ולפיכך אינו נהרג על היוזמה כי אם עד שיעשה. וכבר ידוע כי איסור התאווה מחמת החמדה, והחמדה מחמת הגזל, וכבר ביארו את זה ז"ל .
אבל השב אבדה הרי הדבר בו ברור, ועם היותה מידה נעלה לתקינות המצבים , הרי גם תועלתו חוזרת בגומלין, כי אם לא תחזיר אבדת זולתך לא תוחזר אבדתך, כשם שאם אתה לא תכבד את הוריך לא יכבדך בנך , וכיוצא בזה הרבה.
אבל מה שרוצח בשגגה גולה, הוא להשקיט נפש גואל הדם, כדי שלא יראה את זה שאירעה המכשלה הזו על ידו. ונתלתה חזרתו במות האיש שהוא הגדול בבני אדם והיותר אהוב על כל ישראל , כי בכך תשקוט נפש הנפגע אשר נהרג קרובו.
כי דבר זה בטבע האדם, כל מי שאירעו מפגע, אם נפגע זולתו בכמותה או יותר חמורה ממנה, מוצא בכך נחמה על פגעו , ואין בפגעי מות בני אדם אצלנו קשה יותר ממות כהן גדול.
אבל עגלה ערופה הרי תועלתה ברורה, כי אשר יביאנה היא העיר הקרובה אל החלל , ועל הרוב ההורג ממנה, וזקני אותה העיר [שסו] מעידים את ה' שהם לא נתרשלו בתיקון הדרכים ושמירתם, וליווי כל עובר אורח, כפי שבא בפירוש. ואף על פי שזה נהרג לא בגלל הזנחתינו התיקונים הכלליים, והרי אין אנו יודעים מי הרג את זה.

והכרחי על הרוב בעת החקירה ויציאת הזקנים והמדידה והבאת העגלה, שתרבה שיחת בני אדם ודיבורם, ואולי בפרסום הדבר יוודע ההורג ויאמר אותו שידע את ההורג או שמע עליו או הורוהו על כך נסיבות 'פלוני הוא ההורג'. כי משיאמר אדם, ואפילו אשה או שפחה, 'פלוני הרגו' לא תיערף העגלה .

וכבר נקבע שאם נודע ההורג ונתעלמו ממנו והעידו ה' על עצמם שאינם יודעים אותו, תהיה בכך עזות גדולה ואשמה חמורה. נמצא כי אפילו אשה אם ידעה היא אומרת, ומשיוודע הושגה התועלת, כי אף על פי שלא יהרגוהו בית דין, יהרגהו המלך, שהוא רשאי להרוג בידים מוכיחות. ואם לא יהרגנו המלך יהרגנו גואל הדם, וימצא תחבולה להתנכל לו להרגו.

הנה נתבאר כי תועלת עגלה ערופה היא גילוי ההורג, ולחיזוק עניין זה שהמקום אשר תיערף בו העגלה לא יעבד בו ולא יזרע לעולם, והרי בעל אותה הקרקע יחפש כל מיני עצות ויחקור עד שיודע ההורג, כדי שלא תיערף העגלה, ולא תאסור עליו אדמתו זו לעולם .

הערות:

הערת המתרגם: בר"ש הושמט, כמנהגו להשמיט מה שנראה לו כפילות מיותרת.

הערת המתרגם: הלכות נזקי ממון פ"א הל' ח.

הערת המתרגם: בר"ש "שפשע בנפשו" ואין צורך לכך.

הערת המתרגם: בר"ש הושמט "כלומר: הקרן " וראה הערה . [שסה]

הערת המתרגם: ויקרא כז ג. וצ"ל חמישים. ואפשר שכוונת רבנו חצי בקרוב. ואפשר שהייתה זו שגיאת שיגרה שבעל פה.

הערת המתרגם: שמות כא לב.

הערת המתרגם: והכוונה בודאי על המינים מישראל הכופרים גם בתורה שבכתב, וכן על הבקרנים השמצנים מאומות העולם. ובר"ש "הצדוקים" וחושבני שאינו נכון כי הלא מודים הם בתורה שבכתב לפחות בגלוי וכמו שכתב רבנו בפירושו לאבות פ"א מ"ג.

הערת המתרגם: שמות כא ל.

הערת המתרגם: בר"ש "שלא תעלם מעיניו" ואינו נכון. ולפי טעם זה יקשה מעט מה שפסק בהלכות אסורי ביאה פי"ב הל' יא שישראל הבא על הגויה נהרגת הגויה כבהמה. ע"ש, ובדפוס ווילנא הושמטה הלכה זו.

הערת המתרגם: ברכות סא ב. פסחים כה א. יומא פב א. סנהדרין עד א.

הערת המתרגם: הממון והגוף.

הערת המתרגם: בראשית מג יח.

הערת המתרגם: הזכיר שתי אלה מפני שהן עיקרי הדת. וכמו שכתב בהלכות רוצח ושמירת נפש פ"א הל' ו-יג.
הערת המתרגם: מכילתא פרשת יתרו. הביאה רבנו בספר המצוות לאוין רסו. וכן כתב בהלכות גזלה ואבדה פ"א הל' יא.
הערת המתרגם: מצביהם החברתיים של בני אדם זה עם זה.
הערת המתרגם: נראה כי ההשוואה איננה רק על דרך הלמידה בראותו התנהגותך כלפי אביך. אלא גם באופן כללי כי על ידי כך מתהווה מצב של שחיתות מוסרית אנוכיות ולא אכפתיות כלפי הזולת.
הערת המתרגם: הכהן הגדול אהוב יותר מן הנשיא או המלך, כי זה מטיל מיסים עוצר ומגביל את המופקרים, וזה אינו עושה דבר שנדמה למי שהוא שהוא מזיק לו.
הערת המתרגם: כפי שאומרים הבריות "צרת רבים חצי נחמה" או"כלשון החינוך מצווה שלא "צער רבים נחמה". וראה מאמרי בסיני חוברת אב-אלול תשכב.
הערת המתרגם: דברים כא ג.
הערת המתרגם: בגמרא סוטה מו ב: ולא ראינוה [שסו] והנחנוהו בלא לויה. ובר"ש "ולתייר כל שואל דרך" ואינו נכון.
הערת המתרגם: "ואלקיאס" והוא האמור בדברים כא ב ומדדו אל הערים. ור"ש טעה בקריאת המילה הערבית וכתב "והעומדים" ורי"ח השמיט הכל כמנהגו לתרגם מקופיא.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט "או שפחה" כדרכו להשמיט כל מיותר לדעתו.
הערת המתרגם: ראה סוטה מז ב. והלכות רוצח ושמירת נפש פ"ט הל' יב והלאה. ואינו יודע מנין שאפילו שמע או הורוהו נסיבות שלע היו עורפין.
הערת המתרגם: שאינה בת עדות כלל ולא שהיא עד פסול, ונפקא מינה לעניין עדות שבטלה מקצתה כידוע. והעירותי כי רבים סבורים שחילוק זה בין אינו בר עדות לעד פסול חידושו של התומים הוא, ואינו נכון, כי הן הן דיוק דברי הרמב"ם ודקדוק לשונו כמ"ש במקום אחר.
הערת המתרגם: וכיון שאין אנו מוגבלים בקרקע מסוימת איני יודע מה מחייבנו לערוף בקרקע שיש לה בעלים, ומדוע לא נרחיק נדוד למקום הפקר?
חלק שלישי

פרק [מא]

המצוות אשר כללתן הקבוצה הששית: [עונשים]

הם העונשין, ותועלתן באופן כללי ידועה, וכבר הזכרנוה. אבל פירוטן ודין כל מקרה לא רגיל שנאמר בהן שמע אותם:

עשה עונש כל פושע נגד זולתו באופן כללי שייעשה בו כאשר עשה בשווה, אם פגע בגוף פוגעים בגופו, ואם פגע בממון פוגעים בממונו, ויש לבעל הממון למחול ולסלוח . אבל הרוצח דווקא מחמת חומר פשעו אינו נסלח לו כלל, ואין לוקחין ממנו כופר, ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו .

ולפיכך אפילו נתקיים הנהרג שעה או ימים והוא מדבר ודעתו נכונה עליו, ואמר הניחו להורגי כבר מחלתי לו וסלחתי לו, אין שומעין לו, אלא נפש תחת נפש בהכרח, תוך שוויון קטן וגדול עבד ובן חורין החכם והסכל, כי אין בכל פשעי האדם יותר חמורה מזו. ומי שהשחית אבר מאבדים לו כמותו, כאשר ייתן מום באדם כן יינתן בו . ואל תטריד את מחשבותך במה שאנו עונשים כאן בתשלומין, כי הכוונה עתה לתת טעם למקראות לא ליתן טעמים לתורה שבעל פה, עם מה שיש לי בדין זה סברא אשמיענה [שסד] בעל פה .

והפגעים אשר אי אפשר לעשות כמותן בדיוק דן בהן בתשלומין, רק שבתו ייתן ורפא ירפא . ומי שהזיק בממון יינזק בממונו באותו הערך בדיוק: אשר ירשיעון אלוהים ישלם שנים לרעהו , הדבר אשר לקח ולוקחין כמותו מממון הגנב.

ודע שכל שיהיה מין אותו הפשע מרובה ומצוי וקרובה עשייתו, נתחייב שיהא עונשו יותר חמור כדי למנוע אותו, והדבר שאירועו מועט עונשו יותר קל.

ולפיכך נעשו תשלומי גונב הצאן כפליים מתשלומי שאר המטלטלין כלומר: תשלומי ארבעה, ודווקא שהוציאן מידו במכירה או שחטן, כי גניבתן היא המצויה תמיד, כיון שהן במדברות ובמקום שאי אפשר להסגירן כדרך שסוגרים על דברים שבתוך הערים, ולפיכך דרך הגונבים אותן למהר למכרן כדי שלא יודעו אצלם, או לשחטן כדי שלא ימצאו בעין, ולפיכך נעשה עונש הדבר המצוי יותר .

ותשלומי גניבת הבקר נוספו עוד כפל אחד, כי אפשרות גניבתן יותר , כי הצאן רועות מקובצות ואפשר לרועה לראותן ועל הרוב גניבתן אפשרית בלילה, אבל הבקר רועות מפוזרות מאוד, וכבר נזכר זה בספר ה"פלאחה", ואי אפשר לרועה לראות את כולן, ולפיכך מתרבים בהם הגניבות.

וכך דין עדים זוממין עושין בהם כפי שזממו לעשות בדיוק, אם זממו להרוג נהרגין, ואם הם זממו לחלקות לוקין, ואם הם זממו להפסיד ממון מוציאין מהן כמותו, המטרה בכל השווית העונש לעברה, וגם זה הוא עניין היות המשפטים צדיקים .

אבל מה שאין הגזלן מתחייב שום דבר נוסף על דרך הקנס, כי החומש אינו אלא כפרה על שבועות השקר , הוא מחמת מיעוט מציאות הגזל, כי פגע הגניבה יותר מצוי מן הגזל. כי הגניבה אפשרית בכל מקום, והגזל לא יתכן בתוך הערים כי אם בקושי.
ועוד שהגניבה אפשרית בדבר הגלוי ובדבר שנזהרו להסתירו ולשמרו, והגזל אינו אפשרי אלא בדבר שהוא נראה וגלוי, ואפשר לאדם להשמר מן הגזלן ויזהר ויתכונן לו , ואי אפשר כיוצא בכך עם הגנב.
ועוד שהגזלן ידוע ואפשר לתבעו ולהשתדל להחזיר מה שלקח, אבל הגנב אינו ידוע. ולכן מחמת כל הסיבות הללו דן את הגנב בקנס ולא דן כן את הגזלן.
הקדמה. [ארבעה כללים לקביעת העונש]
דע כי גודל העונש וחומר פגיעתו, או קטנו וקלות סבילתו, יהיה בבחינת ארבעה דברים: האחד חומר העברה, כי המעשים אשר תוצאותיהם הפסד גדול עונשן חמור, והמעשים אשר תוצאותיהן הפסד קל ומועט עונשן קל.
והשני ריבוי מציאותן, שהדברים המצויים יותר צריך למנען בעונש חמור, אבל מעטי המציאות הרי עונש קל עם מיעוט מציאותן מספיק במניעתן.
והשלישי גודל ההעזה * שבדבר, כי הדבר שיש לאדם העזה לעשותו, אם מפני שהתאווה מושכת אליו מאוד , או לתוקף ההרגל , או לגודל הצער שבעזיבתו , הרי לא ימנע ממנו כי אם חשש דבר גדול.
והרביעי קלות עשיית אותה הפעולה בהעלם ובהסתר כדי שלא ירגישו בו אחרים, הרי ההרתעה מזה לא תהא כי אם בחשש עונש קשה וחמור.
ואחר הקדמה זו תדע, כי דירוג העונש בלשון התורה ארבע דרגות:
דרגת חיוב מיתת בין דין.
ודרגת חיוב הכרת, והיא המלקות [שסח] ברצועה עם הדעה כי עברה זו מן החמורות.
ודרגת המלקות ברצועה בלי לסבור בעברה זו שהיא מן החמורות, אלא הוא לאו בלבד או מיתה בידי שמים.
ודרגת הלאו שאין בו מלקות והוא כל לאו שאין בו מעשה , חוץ מנשבע, מחמת מה שיש בסבירתו מרוממותו יתעלה. וממר, כדי שלא יבוא הדבר לידי זלזול בקורבנות שהן לשמו יתעלה. ומקלל חברו בשם, מפני שנזק הקללה אצל ההמון חמור מנזק הנעשה בגוף.
וכל שזולת אלה מן הלאוין שאין בהן מעשה, הרי ההפסד הנגרם מחמתן מועט, וגם אי אפשר להשמר מהם מפני שהן דיבורים. ואילו היה כן , לא היו נמלטים בני אדם מספיגת מלקות באופן תמידי וגם לא תתכן בהם התראה.

ויש גם במניין המלקיות חכמה מפני שיש קיצבה לתכליתן, ואין קיצבה לכל אדם, אלא כל אדם אינו לוקה כי אם כפי יכולת סבלו. ותכלית המלקיות ארבעים ואפילו היה סובל מאה .

אבל חיוב מיתת בית דין לא תמצאנה בשום דבר מן המאכלות האסורות, לפי שאין בכך הפסד גדול, ואין העזת בני אדם בהם כהעזתם בהנאת התשמיש.

ויש במקצת המאכלות כרת: בדם מחמת עוצם להיטותם על אכילתו באותם הזמנים למין ממיני עבודה זרה כפי שנתבאר בספר "טמטם", ולפיכך נאמרה בו הדגשה מרובה . וכן בחלב כרת, מחמת הנאת בני אדם בו, וכבר יוחד בו הקורבן רוממות לו.

וכן הכרת בחמץ בפסח, ואוכל ביום הצום, מחמת הקושי שבדבר, וגם למה שהם מובילים אליו מן הדעות , לפי שהם מעשים המבססים השקפות שהם יסודות התורה, כלומר: יציאת מצרים ונפלאותיה, והדעה בתשובה כי ביום הזה יכפר וגו' .

וכן חייב כרת בנותר ובפיגול, ולטמא שאכל קודש, כמו שחייב באכילת החלב, והכוונה רוממות עניין הקורבן כמו שאבאר .

אבל מיתת בית דין תמצאנה בדברים החמורים, אם בהפסד דעה או בפשע חמור מאוד, כלומר: בעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים וכל מה שמביא לכך,

ובשבת מפני שהיא מבססת את הדעה בחידוש העולם .

ובנבואה וזקן ממרא מחמת חומר ההפסד הנגרם מכך.

ומכה אביו ואמו ומקלל אביו ואמו לגודל החוצפה שיש בכך, ומפני שהוא מפסיד סדירות הבתים שהוא החלק הראשון מן המדינה .

אבל בן סורר ומורה מחשש למה שעלול להגיע מצבו, כי סופו להרוג בהכרח .

וגונב נפש מפני שהוא מביאו לסכנת מוות.

וכן הבא במחתרת עלול הוא להרוג כמו שבארו ז"ל .

אלה השלושה, כלומר: בן סורר ומורה וגונב נפש ומכרו והבא במחתרת - הרי הם שופכי דמים מבחינת סופם. ולא תמצא מיתת בית דין בשום דבר אחר חוץ מאלו החמורות.

ואין כל העריות במיתת בית דין, אלא אותם אשר הם יותר אפשריים או מוזרים או ההעזה אליהן יותר. וכל שאינן כן הם בכרת בלבד.

וכן לא כל מיני עבודה זרה במיתת בית דין, אלא עיקרי [שסט] עבודתה, כגון הקריאה לה , ומתנבא בשמה, ומעביר באש, ואוב וידעוני ומכשף.

ופשוט הוא שכיון שיש הכרח בעונשין הרי אין מנוס מלהעמיד שופטים מפוזרים בכל עיר, ויש הכרח לעדים, ואי אפשר ללא מלך שייראו ויפחדו ממנו, וירתיע בכל מיני

ההרתעות, ויאמץ ידי השופטים ויחזקם. והנה נתבארו מעמי כל המצוות אשר מנינום בספר שופטים.
וראוי שנעיר על אחדים מהם שנאמרו שם כפי מטרת המאמר הזה, מהם מה שתלוי בזקן ממרא.
אומר, כי כיון שידוע לפני ה' יתעלה שדיני התורה הזו יש צורך בכל זמן ומקום כפי שינויי המקומות והמאורעות וחיובי הנסיבות, לתוספת במקצתן או גירעון במקצת, לפיכך הזהיר על התוספת והגירעון ואמר לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו , מפני שזה היה מביא להפסד חוקי התורה ולסבור בה שאינה מאת ה' .
והרשה עם זאת לחכמי כל דור, כלומר: בית דין הגדול, לעשות סיג לקיום הדינים התורתיים הללו בדברים אשר יחדירום על דרך סתימת פירצה, ויקבעו לדורות אותם הסייגים, כמו שאמרו ועשו סיג לתורה .
וכן הותר להם עוד לבטל מקצת מעשים תורתיים , או להתיר מקצת איסוריה במצב מסוים ובהתאם למאורע מסוים, ולא יהא זה לדורות, כמו שביארנו בהקדמת פירוש המשנה בהוראת שעה , כי בהסדר זה תתמיד התורה אחת, וינוהל כל זמן וכל מאורע כפי הראוי לו.
ואילו היה העיון החלקי הזה מותר לכל אחד מן החכמים, היו אובדים בני אדם בריבוי המחלוקות והתפצלות השיטות , לפיכך הזהיר יתעלה שלא ייגשו לזה שאר החכמים זולתי בית דין הגדול בלבד, וציווה להרוג את החולק עליהם, כי אם יתנגד להם כל בעל עיון תבטל המטרה המכוונת ותתרוקן התועלת.
ודע כי העברה על אזהרות התורה נחלקים לארבעה חלקים
האחד האנוס,
והשני השוגג,
והשלישי המזיד,
והרביעי עושה ביד רמה.
האנוס כבר ביאר בו שאין עליו עונשולא אשמה כלל, אמר יתעלה ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חטא מוות .
אבל השוגג הרי הוא אשם, לפי שאילו הירבה בישוב הדעת ובהישמרות לא היה בא לידי שגגה, אבל אינו נענש כלל, אך צריך כפרה ולפיכך יביא קורבן.

וכאן חלקה התורה בין יחיד הדיוט או מלך או כהן גדול או מורה, ולמדנו מכך שכל עושה או מורה כפי עיונו, אם לא היה בית דין הגדול או כהן גדול, הוא מסוג המזיד ואינו נחשב מן השוגגים, ולפיכך יהרג זקן ממרא אם עשה והורה כפי עיונו.
אבל בית דין הגדול אין להם אלא עיונם, ואם טעו הרי הם שוגגים, כמו שאמר יתעלה ואם כל עדת ישראל ישגו וגו' .
ועל פי היסוד הזה אמרו ז"ל שגגת תלמוד עוולה זדון , כלומר: שמי שאינו לומד היטב ומורה ועושה כפי חוסר ידיעתו הרי הוא כמזיד, לפי שאין דין מי שאכל [שע] חתיכת חלב כליות בחשבו שהוא מחלב האליה, כמי שאכל חלב כליות והוא יודע שהוא חלב כליות, אלא שאינו יודע שחלב הכליות מן החלבים האסורים. כי זה, ואף על פי שהוא מקריב קורבן הרי הוא קרוב למזיד. במה דברים אמורים? בשהיה עושה בלבד, אבל המורה כפי אי ידיעתו הרי הוא מזיד בלי ספק, לפי שלא קבע הכתוב התנצלות בהוראה בטעות כי אם לבית דין הגדול בלבד.
אבל המזיד חייב העונש הכתוב, אם מיתת בית דין, או מלקות, או מכת מרדות על לאוין שאין לוקין עליהן, או תשלומין.
אבל אותן העברות אשר השווה בהן בין שוגג למזיד הרי זה מחמת ריבוי אירועין בקלות מפני שהן דיבורים לא מעשים, כלומר: שבועת העדות ושבועת הפיקדון. וכן שפחה חרופה הקל בדינה מחמת רוב מציאותו בגלל הפקרותה, מפני שאינה לא שפחה גמורה ולא בת חורין גמורה ולא אשת איש גמורה, כמו שקיבלנו בפירוש מצווה זו .
אבל עושה ביד רמה, הוא המזיד המתחצף ומתפרץ ועובר בפרהסיה, וכאילו אינו עובר לעצם התאוותנות או להשגת מה שמנעה אותו התורה מלהשיגו מחמת רוע מידותיו בלבד, אלא מפני שהוא מתנגד לתורה ומתקומם נגדה, ולפיכך אמר עליו את ה' הוא מגדף , והוא נהרג בלי ספק. *
ודבר זה לא יעשנו עושהו אלא מתוך השקפה שנתגבשה לו להתקומם בה נגד התורה, ומשום כך בא הפירוש המקובל 'בעבודה זרה הכתוב מדבר' , לפי שהיא ההשקפה הנוגדת את יסוד התורה. כי בהחלט לא יעבוד כוכב אלא מי שהוא בדעה עליו שהוא קדמון, כמו שביארנו בחיבורינו כמה פעמים.
וכך הוא הדין לדעתי בכל עברה הנראה ממנה סתירת התורה וההתקוממות נגדה. ואפילו אכל לדעתי אדם מישראל בשר בחלב, או לבש שעטנז, או גילח פאת ראש מתוך בזיון וזלזול מחמת השקפה המתפרש ממנה שאינו מאמין אמתת התורה הזו, הרי זה לדעתי את ה' הוא מגדף, ונהרג כהריגת כופר, לא הריגת עונש . כאנשי עיר הנדחת

שנהרגים הריגת כפירה לא הריגת עונש, ולפיכך ממונם נשרף ואינו ליורשיהם כשאר הרוגי בית דין.
וכך אני אומר גם על ציבור מישראל שהסכימו לעבור על איזו מצווה שתהיה, ועשו ביד רמה, הרי אלו נהרגים כולם.
נלמד את זה מפרשת בני ראובן ובני גד, אשר נאמר בהם ויאמרו כל העדה לעלות עליהם לצבא , וביארו להם בשעת ההתראה שהם כבר כפרו בהסכימם על עברה זו ויצאו מכלל כל הדת, והוא אמרם להם לשוב היום מאחרי ה' , וגם תשובתם הם אם במרד וגו' . לכן דע גם יסודות אלו בעונשין.
ועוד ממה שכלל אותו ספר שופטים [שעא] לאבד זרע עמלק. כי כשם שעונשים את הפרט כך ראוי לענוש את השבט האחד או האומה האחת, כדי להרתיע כל השבטים ולא יעזרו זה את זה על השחיתות. לפי שהם יאמרו כדי שלא ייעשה בנו כמו שנעשה בשבט פלוני, עד שאם יצא בהם בן בליעל משחית שאינו חושש לרוע עצמו ואינו חושב על רשע שהוא עושה, לא ימצא מסייעים משבטו שיעזרוהו על רשעותיו שהוא רוצה לעשות.
ולפיכך עמלק אשר קדם למלחמה נצטווינו להשמידו בחרב, ועמון ומואב אשר נטפלו לנו בציקנות וגרמו נזק בנכליהם, נענשו בהרחקה מלהתחתן בהם, והשפלתם, ולהמנע מלדרוש שלומם, לא יותר.
כל הדברים הללו גזרה אלוהית לעונש, כדי שלא יהא בו הגזמה ולא חיסור, אלא כמו שבאר יתעלה כדי רשעתו .
וממה שכלל אותו ספר זה, התקנת יד ויתד, כי ממטרות התורה הזו כפי שהודעתיך הטהרה וההתרחקות מן הלכלוכים והטנופים, ושלא יהא האדם כבהמות.
ויש עוד במצווה זו חיזוק אמונה אצל הלוחמים בפעולות אלו, כי השכינה שורה ביניהם, כמו שבאר בטעם הדבר, כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך .
ושילב עניין אחר ואמר, ולא יראה בך ערוות דבר ושב מאחריך, להזהיר ממה שידוע ממיני השחיתות בין החיילים במחנות אם ארכה שהייתם מחוץ לבתיהם, לפיכך ציוונו יתעלה על מעשים המעלים על הלב השראת השכינה בינינו, כדי שננצל מאותם המעשים. לכך אמר 'והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערוות דבר' וגו'.
ואפילו בעל קרי נצטווה לצאת מן המחנה עד שיעריב שמשו, ואחר יבוא אל המחנה , כדי שיהא מושרש אצל כל אחד כי המחנה כמקדש ה', ואינו כמחנות הגויים לשחיתות ולפשע והזק הזולת ולקיחת רכושם ולא יותר, אלא מטרתנו אנו תיקון בני אדם לעבודת ה' וסדירות מצבנו.

וכבר הודעתיך שאני אתן טעמים רק לפשטי המקרא.
ועוד ממה שכלל אותו ספר זה דין יפת תואר. וכבר ידעת אמרם לא דיברה תורה אלא כנגד היצר .
ועם זאת כללה מצווה זו מן המידות הנעלות אשר ראוי שיתנהגו בהן החסידים מה שאעיר עליו, והוא, אף על פי שגבר יצרו עליו ואינו יכול להתאפק -
הרי חייב הוא לבודדה במקום צנוע, והוא אומרו: אל תוך ביתך ,
ואסור לו שילחצנה במלחמה כמו שבארו ,
וכן אסור לו לבוא עליה פעם שניה עד שישקוט אבלה ותשוך דאגתה,
ואין למנעה מלהתאבל ולהתנוול ולבכות, כמו שאמר הכתוב ובכתה את אביה ואת אמה וגו' , כי לאבלים נחת בבכיתם ועוררות אבלם עד כלות כוחותיהם הגופניים, מלסבול אותו המאורע הנפשי, כמו שיש לבעלי השמחה נחת במיני השחוק.
ולפיכך חננתה התורה ואיפשרה לה זאת עד שתלאה מן הבכי והאבל,
וכבר ידעת שהוא בעלה בגיותה.
וכן כל השלושים יום נוהגת בפרהסיא בדתה ואפילו בעבודה זרה ואין מדברים עמה בענייני אמונה כל אותו הזמן. ועם זאת אם לא החזירה לדיני התורה, אינה נמכרת ואינו משתעבד בה. והנה התחשבה התורה בעצם הדבר שבא עליה, ואף על פי שהוא בעבירה, כלומר: בעודה גויה אז, אף על פי כן אמר לא תתעמר בה תחת אשר עניתה .
הנה נתבאר מה שיש במצווה זו מן המידות הנעלות.
ונתבארו טעמי כל מצוות ספר זה. [שעב]
הערות:
הערת המתרגם: "גריבה". ובר"ש "ודין כל חלק" ואינו נכון. וברי"ח "דבר מופלא". ויתכן שצדק, והכוונה כל דין מופלא כגון תשלומי ארבעה וחמישה.
הערת המתרגם: "יעפו" ובר"ש "ולהקל" ואינו נכון.
הערת המתרגם: במדבר לה לג.
הערת המתרגם: שמות כא כג.
הערת המתרגם: ויקרא כד כ.
הערת המתרגם: "כאן " כלומר: במומין, רואין אצלינו ביצוע בעין : כאשר עשה.
הערת המתרגם: [שסז] כבר ניסו מפרשים אחדים לשער השערות בכוונת רבנו, ואינם אלא דברי ניחוש. וראה ביאורו הנפלא של רס"ג בפירושיו לתורה מהדורתי שמות כא הערה .
הערת המתרגם: שמות כא יט.

הערת המתרגם: שם כב ח.
הערת המתרגם: בר"ש "מפני שמנהגם" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: להכניסן במקום סגור ומגודר, ואפשר היה לתרגם "להעיזן כדרך שמעיזים", וכלשון הכתוב שלח העז את מקנך.
הערת המתרגם: כלומר: חמור יותר.
הערת המתרגם: בר"ש "שגניבתן קלה יותר" ואינו נכון.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק כו.
הערת המתרגם: ויקרא ה כד. ור"ש הוסיף כאן משלו "אבל על גזלתו אינו מוסיף כלום".
הערת המתרגם: יתכונן לעמוד נגדו
* . "אגרא" תירגמתי את כולן "העזה" אם כי אינה מדוייקת. כי עניינה העזה שיש בה גירוי או דחיפה טבעית. ור"ש תרגם פעם בכה ופעם בכה.
הערת המתרגם: כגון הזנות.
הערת המתרגם: כגון חמץ בפסח.
הערת המתרגם: כגון האכילה ביום הכיפורים.
הערת המתרגם: כפי הכלל שאצלנו כל לאו שיש בו כרת ויש בו מעשה לוקין עליו, וראה הלכות סנהדרין פרק יט הל' א-ב [שסח] ובר"ש השמיט "והיא המלקות ברצועה".
הערת המתרגם: כלומר: לסבור ולהיות בדעה.
הערת המתרגם: וכל הדומה לו, כפי שפירטן רבנו בפירושו למסכת מכות פ"ג מ"א. ראה שם מהדורתי, כי בנדפס שובש.
הערת המתרגם: בסבירת חומר השבועה בשם ה'.
הערת המתרגם: רי"ח השמיט "ממר" וכתב "וכדי" וראה התקפת ר"ש נגדו על כך בחבורו הקטן "פירוש המילות הזרות" שספח לספר המורה.
הערת המתרגם: וראה פירוש רס"ג לתהלים קט, מהדורתי עמ' רלח.
הערת המתרגם: אילו חייב מלקות על כל לאו שאין בו מעשה.
הערת המתרגם: מכות פ"ג מ"י.
הערת המתרגם: וראה לקמן פרק מו.
הערת המתרגם: הדעה הסברה וההשקפה שה' מנהיג את עולמו, ולא עזב ה' את הארץ כדברי הכופרים.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק לו. ולקמן פרק מג.
הערת המתרגם: ויקרא יז ל.
הערת המתרגם: לקמן פרק מה.

הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ג. פרק לא.
הערת המתרגם: המתנבא בשקר.
הערת המתרגם: אפשר: המשפחות.
הערת המתרגם: המדינה בנויה מצירוף ערים, והעיר מצירוף בתים. ואם כל בית וכל משפחה יתנהלו באופן תקין על פי הערכים המוסריים הנעלים, כך יהיה גם מצב העיר והמדינה כולה.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל פרק לג.
הערת המתרגם: סנהדרין פ"ח מ"ו. ובגמרא שם דף עב א.
הערת המתרגם: "אשנע" כוונת רבנו כנראה על אותם שהם מחוץ לטבע האנושי, כגון הבא על זכור ובהמה ואשה המביאה את הבהמה עליה. ואלה הן יתר העריות שהן במיתה. האם, ואשת האב, ואשת הבן, ובת אשתו, ובת בתה, ובת בנה, ואם אשתו, ואם אמה, ואם אביה, [שסט] והבת, ובת הבת, ובת הבן, ואשת איש.
הערת המתרגם: "אלדעוה להא" נראה לי שהכוונה המקבלה עליו באלוה כגון האומר "אלי אתה" וראה בהלכות עבודה זרה פ"ג הל' א-ה. ולכן תירגמתי כן. ובר"ש "כמתפלל לה".
הערת המתרגם: דברים יג א.
הערת המתרגם: וכך באמת גם בימינו אנו, כל אותם הדורשים"תיקונים" בדיני התורה אין להם היסוד שהוא תורה מאת ה'. ואחר שנעקר להם היסוד העיקרי נפתחה הדרך ולא נשאר שום מעצור לפניהם.
הערת המתרגם: אבות פ"א מ"א. וראה גם הלכות ממרים פרק א.
הערת המתרגם: כלומר: לבטל מצווה עשה.
הערת המתרגם: "פי צדר" ולפני ר"ש כנראה שנכתב בטעות סמך במקום צדי, ולפיכך תרגם"בסדר".
הערת המתרגם: ראה בהקדמה שם מהדורתי עמ' יא ד"ה וכשתתאמת, והלאה. וראה גם בהלכות ממרים פ"ב הל' ד.
הערת המתרגם: לפי כ"י ח, מסור. וכעין אימרת חז"ל "שלא יהב כל אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו" ראה חגיגה כב א.
הערת המתרגם: כפי שהדבר בעוונות כיום שנעשת תורה כעשרים תורות, ונוצר נוהג שכל אחד מדייק דקדוקי עניות מדברי שלפניו ושלפניו משלפני פניו, עד שהתוצר האחרון זר ומרוחק מן המקורות. ואילו ראוהו רבינא ורב אשי היו קורעים בגדיהם. וכפי שרמז רבנו לעיל ח"א תחילת פרק עא.

הערת המתרגם: "מנהיאת אלשריעה" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: דברים כב כו.
הערת המתרגם: כלומר: אם עשה או הורה לעשות כפי עיונו ואין צורך שיהו שתיהן. וכמו שכתב רבנו בהלכות ממרים פ"ג הל' ד.
הערת המתרגם: ויקרא ד יג.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף "שלו "רבותינו ז"ל".
הערת המתרגם: אבות פ"ד מי"ג.
הערת המתרגם: היודע שהוא [שע] חלב כליות אלא שאינו יודע איסורו.
הערת המתרגם: בר"ש "השתכלותו" וצ"ל "סיכלותו", ויותר נכון לתרגם כאן "ג'הלה" כפי שכתבתי.
הערת המתרגם: כאן משמע להדיא שהאומר מותר מזיד הוא, ולא כן משמע בהלכות שגגות פי"ג הל' ה שהתולה בהוראת עצמו חייב חטאת קבועה. וראה גמרא שבת עב ב. ותוס' שם ד"ה באומר. ומכות ז ב, ותוס' שם ד"ה אלא.
הערת המתרגם: שאם הורו בטעות בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת, ועשו רוב הקהל על פיהן, מביאין פרים, וכפי חילוקיהן שנתבארו במסכת הוריות. וראה בהלכות שגגות פרק יב. ובר"ש "שלא ניצל הכתוב בחטא ההוראה בטענת שגגה" ודברי גימגום הם.
הערת המתרגם: משנה כריתות פ"ב מ"ב.
הערת המתרגם: שחציה שפחה וחציה בת חורין ומקודשת לעבד עברי. וראה הלכות אסורי ביאה פ"ג הל' יג.
הערת המתרגם: "ויג'לח" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: במדבר טו ל.
* . ראה ספר המצוות מהדורתי האחרונה לאוין סג והערה , שם כתב רבנו שלוקה. ושמא כאן מדובר בעושה ביד רמה ועובר בפרהסיה, ונהרג לא על פי בית דין, ושם מדובר שלא עשה בפרהסיה ולוקה מרדות, כי בהלכות יסודי התורה פ"ה הל' י לא הזכיר מלקות וכל שכן מיתה.
הערת המתרגם: כרתות ז ב.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פ"ה, וח"ג פרק כט, ופרק לז, ובהקדמה לפירוש המשנה, ובהלכות עבודה זרה פ"א.
הערת המתרגם: ראה פירוש רבנו לסנהדרין פי"א הל' ב. ראה שם מהדורתי. חולין פ"א מ"ב מהדורתי. ובהלכות ממרים פ"ג הל' א-ג.

הערת המתרגם: דברים יג יג-יז.
הערת המתרגם: ראה יהושע כב יב.
הערת המתרגם: שם כב טז.
הערת המתרגם: שם כב כב. [שעא]
הערת המתרגם: אפשר: למחות. וכלשון הכתוב.
הערת המתרגם: "שרורה" וברי"ש "דעותיו" וטעות הוא, ושמא צ"ל "רעותיו".
הערת המתרגם: יותר נכון "לשרש אחריו".
הערת המתרגם: אפשר גם "באופן בלתי נאות" אך העדפתי לתרגם כן על דרך הכתוב, על דבר אשר לא קידמו אתכם בלחם ובמים. ועוד שרבנו משתמש רבות במילה זו לציקנות.
הערת המתרגם: דברים כה ב.
הערת המתרגם: שם כג טו.
הערת המתרגם: שם כג יא-יב.
הערת המתרגם: במלחמותינו ובכיבושינו.
הערת המתרגם: אפשר: למשמעת לדבר ה'.
הערת המתרגם: קידושין כא ב.
הערת המתרגם: אפשר גם: לייחדה.
הערת המתרגם: דברים כא יב.
הערת המתרגם: קדושין כב א.
הערת המתרגם: אפשר: עד שינוח.
הערת המתרגם: "ואלתשעת'" וברי"ש "ולא מהמנע מהרחיצה" וכבר העירותי כמה פעמים כי רבנו מתרגם"תשעת" נוול.
הערת המתרגם: דברים כא יג.
הערת המתרגם: "ולא תנעזע" אין מתווכחים עמה על כך. וברי"ש "ולא יחלקו עליה".
הערת המתרגם: דברים כא יד. וראה [שעב] ספר המצוות מהדורתי האחרונה לא תעשה רסג הע' . שם העירותי שדברי רבנו זהים כאן ושם, שלא כמו שכתב בדעתו הר' מנחת חנוך, מצווה תקלג, וז"ל: ומסידור לשון הרמב"ם שכתב בפ"ח מהלכות מלכים נושאה בכתובה וקידושין ואם לא חפץ וכו' משלחה לנפשה, ואם מכרה עובר בלא תעשה שנאמר ומכר לא תמכרנה. נראה דווקא לאחר הגרות משנשאה. ע"ש. והנה דברי רבנו כאן להדיא שאף בעודה גויה אסור לו למכרה.
הערת המתרגם: ברי"ש "מה שבאלה המצוות" ואינו נכון.
חלק שלישי

פרק [מב]

המצוות אשר כללתן הקבוצה השביעית: [ממונות]
והם דיני הממונות, הם אשר מנינום במקצת ספר משפטים ומקצת ספר קניין, והם כולם טעמיהם גלויים, והוא שהם הכרע משפטי צדק בעסקים הנוהגים בין בני אדם בהכרח, ושלא תהא בהן חריגה מן הסיוע המועיל לשני הצדדים, לא שיתכוון אחד המתעסקים להגדיל חלקו לגמרי, ושיהא הוא המרוויח, מכל הצדדים.
תחילתן שלא תהא שם אונאה בשעת המשא ומתן , אלא הרווחים הרגילים המקובלים , וקביעת תנאים שבהם יתקיים המקח , והזהיר על האונאה אפילו בדברים כידוע.
ואחר כך דין ארבעה שומרים, ואופן הצדק והיושר שבו ברור.
והוא, כי שומר חינם שאין לו הנאה כלל בעניין הזה ואינו אלא עושה חסד, פטור מן הכל, וכל פגע שיארע הוא הפסד של בעל הרכוש.
ושואל אשר כל ההנאה שלו ובעל הרכוש הוא שעושה לו חסד, חייב בכל, וכל הפגעים שיארעו הם הפסד השואל .
אבל נושא שכר והשוכר הרי כל אחד מהם - כלומר: השומר ובעל הממון - שותפים בהנאה, ולפיכך חולקו הפגעים ביניהם, כל פגע שהוא מחמת חוסר הקפדה בשמירה מפסיד אותו השומר, והם גניבה ואבדה, כי בגניבה ובאבדה יש רשלנות מסוימת מלהרבות בביקורת ובשמירה המעולה , וכל פגע שאין עצה במניעתו והם שבורה ושבויה ומתה שהם אונסין הרי הם הפסדו של בעל הממון.
וכן הפליג בחמלה על השכיר מחמת עניו וציווה להחיש מתן שכרו , ושלא להונותו במאומה ממה שמגיע לו, כלומר: ליתן לו בכדי עבודתו. ומן הרחמנות עליו שלא למנוע אפילו הבהמה מלאכול ממה שהם עושים בו מן המזון כפי דיני מצווה זו.
ועוד מדיני ממונות הירושות והיא מידה נעלה, כלומר: שלא ימנע האדם טוב מן הזכאי לו, וכיון שהוא הולך למות אל תהי עינו צרה ביורשו ואל יפזר ממונו, אלא יניחהו ליותר זכאי מבני אדם בו, והוא הקרוב הקרוב יותר, לשארו הקרוב אליו ממשפחתו , וכבר ביאר את זה, הזרע , ואחריו האח, ואחריו הדוד כידוע . ויבכר גדול בניו בשל קדמת חיבתו, ולא ילך אחר שאיפתו, לא יוכל לבכר את בן האהובה וגו' .
ומידה זו מאמצת אותה ומקפידה עליה תורת האמת הזו מאוד, כלומר: העדפת הקרובים וההתאגדות עמהם, כבר [שעג] ידעת דבר הנביא 'ועוכר שארו אכזרי' , ולשון התורה בצדקות, לאחיך לענייך וגו' . והחכמים ז"ל מחבבים מאוד מידת האדם שהוא מקרב את קרוביו ונושא את בת אחותו .

וכבר לימדה אותנו תורה במידה הזו הפלגה גדולה מאוד, והיא שראוי לו לאדם לקרב את קרוביו ולהעדיף הענקת המשפחה מאוד, ואפילו הרע לו קרובו ועשקו, ואפילו היה אותו הקרוב בתכלית השחיתות, הכרחי שיביט הקרוב על המשפחה בעין החמלה, אמר יתעלה 'לא תתעב אדומי כי אחיך הוא' .

וכן כל מי שנזקקת לו אי פעם, וכל מי שנהנית ממנו, ובאה עליו עת רעה, ואפילו הרע לך אחרי כן, חובה לגמול לו זכותו על מה שקדם, אמר יתעלה 'לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו' , וכבר ידוע עד כמה הרעו לנו המצרים אחרי כן .

הבט נא כמה מידות נעלות אנו למדים מן המצוות הללו, ושני אלה אינן מן הקבוצה הזו השביעית, אלא שבגלל העדפת הקרובים בירושה נתגלגלו הדברים למצרי ואדומי.

הערות:

הערת המתרגם: אפשר: קביעת. ובר"ש "שיעור".

הערת המתרגם: "אלתעאון " ההיעזרות וההסתייעות זה בזה.

הערת המתרגם: ויקרא כה יד.

הערת המתרגם: בבא בתרא פט א. וראה הלכות מכירה פי"ד.

הערת המתרגם: הקרקעות בכסף בשטר ובחזקה, והמטלטלין בהגבהה ובמשיכה וכולן בחליפין.

הערת המתרגם: ויקרא יז. וראה בבא מציעאה נח ב.

הערת המתרגם: כ"ה במקור. ובר"ש "השומר" ואע"פ שאין בכך כלום לא היה צריך לשנות.

הערת המתרגם: ר"ש תרגם כאן מקופיא.

הערת המתרגם: בר"ש הושמט "שהן אונסין ".

הערת המתרגם: דברים כד טו. וכאן מפרש רבנו "עני" תואר ולא שם. ובמסכת כלים פרק טז מ"ז פירש שהוא הפועל, ראה שם.

הערת המתרגם: בבא מציעאה פ"ז מ"ב.

הערת המתרגם: בר"ש "אל יקנא".

הערת המתרגם: במדבר כז יא.

הערת המתרגם: "אלולד" הוו חרוקה והלמד נחה, ותרגומה הזרע כולל בנים או בנות במקום שאין בנים או צאצאיהם. ור"ש טעה בקריאתה וקרא וו פתוחה ולמד פתוחה ולפיכך תרגם "שהבן קודם" והוצרך להוסיף "ואח"כ הבת" ואין צורך לכל זה.

הערת המתרגם: פירוטים בהשתלשלות הירושה ראה פירוש רבנו לבבא בתרא פ"ח מ"ב מהדורתי, כי בנדפס שובש.

הערת המתרגם: דברים כא טז.
הערת המתרגם: אפשר גם "ההסתפחות" כלומר: שישתדל האדם להיות בקשר עם קרוביו. ובר"ש "נשיאת פני הקרובים והטיב להם" ולא דק. [שעג]
הערת המתרגם: משלי יא יז.
הערת המתרגם: דברים טו יא.
הערת המתרגם: ראה יבמות סב ב.
הערת המתרגם: "צלה" הענקה ומתת, וכן תרגם רס"ג הענק תעניק לו, דברים טו יב. ובר"ש "ולקרב מאוד כל מי שיש לו עמו אחווה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: וברים כג ח.
הערת המתרגם: שם כו ו.

פרק [מג]

המצוות אשר כללתן הקבוצה השמינית: [זמנים]
הם המצוות אשר מנינום בספר זמנים, וכולן טעמם מפורש בכתוב פרט למעטים.
עניין השבת הרי טעמה מפורסם מכדי שיהא צורך לבארו, כבר ידוע ערך מה שיש בה מן המנוחה, ונעשו שביעית חיי כל אחד בעונג ומנוחה מן העמל והיגע אשר לא ינצל מהן קטן ולא גדול, עם השרשת ההשקפה רבת הערך מאוד לדורות, והיא הדעה בחידוש העולם .
וגם עניין יום צום כיפור טעמו ברור למתן רעיון התשובה , והוא היום אשר ירד בו אדון הנביאים בלוחות שניות ובשרם במחילת חטאם הגדול , ונעשה אותו היום לעולם יום תשובה ועבודה בלבד, ולפיכך נמנעה בו כל הנאה גופנית, וכל עסק בתועלת גופנית כלומר: עשית המלאכות, ונצטמצמנו בו על הוידויים, כלומר: ההודאה בחטאים והתשובה מהן.
אבל ימים טובים הרי כולם לשמחות ולהתקהלויות הגורמים הנאה שהיא הכרחית לאדם על הרוב , והם גם מועילים בהתקרבויות הדרושות להיות בין בני אדם בקיבוצים המדיניים. וייחוד אותם הימים יש להן טעמים.
הפסח הרי עניינו מפורסם . והיותו שבעת ימים, לפי שמחזור שבעת ימים הוא מחזור ממוצע בין היום הטבעי והחודש הירחי , וכבר ידעת כי יש למחזור הזה מבוא גדול בעניינים הטבעיים , וכך הוא [שעד] גם בעניינים התורתיים, כי התורה מתדמה לטבע תמיד ומשלימה את הדברים הטבעיים מבחינה מסוימת, כי הטבע אינו בעל מחשבה

ורעיון, והתורה איזון והנהגה של ה', שהוא חונן הדעת לכל בעל דעת . ואין זה מטרת הפרק, ולכן נחזור למה שאנו עתה בו.

ושבועות הוא יום מתן תורה, ומגדולת אותו היום ורוממותו נספרו הימים מן הראשון לחגים עד לו, כמי שמצפה לבוא האהוב בבני אדם אליו שהוא סופר את הימים בשעות, וזהו טעם ספירת העומר מיום ניתוקם ממצרים עד יום מתן תורה, שהוא היה המטרה והתכלית של יציאתם, ואביא אתכם אלי , ולא היה אותו המעמד העצום אלא יום אחד, כך זכרונו בכל שנה יום אחד.

אבל אכילת המצה אלו היה יום אחד לא היינו מרגישים אותו ולא ענייננו ניכר, כי פעמים רבות אוכל האדם מין אחד מן המאכלים יומיים ושלשה, אבל ייראה ענייננו ויתפרסם סיפורו בהתמדת אכילתו מחזור שלם.

וכן ראש השנה יום אחד, כי הוא יום תשובה והערה לבני אדם מתרדמתם, ולפיכך תוקעין בו בשופר כמו שביארנו במשנה תורה , וכאילו הוא הצעה ופתיחה ליום הצום, כפי שהינך רואה מפורסם במסורת האומה מרציפות עשרת ימים שמראש השנה ועד יום הכיפורים .

אבל סוכות אשר המטרה בו השמחה והששון הרי הוא שבעה ימים כדי לפרסם הדבר.

אבל היותו בתקופה זו, כבר נתבאר בתורה טעם הדבר באוספך את מעשיך מן השדה , כלומר: בעת שהאדם פנוי ונח מן העבודות ההכרחיות. וכבר הזכיר אריסטו בתשיעי מספר המידות כי כך היה הדבר המפורסם בעמים מקדם אצלם, אמר בלשון זה:

הזבחים לפנים וההתקהלויות היו נעזרים אחר אסיף התבואות כאילו הן קורבנות בגלל הרווחה. זה לשונו.

ועוד, ישיבת הסוכה בעת זו סבילה, אין חום גדול ולא גשם טורד.

ושני החגים הללו יחד כלומר: סוכות ופסח מלמדים רעיון ומידות:

הרעיון בפסח היא זיכרון אותות מצרים והשרשתן לדורות,

אבל הרעיון בסוכות השרשת אותות המדבר לדורות.

והמידות, הם שיהא האדם זוכר תמיד ימי הרעה בימי הטובה כדי שתגדל תודתו את ה' ותושג לו הענווה ושפלות הרוח, ולכן יאכל מצה ומרור בפסח כדי לזכור מה שאירע לנו .

וכן יצאו מן הבתים וישבו בסוכות כדרך שעושים העמלים שוכני המדברות והיערות, כדי לזכור שכך היה מצבנו לפנים, כי בסוכות הושבתי את בני ישראל וגו', ועברנו מזה לשכון בתי משכיות, במיטב המקומות שבעולם והדשן ביותר, בחסדי ה' והבטחתו לאבותינו, לפי שהיו אנשים שלמים בהשקפותיהם ומידותיהם, כלומר: אברהם ויצחק

ויעקב, כי גם זה ממה שהתורה סובבת עליו, כלומר: שכל טובה שיטיב בה והטיב אינה אלא בזכות אבות הואיל ושמרו דרך ה' לעשות צדקה [שעה] ומשפט .
אבל זה שסוכות יוצאים ממנו לחג אחר כלומר: שמיני עצרת, הוא להשלים בו את השמחות שלא היה אפשר לעשותן בסוכות אלא בחצרות המרווחות ובבניינים.
אבל ארבעת מינים שבלולב כבר אמרו חכמים ז"ל בכך טעמים מסוימים על דרך הדרשות אשר דרכם ידוע אצל מי שמבין דבריהם, והוא, שהם אצלם כעין המליצות הפיוטיות, לא שכך הוא עניין אותו הכתוב.
ונחלקו בני אדם בדרשות שני חלקים:
חלק נדמה לו שהם אמרום על דרך ביאור עניין אותו הפסוק,
וחלק זלזל בהן ועשאן ללעג כי הדבר פשוט וברור שלא זה הוא עניין הכתוב .
ואותו החלק נאבק ונתווכח על אימות הדרשות לפי דמיונו וההגנה עליהן, ודימה שכך הוא עניין הכתוב, ושמשפט הדרשות כמשפט הדינים המקובלים.
ולא הבינו שתי הכתות שהם על דרך המליצות הפיוטיות אשר לא יסופק עניינם לבעל תבונה, ונתפרסמה דרך זו באותו הזמן ונשתמשו בה הכל, כדרך שמשתמשים הפייטנים במאמרים הפיוטיים.
אמרו ז"ל: תני בר קפרא ויתד תהיה לך על אזנך , אל תקרא אוזנך אלא אוזנך, מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה ייתן אצבעו בתוך אזנו . מי ייתן וידעתי האם התנא הזה לדעת הסכלים הללו כך סבור בפירוש פסוק זה, ושזה הוא עניין המצווה הזו, ושהיתד היא האצבע ואזנך הם שתי האזניים. אינני חושב שמי שהוא משלמי הדעת יסבור כן.
אלא זו מליצה פיוטית נאה מאוד, זירז בה על מידה נעלה, והוא: כשם שאסור לומר דבר מגונה, כך אסור לשמעו, והסמיך את זה לפסוק על דרך המשלים הפיוטיים.
וכך כל מה שאומרים בדרשות אל תקרי כך אלא כך, זהו עניינו.
וכבר יצאתי מן העניין, אלא שהיא תועלת שצריך לה כל בעל דעה מן התורתיים והרבניים , ואחזור להמשך דברנו.
ואשר נראה לי בארבעת מינין שבלולב, שהיא שמחה וששון על יציאתם מן המדבר, שהיה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורימון ומים אין לשתות , אל מקום עצי פרי ונהרות, לפיכך נלקח לזיכרון לכך הנאה שבפירותיה, ובעל הריח הטוב, והעלים הנאים, וגם הנאה שבעשבותיה כלומר: ערבי נחל.
וארבעת המינים הללו הם אשר כוללים שלשה דברים:
האחד ריבוי מציאותם בארץ ישראל ביאורך העת ויכול כל אחד להשיגם.

והעניין השני הם היותר נאים במראיהן וחזותן, ומהן בעלי ריח טוב והם אתרוג והדס, אבל לולב וערבה הרי הם נעדרי ריח טוב ורע.
והעניין השלישי שעומדין במראיהן כל שבעת הימים, מה שלא יתכן כן באפרסקים ובריומונים ובפרישים ובקרוסטמלין ודומיהן. [שעו]
הערות:
הערת המתרגם: "עטתם אלכ'טר" וכעין זה תרגם ר"ש. ואפשר "רבת הסכנה". ור"ל כי אי האמונה בחידוש העולם סכנתה מרובה, כי היא כפירה בתורה ויציאה מכלל הדת היהודית, וכפי שקדם לעיל ח"ב פרק כז.
הערת המתרגם: "אלקול" סברה דעה והשקפה. ואינה סתם אמירה.
הערת המתרגם: ראה גם לעיל ח"ב פרק לא.
הערת המתרגם: רא" גם לעיל בחלק זה פרק לו. ופרק מא.
הערת המתרגם: ראה פרקי ר' אליעזר פרק מו.
הערת המתרגם: "אטרחת" נעזבה, נזנחה. הושלכה. ותירגמתי כן אם כי אינו מדוייק לפי המקור, ובר"ש "נאסרה".
הערת המתרגם: וכאן רומז רבנו גם למצוות "הקהל" של מוצאי שביעית בחג הסוכות, שיש בה למען ישמעו ולמען ילמדו. וכעין הקהל זוטא נעשה באופן טבעי בכל החגים. וראה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר שלישי סוף פרק ב.
הערת המתרגם: זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים. שמות יג ג. ורבים כאלה.
הערת המתרגם: בר"ש "השמשי" ואינו נכון.
הערת המתרגם: לעניין זה ראה קרשקש שהביא כמה פירושים.
הערת המתרגם: ויש להניח כי כוונת רבנו למה שהובא [שעד] בתחילת "אלקאנון" לאבן סינא, ובדברי אבוקראט על השביעית. וראה בספר "שער המספר" (המיוחס לראב"ע ?) שהזכיר דברי רבנו כאן, וציין גם לספר "התמר" ויתר השביעיות שכתב שם הטיבעיים והדימיוניים. וראה גם הראב"ע בפירוש לתורה שמות ג פסוק טו. וראה גם מיטפיזיקה לאריסטו ספר א פרק ה.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב פרק לט ופרק מ. וכאמור בדניאל ב כא יהיב חכמתא לחכימין.
הערת המתרגם: שמות יט ד. ותרגם אונקלוס: וקריבית יתכון לפולחני.
הערת המתרגם: הלכות תשובה פרק שלישי הל' ד. אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזרת הכתוב רמז יש בו, כלומר: עורו עורו ישנים משנתם והקיצו נרדמים מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וזכרו בוראכם וחזרו בתשובה.

הערת המתרגם: וידועים באומה בשם"עשרת ימי תשובה".
הערת המתרגם: נכפל בו הציווי על השמחה כמה פעמים. וכך תיקנו לנו מנוסח התפלה "זמן שמחתינו".
הערת המתרגם: שמות כג טז.
הערת המתרגם: אתיקה ניקומכיא ספר ח פרק יא. ושמא לפני רבנו הייתה חלוקת הספר שונה לפיכך ציין בתשיעי.
הערת המתרגם: אפשר: השקפה.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל בחלק זה פרק לט, בטעם מקרא בכורים.
הערת המתרגם: ולפיכך כל שלא אמר שלשה דברים פסח מצה ומרורים לא יצא ידי חובתו. משנה פסחים פ"י מ"ה.
הערת המתרגם: ויקרא כג מג.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן [שעה] "אברהם יצחק ויעקב".
הערת המתרגם: ראה בראשית יח יט.
הערת המתרגם: ראה ויקרא רבה ל, ח--סו.
הערת המתרגם: על שינויי השקפות בני אדם בדרשות חז"ל ראה הקדמת רבנו לפירוש המשנה, מהדורתי סדר זרעים עמ' לה ד"ה והרביעי. ובפירושו לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' ר ד"ה וממה, והלאה. וראה גם התקפתו החריפה של רבנו על תופשי הדרשות כפשוטם במאמר תחיית המתים מהדורתי עמ' עא והלאוס שם כתב והם היותר סכלים בבני אדם ויותר תועים מן הבהמות. ע'ש.
הערת המתרגם: כלומר: החלק הראשון מאמיני הנמנעות התופשים דברי חז"ל כפשוטם, וכמו שכתב רבנו בסנהדרין שם.
הערת המתרגם: דברים כג יד.
הערת המתרגם: כתובות טו א.
הערת המתרגם: שתי הכתות גם יחד.
הערת המתרגם: מאמיני תורה שבעל פה ומסורת חז"ל, להוציא את הקראים שהם הם שתפשו אגדות חז"ל שאינם כפשוטם כדי להונות בהם את הרבניים, והם שעשו דברי חז"ל ללעג. ובר"ש "והרבנים" ולא דק.
הערת המתרגם: במדבר כ, ה.
הערת המתרגם: בתקופת האסיף.
הערת המתרגם: "נצ'ארתהא" ובר"ש "לחותם ורעננותם" ואם תרגום הוא אינו נכון, ואם פירוש נקבל.

הערת המתרגם: "ספרג'ל" כך פירש רבנו בכלאים פ"א מ"ד והם ה"חבושים". וברי"ש "אספרג'ל" וכך באמת נקרא גם בירושלמי. אך ברור לי שלא על פי הירושלמי תרגם כן אלא מפני שלא ידע שמם העברי.
הערת המתרגם: בר"ש "ובאגס" וראה פירוש רבנו לכלאים פ"א מ"ד מהדורתי והערה . [שעו]

פרק [מד]

המצוות אשר כללתן הקבוצה התשיעית: [ספר אהבה]
הם המצוות אשר מנינום בספר אהבה, וכולם סיבתם ברורה וטעמם גלוי, כלומר: שתכלית אותן העבודות זכירת ה' תמיד ואהבתו ויראתו וקבלת המצוות באופן כללי , ושנאמין בו יתעלה מה שהכרחי לכל דתי להאמין , והם התפילה וקריאת שמע וברכת המזון וכל הנספח להן, וברכת כוהנים ותפילין ומזוזה וציציות ורכישת ספר תורה והקריאה בו בעתים
כל אלה מעשים המקנים השקפות מועילות, וזה פשוט וברור אין צורך לומר בו דבר נוסף, כי זה כפילות ולא יותר. [שעז]
הערות:
הערת המתרגם: שים לב לאמור גם לעיל בחלק זה פרק כח ופרק לב.
הערת המתרגם: תרגמתי אמנם "אמונה" וכך תרגם ר"ש כדרכו. אך בהחלט אינו נכון, וכבר העירותי פעמים רבות כי "עקידה" ו"אעתקאד" איננה סתם אמונה אלא דעה השקפה וסברא שהגיע האדם אליה מתוך ידיעה יסודית, וכמו שכתב רבנו לעיל ח"א פרק נ, ושם ציינתי גם לדברי רס"ג.
הערת המתרגם: ידועה היא מחלוקת הראשונים אם יוצא אדם ידי חובתו בקניית ספר תורה מוכן או דווקא שיכתוב בעצמו או יזמין אצל האומן כדי שיהא שילוחו כמותו, וכאן כותב רבנו "שלתנא" קנייה, רכישה. וראה הלכות ספר תורה פ"ז הל' א. וספר המצוות עשין יח.

פרק [מה]

המצוות אשר כללתם הקבוצה העשירית [בית הבחירה]
הם אשר מנינום בהלכות בית הבחירה, והלכות כלי המקדש והעובדים בו, והלכות ביאת המקדש, וכבר הודענו תועלת קבוצה זו באופן כללי .

וידוע כי עובדי עבודה זרה היו משתדלים לבנות היכליהם ולהעמיד פסליהם במרומי המקומות שמוצאים שם, על ההרים הרמים , לפיכך קידש אברהם אבינו הר המוריה מפני שהוא ההר הגבוה ביותר שם , ופרסם בו את הייחוד, וקבע הרוח שמתפללים כנגדה והגבילה לפאת מערב לפי שקדש הקדשים במערב, והוא עניין אמרם שכינה במערב .

וכבר בארו ז"ל בגמר יומא שאברהם אבינו קבע את הרוח שפונים אליה בתפלה כלומר: בית קדש הקדשים, וטעם הדבר לדעתי כיון שהייתה ההשקפה המפורסמת בעולם אז עבודת השמש ושהיא האלוה, ואין ספק שהיו כל בני אדם פונים למזרח, ולפיכך פנה אברהם אבינו למערב בהר המוריה, כלומר: במקדש, כדי שיהו אחוריו לשמש , הלא תראה ישראל בזמן רשעם וכפירתם ושיבתם לאותם ההשקפות הקדומות הנפסדות מה עשו, אחריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחויתם קדמה לשמש והבן דבר נפלא זה.

וכן אין ספק לדעתי כי אותו המקום אשר קידש אברהם אבינו בחזון, היה ידוע אצל משה רבנו ואצל רבים , כי אברהם כבר ציווה אותם שיהא זה בית עבודה, כמו שבאר המתרגם ואמר, ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא ואמר [שעז] קדם ה' הכא יהון פלחין דריא וגו' . אבל מדוע לא הזכירו בפירוש בתורה ולא ייחדו אלא נרמז עליו ונאמר אשר יבחר ה' וגו' , יש בכך לדעתי שלוש חכמות: .

האחת כדי שלא יחזיקו בו העמים וילחמו עליו מלחמה קשה כאשר ידעו שהמקום הזה מטרת התורה מכל העולם .

והשנית שלא ישחיתוהו אותם שהוא בידיהם עתה ויהרסוהו ככל יכלתם.

והשלישית והיא היותר חשובה, כדי שלא יבקש כל שבט שיהא זה בנחלתו ויכבוש אותו , ויהיה שם מן המחלוקת והקטטה כמו שאירע בדרישת הכהונה ולפיכך בא הציווי שלא יבנה בית הבחירה כי אם אחר הקמת מלך, כדי שתהא ההחלטה ביד אחד ויסתלקו הקטטות כמו שביארנו בספר שופטים .

וידוע כי ההם היו בונים היכלות לכוכבים ונותנים באותו ההיכל הצורה שהסכימו על עבודתה , כלומר: צורה מיוחסת לכוכב מסוים או לחלק מן הגלגל , לפיכך נצטווינו אנו לבנות היכל לו יתעלה, ונצניע בו את הארון, אשר בו שני לוחות הכוללים אנכי ולא יהיה לך. .

וכבר ידוע כי יסוד הדעה בנבואה קודם לדעה בתורה, כי אם לא יהא נביא אין תורה, ואין החזון בא לנביא כי אם באמצעות המלאך, ויקרא מלאך ה' , ויאמר לה מלאך ה' ,

וזה רב מלספור, ואפילו משה רבנו תחילת נבואתו במלאך, וירא מלאך ה' אליו בלבת אש , הנה נתבאר כי הדעה במציאות המלאכים קודמת לדעה בנבואה, והדעה בנבואה קודם לדעה בתורה.

וכיון שלא ידעו ה"צאבה" את מציאות ה' יתרומם ויתעלה, וחשבו כי המצוי הקדמון אשר לא ישיגהו העדר כלל הוא הגלגל וכוכביו, וכי כוחות שופעים ממנו על הצלמים ומקצת האילנות כלומר: האשרות , דימו כי הצלמים והאילנות הם המשרים חזון על הנביאים ומדברים עמהם בנבואה, ומודיעים להם מה יועיל ומה יזיק, כמו שביארנו לך משיטותיהם בנביאי הבעל ונביאי האשרה.

וכאשר נתברר האמת לחכמים, ונודע בהוכחה שיש שם מצוי שאינו גוף ולא כוח בגוף הוא האלוה האמת, והוא אחד, ושיש שם גם נמצאים אחרים נבדלים שאינם גופים, והם אשר שפעה עליהם מציאותו יתעלה והם המלאכים כמו שביארנו. וכל הנמצאים הללו מחוץ לגלגל וכוכביו, נודע בבירור כי אותם המלאכים הם אשר מנבאים את הנביאים באמת, לא הצלמים והאשרות.

הנה נתבאר במה שהקדמנו כי הדעה במציאות המלאכים נספחת לדעה במציאות ה' וכי בכך תתקיים הנבואה והתורה, ולחיזוק הדעה ביסוד הזה ציווה יתעלה [שעח] לעשות על הארון צורת שני מלאכים לבסס מציאות המלאכים בדעת ההמון, שהיא השקפה אמיתית שניה לדעה במציאות ה', והוא המקור לנבואה ולתורה, ומבטל עבודה זרה כמו שביארנו.

ואלו הייתה צורה אחת כלומר: צורת כרוב אחד, היה בכך מקום הטעיה, והיו מדמים כי הצורה הזו האלוה הנעבד כמו שהיו עושין עובדי עבודה זרה, ושגם המלאך פרט יחיד , ואז יביא הדבר לשניות מסוימות.

וכיון שנעשו שני כרובים, עם האמירה בפירוש ה' אלוהינו ה' אחד נתקיימה השרשת ההשקפה במציאות המלאכים ושהם רבים, והבטחנו שלא יטעו בהם שהם אלוה, כי האלוה אחד, והוא ברא את הריבוי הזה.

וכן עשו מנורה לפניו רוממות וכבוד לבית, כי הבית שנרות דולקים בו תמיד והוא מוסתר בפרוכת יש לו בנפש רגש גדול, וכבר ידעת הדגשת התורה את הדעה על רוממות המקדש ויראתו, כדי שיהא לאדם התפעלות שפלות הרוח והכניעה בעת ראייתו ואמר ומקדשי תיראו , והשווהו לשמירת שבת חיזוק ליראת המקדש. והצורך למזבח הקטורת ומזבח העולה וכליהם ברור.

אבל השולחן ושיהא עליו לחם תמיד איני יודע לכך טעם, ולא מצאתי עד כה לאיזה דבר איחסהו .

אבל האזהרה מלסתת אבני המזבח כבר ידעת טעמם בכך, ואמרם אינו דין שיונף המקצר על המאריך , וזה טוב על דרך הדרשות כמו שהזכרנו . והטעם לכך ברור, והוא, שעובדי עבודה זרה היו בונים את המזבחות באבני גזית, לפיכך הזהיר מלהתדמות להם. ושיהא המזבח של אדמה, הרחקה מלהתדמות להם, אמר מזבח אדמה תעשה לי . ואם היה הכרח ונעשה מאבנים יהיו בצורתן הטבעית ואין מסתתין אותן , כמו האזהרה על אבן משכית ועל נטיעת עץ אצל המזבח , והמטרה כולה אחת, והיא שלא נעבוד את ה' בצורת פרטי עבודותיהם שהיו עושים אותם לנעבדיהם.

ועל עניין זה הזהיר באופן כללי ואמר איכה יעבדו הגויים האלה את אלוהיהם ואעשה כן גם אני , כלומר: שלא לעשות כן לה' , מחמת הטעם שאמר כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלוהיהם וגו' .

וכבר ידעת פרסום עבודת פעור באותם הזמנים, ושהיא בגלוי הערווה, ולפיכך נצטוו הכוהנים לעשות מכנסים לכסות [שעט] בשר ערווה בשעת העבודה ועם כל זה לא לעלות למזבח במעלות, אשר לא תגלה ערוותך עליו.

אבל מה שהשמירה והביקורת סביב המקדש תמיד הרי זה רוממות לו וכבוד , וגם כדי שלא יתפרצו הסכלים והטמאים אליו, ולא במצב של נוול כמו שיתבאר.

ומכלל הדברים המביאים להידור המקדש ורוממותו כדי שתהא לנו יראה ממנו, שלא יכנס אליו שיכור ולא טמא ולא מנוול כלומר: פרוע ראש וקרוע בגדים, ושכל עובד יקדש ידיו ורגליו.

וכן עוד לרוממות הבית רומם כבוד עובדיו, ונתייחדו הכוהנים והלויים, ונעשה לכוהנים הלבוש היותר נכבד נאה ויאה, בגדי קודש לכבוד ולתפארת , ושלא ישמש בעבודה בעל מום, ולא בעל מום בלבד, אלא אף הכיעורים פוסלים בכוהנים כמו שנתבאר בדיני מצווה זו , לפי שאין האדם מכובד אצל ההמון בצורתו האמיתית , אלא בשלמות אבריו ויופי בגדיו , והמטרה רוממות שתהא לבית הזה ומשרתיו * אצל הכל.

אבל בן לוי שאינו מקריב ואין לחשוב עליו שהוא מכפר עונות כפי שנאמר בכוהנים וכיפר עליו , וכיפר עליה , אלא המטרה בלוי אמירת השיר בלבד, הרי הוא נפסל בקול , כי גם מטרת השיר התפעלות הנפשות לאותם הדברים, ואין הנפש מתפעלת אלא לנעימות הערבות, גם עם הכלים, כפי שהיה הדבר במקדש תמיד.

ואפילו הכוהנים הכשרים העומדים במקדש מוזהרים מלשבת בו , ומלהכנס להיכל בכל עת, ומלהכנס לקודש הקודשים תמיד, פרט לכהן גדול ביום הכיפורים ארבע פעמים לא יותר, כל זה רוממות למקדש.

וכיון שהמקום המקודש נשחטין בו זבחים רבים בכל יום, ומחתכיו בו בשר, ונקטר , ונרחצין בו הקרבים , אין ספק שאלו הניחוהו כפי המצב הזה בלבד היה ריחו כריח בתי המטבחים , ולפיכך ציווה בו בהקטרת: הקטורת פעמים בכל יום בבקר ובין הערבים, כדי לבשם ריחו וריח בגדי כל העובדים שם, כבר ידעת אמרם מיריחו היו מריחין ריח הקטורת , וגם זה ממה שמקיים יראת המקדש.

אבל אילו לא היה לו ריח טוב, כל שכן אילו היה ההפך, הייתה ההרגשה הפך הרוממות, כי הנפשות נינוחות מאוד לריחות הבשמים ונמשכות אליהן, וקצות מן הריחות הרעים ומתרחקות מהם.

אבל שמן המשחה כלל שתי תועליות: לבשם דבר שנמשחים בו, והדעה ברוממות [שפ] אותו הדבר הנמשח וקידושו וכבודו על זולתו ממינו, בין שהיה אדם או בגד או כלי, הכל חוזר ליראת המקדש, שהיא סיבה ליראת ה', מפני שזה גורם להתפעלות כאשר פונים אליו, ויתרככו הלבבות הקשוחים ויכנעו, אשר הנחה ה' כל ההנחיות הללו בעצות מרחוק כדי לרככם ולהביאם לשפלות הרוח כאשר יפנו אל הבית הזה, ואז יקבלו ציוויי ה' המכשירים את האדם וייראוהו, כפי שמתבאר לנו בכתוב בתורה, ואכלת לפני ה' אלוהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך למען תלמד ליראה את ה' אלוהיך כל הימים .

הנה נתבארה לך התכלית המכוונת בכל הפעולות הללו מה היא.

אבל טעם האזהרה מלעשות כמו שמן המשחה והקטורת הרי הוא פשוט מאוד, כדי שלא יהא אפשר להריח אותו הריח כי אם שם, ותהיה ההתפעלות בו יותר.

ועוד כדי שלא יחשבו כי כל מי שנמשח בשמן הזה או בכמוהו נתקדש, ויבואו מכך קלקולים גדולים וקטטות.

והטעם שהארון נישא על הכתף לא על העגלות, הרי אופן הרוממות בכך ברור. ואין משנים את תוארו ואפילו בהוצאת הבדים מן הטבעות.

וכן אין לקלקל תבנית האפוד והחושן ואפילו בהזחת אחד מהן מעל השני.

ושיהו מעשה כל הבגדים מחוכמים באריג ללא גזרה וקריעה, כדי שלא תפסד צורת האריג .

וכן הוזהר כל אחד מעובדי המקדש מלהתעסק בעבודת זולתו, כי העבודות המסורות לציבור, אם לא יתייחד כל אדם בעבודה מוגדרת יבואו לידי רשלנות ורפיון בכל.
וכן פשוט הוא כי הדירוג הזה במעלות, שעשו להר הבית דינים, ולחיל דינים, ולעזרת נשים דינים, ולעזרה דינים, וכך עד קדש הקדשים , כל זה תוספת רוממות והשראת יראה יתרה בלב כל הפונה לשם, והנה הבאנו טעמי פרטי כל הקבוצה הזו.
הערות:
הערת המתרגם: לעיל בפרק לה מחלק זה.
הערת המתרגם: דברים יב ב.
הערת המתרגם: "מיז" הבחנה יחוד וקידוש. ובר"ש הראשונה "בחר" והשניה "ייחד". ולדעתי "קדש" כוללת הכל.
הערת המתרגם: וכמו שנתפרש על ידי יחזקאל (כ מ) כי בהר קדשי בהר מרום ישראל וכו'.
הערת המתרגם: "וכ'צץ אלקבלה וחדדהא לעין אלגרב" ור"ש השמיט כל זה וכתב "וייחד המערב" ואינו נכון.
הערת המתרגם: בבא בתרא כה א.
הערת המתרגם: איני יודע למה מתכוון רבנו בגמרא יומא.
הערת המתרגם: אף כאן כתב ר"ש "ומאברהם אבינו ייחד המערב".
הערת המתרגם: וראה גם תמיד פ"ד מ"א ופירוש רבנו שם מהדורתי. והרי אברהם תיקן והתפלל רק תפילת שחרית כדאיתה בברכות כו ב. ואם כן תפילתו תמיד אחוריו לשמש, ואף תפילת יצחק שהיא מכי ינטו עדין איננה מול השמש.
הערת המתרגם: "רדתהם" ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: יחזקאל ח טז. וראה משנה סוכה פ"ה מ"ב.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות [שעז] בית הבחירה פ"ב הל' ב.
הערת המתרגם: תרגום אונקלוס לבראשית כב יד, ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה.
הערת המתרגם: ראה דברים יב, יא יד יח כא כו .
הערת המתרגם: שלוש סיבות שכולן חכמה, עצות מרחוק. ובאותו האופן והניהול שקדם לעיל בפרק לב ד"ה ואני יודע.
הערת המתרגם: אפשר: מכל הארץ.
הערת המתרגם: אפשר: וישתלט עליו.
הערת המתרגם: במדבר טז-יז.

הערת המתרגם: אפשר: כדי שיהא הדבר מסור לאחד.
הערת המתרגם: הלכות מלכים ומלחמותיהם פ"א הל' א-ב.
הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה סוף פרק כט. הצורה הדימיונית אשר בדו מלבם וקוראים אותם"הצורות השכליות".
הערת המתרגם: "לג'ז מן אלפלך" ובר"ש השמיט "לחלק" מפני שלא ידע שהעמים הקדמונים ייחסו צורות דמיוניות לכל חלק מחלקי הגלגל. וכבר תאר רבנו חלק מהזיותיהם בפירושו למסכת עבודה זרה פ"ג מ"ג ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: זוהי משמעות ה"פא" של "פאמרנא" ובהתאם לרעיון המקורי האמור לעיל פרק לב. ור"ש לא דק וכתב "וצוונו".
הערת המתרגם: אפשר: ונשים, ונתן.
הערת המתרגם: דברי רבנו כאן נאמרו באופן כללי, ולא נתכוון להכנס למחלוקת ר' מאיר ור' יהודה בעניין אם היה ספר תורה בתוך הארון או מצדו.
הערת המתרגם: בראשיה כב טו.
הערת המתרגם: שם טז, ט י יא.
הערת המתרגם: ראה שמות ג ב. וראה גם לעיל ח"ב סוף פרק ו.
הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרק כט.
הערת המתרגם: אפשר: נפרדים. וכך לשון רבנו בספרו היד ההזקה.
הערת המתרגם: "וג'ודה" כן היא הנוסחה בכל כ"י וגם אצל מונק. וכדלעיל ח"א פרק מט. וח"ב פרק ו, ועוד. והדברים עתיקים. ולפני ר"ש הייתה הנוסחה כנראה "ג'ודה" לפיכך תרגם"טובו ואורו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: כלומר: [שעח] דרכם מגיע החזון לנביאים.
הערת המתרגם: שמות כה יח. וראה גם לעיל ח"ב פרק ו. וח"ג פרק א. ופרק ג. וביסוס דעה זו בתודעת ההמון הוא בעצם ידיעת המצווה שבתורה לעשות שני כרובים. כי למעשה אין שום אדם רואה אותם פרט לכהן גדול ביום הכפורים. ואף במשכן נאמר ולא יבואו לראות כבלע את הקודש.
הערת המתרגם: שלא יחשבו וידמו כי המלאך הוא פרט יחיד, כי במין הוא יחיד, כמו יתר הרבים בפרטיהם וביחידיהם שהם יחידים במינם, כעין מין האדם, מין הסוס. וכבר ידוע כי המין אינו במציאות מחוץ למחשבה. והריבוי במלאכים הוא במעלותיהם והיותם זה עילת זה, ובלעדי זאת לא שייך ריבוי בפרט, כי המופשט אינו נכלל תחת המספר ואינו כניע לו, והדברים אמורים לפי ההנחות העקרוניות של רבנו. ובר"ש "איש אחד גם כן " ואינו ברור.

הערת המתרגם: דברים ו ד.
הערת המתרגם: כלומר: ועל ידי שעשינו שניים אנו בטוחים.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן פירוש "בני אדם שיחשבו".
הערת המתרגם: לפני ה' וכלשון הכתיב לחם פנים לפני תמיד.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן משלו "והחמילה", ואין לה מקום, לא במקור ולא בענין.
הערת המתרגם: ויקרא יט ל, את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו.
הערת המתרגם: ראה שם טוב שלא נבלע בדמו הרעיון הבסיסי של רבנו ובנסותו להשלים את החסר כתב דברים בעלמא.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן משלו כנראה בתור פירוש "שלא יניף עליהן ברזל".
הערת המתרגם: משנה מידות פ"ג מ"ד.
הערת המתרגם: לעיל סוף פרק מג.
הערת המתרגם: שמות כ כד.
הערת המתרגם: בר"ש "לא יחצבו" ואינו ברור.
הערת המתרגם: ויקרא כו א.
הערת המתרגם: דברים טז כא.
הערת המתרגם: שלא נתדמה להם בצורת פרטי עבודתם ואביזרי כלי בית עבודתם, אף על פי שבעצם העבודה באופן כללי כלומר: הקרבת הקורבן דומים אנו, וכדלעיל. ובר"ש "כדמות עבודתם החלוקות" ואינו ברור.
הערת המתרגם: דברים יב ל.
הערת המתרגם: ראה סנהדרין סא א. וראה גם הלכות עבודה זרה פ"ג הל' ב, שפסוק זה לאסור עבודת עבודה זרה כדרכה אפילו שלא באחת מארבע עבודות. וכדברי רבנו כאן פירשו הראב"ע והרמב"ן עיין שם.
הערת המתרגם: דברים יב לא. וכמה דוגמות מתועבות עבודותיהם הביא רבנו לעיל [שעט] בפרק כט מחלק זה, ע"ש
הערת המתרגם: שמות כה מב.
הערת המתרגם: שם כ כו.
הערת המתרגם: ראה ילקוט שמעוני ח"א תשנב בשם ספרי זוטא. הובא בספר המצוות עשין כב.
הערת המתרגם: "שעת'" ותירגמתי כן כהגדרתו של רבנו בהלכות ביאת המקדש פ"א הל' יב-יז. ובר"ש "ולא בעת האנינות וכל מי שלא רחץ גופו".

הערת המתרגם: בר"ש "ולא מי שלא רחץ ראשו" ואינו נכון, וראה במה שצויין לעיל בהערה הסמוכה.
הערת המתרגם: אפשר: מעמד, מעלת.
הערת המתרגם: ראה שמות כח ב.
הערת המתרגם: "עאהה" כגון שבר יד או שבר רגל וכדומה מן הנקראים מומים גדולים.
הערת המתרגם: כגון אף גדול יחסית, ופזילה, כדומה.
הערת המתרגם: ראה הלכות ביאת המקדש פ"ז-פ"ח.
הערת המתרגם: שכלו, תבונתו לימודו ורמת מושגיו.
הערת המתרגם: ראה נדרים נ, ב. היאך בחקקה דמותו של שמואל בתודעתה של אותה אשה. וראה גם תיאיטיטוס לאפלטון תחילת פרק ב.
הערת המתרגם: ראה גם פירוש רבנו לאבות פ"ד מ"ד ד"ה וכבר ראית, מהדורתי עמ' תלח, כי בנדפס שובש. ובשבת קמה ב בלא מתא תותבאי, וראה עוד שם קיג ב.
* . לפי כ"י מ, וכבוד.
הערת המתרגם: "יסתגפר" יבקש סליחה. עושה פעולות הגורמות את הכפרה. והכוונה הקרבת הקורבן. וכעין זה תרגם רס"ג כל וכיפר עליו, וכיפר עליה, כי אין הכהן מכפר אלא ה'.
הערת המתרגם: כגון ויקרא ד כו.
הערת המתרגם: כגון שם יב ח.
הערת המתרגם: חולין כד ב. וראה הלכות כלי המקדש פ"ג הל' ח.
הערת המתרגם: סוטה ו ב, יומא כה ב. וראה הלכות בית הבחירה פ"ז הל' ו. ואע"פ שכתב רבנו לעיל פרק מא שהוא רק מטעים את המקראות ולא תורה שבעל פה וכאן מזכיר דבר שהוא לדעת רבים דרבנן גמור, הרי הדברים נתגלגלו דרך אגב הדיבור במורא המקדש והדרתו.
הערת המתרגם: הבשר על גבי המזבח. ושריפת האברים או החלבים על גבי המזבח אינה נקראת אצלנו שרפה אלא הקטרה. ורק בחוץ נקראת שרפה. ובר"ש "ושורפיו", ואם כי אין לדקדק הרבה בכך כי גם רבנו בחיבורו כתב שורפין גם על הנקטרין.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף "והכרעיים" וליתה במקור.
הערת המתרגם: תרגום מלולי "מקומות [שפ] הבשר", וכ"ה בר"ש.
הערת המתרגם: תמיד פ"ג מ"ח. ולעניין גימור בגדיהם ראה יומא לט ב.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "בנפש האדם".
הערת המתרגם: בר"ש "התחכם השם כל זה ההתחכמות" וראה לעיל פרק לב הערה .

הערת המתרגם: דברים יד כג.
הערת המתרגם: ראה הלכות כלי המקדש פ"ח הל' טז. שהאריג היה עשוי משבצות, ואם יגזרו ויתפרו לא ישארו כל המשבצות שלמות כידוע, לפיכך היו אורגים כל אורך הגוף כצנור וגם בתי הידים כצנורות ואח"ב מחברים אותם.
הערת המתרגם: משנה כלים פ"א מ"ח. וראה גם הלכות בית הבחירה פ"ז הל' יג-כג. ולא הזכיר את העלייה שעל גבי קודש הקודשים, ומשמע ליה שלא הייתה מקודשת יותר באופן מהותי, אלא שהמציאות כך הייתה שאין נכנסין לה אלא פעם אחת בשבוע.
חלק שלישי

פרק [מו]

המצוות אשר כללתם הקבוצה האחת עשרה: [עבודה וקורבנות]
הם אשר מנינום בשאר ספר עבודה ובספר קורבנות, וכבר הזכרנו תועלתם באופן כללי .
ואנו עתה נחל לתת טעמי אחת אחת מהן כפי השגחנה.
ונאמר, כבר ביארה התורה, כפי תרגום אונקלוס, כי הקבטים המצריים היו עובדים מזל טלה , ולפיכך היו אוסרים שחיטת הצאן ומתעבים רועי הצאן, אמר הן נזבח את תועבת מצרים , ואמר כי תועבת מצרים [שפא] כל רועה צאן .
וכן היו כתות מן ה"צאבה" עובדים לשדים, סוברים שהם מתדמים בצורת העיזים, ולפיכך היו קוראים את השדים שעירים, ונפוצה אז שיטה זו הרבה מאוד בימי משה רבנו , ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים וגו' , ולפיכך היו אותם הכתות גם אוסרים אכילת העיזים.
אבל שחיטת הבקר יתכן שהיו מתעבים אותו רוב עובדי עבודה זרה, וכולם מכבדים את המין הזה מאוד , ולפיכך תמצא ההודים עד זמננו זה אינם שוחטים את הבקר כלל, ואפילו בארץ ששוחטין שאר מיני בעלי חיים.
וכדי למחות עקבות ההשקפות הבלתי נכונות הללו נצטווינו להקריב אלו שלושת המינים דווקא מן המקנה: מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קורבנכם , כדי שיהא המעשה אשר חשבוהו שיא המרי, בו מתקרבים לפני ה'. ובאותו המעשה מתכפרים החטאים, וכך מרפאים את ההשקפות הרעות שהם מחלות הנפש האנושית בהפך אשר בקצה השני .
ומחמת העניין הזה עצמו נצטווינו בשחיטת כבש הפסח, והזאת דמו במצרים על הפתחים מבחוץ, לנקות עצמנו מאותן ההשקפות ולפרסם הפכן, והחדרת הדעה

שהמעשה אשר אתם חושבים אותו גורם משחית, הוא המציל מן ההשחתה. ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגף , בשכר פרסום המשמעת וסילוק מה שהיה חמור בעיני עובדי עבודה זרה.

זהו הטעם בבחירת שלושת המינים הללו דווקא לקורבן, נוסף גם על היות המינים הללו ביתיים ורבי המציאות, ולא כמעשי עובדי עבודה זרה שהיו מקריבין האריות והדובים* ובעלי החיים המדבריים, כמו שנזכר "טמטם".

והואיל ורוב בני אדם אין להם יכולת להקריב בהמה, ציווה שיהא הקורבן גם מן העוף המצוי ביותר בארץ ישראל, והיותר טוב , וקל להשיגו, והם תורים ובני יונה.

ומי שאין לו יכולת אפילו על העוף, מקריב לחם אפוי באיזה מין שיהיה מן המאפה הידוע באותם הזמנים, או מאפה תנור או מאפה מחבת או מאפה מרחשת.

ומי שקשה עליו המאפה מקריב סולת , וכל זה למי שרצה.

ואחר כך ביאר לנו כי מין זה מן העבודה כלומר: הקורבנות, אם לא נעשהו לגמרי אין חטא עלינו כלל, אמר וכי תחדל לנדר לא יהיה בך חטא .

ולפי שלא היו עובדי עבודה זרה מקריבים להם כי אם חמץ, ומרבים בהקרבת דברים המתוקים, ומורחים קורבנותיהם בדבש כפי שמפורסם בספרים שהזכרתי לך , וכן לא תמצא בשום דבר מקורבנותיהם מלח , לפיכך הזהיר יתעלה מלהקריב כל שאר וכל דבש , וציווה בתדירות המלח, על כל קורבנך תקריב מלח .

וציווה שיהו כל הקורבנות תמימים במיטב מצבם, כדי שלא יבוא מכך זלזול בקורבן ויקלו במה שקרב לשמו יתעלה, כמו שאמר הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך .

וכן מטעם זה הזהיר מלהקריב כל שלא שלמו לו שבעה ימים , מחמת גריעותו במינו ומאיסותו, לפי שהוא כנפל. והוא הטעם לאיסור אתנן זונה [שפב] ומחיר כלב מחמת תיעוב שני אלה.

והוא הטעם בהקרבת גדול התורים ואפרוחי היונים, כי זהו היותר טוב בהן, כי גדול היונים אין בו ערבות. והוא טעם היות המנחות בלולות בשמן ומן הסולת, כי זהו היותר מושלם וערב.

ונבחרה הלבונה מחמת טוב ריח תימרתה במקומות שיש בהם חריכת בשר .

ובשביל כבוד הקורבן, וכדי שלא יביטו עליו מבט של מיאוס וגיעול* , ציווה בהפשטת העולה ורחיצת הקרב והכרעיים, ואף על פי שכולה נקטרת .

ותמצא שחוששין לעניין זה תמיד ונשמרים ממנו באומרכם שלחן ה' מגאל הוא וניבו נבזה אכלו .

והוא הטעם גם במה שלא יאכל הקורבן ערל ולא טמא, ואינו נאכל אם נטמא, ואינו נאכל לאחר זמנו, ולא אם קלקל בו המחשבה , ונאכל במקום מיוחד.
אבל העולה שהיא כליל לה' אינה נאכלת כלל.
ודבר הקרב מחמת חטא והם החטאת והאשם נאכלין בעזרה וביום הזביחה ולילו בלבד.
אבל השלמים שהן למטה מזה והן קדשים קלים נאכלים בכל ירושלם דווקא, ונאכלין גם למחרת היום ולא יותר, כי אחרי כן הן מסריחין ומתקלקלין .
ומשום כבוד הקורבן וכל מה שהוקדש לשמו יתעלה, ציווה עלינו שכל הנהנה מן הקדשים * מעל, וצריך כפרה ותוספת חומש אף על פי שהוא שוגג .
וכן אסורה העבודה בקדשים ולא גיזתם , כל זה כבוד לקורבן.
ועל דרך הסיג נקבע דין התמורה, כי אילו הותר להחליף הרע בטוב יחליף הטוב ברע ויאמר שזה יותר טוב, ולכן דן בכך כי הוא ותמורתו יהיה קודש .
אבל מה שנצטווינו שכל הפודה דבר מקדשיו יוסיף חומש, טעם הדבר פשוט, כי אדם קרוב אצל עצמו , וטבעו לעולם נוטה לצד החיסה על ממונו, ולא ידקדק בדמי הקדש, ולא ירבה להציעו כדי שיתבררו דמיו, לפיכך הוטל עליו תוספת כדי שימכור לזולתו בדמיו, כל זה כדי שלא יקל במה שנקרא לה' ונתקרב לפניו בו.
אבל טעם הקטרת מנחת כהן, לפי שכל כהן רשאי להקריב קרבנו בידו, ונמצא שהביא מנחה ויאכלנה הוא עצמו וכאילו לא עשה כלום כלל, לפי שכל מנחת יחיד מקריבין ממנה לבונתה וקומץ, וכאלו לא די קלות הקורבן הזה אלא שגם יאכלנו אשר הביאו, ולא תיראה עבודה כלל , ולפיכך נקטרת .
אבל הדינים המיוחדים בפסח והם שנאכל צלי אש בלבד, ובבית אחד, ועצם לא תשברו בו , הם כולם טעמם פשוט: כי כשם שהמצה למהירות כך הצלי למהירות , ואין שם שהות לעשות מטעמים ולתקן תבשילין. [שפג]
ואפילו השהייה בשבירת עצמיו והוצאת מה שבהן אסור, כי כבר הזכיר כללו של דבר בכל זה והוא אומרו: ואכלתם אותו בחיפזון , ואין עם החיפזון שהות לשבירת העצם ולא לשגר ממנו מבית לבית ולחכות לשליח עד שיחזור, כי כל אלו מעשה רשלנות והתמהמהות, והייתה המטרה לפעול בחיפזון ובמהירות, שמא יתאחר אחד ויפסיד את היציאה בקהל בני אדם, ויהיה אפשר להזיקו ולהתנכל לו.
ונקבעו אותם המצבים לדורות כדי לזכור היאך היה הדבר, כמו שאמר ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה .

אבל מה שאינו נאכל אלא למנויו, הוא לזירוז לקיחתו, ולא יסמוך אדם על קרובו או חברו או מי שיזדמן שיארח אותו ולא ישתדל בו מתחילת הזמן.
אבל איסורו על הערלים כבר ביארו את זה החכמים ז"ל , לפי שאמרו בטלו מצוות מילה כאשר ארכה שהותם במצרים כדי להתדמות למצרים , וכאשר נצטוו בפסח והותנה בו שלא ישחט כי אם לאחר מילת עצמו ובניו ובני ביתו ואז יקרב לעשותו , נימולו כולם, והיה דם מילה מתערב בדם פסח מרוב נימולים כמו שאמרו, ואל זה נרמז באומרו מתבוססת בדמיך דם הפסח ודם המילה .
ודע כי ה"צאבה" היה הדם אצלם טמא מאוד, ועם זאת היו אוכלים אותו בדמותם שהוא מזון השדים , וכאשר אכלו מי שאכלו כבר נתחבר עם השדים, ויבואו אליו ויודיעוהו העתידות כפי שמדמים ההמון מענייני השדים.
והיו שם אנשים שאכילת הדם קשה עליהם מפני שהוא דבר שטבע האדם קהה ממנו , ולפיכך היו שוחטים בעל חי ומקבצים דמו בכלי או בגומה ואוכלים בשר אותו הנשחט סביב אותו הדם , ומדמים בפעולה זו שהשדים אוכלים אותו הדם שהוא מזונם, והם אוכלים הבשר, ותושג הרעות , כיון שהכל אכלו על שלחן אחד בקבוצה אחת, ויבואו אליהם בדמיונם אותם השדים בחלום, ויודיעום נעלמות ויעזרו להם.
כל אלה השקפות שהלכו אחריהן באותן הזמנים, והיו חשובות מפורסמות, לא היה ספק אצל ההמון באמתתן .
ולכן באה התורה - השלמה אצל יודעיה - לסלק את אלה החלאים המושרשים, ואסרה אכילת הדם, והחמירה באיסורו כדרך שעשתה באזהרה על עבודה זרה בדיוק, אמר יתעלה ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם וגו' , כמו שאמר בנותן מזרעו למולך ונתתי את פני בנפש ההיא וגו' , ולא נאמר כיוצא בפסוק זה במצווה שלישית זולת עבודה זרה ואכילת הדם, כי אכילתו הייתה מביאה למין מעבודה זרה והיא עבודת השדים.
וטיהרה [שפד] את הדם, ועשאתו מטהר מי שהוזה בו, והזית על אהרן ועל בגדיו וגו' וקידש הוא ובגדיו , וציווה להזותו על המזבח, ונעשת כל העבודה פיזורו שם לא קיבוצו, ואמר ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר , ושם מתפזר כמו שאמר ואת כל הדם ישפך , ואמר ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלוהיך .
וציווה לפזר דם כל בהמה הנשחטת ואף על פי שאינה קורבן, אמר על הארץ תשפכנו כמים . והזהיר מלהתקבץ סביבו ולאכול שם, ואמר לא תאכלו על הדם .

וכיון שהתמידו במרים ונהו אחר המפורסם אשר חונכו עליו מאחוות השדים על ידי האכילה סביב הדם, ציווה יתעלה שלא יאכל בשר תאווה במדבר כלל, אלא יהיה הכל שלמים.
וביאר לנו כי טעם הדבר כדי לפזר הדם על המזבח ולא יתקבצו סביבו, ואמר למען אשר יביאו בני ישראל וגו' ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים וגו' .
אבל יישאר עניין החיה והעוף, לפי שאין קורבן מן החיה כלל ואין עוף קרב שלמים, ולכן ציווה יתעלה סמוך לכך, שכל חיה ועוף שבשרם מותר באכילה כאשר נשחטו מכסין דמן בעפר כדי שלא יתקהלו עליו לאכול סביבו.
והנה נגמר העניין ושלמה המטרה להפר האחווה בין השוטים באמת ובין שדיהם.
ודע, כי האמונה הזו התחדשה קרוב לזמנו של משה רבנו ונהו אחריה רבים, וטעו בה בני אדם, תמצא זה מפורש בשירת האזינו, יזבחו לשדים לא אלה אלוהים לא ידעום חדשים מקרב באו לא שיערום אבותיכם .
וכבר ביארו חכמים עניין אמרו 'לא אלה', אמרו שהם לא חדלו מלעבוד נמצאים עד שעבדו דמיונות, לשון ספרי: לא דיין שהם עובדים חמה ולבנה כוכבים ומזלות אלא שעבדו בבואה שלהם, ובבואה שם הצל.
ואחזור למה שאנחנו בו, ודע שלא נאסר בשר תאווה אלא במדבר בלבד, כי מאותן ההשקפות המפורסמות, שהשדים שוכנים במדברות ושם מדברים ומתגלים, אבל בערים ובישוב אינם נראים * , עד שמי שרצה מאנשי העיר לעשות דבר מאותן ההזיות צריך לצאת מן העיר לישימון ולמקומות השוממין, ולפיכך הותר בשר תאווה אחר שנכנסו לארץ.
ועוד כי תוקף אותו החולי יורד בלי ספק, ומתמעטים הנוהים אחר אותם ההשקפות.
ועוד שקשה מאוד קרוב להיות נמנע שיהא כל הרוצה לאכול בשר בהמה יעלה לירושלם.
ומחמת כל הסיבות הללו לא נאסר בשר תאווה אלא במדבר.
ודע, שככל שהחטא חמור יותר נעשה קרבנו ממין פחות,
ולפיכך שגגת עבודה זרה שעירה דווקא , ושאר חטאת יחיד כשבה או שעירה , כי הנקבה גרועה מן הזכר בכל מין, ואין חטא חמור מעבודה זרה ואין מין גרוע משעירה .
ומפני כבוד המלך נעשה קורבן שגגתו שעיר, אבל כהן גדול וצבור אין שגגתם סתם מעשה, אלא היא הוראה, ולפיכך [שפה] נתעלה קורבנם, בפרים , ובעבודה זרה שעירים .

ולפי שהיו העברות שמקריבים בגללם אשם למטה מן העברות שמקריבים בגללם החטאת, נעשה קורבן אשם איל או כבש מן הצאן , נתעלה סוגו ומינו בהיותו זכר מן הצאן.

הלא תראה העולה כיון שהיא כליל לה' נתעלה מינה ולא תהא אלא זכר.

ובשביל עניין זה הורד הטיוב והבישום ממנחת חוטא ומנחת סוטה, כי גם היא חשד חטא, והזהיר מלהקריבן בשמן ולבונה, הסיר מהן את הטיוב הזה, כי אשר הביאן לא טוב ואין מעשיו נאים, וכאלו מעוררו לתשובה ואומר לו, לרוע מעשיך נעשה קורבנך באופן גרוע, והסוטה, שמעשיה יותר גרועים מן השוגג, נעשה קורבנה יותר גרוע בחומר, מפני שהוא קמח שעורים.

והנה נסדרו כל הפרטים הללו, והוא עניין נפלא.

וכבר אמרו חכמים כי הטעם שהקורבן ביום השמיני של מילואים עגל בן בקר לחטאת , לכפר על מעשה העגל .

וכן חטאתו של יום הכיפורים פר בן בקר לחטאת , לכפר על מעשה העגל .

ועל פי העניין הזה שאמרו נראה לי, כי טעם היות כל החטאות ליחיד ולציבור שעירים, כלומר: שעירי הרגלים ושעירי ראשי חודשים ושעירי יום הכיפורים ושעירי עבודה זרה, טעם כל אלה לדעתי מפני שרוב מרים אז בהקריבם לשעירים, כמו שביאר הכתוב ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם .

אבל החכמים ז"ל עשו טעם אחידות כפרת ציבור בשעירים, בגלל חטאת כל עדת ישראל בראשונה בשעיר עזים, כוונתם על מכירת יוסף הצדיק שבפרשתו נאמר וישחטו שעיר עזים וגו' .

ואל יהי חלוש בעיניך טעם זה, כי תכלית כל הפעולות הללו לקבוע בנפש כל חוטא שהוא צריך לזכור ולהזכיר חטאו תמיד כמו שאמר וחטאתי נגדי תמיד , ושהוא חייב לבקש מחילת אותו החטא הוא וזרעו וזרע זרעו בעבודה שתהא ממין אותו החטא.

כוונתי בכך,

שאם היה החטא בממון יתן ממונו בעבודה ,

ואם הייתה העברה בהנאות גופו ייגע את גופו ויענהו בעבודה בצום ובקימה בלילות ,

ואם היה החטא במידות יתנהג בהפך אותה המידה כמו שביארנו בהלכות דעות וזולתה ,

ואם היה החטא עיוני כלומר: שנתגבשה בדעתו השקפה בלתי נכונה מחמת בטלנותו ורשלנותו בחקירה ובהתבודדות בעיון, ישתמש נגד זה בביטול מחשבתו וחדלונה מלחשוב במאומה מענייני העולם כי אם במושכל בלבד ובבירור הדעה הרצויה, כעניין

שנאמר ויפת בסתר לבי ותישק ידי לפי , שזה משל על העצירה והחידלון בעת הרגשת הטעות כמו שביארנו בתחילת מאמר זה , כפי שאתה רואה נעשה באהרן, כאשר נכשל במעשה העגל נעשה קורבנו הוא וכל מי שעמד מזרעו במקומו הקרבת פר ועגל, וכאשר היה החטא בשעיר עזים הייתה העבודה בשעיר עזים.

וכאשר יקבעו עניינים [שפו] הללו בנפש, יהיה זה בלי ספק גורם להרגשת חומר החטא, ולהתרחק ממנו עד שלא ייכשל האדם בה ויצטרך לאמצעי כפרה ארוכים ומיגעים, ואפשר שלא תשלם כפרתו, ולפיכך יתרחק מן החטא מעיקרו ויברח ממנו, וזו תועלת גלויה מאוד.

דע גם עניין זה.

והנה ראיתי להעירך כאן על דבר נפלא מאוד, אף על פי שאין פשטו מעניין המאמר, והוא אמרו בשעיר חטאת ראש חודש בלבד חטאת לה' , מה שלא אמר בכל שעירי הרגלים ולא בזולתן מן החטאות.

וטעם הדבר לדעתי ברור מאוד, והוא, שהקורבנות הללו שמקריבים הצבור בפרקים, כלומר: המוספים, הם כולם עולות, ובכל יום מהם שעיר עזים לחטאת והוא נאכל, אבל העולות הם כולם נקטרים, ולפיכך נאמר בהן אשה לה' .

ולא נאמר חטאת לה' ולא שלמים לה' כיון שזה נאכל, ואפילו החטאות הנשרפות לא יתכן לומר בהן אשה לה', כפי שאבאר טעם הדבר בפרק הזה, ולפיכך לא יתכן לומר בשעירי הרגלים חטאת לה', כיון שהן נאכלין ואינן נקטרין כליל.

וכיון שהיה חשש שמי שהוא ידמה בשעיר ראש חדש שהוא קורבן לירח, כמו שהיו עושים הנבטים במצרים שמקריבים לירח בראשי החודשים, ביאר בו שזה לציווי ה' לא לירח. ולא חשנו חשש זה בשעירי הרגלים וזולתן, כיון שאין אותם הימים ראשי חודשים, ואין להם סימן המבדילם באופן טבעי, אלא התורה ייחדתן בקביעתה , אבל ראשי החודשים הירחיים אינן מקביעת התורה , אלא העמים היו מקריבין בהם לירח כמו שהיו מקריבים לשמש בעת עלותו ובהגיעו למעלות* מסוימות, כפי שמפורסם באותם הספרים , ולפיכך יצאה מן הכלל ההגדרה בשעיר זה ונאמר בו לה' , לסלק אותם הדמיונות הקשורים באותם הלבבות החולים אשר חליים מושרש, דע גם נפלאה זו .

ודע שכל חטאת שהדעה בה שהיא מכפרת חטאים גדולים או חטא גדול כמו חטאת העלם וכיוצא בה, הרי היא נשרפת כולה מחוץ למחנה, לא על המזבח, לפי שאין נקטר על המזבח אלא העולה וכל הדומה לה לפיכך נקרא מזבח העולה , כי הקטרת העולה

ריח ניחוח, וכך כל אזכרה * ריח ניחוח, וכך הם בלי ספק, לפי שהם לסילוק השקפות עבודה זרה כמו שביארנו.
אבל שרפת החטאות הללו, הכוונה בהן שהחטא הזה כבר נמחו עקבותיו ונעדר, כמו שנעדרה הגופה הזו השרופה, ולא נשאר לאותו המעשה רושם כמו שלא נשאר לחטאת הזו רושם אלא נשמדה בשריפה. והרי אין הקטרתה ריח ניחוח לה' אלא ההפך מזה, כלומר: שהוא עשן נתעב ושנוי, ולפיכך נשרפת כולה מחוץ למחנה.
הלא תראה מנחת סוטה מה הוא אומר בה, מנחת זיכרון מזכרת עוון , לא שהיא דבר רצוי .
ולפי שהיה שעיר המשתלח לכפרת חטאים גדולים באופן כללי, עד שאין שם חטאת צבור המכפרת מה שמכפר וכאילו הוא נושא כל החטאים , ולפיכך אין מתעסקין בו בשחיטה ולא בשריפה ולא בהקרבה כלל, אלא מרחיקין אותו תכלית הריחוק ויושלך לארץ גזרה, כלומר: שאין בה ישוב.
ולא יסתפק שום אדם כי החטאים אינן גוף המועברים מעל גב פרט זה לפרט אחר , ואין כל המעשים הללו אלא משלים להקניית [שפז] צורה בנפש, כדי שתהא שם התפעלות לתשובה, כלומר, כל מה שקדם ממעשינו כבר נקינו עצמנו מהם והשלכנום אחרי גווינו, והדחנום בתכלית ההדחה.
אבל הקרבת היין אני נבוך בו עד כה, היאך ציווה להקריבו וכבר היו עובדי עבודה זרה מקריבים אותו , ולא נראה לי בזה טעם.
ומטעמי זולתי, אמר כי החשוב ביותר אצל התאווה אשר מקורה הכבד הוא הבשר, והחשוב אצל הכוח החיוני אשר מקורו הלב הוא היין, וכן הכוח אשר מקורו המוח והוא הנפשי מתענג בניגון בכלים, ולפיכך נתקרב כל כוח לפני ה' בדבר האהוב עליו ביותר, ולכן הקורבן בשר ויין ושמע כלומר: השיר.
אבל תועלת החג הרי טעמה ידוע, במה שיושג באותה ההתקהלות מהתחדשות התורה באותה ההתפעלות ואחוות בני אדם זה לזה ובפרט מצוות הקהל אשר נתבאר טעמה למען ישמעו וגו' .
והיו דמי מעשר שני להוצאות שם כמו שביארנו , וכן נטע רבעי ומעשר בהמה, ויהיו שם בשר המעשר ויינות נטע רבעי ומעות מעשר שני, ויתרבו המזונות שם, ואסור למכור מאומה מאלו ולא לאחרו מזמן לזמן, אלא כמו שאמר יתעלה שנה בשנה וגו' , ונמצא שבהכרה יתן ממנו צדקה .

וכבר הדגיש את הצדקה בחגים ואמר, ושמחה בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה .
והנה דברנו על כל אחת מן הקבוצה הזו ועל פרטים רבים מהם.
הערות:
הערת המתרגם: לעיל פרק לה. ואין כוונתו למה שכתב בפרק לב.
הערת המתרגם: רבנו מציין הקבטים, כי במצרים היו גם שבטים אשר דתיהם שונות. ובר"ש הושמט.
הערת המתרגם: אין כוונת רבנו שאונקלוס ביאר שהם עובדים מזל טלה, אלא כוונתו שאונקלוס ביאר שהם עובדים בעלי החיים. וראה בתרגומו לבראשית מג לב. כי תועבה היא למצרים - ארי בעירא דמצראי דחלין ליה עבראי אכלין.
הערת המתרגם: שמות ח כב. וראה [שפא] ראב"ע בשם ר' ישועה.
הערת המתרגם: בראשית מו לד. ובר"ש הושמט פסוק זה.
הערת המתרגם: בר"ש "ישובו" ולא דק.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט "בימי משה רבנו" וראית רבנו לפי שכתוב חדשים מקרוב באו. כדלקמן הערה
הערת המתרגם: ויקרא יז ז.
הערת המתרגם: אפשר: כמעט.
הערת המתרגם: וכדלעיל תחילת פרק ל, ושם הערה .
הערת המתרגם: ויקרא א ב.
הערת המתרגם: ראה הקדמת רבנו לאבות הפרק הרביעי, ראה שם מהדורתי. והלכות דעות פ"ב.
הערת המתרגם: שמות יב כג.
הערת המתרגם: לדבר ה'. ולא שהדם סגולה, כדרך שתולים מקצת שוטים רגלי תרנגולת סביב מיטת התינוק.
הערת המתרגם: "אהלייה", ובר"ש הושמט.
* . לפי כ"י ב, והזאבים.
הערת המתרגם: ובר"ש "ומן הנאה" וכנוסח כ"י ב, ס.
הערת המתרגם: ויקרא ב א-י. וראה גם הלכות מעשה הקורבנות פרק יב הל' ד, ולא הזכיר כאן מנחת רקיקין, כי רק לדוגמא בלבד הזכיר את אלה.
הערת המתרגם: דברים כג כג.

הערת המתרגם: "ויכת'רון" ר"ש טעה בקריאת המקור ודמה "ויכ'תרון" ולפיכך תרגם "והיו בוחרים".
הערת המתרגם: "וילות'ון" יותר נכון "ובוללים" ובר"ש "ומלכלכים".
הערת המתרגם: לעיל סוף פרק כט.
הערת המתרגם: ראה ספרי הליכות תימן עמ' . שם הבאתי מנהגים ששרדו מעבודות האלילים ונדבקו ביהדות.
הערת המתרגם: ויקרא ב יא.
הערת המתרגם: שם ב יג.
הערת המתרגם: מלאכי א ח. וכבר למדו חז"ל מפסוק זה לכל שאינו לכבוד לפני ה'.
הערת המתרגם: ויקרא כב כז. [שפב]
הערת המתרגם: דברים כג יט. ותימה שלא הזכיר מנהג עובדי עבודה זרה שהיו להם קדשות שכל הכנסתן לבתי הפולחן, ולפיכך נסמך לא תהיה קדשה ולא תביא אתנן.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל בסוף פרק מה בטעם הקטורת.
* . וכדמות ראיה שחוששין למבט. ראה שבת קטז ב דברי רבא בטעם הפשטת כל הפסח בארבעה עשר שחל בשבת.
הערת המתרגם: בר"ש "נשרפת" וכבר העירותי שכל העולין על האש במזבח נקראת "הקטרה" ובחוץ "שרפה".
הערת המתרגם: נשמרים ונזהרים שלא יתבזה ולא יזדלזל הקורבן.
הערת המתרגם: מלאכי א יב.
הערת המתרגם: כי מאוסה היא העורלה. נדרים פ"נ מ"י.
הערת המתרגם: ידוע כי במחשבת חוץ למקומו נפסל, ובמחשבת חוץ לזמנו נפגל. ובר"ש "כשיחשוב עליו מחשבה רעה" וברי"ח "כשתסור ממנו הדעת" ושניהם כנראה לא למדו דינים אלה מימיהם.
הערת המתרגם: כתב רבנו כן מפני שגם חז"ל קראום לאחר זמנן "עבור צורה". וברי"ח "ישחתו ויהיה פיגול" וכנראה שאינו יודע מהו הפיגול.
הערת המתרגם: אפשר: שהופרש, שיוחד.
* ב, ההקדש. מ, המקדש.
הערת המתרגם: ויקרא ה טו-טז.
הערת המתרגם: דברים טו יט.
הערת המתרגם: ויקרא בז, י לג. וכן כתב גם בהלכות תמורה פ"ד הל' יג, עיין שם כי נפלאים הם.

הערת המתרגם: ראה סנהדרין י, א.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "הכילות".
הערת המתרגם: לפני הבקיאים, וראה גם פירושי רס"ג לתורה מהדורתי ויקרא כז לא הערה .
הערת המתרגם: אלא כאילו הביא ארוחתו לאוכלה במקדש. ואם תשאל מדוע לפי זה אין חטאתו ואשמו נשרפין והרי רשאי הכהן להקריבן בידו ולאכלן הוא עצמו, כבר תירץ רבנו במתק לשונו באומרו וכאילו לא די וכו' כלומר: הסולת או אחד ממיני המאפה אדם אוכל בביתו בכל יום ואם יביאנה לאוכלה במקדש אין בכך כל היכר, אבל שחיטת בהמה אינו דבר רגיל ודי בכך לגרום התפעלות להרהור התשובה.
הערת המתרגם: שמות יב ח מו.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט "כך הצלי למהירות".
הערת המתרגם: שמות [שפג) יב יא.
הערת המתרגם: שם יג י.
הערת המתרגם: שמות יב ד. וראה זבחים פ"ה מ"ה.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט "שיארח אותו".
הערת המתרגם: נוסף על הטעם האמור לעיל בהערה בכל הקדשים.
הערת המתרגם: לא מתוך רשלנות ובטלנות או קושי השיעבוד ביטלו את המילה, אלא מתוך השאיפה להתמזג עם העם המצרי לפחות בחיצוניותם. וזהו חסרוננו וזוהי מגרעתנו לצערנו בכל דור ודור כפי שגעונו שלו. ובשמות רבה פ"א י כשמת יוסף הפרו ברית מילה אמרו נהיה כמצרים.
הערת המתרגם: שמות יב מח.
הערת המתרגם: יחזקאל טז ו.
הערת המתרגם: ראה שמות רבה פרשה יט ו.
הערת המתרגם: "שיאטין " במילה זו תרגם רס"ג "שעירים" בויקרא יז ז. ו"שדים" בדברים לב יז, ושם זה מונח בערבית ליצורים רעים ורוחות רעות שבדמיון ההוזים. וכפי שכתב הרא"בע שיראו אותם המשוגעים.
הערת המתרגם: "מן אמור" ובר"ש "ממעשי" ולא דק. ויתכן שכוונתו מה שהשוטים מדמים שהשדים פועלים ועושים ומטיבים ומריעים כמפורסם וכידוע.
הערת המתרגם: אפשר: שהוא דבר שנפשו של אדם חותה ממנו.
הערת המתרגם: ראה חולין פ"ב מ"ט אין שוחטין בגומה. וראה הלכות שחיטה פ"ב הל' ה-ו.

הערת המתרגם: יהיו רעים זה לזה. ור"ש הוסיף משלו "תהיה האהבה והאחוה והרעות" ואין לשאול אם מצטרפין לזימון כי שוטה פטור מלזמן.
הערת המתרגם: מפני שהבינו דרשות חז"ל כפשוטן כגון הא דבראשית רבה פרשה ז ז. וניפחו מציאותם בפרט ספרי היסוד של הנוצרים והמוסלמים כידוע המדברים עליהם כעל מציאות מוחלטת, ואף שימשו להם מנוף רב כוח להחדרת הזיותיהם להמוני הבערים, ובכך הביכו גם את מלומדיהם, ראה אבי נצר במאמרו "אלמסאיל אלפלספיה" קטע ד.
הערת המתרגם: ויקרא יז י.
הערת המתרגם: שם כ, ו. ופסוק זה נאמר בפונה אל האובות ואל הידעונים. וצ"ל ושמתי אני את פני באיש ההוא וגו', שם כ, ה. [שפד]
הערת המתרגם: הכוונה במצווה נוספת. אלא שכך משפט השפה הערבית.
הערת המתרגם: שמות כט כא.
הערת המתרגם: ויקרא יז יא.
הערת המתרגם: שם ד יח.
הערת המתרגם: דברים יב כז.
הערת המתרגם: "בד'ר" תירגמתי אמנם את כולן "פזור", אם כי הוראתה המדוייקת היא שפיכה ופיזור לאיבוד. ור"ש תרגם כולן שפיכה.
הערת המתרגם: דברים יב טז וכד.
הערת המתרגם: ויקרא יט כו. ופירוש זה של רבנו נוסף על כל מה שתלו חז"ל בלאו זה. שהוא לאו שבכללות, ראה סנהדרין סג א. וראה בהקדמת ספר המצוות, הכלל התשיעי.
הערת המתרגם: ויקרא יז ה-ז.
הערת המתרגם: שם יז יג.
הערת המתרגם: על דרך הכתוב-זכריה יא יד
הערת המתרגם: "אלמג'אנין " ובר"ש "בין מי שאחזם שד באמת" וגרם לשם טוב לפרש, ואין צורך לכך. אם כי מבחינה מלולית צדק ר"ש. כי "מג'נון" נפעל, והשם"ג'ני" ובעברית אם השם "שד" נפעל מקביל לערבית, צריך היה להיות "שדוד" ואין שמוש זה בעברית לפיכך האריך, ואין צורך לכך, שאין מדקדקים בשטות.
הערת המתרגם: דברים לב יז.
הערת המתרגם: שם בשינויים.
* . וראה גם תוס' יומא עז ב ד"ה משום. שם כתבו על רוח רעה מסוימת שאין אותה רוח רעה מצויה באלו המלכיות, ולפיכך אינם נזהרים בכך.

הערת המתרגם: כלומר: שחיטת בשר תאווה, וראה הלכות שחיטה פ"ד הל' יז-יח.
הערת המתרגם: במדבר טו כז.
הערת המתרגם: ויקרא ד, כח ולב.
הערת המתרגם: וההיא דטחלא דצפירתא דלא אפתח, בגטין סט ב משום רפואה הוא.
וההיא דשבת קנב א ברחא קרחא בארבע, כבר פירש [שפה] בערוך שמדובר בזכר.
הערת המתרגם: ויקרא ד א-כו.
הערת המתרגם: במדבר טו כד. ופרטי דיניהם ומשפטיהם נתבארו במסכת הוריות.
וכוונת רבנו באומרו "שעירים" בציבור גם שעירים, והכהן המשיח רק שעירה.
הערת המתרגם: כל האשמות אילים, פרט לאשם נזיר שהוא כבש.
הערת המתרגם: סוגו - אם כבש אם עז. ומינו - אם זכר או נקבה. אם כי לא תמיד הקפדתי בתרגומי "נוע" "ג'נס" "צנף". ובר"ש "מינו וחלק מינו". ודברי רבנו כפי הידוע שמין הכבשים מעולה ממין העיזים. וראה משנה כריתות פ"ו מ"ט דמשמע לכאורה שהן שווין, ואינו כן, אלא פירושה אע"פ שהכבשים מובחרין במינן באמת לא בשביל כך הקדימן הכתוב.
הערת המתרגם: כלומר: לא יתן עליה שמן. ובר"ש "הנוי" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ויקרא ט ב.
הערת המתרגם: ראה תנחומא שם.
הערת המתרגם: ויקרא טז ג.
הערת המתרגם: במדרש שם.
הערת המתרגם: ויקרא יז ז.
הערת המתרגם: בראשית לז לא. וראה ילקוט שמעוני תחילת פרשת שמיני.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו כאן "וכל איש מרי".
הערת המתרגם: תנאים וחלוקים ראה הלכות תשובה פ"ב הל' ה.
הערת המתרגם: תהלים נא ה.
הערת המתרגם: "אסתגפאר" ובר"ש "ושצריך כפרה על החטא ההוא" ולא דק.
הערת המתרגם: "טאעה" יותר נכון לתרגמה "משמעת".
הערת המתרגם: לעסוק בתורה, וכמו שכתב בהלכות תלמוד תורה פ"ג הל' יג.
הערת המתרגם: פרק ב.
הערת המתרגם: בהקדמתו לאבות הפרק הרביעי, ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: איוב לא כז.
הערת המתרגם: חלק א פרק ה. וראה גם פרק לב שם.

הערת המתרגם: במדבר כח טו. [שפו]
הערת המתרגם: שם כח יט. כט, יג לו.
הערת המתרגם: ראה בתחילת פרק זה הערה .
הערת המתרגם: "באלוצ'ע" ובר"ש "בהסכמה".
הערת המתרגם: אלא קבועים הם גם בטבע.
* . לפי כ"י ב, במזלות.
הערת המתרגם: שנפרטו לעיל בסוף פרק כט.
הערת המתרגם: בר"ש "עולה לה'" וטעות הוא.
הערת המתרגם: אפשר: השיבושים.
הערת המתרגם: ראה גם גמרא שבועות ט א.
הערת המתרגם: ויקרא ד כא.
הערת המתרגם: שמות ל כח.
* . נראה שרבנו מפרש אזכרה - שריפה. וראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי ויקרא ב ב הערה .
הערת המתרגם: במדבר ה טו.
הערת המתרגם: "מרצ'י" וכך תרגומה לדעתי. ור"ש תרגם "מרצה".
הערת המתרגם: ראה שבועות דף ב, הלכות תשובה פ"א הל' ב.
הערת המתרגם: מפרש רבנו "ונשא השעיר עליו את כל עוונתם אל ארץ גזרה" ויקרא טז כב, תיבת עליו מוסב על השעיר, וכדלקמן. ודלא כרס"ג שפירש שהוא מוסב על המשלח, ופירושו ונשא המשלח את השעיר עליו על כל עונותם אל ארץ גזרה. ראה פירושי רס"ג לתורה מהדורתי.
הערת המתרגם: בר"ש "ולא להקבר" וטעות הוא.
הערת המתרגם: מעל [שפז] גבם של בני אדם אל גבו של שעיר.
הערת המתרגם: "צורה" ציור נפשי, והתרשמות שכלית ובר"ש "מורה" וטעות הוא.
הערת המתרגם: ומדוע לא נהג בו מנהג שאור ודבש, וכדלעיל. ותמיהת רבנו מעט תמוהה, למה לא יחיל על היין טעם הקורבנות עצמם שהופנו מעבודה זרה אל עבודת ה'.
הערת המתרגם: כלומר: החגיגה במקדש והעלייה לרגל.
הערת המתרגם: דברים לא יב.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק לט.
הערת המתרגם: גם לטעם נטע רבעי עיין שם.
הערת המתרגם: דברים טו כ, ופסוק זה נאמר בבכור, וצ"ל שנה שנה, שם יד כב.

הערת המתרגם: הייתי מעדיף לתרגם "יעשה ממנו חסד". וראה לעיל פרק לט הערה .
הערת המתרגם: דברים טז יד.
חלק שלישי

פרק [מז]

המצוות אשר כללתן הקבוצה השתים עשרה: [טהרה]
הם אשר מנינום בספר טהרה, ואף על פי שכבר הזכרנו תועלתן באופן כללי הריני מוסיף בהן ביאור, ונטעים את הקבוצה הזו ככל הראוי, ואחרי כן אומר טעמי האחדים אשר נתברר לי טעמן.
ואומר, כי תורת ה' זו שנצטווה בה משה רבנו ונתיחסה אליו , לא באה אלא להקל את העבודות ולמעט את הטורח.
וכל שעלול אתה לחשוב דבר ממנה שיש בו עמל או טורח כבד, אינו אלא מפני שאינך יודע אותם המנהגים והשיטות המצויים באותם הימים. וראוי לך להקיש בין שישרוף האדם ילדו בעבודתו או ישרוף אפרוח יונה . לשון התורה, כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם , זו הייתה עבודתם לאלוהותיהם. ומעבודתנו, בדומה לזה, לשרוף בן יונה, ואף מלוא כף סולת .
ועל פי הבחנה זו הוכחה אומתנו בזמן מריה ונאמר לה, עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי , ונאמר עוד בעניין זה המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה, מדוע אמרו עמי רדנו וגו'. כלומר: איזה טורח מיגע היה להם בתורה הזו, עד שפרשו [שפח] ממנה.
וכבר קרא לנו יתעלה ואמר: מה מצאו אבותיכם בי עוול כי רחקו מעלי וגו' . הכוונה בכל המיקראות הללו כוונה אחת.
והנה זו הקדמה גדולה לא תסור מדעתך.
ואחריה אומר:
כבר ביארנו כי כל המטרה הייתה במקדש להביא את הפונה אליו להתפעלות, ושייראוהו וירהוהו, כמו שאמר ומקדשי תיראו . וכל דבר מרומם, כשיתמיד האדם להמצא בו, ימעט מה שיש בנפש ממנו, ותמעט ההתפעלות שהייתה באה על ידו. וכבר העירו חכמים ז"ל על עניין זה ואמרו, שאין רצוי להכנס למקדש בכל עת , והסמיכו את זה לאמרו 'הוקר רגלך מבית רעך פן ישבעך ושנאך' .
וכיון שזו הייתה המטרה, הזהיר יתעלה את הטמאים מלהכנס למקדש, עם ריבוי מיני הטומאות, עד שכמעט לא תמצא אדם טהור כי אם מעטים:

כי אם ניצול ממגע נבלה, לא ניצול ממגע אחד משמונה שרצים שנופלים הרבה בבתים ובמאכלים ובמשקים ורבות נתקל בהם האדם,
ואם ניצול מאלה, לא ינצל ממגע נדה או זבה או זב או מצורע או משכבן ,
ואם ניצול מאלה, לא ינצל משכיבת אשתו או מקרי,
ואף כאשר טהר מכל הטומאות הללו, אינו מותר לו להכנס למקדש עד שיעריב שימשו, ואסור להכנס למקדש בלילה כמו שנתבאר במידות ותמיד ,
ובאותו הלילה אפשר שישמש מיטתו על הרוב, או יארע לו אחד מגורמי הטומאה, וישכים למחרתו כמצבו אתמול, ויהיה כל זה סיבה להתרחק מן המקדש ושלא ירגיל שם בכל עת.
וכבר ידעת לשונם אין אדם נכנס לעזרה לעבודה אפילו טהור עד שהוא טובל . והנה במעשים הללו תתמיד היראה* , ותושג ההתפעלות המביאה לכניעה שהיא המטרה.
וכל שהייתה הטומאה מצויה יותר, תהיה הטהרה ממנה יותר קשה ובריחוק זמן:
האהלת המתים ובפרט הקרובים והשכנים היא היותר מצויה מכל טומאה, ואין טהרה ממנה כי אם באפר פרה על אף נדירות מציאותו , ואחר שבעת ימים.
והזיבות והנידות מצויים יותר ממגע טמא, ולפיכך צריכים לכך שבעה ימים, והנוגע בהם יום אחד.
ואין טהרת זב וזבה ויולדת נגמרת אלא בקורבן, כי אלה מציאותן פחות מן הנידות.
וכל אלה הם גם דברים נגעלין כלומר: נידה וזב וזבה ומצורע ומת ונבלה ושרץ ושכבת זרע. והנה הושגו בדינים אלו מטרות רבות:
האחת הפרישה מן הגיעולים ,
והשניה נצירת המקדש,
והשלישית התחשבות במפורסם הרגיל , לפי שהיה מחיובי ה"צאבה" המייגעים בענייני הטומאה מה שתשמעהו עתה.
והרביעית הקלת אותו העמל, ושלא יעכבו ענייני הטומאה והטהרה את האדם משום עסק מעסקיו.
כי אין עניין הטומאה והטהרה הללו תלויים אלא בקודש וקודשים לא יותר: בכל קודש לא תגע ואל המקדש לא תבוא . אבל כל שזולת זה, אין קפידה עליו אם ישאר טמא כל זמן שירצה, ויאכל חולין טמאין איך שירצה .
והמפורסם משיטות ה"צאבה" עד זמננו זה [שפט] בארצות המזרח, כלומר: שרידי ה"מג'וס" שהנידה תהיה בבית לבדה, ונשרפין המקומות שמהלכת עליהם, ומי שדיבר עמה נטמא, ואפילו נשבה הרוח ועברה על הנידה ועל הטהור נטמא .

ראה נא מה בין אלה לבין אמרינו כל מלאכות שהאשה עושה לבעלה נידה עושה לבעלה, חוץ מרחיצת פניו וגו' , ואין איסור ממנה אלא תשמיש המיטה כל ימי טינופה ולכלוכה. ומשיטותיהם המפורסמות עד זמננו זה, שכל הפורש מן הגוף, שער או צפרנים או דם, הרי הוא טמא, ולפיכך כל ספר אצלם טמא מפני שהוא נוגע בדם ובשער, וכל המסתפר טובל במים חיים, וכיוצא בטרחות הללו אצלם הרבה מאוד * .

ואנו אין חוששין לטומאה וטהרה אלא לקודש ומקדש .

אבל אמרו יתעלה והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני , אינו בעניין טומאה וטהרה כלל, ולשון ספרא: זו קדושת מצוות.

וכן אמרו קדושים תהיו , אמרו זו קדושת מצוות. ולפיכך נקראת גם העברה על המצוות טומאה, אמר בשרשי המצוות ויסודן, שהן עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים:

בעבודה זרה נאמר כי מזרעו נתן למלך למען טמא את מקדשי ,

ובגלוי עריות אל תטמאו בכל אלה וגו' ,

ובשפיכות דמים אמר ולא תטמאו את הארץ וגו' .

הנה נתבאר כי טומאה נאמרת בשיתוף על שלשה עניינים:

נאמרת על המרי והמרד במה שנצטווינו בו, בין שזו פעולה או השקפה,

ועל הטינופים והלכלוכים: טמאתה בשוליה ,

ועל העניינים הללו המחשבתיים כלומר: מגע זה או משא זה או האהלת זה.

ועל המין הזה האחרון אמרנו אין דברי תורה מקבלין טומאה .

וכן הקדושה אמורה בשיתוף על שלשה עניינים מקבילים לשלושת העניינים הללו.

ולפי שטומאת מת אי אפשר לטהר ממנה כי אם לאחר שבעה ימים, וגם במציאות אפר פרה, והיו הכוהנים צריכים להם תמיד כדי שיכנסו למקדש להקריב, לפיכך הוזהר כל כהן על טומאת מת בלבד, זולתי לצורך גדול אשר [שצ] הפרישה ממנו קשה לפי הטבע, כלומר: שלא להתעסק בהורים והבנים והאחים.

הערת המתרגם: ולגודל הצורך לתדירות כהן גדול במקדש, שנאמר והיה על מצחו תמיד , הוזהר שלא להטמא למת כלל ואפילו לקרובים הללו .

הנך רואה שלא כלל בלאו הזה את הנשים, בני אהרן ולא בנות אהרן , מפני שהנשים אין צורך להן בהקרבה.

וכיון שאי אפשר שלא ישגה אדם ויכנס למקדש טמא או יאכל קדשים והוא טמא, ואפשר שיעשה זאת במזיד כדרך שעוברים רוב הרשעים על העברות החמורות והם מזידים, לפיכך ציווה בקורבנות לכפר על טומאת מקדש וקודשיו, מהם דברים לזדון, ומהם דברים לשגגה כפי מיניהם, והם שעירי הרגלים ושעירי ראשי חודשים ושעיר

המשתלח כמו שנתבאר במקומו . כדי שלא יחשוב המזיד שהוא לא עבר עברה חמורה כאשר טמא מקדש ה', אלא ידע שנתכפר לו בשעיר, אמר ולא ימותו בטמאתם , ואמר ונשא אהרן את עוון הקדשים וגו' , ונכפל עניין זה הרבה.

אבל טומאת צרעת כבר ביארנו ענינה . וגם החכמים ז"ל ביארו את זה והודיעונו אותו, ושהעיקר המוסכם בה שהיא עונש על לשון הרע .

ושאותו הגינוי מתחיל בקירות, אם שב הרי זו היא המטרה, ואם התמיד ברשעו עובר אותו השינוי למצעותיו וכלי ביתו, ואם המשיך ברשעו מתפשט לבגדיו, ואחר כך לגופו, וזה אות ופלא שהיה באומה כמו מי סוטה .

ותועלת הדעה הזו ברורה בהשפעתה, נוסף על כך שהצרעת מתדבקת, וכל בני אדם נפשם קהה ממנו וכמעט שזה בטבע.

אבל היות הטהרה ממנה בעץ ארז ואזוב ושני תועלת ושתי צפרים , כבר נאמר טעם לדבר במדרשות, אלא שאינו מתאים לענייננו, ולא ידעתי אני עד כה טעם אחד מכל אלה, ולא מה טעם עץ ארז ואזוב ושני תולעת בפרה אדומה , וכן אגודת אזוב שמזים בה דם הפסח , לא מצאתי מאומה להסמך עליו בייחוד מינים הללו.

אבל טעם קריאת פרה אדומה חטאת, הוא מפני שבה נשלמת טהרת מי שנטמא למת, וייכנס למקדש אחר אותו העניין, כי מאז שנטמא למת נאסר עליו להכנס למקדש ולאכל קודשים לעולם, אלמלא הפרה הזו אשר נשאה את החטא הזה, כמו הציץ שהוא מרצה על הטומאה, וכמו שעירים הנשרפים.

ולפיכך נעשה עוסק בפרה ובשעירים הנשרפים מטמא בגדים , כמו שעיר המשתלח אשר הדעה עליו שזה מרוב מה שנשא מן החטאים מטמא מי שנגע בו .

והנה הטעמנו מן הקבוצה הזו מה שידענו טעמו כפי שנראה לנו. [שצא]

הערות:

הערת המתרגם: לעיל פרק לה.

הערת המתרגם: אל משה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי. מלאכי ג כב.

הערת המתרגם: בר"ש "רק" והוא מעט מטעה.

הערת המתרגם: בר"ש "לעבודת אלוהיו" ואין זה במקור.

הערת המתרגם: אף כאן הוסיף ר"ש "לעבודת אלהינו".

הערת המתרגם: דברים יב לא. ואין זו עבודת המולך כי המולך בהעברה בלבד וכדלעיל פרק לז.

הערת המתרגם: בר"ש "ומעבודותיה" וטעות הוא.

הערת המתרגם: קומץ המנחה.

הערת המתרגם: כלומר: הוכיח אותה ה'.
הערת המתרגם: מיכה ו ג, [שפח]
הערת המתרגם: ירמיה ב לא.
הערת המתרגם: שם כ ה.
הערת המתרגם: לעיל פרק מה.
הערת המתרגם: כלומר: בעצם בניית המקדש.
הערת המתרגם: ויקרא יט ל.
הערת המתרגם: כוונת רבנו בודאי לאמור בחגיגה ז א. וכל הראיה מעצם הדבר שהוצרכו לדון בכך, עיין שם.
הערת המתרגם: משלי כה יז.
הערת המתרגם: רוצה לומר מגע משכבן.
הערת המתרגם: בר"ש הוסיף משלו "פירוש אפילו משיעריב שמשו".
הערת המתרגם: פ"א מ"א ומ"ח.
הערת המתרגם: פ"א מ"א.
הערת המתרגם: יומא פ"ג מ"ג.
* . וראה גם רס"ג באמונות ודעות מאמר שלישי סוף פרק ב.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטו "השכנים".
הערת המתרגם: בפרט לפי התנאים שנפרטו במסכת פרה פ"ב.
הערת המתרגם: בר"ש "מכוערין נמאסין ".
הערת המתרגם: גם כאן כתב ר"ש "הכיעור והמיאוס".
הערת המתרגם: בר"ש "לישא פנים למנהג המפורסם" "ומראעאה" איננה נשיאת פנים אלא הזדהות עם דבר מסוים מתוך התחשבות בנסיבות מסויימות. והכוונה כפי שקדם לעיל בפרק לב, שכל שחדר עמוק לנבכי נפש האדם הוקל והוסב לאפיק אחר אך לא נעקר כליל.
הערת המתרגם: ויקרא יב ד.
הערת המתרגם: וכיוצא בזה כתב בהלכות טומאת אוכלין פרק טז הל' ח, עיין שם. ומעניין מאוד הוא טעמו של רבנו למנהג אכילת חולין טהורין. ראה שם הל' יב: ופירושו למשנה טהרות פ"ב מ"ב. מהדורתי עמ' תפט. [שפט]
הערת המתרגם: העמים עובדי האש. ובתלמוד בהרבה מקומות "אמגושא", ובר"ש "המגורתי" וטעות הוא.

הערת המתרגם: והדעות הללו חדרו גם לשכבות מסוימות של היהדות והחלו להתנהג במנהגותיהם, ראה לדוגמא פירוש הראב"ד למסכת תמיד הפרק האחרון בשם ספר המקצועות. ואף בימינו נשתיירו שרידי דעות הללו אצל יוצאי ארצות "המג'וס" לפנים.
הערת המתרגם: כתובות סא א. ושם איתא"והרחצת". וכך הוא בהלכות אסורי ביאה פי"א הל' יט. וראה הגהות מימוניות שם.
הערת המתרגם: כן הוא תרגום המילים שבמקור. ובר"ש "כל ימי טומאתה".
הערת המתרגם: כי כל ספר הוא גם מקיז דם. וראה פירוש רבנו לשביעית פ"ח מ"ה מהדורתי והערה וכלאים פ"ט מ"ג הערה .
* . ראה שם טוב ששאל "ומה יאמר הרב בטבילת זבה ונידה במים קרים בסתיו", והמשיך בדברי הבל שאסור לשמען שכאלו דעת רבנו שטבילת נדה וזבה מדרבנן. וחלילה חלילה. א. מי זה אמר שהטבילה צריכה להיות במים קרים? כלום לא למד מסכת יומא פ"ג מ"ה. ומה שכתבו במסכת תענית יג טבילה בחמין מי איכא מדובר על המציאות הרגילה. ולא שכל חמין נידונין כשאובין (ותמוהים הם דברי הפוסקים המחמירים בכך). ומה שציין לדברי רבנו בספר המצוות אינו אלא מוציא שם רע, וכבר ביאר רבנו שם בכלל השני שכל שאמרו שהוא מדאוריתא הרי הוא מן התורה, וראה שם לא תעשה שלו, וראה גם בהקדמתו לסדר טהרות מהדורתי עמ' כא שטומאת נבלת העוף הטהור מן התורה כיון שחייבים עליה כרת על ביאת המקדש. ובנידה כבר כתב בהלכות אסורי ביאה פי"א הל' טז אפילו נפלו עליה כל מימות שבעולם הרי היא בכרת. עיין שם. והארכתי מפני שכבר הטעה את קלי הדעת.
הערת המתרגם: ויקרא יא מד.
הערת המתרגם: שם יט ב.
הערת המתרגם: וראה גם הקדמת רבנו לספר המצוות, הכלל הרביעי.
הערת המתרגם: ויקרע כ, ג.
הערת המתרגם: שם יח כד.
הערת המתרגם: במדבר לה לד. וצ"ל ולא תטמא.
הערת המתרגם: בר"ש "על מידות האדם" ושמא צ"ל "מרות".
הערת המתרגם: איכה א ט.
הערת המתרגם: קרא את הטומאות "מחשבתיים" כיון שאינן דבר ממשי אלא עניין מחשבתי.

הערת המתרגם: "מסאקפה" כלומר: המצאות תחת אהל אחד. ומילה זו משומשת הרבה בלשון רבנו בפירוש המשנה. ור"ש שיבש כאן וכתב "או לשאת דבר פלוני על כתפיו" ולעיל בתחילת העניין כתב נכונה. ורי"ח כתב "או קרבת זה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ברכות כב א. וכן כתב בהלכות קריאת שמע פ"ר הל' ח. והלכות תפילה פ"ד הל' ד-ה. והלכות ספר תורה פ"י הל' ח.
הערת המתרגם: "מחתאג'א אליהם" כלומר: ישראל זקוקים להם וצריכים אותם [שצ] תמיד.
הערת המתרגם: שלא הוזהרו מלהטמא לאלה. ויקרא כא ב-ג. ור"ש הוסיף כאן משלו "ולעמוד עמהם ולנגוע בהם".
הערת המתרגם: שמות כח לח.
הערת המתרגם: ויקרא כא יא.
הערת המתרגם: סוטה כג ב.
הערת המתרגם: משנה שבועות ב ב, ובגמרא.
הערת המתרגם: ויקרא טו לא.
הערת המתרגם: שמות כח לח
הערת המתרגם: לעיל בפרק זה סמוך להערה .
הערת המתרגם: ראה ערכין טו ב.
הערת המתרגם: "פרעושה" ובר"ש "לכלי משרתיו" וטעות הוא.
הערת המתרגם: וככל החזיון הזה כתב רבנו בהלכות טומאת צרעת פט"ז הל' י.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן "ובדלים ממנה".
הערת המתרגם: ויקרא יד ד.
הערת המתרגם: במדבר יט ו.
הערת המתרגם: בפסח מצרים שמות יב כב.
הערת המתרגם: ראה זבחים פי"ב מ"ה.
הערת המתרגם: קצת תמוה, כי אין הנוגע בשעיר מטמא אלא המשלחו בלבד. וראה הלכות פרה אדומה פ"ה הל' ז. ושמא צ"ל "כמו המשלח שעיר המשתלח" ו"מי שנגע בו" מוסב על המשלח שבגדים וכלים שנגעו בו בעת שילוחו נטמאו. [שצא]

פרק [מח]

המצוות אשר כללתם הקבוצה השלש עשרה: [מאכלות אסורות]

הם אשר מנינום בהלכות מאכלות אסורות, ובהלכות שחיטה, ובהלכות נדרים ונזירות. וכבר ביארנו במאמר זה ובפירוש אבות תועלת הקבוצה הזו בדברים מדוייקים ובהירים מאוד , ואני אוסיף לכך ביאור בהתחקות על אחת אחת מן המצוות המנויות שם.
ואומר, שכל מה שאסרה עלינו התורה מן המאכלות, כולן תזונתן גרועה , ואין במה שנאסר עלינו מה שיש לחשוב שאין בו נזק זולת החזיר והחלב.
ואין הדבר כן, כי החזיר לח יותר על המידה ורבים בו העודפים , ויותר מכן מאסתו התורה מחמת ריבוי טינופו ושהוא ניזון מטינופים, וכבר ידעת הקפדת התורה על ראיית הלכלוכים אפילו במדבר במחנה , כל שכן בתוך הערים.
ואילו היינו מגדלים חזירים למזון היו נעשים השווקים ואף הבתים מטונפים יותר מבית הכיסא, כמו שאתה רואה בארצות ה"פרנג" עתה. וכבר ידעת אמרם ז"ל פי חזיר כצואה עוברת דמי .
וכן חלבי הקרביים משביעים ומקלקלים את העיכול, ומולידים דם קר דביק, והשריפה יותר עדיפה להם. וכן הדם והנבלה קשים לעיכול ותזונתן רעה, וידוע כי הטרפה תחילת נבלה היא .
ודע כי הסימנים הללו, כלומר: מעלה גרה ומפריס פרסה בבהמה, והסנפיר והקשקשת בדגים, אין מציאותן סיבת ההיתר ולא העדרן סיבת האסור, אלא הם סימנים להכיר בהן המין המשובח מן המין הגרוע .
אבל טעם גיד הנשה הרי מפורש בכתוב .
וטעם אבר מן החי, הוא מחמת שהוא מקנה אכזריותן וכך היו עושים מלכי הגויים אז .
וכך גם היו עושים לעבודה זרה, כלומר: שהיו חותכים מן הבהמה אבר מיוחד ונאכל .
אבל אסור בשר בחלב הרי עם היותו מזון גס מאוד בלי ספק, וגורם מילוי רב , אין הדבר רחוק לדעתי שיש לעבודה זרה בכך שייכות, ושמא כך היו אוכלין בעבודה מעבודותיה או באד מאדיהם.
וממה שמחזק את זה לדעתי, שאסור בשר בחלב הזכירו פעמים בתחילת הציווי בו כאשר הזכיר מצוות החג, שלוש פעמים בשנה וגו' , וכאילו יאמר בחגכם וביאתכם לבית ה' אלוהיך לא תבשל מה שתבשל שם בצורה פלונית כפי שהיו הם עושים, זהו המתקבל יותר לדעתי בטעם איסורו, אלא שלא ראיתי את זה כתוב במה שעיינתי מספרי ה"צאבה".

אבל הציווי בשחיטת החי הוא הכרחי, לפי שהמזון הטבעי לאדם אינו אלא מן הזרעונים הצומחים מן האדמה ומבשר בעלי חיים, והמשובח בבשר הוא אשר הותר לנו אכילתו, וזה מה שלא נעלם משום רופא .

וכיון שהביא הכרח טיב מזונו להריגתו, חפשנו לו המיתה היותר קלה, ונאסר לענותו בשחיטה הנפסדת ולא לנחרו ולא לחתוך ממנו אבר, [שצב] כמו שביארנו.

וכן נאסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד , סייג והרחקה, שמא ישחט מהם הבן לפני האם, כי צער בעלי חיים בכך גדול מאוד, כי אין הבדל בין צער האדם בכך וצער שאר בעלי חיים, כי אהבת האם וחנינתה על הבן אינו תוצאה של ההגיון , אלא פעולת הכוח המדמה המצוי ברוב בעלי החיים כמציאותו באדם .

ונעשה דין זה מיוחד בשור ושה כי הם אשר מותרת לנו אכילתם מן הביתיים שאכילתם רגילה על הרוב, והם אשר ידועים האם מן הבן :

וזהו הטעם גם בשילוח הקן, כי הביצים אשר כבר דגרה עליהם בדרך כלל, והאפרוחים הצריכים לאמן, אינן ראויין לאכילה, וכאשר ישלח את האם ופרחה לבדה אינה מצטערת בראיית לקיחת הבנים, ואפשר שיהא זה גורם על הרוב לעזיבת הכל , כיון שהנלקח אינו ראוי לאכילה ברוב המקרים. ואם הייסורין הנפשיים האלה חשה להן התורה בבהמות ובעופות

* , כל שכן כלפי אישי מין האדם בכללותו.

ואל תקשה עלי באומרם ז"ל האומר על קן צפור יגיעו רחמיך וגו' , כי זו אחת משתי הסברות אשר הזכרנום, כלומר: השקפת מי שסובר שאין טעם למצוות אלא הרצון המופשט, ואנו הלא הלכנו אחרי ההשקפה השניה .

וכבר העירונו על ביאור התורה טעם כיסוי הדם, והיות הדבר מיוחד בחיה טהורה ועוף טהור. .

ועם מה שנצטווינו בו מאיסור המאכלות האסורות, נצטווינו גם בנדרי אסר, והוא כל זמן שיאמר האדם לחם זה או בשר זה אסור עליו נאסר עליו לאוכלו.

כל זה הכשרה להקניית מידת ההסתפקות ועצירת תאוות האכילה והשתייה, אמרו נדרים סייג לפרישות .

וכיון שהנשים ממהרות לכעוס מחמת קלות התפעלותן וחולשת נפשן, ואילו היה עניין נדריהן מסור בידן, היה זה סבל גדול בבית ופירוד וקלקול סדר, כי מין זה של אוכל מותר לבעל ואסור לאשה, וזה אסור לבת ומותר לאם, ולפיכך נמסר הדבר לראש הבית בכל מה שתלוי בו .

הנך רואה שכל מי שהיא ברשות עצמה ואינה טפלה לראש בית להנהיגה, הרי דינה כדין הגברים בנדרים, כלומר: מי שאין לה בעל ומי שאין לה אב, או שגדלה דיה, כלומר, בוגרת.

אבל טעם הנזירות פשוט מאוד, והיא הפרישות משתיית היין אשר כבר השחית הראשונים והאחרונים, רבים ועצומים כל הרוגיו, וגם אלה ביין שגו וגו' , לפיכך באו מדיני הנזירות כפי שאתה רואה, אסור מכל אשר יצא מגפן היין , הרחקה יתרה, כדי שיסתפק האדם ממנו בהכרחי, שהרי המתרחק ממנו נקרא קדוש, והשווה למעלת כהן גדול בקדושה עד שאינו מתטמא אפילו לאביו ולאמו כמוהו, כל הגדולה הזו מפני שפרש מן היין . [שצג]

הערות:

הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק ח. ופרק לה.

הערת המתרגם: בהקדמה סוף הפרק הרביעי. וראה גם בפרק החמישי שם.

הערת המתרגם: "בליג" דברים האמורים בבהירות רבה. ובר"ש "בדברים רחבים מאוד" ולא דק.

הערת המתרגם: "מד'מום" ועניינה כאן מרוחק ודחוי, ובר"ש "מגונה".

הערת המתרגם: אפשר: יותר מן הראוי.

הערת המתרגם: הכוונה החומרים שאין בהן תועלת. ובר"ש "הפסולת והמותרות". ודברי רבנו כאן הם נגד דברי אבוקרט, ראה פרקי משה מאמר כ, יט. ותימה שלא השיג עליו רבנו שם.

הערת המתרגם: וכדלעיל פרק מא.

הערת המתרגם: אפשר: החוצות, הרחובות.

הערת המתרגם: מונח זה היה כולל את העמים המלווים, ובמשך הזמן נתפשט על כל האירופים. ורס"ג בבראשית י, ג, תרגם ריפת - פרנגה. ובר"ש "הצרפתים".

הערת המתרגם: ברכות כה א.

הערת המתרגם: כלומר: שהנפש קהה מהם ובסה אותם.

הערת המתרגם: על קושי עכול בשר המת ראה משנת אוהלות פרק יא מ"ז ופירוש רבנו שם. מהדורתי עמ' רצח.

הערת המתרגם: ראה מאכלות אסורות פ"ד הל' ו-ט.

הערת המתרגם: אפשר: המין הרצוי מן המין המרוחק, או הדחוי.

הערת המתרגם: בראשית לב לג.

הערת המתרגם: רומז לאמור בנדרים סה א. שצדקיה מצא את נבוכדנצר אוכל ארנבת חיה, ומפרש רבנו חיה-בחייה. בלי להמיתה תחילה וכפירוש שני של רש"י.
הערת המתרגם: ראה עבודה זרה פ"ב מ"ג "עורות לבובין " ופירוש רבנו שם.
הערת המתרגם: "אמתלאא" הכוונה קשה לעיכול וגורם להתעפשות וגזים.
הערת המתרגם: שמות כג יז ואחריו לא תבשל גדי בחלב אמו. וכך בפרק לד כג-כו.
הערת המתרגם: "אלחיואן " ובר"ש "בהמה".
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה ובמה שצויין לפרקי משה.
הערת המתרגם: טיב המזון שבבשרו.
הערת המתרגם: חמישה דברים המפסידים את השחיטה. חולין דף ט. וראה גם הלכות [שצב] שחיטה פ"ג הל' א. ובר"ש "בשחיטה רעה".
הערת המתרגם: ויקרא כב כח.
הערת המתרגם: "נטק" כרגיל מתרגם ר"ש "דיבור" וכאן תרגם"שכל" ושתיהן בלתי נכונות.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק עג באמצע ההקדמה העשירית ד"ה הערה.
הערת המתרגם: כלומר: שידוע איזו היא אמו של זה ואיזה הוא בנה של זו. ובר"ש "והם אשר תכיר מהם האם את הוולד" ואינו נכון.
הערת המתרגם: מכאן משמע כמעט להדיא, שאם אין תאוותך גוברת עליך לשלול את הביצים או האפרוחים, הנח להם אל תחריד את שלוותם ואל תפריע את מנוחתם, כי כל טעם שילוח האם כדי שתעזבם לנפשם. ולא כדעת הסוברים כי יקרה קן צפור לפניך חייב אתה להטפל להם אף אם אינך צריך את הוולדות.
הערת המתרגם: בר"ש "חסה" וט"ס הוא.
* . אותו ואת בנו ושילוח הקן, וראה גם לעיל בחלק זה סוף פרק יז הערה .
הערת המתרגם: ברכות פ"ה מ"ג. וראה גם מגילה פ"ד מ"ג ופירוש רבנו בשני המקומות.
הערת המתרגם: ואלמלי שאיני כדאי הייתי אומר, כי האומר שהן רחמים מצידו יתעלה על קן הצפור משתקין אותו, כי אילו היו רחמים לא התיר השחיטה בכלל, וכמו שכתב רבנו שם. אבל ניתנו כדי להחדיר לתודעתנו ולקבוע בלבנו מידת הרחמים החמלה והחנינה. וראה לעיל בחלק זה פרק כו ופרק לא.
הערת המתרגם: לעיל פרק מו.
הערת המתרגם: אבות פ"ג מט"ז.
הערת המתרגם: דברים שבינו לבינה או שיש בהן עינוי נפש.
הערת המתרגם: ישעיה כח ז.

הערת המתרגם: שופטים יג יד. וראה גם במדבר ו ד.
הערת המתרגם: על יחסו של רבנו לשהיית היין וכל המשקאות המשכרים בכלל ראה לעיל בחלק זה פרק ח. [שצג]
חלק שלישי

פרק [מט]

המצוות אשר כללתם הקבוצה הארבע עשרה: [נשים]
הם אשר מנינום בספר נשים, והלכות אסורי ביאה . וכלאי בהמה ומצוות מילה מן הקבוצה הזו. וכבר הודענו לעיל מטרת הקבוצה הזו, ועתה אחל לבאר פרטיהן.
ואומר, מן הידוע כי הידידים דבר שהאדם זקוק לו כל ימי חייו, וכבר ביאר את זה אריסטו בתשיעי מספר המידות :
בזמן בריאותו ואשרו יתענג בחברתם לו, ובזמן מצוקתו יזדקק להם, ובזמן זקנתו וחולשת גופו יעזר בהם.
ועניין זה מצוי בבנים יותר וחשוב , וכן בקרובים , אלא שהאחוה והאהבה והעזרה נעשית שלמה בקרובים ביחס, עד שאפילו השבט האחד, כאשר אב אחד כוללם, ואפילו רחוק, תהיה ביניהם מחמת כך אהבה ועזרה זה לזה, וחמלה זה על זה שהיא החשובה ביותר במטרות התורה.
ומחמת עניין זה נאסרה הקדשה, למה שיש בכך מהפסד הייחוסים, ויהיה הנולד ממנה זר לבני אדם, אינו מכיר לעצמו משפחה , ולא שום משפחה מכירה אותו, וזה מצב גרוע מאוד בשבילו ובשביל יולדו .
ועניין אחר גדול בטעם איסור הקדשה, והוא מניעת ריבוי התאוותנות בתשמיש ותדירותו, כי בשינויי גופי הקדשות תתווסף התאווה, לפי שאין התעוררות האדם לאשה אחת שכבר הורגל לה תמיד כהתעוררותו לגופים מתחדשים שונים בצורותיהם ומצביהם.
ויש באיסור הקדשה תועלת גדולה מאוד, והיא מניעת הנזקים , כי אלו הייתה הקדשה מותרת, כי אז היו פונים לאשה אחת מספר גברים בזמן אחד באופן מקרי, ובהכרח יתקוטטו, ובמקרים רבים יהרגו זה את זה או יהרגוה, כפי שהדבר ידוע תמיד, ובית זונה יתגודדו .
וכדי למנוע את הנזקים הגדולים הללו, ולהביא התועלת הכללית והיא ידיעת הייחוסים, נאסרו הקדשה והקדש, ולא תמצא דרך התר לתשמיש אלא בייחוד אשה ונשיאתה

בפרהסיה. כי אילו הסתפקנו לכך בייחוד בלבד, היו רוב בני אדם מביא קדשה לביתו זמן מסוים שהסכימו עליו ביניהם, ויאמר שהיא אשתו.
ולפיכך ניתנו הקידושין בעשיית דבר מה יהיה בו ייחודה לו והוא האירוסין, ושיפורסם הדבר והוא הנישואין, ויקח בועז עשרה אנשים וגו' .
ואפשר שלא יתאים איחודם ולא יסתדר בנין ביתם, לפיכך הותרו להם הגירושין.
ואילו היו הגירושין אפשריים בדברים בלבד או בשילוחה מביתו, הייתה האשה נמלכת לפתע ותצא ותטען שנתגרשה, או אם זנתה עם איש, תטען היא והנואף שכבר נתגרשה מקודם, ולפיכך נצטווינו שלא יתקיימו הגרושין אלא בשטר המעיד על כך, וכתב לה ספר כריתות וגו'. .
ומפני שהחשדות בזנות והספקות שיארעו [שצד] בכך מרובים מאוד ביחס לאשה, לפיכך נצטווינו בדיני הסוטה, שאותה הפרשה גורמת לכל אשה בעולת בעל להיות צנועה בתכלית הצניעות, ותגדור עצמה בתכלית, כדי שלא יחלה לב בעלה ממנה, מחשש מורא מי סוטה.
כי אפילו הייתה נקיה ובטוחה בעצמה, הרי אותו המעשה הנעשה בה יפדו עצמם ממנו רוב בני אדם בכל ממונם, ואף יעדיפו את המוות על אותו הביזיון הגדול, והוא פריעת ראש האשה וסתירת שערה, וקריעת בגדיה עד שיתגלה לבה, והולכתה בכל המקדש במעמד רבים: נשים ואנשים, ובמעמד בית דין הגדול . ולפיכך נמנעים מחשש זה מדווים גדולים המפסידים סדר כמה בתים.
ולפי שכל נערה בתולה מועמדת לנישואין לכל מי שיזדמן, לא נתחייב המפתה אותה אלא לקחתה לאשה, כי זה יותר טוב לה, וזה מרפא לשברה בלי ספק משישאנה אחר.
ואם לא רצתה בכך היא או אביה יתן מוהר . ונוסף בעונש האונס לא יוכל שלחה כל ימיו .
אבל טעם הייבום הרי מפורש שהיה מנהג קדום לפני מתן תורה , והניחתו התורה.
אבל החליצה היא מחמת זרות אותן הפעולות לפי מנהגי אותם הזמנים, ושמא ימנע מעצמו אותה הזרות וייבם, וזה מפורש בלשון התורה ככה יעשה לאיש וגו' ונקרא שמו בישראל וגו' .
ויש ללמוד מפרשת יהודה מידה נעלה וצדק במשפטים, והוא ממה שאמר תקח לה פן נהיה לבוז הנה שלחתי הגדי הזה ופירוש הדבר הוא, שביאת הקדשה קודם מתן תורה כביאת האדם על אשתו אחר מתן תורה , כלומר, שהוא מעשה המותר שאין בו תיעוב כלל, ומתן השכר המוסכם עליו לקדשה אז, כמתן כתובת אשה לה עתה בזמן הגרושין , כלומר: שזו זכות מזכויות האשה שמוטל עליו לשלמו.

ודברי יהודה 'פן נהיה לבוז' מלמדנו, שכל ענייני המשגל, ואפילו המותר מהם חרפה לנו לדבר בו, וראוי לשתוק ממנו ולהסתירו, ואף על פי שיגרום הדבר לנזק בממון. כפי שאתה רואה יהודה עשה באומרו טוב שנפסיד ותכבוש מה שלקחה, מאשר נפרסם את הדרישה ונהיה לבוז , וזו היא המידה הנעלה אשר למדנוה מאותה הפרשה.

אבל הצדק אשר למדנוהו, הוא אמרו בנקותו את עצמו, שלא גזלה, ולא שיקר ולא גרע ממה שהסכים עמה עליו: הנה שלחתי הגדי הזה וגו', אין ספק שהיה אותו הגדי בתכלית הטוב במינו, ולפיכך רמז עליו ואמר 'הזה'. וזה הוא הצדק אשר נחלוהו מיעקב ויצחק ואברהם, שלא לשנות דיבור ולא להחליף מועד , וליתן כל החובות בשלמות ובמלואם. ושאין הבדל בין מה שקיבלת מממון הזולת על דרך ההלוואה או הפיקדון, או מה שמגיע לו אצלך באיזה אופן שהגיע לו בשכר או בזולתו, ושמוהר כל אשה כדין שכר כל שכיר, ואין הבדל בין כובש שכר שכיר, או מי שמחזיק בזכויות אשתו. ואין הבדל בין עושק את השכיר, או מתעולל נגדו בעלילות עד שיוציאנו בלי שכר, או יעשה כן עם אשתו כדי להוציאה בלי מוהר.

התבונן נא עומק [שצה] יושר אלה החוקים ומשפטים צדיקים , היאך דנו במוציא שם רע. והוא, שהרשע הזה בלי ספק לא מצאה אשתו חן בעיניו, אשר הוציא עליה שם רע, וכעורה היא בעיניו. ואילו רצה לגרשה, כדין כל המגרש את אשתו, לא היה לו בכך מונע. אלא שאילו גירשה היה חייב לשלם כל המגיע לה, לכן שם לה עלילות דברים כדי שיפטר ממנה בלי תשלום, ולכן הזיד נגדה, והוציא עליה שם רע בשקר, כדי להחזיק בזכויותיה המוטלים עליו, והם חמישים כסף, כי זהו מוהר הבתולות הקצוב בתורה .

ולפיכך דן אותו יתעלה שישלם מאה כסף, נוהג כפי הכלל 'אשר ירשיעון אלוהים ישלם שניים לרעהו' , וכדין עדים זוממין כמו שכבר ביארנו , כך זה המוציא שם רע זמם להפסידה את החמישים המוטלים עליו - משלם מאה.

זהו עונש החזיקו ממון המוטל עליו וזממו לקחתו.

והיה עונש פגימת כבודה ובזותו אותה בזנות, שפוגמים כבודו בהלקאה בשוט וייסרו אותו .

והיה עונש העדפתו תאוותו ובקשת עצם ההנאה, שנתחייב בה לעולם לא יוכל לשלחה כל ימיו , כי הגורם לכל מה שאירע אינו אלא כיעורה בעיניו.

וכך מרפאים את המידות הרעות, אם היה המרפאן הציווי האלוהי, לא יחדלו אופני הצדק להיות גלויים וברורים לפניך בכל משפטי התורה הזו כאשר תתבונן בהן התבוננות מעמיקה,

התבונן היאך השווה בין דין מוציא שם רע אשר זמם לכבוש ממון המוטל עליו, ובין דין הגנב אשר לקח ממון זולתו, ועשה דין עד זומם אשר זמם להזיק ואף על פי שלא הזיק, כדין כל מי שכבר עבר והזיק כלומר: הגנב ומוציא שם רע, הדין בשלושתם תורה אחת ומשפט אחד .

התפלא והשתאה על חכמת משפטיו יתעלה, כמו שתתפלא על חכמת מעשיו, אמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט . אומר, כמו שכל מעשיו בתכלית השלמות, כך משפטיו בתכלית היושר, אלא שאין יכולת בשכלינו להשיג שלמות כל מעשיו ויושר כל משפטיו.

וכמו שאנו משיגים מקצת נפלאות מעשיו באברי בעלי החיים ותנועות הגלגלים , כך אנו משיגים יושר מקצת משפטיו, ואשר נעלם ממנו משני המינים יחד יותר ממה שנתגלה בהרבה מאוד.

ונחזור לעניין הפרק.

אבל איסור העריות, הרי העניין בכולן מכוון למיעוט התשמיש ותיעובו, ולהסתפק ממנו במועט שבמועט.

והנה איסור זכר ובהמה פשוט מאוד, אם היה הדבר הטבעי מתועב לקחת ממנו אלא לצורך, כל שכן הדבר היוצא מדרך הטבע, ודרישת עצם ההנאה.

והעריות מן הנקבות בכללותן כוללן עניין אחד, ואותו העניין הוא שהדבר המרובה מאוד, הוא שכל אחת מהן מצויה עם האדם תמיד בביתו, והיא קלה להמצא לו וקרוב להשיגה, ואין טורח במציאתה , ואי אפשר לשופט להוכיח אדם על מציאותה של זו אצלו.

ואילו היה דין הערווה כדין הפנויה כלומר: שמותר לישא אותה, ויהיה בה רק איסור היותה בלתי נשואה, היו רוב בני אדם נכשלים בזנות עמהן תמיד. וכיון שנאסרה ביאתן לגמרי והורתענו מכך בהרתעות חמורות, כלומר: במיתת בית דין ובכרת , ושאין שום דרך לביאתן של אלו, הושג הביטחון מן הגישה אליהן, ובטלו ההרהורים [שצו] בהן .

אבל מציאות עניין הקלות הזו בכל ערווה הרי הדבר פשוט מאוד, והוא, שהאדם אם הייתה לו אשה, הרי מן הידוע על הרוב כי אמה וזקנתה ובתה ובת בתה ואחותה נמצאות אצלו ברוב הזמנים, ושהבעל נתקל בהן תמיד בכניסתו ויציאתו והתעסקויותיו, וכך גם האשה נפגשת רבות עם אחי בעלה ואביו ובנו. אבל מציאות האדם עם אחיותיו ואחיות אמו ואחיות אביו ואשת דודו וגדילתו עמהן, הרי ריבוי דבר זה ידוע, ואלה הן כל העריות של שאר בשר. התבונן בהן , זהו אחד העניינים אשר מחמתן נאסרו שאר בשר.

אבל העניין השני הוא לדעתי הדאגה לבושת הפנים, כי אירוע מעשה זה בין השורש והענף חוצפה גדולה מאוד, כלומר: ביאת האם או הבת, לפיכך נאסר על השורש והענף שיבוא אחד מהן על השני, ואין הבדל בין אם יבוא השורש על הענף או הענף על השורש, או יתאחדו שורש וענף בביאת אדם שלישי, כלומר: שיהא אדם אחד מגלה ערווה בביאה של שורש וענף.

ומשום כך נאסר לצרור האשה ואמה, וביאת אשת האב, ואשת הבן, כי כל אלה הם גילוי ערוות אדם לערוות שרש וענף.

והאחים כמו שורש וענף. וכיון שנאסרה האחות נאסרה גם אחות האשה, ואשת האח, כי זה איחוד שנים בשורש וענף בביאת אדם שלישי.

וכיון שהוחמר אסור איחוד האחים ועשאם כשורש וענף, ואף האחים כגוף אחד, לפיכך נאסרה גם ביאת אחות האם מפני שהיא במקום האם, ואחות האב לפי שהיא במקום האב.

וכשם שלא נאסרה בת אחי האב ולא בת אחות האב כך לא נאסרה לא בת האח ולא בת האחות, הקש שווה.

אבל זה שהדוד מותרת לו אשת בן אחיו ואסורה על בן האח אשת דודו, הנה זה מתבאר כפי העניין הראשון, כי בן האח מצוי על הרוב בבית דודו, וקירבתו לאשת דודו כקירבתו לאשת אחיו * , אבל הדוד אינו מצוי כך בבית בן אחיו ואין לו קירבה לאשתו, הלא תראה כי האב כיון שיש לו קירוב עם אשת בנו כקירוב בנו לאשתו נעשו שני האיסורין שווין ובמיתה אחת.

אבל טעם איסור ביאת הנידה ואשת איש, הרי הוא ברור מכדי לחפש לו טעם.

וכבר ידעת שנאסר עלינו ליהנות בערווה באיזה אופן שיהיה, ואפילו הראייה במטרת הנאה, כמו שביארנו בהלכות איסורי ביאה . ושם ביארנו שאין מותר בתורתנו להפנות את המחשבה לענייני התשמיש כלל, ולא לעורר הקשוי בשום פנים ואופן, ושהאדם אם נתקשה שלא בכוונה, חייב להטות את דעתו למחשבה אחרת, ויחשוב בעניין אחר עד שישוך אותו הקשוי .

אמרו חכמים ז"ל במוסריהם מביאי השלמות לחסידים :

בני! אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש. אם ברזל הוא נמוח, ואם אבן הוא מתפוצץ, שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע .

אומר לבנו בייסרו אותו: אם נתקשית ונצטערת, לך לבית המדרש, למד ועיין שאל והשאל, ישוך ממך אותו הצער בלי ספק.

והתפלא על אמרו מנוול זה, ואיזה נוול . ואין מוסר זה מחמת התורה בלבד, אלא הדבר כך גם אצל הפילוסופים, וכבר הודעתיך דברי אריסטו בלשונו, אמר:
החוש הזה, שהוא חרפה לנו.
כלומר: חוש המישוש, הגורם להחשבת המאכל והתשמיש. וקורא בספריו לבני אדם המחשיבים את התשמיש ואכילת המטעמים - 'השפלים ', והאריך בבזיונם והזלזול בהם . תמצא את זה בספרו במידות ובספרו בהטפה .
ולפי [שצז] המידה הנעלה הזו, אשר חובה להתכוון לה ולעשותה מטרה חשובה, הזהירו חכמים ז"ל מלהסתכל בבהמה ועוף בשעה שמזדקקין זה לזה .
וזו היא הסיבה לדעתי באיסור כלאי בהמה, כי מן הידוע שאין מין אחד מתעורר למשגל אחד ממין אחר בדרך כלל , אלא אם הופעל עליו ביד, כמו שאתה רואה השפלים הללו המילדים את הפרדות עושין תמיד. ולפיכך תיעבה התורה שיתדרדר אדם מישראל למעשה זה, מחמת מה שיש בו מן השפלות והעזות, וההתעסקות בדברים שתיעבה התורה הזכרתם, כל שכן עשייתם, זולתי בשעת הצורך, ואין צורך להרכבה הזו.
ונראה לי כי גם טעם איסור הצמדת שני מינים באיזו עבודה שתהיה אינה אלא הרחקה מהרכבת שני מינין, כלומר: אמרו לא תחרוש בשור ובחמור יחדו , לפי שאם יאחד ביניהם, אפשר שירכיב אחד מהם על השני, והראיה לכך שדין זה כולל גם זולת שור וחמור, אחד שור וחמור ואחד כל שני מינין אלא שדבר הכתוב בהווה .
וכן המילה, לדעתי אחד מטעמיה מיעוט התשמיש והחלשת האבר הזה כדי שימעט בפעולה זו ויתאפק ככל האפשר.
וכבר חשבו כי המילה הזו היא השלמת חיסרון בבריאה , ומצא כל מפקפק מקום לפקפק ולומר, היאך נעשו הדברים הטבעיים חסרים עד שיצטרכו להשלמה מבחוץ, עם מה שיתבאר מתועלת אותו העור לאותו האבר.
ואין המצווה הזו להשלמת חיסרון הבריאה, אלא להשלמת חיסרון המידות, ואותו הנזק הגופני הנעשה באבר זה, הוא המטרה, אשר לא יתקלקל בו מאומה מן הפעולות שבהן יציבות האדם, ולא בטלה בה ההזרעה , אבל פחתה בה הלהיטות והתאוותנות המופרזים מכדי הצורך.
והיות המילה ממעטת כוח הקישוי, ואפשר אף מיעוט ההנאה , הוא דבר שאין בו ספק, כי האבר כאשר הוטף ממנו דם והוסר המגן שלו מראשית גדילתו, אין ספק שהוא נחלש . ובפירוש אמרו חכמים ז"ל, הנבעלת מן הערל קשה לפרוש .

וזהו הגדול בסיבות המילה לדעתי. ומי החל במעשה זה? הלא אברהם אשר נתפרסם מפרישותו מה שכבר הזכירו חכמים ז"ל, באומרו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את . ויש במילה לדעתי עוד עניין אחר חשוב מאוד, והוא שיהו כל בעלי ההשקפה הזו כלומר: סוברי ייחוד השם, להם סימן אחד גופני הכוללם, ולא יוכל מי שאינו מהם לטעון שהוא מהם, והוא נכרי. לפי שאפשר שיעשה כן כדי להשיג תועלת או להתנכל לאנשי הדת הזו, ומעשה זה לא יעשהו האדם בעצמו או בבנו אלא מתוך דעה ברורה, כי אין זו שריטה בשוק או כויה בזרוע, אלא דבר שהיה קשה מאוד מאוד .

וידוע גם ערך האהבה והעזרה המתפתחים בין בני אדם, אשר כולם באות אחד, והיא כעין הברית והמבטח . וכך המילה הזו, היא הברית אשר כרת אברהם אבינו על הדעה בייחוד השם. וכך כל הנימול הרי הוא נכנס בברית אברהם, ומתחייב בבריתו להיות בדעה על הייחוד להיות לך לאלוהים ולזרעך אחריך. וגם זה [שצח] עניין חשוב כמו הראשון בטעמי המילה, ואולי אף יותר חשוב מן הראשון.

ושלימות מצווה זו והשרשתה לדורות לא נתקיימה אלא מפני שהמילה בגיל הקטנות , ויש בכך שלוש נקודות חכמה.

הראשונה אלו נשאר הנער עד שיגדל אפשר שלא יעשה.

והשניה שאינו מצטער כצער הגדול, מחמת רכות עורו וחולשת דמיונו, כי הגדול יפחד ויקשה הדבר עליו במה שמדמה את המעשה לפני שייעשה.

והשלישית שהקטן מעמדו קל אצל הוריו בזמן לידתו, כי עד כה טרם התחזקה הצורה במדמה הגורמת לאהבתו אצל הוריו, כי אותה הצורה שבמדמה מתווספת היא במפגשים, והיא מתפתחת עם התפתחותה, ואחר כך הולכת ויורדת ונמחית. כלומר: אותה הצורה שבדמיון, כי אין אהבת האב והאם לנולד בעת שנולד, כאהבתם אותו כשהוא בן שנה, ואין אהבת בן שנה כאהבת בן שש, ואילו נשאר שנתים או שלוש, היה זה גורם לביטול המילה מחמת חמלת האב ואהבתו אותו. אבל בזמן לידתו אותה הצורה שבמדמה חלושה מאוד, ובפרט אצל האב שהוא המצווה במצווה זו * .

והטעם שהמילה בשמיני , מפני שכל חי בזמן שנולד חלוש מאוד בתכלית לחותו, וכאילו הוא עד כה בבטן עד עבור שבעה ימים, ואז נחשב מן היוצאים לאויר העולם. הלא תראה כי גם בבהמות נקבע עניין זה, שבעת ימים יהיה עם אמו וגו' , וכאילו הוא לפני כן 'נפל', וכך באדם אחר עבור שבעה נימול, ונעשה הדבר קצוב ולא נחת דבריך לשיעורין .

ועוד ממה שכללה אותו הקבוצה הזו, האזהרה מלהשחית אברי התשמיש מכל זכר מבעלי החיים , נוהג לפי הכלל הקיים ומשפטים צדיקים , כלומר: איזון כל העניינים, לא להרבות בתשמיש כפי שהזכרנו, וגם לא לבטלו לגמרי, אלא ציווה ואמר פרו ורבו . כך האברים הללו נחלשים במילה, ואין להשחיתם בכריתה, אלא ישאר הדבר הטבעי כטבעו ולהזהר מן ההגזמה.

והזהיר שלא ישא פצוע דכא וכרות שפכה ישראלית , לפי שהיא ביאה נפסדת ובטלה, ועוד שאותן הנישואין יהיו מכשול לה ולכל המבקשה, וזה פשוט מאוד.

וכדי להרחיק מן העריות נאסר שיבא ממזר על בת ישראל , כדי שידע הנואף והנואפת שאם עושים זאת הרי הם פוגמים בזרעם פגם שאין לו תרופה לעולם.

וגם בגלל פחיתות בן הזנונים תמיד בכל דת ובכל אומה, נתכבד זרע ישראל מלהתערב באותו הממזר.

ומחמת כבוד הכוהנים נאסרה עליהם זונה וגרושה וחללה .

וכהן גדול שהוא היותר מכובד בכוהנים נאסרה עליו אפילו אלמנה ואפילו בעולה , וכל זה טעמו ברור.

וכיון שנאסרה התערבות ממזרים בקהל ה' כל שכן עבדים ושפחות. אבל איסור החיתון עם הגויים כבר הוטעם זה בלשון התורה ולקחת מבנותיו לבניך וגו' .

חתימה: [כל חוק שאין טעמו ברור - להרחיק מעבודה זרה]

וכל שנעלם טעמו מרוב החוקים אינו אלא להרחיק מעבודה זרה. ואותם הפרטים אשר נעלם ממני טעמם ולא ידעתי מה תועלתם, סיבת הדבר לפי שאין הדברים הנשמעים כנראים, ולפיכך אין בכדי מה שידעתי אני משיטות ה"צאבה" ממה ששמעתי מן הספרים, כמו ידיעת מי שראה מעשיהם לנוכח, ובפרט שאותן ההשקפות כבר אבדו זה אלפים שנה [שצט] או יותר .

ואילו ידענו פרטי אותם המעשים, ושמענו פירוט אותם ההשקפות, היו מתבארים לנו אופני החכמה בפרטי מעשה הקורבנות והטומאות וזולתן ממה שלא נתגבש אצלי טעמו. כי אין לי ספק שכל זה אינו אלא למחות אותן ההשקפות הבלתי נכונות מן המחשבה, ולבטול אותם המעשים הבלתי מועילים אשר כילו ימי בני אדם בתהו והבל, והטרידו אותן ההשקפות את המחשבה האנושית מלחקור בציור מושכל או מעשה מועיל, כמו שבארו לנו נביאינו, ואמרו:

'אחרי התהו אשר לא יועילו הלכו' ,

ואמר ירמיה אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל .

התבונן כמה גדול ההפסד הזה, והאם הוא דבר שראוי לתת את כל הכוחות בהסרתו אם לאו.

והנה רוב המצוות כפי שביארנו אינם אלא להסרת אותן ההשקפות, ולהקלת אותו הטורח העצום המיגע, והעמל והצער אשר קבעום אותם העמים לעבודתה, ולכן כל ציווי או אזהרה תורתית שנעלם ממך טעמו, אינו אלא רפאות מחלה מאותם המחלות אשר אין אנו יודעים אותם היום, ותודה לאל על כך.

זהו מה שראוי להיות בדעת כל מי שיש לו שלמות, וידע אמתת אמרו יתעלה 'לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני' .

והנה דברתי על אחת אחת מכל המצוות אשר כללום הקבוצות הללו, והעירונו על טעמיהן. ולא נשאר מהן שלא נתתי בו טעם כי אם אחדים ופרטים מעטים, ואם כי באמת כבר נתננו טעמים גם להם בכוח הקרוב למתבונן הנבון.

הערות:

הערת המתרגם: מספר קדושה.

הערת המתרגם: מספר זרעים.

הערת המתרגם: מספר אהבה.

הערת המתרגם: פרק לה.

הערת המתרגם: לפנינו ספר ח פרק א. וראה גם ספר ט פרק ד. וקטע מדבריו הביא רבנו גם בפירושו לאבות פ"א מ"ו ראה שם מהדורתי עמ' תיב.

הערת המתרגם: כלומר: מצוי יותר וחשוב יותר.

הערת המתרגם: כולל כל קירבה. קירבת יחס או קירבה המתהווה על ידי החיתונים.

הערת המתרגם: "עצבה" חמימות בית וספיחות שורש. והעדפתי לתרגם"משפחה" כי זו היא הכוונה. ובר"ש "קרוב" ולא דק.

הערת המתרגם: נראה שהכוונה לאם, וכעין. מה שאמרו שקורא אבא ואמו משתקתו. ובר"ש "ולאביו".

הערת המתרגם: "שרור" ואפשר: פשעים. ובר"ש "קטטות" ולא דק.

הערת המתרגם: ירמיה ה ז.

הערת המתרגם: טעם נוסף לאיסור הקדשה שהגדירו רבנו "יפה ונאה", ראה בספר המצוות לאוין שנה.

הערת המתרגם: "עקד" פעולה שבה מתהווה הקשר המשפטי, בין בלקיחת אשה בין במקח וממכר. וראה פירוש רבנו ליבמות פ"א מ"א מהדורתי הערה ולפיכך תירגמתי "קידושין " ור"ש תרגם רק את העניין.

הערת המתרגם: רות ד ב. וצ"ל ויקח עשרה אנשים ואף כי בכתובות ז ב נאמר טעם פירסומי מילתא אליבא דר' אבהו. י"ל כי בנישואין בין לרב נחמן בין לר' אבהו העשרה לפירסומי מילתא, אי מהאי קרא ואי מאידך. וראה הלכות אישיות פ"י הל' ה.

הערת המתרגם: אפשר: מתקיימים.

הערת המתרגם: תירגמתי כן לפי הנוסחה "תרתאי גפלה" אך ברוב כ"י וכן במונק "תרדאד" "תחזור בה לפתע" ובר"ש "מחזרת אחר פשיעה" ושיבוש הוא.

הערת המתרגם: דברים כד [שצד] א.

הערת המתרגם: ר"ש השמיט משפט זה. ובכלל בכל הפרק הזה תרגם בצורה כמעט חפשית ותלושה מן המקור.

הערת המתרגם: ברי"ח "ולגלח שערה" וכבר ידוע שאינו שם לב למקור ואף אינו יודע משנה.

הערת המתרגם: סוטה פ"א מ"ד -מ"ז.

הערת המתרגם: אפשר: המקלקלים.

הערת המתרגם: ר"ש הוסיף כאן משלו "ויותר מתקן עניינה".

הערת המתרגם: שמות כב טו-טז

הערת המתרגם: דברים כב כח-כט.

הערת המתרגם: בראשית לח ח.

הערת המתרגם: "שנאעה" ובר"ש "גנות" והוא אפשרי.

הערת המתרגם: דברים כה ט-י.

הערת המתרגם: בראשית לח כג.

הערת המתרגם: ראה גם הלכות אישות פ"א הל' א.

הערת המתרגם: כי אין הכתובה נגבית אלא לאחר מיתת הבעל או בזמן הגירושין. ונראה שרבנו כתב את הדברים הללו אליבא דר' מאיר, שסובר כתובה דאוריתא, כדאיתא בכתובות נו ב. כי הרי אינו מטעים כאן דברים שמדרבנן. ובהלכות אישיות פ"י הל' ז פסק שכתובה דרבנן.

הערת המתרגם: בר"ש "דין מדיני" ולא דק.

הערת המתרגם: ודלא כרס"ג שפירש תקח לה את הגדי שוב פעם פן נהיה לבוז שאנחנו מבטיחים ולא משלמים. וראה פירושי רס"ג מהדורתי שם.

הערת המתרגם: החל מלמטה למעלה כי יהודה נחל מיעקב. ור"ש שינה וכתב "מאברהם יצחק ויעקב".

הערת המתרגם: בר"ש "ולא יחליף תנאו" ואינו נכון.

הערת המתרגם: כך הוא תרגום המקור. והכוונה [שצה] על הכתובה.
הערת המתרגם: ראה דברים ד ח.
הערת המתרגם: דברים כב כט. וברור כי זה אליבא דמאן דסבר כתובה דאורייתא וכדאיתא בכתובות י, א. כט ב, לח ב. ורבנו בהלכות אישות פי"א הל' א פסק כמאן דסבר כתובה דרבנן, יש להחיל גם כאן אותו התירוץ שתירץ רבנו לעיל בתחילת פרק מא, מה שאנו עונשין בממון ולא באבר תחת אבר, ע"ש.
הערת המתרגם: שם כב יט.
הערת המתרגם: שמות כב ח.
הערת המתרגם: לעיל פרק מא.
הערת המתרגם: דברים כב יח.
הערת המתרגם: שם כב יט.
הערת המתרגם: ראה במדבר טו טז.
הערת המתרגם: דברים לב ד.
הערת המתרגם: וכדלעיל תחילת פרק לב.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"ב פרק כד.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "שנאסרה עליו".
הערת המתרגם: יותר מדוייק "קלה להסתגל אליו" ובר"ש "ממהרת לשמוע לו לעשות רצונו".
הערת המתרגם: אפשר: בזימונה.
הערת המתרגם: "אלאנכאר" ובר"ש "להרחיק", ולא דק.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל פרק מא. וטעם זה הביא רס"ג [שצו] בספרו האמונות ודעות מאמר שלישי פ"ב ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: כעניין מאמר חז"ל בהרבה מקומות: וכיון דלא שרית ליה אסוחי מסח דעתיה.
הערת המתרגם: בר"ש הושמט.
* . לפי כ"י ס, לאשת אביו.
הערת המתרגם: לאשת האב.
הערת המתרגם: פרק כא הל' א-ב. וראה גם ספר המצוות לאוין שנג.
הערת המתרגם: איסורי ביאה פכ"א הל' יט.
הערת המתרגם: "ללפצ'לא" ובר"ש "החסרים" וטעות הוא.
הערת המתרגם: קדושין ל, ב.

הערת המתרגם: ירמיה בג כט.
הערת המתרגם: "ונאט'ר" יותר נכון "ושא ותן " ובר"ש "וחלוק".
הערת המתרגם: כלשון בני אדם על דרך ההגזמה. כלומר: שהוא הנוול הגדול בעולם המוביל את האדם מטה מטה בזה ובבא.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "ויתלוצץ עליהם" ואינו נכון.
הערת המתרגם: אתיקה ניקומכית ספר ג פרק יג. [שצז] ריטוריקה ספר א פרק ב, וראה לעיל ח"ב פרק לו הערה ובכל מה שצויין שם.
הערת המתרגם: עבודה זרה כ, ב.
הערת המתרגם: אפשר: על הרוב.
הערת המתרגם: כלומר: הגורמים להולדתם. ובפסחים נד א, ענה פסול היה, לפיכך הביא פסול לעולם.
הערת המתרגם: דברים כב י.
הערת המתרגם: בבא קמא פ"ה מ"ז.
הערת המתרגם: כוונת רבנו כנראה לרס"ג, ראה אמונות ודעות מהדורתי מאמר ג פ"י העניין השביעי. וראה תנחומא פרשת תזריע ה. וראה גם לעיל ח"ב פרק כח הע' .
הערת המתרגם: אפשר: ההולדה.
הערת המתרגם: ואפשר גם: הרדיפה.
הערת המתרגם: כנראה מן הראיה שהביא לקמן שמדובר באשה. דאפשר אמנם לפרשה בדרך רחוקה באיש.
הערת המתרגם: ראה גם גמרא מעילה יז א: ימולו בניהם לשמונה ימים ויכחישו.
הערת המתרגם: בראשית רבה פרשה פ י.
הערת המתרגם: בראשית יב א. וראה משנה אבות פ"ה מי"ז ופירוש רבנו שם.
הערת המתרגם: אפשר: אות.
הערת המתרגם: להתחזות ולהתראות שהוא יהודי על ידי התחפשות בדבר קל.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף פירוש "כלומר: המילה"
הערת המתרגם: ובקושי זה זכי ר' תנחום לקיסר ראה סנהדרין טל א.
הערת המתרגם: "מית'אק" מבטח עוז, מעין משען ובטחון לדבקות באותו העניין.
הערת המתרגם: בראשית יז ז.
הערת המתרגם: בר"ש בולבלו כל הקטעים הללו ואינם [שצח] צמודים למקור אלא מרחפים עליו.
* . קדושין כט א.

הערת המתרגם: בראשית יז יב. ויקרא יב ג.
הערת המתרגם: שמות כב כט.
הערת המתרגם: כלשון חז"ל בשבת לה ב.
הערת המתרגם: בר"ש "דבר" וטעות הוא.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות אסורי ביאה פרק טז הל' י.
הערת המתרגם: דברים ד ח.
הערת המתרגם: בבעלי חיים בראשית א כב. ובאדם שם א כח. ט, ז. וראה פירוש המשנה מהדורתי אבות פ"ה הערה . וספר המצוות מהדורתי האחרונה עשין ריב הע' . לאיזה פסוק מתכוון רבנו שהוא הציווי על פריה ורביה.
הערת המתרגם: דברים כג ב.
הערת המתרגם: שם כג ג.
הערת המתרגם: "פי כל סירה" ובר"ש "בכל לשון".
הערת המתרגם: ויקרא כא ז.
הערת המתרגם: שם כא יג.
הערת המתרגם: שמות לד טז [שצט]
הערת המתרגם: "או אכת'ר" ולפני ר"ש היה בטעות "ואלאתאר" ולפיכך תרגם"והמחות שמם".
הערת המתרגם: "תסתקל" נתייחד בבירור.
הערת המתרגם: ראה ירמיה ב ח. וראה גם שמואל א יב כא.
הערת המתרגם: שם טז יט.
הערת המתרגם: כל עשה ולא תעשה שבתורה.
הערת המתרגם: ישעיה מה יט.
הערת המתרגם: אף אותן שלא אמרנו בהן טעם בפועל כלומר: להדיא, הרי מכח דברנו וכוונם תבין טעמי כל היתר.
חלק שלישי

פרק [נ]

גם כאן דברים שהם מסתרי תורה, שכבר נכשלו בהם רבים, וראוי לבארם. והם אותם הסיפורים המסופרים בתורה אשר חושבים שאין תועלת בהזכרתם, כגון תוארו הסתעפות העמים מנח, ושמותם ומקומותיהם , וכן בני שעיר החורי , ותיאור המלכים אשר מלכו בארץ אדום , וכיוצא באלה.

וכבר ידעת אמרם כי מנשה הרשע היה מעסיק את מושבו השפל בביקורת על המקומות הללו, אמרו היה יושב ודורש בהגדות של דופי, היה אומר לא היה לו למשה לכתוב ואחות לוטן תמנע וגו' . ואני אמסור לך כלל, אחרי כן אשוב לפירוט, כדרך שעשיתי בטעמי המצוות.

דע שכל סיפור שתמצא מוזכר בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה, אם לאימות השקפה שהיא יסוד מיסודות התורה, או לתיקון מעשה מן המעשים כדי שלא יהא בין בני אדם עוול ורשע.

והנני מסדיר לך את הדברים כסדרן . כיון שהיה יסוד התורה שהעולם מחודש, ושהנברא תחילה איש אחד ממין האדם והוא אדם , ושהזמן שעבר מקדם מאדם למשה רבנו אלפים וחמש מאות שנה בקירוב, [ת] ואילו נאמרה להם ההודעה הזו בלבד, היה האדם אז ממהר להסתפק, במצאו את בני האדם נפוצים בקצווי התבל בכללותה, ועמים שונים , ולשונות שונות רחוקות זו מזו מאוד.

לפיכך סילק את הספק הזה ביחסו את כולם והסתעפותם והזכרת שמות אותם המפורסמים פלוני בן פלוני, וימי חייהם, והודעת מקום מגוריהם, והסיבה שגרמה להפצתם בקצווי תבל, והסיבה שגרמה לשינויי לשונותיהם , ושהייתה ראשיתם במקום אחד, ושפה אחת לכולם, שכך צריך להיות כיון שכולם בני איש אחד.

וכן תיאר פרשת המבול ופרשת סדום ועמורה ללמד על ההשקפה הנכונה , והיא אך פרי לצדיק אך יש אלוהים שופטים בארץ .

וכן תיאר אותה מלחמת תשעת המלכים כדי להודיע את הנס שהוא ניצחון אברהם במתי מעט ללא מלך עמהם, על ארבעה מלכים עצומים.

וכן הודיענו הגנתו על קרובו כיון שהיה בדעה שלו , ומסר עצמו לסכנת המלחמה עד שהצילו.

והודיענו גם העין טובה ונפש שבעה שבו, ושאינו מחשיב את הרכושנות, חדור במעלות המידותיות, והוא אומרו: אם מחוט ועד שרוך נעל וגו' .

אבל תיאור שבטי בני שעיר וייחוסם האישי , הוא בגלל מצווה אחת, והיא שהוא יתעלה ציווה להשמיד זרע עמלק בלבד , ועמלק הוא בן אליפז מתמנע אחות לוטן, אבל יתר בני עשו לא ציווה להרגם. והרי עשו התחתן עם בני שעיר כפי שבאר הכתוב, והוליד מהם, ומלך עליהם, ונתערב זרעו בזרעם, ונעשת כל ארץ שעיר ואותם השבטים מתייחסים לשבט הכובש שהם בני עשו, ובפרט זרע עמלק, לפי שהוא היה המוצלח שבהם. ואילו לא נתבארו הייחוסים הללו ופירוטיהן, היו כולם נהרגים בשגגה , לפיכך ביאר הכתוב

שבטיהם ואמר כי אלה אשר אתם רואים אותם היום בשעיר ומלכות עמלק, אינם כולם בני עמלק, אלא הם בני פלוני ובני פלוני, אבל נתייחסו לעמלק מפני שאמו מהם .
כל זה צדק מלפני ה' כדי שלא יהרג שבט בכלל שבט אחר, כי הגזרה לא הייתה אלא על זרע עמלק בלבד, והנה ביארנו אופן החכמה שבכך.
אבל טעם תארו את המלכים אשר מלכו בארץ אדום , כי מכלל המצוות לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא , ואלה המלכים אשר הזכיר אין אף אחד מהם מאדום, הנך רואה שהוא מייחסם ומייחס ארצם פלוני ממקום פלוני, ופלוני ממקום פלוני.
והקרוב לדעתי שהיו מנהגיהם וקורותיהם ידועים, כלומר: מנהגי אותם מלכי אדום, ושהם נתגרו בבני עשו והכניעום, ולכן הזכיר אותם להם , כאילו יאמר למדו ממה שאירע באחיכם בני עשו שהיו מלכיהם פלוני ופלוני. ומעשה אלה היו מפורסמים, לפי שכל ששלט [תא] באומה אדם שאינו מייחוסה, הרי הוא פוגע בה איזו פגיעה, אם גדולה או קטנה.
כללו של דבר, כמו שהזכרתי לך מריחוק שיטות ה"צאבה" ממנו היום, כך דברי ימי אותם הימים נעלמים ממנו היום, ואילו ידענום וידענו אותם המאורעות אשר אירעו באותם הימים, היו מתבארים לנו בפרטות טעמי הרבה ממה שנזכר בתורה.
וממה שראוי שתדעהו, שאין בחינת הסיפורים הכתובים כבחינת המאורעות הנראים , כי במאורעות הנראים יש פרטים שצרכים גדולים גורמים אותם, שאי אפשר להזכירם או להאריך בהם. וכאשר מתבוננים באותם העניינים, יחשוב המתבונן כי הסיפור הזה יש בו אריכות או כפילות, ואילו היה רואה את מה שסופר, היה יודע הכרח מה שנאמר.
ולפיכך כאשר תראה סיפורים בתורה שלא במצוות, תחשוב שאין הכרח לתאר אותו הסיפור, או שיש בו אריכות או כפילות , וסיבת הדבר מפני שאתה לא ראית את הפרטים שגרמו להזכרת מה שנזכר כפי שנזכר.
מזה הזכרת המסעות. פשט הדבר, שהוא הזכרת מה שאין בו תועלת כלל. ומחמת חשש זה שאפשר שיעלה על הלב, אמר ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה' .
ונקודת הצורך לכך גדולה מאוד, והוא, שכל הניסים אין אמתתם ברורה אלא אצל מי שראה אותם, אבל לעתיד יהיה זיכרונם סיפור, ואפשר יהיה להכחישם אצל השומע.
וידוע שלא יתכן ולא יצטייר שיהא הפלא קיים ועומד למשך הדורות לכל בני אדם.
ומן הפלאים שבתורה, ואף מן הגדולים שבהם, שהיית ישראל במדבר ארבעים שנה, ומציאות המן שם בכל יום , ואותו המדבר הוא כמו שאמר הכתוב:
'נחש ושרף ועקרב וצימאון אשר אין מים' ,

והם מקומות רחוקים מאוד מן הישוב בלתי טבעיים לאדם:
לא מקום זרע ותאנה וגפן ורימון וגו' ,
ונאמר בהם עוד 'ארץ לא עבר בה איש' וגו' ,
ולשון התורה: לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם וגו' ,
ואלה כולם מופתים ברורים וגלויים.
ולפי שידוע לפני ה' יתעלה, שאפשר שיפקפקו במופתים האלה בעתיד כדרך שמפקפקים בכל הסיפורים, ויחשבו כי שהייתם הייתה במדבר קרוב לישוב שאפשר לאדם להיות בו, כמו המדברות הללו שהערבים שוכנים בהם היום,
או שהם מקומות אשר החריש והקציר אפשרי בהם,
או ליזון באחד הצמחים שהיו שם,
או שהמן טבעו לרדת באותן המקומות תמיד ,
או שיש באותן המקומות בארות מים -
לפיכך סולקו כל הפקפוקים הללו, והודגש סיפור כל הפלאים הללו על ידי ביאור אותם המסעות, כדי שיראום הבאים וידעו את גודל הפלא שיש בישיבת מין האדם באותם המקומות ארבעים שנה.
ומן הסיבה הזו עצמה החרים יהושע מי שיבנה את יריחו לעולם , כדי שיהא אותו הפלא קיים ועומד, שכל מי שיראה אותה החומה שקועה באדמהפ יתברר לו שאין זו צורת בנין שנהרספ אלא שקע בדרך פלא.
וכך גם אמרו 'על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו' , היה זה מספיק בתיאור, ונראה במחשבה ראשונה שכל מה שנאמר אחר כך בעניין זה אריכות שאין בה צורך, כלומר: אמרו ובהאריך הענן וגו' ויש אשר יהיה הענן וגו' או יומיים וגו' .
והנני מודיעך טעם כל הפירוט הזה. וטעמו של דבר, כדי לחזק את העניין, לסלק מה שהיו האומות מדמים אז ומה שהם מדמים עד היום, שישראל תעו בדרך ולא ידעו היכן ללכת, כאומרו נבוכים הם בארץ , וכך קוראים אותו הערבים היום, כלומר: המדבר, קוראים אותו "אלתיה" , ומדמים כי ישראל [תב] תעו ונעלמה מהם הדרך.
לפיכך בא הכתוב לבאר ולהדגיש שאותן המסעות הבלתי סדירים, ומה שאירע מן החזרה במקצתם, ושינויי זמן ישיבתם בכל תחנה, עד שהייתה ישיבתם בתחנה אחת שמונה עשרה שנה , ובתחנה יום אחד, ובאחרת לילה אחד, כל זה בניהול אלוהי, ואין זו תעייה בדרך, אלא כפי העלות עמוד הענן, ולפיכך פירט כל אותו הפירוט.
וכבר ביאר בתורה שאותו המרחק קרוב וידוע וסלול, בלתי נעלם , כלומר: המרחק אשר בין חורב אשר באו אליו בכוונה, כמו שציווה יתעלה תעבדון את האלוהים על ההר

הזה , ובין קדש ברנע שהוא התחלת הישוב, כמו שנאמר בכתוב והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך , ואותו המרחק מהלך אחד עשר יום. כמו שאמר אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר עד קדש ברנע , ואין בזה כדי לתעות בו ארבעים שנה! אלא טעם הדבר הסיבות האמורות בתורה .

וכך כל פרשה שנעלם ממך טעם הזכרתה יש לה סיבה חשובה, ונהג בכל העניין כפי היסוד אשר העירונו ז"ל עליו, כי לא דבר רק הוא מכם , ואם רק הוא מכם הוא .

הערות:

הערת המתרגם: בראשית י.

הערת המתרגם: שם לו כ.

הערת המתרגם: שם לו לא.

הערת המתרגם: ראה סנהדרין קב ב שמנשה הקפיד מאוד על כבודו, ורבנו לא חש לקראו רשע, כי כך דרכם של אותם רשעים ארורים, לגמרי לא אכפת להם להיות רשעים ואף להקרא כך ובתנאי שלא יפגעו בכבודם.

הערת המתרגם: "יעמר" ובר"ש "לא היה מרבה מושבותיו" ואינו נכון.

הערת המתרגם: סנהדרין צט ב בשינוים.

הערת המתרגם: בראשית לו כב.

הערת המתרגם: בר"ש "ואני אסיר לך הספק" [ת] ואין זה במקור.

הערת המתרגם: אדם הראשון.

הערת המתרגם: בצבעם במראם ובמבנה גופם.

הערת המתרגם: אם בשל עריכות ימיהם הנדירים כאותם עשרה דורות שמאודם ועד נח, ואף מנח עד אברהם כמעט. וכדלעיל ח"ב פרק מז. או בשל מעשיהם ופעולותיהם כאחרונים מאברהם ועד משה.

הערת המתרגם: ראה לעיל ח"ב סוף פרק ל והעי .

הערת המתרגם: בראשית ז-ח.

הערת המתרגם: שם יח-יט.

הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרק יז ד"ה וההשקפה החמישית והלאה. וכן פרק כה.

הערת המתרגם: תהלים נח ב.

הערת המתרגם: בראשית יד.

הערת המתרגם: שזוהי הקירבה האמתית. אבל קירבת שאר ללא קירבת דעה בעניינים שהיו המטרה במציאות האדם בעיני אברהם אבינו, וכל שכן אם קיים נגוד

לדעות שירשנו מאברהם, אותה קירבה מזיקה יותר משהיא מועילה. וכל מה שהיא מתטשטשת ומשתכחת טוב הוא לה.
הערת המתרגם: אפשר גם: שקוד. ובר"ש "מתפאר" ואינו אמת.
הערת המתרגם: בראשית יד כג. וראה אבות פ"ה מי"ז ופירוש רבנו שם מהדורתי.
הערת המתרגם: בראשית לו א-ל.
הערת המתרגם: שמות יז יד-טז. דברים כה יז-יט.
הערת המתרגם: "אנג'דהם" תרגמתי "מוצלח" כדי לכלול כל הוראות מילה זו. ואפשר לתרגם האמיץ, או העיזוז. ובר"ש "הגיבור".
הערת המתרגם: "גפלא" בר"ש "בפשיעה" ואינו נכון. וראה פירוש רבנו לשבת פ"יט מהדורתי הערה .
הערת המתרגם: כלומר: תמנע אחות לוטן. ובר"ש "להיות אמם מעמלק" ושיבוש הוא. וטעם מצוות מחיית זרע עמלק ראה לעיל פרק מא.
הערת המתרגם: בראשית לו לא-לט.
הערת המתרגם: דברים יז טו.
הערת המתרגם: אפשר "אורחותיהם" "אורחות". שהזכיר לישראל אותם המלכים כעין הדגמה לישראל שלא יכשלו כמותם. והשווה גם רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר ג פ"ו. וראה [תא] ספרא ריש פרשת אחרי מות.
הערת המתרגם: כלומר: שאדם נמצא ונוכח בזמן ובמקום התהוותם ואירועם.
הערת המתרגם: אפשר: אשר לחצים, או: דחקים.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט "או כפילות".
הערת המתרגם: במדבר לג ב.
הערת המתרגם: ראה גם רס"ג בהקדמתו לספרו האמונות והדעות פ"ו מהדורתי עמ' כו.
הערת המתרגם: דברים ה טו.
הערת המתרגם: במדבר כ, ה.
הערת המתרגם: ירמיה ב ו.
הערת המתרגם: דברים כט ה.
הערת המתרגם: כפי שטען חוי הבלבי, ראה פירוש הראב"ע לשמות טז יג.
הערת המתרגם: ראה יהושע ו כו.
הערת המתרגם: במדבר ט כ.
הערת המתרגם: שם ט יט-כב,
הערת המתרגם: שמות יד ג.

הערת המתרגם: "בר אלתיה" תרגומו מדבר התעייה.
הערת המתרגם: דברים א מו וראה פרש"י שם. [תב]
הערת המתרגם: ר"ש השמיט "בלתי נעלם" כמנהגו להשמיט כל הנראה לו כפל מיותר.
הערת המתרגם: כלומר: שהוא היה מטרה ראשונית.
הערת המתרגם: שמות ג יב.
הערת המתרגם: במדבר כ טז.
הערת המתרגם: דברים א ב.
הערת המתרגם: במדבר יג-יד.
הערת המתרגם: דברים לב מז.
הערת המתרגם: ראה ירושלמי שבת פ"א הל' ד. כתובות סוף פ"ח, בראשית רבה פרשה כב ד. וראה לעיל בחלק זה פרק כו.
חלק שלישי

פרק [נא]

פרק זה אשר נחל בו עתה, אינו כולל עניין נוסף על מה שכבר נכלל בפרקי מאמר זה, אלא הוא כעין חתימה, עם ביאור עבודת משיג האמיתיות המיוחדות בו אחרי השגתו איזה דבר הוא , ולהנחותו להשיג אותה העבודה שהיא התכלית האנושית , ולהודיעו היאך תהיה ההשגחה בו בעולם הזה עד שיעבור לצרור החיים .
והנני פותח את הדברים בפרק זה במשל אשר אשא לך, ואומר:
כי המלך בארמונו, וכל אנשי משמעתו, מהם אנשים בעיר ומהם מחוץ לעיר.
ואותם אשר בעיר -
מהם אשר אחוריו אל חצר המלך ופניו מופנים לדרך אחרת,
ומהם אשר מטרתו לחצר המלך ופניו כלפיו ומבקש להיכנס לחצרו ולעמוד לפניו, אלא שעד כה לא ראה כלל חומת החצר,
ויש מן הפונים מי שהגיע עד החצר, והוא מקיף סביבה מחפש את פתחה,
ומהם מי שנכנס מן [תג] השער והוא מהלך בפרוזדורים,
ומהם מי שהגיע עד כדי שנכנס לרחבת החצר ונמצא עם המלך במקום אחד והוא חצר המלך, ובהימצאו בתוך החצר עדיין אינו רואה את המלך או מדבר עמו, אלא אחר הימצאו בתוך החצר עדין מוטל עליו תהליך אחר לסעות בו ואחר כך ימצא לפני המלך ויראהו מרחוק או מקרוב, או ישמע דברי המלך, או ידבר עמו.
ואני אבאר לך משל זה אשר נשאתי ואומר:

אותם אשר הם מחוץ לעיר, הם כל אחד מבני אדם שאין לו דעה בשיטה , לא עיונית ולא מקובלת, כגון נידחי התורכים הנחתים בצפון, והכושים הנחתים בדרום וכל הדומים להם מאלה שאצלנו באקלימים הללו, ודין אלה כדין החי הבלתי הוגה ואין אלה לדעתי בדרגת האדם, והם מן דרגות הנמצאות למטה מדרגת האדם ומעל לדרגת הקופים, כיון שכבר הושג להם תיאר האדם ותבניתו והבחנה למעלה מהבחנת הקוף.

אבל אותם אשר הם בעיר אלא שאחוריהם אל חצר המלך הם בעלי השקפה ועיון, וכבר הושגו להם השקפות בלתי נכונות, אם מחמת טעות חמורה שאירעה להם בזמן עיונם, או מפני שסמכו על מי שכבר טעה , והרי הם לעולם מחמת אותם ההשקפות כל מה שעוברים מוסיפים ריחוק מחצר המלך , ואלה יותר רעים מן הראשונים בהרבה , ואלה הם אשר גורם ההכרח במקצת הזמנים להריגתם ומחיית עקבות השקפותיהם, כדי שלא יתעו דרכי זולתם .

אבל הפונים לחצר המלך להיכנס אליו אלא שלא ראו כלל חצר המלך, הם המוני אנשי התורה, כלומר: עמי הארץ העוסקים במצוות.

אבל אותם שהגיעו אל החצר שהם מקיפים סביבה, הם החכמים המאמינים את ההשקפות האמיתיות דרך קבלה, ועוסקים בדיני מעשה העבודות, ולא התעמקו בעיון ביסודות הדת ולא חקרו כלל על בירור אמתת דעה.

אבל אותם אשר התעסקו בעיון ביסודות הדת, כבר נכנסו אל הפרוזדורים. ובני אדם שם שונים במעלתם בלי ספק.

אבל מי שהושגה לו ההוכחה על כל מה שהוכח, ונתברר לו מן העניינים האלוהיים כל מה שאפשר לברר אותו, וקרב אל הנכון במה שאי אפשר בו אלא קירוב אל הנכון, כבר נמצא עם המלך בתוך החצר.

ודע בני, שכל זמן שאתה מתעסק במדעים ההכשרתיים ובמלאכת ההגיון , הרי אתה מכלל המקיפים סביב החצר ומחפשים את פתחה, כמו שאמרו ז"ל על דרך המשל עדין בן זומא מבחוץ ,

וכאשר הבנת את הדברים הטבעיים כבר נכנסת אל החצר ואתה מהלך בפרוזדוריה .

וכאשר תשלים את הטבעיות ותבין את האלוהיות כבר נכנסת אל המלך אל החצר הפנימית ונמצאת עמו בחצר אחד, וזו היא דרגת החכמים, והם שונים בשלמות.

אבל מי שהעסיק מחשבתו אחר שלמותו , באלוהיות, ונטה כולו אל ה' יתרומם ויתהדר, ופנה מכל מה שזולתו, ושם כל [תד] פעולות שכלו בחקירת הנמצאים כדי ללמוד מהם

עליו , שידע הנהגתו אותם באיזה אופן אפשרית להיות, הרי אלה הם אשר נמשלו במושב המלך, וזו היא דרגת הנביאים.
והנה יש מהם מי שהשיג מעוצם השגתו, ופנייתו מכל מה שזולת ה' יתעלה, עד אשר נאמר בו ויהי שם עם ה' , שואל ונענה מדבר ומידבר באותו המעמד המקודש. ומעוצם שגייתו במה שהשיג, לחם לא אכל ומים לא שתה , לפי שכבר נתחזק השכל עד שנתבטל כל כוח גס שבגוף, כלומר: מיני חוש המישוש.
ומן הנביאים מי שראה בלבד, מהם מי שראה מקרוב ומהם מי שראה מרחוק, כמו שאמר מרחוק ה' נראה לי . וכבר קדמו לנו הדברים במעלות הנבואה , ולכן נשוב לעניין הפרק, והיא ההדגשה בהפעלת המחשבה בה' לבדו, אחר השגת הידיעה אותו כמו שביארנו , וזו היא העבודה המיוחדת למשיגי האמת, וכל מה שמוסיפים לחשוב בו ולעמוד לפניו נוספת עבודתם.
אבל מי שחושב בה' ומרבה לזכרו בלי ידיעה , אלא שהולך אחר סתם דמיון מסוים או אחרי דעה שקבל מזולתו, הרי הוא לדעתי עם היותו מחוץ לחצר ורחוק ממנו, אינו זוכר את ה' באמת ואינו חושב בו. כי אותו הדבר אשר בדמיונו, ואשר הוא מזכיר בפיו, אינו מתאים למצוי כלל, אלא הוא מוצר שיצרו דמיונו, כמו שביארנו בדברינו על התארים .
אלא ראוי לעסוק במין זה של עבודה אחר ההכרה השכלית, וכאשר תשיג את ה' ופעולותיו כפי שמחייב השכל, אחר כך תעסוק בהתייחדות אליו, ותסעה כלפי קירבתו, ויתעבה המגע אשר בינך ובינו והוא השכל -
אמר אתה הראית לדעת כי ה' וגו' ,
ואמר וידעת היום והשבות אל לבבך וגו' ,
ואמר דעו כי ה' הוא אלוהים .
וכבר ביארה התורה כי העבודה הזו האחרונה אשר העירונו עליה בפרק זה, לא תהיה אלא לאחר ההשגה, אמר לאהבה את ה' אלוהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם .
וכבר ביארנו פעמים מספר כי האהבה כפי ערך ההשגה , ואחר האהבה אותה העבודה אשר כבר העירו ז"ל גם עליה ואמרו, זו עבודה שבלב , והיא לדעתי הפעלת המחשבה במושכל הראשון , וההתייחדות לכך כפי היכולת. ולפיכך תמצא דוד שציווה את שלמה בנו והדגיש לו לסעות בהשגתו ולמסות בעבודתו אחר ההשגה, לכך אמר ואתה שלמה בני דע את אלוהי אביך ועבדהו וגו' אם תדרשנו ימצא לך וגו' .
הזירוז תמיד על ההשגות השכליות לא על הדמיונות, כי המחשבה בדמיונות אינה נקראת דעה, אלא נקראת העולה על רוחכם .

הנה נתבאר כי המטרה אחר ההשגה, ההתייחדות אליו, והפעלת המחשבה השכלית בחשקתו תמיד, וזה נעשה יותר בהתבודדות וההתייחדות, ולפיכך מרבה כל חסיד להתבודד ולא ייפגש עם אדם אלא להכרח. [תה]

הערה

כבר ביארנו לך כי השכל הזה אשר שפע עלינו מאתו יתעלה, הוא המגע אשר ביניינו לבינו , והבחירה בידך, אם תרצה לחזק את המגע הזה ולעבותו - עשה, ואם תרצה להחלישו ולדקקו לאט לאט עד שתפסקהו - עשה.

ואין המגע הזה מתחזק אלא בהפעלתו באהבתו וההליכה בכוון זה כמו שביארנו, והחלשתו ודקותו תהיה בהתעסק מחשבתך במה שזולתו.

ודע, כי אף אם היית החכם בבני אדם באמיתת המדע האלוהי, הרי בשעה שאתה מרוקן את מחשבתך מה' ומתעסק בכל ישותך באכילה הכרחית או בעסק הכרחי, הנך מפסיק אותו המגע אשר בינך ובין ה', ואינך עמו אז, וכן אין הוא עמך, כי אותו היחס אשר בינך ובינו כבר נפסק בפועל באותה השעה.

ולפיכך היו החסידים מקפידים על הזמנים שהם מעסיקים אותם שלא בו , והזהירו על כך ואמרו אל תפנו - אל מדעתכם , ואמר דוד שוויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט , אומר: אני לא רוקנתי מחשבתי ממנו, וכאלו הוא יד ימיני אשר לא אתעלם ממנה הרף עין בגלל מהירות תנועתה, ולפיכך לא אמוט, כלומר: לא אפול.

ודע כי כל מעשה העבודות הללו, כקריאת התורה והתפלה ועשיית שאר המצוות, אין תכליתן אלא שתוכשר בהתעסקות במצוותיו יתעלה מלעסוק בענייני העולם, כאלו התעסקת בו יתעלה לא בזולתו .

ולכן אם אתה מתפלל בנענוע שפתיך ופניך אל הקיר ומחשב בממכרך ומקחך, וקורא את התורה בלשונך ולבך בבניין ביתך מבלי להתבונן במה שאתה קורא, וכן כל זמן שאתה עושה מצווה אתה עושה אותה באבריך, כמי שחופר גומה בקרקע או חוטב עצים מן היער מבלי להתבונן בעניין אותו המעשה ולא ממי בא ולא מה תכליתו, אל תחשוב שהגעת אל תכלית, אלא תהיה אז קרוב למי שנאמר בהם 'קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם' .

ומכאן אחל להנחותך על אופן ההכשרה כדי שתשיג את התכלית הגדולה הזו.

וראשית מה שאתה צריך להרגיל את עצמך בו, הוא שתפנה מחשבתך מכל דבר בזמן שאתה קורא קריאת שמע ומתפלל, ואל תסתפק בכוונה בקריאת שמע בפסוק ראשון ובתפלה בברכה ראשונה .

וכאשר יצלח בידך הדבר ויתחזק במשך שנים, הנהג עצמך אחרי כן שתהא כל זמן שקראת בתורה או שמעת אותה, לא תחדל בכל ישותך ובכל מחשבתך מלהתרכז בהבנת מה שאתה שומע או קורא.

וכאשר יעלה בידך זה במשך זמן, תרגיל את עצמך שתהא מחשבתך תמיד שלמה בכל מה שאתה קורא משאר דברי הנביאים, ואפילו בכל הברכות, תתכוון בו. להבין מה שאתה מבטא ולהתבונן בענינו.

וכאשר יושגו לך בשלמות עבודות הללו, ותהיה מחשבתך בהן בעת עשייתן נקייה מלחשוב בשום דבר מענייני העולם, הרגל את עצמך אחרי כן להעסיק את מחשבתך בצרכיך או במותרות כלכלתך ובכלל תעשה מחשבתך [תו] במילי דעלמא בעת אכילתך או שתייתך או בעת היותך במרחץ או בעת שיחתך עם קרוביך או בניך הקטנים או בעת שיחתך עם המוני בני אדם.

והנה אלה זמנים מרובים רחבים, המצאתי לך אותם תחשוב בהם בכל מה שאתה צריך לו בענייני הרכוש והנהגת הבית וההטבות הגופניות.

אבל בעתות המעשים התורתיים אל תעסיק את המחשבה אלא במה שאתה עושהו כמו שביארנו. אבל בעת בדידותך לבדך בלי אף אחד.

ובעת התעוררך על מיטתך, היזהר והישמר מלהפנות המחשבה באותם העיתים היקרים בשום דבר אחר פרט לאותה העבודה השכלית , והיא ההתקרבות לפני ה' וההמצאות לפניו על הדרך האמיתית אשר הודעתיך, לא על דרך ההתפעלויות הדמיוניות .

והנה התכלית הזו לדעתי יכול להשיגה מי שאילף את עצמו לה מבעלי המדע כפי סדר זה של הכשרה.

אבל שיהא האחד מבני אדם יהיה בידו מהשגת האמת והחשק במה שהשיג, מצב שבו יהיה מדבר עם בני אדם ומתעסק בדברים ההכרחיים לגופו, וכל דעתו באותה שעה מופנית אליו יתעלה והוא לפניו יתעלה תמיד בלבו, והוא עם בני אדם בנגלה, על דרך מה שנאמר במשלים הפיוטיים אשר נאמרו לענייני הללו, אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק וגו' , הרי דרגה זו איני אומר שהיא דרגת כל הנביאים, אלא אומר אני שהיא דרגת משה רבנו:

שנאמר בו וניגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו ,

ונאמר בו ויהי שם עם ה' ,

ונאמר לו ואתה פה עמד עמדי

כמו שביארנו מענייני פסוקים הללו .

וזו גם דרגת האבות אשר הושג מקירבתם לפניו יתעלה עד כדי שהודיע שמו בהם לעולם, אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב זה שמי לעלם .
והושג מהתייחדות דעתם בהשגתו, שכרת עם כל אחד מהם ברית לעולם, וזכרתי את בריתי יעקב וגו' . כי ארבעה אלו, כלומר האבות ומשה רבנו, נתבארה בהם ההתאחדות בה', כלומר השגתו ואהבתו כפי שהעידו בכך הכתובים.
וכן השגחת ה' בהם ובזרעם אחריהם גדולה, והיו עם זאת פעמים מתעסקים בהנהגת בני אדם והגדלת הממון והטיפול ברכוש, וזה לדעתי ראיה שהם בשעת אותם המעשים היו עושים אותם באבריהם לא יותר, ודעתם לפניו יתעלה לא תסור.
ונראה לי עוד, כי אשר גרם הישארות ארבעה אלה כפי תכלית השלמות לפני ה', והשגחתו בהם תמידית ואפילו בעת התעסקם בהגדלת הממון, כלומר בעת הרעייה ועבודת האדמה והנהגת הבית, מפני שכל תכליתם הייתה בכל אותם הפעולות להתקרב לפניו יתעלה קרבה כל שהיא, מפני שהייתה תכלית סעייתם במציאותם, המצאת אומה אשר תדע את ה' ותעבדהו: כי ידעתיו למען אשר יצווה וגו' .
הנה נתבאר לך כי כל סעייתם הייתה תכליתה מופנית כלפי הפצת ייחוד השם בעולם, והנחיית בני אדם לאהבתו יתעלה, ולפיכך נתקיימה בידם הדרגה הזו. [תז] כי אותם ההתעסקויות עבודה גדולה בהחלט, ואין דרגה זו דרגה שאפשר שיחשוב איש אשר כמוני להדריך בני אדם להשיגה.
אבל אותה הדרגה אשר הזכרנו לעיל לפני זו, הרי יש לשאוף להגיע אליה על ידי אותה ההכשרה אשר הזכרנו, ולפני ה' התחינה לסילוק המעצורים המבדילים בינינו ובינו , ואף על פי שרוב אותם המעצורים ממנו, כמו שביארנו בפרקי מאמר זה , עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוהיכם .
והנה נראה לי עתה אופן עיוני נפלא מאוד, שבו מתפרקים ספקות ויתגלו בו סודות אלוהיים, והוא, אנו כבר ביארנו בפרקי ההשגחה כי לפי ערך דעת כל בעל דעה תהיה ההשגחה בו. והנה האדם השלם בהשגתו אשר לא תחדל דעתו מהי תמיד, תהיה ההשגחה בו תמיד. והאדם השלם בהשגתו, אשר רוקן את מחשבתו מה' בעת מסוים, הרי תהית ההשגחה עליו בעת מחשבתו בה' בלבד, ותתרוקן ההשגחה ממנו בזמן עסקיו. ואין התרוקנותה ממנו אז כהתרוקנותה ממי שלא השכיל כלל, אלא תתמעט אותה ההשגחה, כיון שאין לאותו שלם ההשגה בזמן עסקיו שכל בפועל, אלא הוא אותו השלם אז משיג בכוח קרוב , והרי הוא דומה אז ללבלר מהיר בעת שאינו כותב.

ויהיה מי שלא השכיל את ה' כלל, כמי שהוא בחושך ולא ראה אור כלל, כמו שביארנו באומרו ורשעים בחושך ידמו .
ואשר השיג והוא הולך בכל ישותו כפי מושכלו כמי שהוא באור השמש הבהיר.
ואשר כבר השיג, והוא מתעסק, הרי הוא דומה בעת עסקיו כמי שהוא ביום ענן לא זרחה בו השמש מחמת העננים המבדילים בינה לבינו.
ולפיכך נראה לי, כי כל מי שפגעה בו רעה מרעות העולם מן הנביאים או החסידים השלמים, שלא פגעה בו אותה הרעה אלא בעת ההעלם, ולפי ערך אורך אותו ההעלם או פחיתות הדבר אשר הייתה בו ההתעסקות , יהיה עוצם הפגע.
ואם היה הדבר כן, הרי הותר הספק הגדול אשר הביא את הפילוסופים לשלול את ההשגחה האלוהית מכל אחד ואחד מבני אדם, והשוו ביניהם ובין פרטי שאר מיני בעלי החיים, והייתה ראייתם על כך שחסידיהם הטובים יארעו בהם פגעים גדולים, ונתברר הסוד בכך אפילו כפי הכרע השקפותיהם.
ותהיה השגחת ה' יתעלה תמידית במי שהושג לו אותו השפע העומד לרשות כל מי שהשתדל להשיגו.
ושבעֵת שלמות מחשבת האדם והשגתו את ה' יתעלה בדרכים האמיתיים וחשקתו במה שהשיג, לא יתכן אז כלל שיפגע באותו האדם מין ממיני הרעות, לפי שהוא עם ה' וה' עמו.
אבל בעת פנותו ממנו יתעלה, אשר הוא אז מוסתר מה', הרי ה' מוסתר ממנו, והרי הוא אז מזומן לכל רע שיארע שיפגע בו.
כי העניין הגורם את ההשגחה וההצלה מים המאורעות הוא אותו השפע השכלי, וכבר נסתר זמן מה מאותו החסיד הכשר, או לא הושג כלל לאותו החסר הרשע, ולפיכך אירע להם מה שאירע.
וכן נתבררה לי דעה זו גם מלשון התורה, אמר [תח] יתעלה והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות, ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה , וביאר כי הסתרת פנים זו אנחנו סיבתה, ואנחנו העושים את המסך הזה, והוא אומרו: ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה , ואין ספק כי דין היחיד כדין הצבור.
הנה נתבאר לך כי סיבת היות כל אחד מבני אדם מופקר למקרים ויהיה מסור לאכול כמו הבהמות, הוא היותו מוסתר מה', אבל אם היה אלוהיו בקרבו לא יגע בו רע כלל.
אמר יתעלה אל תירא כי אתך אני אל תשתע כי אני אלוהיך וגו' ,

ואמר כי תעבר במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך וגו' ,
עניינו - כי תעבר במים ואני אתך הנהרות לא ישטפוך , לפי שכל שאולף עד ששפע עליו אותו השכל, נצמדת לו ההשגחה ונמנעים ממנו כל הרעות. אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי אדם , ואמר הסכן נא עמו ושלם , אומר פנה אליו ותנצל מכל רע.
התבונן שיר של פגעים תמצאהו מתאר אותה ההשגחה הגדולה וההגנה והנצירה מכל הפגעים הגופניים הכלליים והפרטיים באדם זה ולא באחר, בין אותם מהן שהן תוצאה מטבע המציאות ובין אותן מהן שהן מפגעי בני אדם , אמר
כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה צינה וסוחרה אמיתו לא תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם מדבר באופל יהלוך מקטב ישוד צהרים , והמשיך לתאר את הנצירה מפגעי בני אדם ואמר, כי אפילו יארע שתעבור במערכות מלחמה שפרצה ואתה הולך בדרכך , אפילו אם יהרגו אלף הרוגים משמאלך ועשרת אלפים מימינך לא יגע בך רע כלל, אלא תביט ותראה בעיניך גזרת ה' ושילומו לאותם הרשעים אשר נהרגו ואתה שלם, והוא אומרו:
יפול מצידך אלף ורבבה מימינך אליך לא ייגש רק בעיניך תביט ושילומת רשעים תראה .
ואחר כך הסמיך לזה מה שהסמיך מן השמירה , ואחר כך נתן את הסיבה לנצירה הגדולה הזו ואמר, כי סיבת ההשגחה הגדולה הזו באדם הזה היא,
כי בי חשק ואפלטהו אשגבהו כי ידע שמי .
וכבר ביארנו בפרקים שקדמו כי עניין ידיעת השם היא השגתו, וכאלו יאמר הנצירה הזו לאדם הזה כיוון שידעני וחשקני אחרי כן.
וכבר ידעת ההבדל בין אוהב וחושק, כי האהבה המופלגת עד שלא תישאר מחשבה בדבר אחר זולת אותו האהוב, הוא החשק .
וכבר ביארו הפילוסופים כי הכוחות הגופניים בזמן הבחרות עוצרים בעד רוב המעלות המידותיות , כל שכן בעד המחשבה הזו הזכה הנישגת על ידי שלמות המושכלות המביאה לחשוק בו יתעלה, שמן המוכחש שיושגו עם רתיחת ההרכבה הגופנית.
אבל כל מה שנחלשים כוחות הגוף ועממה אש התאווה, מתחזק השכל ומתפשטים אורותיו ומזדככת השגתו ויחשוק במה שהשיג , עד שכאשר בא השלם בימים וקרב למות מוסיפה אותה ההשגה תוספת גדולה, ויגדל הלהט באותה ההשגה [תט] והחשק למושג עד אשר תיפרד הנפש מן הגוף אז במצב אותו העונג.
ועל עניין זה רמזו חכמים במיתת משה ואהרן ומרים כי שלושתם מתו בנשיקה , ואמרו, כי אמרו:

וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה' מלמד שמת בנשיקה,
וכך נאמר באהרן על פי ה' וימת שם ,
וכך אמרו במרים אף היא בנשיקה מתה, אלא שלא נזכר בה על פי ה' מפני שהיא אשה ואין ראוי להזכיר בה משל זה.
הכוונה כי שלושתם מתו במצב עונג אותה ההשגה מעוצם החשק. והמשיכו חכמים ז"ל בדבר זה על הדרך הפיוטית המפורסמת הקוראת את ההשגה שהושגה בעת עוצם חשקתו יתעלה נשיקה, כמו שאמר ישקני מנשיקות פיהו וגו' .
והנה אופן זה של מוות שהוא התנצלות מן המוות באמת, הזכירו ז"ל שהוא הושג למשה ואהרן ומרים.
אבל שאר הנביאים והחסידים הם למטה מזה, אלא שכולם בדרך כלל מתחזקת השגת שכליהם בזמן הפרידה, כמו שנאמר והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך .
וישאר אותו השכל לאחר מכן אותה ההישארות הנצחית במצב אחיד , כיון שכבר נסתלק המעצור שהיה חוסמו במקצת העתים, ויהיה קיומו באותו העונג העצום אשר אינו ממין תענוגי הגוף כמו שביארנו בחיבורינו , וביאר זולתינו לפנינו .
תן דעתך להבין פרק זה, ושים כל מגמתך להרבות באותם העיתים אשר אתה בהם עם ה' או בסעייה אליו, ובמיעוט אותם העיתים אשר אתה בהם עם זולתו ובלתי סועה אליו.
ויש בהנחיה זו די כפי מטרת המאמר הזה.
הערות:
הערת המתרגם: מוסב כלפי ה'. ור"ש הוסיף בפירוש "המיוחדות בשם יתעלה".
הערת המתרגם: כלומר: אחרי שהשיג וידע את מציאות הבורא. וידע מתוך ידיעה יסודית שהוא אחד ושאינו גוף, וידע לשלול ממנו כל השלול ממנו וכפי שנתבאר בחלק א בענייני התארים, רק אחרי זה יכול ורצוי שידע את סוגי העבודות המיוחדות לה', אבל כל זמן שלא ידע את ה' לא חשוב איך שיעבוד ובמה יעבוד.
הערת המתרגם: בר"ש "התכלית אשר יגיע אליה האדם" ואינו נכון.
הערת המתרגם: כלשון הכתוב שמואל א כה כט. וראה הלכות תשובה פ"ח הל' ג-ד.
הערת המתרגם: "דאר" תרגם ר"ש "בית" ואינו נכון. וכך מתרגם רס"ג חצר-דאר. וכך הוא שימושו של רבנו בכל מקום בפירוש המשנה, וכבר העירותי על כך שם פעמים רבות. וכך לשון רבנו לקמן בנמשל. אם אמנם יש מקומות בארצות ערב שקוראים את הבית "דאר" אך לא זהו שימוש המילה אצל רבנו, ואם כי אין נפקא מינה מאומה אם נתרגם כך או כך, אך אי הדיוק ישבש במקום אחר.

הערת המתרגם: בר"ש "ומגמת פניו" וכנראה הושפע מביטוי רלב"ג ב"כתר מלכות" ראה בסידורי "שיבת ציון " ח"ג עמ' קסח.
הערת המתרגם: מן הפונים כלפי חצר המלך.
הערת המתרגם: תירגמתי "סעי" סעיה, במילה בעלת הברה מקבילה, כי נדמה [תג] לי שזהו תרגומה הנכון. וכלשון הכתוב תהלים נה ט. והכוונה צעידה והליכה ממושכת לקראת מטרה מסוימת.
הערת המתרגם: כלומר: שום שיטה מן השיטות הפילוסופיות ההשקפתיות או של בעלי הדתות אינה מצויה אצלו ואינו יודעה לא כדעה שהגיע אליה מתוך מסקנות עיוניות ולא כמסורת מקובלת.
הערת המתרגם: ראה לעיל פרק כט שם דבר על התורכים וההודים.
הערת המתרגם: ראה לעיל בחלק זה פרק יח. ובפירושו למשנה בבא קמא פ"דמ"ג מהדורתי ושם הערה .
הערת המתרגם: "ראי" ובר"ש "אמונה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: בר"ש "שהטעם" ולא דק.
הערת המתרגם: כי כל שהכיוון בלתי נכון כל כמה שאתה צועד לקראתו אתה מתרחק יותר מן הכיוון הנכון.
הערת המתרגם: כי הראשונים ריקים מן הכל, ואם כי אין בהם מאומה מן החיובי הרי מעלתם היא שאין בהם מן השלילי. בור שאין בו לא מים וגם לא נחשים ועקרבים.
הערת המתרגם: כלומר: עובדי עבודה זרה למיניהם ולסוגיהם. וראה דברי רבנו בתחילת מאמר תחיית המתים על אותם החושבים עצמם חכמי ישראל והם יותר תועי דרך מהבהמה.
הערת המתרגם: אפשר: הלמדנים.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק לג ד"ה והסיבה השלישית.
הערת המתרגם: חגיגה טו א.
הערת המתרגם: ר"ש קיצר וכתב "כבר נכנסת בפרוזדור הבית".
הערת המתרגם: על דרך הכתוב-אסתר ד יא.
הערת המתרגם: כלומר: מי שהעסיק מחשבתו באלוהיות אחרי שלמותו גם [תד] בלמודים ההכשרתים ואף כבר ידע את ה' עד כמה שבכח האדם לדעת.
הערת המתרגם: מוסב כלפי ה'. ובר"ש "ללמוד מהם ראיה על הש"י".
הערת המתרגם: שמות לד כח.
הערת המתרגם: תירגמתי כן כשמוש רבנו, ראה הלכות תשובה פ"י הל' ו.

הערת המתרגם: ירמיה לא ב.
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק מה.
הערת המתרגם: לעיל בפרק זה.
הערת המתרגם: בר"ש "חכמה" ולא דק.
הערת המתרגם: בר"ש "נאוה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: לעיל ח"ב פרק נ.
הערת המתרגם: "יקתצ'יה" ובר"ש "שישכלהו השכל".
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: דברים ד לה.
הערת המתרגם: שם ד לט.
הערת המתרגם: תהלים ק, ג.
הערת המתרגם: אפשר: הסופית. ואינו מדובר עליה שהיא אחרונה בסדר באן, אלא סופית לאחר שיגיע האדם אל רמת פסגת מושגי האדם באשר הוא אדם. ולפי כ"י ס, החשובה, היסודית, ונראה שהיא נכונה יותר.
הערת המתרגם: דברים יא יג.
הערת המתרגם: ראה לעיל ח"א פרק לט. וח"ג פרק כח. ובהקדמתו לאבות הפרק החמישי. ובהלכות יסודי התורה פ"ב הל' ב. וראה גם הלכות תשובה פ"י הל' ג.
הערת המתרגם: ראה ספרי דברים יא יג. ובבלי תענית ב א. וירושלמי ברכות פ"ד תחילת הל' א.
הערת המתרגם: ה' ב"ה.
הערת המתרגם: דברי הימים א כח ט. והמשך הפסוק: ואם תעבזנו יזניחך לעד. והדגשתו של רבנו היא שלאחר "דע" באה ההבטחה "אם תדרשנו" וכו'.
הערת המתרגם: יחזקאל כ לב.
הערת המתרגם: לעיל סמוך להערה . וראה גם ח"ב פרק יב. [תה]
הערת המתרגם: לעשותו דק יותר ויותר. ובר"ש הושמטה.
הערת המתרגם: ר"ש השמיט מן "הרי בשעה" עד כאן, וכתב "כשתפנה מחשבתך למאכל צריך" ולא דק.
הערת המתרגם: שלא בהקב"ה.
הערת המתרגם: שבת קמט א. וראה ספר המצוות לאוין י מהדורתי עם הערבית והערה .
הערת המתרגם: תהלים טז ח, וראה פירוש רס"ג מהדורתי שם.
הערת המתרגם: "ריאצ'ה" הכשרה של הרגל וסיגול.

הערת המתרגם: בר"ש "ובטלת מכל דבר זולתו" ואין צורך לכך.
הערת המתרגם: מי הוא המצווה.
הערת המתרגם: וכיוצא בזה כתב בהלכות אסורי ביאה פי"ד הל' ג שאין שום צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצוות אלו ויודען.
הערת המתרגם: ירמיה יב ב. וראה גם לעיל ח"א פרק נ.
הערת המתרגם: אף כי לדינא אם כיוון לבו בפסוק ראשון והשאר לא כיוון יצא. ראה הלכות קריאת שמע פ"ב הל' א. מהא דברכות יד ב.
הערת המתרגם: דבדיעבד אם כיוון רק באבות יצא, וכן פסק בהלכות. תפילה פ"י הל' א. וכדאיתא בברכות לד ב. וראה לחם משנה בהלכות תפילה פ"ד טו שלא שם לב לדברי רבנו הנ"ל. ותמה מדוע לא הזכיר דין זה.
הערת המתרגם: "כ'אלצה" טהורה שלמה ללא כל שיור. ובר"ש "לעולם פנוי" ולא דק.
הערת המתרגם: תעסיק את מחשבתך בהרחבת מסחרך ובעניינים שאתה עוסק בהם לרווחים שאינם [תו] לצורך קיומך ושהם בבחינת מותרות כלכלה ובכל יתר מילי דעלמא רק בשעות שאינך יכול לעסוק בהן בענייני שמים, ור"ש כנראה לא הבין את הקשר המשפט והגיה בדברי רבנו ללא צורך.
הערת המתרגם: "אהלך" ובר"ש "אשתך" וליתא.
הערת המתרגם: ועל עתות אלה באה אזהרתו של חנניה בן חכינאי במשנה אבות פ"ג מ"ה, ראה גם פירוש רבנו במהדורתי והערה . כי בנדפס הושמט כל פירוש אותה משנה.
הערת המתרגם: המתבטאת בצעקות ובתנועות גופניות פעילות וזקיפת עינים לשמים כמעשה נבוכדנצר בזמנו כמפורש בדניאל ד לא. ואילו המחשבה היהודית נעשת בנשיאת לב לשמים והשפלת עינים לארץ והשבתת כל יתר החושים כדי לאפשר התרכזות יתר של המחשבה. וראה הלכות תפילה פ"ה הל' ד ונותן עיניו למטה כאלו הוא מביט לארץ ויהיה לבו פנוי למעלה וכו' עיין שם. וכדאיתא ליבמות דף קה ב.
הערת המתרגם: שיר השירים ה ב.
הערת המתרגם: שמות כד ב.
הערת המתרגם: שם לד כח.
הערת המתרגם: דברים ה כח.
הערת המתרגם: ראה לעיל במבוא, וח"א פרק יג ופרק יח. וח"ב פרק לב, ולעיל בפרק זה. וראה גם בהלכות יסודי התורה פ"ו הל' ו.
הערת המתרגם: שמות ג טו.
הערת המתרגם: ויקרא כו מב.

הערת המתרגם: קירבה כל שהיא אם מעמיקה ואם קלושה, לפי יכולת ההשתחררות באותו הרגע מן הטרדות החיצוניות. ובר"ש [תז] "קירבה גדול" ולא דק.
הערת המתרגם: בראשית יח יט.
הערת המתרגם: כן הוא התרגום הנכון לדעתי. ובר"ש "שיחשוב כיוצא בו להיישיר להגיע אליה".
הערת המתרגם: וזהו עניין אותה תפילה קצרה הנהוגה לפני תקיעת שופר בראש השנה: יהי רצון... שתקרע כל המסכים המבדילים בינך ובין עמך ישראל וכו'.
הערת המתרגם: ראה לעיל בחלק זה פרק יב.
הערת המתרגם: ישעיה נט ב.
הערת המתרגם: תוך כדי כתיבה. והחידוש במה שנאמר כאן, כי עד כה דבר שההשגחה לפי גודל הדעה והחדירה לעומק המושגים המחשבתיים במושכל הראשון ואף ממילא באופן כללי. וכאן הוסיף שאף באותו המורם מעם יש מעלות ומורדות, ובזה הניח מפנה יסודי בעצם הרעיון האמור לעיל בחלק זה פי"ז ופי"ח.
הערת המתרגם: לעיל בחלק זה פרק יז ופרק יח.
הערת המתרגם: כלומר: אשר השגתו שלמה.
הערת המתרגם: יותר נכון "דעה" וכלשון רבנו כמעט בכל מקום.
הערת המתרגם: קרוב להיות בפועל אם רק ישתחרר מפעילותו החיצונית, כי העתוד ההכשרה וההשגה יש לו כבר.
הערת המתרגם: שמואל א ב ט. וראה לעיל פרק יח מחלק זה.
הערת המתרגם: שני גורמים אלה הם או קלישות קלה ממושכת, או חתך עמוק אף אם קצר בהיקפו, שני אלה מדקקים את המגע.
הערת המתרגם: אפשר: וקושי.
הערת המתרגם: שיארע בעולם. [תח]
הערת המתרגם: "מן בחר" ובר"ש "מיד" וטעות הוא.
הערת המתרגם: דברים לא יז.
הערת המתרגם: שם לא יח.
הערת המתרגם: ראה ישעיה מא י. זצ"ל עמך אני.
הערת המתרגם: שם מג ב. ש בר"ש הושמט מן "ענייננו" עד כאן, וטעה בין שתי תיבות דומות.
הערת המתרגם: תהלים קיח ו.
הערת המתרגם: איוב כב כא.

הערת המתרגם: תהלים צא. וכך נקרא בפי חז"ל, ראה שבועות טו ב. ובהרבה מקומות.
הערת המתרגם: בר"ש הושמטה.
הערת המתרגם: "מכאיד" פגעים הבאים מידי בני אדם מתוך קנאה ונקמה. וכך תרגם רס"ג "כעס" בדברים לב כז. ראה פירושיו שם מהדורתי.
הערת המתרגם: וכדלעיל בחלק זה פרקים יא-יב.
הערת המתרגם: תהלים צא ג-ו.
הערת המתרגם: כלומר: שאינך מתגרה ברעה. ובזה תירץ רבנו קושית קרשקש ששאל מדוע חשש שמואל "ושמע שאול והרגני" וכפי שתירצו חז"ל היבא דשכיח הזיקא שאני, וכמביתא בפסחים ח ב.
הערת המתרגם: תהלים צא ז-ח.
הערת המתרגם: אפשר: הנצירה. ובר"ש ""ההגנה והמחסה".
הערת המתרגם: תהלים צא יד.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרקים סא-סג.
הערת המתרגם: ראה גם הלכות תשובה פרק י. ובפרט הלכה ו.
הערת המתרגם: ראה ספר המידות לאריסטו ספר א פרק ג - .
הערת המתרגם: "אלאכ'לאט" ובר"ש "הלחיות" וגם זה אפשרי.
הערת המתרגם: וכדלעיל ח"א פרק לד הסיבה הרביעית. [תט]
הערת המתרגם: יפשר: ותגדל הדבקות. ובר"ש "ותרבה השמחה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ראה בבא בתרא יז א.
הערת המתרגם: דברים לד ה.
הערת המתרגם: במדבר לג לח.
הערת המתרגם: שיר השירים א ב.
הערת המתרגם: אפשר: ההצלה. ובר"ש "המלט".
הערת המתרגם: ישעיה נח ח.
הערת המתרגם: ללא תוספת וגרעון וללא מעלות ומורדות, וכמו שכתב רבנו בפירושו לאבות פ"ד מכ"ב ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: אפשר: מסתירו. או: חוצצו. ובר"ש "שהיה מבדיל בינו ובין מושכלו".
הערת המתרגם: ראה פירושו לסנהדרין פ"י מ"א מהדורתי עמ' רג-רה. והלכות יסודי התורה פ"ד הל' ט. והלכות תשובה פרק ח.
הערת המתרגם: יתכן שכוונת רבנו על רס"ג ובפרט בספרו האמונות ודעות מאמר חמישי ומאמר שביעי, ראה שם מהדורתי כי בנדפס משובש מאמר זה לגמרי.

הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .

חלק שלישי

פרק [נב]

אין ישיבת האדם ותנועותיו ותשמישיו כשהוא לבדו בביתו כישיבתו ותנועותיו ותשמישיו כשהוא לפני מלך גדול, ולא דבריו וחפשיותו כשהוא בין אנשי ביתו וקרוביו כדבריו במושב המלך.

ולפיכך מי שהעדיף את השלמות האנושית ושיהיה איש האלוהים באמת, יתעורר וידע כי המלך הגדול האופף אותו והנצמד לו תמיד, גדול מכל אחד מבני אדם ואפילו היה זה דוד ושלמה, ואותו המלך הנצמד האופף הוא השכל השופע עלינו , שהוא המגע בינינו ובינו יתעלה , וכמו שאנו השגנוהו באותו האור אשר השפיע עלינו, כמו שאמר באורך נראה אור , כך באותו האור עצמו הופיע עלינו, [תי] ובגללו הוא יתעלה עמנו תמיד משקיף ומציץ, אם ייסתר איש במסתרים ואני לא אראנו .

והבן זה היטב.

ודע כי כאשר הבינוהו השלמים, הושג להם מן המתינות והענווה ויראת ה' והחרדה מפניו והבושה ממנו יתעלה בדרכים אמיתיים לא דמיוניות, מה שעשה מסתריהם עם נשותיהם ובמרחצאות, כנגלם עם שאר האדם.

כפי שאתה מוצא מנהג חכמינו המפורסמים עם נשותיהם מגלה טפח ומכסה טפח .

ואמרו עוד אי זה צנוע כל הנפנה בלילה כדרך שנפנה ביום .

וכבר ידעת אזהרתם מהלוך בקומה זקופה משום מלא כל הארץ כבודו, להשריש בכל אלה את הדבר שהזכרתי לך, והוא שאנחנו תמיד לפניו יתעלה ובמושב שכינתו מהלכים ומתהפכים .

וגדולי החכמים ז"ל היו סולדים מגילוי ראשם, מפני שהשכינה חופפת את האדם ,

וכן היו ממעטין בדיבור למטרה זו,

וכבר ביארנו מה שראוי לבארו ממיעוט הדיבור באבות , כי האלוהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים .

ומטרה זו אשר העירותיך עליה היא מטרת עשיית המצוות כולן, כי בכל אותם הפרטים המעשיים ובחזרות עליהם תושג ההכשרה ליחידים הנעלים , עד אשר ישלמו השלמות האנושית, ואז ייראו את ה' יתעלה ויפחדו ויחרדו וידעו מי עמהם, ויעשו אחר כך מה שראוי. וכבר ביאר יתעלה כי תכלית מעשה המצוות כולן השגת ההתפעלות הזו אשר כבר הוכחנו בפרק זה למי שיודע הדברים האמיתיים אמתות המביאה השגתו, כלומר:

יראתו יתעלה ורוממות מצוותו. אמר: אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלוהיך .
התבונן היאך ביאר לך כי המטרה בכל דברי התורה הזאת תכלית אחת, והיא ליראה את השם וגו'. ולעניין שהתכלית הזו היא הנרכשת במעשים, תלמד את זה ממה שאמר בפסוק זה, אם לא תשמור לעשות, הרי נתבאר שהיא מן המעשים, עשה ולא תעשה .
אבל ההשקפות אשר העניקה לנו אותם התורה והם השגת מציאותו יתעלה ואחדותו, הרי אותם ההשקפות מביאים לנו את האהבה כמו שביארנו כמה פעמים .
וכבר ידעת את ההדגשה שהדגישה התורה באהבה, בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך , כי שתי התכליות הללו והם האהבה והיראה יושגו בשני הדברים:
האהבה תושג בהשקפות התורה הכוללת השגת מציאותו כפי שהוא יתעלה ,
והיראה תושג בכל מעשה המצוות כמו שביארנו . והבן מסקנה זו. [תיא]
הערות:
הערת המתרגם: אפשר: והתעסקויותיו.
הערת המתרגם: "אנבסאטה" פשיטות התנהגותו בשבתו וקומו וכדומה. ולכן כללתי הכל לדעתי במילה זו. ובר"ש "והרחבת פיו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "יעור משנתו".
הערת המתרגם: אפשר: מכל איזה אדם שיהיה.
הערת המתרגם: והוא נקרא כבוד ה' והוא אשר עליו אמרו חז"ל כל שלא חס על כבוד קונו רתוי לו שלא בא לעולם. ראה משנה חגיגה פ"ב מ"א ופירוש רבנו שם.
הערת המתרגם: וכפי [תי] שקדם לעיל בפרק נא.
הערת המתרגם: תהלים לו י.
הערת המתרגם: אפשר:ומחמתו.
הערת המתרגם: ירמיה בג כד.
הערת המתרגם: "ורע" המתינות וישוב הדעת. ובר"ש "היראה" ואינו נכון.
הערת המתרגם: נדרים כ, ב.
הערת המתרגם: ראה ברכות סב א. והלכות דעות פ"ה הל' ו.
הערת המתרגם: קדושין לא א.
הערת המתרגם: ישעיה ו ג.
הערת המתרגם: "ונתקלב" ובר"ש "ונשוב" ואיני יודע למה.
הערת המתרגם: בר"ש "נמנעים" ולא דק. וראה ח"ג פרק נט הערה .
הערת המתרגם: קידושין לא א. ור"ש הוסיף כאן משלו "ומסוככת אותו".

הערת המתרגם: פ"א מט"ז. ראה שם מהדורתי.
הערת המתרגם: קוהלת ה א.
הערת המתרגם: אפשר: המעולים. ובר"ש "החסידים".
הערת המתרגם: ביררנו בהוכחות.
הערת המתרגם: אפשר: המחייבת.
הערת המתרגם: דברים כח נח.
הערת המתרגם: העשה הוא לעשות, ולא תעשה הוא תשמור, כפי הכלל כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, ראה ערובין צו א, ובהרבה מקומות חוזר כלל זה.
הערת המתרגם: ראה לעיל סוף פרק נא והערה .
הערת המתרגם: דברים ו ה.
הערת המתרגם: כלומר: כפי יכולת האדם וכח השגתו בעודו מורכב שכל בגוף.
הערת המתרגם: ועוד על ערך האהבה והיראה, ראה גם פירוש רבנו לאבות פ"א מ"ג. שם כתב: רצה [אנטגנוס] שיהו עובדים מאהבה כמו שבראנו בעשירי דסנהדרין, ועם זאת לא פטרם מן היראה, לפיכך אמר עם היותכם עובדים מאהבה אל תניחו את היראה לגמרי, ויהי מורא שמים עליכם. לפי שגם בתורה נאמר ציווי על היראה שנאמר את ה' אלהי תירא, ואמרו חכמים עבוד מאהבה עבוד מיראה. ואמרו "האוהב לא יזניח את הציווי, והירא לא יעבור על האזהרה" והרי ליראה תפקיד גדול במצוות לא תעשה, ובפרט במצוות השימעיות. ע"ש. [תיא]

פרק [נג]

פרק זה יכלול פירוש שלשה שמות שהוצרכתי לפרשם, והם חסד ומשפט וצדקה.
וכבר ביארנו בפירוש אבות כי חסד עניינו ההפלגה באיזה דבר שהופלג בו, ושימושו בהפלגה במעשה הטוב יותר.
וידוע כי ההטבה כוללת שני עניינים:
האחד להטיב למי שאין לו זכות עליך כלל.
והשני להטיב למי שיש לו זכות עליך ביותר מן המגיע לו.
ורוב שימוש ספרי הנבואה במילת חסד הוא בהטבה למי שאין לו זכות עליך כלל, ולפיכך כל טובה הבאה מאתו יתעלה נקראת חסד, אמר חסדי ה' אזכיר , ולפיכך כל המציאות הזו כלומר: המצאתו יתעלה אותה הוא חסד.
אמר עולם חסד יבנה , עניינו בניין העולם חסד הוא,

ואמר יתעלה בתיאור מידותיו ורב חסד .
אבל מילת צדקה היא נגזרת מן צדק, והוא "עדל" , ופירושו להביא לכל בעל זכות את המגיע לו, וליתן לכל מצוי מן הנמצאים כפי הראוי לו.
ולפי העניין הראשון לא יקראו בספרי הנביאים הזכויות המוטלות עליך לזולתך אם נתתם, צדקה, לפי שאם שילמת לשכיר את שכרו או פרעת חובך אין זה נקרא צדקה.
אבל הזכויות המוטלות עליך לזולתך מצד המידות הטובות, כגון לקומם כל כושל, הרי זו נקראת צדקה, ולפיכך אמר בהחזרת המשכון ולך תהיה צדקה , כי בלכתך בדרך המידות הנעלות כבר עשית צדק עם הנפש ההגיונית שלך מפני שנתת לה את המגיע לה.
וכיון שכל מעלה מידותית נקראת צדקה, אמר והאמן בה' ויחשבה לו צדקה , כלומר: מעלת האמונה. וכן אמרו יתעלה וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות וגו'
אבל מילת משפט היא הדין כפי הראוי על הנידון, יהיה זה לטוב או לנקמה.
מסקנת הדברים -
כי חסד נאמר על ההטבה בהחלט,
וצדקה על כל טובה שתעשה מצד המעלה המדותית אשר בה אתה מביא שלמות לנפשך, ומשפט אפשר שתהיה התוצאה שלו נקמה ואפשר שתהיה טובה.
וכבר ביארנו בשלילת התארים שכל תואר שה' מתואר בו בספרי הנביאים הוא תואר מעשי, והנה בגלל המציאו את הכל נקרא חסיד, ובגלל רחמיו על החלשים כלומר: הנהגת החי בכוחותיו נקרא צדיק, ובגלל מה שמחדש בעולם מן הטובות היחסיות והפגעים הגדולים היחסיים אשר חייב אותם המשפט שהוא תוצאה של החכמה נקרא שופט .
וכבר נתפרשו בתורה שלשה שמות הללו, השופט כל הארץ , צדיק וישר הוא , ורב חסד וכל מטרתי בפירוש ענייני שמות הללו הצעה לפרק שאביא אחר זה. [תיב]
הערות:
הערת המתרגם: פרק חמישי מ"ו. שם ביאר את המונחים: בור, עם הארץ, גולם, חכם, חסיד. וכתב שיש חסד למגרעת. וז"ל: וחסיד הוא האדם החכם אם הוסיף בחסידות כלומר: במעלות המידותיות עד שיטה מעט כלפי הקצה האחד כמו שביארנו בפרק הרביעי ויהיו מעשיו מרובין מחכמתו, לפיכך נקרא חסיד בעבור התוספת, כי ההפלגה בדבר נקרא חסד בין שהייתה אותה ההפלגה בטוב או ברע.
הערת המתרגם: ישעיה סג ז.
הערת המתרגם: תהלים פט ג, והשווה גם רס"ג בהקדמתו לאיוב ראה שם מהדורתי הערה .

הערת המתרגם: שמות לד ו.
הערת המתרגם: תרגום מילולי של צדק. ועניינה קו האיזון המדוייק.
הערת המתרגם: אפשר: להגיע.
הערת המתרגם: דברים כד יג.
הערת המתרגם: בראשית טו ו.
הערת המתרגם: "תעאלי" וברור כי פסוק זה הוא דבר ה'. ור"ש לא הבינו וכתב "עליו השלום".
הערת המתרגם: דברים ו כה.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרקים נג-נד.
הערת המתרגם: בר"ש "העניינים" וטעות הוא.
הערת המתרגם: של בעל החי. והכוונה על הכוחות הטבעיים השתולים בחי הגורמים קיומו במשך ימי חייו הטבעיים אם מעט ואם הרבה.
הערת המתרגם: כי הטובות הן טובות בהרגשתם של המקבלים, והרעות הם רעות בהרגשתם של המקבלים, ובאופן כללי אין רע יורד מלמעלה, כי מותם כוחות ההפסד הם הם גורמי ההוויה. וראה לעיל בחלק זה פרק י. וראה גם פרק יא.
הערת המתרגם: בר"ש "משפט" וטעות הוא.
הערת המתרגם: בראשית יח כה.
הערת המתרגם: דברים לב ד.
הערת המתרגם: שמות לד ו. [תיב]

פרק [נד]

שם חכמה נאמר בעברית על ארבעת עניינים, והם:
שהוא נאמר על השגת האמיתיות אשר תכליתן השגתו יתעלה, אמר והחכמה מאין תמצא וגו' , ואמר אם תבקשנה ככסף וגו' , וזה הרבה.
ונאמר על ידיעת האומנויות איזו אומנות שתהיה, (כל חכם לב בכם , וכל אשה חכמת לב .
ונאמר על סגול המעלות המידותיות, וזקניו יחכם , בישישים חכמה , כי הדבר הנקנה בעצם הזקנה הוא העתוד לקבלת המעלות המידותיות.
ונאמר על העצה והתחבולה הבה נתחכמה לו .
ולפי העניין הזה נאמר ויקח משם אשה חכמה , כלומר: בעלת עצה ותחבולה. ומן העניין הזה חכמים המה להרע .

ואפשר שיהא עניין חכמה בעברית מורה על העצה והפעלת המחשבה, בין שהייתה אותה העצה והתחבולה בהשגת מעלות הגיוניות, או בהשגת מעלות מידותיות, או בהשגת אומנות מעשית, או ברעות ומגרעות * .

הנה נתבאר כי חכם ייאמר לבעל המעלות ההגיוניות, ולבעל המעלות המידותיות, ולכל בעל אומנות מעשית, ולבעל התחבולות במגרעות וברעות.

ולפי הביאור הזה, הרי היודע את כל התורה כפי אמתתה נקרא חכם משני צדדים, מצד מה שכללה אותו התורה מן המעלות ההגיוניות, ומצד מה שכללה אותו מן המעלות המידותיות. אבל כיון שההגיוניות שבתורה מקובלות ואינן מוכחות בדרכי העיון, לפיכך בספרי הנביאים ודברי חכמים עושים ידיעת התורה מין, והחכמה בסתם מין אחר, אותה החכמה בסתם היא אשר הוכח בה מה שלמדנו מן התורה מאותם ההגיוניות על ידי קבלה. וכל מה שתמצא בספרים מרוממות החכמה ופלאיותה ומיעוט יודעיה, לא רבים יחכמו , והחכמה מאין תמצא וגו' , ורבים בדומה למיקראות הללו, כל זה על אותה החכמה המביאה לנו את ההוכחה על השקפות התורה.

אבל בדברי חכמים ז"ל גם דבר זה הרבה, כלומר: שהם עושים ידיעת התורה מין, ועושים החכמה מין אחר, אמרו ז"ל על משה רבנו אב בחכמה אב בתורת אב בנביאים , ונאמר בשלמה ויחכם מכל האדם , אמרו ולא ממשה , לפי שכוונתו באומרו מכל האדם בני דורו, ולפיכך תמצא אותו מזכיר הימן וכלכל ודרדע בני מחול החכמים המפורסמים אז.

ואמרו עוד החכמים ז"ל כי האדם נתבע בידיעת התורה תחילה, ואחר כך נתבע בחכמה, ואחר כך נתבע במה שמוטל עליו ממשפטי התורה כלומר: הבנת מה שראוי לעשות.

וכך ראוי להיות הסדר, לדעת אותם ההשקפות תחילה על ידי קבלה, ואחר כך להוכיח אותן, ואחר כך לדקדק במעשים אשר בהם יוטבו ההליכות.

וזה לשונם ז"ל במה שהאדם נתבע על שלשה עניינים הללו כפי הסדר הזה, אמרו,

כשאדם נכנס לדין תחילה אומרים לו

קבעת עיתים לתורה

פילפלת בחכמה

הבינות דבר מתוך דבר .

הנה נתבאר לך [תיג] כי ידיעת התורה אצלם מין, והחכמה מין אחר והיא לאמת השקפות התורה בעיון האמיתי ואחר כל מה שהצענו שמע מה שאומר.

כבר בארו הפילוסופים הקדמונים והאחרונים, כי השלמויות המצויות לאדם ארבעה מינים.

ראשיתן והיא הגרועה שבהן, והיא אשר עליה כלים אנשי הארץ, היא שלמות הרכוש, והיא מה שימצא לאדם מן הממון והבגדים והכלים והעבדים והקרקעות וכיוצא בהן.
ואף אם יהיה האדם מלך גדול הוא מן המין הזה, וזו שלמות שאין מגע בינה ובין אותו האדם כלל, אלא היא יחס מסוים , רוב ההנאה בה דמיון מוחלט, כלומר: זה ביתי וזה עבדי והממון הזה ממוני ואלה צבאותיי.
וכאשר יתבונן על עצמו ימצא שכל אלה מחוץ לעצמותו, וכל דבר מסוגי הרכוש הללו איפוא שהוא במציאותו , ולפיכך אם נעדר אותו היחס, נמצא אותו האדם שהיה מלך גדול, אין הבדל בינו לבין השפל ביותר בבני אדם, מבלי שישתנה מאומה מאותם הדברים שהיו מתייחסים לו.
וביארו הפילוסופים כי השם השתדלותו ודאגתו לסוג זה של שלמות אין דאגתו אלא לדמיון מוחלט, והוא דבר שאינו מתקיים, ואפילו יתקיים לו אותו הרכוש כל ימי חייו הרי לא תושג לו בעצמו שלמות כלל.
והמין השני יש לו לעצם האדם קשר יותר מן הראשון, והוא שלמות הבניה והתכונה, כלומר: שיהא מזג אותו האדם בתכלית האיזון, ואבריו יחסיים חזקים כראוי.
וגם מין זה מן השלמות אין לשומו תכלית, לפי שהיא שלמות גופנית ואינו לאדם מחמת שהוא אדם אלא מחמת שהוא בעל חי, ומשותף בזה הגרוע שבבעלי חיים. ואפילו אם יגיע כוח האדם אל התכלית והשיא, לא יגיע לכוח פרד חזק, כל שכן שלא יגיע לכוח אריה או כוח פיל. ותכלית השלמות הזו כפי שאמרנו, שישא משא כבד או ישבור עצם עבה, וכיוצא בכך ממה שאין בו תועלת גופנית גדולה, אבל תועלת נפשית הרי היא נעדרת מן המין הזה.
והמין השלישי הוא שלמות באדם עצמו יותר מן השני, והיא שלמות המעלות המידותיות, והיא שיהו מידות אותה האדם בתכלית מעלתן.
ורוב המצוות אינן אלא להשגת המין הזה מן השלמות . וגם מין זה מן השלמות אינו אלא הצעה לזולתו, ואינו תכלית כשלעצמה. והוא שכל המידותיות אינן אלא בין כל אחד מבני אדם לבין זולתו, וכאילו השלמות הזו במידותיו אין עתודתה אלא לתועלת בני אדם, ונעשה כלי לזולתו, לפי שאם תניח שאחד מבני אדם לבדו ואין לו עסק עם שום אדם, תמצא שהמעלות המידותיות שבו כולן אז בטלות ומושבתות ואין להן צורך, ואין מביאות שלמות באישיותו במאומה, אבל יהיה צורך לה ותחזור תועלתה אלת מבחינת הזולת .

והמין הרביעי היא השלמות האנושית האמיתית, והיא השגת המעלות ההגיוניות, כלומר: ציור מושכלות המביאות להשקפות אמיתיות בעניינים האלוהיים, וזו היא התכלית הסופית, והיא המשלימה את האדם שלמות אמיתית, והיא לו לבדו, והיא המעניקה לו [תיד]

הקיום הנצחי ובה האדם אדם.

והתבונן כל שלמות משלושת השלמויות הקודמות תמצאם לזולתך לא לך, ואם כי הכרחיים הם כפי המפורסם , הרי הם לך ולזולתך, אבל השלמות הזו הסופית היא לך לבדך ואין לאחר עמך בו שיתוף כלל, יהיו לך לבדך וגו' .

ולפיכך ראוי לך שתשתדל להשיג את זה הקיים לך, ואל תיגע ותעמול לאחרים אתה השוכח את נפשו עד שהשחיר לובנה בהשתלט עליה הכוחות הגופניים, כפי שנאמר בתחילת אותם המשלים הפיוטיים הנשואים לעניינים אלה, אמר, בני אמי נחרו בי, שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי , ובעניין זה עצמו אמר: פן תיתן לאחרים הודך ושנותיך לאכזרי .

כבר ביארו לנו גם הנביאים עניינים אלו עצמם, ופירשום לנו כמו שפירשום הפילוסופים, וביארו לנו שאין שלמות הרכוש ולא שלמות הבריאות ולא שלמות המידות, שלמות שיש להתפאר בה ולא לשאוף לה, ושהשלמות שיש להתפאר בה ולשאוף לה היא ידיעתו יתעלה אשר זה הוא המדע האמיתי.

אמר ירמיה בארבעת השלמויות הללו:

כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו

ואל יתהלל הגיבור בגבורתו

ואל יתהלל עשיר בעשרו

כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי ,

התבונן היאך אמרן כפי סדרן אצל ההמון, כי השלמות הגדולה אצלם עשיר בעושרו, ולמטה ממנו גיבור בגבורתו, ולמטה ממנו חכם בחכמתו, כלומר: בעל המידות הנעלות, שגם אדם זה מכובד אצל ההמון אשר אליהם הוא המשא , ולפיכך סודרו בסדר זה.

וכבר השיגו חכמים ז"ל מן הפסוק הזה את העניינים הללו עצמן אשר הזכרנו, וביארו מה שביארתי לך בפרק זה, והוא שהחכמה האמורה בסתם בכל מקום והיא התכלית, היא השגתו יתעלה, ושהרכוש הזה שהאדם רוכש מן הסגולות שמתקנאים בהן וחושבים אותם שלמות אינם שלמות.

וכן כל המעשים התורתיים הללו כלומר: מיני העבודות, וכן המידות המועילות לכל בני אדם בעסקיהם זה עם זה, כל אלה אין להשוותן אל התכלית הזו הסופית, ואינן שוות לה, אלא הם מצעים בגלל התכלית הזו.

ושמע דבריהם בכל העניינים הללו בלשונם, והוא לשון בראשית רבה , שם נאמר:

כתוב אחד אומר 'וכל חפצים לא ישוו בה',

וכתוב אחד אומר 'וכל חפציך לא ישוו בה' ,

'חפצים' אלו מצוות ומעשים טובים; 'חפציך' - אלו אבנים טובות ומרגליות.

חפצים וחפציך לא ישוו בה, אלא כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי .

התבונן כמה תמציתי הוא הלשון הזה, וכמה שלם אומרו, והיאך לא חרג במאומה מכל מה שאמרנו והארכנו בביאורו ובהצעותיו.

והואיל והזכרנו פסוק זה ונפלאות שנכללו בו והזכרנו דברי חכמים ז"ל עליו, נשלים מה שנכלל בו, והוא, שלא הסתפק בפסוק זה בביאור הנעלה שבתכליות שהיא השגתו יתעלה בלבד. כי אילו הייתה זו מטרתו, היה אומר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי, ויפסיק הדיבור, או היה אומר השכל וידע אותי כי [תטו] אני אחד, או היה אומר כי אין לי תמונה, או כי אין כמוני, וכל כיוצא באלה. אלא אמר כי ההתפארות היא בהשגתי ובידיעת תואר כלומר: מעשי, כעין מה שביארנו באומרו הודיעני נא דרכיך וגו' .

וביאר לנו בפסוק זה כי אותם המעשים אשר חובה לדעת אותם ולהתדמות בהם, הם חסד ומשפט וצדקה * .

והוסיף עניין אחר חשוב והוא אומרו: בארץ, אשר זהו ציר התורה, ולא כדמיון המתפרצים אשר דמו כי השגחתו יתעלה נסתיימה אצל גלגל הירח, ושהארץ וכל אשר בה עזובים, עזב ה' את הארץ , אלא כמו שביאר לנו על ידי אדון החכמים: כי לה' הארץ , אמר כי השגחתו גם בארץ כראוי לה, כמו שמשגיח בשמים כראוי לה, והוא אומרו: כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ .

ואחרי כן השלים את העניין ואמר כי באלה חפצתי נאם ה' , רוצה לומר מטרתי שיהא מכם חסד וצדקה ומשפט בארץ, כדרך שביארנו בשלוש עשרה מידות , שהמטרה להתדמות בהן ושיהיו אלה הליכותינו .

נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה, היא שהוא ביאר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע השגחתו על ברואיו בהמצאתם והנהגתם היאך היא, והיו הליכות אותו האדם אחר אותה ההשגה מתכוון

בהם תמיד חסד צדקה ומשפט, להתדמות במעשיו יתעלה, על הדרך שביארנו כמה פעמים במאמר זה *

זהו מה שנראה לי להניח במאמר זה ממה שראיתי שהוא מועיל מאוד לכמוך, והנני מאחל לך בעת ההתבוננות המעמיקה שתשיג כל עניין שכללתי בו בעזרת ה' יתעלה. והוא יזכנו וכל ישראל חברים למה שהבטיחנו בו.

אז תפקחנה עיני עוורים ואזני חרשים תפתחנה .

העם ההלכים בחושך ראו אור גדול ישבי בארץ צלמות אור נגה עליהם .

קרוב מאוד האל לכל קורא

נמצא לכל דורש יבקשהו

אם באמת יקרא ולא ישעה.

אם יהלך נכחו ולא יתעה.

נשלם החלק השלישי בעזרת ה'

ובהשלמתו נשלם מורה הנבוכים. [תטז]

הערות:

הערת המתרגם: איוב כח יב.

הערת המתרגם: משלי ב ד.

הערת המתרגם: שמות לה י.

הערת המתרגם: שם לה כה.

הערת המתרגם: תהלים קה כב.

הערת המתרגם: איוב יב יב.

הערת המתרגם: הזיקנה כשלעצמה ללא למידה, מקנה לאדם את העתוד והזמון לקניית המידות על ידי שוך געשת כוחות הגדילה והבחרות המעכבים מהרבה מידות טובות. וכדלעיל סוף פרק נא הערה . וברי"ש "שיקנה האדם בחכמה בזיקנה בלבד" ואינו ברור. וחכמה זו היא ה"דעה" שעליה דיבר אריסטו במידות ספר ו ובה האריך אבי נצר אלפאראבי במאמר "פי מאעני אלעקל" קטע ד.

הערת המתרגם: שמות א י.

הערת המתרגם: שמואל ב יד ב.

הערת המתרגם: ירמיה ד כב. וראה גם פירוש רבנו לאבות פ"ה מ"ז וט"ו.

הערת המתרגם: "אלתלטף" התייעצות האדם בלבו, והחיטוט בנבכי מחשבותיו למצוא את הדרך הנכונה באותו העניין שהוא חושב עליו. וברי"ש "הערמה" ואינו נכון.

* . גם על זה ראה אבי נצר במאמרו "פי מעאני אלעקל" סוף קטע א.

הערת המתרגם: "באטלאק" כשמדברים בסתם על חכמה. ובר"ש "והחכמה הגמורה" ואינו אמת.
הערת המתרגם: "תלקינאה" אפשר: שמצאנוהו. מה שנפגשנו בו בתורה.
הערת המתרגם: איוב לב ט.
הערת המתרגם: שם כח יב.
הערת המתרגם: מגילה יג א.
הערת המתרגם: מלכים א ה יא.
הערת המתרגם: ראש השנה כא ב.
הערת המתרגם: שבת לא א. [תיג]
הערת המתרגם: אפשר: הראשונים.
הערת המתרגם: תרגום מלולי מדוייק מתכלים. ובר"ש "יכלו ימיהם".
הערת המתרגם: כלומר: מתייחסים אליו לתקופה מסוימת ולזמן מה, אך אין להם שום שייכות לא בגופו לא בתכונותיו ולא בנפשו.
הערת המתרגם: כלומר: בכל מקום שהם אצל ראובן או אצל שמעון נשארים במעמדם ובתכונתם ללא שום שינוי. וכעין אמרת חז"ל מרגלית כל מקום שהיא מרגלית שמה לא אבדה אלא לבעלה. ראה מגילה טו א.
הערת המתרגם: שמא יותר נכון : שייכות.
הערת המתרגם: בניין גופו של אדם.
הערת המתרגם: בר"ש "בגוף האדם" ואינו נכון.
הערת המתרגם: וכדלעיל פרק נב ד"ה ומטרה.
הערת המתרגם: התכונות המידותיות.
הערת המתרגם: אם נתאר לעצמנו שאדם חי בבדידות מוחלטת.
הערת המתרגם: ראה גם פירוש רבנו למסכת פאה פ"א מ"א, בפירוש דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה. ובפירושו לאבות פ"ב מ"ז בפירוש על דאטפת אטפוך. [תיד]
הערת המתרגם: אפשר: ההישארות הנצחית. ראה אריסטו בסיפרו על הנפש ספר ג פרק ד.
הערת המתרגם: בשלמות הזו. ובר"ש "ובמה" וטעות הוא.
הערת המתרגם: כלומר: הכרחיות שלוש השלמויות הקודמות הם מסוג "המפורסמות" לא מסוג המושכלות. כי בשלמות הראשונה הרי כאמור לעיל כפי שנאמר בקוהלת ה י ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו. והשלמות השניה הרי כל יתרונו לעמוד על במה ולהאבק עם כיוצא בו. ולשלישית הרי כפי שכתב רבנו, ואיני

רוצה להוסיף כדי שלא ליתן פתחון פה לשוטים. ולמושג "המפורסמות" ראה מילות ההגיון של רבנו השער השמיני. וכבר העירותי רבות על כך.
הערת המתרגם: משלי ה יז.
הערת המתרגם: שיר השירים א ו.
הערת המתרגם: משלי ה ט. וכפי שכתב רבנו לעיל בחלק זה פרק ח שכל ספר משלי משל לעניין זה.
הערת המתרגם: ירמיה ט כב-כג.
הערת המתרגם: אליהם נשא הנביא את המשא הזה.
הערת המתרגם: שמתקנאים בהם בני אדם זה בזה וכל אחד רוצה שיהו לו מותרות יותר על חברו. ובר"ש הושמטה, וכנראה שלא הבין את המקור.
הערת המתרגם: סוף פרשה לה. ובירושלמי פאה פ"א הל' א הובא עניין זה בנוסח שונה, ע"ש.
הערת המתרגם: משלי ח יא.
הערת המתרגם: שם ג טו.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק נד. [תטו]
הערת המתרגם: שמות לג יג.
* . שנתבארו לעיל בסמוך בפרק נג.
הערת המתרגם: יחזקיל ט ט. וראה לעיל בחלק זה פרק יז ההשקפה השניה.
הערת המתרגם: שמות ט כט.
הערת המתרגם: ירמיה ט כג.
הערת המתרגם: ר"ש מוסיף כמו בנוסח ס. "ואמר בחסד במשפט וצדקה חפצתי נאם ה'". ושמא היה זה נוסח מהדורא קמא, ומחקו רבנו, כי אין פסוק כן.
הערת המתרגם: אפשר: שיבוא מכם.
הערת המתרגם: לעיל ח"א פרק נד.
הערת המתרגם: וראה אפלטון בספרו פאידרוס פרק לג. מהדורת הלר עמ' . ובספרו תיאיטיטוס מהדורת סימון עמ' .
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף מנצלו "לעשות" ואינו נכון.
* . כדי שתהיה עבודת האדם את ה' מאהבה וכמו שכתב בהלכות תשובה פ"י הל' ג: וכיצד היא האהבה הראויה, הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתרה עזה מאוד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד כאלו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבתו... כמו שציוונו בכל לבבך ובכל נפשך, והוא ששלמה אמר דרך משל

כי חולת אהבה אני, וכל שיר השירים משל הוא לעניין זה. ושם הל' ו: דבר ברור וידוע שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי, ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה כמו שציווה ואמר בכל לבבך ובכל נפשך, אינו אוהב הקב"ה אלא בדעה שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה, לפיכך צריך האדם לייחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כוח שיש באדם להבין ולהשיג כמו שביארנו בהלכות יסודי התורה. ע"כ, וראה גם סיומו לסוף הלכות מלכים ומלחמותיהם.

הערת המתרגם: על דרך הכתוב-שופטים כ יא. וראה חגיגה כו א.

הערת המתרגם: ישעיה לה ח.

הערת המתרגם: שם ט א.

חלק ראשון

דע, שיש שם דברים אם יבחנם האדם בדמיונו לא יצטיירו לו כלל, אלא ימצא כי דימוים נמנע כמניעת התחברות שני הפכים. ונתאשר בהוכחות מציאות אותו הדבר אשר דימויו נמנע, וישנו במציאות.

והוא, שאם תדמה כדור גדול באיזה גודל שתרצה, ואפילו תדמה אותו כשעור כדור הגלגל המקיף , וגם תדמה בו אלכסון העובר את מרכזו, וכן תדמה שני בני אדם עומדים על קצווי האלכסון, עד שתהא הנחת רגליהם על קו ישר של האלכסון. ויהיה האלכסון ושני האנשים בקו אחד ישר, הרי לא יבצר שיהא האלכסון מקביל לאופק, או בלתי מקביל לו :

- אם היה מקביל יפלו שניהם,

- ואם לא היה מקביל ייפול אחד מהם והוא התחתון ויעמוד האחר. ככה ישיג הדמיון.

וכבר הוכח כי הארץ כדורית, ושיש מן הישוב על שני קצווי האלכסון, וכל אדם משוכני שני הקצוות ראשו כלפי השמים ורגליו כנגד רגלי השני המקביל לו באלכסון, ואי אפשר שייפול אחד מהם כלל, ולא יצטייר כי אין אחד מהם למעלה והשני למטה, אלא כל אחד מהם למעלה ולמטה באופן יחסי לשני.

וכן הוכח בשני מספר "אלמכ'רוטאת": יציאת שני קוים שיש ביניהם בראשית מוצאן מרחק מסוים, וכל שמתארכים מתמעט אותו המרחק וקרב האחד אל השני, ואי אפשר שיפגשו כלל ואפילו ימשכו ללא סוף, ואף על פי שכל שנתרחקו מתקרבים זה לזה, וזה לא יתכן שידומה ולא יכנס ברשת הדמיון [קמג] כלל, ואותם שני הקווים האחד ישר והשני עקום כמו שנתבאר שם.

הנה הוכח מציאות מה שלא ידומה ולא ישיגהו הדמיון, אלא נמנע הוא אצלו.
וכן הוכח מניעת מה שמחייב הדמיון, והוא שה' יתעלה גוף או כוח בגוף, לפי שאין מצוי אצל הדמיון כי אם גוף או דבר בגוף . הנה נתבאר שיש שם דבר אחר שבו נבחן החיובי, ואשר יתכן, והנמנע, ואינו הדמיון.
וכמה חשוב עיון זה וכמה גדולה טובתו למי שרצה להתרונן מן העלטה הזו, כלומר: ההמשכות אחר הדמיון.
ואל תחשוב כי ה"מתכלמין" לא העלו על לבם מאומה מכל זה, אלא העלוהו במקצת על לבם ויודעים אותו, וקוראים כל מה שנדמה והוא נמנע, כגון היות ה' גוף, השערה ודמיון , ורבות אומרים בפירוש כי ההשערות כוזבות, ולפיכך הוזקקו לתשע ההקדמות שהזכרנו כדי לאמת בהן ההקדמה העשירית הזו, והיא התכנות כל מה שרצו שיתכן מדברים המדומים, מחמת אחידות העצמים ושוויון המקרים במקריות כמו שביארנו.
התבונן נא אתה המעיין, וראה שהתפתח דרך עיון עמוק, והוא, שאלה ציורים מסוימים, טוען האחד שהם ציורים שכליים, ואחר יאמר שהם ציורים דמיוניים, ואנו רוצים למצוא דבר שיברר לנו המושכלים מן המדומים.
ואם יאמר הפילוסוף כי המציאות עדי , כפי שהוא אומר, ובה נבחן החיובי ואשר יתכן והנמנע. יאמר לו איש הדת ועל כך הוא הויכוח, כי זו המציאות טוען אני שהיא נעשת ברצון לא שהיא חיובית, ואם נעשת באופן זה יתכן שתיעשה בהפכו, אלא אם כן יחליט הציור השכלי שלא יתכן הפך זה כפי שנדמה לך.
ועניין ההתכנות הזו יש לי בו דברים תשמעם בכמה מקומות במאמר זה , ואינו דבר שיש למהר לדחות את כולו בקלות.
ההקדמה האחד עשרה
היא אמרם כי מציאות דבר שאין לו סוף בטל על כל אופן.
וביאור הדבר, שכבר הוכח, כי נמנע הוא מציאות גודל שאין לו סוף, ולא מציאות גדלים שאין סוף למספרם, ואף על פי שכל אחד מהם יש סוף לגדלו , ובתנאי שיהו אלה שאין להן סוף מצוים יחד בזמן.
וכן מציאות עילות שאין להן סוף בטל, כלומר: שיהא דבר עילה לדבר, ולאותו הדבר עילה אחרת, ולעילה עילה, וכך עד בלי סוף, עד שיהו נספרים שאין להם סוף מצוים בפועל, בין שהיו גופים או נבדלים אלא שמקצתן עילה למקצת, וזהו הסדר הטבעי העצמי אשר הוכח כי נמנע בו מה שאין לו סוף.

אבל מציאות מה שאין לו סוף בכוח או במקרה, יש ממנו מה שהוכח מציאותו, כמו שהוכח חלוקת העצם עד בלי סוף בכוח, וחלוקת הזמן עד בלי סוף .
ויש שבו מקום עיון, והוא מציאות מה שאין לו סוף בזה אחר זה, והוא הנקרא מה שאין לו סוף במקרה, והוא שימצא דבר אחר העדר דבר אחר, ואותו האחר אחר העדר אחר שלישי, וכך עד ללא סוף. בזה הוא העיון הקשה מאוד.
ומי שטוען שהוא כבר הוכיח על קדמות העולם, אומר כי הזמן אין לו סוף, ואין חל עליו בכך ביטול , לפי שהזמן כל [קמד] שנמצא ממנו חלק, נעדר לפניו חלק אחר, וכך הרדפת המקרים לדעתו על החומר עד בלי סוף, ואין להחיל עליו ה ביטול , מפני שאין כולם מצוים יחד אלא בזה אחר זה, ודבר זה לא הוכח שהוא נמנע.
אבל ה"מתכלמון", אין הבדל לדעתם בין אם תאמר כי עצם מסוים מצוי שאין לו סוף, או תאמר כי הגוף והזמן סובלים חלוקה עד בלי סוף .
ואין הבדל לדעתם בין מציאות דברים שאין סוף למניינם סדורים יחד, כאלו תאמר אישי האדם המצוים עתה, או תאמר כי נמצאו דברים במציאות שאין סוף למניינם ואף על פי שנעדרו ראשון ראשון. כאלו תאמר ראובן בן יעקב ויעקב בן יצחק ויצחק בן אברהם וכך עד בלי סוף, גם זה לדעתם בטל כמו הראשון.
וארבעת החלקים הללו ממה שללא * סוף הם לדעתם שווים.
והחלק הזה האחרון שבהם רצה אחד מהם לקיימו, כלומר: לבאר שהוא נמנע, בדרך שאבארנה לך במאמר זה .
ויש מהם שאמר כי זה מושכל מעצמו ומובן בעיון ראשון ואין צריך להוכיחו. ואם היה במה ש ביטול ו ברור שיהו דברים שאין להם סוף על דרך ההרדפה ואף על פי שהמצוי מהם עתה יש לו סוף, הרי בטלה קדמות העולם בעיון ראשון, ואין צורך להקדמה אחרת כלל. ואין זה מקום החקירה על עניין זה.
ההקדמה השתים עשרה
אמרם כי לא תמיד מראים החושים את הנכון.
והוא, כי ה"מתכלמין" פקפקו בהשגת החושים משני צדדים:
האחד שיש שנעלמים מהם - לדבריהם - הרבה ממוחשיהם , אם מחמת דקות גוף הדבר הנישג כפי שאומרים בעצם הבודד, וכל המתחייב מכך כמו שביארנו, או מחמת ריחוקם מן הנישג להם, כמו שאין האדם רואה ולא שומע ולא מריח במרחק מספר פרסאות, וכמו שאינה נישגת תנועת השמים.

והצד השני שהם - לדבריהם - תועים במושגיהם, כמו שרואה האדם את הדבר הגדול קטן אם היה רחוק ממנו, ויראה את הקטן גדול אם היה במים, ויראה את העקום ישר אם היה מקצתו במים ומקצתו מחוץ למים. וכן חולה הירקון רואה את הדברים צהובים , ואשר שאבה לשונו מרה אדומה טועם את הדברים המתוקים מרים, ומונים הרבה דברים מן הסוג הזה, אמרו, ולפיכך אין לסמוך עליהן עד כדי לקחת אותן יסודות הוכחה.

ואל תחשוב כי לחנם נאבקו ה"מתכלמין" על הקדמה זו כפי שחושבים רוב האחרונים הללו, כי מה שחשבו קודמיהם לקיים את החלקיק אין לו צורך, אלא כל מה שהקדמנו מדבריהם הכרחי, ואם נתרופפה הקדמה אחת מהן בטלה כל המטרה.

אבל הקדמה זו האחרונה הרי היא הכרחית מאוד, לפי שאם השגנו בחושינו דברים הסותרים את מה שהניחו, יאמרו אז אין להשגיח בחושים, הואיל והוכח הדבר אשר דימו שהעד השכלי הורה עליו, כגון מה שטענו בתנועה הרצופה שנשתלבו בה תנוחות, וכהתפרקות הרחיים בעת הסיבוב . וכטענתם כי לובן הבגד הזה נעדר עתה וזה לובן אחר , ודברים אלה הפך הנראה. ודברים [קמה] רבים מתחייבים ממציאות החלל ריק , כולם מכחיש אותם החוש.

ותהיה תשובת כל זה שהוא דבר הנעלם מן החוש במה שאפשר להשיב בו כן, ובדברים עונים בהן שזה תעייה מכלל תעיות החוש.

וכבר ידעת שכל אלה השקפות קדומות שהיו נחלת ה"סופסטאניון" כמו שהזכיר גאלינוס בספרו בכוחות הטבעיים , על אותם שהיו מכחישים את החושים, וסיפר כל מה שכבר ידעת.

ואחר שהקדמתי הקדמות אלה אבאר דרכיהם באותן ארבע השאלות . [קמו]

הערות:

הערת המתרגם: יסדו וקבעו. והכוונה ההנחות שהניחו במבנה המציאות כדי לבסס את אמונתם על אותם ההנחות. וכפי שנתבאר לעיל פרק עא. ובר"ש "הציעום".

הערת המתרגם: מציאות ה', אחדותו, שאינו גוף, ושהעולם מחודש. [קלב]

הערת המתרגם: הנני סוקרם תחלה בקצרה, מעין מפתח.

הערת המתרגם: מה יהיו התוצאות המתחייבות מאותה ההנחה.

הערת המתרגם: שכל המציאות מורכבת מצירופי עצמים קטנטנים, חלקיקים, וכל חלקיק אינו מורכב ולפיכך אינו מתחלק, אטום שאינו ניתן לפצוח, ולחקר קטנותו אינו גוף אם כי כל גוף מצורף ממנו. ור"ש תרגם בכל מקום "עצם פרדי".

הערת המתרגם: שאין בו מאומה, כלומר: מקום שאינו מקום, כדי שיהא מעותד להיות מקום לצורך תנועת החלקיקים בצירופן ופירודן. וכדלקמן.
הערת המתרגם: אפשר: לא ישתחרר. ימלט. יחדל.
הערת המתרגם: בר"ש "תשלם מציאותו ועמידתו במקרים" ואין צורך לכל זה. וכן לקמן הערה .
הערת המתרגם: שני חלקיקי זמן, אלא המקרים נרדפין בכל פרט מפרטי המציאות.
הערת המתרגם: "מלכאת" תכונות החי או הדומם, כגון החיות בחי, והגון בדומם, והאור במרחב, כמשפט העדרן, כשם שהן יש, כך העדרן יש, גם החושך פעול כמו שהאור פעול, גם המות פעול כמו שהחיים פעולים.
הערת המתרגם: על המלה "שם" כבר העירותי כמה פעמים שהיא ממוצא ערבי, אך כיון שרבנו אמצה בחבורו היד החזקה ומשום שקמו עליה עוררין, חביבה היא עלי משום שחייב אדם לומר כלשון רבו. ור"ש השמיטה בכל מקום כתוצאה מבקורת.
הערת המתרגם: לא חומר וצורה כדברי ארסטו, אלא עצם ושורת מקרים השורים עליו בהרדפה והם הם המהווים צורה.
הערת המתרגם: והעצם בלבד הוא הנושא את המקרים.
הערת המתרגם: כלומר: שמצטייר בשכל לפי דבריהם, שהוא באמת במדמה, אין לבחון את אפשרותו או אי אפשרותו בהשוואה למציאות הקיימת, מכמה סיבות שיפורטו לקמן.
הערת המתרגם: ההנחה שבטל ומוכחש הוא שימצא דבר שאין לו סוף ותכלה.
הערת המתרגם: בתיאוריה מחשבתית בלבד, וכפי שיבאר לקמן.
הערת המתרגם: ממה שהם מסוגלים להשיג.
הערת המתרגם: מה שמתחייב מהם.
הערת המתרגם: אפשר "מצורף" ואף יתכן שהיא נכונה יותר כיון שאין כאן חבור של ממש, וכדלקמן בהקדמה השלישית בשאלת הרחיים.
הערת המתרגם: וכיון שאין לו כמות אינו גוף.
הערת המתרגם: הוסיף זה להפלגת הזרות והפליאה שבשטה, שכל אחד לבדו אין לו כמות ואינו גוף ובהיצמדו לאחר נוצרה הגופניות בכל אחד מהן בכל תנאיה.
הערת המתרגם: אפשר "ושקולים" שקולים זה כנגד זה בתכונתם ומהותם, החלקיקים שמהם [קלג] מצורף הברזל הם אותם שמהם מצורפת החמאה.
הערת המתרגם: בר"ש תרגום מלולי "שכנית".

הערת המתרגם: כלומר: בזה חולקים הם על אפיקורוס, שגם הוא מסוברי החלקיק ולא היסודות, אלא שאפיקורוס טוען שהחלקיק מוגדר ומגובש מאז ומעולם במציאות ואין לו בורא. וצמידות החלקיקים להיות עולם במקרה נעשו על ידי איזה לחץ מקרי. ראה רס"ג באמונות ודעות מאמר א השטה התשיעית, ראה שם מהדורתי. והם ה"מתכלמין" סוברים, שה' ברא את החלקיקים והוא המצמידם ומפרקם, ובר"ש "אינם נמצאים מאז" ובריי"ח "אינם נכללים במציאות" ושניהם בלתי נכונים.

הערת המתרגם: כלומר: "אלמתכלמין" וראה לעיל פרק עא הערה מדוע נקראו כן. ובר"ש "קדמוני המדברים שהיו עיקר חכמת המדברים" ואין לדברים שורש ויסוד.

הערת המתרגם: בר"ש תרגום מלולי "רוחק או רחקים" וגרם לרש"ט להאריך בחנם. ואפשר "מרחב או מרחבים" והנכון לדעתי כפי שתרגמתי. וראה פיזיקה לארסטו ספר ד פ"ו-פ"ח.

הערת המתרגם: וכדלעיל הערה .

הערת המתרגם: כי שני גופים הצמודים אינם יכולים להתחלף במקומותיהם אלא אם יש להם מקום ריק כדי גוף שלישי.

הערת המתרגם: בר"ש "עתות" ריבוי "עתה" וכבר יצאו עליו הרבה עוררים.

הערת המתרגם: אפשר: משכם, המשכם, משיכותם.

הערת המתרגם: פיזיקה ספר ו פרקים א-ב.

הערת המתרגם: קו אחד משוך. ובר"ש "מדובק" ולא דק.

הערת המתרגם: כי הקו מתחלק, והחלקיק הפשוט והבלתי מורכב לדעתם אינו מתחלק.

הערת המתרגם: נוהג וסדר נח קבוע ויציב.

הערת המתרגם: כלומר: ומתאים לשוטים הללו שלא יבינו, כי אינם רוצים להבין שום [קלד] מציאות כפי אמיתתה.

הערת המתרגם: מה היו תוצאות הנחותיהם אלה. ואשר אותם התוצאות אמצום וקבעום לעצמם דעה והשקפת עולם.

הערת המתרגם: כי גם הזמן לדעתם מצורף מחלקיקים דומים ושווים, וגם תנועת חלקיקי העצמים השווים נעשת בחלקיקי הזמן השווים חיובי שלא תהא תנועה יותר מהירה מחברתה.

הערת המתרגם: אפשר: עוברים.

הערת המתרגם: שאנו רואים שתנועתו רצופה ורדופה מאוד.

הערת המתרגם: תעתועי ראות.

הערת המתרגם: ממה שהם מסוגלים להשיג. וכפי שיבאר להלן, אם מחמת דקות המושג ועדינותו, או מחמת ריחוקו מטווח ראייתו של המשיג.
הערת המתרגם: רכב הרחיים.
הערת המתרגם: ומדוע אין אנו רואים את חלקיו במצב התפרקותם.
הערת המתרגם: אפשר: בעדות.
הערת המתרגם: ואין מה שכתב רבנו בפרושו לערובין פ"ד מ"ח "לפי שאי אפשר למעשה לעשות ריבוע מדויק" מושפעים משיטה זו, כי שם כוונתו שאי אפשר לדייקו ביותר.
הערת המתרגם: בעוד אשר אפלטון רואה את ההוכחות ההנדסיות המוכחות ביותר, ראה אבי נצר אלפאראבי במאמר "פי מא ינבגי אן יקדם קבל תעלם אלפלספה" פסקה ג.
הערת המתרגם: כגון אלכסון המרובע שונה מצלעו, וצלעות המרובע שווים ומשותפים.
הערת המתרגם: מונח ידוע אצל ה"מתכלמין", עניינו מושגים או מונחים הנאמרים בפה אבל אינם מושכלים ואינם ניתנים להשגה יסודית. והתרגום היותר נכון לדעתי "סתומים ובלתי סתומים" ובר"ש לפנינו "קוים מדובקים וקוים בלתי מדובקים" ונראה ברור שצדקו המעירים שט"ס הוא וצ"ל "מדוברים" במקום "מדובקים". ויתכן שנתכוון לפירוש הנכון אלא שהביטוי סתום. ורי"ח בלבל כדרכו מבלי לנסות להבין את המדובר.
הערת המתרגם: שם שרש ה ושרש ז. ספר זה דן בסימטרייה [קלה] ואי סימטרייה.
הערת המתרגם: בלתי זוגי.
הערת המתרגם: חבור האחים בני מוסי אבן שאכר, חיו בסוף המאה השביעית לאלף החמישי. וספרם ידוע בפעולות תאוריתיות בתורת המתימטיקה. ויתכן שהיה אפשר לתרגם במקום "תחבולות" המצאות.
הערת המתרגם: כלומר: נבחנו למעשה.
הערת המתרגם: הכוונה לשעוני המים למיניהם שאי אפשר לקבוע זמנים על ידם כי פעמים יהיו עצירות מרובות בין חלקיקיה ופעמים מעטות, או כעין מה שנקרא "מאדק" ראה ערובין קד א. וראה לקמן ח"ג פרק כא, והערה . והיה שמושי מאוד באותם הזמנים. ראה אפלטון בספרו תיאיטיטוס מהדורת סימון עמ' . וראה גם מדינת האתונאים לאריסטו מהדורת ד, אשרי עמ' . ושמא הטיטרוס האמור במשנה כלים פ"ב מ"ו מסוג זה. וראה פי' רבנו שם מהדורתי.
הערת המתרגם: כי העצמים של כל הבריאה אחידים באיכותם ותכונתם, ורק המקרים הם המייחדים אותם ומגדירים אותם לסוגיהם, ולפיכך יש להם בריאה רצונית תדירית

כל זמן קיום אותה קבוצת עצמים בצורה מסוימת אם זו צורת הברזל ואם זו צורת החמאה.
הערת המתרגם: אפשר: ישתחרר.
הערת המתרגם: "ולא שבהה" הושמט בר"ש כדרכו להשמיט כל מה שנדמה לו כפול. והכוונה רק על שאין העצם נפרד ממקרים, לא על אופן בריאת המקרים הידועה אצל ה"מתכלמין".
הערת המתרגם: אפשר: ימלט הנושא.
הערת המתרגם: "עג'ז" חוסר יכולת טבעית, אורגנית. ואיני יודע לה מלה מתאימה בעברית. ובר"ש "לאות" ובריי"ח "חולשה" ואינן מתאימות לדעתי.
הערת המתרגם: וראה גם לקמן בהקדמה השביעית.
הערת המתרגם: החלקיק.
הערת המתרגם: בר"ש "תשלם עמידת מציאותו במקרים ההם", ואין צורך לכל זה. וכך לעיל הערה .
הערת המתרגם: שכל חלקיק בודד, ואין הכמות נוצרת אלא בהתחבר שני חלקיקים, אז כל אחד מהם נעשה בעל כמות כל זמן צמידותו במשנהו, וכדלעיל הקדמה ראשונה.
הערת המתרגם: כלומר: בכל הכללות בגיבושה.
הערת המתרגם: וכדלעיל [קלו] בהקדמה השלישית במשל הרחיים.
הערת המתרגם: לדעתי נכון יותר לתרגם "מדע". והכוונה הידיעה, השכל הנקנה.
הערת המתרגם: בר"ש "החזק שבדבריהם" ולא דק.
הערת המתרגם: "ג'סם מרכב" ור"ש השמיט "גוף".
הערת המתרגם: מושגים והנחות מוזרות ורחוקות מן הדעת.
הערת המתרגם: "מאדן" כאן תרגם ר"ש נכונה "מתכות" ובעבר פעמים "מחצבים" ופעמים "מקורים".
הערת המתרגם: "זמרד" ותרגמתי פטדה, בעקבות רס"ג בשמות כוח יז. וראה שם פירושי רס"ג מהדורתי.
הערת המתרגם: ר"ש הוסיף משלו "הוא שאנו קורים אותו ביטריאולו בלעז".
הערת המתרגם: על עצם הרעיון שאין זה מגרעת כלפי ה' ביחסנו לו אי יכולת לעשות את הנמנע, ראה לקמן ח"ג פרק טו.
* יתכן שאין השקפה זו יצירת ה"מתכלמין", אלא עתיקה הייתה והם אמצוה לעצמם, ושמא הייתה זו השקפת אותה מטרונה ששאלה בבראשית רבה פרשה סח ד את ר"י בן חלפתא מה הקב"ה עושה מאז הבריאה ועד עכשיו, כי לפי אמונתה עסק גדול יש

לו לברוא מקרים, ואילו אצל היהודים שמאז ששת ימי בראשית עולם כמנהגו נוהג, התעוררה לשאול מה הוא עושה? והשיבה כאולתה, מזווג זווגין.
הערת המתרגם: יאפס והיה כלא היה, כי כל עצם קיומו הוא על ידי צמידות המקרה בו.
הערת המתרגם: "יקולונהא" סוברים אותה. ואינה סתם אמירה.
הערת המתרגם: אלא כפי לחץ הצורך [קלז] מחליטים, ולא לפי כללים קבועים.
הערת המתרגם: את הפעולה החיובית.
הערת המתרגם: כלומר: לשיטתנו שההעדר אינו מציאות.
הערת המתרגם: העדר יציב ועומד לעצמו, שיהא כנגד המציאות ואז תעדר המציאות.
הערת המתרגם: שאין שום חוקיות טבעית ואף לא סיבתית קיימת בעולם.
הערת המתרגם: הר"ש הוסיף כאן משלו "ולא זו בלבד אמרו אבל אמרו גם כן" ואין צורך לכל זה.
הערת המתרגם: אסטיס, פירש רבנו בכל מקום בפירוש המשנה "נילג" ולפיכך תרגמתי כאן אסטיס, והוא האינדיגו בספרדית. וצבעו כמעט שחור מבריק, או במלים אחרות תכול כהה מאוד כמראה השמים בטהרה בלב ים. וכאשר דוהה נעשה כעין כחול כהה. וכיון שהוא קרוב לשחור אין רבנו נמנע מלזהותו עם השחור, וראה גם בהלכות ציצית פ"ב הל' א והל' ד שם זהים התכלת והשחור. וגם הירקות הכהה ביותר של הירקות מזוהה אצלנו עם השחור, ראה הלכות שמטה ויובל פ"ד הל' כ, והוא בעקבות המשנה בשביעית פ"ו מ"ג. ואין צורך לבלבולת שהכניסו בדברי רבנו כאן מקצת מפרשים שכאלו נמשך רבנו בלא יודעים אחרי ההלכה הערבית האמורה בספרם שמותר להם לאכול ולשתות בליל הצום אף אחר עלות השחר עד שיבחינו בין החוט הלבן לשחור. ומה יעשו עם המשנה שנכתבה מאות שנים לפני מחמד.
הערת המתרגם: "צפרה", ובר"ש "ירקות" ונמנעתי מלתרגם כן כי ירוק בעברית ככרתי וכחלמון ביצה.
הערת המתרגם: כיון שגם המדע מקרה כפי שקדם, הרי מתחלף הוא לרגעים בדרך ההרדפה כחוק כל יתר המקרים, מדע הולך ומדע אחר ממינו בא במקומו.
הערת המתרגם: ראה בהקדמת רבנו למסכת אבות פ"ח ד"ה אבל הדבר, מהדורתנו עמ' שצט.
הערת המתרגם: אינו נעתק ועובר מעצם לעצם כלומר: מחלקיק לחלקיק הנושא מקרה אחר שלא ממינו.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה . [קלח]
הערת המתרגם: והרוב דחה דבריו בביטול.

הערת המתרגם: בר"ש "והמון" ונמנעתי מלתרגם כן שלא יהא משמעו המוניים, בלתי מלומדים.
הערת המתרגם: כי גם הרצון מקרה, וככל המקרים גם הוא נוצר עתה כאשר רצה ה' שארצה להניע את העט, ואינו עומד שני זמנים - רגעים, אלא נבראים רצונות רבים נרדפים.
הערת המתרגם: בפעולה הזו העכשוית.
הערת המתרגם: הכוונה לבעלי ה"כסב" אשר הזכיר רבנו מאמירותיהם הבלתי ניתנות להבנה לעיל בסוף פרק נא וכדברי אחרים העצם הבודד וכו' ראה שם והערה .
הערת המתרגם: דומם וצומח וחי וכו'.
הערת המתרגם: ראה לעיל תחילת פרק סט.
הערת המתרגם: איוב יג ט.
הערת המתרגם: כבר העירותי כמה פעמים כי "מלכאת" תרגומה הנכון לדעתי "תכונות" ולא "קניינים" כר"ש ולא "קניות" כרי"ח.
הערת המתרגם: בדבר החם ובדבר הקר.
הערת המתרגם: נכון יותר בכל חלקיק מחלקיקיו.
הערת המתרגם: סכלות בלתי אורגנית, לא לקיון תולדתי אלא חוסר ידיעה, בורות.
הערת המתרגם: נמנעתי מלתרגם "לדעתם", כי נראה שרבנו רומז דרך אגב שהסכלות מצויה אצלם, אם אלה הם דעותיהם, וכך דרכו של רבנו לאשתמועי לבעיל דבביה אגב אורחיה, וראה בפירושו לבבא בתרא פ"ח מ"ב מהדורתי הערה .
הערת המתרגם: וכדלעיל בהקדמה הרביעית.
הערת המתרגם: "גוהר" עצם מן [קלט] העצמים הבודדים שמהם מחובר הגוף, חלקיק מחלקיקיו.
הערת המתרגם: כפי שגזרו והחליטו על המציאות.
הערת המתרגם: בר"ש "המונם" וראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: "אלעג'ז" וראה לעיל הערה .
הערת המתרגם: אלא החשך עצם מצוי. וראה רס"ג בספרו האמונות ודעות מאמר ראשון סוף השטה החמישית.
הערת המתרגם: וכדלעיל ד"ה אבל מקצתם מן ה"מעתזלה" ושם הערה .
הערת המתרגם: וכדלעיל בפרק עא בשם תאמסטיוס.
הערת המתרגם: ראה לעיל הערה .

הערת המתרגם: שכל גוף הוא עצמים בודדים מצומדים, וכל איכות ותכונה אינם אלא מקרים הצמודים לכל חלקיק מאותם העצמים, בין שאלה איכות ותכונה מינית או פרטית.
הערת המתרגם: האיכויות המיניות.
הערת המתרגם: האדמיות. הצלם, וראה לעיל פרק א.
הערת המתרגם: "אלנטק" בכל מקום שמדובר בערבית על האדם "חי נאטק" תרגומה הנכון "חי הוגה" או "חי בעל הגיון" והכוונה על כוח העתוד והכשרון להשכיל. ובר"ש "והדיבור" וכך מתרגמים הראשונים בכל מקום "חי נאטק" חי מדבר, ואינו נכון. וכבר הגדיר את זה היטב אבי נצר אלפאראבי במאמרו "אלמסאיל אלפלספייה" קטע ד.
הערת המתרגם: ההבדל בין האדם והעץ כהבדל בין אדם לאדם, ההבדל בין הברזל לחמאה כהבדל בין הברזל לנחושת, כי כולם מצורפים מאותם העצמים ורק המקרים מבדילים ביניהם.
הערת המתרגם: כפי שמדמים ההמון שהוא דבר גשמי. וראה לעיל פרקים ט, מט, ע.
הערת המתרגם: יותר נכון "אחיד".
הערת המתרגם: החלקיקים.
הערת המתרגם: אפשר: נשיאה ראשונית.
הערת המתרגם: וסבת הרחקתם סברת מקרה נשוא על מקרה.
הערת המתרגם: יותר נכון "שהנושא" וכדי שלא לכפול את [קמ] המלה הכבדתי.
הערת המתרגם: בר"ש "ההעברה" ולא דק.
הערת המתרגם: וכך כתב רבנו בהקדמתו לאבות פ"א ד"ה ואחזור לענייננו. מהדורתי עמ' שעה. וכאן טעו כת ה"מתכלמין" הטעות המוזרה החמורה אשר עליה בנו יסוד הטעיותיהם בחלוקת המחויב והאפשרי והנמנע, שהם חשבו או דימו לבני אדם שכל המתדמה אפשרי, ולא ידעו שהכוח הזה מרכיב עניינים נמנעי המציאות.
הערת המתרגם: סביב הגלגל החיצון והגלגל החיצון הכולל את הכל ייהפך למרכז. ואין נכון מה שדמו מקצת מפרשים שלא הזכיר כאן רבנו שטת קופרניקוס שהארץ נעה.
הערת המתרגם: בר"ש "כדור" והוא תרגום אפשרי. ועל מקום טבעת האש ראה לעיל פרק עב.
הערת המתרגם: הגלגל המקיף, והכוונה, כלפי מעלה.
הערת המתרגם: "בק" בר"ש כנה, וברי"ח יתוש, ושבושים הם, ולא ראו פירוש רבנו בתרומות פ"ח מ"ב.
הערת המתרגם: כלפי מעלה.

הערת המתרגם: בר"ש "עתה" וטעות הוא.
הערת המתרגם: במחשבה ראשונה, בעיון ראשון, בתפישה הכללית הראשונה, בטרם ינתח האדם את המושג לנתחיו ויבחן כל חלק ממנו במבחן השכל.
הערת המתרגם: וזה לשונו במאמרו "פי מאני אלעקל" פסקא ב: אבל השכל שחוזרים עליו ה"מתכלמין" פעמים רבות כלשונותם ואומרים על דבר, זה ממה שהשכל מחייב אותו, או השכל שולל אותו, או השכל מקבלו, או אין השכל מקבלו, אין כוונתם בכך אלא הידוע בראשית המחשבה [קמא] אצל הכל, כי ראשית המחשבה המשותפת אצל הכל או הרוב, קוראים אותו "השכל", ואתה יתברר לך זה כל זמן שתתבונן דבר דבר ממה שמשוחחים בו או עליו, או ממה שכותבים בספריהם ומשתמשים בו בביטוי זה.
הערת המתרגם: אפשר: שאסביר. ולקמן בהמשך יגדיר רבנו את ה"מתכלם" "מתשרע" כלומר: שהוא מתחבל כדי לשמור על עקרונותיו הדתיים.
הערת המתרגם: אפשר: כתמהון.
הערת המתרגם: אפשר: סופית.
הערת המתרגם: "צח" נתאשר, נתברר ללא ספק.
הערת המתרגם: "כ'נפס" ובר"ש עטלף. וברי"ח השרץ, ואינו נכון.
הערת המתרגם: נעשה חיובי.
הערת המתרגם: אפשר: החשובה.
הערת המתרגם: ראה הקדמת רבנו לאבות פ"א מהדורתי עמ' שעג. ואבו נצר במאמרו "פי מעאני אלעקל" פסקא ג-ה. ושם הביא דברי ארסטו במאמר ו מספר המידות, ובספר הנפש ספר ג פ"י ועוד.
הערת המתרגם: כי בהכותך בעל חי פעם אחת במקל, הרי בהרימך עליו את המקל פעם אחרת [קמב] יברח כי הרמת המקל פועלת בדמיונו שתכליתה כאב. ואף בהשמיעך קולות מסוימים בעת הכאתו, הרי בהשמיעך אותם הקולות פעם אחרת אף ללא מקל יברח. וראה ספרי הליכות תימן עמ' .
הערת המתרגם: אלא בצלם, וכדלעיל פרק א.
הערת המתרגם: שאין הדמיון מבחין אלא בין דברים שבמציאות דברים שהחושים תופשים אותם, והשכל מבחין במה שאין החוש תופש.
הערת המתרגם: בראותו עשרות בני אדם הרי השכל מבחין ומנתח דברים המיוחדים לכלל המין, מדברים שהם מיוחדים לכל פרט מאותם האישים שהועלו ברשתו.
הערת המתרגם: "תצח" וראה לעיל הערה . ומלה זו הוראות רבות לה, ובכל מקום יש לתרגמה לפי הנושא העניני האמור שם.

הערת המתרגם: וכפי שהמשיל רבנו בהקדמתו לאבות הפרק הראשון.
הערת המתרגם: כלומר: כל מה שהוא יכול לתפוש ולהעלות בחכתו רק גוף או כוח מכוחות הגוף, וראה לעיל פרק מט. ובר"ש "ויעשה מהכל גשם" ושיבוש הוא.
הערת המתרגם: וראה גם לעיל פרק ס, במשל הפיל.
הערת המתרגם: בר"ש "ולא יוכל הדמיון בשום פנים להשיג הדבר הכללי להימלט בהשגתו מן החומר" ואינו נכון.
הערת המתרגם: כגון מדעי ההנדסה התשבורת והמתמטיקה המכשירים את האדם להבחין הבחנה שכלית בין האפשר לשאי אפשר.
הערת המתרגם: על מלה זו כבר העירותי לעיל כמה פעמים.
הערת המתרגם: הכולל בקרבו את הכל בכל מכל כל לפי השקפת הקדמונים, וזהו הגודל העצום ביותר במציאות.
הערת המתרגם: בר"ש "והרגלים", וטעה בקריאת המקור. וברוקו תף רי"ח.
הערת המתרגם: צפון ודרום, או מזרח ומערב מדומים.
הערת המתרגם: מעלה ומטה.
הערת המתרגם: בר"ש "ושמוה מיושבת" ואינו נכון.
הערת המתרגם: של המהנדס היוני אפולוניוס מפרגה, במאמר השני פרק יג.
הערת המתרגם: בר"ש "יסתר" ולא דק.
הערת המתרגם: "והמא וכ'יאלא" ובר"ש "עולה על רוח מחשבה לא דמיון" ואינו [קמג] נכון.
הערת המתרגם: אפשר: לאשר.
הערת המתרגם: אלה תיאוריות מחשבתיות.
הערת המתרגם: אפשר: שהדי.
הערת המתרגם: ברצון ה' כל זמן שהוא רוצה שתישאר כך.
הערת המתרגם: ראה לקמן פרק עד, דרך ה. ובח"ב פרקים טו, יט, כה.
הערת המתרגם: נראה לי ברור כי "עצ'ם" העין שרוקה, וכפי שתרגמתי, כלומר: שמציאות גוף אין סוף לגדלו נמנע, ואף לא גופים גדולים שיש סוף לגדלם אלא שאין סוף למספרם. ור"ש כנראה קרא את העין פתוחה, ותרגם גשם - גשמים. ויכול היה לתרגם עצם - עצמים. וברי"ח הראשונה עצם, והשניה דברים. ואם כי אין להביא ממנו שום ראיה.
הערת המתרגם: ראה פיזיקה לארסטו ספר ג פרקים ד-ח. ומטפיזיקה ספר ב פ"ב, וספר יא פ"י. וראה לקמן בפתיחת ח"ב הקדמות א, ב, ג, כו.

הערת המתרגם: שכלים נבדלים.
הערת המתרגם: עילה ועלול, סיבה ומסובב.
הערת המתרגם: ראה פיזיקה לארסטו ספר ג פ"ו, וספר ו פ"כ.
הערת המתרגם: על דרך ההרדפה והעקיבות.
הערת המתרגם: "עויץ" ובר"ש עמוק.
הערת המתרגם: אפשר: את.
הערת המתרגם: הכל לדעתם נמנע.
* אפשר: [קמד] מאשר ללא. ולפי כ"י מ. ממה שאין לו סוף.
הערת המתרגם: מניעות דבר שאין לו סוף בזה אחר זה, על דרך ההרדפה.
הערת המתרגם: לקמן סוף פרק עד.
הערת המתרגם: העקיבה.
הערת המתרגם: אפשר: חשדו השגת. ובר"ש "חשבו השגת" ושמא ט"ס הוא.
הערת המתרגם: ממה שהם מסוגלים ומוכשרים לחוש ולהשיג.
הערת המתרגם: עד שלדקותו אין לו כמות בבדידותו.
הערת המתרגם: החושים.
הערת המתרגם: הנכון הוא לתרגם "צהבת" והעדפתי לתרגם ירקון כלשון הכתוב בירמיה ל, ו.
הערת המתרגם: כאן תרגמתי "צהובים" כדי שלא יתחלף בירוק ככרתן.
הערת המתרגם: נקראת כן, מפני שהחולה בה מקיא נוזל צהוב כהה מאוד קרוב לחום, וגון זה נכלל בערבית בכלל "אצפר" שתרגמה המילולי צהוב, ובעברית יצא מכלל צהוב או ירוק ונכלל בכלל אדום, ולפיכך הנכון לתרגם כאן אדומה, וכך תרגם רס"ג בבמדבר יט ב פרה אדומה "צפרא" ראה שם מהדורתי הערה , כי צבע הבקר נכלל בעברית בתוך אדום יותר מאשר בכלל צהוב או ירוק, ושייער לא ידע זאת וכתב כי התרגום "אדומה" דרך זר, ודבריו זרים.
הערת המתרגם: בר"ש "הסכימו" ואינו נכון.
הערת המתרגם: לעיל בהקדמה השלישית.
הערת המתרגם: לעיל בהקדמה השישית.
הערת המתרגם: ההקדמה השניה.
הערת המתרגם: ובמקצת דברים. [קמה]
הערת המתרגם: רגילים לכתבה בעברית "הסופסטים", והיא מלה יונית הוראתה "מורי חכמה" שהונחה בעיקרה לסוג מלומדים שהיו ביון בימי קדם, שהתאמנו בתורת הנאום

וההטפה הארוכים, ומרוב אריכותם התעו או השו את השומעים כאלו הם אומרים דברי חכמה, בעוד שדבריהם אינם אלא גיבוב מושגים וקטעי מושגים ללא בסיס וללא משטר כמנהג כל מאריכי הנאום, ואף התיימרו להיות מחכימים את בני אדם. ונגדם כונן סוקרטס את חצי יתרו, ראה אפלטון בספרו "מינון" בשיחה עם אנוטוס, ובעיקר בספרו "פרוטאגורס". ובמשך הזמן נהפך שם לכל אומני ההטעאה וההסוואה. וראה גם לעיל פרק נא הערה .

הערת המתרגם: ספר א פרק ב.

הערת המתרגם: מציאות ה', אחדותו, ושאינו גוף, ושהעולם מחודש. [קמו]